๚ นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส๚

อภิธมฺมปิฎเก

ปญฺจปกรณ-อฏฺฐกถา

ธาตุกถา-อฏฺฐกถา

อฏฺฐารสหิ เภเทหิ, วิภงฺคํ มารภญฺชโน;
เทสยิตฺวา มหาวีโร, ยํ ตเสฺสว อนนฺตรํ๚

อเทสยิ ธาตุกถํ, ธาตุเภทปฺปกาสโน;
ตสฺสตฺถํ ทีปยิสฺสามิ, ตํ สุณาถ สมาหิตาติ๚

๑. มาติกาวณฺณนา

๑. นยมาติกาวณฺณนา

๑. **สงฺคโห อสงฺคโห**ติอาทีนญฺหิ วเสน อิทํ ปกรณํ จุทฺทสวิเธน วิภตฺตนฺติ วุตฺตํฯ ตํ สพฺพมฺปิ อุเทฺทสนิเทฺทสโต ทฺวิธา ฐิตํฯ ตตฺถ มาติกา **อุเทฺทโส**ฯ สา ปญฺจวิธา – นยมาติกา, อพฺภนฺตรมาติกา, นยมุขมาติกา, ลกฺขณมาติกา, พาหิรมาติกาติฯ ตตฺถ **สงฺคโห อสงฺคโห... เป.... วิปฺปยุตฺเตน สงฺคหิตํ อสงฺคหิต**นฺติ – อยํ จุทฺทสหิ ปเทหิ นิกฺขิตฺตา **นยมาติกา** นามฯ อยญฺหิ อิมินา สงฺคหาทิเกน นเยน ธาตุกถา ธมฺมา วิภตฺตาติ ทเสฺสตุํ ฐปิตตฺตา นยมาติกาติ วุจฺจติฯ เอเตสํ ปทานํ มูลภูตตฺตา **มูลมาติกา**ติปิ วตฺตุํ วฏฺฏติฯ

๒. อพฺภนฺตรมาติกาวณฺณนา

๒. **ปญฺจกฺขนฺธา ...เป.... มนสิกาโร**ติ อยํ ปญฺจวีสาธิเกน ปทสเตน นิกฺขิตฺตา **อพฺภนฺตรมาติกา** นามฯ อยญฺหิ ‘‘สพฺพาปิ ธมฺมสงฺคณี ธาตุกถาย มาติกา’’ติ เอวํ อวตฺวา สงฺคหาทินา นเยน วิภชิตพฺเพ ขนฺธาทิธเมฺม สรูปโต ทเสฺสตฺวา ธาตุกถาย อพฺภนฺตเรเยว ฐปิตตฺตา อพฺภนฺตรมาติกาติ วุจฺจติฯ ขนฺธาทิปทานํ ธมฺมสงฺคณีมาติกาย อสงฺคหิตตฺตา **ปกิณฺณกมาติกา**ติปิ วตฺตุํ วฏฺฏติฯ

๓. นยมุขมาติกาวณฺณนา

๓. **ตีหิ สงฺคโห, ตีหิ อสงฺคโห; จตูหิ สมฺปโยโค, จตูหิ วิปฺปโยโค**ติ อยํ จตูหิ ปเทหิ นิกฺขิตฺตา **นยมุขมาติกา** นามฯ อยญฺหิ สเพฺพสุปิ ปญฺจกฺขนฺธาทีสุ เจว กุสลตฺติกาทีสุ จ มาติกาธเมฺมสุ, ตีหิ ขนฺธายตนธาตุปเทเหว สงฺคโห จ อสงฺคโห จ โยเชตโพฺพฯ ตถา จตูหิ อรูปกฺขเนฺธหิ สมฺปโยโค จ วิปฺปโยโค จฯ เอตานิ อิเมสํ สงฺคหาสงฺคหาทีนํ นยานํ มุขานีติ ทเสฺสตุํ ฐปิตตฺตา นยมุขมาติกาติ วุจฺจติฯ

๔. ลกฺขณมาติกาวณฺณนา

๔. **สภาโค** , **วิสภาโค**ติ อยํ ทฺวีหิ ปเทหิ นิกฺขิตฺตา **ลกฺขณมาติกา** นามฯ อยญฺหิ สภาคลกฺขเณหิ ธเมฺมหิ สงฺคหนโย, วิสภาคลกฺขเณหิ อสงฺคหนโย, ตถา สมฺปโยควิปฺปโยคนโย โยเชตโพฺพติ สภาควิสภาคลกฺขณวเสน สงฺคหาทิลกฺขณํ ทเสฺสตุํ ฐปิตตฺตา ลกฺขณมาติกาติ วุจฺจติฯ

๕. พาหิรมาติกาวณฺณนา

๕. **สพฺพาปิ ธมฺมสงฺคณี ธาตุกถาย มาติกา**ติ อยํ ฉสฏฺฐิ ติกปทานิ, เทฺว จ ทุกปทสตานิ สงฺขิปิตฺวา นิกฺขิตฺตา **พาหิรมาติกา** นามฯ อยญฺหิ ‘‘ปญฺจกฺขนฺธา…เป.... มนสิกาโร’’ติ เอวํ ธาตุกถาย อพฺภนฺตเร อวตฺวา ‘‘สพฺพาปิ ธมฺมสงฺคณี’’ติ เอวํ ธาตุกถาย มาติกโต พหิ ฐปิตตฺตา พาหิรมาติกาติ วุจฺจติฯ

เอวํ มาติกาย ปญฺจธา ฐิตภาวํ วิทิตฺวา อิทานิ ‘สงฺคโห อสงฺคโห’ติอาทีสุ สงฺคโห ตาวชาติสญฺชาติกิริยาคณนวเสน จตุพฺพิโธฯ ตตฺถ – ‘‘สเพฺพ ขตฺติยา อาคจฺฉนฺตุ, สเพฺพ พฺ

ราหฺมณา, สเพฺพ เวสฺสา, สเพฺพ สุทฺทา อาคจฺฉนฺตุ’’, ‘‘ยา จาวุโส วิสาข, สมฺมาวาจา, โย จ สมฺมากมฺมนฺโต, โย จ สมฺมาอาชีโว, อิเม ธมฺมา สีลกฺขนฺเธ สงฺคหิตา’’ติ อยํ **ชาติสงฺคโห** นามฯ ‘‘เอกชาติกา อาคจฺฉนฺตู’’ติ วุตฺตฏฺฐาเน วิย หิ อิธ สเพฺพปิ ชาติยา เอกสงฺคหํ คตาฯ ‘‘สเพฺพ โกสลกา อาคจฺฉนฺตุ, สเพฺพ มาคธกา, สเพฺพ ภารุกจฺฉกา อาคจฺฉนฺตุ’’, ‘‘โย จาวุโส วิสาข, สมฺมาวายาโม; ยา จ สมฺมาสติ, โย จ สมฺมาสมาธิ, อิเม ธมฺมา สมาธิกฺขนฺเธ สงฺคหิตา’’ติ (ม. นิ. ๑.๔๖๒) อยํ **สญฺชาติสงฺคโห** นามฯ ‘‘เอกฏฺฐาเน ชาตา สํวฑฺฒา อาคจฺฉนฺตู’’ติ วุตฺตฏฺฐาเน วิย หิ อิธ สเพฺพปิ สญฺชาติฐาเนน นิวุโตฺถกาเสน เอกสงฺคหํ คตาฯ ‘‘สเพฺพ หตฺถาโรหา อาคจฺฉนฺตุ, สเพฺพ อสฺสาโรหา, สเพฺพ รถิกา อาคจฺฉนฺตุ’’, ‘‘ยา จาวุโส วิสาข, สมฺมาทิฎฺฐิ, โย จ สมฺมาสงฺกโปฺป, อิเม ธมฺมา ปญฺญากฺขเนฺธ สงฺคหิตา’’ติ (ม. นิ. ๑.๔๖๒) อยํ **กิริยาสงฺคโห** นามฯ สเพฺพว เหเต อตฺตโน กิริยากรเณน เอกสงฺคหํ คตาฯ ‘‘จกฺขายตนํ กตมกฺขนฺธคณนํ คจฺฉตีติ? รูปกฺขนฺธคณนํ คจฺฉตี’’ติฯ หญฺจิ จกฺขายตนํ รูปกฺขนฺธคณนํ คจฺฉติ, เตน วต เร วตฺตเพฺพ – ‘จกฺขายตนํ รูปกฺขเนฺธน สงฺคหิต’’นฺติ (กถา. ๔๗๑), อยํ **คณน สงฺคโห** นามฯ อยมิธ อธิเปฺปโตฯ ตปฺปฏิปเกฺขน อสงฺคโห เวทิตโพฺพฯ เตสํ วิกปฺปโต สงฺคหิเตน อสงฺคหิตาทีนิฯ เอกุปฺปาเทกนิโรธเอกวตฺถุกเอการมฺมณตาวเสน สมฺปโยโค, ตปฺปฏิปกฺขโต วิปฺปโยโคฯ เตสํ วิกปฺปโต สมฺปยุเตฺตน วิปฺปยุตฺตาทีนิฯ ตทุภยสํสคฺควิกปฺปโต สงฺคหิเตน สมฺปยุตฺตํ วิปฺปยุตฺตนฺติอาทีนิฯ ปญฺจกฺขนฺธาติอาทีนิ ปน ขนฺธวิภงฺคาทีสุ วุตฺตน เยเนว เวทิตพฺพานิฯ **ผสฺสา**ทโย ปเนตฺถ สนฺนิฎฺฐานวเสน วุตฺตสพฺพจิตฺตุปฺปาทสาธารณโต วุตฺตาติฯ

มาติกาวณฺณนาฯ

๒. นิเทฺทสวณฺณนา

๑. ปฐมนโย สงฺคหาสงฺคหปทวณฺณนา

๑. ขนฺธปทวณฺณนา

๖. อิทานิ ปญฺจกฺขนฺธาทิวเสน นิกฺขิตฺตมาติกํ 'สงฺคโห อสงฺคโห'ติอาทีหิ นยมาติกาปเทหิ สทฺธึ โยเชตฺวา ทเสฺสตุํ **รูปกฺขนฺโธ กติหิ ขเนฺธหี**ติอาทินา นเยน นิเทฺทสวาโร อารทฺโธฯ ตตฺถ ยสฺมา ''สงฺคโห อสงฺคโหติอาทิกาย นยมาติกาย ''ตีหิ สงฺคโห, ตีหิ อสงฺคโห''ติ นยมุขมาติกา ฐปิตา, ตสฺมา รูปกฺขนฺธาทีนํ สงฺคหํ ทเสฺสตุํ **กติหิ ขเนฺธหิ กติหายตเนหิ กติหิ ธาตูหี**ติ ตีณิ ขนฺธายตนธาตุปทาเนว อุทฺธฏานิฯ 'จตฺตาริ สจฺจานี'ติอาทีสุ เอกมฺปิ น ปรามฏฺฐํฯ ยสฺมา จ ''สภาโค วิสภาโค''ติ เอวํ ลกฺขณมาติกา ฐปิตา, ตสฺมา อิมสฺส ปญฺหสฺส วิสฺสชฺชเน **รูปกฺขนฺโธ เอเกน ขเนฺธนา**ติอาทิ วุตฺตํฯ สภาคา หิ ตสฺส เอเต ขนฺธาทโยติฯ ตตฺถ **เอเกน ขเนฺธนา**ติ รูปกฺขเนฺธเนวฯ ยญฺหิ กิญฺจิ รูปํ รูปกฺขนฺธสภาคตฺตา รูปกฺขนฺโธเตฺวว สงฺคหํ คจฺฉตีติ รูปกฺขเนฺธเนว คณิตํ, ตํ รูปกฺขเนฺธเนว ปริจฺฉินฺนํฯ **เอกาทสหายตเนหี**ติ มนายตนวเชฺชหิฯ สโพฺพปิ หิ รูปกฺขนฺโธ ทสายตนานิ ธมฺมายตเนกเทโส จ โหติ, ตสฺมา เอกาทสหายตเนหิ คณิโต , ปริจฺฉิโนฺนฯ **เอกาทสหิ ธาตูหี**ติ สตฺตวิญฺญาณธาตุวชฺชาหิ เอกาทสหิ เอตาสุ หิ อปริยาปนฺนํ รูปํ นาม นตฺถิฯ

อสงฺคหนยนิเทฺทเส **กติหิ อสงฺคหิโต**ติ สเงฺขเปเนว ปุจฺฉา กตาฯ วิสฺสชฺชเน ปนสฺส ยสฺมา รูปกฺขนฺธสฺส วิสภาคา จตฺตาโร อรูปกฺขนฺธา, เอกํ มนายตนํ, สตฺต วิญฺญาณธาตุโย; ตสฺมา **จตูหิ ขเนฺธหี**ติอาทิ วุตฺตํฯ อิมินา นเยน สพฺพปเทสุ สงฺคหาสงฺคโห เวทิตโพฺพฯ อิมสฺมึ ปน ขนฺธนิเทฺทเส – ''รูปกฺขนฺโธ กติหิ ขเนฺธหี''ติอาทิมฺหิ ตาว เอกมูลเก สงฺคหนเย สรูเปเนว ทสฺสิตา ปญฺจ ปุจฺฉา, ปญฺจ วิสฺสชฺชนานิฯ อสงฺคหนเย สเงฺขเปน ทสฺสิตา ปญฺจ ปุจฺฉา, ปญฺจ วิสฺสชฺชนานิฯ อิมินา อุปาเยน ทุกมูลกาทีสุปิ ปุจฺฉาวิสฺสชฺชนานิ เวทิตพฺพานิฯ รูปกฺขนฺธมูลกาเยว เจตฺถ ทุกติกจตุกฺกา ทสฺสิตาฯ ปญฺจเก ปน ''รูปกฺขนฺโธ จ…เป.… วิญฺญาณกฺขนฺโธ จา''ติ เอวํ เภทโต จ, ''ปญฺจกฺขนฺธา กติหิ ขเนฺธหี''ติ เอวํ อเภทโต จาติ ทฺวิธา ปุจฺฉาวิสฺสชฺชนานิ กตานิฯ เอวํ ปาฬินโย เวทิตโพฺพติฯ

๒. อายตนปทาทิวณฺณนา

๒๒. อายตนปทนิเทฺทสาทีสุ อายตนปทนิเทฺทเส ตาว **จกฺขายตนํ เอเกน ขเนฺธนา**ติ เอเกน รูปกฺขเนฺธเนว, เอเกน จกฺขายตเนเนว เอกาย จกฺขุธาตุยาว สงฺคหิตนฺติ เวทิตพฺพํฯ **โสตายตนา**ทีสุปิ อิมินาว นเยน สงฺคหาสงฺคโห เวทิตโพฺพฯ **อสงฺขตํ ขนฺธโต ฐเปตฺวา**ติ เอตฺถ ปน ยสฺมา อสงฺขตํ ธมฺมายตนํ นาม นิพฺพานํ, ตญฺจ ขนฺธสงฺคหํ น คจฺฉติ; ตสฺมา 'ขนฺธโต ฐเปตฺวา'ติ วุตฺตํฯ **จตูหิ ขเนฺธหี**ติ รูปเวทนาสญฺญาสงฺขารกฺขเนฺธหิฯ นิพฺพานวชฺชญฺหิ ธมฺมายตนํ เอเตหิ สงฺคหิตํฯ วิญฺญาณกฺขเนฺธน ปน ฐเปตฺวา ธมฺมายตนธมฺมธาตุโย เสสายตนธาตูหิ จ ตํ น สงฺคยฺหติฯ เตน วุตฺตํ – ''เอเกน ขเนฺธน, เอกาทสหายตเนหิ, สตฺตรสหิ ธาตูหิ อสงฺคหิต''นฺติฯ ยถา จ เต เหฏฺฐา รูปกฺขนฺธมูลกา, เอวมิธาปิ จกฺขายตนมูลกาว นยา เวทิตพฺพาฯ ทุกมตฺตเมว ปน ปาฬิยํ ทเสฺสตฺวา ''ทฺวาทสายตนานี''ติ อเภทโตว ปุจฺฉาวิสฺสชฺชนํ กตํฯ ธาตุนิเทฺทเสปิ เอเสว นโยฯ

๔๐. สจฺจนิเทฺทเส – สเพฺพปิ ทุกติกจตุกฺกา ปาฬิยํ ทสฺสิตาฯ ยสฺมา จ ทุกติเกสุ สมุทยสจฺจสทิสเมว มคฺคสเจฺจปิ วิสฺสชฺชนํ, ตสฺมา ตํ สมุทยานนฺตรํ วุตฺตํฯ

๕๐. อินฺทฺริยนิเทฺทเส – **ชีวิตินฺทฺริยํ ทฺวีหิ ขเนฺธหี**ติ รูปชีวิตินฺทฺริยํ รูปกฺขเนฺธน, อรูปชีวิตินฺทฺริยํ สงฺขารกฺขเนฺธน สงฺคหิตํฯ เสสํ วุตฺตนยานุสาเรเนว เวทิตพฺพํฯ ปาฬิววตฺถานํ ปเนตฺถ อายตนธาตุนิเทฺทสสทิสเมวฯ

๖. ปฎิจฺจสมุปฺปาทวณฺณนา

๖๑. ปฎิจฺจสมุปฺปาทนิเทฺทเส – ‘‘อวิชฺชา กติหิ ขเนฺธหี’’ติ ปุจฺฉํ อนารภิตฺวา **อวิชฺชา เอเกน ขเนฺธนา**ติ เอวํ วิสฺสชฺชนเมว ทสฺสิตํฯ ตตฺถ **สงฺขารปจฺจยา วิญฺญาณ**นฺติ ปฎิสนฺธิยํ ปวเตฺต จ สพฺพมฺปิ วิปากวิญฺญาณํฯ เตเนวาห – ‘‘สตฺตหิ ธาตูหิ สงฺคหิต’’นฺติฯ นามรูปมฺปิ ปฎิสนฺธิปวตฺติวเสเนว เวทิตพฺพํฯ เตเนเวตฺถ สฬายตนมฺปิ สงฺคเหตฺวา เอกาทสหายตเนหิ สงฺคโห ทสฺสิโตฯ **ผสฺสา**ทีสุ ขนฺธเภโท เวทิตโพฺพฯ อเญฺญเนว หิ เอเกน ขเนฺธน ผโสฺส สงฺคหิโต, อเญฺญน เวทนา, ตณฺหาอุปาทานกมฺมภวา ปน สงฺขารกฺขเนฺธเนว สงฺคหิตาฯ ภวปทเญฺจตฺถ กมฺมภวาทีนํ วเสน เอกาทสธา วิภตฺตํฯ ตตฺถ กมฺมภโว ผสฺสาทีหิ สทิสวิสชฺชนตฺตา เตหิ สทฺธึ เอกโต ทสฺสิโตฯ อุปปตฺติภวกามภวสญฺญาภวปญฺจโวการภวา อญฺญมญฺญสทิสวิสฺสชฺชนตฺตา เอกโต ทสฺสิตาฯ ยสฺมา เจเต อุปาทินฺนกธมฺมาว ตสฺมา ‘‘เอกาทสหายตเนหิ สตฺตรสหิ ธาตูหี’’ติ วุตฺตํฯ สทฺทายตนญฺหิ อนุปาทินฺนํ, ตํ เอตฺถ น คหิตํฯ

๖๘. รูปภวนิเทฺทเส – **ปญฺจหายตเนหี**ติ จกฺขุโสตฆานรูปธมฺมายตเนหิฯ **อฎฺฐหิ ธาตูหี**ติ จกฺขุโสตจกฺขุวิญฺญาณโสตวิญฺญาณรูปธมฺมมโนธาตุมโนวิญฺญาณธาตูหิฯ อรูปภวาทโยปิ ตโย สทิสวิสฺสชฺชนตฺตาว เอกโต ทสฺสิตาฯ ตถา อสญฺญาภวเอกโวการภวาฯ ตตฺถ **ทฺวีหายตเนหี**ติ รูปายตนธมฺมายตเนหิฯ ธาตูสุปิ เอเสว นโยฯ เอกตลวาสิกานญฺหิ เสสพฺรหฺมานํ จกฺขุสพฺภาวโต ตสฺสารมฺมณตฺตา ตตฺถ รูปายตนํ อุทฺธฎํฯ

๗๑. **ชาติ ทฺวีหิ ขเนฺธหี**ติ รูปชาติ รูปกฺขเนฺธน, อรูปชาติ สงฺขารกฺขเนฺธนฯ ชรามรเณสุปิ เอเสว นโยฯ โสกาทีสุปิ **เอเกน ขเนฺธนา**ติ โสกทุกฺขโทมนสฺสานิ เวทนากฺขเนฺธน, ปริเทโว รูปกฺขเนฺธน, อุปายาสาทโย สงฺขารกฺขเนฺธนาติ เอวํ ขนฺธวิเสโส เวทิตโพฺพฯ

๗๓. **อิทฺธิปาโท ทฺวีหี**ติ สงฺขารวิญฺญาณกฺขเนฺธหิ, มนายตนธมฺมายตเนหิ, ธมฺมธาตุมโนวิญฺญาณธาตูหิ จฯ **ฌานํ ทฺวีหี**ติ เวทนากฺขนฺธสงฺขารกฺขเนฺธหิฯ อปฺปมญฺญาทโย สทิสวิสฺสชฺชนตฺตา เอกโต นิทฺทิฎฺฐาฯ จิตฺตํ ปน เจตนานนฺตรํ นิกฺขิตฺตมฺปิ อสทิสวิสฺสชฺชนตฺตา ปจฺฉา คหิตํฯ ตตฺถ อปฺปมญฺญาทีสุ **เอเกน ขเนฺธนา**ติ เวทนา เวทนากฺขเนฺธน, สญฺญา สญฺญากฺขเนฺธน, เสสา สงฺขารกฺขเนฺธน สงฺคหิตาติ เอวํ ขนฺธวิเสโส เวทิตโพฺพฯ

๗. ติกปทวณฺณนา

๗๗. เอวํ อพฺภนฺตรมาติกาย สงฺคหํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ พาหิรมาติกาย สงฺคหํ ทเสฺสตุํ **กุสลา ธมฺมา**ติอาทิ อารทฺธํฯ ตตฺถ เวทนาตฺติเก **ตีหิ ธาตูหี**ติ กายวิญฺญาณมโนวิญฺญาณธมฺมธาตูหิฯ **สตฺตหิ ธาตูหี**ติ จกฺขุโสตฆานชิวฺหาวิญฺญาณธาตูหิ เจว มโนธาตุธมฺมธาตุมโนวิญฺญาณธาตูหิ จฯ วิปากตฺติเก **อฎฺฐหิ ธาตูหี**ติ กายวิญฺญาณธาตุยา สทฺธึ ตาหิเยวฯ วิปากธมฺมธมฺมา ปน สํกิลิฎฺฐสํกิเลสิเกหิ สทฺธึ สทิสวิสฺสชฺชนตฺตา เอกโต คหิตาฯ ยถา เจเต, เอวํ

สพฺพตฺถิกทุกปเทสุ ยํ ยํ ปทํ เยน เยน ปเทน สทฺธึ สทิสวิสฺสชฺชนํ โหติ, ตํ ตํ อุปฺปฏิปาฏิยาปิ เตน เตน สทฺธึ คเหตฺวา วิสฺสชฺชิตํฯ ตตฺถ วุตฺตานุสาเรเนว สงฺคหาสงฺคหนโย เวทิตพฺโพฯ

สงฺคหาสงฺคหปทวณฺณนาฯ

๒. ทุติยนโย สงฺคหิเตนอสงฺคหิตปทวณฺณนา

๑๗๑. อิทานิ สงฺคหิเตน อสงฺคหิตปทํ ภาเชตุํ **จกฺขายตเนนา**ติอาทิ อารทฺธํฯ ตตฺริทํ ลกฺขณํ – อิมสฺมิญฺหิ วาเร ยํ ขนฺธปเทน สงฺคหิตํ หุตฺวา อายตนธาตุปเทหิ อสงฺคหิตํ, ขนฺธายตนปเทหิ วา สงฺคหิตํ หุตฺวา ธาตุปเทน อสงฺคหิตํ, ตสฺส ขนฺธาทีหิ อสงฺคหํ ปุจฺฉิตฺวา วิสฺสชฺชนํ กตํฯ ตํ ปน รูปกฺขนฺธาทีสุ น ยุชฺชติฯ รูปกฺขเนฺธน หิ รูปกฺขโนฺธว สงฺคหิโตฯ โส จ อเญฺญกาทสหิ อายตนธาตูหิ อสงฺคหิโต นาม นตฺถิฯ เวทนากฺขเนฺธน จ เวทนากฺขโนฺธว สงฺคหิโตฯ โสปิ ธมฺมายตนธมฺมธาตูหิ อสงฺคหิโต นาม นตฺถิฯ เอวํ อสงฺคหิตตาย อภาวโต เอตานิ อญฺญานิ จ เอวรูปานิ มนายตนธมฺมายตนาทีนิ ปทานิ อิมสฺมึ วาเร น คหิตานิฯ ยานิ ปน ปทานิ รูเปกเทสํ อรูเปน อสมฺมิสฺสํ, วิญฺญาเณกเทสญฺจ อเญฺญน อสมฺมิสฺสํ ทีเปนฺติ, ตานิ อิธ คหิตานิฯ ปริโยสาเน จ –

> ‘‘ทสายตนา สตฺตรส ธาตุโย,
> สตฺตินฺทฺริยา อสญฺญาภโว เอกโวการภโว;
> ปริเทโว สนิทสฺสนสปฺปฏิฆํ,
> อนิทสฺสนํ ปุนเทว สปฺปฏิฆํ อุปาทา’’ติฯ

เอวํ **อุทฺทานคาถาย** ทสฺสิตาเนวฯ ตสฺมา เตสํ วเสเนว สงฺคหาสงฺคโห เวทิตพฺโพฯ ปญฺหวเสน หิ อิมสฺมึ วาเร อายตนธาตุวเสเนว สทิสวิสฺสชฺชเน วีสติ ธเมฺม สโมธาเนตฺวา เอโก ปโญฺห กโต, สตฺต วิญฺญาณธาตุโย สโมธาเนตฺวา เอโก, สตฺตินฺทฺริยานิ สโมธาเนตฺวา เอโก, เทฺว ภเว สโมธาเนตฺวา เอโก, ปริเทเวน จ สนิทสฺสนสปฺปฏิเฆหิ จ เอโก, อนิทสฺสนสปฺปฏิเฆหิ เอโก, สนิทสฺสเนหิ เอโก, สปฺปฏิเฆหิ จ อุปาทาธเมฺมหิ จ เอโกติ อฏฺฐ ปญฺหา กตาฯ เตสุ ขนฺธาทิวิภาโค เอวํ เวทิตพฺพ เสยฺยถิทํ – ปฐมปเญฺห ตาว **จตูหิ ขเนฺธหี**ติ อรูปกฺขเนฺธหิ, **ทฺวีหายตเนหี**ติ จกฺขายตนาทีสุ เอเกเกน สทฺธึ มนายตเนน, **อฏฺฐหิ ธาตูหี**ติ จกฺขุธาตุอาทีสุ เอเกกาย สทฺธึ สตฺตหิ วิญฺญาณธาตูหิฯ

ตตฺรายํ นโย – จกฺขายตเนน หิ ขนฺธสงฺคเหน รูปกฺขโนฺธ สงฺคหิโตฯ ตสฺมึ สงฺคหิเต รูปกฺขเนฺธ อายตนสงฺคเหน จกฺขายตนเมเวกํ สงฺคหิตํฯ เสสานิ ทส อายตนานิ อสงฺคหิตานิฯ ธาตุสงฺคเหนปิ เตน จกฺขุธาตุเยเวกา สงฺคหิตาฯ เสสา ทส ธาตุโย อสงฺคหิตาฯ อิติ ยานิ เตน อสงฺคหิตานิ ทสายตนานิ, ตานิ จกฺขายตนมนายตเนหิ ทฺวีหิ อสงฺคหิตานิฯ ยาปิ เตน อสงฺคหิตา ทส ธาตุโย, ตา จกฺขุธาตุยา เจว สตฺตหิ จ วิญฺญาณธาตูหิ อสงฺคหิตาติฯ รูปายตนาทีสุปิ เอเสว นโยฯ

๑๗๒. ทุติยปเญฺห – ยสฺมา ยาย กายจิ วิญฺญาณธาตุยา สงฺคหิโต วิญฺญาณกฺขโนฺธ มนายตเนน อสงฺคหิโต นาม นตฺถิ, ตสฺมา **อายตนสงฺคเหน สงฺคหิตา**ติ วุตฺตํฯ เอตฺถ ปน **จตูหิ ขเนฺธหี**ติ รูปาทีหิ จตูหิฯ **เอกาทสหายตเนหี**ติ มนายตนวชฺชหิฯ **ทฺวาทสหิ ธาตูหี**ติ ยถานุรูปา ฉ วิญฺญาณธาตุโย อปเนตฺวา เสสาหิ ทฺวาทสหิฯ จกฺขุวิญฺญาณธาตุยา หิ จกฺขุวิญฺญาณธาตุเยว สงฺคหิตา, อิตรา อสงฺคหิตาฯ โสตวิญฺญาณธาตุอาทีสุปิ เอเสว นโยฯ

๑๗๓. ตติยปเญฺห – จกฺขุนฺทฺริยาทีนํ วิสฺสชฺชนํ จกฺขายตนาทิสทิสเมวฯ อิตฺถินฺทฺริยปุริสินฺทฺริเยสุ ปน ธมฺมายตเนน สทฺธึ เทฺว อายตนานิ, ธมฺมธาตุยา จ สทฺธึ อฏฺฐ ธาตุโย เวทิตพฺพาฯ

๑๗๔. จตุตฺถปเญฺห – **ตีหายตเนหี**ติ รูปายตนธมฺมายตนมนายตเนหิฯ เตสุ หิ ภเวสุ รูปายตนธมฺมายตนวเสน เทฺวว อายตนานิ เตหิ สงฺคหิตานิ ฯ เสสานิ นว รูปายตนานิ เตเหว จ ทฺวีหิ, มนายตเนน จาติ ตีหิ อสงฺคหิตานิ นาม โหนฺติฯ **นวหิ ธาตูหี**ติ รูปธาตุธมฺมธาตูหิ สทฺธึ สตฺตหิ วิญฺญาณธาตูหิฯ

๑๗๕. ปญฺจมปเญฺห – **ทฺวีหายตเนหี**ติ ปฐมปทํ สนฺธาย สทฺทายตนมนายตเนหิฯ ทุติยปทํ สนฺธาย รูปายตนมนายตเนหิฯ ธาตุโยปิ เตสํเยว เอเกเกน สทฺธึ สตฺต วิญฺญาณธาตุโย เวทิตพฺพาฯ

๑๗๖. ฉฏฺฐปเญฺห – **ทสหายตเนหี**ติ รูปายตนธมฺมายตนวเชฺชหิฯ **โสฬสหิ ธาตูหี**ติ รูปธาตุธมฺมธาตุวเชฺชเหวฯ กถํ? อนิทสฺสนสปฺปฏิฆา หิ ธมฺมา นาม นว โอฬาริกายตนานิฯ เตหิ ขนฺธสงฺคเหน สงฺคหิเต รูปกฺขเนฺธ, อายตนสงฺคเหน ตาเนว นวายตนานิ สงฺคหิตานิฯ รูปายตนธมฺมายตนานิ อสงฺคหิตานิฯ ธาตุสงฺคเหนปิ ตา เอว นว ธาตุโย สงฺคหิตาฯ รูปธาตุธมฺมธาตุโย อสงฺคหิตาฯ อิติ ยานิ เตหิ อสงฺคหิตานิ เทฺว อายตนานิ , ตานิ รูปายตนวเชฺชหิ นวหิ โอฬาริกายตเนหิ, มนายตเนน จาติ ทสหิ อสงฺคหิตานิฯ ยาปิ เตหิ อสงฺคหิตา เทฺว ธาตุโย, ตา รูปธาตุวชฺชาหิ นวหิ โอฬาริกธาตูหิ, สตฺตหิ จ วิญฺญาณธาตูหีติ โสฬสหิ อสงฺคหิตาติ เวทิตพฺพาฯ

๑๗๗. สตฺตมปเญฺห – **ทฺวีหายตเนหี**ติ รูปายตนมนายตเนหิฯ **อฏฺฐหิ ธาตูหี**ติ รูปธาตุยา สทฺธึ สตฺตหิ วิญฺญาณธาตูหิฯ

๑๗๘. อฏฺฐมปเญฺห – **เอกาทสหายตเนหี**ติ สปฺปฏิฆธเมฺม สนฺธาย ธมฺมายตนวเชฺชหิ, อุปาทาธเมฺม สนฺธาย โผฏฺฐพฺพายตนวเชฺชหิฯ ธาตูสุปิ เอเสว นโยฯ อตฺถโยชนา ปเนตฺถ เหฏฺฐา วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพาติฯ

สงฺคหิเตนอสงฺคหิตปทวณฺณนาฯ

๓. ตติยนโย อสงฺคหิเตนสงฺคหิตปทวณฺณนา

๑๗๙. อิทานิ อสงฺคหิเตนสงฺคหิตปทํ ภาเชตุํ **เวทนากฺขเนฺธนา**ติอาทิ อารทฺธํฯ ตตฺริทํ ลกฺขณํ – อิมสฺมิญฺหิ วาเร ยํ ขนฺธปเทน อสงฺคหิตํ หุตฺวา อายตนธาตุปเทหิ สงฺคหิตํ, ตสฺส ขนฺธาทีหิ สงฺคหํ ปุจฺฉิตฺวา วิสฺสชฺชนํ กตํฯ ตํ ปน รูปกฺขนฺธวิญฺญาณกฺขนฺธจกฺขายตนาทีสุ น ยุชฺชติฯ รูปกฺขเนฺธน หิ จตฺตาโร ขนฺธา ขนฺธสงฺคเหน อสงฺคหิตาฯ เตสุ เตน เอกธโมฺมปิ อายตนธาตุสงฺคเหน สงฺคหิโต นาม นตฺถิฯ นนุ จ เวทนาทโย ธมฺมายตเนน สงฺคหิตาติ? สงฺคหิตาฯ น ปน รูปกฺขโนฺธว ธมฺมายตนํ, รูปกฺขนฺธโต หิ สุขุมรูปมตฺตํ ธมฺมายตนํ ภชติฯ ตสฺมา เย ธมฺมายตเนน สงฺคหิตา, น เต รูปกฺขเนฺธน สงฺคหิตา นามฯ วิญฺญาณกฺขเนฺธนปิ อิตเร จตฺตาโร ขนฺธา อสงฺคหิตาฯ เตสุ เตน เอโกปิ อายตนธาตุสงฺคเหน สงฺคหิโต นาม นตฺถิฯ เอวํ สงฺคหิตตาย อภาวโต เอตานิ อญฺญานิ จ เอวรูปานิ จกฺขายตนาทีนิ ปทานิ อิมสฺมึ วาเร น

คหิตานิฯ ยานิ ปน ปทานิ วิญฺญาเณน วา โอฬาริกรูเปน วา อสมฺมิสฺสํ ธมฺมายตเนกเทสํ ทีเปนฺติ, ตานิ อิธ คหิตานิฯ เตสํ อิทมุทฺทานํ –

> ‘‘ตโย ขนฺธา ตถา สจฺจา, อินฺทฺริยานิ จ โสฬส;
> ปทานิ ปจฺจยากาเร, จุทฺทสูปริ จุทฺทสฯ
>
> ‘‘สมตึส ปทา โหนฺติ, โคจฺฉเกสุ ทสสฺวถ;
> ทฺเว จูฬนฺตรทุกา, อฏฺฐ โหนฺติ มหนฺตรา’’ติฯ

เอเตสุ ปน ปเทสุ สทิสวิสฺสชฺชนานิ ปทานิ เอกโต กตฺวา สเพฺพปิ ทฺวาทส ปญฺหา วุตฺตาฯ เตสุ เอวํ ขนฺธวิภาโค เวทิตโพฺพฯ อายตนธาตูสุ ปน เภโท นตฺถิฯ ตตฺถ ปฐมปเญฺห ตาว – **ตีหิ ขเนฺธหี**ติ รูปสญฺญาสงฺขารกฺขเนฺธหิฯ อายตนธาตุโย ปน ธมฺมายตนธมฺมธาตุวเสน เวทิตพฺพาฯ

ตตฺรายํ นโย – เวทนากฺขเนฺธน หิ นิพฺพานญฺจ สุขุมรูปสญฺญาสงฺขารา จ ขนฺธสงฺคเหน อสงฺคหิตา หุตฺวา อายตนธาตุสงฺคเหน สงฺคหิตาฯ เตสุ นิพฺพานํ ขนฺธสงฺคหํ น คจฺฉติ, เสสา รูปสญฺญาสงฺขารกฺขเนฺธหิ สงฺคหํ คจฺฉนฺติฯ อายตนธาตุสงฺคหํ ปน นิพฺพานมฺปิ คจฺฉเตวฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘อสงฺขตํ ขนฺธโต ฐเปตฺวา ตีหิ ขเนฺธหิ, เอเกนายตเนน, เอกาย ธาตุยา สงฺคหิตา’’ติฯ สญฺญากฺขนฺธปเญฺห ปเนตฺถ สญฺญํ อปเนตฺวา เวทนาย สทฺธึ ตโย ขนฺธา สงฺขาราทีสุ สงฺขารกฺขนฺธํ อปเนตฺวา รูปเวทนาสญฺญาวเสน ตโย ขนฺธา เวทิตพฺพาฯ

๑๘๐. ทุติเย – **จตูหิ ขเนฺธหี**ติ วิญฺญาณวเชฺชหิฯ เต หิ นิโรเธน ขนฺธสงฺคเหน อสงฺคหิตา หุตฺวา อายตนธาตุสงฺคเหน สงฺคหิตาฯ

๑๘๑. ตติเย – **ทฺวีหี**ติ เวทนาสญฺญากฺขเนฺธหิฯ รูปารูปชีวิตินฺทฺริเยน หิ เวทนาสญฺญาวิญฺญาณกฺขนฺธา จ ขนฺธสงฺคเหน อสงฺคหิตาฯ เตสุ ปน เวทนาสญฺญาว อายตนธาตุสงฺคเหน สงฺคหิตาฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘เวทนาสญฺญากฺขเนฺธหี’’ติฯ อิมินา อุปาเยน สพฺพตฺถ ขนฺธเภโท เวทิตโพฺพฯ อิโต ปรญฺหิ ขนฺธานํ นามมตฺตเมว วกฺขามฯ

๑๘๒. จตุเตฺถ – **ตีหิ ขเนฺธหี**ติ อิตฺถินฺทฺริยปุริสินฺทฺริเยสุ เวทนาสญฺญาสงฺขาเรหิ, เวทนาปญฺจเก รูปสญฺญาสงฺขาเรหิ; สทฺธินฺทฺริยาทีสุ ผสฺสปริโยสาเนสุ รูปเวทนาสญฺญากฺขเนฺธหิฯ เวทนาย เวทนากฺขนฺธสทิโสว ตณฺหุปาทานกมฺมภเวสุ สงฺขารกฺขนฺธสทิโสว วินิจฺฉโยฯ

๑๘๓. ปญฺจเม – ชาติชรามรเณสุ ชีวิตินฺทฺริยสทิโสวฯ ฌาเนน ปน นิพฺพานํ สุขุมรูปํ สญฺญา จ ขนฺธสงฺคเหน อสงฺคหิตา หุตฺวา อายตนธาตุสงฺคเหน สงฺคหิตาฯ ตสฺมา ตํ สนฺธาย รูปกฺขนฺธสญฺญากฺขนฺธานํ วเสน เทฺว ขนฺธา เวทิตพฺพาฯ

๑๘๔. ฉเฎฺฐ – โสกาทิตฺตเย เวทนาย สทิโสฯ อุปายาสาทีสุ สงฺขารสทิโสฯ ปุน เวทนาย เวทนากฺขนฺธสทิโส, สญฺญาย สญฺญากฺขนฺธสทิโส, เจตนาทีสุ สงฺขารกฺขนฺธสทิโส วินิจฺฉโยฯ อิมินา อุปาเยน สตฺตมปญฺหาทีสุปิ สงฺคหาสงฺคโห เวทิตโพฺพติฯ

อสงฺคหิเตนสงฺคหิตปทวณฺณนาฯ

๔. จตุตฺถนโย สงฺคหิเตนสงฺคหิตปทวณฺณนา

๑๙๑. อิทานิ สงฺคหิเตนสงฺคหิตปทํ ภาเชตุํ **สมุทยสเจฺจนา**ติอาทิ อารทฺธํฯ ตตฺถ ยํ ขนฺธาทีหิ สงฺคหิเตน ขนฺธาทิวเสน สงฺคหิตํ, ปุน ตเสฺสว ขนฺธาทีหิ สงฺคหํ ปุจฺฉิตฺวา วิสฺสชฺชนํ กตํฯ ตํ ขนฺธายตนธาตูสุ เอกมฺปิ สกลโกฏฺฐาสํ คเหตฺวา ฐิตปเทสุ น ยุชฺชติฯ สกเลน หิ ขนฺธาทิปเทน อญฺญํ ขนฺธาทิวเสน สงฺคหิตํ นาม นตฺถิ, ยํ อตฺตโน สงฺคาหกํ สงฺคณฺหิตฺวา ปุน เตเนว สงฺคหํ คเจฺฉยฺยฯ ตสฺมา ตถารูปานิ ปทานิ อิมสฺมิํ วาเร น คหิตานิฯ ยานิ ปน ปทานิ สงฺขาเรกเทสํ วา อเญฺญน อสมฺมิสฺสํ ทีเปนฺติ – เวทเนกเทสํ วา สุขุมรูปํ วา สเทฺทกเทสํ วา, ตานิ อิธ คหิตานิฯ เตสํ อิทมุทฺทานํ –

> ‘‘เทฺว สจฺจา ปนฺนรสินฺทฺริยา, เอกาทส ปฏิจฺจปทา;
> อุทฺธํ ปุน เอกาทส, โคจฺฉกปทเมตฺถ ติํสวิธ’’นฺติฯ

ปญฺหา ปเนตฺถ เทฺวเยว โหนฺติฯ ตตฺถ ยํ ปุจฺฉาย อุทฺธฏํ ปทํ, ตเทว เยหิ ธเมฺมหิ ขนฺธาทิวเสน สงฺคหิตํ, เต ธเมฺม สนฺธาย สพฺพตฺถ **เอเกน ขเนฺธนา**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺรายํ นโย – สมุทยสเจฺจน หิ ตณฺหาวชฺชา เสสา สงฺขารา ขนฺธาทิสงฺคเหน สงฺคหิตาฯ ปุน เตหิ ตณฺหาว สงฺคหิตาฯ สา ตณฺหา ปุน สงฺขาเรเหว ขนฺธาทิสงฺคเหน สงฺคหิตาติฯ เอเสว นโย สพฺพตฺถฯ อรูปธมฺมปุจฺฉาสุ ปเนตฺถ สงฺขารกฺขโนฺธ วา เวทนากฺขโนฺธ วา เอโก ขโนฺธ นามฯ รูปธมฺมปุจฺฉาสุ รูปกฺขโนฺธฯ ปริเทวปุจฺฉาย สทฺทายตนํ เอกํ อายตนํ นามฯ สทฺทธาตุ เอกา ธาตุ นาม, เสสฏฺฐาเนสุ ธมฺมายตนธมฺมธาตุวเสเนว อโตฺถ เวทิตโพฺพติฯ

สงฺคหิเตนสงฺคหิตปทวณฺณนาฯ

๕. ปญฺจมนโย อสงฺคหิเตนอสงฺคหิตปทวณฺณนา

๑๙๓. อิทานิ อสงฺคหิเตน อสงฺคหิตปทํ ภาเชตุํ **รูปกฺขเนฺธนา**ติอาทิ อารทฺธํฯ ตตฺถ ยํ ขนฺธาทีหิ อสงฺคหิเตน ขนฺธาทิวเสน อสงฺคหิตํ, ปุน ตเสฺสว ขนฺธาทีหิ อสงฺคหํ ปุจฺฉิตฺวา วิสฺสชฺชนํ กตํฯ ตํ ปญฺจกฺขนฺธคฺคาหเกสุ ทุกฺขสจฺจาทีสุ วิญฺญาเณน สทฺธิํ สุขุมรูปคฺคาหเกสุ อนิทสฺสนอปฺปฏิฆาทีสุ จ ปเทสุ น ยุชฺชติฯ ตาทิเสน หิ ปเทน นิพฺพานํ ขนฺธสงฺคหมตฺตํ น คเจฺฉยฺยฯ เสสา ขนฺธาทีหิ อสงฺคหิตธมฺมา นาม นตฺถิฯ ตสฺมา ตถารูปานิ ปทานิ อิมสฺมิํ วาเร น คหิตานิฯ ยานิ ปน ปญฺจกฺขเนฺธ วิญฺญาณญฺจ สุขุมรูเปน สทฺธิํ เอกโต น ทีเปนฺติ, ตานิ อิธ คหิตานิฯ เตสํ อิทมุทฺทานํ –

> ‘‘สเพฺพ ขนฺธา ตถายตนธาตฺโย สจฺจโต ตโย;
> อินฺทฺริยานิปิ สพฺพานิ, เตวีสติ ปฏิจฺจโตฯ

> ‘‘ปรโต โสฬส ปทา, เตจตฺตาลีสกํ ติเก;
> โคจฺฉเก สตฺตติ เทฺว จ, สตฺต จูฬนฺตเร ปทาฯ

> ‘‘มหนฺตเร ปทา วุตฺตา, อฏฺฐารส ตโต ปรํ;
> อฏฺฐารเสว ญาตพฺพา, เสสา อิธ น ภาสิตา’’ติฯ

ปญฺหา ปเนตฺถ สทิสวิสฺสชฺชนานํ วเสน สโมธาเนตฺวา กติหิ สทฺธิํ สเพฺพปิ จตุตฺติํส โหนฺติฯ ตตฺถ ยํ ปุจฺฉาย อุทฺธฏํ ปทํ, ตเทว เยหิ ขนฺธาทีหิ อสงฺคหิตํ, เต ธเมฺม สนฺธาย **เอเกน**

ขเนฺธนาติอาทิ วุตฺตํฯ

ตตฺรายํ นโย – รูปกฺขเนฺธน หิ จตฺตาโร ขนฺธา นิพฺพานญฺจ ขนฺธสงฺคเหน อสงฺคหิตาฯ อายตนธาตุสงฺคเหน ปน ฐเปตฺวา วิญฺญาณํ อวเสสา สงฺคหิตาติ วิญฺญาณเมว ตีหิปิ ขนฺธสงฺคหาทีหิ อสงฺคหิตํ นามฯ ปุน เตน วิญฺญาเณน สทฺธึ นิพฺพาเนน จตฺตาโร ขนฺธา ขนฺธาทิสงฺคเหน อสงฺคหิตาฯ เต สเพฺพปิ ปุน วิญฺญาเณเนว ขนฺธาทิสงฺคเหน อสงฺคหิตาติ เอเกน ขเนฺธน, เอเกนายตเนน, สตฺตหิ ธาตูหิ อสงฺคหิตา นาม โหนฺติฯ อถ วา – ยเทตํ รูปกฺขเนฺธน วิญฺญาณเมว ตีหิ ขนฺธาทิสงฺคเหหิ อสงฺคหิตํ, เตหิปิ วิญฺญาณธเมฺมหิ เต รูปธมฺมาว ตีหิ สงฺคเหหิ อสงฺคหิตาฯ ปุน เต รูปธมฺมา วิญฺญาเณเนว ตีหิ สงฺคเหหิ อสงฺคหิตาฯ วิญฺญาณญฺจ ขนฺธโต เอโก วิญฺญาณกฺขโนฺธ โหติ, อายตนโต เอกํ มนายตนํ, ธาตุโต สตฺต วิญฺญาณธาตุโยฯ ตสฺมา ‘‘เอเกน ขเนฺธนา’’ติอาทิ วุตฺตํฯ อิมินา อุปาเยน สพฺพตฺถ ยํ ปุจฺฉาย อุทฺธฎํ ปทํ, ตเทว เยหิ ธเมฺมหิ ขนฺธาทิวเสน อสงฺคหิตํ, เตสํ ธมฺมานํ วเสน ขนฺธาทโย เวทิตพฺพาฯ ตตฺถ ทุติยปเญฺห ตาว – รูปวิญฺญาณานํ วเสน เวทิตพฺพาฯ เวทนาทโย หิ รูปวิญฺญาเณเหว ขนฺธาทิสงฺคเหน อสงฺคหิตาฯ เต จ เทฺว ขนฺธา เอกาทสายตนานิ สตฺตรส ธาตุโย โหนฺติฯ

๑๙๕. ตติยปเญฺห – วิญฺญาณํ รูปาทีหิ จตูหิ อสงฺคหิตนฺติ เตสํ วเสน ขนฺธาทโย เวทิตพฺพาฯ

๑๙๖. จตุตฺถปเญฺห – จกฺขายตนํ เวทนาทีหิ จตูหีติ อิมินา นเยน สพฺพตฺถ ขนฺธาทโย เวทิตพฺพาฯ ปริโยสาเน – รูปญฺจ ธมฺมายตนนฺติ อุทฺทานคาถาย ทสฺสิตธมฺมาเยว อเญฺญนากาเรน สงฺขิปิตฺวา ทสฺสิตาติฯ

อสงฺคหิเตนอสงฺคหิตปทวณฺณนาฯ

๖. ฉฎฺฐนโย สมฺปโยควิปฺปโยคปทวณฺณนา

๒๒๘. อิทานิ สมฺปโยควิปฺปโยคปทํ ภาเชตุํ **รูปกฺขโนฺธ**ติอาทิ อารทฺธํฯ ตตฺถ ยํ ลพฺภติ ยญฺจ น ลพฺภติ ตํ สพฺพํ ปุจฺฉาย คหิตํฯ วิสฺสชฺชเน ปน ยํ น ลพฺภติ, ตํ นตฺถีติ ปฎิกฺขิตฺตํฯ จตูหิ สมฺปโยโค, จตูหิ วิปฺปโยโค; สภาโค วิสภาโคติ หิ วจนโต จตูหิ อรูปกฺขเนฺธเหว สภาคานํ เอกสนฺตานสฺมึ เอกกฺขเณ อุปฺปนฺนานํ อรูปกฺขนฺธานํเยว อญฺญมญฺญํ สมฺปโยโค ลพฺภติฯ รูปธมฺมานํ ปน รูเปน นิพฺพาเนน วา, นิพฺพานสฺส จ รูเปน สทฺธึ สมฺปโยโค นาม นตฺถิฯ ตถา รูปนิพฺพานานํ อรูปกฺขเนฺธหิ, วิสภาคา หิ เต เตสํฯ ยถา จ อรูปกฺขนฺธานํ รูปนิพฺพาเนหิ, เอวํ ภินฺนสนฺตาเนหิ นานากฺขณิเกหิ อรูปธเมฺมหิปิ สทฺธึ นตฺถิเยวฯ เตปิ หิ เตสํ สนฺตานกฺขณวิสภาคตาย วิสภาคาเยวฯ อยํ ปน วิสภาคตา สงฺคหเฎฺฐน วิรุชฺฌนโต สงฺคหนเย นตฺถิฯ คณนูปคมตฺตญฺหิ สงฺคหโฎฺฐฯ สมฺปโยคนเย ปน อตฺถิ, เอกุปฺปาทตาทิลกฺขณญฺหิ สมฺปโยคโฎฺฐติฯ เอวเมตฺถ ยสฺส เอกธเมฺมนปิ สมฺปโยคลกฺขณํ น ยุชฺฌติ, ตสฺส ปุจฺฉาย สงฺคหํ กตฺวาปิ **นตฺถี**ติ ปฎิเกฺขโป กโตฯ ยสฺส วิปฺปโยคลกฺขณํ ยุชฺชติ, ตสฺส วิปฺปโยโค ทสฺสิโตฯ ยานิ ปน ปทานิ สตฺตสุ วิญฺญาณธาตูสุ เอกายปิ อวิปฺปยุเตฺต รูเปน นิพฺพาเนน วา มิสฺสกธเมฺม ทีเปนฺติ, ตานิ สพฺพถาปิ อิธ น ยุชฺชนฺตีติ น คหิตานิฯ เตสํ อิทมุทฺทานํ –

> ‘‘ธมฺมายตนํ ธมฺมธาตุ, ทุกฺขสจฺจญฺจ ชีวิตํ;
> สฬายตนํ นามรูปํ, จตฺตาโร จ มหาภวาฯ

‘‘ชาติชรา จ มรณํ, ติเกเสฺวกูนวีสติ;
โคจฺฉเกสุ จ ปญฺญาส, อฎฺฐ จูฬนฺตเร ปทาฯ

‘‘มหนฺตเร ปนฺนรส, อฎฺฐารส ตโต ปเร;
เตวีส ปทสตํ เอตํ, สมฺปโยเค น ลพฺภตี’’ติฯ

ธมฺมายตนญฺหิ รูปนิพฺพานมิสฺสกตฺตา ตสฺมึ อปริยาปเนฺนน วิญฺญาเณนปิ น สกฺกา สมฺปยุตฺตนฺติ วตฺตุํฯ ยสฺมา ปเนตฺถ เวทนาทโย วิญฺญาเณน สมฺปยุตฺตา, ตสฺมา วิปฺปยุตฺตนฺติปิ น สกฺกา วตฺตุํฯ เสเสสุปิ เอเสว นโยฯ เอวํ สพฺพตฺถาปิ เอตานิ น ยุชฺชนฺตีติ อิธ น คหิตานิฯ เสสานิ ขนฺธาทีนิ ยุชฺชนฺตีติ ตานิ คเหตฺวา เอเกกวเสน จ สโมธาเนน จ ปญฺหวิสฺสชฺชนํ กตํฯ เตสุ ปเญฺหสุ, ปฐเม – **เอเกนายตเนนา**ติ มนายตเนนฯ **เกหิจี**ติ ธมฺมายตนธมฺมธาตุปริยาปเนฺนหิ เวทนาสญฺญาสงฺขาเรหิฯ

๒๒๙. ทุติเย – **ตีหี**ติ ปุจฺฉิตํ ปุจฺฉิตํ ฐเปตฺวา เสเสหิฯ **เกหิจิ สมฺปยุโตฺต**ติ เวทนากฺขเนฺธ สญฺญาสงฺขาเรหิฯ อิตเรปิ อตฺตานํ ฐเปตฺวา อิตเรหิฯ **เกหิจิ วิปฺปยุโตฺต**ติ รูปนิพฺพาเนหิฯ เอวํ สพฺพตฺถ รูปสฺส วิปฺปโยเค ธมฺมายตนธมฺมธาตูสุ อรูปํ, อรูปสฺส วิปฺปโยเค รูปํ ทฎฺฐพฺพํฯ ตติยปโญฺห อุตฺตานโตฺถวฯ

๒๓๑. จตุเตฺถ – ‘กติหิ ขเนฺธหี’ติอาทึ อวตฺวา **สมฺปยุตฺตนฺติ นตฺถี**ติ วุตฺตํฯ ตํ ปน ขนฺธาทีนํเยว วเสน เวทิตพฺพํฯ ปรโตปิ เอวรูเปสุ ปเญฺหสุ เอเสว นโยฯ อาทิปญฺหสฺมิญฺหิ สรูปโต ทเสฺสตฺวา ปรโต ปาฬิ สํขิตฺตาฯ อิมินา นเยน สพฺพตฺถ อตฺถโยชนา เวทิตพฺพาฯ ยตฺถ ปน นาติปากฎา ภวิสฺสติ, ตตฺถ นํ ปากฎํ กตฺวาว คมิสฺสามฯ

๒๓๔. **โสฬสหิ ธาตูหี**ติ จกฺขุวิญฺญาณธาตุ ตาว อตฺตานํ ฐเปตฺวา ฉหิ วิญฺญาณธาตูหิ, ทสหิ จ รูปธาตูหิฯ เสสาสุปิ เอเสว นโยฯ

๒๓๕. **ตีหิ ขเนฺธหี**ติ สงฺขารกฺขนฺธํ ฐเปตฺวา เสเสหิฯ **เอกาย ธาตุยา**ติ **มโนวิญฺญาณธาตุยาฯ** สมุทยมคฺคานญฺหิ อญฺญาย ธาตุยา สมฺปโยโค นตฺถิฯ **เอเกน ขเนฺธนา**ติ สงฺขารกฺขเนฺธนฯ **เอเกนายตเนนา**ติ ธมฺมายตเนนฯ **เอกาย ธาตุยา**ติ ธมฺมธาตุยาฯ เอเตสุ หิ ตํ สจฺจทฺวยํ เกหิจิ สมฺปยุตฺตํฯ

๒๓๘. สุขินฺทฺริยาทิปเญฺห – **ตีหี**ติ สญฺญาสงฺขารวิญฺญาเณหิฯ **เอกาย ธาตุยา**ติ กายวิญฺญาณธาตุยา, มโนวิญฺญาณธาตุยา จฯ **ฉหิ ธาตูหี**ติ กายวิญฺญาณธาตุวชฺชาหิฯ

๒๔๕. รูปภวปเญฺห – สเพฺพสมฺปิ อรูปกฺขนฺธานํ อรูปายตนานญฺจ อตฺถิตาย **น เกหิจี**ติ วุตฺตํฯ ฆานชิวฺหากายวิญฺญาณธาตูนํ ปน นตฺถิตาย **ตีหิ ธาตูหิ วิปฺปยุโตฺต**ติ วุตฺตํฯ

๒๕๖. อธิโมกฺขปเญฺห – **ทฺวีหิ ธาตูหี**ติ มโนธาตุมโนวิญฺญาณธาตูหิฯ **ปนฺนรสหี**ติ เสสาหิ ทสหิ รูปธาตูหิ, ปญฺจหิ จ จกฺขุวิญฺญาณาทีหิฯ

๒๕๗. กุสลปเญฺห – กุสเลหิ จตุนฺนมฺปิ ขนฺธานํ คหิตตฺตา สมฺปโยโค ปฎิกฺขิโตฺตฯ

๒๕๘. เวทนาตฺติกปเญฺห – **เอเกน ขเนฺธนา**ติ เวทนากฺขเนฺธเนวฯ **ปนฺนรสหี**ติ จกฺขุโสตฆานชิวฺหาวิญฺญาณธาตุมโนธาตูหิ เจว รูปธาตูหิ จฯ **เอกาทสหี**ติ กายวิญฺญาณธาตุยา

สทฺธึ รูปธาตูหิฯ

๒๖๒. เนววิปากนวิปากธมฺมธมฺมปเญฺห – **ปญฺจหีติ** จกฺขุวิญฺญาณาทีหิฯ อนุปาทินฺนอนุปาทานิยปเญฺห – **ฉหีติ** มโนวิญฺญาณธาตุวชฺชาหิฯ สวิตกฺกสวิจารปเญฺห – **ปนฺนรสหี**ติ ปญฺจหิ วิญฺญาเณหิ สทฺธึ รูปธาตูหิฯ อวิตกฺกวิจารมตฺตปเญฺห – **เอเกน ขเนฺธนา**ติอาทิ สงฺขารกฺขนฺธวเสเนว เวทิตพฺพํฯ ทุติยชฺฌานวิจารญฺหิ ฐเปตฺวา เสสา **อวิตกฺกวิจารมตฺตา** นามฯ ปีตึ ฐเปตฺวา เสสา **ปีติสหคตา**ฯ ตตฺถ วิจาโร วิจาเรน, ปีติ จ ปีติยา น สมฺปยุตฺตาติ สงฺขารกฺขนฺธธมฺมายตนธมฺมธาตูสุ เกหิจิ สมฺปยุตฺตา นามฯ **โสฬสหี**ติ ธมฺมธาตุมโนวิญฺญาณธาตุวชฺชาเหวฯ อวิตกฺกอวิจารปเญฺห – **เอกาย ธาตุยา**ติ มโนธาตุยาฯ **สุขสหคตา อุเปกฺขาสหคตา** จ เวทนาตฺติเก วุตฺตาวฯ **ทสฺสเนนปหาตพฺพา**ทโย กุสลสทิสาวฯ

๒๗๑. **ปริตฺตารมฺมณํ** วิปากธมฺมสทิสํฯ **เอกาย ธาตุยา**ติ ธมฺมธาตุยาฯ **เกหิจี**ติ เยตตฺถ ปริตฺตารมฺมณา น โหนฺติ, เตหิฯ ธมฺมธาตุ ปน ปริตฺตารมฺมณานํ ฉนฺนํ จิตฺตุปฺปาทานํ วเสน จตูหิ ขเนฺธหิ สงฺคหิตตฺตา ปฐมปฎิเกฺขปเมว ภชติฯ **มหคฺคตารมฺมณา**ทโย กุสลสทิสาวฯ

๒๗๓. อนุปฺปเนฺนสุ – **ปญฺจหิ ธาตูหี**ติ จกฺขุวิญฺญาณาทีหิฯ ตานิ หิ เอกเนฺตน อุปฺปาทิธมฺมภูตาเนว, อุปฺปนฺนโกฏฺฐาสมฺปิ ปน ภชนฺติฯ **ปจฺจุปฺปนฺนารมฺมณา**ทโย ปริตฺตารมฺมณสทิสาว ฯ **เหตุ**อาทโย สมฺทยสทิสาวฯ **สเหตุกา เจว น จ เหตู**ปิ ปีติสหคตสทิสาวฯ ตถา **ปรามาสสมฺปยุตฺตาฯ อนุปาทินฺนา** อนุปฺปนฺนสทิสาวฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

สมฺปโยควิปฺปโยคปทวณฺณนาฯ

๗. สตฺตมนโย สมฺปยุเตฺตนวิปฺปยุตฺตปทวณฺณนา

๓๐๖. อิทานิ สมฺปยุเตฺตนวิปฺปยุตฺตปทํ ภาเชตุํ **เวทนากฺขเนฺธนา**ติอาทิ อารทฺธํฯ ตตฺริทํ ลกฺขณํ – อิมสฺมิญฺหิ วาเร ปุจฺฉาย อุทฺธฎปเทน เย ธมฺมา สมฺปยุตฺตา, เตหิ เย ธมฺมา วิปฺปยุตฺตา, เตสํ ขนฺธาทีหิ วิปฺปโยคํ ปุจฺฉิตฺวา วิสฺสชฺชนํ กตํฯ ตํ ปน รูปกฺขนฺธาทีสุ น ยุชฺชติฯ รูปกฺขเนฺธน หิ สมฺปยุตฺตา นาม นตฺถิฯ ตสฺมา ตญฺจ อญฺญานิ จ เอวรูปานิ ปทานิ อิมสฺมึ วาเร น คหิตานิฯ ยานิ ปน ปทานิ ธมฺมธาตุยา สมฺปยุเตฺต ธเมฺม วิญฺญาณญฺจ อเญฺญน อสมฺมิสฺสํ ทีเปนฺติ, ตานิ อิธ คหิตานิฯ เตสํ อิทมุทฺทานํ –

> ‘‘จตฺตาโร ขนฺธายตนญฺจ เอกํ,
> เทฺว อินฺทฺริยา ธาตุปทานิ สตฺต;
> ตโย ปฎิจฺจา อถ ผสฺสสตฺตกํ,
> ติเก ตโย สตฺต มหนฺตเร จฯ
>
> ‘‘เอกํ สวิตกฺกํ, สวิจารเมกํ;
> ยุตฺตํ อุเปกฺขาย จ เอกเมวา’’ติฯ

ปริโยสาเน – ขนฺธา จตฺโรติอาทินาปิ อยเมวโตฺถ สงฺคหิโตฯ ตตฺถ ยานิ ปทานิ สทิสวิสฺสชฺชนานิ, ตานิ อุปฺปฎิปาฎิยาปิ สโมธาเนตฺวา ตตฺถ เวทนากฺขนฺธาทิกา ปญฺหา กตาฯ เตสุ เอวํ ขนฺธาทิวิภาโค เวทิตโพฺพฯ เวทนากฺขนฺธาทิปเญฺห ตาว – **เอเกนา**ติ มนายตเนนฯ

สตฺตหีติ วิญฺญาณธาตูหิฯ **เกหิจี**ติ ธมฺมายตเน เวทนาทีหิฯ วิญฺญาณธาตุปเญฺห – **เต ธมฺมา น เกหิจี**ติ เต ปุจฺฉาย อุทฺธฏปทํ วิญฺญาณธาตุํ ฐเปตฺวา เสสา ฉ วิญฺญาณธาตุธมฺมา, รูปํ, นิพฺพานญฺจฯ เตหิ สเพฺพสํ ขนฺธายตนานํ สงฺคหิตตฺตา น เกหิจิ ขเนฺธหิ อายตเนหิ วา วิปฺปยุตฺตาฯ **เอกาย ธาตุยา**ติ ยา ยา ปุจฺฉาย อุทฺธฏา โหติ ตาย ตายฯ

๓๐๙. อุเปกฺขินฺทฺริยปเญฺห – **ปญฺจหี**ติ อุเปกฺขาสมฺปยุตฺตาหิ จกฺขุวิญฺญาณธาตุอาทีหิฯ อิมินา นเยน สพฺพตฺถ ปุจฺฉาย อุทฺธฏปเทเนว สทฺธึ วิปฺปยุตฺตานํ วเสน อโตฺถ เวทิตโพฺพติฯ

สมฺปยุเตฺตนวิปฺปยุตฺตปทวณฺณนาฯ

๘. อฎฺฐมนโย วิปฺปยุเตฺตนสมฺปยุตฺตปทวณฺณนา

๓๑๗. อิทานิ วิปฺปยุเตฺตนสมฺปยุตฺตปทํ ภาเชตุํ **รูปกฺขเนฺธนา**ติอาทิ อารทฺธํฯ ตตฺถ สพฺพาปิ ปุจฺฉา โมฆปุจฺฉาว ฯ รูปกฺขเนฺธน หิ วิปฺปยุตฺตา นาม จตฺตาโร ขนฺธา, เตสํ อเญฺญหิ สมฺปโยโค นตฺถิฯ เวทนากฺขเนฺธน วิปฺปยุตฺตํ รูปํ นิพฺพานญฺจ, ตสฺส จ เกนจิ สมฺปโยโค นตฺถิฯ เอวํ สพฺพปเทสุฯ วิปฺปยุตฺตานํ ปน สมฺปโยคาภาโว เวทิตโพฺพฯ อิติ ปุจฺฉาย โมฆตฺตา สพฺพวิสฺสชฺชเนสุ **นตฺถิ นตฺถิ**อิเจฺจว วุตฺตนฺติฯ

วิปฺปยุเตฺตนสมฺปยุตฺตปทวณฺณนาฯ

๙. นวมนโย สมฺปยุเตฺตนสมฺปยุตฺตปทวณฺณนา

๓๑๙. อิทานิ สมฺปยุเตฺตนสมฺปยุตฺตปทํ ภาเชตุํ **เวทนากฺขเนฺธนา**ติอาทิ อารทฺธํฯ ตตฺถ ยํ ขนฺธาทิวเสน สมฺปยุตฺตํ, ปุน ตเสฺสว ขนฺธาทีหิ สมฺปโยคํ ปุจฺฉิตฺวา วิสฺสชฺชนํ กตํฯ ตํ รูเปน วา รูปมิสฺสเกหิ วา สพฺพรูปกฺขนฺธสงฺคาหเกหิ วา ปเทหิ สทฺธึ น ยุชฺชติฯ รูเปน หิ รูปมิสฺสเกน วา อเญฺญสํ สมฺปโยโค นตฺถิฯ สพฺพรูปกฺขนฺธสงฺคาหเกหิ สเพฺพสํ สมฺปโยคารหานํ ขนฺธาทีนํ คหิตตฺตา อญฺญํเยว นตฺถิ, ยํ เตน สห สมฺปโยคํ คเจฺฉยฺยฯ ตสฺมา ตถารูปานิ ปทานิ อิธ น คหิตานิฯ ยานิ ปน ปทานิ รูเปน อสมฺมิสฺสํ อรูเปกเทสํ ทีเปนฺติ, ตานิ อิธ คหิตานิฯ เตสํ อิทมุทฺทานํ –

> ‘‘อรูปกฺขนฺธา จตฺตาโร, มนายตนเมว จ;
> วิญฺญาณธาตุโย สตฺต, เทฺว สจฺจา จุทฺทสินฺทฺริยาฯ
>
> ‘‘ปจฺจเย ทฺวาทส ปทา, ตโต อุปริ โสฬส;
> ติเกสุ อฎฺฐ โคจฺฉเก, เตจตฺตาลีสเมว จฯ
>
> ‘‘มหนฺตรทุเก สตฺต, ปทา ปิฎฺฐิทุเกสุ ฉ;
> นวมสฺส ปทเสฺสเต, นิเทฺทเส สงฺคหํ คตา’’ติฯ

สพฺพปเญฺหสุ ปน เย ธมฺมา ปุจฺฉาย อุทฺธฎา, เต เยหิ สมฺปยุตฺตา โหนฺติ, เตสํ วเสน ขนฺธาทิเภโท เวทิตโพฺพ ฯ เวทนากฺขเนฺธน หิ อิตเร ตโย ขนฺธา สมฺปยุตฺตา, ปุน เตหิ เวทนากฺขโนฺธ สมฺปยุโตฺตฯ โส เตหิ สญฺญาทีหิ ตีหิ ขเนฺธหิ, เอเกน มนายตเนน, สตฺตหิ วิญฺ

ญาณธาตูหิ, เอกสฺมึ ธมฺมายตเน, ธมฺมธาตุยา จ, เกหิจิ สญฺญาสงฺขาเรเหว สมฺปยุโตฺต ฯ เอเสว นโย สพฺพตฺถาติ ฯ

สมฺปยุเตฺตนสมฺปยุตฺตปทวณฺณนา ฯ

๑๐. ทสมนโย วิปฺปยุเตฺตนวิปฺปยุตฺตปทวณฺณนา

๓๕๓. อิทานิ วิปฺปยุเตฺตนวิปฺปยุตฺตปทํ ภาเชตุํ **รูปกฺขเนฺธนา**ติอาทิ อารทฺธํ ฯ ตตฺถ เย สมฺปโยควิปฺปโยคปทนิเทฺทเส รูปกฺขนฺธาทโย ธมฺมา อุทฺธฏา, สพฺพปุจฺฉาสุ เตเยว อุทฺธฏา ฯ สทิสวิสฺสชฺชนานํ ปน เอกโต คหิตตฺตา ปทานิ อญฺญาย ปฏิปาฏิยา อาคตานิ ฯ ตตฺถ ยํ ปทํ ปุจฺฉาย อุทฺธฏํ, ตํ เยหิ ธเมฺมหิ วิปฺปยุตฺตํ, เตสํ วเสน ขนฺธาทิวิภาโค เวทิตโพฺพ ฯ รูปกฺขเนฺธน หิ เวทนาทโย วิปฺปยุตฺตา, เตหิ จ รูปกฺขโนฺธ วิปฺปยุโตฺต ฯ นิพฺพานํ ปน สุขุมรูปคติกเมว ฯ โส รูปกฺขโนฺธ จตูหิ ขเนฺธหิ, เอเกน มนายตเนน สตฺตหิ วิญฺญาณธาตูหิ, ธมฺมายตนธมฺมธาตูสุ, เกหิจิ เวทนาทีหิ ธเมฺมเหว วิปฺปยุโตฺต ฯ เอเสว นโย สพฺพตฺถาติ ฯ

วิปฺปยุเตฺตนวิปฺปยุตฺตปทวณฺณนา ฯ

๑๑. เอกาทสมนโย สงฺคหิเตนสมฺปยุตฺตวิปฺปยุตฺตปทวณฺณนา

๔๐๙. อิทานิ สงฺคหิเตนสมฺปยุตฺตวิปฺปยุตฺตปทํ ภาเชตุํ **สมุทยสเจฺจนา**ติอาทิ อารทฺธํ ฯ ตตฺถ เย สงฺคหิเตนสงฺคหิตปทนิเทฺทเส สมุทยสจฺจาทโยว ธมฺมา อุทฺธฏา, สพฺพปุจฺฉาสุ เตเยว อุทฺธฏา ฯ สทิสวิสฺสชฺชนานํ ปน เอกโต คหิตตฺตา ปทานิ อญฺญาย ปฏิปาฏิยา อาคตานิ ฯ ตตฺถ เย ธมฺมา ปุจฺฉาย อุทฺธฏปเทน ขนฺธาทิสงฺคเหน สงฺคหิตา, เตสํ เยหิ สมฺปโยโค วา วิปฺปโยโค วา โหติ, เตสํ วเสน ขนฺธาทิวิภาโค เวทิตโพฺพ ฯ

ตตฺรายํ นโย – สมุทยสเจฺจน ตาว สงฺขารกฺขนฺธปริยาปนฺนา ธมฺมา ขนฺธาทิสงฺคเหน สงฺคหิตา ฯ เต จ เสเสหิ ตีหิ ขเนฺธหิ, เอเกน มนายตเนน, สตฺตหิ วิญฺญาณธาตูหิ, สงฺขารกฺขเนฺธ ธมฺมายตนธมฺมธาตูสุ จ ฐเปตฺวา ตณฺหํ เสเสหิ สมฺปยุตฺตตฺตา เกหิจิ สมฺปยุตฺตา นาม ฯ เอเกน ปน รูปกฺขเนฺธน, ทสหิ รูปายตเนหิ, รูปธาตูหิ จ วิปฺปยุตฺตา, เอกสฺมึ ธมฺมายตเน ธมฺมธาตุยา จ, รูปนิพฺพาเนหิ วิปฺปยุตฺตตฺตา เกหิจิ วิปฺปยุตฺตา นาม ฯ อิมินา อุปาเยน สพฺพตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพติ ฯ

สงฺคหิเตนสมฺปยุตฺตวิปฺปยุตฺตปทวณฺณนา ฯ

๑๒. ทฺวาทสมนโย สมฺปยุเตฺตนสงฺคหิตาสงฺคหิตปทวณฺณนา

๔๑๗. อิทานิ สมฺปยุเตฺตนสงฺคหิตาสงฺคหิตปทํ ภาเชตุํ **เวทนากฺขเนฺธนา**ติอาทิ อารทฺธํ ฯ ตตฺถ เย สมฺปยุเตฺตนสมฺปยุตฺตปทนิเทฺทเส เวทนากฺขนฺธาทโย ธมฺมา อุทฺธฏา, สพฺพปุจฺฉาสุ เตเยว อุทฺธฏา ฯ ตตฺถ เย ธมฺมา ปุจฺฉาย อุทฺธฏปเทน สมฺปยุตฺตา, เตสํ เยหิ สงฺคโห วา อสงฺคโห วา โหติ, เตสํ วเสน ขนฺธาทิเภโท เวทิตโพฺพ ฯ

ตตฺรายํ นโย – เวทนากฺขโนฺธ หิ สญฺญาทีหิ สมฺปยุโตฺต ฯ เต สญฺญาทโย ตีหิ สญฺญาทิกฺขเนฺธหิ, ทฺวีหิ ธมฺมายตนมนายตเนหิ, ธมฺมธาตุยา เจว, สตฺตหิ จ วิญฺญาณธาตูหีติ

อฏฺฐหิ ธาตูหิ สงฺคหิตา, เสสาหิ ขนฺธายตนธาตูหิ อสงฺคหิตาฯ อิมินา อุปาเยน สพฺพตฺถ อ โตฺถ เวทิตโพฺพติฯ

สมฺปยุเตฺตนสงฺคหิตาสงฺคหิตปทวณฺณนาฯ

๑๓. เตรสมนโย อสงฺคหิเตนสมฺปยุตฺตวิปฺปยุตฺตปทวณฺณนา

๔๔๘. อิทานิ อสงฺคหิเตนสมฺปยุตฺตวิปฺปยุตฺตปทํ ภาเชตุํ **รูปกฺขเนฺธนา**ติอาทิ อารทฺธํฯ ตตฺถ เย ปญฺจเม อสงฺคหิเตนอสงฺคหิตปทนิเทฺทเส รูปกฺขเนฺธน สทิสปญฺหา ธมฺมา, เย จ อรูปภเวน สทิสา, เตเยว อุทฺธฏาฯ เสสา ปน น รุหนฺตีติ น อุทฺธฏาฯ เวทนากฺขเนฺธน หิ ขนฺธาทิวเสน ปน รูปารูปธมฺมา อสงฺคหิตา โหนฺติฯ เตสญฺจ สมฺปโยโค นาม นตฺถิฯ ตสฺมา ยานิ ปทานิ รุหนฺติ, ตาเนว สทิสวิสฺสชฺชเนหิ สทฺธิํ สโมธาเนตฺวา อุทฺธฏานิฯ ตตฺถ เย ธมฺมา ปุจฺฉาย อุทฺธฏธเมฺมหิ ขนฺธาทิวเสน อสงฺคหิตา, เต เยหิ สมฺปยุตฺตา จ วิปฺปยุตฺตา จ, เตสํ วเสน ขนฺธาทิวิภาโค เวทิตโพฺพฯ

ตตฺรายํ นโย – รูปกฺขเนฺธน ตาว วิญฺญาณเมว ตีหิ สงฺคเหหิ อสงฺคหิตํฯ ตํ เวทนาทีหิ ตีหิ ขเนฺธหิ, ธมฺมายตนธมฺมธาตูสุ จ เวทนาทีเหว สมฺปยุตฺตํฯ เอเกน รูปกฺขเนฺธน, ทสหิ รูปายตนรูปธาตูหิ, ธมฺมายตนธมฺมธาตูสุ จ รูปนิพฺพานธเมฺมหิ วิปฺปยุตฺตํฯ ตํ สนฺธาย **เต ธมฺมา ตีหิ ขเนฺธหี**ติอาทิ วุตฺตํฯ อิมินา นเยน สพฺพตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพติฯ

อสงฺคหิเตนสมฺปยุตฺตวิปฺปยุตฺตปทวณฺณนาฯ

๑๔. จุทฺทสมนโย วิปฺปยุเตฺตนสงฺคหิตาสงฺคหิตปทวณฺณนา

๔๕๖. อิทานิ วิปฺปยุเตฺตนสงฺคหิตาสงฺคหิตปทํ ภาเชตุํ **รูปกฺขเนฺธนา**ติอาทิ อารทฺธํฯ ตตฺถ เยสํ ปทานํ วิปฺปโยโค น รุหติ, ตานิ อิมสฺมิํ วาเร น คหิตานิฯ กานิ ปน ตานีติ? ธมฺมายตนาทีนิฯ ธมฺมายตนสฺส หิ ขนฺธาทีสุ เอเกนาปิ วิปฺปโยโค น รุหติฯ ธมฺมธาตุอาทีสุปิ เอเสว นโยฯ เตสํ อิทมุทฺทานํ –

> ‘‘ธมฺมายตนํ ธมฺมธาตุ, ชีวิตินฺทฺริยเมว จ;
> นามรูปปทเญฺจว, สฬายตนเมว จฯ
>
> ‘‘ชาติอาทิตฺตยํ เอกํ, ปทํ วีสติเม ติเก;
> ติกาวสานิกํ เอกํ, สตฺต จูฬนฺตเร ปทาฯ
>
> ‘‘ทเสว โคจฺฉเก โหนฺติ, มหนฺตรมฺหิ จุทฺทส;
> ฉ ปทานิ ตโต อุทฺธํ สพฺพานิปิ สมาสโต;
> ปทานิ จ น ลพฺภนฺติ, จตฺตาลีสญฺจ สตฺต จา’’ติฯ

ปริโยสาเน จ – ธมฺมายตนํ ธมฺมธาตูติ คาถาปิ อิมเมวตฺถํ ทีเปตุํ วุตฺตาฯ อิมานิ ปน ฐเปตฺวา เสสานิ สพฺพานิปิ ลพฺภนฺติฯ เตสุ ขนฺธาทิวิภาโค วุตฺตนยานุสาเรเนว เวทิตโพฺพติฯ

วิปฺปยุเตฺตนสงฺคหิตาสงฺคหิตปทวณฺณนาฯ

นิคมนกถา

เอตฺตาวตา จ –

ธาตุปฺปเภทกุสโล, ยํ ธาตุกถํ ตถาคโต อาห;
ตสฺสา นยมุขเภท-ปฺปกาสนํ นิฏฺฐิตํ โหติฯ

อิมินา นยมุขเภท-ปฺปกาสเนน หิ วิภาวินา สกฺกา;
ญาตุํ สเพฺพปิ นยา, สเงฺขปกถาว อิติ วุตฺตาฯ

เอเกกสฺส ปน สเจ, ปทสฺส วิตฺถารเมว ภาเสยฺยํ;
วจนญฺจ อติวิย พหุํ, ภเวยฺย อโตฺถ จ อวิเสโสฯ

อิติ อูนภาณวารทฺวยาย, ยํ ตนฺติยา มยา เอตํ;
กรุนา ปตฺตํ ปุญฺญํ, สุขาย ตํ โหตุ โลกสฺสาติฯ

ธาตุกถา-อฎฺฐกถา นิฏฺฐิตาฯ

ฯ นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺสฯ

อภิธมฺมปิฎเก

ปุคฺคลปญฺญตฺติ-อฏฺฐกถา

นิปุณตฺถํ ปกรณํ, ธาตุเภทปฺปกาสโน;
สตฺถา ธาตุกถํ นาม, เทสยิตฺวา สุราลเยฯ

อนนฺตรํ ตสฺส ชิโน, ปญฺญตฺติเภททีปนํ;
อาห ปุคฺคลปญฺญตฺติํ, ยํ โลเก อคฺคปุคฺคโลฯ

ตสฺสา สํวณฺณโนกาโส, ยสฺมา ทานิ อุปาคโต;
ตสฺมา นํ วณฺณยิสฺสามิ, ตํ สุณาถ สมาหิตาติฯ

๑. มาติกาวณฺณนา

๑. ฉ ปญฺญตฺติโย – ขนฺธปญฺญตฺติ...เป.... ปุคฺคลปญฺญตฺตีติ อยํ ตาว ปุคฺคลปญฺญตฺติยา อุเทฺทโสฯ ตตฺถ **ฉา**ติ คณนปริเจฺฉโทฯ เตน เย ธมฺเม อิธ ปญฺญเปตุกาโม เตสํ คณนวเสน สํเขปโต ปญฺญตฺติปริเจฺฉทํ ทเสฺสติฯ **ปญฺญตฺติโย**ติ ปริจฺฉินฺนธมฺมนิทสฺสนํฯ ตตฺถ ‘‘อาจิกฺขติ เทเสติ ปญฺญเปติ ปฏฺฐเปตี’’ติ (สํ. นิ. ๒.๒๐) อาคตฏฺฐาเน ปญฺญาปนา ทสฺสนา ปกาสนา ปญฺญตฺติ นามฯ ‘‘สุปญฺญตฺตํ มญฺจปีฐ’’นฺติ (ปารา. ๒๖๙) อาคตฏฺฐาเน ฐปนา นิกฺขิปนา ปญฺญตฺติ นามฯ อิธ อุภยมฺปิ วฎฺฎติฯ ฉ ปญฺญตฺติโยติ หิ ฉ ปญฺญาปนา, ฉ ทสฺสนา ปกาสนาติปิ; ฉ ฐปนา นิกฺขิปนาติปิ อิธ อธิเปฺปตเมวฯ นามปญฺญตฺติ หิ เต เต ธมฺเม ทเสฺสติปิ, เตน เตน โกฏฺฐาเสน ฐเปติปิฯ

ขนฺธปญฺญตฺตีติอาทิ ปน สํเขปโต ตาสํ ปญฺญตฺตีนํ สรูปทสฺสนํฯ ตตฺถ ขนฺธานํ ‘ขนฺธา’ติ ปญฺญาปนา ทสฺสนา ปกาสนา ฐปนา นิกฺขิปนา **ขนฺธปญฺญตฺติ** นามฯ อายตนานํ อายตนานีติ, ธาตูนํ ธาตุโยติ, สจฺจานํ สจฺจานีติ, อินฺทฺริยานํ อินฺทฺริยานีติ, ปุคฺคลานํ ปุคฺคลาติ ปญฺญาปนา ทสฺสนา ปกาสนา ฐปนา นิกฺขิปนา **ปุคฺคลปญฺญตฺติ** นามฯ

ปาฬิมุตฺตเกน ปน อฏฺฐกถานเยน อปราปิ ฉ ปญฺญตฺติโย – วิชฺชมานปญฺญตฺติ, อวิชฺชมานปญฺญตฺติ, วิชฺชมาเนน อวิชฺชมานปญฺญตฺติ, อวิชฺชมาเนน วิชฺชมานปญฺญตฺติ, วิชฺชมาเนน วิชฺชมานปญฺญตฺติ, อวิชฺชมาเนน อวิชฺชมานปญฺญตฺตีติฯ ตตฺถ กุสลากุสลเสฺสว สจฺจิกฏฺฐปรมตฺถวเสน วิชฺชมานสฺส สโต สมฺภูตสฺส ธมฺมสฺส ปญฺญาปนา **วิชฺชมานปญฺญตฺติ** นามฯ ตถา อวิชฺชมานสฺส โลกนิรุตฺติมตฺตสิทฺธสฺส อิตฺถิปุริสาทิกสฺส ปญฺญาปนา **อวิชฺชมานปญฺญตฺติ** นามฯ สพฺพากาเรนปิ อนุปลพฺภเนยฺยสฺส วาจาวตฺถุมตฺตเสฺสว ปญฺจมสจฺจาทิกสฺส ติตฺถิยานํ อณุปกติปุริสาทิกสฺส วา ปญฺญาปนาปิ อวิชฺชมานปญฺญตฺติเยวฯ สา ปน สาสนาวจรา น โหตีติ อิธ น คหิตาฯ อิติ อิเมสํ วิชฺชมานาวิชฺชมานานํ วิกปฺปนวเสน เสสา เวทิตพฺพาฯ ‘เตวิโชฺช’, ‘ฉฬภิโญฺญ’ติอาทีสุ หิ ติโสฺส วิชฺชา ฉ อภิญฺญา จ วิชฺชมานา, ปุคฺคโล อวิชฺชมาโนฯ ตสฺมา ติโสฺส วิชฺชา อสฺสาติ เตวิโชฺช, ฉ อภิญฺญา อสฺสาติ ฉฬภิโญฺญติ เอวํ วิชฺชมาเนน อวิชฺชมานสฺส ปญฺญาปนโต เอวรูปา **วิชฺชมาเนน อวิชฺชมานปญฺญตฺติ** นามฯ ‘อิตฺถิรูปํ’, ‘ปุริสรูป’นฺติอาทีสุ ปน อิตฺถิปุริสา อวิชฺชมานา, รูปํ วิชฺชมานํฯ ตสฺมา อิตฺถิยา รูปํ อิตฺถิรูปํ, ปุริสสฺส รูปํ ปุริสรูปนฺติ เอวํ อวิชฺชมาเนน วิชฺชมานสฺส ปญฺญาปนโต เอวรูปา **อวิชฺชมาเนน วิชฺชมานปญฺญตฺติ** นามฯ จกฺขุสมฺผโสฺส, โสตสมฺผโสฺสติอาทีสุ จกฺขุโสตาทโยปิ ผโสฺสปิ วิชฺชมาโนเยวฯ ตสฺมา จกฺขุมฺหิ สมฺผโสฺส, จกฺขุโต ชาโต สมฺผโสฺส, จกฺขุสฺส วา ผลภูโต สมฺผโสฺส จกฺขุสมฺผโสฺสติ เอวํ วิชฺชมาเนน วิชฺชมานสฺส ปญฺญาปนโต เอวรูปา **วิชฺชมาเนน วิชฺชมานปญฺญตฺติ** นามฯ ขตฺติยปุโตฺต, พฺราหฺมณปุโตฺต, เสฏฺฐิปุโตฺตติอาทีสุ ขตฺติยาทโยปิ อวิชฺชมานา, ปุโตฺตปิฯ ตสฺมา ขตฺติยสฺส ปุโตฺต ขตฺติยปุโตฺตติ เอวํ อวิชฺชมาเนน อวิชฺชมานสฺส ปญฺญาปนโต เอวรูปา **อวิชฺชมาเนน อวิชฺชมานปญฺญตฺติ** นามฯ ตาสุ อิมสฺมึ ปกรเณ ปุริมา ติโสฺสว ปญฺญตฺติโย ลพฺภนฺติฯ ‘‘ขนฺธปญฺญตฺติ...เป.... อินฺทฺริยปญฺญตฺตี’’ติ อิมสฺมิญฺหิ ฐาเน วิชฺชมานเสฺสว ปญฺญาปิตตฺตา วิชฺชมานปญฺญตฺติ ลพฺภติฯ ‘‘ปุคฺคลปญฺญตฺตี’’ติ ปเท อวิชฺชมานปญฺญตฺติฯ ปรโต ปน ‘เตวิโชฺช’, ‘ฉฬภิโญฺญ’ติอาทีสุ วิชฺชมาเนน อวิชฺชมานปญฺญตฺติ ลพฺภตีติฯ

อฏฺฐกถามุตฺตเกน ปน อาจริยนเยน อปราปิ ฉ ปญฺญตฺติโย – อุปาทาปญฺญตฺติ, อุปนิธาปญฺญตฺติ, สโมธานปญฺญตฺติ, อุปนิกฺขิตฺตปญฺญตฺติ, ตชฺชาปญฺญตฺติ, สนฺตติปญฺญตฺตีติ

ฯ ตตฺถ โย รูปเวทนาทีหิ เอกเตฺตน วา อญฺญเตฺตน วา รูปเวทนาทโย วิย สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถน อนุปลพฺภสภาโวปิ รูปเวทนาทิเภเท ขเนฺธ อุปาทาย นิสฺสาย การณํ กตฺวา สมฺมโต สโตฺตฯ ตานิ ตานิ องฺคานิ อุปาทาย รโถ เคหํ มุฏฺฐิ อุทฺธนนฺติ จ; เต เตเยว รูปาทโย อุปาทาย ฆโฏ ปโฏ; จนฺทสูริยปริวตฺตาทโย อุปาทาย กาโล, ทิสา; ตํ ตํ ภูตนิมิตฺตเญฺจว ภาวนานิสํสญฺจ อุปาทาย นิสฺสาย การณํ กตฺวา สมฺมตํ เตน เตนากาเรน อุปฏฺฐิตํ อุคฺคหนิมิตฺตํ ปฏิภาคนิมิตฺตนฺติ อยํ เอวรูปา **อุปาทาปญฺญตฺติ** นามฯ ปญฺญเปตพฺพเฏฺฐน เจสา ปญฺญตฺติ นาม, น ปญฺญาปนเฏฺฐนฯ ยา ปน ตสฺสตฺถสฺส ปญฺญาปนา, อยํ อวิชฺชมานปญฺญตฺติเยวฯ

ยา ปฐมทุติยาทีนิ อุปนิธาย ทุติยํ ตติยนฺติอาทิกา, อญฺญมญฺญญฺจ อุปนิธาย ทีฆํ รสฺสํ, ทูรํ, สนฺติกนฺติอาทิกา ปญฺญาปนา; อยํ **อุปนิธาปญฺญตฺติ** นามฯ อปิเจสา อุปนิธาปญฺญตฺติ – ตทญฺญาเปกฺขูปนิธา, หตฺถคตูปนิธา, สมฺปยุตฺตูปนิธา, สมาโรปิตูปนิธา, อวิทูรคตูปนิธา , ปฏิภาคูปนิธา, ตพฺพหุลูปนิธา, ตพฺพิสิฏฺฐูปนิธาติอาทินา เภเทน อเนกปฺปการาฯ

ตตฺถ ทุติยํ ตติยนฺติอาทิกาว ตทญฺญํ อเปกฺขิตฺวา วุตฺตตาย **ตทญฺญาเปกฺขูปนิธา** นามฯ ฉตฺตปาณิ, สตฺถปาณีติอาทิกา หตฺถคตํ อุปนิธาย วุตฺตตาย **หตฺถคตูปนิธา** นามฯ กุณฺฑลี, สิขรี, กิริฏีติอาทิกา สมฺปยุตฺตํ อุปนิธาย วุตฺตตาย **สมฺปยุตฺตูปนิธา** นามฯ ธญฺญสกฏํ, สปฺปิกุมฺภติอาทิกา สมาโรปิตํ อุปนิธาย วุตฺตตาย **สมาโรปิตูปนิธา** นามฯ อินฺทสาลคุหา, ปิยงฺคุคุหา, เสรีสกนฺติอาทิกา อวิทูรคตํ อุปนิธาย วุตฺตตาย **อวิทูรคตูปนิธา** นามฯ สุวณฺณวโณฺณ, อุสภคามีติอาทิกา ปฏิภาคํ อุปนิธาย วุตฺตตาย **ปฏิภาคูปนิธา** นามฯ ปทุมสฺสโร, พฺราหฺมณคาโมติอาทิกา ตพฺพหุลํ อุปนิธาย วุตฺตตาย **ตพฺพหุลูปนิธา** นามฯ มณิกฏกํ, วชิรกฏกนฺติอาทิกา ตพฺพิสิฏฺฐํ อุปนิธาย วุตฺตตาย **ตพฺพิสิฏฺฐูปนิธา** นามฯ

ยา ปน เตสํ เตสํ สโมธานมเปกฺขิตฺวา ติทณฺฑํ, อฏฺฐปทํ, ธญฺญราสิ, ปุปฺผราสีติอาทิกา ปญฺญาปนา, อยํ **สโมธานปญฺญตฺติ** นามฯ ยา ปุริมสฺส ปุริมสฺส อุปนิกฺขิปิตฺวา เทฺว, ตีณิ, จตฺตารีติอาทิกา ปญฺญาปนา, อยํ **อุปนิกฺขิตฺตปญฺญตฺติ** นามฯ ยา ตํ ตํ ธมฺมสภาวํ อเปกฺขิตฺวา ปถวี, เตโช, กกฺขฬตา, อุณฺหตาติอาทิกา ปญฺญาปนา, อยํ **ตชฺชาปญฺญตฺติ** นามฯ ยา ปน สนฺตติวิเจฺฉทาภาวํ อเปกฺขิตฺวา อาสีติโก, นาวุติโกติอาทิกา ปญฺญาปนา, อยํ **สนฺตติปญฺญตฺติ** นามฯ เอตาสุ ปน ตชฺชาปญฺญตฺติ วิชฺชมานปญฺญตฺติเยวฯ เสสา อวิชฺชมานปกฺขเญฺจว, อวิชฺชมาเนน อวิชฺชมานปกฺขญฺจ ภชนฺติฯ

อฏฺฐกถามุตฺตเกน อาจริยนเยเนว อปราปิ ฉ ปญฺญตฺติโย – กิจฺจปญฺญตฺติ, สณฺฐานปญฺญตฺติ, ลิงฺคปญฺญตฺติ, ภูมิปญฺญตฺติ, ปจฺจตฺตปญฺญตฺติ, อสงฺขตปญฺญตฺตีติฯ ตตฺถ ภาณโก, ธมฺมกถิโกติอาทิกา กิจฺจวเสน ปญฺญาปนา **กิจฺจปญฺญตฺติ** นามฯ กิโส, ถูโล, ปริมณฺฑโล, จตุรโสฺสติอาทิกา สณฺฐานวเสน ปญฺญาปนา **สณฺฐานปญฺญตฺติ** นามฯ อิตฺถี, ปุริโสติอาทิกา ลิงฺควเสน ปญฺญาปนา **ลิงฺคปญฺญตฺติ** นามฯ กามาวจรา, รูปาวจรา, อรูปาวจรา, โกสลกา, มาธุราติอาทิกา ภูมิวเสน ปญฺญาปนา **ภูมิปญฺญตฺติ** นามฯ ติโสฺส , นาโค, สุมโนติอาทิกา ปจฺจตฺตนามกรณมตฺตวเสน ปญฺญาปนา **ปจฺจตฺตปญฺญตฺติ** นามฯ นิโรโธ, นิพฺพานนฺติอาทิกา อสงฺขตธมฺมสฺส ปญฺญาปนา **อสงฺขตปญฺญตฺติ** นามฯ ตตฺถ เอกจฺจา ภูมิปญฺญตฺติ อสงฺขตปญฺญตฺติ จ วิชฺชมานปญฺญตฺติเยว, กิจฺจปญฺญตฺติ วิชฺชมาเนน อวิชฺชมานปกฺขํ ภชติฯ เสสา อวิชฺชมานปญฺญตฺติโย นามฯ

๒. อิทานิ ยาสํ ปญฺญตฺตีนํ อุเทฺทสวาเร สเงฺขปโต สรูปทสฺสนํ กตํ, สเงฺขปโตเยว ตาว ตาสํ วตฺถุํ วิภชิตฺวา ทสฺสนวเสน ตา ทเสฺสตุํ **กิตฺตาวตา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ ปุจฺฉาย ตาว เอว

มโตฺถ เวทิตโพฺพ – ยา อยํ ขนฺธานํ ‘ขนฺธา’ติ ปญฺญาปนา, ทสฺสนา, ฐปนา, สา กิตฺตเกน โหตีติ กเถตุกมฺยตาปุจฺฉาฯ ปรโต **กิตฺตาวตา อายตนาน**นฺติอาทีสุปิ เอเสว นโยฯ
วิสฺสชฺชเนปิ เอวมโตฺถ เวทิตโพฺพ – ยตฺตเกน ปญฺญาปเนน สเงฺขปโต ปญฺจกฺขนฺธาติ วา ปเภทโต ‘‘รูปกฺขโนฺธ…เป.… วิญฺญาณกฺขโนฺธ’’ติ วา; ตตฺราปิ รูปกฺขโนฺธ กามาวจโร, เสสา จตุภูมิกาติ วา เอวรูปํ ปญฺญาปนํ โหติ; เอตฺตเกน ขนฺธานํ ‘ขนฺธา’ติ ปญฺญตฺติ โหติฯ

๓. ตถา ยตฺตเกน ปญฺญาปเนน สเงฺขปโต ทฺวาทสายตนานีติ วา, ปเภทโต ‘‘จกฺขายตนํ…เป.… ธมฺมายตน’’นฺติ วา; ตตฺราปิ ทสายตนา กามาวจรา , ทฺวายตนา จตุภูมิกาติ วา, เอวรูปํ ปญฺญาปนํ โหติ; เอตฺตเกน อายตนานํ อายตนานีติ ปญฺญตฺติ โหติฯ

๔. ยตฺตเกน ปญฺญาปเนน สเงฺขปโต อฎฺฐารส ธาตุโยติ วา , ปเภทโต ‘‘จกฺขุธาตุ…เป.… มโนวิญฺญาณธาตู’’ติ วา; ตตฺราปิ โสฬส ธาตุโย กามาวจรา, เทฺว ธาตุโย จตุภูมิกาติ วา เอวรูปํ ปญฺญาปนํ โหติ; เอตฺตเกน ธาตูนํ ธาตูติ ปญฺญตฺติ โหติฯ

๕. ยตฺตเกน ปญฺญาปเนน สเงฺขปโต จตฺตาริ สจฺจานีติ วา, ปเภทโต ‘‘ทุกฺขสจฺจํ…เป.… นิโรธสจฺจ’’นฺติ วา; ตตฺราปิ เทฺว สจฺจา โลกิยา, เทฺว สจฺจา โลกุตฺตราติ วา เอวรูปํ ปญฺญาปนํ โหติ; เอตฺตเกน สจฺจานํ ‘สจฺจานี’ติ ปญฺญตฺติ โหติฯ

๖. ยตฺตเกน ปญฺญาปเนน สเงฺขปโต พาวีสตินฺทฺริยานีติ วา, ปเภทโต ‘‘จกฺขุนฺทฺริยํ…เป.… อญฺญาตาวินฺทฺริย’’นฺติ วา; ตตฺราปิ ทสินฺทฺริยานิ กามาวจรานิ, นวินฺทฺริยานิ มิสฺสกานิ, ตีณิ อินฺทฺริยานิ โลกุตฺตรานีติ วา เอวรูปํ ปญฺญาปนํ โหติ; เอตฺตเกน อินฺทฺริยานํ อินฺทฺริยานีติ ปญฺญตฺติ โหติฯ เอตฺตาวตา สเงฺขปโต วตฺถุํ วิภชิตฺวา ทสฺสนวเสน ปญฺจ ปญฺญตฺติโย ทสฺสิตา โหนฺติฯ

๗. อิทานิ วิตฺถารโต วตฺถุํ วิภชิตฺวา ทสฺสนวเสน ปุคฺคลปญฺญตฺติํ ทเสฺสตุํ **สมยวิมุโตฺต อสมยวิมุโตฺต**ติอาทิมาหฯ สมฺมาสมฺพุเทฺธน หิ ติเล วิสารยมาเนน วิย, วาเก หีรยมาเนน วิย จ, เหฎฺฐา วิภงฺคปฺปกรเณ อิมาสํ ปญฺจนฺนํ ปญฺญตฺตีนํ วตฺถุภูตา ขนฺธาทโย นิปฺปเทเสน กถิตาติ เตน เต อิธ เอกเทเสเนว กเถสิฯ ฉฎฺฐา ปุคฺคลปญฺญตฺติ เหฎฺฐา อกถิตาวฯ อิธาปิ อุเทฺทสวาเร เอกเทเสเนว กถิตา; ตสฺมา ตํ วิตฺถารโต กเถตุกาโม สมยวิมุโตฺต อสมยวิมุโตฺตติ เอกกโต ปฎฺฐาย ยาว ทสกา มาติกํ ฐเปสีติฯ

มาติกาวณฺณนาฯ

๒. นิเทฺทสวณฺณนา

๑. เอกกนิเทฺทสวณฺณนา

๑. อิทานิ ยถาฐปิตํ มาติกํ อาทิโต ปฏฺฐาย วิภชิตฺวา ทเสฺสตุํ – **กตโม จ ปุคฺคโล สมยวิมุโตฺต**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อิธา**ติ อิมสฺมึ สตฺตโลเกฯ **เอกโจฺจ ปุคฺคโล**ติ เอโก ปุคฺคโลฯ **กาเลน กาลนฺ**ติ เอตฺถ ภุมฺมวเสน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ เอเกกสฺมึ กาเลติ วุตฺตํ โหติฯ **สมเยน สมยนฺ**ติ อิทํ ปุริมเสฺสว เววจนํฯ **อฏฺฐ วิโมเกฺข**ติ รูปาวจรารูปาวจรอฏฺฐสมาปตฺติโยฯ ตาสญฺหิ ปจฺจนีกธเมฺมหิ วิมุจฺจนโต วิโมโกฺขติ นามํฯ **กาเยนา**ติ วิโมกฺขสหชาเตน นามกาเยนฯ **ผุสิตฺวา วิหรตี**ติ ปฏิลภิตฺวา อิริยติฯ กตมสฺมึ ปเนส กาเล วิโมเกฺข ผุสิตฺวา วิหรตีติ? สมาปตฺตึ สมาปชฺชิตุกามสฺส หิ กาโล นาม อตฺถิ, อกาโล นาม อตฺถิฯ ตตฺถ ปาโตว สรีรปฏิชคฺคนกาโล, วตฺตกรณกาโล จ สมาปชฺชนสฺส อกาโล นามฯ สรีรํ ปน ปฏิชคฺคิตฺวา วตฺตํ กตฺวา วสนฏฺฐานํ ปวิสิตฺวา นิสินฺนสฺส ยาว ปิณฺฑาย คมนกาโล นาคจฺฉติ, เอตสฺมึ อนฺตเร สมาปชฺชนสฺส กาโล นามฯ

ปิณฺฑาย คมนกาลํ ปน สลฺลเกฺขตฺวา นิกฺขนฺตสฺส เจติยวนฺทนกาโล, ภิกฺขุสงฺฆปริวุตสฺส วิตกฺกมาฬเก ฐานกาโล ปิณฺฑาย คมนกาโล คาเม จรณกาโล; อาสนสาลาย ยาคุปานกาโล วตฺตกรณกาโลติ อยมฺปิ สมาปชฺชนสฺส อกาโล นามฯ อาสนสาลาย ปน วิวิเตฺต โอกาเส สติ ยาว ภตฺตกาโล นาคจฺฉติ, เอตสฺมิมฺปิ อนฺตเร สมาปชฺชนสฺส กาโล นามฯ ภตฺตํ ปน ภุญฺชนกาโล, วิหารคมนกาโล, ปตฺตจีวรปฏิสามนกาโล, ทิวาวตฺตกรณกาโล, ปริปุจฺฉาทานกาโลติ อยมฺปิ สมาปชฺชนสฺส อกาโล นามฯ โย อกาโล, เสฺวว อสมโยฯ ตํ สพฺพมฺปิ ฐเปตฺวา อวเสเส กาเล กาเล, สมเย สมเย วุตฺตปฺปกาเร อฏฺฐ วิโมเกฺข สหชาตนามกาเยน ปฏิลภิตฺวา วิหรโนฺต, ''อิเธกโจฺจ ปุคฺคโล…เป.… วิหรตี''ติ วุจฺจติฯ

อปิเจส สผสฺสเกหิ สหชาตนามธเมฺมหิ สหชาตธเมฺม ผุสติเยว นาม, อุปจาเรน อปฺปนํ ผุสติเยว นามฯ ปุริมาย อปฺปนาย อปรํ อปฺปนํ ผุสติเยวฯ เยน หิ สทฺธึ เย ธมฺมา สหชาตา, เตน เต ปฏิลทฺธา นาม โหนฺติฯ ผเสฺสนาปิ ผุฏฺฐาเยว นาม โหนฺติฯ อุปจารมฺปิ อปฺปนาย ปฏิลาภการณเมว, ตถา ปุริมา อปฺปนา อปรอปฺปนายฯ ตตฺราสฺส เอวํ สหชาเตหิ สหชาตานํ ผุสนา เวทิตพฺพา – ปฐมชฺฌานญฺหิ วิตกฺกาทีหิ ปญฺจงฺคิกํฯ ตสฺมึ ฐเปตฺวา ตานิ องฺคานิ เสสา อติเรกปณฺณาสธมฺมา จตฺตาโร ขนฺธา นาม โหนฺติฯ เตน นามกาเยน ปฐมชฺฌานสมาปตฺติวิโมกฺขํ ผุสิตฺวา ปฏิลภิตฺวา วิหรติฯ ทุติยํ ฌานํ ปีติสุขจิเตฺตกคฺคตาหิ ติวงฺคิกํ, ตติยํ สุขจิเตฺตกคฺคตาหิ ทุวงฺคิกํ, จตุตฺถํ อุเปกฺขาจิเตฺตกคฺคตาหิ ทุวงฺคิกํ, ตถา อากาสานญฺจายตนํ…เป.… เนวสญฺญานาสญฺญายตนญฺจฯ ตตฺถ ฐเปตฺวา ตานิ องฺคานิ เสสา อติเรกปณฺณาสธมฺมา จตฺตาโร ขนฺธา นาม โหนฺติฯ เตน นามกาเยน เนวสญฺญานาสญฺญายตนสมาปตฺติวิโมกฺขํ ผุสิตฺวา ปฏิลภิตฺวา วิหรติฯ

ปญฺญาย จสฺส ทิสฺวาติ วิปสฺสนาปญฺญาย สงฺขารคตํ, มคฺคปญฺญาย จตุสจฺจธเมฺม ปสฺสิตฺวาฯ **เอกเจฺจ อาสวา ปริกฺขีณา โหนฺตี**ติ อุปฺทฺฆุปฑฺฒา ปฐมมคฺคาทิวชฺฌา อาสวา ปริกฺขีณา โหนฺติฯ **อยํ วุจฺจติ ปุคฺคโล สมยวิมุโตฺต**ติ เอตฺถ อฏฺฐสมาปตฺติลาภี ปุถุชฺชโน เตน นามกาเยน ผุสิตฺวา วิหรตีติ วตฺตุํ วฏฺฏติฯ ปาฬิยํ ปน ''เอกเจฺจ อาสวา ปริกฺขีณา''ติ วุตฺตํฯ ปุถุชฺชนสฺส จ ขีณา อาสวา นาม นตฺถิ, ตสฺมา โส น คหิโตฯ อฏฺฐสมาปตฺติลาภี ขีณาสโวปิ เตน นามกาเยน ผุสิตฺวา วิหรตีติ วตฺตุํ วฏฺฏติฯ ตสฺส ปน อปริกฺขีณาสวา นาม นตฺถิ, ตสฺ

มา โสปิ น คหิโตฯ **สมยวิมุตฺโต**ติ ปน ติณฺณํ โสตาปนฺนสกทาคามิอนาคามีนํเยเวตํ นามนฺติ เวทิตพฺพํฯ

๒. อสมยวิมุตฺตนิเทฺทเส – ปุริมสทิสํ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ **อสมยวิมุตฺโต**ติ ปเนตฺถ สุกฺขวิปสฺสกขีณาสวเสฺสตํ นามํฯ สุกฺขวิปสฺสกา ปน โสตาปนฺนสกทาคามิอนาคามิโน อฏฺฐสมาปตฺติลาภิโน จ ขีณาสวา ปุถุชฺชนา จ อิมสฺมิํ ทุเก น ลพฺภนฺติ, ทุกมุตฺตกปุคฺคลา นาม โหนฺติฯ ตสฺมา สตฺถา อตฺตโน พุทฺธสุพุทฺธตาย เหฏฺฐา คหิเต จ อคฺคหิเต จ สงฺกฑฺฒิตฺวา สทฺธิํ ปิฏฺฐิวฏฺฏเกหิ ตนฺติํ อาโรเปนฺโต **สเพฺพปิ อริยปุคฺคลา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อริเย วิโมเกฺข**ติ กิเลเสหิ อารกตฺตา อริเยติ สงฺขํ คเต โลกุตฺตรวิโมเกฺขฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – พาหิรานญฺหิ อฏฺฐนฺนํ สมาปตฺตีนํ สมาปชฺชนฺตสฺส สมโยปิ อตฺถิ อสมโยปิฯ มคฺควิโมเกฺขน วิมุจฺจนสฺส สมโย วา อสมโย วา นตฺถิฯ ยสฺส สทฺธา พลวตี, วิปสฺสนา จ อารทฺธา, ตสฺส คจฺฉนฺตสฺส ติฏฺฐนฺตสฺส นิสีทนฺตสฺส นิปชฺชนฺตสฺส ขาทนฺตสฺส ภุญฺชนฺตสฺส มคฺคผลปฏิเวโธ นาม น โหตีติ นตฺถิฯ อิติ มคฺควิโมเกฺขน วิมุจฺจนสฺส สมโย วา อสมโย วา นตฺถีติ เหฏฺฐา คหิเต จ อคฺคหิเต จ สงฺกฑฺฒิตฺวา อิมํ ปิฏฺฐิวฏฺฏกํ ตนฺติํ อาโรเปสิ ธมฺมราชาฯ สมาปตฺติลาภี ปุถุชฺชโน อิมายปิ ตนฺติยา อคฺคหิโตวฯ ภชาปิยมาโน ปน สมาปตฺติวิกฺขมฺภิตานํ กิเลสานํ วเสน สมยวิมุตฺตภาวํ ภเชยฺยฯ

๓. กุปฺปธมฺมากุปฺปธมฺมนิเทฺทเสสุ – ยสฺส อธิคโต สมาปตฺติธโมฺม กุปฺปติ นสฺสติ, โส **กุปฺปธโมฺมฯ รูปสหคตาน**นฺติ รูปนิมิตฺตสงฺขาเตน รูเปน สหคตานํฯ เตน สทฺธิํ ปวตฺตานํ น วินา รูปารมฺมณานํ จตุนฺนํ รูปาวจรชฺฌานานนฺติ อโตฺถฯ **อรูปสหคตาน**นฺติ รูปโต อญฺญํ, น รูปนฺติ อรูปํฯ อรูเปน สหคตานํ เตน สทฺธิํ ปวตฺตานํ น วินา อรูปารมฺมณานํ จตุนฺนํ อรูปาวจรชฺฌานานนฺติ อโตฺถฯ **น นิกามลาภี**ติ ปญฺจหากาเรหิ อจิณฺณวสิตาย อิจฺฉิตากาเรน อลทฺธตฺตา น นิกามลาภีฯ อปฺปคุณสมาปตฺติโกติ อโตฺถฯ **น อกิจฺฉลาภี**ติ กิจฺฉลาภี ทุกฺขลาภีฯ โย อาคมนมฺหิ กิเลเส วิกฺขเมฺภโนฺต อุปจารํ ปาเปโนฺต อปฺปนํ ปาเปโนฺต จิตฺตมญฺชูสํ ลภโนฺต ทุเกฺขน กิเจฺฉน สสงฺขาเรน สปฺปโยเคน กิลมโนฺต ตํ สมฺปทํ ปาปุณิตุํ สโกฺกติ, โส น อกิจฺฉลาภี นามฯ **น อกสิรลาภี**ติ อวิปุลลาภีฯ สมาปตฺติํ อเปฺปตฺวา อทฺธานํ ผริตุํ น สโกฺกติฯ เอกํ เทฺว จิตฺตวาเร วเตฺตตฺวา สหสาว วุฏฺฐาตีติ อโตฺถฯ

ยตฺถิจฺฉกนฺติ ยสฺมิํ โอกาเส สมาปตฺติํ อเปฺปตฺวา นิสีทิตุํ อิจฺฉติฯ **ยทิจฺฉก**นฺติ กสิณชฺฌานํ วา อานาปานชฺฌานํ วา พฺรหฺมวิหารชฺฌานํ วา อสุภชฺฌานํ วาติ ยํ ยํ สมาปตฺติํ อเปฺปตฺวา นิสีทิตุํ อิจฺฉติฯ **ยาวติจฺฉก**นฺติ อทฺธานปริเจฺฉเทน ยตฺตกํ กาลํ อิจฺฉติฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ยตฺถ ยตฺถ ยํ ยํ สมาปตฺติํ ยตฺตกํ อทฺธานํ สมาปชฺชิตุมฺปิ วุฏฺฐาตุมฺปิ อิจฺฉติ, ตตฺถ ตตฺถ ตํ ตํ สมาปตฺติํ ตตฺตกํ อทฺธานํ สมาปชฺชิตุมฺปิ วุฏฺฐาตุมฺปิ น สโกฺกติฯ จนฺทํ วา สูริยํ วา อุโลฺลเกตฺวา 'อิมสฺมิํ จเนฺท วา สูริเย วา เอตฺตกํ ฐานํ คเต วุฏฺฐหิสฺสามี'ติ ปริจฺฉินฺทิตฺวา ฌานํ สมาปโนฺน ยถาปริเจฺฉเทน วุฏฺฐาตุํ น สโกฺกติ, อนฺตราว วุฏฺฐาติ; สมาปตฺติยา อปฺปคุณตายาติฯ

ปมาทมาคมฺมาติ ปมาทํ ปฏิจฺจฯ **อยํ วุจฺจตี**ติ อยํ เอวํวิโธ ปุคฺคโล กุปฺปธโมฺมติ วุจฺจติฯ อิทํ ปน อฏฺฐสมาปตฺติลาภิโน ปุถุชฺชนสฺส โสตาปนฺนสฺส สกทาคามิโนติ ติณฺณํ ปุคฺคลานํ นามํฯ เอเตสญฺหิ สมาธิปาริพนฺธกา วิปสฺสนาปาริพนฺธกา จ ธมฺมา น สุวิกฺขมฺภิตา, น สุวิกฺขาลิตา, เตน เตสํ สมาปตฺติ นสฺสติ ปริหายติฯ สา จ โข เนว สีลเภเทน, นาปตฺติวีติกฺกเมนฯ น ครุกโมกฺขธโมฺม ปเนส อปฺปมตฺตเกนปิ กิจฺจกรณีเยน วา วตฺตเภทมตฺตเกน วา นสฺสติฯ

ตตฺริทํ วตฺถุ – เอโก กิร เถโร สมาปตฺตึ วฬญฺชติฯ ตสฺมึ ปิณฺฑาย คามํ ปวิฏฺเฐ ทารกา ปริเวเณ กีฬิตฺวา ปกฺกมึสุฯ เถโร อาคนฺตฺวา ‘ปริเวณํ สมฺมชฺชิตพฺพ’นฺติ จินฺเตตฺวา อสมฺมชฺชิตฺวา วิหารํ ปวิสิตฺวา ‘สมาปตฺตึ อเปฺปสฺสามี’ติ นิสีทิฯ โส อเปฺปตุํ อสโกฺกนฺโต, ‘กึ นุ โข อาวรณ’นฺติ สีลํ อาวชฺชโนฺต อปฺปมตฺตกมฺปิ วีติกฺกมํ อทิสฺวา ‘วตฺตเภโท นุ โข อตฺถี’ติ โอโลเกโนฺต ปริเวณสฺส อสมฺมฏฺฐภาวํ ญตฺวา สมฺมชฺชิตฺวา ปวิสิตฺวา นิสีทโนฺต สมาปตฺตึ อเปฺปโนฺตว นิสีทิฯ

๔. อกุปฺปธมฺมนิเทฺทโส วุตฺตปฏิปกฺขวเสเนว เวทิตโพฺพฯ **อกุปฺปธโมฺม**ติ อิทํ ปน อฏฺฐสมาปตฺติลาภิโน อนาคามิสฺส เจว ขีณาสวสฺส จาติ ทฺวินฺนํ ปุคฺคลานํ นามํฯ เตสญฺหิ สมาธิปาริพนฺธกา วิปสฺสนาปาริพนฺธกา จ ธมฺมา สุวิกฺขมฺภิตา สุวิกฺขาลิตา; เตน เตสํ ภสฺสสงฺคณิการามาทิกิเจฺจน วา อเญฺญน วา เยน เกนจิ อตฺตโน อนุรูเปน ปมาเทน วีตินาเมนฺตานมฺปิ สมาปตฺติ น กุปฺปติ, น นสฺสติฯ สุกฺขวิปสฺสกา ปน โสตาปนฺนสกทาคามิอนาคามิขีณาสวา อิมสฺมึ ทุเก น ลพฺภนฺติ; ทุกมุตฺตกปุคฺคลา นาม โหนฺติฯ ตสฺมา สตฺถา อตฺตโน พุทฺธสุพุทฺธตาย เหฏฺฐา คหิเต จ อคฺคหิเต จ สงฺกฑฺฒิตฺวา อิมสฺมิมฺปิ ทุเก สทฺธึ ปิฏฺฐิวฏฺฏเกหิ ตนฺตึ อาโรเปโนฺต **สเพฺพปิ อริยปุคฺคลา**ติอาทิมาหฯ อฏฺฐนฺนญฺหิ สมาปตฺตีนํ กุปฺปนํ นสฺสนํ ภเวยฺย, โลกุตฺตรธมฺมสฺส ปน สกึ ปฏิวิทฺธสฺส กุปฺปนํ นสฺสนํ นาม นตฺถิ, ตํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํฯ

๕. ปริหานธมฺมาปริหานธมฺมนิเทฺทสาปิ กุปฺปธมฺมากุปฺปธมฺมนิเทฺทสวเสเนว เวทิตพฺพาฯ เกวลญฺหิ อิธ ปุคฺคลสฺส ปมาทํ ปฏิจฺจ ธมฺมานํ ปริหานมฺปิ อปริหานมฺปิ คหิตนฺติ อิทํ ปริยายเทสนามตฺตเมว นานํฯ เสสํ สพฺพตฺถ ตาทิสเมวฯ

๗. เจตนาภพฺพนิเทฺทเส – **เจตนาภโพฺพ**ติ เจตนาย อปริหานึ อาปชฺชิตุํ ภโพฺพฯ **สเจ อนุสเญฺจเตตี**ติ, สเจ สมาปชฺชติฯ สมาปตฺติญฺหิ สมาปชฺชโนฺต อนุสเญฺจเตติ นามฯ โส น ปริหายติ, อิตโร ปริหายติฯ

๘. อนุรกฺขณาภพฺพนิเทฺทเส – **อนุรกฺขณาภโพฺพ**ติ อนุรกฺขณาย อปริหานึ อาปชฺชิตุํ ภโพฺพฯ **สเจ อนุรกฺขตี**ติ สเจ อนุปการธเมฺม ปหาย อุปการธเมฺม เสวโนฺต สมาปชฺชติฯ เอวญฺหิ ปฏิปชฺชโนฺต อนุรกฺขติ นามฯ โส น ปริหายติ, อิตโร ปริหายติฯ

อิเม เทฺวปิ สมาปตฺตึ ฐเปตุํ ถาวรํ กาตุํ ปฏิพลาฯ เจตนาภพฺพโต ปน อนุรกฺขณาภโพฺพว พลวตโรฯ เจตนาภโพฺพ หิ อุปการานุปกาเร ธเมฺม น ชานาติฯ อชานโนฺต อุปการธเมฺม นุทติ นีหรติ, อนุปการธเมฺม เสวติฯ โส เต เสวโนฺต สมาปตฺติโต ปริหายติ ฯ อนุรกฺขณาภโพฺพ อุปการานุปกาเร ธเมฺม ชานาติฯ ชานโนฺต อนุปการธเมฺม นุทติ นีหรติ, อุปการธเมฺม เสวติฯ โส เต เสวโนฺต สมาปตฺติโต น ปริหายติฯ

ยถา หิ เทฺว เขตฺตปาลา เอโก ปณฺฑุโรเคน สโรโค อกฺขโม สีตาทีนํ, เอโก อโรโค สีตาทีนํ สโหฯ สโรโค เหฏฺฐากุฏึ น โอตรติ, รตฺตารกฺขํ ทิวารกฺขํ วิชหติฯ ตสฺส ทิวา สุกโมราทโย เขตฺตํ โอตริตฺวา สาลิสีสํ ขาทนฺติ, รตฺตึ มิคสูกราทโย ปวิสิตฺวา ขลํ ตจฺฉิ ตํ วิย เฉตฺวา คจฺฉนฺติฯ โส อตฺตโน ปมตฺตการณา ปุน พีชมตฺตมฺปิ น ลภติฯ อิตโร รตฺตารกฺขํ ทิวารกฺขํ น วิชหติฯ โส อตฺตโน อปฺปมตฺตการณา เอกกรีสโต จตฺตาริปิ อฏฺฐปิ สกฏานิ ลภติฯ

ตตฺถ สโรคเขตฺตปาโล วิย เจตนาภโพฺพ, อโรโค วิย อนุรกฺขณาภโพฺพ ทฏฺฐโพฺพฯ สโรคสฺส อตฺตโน ปมาเทน ปุน พีชมตฺตสฺสปิ อลภนํ วิย เจตนาภพฺพสฺส อุปการานุปกาเร ธ

เมฺม อชานิตฺวา อุปการเร ปหาย อนุปการเร เสวนฺตสฺส สมาปตฺติยา ปริหานํฯ อิตรสฺส อตฺตโน อปฺปมาเทน เอกกรีสมตฺตโต จตุอฏฺฐสกฎฺอุทฺธรณํ วิย อนุรกฺขณาภพฺพสฺส อุปการานุปการเร ธเมฺม ชานิตฺวา อนุปการเร ปหาย อุปการเร เสวนฺตสฺส สมาปตฺติยา อปริหานํ เวทิตพฺพํฯ เอวํ เจตนาภพฺพโต อนุรกฺขณาภโพฺพว สมาปตฺตึ ถาวรํ กาตุํ พลวตโรติ เวทิตโพฺพฯ

๙. ปุถุชฺชนนิเทฺทเส – **ตีณิ สํโยชนานี**ติ ทิฏฺฐิสํโยชนสีลพฺพตปรามาสสํโยชนวิจิกิจฺฉาสํโยชนานิฯ เอตานิ หิ ผลกฺขเณ ปหีนานิ นาม โหนฺติฯ อยํ ปน ผลกฺขเณปิ น โหตีติ ทเสฺสติฯ **เตสํ ธมฺมาน**นฺติ เตสํ สํโยชนธมฺมานํฯ มคฺคกฺขณสฺมิญฺหิ เตสํ ปหานาย ปฏิปโนฺน นาม โหติฯ อยํ ปน มคฺคกฺขเณปิ น โหติฯ เอตฺตาวตา วิสฺสชฺชิตกมฺมฏฺฐาโน ถูลพาลปุถุชฺชโนว อิธ กถิโตติ เวทิตโพฺพฯ

๑๐. โคตฺรภุนิเทฺทเส – **เยสํ ธมฺมาน**นฺติ เยสํ โคตฺรภุญาเณน สทฺธึ อุปฺปนฺนานํ ปโรปณฺณาสกุสลธมฺมานํฯ **อริยธมฺมสฺสา**ติ โลกุตฺตรมคฺคสฺสฯ **อวกฺกนฺติ โหตี**ติ โอกฺกนฺติ นิพฺพตฺติ ปาตุภาโว โหติฯ **อยํ วุจฺจตี**ติ อยํ นิพฺพานารมฺมเณน ญาเณน สพฺพํ ปุถุชฺชนสงฺขํ ปุถุชฺชนโคตฺตํ ปุถุชฺชนมณฺฑลํ ปุถุชฺชนปณฺณตฺตึ อติกฺกมิตฺวา อริยสงฺขํ อริยโคตฺตํ อริยมณฺฑลํ อริยปณฺณตฺตึ โอกฺกมนโต โคตฺรภูปุคฺคโล นาม วุจฺจติฯ

๑๑. ภยูปรตนิเทฺทเส – ภเยน อุปรโตติ **ภยูปรโต**ฯ สตฺตปิ เสกฺขา ปุถุชฺชนา จ ภายิตฺวา ปาปโต โอรมนฺติ ปาปํ น กโรนฺติ ฯ ตตฺถ ปุถุชฺชนา ทุคฺคติภยํ, วฏฺฏภยํ, กิเลสภยํ, อุปวาทภยนฺติ จตฺตาริ ภยานิ ภายนฺติฯ เตสุ ภายิตพฺพเฏฺฐน ทุคฺคติเยว ภยํ **ทุคฺคติภยํ**ฯ เสเสสุปิ เอเสว นโยฯ ตตฺถ ปุถุชฺชโน 'สเจ ตฺวํ ปาปํ กริสฺสสิ, จตฺตาโร อปายา มุขํ วิวริตฺวา ฐิตจฺฉาตอชครสทิสา, เตสุ ทุกฺขํ อนุภวโนฺต กถํ ภวิสฺสสี'ติ ทุคฺคติภยํ ภายิตฺวา ปาปํ น กโรติฯ อนมตคฺคสํสารวฏฺฏํเยว ปน **วฏฺฏภยํ** นามฯ สพฺพมฺปิ อกุสลํ **กิเลสภยํ** นามฯ ครหา ปน **อุปวาทภยํ** นามฯ ตานิปิ ภายิตฺวา ปุถุชฺชโน ปาปํ น กโรติฯ โสตาปนฺนสกทาคามิอนาคามิโน ปน ตโย เสกฺขา ทุคฺคตึ อตีตตฺตา เสสานิ ตีณิ ภยานิ ภายิตฺวา ปาปํ น กโรนฺติฯ มคฺคฏฺฐกเสกฺขา อาคมนวเสน วา อสมุจฺฉินฺนภยตฺตา วา **ภยูปรตา** นาม โหนฺติฯ ขีณาสโว อิเมสุ จตูสุ ภเยสุ เอกมฺปิ น ภายติฯ โส หิ สพฺพโส สมุจฺฉินฺนภโย; ตสฺมา **อภยูปรโต**ติ วุจฺจติฯ กึ ปน โส อุปวาทมฺปิ น ภายตีติ? น ภายติฯ อุปวาทํ ปน รกฺขตีติ วตฺตุํ วฏฺฏติฯ โทณุปฺปลวาปิคาเม ขีณาสวเตฺถโร วิยฯ

๑๒. อภพฺพาคมนนิเทฺทเส – สมฺมตฺตนิยามาคมนสฺส อภโพฺพติ **อภพฺพาคมโนฯ กมฺมาวรเณนา**ติ ปญฺจวิเธน อานนฺตริยกเมฺมนฯ **กิเลสาวรเณนา**ติ นิยตมิจฺฉาทิฏฺฐิยาฯ **วิปากาวรเณนา**ติ อเหตุกทุเหตุกปฏิสนฺธิยาฯ **อสฺสทฺธา**ติ พุทฺธธมฺมสเงฺฆสุ สทฺธารหิตาฯ **อจฺฉนฺทิกา**ติ กตฺตุกมฺยตากุสลจฺฉนฺทรหิตาฯ เต ฐเปตฺวา ชมฺพุทีปํ อิตรทีปตฺตยวาสิโน เวทิตพฺพาฯ เตสุ หิ มนุสฺสา อจฺฉนฺทิกภาวํ ปวิฏฺฐา นามฯ **ทุปฺปญฺญา**ติ ภวงฺคปญฺญารหิตาฯ **อภพฺพา**ติ อปฺปฏิลทฺธมคฺคผลูปนิสฺสยาฯ **นิยาม**นฺติ มคฺคนิยามํ, สมฺมตฺตนิยามํฯ **โอกฺกมิตุ**นฺติ เอตํ กุสเลสุ ธเมฺมสุ สมฺมตฺตสงฺขาตํ นิยามํ โอกฺกมิตุํ ปวิสิตุํ ตตฺถ ปติฏฺฐาตุํ อภพฺพาฯ

๑๓. ภพฺพาคมนนิเทฺทโส วุตฺตปฏิปกฺขนเยน เวทิตโพฺพฯ เอวมิมสฺมึ ทุเก เย จ ปุคฺคลา ปญฺจานนฺตริยกา, เย จ นิยตมิจฺฉาทิฏฺฐิกา, เยหิ จ อเหตุกทุเหตุกปฏิสนฺธิ คหิตา , เย จ พุทฺธาทีนํ น สทฺทหนฺติ, เยสญฺจ กตฺตุกมฺยตาฉโนฺท นตฺถิ, เย จ อปริปุณฺณภวงฺคปญฺญา, เยสญฺจ มคฺคผลานํ อุปนิสฺสโย นตฺถิ, เต สเพฺพปิ สมฺมตฺตนิยามํ โอกฺกมิตุํ อภพฺพา, วิปรีตา ภพฺพาติ วุตฺตาฯ

๑๔. นิยตานิยตนิเทฺทเส – **อานนฺตริกา**ติ อานนฺตริกกมฺมสมงฺคิโนฯ **มิจฺฉาทิฏฺฐิกา**ติ นิยตมิจฺฉาทิฏฺฐิสมงฺคิโนฯ สเพฺพปิ เหเต นิรยสฺส อตฺถาย นิยตตฺตา **นิยตา** นามฯ อฏฺฐ ปน อริยปุคฺคลา สมฺมาภาวาย อุปรูปริมคฺคผลตฺถาย เจว อนุปาทาปรินิพฺพานตฺถาย จ นิยตตฺตา **นิยตา** นามฯ อวเสสปุคฺคลา ปน อนิพทฺธคติกาฯ ยถา อากาเส ขิตฺตทโณฺฑ ปถวิยํ ปตโนฺต ‘อเคฺคน วา มเชฺฌน วา มูเลน วา ปติสฺสตี’ติ น ญายติ; เอวเมว ‘อสุกคติยา นาม นิพฺพตฺติสฺสนฺตี’ติ นิยมาภาวา **อนิยตา** นามาติ เวทิตพฺพาฯ ยา ปน อุตฺตรกุรุกานํ นิยตคติกตา วุตฺตา, น สา นิยตธมฺมวเสนฯ มิจฺฉตฺตสมฺมตฺตนิยตธมฺมาเยว หิ นิยตา นามฯ เตสญฺจ วเสนายํ ปุคฺคลนิยโม กถิโตติฯ

๑๕. ปฏิปนฺนกนิเทฺทเส – **มคฺคสมงฺคิโน**ติ มคฺคฏฺฐกปุคฺคลาฯ เต หิ ผลตฺถาย ปฏิปนฺนตฺตา **ปฏิปนฺนกา** นามฯ **ผลสมงฺคิโน**ติ ผลปฏิลาภสมงฺคิตาย ผลสมงฺคิโนฯ ผลปฏิลาภโต ปฏฺฐาย หิ เต ผลสมาปตฺตึ อสมาปนฺนาปิ ผเล ฐิตาเยว นามฯ

๑๖. สมสีสีนิเทฺทเส – **อปุพฺพํ อจริม**นฺติ อปุเร อปจฺฉา, เอกปฺปหาเรเนวาติ อโตฺถฯ **ปริยาทาน**นฺติ ปริกฺขโยฯ **อยํ วุจฺจตี**ติ อยํ ปุคฺคโล **สมสีสี** นาม วุจฺจติฯ โส ปเนส ติวิโธ โหติ – อิริยาปถสมสีสี, โรคสมสีสี, ชีวิตสมสีสีติฯ ตตฺถ โย จงฺกมโนฺตว วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปตฺวา อรหตฺตํ ปตฺวา จงฺกมโนฺตว ปรินิพฺพาติ **ปทุมเตฺถโร** วิย; ฐิตโกว วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปตฺวา อรหตฺตํ ปตฺวา ฐิตโกว ปรินิพฺพาติ **โกฏปพฺพตวิหารวาสีติสฺสเตฺถโร** วิย; นิสิโนฺนว วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปตฺวา อรหตฺตํ ปตฺวา นิสิโนฺนว ปรินิพฺพาติ, นิปโนฺนว วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปตฺวา อรหตฺตํ ปตฺวา นิปโนฺนว ปรินิพฺพาติ – อยํ **อิริยาปถสมสีสี** นามฯ

โย ปน เอกํ โรคํ ปตฺวา อโนฺตโรเคเยว วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปตฺวา อรหตฺตํ ปตฺวา เตเนว โรเคน ปรินิพฺพาติ – อยํ **โรคสมสีสี** นามฯ

กตโร ชีวิตสมสีสี นาม? ‘‘สีสนฺติ เตรส สีสานิ – ปลิโพธสีสญฺจ ตณฺหา, วินิพนฺธนสีสญฺจ มาโน, ปรามาสสีสญฺจ ทิฏฺฐิ, วิเกฺขปสีสญฺจ อุทฺธจฺจํ, สํกิเลสสีสญฺจ อวิชฺชา, อธิโมกฺขสีสญฺจ สทฺธา, ปคฺคหสีสญฺจ วีริยํ, อุปฏฺฐานสีสญฺจ สติ, อวิเกฺขปสีสญฺจ สมาธิ, ทสฺสนสีสญฺจ ปญฺญา, ปวตฺตสีสญฺจ ชีวิตินฺทฺริยํ, โคจรสีสญฺจ วิโมโกฺข, สงฺขารสีสญฺจ นิโรโธ’’ติ (ปฏิ. ม. ๑.๘๗)ฯ ตตฺถ กิเลสสีสํ อวิชฺชํ อรหตฺตมโคฺค ปริยาทิยติฯ ปวตฺตสีสํ ชีวิตินฺทฺริยํ จุติจิตฺตํ ปริยาทิยติฯ อวิชฺชาปริยาทายกํ จิตฺตํ ชีวิตินฺทฺริยํ ปริยาทาตุํ น สโกฺกติฯ ชีวิตินฺทฺริยปริยาทายกํ จิตฺตํ อวิชฺชํ ปริยาทาตุํ น สโกฺกติฯ อวิชฺชาปริยาทายกํ จิตฺตํ อญฺญํ, ชีวิตินฺทฺริยปริยาทายกํ จิตฺตํ อญฺญํฯ ยสฺส เจตํ สีสทฺวยํ สมํ ปริยาทานํ คจฺฉติ, โส **ชีวิตสมสีสี** นามฯ

กถมิทํ สมํ โหตีติ? วารสมตายฯ ยสฺมิญฺหิ วาเร มคฺควุฏฺฐานํ โหติ – โสตาปตฺติมเคฺค ปญฺจ ปจฺจเวกฺขณานิ, สกทาคามิมเคฺค ปญฺจ, อนาคามิมเคฺค ปญฺจ, อรหตฺตมเคฺค จตฺตารีติ เอกูนวีสติยา ปจฺจเวกฺขณญาเณ ปติฏฺฐาย ภวงฺคํ โอตริตฺวา ปรินิพฺพายติฯ อิมาย วารสมตาย อิทํ อุภยสีสปริยาทานํ สมํ โหติ นามฯ เตนายํ ปุคฺคโล ชีวิตสมสีสีติ วุจฺจติฯ อยเมว จ อิธ อธิเปฺปโตฯ

๑๗. ฐิตกปฺปีนิเทฺทเส – ฐิโต กโปฺปติ ฐิตกโปฺป, ฐิตกโปฺป อสฺส อตฺถีติ **ฐิตกปฺปี**ฯ กปฺปํ ฐเปตุํ สมโตฺถติ อโตฺถฯ **อุฑฺฑยฺหนเวลา อสฺสา**ติ ฌายนกาโล ภเวยฺยฯ **เนว ตาวา**ติ ยาว เอส มคฺคสมงฺคี ปุคฺคโล โสตาปตฺติผลํ น สจฺฉิกโรติ, เนว ตาว กโปฺป ฌาเยยฺยฯ ฌายมาโนปิ อชฺฌายิตฺวาว ติเฏฺฐยฺยฯ กปฺปวินาโส หิ นาม มหาวิกาโร มหาปโยโค โกฏิสต

สหสฺสจกฺกวาฬสฺส ฌายนวเสน มหาโลกวินาโสฯ อยมฺปิ เอวํ มหาวินาโส ติเฏฺฐยฺย วาติ วทติฯ สาสเน ปน ธรมาเน อยํ กปฺปวินาโส นาม นตฺถิฯ กปฺปวินาเส สาสนํ นตฺถิฯ คตโกฏิเก หิ กาเล กปฺปวินาโส นาม โหติฯ เอวํ สเนฺตปิ สตฺถา อนฺตรายาภาวํ ทีเปตุํ อิทํ การณํ อาหริ – “อิทมฺปิ ภเวยฺย, มคฺคสมงฺคิโน ปน ผลสฺส อนฺตราโย น สกฺกา กาตุ”นฺติฯ อยํ ปน ปุคฺคโล กปฺปํ ฐเปโนฺต กิตฺตกํ กาลํ ฐเปยฺยาติ? ยสฺมิํ วาเร มคฺควุฎฺฐานํ โหติ, อถ ภวงฺคํ อาวเฏฺฎนฺตํ มโนทฺวาราวชฺชนํ อุปฺปชฺชติฯ ตโต ตีณิ อนุโลมานิ, เอกํ โคตฺรภุจิตฺตํ, เอกํ มคฺคจิตฺตํ, เทฺว ผลจิตฺตานิ, ปญฺจ ปจฺจเวกฺขณญาณานีติ เอตฺตกํ กาลํ ฐเปยฺยฯ อิมํ ปนตฺถํ พาหิราย อาคนฺตุกูปมายปิ เอวํ ทีปยิํสุฯ สเจ หิ โสตาปตฺติมคฺคสมงฺคิสฺส มตฺถกูปริ โยชนิกํ เอกคฺฆนเสลํ ติวฎฺฎาย รชฺชุยา พนฺธิตฺวา โอลเมฺพยฺย, เอกสฺมิํ วเฏฺฎ ฉิเนฺน ทฺวีหิ โอลเมฺพยฺย, ทฺวีสุ ฉิเนฺนสุ เอเกน โอลเมฺพเยฺยว, ตสฺมิมฺปิ ฉิเนฺน อพฺภกูฏํ วิย อากาเส ติเฏฺฐยฺย, น เตฺวว ตสฺส ปุคฺคลสฺส มคฺคานนฺตรผลสฺส อนฺตรายํ กเรยฺยาติฯ อยํ ปน ทีปนา ปริตฺตา, ปุริมาว มหนฺตาฯ น เกวลํ ปน โสตาปตฺติมคฺคโฎฺฐว กปฺปํ ฐเปติ, อิตเร มคฺคสมงฺคิโนปิ ฐเปนฺติเยวฯ เตน ภควา เหฎฺฐาคหิตญฺจ อคฺคหิตญฺจ สพฺพํ สงฺกฑฺฒิตฺวา สทฺธิํ ปิฎฺฐิวฎฺฎกปุคฺคเลหิ อิมํ ตนฺติํ อาโรเปสิ – “สเพฺพปิ มคฺคสมงฺคิโน ปุคฺคลา ฐิตกปฺปิโน”ติฯ

๑๘. อริยนิเทฺทเส – กิเลเสหิ อารกตฺตา **อริยา**ฯ สเทวเกน โลเกน อรณียตฺตา อริยาฯ อริยโฎฺฐ นาม ปริสุทฺธโฎฺฐติ ปริสุทฺธตฺตาปิ อริยาฯ เสสา อปริสุทฺธตาย **อนริยา**ฯ

๑๙. เสกฺขนิเทฺทเส – มคฺคสมงฺคิโน มคฺคกฺขเณ, ผลสมงฺคิโน จ ผลกฺขเณ, อธิสีลสิกฺขาทิกา ติโสฺสปิ สิกฺขา สิกฺขนฺติเยวาติ **เสกฺขา**ฯ อรหตา ปน อรหตฺตผลกฺขเณ ติโสฺส สิกฺขา สิกฺขิตาฯ ปุน ตสฺส สิกฺขนกิจฺจํ นตฺถีติ **อเสกฺขา**ฯ อิติ สตฺต อริยา สิกฺขนฺตีติ เสกฺขาฯ ขีณาสวา อญฺญสฺส สนฺติเก สีลาทีนํ สิกฺขิตตฺตา สิกฺขิตอเสกฺขา นามฯ พุทฺธปเจฺจกพุทฺธา สยมฺภูตตาย อสิกฺขิตอเสกฺขา นามฯ เสสปุคฺคลา เนว สิกฺขนฺติ น สิกฺขิตาติ **เนวเสกฺขานาเสกฺขา**ฯ

๒๐. เตวิชฺชนิเทฺทเส – ปฐมํ ปุเพฺพนิวาสทิพฺพจกฺขุญาณานิ นิพฺพเตฺตตฺวา ปจฺฉา อรหตฺตํ ปโตฺตปิ, ปฐมํ อรหตฺตํ ปตฺวา ปจฺฉา ปุเพฺพนิวาสทิพฺพจกฺขุญาณนิพฺพตฺตโกปิ **เตวิโชฺช**เยว นามฯ สุตฺตนฺตกถา ปน ปริยายเทสนา อภิธมฺมกถา นิปฺปริยายเทสนาติ อิมสฺมิํ ฐาเน อาคมนียเมว ธุรํฯ ตสฺมา ปฐมํ เทฺว วิชฺชา นิพฺพเตฺตตฺวา ปจฺฉา อรหตฺตํ ปโตฺตว อิธ อธิเปฺปโตฯ **ฉฬภิเญฺญ**ปิ เอเสว นโยฯ

๒๒. สมฺมาสมฺพุทฺธนิเทฺทเส – **ปุเพฺพ อนนุสฺสุเตสู**ติ ปจฺฉิมภเว สจฺจปฺปฏิเวธโต ปุเพฺพ อญฺญสฺส กสฺสจิ สนฺติเก อสฺสุตปุเพฺพสุฯ ตโต ปุริมปุริเมสุ ปน ภเวสุ สพฺพญฺญุโพธิสตฺตา พุทฺธสาสเน ปพฺพชิตฺวา ตีณิ ปิฎกานิ อุคฺคเหตฺวา คตปจฺจาคตวตฺตํ อารุยฺห กมฺมฎฺฐานํ อนุโลมํ โคตฺรภุํ อาหจฺจ ฐเปนฺติฯ ตสฺมา ปจฺฉิมภวสฺมิํเยว อนาจริยกภาวํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํฯ ตทา หิ ตถาคโต ปูริตปารมิตฺตา อญฺญสฺส สนฺติเก สามํ อนนุสฺสุเตสุ สงฺขตาสงฺขตธเมฺมสุ “อิทํ ทุกฺขํ…เป.… อยํ ทุกฺขนิโรธคามินี ปฏิปทา”ติ อตฺตปจฺจเกฺขน ญาเณน จตฺตาริ สจฺจานิ อภิสมฺพุชฺฌติฯ

ตตฺถ จาติ ตสฺมิญฺจ จตุสจฺจสโมฺพธิสงฺขาเต อรหตฺตมเคฺคฯ **สพฺพญฺญุตํ ปาปุณาติ พเลสุ จ วสีภาว**นฺติ สพฺพญฺญุตญฺญาณเญฺจว พเลสุ จ จิณฺณวสีภาวํ ปาปุณาติฯ พุทฺธานญฺหิ สพฺพญฺญุตญฺญาณสฺส เจว ทสพลญาณสฺส จ อธิคมนโต ปฎฺฐาย อญฺญํ กาตพฺพํ นาม นตฺถิฯ ยถา ปน อุภโตสุชาตสฺส ขตฺติยกุมารสฺส อภิเสกปฺปตฺติโต ปฎฺฐาย ‘อิทํ นาม อิสฺสริยํ อนาคต’นฺติ น วตฺตพฺพํ, สพฺพํ อาคตเมว โหติฯ เอวเมว พุทฺธานํ อรหตฺ

ตมคฺคสฺส อาคมนโต ปฏฺฐาย ‘อยํ นาม คุโณ น อาคโต, น ปฏิวิโทฺธ, น ปจฺจกฺโข’ติ น วตฺตพฺพํ, สพฺเพปิ สพฺพญฺญุคุณา อาคตา ปฏิวิทฺธา ปจฺจกฺขกตาว โหนฺติฯ **อยํ วุจฺจตี**ติ อยํ เอวํ ปารมีปูรณสิทฺธานุภาเวน อริยมคฺเคน ปฏิวิทฺธสพฺพญฺญุคุโณ ปุคฺคโล **สมฺมาสมฺพุทฺโธ**ติ วุจฺจติฯ

๒๓. ปเจฺจกพุทฺธนิเทฺทเสปิ – **ปุพฺเพ อนนุสฺสุเตสู**ติ ปเท ปุพฺเพ วุตฺตนเยเนว อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ ปเจฺจกพุโทฺธปิ หิ ปจฺฉิมภเว อนาจริยโก อตฺตฺตุกฺกํสิกญาเณเนว ปฏิวิทฺธสเจฺจ สพฺพญฺญุตญฺญาณเญฺจว พเลสุ จ จิณฺณวสีภาวํ น ปาปุณาติฯ

๒๔. อุภโตภาควิมุตฺตนิเทฺทเส – **อฏฺฐ วิโมเกฺข กาเยน ผุสิตฺวา วิหรตี**ติ อฏฺฐ สมาปตฺติโย สหชาตนามกาเยน ปฏิลภิตฺวา วิหรติฯ **ปญฺญาย จสฺส ทิสฺวา**ติ วิปสฺสนาปญฺญาย สงฺขารคตํ, มคฺคปญฺญาย จตฺตาริ สจฺจานิ ปสฺสิตฺวา จตฺตาโรปิ อาสวา ขีณา โหนฺติฯ **อยํ วุจฺจตี**ติ อยํ เอวรูโป ปุคฺคโล **อุภโตภาควิมุโตฺต** นามาติ วุจฺจติฯ อยญฺหิ ทฺวีหิ ภาเคหิ เทฺววาเร วิมุโตฺตติ อุภโตภาควิมุโตฺตฯ ตตฺรายํ เถรวาโท – **ติปิฏกจูฬนาคเตฺถโร** ตาว อาห – ‘‘สมาปตฺติยา วิกฺขมฺภนวิโมเกฺขน, มเคฺคน สมุเจฺฉทวิโมเกฺขน วิมุโตฺตติ อุภโตภาเคหิ เทฺววาเร วิมุโตฺต’’ติฯ **ติปิฏกมหาธมฺมรกฺขิตเตฺถโร** ‘‘นามนิสฺสิตโก เอโส’’ติ วตฺวา –

> ‘‘อจฺจี ยถา วาตเวเคน ขิตฺตา, (อุปสีวาติ ภควา;)
> อตฺถํ ปเลติ น อุเปติ สงฺขํ;
> เอวํ มุนี นามกายา วิมุโตฺต,
> อตฺถํ ปเลติ น อุเปติ สงฺข’’นฺติฯ (สุ. นิ. ๑๐๘๐);

วตฺวา สุตฺตํ อาหริตฺวา ‘‘นามกายโต จ รูปกายโต จ สุวิมุตฺตตฺตา อุภโตภาควิมุโตฺต’’ติ อาหฯ **ติปิฏกจูฬาภยเตฺถโร** ปนาห – ‘‘สมาปตฺติยา วิกฺขมฺภนวิโมเกฺขน เอกวารํ วิมุโตฺต มเคฺคน สมุเจฺฉทวิโมเกฺขน เอกวารํ วิมุโตฺตติ อุภโตภาควิมุโตฺต’’ติฯ อิเม ปน ตโยปิ เถรา ปณฺฑิตา, ‘ติณฺณมฺปิ วาเท การณํ ทิสฺสตี’ติ ติณฺณมฺปิ วาทํ ตนฺติํ กตฺวา ฐปยิํสุฯ

สเงฺขปโต ปน อรูปสมาปตฺติยา รูปกายโต วิมุโตฺต, มเคฺคน นามกายโต วิมุโตฺตติ อุโภหิ ภาเคหิ วิมุตฺตตฺตา อุภโตภาควิมุโตฺตฯ โส จตุนฺนํ อรูปสมาปตฺตีนํ เอเกกโต วุฏฺฐาย สงฺขาเร สมฺมสิตฺวา อรหตฺตํ ปตฺตานํ จตุนฺนํ, นิโรธา วุฏฺฐาย อรหตฺตํ ปตฺตสฺส อนาคามิโน จ วเสน ปญฺจวิโธ โหติฯ ตตฺถ ปุริมา จตฺตาโร สมาปตฺติสีสํ นิโรธํ น สมาปชฺชนฺตีติ ปริยาเยน อุภโตภาควิมุตฺตา นามฯ อฏฺฐสมาปตฺติลาภี อนาคามี ตํ สมาปชฺชิตฺวา ตโต วุฏฺฐาย วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา อรหตฺตํ ปโตฺตติ นิปฺปริยาเยน อุภโตภาควิมุตฺตเสโฏฺฐ นามฯ นนุ จ อรูปาวจรชฺฌานมฺปิ อุเปกฺขาจิเตฺตกคฺคตาหิ ทุวงฺคิกํ รูปาวจรจตุตฺถชฺฌานมฺปิ, ตสฺมา ตมฺปิ ปทฏฺฐานํ กตฺวา อรหตฺตํ ปเตฺตน อุภโตภาควิมุเตฺตน ภวิตพฺพนฺติ? น ภวิตพฺพํฯ กสฺมา? รูปกายโต อวิมุตฺตตฺตาฯ ตญฺหิ กิเลสกายโตว วิมุตฺตํ, น รูปกายโต; ตสฺมา ตโต วุฏฺฐาย อรหตฺตํ ปโตฺต อุภโตภาควิมุโตฺต นาม น โหติ ฯ อรูปาวจรํ ปน นามกายโต จ วิมุตฺตํ รูปกายโต จาติ ตเทว ปาทกํ กตฺวา อรหตฺตํ ปโตฺต อุภโตภาควิมุโตฺต โหตีติ เวทิตพฺพํฯ

๒๕. ปญฺญาวิมุตฺตนิเทฺทเส – ปญฺญาย วิมุโตฺตติ **ปญฺญาวิมุโตฺต**ฯ โส สุกฺขวิปสฺสโก จตูหิ ฌาเนหิ วุฏฺฐาย อรหตฺตํ ปตฺตา จตฺตาโร จาติ ปญฺจวิโธ โหติฯ เอเตสุ หิ เอโกปิ อฏฺฐวิโมกฺขลาภี น โหติฯ เตเนว **น เหว โข อฏฺฐ วิโมเกฺข**ติอาทิมาหฯ อรูปาวจรชฺฌาเนสุ ปน เอกสฺมิํ สติ อุภโตภาควิมุโตฺตเยว นาม โหตีติฯ

๒๖. กายสกฺขินิเทฺทเส – **เอกเจฺจ อาสวา**ติ เหฏฺฐิมมคฺคตฺตยวชฺฌาฯ **อยํ วุจฺจตี**ติ อยํ เอวรูโป ปุคฺคโล **กายสกฺขี**ติ วุจฺจติฯ โส หิ ผุฏฺฐนฺตํ สจฺฉิกโรตีติ กายสกฺขีฯ ฌานผสฺสํ ปฐมํ ผุสติ, ปจฺฉา นิโรธํ นิพฺพานํ สจฺฉิกโรตีติปิ กายสกฺขีฯ โส โสตาปตฺติผลฏฺฐํ อาทึ กตฺวา ยาว อรหตฺตมคฺคฏฺฐา ฉพฺพิโธ โหติฯ

๒๗. ทิฏฺฐิปฺปตฺตนิเทฺทเส – **อิทํ ทุกฺขนฺ**ติ อิทํ ทุกฺขํ, เอตฺตกํ ทุกฺขํ, น อิโต อุทฺธํ ทุกฺขํฯ **ทุกฺขสมุทยา**ทีสุปิ เอเสว นโยฯ **ยถาภูตํ ปชานาตี**ติ ฐเปตฺวา ตณฺหํ ปญฺจุปาทานกฺขนฺเธ ‘ทุกฺขสจฺจ’นฺติ ยาถาวสรสโต ปชานาติฯ ตณฺหา ปน ทุกฺขํ ชเนติ นิพฺพเตฺตติ, ปภาเวติ, ตโต ตํ ทุกฺขํ สมุเทติ; ตสฺมา นํ อยํ ‘ทุกฺขสมุทโย’ติ ยถาภูตํ ปชานาติฯ ยสฺมา ปน อิทํ ทุกฺขญฺจ สมุทโย จ นิพฺพานํ ปตฺวา นิรุชฺฌนฺติ วูปสมฺมนฺติ อปฺปวตฺตึ คจฺฉนฺติ; ตสฺมา นํ ‘อยํ ทุกฺขนิโรโธ’ติ ยถาภูตํ ปชานาติฯ อริโย ปน อฏฺฐงฺคิโก มโคฺค, ตํ ทุกฺขนิโรธํ คจฺฉติ; เตน ตํ ‘อยํ ทุกฺขนิโรธคามินี ปฏิปทา’ติ ยถาภูตํ ปชานาติฯ เอตฺตาวตา นานากฺขเณ สจฺจววตฺถานํ ทสฺสิตํฯ อิทานิ เอกกฺขเณ ทเสฺสตุํ **ตถาคตปฺปเวทิตา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ตถาคตปฺปเวทิตา**ติ มหาโพธิมเณฺฑ นิสีทิตฺวา ตถาคเตน ปฏิวิทฺธา วิทิตา ปากฏีกตาฯ **ธมฺมา**ติ จตุสจฺจธมฺมาฯ **โวทิฏฺฐา โหนฺตี**ติ สุทิฏฺฐา โหนฺติฯ **โวจริตา**ติ สุจริตาฯ เตสุ อเนน ปญฺญา สุฏฺฐุ จราปิตา โหตีติ อโตฺถฯ **อยํ วุจฺจตี**ติ อยํ เอวรูโป ปุคฺคโล ทิฏฺฐิปฺปโตฺตติ วุจฺจติฯ อยญฺหิ ทิฏฺฐนฺตํ ปโตฺตฯ ‘‘ทุกฺขา สงฺขารา, สุโข นิโรโธ’’ติ ญาณํ โหติ ฯ ทิฏฺฐํ วิทิตํ สจฺฉิกตํ ปสฺสิตํ ปญฺญายาติ **ทิฏฺฐปฺปโตฺต**ฯ อยมฺปิ กายสกฺขี วิย ฉพฺพิโธว โหติฯ

๒๘. สทฺธาวิมุตฺตนิเทฺทเส – **โน จ โข ยถา ทิฏฺฐิปฺปตฺตสฺสา**ติ ยถา ทิฏฺฐิปฺปตฺตสฺส อาสวา ปริกฺขีณา, น เอวํ สทฺธาวิมุตฺตสฺสาติ อโตฺถฯ กึ ปน เนสํ กิเลสปฺปหาเน นานตฺตํ อตฺถีติ? นตฺถิฯ อถ กสฺมา สทฺธาวิมุโตฺต ทิฏฺฐิปฺปตฺตํ น ปาปุณาตีติ? อาคมนียนานเตฺตนฯ ทิฏฺฐิปฺปโต หิ อาคมนมฺหิ กิเลเส วิกฺขเมฺภโนฺต อปฺปทุเกฺขน อปฺปกสิเรน อกิลมโนฺตว วิกฺขเมฺภตุํ สโกฺกติฯ สทฺธาวิมุโตฺต ปน ทุเกฺขน กสิเรน กิลมโนฺต หุตฺวา วิกฺขเมฺภตุํ สโกฺกติ, ตสฺมา ทิฏฺฐิปฺปตฺตํ น ปาปุณาติฯ อปิจ เนสํ ปญฺญายปิ นานตฺตํ อตฺถิเยวฯ ทิฏฺฐิปฺปตฺตสฺส หิ อุปริ ติณฺณํ มคฺคานํ วิปสฺสนาญาณํ ติกฺขํ สูรํ ปสนฺนํ หุตฺวา วหติฯ สทฺธาวิมุตฺตสฺส วิปสฺสนาญาณํ โน ติกฺขํ สูรํ ปสนฺนํ หุตฺวา วหติ, ตสฺมาปิ โส ทิฏฺฐิปฺปตฺตํ น ปาปุณาติฯ

ยถา หิ ทฺวีสุ ตรุเณสุ สิปฺปํ ทเสฺสเนฺตสุ เอกสฺส หเตฺถ ติขิโณ อสิ, เอกสฺส กุโณฺฐฯ ติขิเณน อสินา กทลี ฉิชฺชมานา สทฺทํ น กโรติฯ กุเณฺฐน อสินา ฉิชฺชมานา ‘กฏกฏา’ติ สทฺทํ กโรติฯ ตตฺถ ติขิเณน อสินา สทฺทํ อกโรนฺติยา เอว กทลิยา เฉทนํ วิย ทิฏฺฐิปฺปตฺตสฺส ติณฺณํ มคฺคานํ วิปสฺสนาญาณสฺส ติขิณสูรวิปฺปสนฺนภาโวฯ กุเณฺฐน อสินา สทฺทํ กโรนฺติยาปิ กทลิยา เฉทนํ วิย สทฺธาวิมุตฺตสฺส ติณฺณํ มคฺคานํ วิปสฺสนาญาณสฺส อติขิณอสูรอปฺปสนฺนภาโว เวทิตโพฺพฯ อิมํ ปน นยํ ‘โน’ติ ปฏิกฺขิปิตฺวา, อาคมนียนานเตฺตเนว สทฺธาวิมุโตฺต ทิฏฺฐิปฺปตฺตํ น ปาปุณาตีติ สนฺนิฏฺฐานํ กตํฯ

อาคมฏฺฐกถาสุ ปน วุตฺตํ – ‘‘เอเตสุ หิ สทฺธาวิมุตฺตสฺส ปุพฺพภาคมคฺคกฺขเณ สทฺทหนฺตสฺส วิย โอกเปฺปนฺตสฺส วิย อธิมุจฺจนฺตสฺส วิย จ กิเลสกฺขโย โหติฯ ทิฏฺฐิปฺปตฺตสฺส ปุพฺพภาคมคฺคกฺขเณ กิเลสเจฺฉทกญาณํ อทนฺธํ ติขิณํ สูรํ หุตฺวา วหติฯ ตสฺมา ยถา นาม อติขิเณน อสินา กทลึ ฉินฺทนฺตสฺส ฉินฺนฏฺฐานํ น มฏฺฐํ โหติ, อสิ น สีฆํ วหติ, สโทฺท สุยฺยติ, พลวตโร วายาโม กาตโพฺพ โหติ ; เอวรูปา สทฺธาวิมุตฺตสฺส ปุพฺพภาคมคฺคภาวนาฯ ยถา ปน สุนิสิเตน อสินา กทลึ ฉินฺทนฺตสฺส ฉินฺนฏฺฐานํ มฏฺฐํ โหติ, อสิ สีฆํ วหติ, สโทฺท น สุยฺยติ, พลววา

ยามกิจฺจํ น โหติ; เอวรูปา ทิฏฺฐิปฺปตฺตสฺส ปุพฺพภาคมคฺคภาวนา เวทิตพฺพา’’ติฯ **อยํ วุจฺจตี**ติ อยํ เอวรูโป ปุคฺคโล **สทฺธาวิมุตฺโต**ติ วุจฺจติฯ อยญฺหิ สทฺทหนฺโต วิมุตฺโตติ สทฺธาวิมุตฺโตฯ อยมฺปิ กายสกฺขี วิย ฉพฺพิโธว โหติฯ

๒๙. ธมฺมานุสารีนิเทฺทเส – **ปฏิปนฺนสฺสา**ติ อิมินา โสตาปตฺติมคฺคโฏฺฐ ทสฺสิโตฯ **อธิมตฺต**นฺติ พลวํฯ ปญฺญํ วาเหตีติ **ปญฺญาวาหี**ฯ ปญฺญา อิมํ ปุคฺคลํ วหตีติ ปญฺญาวาหีติปิ วุตฺตํ โหติฯ **ปญฺญาปุพฺพงฺคม**นฺติ ปญฺญํ ปุเรจาริกํ กตฺวาฯ **อยํ วุจฺจตี**ติ อยํ เอวรูโป ปุคฺคโล **ธมฺมานุสารี**ติ วุจฺจติฯ โส หิ ปญฺญาสงฺขาเตน ธเมฺมน สรติ อนุสฺสรตีติ ธมฺมานุสารีฯ โสตาปตฺติมคฺคฏฺฐเสฺสเวตํ นามํฯ ผเล ปน ปเตฺต ทิฏฺฐิปฺปโตฺต นาม โหติฯ

๓๐. สทฺธานุสารีนิเทฺทเสปิ – สทฺธํ วาเหตีติ **สทฺธาวาหี**ฯ สทฺธา อิมํ ปุคฺคลํ วหตีติ สทฺธาวาหีติปิ วุตฺตเมวฯ **สทฺธาปุพฺพงฺคม**นฺติ สทฺธํ ปุเรจาริกํ กตฺวาฯ **อยํ วุจฺจตี**ติ อยํ เอวรูโป ปุคฺคโล **สทฺธานุสารี**ติ วุจฺจติฯ โส หิ สทฺธาย สรติฯ อนุสฺสรตีติ สทฺธานุสารีฯ โสตาปตฺติมคฺคฏฺฐเสฺสเวตํ นามํฯ ผเล ปน ปเตฺต สทฺธาวิมุโตฺต นาม โหติฯ โลกุตฺตรธมฺมญฺหิ นิพฺพเตฺตนฺตานํ เทฺว ธุรานิ นาม, เทฺว อภินิเวสา นาม, เทฺว สีสานิ นามฯ ตตฺถ สทฺธาธุรํ ปญฺญาธุรนฺติ – เทฺว ธุรานิ นามฯ เอโก ปน ภิกฺขุ สมถาภินิเวเสน อภินิวิสติ, เอโก วิปสฺสนาภินิเวเสนาติ – อิเม เทฺว อภินิเวสา นามฯ เอโก จ มตฺถกํ ปาปุณโนฺต อุภโตภาควิมุโตฺต โหติ, เอโก ปญฺญาวิมุโตฺตติ – อิมานิ เทฺว สีสานิ นามฯ เย เกจิ หิ โลกุตฺตรธมฺมํ นิพฺพเตฺตนฺติ, สเพฺพ เต อิเม เทฺว ธเมฺม ธุรํ กตฺวา อิเมสุ ทฺวีสุ ฐาเนสุ อภินิวิสิตฺวา อิเมหิ ทฺวีหิ ฐาเนหิ วิมุจฺจนฺติฯ เตสุ โย ภิกฺขุ อฏฺฐสมาปตฺติลาภี ปญฺญํ ธุรํ กตฺวา สมถวเสน อภินิวิโฏฺฐ อญฺญตรํ อรูปสมาปตฺติํ ปทฏฺฐานํ กตฺวา วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณาติ, โส โสตาปตฺติมคฺคกฺขเณ ธมฺมานุสารี นามฯ ปรโต ปน ฉสุ ฐาเนสุ กายสกฺขี นามฯ อรหตฺตผเล ปเตฺต อุภโตภาควิมุโตฺต นามฯ

อปโร ปญฺญเมว ธุรํ กตฺวา วิปสฺสนาวเสน อภินิวิโฏฺฐ สุทฺธสงฺขาเร วา รูปาวจรชฺฌาเนสุ วา อญฺญตรํ สมฺมสิตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณาติ, อยมฺปิ โสตาปตฺติมคฺคกฺขเณเยว ธมฺมานุสารี นามฯ ปรโต ปน ฉสุ ฐาเนสุ ทิฏฺฐิปฺปโตฺต นามฯ อรหเตฺต ปเตฺต ปญฺญาวิมุโตฺต นามฯ อิธ เทฺว นามานิ อปุพฺพานิ, ตานิ ปุริเมหิ สทฺธิํ ปญฺจ โหนฺติฯ อปโร อฏฺฐสมาปตฺติลาภี สทฺธํ ธุรํ กตฺวา สมาธิวเสน อภินิวิโฏฺฐ อญฺญตรํ อรูปสมาปตฺติํ ปทฏฺฐานํ กตฺวา วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณาติ – อยํ โสตาปตฺติมคฺคกฺขเณ สทฺธานุสารี นามฯ ปรโต ฉสุ ฐาเนสุ กายสกฺขีเยว นามฯ อรหเตฺต ปเตฺต อุภโตภาควิมุโตฺตเยว นามฯ อิธ เอกเมว นามํ อปุพฺพํฯ เตน สทฺธิํ ปุริมานิ ปญฺจ ฉ โหนฺติฯ อปโร สทฺธเมว ธุรํ กตฺวา วิปสฺสนาวเสน อภินิวิโฏฺฐ สุทฺธสงฺขาเร วา รูปาวจรชฺฌาเนสุ วา อญฺญตรํ สมฺมสิตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณาติฯ อยมฺปิ โสตาปตฺติมคฺคกฺขเณ สทฺธานุสารี นามฯ ปรโต ฉสุ ฐาเนสุ สทฺธาวิมุโตฺต นามฯ อรหเตฺต ปเตฺต ปญฺญาวิมุโตฺต นามฯ อิธาปิ เอกเมว นามํ อปุพฺพํฯ เตน สทฺธิํ ปุริมานิ ฉ สตฺต โหนฺติฯ อิเม สตฺต ปุคฺคลา โลเก อคฺคทกฺขิเณยฺยา นามาติฯ

๓๑. สตฺตกฺขตฺตุปรมนิเทฺทเส – **สตฺตกฺขตฺตุ**นฺติ สตฺตวาเรฯ สตฺตกฺขตฺตุปรมา ภวูปปตฺติ อตฺตภาวคฺคหณํ อสฺส, ตโต ปรํ อฏฺฐมํ ภวํ นาทิยตีติ **สตฺตกฺขตฺตุปรโม**ฯ **โสตาปโนฺน โหตี**ติ เอตฺถ **โสโต**ติ อริยมโคฺค, เตน สมนฺนาคโต **โสตาปโนฺน** นามฯ ยถาห –

> ‘‘โสโต โสโตติ หิทํ, สาริปุตฺต, วุจฺจติฯ กตโม นุ โข, สาริปุตฺต, โสโตติ? อยเมว หิ, ภเนฺต, อริโย อฏฺฐงฺคิโก มโคฺค โสโต, เสยฺยถิทํ – สมฺมาทิฏฺฐิ…เป.… สมฺมาสมาธีติฯ โสตาปโนฺน โสตาปโนฺนติ, หิทํ, สาริปุตฺต, วุจฺจติฯ กตโม นุ โข, สาริปุตฺต, โสต

าปนฺโนติ? โย หิ, ภนฺเต, อิมินา อริเยน อฏฺฐงฺคิเกน มคฺเคน สมนฺนาคโต อยํ วุจฺจติ โสตาปนฺโน, สฺวายํ อายสฺมา เอวํนาโม เอวํโคตฺโต อิติ วา''ติ (สํ. นิ. ๕.๑๐๐๑)ฯ

เอวํ มคฺคกฺขเณปิ โสตาปนฺโน นาม โหติฯ อิธ ปน มคฺเคน ผลสฺส นามํ ทินฺนนฺติ ผลกฺขเณ โสตาปนฺโน อธิปฺเปโตฯ

อวินิปาตธมฺโมติ วินิปาตสงฺขาตํ อปายํ อุปฺปตฺติวเสน อนาคมนสภาโวฯ **นิยโต**ติ มคฺคนิยาเมน นิยโตฯ **สมฺโพธิปรายโณ**ติ พุชฺฌนกภาวปรายโณฯ โส หิ ปฏิลทฺธมคฺเคน พุชฺฌตีติ สมฺโพธิปรายโณฯ อุปริ ตีหิ มคฺเคหิ อวสฺสํ พุชฺฌิสฺสตีติ สมฺโพธิปรายโณฯ **เทเว จ มนุสฺเส จา**ติ เทวโลกญฺจ มนุสฺสโลกญฺจฯ **สนฺธาวิตฺวา สํสริตฺวา**ติ ปฏิสนฺธิวเสน อปราปรํ คนฺตฺวาฯ **ทุกฺขสฺสนฺตํ กโรตี**ติ วฏฺฏทุกฺขสฺส ปริยนฺตํ ปริวฏุมํ กโรติฯ **อยํ วุจฺจตี**ติ อยํ เอวรูโป ปุคฺคโล สตฺตกฺขตฺตุปรโม นาม วุจฺจติฯ อยํ ปน กาเลน เทวโลกสฺส กาเลน มนุสฺสโลกสฺส วเสน มิสฺสกภเวน กถิโตติ เวทิตพฺโพฯ

๓๒. โกลํโกลนิทฺเทเส – กุลโต กุลํ คจฺฉตีติ **โกลํโกโล**ฯ โสตาปตฺติผลสจฺฉิกิริยโต หิ ปฏฺฐาย นีเจ กุเล อุปฺปตฺติ นาม นตฺถิ, มหาโภคกุเลสุเยว นิพฺพตฺตตีติ อตฺโถฯ **เทฺว วา ตีณิ วา กุลานี**ติ เทวมนุสฺสวเสน เทฺว วา ตโย วา ภเวฯ อิติ อยมฺปิ มิสฺสกภเวเนว กถิโตฯ เทสนามตฺตเมว เจตํ – 'เทฺว วา ตีณิ วา'ติฯ ยาว ฉฏฺฐภวา สํสรนฺโตปิ ปน โกลํโกโลว โหติฯ

๓๓. เอกพีชินิทฺเทเส – ขนฺธพีชํ นาม กถิตํฯ ยสฺส หิ โสตาปนฺนสฺส เอกํเยว ขนฺธพีชํ อตฺถิ, เอกํ อตฺตภาวคฺคหณํ, โส **เอกพีชี** นามฯ **มานุสกํ ภว**นฺติ อิทํ ปเนตฺถ เทสนามตฺตเมวฯ เทวภวํ นิพฺพเตฺตตีติปิ ปน วตฺตุํ วฏฺฏติเยวฯ ภควตา คหิตนามวเสเนว เจตานิ เอเตสํ นามานิฯ เอตฺตกํ ฐานํ คโต สตฺตกฺขตฺตุปรโม นาม โหติ, เอตฺตกํ โกลํโกโล, เอตฺตกํ เอกพีชีติ ภควตา เอเตสํ นามํ คหิตํฯ นิยมโต ปน อยํ สตฺตกฺขตฺตุปรโม, อยํ โกลํโกโล, อยํ เอกพีชีติ นตฺถิฯ

โก ปน เตสํ เอตํ ปเภทํ นิยเมตีติ? เกจิ ตาว เถรา 'ปุพฺพเหตุ นิยเมตี'ติ วทนฺติ, เกจิ 'ปฐมมโคฺค', เกจิ 'อุปริ ตโย มคฺคา', เกจิ 'ติณฺณํ มคฺคานํ วิปสฺสนา'ติฯ ตตฺถ 'ปุพฺพเหตุ นิยเมตี'ติ วาเท 'ปฐมมคฺคสฺส อุปนิสฺสโย กโต นาม โหติ, อุปริ ตโย มคฺคา นิรุปนิสฺสยา อุปฺปนฺนา'ติ วจนํ อาปชฺชติฯ 'ปฐมมโคฺค นิยเมตี'ติ วาเท อุปริ ติณฺณํ มคฺคานํ นิรตฺถกตา อาปชฺชติฯ 'อุปริ ตโย มคฺคา นิยเมนฺตี'ติ วาเท 'อฏฺฐมมเคฺค อนุปฺปเนฺนเยว อุปริ ตโย มคฺคา อุปฺปนฺนา'ติ อาปชฺชติฯ 'ติณฺณํ มคฺคานํ วิปสฺสนา นิยเมตี'ติ วาโท ปน ยุชฺชติฯ สเจ หิ อุปริ ติณฺณํ มคฺคานํ วิปสฺสนา พลวตี โหติ, เอกพีชี นาม โหติ; ตโต มนฺทตราย โกลํโกโล; ตโต มนฺทตราย สตฺตกฺขตฺตุปรโมติฯ

เอกโจฺจ หิ โสตาปโนฺน วฏฺฏชฺฌาสโย โหติ, วฏฺฏาภิรโต, ปุนปฺปุนํ วฏฺฏสฺมิํเยว วิจรติ สนฺทิสฺสติฯ อนาถปิณฺฑิโก เสฏฺฐิ, วิสาขา อุปาสิกา, จูฬรถมหารถา เทวปุตฺตา, อเนกวโณฺณ เทวปุโตฺต, สโกฺก เทวราชา, นาคทโตฺต เทวปุโตฺตติ อิเม หิ เอตฺตกา ชนา วฏฺฏชฺฌาสยา วฏฺฏาภิรตา อาทิโต ปฏฺฐาย ฉ เทวโลเก โสเธตฺวา อกนิเฏฺฐ ฐตฺวา ปรินิพฺพายิสฺสนฺติ, อิเม อิธ น คหิตาฯ น เกวลญฺจิเม; โยปิ มนุเสฺสสุเยว สตฺตกฺขตฺตุํ สํสริตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณาติ, โยปิ เทวโลเก นิพฺพโตฺต เทเวสุเยว สตฺตกฺขตฺตุํ อปราปรํ สํสริตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณาติ, อิเมปิ อิธ น คหิตาฯ มิสฺสกภววเสเนว ปเนตฺถ สตฺตกฺขตฺตุปรมโกลํโกลา มานุสกภวนิพฺพตฺตโกเยว จ เอกพีชี คหิโตติ เวทิตโพฺพฯ ตตฺถ เอเกโก ทุกฺขาปฏิปทาทิวเสน จตุพฺพิธภาวํ อาปชฺชติฯ

สทฺธาธุเรเนว จตฺตาโร สตฺตกฺขตฺตุปรมา, จตฺตาโร โกลํโกลา, จตฺตาโร เอกพีชิโนติ ทฺวาทส โหนฺติฯ สเจ ปญฺญาย สกฺกา นิพฺพเตฺตตุํ, 'อหํ โลกุตฺตรํ ธมฺมํ นิพฺพเตฺตสฺสามี'ติ เอวํ ปญฺญํ ธุรํ กตฺวา สตฺตกฺขตฺตุปรมาทิภาวํ ปตฺตาปิ ปฏิปทาวเสน ทฺวาทเสวาติ อิเม จตุวีสติ โสตาปนฺนา อิหฏฺฐกนิชฺฌานิกวเสเนว อิมสฺมิํ ฐาเน กถิตาติ เวทิตพฺพาฯ

๓๔. สกทาคามินิเทฺทเส – ปฏิสนฺธิวเสน สกิํ อาคจฺฉตีติ **สกทาคามีฯ สกิเทวา**ติ เอกวารํเยวฯ **อิมํ โลกํ อาคนฺตฺวา**ติ อิมินา ปญฺจสุ สกทาคามีสุ จตฺตาโร วเชฺชตฺวา เอโกว คหิโตฯ เอกโจฺจ หิ อิธ สกทาคามิผลํ ปตฺวา อิเธว ปรินิพฺพายติ, เอกโจฺจ อิธ ปตฺวา เทวโลเก ปรินิพฺพายติ, เอกโจฺจ เทวโลเก ปตฺวา ตเตฺถว ปรินิพฺพายติ, เอกโจฺจ เทวโลเก ปตฺวา อิธูปปชฺชิตฺวา ปรินิพฺพายติ – อิเม จตฺตาโรปิ อิธ น คหิตาฯ โย ปน อิธ ปตฺวา เทวโลเก ยาวตายุกํ วสิตฺวา ปุน อิธูปปชฺชิตฺวา ปรินิพฺพายติ – อยํ เอโกว อิธ คหิโตติ เวทิตโพฺพฯ เสสเมตฺถ ยํ วตฺตพฺพํ สิยา ตํ สพฺพํ เหฏฺฐา ธมฺมสงฺคหฏฺฐกถายํ โลกุตฺตรกุสลนิเทฺทเส วุตฺตเมวฯ อิมสฺส ปน สกทาคามิโน เอกพีชินา สทฺธิํ กิํ นานากรณนฺติ? เอกพีชิสฺส เอกาว ปฏิสนฺธิ, สกทาคามิสฺส เทฺว ปฏิสนฺธิโย – อิทํ เนสํ นานากรณนฺติฯ

๓๕. อนาคามินิเทฺทเส – **โอรมฺภาคิยานํ สํโยชนาน**นฺติ โอรํ วุจฺจติ กามธาตุฯ ยสฺส อิมานิ ปญฺจ พนฺธนานิ อปฺปหีนานิ โหนฺติ, โส ภวเคฺค นิพฺพโตฺตปิ คิลิตพฬิโส มโจฺฉ วิย ทีฆสุตฺตเกน ปาเท พทฺธกาโก วิย เตหิ พนฺธเนหิ อากฑฺฒิยมาโน กามธาตุยํเยว ปวตฺตตีติ ปญฺจ พนฺธนานิ **โอรมฺภาคิยานี**ติ วุจฺจนฺติฯ เหฏฺฐาภาคิยานิ เหฏฺฐาโกฏฺฐาสิกานีติ อโตฺถฯ **ปริกฺขยา**ติ เตสํ พนฺธนานํ ปริกฺขเยนฯ **โอปปาติโก**ติ อุปปาตโยนิโกฯ อิมินาสฺส คพฺภเสยฺยา ปฏิกฺขิตฺตาฯ **ตตฺถ ปรินิพฺพายี**ติ ตตฺถ สุทฺธาวาสโลเก ปรินิพฺพายิตาฯ **อนาวตฺติธมฺโม ตสฺมา โลกา**ติ ปฏิสนฺธิคฺคหณวเสน ตสฺมา โลกา อิธ อนาวตฺตนสภาโวฯ พุทฺธทสฺสนเถรทสฺสนธมฺมสฺสวนานํ ปนตฺถายสฺส อาคมนํ อนิวาริตํฯ **อยํ วุจฺจตี**ติ อยํ เอวํวิโธ ปุคฺคโล ปฏิสนฺธิวเสน ปุน อนาคมนโต **อนาคามี** นาม วุจฺจติฯ

๓๖. อนฺตราปรินิพฺพายินิเทฺทเส – **อุปปนฺนํ วา สมนนฺตรา**ติ อุปปนฺนสมนนฺตรา วา หุตฺวาฯ **อปฺปตฺตํ วา เวมชฺฌํ อายุปฺปมาณ**นฺติ อายุปฺปมาณํ เวมชฺฌํ อปฺปตฺตํ วา หุตฺวา อริยมคฺคํ สญฺชเนตีติ อโตฺถฯ วาสทฺทวิกปฺปโต ปน เวมชฺฌํ ปตฺตนฺติปิ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ เอวํ ตโย อนฺตราปรินิพฺพายิโน สิทฺธา โหนฺติฯ **อุปริฏฺฐิมานํ สํโยชนาน**นฺติ อุปริ ปญฺจนฺนํ อุทฺธมฺภาคิยสํโยชนานํ อฏฺฐนฺนํ วา กิเลสานํฯ **ปหานายา**ติ เอเตสํ ปชหนตฺถาย มคฺคํ สญฺชเนติฯ **อยํ วุจฺจตี**ติ อยํ เอวรูโป ปุคฺคโล อายุเวมชฺฌสฺส อนฺตราเยว ปรินิพฺพายนโต **อนฺตราปรินิพฺพายี**ติ วุจฺจติฯ

๓๗. อุปหจฺจปรินิพฺพายินิเทฺทเส – **อติกฺกมิตฺวา เวมชฺฌํ อายุปฺปมาณ**นฺติ อายุปฺปมาณํ เวมชฺฌํ อติกฺกมิตฺวาฯ **อุปหจฺจ วา กาลกิริย**นฺติ อุปคนฺตฺวา กาลกิริยํฯ อายุกฺขยสฺส อาสเนฺน ฐตฺวาติ อโตฺถฯ **อยํ วุจฺจตี**ติ อยํ เอวรูโป ปุคฺคโล อวิเหสุ ตาว กปฺปสหสฺสปฺปมาณสฺส อายุโน ปญฺจกปฺปสตสงฺขาตํ เวมชฺฌํ อติกฺกมิตฺวา ฉเฏฺฐ วา กปฺปสเต สตฺตมฏฺฐนวมานํ วา อญฺญตรสฺมิํ ทสเมเยว วา กปฺปสเต ฐตฺวา อรหตฺตํ ปตฺวา กิเลสปรินิพฺพาเนน ปรินิพฺพายนโต **อุปหจฺจปรินิพฺพายี**ติ วุจฺจติฯ

๓๘. อสงฺขารสสงฺขารปรินิพฺพายินิเทฺทเสสุ – อสงฺขาเรน อปฺปทุเกฺขน อธิมตฺตปโยคํ อกตฺวาว กิเลสปรินิพฺพาเนน ปรินิพฺพานธมฺโมติ **อสงฺขารปรินิพฺพายี**ฯ สสงฺขาเรน ทุเกฺขน

กสิเรน อธิมตฺตปโยคํ กตฺวาว กิเลสปรินิพฺพาเนน ปรินิพฺพายนธมฺมตฺติ **สสงฺขารปรินิพฺพายี**ฯ

๔๐. อุทฺธํโสตนิทฺเทเส – อุทฺธํ วาหิภาเวน อุทฺธมสฺส ตณฺหาโสตํ วฏฺฏโสตํ วาติ **อุทฺธํโสโต**ฯ อุทฺธํ วา คนฺตฺวา ปฏิลภิตพฺพโต อุทฺธมสฺส มคฺคโสตนฺติ อุทฺธํโสโตฯ อกนิฏฺฐํ คจฺฉตีติ **อกนิฏฺฐคามีฯ อวิหา จุโต อตปฺปํ คจฺฉตี**ติอาทีสุ อวิเห กปฺปสหสฺสํ วสนฺโต อรหตฺตํ ปตฺตุํ อสกฺกุณิตฺวา อตปฺปํ คจฺฉติฯ ตตฺราปิ เทฺว กปฺปสหสฺสานิ วสนฺโต อรหตฺตํ ปตฺตุํ อสกฺกุณิตฺวา สุทสฺสํ คจฺฉติฯ ตตฺราปิ จตฺตาริ กปฺปสหสฺสานิ วสนฺโต อรหตฺตํ ปตฺตุํ อสกฺกุณิตฺวา สุทสฺสึ คจฺฉติฯ ตตฺราปิ อฏฺฐ กปฺปสหสฺสานิ วสนฺโต อรหตฺตํ ปตฺตุํ อสกฺกุณิตฺวา อกนิฏฺฐํ คจฺฉติฯ ตตฺถ วสนฺโต อริยมคฺคํ สญฺชเนตีติ อโตฺถฯ

อิเมสํ ปน อนาคามีนํ ปเภทชานนตฺถํ อุทฺธํโสโต อกนิฏฺฐคามีจตุกฺกํ เวทิตพฺพํฯ ตตฺถ โย อวิหโต ปฏฺฐาย จตฺตาโร เทวโลเก โสเธตฺวา อกนิฏฺฐํ คนฺตฺวา ปรินิพฺพายติ อยํ อุทฺธํโสโต อกนิฏฺฐคามี นามฯ โย ปน เหฏฺฐา ตโย เทวโลเก โสเธตฺวา สุทสฺสีเทวโลเก ฐตฺวา ปรินิพฺพายติ – อยํ อุทฺธํโสโต, น อกนิฏฺฐคามี นาม ฯ โย ปน อิโต อกนิฏฺฐเมว คนฺตฺวา ปรินิพฺพายติ, อยํ น อุทฺธํโสโต, อกนิฏฺฐคามี นาม ฯ โย ปน เหฏฺฐา จตูสุ เทวโลเกสุ ตตฺถ ตเตฺถว ปรินิพฺพายติ, อยํ น อุทฺธํโสโต, น อกนิฏฺฐคามี นามาติฯ เอวเมเต อฏฺฐจตฺตาลีส อนาคามิโน โหนฺติฯ

กถํ? อวิเห ตาว ตโย อนฺตราปรินิพฺพายิโน, เอโก อุปหจฺจปรินิพฺพายี, เอโก อุทฺธํโสโต เต อสงฺขารปรินิพฺพายิโน ปญฺจ, สสงฺขารปรินิพฺพายิโน ปญฺจาติ ทส โหนฺติฯ ตถา อตปฺปาสุทสฺสาสุทสฺสีสูติ จตฺตาโร ทสกา จตฺตาลีสํฯ อกนิเฏฺฐ ปน อุทฺธํโสโต นตฺถิฯ ตโย ปน อนฺตราปรินิพฺพายิโน, เอโก อุปหจฺจปรินิพฺพายีฯ เต อสงฺขารปรินิพฺพายิโน จตฺตาโร, สสงฺขารปรินิพฺพายิโน จตฺตาโรติ อฏฺฐฯ เอวํ อฏฺฐจตฺตาลีสํ โหนฺติฯ

เต สเพฺพปิ ปปฺปฏิโกปมาย ทีปิตา – ทิวสํ สนฺตตฺตานมฺปิ หิ อารกณฺฏกวิปฺผลิกนขเจฺฉทนานํ อโยมุเข หญฺญมาเน ปปฺปฏิกา อุปฺปชฺชิตฺวาว นิพฺพายติ – เอวรูโป ปฐโม อนฺตราปรินิพฺพายี เวทิตโพฺพฯ กสฺมา? อุปฺปนฺนสมนนฺตราว กิเลสปรินิพฺพาเนน ปรินิพฺพายนโตฯ ตโต มหนฺตตเร อโยมุเข หญฺญมาเน ปปฺปฏิกา อากาสํ อุลฺลงฺฆิตฺวา นิพฺพายติ – เอวรูโป ทุติโย อนฺตราปรินิพฺพายี ทฏฺฐโพฺพฯ กสฺมา? เวมชฺฌํ อปฺปตฺวา ปรินิพฺพายนโตฯ ตโต มหนฺตตเร อโยมุเข หญฺญมาเน ปปฺปฏิกา อากาสํ อุลฺลงฺฆิตฺวา นิวตฺตมานา ปถวิยํ อนุปหจฺจตลา หุตฺวา ปรินิพฺพายติ – เอวรูโป ตติโย อนฺตราปรินิพฺพายี ทฏฺฐโพฺพฯ กสฺมา? เวมชฺฌํ ปตฺวา อนุปหจฺจ ปรินิพฺพายนโตฯ ตโต มหนฺตตเร อโยมุเข หญฺญมาเน ปปฺปฏิกา อากาสํ อุลฺลงฺฆิตฺวา ปถวิยํ ปติตฺวา อุปหจฺจตลา หุตฺวา นิพฺพายติ – เอวรูโป อุปหจฺจปรินิพฺพายี เวทิตโพฺพฯ กสฺมา? กาลกิริยํ อุปคนฺตฺวา อายุคติํ เขเปตฺวา ปรินิพฺพายนโตฯ ตโต มหนฺตตเร อโยมุเข หญฺญมาเน ปปฺปฏิกา ปริเตฺต ติณกเฏฺฐ ปติตฺวา ตํ ปริตฺตํ ติณกฏฺฐํ ฌาเปตฺวา นิพฺพายติ – เอวรูโป อสงฺขารปรินิพฺพายี เวทิตโพฺพฯ กสฺมา? อปฺปโยเคน ลหุสาย คติยา ปรินิพฺพายนโตฯ ตโต มหนฺตตเร อโยมุเข หญฺญมาเน ปปฺปฏิกา วิปุเล ติณกฏฺฐปุเญฺช ปติตฺวา ตํ วิปุลํ ติณกฏฺฐปุญฺชํ ฌาเปตฺวา นิพฺพายติ – เอวรูโป สสงฺขารปรินิพฺพายี เวทิตโพฺพฯ กสฺมา? สปฺปโยเคน อลหุสาย คติยา ปรินิพฺพายนโตฯ อปรา มหเนฺตสุ ติณกฏฺฐปุเญฺชสุ ปตติ, ตตฺถ มหเนฺตสุ ติณกฏฺฐปุเญฺชสุ ฌายมาเนสุ วีตจฺจิตงฺคาโร วา ชาลา วา อุปฺปติตฺวา กมฺมารสาลํ ฌาเปตฺวา คามนิคมนครรฏฺฐํ ฌาเปตฺวา สมุทฺทนฺตํ ปตฺวา นิพฺพายติ – เอวรูโป อุทฺธํโสโต อกนิฏฺฐคามี

ทฎฺฐโพฺพฯ กสฺมา? อเนกภวพีชวิปฺผารํ ผุสฺส ผุสฺส พฺยนฺตีกตฺวา ปรินิพฺพายนโตฯ ยสฺมา ปน อารกณฺฎกาทิเภทํ ขุทฺทกมฺปิ มหนฺตมฺปิ อโยกปาลเมว, ตสฺมา สุเตฺต สพฺพวาเรสุ อโยกปาล เนฺตฺวว วุตฺตํ (อ. นิ. ๗.๕๕)ฯ ยถาห –

"อิธ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ เอวํ ปฎิปโนฺน โหติ – 'โน จสฺส, โน จ เม สิยา, น ภวิสฺสติ, น เม ภวิสฺสติ, ยทตฺถิ ยํ ภูตํ, ตํ ปชหามี'''ติ อุเปกฺขํ ปฎิลภติฯ โส ภเว น รชฺชติ, สมฺภเว น รชฺชติ, อตฺถุตฺตริ ปทํ สนฺตํ สมฺมปฺปญฺญาย ปสฺสติฯ ตญฺจ ขฺวสฺส ปทํ น ส เพฺพน สพฺพํ สจฺฉิกตํ โหติฯ ตสฺส น สเพฺพน สพฺพํ มานานุสโย ปหีโน โหติ, น สเพฺพน สพฺพํ ภวราคานุสโย ปหีโน โหติ, น สเพฺพน สพฺพํ อวิชฺชานุสโย ปหีโน โหติฯ โส ปญฺจนฺนํ โอรมฺภาคิยานํ สํโยชนานํ ปริกฺขยา อนฺตราปรินิพฺพายี โหติฯ เสยฺยถาปิ, ภิกฺขเว, ทิวสํ สนฺตเตฺต อโยกปาเล หญฺญมาเน ปปฎิกา นิพฺพตฺติตฺวา นิพฺพาเยยฺย; เอวเมว โข , ภิกฺขเว, ภิกฺขุ เอวํ ปฎิปโนฺน โหติ – โน จสฺส…เป.… อนฺตราปรินิพฺพายี โหติฯ

"อิธ ปน, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ เอวํ ปฎิปโนฺน โหติ – โน จสฺส…เป.… อนฺตราปรินิพฺพายี โหติฯ เสยฺยถาปิ, ภิกฺขเว, ทิวสํ สนฺตเตฺต อโยกปาเล หญฺญมาเน ปปฎิกา นิพฺพตฺติตฺวา อุปฺปติตฺวา นิพฺพาเยยฺย; เอวเมว โข, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ เอวํ ปฎิปโนฺน โหติ – โน จสฺส…เป.… อนฺตราปรินิพฺพายี โหติฯ

"อิธ ปน, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ เอวํ ปฎิปโนฺน โหติ – โน จสฺส…เป.… อนฺตราปรินิพฺพายี โหติฯ เสยฺยถาปิ, ภิกฺขเว, ทิวสํ สนฺตเตฺต อโยกปาเล หญฺญมาเน ปปฎิกา นิพฺพตฺติตฺวา อุปฺปติตฺวา อนุปหจฺจ ตลํ นิพฺพาเยยฺย; เอวเมว โข, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ เอวํ ปฎิปโนฺน โหติ – โน จสฺส…เป.… อนฺตราปรินิพฺพายี โหติฯ

"อิธ ปน, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ เอวํ ปฎิปโนฺน โหติ – โน จสฺส…เป.… อุปหจฺจปรินิพฺพายี โหติฯ เสยฺยถาปิ, ภิกฺขเว, ทิวสํ สนฺตเตฺต อโยกปาเล หญฺญมาเน ปปฎิกา นิพฺพตฺติตฺวา อุปฺปติตฺวา อุปหจฺจ ตลํ นิพฺพาเยยฺย; เอวเมว โข, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ เอวํ ปฎิปโนฺน โหติ – โน จสฺส…เป.… อุปหจฺจปรินิพฺพายี โหติฯ

"อิธ ปน, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ เอวํ ปฎิปโนฺน โหติ – โน จสฺส…เป.… ปริกฺขยา อสงฺขารปรินิพฺพายี โหติฯ เสยฺยถาปิ, ภิกฺขเว, ทิวสํ สนฺตเตฺต อโยกปาเล หญฺญมาเน ปปฎิกา นิพฺพตฺติตฺวา อุปฺปติตฺวา ปริเตฺต ติณปุเญฺช วา กฎฺฐปุเญฺช วา นิปเตยฺย, สา ตตฺถ อคฺคิมฺปิ ชเนยฺย, ธูมมฺปิ ชเนยฺย, อคฺคิมฺปิ ชเนตฺวา ธูมมฺปิ ชเนตฺวา ตเมว ปริตฺตํ ติณปุญฺชํ วา กฎฺฐปุญฺชํ วา ปริยาทิยิตฺวา อนาหารา นิพฺพาเยยฺย; เอวเมว โข, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ เอวํ ปฎิปโนฺน โหติ – โน จสฺส…เป.… ปริกฺขยา อสงฺขารปรินิพฺพายี โหติฯ

"อิธ ปน, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ เอวํ ปฎิปโนฺน โหติ – โน จสฺส…เป.… สสงฺขารปรินิพฺพายี โหติฯ เสยฺยถาปิ, ภิกฺขเว, ทิวสํ สนฺตเตฺต อโยกปาเล หญฺญมาเน ปปฎิกา นิพฺพตฺติตฺวา อุปฺปติตฺวา วิปุเล ติณปุเญฺช วา กฎฺฐปุเญฺช วา นิปเตยฺย, สา ตตฺถ อคฺคิมฺปิ ชเนยฺย…เป.… ตเมว วิปุลํ ติณปุญฺชํ วา กฎฺฐปุญฺชํ วา ปริยาทิยิตฺวา อนาหารา นิพฺพาเยยฺย; เอวเมว โข, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ เอวํ ปฎิปโนฺน โหติ – โน จสฺส…เป.… สสงฺขารปรินิพฺพายี โหติฯ

‘‘อิธ ปน, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ เอวํ ปฏิปนฺโน โหติ – โน จสฺส…เป…. ปริกฺขยา อุทฺธํโสโต โหติ อกนิฏฺฐคามีฯ เสยฺยถาปิ, ภิกฺขเว, ทิวสํ สนฺตตฺต อโยกปาเล หญฺญมาเน ปปฏิกา นิพฺพตฺติตฺวา อุปฺปติตฺวา มหนฺต ติณปุญฺช วา กฏฺฐปุญฺช วา นิปเตยฺย, สา ตตฺถ อคฺคิมฺปิ ชเนยฺย…เป…. ตเมว มหนฺตํ ติณปุญฺชํ วา กฏฺฐปุญฺชํ วา ปริยาทิยิตฺวา คจฺฉมฺปิ ทเหยฺย, ทายมฺปิ ทเหยฺย , คจฺฉมฺปิ ทหิตฺวา ทายมฺปิ ทหิตฺวา หริตนฺตํ วา ปถนฺตํ วา เสลนฺตํ วา อุทกนฺตํ วา รมณียํ วา ภูมิภาคํ อาคมฺม อนาหารา นิพฺพาเยยฺย; เอวเมว โข, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ เอวํ ปฏิปนฺโน โหติ – โน จสฺส…เป…. ปริกฺขยา อุทฺธํโสโต โหติ อกนิฏฺฐคามี’’ติ (อ. นิ. ๗.๕๕)ฯ

๔๑-๔๔. โสตาปตฺติผลสจฺฉิกิริยาย ปฏิปนฺนาทินิเทฺทสา อุตฺตานตฺถาวฯ **อยํ วุจฺจติ ปุคฺคโล อรหา**ติ เอตฺถ ปน ทฺวาทส อรหนฺโต เวทิตพฺพาฯ กถํ? ตโย หิ วิโมกฺขา – สุญฺญโต, อนิมิตฺโต, อปฺปณิหิโตติฯ ตตฺถ สุญฺญตวิโมเกฺขน วิมุตฺตขีณาสโว ปฏิปทาวเสน จตุพฺพิโธ โหติ; ตถา อนิมิตฺตอปฺปณิหิตวิโมเกฺขหีติ – เอวํ ทฺวาทส อรหนฺโต เวทิตพฺพาฯ อิติ อิเม ทฺวาทส อรหนฺโต วิย ทฺวาทเสว สกทาคามิโน, จตุวีสติ โสตาปนฺนา, อฏฺฐจตฺตาลีส อนาคามิโนติ เอตฺตกา ปุคฺคลา อิโต มุจฺจิตฺวา พหิทฺธา นุปฺปชฺชนฺติ, อิมสฺมิเญฺญว สพฺพญฺญุพุทฺธสาสเน อุปฺปชฺชนฺตีติฯ

เอกกนิเทฺทสวณฺณนาฯ

๒. ทุกนิเทฺทสวณฺณนา

๔๕. ทุกนิเทฺทเส **โกธโน**ติ กุชฺฌนสีโล มหาโกโธฯ เอวํ ปุคฺคลํ ปุจฺฉิตฺวาปิ ธเมฺมน ปุคฺคลํ ทเสฺสตุํ **ตตฺถ กตโม โกโธ**ติอาทิมาหฯ **อุปนาหี**นิเทฺทสาทีสุปิ เอเสว นโยฯ **โกโธ กุชฺฌนา**ติอาทีนิ เหฏฺฐา วุตฺตตฺถาเนวฯ ตถา อุปนาหีนิเทฺทสาทีสุ **ปุพฺพกาลํ โกโธ**ติอาทีนิฯ **อยํ โกโธ อปฺปหีโน**ติ อยํ เอตฺตโก โกโธ วิกฺขมฺภนปฺปหาเนน วา ตทงฺคปฺปหาเนน วา สมุเจฺฉทปฺปหาเนน วา อปฺปหีโนฯ ปรโต **อุปนาหา**ทีสุปิ เอเสว นโยฯ

๕๓. อหิริกนิเทฺทสาทีสุ – **อิมินา อหิริเกนา**ติ อิมินา เอวํปกาเรน อหิริกธเมฺมน สมนฺนาคโตฯ **อิมินา อโนตฺตเปฺปนา**ติอาทีสุปิ เอเสว นโยฯ

๖๓. **อชฺฌตฺตสํโยชโน**ติ อชฺฌตฺตพนฺธโนฯ **พหิทฺธาสํโยชโน**ติ พหิทฺธาพนฺธโนฯ เต อุโภปิ วจฺฉกสาลูปมาย ทีเปตพฺพาฯ วจฺฉกสาลาย หิ อนฺโต พโทฺธ อนฺโตเยว สยิตวจฺฉโก วิย อิธฏฺฐกโสตาปนฺนสกทาคามิโนฯ เตสญฺหิ พนฺธนมฺปิ อิเธว, สยมฺปิ อิเธวฯ อนฺโต พโทฺธ ปน พหิ สยิตวจฺฉโก วิย รูปารูปภเว โสตาปนฺนสกทาคามิโนฯ เตสญฺหิ พนฺธนเมว อิธ, สยํ ปน พฺรหฺมโลเก ฐิตาฯ พหิ พโทฺธ พหิ สยิตวจฺฉโก วิย รูปารูปภเว อนาคามีฯ ตสฺส หิ พนฺธนมฺปิ พหิทฺธา, สยมฺปิ พหิทฺธาวฯ พหิ พโทฺธ ปน อนฺโตสยิตวจฺฉโก วิย อิธฏฺฐกอนาคามีฯ ตสฺส หิ พนฺธนํ รูปารูปภเวสุ, สยํ ปน อิธ ฐิโตฯ

๖๕. อโกฺกธนนิเทฺทสาทีสุ – **ปหีโน**ติ วิกฺขมฺภนปฺปหาเนน วา, ตทงฺคปฺปหาเนน วา, สมุเจฺฉทปฺปหาเนน วา ปหีโนฯ

๘๓. ทุลฺลภนิเทฺทเส – **ทุลฺลภา**ติ น สุลภาฯ **ปุพฺพการี**ติ ปฐมเมว การโกฯ **กตเวที**ติ กตํ เวเทติ, วิทิตํ ปากฏํ กโรติฯ เต อคาริยานคาริเยหิ ทีเปตพฺพาฯ อคาริเยสุ หิ มาตาปิตโร

ปุพฺพการิโน นามฯ ปุตฺตธีตโร ปน มาตาปิตโร ปฏิชคฺคนฺตา อภิวาทนาทีนิ เตสํ กุรุมานา กต เวทิโน นามฯ อนคาริเยสุ อาจริยุปชฺฌายา ปุพฺพการิโน นามฯ อเนฺตวาสิกสทฺธิวิหาริกา อาจ ริยุปชฺฌาเย ปฏิชคฺคนฺตา อภิวาทนาทีนิ เตสํ กุรุมานา กตเวทิโน นามฯ เตสํ อาวิภาวตฺถาย อุปชฺฌายโปสกโสณเตฺถราทีนํ วตฺถูนิ กเถตพฺพานิฯ

อปโร นโย – ปเรน อกเตเยว อุปกาเร อตฺตนิ กตํ อุปการํ อนเปกฺขิตฺวา การโก ปุพฺพกา รี, เสยฺยถาปิ มาตาปิตโร เจว อาจริยุปชฺฌายา จฯ โส ทุลฺลโภ; สตฺตานํ ตณฺหาภิภูตตฺตาฯ ปเรน กตสฺส อุปการสฺส อนุรูปปฺปวตฺตึ อตฺตนิ กตํ อุปการํ อุปการโต ชานโนฺต, เวทิยโนฺต, กตญฺญุกตเวทีฯ เสยฺยถาปิ มาตาปิตุอาจริยุปชฺฌาเยสุ สมฺมา ปฏิปโนฺนฯ โสปิ ทุลฺลโภ; สตฺ ตานํ อวิชฺชาภิภูตตฺตาฯ

อปิจ – อการณวจฺฉโล ปุพฺพการี, สการณวจฺฉโล กตญฺญุกตเวทีฯ ‘กริสฺสติ เม’ติ เอว มาทิการณนิรเปกฺขกิริโย ปุพฺพการีฯ ‘กริสฺสติ เม’ติ เอวมาทิการณสาเปกฺขกิริโย กตญฺญุ กตเวทีฯ ตโมโชติปรายโณ ปุพฺพการี, โชติโชติปรายโณ กตญฺญุกตเวทีฯ เทเสตา ปุพฺพกา รี, ปฏิปชฺชิตา กตญฺญุกตเวทีฯ สเทวเก โลเก อรหํ สมฺมาสมฺพุโทฺธ ปุพฺพการี, อริยสาวโก กตญฺญุกตเวทีติฯ ทุกนิปาตฏฺฐกถายํ (อ. นิ. อฏฺฐ. ๒.๒.๑๒๐) ปน – ‘‘‘ปุพฺพการี’ติ ปฐมํ อุป การสฺส การโก, ‘กตญฺญุกตเวที’ติ เตน กตํ ญตฺวา ปจฺฉา การโกฯ เตสุ ปุพฺพการี อิณํ เทมีติ สญฺญํ กโรติ, ปจฺฉาการโก ‘อิณํ ชีราเปมี’ติ สญฺญํ กโรตี’’ติ เอตฺตกเมว วุตฺตํฯ

๘๔. ทุตฺตปฺปยนิเทฺทเส – **ทุตฺตปฺปยา**ติ อตปฺปยา, น สกฺกา เกนจิ ตเปฺปตุํฯ โย หิ อุป ฏฺฐากกุลํ วา ญาติกุลํ วา นิสฺสาย วสมาโน จีวเร ชิเณฺณ เตหิ ทินฺนํ จีวรํ นิกฺขิปติ, น ปริภุญฺช ติฯ ปุนปฺปุนํ ทินฺนมฺปิ คเหตฺวา นิกฺขิปเตวฯ โย จ เตเนว นเยน ลทฺธํ ลทฺธํ วิสฺสเชฺชติ ปรสฺส เทติฯ ปุนปฺปุนํ ลทฺธมฺปิ ตเถว กโรติฯ อิเม เทฺว ปุคฺคลา สกเฏหิปิ ปจฺจเย อุปเนเนฺตน ตเปฺป ตุํ น สกฺกาติ ทุตฺตปฺปยา นามฯ

๘๕. สุตปฺปยนิเทฺทเส – **น วิสฺสเชฺชตี**ติ อตฺตโน อกตฺวา ปรสฺส น เทติฯ อติเรเก ปน สติ น นิกฺขิปติ ปรสฺส เทติฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – โย ปน ภิกฺขุ อุปฏฺฐากกุลา วา ญาติกุลา วา ชิณฺณจีวโร สาฏกํ ลภิตฺวา จีวรํ กตฺวา ปริภุญฺชติ, น นิกฺขิปติ; อคฺคฬํ ทตฺวา ปารุปโนฺตปิ ปุน ทิยฺยมาเน สหสา น ปฏิคฺคณฺหาติฯ โย จ ลทฺธํ ลทฺธํ อตฺตนา ปริภุญฺชติ, ปเรสํ น เทติฯ อิเม เทฺวปิ สุเขน สกฺกา ตเปฺปตุนฺติ สุตปฺปยา นามาติฯ

๘๖. **อาสวา**ติ กิเลสาฯ **น กุกฺกุจฺจายิตพฺพํ กุกฺกุจฺจายตี**ติ น กุกฺกุจฺจายิตพฺพยุตฺตกํ กุกฺกุจฺจายติฯ สูกรมํสํ ลภิตฺวา อจฺฉมํสนฺติ กุกฺกุจฺจายติ, มิคมํสํ, ลภิตฺวา ทีปิมํสนฺติ กุกฺกุจฺจา ยติฯ กาเล สเนฺตเยว ‘กาโล นตฺถี’ติ, อปฺปวาเรตฺวาว ‘ปวาริโตสฺมี’ติ, ปเตฺต รชสฺมึ อปติเต เยว ‘ปติต’นฺติ, อตฺตานํ อุทฺทิสฺส มจฺฉมํเส อกเตเยว ‘มํ อุทฺทิสฺส กต’นฺติ กุกฺกุจฺจายติฯ **กุกฺ กุจฺจายิตพฺพํ น กุกฺกุจฺจายตี**ติ กุกฺกุจฺจายิตพฺพยุตฺตกํ น กุกฺกุจฺจายติฯ อจฺฉมํสํ ลภิตฺวา สู กรมํสนฺติ น กุกฺกุจฺจายติ…เป.… อตฺตานํ อุทฺทิสฺส มจฺฉมํเส กเต ‘มํ อุทฺทิสฺส กต’นฺติ น กุกฺ กุจฺจายติ ฯ องฺคุตฺตรฏฺฐกถายํ ปน – ‘‘‘น กุกฺกุจฺจายิตพฺพ’นฺติ สงฺฆโภคสฺส อปฏฺฐปนํ อวิจา รณํ น กุกฺกุจฺจายิตพฺพํ นาม, ตํ กุกฺกุจฺจายติฯ ‘กุกฺกุจฺจายิตพฺพ’นฺติ ตเสฺสว ปฏฺฐปนํ วิจารณํ, ตํ น กุกฺกุจฺจายตี’’ติ เอตฺตกเมว วุตฺตํฯ **อิเมสนฺ**ติ อิเมสํ ทฺวินฺนํ ปุคฺคลานํ สุภูมิยํ ติณลตาทีนิ วิย รตฺติมฺปิ ทิวาปิ อาสวา วฑฺฒนฺติเยวฯ สุกฺกปเกฺข กปฺปิยมํสํ ลภิตฺวา กปฺปิยมํสเนฺตฺวว คณฺหโนฺต น กุกฺกุจฺจายิตพฺพํ น กุกฺกุจฺจายติ นามาติ อิมินา นเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

๘๘. **หีนาธิมุตฺโตติ** หีนชฺฌาสโยฯ **ทุสฺสีโลติ** นิสฺสีโลฯ **ปาปธมฺโมติ** ลามกธมฺโมฯ

๘๙. **ปณีตาธิมุตฺโตติ** ปณีตชฺฌาสโยฯ **กลฺยาณธมฺโมติ** ภทฺทกธมฺโม, สุจิธมฺโม, สุนฺทรธมฺโมฯ

๙๐. **ติโตฺตติ** สุหิโต ปริโยสิโตฯ **ตเปฺปตาติ** อเญฺญมฺปิ ติตฺติกโรฯ **ปเจฺจกสมฺพุทฺธา เย จ ตถาคตสาวกาติ** เอตฺถ ปเจฺจกพุทฺธา นวหิ โลกุตฺตรธเมฺมหิ สยํ ติตฺตา ปริปุณฺณาฯ อเญฺญ ปน ตเปฺปตุํ น สโกฺกนฺติฯ เตสญฺหิ ธมฺมกถาย อภิสมโย น โหติฯ สาวกานํ ปน ธมฺมกถาย อปริมาณานมฺปิ เทวมนุสฺสานํ อภิสมโย โหติฯ เอวํ สเนฺตปิ ยสฺมา ปน เต ธมฺมํ เทเสนฺตา น อตฺตโน วจนํ กตฺวา กเถนฺติ, พุทฺธานํ วจนํ กตฺวา กเถนฺติฯ โสตุํ นิสินฺนปริสาปิ 'อยํ ภิกฺขุ น อตฺตนา ปฏิวิทฺธธมฺมํ กเถติ, พุเทฺธหิ ปฏิวิทฺธธมฺมํ กเถตี'ติ จิตฺตีการํ กโรติฯ อิติ โส จิตฺตีกาโร พุทฺธานํเยว โหติฯ เอวํ ตตฺถ สมฺมาสมฺพุโทฺธว **ตเปฺปตา** นามฯ ยถา หิ 'อสุกสฺส นาม อิทญฺจิทญฺจ เทถา'ติ รญฺญา อาณตฺตา กิญฺจาปิ อาเนตฺวา เทนฺติ, อถ โข ราชาว ตตฺถ ทายโกฯ เยหิปิ ลทฺธํ โหติ, เต 'รญฺญา อมฺหากํ ฐานนฺตรํ ทินฺนํ, อิสฺสริยวิภโว ทิโนฺน'เตฺวว คณฺหนฺติ, น ราชปุริเสหีติฯ เอวํสมฺปทมิทํ เวทิตพฺพํฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

ทุกนิเทฺทสวณฺณนาฯ

๓. ติกนิเทฺทสวณฺณนา

๙๑. ติกนิเทฺทเส – **ทุสฺสีโลติ** นิสฺสีโลฯ **ปาปธมฺโมติ** ลามกธมฺโมฯ สีลวิปตฺติยา วา ทุสฺสีโล, ทิฏฺฐิวิปตฺติยา ปาปธมฺโม ฯ กายวจีสํวรเภเทน ทุสฺสีโล, เสสสํวรเภเทน ปาปธมฺโมฯ อสุทฺธปโยคตาย ทุสฺสีโล, อสุทฺธาสยตาย ปาปธมฺโมฯ กุสลสีลวิรเหน ทุสฺสีโล; อกุสลสีลสมนฺนาคเมน ปาปธมฺโมฯ **อสุจีติ** อสุจีหิ กายกมฺมาทีหิ สมนฺนาคโตฯ **สงฺกสฺสรสมาจาโรติ** สงฺกาย ปเรหิ สริตพฺพสมาจาโรฯ กิญฺจิเทว อสารุปฺปํ ทิสฺวา 'อิทํ อิมินา กตํ ภวิสฺสตี'ติ เอวํ ปเรหิ อาสงฺกนียสมาจาโร, อตฺตโนเยว วา สงฺกาย สริตพฺพสมาจาโร – สาสงฺกสมาจาโรติ อโตฺถฯ ตสฺส หิ ทิวาฏฺฐานาทีสุ สนฺนิปติตฺวา กิญฺจิเทว มนฺตยเนฺต ภิกฺขู ทิสฺวา 'อิเม เอกโต หุตฺวา มเนฺตนฺติ, กจฺจิ นุ โข มยา กตกมฺมํ ชานิตฺวา มเนฺตนฺตี'ติ เอวํ สาสงฺกสมาจาโร โหติฯ

ปฏิจฺฉนฺนกมฺมโนฺตติ ปฏิจฺฉาเทตพฺพยุตฺตเกน ปาปกเมฺมน สมนฺนาคโตฯ **อสฺสมโณ สมณปฏิโญฺญติ** อสฺสมโณ หุตฺวาว สมณปติรูปกตาย 'สมโณ อห'นฺติ เอวํ ปฏิโญฺญฯ **อพฺรหฺมจารี พฺรหฺมจาริปฏิโญฺญติ** อเญฺญ พฺรหฺมจาริโน สุนิวเตฺถ สุปารุเต สุมฺภกปตฺตธเร คามนิคมชนปทราชธานีสุ ปิณฺฑาย จริตฺวา ชีวิกํ กเปฺปเนฺต ทิสฺวา สยมฺปิ ตาทิเสน อากาเรน ตถา ปฏิปชฺชนโต 'อหํ พฺรหฺมจารี'ติ ปฏิญฺญํ เทโนฺต วิย โหติฯ 'อหํ ภิกฺขู'ติ วตฺวา อุโปสถคฺคาทีนิ ปวิสโนฺต ปน พฺรหฺมจาริปฏิโญฺญ โหติเยว, ตถา สงฺฆิกํ ลาภํ คณฺหโนฺตฯ **อโนฺตปูตีติ** ปูตินา กเมฺมน อโนฺต อนุปวิโฏฺฐ, นิคฺคุณตาย วา คุณสารวิรหิตตฺตา อโนฺตปูติฯ **อวสฺสุโตติ** ราคาทีหิ ตินฺโตฯ **กสมฺพุชาโตติ** สญฺชาตราคาทิกจวโรฯ อถ วา กสมฺพุ วุจฺจติ ตินฺตกุณปคตํ กสฏอุทกํฯ อิมสฺมิญฺจ สาสเน ทุสฺสีโล นาม ชิคุจฺฉนียตฺตา ตินฺตกุณปกสฏอุทกสทิโสฯ ตสฺมา กสมฺพุ วิย ชาโตติ กสมฺพุชาโตฯ

ตสฺส น เอวํ โหตีติ กสฺมา น โหติ? ยตฺถ ปติฏฺฐิเตน สกฺกา ภเวยฺย อรหตฺตํ ลทฺธุํ, ตสฺสา ปติฏฺฐาย ภินฺนตฺตาฯ ยถา หิ จณฺฑาลกุมารกสฺส 'อสุโก นาม ขตฺติยกุมาโร รเชฺช อภิสิ

โตฺต’ติ สุตฺวาปิ, ยสฺมึ กุเล ปจฺจาชาตา อภิเสกํ ปาปุณนฺติ, ตสฺมึ กุเล อปจฺจาชาตตฺตา น เอวํ โหติ – ‘กุทาสฺสุ นามาหมฺปิ โส ขตฺติยกุมาโร วิย อภิเสกํ ปาปุเณยฺย’นฺติ; เอวเมว ทุสฺสีลสฺส ‘อสุโก นาม ภิกฺขุ อรหตฺตํ ปโตฺต’ติ สุตฺวาปิ, ยสฺมึ สีเล ปติฏฺฐิเตน อรหตฺตํ ปตฺตพฺพํ, ตสฺส อภาวโต ‘กุทาสฺสุ นามาหมฺปิ โส สีลวา วิย อรหตฺตํ ปาปุเณย’นฺติ น เอวํ โหติฯ **อยํ วุจฺจตี**ติ อยํ เอวรูโป ปุคฺคโล อรหตฺตาสาย อภาวา **นิราโส**ติ วุจฺจติฯ

๙๒. **ตสฺส เอวํ โหตี**ติ กสฺมา โหติ? ยสฺมึ ปติฏฺฐิเตน สกฺกา ภเวยฺย อรหตฺตํ ปาปุณิตุํ, ตสฺสา ปติฏฺฐาย ฐิตตฺตาฯ ยถา หิ สุชาตสฺส ขตฺติยกุมารสฺส ‘อสุโก นาม ขตฺติยกุมาโร รเชฺช อภิสิโตฺต’ติ สุตฺวาว ยสฺมึ กุเล ปจฺจาชาตา อภิเสกํ ปาปุณนฺติ, ตสฺมึ ปจฺจาชาตสฺส เอวํ โหติ – ‘กุทาสฺสุ นามาหมฺปิ, โส กุมาโร วิย อภิเสกํ ปาปุเณยฺย’นฺติ เอวเมว สีลวโต ‘อสุโก นาม ภิกฺขุ อรหตฺตํ ปโตฺต’ติ สุตฺวาว ยสฺมึ สีเล ปติฏฺฐิเตน อรหตฺตํ ปตฺตพฺพํ, ตสฺสา ปติฏฺฐาย ฐิตตฺตา – ‘กุทาสฺสุ นามาหมฺปิ โส ภิกฺขุ วิย อรหตฺตํ ปาปุเณยฺย’นฺติ เอวํ โหติฯ **อยํ วุจฺจตี**ติ อยํ เอวรูโป ปุคฺคโล **อาสํโส** นาม วุจฺจติฯ โส หิ อรหตฺตํ อาสํสติ ปเตฺถตีติ อาสํโสฯ

๙๓. **ยา หิสฺส ปุเพฺพ อวิมุตฺตสฺสา**ติ ยา ตสฺส ขีณาสวสฺส ปุเพฺพ อรหตฺตวิมุตฺติยา อวิมุตฺตสฺส วิมุตฺตาสา อโหสิ, สา ปฏิปฺปสฺสทฺธา, ตสฺมา น เอวํ โหติฯ ยถา หิ อภิสิตฺตสฺส ขตฺติยสฺส ‘อสุโก นาม ขตฺติยกุมาโร รเชฺช อภิสิโตฺต’ติ สุตฺวา เอกสฺส รโญฺญ ทฺวินฺนํ รชฺชาภิเสกานํ ทฺวินฺนํ เสตจฺฉตฺตานํ อภาวา น เอวํ โหติ – ‘‘กุทาสฺสุ นามาหมฺปิ โส กุมาโร วิย อภิเสกํ ปาปุเณยฺย’’นฺติ; เอวเมว ขีณาสวสฺส ‘อสุโก นาม ภิกฺขุ อรหตฺตํ ปโตฺต’ติ สุตฺวา, ทฺวินฺนํ อรหตฺตานํ อภาวา – ‘กุทาสฺสุ นามาหมฺปิ โส ภิกฺขุ วิย อรหตฺตํ ปาปุเณยฺย’นฺติ น เอวํ โหติฯ **อยํ วุจฺจตี**ติ อยํ เอวรูโป ปุคฺคโล อรหตฺตาสาย วิคตตฺตา **วิคตาโส**ติ วุจฺจติฯ

๙๔. คิลานูปมนิเทฺทเส – ยาย อุปมาย เต คิลานูปมาติ วุจฺจนฺติ, ตํ ตาว อุปมํ ทเสฺสตุํ **ตโย คิลานา**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ตตฺถ สปฺปายานี**ติ หิตานิ วุทฺธิกรานิฯ **ปติรูป**นฺติ อนุจฺฉวิกํฯ **เนว วุฏฺฐาติ ตมฺหา อาพาธา**ติ อิมินา อเตกิเจฺฉน วาตาปมาราทินา โรเคน สมนฺนาคโต นิฏฺฐปฺปโตฺต คิลาโน กถิโตฯ **วุฏฺฐาติ ตมฺหา อาพาธา**ติ อิมินา ขิปิตกจฺฉุติณปุปฺผกชราทิปฺปเภโท อปฺปมตฺตกาพาโธ กถิโตฯ

ลภโนฺต สปฺปายานิ โภชนานิ โน อลภโนฺตติ อิมินา ปน เยสํ ปฏิชคฺคเนน ผาสุกํ โหติ, สเพฺพปิ เต อาพาธา กถิตาฯ เอตฺถ จ ปติรูโป อุปฏฺฐาโก นาม คิลานุปฏฺฐากองฺคหิ สมนฺนาคโต ปณฺฑิโต ทโกฺข อนลโส เวทิตโพฺพฯ

คิลานุปฏฺฐาโก อนุญฺญาโตติ ‘ภิกฺขุสเงฺฆน ทาตโพฺพ’ติ อนุญฺญาโตฯ ตสฺมิญฺหิ คิลาเน อตฺตโน ธมฺมตาย ยาเปตุํ อสโกฺกเนฺต ภิกฺขุสเงฺฆน ตสฺส ภิกฺขุโน ‘เอโก ภิกฺขุ จ สามเณโร จ อิมํ ปฏิชคฺคถา’ติ อปโลเกตฺวา ทาตพฺพาฯ ยาว ปน เต ตํ ปฏิชคฺคนฺติ, ตาว คิลานสฺส จ เตสญฺจ ทฺวินฺนํ เยนโตฺถ สพฺพํ ภิกฺขุสงฺฆเสฺสว ภาโรฯ **อเญฺญปิ คิลานา อุปฏฺฐาตพฺพา**ติ อิตเรปิ เทฺว คิลานา อุปฏฺฐาตพฺพาฯ กึ การณา? โยปิ หิ นิฏฺฐปฺปตฺตคิลาโน, โส อนุปฏฺฐิยมาโน ‘สเจ มํ ปฏิชเคฺคยฺยุํ, ผาสุกํ เม ภเวยฺย, น โข ปน มํ ปฏิชคฺคนฺตี’ติ มโนปโทสํ กตฺวา อปาเย นิพฺพเตฺตยฺยฯ ปฏิชคฺคิยมานสฺส ปน เอวํ โหติ – ‘ภิกฺขุสเงฺฆน ยํ กตฺตพฺพํ ตํ สพฺพํ กตํ, มยฺหํ ปน กมฺมวิปาโก อีทิโส’ติ โส ภิกฺขุสเงฺฆ เมตฺตํ ปจฺจุปฏฺฐเปตฺวา สเคฺค นิพฺพตฺตติฯ โย ปน อปฺปมตฺตเกน พฺยาธินา สมนฺนาคโต ลภโนฺตปิ อลภโนฺตปิ วุฏฺฐาติเยว, ตสฺส วินาปิ เภสเชฺชน วูปสมนกพฺยาธิ เภสเชฺช กเต ขิปฺปตรํ วูปสมฺมติฯ ตโต โส พุทฺธวจนํ

วา อุคฺคณฺหิตุํ สมณธมฺมํ วา กาตุํ สกฺขิสฺสติฯ อิมินา การเณน อเญฺญปิ คิลานา อุปฏฺฐาตพฺพาติ วุตฺตํฯ

เนว โอกฺกมตีติ เนว ปวิสติฯ **นิยามํ กุสเลสุ ธเมฺมสุ สมฺมตฺตน**ฺติ กุสเลสุ ธเมฺมสุ มคฺคนิยามสงฺขาตํ สมฺมตฺตํฯ อิมินา ปทปรโม ปุคฺคโล กถิโตฯ ทุติยวาเรน อุคฺฆฏิตญฺญู คหิโต สาสเน นาฬกเตฺถรสทิโส ฯ พุทฺธนฺตเร เอกวารํ ปเจฺจกพุทฺธานํ สนฺติเก โอวาทํ ลภิตฺวา ปฏิวิทฺธปเจฺจกโพธิญาโณ จฯ ตติยวาเรน วิปญฺจิตญฺญู ปุคฺคโล กถิโตฯ เนโยฺย ปน ตนฺนิสฺสิโตว โหติฯ

ธมฺมเทสนา อนุญฺญาตาติ มาสสฺส อฏฺฐ วาเร ธมฺมกถา อนุญฺญาตาฯ **อเญฺญสมฺปิ ธโมฺม เทเสตโพฺพ**ติ อิตเรสมฺปิ ธโมฺม กเถตโพฺพฯ กึ การณา? ปทปรมสฺส หิ อิมสฺมึ อตฺตภาเว ธมฺมํ ปฏิวิชฺฌิตุํ อสโกฺกนฺตสฺสาปิ อนาคเต ปจฺจโย ภวิสฺสติฯ โย ปน ตถาคตสฺส รูปทสฺสนํ ลภโนฺตปิ อลภโนฺตปิ ธมฺมวินยญฺจ สวนาย ลภโนฺตปิ อลภโนฺตปิ ธมฺมํ อภิสเมติ; โส อลภโนฺต น ตาว อภิสเมติ, ลภโนฺต ปน ขิปฺปเมว อภิสเมสฺสตีติ อิมินา การเณน เตสํ ธโมฺม เทเสตโพฺพฯ ตติยสฺส ปน ปุนปฺปุนํ เทเสตโพฺพวฯ กายสกฺขิทิฏฺฐปฺปตฺตสทฺธาวิมุตฺตา เหฏฺฐา กถิตาเยวฯ

๙๘. คูถภาณีอาทีสุ – **สภคฺคโต**ติ สภายํ ฐิโตฯ **ปริสคฺคโต**ติ คามปริสาย ฐิโตฯ **ญาติมชฺฌคโต**ติ ทายาทานํ มเชฺฌ ฐิโตฯ **ปูคมชฺฌคโต**ติ เสณีนํ มเชฺฌ ฐิโตฯ **ราชกุลมชฺฌคโต**ติ ราชกุลสฺส มเชฺฌ มหาวินิจฺฉเย ฐิโตฯ **อภินีโต**ติ ปุจฺฉนตฺถาย นีโตฯ **สกฺขิปุโฏฺฐ**ติ สกฺขึ กตฺวา ปุจฺฉิโตฯ **เอหโมฺภ ปุริสา**ติ อาลปนเมตํฯ **อตฺตเหตุ วา ปรเหตุ** วาติ อตฺตโน วา ปรสฺส วา หตฺถปาทาทิเหตุ วา ธนเหตุ วาฯ **อามิสกิญฺจิกฺขเหตุ วา**ติ เอตฺถ **อามิส**นฺติ ลาโภ อธิเปฺปโตฯ **กิญฺจิกฺข**นฺติ ยํ วา ตํ วา อปฺปมตฺตกํฯ อนฺตมโส ติตฺติรวฏฺฏกสปฺปิปิณฺฑนวนีตปิณฺฑาทิอปฺปมตฺตกสฺสาปิ ลญฺชสฺส เหตูติ อโตฺถฯ **สมฺปชานมุสา ภาสิตา โหตี**ติ ชานโนฺตเยว มุสาวาทํ กตฺตา โหติฯ **อยํ วุจฺจตี**ติ อยํ เอวรูโป ปุคฺคโล คูถสทิสวจนตฺตา **คูถภาณี**ติ วุจฺจติฯ ยถา หิ คูถํ นาม มหาชนสฺส อนิฏฺฐํ โหติ อกนฺตํ; เอวเมว อิมสฺส ปุคฺคลสฺส วจนํ เทวมนุสฺสานํ อนิฏฺฐํ โหติ อกนฺตํฯ

๙๙. **อยํ วุจฺจตี**ติ อยํ เอวรูโป ปุคฺคโล ปุปฺผสทิสวจนตฺตา **ปุปฺผภาณี**ติ วุจฺจติฯ ยถา หิ ผุลฺลานิ วสฺสิกานิ วา อธิมุตฺตกานิ วา มหาชนสฺส อิฏฺฐานิ กนฺตานิ โหนฺติ; เอวเมว อิมสฺส ปุคฺคลสฺส วจนํ เทวมนุสฺสานํ อิฏฺฐํ โหติ กนฺตํฯ

๑๐๐. **เนลา**ติ เอลํ วุจฺจติ โทโสฯ นาสฺสา เอลนฺติ เนลาฯ นิโทฺทสาติ อโตฺถ, ''เนลโงฺค เสตปจฺฉาโท''ติ (อุทา. ๖๕) เอตฺถ วุตฺตเนลํ วิยฯ **กณฺณสุขา**ติ พฺยญฺชนมธุรตาย กณฺณานํ สุขาฯ สูจิวิชฺฌนํ วิย กณฺณสูลํ น ชเนติฯ อตฺถมธุรตาย สกลสรีเร โกปํ อชเนตฺวา เปมํ ชเนตีติ **เปมนียา**ฯ หทยํ คจฺฉติ อปฺปฏิหญฺญมานา สุเขน จิตฺตํ ปวิสตีติ **หทยงฺคมา**ฯ คุณปริปุณฺณตาย ปุเร ภวาติ **โปรี**ฯ ปุเร สํวฑฺฒนารี วิย สุกุมาราติปิ โปรีฯ ปุรสฺส เอสาติปิ โปรีฯ นครวาสีนํ กถาติ อโตฺถฯ นครวาสิโน หิ ยุตฺตกถา โหนฺติฯ ปิติมตฺตํ ปิตาติ, มาติมตฺตํ มาตาติ, ภาติมตฺตํ ภาตาติ วทนฺติฯ เอวรูปี กถา พหุโน ชนสฺส กนฺตา โหตีติ **พหุชนกนฺตา**ฯ พหุชนสฺส กนฺตภาเวเนว พหุโน ชนสฺส มนาปา จิตฺตวุทฺธิกราติ **พหุชนมนาปาฯ อยํ วุจฺจตี**ติ อยํ เอวรูโป ปุคฺคโล **มธุภาณี**ติ วุจฺจติฯ มุทุภาณีติปิ ปาโฐฯ อุภยตฺถาปิ มธุรวจโนติ อโตฺถฯ ยถา หิ จตุมธุรํ นาม มธุรํ ปณีตํ; เอวเมว อิมสฺส ปุคฺคลสฺส วจนํ เทวมนุสฺสานํ มธุรํ โหติฯ

๑๐๑. อรุกูปมจิตฺตาทีสุ – **อภิสชฺชตี**ติ ลคฺคติฯ **กุปฺปตี**ติ โกปวเสน กุปฺปติฯ **พฺยาปชฺชตี**ติ ปกติภาวํ ปชหติ, ปูติโก โหติฯ **ปติตฺถียตี**ติ ถินภาวํ ถทฺธภาวญฺจ อาปชฺชติฯ **โกปนฺ**ติ ทุพฺพลโกธํฯ **โทสนฺ**ติ ทุสฺสนวเสน ตโต พลวตรํฯ **อปฺปจฺจยนฺ**ติ อตุฏฺฐาการํ โทมนสฺสํฯ **ทุฏฺฐารุโก**ติ ปุราณวโณฯ **กเฏฺฐนา**ติ ทณฺฑกโกฏิยาฯ **กฐลายา**ติ กปาเลนฯ **อาสวํ เทตี**ติ อปราปรํ สวติฯ ปุราณวโณ หิ อตฺตโน ธมฺมตาย เอว ปุพฺพํ โลหิตํ ยูสนฺติ อิมานิ ตีณิ สวติ , ฆฏฺฏิโต ปน ตานิ อธิกตรํ สวติฯ **เอวเมวํ โข**ติ เอตฺถ อิทํ โอปมฺมสํสนฺทนํ, ทุฏฺฐารุโก วิย หิ โกธโน ปุคฺคโลฯ ตสฺส อตฺตโน ธมฺมตาย สวนํ วิย โกธนสฺสปิ อตฺตโน ธมฺมตาย อุทฺธุมาตกสฺส วิย จณฺฑิกตสฺส จรณํฯ กเฏฺฐน วา กฐลาย วา ฆฏฺฏนํ วิย อปฺปมตฺตกมฺปิ วจนํ ภิโยฺยโส มตฺตาย สวนํ วิย ‘มาทิสํ นาม เอส เอวํ วทตี’ติ ภิโยฺยโส มตฺตาย อุทฺธุมายนภาโว ทฏฺฐโพฺพฯ **อยํ วุจฺจตี**ติ อยํ เอวรูโป ปุคฺคโล **อรุกูปมจิโตฺต**ติ วุจฺจติฯ ปุราณวณสทิสจิโตฺตติ อโตฺถฯ

๑๐๒. **รตฺตนฺธการติมิสายา**ติ รตฺตึ จกฺขุวิญฺญาณุปฺปตฺตินิวารเณน อนฺธภาวกรเณ พหลตเมฯ **วิชฺชนฺตริกายา**ติ วิชฺชุปฺปตฺติกฺขเณฯ อิธาปิ อิทํ โอปมฺมสํสนฺทนํ – จกฺขุมา ปุริโส วิย หิ โยคาวจโร ทฏฺฐโพฺพฯ อนฺธการํ วิย โสตาปตฺติมคฺควชฺฌา กิเลสาฯ วิชฺชุสญฺจรณํ วิย โสตาปตฺติมคฺคญาณสฺส อุปฺปตฺติกาโลฯ วิชฺชนฺตริกาย จกฺขุมโต ปุริสสฺส สามนฺตา รูปทสฺสนํ วิย โสตาปตฺติมคฺคกฺขเณ นิพฺพานทสฺสนํฯ ปุน อนฺธการาวตฺถรณํ วิย สกทาคามิมคฺควชฺฌา กิเลสาฯ ปุน วิชฺชุสญฺจรณํ วิย สกทาคามิมคฺคญาณสฺส อุปฺปาโทฯ วิชฺชนฺตริกาย จกฺขุมโต ปุริสสฺส สามนฺตา รูปทสฺสนํ วิย สกทาคามิมคฺคกฺขเณ นิพฺพานทสฺสนํฯ ปุน อนฺธการาวตฺถรณํ วิย อนาคามิมคฺควชฺฌา กิเลสาฯ ปุน วิชฺชุสญฺจรณํ วิย อนาคามิมคฺคญาณสฺส อุปฺปาโทฯ วิชฺชนฺตริกาย จกฺขุมโต ปุริสสฺส สามนฺตา รูปทสฺสนํ วิย อนาคามิมคฺคกฺขเณ นิพฺพานทสฺสนํ เวทิตพฺพํฯ **อยํ วุจฺจตี**ติ อยํ เอวรูโป ปุคฺคโล **วิชฺชูปมจิโตฺต**ติ วุจฺจติฯ อิตฺตรกาโลภาเสน วิชฺชุสทิสจิโตฺตติ อโตฺถฯ

๑๐๓. วชิรูปมจิตฺตตายปิ อิทํ โอปมฺมสํสนฺทนํ – วชิรํ วิย หิ อรหตฺตมคฺคญาณํ ทฏฺฐพฺพํฯ มณิคณฺฐิปาสาณคณฺฐิ วิย อรหตฺตมคฺควชฺฌา กิเลสาฯ วชิรสฺส มณิคณฺฐึ วา ปาสาณคณฺฐึ วา วินิวิชฺฌิตฺวา อคมนภาวสฺส นตฺถิภาโว วิย อรหตฺตมคฺคญาเณน อเจฺฉชฺชานํ กิเลสานํ นตฺถิภาโวฯ วชิเรน นิพฺพิทฺธเวธสฺส ปุน อปฏิปูรณํ วิย อรหตฺตมเคฺคน ฉินฺนานํ กิเลสานํ ปุน อนุปฺปาโท ทฏฺฐโพฺพฯ **อยํ วุจฺจตี**ติ อยํ เอวรูโป ปุคฺคโล **วชิรูปมจิโตฺต**ติ วุจฺจติฯ กิเลสานํ มูลฆาตกรณสมตฺถตาย วชิเรน สทิสจิโตฺตติ อโตฺถฯ

๑๐๔. อนฺธาทีสุ **ตถารูปํ จกฺขุ น โหตี**ติ ตถาชาติกํ ตถาสภาวํ ปญฺญาจกฺขุ น โหติฯ **ผาตึ กเรยฺยา**ติ ผีตํ วฑฺฒิตํ กเรยฺยฯ **สาวชฺชานวเชฺช**ติ สโทสนิโทฺทเสฯ **หีนปฺปณีเต**ติ อธมุตฺตเมฯ **กณฺหสุกฺกสปฺปฏิภาเค**ติ กณฺหสุกฺกาเยว อญฺญมญฺญปฏิพาหนโต ปฏิปกฺขวเสน สปฺปฏิภาคาติ วุจฺจนฺติฯ อยํ ปเนตฺถ สเงฺขโป – กุสเล ธเมฺม ‘กุสลา ธมฺมา’ติ เยน ปญฺญาจกฺขุนา ชาเนยฺย, อกุสเล ธเมฺม ‘อกุสลา ธมฺมา’ติ, สาวชฺชาทีสุปิ เอเสว นโยฯ กณฺหสุกฺกสปฺปฏิภาเคสุ ปน กณฺหธเมฺม ‘สุกฺกสปฺปฏิภาคา’ติ, สุกฺกธเมฺม ‘กณฺหสปฺปฏิภาคา’ติ เยน ปญฺญาจกฺขุนา ชาเนยฺยฯ **ตถารูปมฺปิสฺส จกฺขุ น โหตี**ติ อิมินา นเยน เสสฏฺฐาเนสุปิ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **อยํ วุจฺจตี**ติ อยํ เอวรูโป ปุคฺคโล ทิฏฺฐธมฺมิกโภคสํหรณปญฺญาจกฺขุโน จ สมฺปรายิกตฺถโสธนปญฺญาจกฺขุโน จ อภาวา **อโนฺธ**ติ วุจฺจติฯ ทุติโย ทิฏฺฐธมฺมิกโภคสํหรณปญฺญาจกฺขุโน ภาวา, สมฺปรายิกตฺถโสธนปญฺญาจกฺขุโน ปน อภาวา **เอกจกฺขู**ติ วุจฺจติฯ ตติโย ทฺวินฺนมฺปิ ภาวา **ทฺวิจกฺขู**ติ วุจฺจติฯ

๑๐๗. อวกุชฺชปญฺญาทีสุ **ธมฺมํ เทเสนฺตีติ** อุปาสโก ธมฺมสฺสวนตฺถาย อาคโตติ อตฺต โน กมฺมํ ปหาย ธมฺมํ เทเสนฺติฯ **อาทิกลฺยาณ**นฺติ อาทิมฺหิ กลฺยาณํ ภทฺทกํ อนวชฺชํ นิโทฺทสํ กตฺวา เทเสนฺติฯ เสสปเทสุปิ เอเสว นโยฯ เอตฺถ ปน **อาที**ติ ปุพฺพปฏฺฐปนาฯ **มชฺฌ**นฺติ กถา เวมชฺฌํฯ **ปริโยสาน**นฺติ สนฺนิฏฺฐานํฯ อิติสฺส ธมฺมํ กเถนฺตา ปุพฺพปฏฺฐปเนปิ กลฺยาณํ ภทฺทกํ อนวชฺชเมว กตฺวา กเถนฺติ, เวมเชฺฌปิ, ปริโยสาเนปิฯ เอตฺถ จ อตฺถิ เทสนาย อาทิมชฺฌปริโยสานานิ, อตฺถิ สาสนสฺสฯ ตตฺถ เทสนาย ตาว – จตุปฺปทิกคาถาย ปฐมปทํ อาทิ, เทฺว ปทานิ มชฺฌํ, อวสานปทํ ปริโยสานํฯ เอกานุสนฺธิกสุตฺตสฺส – นิทานํ อาทิ, อนุสนฺธิ มชฺฌํ, อิทมโว จาติ อปฺปนา ปริโยสานํฯ อเนกานุสนฺธิกสฺส – ปฐโม อนุสนฺธิ อาทิ , ตโต ปรํ เอโก วา อเนก า วา มชฺฌํ, ปจฺฉิโม ปริโยสานํฯ อยํ ตาว เทสนาย นโยฯ

สาสนสฺส ปน สีลํ อาทิ, สมาธิ มชฺฌํ, วิปสฺสนา ปริโยสานํฯ สมาธิ วา อาทิ, วิปสฺสนา มชฺฌํ, มโคฺค ปริโยสานํฯ วิปสฺสนา วา อาทิ, มโคฺค มชฺฌํ, ผลํ ปริโยสานํฯ มโคฺค วา อาทิ, ผลํ มชฺฌํ, นิพฺพานํ ปริโยสานํ ฯ เทฺว เทฺว วา กริยมาเน สีลสมาธโย อาทิ, วิปสฺสนามคฺคา มชฺฌํ, ผลนิพฺพานานิ ปริโยสานํฯ **สาตฺถ**นฺติ สาตฺถกํ กตฺวา เทเสนฺติฯ **สพฺยญฺชน**นฺติ อกฺขร ปาริปูรึ กตฺวา เทเสนฺติฯ **เกวลปริปุณฺณ**นฺติ สกลปริปุณฺณํ อนูนํ กตฺวา เทเสนฺติฯ **ปริสุทฺธ**นฺ ติ ปริสุทฺธํ นิชฺชฏํ นิคฺคณฺฐึ กตฺวา เทเสนฺติฯ **พฺรหฺมจริยํ ปกาเสนฺตีติ** เอวํ เทเสนฺตา จ เสฏฺฐจริยภูตํ สิกฺขตฺตยสงฺคหิตํ อริยํ อฏฺฐงฺคิกํ มคฺคํ ปกาเสนฺติฯ **เนว อาทึ มนสิ กโรตีติ** เนว ปุพฺพปฏฺฐปนํ มนสิ กโรติฯ **กุโมฺภ**ติ ฆโฏฯ **นิกฺกุโชฺช**ติ อโธมุโข ฐปิโตฯ **เอวเมว**นฺติ เอตฺถ กุโมฺภ นิกฺกุโชฺช วิย อวกุชฺชปโญฺญ ปุคฺคโล ทฎฺฐโพฺพฯ อุทกาสิญฺจนกาโล วิย ธมฺม เทสนาย ลทฺธกาโลฯ อุทกสฺส วิวฎฺฎนกาโล วิย ตสฺมึ อาสเน นิสินฺนสฺส อุคฺคเหตุํ อสมตฺ ถกาโลฯ อุทกสฺส อสณฺฐานกาโล วิย อุฎฺฐหิตฺวา อสลฺลกฺขณกาโล เวทิตโพฺพฯ **อยํ วุจฺจตีติ** อยํ เอวรูโป ปุคฺคโล **อวกุชฺชปโญฺญ**ติ วุจฺจติฯ อโธมุขปโญฺญติ อโตฺถฯ

๑๐๘. **อากิณฺณานีติ** ปกฺขิตฺตานิฯ **สติสโมฺมสา ปกิเรยฺยาติ** มุฎฺฐสฺสติตาย วิกิเรยฺยฯ **เอวเมว**นฺติ เอตฺถ อุจฺฉโงฺค วิย อุจฺฉงฺคปโญฺญ ปุคฺคโล ทฎฺฐโพฺพฯ นานาขชฺชกานิ วิย นาน ปฺปการํ พุทฺธวจนํฯ อุจฺฉเงฺค นานาขชฺชกานิ ขาทนฺตสฺส นิสินฺนกาโล วิย ตสฺมึ อาสเน นิสินฺ นสฺส อุคฺคหณกาโลฯ วุฎฺฐหนฺตสฺส สติสโมฺมสา วิกิรณกาโล วิย ตสฺมา อาสนา วุฎฺฐาย คจฺฉนฺตสฺส อสลฺลกฺขณกาโล เวทิตโพฺพฯ **อยํ วุจฺจตีติ** อยํ เอวรูโป ปุคฺคโล **อุจฺ ฉงฺคปโญฺญ**ติ วุจฺจติฯ อุจฺฉงฺคสทิสปโญฺญติ อโตฺถฯ

๑๐๙. **อุกฺกุโชฺช**ติ อุปริมุโข ฐปิโตฯ **สณฺฐาตีติ** ปติฎฺฐหติฯ **เอวเมว โข**ติ เอตฺถ อุปริมุ โข ฐปิโต กุโมฺภ วิย ปุถุปโญฺญ ปุคฺคโล ทฎฺฐโพฺพฯ อุทกสฺส อาสิตฺตกาโล วิย เทสนาย ลทฺธกาโลฯ อุทกสฺส สณฺฐานกาโล วิย ตตฺถ นิสินฺนสฺส อุคฺคหณกาโลฯ โน วิวฎฺฎนกาโล วิย อุฎฺฐาย คจฺฉนฺตสฺส สลฺลกฺขณกาโล เวทิตโพฺพฯ **อยํ วุจฺจตีติ** อยํ เอวรูโป ปุคฺคโล **ปุ ถุปโญฺญ**ติ วุจฺจติฯ วิตฺถาริกปโญฺญติ อโตฺถฯ

๑๑๐. อวีตราคาทีสุ – ยถา โสตาปนฺนสกทาคามิโน, เอวํ ปุถุชฺชโนปิ ปญฺจสุ กามคุเณ สุ, ตีสุ จ ภเวสุ **อวีตราโค**ฯ อทพฺพตาย ปน น คหิโตฯ ยถา หิ เฉโก วฑฺฒกี ทพฺพสมฺภารตฺถํ วนํ ปวิโฎฺฐ น อาทิโต ปฏฺฐาย สมฺปตฺตสมฺปตฺตรุเกฺข ฉินฺทติ, เย ปนสฺส ทพฺพสมฺภารูปคา โหนฺติ, เตเยว ฉินฺทติ; เอวมิธาปิ ภควตา ทพฺพชาติกา อริยาว คหิตา, ปุถุชฺชนา ปน อทพฺพ ตาย น คหิตาติ เวทิตพฺพาฯ **กาเมสุ วีตราโค**ติ ปญฺจสุ กามคุเณสุ วีตราโคฯ **ภเวสุ อวีตรา โค**ติ รูปารูปภเวสุ อวีตราโคฯ

๑๑๓. ปาสาณเลขูปมาทีสุ – **อนุเสตี**ติ อปฺปหีนตาย อนุเสติฯ **น ขิปฺปํ ลุชฺชตี**ติ น อนฺตรา นสฺสติ, กปฺปุฏฺฐาเนเนว นสฺสติฯ **เอวเมวน**ฺติ เอวํ ตสฺสาปิ ปุคฺคลสฺส โกโธ น อนฺตรา ปุนทิวเส วา อปรทิวเส วา นิพฺพาติ, อทฺธนิโย ปน โหติฯ มรเณเนว นิพฺพาตีติ อโตฺถฯ **อยํ วุจฺจตี**ติ อยํ เอวรูโป ปุคฺคโล ปาสาณเลขา วิย กุชฺฌนภาเวน จิรฏฺฐิติกโต **ปาสาณเลขูปโม**ติ วุจฺจติฯ

๑๑๔. **โส จ ขฺวสฺส โกโธ**ติ โส อปฺปมตฺตเกปิ การเณ สหสา กุทฺธสฺส โกโธฯ **น จิรน**ฺติ อจิรํ อปฺปหีนตาย นานุเสติฯ ยถา ปน ปถวิยํ อากฑฺฒิตฺวา กตเลขา วาตาทีหิ ขิปฺปํ นสฺสติ, เอวมสฺส สหสา อุปฺปโนฺนปิ โกโธ ขิปฺปเมว นิพฺพาตีติ อโตฺถฯ **อยํ วุจฺจตี**ติ อยํ เอวรูโป ปุคฺคโล ปถวิยํ เลขา วิย กุชฺฌนภาเวน อจิรฏฺฐิติกโต **ปถวีเลขูปโม**ติ วุจฺจติฯ

๑๑๕. **อาคาเฬฺหนา**ติ อติคาเฬฺหน มมฺมเจฺฉทเกน ถทฺธวจเนนฯ **ผรุเสนา**ติ น โสตสุเขนฯ **อมนาเปนา**ติ น จิตฺตสุเขนฯ **สํสนฺทตี**ติ เอกีภวติฯ **สนฺธิยตี**ติ ฆฏียติฯ **สโมฺมทตี**ติ นิรนฺตโร โหติฯ อถ วา – **สํสนฺทตี**ติ จิตฺตกิริยาทีสุ จิเตฺตน สโมธานํ คจฺฉติฯ ขีโรทกํ วิย เอกีภาวํ อุเปตีติ อโตฺถฯ **สนฺธิยตี**ติ ฐานคมนาทีสุ กายกิริยาทีสุ กาเยน สโมธานํ คจฺฉติฯ ติลตณฺฑุลา วิย มิสฺสีภาวํ อุเปตีติ อโตฺถฯ **สโมฺมทตี**ติ อุเทฺทสปริปุจฺฉาทีสุ วจีกิริยาสุ วาจาย สโมธานํ คจฺฉติฯ วิปฺปวาสคโตปิ ปิยสหายโก วิย ปิยตรภาวํ อุเปตีติ อโตฺถฯ อปิจ – กิจฺจกรณีเยสุ เตหิ สทฺธิํ อาทิโตว เอกกิริยภาวํ อุปคจฺฉโนฺต สํสนฺทติฯ ยาว มชฺฌา ปวตฺตโนฺต สนฺธิยติ, ยาว ปริโยสานา อนิวตฺตโนฺต สโมฺมทตีติปิ เวทิตโพฺพฯ **อยํ วุจฺจตี**ติ อยํ เอวรูโป ปุคฺคโล อุทกเลขา วิย ขิปฺปํ สํสนฺทนโต **อุทกเลขูปโม**ติ วุจฺจติฯ

๑๑๖. โปตฺถกูปเมสุ – ยาย อุปมาย เต **โปตฺถกูปมา**ติ วุจฺจนฺติ, ตํ ตาว อุปมํ ทเสฺสตุํ **ตโย โปตฺถกา**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **นโว**ติ นววายิโมฯ **โปตฺถโก**ติ สาณวากสาฏโกฯ **ทุพฺพโณฺณ**ติ วิวโณฺณฯ **ทุกฺขสมฺผโสฺส**ติ ขรสมฺผโสฺสฯ **อปฺปโคฺฆ**ติ อติพหุํ อคฺฆโนฺต กหาปณคฺฆนโก โหติฯ **มชฺฌิโม**ติ ปริโภคมชฺฌิโมฯ โส หิ นวภาวํ อติกฺกมิตฺวา ชิณฺณภาวํ อปฺปโตฺต มเชฺฌ ปริโภคกาเลปิ ทุพฺพโณฺณ จ ทุกฺขสมฺผโสฺส จ อปฺปโคฺฆเยว จ โหติฯ อติพหุํ อคฺฆโนฺต อฑฺฒํ อคฺฆติฯ ชิณฺณกาเล ปน อฑฺฒมาสกํ วา กากณิกํ วา อคฺฆติฯ **อุกฺขลิปริมชฺชน**ฺติ กาฬุกฺขลิปริปุญฺฉนํฯ

นโวติ อุปสมฺปทาย ปญฺจวสฺสกาลโต เหฏฺฐา ชาติยา สฏฺฐิวโสฺสปิ นโวเยวฯ **ทุพฺพณฺณตายา**ติ สรีรวเณฺณนปิ คุณวเณฺณนปิ ทุพฺพณฺณตายฯ ทุสฺสีลสฺส หิ ปริสมเชฺฌ นิสินฺนสฺส นิเตฺตชตาย สรีรวโณฺณปิ น สมฺปชฺชติ, คุณวเณฺณ วตฺตพฺพเมว นตฺถิฯ **เย โข ปนสฺสา**ติ เย โข ปน ตสฺส อุปฏฺฐากา วา ญาติมิตฺตาทโย วา เอตํ ปุคฺคลํ เสวนฺติฯ **เตสํ ตน**ฺติ เตสํ ปุคฺคลานํ ฉ สตฺถาเร เสวนฺตานํ มิจฺฉาทิฏฺฐิกานํ วิย, เทวทตฺตํ เสวนฺตานํ โกกาลิกาทีนํ วิย จ ตํ เสวนํ ทีฆรตฺตํ อหิตาย ทุกฺขาย โหติฯ **มชฺฌิโม**ติ ปญฺจวสฺสกาลโต ปฏฺฐาย ยาว นววสฺสกาลา มชฺฌิโม นามฯ **เถโร**ติ ทสวสฺสกาลโต ปฏฺฐาย เถโร นามฯ **เอวมาหํสู**ติ เอวํ วทนฺติฯ **กิํ นุ โข ตุยฺหน**ฺติ ตุยฺหํ พาลสฺส ภณิเตน โก อโตฺถติ วุตฺตํ โหติฯ **ตถารูปน**ฺติ ตถาชาติกํ ตถาสภาวํ อุเกฺขปนียกมฺมสฺส การณภูตํฯ

๑๑๗. กาสิกวตฺถูปเมสุ – **กาสิกวตฺถํ** นาม ตโย กปฺปาสํสู คเหตฺวา กนฺติตสุเตฺตน วายิตํ สุขุมวตฺถํฯ ตํ นววายิมํ อนคฺฆํ โหติฯ ปริโภคมชฺฌิมํ วีสมฺปิ ติํสมฺปิ สหสฺสานิ อคฺฆติฯ ชิณฺณกาเล ปน อฏฺฐปิ ทสปิ สหสฺสานิ อคฺฆติฯ

เตสํ ตํ โหตีติ เตสํ สมฺมาสมฺพุทฺธาทโย เสวนฺตานํ วิย ตํ เสวนํ ทีฆรตฺตํ หิตาย สุขาย โหติฯ สมฺมาสมฺพุทฺธญฺหิ เอกํ นิสฺสาย ยาวชฺชกาลา มุจฺจนกสตฺตานํ ปมาณํ นตฺถิฯ ตถา สาริปุตฺตเตฺถรมหาโมคฺคลฺลานเตฺถเร อวเสเส จ อสีติมหาสาวเก นิสฺสาย สคฺคํ คตสตฺตานํ ปมาณํ นตฺถิฯ ยาวชฺชกาลา เตสํ ทิฏฺฐานุคตึ ปฏิปนฺนสตฺตานมฺปิ ปมาณํ นตฺถิเยวฯ **อาเธยฺยํ คจฺฉตีติ** ตสฺส มหาเถรสฺส ตํ อตฺถนิสฺสิตํ วจนํ ยถา คนฺธกรณฺฑเก กาสิกวตฺถํ อาธาตพฺพตํ ฐเปตพฺพตํ คจฺฉติ, เอวํ อุตฺตมงฺเค สิรสฺมึ หทเย จ อาธาตพฺพตํ ฐเปตพฺพตมฺปิ คจฺฉติฯ เสสเมตฺถ เหฏฺฐา วุตฺตานุสาเรเนว เวทิตพฺพํฯ

๑๑๘. สุปฺปเมยฺยาทีสุ – สุเขน ปเมตพฺพฺพติ **สุปฺปเมโยฺยฯ อิธาติ** อิมสฺมึ สตฺตโลเกฯ **อุทฺธโตติ** อุทฺธเจฺจน สมนฺนาคโตฯ **อุนฺนโฬติ** อุคฺคตนโฬ; ตุจฺฉมานํ อุกฺขิปิตฺวา ฐิโตติ อตฺโถฯ **จปโลติ** ปตฺตมณฺฑนาทินา จาปเลฺลน สมนฺนาคโตฯ **มุขโรติ** มุขขโรฯ **วิกิณฺณวาโจติ** อสํยตวจโนฯ **อสมาหิโตติ** จิเตฺตกคฺคตารหิโตฯ **วิพฺภนฺตจิโตฺตติ** ภนฺตจิโตฺต, ภนฺตคาวีภนฺตมิคีสปฺปฏิภาโคฯ **ปากฏินฺทฺริโยติ** วิวฏินฺทฺริโยฯ **อยํ วุจฺจตีติ** อยํ เอวรูโป ปุคฺคโล ‘สุปฺปเมโยฺย’ติ วุจฺจติฯ ยถา หิ ปริตฺตสฺส อุทกสฺส สุเขน ปมาณํ คยฺหติ; เอวเมว อิเมหิ อคุณเงฺคหิ สมนฺนาคตสฺส สุเขน ปมาณํ คยฺหติฯ เตเนส ‘สุปฺปเมโยฺย’ติ วุโตฺตฯ

๑๑๙. ทุเกฺขน ปเมตพฺพฺพติ **ทุปฺปเมโยฺยฯ อนุทฺธตาทีนิ** วุตฺตปฏิปกฺขวเสน เวทิตพฺพานิฯ **อยํ วุจฺจตีติ** อยํ เอวรูโป ปุคฺคโล ‘ทุปฺปเมโยฺย’ติ วุจฺจติฯ ยถา หิ มหาสมุทฺทสฺส ทุเกฺขน ปมาณํ คยฺหติ; เอวเมว อิเมหิ คุณเงฺคหิ สมนฺนาคตสฺส ทุเกฺขน ปมาณํ คยฺหติฯ ตาทิโส ‘อนาคามี นุ โข, ขีณาสโว นุ โข’ติ วตฺตพฺพตํ คจฺฉติ, เตเนส ‘ทุปฺปเมโยฺย’ติ วุโตฺตฯ

๑๒๐. น สกฺกา ปเมตุนฺติ **อปฺปเมโยฺย**ฯ ยถา หิ อากาสสฺส น สกฺกา ปมาณํ คเหตุํ, เอวํ ขีณาสวสฺสฯ เตเนส ‘อปฺปเมโยฺย’ติ วุโตฺตฯ

๑๒๑. น เสวิตพฺพาทีสุ – **น เสวิตโพฺพติ** น อุปสงฺกมิตโพฺพฯ **น ภชิตโพฺพติ** น อลฺลียิตโพฺพฯ **น ปยิรุปาสิตโพฺพติ** น สนฺติเก นิสีทนวเสน ปุนปฺปุนํ อุปาสิตโพฺพฯ **หีโน โหติ สีเลนาติ**อาทีสุ อุปาทายุปาทาย หีนตา เวทิตพฺพา ฯ โย หิ ปญฺจ สีลานิ รกฺขติ, โส ทส สีลานิ รกฺขเนฺตน น เสวิตโพฺพฯ โย ปน ทส สีลานิ รกฺขติ, โส จตุปาริสุทฺธิสีลํ รกฺขเนฺตน น เสวิตโพฺพฯ **อญฺญตฺร อนุทฺทยา อญฺญตฺร อนุกมฺปาติ** ฐเปตฺวา อนุทฺทยญฺจ อนุกมฺปญฺจฯ อตฺตโน อตฺถาย เอว หิ เอวรูโป ปุคฺคโล น เสวิตโพฺพฯ อนุทฺทยานุกมฺปาวเสน ปน ตํ อุปสงฺกมิตุํ วฏฺฏติฯ

๑๒๒. **สทิโส โหตีติ** สมาโน โหติฯ **สีลสามญฺญคตานํ สตนฺติ** สีเลน สมานภาวํ คตานํ สนฺตานํฯ **สีลกถา จ โน ภวิสฺสตีติ** เอวํ สมานสีลานํ อมฺหากํ สีลเมว อารพฺภ กถา ภวิสฺสติฯ **สา จ โน ผาสุ ภวิสฺสตีติ** สา จ สีลกถา อมฺหากํ ผาสุวิหาโร สุขวิหาโร ภวิสฺสติฯ **สา จ โน ปวตฺตินี ภวิสฺสตีติ** สา จ อมฺหากํ กถา ทิวสมฺปิ กเถนฺตานํ ปวตฺตินี ภวิสฺสติ, น ปฏิหญฺญิสฺสติฯ ทฺวีสุ หิ สีลวเนฺตสุ เอเกน สีลสฺส วเณฺณ กถิเต อิตโร อนุโมทติ; เตน เตสํ กถา ผาสุ เจว โหติ, ปวตฺตินี จฯ เอกสฺมึ ปน ทุสฺสีเล สติ ทุสฺสีลสฺส สีลกถา ทุกฺกถาติ เนว สีลกถา โหติ, น ผาสุ โหติ, น ปวตฺตินีฯ **สมาธิปญฺญากถาสุ**ปิ เอเสว นโยฯ เทฺว หิ สมาธิลาภิโน สมาธิกถํ, สปฺปญฺญา จ ปญฺญากถํ กเถนฺตา, รตฺตึ วา ทิวสํ วา อติกฺกนฺตมฺปิ น ชานนฺติฯ

๑๒๓. **สกฺกตฺวา ครุํ กตฺวา**ติ สกฺการเญฺจว ครุการญฺจ กริตฺวาฯ **อธิโก โหตี**ติ อติเรโก โหติฯ **สีลกฺขนฺธ**นฺติ สีลราสึฯ **ปริปูเรสฺสามี**ติ ตํ อติเรกสีลํ ปุคฺคลํ นิสฺสาย อตฺตโน อปริปูรํ สีลราสึ ปริปูรํ กริสฺสามิฯ **ตตฺถ ตตฺถ ปญฺญาย อนุคฺคเหสฺสามี**ติ เอตฺถ สีลสฺส อสปฺปาเย อนุปการธมฺเม วชฺเชตฺวา สปฺปาเย อุปการธมฺเม เสวนฺโต ตสฺมึ ตสฺมึ ฐาเน สีลกฺขนฺธํ ปญฺญาย อนุคฺคณฺหาติ นามฯ **สมาธิปญฺญากฺขเนฺธสุ**ปิ เอเสว นโยฯ

๑๒๔. ชิคุจฺฉิตพฺพาทีสุ – **ชิคุจฺฉิตโพฺพ**ติ คูถํ วิย ชิคุจฺฉิตโพฺพฯ **อถ โข น**นฺติ อถ โข อสฺสฯ **กิตฺติสโทฺท**ติ กถาสโทฺทฯ **เอวเมว**นฺติ เอตฺถ คูถกูโป วิย ทุสฺสีลฺยํ ทฏฺฐพฺพํฯ คูถกูเป ปติตฺวา ฐิโต ธมนีอหิ วิย ทุสฺสีลปุคฺคโลฯ คูถกูปโต อุทฺธริยมาเนน เตน อหินา ปุริสสฺส สรีรํ อารุเฬฺหนาปิ อทฏฺฐภาโว วิย ทุสฺสีลํ เสวมานสฺสาปิ ตสฺส กิริยาย การณภาโว สรีรํ คูเถน มเกฺขตฺวา อหิโน คตกาโล วิย ทุสฺสีลํ เสวมานสฺส ปาปกิตฺติสทฺทสฺส อพฺภุคฺคมนกาโล เวทิตโพฺพฯ

๑๒๕. **ตินฺทุกาลาต**นฺติ ตินฺทุกรุกฺขอลาตํฯ **ภิโยฺยโส มตฺตาย จิจฺจิฏายตี**ติ ตณฺหิ ฌายมานํ ปกติยาปิ ปปฏิกาโย มุญฺจนฺตํ จิจฺจิฏายติ จิฏิจิฏาติ สทฺทํ กโรติฯ ฆฏฺฏิตํ ปน อธิมตฺตํ กโรตีติ อโตฺถฯ **เอวเมว**นฺติ เอวเมวํ โกธโน อตฺตโน ธมฺมตายปิ อุทฺธโต จณฺฑิกโต หุตฺวา จรติฯ อปฺปมตฺตกํ ปน วจนํ วุตฺตกาเล ‘มาทิสํ นาม เอวํ วทตี’ติ อติเรกตรํ อุทฺธโต จณฺฑิกโต หุตฺวา จรติฯ **คูถกูโป**ติ คูถปุณฺณกูโป, คูถราสิเยว วาฯ โอปมฺมสํสนฺทนํ ปเนตฺถ ปุริมนเยเนว เวทิตพฺพํฯ **ตสฺมา เอวรูโป ปุคฺคโล อชฺฌุเปกฺขิตโพฺพ, น เสวิตโพฺพ**ติ ยสฺมา โกธโน อติเสวิยมาโนปิ อติอุปสงฺกมิยมาโนปิ กุชฺฌติเยว, ‘กึ อิมินา’ติ ปฏิกฺกมโนฺตปิ กุชฺฌติเยว, ตสฺมา ปลาลคฺคิ วิย อชฺฌุเปกฺขิตโพฺพ, น เสวิตโพฺพฯ กึ วุตฺตํ โหติ? โย หิ ปลาลคฺคึ อติอุปสงฺกมิตฺวา ตปฺปติ, ตสฺส สรีรํ ฌายติฯ โย อติปฏิกฺกมิตฺวา ตปฺปติ, ตสฺส สีตํ น วูปสมฺมติฯ อนุปสงฺกมิตฺวา อปฏิกฺกมิตฺวา ปน มชฺฌตฺตภาเวน ตเปฺปนฺตสฺส สีตํ วูปสมฺมติ, กาโยปิ น ฑยฺหติฯ ตสฺมา ปลาลคฺคิ วิย โกธโน ปุคฺคโล มชฺฌตฺตภาเวน อชฺฌุเปกฺขิตโพฺพ, น เสวิตโพฺพ, น ภชิตโพฺพ, น ปยิรุปาสิตโพฺพฯ

๑๒๖. **กลฺยาณมิโตฺต**ติ สุจิมิโตฺตฯ **กลฺยาณสหาโย**ติ สุจิสหาโยฯ **สหาโย**ติ สหคามี สทฺธึจโรฯ **กลฺยาณสมฺปวโงฺก**ติ กลฺยาเณสุ สุจิปุคฺคเลสุ สมฺปวโงฺก, ตนฺนินฺนตโปฺปณตปฺปพฺภารมานโสติ อโตฺถฯ

๑๒๗. สีเลสุ ปริปูรการีติอาทีสุ – **สีเลสุ ปริปูรการิโน**ติ เอเต อริยสาวกา ยานิ ตานิ มคฺคพฺรหฺมจริยสฺส อาทิภูตานิ, อาทิพฺรหฺมจริยกานิ, ปาราชิกสงฺขาตานิ จตฺตาริ มหาสีลสิกฺขาปทานิ, เตสํ อวีติกฺกมนโต ยานิ ขุทฺทานุขุทฺทกานิ อาปชฺชนฺติ, เตหิ จ วุฏฺฐานโต สีเลสุ ยํ กตฺตพฺพํ, ตํ ปริปูรํ สมตฺตํ กโรนฺตีติ ‘สีเลสุ ปริปูรการิโน’ติ วุจฺจนฺติฯ สมาธิปาริพนฺธกานํ ปน กามราคพฺยาปาทานํ, ปญฺญาปาริพนฺธกสฺส จ สจฺจปฏิจฺฉาทกสฺส โมหสฺส อสมูหตตฺตา, สมาธึ ปญฺญญฺจ ภาเวนฺตาปิ สมาธิปญฺญาสุ ยํ กตฺตพฺพํ ตํ มตฺตโส ปมาเณน ปเทสมตฺตเมว กโรนฺตีติ **สมาธิสฺมึ ปญฺญาย จ มตฺตโส การิโน**ติ วุจฺจนฺติฯ อิมินา อุปาเยน อิตเรสุปิ ทฺวีสุ นเยสุ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

ตตฺรายํ อปโรปิ สุตฺตนฺตนโย –

“อิธ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ สีเลสุ ปริปูรการี โหติ, สมาธิสฺมึ มตฺตโส การี, ปญฺญาย มตฺตโส การีฯ โส ยานิ ตานิ ขุทฺทานุขุทฺทกานิ สิกฺขาปทานิ ตานิ อาปชฺชติปิ, วุฏฺฐา

ติปิฯ ตํ กิสฺส เหตุ? น หิ เมตฺถ, ภิกฺขเว, อภพฺพตา วุตฺตาฯ ยานิ จ โข ตานิ สิกฺขาปทานิ อาทิพฺรหฺมจริยกานิ พฺรหฺมจริยสารุปฺปานิ, ตตฺถ ธุวสีโล จ โหติ, ฐิตสีโล จ, สมาทาย สิกฺขติ สิกฺขาปเทสุฯ โส ติณฺณํ สํโยชนานํ ปริกฺขยา โสตาปนฺโน โหติ, อวินิปาตธมฺโม นิยโต สมฺโพธิปรายโณฯ อิธ ปน, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ สีเลสุ…เป.… โส ติณฺณํ สํโยชนานํ ปริกฺขยา, ราคโทสโมหานํ ตนุตฺตา, สกทาคามี โหติ; สกิเทว อิมํ โลกํ อาคนฺตฺวา ทุกฺขสฺสนฺตํ กโรติฯ อิธ ปน, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ สีเลสุ ปริปูรการี โหติ, สมาธิสฺมึ ปริปูรการี, ปญฺญาย มตฺตโส การีฯ โส ยานิ ตานิ…เป.… สิกฺขติ สิกฺขาปเทสุฯ โส ปญฺจนฺนํ โอรมฺภาคิยานํ…เป.… อนาวตฺติธมฺโม ตสฺมา โลกาฯ อิธ ปน, ภิกฺขเว , ภิกฺขุ สีเลสุ ปริปูรการี, สมาธิสฺมึ ปริปูรการี, ปญฺญาย ปริปูรการีฯ โส ยานิ ตานิ ขุทฺทานุขุทฺทกานิ…เป.… สิกฺขติ สิกฺขาปเทสุฯ โส อาสวานํ ขยา…เป.… อุปสมฺปชฺช วิหรตี’’ติ (อ. นิ. ๓.๘๗)ฯ

๑๓๐. สตฺถารนิเทฺทเส – **ปริญฺญํ ปญฺญเปตี**ติ ปหานํ สมติกฺกมํ ปญฺญเปติฯ **ตตฺรา**ติ เตสุ ตีสุ ชเนสุฯ **เตน ทฎฺฐโพฺพ**ติ เตน ปญฺญาปเนน โส สตฺถา **รูปาวจรสมาปตฺติยา ลาภี**ติ ทฎฺฐโพฺพติ อโตฺถฯ ทุติยวาเรปิ เอเสว นโยฯ **สมฺมาสมฺพุโทฺธ สตฺถา เตน ทฎฺฐโพฺพ**ติ เตน ติตฺถิเยหิ อสาธารเณน ปญฺญาปเนน อยํ ตติโย สตฺถา สพฺพญฺญุพุโทฺธ ทฎฺฐโพฺพฯ ติตฺถิยา หิ กามานํ ปริญฺญํ ปญฺญเปนฺตา รูปภวํ วกฺขนฺติฯ รูปานํ ปริญฺญํ ปญฺญเปนฺตา อรูปภวํ วกฺขนฺติฯ เวทนานํ ปริญฺญํ ปญฺญเปนฺตา อสญฺญภวํ วกฺขนฺติฯ สมฺมา ปญฺญเปนฺตา ‘เอวํ ปญฺญเปยฺยุํ’, โน จ สมฺมา ปญฺญเปตุํ สโกฺกนฺติฯ สมฺมาสมฺพุโทฺธ ปน กามานํ ปริญฺญํ ปหานํ อนาคามิมเคฺคน ปญฺญเปติ ฯ รูปเวทนานํ ปริญฺญํ ปหานํ อรหตฺตมเคฺคน ปญฺญเปติฯ **อิเม ตโย สตฺถาโร**ติ อิเม เทฺว ชนา พาหิรกา, เอโก สมฺมาสมฺพุโทฺธติ – อิมสฺมึ โลเก ตโย สตฺถาโร นามฯ

๑๓๑. ทุติเย สตฺถารนิเทฺทเส – **ทิเฎฺฐ เจว ธเมฺม**ติ อิมสฺมึ อตฺตภาเวฯ **อตฺตานํ สจฺจโต เถตโต ปญฺญเปตี**ติ ‘‘อตฺตา นาเมโก อตฺถิ นิโจฺจ ธุโว สสฺสโต’’ติ ภูตโต ถิรโต ปญฺญเปติฯ **อภิสมฺปรายญฺจา**ติ อปรสฺมึ อตฺตภาเว เอวเมว ปญฺญเปติฯ เสสเมตฺถ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพนฺติฯ

ติกนิเทฺทสวณฺณนาฯ

๔. จตุกฺกนิเทฺทสวณฺณนา

๑๓๒. จตุกฺกนิเทฺทเส – **อสปฺปุริโส**ติ ลามกปุริโสฯ ปาณํ อติปาเตตีติ **ปาณาติปาตี**ฯ อทินฺนํ อาทิยตีติ **อทินฺนาทายี**ฯ กาเมสุ มิจฺฉา จรตีติ **กาเมสุมิจฺฉาจารี**ฯ มุสา วทตีติ **มุสาวาที**ฯ สุราเมรยมชฺชปมาเท ติฎฺฐตีติ **สุราเมรยมชฺชปมาทฎฺฐายีฯ**

๑๓๓. **ปาณาติปาเต สมาทเปตี**ติ ยถา ปาณํ อติปาเตติ, ตถา นํ ตตฺถ คหณํ คณฺหาเปติฯ เสเสสุปิ เอเสว นโยฯ **อยํ วุจฺจตี**ติ อยํ เอวรูโป ปุคฺคโล ยสฺมา สยํ กเตน จ ทุสฺสีเลฺยน สมนฺนาคโต ยญฺจ สมาทปิเตน กตํ, ตโต อุปฑฺฒสฺส ทายาโท, ตสฺมา **อสปฺปุริเสน อสปฺปุริสตโร**ติ วุจฺจติฯ **สปฺปุริโส**ติ อุตฺตมปุริโสฯ

๑๓๕. **สปฺปุริเสน สปฺปุริสตโร**ติ อตฺตนา กเตน สุสีเลฺยน สมนฺนาคตตฺตา ยญฺจ สมาทปิโต กโรติฯ ตโต อุปฑฺฒสฺส ทายาทตฺตา อุตฺตมปุริเสน อุตฺตมปุริสตโรฯ

๑๓๖. **ปาโป**ติ อกุสลกมฺมปถสงฺขาเตน ทสวิเธน ปาเปน สมนฺนาคโตฯ

๑๓๘. **กลฺยาโณ**ติ กุสลกมฺมปถสงฺขาเตน ทสวิเธน กลฺยาณธมฺเมน สมนฺนาคโต สุทฺธโก ภทฺรโกฯ เสสเมตฺถ เหฏฺฐา วุตฺตนยตฺตา อุตฺตานตฺถเมวฯ

๑๔๐. ปาปธมฺมาทีสุ – ปาโป ธโมฺม อสฺสาติ **ปาปธโมฺม**ฯ กลฺยาโณ ธโมฺม อสฺสาติ **กลฺยาณธโมฺม**ฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานตฺถเมวฯ

๑๔๔. สาวชฺชาทีสุ – **สาวโชฺช**ติ สโทโสฯ **สาวเชฺชน กายกเมฺมนา**ติ สโทเสน ปาณาติปาตาทินา กายกเมฺมนฯ อิตเรสุปิ เอเสว นโยฯ **อยํ วุจฺจตี**ติ อยํ เอวรูโป ปุคฺคโล ตีหิ ทฺวาเรหิ อายูหนกมฺมสฺส สโทสตฺตา, คูถกุณปาทิภริโต ปเทโส วิย สาวโชฺชติ วุจฺจติฯ

๑๔๕. **สาวเชฺชน พหุล**นฺติ ยสฺส สาวชฺชเมว กายกมฺมํ พหุ โหติ, อปฺปํ อนวชฺชํ; โส สาวเชฺชน พหุลํ กายกเมฺมน สมนฺนาคโต, อปฺปํ อนวเชฺชนาติ วุจฺจติฯ อิตเรสุปิ เอเสว นโยฯ โก ปน เอวรูโป โหตีติ? โย คามธมฺมตาย วา นิคมธมฺมตาย วา กทาจิ กรหจิ อุโปสถํ สมาทิยติ, สีลานิ ปูเรติฯ **อยํ วุจฺจตี**ติ อยํ เอวรูโป ปุคฺคโล ตีหิ ทฺวาเรหิ อายูหนกเมฺมสุ สาวชฺชเสฺสว พหุลตาย อนวชฺชสฺส อปฺปตาย **วชฺชพหุโล**ติ วุจฺจติฯ

ยถา หิ เอกสฺมิํ ปเทเส ทุพฺพณฺณานิ ทุคฺคนฺธานิ ปุปฺผานิ ราสิกตานสฺสุ, เตสํ อุปริ ตหํ ตหํ อติมุตฺตกวสฺสิกปาฏลานิ ปติตานิ ภเวยฺยุํฯ เอวรูโป อยํ ปุคฺคโล เวทิตโพฺพฯ ยถา ปน เอกสฺมิํ ปเทเส อติมุตฺตกวสฺสิกปาฏลานิ ราสิกตานสฺสุ, เตสํ อุปริ ตหํ ตหํ ทุพฺพณฺณทุคฺคนฺธานิ พทรปุปฺผาทีนิ ปติตานิ ภเวยฺยุํฯ เอวรูโป ตติโย ปุคฺคโล เวทิตโพฺพฯ จตุโตฺถ ปน ตีหิปิ ทฺวาเรหิ อายูหนกมฺมสฺส นิโทฺทสตฺตา, จตุมธุรภริตสุวณฺณปาติ วิย ทฏฺฐโพฺพฯ เตสุ ปฐโม อนฺธพาลปุถุชฺชโนฯ ทุติโย อนฺตรนฺตรา กุสลสฺส การโก โลกิยปุถุชฺชโนฯ ตติโย โสตาปโนฺน สกทาคามิอนาคามิโนปิ เอเตเนว สงฺคหิตาฯ จตุโตฺถ ขีณาสโวฯ โส หิ เอกเนฺตน อนวโชฺชเยวฯ อยํ องฺคุตฺตรฏฺฐกถาโยฯ

๑๔๘. อุคฺฆฏิตญฺญูอาทีสุ – **อุคฺฆฏิตญฺญู**ติ เอตฺถ **อุคฺฆฏิตํ** นาม ญาณุคฺฆาฏนํ, ญาเณ อุคฺฆฏิตมเตฺตเยว ชานาตีติ อโตฺถฯ **สห อุทาหฏเวลายา**ติ อุทาหาเร อุทาหฏมเตฺตเยวฯ **ธมฺมาภิสมโย**ติ จตุสจฺจธมฺมสฺส ญาเณน สทฺธิํ อภิสมโยฯ **อยํ วุจฺจตี**ติ อยํ ‘จตฺตาโร สติปฏฺฐานา’ติอาทินา นเยน สํขิเตฺตน มาติกาย ฐปิยมานาย เทสนานุสาเรน ญาณํ เปเสตฺวา อรหตฺตํ คณฺหิตุํ สมโตฺถ ปุคฺคโล อุคฺฆฏิตญฺญูติ วุจฺจติฯ

๑๔๙. วิปญฺจิตํ วิตฺถาริตเมว อตฺถํ ชานาตีติ **วิปญฺจิตญฺญูฯ อยํ วุจฺจตี**ติ อยํ สงฺขิเตฺตน มาติกํ ฐเปตฺวา วิตฺถาเรน อเตฺถ ภาชิยมาเน อรหตฺตํ ปาปุณิตุํ สมโตฺถ ปุคฺคโล วิปญฺจิตญฺญูติ วุจฺจติฯ

๑๕๐. อุเทฺทสาทีหิ เนตโพฺพติ **เนโยฺยฯ อนุปุเพฺพน ธมฺมาภิสมโย โหตี**ติ อนุกฺกเมน อรหตฺตปฺปตฺติฯ

๑๕๑. พฺยญฺชนปทเมว ปรมํ อสฺสาติ **ปทปรโมฯ น ตาย ชาติยา ธมฺมาภิสมโย โหตี**ติ น เตน อตฺตภาเวน ฌานํ วา วิปสฺสนํ วา มคฺคํ วา ผลํ วา นิพฺพเตฺตตุํ สโกฺกตีติ อโตฺถฯ

๑๕๒. ยุตฺตปฏิภานาทีสุ – ปฏิภานํ วุจฺจติ ญาณมฺปิ, ญาณสฺส อุปฏฺฐิตวจนมฺปิฯ ตํ อิธ อธิเปฺปตํฯ อตฺถยุตฺตํ การณยุตฺตญฺจ ปฏิภานมสฺสาติ **ยุตฺตปฺปฏิภาโน**ฯ ปุจฺฉิตานนฺตรเมว สีฆํ พฺยากาตุํ อสมตฺถตาย โน มุตฺตํ ปฏิภานมสฺสาติ **โน มุตฺตปฺปฏิภาโน**ฯ อิมินา นเยน เสสา เวทิตพฺพาฯ เอตฺถ ปน ปฐโม – กิญฺจิ กาลํ วีมํสิตฺวา ยุตฺตเมว เปกฺขติ, **ติปิฏกจูฬนาคเตฺถโร** วิยฯ โส กิร ปญฺหํ ปุโฏฺฐ ปริคฺคเหตฺวา ยุตฺตปยุตฺตการณเมว กเถติฯ

ทุติโย – ปุจฺฉานนฺตรเมว เยน วา เตน วา วจเนน ปฏิพาหติ, วีมํสิตฺวาปิ จ ยุตฺตํ น เปกฺขติ **จตุนิกายิกปณฺฑิตติสฺสเตฺถโร** วิยฯ โส กิร ปญฺหํ ปุโฏฺฐ ปญฺหปริโยสานมฺปิ นาคเมติ, ยํ วา ตํ วา กเถติเยวฯ วจนตฺถํ ปนสฺส วีมํสิยมานํ กตฺถจิ น ลคฺคติฯ

ตติโย – ปุจฺฉาสมกาลเมว ยุตฺตํ เปกฺขติ, ตงฺขณเญฺญว วจนํ พฺยากโรติ **ติปิฏกจูฬาภยเตฺถโร** วิยฯ โส กิร ปญฺหํ ปุโฏฺฐ สีฆเมว กเถติ, ยุตฺตปยุตฺตการโณ จ โหติฯ

จตุโตฺถ – ปุโฏฺฐ สมาโน เนว ยุตฺตํ เปกฺขติ , น เยน วา เตน วา ปฏิพาหิตุํ สโกฺกติ ติพฺพนฺธการนิมฺโคฺค วิย โหติ **ลาฬุทายิเตฺถโร** วิยฯ

๑๕๖. ธมฺมกถิเกสุ – **อปฺปญฺจ ภาสตี**ติ สมฺปตฺตปริสาย โถกเมว กเถติฯ **อสหิตญฺจา**ติ กเถโนฺต จ ปน น อตฺถยุตฺตํ การณยุตฺตํ กเถติฯ **ปริสา จสฺส น กุสลา โหตี**ติ โสตุํ นิสินฺนปริสา จสฺส ยุตฺตายุตฺตํ การณาการณํ สิลิฏฺฐาสิลิฏฺฐํ น ชานาตีติ อโตฺถฯ **เอวรูโป**ติ อยํ เอวํชาติโก พาลธมฺมกถิโกฯ เอวํชาติกาย พาลปริสาย ธมฺมกถิโกเตฺวว นามํ ลภติฯ อิมินา นเยน สพฺพตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ เอตฺถ จ เทฺวเยว ชนา สภาวธมฺมกถิกา, อิตเร ปน ธมฺมกถิกานํ อนฺตเร ปวิฏฺฐตฺตา เอวํ วุตฺตาฯ

๑๕๗. วลาหกูปเมสุ **วลาหกา**ติ เมฆาฯ **คชฺชิตา**ติ ถนิตาฯ ตตฺถ คชฺชิตฺวา โน วสฺสนภาโว นาม ปาปโกฯ มนุสฺสา หิ ยถา เทโว คชฺชติ ‘สุวุฏฺฐิกา ภวิสฺสตี’ติ พีชานิ นีหริตฺวา วปนฺติฯ อถ เทเว อวสฺสเนฺต เขเตฺต พีชานิ เขเตฺตเยว นสฺสนฺติ, เคเห พีชานิ เคเหเยว นสฺสนฺตีติ ทุพฺภิกฺขํ โหติฯ โน คชฺชิตฺวา วสฺสนภาโวปิ ปาปโกวฯ มนุสฺสา หิ ‘อิมสฺมิํ กาเล ทุพฺพุฏฺฐิกา ภวิสฺสตี’ติ นินฺนฏฺฐาเนสฺเยว วปฺปํ กโรนฺติฯ อถ เทโว วสฺสิตฺวา สพฺพพีชานิ มหาสมุทฺทํ ปาเปติ, ทุพฺภิกฺขเมว โหติฯ คชฺชิตฺวา วสฺสนภาโว ปน ภทฺทโกฯ ตทา หิ สุภิกฺขํ โหติฯ โน คชฺชิตฺวา โน วสฺสนภาโว เอกนฺตปาปโกวฯ

ภาสิตา โหติ โน กตฺตาติ ‘อิทานิ คนฺถธุรํ ปูเรสฺสามิ, วาสธุรํ ปูเรสฺสามี’ติ กเถติเยว, น ปน อุเทฺทสํ คณฺหาติ, น กมฺมฏฺฐานํ ภาเวติฯ

กตฺตา โหติ โน ภาสิตาติ ‘คนฺถธุรํ วา ปูเรสฺสามิ วาสธุรํ วา’ติ น ภาสติฯ สมฺปเตฺต ปน กาเล ตมตฺถํ สมฺปาเทติฯ อิมินา นเยน อิตเรปิ เวทิตพฺพาฯ สพฺพํ ปเนตํ ปจฺจยทายเกเนว กถิตํฯ เอโก หิ ‘อสุกทิวเส นาม ทานํ ทสฺสามี’ติ สงฺฆํ นิมเนฺตติ, สมฺปตฺตกาเล โน กโรติฯ อยํ ปุคฺคโล ปุเญฺญน ปริหายติ, ภิกฺขุสโงฺฆปิ ลาเภน ปริหายติ ฯ อปโร สงฺฆํ อนิมเนฺตตฺวาว สกฺการํ กตฺวา ‘ภิกฺขู อาเนสฺสามี’ติ น ลภติ, สเพฺพ อญฺญตฺถ นิมนฺติตา โหนฺติฯ อยมฺปิ ปุเญฺญน ปริหายติ , สโงฺฆปิ เตน ลาเภน ปริหายติฯ อปโร ปฐมํ สงฺฆํ นิมเนฺตตฺวา, ปจฺฉา สกฺการํ กตฺวา ทานํ เทติ, อยํ กิจฺจการี โหติฯ อปโร เนว สงฺฆํ นิมเนฺตติ, น ทานํ เทติ, อยํ ‘ปาปปุคฺคโล’ติ เวทิตโพฺพฯ

๑๕๘. มูสิกูปเมสุ – **คาธํ กตฺตา โน วสิตา**ติ อตฺตโน อาสยํ พิลํ กูปํ ขณติ, โน ตตฺถ วสติ, กิสฺมิญฺจิเทว ฐาเน วสติ, เอวํ พิฬาราทิอมิตฺตวสํ คจฺฉติฯ ขตฺตาติปิ ปาโฐฯ **วสิตา โน คาธํ กตฺตา**ติ สยํ น ขณติ, ปเรน ขเต พิเล วสติ, เอวํ ชีวิตํ รกฺขติฯ ตติยา เทฺวปิ กโรนฺตี, ชีวิตํ รกฺขติฯ จตุตฺถา เทฺวปิ อกโรนฺตี อมิตฺตวสํ คจฺฉติฯ อิมาย ปน อุปมาย อุปมิเตสุ ปุคฺคเลสุ ปฐโม ยถา สา มูสิกา คาธํ ขณติ, เอวํ นวงฺคํ สตฺถุสาสนํ อุคฺคณฺหาติฯ ยถา ปน สา ตตฺถ น วสติ, กิสฺมิญฺจิเทว ฐาเน วสนฺตี, อมิตฺตวสํ คจฺฉติ; ตถา อยมฺปิ ปริยตฺติวเสน ญาณํ เปเสตฺวา จตุสจฺจธมฺมํ น ปฏิวิชฺฌติ, โลกามิสฏฺฐาเนสฺเยว จรโนฺต มจฺจุมารกิเลสมารเทวปุตฺตมารสงฺขาตานํ อมิตฺตานํ วสํ คจฺฉติฯ ทุติโย ยถา สา มูสิกา คาธํ น ขณติ, เอวํ นวงฺคํ สตฺถุสาสนํ น อุคฺคณฺหาติฯ ยถา ปน ปเรน ขตพิเล วสนฺตี ชีวิตํ รกฺขติ; เอวํ ปรสฺส กถํ สุตฺวา จตุสจฺจธมฺมํ ปฏิวิชฺฌิตฺวา ติณฺณํ มารานํ วสํ อติกฺกมติฯ อิมินา นเยน ตติยจตุตฺเถสุปิ โอปมฺมสํสนฺทนํ เวทิตพฺพํฯ

๑๕๙. อมฺพูปเมสุ – **อามํ ปกฺกวณฺณี**ติ อโนฺต อามํ พหิ ปกฺกสทิสํฯ **ปกฺกํ อามวณฺณี**ติ อโนฺต ปกฺกํ พหิ อามสทิสํฯ เสสทฺวเยสุปิ เอเสว นโยฯ ตตฺถ ยถา อเมฺพ อปกฺกภาโว อามตา โหติ, เอวํ ปุคฺคเลปิ ปุถุชฺชนภาโว อามตา, อริยภาโว ปกฺกตาฯ ยถา จ ตตฺถ ปกฺกสทิสตา ปกฺกวณฺณิตา; เอวํ ปุคฺคเลปิ อริยานํ อภิกฺกมนาทิสทิสตา ปกฺกวณฺณิตาติ – อิมินา นเยน อุปมิตปุคฺคเลสุ โอปมฺมสํสนฺทนํ เวทิตพฺพํฯ

๑๖๐. กุมฺภูปเมสุ – **กุโมฺภ**ติ ฆโฏฯ **ตุโจฺฉ**ติ อโนฺต ริโตฺตฯ **ปิหิโต**ติ ปิทหิตฺวา ฐปิโตฯ **ปูโร**ติ อโนฺต ปุโณฺณฯ **วิวโฏ**ติ วิวริตฺวา ฐปิโตฯ อุปมิตปุคฺคเลสุ ปเนตฺถ อโนฺต คุณสารวิรหิโต ตุโจฺฉ พาหิรโสภนตาย ปิหิโต ปุคฺคโล เวทิตโพฺพฯ เสเสสุปิ เอเสว นโยฯ

๑๖๑. อุทกรหทูปเมสุ – **อุทกรหโท** ตาว ชณฺณุมเตฺตปิ อุทเก สติ ปณฺณรสสมฺภินฺนวณฺณตฺตา วา พหลตฺตา วา อุทกสฺส อปญฺญายมานตโล **อุตฺตาโน คมฺภีโรภาโส** นาม โหติฯ ติโปริส จตุโปริเสปิ ปน อุทเก สติ อจฺฉตฺตา อุทกสฺส ปญฺญายมานตโล **คมฺภีโร อุตฺตาโนภาโส** นาม โหติฯ อุภยการณสมฺภาวโต ปน อิตเร เทฺว เวทิตพฺพาฯ ปุคฺคโลปิ กิเลสุสฺสทภาวโต คุณคมฺภีรตาย จ อภาวโต คุณคมฺภีรานํ สทิเสหิ อภิกฺกมาทีหิ ยุโตฺต **อุตฺตาโน คมฺภีโรภาโส** นามฯ อิมินา นเยน เสสาปิ เวทิตพฺพาฯ

๑๖๒. พลีพทฺทูปเมสุ – **พลีพโทฺท** ตาว โย อตฺตโน โคคณํ ฆเฏฺฏติ อุเพฺพเชติ, ปรโคคเณ ปน โสรโต สุขสีโล โหติ – อยํ **สกควจโณฺฑ โน ปรควจโณฺฑ** นามฯ ปุคฺคโลปิ อตฺตโน ปริสํ ฆเฏฺฏโนฺต วิชฺฌโนฺต ผรุเสน สมุทาจรโนฺต, ปรปริสาย ปน โสรจฺจํ นิวาตวุตฺติตํ อาปชฺชโนฺต **สกควจโณฺฑ โหติ โน ปรควจโณฺฑ** นามาติฯ อิมินา นเยน เสสาปิ เวทิตพฺพาฯ นิเทฺทสวาเร ปเนตฺถ **อุเพฺพชิตา โหตี**ติ ฆเฏฺฏตฺวา วิชฺฌิตฺวา อุเพฺพคปฺปตฺตํ กโรติ เจฺจว อโตฺถฯ

๑๖๓. อาสีวิสูปเมสุ – **อาสีวิโส** ตาว ยสฺส วิสํ อาสุํ อาคจฺฉติ สีฆํ ผรติ; โฆรํ ปน น โหติ, จิรกาลํ น ปีเฬติ – อยํ **อาคตวิโส โน โฆรวิโส**ฯ เสสปเทสุปิ เอเสว นโยฯ ปุคฺคลวิภาชนํ ปน อุตฺตานตฺถเมวฯ

๑๖๔. **อนนุวิจฺจ อปริโยคาเหตฺวา อวณฺณารหสฺส วณฺณํ ภาสิตา โหตี**ติอาทีสุ **อนนุวิจฺจา**ติ อตุลยิตฺวา, อปริคฺคณฺหิตฺวาฯ **อปริโยคาเหตฺวา**ติ ปญฺญาย คุเณ อโนคาเหตฺวาฯ

๑๖๖. **ภูตํ ตจฺฉนฺ**ติ วิชฺชมานโต ภูตํ, อวิปรีตโต **ตจฺฉํฯ กาเลนา**ติ ยุตฺตปยุตฺตกาเลนฯ **ตตฺร กาลญฺญู โหตี**ติ ยมิทํ กาเลนาติ วุตฺตํฯ ตตฺร โย ปุคฺคโล กาลญฺญู โหติ, กาลํ ชานาติ, ตสฺส ปณฺหสฺส เวยฺยากรณตฺถาย ''อิมสฺมึ กาเล ปุจฺฉิเตนาปิ มยา น กเถตพฺพา, อิมสฺมึ กาเล กเถตพฺพา''ติ – อยํ กาเลน ภณติ นามฯ **อุเปกฺขโก วิหรตี**ติ มชฺฌตฺตภูตาย อุเปกฺขาย ฐิโต หุตฺวา วิหรติฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานตฺถเมวฯ

๑๖๗. อุฏฺฐานผลูปชีวีติอาทีสุ – โย อุฏฺฐานวีริเยเนว ทิวสํ วีตินาเมตฺวา ตสฺส นิสฺสนฺท ผลมตฺตํ กิญฺจิเทว ลภิตฺวา ชีวิกํ กเปฺปติ, ตํ ปน อุฏฺฐานํ อาคมฺม กิญฺจิ ปุญฺญผลํ น ปฏิลภติ, ตํ สนฺธาย **ยสฺส ปุคฺคลสฺส อุฏฺฐหโต**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ตตูปริ เทวา**ติ ตโต อุปริ พฺรหฺมกายิกาท โย เทวาฯ เตสญฺหิ อุฏฺฐานวีริเยน กิจฺจํ นาม นตฺถิฯ ปุญฺญผลเมว อุปชีวนฺติฯ **ปุญฺญวโต จา**ติ อิทํ ปุญฺญวเนฺต ขตฺติยพฺราหฺมณาทโย เจว ภุมฺมเทเว อาทึ กตฺวา นิมฺมานรติปริโยสาเน เทเว จ สนฺธาย วุตฺตํฯ สเพฺพปิ เหเต วายามผลเญฺจว ปุญฺญผลญฺจ อนุภวนฺติฯ เนรยิกา ปน เนว อุฏฺฐาเนน อาชีวํ อุปฺปาเทตุํ สโกฺกนฺติ, นาปิ เนสํ ปุญฺญผเลน โกจิ อาชีโว อุปฺปชฺชติฯ

๑๖๘. ตมาทีสุ – ''นีเจ กุเล ปจฺจาชาโต''ติอาทิเกน ตเมน ยุโตฺตติ **ตโม**ฯ กายทุจฺจริต าทีหิ ปุน นิรยตมูปคมนโต **ตมปรายโณฯ เนสาทกุเล**ติ มิคลุทฺทกาทีนํ กุเลฯ **เวนกุเล**ติ วิ ลีวการกุเลฯ **รถการกุเล**ติ จมฺมการกุเลฯ **ปุกฺกุสกุเล**ติ ปุปฺผฉฑฺฑกกุเลฯ **กสิรวุตฺติเก**ติ ทุกฺขวุตฺติเกฯ **ทุพฺพโณฺณ**ติ ปํสุปิสาจโก วิย ฌามขาณุวโณฺณฯ **ทุทฺทสิโก**ติ วิชาตมาตุ ยาปิ อมนาปทสฺสโนฯ **โอโกฏิมโก**ติ ลกุณฺฑโกฯ **กาโณ**ติ เอกกฺขิกาโณ วา อุภยกฺขิกาโณ วาฯ **กุณี**ติ เอกหตฺถกุณี วา อุภยหตฺถกุณี วาฯ **ขโญฺช**ติ เอกปาทขโญฺช วา อุภยปาท ขโญฺช วาฯ **ปกฺขหโต**ติ หตปโกฺข ปีฐสปฺปีฯ **ปทีเปยฺยสฺสา**ติ เตลกปลฺลกาทิโน ปทีปูปก รณสฺสฯ **เอวํ ปุคฺคโล ตโม โหติ ตมปรายโณ**ติ เอตฺถ เอโก ปุคฺคโล พหิทฺธา อาโลกํ อทิสฺ วา มาตุกุจฺฉิสฺมิเญฺญว กาลํ กตฺวา อปาเยสุ นิพฺพตฺตโนฺต สกเลปิ กเปฺป สํสรติฯ โสปิ ตโม ตมปรายโณวฯ โส ปน กุหกปุคฺคโล ภเวยฺยฯ กุหกสฺส หิ เอวรูปา นิพฺพตฺติ โหตีติ วุตฺตํฯ

เอตฺถ จ **นีเจ กุเล ปจฺจาชาโต โหติ จณฺฑาลกุเล วา**ติอาทีหิ อาคมนวิปตฺติ เจว ปุพฺ พุปฺปนฺนปจฺจยวิปตฺติ จ ทสฺสิตาฯ **ทลิเทฺท**ติอาทีหิ ปวตฺติปจฺจยวิปตฺติฯ **กสิรวุตฺติเก**ติอาทีหิ อาชีวุปายวิปตฺติฯ **ทุพฺพโณฺณ**ติอาทีหิ รูปวิปตฺติฯ **พหฺวาพาโธ**ติอาทีหิ ทุกฺขการณสมาโย โคฯ **น ลาภี**ติอาทีหิ สุขการณวิปตฺติ เจว อุปโภควิปตฺติ จฯ **กาเยน ทุจฺจริตนฺ**ติอาทีหิ ตม ปรายณภาวสฺส การณสมาโยโคฯ **กายสฺส เภทา**ติอาทีหิ สมฺปรายิกตมูปคโมฯ สุกฺกปโกฺข วุตฺตปฏิปกฺขนเยน เวทิตโพฺพฯ

อปิเจตฺถ ติวิธาย กุลสมฺปตฺติยา ปจฺจาชาติอาทิเกน โชตินา ยุตฺตโต **โชติ,** อาโลกภูโต ติ วุตฺตํ โหติฯ กายสุจริตาทีหิ ปน สคฺคูปปตฺติโชติภาวูปคมนโต **โชติปรายโณฯ ขตฺติยม หาสาลกุเล วา**ติอาทีสุ **ขตฺติยมหาสาลา**ติ ขตฺติยา มหาสารา มหาสารปฺปตฺตา ขตฺติยาฯ เยสญฺหิ ขตฺติยานํ เหฏฺฐิมเนฺตน โกฏิสตํ นิธานคตํ โหติ, ตโย กหาปณกุมฺภา วฬญฺชนตฺถาย เคหมเชฺฌ ราสึ กตฺวา ฐปิตา โหนฺติ, เต ขตฺติยมหาสาลา นามฯ เยสํ พฺราหฺมณานํ อสีติโกฏิ ธนํ นิหิตํ โหติ, ทิยโฑฺฒ กหาปณกุโมฺภ วฬญฺชนตฺถาย เคหมเชฺฌ ราสึ กตฺวา ฐปิโต โหติ, เต **พฺราหฺมณมหาสาลา** นามฯ เยสํ คหปตีนํ จตฺตาลีสโกฏิธนํ นิหิตํ โหติ, กหาปณกุโมฺภ วฬญฺชตฺถาย เคหมเชฺฌ ราสึ กตฺวา ฐปิโต โหติ, เต **คหปติมหาสาลา** นามฯ เตสํ กุเลติ อ โตฺถฯ **อเฑฺฒ**ติ อิสฺสเรฯ นิธานคตธนสฺส มหนฺตตาย **มหทฺธเน**ฯ สุวณฺณรชตภาชนาทีนํ อุป โภคภณฺฑานํ มหนฺตตาย **มหาโภเค**ฯ นิธานคตสฺส ชาตรูปรชตสฺส ปหูตตาย **ปหูตชาตรู**

ปรชเตฯ วิตฺตูปกรณสฺส ตุฏฺฐิกรณสฺส ปหูตตาย **ปหูตวิตฺตูปกรเณ**ฯ โคธนาทีนญฺจ สตฺตวิธ ธญฺญานญฺจ ปหูตตาย **ปหูตธนธเญฺญ**ฯ **อภิรูโป**ติ สุนฺทรรูโปฯ **ทสฺสนีโย**ติ อญฺญํ กมฺมํ ปหาย ทิวสมฺปิ ปสฺสิตพฺพยุตฺโตฯ **ปาสาทิโก**ติ ทสฺสเนเนว จิตฺตปสาทาวโหฯ **ปรมายา**ติ อุตฺตมายฯ **วณฺณโปกฺขรตายา**ติ โปกฺขรวณฺณตายฯ โปกฺขรํ วุจฺจติ สรีรํฯ ตสฺส วณฺณสมฺปตฺติยาติ อโตฺถฯ **สมนฺนาคโต**ติ อุเปโตฯ

๑๖๙. โอณโตณตาทีสุ – ทิฏฺฐธมฺมิกาย วา สมฺปรายิกาย วา สมฺปตฺติยา วิรหิโต **โอณโต**ฯ นีโจ, ลามโกติ อโตฺถฯ ตพฺพิปกฺขโต **อุณฺณโต**ฯ อุโจฺจ, อุคฺคโตติ อโตฺถฯ เสสเมตฺถ ตมาทีสุ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ อปิจ – **โอณโตณโต**ติ อิทานิ นีโจ, อายติมฺปิ นีโจว ภวิสฺสติฯ **โอณตุณฺณโต**ติ อิทานิ นีโจ, อายตึ อุโจฺจ ภวิสฺสติฯ **อุณฺณโตณโต**ติ อิทานิ อุโจฺจ, อายตึ นีโจ ภวิสฺสติฯ **อุณฺณตุณฺณโต**ติ อิทานิ อุโจฺจ, อายติมฺปิ อุโจฺจว ภวิสฺสตีติฯ

๑๗๐. รุกฺขูปเมสุ – รุโกฺข ตาว **เผคฺคุสารปริวาโร**ติ วนเชฏฺฐกรุโกฺข สยํ เผคฺคุ โหติ , ปริวารรุกฺขา ปนสฺส สารา โหนฺติฯ อิมินา นเยน เสสา เวทิตพฺพาฯ ปุคฺคเลสุ ปน สีลสารวิรหโต เผคฺคุตา, สีลาจารสมนฺนาคเมน จ สารตา เวทิตพฺพาฯ

๑๗๑. รูปปฺปมาณาทีสุ – สมฺปตฺติยุตฺตํ รูปํ ปมาณํ กโรตีติ **รูปปฺปมาโณ**ฯ ตตฺถ ปสาทํ ชเนตีติ **รูปปฺปสโนฺน**ฯ กิตฺติสทฺทภูตํ โฆสํ ปมาณํ กโรตีติ **โฆสปฺปมาโณ**ฯ อาโรหํ วาติอาทีสุ ปน – **อาโรห**นฺติ อุจฺจตฺตนํฯ **ปริณาห**นฺติ กิสถูลภาวาปคตํ ปริเกฺขปสมฺปตฺตึฯ **สณฺฐาน**นฺติ องฺคปจฺจงฺคานํ ทีฆรสฺสวฏฺฏตาทิยุตฺตฏฺฐาเนสุ ตถาภาวํฯ **ปาริปูริ**นฺติ ยถาวุตฺตปฺปการานํ อนูนตํ, ลกฺขณปริปุณฺณภาวํ วาฯ **ปรวณฺณนายา**ติ ปเรหิ ปรมฺมุขา นิจฺฉาริตาย คุณวณฺณนายฯ **ปรโถมนายา**ติ ปเรหิ ถุติวเสน คาถาทิอุปนิพนฺธเนน วุตฺตาย โถมนายฯ **ปรปสํสนายา**ติ ปเรหิ สมฺมุขา วุตฺตาย ปสํสายฯ **ปรวณฺณหาริกายา**ติ ปรมฺปรถุติวเสน ปเรหิ ปวตฺติตาย วณฺณหรณายฯ

๑๗๒. **จีวรลูข**นฺติ จีวรสฺส ทุพฺพณฺณาทิภาเวน ลูขตํฯ **ปตฺตลูข**นฺติ ภาชนสฺส วณฺณสณฺฐานวตฺถูหิ ลูขตํฯ **เสนาสนลูข**นฺติ นาฏกาทิสมฺปตฺติวิรเหน เสนาสนสฺส ลูขตํฯ **วิวิธ**นฺติ อเจลกาทิภาเวน อเนกปฺปการํฯ **ทุกฺกรการิก**นฺติ สรีรตาปนํฯ

อปโร นโย – อิเมสุ หิ จตูสุ ปุคฺคเลสุ รูเป ปมาณํ คเหตฺวา ปสโนฺน รูปปฺปมาโณ นามฯ รูปปฺปสโนฺนติ ตเสฺสว อตฺถวจนํฯ โฆเส ปมาณํ คเหตฺวา ปสโนฺน โฆสปฺปมาโณ นามฯ จีวรลูขปตฺตลูเขสุ ปมาณํ คเหตฺวา ปสโนฺน ลูขปฺปมาโณ นามฯ ธเมฺม ปมาณํ คเหตฺวา ปสโนฺน ธมฺมปฺปมาโณ นามฯ อิตรานิ เตสํเยว อตฺถวจนานิฯ สพฺพสเตฺต จ ตโย โกฏฺฐาเส กตฺวา เทฺว โกฏฺฐาสา รูปปฺปมาณา, เอโก น รูปปฺปมาโณฯ ปญฺจ โกฏฺฐาเส กตฺวา จตฺตาโร โกฏฺฐาสา โฆสปฺปมาณา, เอโก น โฆสปฺปมาโณฯ ทส โกฏฺฐาเส กตฺวา นว โกฏฺฐาสา ลูขปฺปมาณา, เอโก น ลูขปฺปมาโณฯ สตสหสฺสํ โกฏฺฐาเส กตฺวา ปน เอโก โกฏฺฐาโสว ธมฺมปฺปมาโณ, เสสา น ธมฺมปฺปมาณาฯ เอวมยํ จตุปฺปมาโณ โลกสนฺนิวาโสฯ

เอตสฺมิํ จตุปฺปมาเณ โลกสนฺนิวาเส พุเทฺธสุ อปฺปสนฺนา มนฺทา, ปสนฺนาว พหุกาฯ รูปปฺปมาณสฺส หิ พุทฺธรูปโต อุตฺตริ ปสาทาวหํ รูปํ นาม นตฺถิฯ โฆสปฺปมาณสฺส พุทฺธานํ กิตฺติโฆสโต อุตฺตริ ปสาทาวโห โฆโส นาม นตฺถิฯ ลูขปฺปมาณสฺส กาสิกานิ วตฺถานิ มหารหานิ กญฺจนภาชนานิ ติณฺณํ อุตูนํ อนุจฺฉวิเก สพฺพสมฺปตฺติยุเตฺต ปาสาทวเร ปหาย ปํสุกูลจีวรเสลมยปตฺตรุกฺขมูลาทิเสนาสนเสวิโน พุทฺธสฺส ภควโต ลูขโต อุตฺตริ ปสาทาวหํ อญฺญํ ลูขํ

นาม นตฺถิฯ ธมฺมปฺปมาณสฺส สเทวเก โลเก อสาธารณสีลาทิคุณสฺส ตถาคตสฺส สีลาทิคุณโต อุตฺตริ ปสาทาวโห อโญฺญ สีลาทิคุโณ นาม นตฺถิฯ อิติ ภควา อิมํ จตุปฺปมาณิกํ โลกสนฺนิวาสํ มุฏฺฐินา คเหตฺวา วิย ฐิโตติฯ

๑๗๓. อตฺตหิตาย ปฏิปนฺนาทีสุ – **สีลสมฺปโนฺน**ติ สีเลน สมฺปโนฺน สมนฺนาคโตฯ **สมาธิสมฺปโนฺน**ติอาทีสุปิ เอเสว นโยฯ เอตฺถ จ สีลํ โลกิยโลกุตฺตรํ กถิตํฯ ตถา สมาธิปญฺญา จฯ **วิมุตฺติ** อรหตฺตผลวิมุตฺติเยวฯ **ญาณทสฺสนํ** เอกูนวีสติวิธํ ปจฺจเวกฺขณญาณํฯ **โน ปรนฺ**ติอาทีสุ – ปรปุคฺคลํ ''ตยาปิ สีลสมฺปเนฺนน ภวิตุํ วฏฺฏตี''ติ วตฺวา ยถา สีลํ สมาทิยติ, เอวํ น สมาทเปติ, น คณฺหาเปติฯ เอเสว นโย สพฺพตฺถฯ เอเตสุ ปน จตูสุ ปฐโม วกฺกลิเตฺถรสทิโส โหติฯ ทุติโย อุปนนฺทสกฺยปุตฺตสทิโส ฯ ตติโย สาริปุตฺตโมคฺคลฺลานเตฺถรสทิโสฯ จตุโตฺถ เทวทตฺตสทิโสติ เวทิตโพฺพฯ

๑๗๔. อตฺตนฺตปาทีสุ – อตฺตานํ ตปติ ทุกฺขาเปตีติ **อตฺตนฺตโป**ฯ อตฺตโน ปริตาปนานุโยคํ **อตฺตปริตาปนานุโยคํฯ อเจลโก**ติ นิเจฺจโล, นโคฺคฯ **มุตฺตาจาโร**ติ วิสฏฺฐาจาโรฯ อุจฺจารกมฺมาทีสุ โลกิยกุลปุตฺตาจาเรน วิรหิโต ฐิตโกว อุจฺจารํ กโรติ, ปสฺสาวํ กโรติ, ขาทติ, ภุญฺชติ จฯ **หตฺถาปเลขโน**ติ หเตฺถ ปิณฺฑมฺหิ นิฏฺฐิเต ชิวฺหาย หตฺถํ อปเลขติฯ อุจฺจารํ วา กตฺวา หตฺถสฺมิเญฺญว ทณฺฑกสญฺญี หุตฺวา หเตฺถน อปเลขตีติ ทเสฺสติฯ เต กิร ทณฺฑกํ สโตฺตติ ปญฺญเปนฺติฯ ตสฺมา เตสํ ปฏิปทํ ปูเรโนฺต เอวํ กโรติฯ ภิกฺขาคหณตฺถํ 'เอหิ ภทฺทเนฺต'ติ วุโตฺต, น เอตีติ **นเอหิภทฺทนฺติโก**ฯ เตน หิ 'ติฏฺฐ ภทฺทเนฺต'ติ วุโตฺตปิ น ติฏฺฐตีติ **นติฏฺฐภทฺทนฺติโก**ฯ ตทุภยมฺปิ เหตํ ติตฺถิยา ''เอตสฺส วจนํ กตํ ภวิสฺสตี''ติ น กโรนฺติฯ **อภิหฏ**นฺติ ปุเรตรํ คเหตฺวา อาหฏํ ภิกฺขํฯ **อุทฺทิสฺสกต**นฺติ ''อิมํ ตุเมฺห อุทฺทิสฺส กต''นฺติ เอวํ อาโรจิตภิกฺขํฯ **น นิมนฺตน**นฺติ ''อสุกํ นาม กุลํ วา วีถึ วา คามํ วา ปวิเสยฺยาถา''ติ เอวํ นิมนฺติตภิกฺขมฺปิ น สาทิยติ, น คณฺหาติฯ

น กุมฺภิมุขาติ กุมฺภิโต อุทฺธริตฺวา ทิยฺยมานํ ภิกฺขํ น คณฺหาติฯ **น กโฬปิมุขา**ติ **กโฬปี**ติ อุกฺขลิ, ปจฺฉิ วาฯ ตโตปิ น คณฺหาติฯ กสฺมา? กุมฺภี กโฬปิโย กฏจฺฉุนา ปหารํ ลภนฺตีติฯ **น เอฬกมนฺตร**นฺติ อุมฺมารํ อนฺตรํ กตฺวา ทิยฺยมานํ น คณฺหาติฯ กสฺมา? อยํ มํ นิสฺสาย อนฺตรกรณํ ลภตีติฯ **ทณฺฑมฺสเลสุ**ปิ เอเสว นโยฯ **ทฺวินฺน**นฺติ ทฺวีสุ ภุญฺชมาเนสุ เอกสฺมึ อุฏฺฐาย เทเนฺต น คณฺหติฯ กสฺมา? กพฬนฺตราโย โหตีติฯ **น คพฺภินิยา**ติอาทีสุ ปน คพฺภินิยา กุจฺฉิยํ ทารโก กิลมติฯ **ปายนฺติยา** ทารกสฺส ขีรนฺตราโย โหติฯ **ปุริสนฺตรคตาย** รติอนฺตราโย โหตีติ น คณฺหาติ **น สงฺกิตฺตีสู**ติ สงฺกิเตฺตตฺวา กตภเตฺตสุฯ ทุพฺภิกฺขสมเย กิร อเจลกสาวกา อเจลกานํ อตฺถาย ตโต ตโต ตณฺฑุลาทีนิ สมาทเปตฺวา ภตฺตํ ปจนฺติ, อุกฺกฏฺฐาเจลโก ตโต น ปฏิคฺคณฺหาติฯ **น ยตฺถ สา**ติ ยตฺถ สุนโข 'ปิณฺฑํ ลภิสฺสามี'ติ อุปฏฺฐิโต โหติ, ตตฺถ ตสฺส อทตฺวา อาหฏํ น คณฺหาติฯ กสฺมา? เอตสฺส ปิณฺฑนฺตราโย โหตีติฯ

สณฺฑสณฺฑจารินีติ สมูหสมูหจารินีฯ สเจ หิ อเจลกํ ทิสฺวา 'อิมสฺส ภิกฺขํ ทสฺสามา'ติ มานุสฺสกา ภตฺตเคหํ ปวิสนฺติ, เตสุ จ ปวิสเนฺตสุ กโฬปิมุขาทีสุ นิลีนา มกฺขิกา อุปฺปติตฺวา สณฺฑสณฺฑา จรนฺติ, ตโต อาหฏํ ภิกฺขํ น คณฺหาติฯ กสฺมา? มํ นิสฺสาย มกฺขิกานํ โคจรนฺตราโย ชาโตติฯ **ถุโสทก**นฺติ สพฺพสสฺสสมฺภาเรหิ กตํ โสวีรกํฯ เอตฺถ จ สุราปานเมว สาวชฺชํฯ อยํ ปน เอตสฺมิมฺปิ สาวชฺชสญฺญีฯ **เอกาคาริโก**ติ โย เอกสฺมึเยว เคเห ภิกฺขํ ลภิตฺวา นิวตฺตติฯ **เอกาโลปิโก**ติ โย เอเกเนว อาโลเปน ยาเปติฯ **ทฺวาคาริกา**ทีสุปิ เอเสว นโยฯ **เอกิสฺ**

สาปิ ทตฺติยาติ เอกาย ทตฺติยาฯ ทตฺติ นาม เอกา ขุทฺทกปาติ โหติ, ยตฺถ อคฺคภิกฺขํ ปกฺขิปิตฺวา ฐเปนฺติฯ

เอกาหิกนฺติ เอกทิวสนฺตริกํฯ **อฑฺฒมาสิก**นฺติ อฑฺฒมาสนฺตริกํฯ **ปริยายภตฺตโภชน**นฺติ วารภตฺตโภชนํฯ เอกาหวาเรน ทฺวีหวาเรน สตฺตาหวาเรน อฑฺฒมาสวาเรนาติ – เอวํ ทิวสวาเรน อาภตภตฺตโภชนํฯ **สากภกฺโข**ติ อลฺลสากภกฺโขฯ **สามากภกฺโข**ติ สามากตณฺฑุลภกฺโขฯ นีวาราทีสุ – **นีวารา** นาม ตาว อรญฺเญ สยํ ชาตา วีหิชาติฯ **ททฺทุล**นฺติ จมฺมการเรหิ จมฺมํ วิลิขิตฺวา ฉฑฺฑิตกสฏํฯ **หฏํ** วุจฺจติ สิเลโสปิ, เสวาโลปิ กณิการาทิรุกฺขนิยฺยาโสปิฯ **กณ**นฺติ กุณฺฑกํฯ **อาจาโม**ติ ภตฺตอุกฺขลิกาย ลโคฺค ฌาโมทโนฯ ตํ ฉฑฺฑิตฏฺฐาเน คเหตฺวา ขาทติฯ ‘‘โอทนกญฺชิย’’นฺติปิ วทนฺติฯ **ปิญฺญากา**ทโย ปากฏา เอวฯ **ปวตฺตผลโภชี**ติ ปติตผลโภชีฯ

สาณานีติ สาณวากเจลานิฯ **มสาณานี**ติ มิสฺสกเจลานิฯ **ฉวทุสฺสานี**ติ มตสรีรโต ฉฑฺฑิตวตฺถานิฯ เอรกติณาทีนิ วา คเนฺถตฺวา กตนิวาสนานิฯ **ปํสุกูลานี**ติ ปถวิยํ ฉฑฺฑิตนนฺตกานิฯ **ติรีฏานี**ติ รุกฺขตฺจวตฺถานิฯ **อชิน**นฺติ อชินมิคจมฺมํฯ **อชินกฺขิป**นฺติ ตเทว มเชฺฌ ผาลิตํฯ สขุรกนฺติปิ วทนฺติฯ **กุสจีร**นฺติ กุสติณานิ คเนฺถตฺวา กตจีรกํฯ **วากจีรผลกจีเรสุ**ปิ เอเสว นโยฯ **เกสกมฺพล**นฺติ มนุสฺสเกเสหิ กตกมฺพลํฯ ยํ สนฺธาย วุตฺตํ – ‘‘เสยฺยถาปิ, ภิกฺขเว, ยานิ กานิจิ ตนฺตาวุตานํ วตฺถานํ เกสกมฺพโล เตสํ ปติกุฏฺโฐ อกฺขายตี’’ติ (อ. นิ. ๓.๑๓๘)ฯ **วาฬกมฺพล**นฺติ อสฺสวาฬาทีหิ กตกมฺพลํฯ **อุลูกปกฺข**นฺติ อุลูกปตฺตานิ คเนฺถตฺวา กตนิวาสนํฯ **อุพฺภฏฺฐโก**ติ อุทฺธํ ฐิตโกฯ

อุกฺกุฏิกปฺปธานมนุยุตฺโตติ อุกฺกุฏิกวีริยํ อนุยุตฺโตฯ คจฺฉโนฺตปิ อุกฺกุฏิโกว หุตฺวา อุปฺปติตฺวา อุปฺปติตฺวา คจฺฉติฯ **กณฺฏกาปสฺสยิโก**ติ อยกณฺฏเก วา ปกติกณฺฏเก วา ภูมิยํ โกเฏฺฏตฺวา ตตฺถ จมฺมํ อตฺถริตฺวา ฐานจงฺกมาทีนิ กโรติฯ **เสยฺย**นฺติ สยโนฺตปิ ตเตฺถว เสยฺยํ กเปฺปติฯ สายํ ตติยมสฺสาติ **สายตติยก**ํฯ ‘‘ปาโต, มชฺฌนฺหิเก, สายนฺติ ทิวสสฺส ติกฺขตฺตุํ ปาปํ ปวาเหสฺสามี’’ติ อุทโกโรหนานุโยคํ อนุยุโตฺต วิหรติฯ

๑๗๕. ปรํ ตปตีติ **ปรนฺตโป**ฯ ปเรสํ ปริตาปนานุโยคํ **ปรปริตาปนานุโยค**ํฯ โอรพฺภิกาทีสุ – อุรพฺภา วุจฺจนฺติ เอฬกาฯ อุรเพฺภ หนตีติ **โอรพฺภิโก**ฯ **สูกริกา**ทีสุปิ – เอเสว นโยฯ **ลุโทฺท**ติ ทารุโณ กกฺขโฬฯ **มจฺฉฆาตโก**ติ มจฺฉพนฺธ เกวโฏฺฏฯ **พนฺธนาคาริโก**ติ พนฺธนาคารโคปโกฯ **กุรูรกมฺมนฺตา**ติ ทารุณกมฺมนฺตาฯ

๑๗๖. **มุทฺธาวสิโตฺต**ติ ขตฺติยาภิเสเกน มุทฺธนิ อภิสิโตฺตฯ **ปุรตฺถิเมน นครสฺสา**ติ นครโต ปุรตฺถิมทิสายฯ **สนฺธาคาร**นฺติ ยญฺญสาลํ ฯ **ขราชินํ นิวาเสตฺวา**ติ สขุรํ อชินจมฺมํ นิวาเสตฺวาฯ **สปฺปิเตเลนา**ติ สปฺปินา จ เตเลน จฯ ฐเปตฺวา หิ สปฺปึ อวเสโส โย โกจิ เสฺนโห เตลนฺติ วุจฺจติฯ **กณฺฑุวมาโน**ติ นขานํ ฉินฺนตฺตา กณฺฑุวิตพฺพกาเล เตน กณฺฑุวมาโนฯ **อนนฺตรหิตายา**ติ อสนฺถตายฯ **สรูปวจฺฉายา**ติ สทิสวจฺฉายฯ สเจ คาวี เสตา โหติ, วโจฺฉปิ เสตโกว สเจ กพรา วา, รตฺตา วา, วโจฺฉปิ ตาทิโสวาติ – เอวํ สรูปวจฺฉายฯ **โส เอวมาหา**ติ โส ราชา เอวํ วเทติฯ **วจฺฉตรา**ติ ตรุณวจฺฉกภาวํ อติกฺกนฺตา พลววจฺฉาฯ **วจฺฉตรีสุ**ปิ เอเสว นโยฯ **พริหิสตฺถายา**ติ ปริเกฺขปกรณตฺถาย เจว ยญฺญภูมิยํ อตฺถรณตฺถาย จฯ

๑๗๗. **ทิเฎฺฐว ธเมฺม**ติ อิมสฺมึเยว อตฺตภาเวฯ **นิจฺฉาโต**ติ ฉาตํ วุจฺจติ ตณฺหา, สา อสฺส นตฺถีติ นิจฺฉาโตฯ สพฺพกิเลสานํ นิพฺพุตตฺตา **นิพฺพุโต**ฯ อโนฺต ตาปนกิเลสานํ อภาวา

สีตโล ชาโตติ **สีตีภูโต**ฯ ฌานมคฺคผลนิพฺพานสุขานิ ปฏิสํเวเทตีติ **สุขปฺปฏิสํเวที**ฯ **พฺรหฺมภูเตน อตฺตนา**ติ เสฏฺฐภูเตน อตฺตนาฯ

อิมํ ปน ปุคฺคลํ พุทฺธุปฺปาทโต ปฏฺฐาย ทเสฺสตุํ – **อิธ ตถาคโต**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ตถาคโต**ติ อฏฺฐหิ การเณหิ ภควา ตถาคโต – ตถา อาคโตติ ตถาคโต, ตถา คโตติ ตถาคโต, ตถลกฺขณํ อาคโตติ ตถาคโต, ตถธมฺเม ยาถาวโต อภิสมฺพุทฺโธติ ตถาคโต, ตถทสฺสิตาย ตถาคโต, ตถาวาทิตาย ตถาคโต, ตถาการิตาย ตถาคโต, อภิภวนฏฺเฐน ตถาคโตติฯ **อรหํ สมฺมาสมฺพุทฺโธ**ติอาทีนิ **วิสุทฺธิมคฺเค** วิตฺถาริตาเนวฯ **ตํ ธมฺมํ**นฺติ ตํ วุตฺตปฺปการสมฺปทํ ธมฺมํฯ **สุณาติ คหปติ วา**ติ กสฺมา ปฐมํ คหปตึ นิทฺทิสติ? นิหตมานตฺตา อุสฺสนฺนตฺตา จฯ เยภุเยฺยน หิ ขตฺติยกุลโต ปพฺพชิตา ชาตึ นิสฺสาย มานํ กโรนฺติฯ พฺราหฺมณกุลา ปพฺพชิตา มเนฺต นิสฺสาย มานํ กโรนฺติฯ หีนชจฺจกุลา ปพฺพชิตา อตฺตโน วิชาติตาย ปติฏฺฐาตุํ น สโกฺกนฺติฯ คหปติทารกา ปน กเจฺฉหิ เสทํ มุญฺจเนฺตหิ ปิฏฺฐิยา โลณํ ปุปฺผมานาย ภูมึ กสิตฺวา ตาทิสสฺส มานสฺส อภาวโต นิหตมานทปฺปา โหนฺติฯ เต ปพฺพชิตฺวา มานํ วา ทปฺปํ วา อกตฺวา ยถาพลํ พุทฺธวจนํ อุคฺคเหตฺวา วิปสฺสนาย กมฺมํ กโรนฺตา สโกฺกนฺติ อรหเตฺต ปติฏฺฐาตุํฯ อิตเรหิ จ กุเลหิ นิกฺขมิตฺวา ปพฺพชิตา นาม น พหุกา, คหปติกาว พหุกาฯ อิติ นิหตมานตฺตา อุสฺสนฺนตฺตา จ ปฐมํ คหปตึ นิทฺทิสตีติฯ

อญฺญตรสฺมึ วาติ อิตเรสํ วา กุลานํ อญฺญตรสฺมึฯ **ปจฺจาชาโต**ติ ปติชาโตฯ **ตถาคเต สทฺธํ ปฏิลภตี**ติ ปริสุทฺธํ ธมฺมํ สุตฺวา ธมฺมสฺสามิมฺหิ ตถาคเต ‘‘สมฺมาสมฺพุทฺโธ วต โส ภควา’’ติ สทฺธํ ปฏิลภติฯ **อิติ ปฏิสญฺจิกฺขตี**ติ เอวํ ปจฺจเวกฺขติฯ **สมฺพาโธ ฆราวาโส**ติ สเจปิ สฏฺฐิหเตฺถ ฆเร โยชนสตนฺตเรปิ วา เทฺว ชายมฺปติกา วสนฺติ, ตถาปิ เนสํ สกิญฺจนสปลิโพธฏฺเฐน ฆราวาโส สมฺพาโธเยวฯ **รโชปโถ**ติ ราครชาทีนํ อุฏฺฐานฏฺฐานนฺติ มหาอฏฺฐกถายํ วุตฺตํฯ อาคมนปโถติปิ วตฺตุํ วฏฺฏติฯ อลคฺคนฏฺเฐน อโพฺภกาโส วิยาติ **อโพฺภกาโส**ฯ ปพฺพชิโต หิ กูฏาคารรตนปาสาเท จ เทววิมานาทีสุ จ สุปิหิตทฺวารวาตปาเนสุ ปฏิจฺฉเนฺนสุ วสโนฺตปิ เนว ลคฺคติ, น สชฺชติ, น พชฺฌติฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘อโพฺภกาโส ปพฺพชฺชา’’ติฯ

อปิจ – สมฺพาโธ ฆราวาโส กุสลกิริยาย โอกาสาภาวโตฯ รโชปโถ อสํวุตสงฺการฏฺฐานํ วิย รชานํ กิเลสรชานํ สนฺนิปาตฏฺฐานโตฯ อโพฺภกาโส ปพฺพชฺชา กุสลกิริยาย ยถาสุขํ โอกาสสมฺภาวโตฯ **นยิทํ สุกรํ...เป.... ปพฺพเชยฺย**นฺติ เอตฺถ อยํ สงฺเขปกถา – ยเทตํ สิกฺขตฺตยพฺรหฺมจริยํ เอกมฺปิ ทิวสํ อขณฺฑํ กตฺวา จริมกจิตฺตํ ปาเปตพฺพตาย **เอกนฺตปริปุณฺณํ**ฯ เอกทิวสมฺปิ จ กิเลสมเลน อมลินํ กตฺวา จริมกจิตฺตํ ปาเปตพฺพตาย **เอกนฺตปริสุทฺธํ**ฯ **สงฺขลิขิตํ** ลิขิตสงฺขสทิสํ โธตสงฺขสปฺปฏิภาคํ จริตพฺพํฯ อิทํ น สุกรํ อคารํ อชฺฌาวสตา อคารมเชฺฌ วสเนฺตน เอกนฺตปริปุณฺณํ...เป.... จริตุํ – ‘‘ยํนูนาหํ เกเส จ มสฺสุญฺจ โอหาเรตฺวา กสายรสปีตตาย กาสายานิ พฺรหฺมจริยํ จรนฺตานํ อนุจฺฉวิกานิ วตฺถานิ อจฺฉาเทตฺวา ปริทหิตฺวา อคารสฺมา นิกฺขมิตฺวา อนคาริยํ ปพฺพเชยฺย’’นฺติฯ เอตฺถ จ ยสฺมา อคารสฺส หิตํ กสิวาณิชฺชาทิกมฺมํ ‘‘อคาริย’’นฺติ วุจฺจติ, ตญฺจ ปพฺพชฺชาย นตฺถิ, ตสฺมา ปพฺพชฺชา ‘‘อนคาริย’’นฺติ ญาตพฺพาฯ **ตํ อนคาริยํฯ ปพฺพเชยฺย**นฺติ ปฏิปเชฺชยฺยํฯ **อปฺปํ วา**ติ สหสฺสโต เหฏฺฐา โภคกฺขโนฺธ อโปฺป นาม โหติ, สหสฺสโต ปฏฺฐาย มหาฯ อพนฺธนฏฺเฐน ญาติเยว **ญาติปริวโฏฺฏ**ฯ โสปิ วีสติยา เหฏฺฐา อโปฺป โหติ, วีสติยา ปฏฺฐาย มหาฯ

๑๗๘. ***ภิกฺขูนํ สิกฺขาสาชีวสมาปโนฺน***ติ ยา ภิกฺขูนํ อธิสีลสงฺขาตา สิกฺขา, ตญฺจฯ ยตฺถ เจเต สห ชีวนฺติ, เอกชีวิกา สภาควุตฺติโน โหนฺติ, ตํ ภควตา ปญฺญตฺตสิกฺขาปทสงฺขาตํ

สาชีวญฺจฯ ตตฺถ สิกฺขนภาเวน สมาปโนฺนฺติ **ภิกฺขูนํ สิกฺขาสาชีวสมาปโนฺนฯ สมาปโนฺนติ** สิกฺขํ ปริปูเรโนฺต สาชีวญฺจ อวีติกฺกมโนฺต หุตฺวา ตทุภยํ อุปคโตติ อโตฺถฯ **ปาณาติปาตํ ปหายา**ติอาทีสุ ปาณาติปาตาทิกถา เหฏฺฐา วิตฺถาริตา เอวฯ **ปหายา**ติ อิมํ ปาณาติปาตเจตนาสงฺขาตํ ทุสฺสีลฺยํ ปชหิตฺวาฯ **ปฏิวิรโต โหตี**ติ ปหีนกาลโต ปฏฺฐาย ตโต ทุสฺสีลฺยโต โอรโต วิรโตว โหติฯ **นิหิตทโณฺฑ นิหิตสโตฺถ**ติ ปรูปฆาตตฺถาย ทณฺฑํ วา สตฺถํ วา อาทาย อวตฺตนโต นิกฺขิตฺตทโณฺฑ เจว นิกฺขิตฺตสโตฺถ จาติ อโตฺถฯ เอตฺถ จ ฐเปตฺวา ทณฺฑํ, สพฺพมฺปิ อวเสสํ อุปกรณํ สตฺตานํ วินาสนภาวโต 'สตฺถ'นฺติ เวทิตพฺพํฯ ยํ ปน ภิกฺขู กตฺตรทณฺฑํ วา ทนฺตกฏฺฐวาสึ วา ปิปฺผลิกํ วา คเหตฺวา วิจรนฺติ, น ตํ ปรูปฆาตตฺถายฯ ตสฺมา นิหิตทณฺฑา นิหิตสตฺถาเตฺวว สงฺขํ คจฺฉนฺติฯ **ลชฺชี**ติ ปาปชิคุจฺฉนลกฺขณาย ลชฺชาย สมนฺนาคโตฯ **ทยาปโนฺน**ติ ทยํ เมตฺตจิตฺตตํ อาปโนฺนฯ **สพฺพปาณภูตหิตานุกมฺปี**ติ สเพฺพ ปาณภูเต หิเตน อนุกมฺปโกฯ ตาย ทยาปนฺนตาย สเพฺพสํ ปาณภูตานํ หิตจิตฺตโกติ อโตฺถฯ **วิหรตี**ติ อิริยติ, ปาเลติฯ

ทินฺนเมว อาทิยตีติ **ทินฺนาทายี**ฯ จิเตฺตนปิ ทินฺนเมว ปฏิกงฺขตีติ **ทินฺนปาฏิกงฺขี**ฯ เถเนตีติ เถโนฯ น เถเนน **อเถเนน**ฯ อเถนตฺตาเยว **สุจิภูเตนฯ อตฺตนา**ติ อตฺตภาเวนฯ อเถนํ สุจิภูตํ อตฺตภาวํ กตฺวา วิหรตีติ วุตฺตํ โหติฯ

อพฺรหฺมจริยนฺติ อเสฏฺฐจริยํฯ พฺรหฺมํ เสฏฺฐํ อาจารํ จรตีติ **พฺรหฺมจารี**ฯ **อาราจารี**ติ อพฺรหฺมจริยโต ทูรจารีฯ **เมถุนา**ติ ราคปริยุฏฺฐานวเสน สทิสตฺตา เมถุนกาติ ลทฺธโวหาเรหิ ปฏิเสวิตพฺพโต เมถุนาติ สงฺขํ คตา อสทฺธมฺมาฯ **คามธมฺมา**ติ คามวาสีนํ ธมฺมาฯ

สจฺจํ วทตีติ **สจฺจวาที**ฯ สเจฺจน สจฺจํ สนฺทหติ ฆเฏตีติ **สจฺจสโนฺธ**ฯ น อนฺตรนฺตรา มุสา วทตีติ อโตฺถฯ โย หิ ปุริโส กทาจิ มุสา วทติ, กทาจิ สจฺจํ, ตสฺส มุสาวาเทน อนฺตริตตฺตา สจฺจํ สเจฺจน น ฆฏียติ, ตสฺมา น โส สจฺจสโนฺธฯ อยํ ปน น ตาทิโสฯ ชีวิตเหตุปิ มุสา อวตฺวา สเจฺจน สจฺจํ สนฺทหติเยวาติ สจฺจสโนฺธฯ **เถโต**ติ ถิโร, ถิรกโถติ อโตฺถฯ เอโก หิ ปุคฺคโล หลิทฺทิราโค วิย, ถุสราสิมฺหิ นิขาตขาณุโก วิย, อสฺสปิเฏฺฐ ฐปิตกุมฺภณฺฑมิว จ, น ถิรกโถ โหติฯ เอโก ปาสาณเลขา วิย, อินฺทขีโล วิย จ ถิรกโถ โหติฯ อสินา สีเส ฉินฺทเนฺตปิ เทฺว กถา น กเถติฯ อยํ วุจฺจติ เถโตฯ **ปจฺจยิโก**ติ ปตฺติยายิตพฺพโก, สทฺธายิโกติ อโตฺถฯ เอกโจฺจ หิ ปุคฺคโล น ปจฺจยิโก โหติฯ 'อิทํ เกน วุตฺตํ? อสุเกนา'ติ วุเตฺต 'มา ตสฺส วจนํ สทฺทหถา'ติ วตฺตพฺพตํ อาปชฺชติฯ เอโก ปจฺจยิโก โหติฯ 'อิทํ เกน วุตฺตํ? อสุเกนา'ติ วุเตฺต 'ยทิ เตน วุตฺตํ, อิทเมว ปมาณํ, อิทานิ อุปปริกฺขิตพฺพํ นตฺถิ, เอวเมว อิท'นฺติ วตฺตพฺพตํ อาปชฺชติฯ อยํ วุจฺจติ ปจฺจยิโกฯ **อวิสํวาทโก โลกสฺสา**ติ ตาย สจฺจวาทิตาย โลกํ น วิสํวาเทตีติ อโตฺถฯ

อิเมสํ เภทายาติ เยสํ อิโต สุตฺวาติ วุตฺตานํ สนฺติเก สุตํ, เตสํ เภทายฯ **ภินฺนานํ วา สนฺธาตา**ติ ทฺวินฺนํ มิตฺตานํ วา สมานุปชฺฌายกาทีนํ วา เกนจิเทว การเณน ภินฺนานํ เอกเมกํ อุปสงฺกมิตฺวา – 'ตุมฺหากํ อีทิเส กุเล ชาตานํ, เอวํ พหุสฺสุตานํ อิทํ น ยุตฺต'นฺติอาทีนิ วตฺวา สนฺธานํ กตฺตาฯ **อนุปฺปทาตา**ติ สนฺธานานุปฺปทาตาฯ เทฺว ชเน สมเคฺค ทิสฺวา – 'ตุมฺหากํ เอวรูเป กุเล ชาตานํ, เอวรูเปหิ คุเณหิ สมนฺนาคตานํ อนุจฺฉวิกเมต'นฺติอาทีนิ วตฺวา ทฬฺหีกมฺมํ กตฺตาติ อโตฺถฯ สมโคฺค อาราโม อสฺสาติ **สมคฺคาราโม**ฯ ยตฺถ สมคฺคา นตฺถิ, ตตฺถ วสิตุมฺปิ น อิจฺฉตีติ อโตฺถฯ สมคฺคราโมติปิ ปาฬิฯ อยเมว อโตฺถฯ **สมคฺครโต**ติ สมเคฺคสุ รโตฯ เต ปหาย อญฺญตฺร คนฺตุมฺปิ น อิจฺฉตีติ อโตฺถฯ สมเคฺค ทิสฺวาปิ สุตฺวาปิ นนฺทตีติ **สมคฺคนนฺ**

ทีฯ สมคฺคกรณิํ วาจํ ภาสิตาติ ยา วาจา สเตฺต สมเคฺคเยว กโรติ, ตํ สามคฺคีคุณปริทีปก เมว วาจํ ภาสติ, น อิตรนฺติฯ

กาเลน วทตีติ **กาลวาที**ฯ วตฺตพฺพยุตฺตกาลํ สลฺลเกฺขตฺวา วทตีติ อโตฺถฯ ภูตํ ตถํ ตจฺฉํ สภาวเมว วทตีติ **ภูตวาทีฯ** ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกตฺถสนฺนิสฺสิตเมว กตฺวา วทตีติ **อตฺถวาที**ฯ นวโลกุตฺตรธมฺมสนฺนิสฺสิตํ กตฺวา วทตีติ **ธมฺมวาที**ฯ สํวรวินยปหานวินยสนฺนิสฺสิตํ กตฺวา วทตีติ **วินยวาที**ฯ นิธานํ วุจฺจติ ฐปโนกาโสฯ นิธานมสฺส อตฺถีติ **นิธานวตี**ฯ หทเย นิธาตพฺพยุตฺตกํ วาจํ ภาสิตาติ อโตฺถฯ **กาเลนา**ติ เอวรูปิํ ภาสมาโนปิ จ ‘‘อหํ นิธานวติํ วาจํ ภาสิสฺสามี’’ติ น อกาเลน ภาสติฯ ยุตฺตกาลํ ปน สลฺลเกฺขตฺวาว ภาสตีติ อโตฺถฯ **สาปเทสน**ฺติ สอุปมํ, สการณนฺติ อโตฺถฯ **ปริยนฺตวติน**ฺติ ปริเจฺฉทํ ทเสฺสตฺวาฯ ยถาสฺสา ปริเจฺฉโท ปญฺญายติ, เอวํ ภาสตีติ อโตฺถฯ **อตฺถสํหิตน**ฺติ อเนเกหิปิ นเยหิ วิภชเนฺตน ปริยาทาตุํ อสกฺกุเณยฺยตาย อตฺถสมฺปนฺนํ ภาสติฯ ยํ วา โส อตฺถวาที อตฺถํ วทติ, เตน อเตฺถน สํหิตตฺตา อตฺถสํหิตํ วาจํ ภาสติฯ น อญฺญํ นิกฺขิปิตฺวา อญฺญํ ภาสตีติ วุตฺตํ โหติฯ

๑๗๙. **พีชคามภูตคามสมารมฺภา**ติ มูลพีชํ, ขนฺธพีชํ, ผฬุพีชํ, อคฺคพีชํ พีชพีชนฺติ ปญฺจวิธสฺส พีชคามสฺส เจว ยสฺส กสฺสจิ นีลติณรุกฺขาทิกสฺส ภูตคามสฺส จ สมารมฺภาฯ เฉทนเภทนปจนาทิภาเวน วิโกปนา ปฏิวิรโตติ อโตฺถฯ **เอกภตฺติโก**ติ ปาตราสภตฺตํ, สายมาสภตฺตนฺติ เทฺว ภตฺตานิฯ เตสุ ปาตราสภตฺตํ อโนฺตมชฺฌนฺหิเกน ปริจฺฉินฺนํฯ อิตรํ มชฺฌนฺหิกโต อุทฺธํ อโนฺตอรุเณนฯ ตสฺมา อโนฺตมชฺฌนฺหิเก ทสกฺขตฺตุํ ภุญฺชมาโนปิ เอกภตฺติโกว โหติฯ ตํ สนฺธาย วุตฺตํ – เอกภตฺติโกติฯ รตฺติยา โภชนํ รตฺติ, ตโต อุปรโตติ **รตฺตูปรโต**ฯ อติกฺกเนฺต มชฺฌนฺหิเก ยาว สูริยสฺตฺถงฺคมนา โภชนํ วิกาลโภชนํ นาม, ตโต วิรตตฺตา **วิรโต วิกาลโภชนา**ฯ สาสนสฺส อนนุโลมตฺตา วิสูกํ ปฏาณีภูตํ ทสฺสนนฺติ วิสูกทสฺสนํฯ อตฺตนา นจฺจนนจฺจาปนาทิวเสน นจฺจา จ คีตา จ วาทิตา จ อนฺตมโส มยูรนจฺจนาปนาทิวเสนปิ ปวตฺตานํ นจฺจาทีนํ วิสูกภูตา ทสฺสนา จาติ **นจฺจคีตวาทิตวิสูกทสฺสนา**ฯ นจฺจาทีนิ หิ อตฺตนา ปโยเชตุํ วา ปเรหิ ปโยชาเปตุํ วา ยุตฺตานิ ปสฺสิตุํ วา เนว ภิกฺขูนํ น ภิกฺขุนีนํ วฏฺฏนฺติฯ มาลาทีสุ – **มาลา**ติ ยํกิญฺจิ ปุปฺผํฯ **คนฺธ**นฺติ ยํกิญฺจิ คนฺธชาตํฯ **วิเลปน**นฺติ ฉวิราคกรณํฯ ตตฺถ ปิฬนฺธโนฺต ธาเรติ นามฯ อูนฏฺฐานํ ปูเรโนฺต มเณฺฑติ นามฯ คนฺธวเสน ฉวิราควเสน จ สาทิยโนฺต วิภูเสติ นามฯ **ฐานํ** วุจฺจติ การณํฯ ตสฺมา ยาย ทุสฺสีลฺยเจตนาย ตานิ มาลาธารณาทีนิ มหาชโน กโรติ, ตโต ปฏิวิรโตติ อโตฺถฯ **อุจฺจาสยนํ** วุจฺจติ ปมาณาติกฺกนฺตํฯ **มหาสยนํ** อกปฺปิยสนฺถตํ, ตโต ปฏิวิรโตติ อโตฺถฯ **ชาตรูป**นฺติ สุวณฺณํฯ **รชต**นฺติ กหาปโณ, โลหมาสโก, ชตุมาสโก, ทารุมาสโกติ เย โวหารํ คจฺฉนฺติฯ ตสฺส อุภยสฺสาปิ ปฏิคฺคหณา ปฏิวิรโต, เนว นํ อุคฺคณฺหาติ, น อุคฺคณฺหาเปติ, น อุปนิกฺขิตฺตํ สาทิยตีติ อโตฺถฯ

อามกธญฺญปฏิคฺคหณาติ สาลิวีหิยวโคธุมกงฺคุวรกกุทฺรูสกสงฺขาตสฺส สตฺตวิธสฺสาปิ อามกธญฺญสฺส ปฏิคฺคหณาฯ น เกวลญฺจ เอเตสํ ปฏิคฺคหณเมว, อามสนมฺปิ ภิกฺขูนํ น วฏฺฏติเยวฯ **อามกมํสปฏิคฺคหณา**ติ เอตฺถ อญฺญตฺร โอทิสฺส อนุญฺญาตา อามกมจฺฉมํสานํ ปฏิคฺคหณเมว ภิกฺขูนํ น วฏฺฏติ, โน อามสนํฯ **อิตฺถิกุมาริกปฏิคฺคหณา**ติ เอตฺถ **อิตฺถี**ติ ปุริสนฺตรคตาฯ อิตรา กุมาริกา นามฯ ตาสํ ปฏิคฺคหณมฺปิ อามสนมฺปิ อกปฺปิยเมวฯ **ทาสิทาสปฏิคฺคหณา**ติ เอตฺถ ทาสิทาสวเสเนว เตสํ ปฏิคฺคหณํ น วฏฺฏติฯ ‘กปฺปิยการกํ ทมฺมิ’, ‘อารามิกํ ทมฺมี’ติ เอวํ วุเตฺต ปน วฏฺฏติฯ **อเชฬกา**ทีสุปิ **เขตฺตวตฺถุ**ปริโยสาเนสุ กปฺปิยากปฺปิยนโย วินยวเสน อุปปริกฺขิตโพฺพฯ ตตฺถ **เขตฺตํ** นาม ยสฺมิํ ปุพฺพณฺณํ รุหติฯ **วตฺถุ** นาม ยสฺมิํ

อปรณฺณํ รุหติฯ ยตฺถ วา อุภยมฺปิ รุหติ ตํ เขตฺตํฯ ตทตฺถาย อกตภูมิภาโค วตฺถุฯ เขตฺตวตฺถุสีเสน เจตฺถ วาปิตฬากาทีนิปิ สงฺคหิตาเนวฯ

ทูเตยฺยํ วุจฺจติ ทูตกมฺมํฯ คิหีนํ ปหิตํ ปณฺณํ วา สาสนํ วา คเหตฺวา ตตฺถ ตตฺถ คมนํ ฯ **ปหีณคมนํ** วุจฺจติ ปรฆรํ เปสิตสฺส ขุทฺทกคมนํฯ **อนุโยโค** นาม ตทุภยกรณํฯ ตสฺมา ทูเตยฺยปหีณคมนานํ อนุโคติ เอวเมตฺถ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ **กยวิกฺกยา**ติ กยา จ วิกฺกยา จฯ ตุลากูฏาทีสุ – **กูฏ**นฺติ วญฺจนํฯ ตตฺถ ตุลากูฏํ นาม รูปกูฏํ, องฺคกูฏํ คหณกูฏํ, ปฏิจฺฉนฺนกูฏนฺติ จตุพฺพิธํ โหติฯ ตตฺถ **รูปกูฏํ** นาม เทฺว ตุลา สมรูปา กตฺวา คณฺหโนฺต มหติยา คณฺหาติ, ททโนฺต ขุทฺทิกาย เทติฯ **องฺคกูฏํ** นาม คณฺหโนฺต ปจฺฉาภาเค หเตฺถน ตุลํ อกฺกมติ, ททโนฺต ปุพฺพภาเคฯ **คหณกูฏํ** นาม คณฺหโนฺต มูเล รชฺชุํ คณฺหาติ, ททโนฺต อเคฺคฯ **ปฏิจฺฉนฺนกูฏํ** นาม ตุลํ สุสิรํ กตฺวา อโนฺต อยจุณฺณํ ปกฺขิปิตฺวา คณฺหโนฺต ตํ ปจฺฉาภาเค กโรติ, ททโนฺต อคฺคภาเคฯ

กํโส วุจฺจติ สุวณฺณปาติฯ ตาย วญฺจนํ **กํสกูฏํ**ฯ กถํ? เอกํ สุวณฺณปาตึ กตฺวา อญฺญาเทฺว ติโลฺส โลหปาติโย สุวณฺณวณฺณา กโรนฺติ, ตโต ชนปทํ คนฺตฺวา กิญฺจิเทว อฑฺฒกุลํ ปวิสิตฺวา สุวณฺณภาชนานิ กิณถา’ติ วตฺวา อเคฺฆ ปุจฺฉิเต สมคฺฆตรํ ทาตุกามา โหนฺติฯ ตโต เตหิ ‘กถํ อิเมสํ สุวณฺณภาโว ชานิตโพฺพ’ติ วุเตฺต ‘วีมํสิตฺวา คณฺหถา’ติ สุวณฺณปาตึ ปาสาเณ ฆํสิตฺวา สพฺพปาติโย ทตฺวา คจฺฉนฺติฯ

มานกูฏํ นาม หทยเภทสิขาเภทรชฺชุเภทวเสน ติวิธํ โหติฯ ตตฺถ **หทยเภโท** สปฺปิเตลาทิมินนกาเล ลพฺภติฯ ตานิ หิ คณฺหโนฺต เหฏฺฐา ฉิเทฺทน มาเนน ‘สณิกํ อาสิญฺจา’ติ วตฺวา อโนฺตภาชเน พหุํ ปคฺฆราเปตฺวา คณฺหาติฯ ททโนฺต ฉิทฺทํ ปิธาย สีฆํ ปูเรตฺวา เทติฯ **สิขาเภโท** ติลตณฺฑุลาทิมินนกาเล ลพฺภติฯ ตานิ หิ คณฺหโนฺต สณิกํ สิขํ อุสฺสาเปตฺวา คณฺหาติฯ ททโนฺต เวเคน ปูเรตฺวา สิขํ ฉินฺทโนฺต เทติฯ **รชฺชุเภโท** เขตฺตวตฺถุมินนกาเล ลพฺภติฯ ลญฺชํ อลภโนฺตา หิ เขตฺตํ อมหโนฺตมฺปิ มหโนฺตํ กตฺวา มินนฺติฯ

อุโกฺกฏนาทีสุ – **อุโกฺกฏน**นฺติ อสฺสามิเก สามิเก กาตุํ ลญฺชคฺคหณํฯ **วญฺจน**นฺติ เตหิ เตหิ อุปาเยหิ ปเรสํ วญฺจนํฯ ตตฺริทเมกํ วตฺถุ – เอโก กิร ลุทฺทโก มิคญฺจ มิคโปตกญฺจ คเหตฺวา อาคจฺฉติฯ ตเมโก ธุโตฺต – ‘‘กึ โภ มิโค อคฺฆติ, กึ มิคโปตโก’’ติ อาหฯ ‘‘มิโค เทฺว กหาปเณ, มิคโปตโก เอก’’นฺติ จ วุเตฺต กหาปณํ ทตฺวา มิคโปตกํ คเหตฺวา โถกํ คนฺตฺวา นิวโตฺต , ‘‘น เม โภ มิคโปตเกน อโตฺถ, มิคํ เม เทหี’’ติ อาหฯ เตน หิ ‘‘เทฺว กหาปเณ เทหี’’ติฯ โส อาห – ‘‘นนุ เต, โภ, มยา ปฐมํ เอโก กหาปโณ ทิโนฺน’’ติ? ‘‘อาม ทิโนฺน’’ติฯ อิทมฺปิ มิคโปตกํ คณฺห, เอวํ โส จ กหาปโณ อยญฺจ กหาปณคฺฆณโก มิคโปตโกติ เทฺว กหาปณา ภวิสฺสนฺตีติฯ โส ‘‘การณํ วทตี’’ติ สลฺลเกฺขตฺวา มิคโปตกํ คเหตฺวา มิคํ อทาสีติฯ

นิกตีติ โยควเสน วา มายาวเสน วา อปามงฺคํ ปามงฺคนฺติ, อมณึ มณีติ, อสุวณฺณํ สุวณฺณนฺติ กตฺวา ปติรูปเกน วญฺจนํฯ **สาจิโยโค**ติ กุฏิลโยโคฯ เอเตสํเยว อุโกฺกฏนาทีนเมตํ นามํฯ ตสฺมา อุโกฺกฏนสาจิโยโค วญฺจนสาจิโยโค นิกติสาจิโยโคติ เอวเมตฺถ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ เกจิ อญฺญํ ทเสฺสตฺวา อญฺญสฺส ปริวตฺตนํ ‘สาจิโยโค’ติ วทนฺติฯ ตํ ปน วญฺจเนเนว สงฺคหิตํฯ

เฉทนาทีสุ – **เฉทน**นฺติ หตฺถเจฺฉทนาทิฯ **วโธ**ติ มารณํฯ **พโนฺธ**ติ รชฺชุพนฺธนาทีหิ พนฺธนํฯ **วิปราโมโส**ติ หิมวิปราโมโส, คุมฺพวิปราโมโสติ ทุวิโธฯ ยญฺหิ หิมปาตสมเย หิเมน

ปฏิจฺฉนฺนา หุตฺวา มคฺคปฺปฏิปนฺนํ ชนํ มุสนฺติ, อยํ **หิมวิปราโมโส**ฯ ยํ คุมฺพาทีหิ ปฏิจฺฉนฺนา มุสนฺติ, อยํ **คุมฺพวิปราโมโส**ฯ **อาโลโป** วุจฺจติ คามนิคมาทีนํ วิโลปกรณํฯ **สหสากาโร**ติ สาหสิกกิริยาฯ เคหํ ปวิสิตฺวา มนุสฺสานํ อุเร สตฺถํ ฐเปตฺวา อิจฺฉิตภณฺฑคฺคหณํฯ เอวเมตสฺมา เฉทน…เป…. สหสาการา ปฏิวิรโต โหติฯ

๑๘๐. **โส สนฺตุฏฺโฐ โหตี**ติ โส จตูสุ ปจฺจเยสุ ทฺวาทสวิเธน อิตรีตรปจฺจยสนฺโตเสน สมนฺนาคโต โหติฯ **กายปริหาริเกนา**ติ กายํ ปริหรณมตฺตเกนฯ **กุจฺฉิปริหาริเกนา**ติ กุจฺฉิ ปริหรณมตฺตเกนฯ **สมาทาเยว ปกฺกมตี**ติ อฏฺฐวิธํ ภิกฺขุ ปริกฺขารมตฺตกํ สพฺพํ คเหตฺวาว กายปฏิพทฺธํ กตฺวาว คจฺฉติฯ ‘‘มม วิหาโร ปริเวณํ อุปฏฺฐาโก’’ติ สโงฺค วา พโทฺธ วา น โห ติฯ โส ชิยา มุตฺตสโร วิย ยูถา ปกฺกโนฺต, มตฺตหตฺถี วิย อิจฺฉิติจฺฉิตํ เสนาสนํ วนสณฺฑํ รุกฺ ขมูลํ วนปตฺถํ ปพฺภารํ ปริภุญฺชโนฺต เอโกว ติฏฺฐติ, เอโกว นิสีทติฯ สพฺพิริยาปเถสุ เอโกว อ ทุติโยฯ

> ‘‘จาตุทฺทิโส อปฺปฏิโฆ จ โหติ,
> สนฺตุสฺสมาโน อิตรีตเรน;
> ปริสฺสยานํ สหิตา อฉมฺภี,
> เอโก จเร ขคฺควิสาณกโปฺป’’ติฯ (สุ. นิ. ๔๒);

เอวํ วณฺณิตํ ขคฺควิสาณกปฺปตํ อาปชฺชติฯ

อิทานิ ตมตฺถํ อุปมาย สาเธโนฺต, **‘‘เสยฺยถาปี’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ปกฺขี สกุโณ**ติ ปกฺข ยุโตฺต สกุโณฯ **เฑตี**ติ อุปฺปตติฯ อยํ ปเนตฺถ สเงฺขปโตฺถ – สกุโณ นาม ‘‘อสุกสฺมิํ ปเทเส รุ โกฺข ปริปกฺกผโล’’ติ ญตฺวา นานาทิสาหิ อาคนฺตฺวา นขปกฺขตุณฺฑาทีหิ ตสฺส ผลานิ วิชฺฌนฺ ตา วิธุนนฺตา ขาทนฺติฯ ‘‘อิทํ อชฺชตนาย, อิทํ สฺวาตนาย ภวิสฺสตี’’ติ เตสํ น โหติฯ ผเล ปน ขีเณ เนว รุกฺขสฺส อารกฺขํ ฐเปนฺติ, น ตตฺถ ปตฺตํ วา นขํ วา ตุณฺฑํ วา ฐเปนฺติฯ อถ โข ตสฺมิํ รุ เกฺข อนเปโกฺข หุตฺวา โย ยํ ทิสาภาคํ อิจฺฉติ, โส เตน สปตฺตภาโรว อุปฺปติตฺวา คจฺฉติฯ เอว เมว **อยํ ภิกฺขุ นิสฺสโงฺค** นิรเปโกฺขเยว ปกฺกมติ, เตน วุตฺตํ สมาทาเยว ปกฺกมตีติฯ **อริเยน า**ติ นิโทฺทเสนฯ **อชฺฌตฺต**นฺติ สเก อตฺตภาเวฯ **อนวชฺชสุข**นฺติ นิโทฺทสสุขํฯ

๑๘๑. **โส จกฺขุนา รูปํ ทิสฺวา**ติ โส อิมินา อริเยน สีลกฺขเนฺธน สมนฺนาคโต ภิกฺขุ จกฺขุ วิญฺญาเณน รูปํ ปสฺสิตฺวาติ อโตฺถฯ เสสปเทสุปิ ยํ วตฺตพฺพํ, ตํ สพฺพํ เหฏฺฐา วุตฺตเมวฯ **อพฺ ยาเสกสุข**นฺติ กิเลเสหิ อนวสิตฺตสุขํฯ อวิกิณฺณสุขนฺติปิ วุตฺตํฯ อินฺทฺริยสํวรสุขญฺหิ ทิฏฺฐาทีสุ ทิฏฺฐมตฺตาทิวเสน ปวตฺตตาย อวิกิณฺณํ โหติฯ

๑๘๒. **โส อภิกฺกเนฺต ปฏิกฺกเนฺต**ติ โส มนจฺฉฏฺฐานํ อินฺทฺริยานํ สํวเรน สมนฺนาคโต ภิกฺขุ อิเมสุ อภิกฺกนฺตปฏิกฺกนฺตาทีสุ สตฺตสุ ฐาเนสุ สติสมฺปชญฺญวเสน สมฺปชานการี โหติฯ ตตฺถ ยํ วตฺตพฺพํ สิยา, ตํ **ฌานวิภเงฺค** วุตฺตเมวฯ

โส อิมินา จาติอาทินา กิํ ทเสฺสติ? อรญฺญวาสสฺส ปจฺจยสมฺปตฺติํ ทเสฺสติฯ ยสฺส หิ อิเม จตฺตาโร ปจฺจยา นตฺถิ , ตสฺส อรญฺญวาโส น อิชฺฌติ, ติรจฺฉานคเตหิ วา วนจรเกหิ วา สทฺธิํ วตฺตพฺพตํ อาปชฺชติฯ อรเญฺญ อธิวตฺถา เทวตา ‘‘กิํ เอวรูปสฺส ปาปภิกฺขุโน อรญฺญวา เสนา’’ติ เภรวํ สทฺทํ สาเวนฺติฯ หเตฺถหิ สีสํ ปหริตฺวา ปลายนาการํ กโรนฺติ ฯ ‘‘อสุโก ภิกฺขุ อรญฺญํ ปวิสิตฺวา อิทญฺจิทญฺจ ปาปกมฺมํ อกาสี’’ติ อยโส ปตฺถรติฯ ยสฺส ปเนเต จตฺตาโร

ปจฺจยา อตฺถิ, ตสฺส อรญฺญวาโส อิชฺฌติฯ โส หิ อตฺตโน สีลํ ปจฺจเวกฺขโนฺต กิญฺจิ กาฬกํ วา ติลกํ วา อปสฺสโนฺต ปีตึ อุปฺปาเทตฺวา ตํ ขยโต วยโต สมฺมสโนฺต อริยภูมึ โอกฺกมติฯ อรเญฺญ อธิวตฺถา เทวตา อตฺตมนา วณฺณํ ภาสนฺติฯ อิติสฺส อุทเก ปกฺขิตฺตเตลพินฺทุ วิย ยโส วิตฺถาริโก โหติฯ **วิวิตฺตน**ฺติอาทีนิ เหฏฺฐา วุตฺตตฺถาเนวฯ **โส เอวํ สมาหิเต จิเตฺต...เป.... ยถากมฺมูปเค สเตฺต ปชานาตี**ติ เอตฺตเก ฐาเน ยํ วตฺตพฺพํ สิยา, ตํ สพฺพํ **วิสุทฺธิมเคฺค** วุตฺตเมวฯ

๑๘๕. ตติยวิชฺชาย **โส เอวํ สมาหิเต จิเตฺต**ติ วิปสฺสนาปาทกํ จตุตฺถชฺฌานจิตฺตํ เวทิตพฺพํฯ **อาสวานํ ขยญาณายา**ติ อรหตฺตมคฺคญาณตฺถายฯ อรหตฺตมโคฺค หิ อาสวานํ วินาสนโต อาสวานํ ขโยติ วุจฺจติฯ ตตฺร เจตํ ญาณํ ตปฺปริยาปนฺนตฺตาติฯ **จิตฺตํ อภินินฺนาเมตี**ติ วิปสฺสนาจิตฺตํ อภินีหรติฯ **โส อิทํ ทุกฺข**นฺติ เอวมาทีสุ – ‘‘เอตฺตกํ ทุกฺขํ, น อิโต ภิโยฺย’’ติ สพฺพมฺปิ ทุกฺขสจฺจํ สรสลกฺขณปฺปฏิเวเธน ยถาภูตํ ปชานาติ, ปฏิวิชฺฌติฯ ตสฺส จ ทุกฺขสฺส นิพฺพตฺติกํ ตณฺหํ – อยํ ทุกฺขสมุทโยติ; ตทุภยมฺปิ ยํ ฐานํ ปตฺวา นิรุชฺฌติ, ตํ เตสํ อปฺปวตฺติํ นิพฺพานํ – อยํ ทุกฺขนิโรโธติ; ตสฺส จ สมฺปาปกํ อริยมคฺคํ – อยํ ทุกฺขนิโรธคามินี ปฏิปทาติ สรสลกฺขณปฏิเวเธน ยถาภูตํ ปชานาติ, ปฏิวิชฺฌตีติ – เอวมโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

เอวํ สรูปโต สจฺจานิ ทเสฺสตฺวา อิทานิ กิเลสวเสน ปริยายโต ทเสฺสโนฺต **อิเม อาสวา**ติ อาทิมาหฯ **ตสฺส เอวํ ชานโต เอวํ ปสฺสโต**ติ ตสฺส เอวํ ชานนฺตสฺส เอวํ ปสฺสนฺตสฺส สห วิปสฺสนาย โกฏิปฺปตฺตํ มคฺคํ กเถติฯ **กามาสวา**ติ กามาสวโตฯ **วิมุจฺจตี**ติ อิมินา มคฺคกฺขณํ ทเสฺสติฯ **วิมุตฺตสฺมิ**นฺติ อิมินา ผลกฺขณํ ทเสฺสติฯ มคฺคกฺขเณ หิ จิตฺตํ วิมุจฺจติ, ผลกฺขเณ วิมุตฺตํ โหติฯ **วิมุตฺตสฺมิํ วิมุตฺตมิติ ญาณ**นฺติ อิมินา ปจฺจเวกฺขณญาณํ ทเสฺสติฯ **ขีณา ชาตี**ติอาทีหิ ตสฺส ภูมิํฯ เตน หิ ญาเณน โส ปจฺจเวกฺขโนฺต ‘ขีณา ชาตี’ติอาทีนิ ปชานาติฯ **วุสิต**นฺติ วุฏฺฐํ ปริวุฏฺฐํ กตํ จริตํ นิฏฺฐิตนฺติ อโตฺถฯ **พฺรหฺมจริย**นฺติ มคฺคพฺรหฺมจริยํฯ ปุถุชฺชนกลฺยาณเกน หิ สทฺธิํ สตฺต เสกฺขา พฺรหฺมจริยวาสํ วสนฺติ นามฯ ขีณาสโว วุฏฺฐวาโสฯ ตสฺมา โส อตฺตโน พฺรหฺมจริยวาสํ ปจฺจเวกฺขโนฺต **วุสิตํ พฺรหฺมจริย**นฺติ ปชานาติฯ **กตํ กรณีย**นฺติ จตูสุ สเจฺจสุ จตูหิ มเคฺคหิ ปริญฺญาปหานสจฺฉิกิริยาภาวนาวเสน โสฬสวิธมฺปิ กิจฺจํ นิฏฺฐาปิตนฺติ อโตฺถฯ ปุถุชฺชนกลฺยาณกาทโย หิ ตํ กิจฺจํ กโรนฺติ; ขีณาสโว กตกรณีโยฯ ตสฺมา โส อตฺตโน กรณียํ ปจฺจเวกฺขโนฺตฯ ‘‘กตํ กรณีย’’นฺติ ปชานาติฯ **นาปรํ อิตฺถตฺตายา**ติ ‘‘อิทานิ ปุน เอตฺถภาวาย เอวํ โสฬสกิจฺจภาวาย กิเลสกฺขยาย วา มคฺคภาวนากิจฺจํ นตฺถี’’ติ ปชานาติฯ

๑๘๖. สราคาทีสุ – **อปฺปหีโน**ติ วิกฺขมฺภนปฺปหาเนน วา ตทงฺคปฺปหาเนน วา สมุเจฺฉทปฺปหาเนน วา อปฺปหีโนฯ

๑๘๗. **ลาภี โหตี**ติอาทีสุ – **ลาภี**ติ ลาภวา ปฏิลภิตฺวา ฐิโตฯ **อชฺฌตฺตํ เจโตสมถสฺสา**ติ นิยกชฺฌตฺตสงฺขาเต อตฺตโน จิเตฺต อุปฺปนฺนสฺส เจโตสมถสฺสฯ **อธิปญฺญาธมฺมวิปสฺสนายา**ติ อธิปญฺญาสงฺขาตาย ขนฺธธเมฺมสุ อนิจฺจาทิวเสน ปวตฺตาย วิปสฺสนายฯ **รูปสหคตาน**นฺติ รูปนิมิตฺตารมฺมณานํ รูปาวจรสมาปตฺตีนํฯ **อรูปสหคตาน**นฺติ น รูปนิมิตฺตารมฺมณานํ อรูปสมาปตฺตีนํฯ เอตฺถ จ ปฐโม อฏฺฐสมาปตฺติลาภี ปุถุชฺชโนฯ ทุติโย สุกฺขวิปสฺสกอริยสาวโกฯ ตติโย อฏฺฐสมาปตฺติลาภี อริยสาวโกฯ จตุโตฺถ โลกิยมหาชโน เวทิตโพฺพฯ

๑๘๘. อนุโสตคามีอาทีสุ – **อนุโสตคามี**ติ วฏฺฏโสตํ อนุคโต, วฏฺฏโสเต นิมุโคฺค ปุถุชฺชโน เวทิตโพฺพฯ **ปฏิโสตคามี**ติ ปฏิโสตคมโน ฯ อนุโสตํ อคนฺตฺวา ปฏิโสตํ คจฺฉนฺต เสฺสตํ อธิวจนํฯ **ปาปญฺจ กมฺมํ น กโรตี**ติ ปญฺญตฺตํ วีติกฺกมโนฺต น กโรติฯ **สหาปิ ทุเกฺขน**

สหาปิ โทมนเสฺสนาติ กิเลสปริยุฏฺฐาเน สติ อุปฺปเนฺนน ทุกฺขโทมนเสฺสน สทฺธิมฺปิฯ **ปริปุณฺณ**นฺติ ติสฺสนฺนํ สิกฺขานํ เอกายปิ อนูนํฯ **ปริสุทฺธ**นฺติ นิรุปกฺกิเลสํฯ **พฺรหฺมจริย**นฺติ เสฏฺฐจริยํฯ อิมินา วาเรน โสตาปนฺนสกทาคามิโน กถิตาฯ กึ ปน เต รุทนฺตา พฺรหฺมจริยํ จรนฺตีติ? อามฯ กิเลสโรทเนน รุทนฺตา จรนฺติ นามฯ สีลสมฺปเนฺนน ปุถุชฺชนภิกฺขุปิ เอเตฺถว สงฺคหิโตฯ

ฐิตโตฺตติ ฐิตสภาโวฯ **อนาคามี**ติ กามราคพฺยาปาเทหิ อกมฺปนียจิตฺตตาย จ ตมฺหา โลกา อนาวตฺติธมฺมตาย จ ฐิตสภาโว นามฯ **ติโณฺณ**ติ ตณฺหาโสตํ อุตฺติโณฺณฯ **ปารงฺคโต**ติ นิพฺพานปารํ คโตฯ **ถเล ติฏฺฐตี**ติ อรหตฺตผลสมาปตฺติถเล ติฏฺฐติฯ **เจโตวิมุตฺติ**นฺติ ผลสมาธิํฯ **ปญฺญาวิมุตฺติ**นฺติ ผลญาณํฯ **อยํ วุจฺจตี**ติ อยํ ขีณาสโว ‘‘ติโณฺณ ปารงฺคโต ถเล ติฏฺฐติ พฺราหฺมโณ’’ติ วุจฺจติฯ พาหิตปาปตาย หิ เอส **พฺราหฺมโณ** นามฯ

๑๘๙. อปฺปสฺสุตาทีสุ – **อปฺปกํ สุตํ โหตี**ติ นวเงฺค สตฺถุสาสเน กิญฺจิเทว โถกํ สุตํ โหติฯ **น อตฺถมญฺญาย, น ธมฺมมญฺญาย ธมฺมานุธมฺมปฏิปโนฺน โหตี**ติ อฏฺฐกถญฺจ ปาฬิญฺจ ชานิตฺวา โลกุตฺตรธมฺมสฺส อนุรูปธมฺมํ ปุพฺพภาคปฏิปทํ ปฏิปโนฺน น โหติฯ อิมินา นเยน สพฺพตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

๑๙๐. สมณมจลาทีสุ – **สมณมจโล**ติ สมณอจโล, มกาโร ปทสนฺธิกโรฯ นิจฺจลสมโณ, ถิรสมโณติ อโตฺถ ฯ **อยํ วุจฺจตี**ติ อยํ โสตาปโนฺน สาสเน มูลชาตาย สทฺธาย ปติฏฺฐิตตฺตา ‘สมณมจโล’ติ วุจฺจติฯ สกทาคามี ปน รชฺชนกิเลสสฺส อตฺถิตาย **สมณปทุโม**ติ วุโตฺตฯ รตฺตโฎฺฐ หิ อิธ ปทุมโฎฺฐ นามาติ วุตฺตํฯ อนาคามี กามราคสงฺขาตสฺส รชฺชนกิเลสสฺส นตฺถิตาย **สมณปุณฺฑรีโก**ติ วุโตฺตฯ ปณฺฑรโฎฺฐ หิ อิธ ปุณฺฑรีกโฎฺฐ นามาติ วุตฺตํ ฯ ขีณาสโว จ ถทฺธภาวกรานํ กิเลสานํ อภาเวน **สมเณสุ สมณสุขุมาโล** นามาติ วุโตฺตฯ อปฺปทุกฺขเฎฺฐนปิ เจส สมณสุขุมาโลเยวาติฯ

จตุกฺกนิเทฺทสวณฺณนาฯ

๕. ปญฺจกนิเทฺทสวณฺณนา

๑๙๑. ปญฺจเก – **ตตฺรา**ติ เตสุ ‘‘อารภติ จ วิปฺปฏิสารี จ โหตี’’ติอาทินา นเยน เหฏฺฐา อุทฺทิฏฺฐปุคฺคเลสุฯ **ยฺวาย**นฺติ โย อยํฯ **อารภตี**ติ เอตฺถ อารมฺภสโทฺท กมฺมกิริยาหิํสนวีริยวิโกปนาปตฺติวีติกฺกเมสุ วตฺตติฯ ตถา เหส ‘‘ยํกิญฺจิ ทุกฺขํ สโมฺภติ, สพฺพํ อารมฺภปจฺจยา’’ติ (สุ. นิ. ๗๔๘) กเมฺม อาคโตฯ ‘‘มหายญฺญา มหารมฺภา, น เต โหนฺติ มหปฺผลา’’ติ (อ. นิ. ๔.๓๙) กิริยายํฯ ‘‘สมณํ โคตมํ อุทฺทิสฺส ปาณํ อารภนฺตี’’ติ (ม. นิ. ๒.๕๑-๕๒) หิํสเนฯ ‘‘อารภถ, นิกฺขมถ, ยุญฺชถ พุทฺธสาสเน’’ติ (สํ. นิ. ๑.๑๘๕) วีริเยฯ ‘‘พีชคามภูตคามสมารมฺภา ปฏิวิรโต โหตี’’ติ (ที. นิ. ๑.๑๐, ๑๙๔; ม. นิ. ๑.๒๙๓) วิโกปเนฯ ‘‘อารภติ จ วิปฺปฏิสารี จ โหตี’’ติ (อ. นิ. ๕.๑๔๒) อยํ ปน อาปตฺติวีติกฺกเม อาคโตฯ ตสฺมา อาปตฺติวีติกฺกมวเสน อารภติ เจว ตปฺปจฺจยา วิปฺปฏิสารี จ โหตีติ อยเมตฺถ อโตฺถฯ

ยถาภูตํ นปฺปชานาตีติ อนธิคตตฺตา ยถาสภาวโต น ชานาติฯ **ยตฺถสฺสา**ติ ยสฺมิํ อสฺส, ยํ ฐานํ ปตฺวา เอตสฺส ปุคฺคลสฺส อุปฺปนฺนา ปาปกา อกุสลา ธมฺมา อปริเสสา นิรุชฺฌนฺตีติ อโตฺถฯ กึ ปน ปตฺวา เต นิรุชฺฌนฺตีติ? อรหตฺตมคฺคํฯ ผลปฺปตฺตสฺส ปน นิรุทฺธา นาม โหนฺติฯ เอวํ สเนฺตปิ อิธ มคฺคกิจฺจวเสน ผลเมว วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ **อารมฺภชา**ติ อาปตฺติวีติกฺกมสมฺภวาฯ **วิปฺปฏิสารชา**ติ วิปฺปฏิสารโต ชาตาฯ **ปวฑฺฒนฺตี**ติ ปุนปฺปุนํ อุปฺปชฺชเนน วฑฺฒนฺ

ติฯ **สาธู**ติ อายาจนสาธุฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ยาว อปรทฺธญฺจ วต อายสฺมตา, เอวํ สเนฺตปิ มยํ อายสฺมนฺตํ ยาจาม – ‘‘เทเสตพฺพยุตฺตกสฺส เทสนาย, วุฏฺฐาตพฺพยุตฺตกสฺส วุฏฺฐาเนน, อาวิกาตพฺพยุตฺตกสฺส อาวิกิริยาย, อารมฺภเช อาสเว ปหาย, สุทฺธเนฺต ฐิตภาวปจฺจเวกฺขเณน วิปฺปฏิสารเช อาสเว ปฏิวิโนเทตฺวา นีหริตฺวา วิปสฺสนาจิตฺตเญฺจว วิปสฺสนาปญฺญญฺจ ภาเวตู’’ติฯ **อมุนา ปญฺจเมน ปุคฺคเลนา**ติ เอเตน ปญฺจเมน ขีณาสวปุคฺคเลนฯ **สมสโม ภวิสฺสตี**ติ โลกุตฺตรคุเณหิ สมภาเวเนว สโม ภวิสฺสตีติ เอวํ ขีณาสเวน โอวทิตโพฺพติ อโตฺถฯ

อารภติ น วิปฺปฏิสารี โหตีติ อาปตฺตึ อาปชฺชติฯ ตํ ปน เทเสตุํ สภาคปุคฺคลํ ปริเยสติฯ ตสฺมา น วิปฺปฏิสารี โหติฯ องฺคุตฺตรฎฺฐกถายํ ปน ‘‘วุฏฺฐิตตฺตา น วิปฺปฏิสารี โหตี’’ติ วุตฺตํฯ **น อารภติ วิปฺปฏิสารี โหตี**ติ อาปตฺตึ นาปชฺชติ, วินยปญฺญตฺติยํ ปน อโกวิทตฺตา อนาปตฺติยํ อาปตฺติสญฺญี หุตฺวา วิปฺปฏิสารี โหติฯ องฺคุตฺตรฎฺฐกถายํ ปน ‘‘สกึ อาปตฺตึ อาปชฺชิตฺวา ตโต วุฏฺฐาย ปจฺฉา กิญฺจาปิ นาปชฺชติ, วิปฺปฏิสารํ ปน วิโนเทตุํ น สโกฺกตี’’ติ วุตฺตํฯ **น อารภติ น วิปฺปฏิสารี โหตี**ติ เนว อาปตฺตึ อาปชฺชติ, น วิปฺปฏิสารี โหติฯ กตโม ปเนส ปุคฺคโลติ? โอสฺสฎฺฐวีริยปุคฺคโลฯ โส หิ ‘‘กึ เม อิมสฺมึ พุทฺธกาเล ปรินิพฺพาเนน, อนาคเต **เมตฺตยฺยสมฺมาสมฺพุทฺธกาเล** ปรินิพฺพายิสฺสามี’’ติ วิสุทฺธสีโลปิ ปฏิปตฺตึ น ปูเรติฯ โสปิ ‘‘กิมตฺถํ อายสฺมา ปมโตฺต วิหรติ ปุถุชฺชนสฺส นาม คติ อนิพทฺธาฯ อายสฺมา หิ เมเตฺตยฺยสมฺมาสมฺพุทฺธสฺส สมฺมุขภาวํ ลเภยฺยปิ น ลเภยฺยาปีติ อรหตฺตตฺถาย วิปสฺสนํ ภาเวหี’’ติ โอวทิตโพฺพวฯ เสสํ สพฺพตฺถ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ

๑๙๒. ทตฺวา อวชานาตีติอาทีสุ – เอโก ภิกฺขุ มหาปุโญฺญ จตุปจฺจยลาภี โหติฯ โส จีวราทีนิ ลภิตฺวา อญฺญํ อปฺปปุญฺญํ อาปุจฺฉติฯ โสปิ ตสฺมึ ปุนปฺปุนํ อาปุจฺฉเนฺตปิ คณฺหาติเยวฯ อถสฺส อิตโร โถกํ กุปิโต หุตฺวา มงฺกุภาวํ อุปฺปาเทตุกาโม วทติ – ‘‘อยํ อตฺตโน ธมฺมตาย จีวราทีนิ น ลภติ, อเมฺห นิสฺสาย ลภตี’’ติฯ เอวํ ปุคฺคโล **ทตฺวา อวชานาติ** นามฯ เอโก ปน เอเกน สทฺธึ เทฺว ตีณิ วสฺสานิ วสเนฺต ปุเพฺพ ตํ ปุคฺคลํ ครุํ กตฺวา ปจฺฉา คจฺฉเนฺต คจฺฉเนฺต กาเล จิตฺตีการํ น กโรติ, อาสนาปิ น วุฏฺฐาติ, อุปฏฺฐานมฺปิ น คจฺฉติฯ เอวํ ปุคฺคโล **สํวาเสน อวชานาติ** นามฯ

อาเธยฺยมุโขติ อาทิโต เธยฺยมุโขฯ ปฐมวจนสฺมึเยว ฐปิตมุโขติ อโตฺถฯ **อธิมุจฺจิตา โหตี**ติ สทฺธาตา โหติฯ ตตฺรายํ นโย – เอโก ปุคฺคโล สารุปฺปํเยว ภิกฺขุํ ‘อสารุโปฺป เอโส’ติ กเถติ, ตํ สุตฺวา เอส นิฎฺฐํ คจฺฉติฯ ปุน อเญฺญน สภาเคน ภิกฺขุนา ‘สารุโปฺป อย’นฺติ วุเตฺตปิ ตสฺส วจนํ น คณฺหาติ ‘‘อสุเกน นาม ‘อสารุโปฺป อย’นฺติ อมฺหากํ กถิต’’นฺติ ปุริมภิกฺขุโนว กถํ คณฺหาติฯ อปโรปิสฺส ทุสฺสีลํ ‘สีลวา’ติ กเถติฯ ตสฺส วจนํ สทฺทหิตฺวา ปุน อเญฺญน ‘‘อสารุโปฺป เอส ภิกฺขุ, นายํ ตุมฺหากํ สนฺติกํ อุปสงฺกมิตุํ ยุโตฺต’’ติ วุโตฺตปิ ตสฺส วจนํ อคฺคเหตฺวา ปุริมเสฺสว กถํ คณฺหาติฯ อปโร วณฺณมฺปิ กถิตํ คณฺหาติ, อวณฺณมฺปิ กถิตํ คณฺหาติเยวฯ อยมฺปิ อาเธยฺยมุโขเยว นามฯ อาธาตพฺพมุโข ยํ ยํ สุณาติ, ตตฺถ ตตฺถ ฐปิตมุโขติ อโตฺถฯ

โลโลติ สทฺธาทีนํ อิตฺตรกาลฎฺฐิติกตฺตา อสฺสทฺธิยาทีหิ ลุลิตภาเวน โลโลฯ **อิตฺตรสโทฺธ**ติ ปริตฺตสโทฺธ, อปริปุณฺณสโทฺธฯ เสเสสุปิ เอเสว นโยฯ เอตฺถ ปน ปุนปฺปุนํ ภชนวเสน สทฺธาว **ภตฺติฯ เปมํ** สทฺธาเปมํ เคหสิตเปมมฺปิ วฎฺฎติฯ **ปสาโท** สทฺธาปสาโทวฯ **เอวํ ปุคฺคโล โลโล โหตี**ติ เอวํ อิตฺตรสทฺธาทิตาย ปุคฺคโล โลโล นาม โหติฯ หลิทฺทิราโค วิย , ถุสราสิมฺหิ โกฎฺฎิตขาณุโก วิย, อสฺสปิฎฺฐิยํ ฐปิตกุมฺภณฺฑํ วิย จ อนิพทฺธฎฺฐาโน มุหุเตฺตน ปสีทติ, มุหุเตฺตน กุปฺปติฯ

มโนฺท โมมูโหติ อญฺญาณภาเวน มโนฺท อวิสทตาย โมมูโหฯ มหามูโฬฺหติ อโตฺถฯ

๑๙๓. โยธาชีวูปเมสุ – **โยธาชีวา**ติ ยุทฺธูปชีวิโนฯ **รชคฺค**นฺติ หตฺถิอสฺสาทีนํ ปาทปฺปหารภินฺนาย ภูมิยา อุคฺคตํ รชกฺขนฺธํฯ **น สนฺถมฺภตี**ติ สนฺถมฺภิตฺวา ฐาตุํ น สโกฺกติฯ **สหติ รชคฺค**นฺติ รชกฺขนฺธํ ทิสฺวาปิ อธิวาเสติฯ **ธชคฺค**นฺติ หตฺถิอสฺสาทิปิเฏฺฐสุ วา รเถสุ วา อุสฺสาปิตานํ ธชานํ อคฺคํฯ **อุสฺสารณ**นฺติ หตฺถิอสฺสรถาทีนเญฺจว พลกายสฺส จ อุจฺจาสทฺทมหาสทฺทํฯ **สมฺปหาเร**ติ สมาคเต อปฺปมตฺตเกปิ ปหาเรฯ **หญฺญตี**ติ วิหญฺญติ, วิฆาตํ อาปชฺชติฯ **พฺยาปชฺชตี**ติ วิปตฺตึ อาปชฺชติ, ปกติภาวํ ชหติฯ **สหติ สมฺปหาร**นฺติ เทฺว ตโย ปหาเร ปตฺวาปิ สหติ, อธิวาเสติ ฯ **ตเมว สงฺคามสีส**นฺติ ตเมว ชยขนฺธาวารฏฺฐานํฯ **อชฺฌาวสตี**ติ สตฺตาหมตฺตํ อภิภวิตฺวา อาวสติฯ กึ การณา? ลทฺธปฺปหารานํ ปหารชคฺคนตฺถเญฺจว กตกมฺมานํ วิเสสํ ญตฺวา ฐานนฺตรทานตฺถญฺจ อิสฺสริยสุขานุภวนตฺถญฺจฯ

๑๙๔. อิทานิ ยสฺมา สตฺถุ โยธาชีเวหิ กิจฺจํ นตฺถิ, อิมสฺมึ ปน สาสเน ตถารูเป ปญฺจ ปุคฺคเล ทเสฺสตุํ อิทํ โอปมฺมํ อาภตํ, ตสฺมา เต ปุคฺคเล ทเสฺสโนฺต **เอวเมว**นฺติอาทิมาหฯ

ตตฺถ **สํสีทตี**ติ มิจฺฉาวิตกฺกสฺมึ วิสีทติ, อนุปวิสติฯ **น สโกฺกติ พฺรหฺมจริยํ สนฺธาเรตุ**นฺติ พฺรหฺมจริยวาสํ อนุปจฺฉิชฺชมานํ โคเปตุํ น สโกฺกติฯ **สิกฺขาทุพฺพลฺยํ อาวิกตฺวา**ติ สิกฺขายทุพฺพลภาวํ ปกาเสตฺวาฯ **กิมสฺส รชคฺคสฺมิ**นฺติ กึ ตสฺส ปุคฺคลสฺส รชคฺคํ นามาติ วทติฯ **อภิรูปา**ติ อภิรูปวตีฯ **ทสฺสนียา**ติ ทสฺสนโยคฺคาฯ **ปาสาทิกา**ติ ทสฺสเนเนว จิตฺตปฺปสาทาวหาฯ **ปรมายา**ติ อุตฺตมายฯ **วณฺณโปกฺขรตายา**ติ สรีรวเณฺณน เจว องฺคสณฺฐาเนน จฯ

๑๙๖. **อูหสตี**ติ อวหสติฯ **อุลฺลปตี**ติ กเถติฯ **อุชฺชคฺฆตี**ติ ปาณึ ปหริตฺวา มหาหสิตํ หสติฯ **อุปฺปเณฺฑตี**ติ อุปฺปณฺฑนกถํ กเถติฯ

๑๙๗. **อภินิสีทตี**ติ อภิภวิตฺวา สนฺติเก วา เอกาสเน วา นิสีทติฯ ทุติยปเทปิ เอเสว นโยฯ **อโชฺฌตฺถรตี**ติ อวตฺถรติฯ

๑๙๘. **วินิเวเฐตฺวา วินิโมเจตฺวา**ติ คหิตฏฺฐานโต ตสฺส หตฺถํ วินิเวเฐตฺวา เจว, โมเจตฺวา จฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานตฺถเมวฯ

๑๙๙. ปิณฺฑปาติเกสุ – **มนฺทตฺตา โมมูหตฺตา**ติ เนว สมาทานํ ชานาติ, น อานิสํสํ; อตฺตโน ปน มนฺทตฺตา โมมูหตฺตา อญฺญาเณเนว ปิณฺฑปาติโก โหติฯ **ปาปิโจฺฉ อิจฺฉาปกโต**ติ ปิณฺฑปาติกสฺส เม สโต ‘‘อยํ ปิณฺฑปาติโก’’ติ จตุปฺปจฺจยสกฺการํ กริสฺสนฺติฯ ลชฺชี, อปฺปิโจฺฉติอาทีหิ จ คุเณหิ สมฺภาเวสฺสนฺตีติฯ เอวํ ปาปิกาย อิจฺฉาย ฐตฺวา ตาย ปาปิจฺฉาย อภิภูโต หุตฺวา ปิณฺฑปาติโก โหติฯ อุมฺมาทวเสน ปิณฺฑาย จรโนฺต ปน **อุมฺมาทา จิตฺตวิเกฺขปา ปิณฺฑปาติโก** นาม โหติฯ **วณฺณิต**นฺติ อิทํ ปิณฺฑปาติกงฺคํ นาม พุเทฺธหิ จ พุทฺธสาวเกหิ จ วณฺณิตํ ปสตฺถนฺติ ปิณฺฑปาติโก โหติฯ **อปฺปิจฺฉตํเยว นิสฺสายา**ติอาทีสุ – ‘‘อิติ อปฺปิโจฺฉ ภวิสฺสามิ, อิทํ เม ปิณฺฑปาติกงฺคํ อปฺปิจฺฉตาย สํวตฺติสฺสติ; ‘อิติ สนฺตุโฎฺฐ ภวิสฺสามิ อิทํ เม ปิณฺฑปาติกงฺคํ สนฺตุฎฺฐิยา สํวตฺติสฺสติ’; ‘อิติ กิเลเส สํลิขิสฺสามิ’, อิทํ เม ปิณฺฑปาติกงฺคํ กิเลสสเลฺลขนตฺถาย สํวตฺติสฺสตี’’ติ ปิณฺฑปาติโก โหติฯ **อิทมตฺถิต**นฺติ อิมาย กลฺยาณาย ปฏิปตฺติยา อตฺถิกภาวํ, อิมินา วา ปิณฺฑปาตมเตฺตน อตฺถิกภาวํฯ ยํ ยํ ลทฺธํ เตน เตเนว ยาปนภาวํ นิสฺสายาติ อโตฺถฯ **อโคฺค**ติ เชฏฺฐโกฯ เสสานิ ตเสฺสว เววจนานิฯ

ควา ขีรนฺติ คาวิโต ขีรํ นาม โหติ, น วินา คาวิยาฯ **ขีรมฺหา ทธี**ติอาทีสุปิ เอเสว นโยฯ **เอวเมว**นฺติ ยถา เอเตสุ ปญฺจสุ โครเสสุ สปฺปิมโณฺฑ อโคฺค; เอวเมวํ อิเมสุ ปญฺจสุ ปิณฺฑปาติเกสุ ยฺวายํ อปฺปิจฺฉตาทีนิ นิสฺสาย ปิณฺฑปาติโก โหติฯ อยํ อโคฺค จ เสโฏฺฐ จ ปาโมโกฺข จ อุตฺตโม จ ปวโร จฯ อิเมสุ ปน ปญฺจสุ ปิณฺฑปาติเกสุ เทฺวว ชนา ปิณฺฑปาติกา , ตโย น ปิณฺฑปาติกาฯ นามมเตฺตน ปน ปิณฺฑปาติกาติ เวทิตพฺพาฯ **ขลุปจฺฉาภตฺติกา**ทีสุปิ เอเสว นโยติฯ

ปญฺจกนิเทฺทสวณฺณนาฯ

๖. ฉกฺกนิเทฺทสวณฺณนา

๒๐๒. ฉเกฺก – **ตตฺรา**ติ เตสุ ฉสุ ปุคฺคเลสุฯ **สมฺมาสมฺพุโทฺธ เตน ทฎฺฐโพฺพ**ติ โส ปุคฺคโล เตน อนาจริยเกน อตฺตนา อุปฺปาทิเตน สพฺพญฺญุตญฺญาเณน สพฺพญฺญุพุโทฺธ ทฎฺฐโพฺพฯ

ปเจฺจกสมฺพุโทฺธ เตนาติอาทีสุปิ เตน ปเจฺจกสโมฺพธิญาเณน โส ปุคฺคโล ปเจฺจกสมฺพุโทฺธฯ เตน สาวกปารมีญาเณน เต ปุคฺคลา สาริปุตฺตโมคฺคลฺลานาฯ เตน ทุกฺขสฺส อนฺตกรเณน เต ปุคฺคลา อวเสสา อรหโนฺตฯ เตน อิตฺถตฺตํ อนาคมเนน โส ปุคฺคโล อนาคามีฯ เตน อิตฺถตฺตํ อาคมเนน เต ปุคฺคลา โสตาปนฺนสกทาคามิโน ทฎฺฐพฺพาติฯ

ฉกฺกนิเทฺทสวณฺณนาฯ

๗. สตฺตกนิเทฺทสวณฺณนา

๒๐๓. สตฺตเก – **สกิํ นิมฺโคฺค**ติ เอกวารํ นิมฺโคฺคฯ **เอกนฺตกาฬเกหี**ติ เอกเนฺตเนว กาฬเกหิ นตฺถิกวาทอเหตุกวาทอกิริยวาทสงฺขาเตหิ นิยตมิจฺฉาทิฎฺฐิธเมฺมหิฯ **เอวํ ปุคฺคโล**ติ อิมินา การเณน ปุคฺคโล เอกวารํ นิมฺโคฺค ตถา นิมฺโคฺคว โหติฯ เอตสฺส หิ ปุน ภวโต วุฎฺฐานํ นาม นตฺถีติ วทนฺติฯ มกฺขลิโคสาลาทโย วิย เหฎฺฐา นรกคฺคีนํเยว อาหาโร โหติฯ

สาหุ สทฺธา กุสเลสุ ธเมฺมสูติ กุสลธเมฺมสุ สทฺธา นาม สาธุลทฺธิกาติ อุมฺมุชฺชติฯ โส ตาวตเกเนว กุสเลน อุมฺมุชฺชติ นามฯ **สาธุ หิรี**ติอาทีสุปิ เอเสว นโยฯ **หายติเยวา**ติ จงฺกวาเร อาสิตฺตอุทกํ วิย เอกเนฺตน ปริหายเตวฯ **เอวํ ปุคฺคโล**ติ เอวํ สาหุ สทฺธาติฯ อิเมสํ สทฺธาทีนํ วเสน เอกวารํ อุมฺมุชฺชิตฺวา เตสํ ปริหานิยา ปุน นิมฺุชฺชติเยว, เทวทตฺตาทโย วิยฯ เทวทโตฺต หิ อฎฺฐ สมาปตฺติโย, ปญฺจ จ อภิญฺญาโย นิพฺพเตฺตตฺวาปิ ปุน พุทฺธานํ ปฎิกณฺฎกตาย เตหิ คุเณหิ ปริหีโน รุหิรุปฺปาทกมฺมํ สงฺฆเภทกมฺมญฺจ กตฺวา กายสฺส เภทา ทุติยจิตฺตวาเรน นิรเย นิพฺพตฺติฯ โกกาลิโก เทฺว อคฺคสาวเก อุปวทิตฺวา ปทุมนิรเย นิพฺพโตฺตฯ

เนว หายติ โน วฑฺฒตีติ อปฺปโหนกกาเลปิ น หายติ, ปโหนกกาเลปิ น วฑฺฒติฯ อุภยมฺปิ ปเนตํ อคาริเกนปิ อนคาริเกนปิ ทีเปตพฺพํฯ เอกโจฺจ หิ อคาริโก อปฺปโหนกกาเล ปกฺขิกภตฺตํ วา สลากภตฺตํ วา วสฺสาวาสิกํ วา อุปนิพนฺธาเปติฯ โส ปจฺฉา ปโหนกกาเลปิ ปกฺขิกภตฺตาทิมตฺตเมว ปวเตฺตติฯ อนคาริโกปิ อาทิมฺหิ อปฺปโหนกกาเล อุเทฺทสํ วา ธุตงฺคํ วา คณฺหาติ, เมธาพลวีริยสมฺปตฺติยา ปโหนกกาเลปิ ตโต อุตฺตริํ น กโรติฯ **เอวํ ปุคฺคโล**ติ เอวํ อิมาย สทฺธาทีนํ ฐิติยา ปุคฺคโล อุมฺมุชฺชิตฺวา ฐิโต นาม โหติฯ

อุมฺมุชฺชิตฺวา วิปสฺสติ วิโลเกตีติ โสตาปนฺโน ปุคฺคโล อุฏฺฐหิตฺวา คมนมคฺคํ คนฺตพฺพํ ทิสํ วา อาโลเกติ นามฯ

อุมฺมุชฺชิตฺวา ปตรตีติ สกทาคามิปุคฺคโล กิเลสตนุตาย อุฏฺฐหิตฺวา คนฺตพฺพทิสาภิมุโข ปตรติ นามฯ

ปติคาธปฺปตฺโต โหตีติ อนาคามิปุคฺคโล อุฏฺฐาย วิโลเกตฺวา ปตริตฺวา คนฺตฺวา เอกสฺมึ ฐาเน ปติฏฺฐาปตฺโต นาม โหติ, ติฏฺฐติ, น ปุนาคจฺฉติฯ

ติณฺโณ ปารงฺคโต ถเล ติฏฺฐตีติ สพฺพกิเลโสฆํ ตริตฺวา ปรตีรํ คนฺตฺวา นิพฺพานถเล ฐิโต นาม โหติฯ อิเม ปน สตฺต ปุคฺคลา อุทโกปเมน ทีปิตาฯ

สตฺต กิร ชงฺฆวาณิชา อทฺธานมคฺคปฏิปนฺนา อนฺตรามคฺเค เอกํ ปุณฺณนทึ ปาปุณึสุฯ เตสุ ปฐมํ โอติณฺโณ อุทกภีรุโก ปุริโส โอติณฺณฏฺฐาเนเยว นิมุชฺชิตฺวา ปุน อุฏฺฐาตุํ นาสกฺขิ, อนฺโตเยว มจฺฉกจฺฉปภกฺโข ชาโตฯ ทุติโย โอติณฺณฏฺฐาเน นิมุชฺชิตฺวา สกึ อุฏฺฐหิตฺวา ปุน นิมุคฺโค อุฏฺฐาตุํ นาสกฺขิ, อนฺโตเยว มจฺฉกจฺฉปภกฺโข ชาโตฯ ตติโย นิมุชฺชิตฺวา อุฏฺฐหิฯ โส มชฺเฌ นทิยา ฐตฺวา เนว โอรโต อาคนฺตุํ, น ปรโต คนฺตุํ อสกฺขิ ฯ จตุตฺโถ อุฏฺฐาย ฐิโต อุตฺตรณติตฺถํ โอโลเกสิฯ ปญฺจโม โอตรณติตฺถํ โอโลเกตฺวา ปตริฯ ฉฏฺโฐ ตริตฺวา ปาริมตีรํ คนฺตฺวา กฏิปฺปมาเณ อุทเก ฐิโตฯ สตฺตโม ปาริมตีรํ คนฺตฺวา คนฺธจุณฺณาทีหิ นฺหาตฺวา วรวตฺถานิ นิวาเสตฺวา สุรภิวิเลปนํ วิลิมฺปิตฺวา นีลุปฺปลาทีนิ ปิฬนฺธิตฺวา นานาลงฺการปฏิมณฺฑิโต มหานครํ ปวิสิตฺวา ปาสาทวรมารุยฺห อุตฺตมโภชนํ ภุญฺชิฯ

ตตฺถ สตฺต ชงฺฆวาณิชา วิย อิเม สตฺต ปุคฺคลาฯ นที วิย วฏฺฏํฯ ปฐมสฺส อุทกภีรุกสฺส ปุริสสฺส โอติณฺณฏฺฐาเนเยว นิมุชฺชนํ วิย มิจฺฉาทิฏฺฐิกสฺส วฏฺเฏ นิมุชฺชนํฯ อุมฺมุชฺชิตฺวา นิมุคฺคปุริโส วิย สทฺธาทีนํ อุปฺปตฺติมตฺตเกน อุมฺมุชฺชิตฺวา เตสํ ปริหานิยา นิมุคฺคปุคฺคโลฯ มชฺเฌ นทิยา ฐิโต วิย สทฺธาทีนํ ฐิติยา ฐิตปุคฺคโลฯ อุตฺตรณติตฺถํ โอโลเกนฺโต วิย คนฺตพฺพมคฺคํ คนฺตพฺพทิสํ วา โอโลเกนฺโต โสตาปนฺโนฯ ปตริตปุริโส วิย กิเลสตนุตาย ปตรนฺโต สกทาคามีฯ ตริตฺวา กฏิมตฺเต อุทเก ฐิตปุริโส วิย อนาวตฺติตธมฺมตาย ฐิโต อนาคามีฯ นฺหตฺวา ปาริมตีรํ อุตฺตริตฺวา ถเล ฐิตปุริโส วิย จตฺตาโร โอเฆ อติกฺกมิตฺวา นิพฺพานถเล ฐิโต ขีณาสวพฺราหฺมโณฯ ถเล ฐิตปุริสสฺส นครํ ปวิสิตฺวา ปาสาทวรํ อารุยฺห อุตฺตมโภชนภุญฺชนํ วิย ขีณาสวสฺส นิพฺพานารมฺมณํ ผลสมาปตฺตึ อปฺเปตฺวา วีตินามนํ เวทิตพฺพํฯ อุภโตภาควิมุตฺตาทโย เหฏฺฐา ปกาสิตาเยวาติฯ

สตฺตกนิทฺเทสวณฺณนาฯ

๒๐๗. อฏฺฐกนวกนิทฺเทสาปิ เหฏฺฐา วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพาฯ

๑๐. ทสกนิทฺเทสวณฺณนา

๒๐๙. ทสกนิทฺเทเส – **อิธา**ติ กามาวจรภูมิยํฯ กามาวจรภูมิยญฺหิ สตฺตกฺขตฺตุปรมาทีนํ กามาวจรภูมิยเญฺญว นิฏฺฐา โหติฯ กามาวจรตฺตภาเวเนว อรหตฺตปฺปตฺติ จ อนุปาทิเสสนิพฺพานปฺปตฺติ จ โหตีติ อโตฺถฯ

อิธ วิหายาติ อิธ กามาวจเร อตฺตภาเว วิหาย สุทฺธาวาสตฺตภาเว ฐิตานํ นิฏฺฐา โหตีติ อ โตฺถฯ อนฺตราปรินิพฺพายิอาทโย หิ อิธ อนาคามิผลํ ปตฺวา อิโต จุตา สุทฺธาวาเสสุ อุปฺปชฺชิตฺวา เตน อตฺตภาเวน อรหตฺตเญฺจว อนุปาทิเสสนิพฺพานธาตุญฺจ ปาปุณนฺติฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘อิเมสํ ปญฺจนฺนํ อิธ วิหาย นิฏฺฐา’’ติฯ

ทสกนิเทฺทสวณฺณนาฯ

นิคมนกถา

เอตฺตาวตา จ –

ยํ เว ปุคฺคลปญฺญตฺตึ, โลเก อปฺปฏิปุคฺคโล;
นาติสเงฺขปโต สตฺถา, เทเสสิ ติทสาลเยฯ

ตสฺสา อฎฺฐกถเญฺจว, ทีปภาสาย สงฺขตํ;
อาคมฏฺฐกถาโย จ, โอคาเหตฺวา อเสสโตฯ

สุวิภโตฺต อสํกิโณฺณ, โย โย อโตฺถ ยหึ ยหึ;
ตโต ตโต ตํ คเหตฺวา, ปหาย อติวิตฺถารํฯ

วิสุทฺธิมเคฺค ยํ วุตฺตํ, ตํ อนาทาย สงฺขตา;
นาติสเงฺขปวิตฺถาร-นเยนฎฺฐกถา อยํฯ

ตํ เอตํ สตฺตมเตฺตหิ, ภาณวาเรหิ ตนฺติยา;
จิรฏฺฐิตตฺถํ ธมฺมสฺส, สงฺขโรเนฺตน ยํ มยาฯ

สมฺปตฺตํ กุสลํ เตน, สทฺธมฺมํ สุขุมํ สิวํ;
โอโลเกนฺตุ วิสุเทฺธน, ปาณโย ธมฺมจกฺขุนาติฯ

ปุคฺคลปญฺญตฺติ-อฎฺฐกถา นิฏฺฐิตาฯ

ฯ นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺสฯ

อภิธมฺมปิฏเก

กถาวตฺถุ-อฏฺฐกถา

นิสิโนฺน เทวโลกสฺมึ, เทวสงฺฆปุรกฺขโต;
สเทวกสฺส โลกสฺส, สตฺถา อปฺปฏิปุคฺคโลฯ

สพฺพปญฺญตฺติกุสโล, ปญฺญตฺติปริทีปนํ;
วตฺวา ปุคฺคลปญฺญตฺตึ, โลเก อุตฺตมปุคฺคโลฯ

ยํ ปุคฺคลกถาทีนํ, กถานํ วตฺถุภาวโต;
กถาวตฺถุปฺปกรณํ, สเงฺขเปน อเทสยีฯ

มาติกาฐปเนเนว , ฐปิตสฺส สุราลเย;
ตสฺส โมคฺคลิปุเตฺตน, วิภตฺตสฺส มหีตเลฯ

อิทานิ ยสฺมา สมฺปโตฺต, อตฺถสํวณฺณนากฺกโม;
ตสฺมา นํ วณฺณยิสฺสามิ, ตํ สุณาถ สมาหิตาติฯ

นิทานกถา

ยมกปาฏิหีราวสานสฺมิญฺหิ ภควา ติทสปุเร ปาริจฺฉตฺตกมูเล ปณฺฑุกมฺพลสิลายํ วสฺสํ อุปคนฺตฺวา มาตรํ กายสกฺขึ กตฺวา เทวปริสาย อภิธมฺมกถํ กเถนฺโต ธมฺมสงฺคณีวิภงฺคธาตุกถา ปุคฺคลปญฺญตฺติปฺปกรณานิ เทสยิตฺวา กถาวตฺถุเทสนาย วาเร สมฺปตฺเต ‘‘อนาคเต มม สาวโก มหาปญฺโญ **โมคฺคลิปุตฺตติสฺสตฺเถโร** นาม อุปฺปนฺนํ สาสนมลํ โสเธตฺวา ตติยสงฺคีตึ กโรนฺโต ภิกฺขุสงฺฆสฺส มเชฺฌ นิสิโนฺน สกวาเท ปญฺจ สุตฺตสตานิ ปรวาเท ปญฺจาติ สุตฺตสหสฺสํ สโมธาเนตฺวา อิมํ ปกรณํ ภาเสสฺสตี’’ติ ตโสฺสกาสํ กโรนฺโต ยา เจสา ปุคฺคลวาเท ตาว จตูสุ ปเญฺหสุ ทฺวินฺนํ ปญฺจกานํ วเสน อฏฺฐมุขา วาทยุตฺติ, ตํ อาทึ กตฺวา สพฺพกถามคฺคสุ อสมฺปุณฺณภาณวารมตฺตาย ตนฺติยา มาติกํ ฐเปสิฯ อถาวเสสํ อภิธมฺมกถํ วิตฺถารนเยเนว กเถตฺวา วุตฺถวโสฺส สุวณฺณรชตโสปานมเชฺฌ มณิมเยน โสปาเนน เทวโลกโต สงฺกสฺสนคเร โอรุยฺห สตฺตหิตํ สมฺปาเทโนฺต ยาวตายุกํ ฐตฺวา อนุปาทิเสสาย นิพฺพานธาตุยา ปรินิพฺพายิฯ

อถสฺส มหากสฺสปปฺปมุโข วสีคโณ อชาตสตฺตุราชานํ สหายํ คเหตฺวา ธมฺมวินยสรีรํ สงฺคหํ อาโรเปสิฯ ตโต วสฺสสตสฺส อจฺจเยน วชฺชิปุตฺตกา ภิกฺขู ทส วตฺถูนิ ทีปยึสุฯ ตานิ สุตฺวา กากณฺฑกสฺส พฺราหฺมณสฺส ปุโตฺต ยสตฺเถโร สุสุนาคปุตฺตํ กาลาโสกํ นาม ราชานํ สหายํ คเหตฺวา ทฺวาทสนฺนํ ภิกฺขุสตสหสฺสานํ อนฺตเร สตฺตเถรสตานิ อุจฺจินิตฺวา ตานิ ทสวตฺถูนิ มทฺทิตฺวา ธมฺมวินยสรีรํ สงฺคหํ อาโรเปสิฯ

เตหิ ปน ธมฺมสงฺคาหกตฺเถเรหิ นิคฺคหิตา ทสสหสฺสา วชฺชิปุตฺตกา ภิกฺขู ปกฺขํ ปริเยสมานา อตฺตโน อนุรูปํ ทุพฺพลปกฺขํ ลภิตฺวา วิสุํ มหาสงฺฆิกาจริยกุลํ นาม อกํสุ ฯ ตโต ภิชฺชิตฺวา อปรานิ เทฺว อาจริยกุลานิ ชาตานิ – โคกุลิกา จ เอกโพฺยหาริกา จฯ โคกุลิกนิกายโต ภิชฺชิตฺวา อปรานิ เทฺว อาจริยกุลานิ ชาตานิ – ปณฺณตฺติวาทา จ พาหุลิยา จฯ พหุสฺสุติกาติปิ เตสํเยว นามํฯ เตสํเยว อนฺตเร เจติยวาทา นาม อปเร อาจริยวาทา อุปฺปนฺนาฯ เอวํ มหาสงฺฆิกาจริยกุลโต ทุติเย วสฺสสเต ปญฺจาจริยกุลานิ อุปฺปนฺนานิฯ ตานิ มหาสงฺฆิเกหิ สทฺธึ ฉ โหนฺติฯ

ตสฺมิํเยว ทุติเย วสฺสสเต เถรวาทโต ภิชฺชิตฺวา เทฺว อาจริยวาทา อุปฺปนฺนา – มหิสาสกา จ วชฺชิปุตฺตกา จฯ ตตฺถ วชฺชิปุตฺตกวาทโต ภิชฺชิตฺวา อปเร จตฺตาโร อาจริยวาทา อุปฺปนฺนา – ธมฺมุตฺตริยา, ภทฺรยานิกา, ฉนฺนาคาริกา, สมิติยาติฯ ปุน ตสฺมิํเยว ทุติเย วสฺสสเต มหิสาสกวาทโต ภิชฺชิตฺวา สพฺพตฺถิวาทา ธมฺมคุตฺติกาติ เทฺว อาจริยวาทา อุปฺปนฺนาฯ ปุน สพฺพตฺถิวาทกุลโต ภิชฺชิตฺวา กสฺสปิกา นาม ชาตาฯ กสฺสปิเกสุ ภิเนฺนสุ อปเร สงฺกนฺติกา นาม ชาตาฯ สงฺกนฺติเกสุ ภิเนฺนสุ สุตฺตวาทา นาม ชาตาติ เถรวาทโต ภิชฺชิตฺวา อิเม เอกาทส อาจริยวาทา อุปฺปนฺนาฯ เต เถรวาเทหิ สทฺธึ ทฺวาทส โหนฺติฯ อิติ อิเม จ ทฺวาทส, มหาสงฺฆิกานญฺจ ฉ อาจริยวาทาติ สเพฺพว อฏฺฐารส อาจริยวาทา ทุติเย วสฺสสเต อุปฺปนฺนาฯ อฏฺฐารส นิกายาติปิ, อฏฺฐารสาจริยกุลานีติปิ เอเตสํเยว นามํฯ เอเตสุ ปน สตฺตรส วาทา ภินฺนกา, เถรวาโท อสมฺภินฺนโกติ เวทิตโพฺพฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ **ทีปวํเส** –

‘‘นิกฺกฑฺฒิตา ปาปภิกฺขู, เถเรหิ วชฺชิปุตฺตกา;
อญฺญํ ปกฺขํ ลภิตฺวาน, อธมฺมวาที พหู ชนาฯ

‘‘ทสสหสฺสา สมาคนฺตฺวา, อกํสุ ธมฺมสงฺคหํ;

ตสฺมายํ ธมฺมสงฺคีติ, มหาสงฺคีติ วุจฺจติฯ

‘‘มหาสงฺคีติกา ภิกฺขู, วิโลมํ อกํสุ สาสเน;
ภินฺทิตฺวา มูลสงฺคหํ, อญฺญํ อกํสุ สงฺคหํฯ

‘‘อญฺญตฺร สงฺคหิตา สุตฺตํ, อญฺญตฺร อกรึสุ เต;
อตฺถํ ธมฺมญฺจ ภินฺทึสุ, วินเย นิกาเยสุ จ ปญฺจสุฯ

‘‘ปริยายเทสิตญฺจาปิ, อโถ นิปฺปริยายเทสิตํ;
นีตตฺถเญฺจว เนยฺยตฺถํ, อชานิตฺวาน ภิกฺขโวฯ

‘‘อญฺญํ สนฺธาย ภณิตํ, อญฺญํ อตฺถํ ฐปยึสุ เต;
พฺยญฺชนจฺฉายาย เต ภิกฺขู, พหุํ อตฺถํ วินาสยุํฯ

‘‘ฉเฑฺฑตฺวาน เอกเทสํ, สุตฺตํ วินยคมฺภีรํ;
ปติรูปํ สุตฺตํ วินยํ, ตญฺจ อญฺญํ กรึสุ เตฯ

‘‘ปริวารํ อตฺถุทฺธารํ, อภิธมฺมํ ฉปฺปกรณํ;
ปฏิสมฺภิทญฺจ นิเทฺทสํ, เอกเทสญฺจ ชาตกํฯ

‘‘เอตฺตกํ วิสฺสชฺชิตฺวาน, อญฺญานิ อกรึสุ เต;
นามํ ลิงฺคํ ปริกฺขารํ, อากปฺปกรณานิ จฯ

‘‘ปกติภาวํ ชหิตฺวา, ตญฺจ อญฺญํ อกํสุ เต;
ปุพฺพงฺคมา ภินฺนวาทา, มหาสงฺคีติการกาฯ

‘‘เตสญฺจ อนุกาเรน, ภินฺนวาทา พหู อหุ;
ตโต อปรกาลมฺหิ, ตสฺมึ เภโท อชายถฯ

‘‘โคกุลิกา เอกโพฺยหาริ, ทฺวิธา ภิชฺชิตฺถ ภิกฺขโว;
โคกุลิกานํ เทฺว เภทา, อปรกาลมฺหิ ชายถฯ

‘‘พหุสฺสุติกา จ ปญฺญตฺติ, ทฺวิธา ภิชฺชิตฺถ ภิกฺขโว;
เจติยา จ ปุนวาที, มหาสงฺคีติเภทกาฯ

‘‘ปญฺจวาทา อิเม สเพฺพ, มหาสงฺคีติมูลกา;
อตฺถํ ธมฺมญฺจ ภินฺทึสุ, เอกเทสญฺจ สงฺคหํฯ

‘‘คนฺถญฺจ เอกเทสญฺหิ, ฉเฑฺฑตฺวา อญฺญํ อกํสุ เต;
นามํ ลิงฺคํ ปริกฺขารํ, อากปฺปกรณานิ จฯ

‘‘ปกติภาวํ ชหิตฺวา, ตญฺจ อญฺญํ อกํสุ เต;
วิสุทฺธเตฺถรวาทมฺหิ, ปุน เภโท อชายถฯ

‘‘มหิสาสกา วชฺชิปุตฺตกา, ทฺวิธา ภิชฺชิตฺถ ภิกฺขโว;

วชฺชิปุตฺตกวาทมฺหิ, จตุธา เภโท อชายถฯ

‘‘ธมฺมุตฺตริกา ภทฺทยานิกา, ฉนฺนาคาริกา จ สมิติ;
มหิสาสกานํ เทฺว เภทา, อปรกาลมฺหิ อชายถฯ

‘‘สพฺพตฺถิวาทา ธมฺมคุตฺตา, ทฺวิธา ภิชฺชิตฺถ ภิกฺขโว;
สพฺพตฺถิวาทานํ กสฺสปิกา, สงฺกนฺติกสฺสปิเกน จฯ

‘‘สงฺกนฺติกานํ สุตฺตวาที, อนุปุเพฺพน ภิชฺชถ;
อิเม เอกาทส วาทา, สมฺภินฺนา เถรวาทโตฯ

‘‘อตฺถํ ธมฺมญฺจ ภินฺทึสุ, เอกเทสญฺจ สงฺคหํ;
คนฺถญฺจ เอกเทสญฺหิ, ฉฑฺฑตฺวา อญฺญํ อกํสุ เตฯ

‘‘นามํ ลิงฺคํ ปริกฺขารํ, อากปฺปกรณานิ จ;
ปกติภาวํ ชหิตฺวา, ตญฺจ อญฺญํ อกํสุ เตฯ

‘‘สตฺตรส ภินฺนวาทา, เอกวาโท อภินฺนโก;
สเพฺพวฏฺฐารส โหนฺติ, ภินฺนวาเทน เต สหฯ

‘‘นิโคฺรโธว มหารุโกฺข, เถร วาทานมุตฺตโม;
อนูนํ อนธิกญฺจ, เกวลํ ชินสาสนํฯ

‘‘สนฺตกา วิย รุกฺขมฺหิ, นิพฺพตฺตา วาทเสสกา;
ปฐเม วสฺสสเต นตฺถิ, ทุติเย วสฺสสตนฺตเร;
ภินฺนา สตฺตรส วาทา, อุปฺปนฺนา ชินสาสเน’’ติฯ

อปราปรํ ปน เหมวติกา, ราชคิริกา, สิทฺธตฺถิกา, ปุพฺพเสลิยา, อปรเสลิยา, วาชิริยาติ อเญฺญปิ ฉ อาจริยวาทา อุปฺปนฺนาฯ เต อิธ อนธิเปฺปตาฯ ปุริมกานํ ปน อฏฺฐารสนฺนํ อาจริยวาทานํ วเสน ปวตฺตมาเน สาสเน ปฏิลทฺธสโทฺธ อโสโก ธมฺมราชา ทิวเส ทิวเส พุทฺธปูชาย สตสหสฺสํ, ธมฺมปูชาย สตสหสฺสํ, สงฺฆปูชาย สตสหสฺสํ, อตฺตโน อาจริยสฺส นิโคฺรธเตฺถรสฺส สตสหสฺสํ, จตูสุ ทฺวาเรสุ เภสชฺชตฺถาย สตสหสฺสนฺติ ปญฺจสตสหสฺสานิ ปริจฺจชโนฺต สาสเน อุฬารํ ลาภสกฺการํ ปวเตฺตสิฯ

ติตฺถิยา หตลาภสกฺการา อนฺตมโส ฆาสจฺฉาทนมตฺตมฺปิ อลภนฺตา ลาภสกฺการํ ปตฺถ ยมานา ภิกฺขูสุ ปพฺพชิตฺวา สกานิ สกานิ ทิฏฺฐิคตานิ – ‘‘อยํ ธโมฺม, อยํ วินโย, อิทํ สตฺถุสา สน’’นฺติ ทีเปนฺติฯ ปพฺพชฺชํ อลภมานาปิ สยเมว เกเส ฉินฺทิตฺวา กาสายานิ วตฺถานิ อจฺฉา เทตฺวา วิหาเรสุ วิจรนฺตา อุโปสถกมฺมาทิกรณกาเล สงฺฆมชฺฌํ ปวิสนฺติฯ เต ภิกฺขุสเงฺฆน ธเมฺ มน วินเยน สตฺถุสาสเนน นิคฺคยฺหมานาปิ ธมฺมวินยานุโลมาย ปฏิปตฺติยา อสณฺฐหนฺตา อเนกรูปํ สาสนสฺส อพฺพุทญฺจ มลญฺจ กณฺฏกญฺจ สมุฏฺฐาเปนฺติฯ เกจิ อคฺคึ ปริจรนฺติ, เกจิ ปญฺจาตเป ตปนฺติ, เกจิ อาทิจฺจํ อนุปริวตฺตนฺติ, เกจิ ‘‘ธมฺมญฺจ วินยญฺจ โวภินฺทิสฺสามา’’ติ ตถา ตถา ปคฺคณฺหึสุฯ ตทา ภิกฺขุสโงฺฆ น เตหิ สทฺธึ อุโปสถํ วา ปวารณํ วา อกาสิฯ อโสการาเม สตฺต วสฺสานิ อุโปสโถ อุปจฺฉิชฺชิฯ

ราชา ‘‘อาณาย กาเรสฺสามี’’ติ วายมโนฺตปิ กาเรตุํ นาสกฺขิ, อญฺญทตฺถุ ทุคฺคหิตคาหินา พาเลน อมเจฺจน อเนเกสุ ภิกฺขูสุ ชีวิตา โวโรปิเตสุ วิปฺปฏิสารี อโหสิฯ โส ตญฺจ วิปฺปฏิสารํ ตญฺจ สาสเน อุปฺปนฺนํ อพฺพุทํ วูปสเมตุกาโม ‘‘โก นุ โข อิมสฺมิํ อเตฺถ ปฏิพโล’’ติ สงฺฆํ ปุจฺฉิตฺวา ‘‘โมคฺคลิปุตฺตติสฺสเตฺถโร, มหาราชา’’ติ สุตฺวา สงฺฆสฺส วจเนน อโหคงฺคาปพฺพตโต เถรํ ปโกฺกสาเปตฺวา อิทฺธิปาฏิหาริยทสฺสเนน เถรสฺส อานุภาเว นิพฺพิจิกิโจฺฉ อตฺตโน กุกฺกุจฺจํ ปุจฺฉิตฺวา วิปฺปฏิสารํ วูปสเมสิฯ เถโรปิ ตํ ราชุยฺยาเนเยว วสโนฺต สตฺต ทิวสานิ สมยํ อุคฺคณฺหาเปสิฯ โส อุคฺคหิตสมโย สตฺตเม ทิวเส อโสการาเม ภิกฺขุสงฺฆํ สนฺนิปาตาเปตฺวา สาณิปาการํ ปริกฺขิปาเปตฺวา สาณิปาการนฺตเร นิสิโนฺน เอกลทฺธิเก เอกลทฺธิเก ภิกฺขู เอกโต เอกโต กาเรตฺวา เอกเมกํ ภิกฺขุสมูหํ ปโกฺกสาเปตฺวา ปุจฺฉิ – ‘‘ภเนฺต, กิํวาที สมฺมาสมฺพุโทฺธ’’ติ? ตโต สสฺสตวาทิโน – ‘‘สสฺสตวาที’’ติ อาหํสุฯ เอกจฺจสสฺสติกา, อนฺตานนฺติกา, อมราวิเกฺขปิกา, อธิจฺจสมุปฺปนฺนิกา, สญฺญีวาทา, อสญฺญีวาทา, เนวสญฺญีนาสญฺญีวาทา, อุเจฺฉทวาทา, ทิฎฺฐธมฺมนิพฺพานวาทา – ‘‘ทิฎฺฐธมฺมนิพฺพานวาที’’ติ อาหํสุฯ ราชา ปฐมเมว สมยสฺส อุคฺคหิตตฺตา นยิเม ภิกฺขู อญฺญติตฺถิยา อิเมติ ญตฺวา เตสํ เสตกานิ วตฺถานิ ทตฺวา อุปฺปพฺพาเชสิฯ เต สเพฺพปิ สฎฺฐิสหสฺสา อเหสุํฯ

อถเญฺญ ภิกฺขู ปโกฺกสาเปตฺวา ปุจฺฉิ – ‘‘กิํวาที, ภเนฺต, สมฺมาสมฺพุโทฺธ’’ติ? ‘‘วิภชฺชวาที, มหาราชา’’ติฯ เอวํ วุเตฺต ราชา เถรํ ปุจฺฉิ – ‘‘วิภชฺชวาที, ภเนฺต, สมฺมาสมฺพุโทฺธ’’ติ? ‘‘อาม, มหาราชา’’ติฯ ตโต ราชา ‘สุทฺธํ ทานิ, ภเนฺต, สาสนํ, กโรตุ ภิกฺขุสโงฺฆ อุโปสถ’นฺติ อารกฺขํ ทตฺวา นครํ ปาวิสิฯ สมโคฺค สโงฺฆ สนฺนิปติตฺวา อุโปสถํ อกาสิฯ ตสฺมิํ สนฺนิปาเต สฎฺฐิภิกฺขุสตสหสฺสานิ อเหสุํฯ ตสฺมิํ สมาคเม โมคฺคลิปุตฺตติสฺสเตฺถโร ยานิ จ ตทา อุปฺปนฺนานิ วตฺถูนิ, ยานิ จ อายติํ อุปฺปชฺชิสฺสนฺติ, สเพฺพสมฺปิ เตสํ ปฏิพาหนตฺถํ สตฺถารา ทินฺนนยวเสเนว ตถาคเตน ฐปิตมาติกํ วิภชโนฺต สกวาเท ปญฺจ สุตฺตสตานิ ปรวาเท ปญฺจาติ สุตฺตสหสฺสํ อาหริตฺวา อิมํ ปรปฺปวาทมถนํ อายติลกฺขณํ **กถาวตฺถุปฺปกรณํ** อภาสิฯ

ตโต สฎฺฐิสตสหสฺสสเงฺขฺยสุ ภิกฺขู อุจฺจินิตฺวา ติปิฎกปริยตฺติธรานํ ปภินฺนปฎิสมฺภิทานํ ภิกฺขูนํ สหสฺสเมกํ คเหตฺวา ยถา มหากสฺสปเตฺถโร จ ยสเตฺถโร จ ธมฺมญฺจ วินยญฺจ สงฺคายิํสุ; เอวเมว สงฺคายโนฺต สาสนมลํ วิโสเธตฺวา ตติยสงฺคีติํ อกาสิฯ ตตฺถ อภิธมฺมํ สงฺคายโนฺต อิมํ ยถาภาสิตํ ปกรณํ สงฺคหํ อาโรเปสิฯ เตน วุตฺตํ –

> ‘‘ยํ ปุคฺคลกถาทีนํ, กถานํ วตฺถุภาวโต;
> กถาวตฺถุปฺปกรณํ, สเงฺขเปน อเทสยีฯ
>
> ‘‘มาติกาฐปเนเนว, ฐปิตสฺส สุราลเย;
> ตสฺส โมคฺคลิปุเตฺตน, วิภตฺตสฺส มหีตเลฯ
>
> ‘‘อิทานิ ยสฺมา สมฺปโตฺต, อตฺถสํวณฺณนากฺกโม;
> ตสฺมา นํ วณฺณยิสฺสามิ, ตํ สุณาถ สมาหิตา’’ติฯ

นิทานกถา นิฎฺฐิตาฯ

มหาวโคฺค

๑. ปุคฺคลกถา

๑. สุทฺธสจฺจิกโฏฺฐ

๑. อนุโลมปจฺจนีกวณฺณนา

๑. ตตฺถ **ปุคฺคโล อุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถนา**ติ อยํ ปุจฺฉาฯ **อามนฺตา**ติ อยํ ปฏิชานนาฯ กสฺส ปนายํ ปุจฺฉา, กสฺส ปฏิชานนาติ? อสุกสฺสาติ น วตฺตพฺพาฯ ภควตา หิ อิมสฺมิํ ปกรเณ นานปฺปการานํ ลทฺธีนํ วิโสธนตฺถํ ตนฺติวเสน มาติกา ฐปิตาฯ สา เถเรน สตฺถารา ทินฺนนเย ฐตฺวา ตนฺติวเสน วิภตฺตาฯ น หิ เถโร ยตฺตกา เอตฺถ วาทมคฺคา ทสฺสิตา, ตตฺตเกหิ วาทีหิ สทฺธิํ วาเทน วิคฺคาหิกกถํ กเถสิฯ เอวํ สเนฺตปิ ปน ตาสํ ตาสํ กถานํ อตฺถสฺส สุขาวธารณตฺถํ สกวาทีปุจฺฉา, ปรวาทีปุจฺฉา, สกวาทีปฏิญฺญา, ปรวาทีปฏิญฺญาติ เอวํ วิภาคํ ทเสฺสตฺวาว อตฺถวณฺณนํ กริสฺสามฯ

ปุคฺคโล อุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถนาติ หิ อยํ สกวาทีปุจฺฉาฯ ตาย ‘‘เย อตฺถิ ปุคฺคโลติ เอวํลทฺธิกา ปุคฺคลวาทิโน, เต เอวํ ปุจฺฉิตพฺพา’’ติ ทีเปติฯ เก ปน ปุคฺคลวาทิโนติ? สาสเน วชฺชิปุตฺตกา เจว สมิติยา จ พหิทฺธา จ พหู อญฺญติตฺถิยาฯ ตตฺถ **ปุคฺคโล**ติ อตฺตา, สโตฺต ชีโวฯ **อุปลพฺภตี**ติ ปญฺญาย อุปคนฺตฺวา ลพฺภติ, ญายตีติ อโตฺถฯ **สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถนา**ติ เอตฺถ **สจฺจิกโฏฺฐ**ติ มายามรีจิอาทโย วิย อภูตาการเรน อคฺคเหตโพฺพ ภูตโฏฺฐฯ **ปรมโตฺถ**ติ อนุสฺสวาทิวเสน อคฺคเหตโพฺพ อุตฺตมโตฺถฯ อุภเยนาปิ โย ปรโต ‘‘ปุคฺคโล อุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถน, รูปญฺจ อุปลพฺภตี’’ติอาทินา ขนฺธายตนธาตุอินฺทฺริยวเสน สตฺตปญฺญาสวิโธ ธมฺมปฺปเภโท ทสฺสิโต ฯ ยถา โส ภูเตน สภาวเฏฺฐน อุปลพฺภติ, เอวํ ตว ปุคฺคโล อุปลพฺภตีติ ปุจฺฉติฯ ปรวาที **อามนฺตา**ติ ปฏิชานาติฯ ปฏิชานนญฺหิ กตฺถจิ ‘‘อาม, ภเนฺต’’ติ อาคจฺฉติ, กตฺถจิ ‘‘อาโม’’ติ ปฏิชานนํ อาคจฺฉติฯ อิธ ปน ‘‘อามนฺตา’’ติ อาคตํฯ ตตฺรายํ อธิปฺปาโย – โส หิ ยํ ตํ ปรโต วุตฺตํ ภควตา – ‘‘อตฺถิ ปุคฺคโล อตฺตหิตาย ปฏิปโนฺน’’ติ สุตฺตํ อาคตํ, ตํ คเหตฺวา ยสฺมา ปน ภควา สจฺจวาที น วิสํวาทนปุเรกฺขาโร วาจํ ภาสติ, นาปิ อนุสฺสวาทิวเสน ธมฺมํ เทเสติ, สเทวกํ ปน โลกํ สยํ อภิญฺญา สจฺฉิกตฺวา ปเวเทติ, ตสฺมา โย เตน วุโตฺต ‘‘อตฺถิ ปุคฺคโล อตฺตหิตาย ปฏิปโนฺน’’ติ, โส สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถเนว อตฺถีติ ลทฺธิํ คเหตฺวา ‘‘อามนฺตา’’ติ ปฏิชานาติฯ

อถสฺส ตาทิสสฺส เลสวจนสฺส ฉลวาทสฺส โอกาสํ อททมาโน สกวาที **โย สจฺจิกโฏฺฐ**ติ อาทิมาหฯ ตตฺรายํ อธิปฺปาโย – ยฺวายํ ปรโต ‘‘สปฺปจฺจโย อปฺปจฺจโย, สงฺขโต อสงฺขโต, สสฺสโต, อสสฺสโต สนิมิโตฺต อนิมิโตฺต’’ติ เอวํ ปริทีปิโต รูปาทิสตฺตปญฺญาสวิโธ ธมฺมปฺปเภโท อาคโต; น สมฺมุติสจฺจวเสน, นาปิ อนุสฺสวาทิวเสน คเหตโพฺพฯ อตฺตโน ปน ภูตตาย เอว สจฺจิกโฏฺฐ, อตฺตปจฺจกฺขตาย จ ปรมโตฺถฯ ตํ สนฺธายาห – ‘‘โย สจฺจิกโฏฺฐ ปรมโตฺถ, ตโต โส ปุคฺคโล อุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถนา’’ติฯ

ตโตติ กรณวจนเมตํ, ตสฺมา เตน สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถน โส ปุคฺคโล อุปลพฺภตีติ อยเมตฺถ อโตฺถฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – รุปฺปนาทิเภเทน วา สปฺปจฺจยาทิเภเทน วา อากาเรน โย สจฺจิกฏฺฐปรมโตฺถ อุปลพฺภติ, กิํ เต ปุคฺคโลปิ เตนากาเรน อุปลพฺภตีติ? **น เหวํ วตฺตเพฺพ**ติ อวชานนา ปรวาทิสฺสฯ โส หิ ตถารูปํ ปุคฺคลํ อนิจฺฉโนฺต อวชานาติฯ ตตฺรายํ ปทเจฺฉโท – ‘น หิ เอวํ วตฺตเพฺพ’ติ, น หิ เอวนฺติปิ วฏฺฏติฯ ทฺวินฺนมฺปิ เอวํ น วตฺตโพฺพติ อโตฺถฯ

อาชานาหิ นิคฺคหนฺติ สกวาทิวจนํฯ ยสฺมา เต ปุริมาย วตฺตพฺพปฏิญฺญาย ปจฺฉิมา นวตฺตพฺพปฏิญฺญา, ปจฺฉิมาย จ ปุริมา น สนฺธิยติ, ตสฺมาปิ นิคฺคหํ ปโตฺตฯ ตํ นิคฺคหํ โทสํ อปราธํ สมฺปฏิจฺฉาหีติ อโตฺถฯ เอวํ นิคฺคหํ อาชานาเปตฺวา อิทานิ ตํ ฐปนาย เจว อนุโลมปฏิโลมโต ปาปนาโรปนานญฺจ วเสน ปากฏํ กโรโนฺต **หญฺจิ ปุคฺคโล**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **หญฺจิ ปุคฺคโล อุปลพฺภตี**ติ ยทิ ปุคฺคโล อุปลพฺภติ, สเจ ปุคฺคโล อุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถนาติ อโตฺถฯ อยํ ตาว ปรวาทีปกฺขสฺส ฐปนโต นิคฺคหปาปนาโรปนานํ ลกฺขณภูตา อนุโลมฐปนา นามฯ **เตน วต เร**ติอาทิ อนุโลมปเกฺข นิคฺคหสฺส ปาปิตตฺตา อนุโลมปาปนา นามฯ ตตฺถ **เตนา**ติ การณวจนํฯ **วตา**ติ โอกปฺปนวจนํฯ **เร**ติ อามนฺตนวจนํฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – เตน, เร วตฺตเพฺพ วต, เร หโมฺภ, ภทฺรมุข, เตน การเณน วตฺตโพฺพเยวาติฯ **ยํ ตตฺถ วเทสี**ติอาทิ อนุโลมปเกฺข นิคฺคหสฺส อาโรปิตตฺตา อนุโลมโรปนา นามฯ ยํ ตสฺส ปริโยสาเน มิจฺฉาติปทํ ตสฺส ปุรโต อิทํ เต’ติ อาหริตพฺพํฯ อิทํ เต มิจฺฉาติ อยเญฺหตฺถ อโตฺถฯ ปรโต จ ปาฬิยํ เอตํ อาคตเมวฯ

โน เจ ปน วตฺตเพฺพติอาทิ ‘‘น เหวํ วตฺตเพฺพ’’ติ ปฏิกฺขิตฺตปกฺขสฺส ฐปิตตฺตา ปฏิโลมโต นิคฺคหปาปนาโรปนานํ ลกฺขณภูตา ปฏิโลมฐปนา นามฯ **โน จ วต เร**ติอาทิ ปฏิโลมปเกฺข นิคฺคหสฺส ปาปิตตฺตา ปฏิโลมปาปนา นามฯ ปุน **ยํ ตตฺถ วเทสี**ติอาทิ ปฏิโลมปเกฺข นิคฺคหสฺส อาโรปิตตฺตา ปฏิโลมโรปนา นามฯ อิธาปิ ปริโยสาเน มิจฺฉาติปทสฺส ปุรโต อิทํ เตติ อาหริตพฺพเมวฯ ปรโตปิ เอวรูเปสุ ฐาเนสุ เอเสว นโยฯ

ตตฺรายํ อาทิโต ปฏฺฐาย สเงฺขปโตฺถ – ยทิ ปุคฺคโล อุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถน, เตน วต โภ โส อุปลพฺภตีติ วตฺตโพฺพฯ ยํ ปน ตตฺถ วเทสิ ‘‘วตฺตโพฺพ โข ปุริมปเญฺห ‘สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถน อุปลพฺภตี’ติ, โน จ วตฺตโพฺพ ทุติยปเญฺห ‘ตโต โส ปุคฺคโล อุปลพฺภตี’’’ติ, อิทํ เต มิจฺฉาติ เอวํ ตาว อนุโลมโต ฐปนาปาปนาโรปนา โหนฺติฯ อถ น วตฺตโพฺพ ทุติยปเญฺห ‘‘ตโต โส อุปลพฺภตี’’ติ, ปุริมปเญฺหปิ น วตฺตโพฺพวฯ ยํ ปเนตฺถ วเทสิ ‘‘วตฺตโพฺพ โข ปุริมปเญฺห ‘สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถน อุปลพฺภตี’ติ, โน จ วตฺตโพฺพ ทุติยปเญฺห ‘ตโต โส ปุคฺคโล อุปลพฺภตี’’’ติ, อิทํ เต มิจฺฉาติ เอวํ ปฏิโลมโต ฐปนาปาปนาโรปนา โหนฺติฯ เอวเมตํ นิคฺคหสฺส จ อนุโลมปฏิโลมโต จตุนฺนํ ปาปนาโรปนานญฺจ วุตฺตตฺตา อุปลพฺภตีติอาทิกํ อนุโลมปญฺจกํ นามฯ เอตฺถ จ กิญฺจาปิ อนุโลมโต ปาปนาโรปนาหิ เอโก, ปฏิโลมโต ปาปนาโรปนาหิ เอโกติ เทฺว นิคฺคหา กตาฯ ‘อาชานาหิ นิคฺคห’นฺติ เอตเสฺสว ปเนตฺถ ปุคฺคโล อุปลพฺภตีติ ปฐมํ วาทํ นิสฺสาย ปฐมสฺส นิคฺคหสฺส ทฺวีหากาเรหิ อาโรปิตตฺตา เอโกวายํ นิคฺคโหติ ปฐโม นิคฺคโหฯ

๒. อิทานิ ปจฺจนีกนโย โหติฯ ตตฺถ ปุจฺฉา ปรวาทิสฺสฯ โส หิ ‘‘อตฺถิ ปุคฺคโล อตฺตหิตาย ปฏิปโนฺน’’ติ คหิตตฺตา ‘‘นุปลพฺภตี’’ติ อสมฺปฏิจฺฉโนฺต เอวํ ปุจฺฉติฯ สกวาที ยถา รูปาทิธมฺมา อุปลพฺภนฺติ, เอวํ อนุปลพฺภนียโต **อามนฺตา**ติ ปฏิชานาติฯ ปุน อิตโร อตฺตนา อธิเปฺปตํ สจฺจิกฏฺฐํเยว สนฺธาย **โย สจฺจิกโฏฺฐ**ติอาทิมาหฯ สมฺมุติสจฺจปรมตฺถสจฺจานิ วา เอกโต กตฺวาปิ เอวมาหฯ สกวาที ‘ปุคฺคโล’ติ อุปาทาปญฺญตฺติสพฺภาวโตปิ ทฺวินฺนํ สจฺจานํ เอกโต กตฺวา ปุจฺฉิตตฺตาปิ น **เหว**นฺติ ปฏิกฺขิปติฯ

อิทานิ กิญฺจาปิ เตน ปฐมํ ปรมตฺถสจฺจวเสน นุปลพฺภนียตา สมฺปฏิจฺฉิตา, ปจฺฉา สมฺมุติสจฺจวเสน โวมิสฺสกวเสน วา ปฏิกฺขิตฺตาฯ ปรวาที ปน ‘นุปลพฺภตี’ติ วจนสามญฺญมตฺตํ ฉล วาทํ นิสฺสาย ยํ ตยา ปฐมํ ปฏิญฺญาตํ, ตํ ปจฺฉา ปฏิกฺขิตฺตนฺติ ภณฺฑนสฺส ปฏิภณฺฑนํ วิย อตฺต

โน กตสฺส นิคฺคหกมฺมสฺส ปฏิกมฺมํ กโรโนฺต **อาชานาหิ ปฏิกมฺมนฺ**ติ อาหฯ อิทานิ ยถาสฺส อนุโลมปญฺจเก สกวาทินา วาทฏฺฐปนํ กตฺวา อนุโลมปฏิโลมโต ปาปนาโรปนาหิ นิคฺคโห ปากโฏ กโต, เอวํ ปฏิกมฺมํ ปากฏํ กโรโนฺต **หญฺจิ ปุคฺคโล**ติอาทิมาหฯ ตํ เหฏฺฐา วุตฺตน เยเนว อตฺถโต เวทิตพฺพํฯ ยสฺมา ปเนตฺถ ฐปนา นาม ปรวาทีปกฺขสฺส ฐปนโต ‘‘อยํ ตว โทโส’’ติ ทเสฺสตุํ ฐปนมตฺตเมว โหติ, น นิคฺคหสฺส วา ปฏิกมฺมสฺส วา ปากฏภาวกรณํ, ปาป นาโรปนาหิ ปนสฺส ปากฏกรณํ โหติฯ ตสฺมา อิทํ อนุโลมปฏิโลมโต ปาปนาโรปนานํ วเสน จ ตูหากาเรหิฯ ปฏิกมฺมสฺส กตตฺตา ปฏิกมฺมจตุกฺกํ นามาติ เอกํ จตุกฺกํ เวทิตพฺพํฯ

๓. เอวํ ปฏิกมฺมํ กตฺวา อิทานิ ยฺวาสฺส อนุโลมปญฺจเก สกวาทินา นิคฺคโห กโต, ตสฺส ตเมว ฉลวาทํ นิสฺสาย ทุกฺกฏภาวํ ทเสฺสโนฺต **ตฺวเญฺจ ปน มญฺญสี**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ตฺวํ เจ ปน มญฺญสี**ติ ยทิ ตฺวํ มญฺญสิฯ **วตฺตเพฺพ โข**ติ อิทํ ปจฺจนีเก อามนฺตาติ ปฏิญฺญํ สนฺธาย วุตฺตํ ฯ **โน จ วตฺตเพฺพ**ติ อิทํ ปน น เหวาติ อวชานนํ สนฺธาย วุตฺตํฯ **เตน ตว ตตฺถา**ติ เตน การเณน ตฺวํเยว ตสฺมึ นุปลพฺภตีติ ปเกฺข – ‘‘เหวํ ปฏิชานนฺตนฺติ อามนฺตา’’ติ เอวํ ปฏิชาน โนฺตฯ **เหวํ นิคฺคเหตเพฺพ**ติ ปุน น เหวาติ อวชานโนฺต เอวํ นิคฺคเหตโพฺพฯ **อถ ตํ นิคฺคณฺหามา**ติ อเถวํ นิคฺคหารหํ ตํ นิคฺคณฺหามฯ **สุนิคฺคหิโต จ โหสี**ติ สเกน มเตน นิคฺคหิตตฺตา สุ นิคฺคหิโต จ ภวสิฯ

เอวมสฺส นิคฺคเหตพฺพภาวํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ตํ นิคฺคณฺหโนฺต **หญฺจี**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ ฐ ปนาปาปนาโรปนา เหฏฺฐา วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพาฯ ปริโยสาเน ปน **อิทํ เต มิจฺฉา**ติ อิทํ ตว วจนํ มิจฺฉา โหตีติ อโตฺถฯ อิทํ ฉลวาเทน จตูหิ อาการเหิ นิคฺคหสฺส กตตฺตา นิคฺคหจตุกฺกํ นามฯ

๔. เอวํ นิคฺคหํ กตฺวาปิ อิทานิ ‘‘ยทิ อยํ มยา ตว มเตน กโต นิคฺคโห ทุนฺนิคฺคโห, โย มม ตยา เหฏฺฐา อนุโลมปญฺจเก กโต นิคฺคโห, โสปิ ทุนฺนิคฺคโห’’ติ ทเสฺสโนฺต **เอเส เจ ทุนฺ นิคฺคหิเต**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **เอเส เจ ทุนฺนิคฺคหิเต**ติ เอโส เจ ตว วาโท มยา ทุนฺนิคฺคหิโตฯ อถ วา เอโส เจ ตว มยา กโต นิคฺคโห ทุนฺนิคฺคโหฯ **เหวเมวํ ตตฺถ ทกฺขา**ติ ตตฺถาปิ ตยา มม เหฏฺฐา กเต นิคฺคเห เอวเมวํ ปสฺสฯ อิทานิ ยฺวาสฺส เหฏฺฐา สกวาทินา นิคฺคโห กโต, ตํ ‘‘วตฺตเพฺพ โข’’ติอาทิวจเนน ทเสฺสตฺวา ปุน ตํ นิคฺคหํ อนิคฺคหภาวํ อุปเนโนฺต **โน จ มยํ ตยา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **โน จ มยํ ตยา ตตฺถ เหตาย ปฏิญฺญายา**ติอาทีสุ อยมโตฺถ – ยสฺ มา โส ตยา มม กโต นิคฺคโห ทุนฺนิคฺคโห, ตสฺมา มยํ ตยา ตตฺถ อนุโลมปญฺจเก อามนฺตาติ เอตาย ปฏิญฺญาย เอวํ ปฏิชานนฺตา ปุน น เหวาติ ปฏิเกฺขเป กเตปิ ‘‘อาชานาหิ นิคฺคห’’นฺติ เอวํ น นิคฺคเหตโพฺพเยวฯ เอวํ อนิคฺคเหตพฺพมฺปิ มํ นิคฺคณฺหาสิ, อีทิเสน ปน นิคฺคเหน ทุนฺ นิคฺคหิตา มยํ โหมฯ

อิทานิ ยํ นิคฺคหํ สนฺธาย ‘‘ทุนฺนิคฺคหิตา จ โหมา’’ติ อโวจ, ตํ ทเสฺสตุํ **หญฺจิ ปุคฺคโล… เป…. อิทํ เต มิจฺฉา**ติอาหฯ เอวมิทํ อนุโลมปฏิโลมโต จตูหิ ปาปนาโรปนาหิ นิคฺคหสฺส อุ ปนีตตฺตา อุปนยนจตุกฺกํ นาม โหติฯ

๕. อิทานิ ‘‘น เหวํ นิคฺคเหตเพฺพ’’ติอาทิกํ นิคฺคมนจตุกฺกํ นาม โหติฯ ตตฺถ **น เหวํ นิคฺคเหตเพฺพ**ติ ยถาหํ ตยา นิคฺคหิโต, น หิ เอวํ นิคฺคเหตโพฺพฯ เอตสฺส หิ นิคฺคหสฺส ทุนฺ นิคฺคหภาโว มยา สาธิโตฯ **เตน หี**ติ เตน การเณน, ยสฺมา เอส นิคฺคโห ทุนฺนิคฺคโห, ตสฺมา ยํ มํ นิคฺคณฺหาสิ หญฺจิ ปุคฺคโล…เป…. อิทํ เต มิจฺฉาติ, อิทํ นิคฺคณฺหนํ ตว มิจฺฉาติ อโตฺถฯ **เตน หิ เย กเต นิคฺคเห**ติ เยน การเณน อิทํ มิจฺฉา, เตน การเณน โย ตยา นิคฺคโห กโต, โส

ทุกฺกโฎฯ ยํ มยา ปฏิกมฺมํ กตํ, ตเทว สุกตํฯ ยาปิ เจสา ปฏิกมฺมจตุกฺกาทิวเสน กถามคฺค สมฺปฏิปาทนา กตา, สาปิ สุกตาฯ เอวเมตํ ปุคฺคโล อุปลพฺภตีติอาทิกสฺส อนุโลมปญฺจกสฺส นุปลพฺภตีติอาทิกานํ ปฏิกมฺมนิคฺคโหปนยนนิคฺคมนจตุกฺกานํ วเสน อนุโลมปจฺจนีกปญฺจกํ นาม นิทฺทิฏฺฐนฺติ เวทิตพฺพํฯ เอตฺตาวตา สกวาทิโน ปุพฺพปเกฺข สติ ปรวาทิโน วจนสาม ญฺญมเตฺตน ฉลวาเทน ชโย โหติฯ

๒. ปจฺจนีกานุโลมวณฺณนา

๖. อิทานิ ยถา ปรวาทิโน ปุพฺพปเกฺข สติ สกวาทิโน ธเมฺมเนว ตเถน สุชโย โหติ, ตถา วาทุปฺปตฺตึ ทเสฺสตุํ **ปุคฺคโล นุปลพฺภตี**ติ ปจฺจนีกานุโลมปญฺจกํ อารทฺธํฯ ตตฺถ ปจฺจนีเก ปุจฺฉา ปรวาทิสฺส, รูปาทิเภทํ สจฺจิกฏฺฐปรมตฺถํ สนฺธาย ปฏิญฺญา สกวาทิสฺสฯ สุทฺธสมฺมุติ สจฺจํ วา ปรมตฺถมิสฺสกํ วา สมฺมุติสจฺจํ สนฺธาย **โย สจฺจิกโฏฺฐ**ติ ปุน อนุโยโค ปรวาทิสฺส, สมฺ มุติวเสน นุปลพฺภตีติ นวตฺตพฺพตฺตา มิสฺสกวเสน วา อนุโยคสฺส สํกิณฺณตฺตา **น เหว**นฺติ ปฏิ เกฺขโป สกวาทิสฺสฯ ปฏิญฺญาตํ ปฏิกฺขิปตีติ วจนสามญฺญมเตฺตน **อาชานาหิ นิคฺคห**นฺติอา ทิวจนํ ปรวาทิสฺสฯ เอวมยํ ปุคฺคโล นุปลพฺภตีติ ทุติยวาทํ นิสฺสาย ทุติโย นิคฺคโห โหตีติ เวทิตโพฺพฯ เอวํ เตน ฉเลน นิคฺคโห อาโรปิโตฯ

๗-๑๐. อิทานิ ธเมฺมน สเมน อตฺตโน วาเท ชยํ ทเสฺสตุํ อนุโลมนเย ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, อตฺตโน ลทฺธึ นิสฺสาย ปฏิญฺญา ปรวาทิสฺสฯ ลทฺธิยา โอกาสํ อทตฺวา ปรมตฺถวเสน ปุน อนุ โยโค สกวาทิสฺส, ปรมตฺถวเสน ปุคฺคลสฺส อภาวโต ปฏิเกฺขโป ปรวาทิสฺสฯ ตโต ปรํ ธเมฺมน สเมน อตฺตโน ชยทสฺสนตฺถํ **อาชานาหิ ปฏิกมฺม**นฺติอาทิ สพฺพํ สกวาทีวจนเมว โหติฯ ตตฺถ สเพฺพสํ ปฏิกมฺมนิคฺคโหปนยนนิคฺคมนจตุกฺกานํ เหฏฺฐา วุตฺตนเยเนว อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ เอวมิทํ ปุคฺคโล นุปลพฺภตีติอาทิกสฺส ปจฺจนีกปญฺจกสฺส อุปลพฺภตีติอาทีนํ ปฏิกมฺมนิคฺคโห ปนยนนิคฺคมนจตุกฺกานญฺจ วเสน ปจฺจนีกานุโลมปญฺจกํ นาม นิทฺทิฏฺฐํ โหติฯ เอวเมตานิ ปฐมสจฺจิกเฏฺฐ เทฺว ปญฺจกานิ นิทฺทิฏฺฐานิฯ ตตฺถ ปุริมปญฺจเก ปรวาทิสฺส สกวาทินา กโต นิคฺคโห สุนิคฺคโหฯ สกวาทิสฺส ปน ปรวาทินา ฉลวาทํ นิสฺสาย ปฏิกมฺมํ กตฺวา อตฺตนา สาธิ โต ชโย ทุชฺชโยฯ ทุติยปญฺจเก สกวาทิสฺส ปรวาทินา กโต นิคฺคโห ทุนฺนิคฺคโหฯ ปรวาทิสฺส ปน สกวาทินา ธมฺมวาทํ นิสฺสาย ปฏิกมฺมํ กตฺวา อตฺตนา สาธิโต ชโย สุชโยติ ปฐมสจฺจิก โฏฺฐฯ ตเตฺถตํ วุจฺจติ –

> ‘‘นิคฺคโห ปรวาทิสฺส, สุโทฺธ ปฐมปญฺจเก;
> อสุโทฺธ ปน ตเสฺสว, ปฏิกมฺมชโย ตหึฯ
>
> ‘‘นิคฺคโห สกวาทิสฺส, อสุโทฺธ ทุติยปญฺจเก;
> วิสุโทฺธ ปน ตเสฺสว, ปฏิกมฺมชโย ตหึฯ
>
> ‘‘ตสฺมา ทฺวีสุปิ ฐาเนสุ, ชโยว สกวาทิโน;
> ธเมฺมน หิ ชโย นาม, อธเมฺมน กุโต ชโยฯ
>
> ‘‘สจฺจิกเฏฺฐ ยถา เจตฺถ, ปญฺจกทฺวยมณฺฑิเต;
> ธมฺมาธมฺมวเสเนว, วุโตฺต ชยปราชโยฯ
>
> ‘‘อิโต ปเรสุ สเพฺพสุ, สจฺจิกเฏฺฐสุ ปณฺฑิโต;

เอวเมว วิภาเวยฺย, อุโภ ชยปราชเย’’ติฯ

๒. โอกาสสจฺจิกโฏฺฐ

๑. อนุโลมปจฺจนีกวณฺณนา

๑๑. เอวํ สุทฺธิกสจฺจิกฏฺฐํ วิตฺถาเรตฺวา อิทานิ ตเมว อปเรหิ โอกาสาทีหิ นเยหิ วิตฺถาเรตุํ ปุน **ปุคฺคโล อุปลพฺภตี**ติอาทิ อารทฺธํฯ ตตฺถ ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา ปรวาทิสฺสฯ ปุน **สพฺพตฺถา**ติ สรีรํ สนฺธาย อนุโยโค สกวาทิสฺส, รูปสฺมิํ อตฺตานํ สมนุปสฺสนาโทสญฺจ ‘อญฺญํ ชีวํ อญฺญํ สรีร’นฺติ อาปชฺชนโทสญฺจ ทิสฺวา ปฏิเกฺขโป ปรวาทิสฺสฯ เสสเมตฺถ อนุโลมปจฺจนีกปญฺจเก เหฏฺฐา วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ ปาโฐ ปน สงฺขิโตฺต ฯ ตตฺถ ยสฺมา สรีรํ สนฺธาย ‘‘สพฺพตฺถ น อุปลพฺภตี’’ติ วุเตฺต สรีรโต พหิ อุปลพฺภตีติ อาปชฺชติฯ ตสฺมา ปจฺจนีเก ปฏิเกฺขโป สกวาทิสฺส, ปฐมํ อนุชานิตฺวา ปจฺฉา อวชานาตีติ ฉลวาทสฺส วเสน ปฏิกมฺมํ ปรวาทิสฺสฯ เสสํ ปากฏเมวฯ

๓. กาลสจฺจิกโฏฺฐ

๑. อนุโลมปจฺจนีกวณฺณนา

๑๒. ทุติยนเย **สพฺพทา**ติ ปุริมปจฺฉิมชาติกาลญฺจ ธรมานปรินิพฺพุตกาลญฺจ สนฺธาย อนุโยโค สกวาทิสฺส, เสฺวว ขตฺติโย โส พฺราหฺมโณติอาทีนํ อาปตฺติโทสญฺจ ธรมานปรินิพฺพุตานํ วิเสสาภาวโทสญฺจ ทิสฺวา ปฏิเกฺขโป ปรวาทิสฺสฯ เสสํ ปฐมนเย วุตฺตสทิสเมวฯ

๔. อวยวสจฺจิกโฏฺฐ

๑. อนุโลมปจฺจนีกวณฺณนา

๑๓. ตติยนเย **สเพฺพสู**ติ ขนฺธายตนาทีนิ สนฺธาย อนุโยโค สกวาทิสฺส, รูปสฺมิํ อตฺตา, จกฺขุสฺมิํ อตฺตาติอาทิโทสภเยน ปฏิเกฺขโป ปรวาทิสฺสฯ เสสํ ตาทิสเมวาติฯ

โอกาสทิสจฺจิกฏฺฐาทิ

๒. ปจฺจนีกานุโลมวณฺณนา

๑๔. เอวเมตานิ ตีณิ อนุโลมปจฺจนีกปญฺจเก อนุโลมมตฺตวเสเนว ตาว ปฏิปาฏิยา ภาเชตฺวา ปุน ปจฺจนีกานุโลมปญฺจเก ปจฺจนีกมตฺตวเสเนว ภาเชตุํ **ปุคฺคโล นุปลพฺภตี**ติอาทิ อารทฺธํฯ ตตฺถ อนุโลมปญฺจกสฺส ปาฬิยํ สงฺขิปิตฺวา อาคเต ปจฺจนีเก วุตฺตนเยเนว ปจฺจนีกสฺส จ ปาฬิยํ สงฺขิปิตฺวา อาคเต อนุโลเม วุตฺตนเยเนว อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ เอตฺตาวตา สุทฺธิกสฺส เจว อิเมสญฺจ ติณฺณนฺติ จตุนฺนํ สจฺจิกฏฺฐานํ เอเกกสฺมิํ สจฺจิกเฏฺฐ อนุโลมปจฺจนีกสฺส ปจฺจนีกานุโลมสฺส จาติ ทฺวินฺนํ ทฺวินฺนํ ปจฺจนีกานํ วเสน อยํ อฏฺฐมุขา นาม วาทยุตฺติ นิทฺทิฏฺฐา โหตีติ เวทิตพฺพาฯ ยา เอเกกสฺมิํ มุเข เอเกกสฺส นิคฺคหสฺส วเสน **อฏฺฐกนิคฺคโห**ติ ปาฬิยํ ลิขิยติฯ ตเตฺถตํ วุจฺจติ –

> ‘‘เอวํ จตุพฺพิเธ ปเญฺห, ปญฺจกทฺวยเภทโต;
> เอสา อฏฺฐมุขา นาม, วาทยุตฺติ ปกาสิตาฯ

“อเฏฺฐว นิคฺคหา ตตฺถ, จตฺตาโร เตสุ ธมฺมิกา;
อธมฺมิกา จ จตฺตาโร, สพฺพตฺถ สกวาทิโน;
ชโย ปราชโย เจว, สพฺพตฺถ ปรวาทิโน”ติฯ

สจฺจิกฏฺฐวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. สุทฺธิกสํสนฺทนวณฺณนา

๑๗-๒๗. อิทานิ รูปาทีหิ สทฺธึ สจฺจิกฏฺฐสํสนฺทนํ โหติฯ ตตฺถ **รูปญฺจา**ติ ยถา รูปํ ปรมตฺถโต อุปลพฺภติ, กึ เต ปุคฺคโลปิ ตเถว อุปลพฺภตีติ สนฺธาย ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, อตฺถิ ปุคฺคโลติ วจนมตฺตํ คเหตฺวา ปฏิญฺญา ปรวาทิสฺสฯ ยทิ เต รูปํ วิย ปรมตฺถโต ปุคฺคโล อตฺถิ, รูปโต เวทนาทีนํ วิย ปุคฺคลสฺสาปิ อญฺญตฺตํ อาปชฺชตีติ อนุโยโค สกวาทิสฺส, สมยสุตฺตวิโรธํ ทิสฺวา ปฏิกฺเขโป ปรวาทิสฺสฯ เสสํ อตฺถโต ปากฏเมวฯ ธมฺมโต ปเนตฺถ สตฺตปญฺญาสเภทสฺส สจฺจิกฏฺฐปรมตฺถสฺส วเสน สกวาทีปกฺขมูลเก อนุโลมปจฺจนีเก สตฺตปญฺญาส อนุโลมปญฺจกานิ ทสฺสิตานิฯ ปฏิกมฺมจตุกฺกาทีนิ สงฺขิตฺตานิฯ ปรวาทีปกฺขมูลเกปิ ปจฺจนีกานุโลเม สตฺตปญฺญาส ปฏิโลมปญฺจกานิ ทสฺสิตานิฯ ปฏิกมฺมจตุกฺกาทีนิ สงฺขิตฺตานิฯ ตตฺถ ‘‘วุตฺตํ ภควตา’’ติ วจนมเตฺตน ปุคฺคลสฺส อตฺถิตํ รูปสฺส จ สจฺจิกฏฺฐปรมตฺถวเสน อุปลพฺภนียตํ ทเสฺสตฺวา อุภินฺนํ อญฺญตฺตํ ปฏิชานาปนตฺถํ **วุตฺตํ ภควตา**ติ อนุโยโค ปรวาทิสฺส, สมฺมุติปรมตฺถานํ เอกตฺตนานตฺตปญฺหสฺส ฐปนียตฺตา ปฏิกฺเขโป สกวาทิสฺสฯ เสสมิธาปิ อตฺถโต ปากฏเมวาติฯ

สุทฺธิกสํสนฺทนวณฺณนาฯ

๖. โอปมฺมสํสนฺทนวณฺณนา

๒๘-๓๖. อิทานิ รูปาทีเหว สทฺธึ โอปมฺมวเสน สจฺจิกฏฺฐสํสนฺทนํ โหติฯ ตตฺถ รูปเวทนานํ อุปลทฺธิสามเญฺญน อญฺญตฺตปุจฺฉา จ ปุคฺคลรูปานํ อุปลทฺธิสามญฺญปุจฺฉา จาติ ปุจฺฉาทฺวยมฺปิ สกวาทิสฺส, อุโภปิ ปฏิญฺญา ปรวาทิสฺสฯ ปรวาทินา อนุญฺญาเตน อุปลทฺธิสามเญฺญน รูปเวทนานํ วิย รูปปุคฺคลานํ อญฺญตฺตานุโยโค สกวาทิสฺส, ปฏิกฺเขโป อิตรสฺสฯ เสสมิธาปิ อตฺถโต ปากฏเมวฯ ธมฺมโต ปเนตฺถ รูปมูลกาทีนํ จกฺกานญฺจ วเสน สกวาทีปกฺขวีสาธิกานิ นว นิคฺคหปญฺจกสตานิ ทสฺสิตานิฯ กถํ? ขเนฺธสุ ตาว รูปมูลเก จเกฺก จตฺตาริ, ตถา เวทนาทิมูลเกสูติ วีสติฯ อายตเนสุ จกฺขายตนมูลเก จเกฺก เอกาทส, ตถา เสเสสูติ ทฺวตฺตึสสตํฯ ธาตูสุ จกฺขุธาตุมูลเก จเกฺก สตฺตรส, ตถา เสเสสูติ ฉาธิกานิ ตีณิ สตานิฯ อินฺทฺริเยสุ จกฺขุนฺทฺริยมูลเก จเกฺก เอกวีสติ, ตถา เสเสสูติ ทฺวาสฏฺฐาธิกานิ จตฺตาริ สตานิฯ เอวํ สพฺพานิปิ วีสาธิกานิ นว นิคฺคหปญฺจกสตานิ โหนฺติฯ

๓๗-๔๕. ปรวาทีปเกฺขปิ **รูปํ อุปลพฺภตี**ติ อนุโลมวเสเนว รูปเวทนาทีนํ อญฺญตฺตปฏิญฺญํ กาเรตฺวา ปุน อตฺถิ ปุคฺคโลติ สุตฺตํ นิสฺสาย ฉลวเสน ปุคฺคลสฺส รูปาทีหิ อุปลทฺธิสามญฺญํ อาโรเปตฺวา อญฺญตฺตานุโยโค กโตฯ เสสมิธาปิ อตฺถโต อุตฺตานเมวฯ ธมฺมโตปิ สกวาทีปเกฺข วุตฺตนเยน วีสาธิกานิ นว ปฏิกมฺมปญฺจกสตานิ ทสฺสิตานิฯ

รูปาทีหิ สทฺธึ โอปมฺมวเสน สจฺจิกฏฺฐสํสนฺทนํฯ

๗. จตุกฺกนยสํสนฺทนวณฺณนา

๔๖-๕๒. อิทานิ ยํ สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถน อุปลพฺภติ, เตน ยสฺมา รูปาทีสุ สตฺตปญฺญาสาย สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถสุ อญฺญตเรน ภวิตพฺพํ; รูปาทินิสฺสิเตน วา, อญฺญตฺร วา รูปาทีหิ, รูปาทีนํ วา นิสฺสเยน, ตสฺมา อิมินา จตุกฺกนเยน สจฺจิกฏฺฐสํสนฺทนํ อารทฺธํฯ ตตฺถ **รูปํ ปุคฺคโล**ติ อนุโยโค สกวาทิสฺส, อุจฺเฉททิฏฺฐิภเยน **น เหวา**ติ ปฏิกฺเขโป ปรวาทิสฺส, นิคฺคหาโรปนํ สกวาทิสฺสฯ กึ ปเนตํ ยุตฺตํ, นนุ รูปํ เวทนาติ วุตฺตมฺปิ ปฏิกฺขิปิตพฺพเมวาติ? อาม ปฏิกฺขิปิตพฺพํฯ ตํ ปน รูปโต เวทนาย อญฺญสภาวสพฺภาวโต, น อญฺญตฺตาภาวโตฯ อยญฺจ รูปาทีสุ เอกธมฺมโตปิ ปุคฺคลสฺส อญฺญตฺตํ น อิจฺฉติ, ตสฺมา ยุตฺตํฯ อยญฺจ อนุโยโค รูปํ ปุคฺคโล…เป.… อญฺญาตาวินฺทฺริยํ ปุคฺคโลติ สกลํ ปรมตฺถสจฺจํ สนฺธาย อารโทฺธฯ สกลํ ปน ปจฺจตฺตลกฺขณวเสน เอกโต วตฺตุํ น สกฺกาติ ตนฺติวเสน อนุโยคลกฺขณมตฺตเมตํ ฐปิตํฯ เตน วิญฺญู อตฺถํ วิภาเวนฺติฯ วาทกาเมน ปน อิมํ ลกฺขณํ คเหตฺวา ยถา ยถา ปรวาทิสฺส โอกาโส น โหติ, ตถา ตถา วตฺตพฺพํฯ อิติ ตนฺติวเสน อนุโยคลกฺขณสฺส ฐปิตตฺตาปิ ยุตฺตเมวฯ อิมินา นเยน สพฺพานุโยเคสุ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

อยํ ปน วิเสโส – **รูปสฺมึ ปุคฺคโล**ติอาทีสุ ยถา เอกํ มหาภูตํ นิสฺสาย ตโย มหาภูตา, วตฺถุรูปํ นิสฺสาย วิญฺญาณํ รูปสฺมินฺติ วตฺตุํ วฏฺฏติ, กึ เต เอวํ รูปสฺมึ ปุคฺคโล? ยถา จ สภาควินิโพฺภคโต เวทนาทโย สพฺพธมฺมา, อรูปา วา ปน จตฺตาโร ขนฺธา, นิพฺพานเมว วา ''อญฺญตฺร รูปา''ติ วตฺตุํ วฏฺฏติ, กึ เต เอวํ ปุคฺคโล? ยถา จ จิตฺตสมุฏฺฐานานํ รูปานํ นิสฺสยวเสน ''เวทนาย รูปํ…เป.… วิญฺญาณสฺมึ รูป''นฺติ วตฺตุํ วฏฺฏติ, กึ เต เอวํ ปุคฺคโลติ? สพฺพานุโยเคสุ ปน อุจฺเฉททิฏฺฐิภเยน เจว สมยวิโรเธน จ ปฏิเกฺขโป ปรวาทิสฺสฯ เสสเมตฺถ อตฺถโต ปากฏเมวฯ ธมฺมโต ปเนตฺถ สตฺตปญฺญาสาย สจฺจิกเฏฺฐสุ เอเกกสฺมึ จตฺตาริ จตฺตาริ กตฺวา นิคฺคหวเสน อฏฺฐวีสาธิกานิ เทฺว ปญฺจกสตานิ ทสฺสิตานิฯ ปรวาทีปเกฺขปิ ปฏิกมฺมวเสน ตตฺตกาเนวฯ ยา ปเนตฺถ อตฺถิ ปุคฺคโลติ วุเตฺต สกวาทิสฺส ปฏิญฺญา, สา สุเตฺต อาคเตน สมฺมุติวเสนฯ โย รูปํ ปุคฺคโลติอาทีสุ ปฏิเกฺขโป, โส สกฺกายทิฏฺฐิปญฺหสฺส ฐปนียตฺตาฯ ปรวาทิสฺส ปฏิกมฺมํ ฉลวเสเนวาติฯ

จตุกฺกนยสํสนฺทนํฯ

นิฏฺฐิตา จ สํสนฺทนกถาฯ

๘. ลกฺขณยุตฺติวณฺณนา

๕๓. อิทานิ ลกฺขณยุตฺติ นาม โหติฯ ตตฺถ ยสฺมา ฐเปตฺวา นิพฺพานํ เสโส สจฺจิกฏฺฐปรมโตฺถ ปจฺจยปฏิพทฺธตาย สปฺปจฺจโย, ปจฺจเยหิ สมาคมฺม กตตฺตา สงฺขโต, อุปฺปชฺชิตฺวา นิรุชฺฌนโต สทา อภาวโต อสสฺสโต, อุปฺปตฺติการณสงฺขาตสฺส นิมิตฺตสฺส อตฺถิตาย สนิมิโตฺต, นิพฺพานํ วุตฺตปฺปการาภาวโต อปฺปจฺจยํ อสงฺขตํ สสฺสตํ อนิมิตฺตนฺติ อิทํ สจฺจิกฏฺฐสฺส ลกฺขณํฯ ตสฺมา ยทิ ปุคฺคโลปิ สจฺจิกฏฺฐปรมโตฺถ ตสฺสาปิ อิมินา ลกฺขเณน ภวิตพฺพนฺติ สนฺธาย **ปุคฺคโล สปฺปจฺจโย**ติอาทโย อฏฺฐปิ อนุโยคา สกวาทิสฺส , ปฏิเกฺขโป ปรวาทิสฺสฯ อาชานาหิ นิคฺคหนฺติอาทิ ปเนตฺถ สงฺขิตฺตํฯ เอวเมตานิ สกวาทีปเกฺข อนุโลมปจฺจนีเก อนุโลมมตฺตวเสน อฏฺฐ ปญฺจกานิ เวทิตพฺพานิฯ

๕๔. ปรวาทีปเกฺขปิ ปจฺจนีกานุโลเม ปจฺจนีกมตฺตวเสน อเฏฺฐวฯ ตตฺถ ยสฺมา ปรวาทินา สุตฺตวเสน สมฺมุติสจฺจํ สาธิตํ, สมฺมุติยา จ สปฺปจฺจยาทิภาโว นตฺถิ, ตสฺมา ยาถาวโต จ ปฏิ

เกฺขโป สกวาทิสฺสฯ ฉลวเสน ปน วตฺตพฺพํ ‘‘อาชานาหิ ปฏิกมฺม’’นฺติอาทิ สพฺพํ อิธาปิ สงฺขิตฺตเมวฯ

ลกฺขณยุตฺติกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. วจนโสธนวณฺณนา

๕๕-๕๙. อิทานิ วจนโสธนํ โหติฯ ตตฺถ ยเทตํ ปุคฺคโล อุปลพฺภตีติ วจนํ, ตํ โสเธตุํ **ปุคฺคโล อุปลพฺภติ, อุปลพฺภติ ปุคฺคโล**ติฯ ปุจฺฉา สกวาทิสฺสฯ ตสฺสโตฺถ – ยเทตํ ปุคฺคโล อุปลพฺภตีติ ปททฺวยํ, ตํ เอกตฺถํ วา ภเวยฺย นานตฺถํ วาฯ ยทิ ตาว นานตฺถํ, ยถา อญฺญํ รูปํ, อญฺญา เวทนา, เอวํ อโญฺญ ปุคฺคโล, อโญฺญ อุปลพฺภตีติ อาปชฺชติฯ อเถกตฺถํ, ยถา ยํ จิตฺตํ ตํ มโน, เอวํ เสฺวว ปุคฺคโล, โส อุปลพฺภตีติ อาปชฺชติฯ เตน ตํ วทามิ ‘‘ยทิ เต โย ปุคฺคโล, โส อุปลพฺภติ, เอวํ สเนฺต โย โย อุปลพฺภติ, โส โส ปุคฺคโลติ อาปชฺชติ, กิํ สมฺปฏิจฺฉสิ เอต’’นฺติ? ตโต ปุคฺคลวาที ยสฺมา ปุคฺคลสฺส อุปลพฺภตํ อิจฺฉติ, น อุปลพฺภมานานมฺปิ รูปาทีนํ ปุคฺคลภาวํ, ตสฺมา **ปุคฺคโล อุปลพฺภติ, อุปลพฺภติ เก หิ จิ ปุคฺคโล เก หิ จิ น ปุคฺคโล**ติอาทิมาหฯ ตสฺสโตฺถ – มม ปุคฺคโล อตฺถิ ปุคฺคโลติ สตฺถุ วจนโต อุปลพฺภติฯ โย ปน อุปลพฺภติ, น โส สโพฺพ ปุคฺคโล, อถ โข เก หิ จิ ปุคฺคโล เก หิ จิ น ปุคฺคโลติฯ ตตฺถ **โก**-การเตฺถ **เก**-กาโร, **หิ**-กาโร จ นิปาตมโตฺตฯ โกจิ ปุคฺคโล, โกจิ น ปุคฺคโลติ อยํ ปเนตฺถ อโตฺถฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ปุคฺคโลปิ หิ รูปาทีสุปิ โย โกจิ ธโมฺม อุปลพฺภติเยว, ตตฺถ ปุคฺคโลว ปุคฺคโลฯ รูปาทีสุ ปน โกจิปิ น ปุคฺคโลติฯ ตโต ตํ สกวาที อาห – **ปุคฺคโล เก หิ จิ อุปลพฺภติ เก หิ จิ น อุปลพฺภตี**ติฯ ตสฺสโตฺถ – ปุคฺคโล อุปลพฺภตีติ ปททฺวยสฺส อตฺถโต เอกเตฺต ยทิ อุปลพฺภตีติ อนุญฺญาโต ธโมฺม ปุคฺคลโต อนโญฺญปิ โกจิ ปุคฺคโล โกจิ น ปุคฺคโล, ปุคฺคโลปิ เต โกจิ อุปลพฺภติ, โกจิ น อุปลพฺภตีติ อาปชฺชติ, กิํ สมฺปฏิจฺฉสิ เอตนฺติ? โส ปุคฺคลสฺส อนุปลทฺธิํ อนิจฺฉโนฺต **น เหว**นฺติ ปฏิกฺขิปติฯ อิโต ปรํ ‘‘อาชานาหิ นิคฺคห’’นฺติอาทิ สพฺพํ สงฺขิตฺตํฯ วิตฺถารโต ปน เวทิตพฺพํฯ **ปุคฺคโล สจฺจิกโฏฺฐ**ติอาทีสุปิ เอเสว นโยฯ สพฺพานิ เหตานิ อุปลพฺภติเววจนาเนว, อปิจ ยสฺมา ‘‘ปุคฺคโล อุปลพฺภติสจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถนา’’ติ อยํ ปุคฺคลวาทิโน ปฏิญฺญา, ตสฺมาสฺส ยเถว ปุคฺคโล อุปลพฺภตีติ ลทฺธิ, เอวเมวํ ปุคฺคโล สจฺจิกโฏฺฐติปิ อาปชฺชติฯ ยา ปนสฺส ปุคฺคโล อตฺถีติ ลทฺธิ, ตสฺสา วิชฺชมาโนติเววจนเมว, ตสฺมา สพฺพานิเปตานิ วจนานิ โสธิตานิฯ

๖๐. ตตฺถ ยํ อวสาเน **‘‘ปุคฺคโล อตฺถิ, อตฺถิ น สโพฺพ ปุคฺคโล’’**ติอาทิ วุตฺตํ, ตตฺรายมธิปฺปาโย – ยเญฺหตํ ปรวาทินา ‘‘ปุคฺคโล อตฺถิ, อตฺถิ เกหิจิ ปุคฺคโล, เกหิจิ น ปุคฺคโล’’ติ วุตฺตํ, ตํ ยสฺมา อตฺถโต ปุคฺคโล อตฺถิ, อตฺถิ น สโพฺพ ปุคฺคโลติ เอตฺตกํ โหติ, ตสฺมา นํ สกวาที สมฺปฏิจฺฉาเปตฺวา อิทานิ นํ เอวํ อนุยุญฺชติฯ ตยา หิ ‘‘อตฺถิ ปุคฺคโล อตฺตหิตาย ปฏิปโนฺน’’ติ วจนมตฺตํ นิสฺสาย ‘‘ปุคฺคโล อตฺถี’’ติ ลทฺธิ คหิตา, ยถา จ ภควตา เอตํ วุตฺตํ, ตถา ‘‘สุญฺญโต โลกํ อเวกฺขสฺสุ, โมฆราชา, สทา สโต’’ติอาทินา (สุ. นิ. ๑๑๒๕) นเยน ‘‘นตฺถี’’ติปิ วุตฺตํ, ตสฺมา ยเถว เต ‘‘ปุคฺคโล อตฺถิ, อตฺถิ น สโพฺพ ปุคฺคโล’’ติ ลทฺธิ, ตถา ปุคฺคโล นตฺถิ, นตฺถิ น สโพฺพ ปุคฺคโลติปิ อาปชฺชติ, กิํ เอตํ สมฺปฏิจฺฉสีติ? อถ นํ อสมฺปฏิจฺฉโนฺต **น เหวา**ติ ปฏิกฺขิปติฯ เสสเมตฺถ นิคฺคหาทิวิธานํ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพนฺติฯ

วจนโสธนวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. ปญฺญตฺตานุโยควณฺณนา

๖๑-๖๖. อิทานิ ปญฺญตฺตานุโยโค นาม โหติฯ รูปธาตุยา หิ ปุคฺคลวาที รูปึ ปุคฺคลํ ปญฺญเปติ, ตถา อรูปธาตุยา อรูปึฯ ตสฺส ตํ ลทฺธึ ภินฺทิตุํ สพฺพาปิ ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา จ ปฏิเกฺขโป จ อิตรสฺส ฯ โส หิ **รูปี**ติ วุเตฺต รูปกายสพฺภาวโต เจว ตถารูปาย จ ปญฺญตฺติยา อตฺถิตาย ปฏิชานาติฯ **กามี**ติ วุเตฺต วีตราคสพฺภาวโต เจว ตถารูปาย จ ปญฺญตฺติยา นตฺถิตาย ปฏิกฺขิปติฯ **อรูปี**ติ วุเตฺตปิ อรูปกฺขนฺธสพฺภาวโต เจว ตถารูปาย จ ปญฺญตฺติยา อตฺถิตาย ปฏิชานาติฯ ทฺวีสุปิ นเยสฺ สโตฺตติ ปุคฺคลสฺส เววจนวเสน วุตฺตํฯ

๖๗. อิทานิ ยสฺมา โส ‘‘กาเย กายานุปสฺสี’’ติ อาคตฏฺฐาเน อโญฺญ กาโย อโญฺญ ปุคฺคโลติ อิจฺฉติ, ตสฺมา ตํ ลทฺธึ ภินฺทิตุํ **กาโยติ วา สรีรนฺติ วา**ติอาทิ สกวาทีปุจฺฉา โหติฯ ตตฺถ **กายํ อปฺปิยํ กริตฺวา**ติ กายํ อเปฺปตพฺพํ อลฺลียาเปตพฺพํ เอกีภาวํ อุปเนตพฺพํ อวิภชิตพฺพํ กตฺวา ปุจฺฉามีติ อโตฺถฯ **เอเสเส**ติ เอโส โสเยวฯ เอเส เอเสติปิ ปาโฐฯ เอโส เอโสเยวาติ อโตฺถฯ **เอกเฎฺฐ**ติ เอกโฎฺฐฯ **สเม สมภาเค ตชฺชาเต**ติ สโม สมภาโค ตชฺชาติโกฯ วจนมเตฺตเยเวตฺถ เภโทฯ อตฺถโต ปน กาโยว เอโสติ ปุจฺฉติฯ ปรวาที นานตฺตํ อปสฺสโนฺต **อามนฺตา**ติ ปฏิชานาติฯ **ปุคฺคโลติ วา ชีโวติ วา**ติ ปุจฺฉายปิ เอเสว นโยฯ **อโญฺญ กาโย**ติ ปุโฎฺฐ ปน กายานุปสฺสนาย เอวํลทฺธิกตฺตา ปฏิชานาติฯ **อญฺญํ ชีว**นฺติ ปุโฎฺฐ ปน อาหจฺจ ภาสิตํ สุตฺตํ ปฏิกฺขิปิตุํ อสโกฺกโนฺต อวชานาติฯ ตโต ปรํ ‘‘อาชานาหิ นิคฺคห’’นฺติอาทิ อุตฺตานตฺถเมวฯ

๖๘. ปรวาทีปเกฺข ปน **อโญฺญ กาโย อโญฺญ ปุคฺคโล**ติ ปุโฎฺฐ สกวาที ฐปนียปญฺหตฺตา ปฏิกฺขิปติ, ปรวาที ฉลวเสน ปฏิกมฺมํ กโรติฯ ตมฺปิ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

ปญฺญตฺตานุโยควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๑. คติอนุโยควณฺณนา

๖๙-๗๒. อิทานิ คติปริวตฺตนมุเขน จุติปฏิสนฺธิอนุโยโค โหติฯ ตตฺถ ยสฺมา ปุคฺคลวาที ‘‘ส สตฺตกฺขตฺตุปรมํ สนฺธาวิตฺวาน ปุคฺคโล’’ติอาทีนิ (สํ. นิ. ๒.๑๓๓; อิติวุ. ๒๔) สุตฺตานิ นิสฺสาย ปุคฺคโล สนฺธาวตีติ ลทฺธึ คเหตฺวา โวหรติ , ตสฺมาสฺส ตํ ลทฺธึ ภินฺทิตุํ **สนฺธาวตี**ติ ปุจฺฉา สกวาทิสฺสฯ ตตฺถ **สนฺธาวตี**ติ สํสรติ คมนาคมนํ กโรติฯ อตฺตโน ลทฺธิวเสน ปฏิญฺญา ปรวาทิสฺสฯ **โส ปุคฺคโล**ติอาทโย อนุโยโคปิ สกวาทิสฺส, ปฏิเกฺขโป อิตรสฺสฯ ตตฺถ **โส**ติ โสเยวาติ อโตฺถฯ เอวํ ปน อนุยุโตฺต สสฺสตทิฏฺฐิภเยน ปฏิกฺขิปติฯ **อโญฺญ**ติ ปุโฎฺฐ อุเจฺฉททิฏฺฐิภเยนฯ **โส จ อโญฺญ จา**ติ ปุโฎฺฐ เอกจฺจสสฺสตทิฏฺฐิภเยนฯ **เนว โส น อโญฺญ**ติ ปุโฎฺฐ อมราวิเกฺขปทิฏฺฐิภเยนฯ ปุน จตฺตาโรปิ ปเญฺห เอกโต ปุโฎฺฐ จตุนฺนมฺปิ ทิฏฺฐีนํ ภเยน ปฏิกฺขิปิตฺวา ปุน ยานิสฺส สุตฺตานิ นิสฺสาย ลทฺธิ อุปฺปนฺนา ตานิ ทเสฺสโนฺต **เตน หิ ปุคฺคโล สนฺธาวตี**ติอาทิมาหฯ

๗๖. ปุน สกวาทินา ‘‘ยฺวายํ ตว ลทฺธิยา สนฺธาวติ, กึ โส อสฺมิญฺจ ปรสฺมิญฺจ โลเก เอโกเยวา’’ติ อธิปฺปาเยน **เสฺววา**ติ นิยเมตฺวา ปุโฎฺฐ สสฺสตภยา ปฏิกฺขิปิตฺวา ปุน ทฬฺหํ กตฺวา ตเถว ปุโฎฺฐ ยสฺมา โส ปุคฺคโลว น อโญฺญ ภาโว, ‘‘โส ตโต จุโต อิธูปปโนฺน’’ติอาทิสุตฺตมฺปิ (ปารา. ๑๒; ที. นิ. ๑.๒๔๕) อตฺถิ, ตสฺมา ปฏิชานาติฯ **เสฺวว มนุโสฺส**ติ ปุโฎฺฐ มนุสฺสเสฺสว เทวตฺตาภาวโต ปฏิกฺขิปติฯ

๗๗. ปุน ปุโฏฺฐ ‘‘อหํ เตน สมเยน สุเนโตฺต นาม สตฺถา อโหสิ’’นฺติอาทิสุตฺตวเสน (อ. นิ. ๗.๖๖ อตฺถโต สมานํ) ปฏิชานาติฯ อถสฺส สกวาที เทวมนุสฺสุปฺปตฺตีนํ นานตฺตโต วจนํ มิจฺฉาติ ปกาเสนฺโต **มนุโสฺส หุตฺวา**ติอาทิมาหฯ

๗๘. ตตฺถ **เหวํ มรณํ น เหหิตี**ติ เอวํ สเนฺต มรณํ น ภวิสฺสตีติ อโตฺถฯ อิโต ปรํ ยโกฺข เปโตติ อตฺตภาวนานตฺตวเสน อนุโยคนานตฺตํ เวทิตพฺพํฯ

๘๒. **ขตฺติโย**ติอาทีนิ ชาติวเสน เจว องฺคเวกลฺลาทิวเสน จ วุตฺตานิฯ

๘๗. ปุน **น วตฺตพฺพ**นฺติ ปรวาทินา ปุโฏฺฐ อิธฏฺฐกสฺส อุปฺปตฺติวเสน ปรโลกสฺส คมนาภาวโต ปฏิญฺญา สกวาทิสฺส ปุน โสตาปนฺนสฺส ภวนฺตเรปิ โสตาปนฺนภาวาวิชหนโต ทุติยปฏิญฺญาปิ ตเสฺสวฯ **หญฺจี**ติอาทิวจนํ ปรวาทิสฺสฯ

๘๘. ปุน เทวโลเก อุปฺปนฺนสฺส มนุสฺสตฺตาภาวทสฺสเนน อนุโยโค สกวาทิสฺสฯ

๘๙. ตโต ปรํ **อนโญฺญ อวิคโต**ติ เอตฺถ **อนโญฺญ**ติ สพฺพากาเรน เอกสทิโสฯ **อวิคโต**ติ เอเกนาปิ อากาเรน อวิคโตติ อโตฺถฯ **น เหวน**ฺติ เทวโลเก อุปฺปนฺนสฺส มนุสฺสภาวาภาวโต เอวมาหฯ

๙๐. ปุน ทฬฺหํ กตฺวา อนุยุโตฺต ‘‘เสฺวว ปุคฺคโล สนฺธาวตี’’ติ ลทฺธิยา อนุชานาติฯ **หตฺถจฺฉิโนฺน**ติอาทิ อาการวิคมนทสฺสเนน อวิคโต **สนฺธาวตี**ติ ลทฺธิภินฺทนตฺถํ วุตฺตํฯ ตตฺถ **อฬจฺฉิโนฺน**ติ ยสฺส องฺคุฏฺฐกา ฉินฺนาฯ **กณฺฑรจฺฉิโนฺน**ติ ยสฺส มหานฺหารู ฉินฺนาฯ

๙๑. **สรูโป**ติอาทีสุ ปฐเม ปเญฺห อิมินา รูปกาเยน สทฺธิํ อคมนํ สนฺธาย ปฏิกฺขิปติฯ ทุติเย อนฺตราภวปุคฺคลํ สนฺธาย ปฏิชานาติฯ โส หิ ตสฺส ลทฺธิยา สรูโปว คนฺตฺวา มาตุกุจฺฉิํ ปวิสติฯ อถสฺส ตํ รูปํ ภิชฺชติฯ **ตํ ชีว**นฺติ เยน รูปสงฺขาเตน สรีเรน สทฺธิํ คจฺฉติ, กิมสฺส ตเทว ชีวํ ตํ สรีรนฺติ ปุจฺฉติฯ ปรวาที อิธ สรีรนิเกฺขปา สุตฺตวิโรธา จ ปฏิกฺขิปติฯ

สเวทโนติอาทีสุ อสญฺญุปฺปตฺติํ สนฺธาย ปฏิกฺขิปติ, ตทญฺญํ อุปฺปตฺติํ สนฺธาย ปฏิชานาติฯ **ตํ ชีว**นฺติ เยน เวทนาทิสงฺขาเตน สรีเรน สทฺธิํ คจฺฉติฯ กิมสฺส ตเทว ชีวํ ตํ สรีรนฺติ ปุจฺฉติฯ ตํ ชีวํ ตํ สรีรํ, อญฺญํ ชีวํ อญฺญํ สรีรนฺติ เอติสฺสา หิ ลทฺธิยา ปญฺจปิ ขนฺธา สรีรนฺติ อธิเปฺปตาฯ ปรวาที สุตฺตวิโรธา ปฏิกฺขิปติฯ

๙๒. **อรูโป**ติอาทีสุ ปฐเม ปเญฺห อนฺตราภวํ สนฺธาย ปฏิกฺขิปติฯ ทุติเย อรูปา รูปํ อุปฺปชฺชมานํ สนฺธาย ปฏิชานาติฯ **อญฺญํ, ชีว**นฺติ ยํ รูปสงฺขาตํ สรีรํ ปหาย อรูโป สนฺธาวติ, กิํ เต ตํ สรีรํ อญฺญํ, อญฺญํ ชีวนฺติ ปุจฺฉติฯ อิตโร สุตฺตวิโรธา ปฏิกฺขิปติฯ

อเวทโนติอาทีสุ สญฺญีภวํ สนฺธาย ปฏิกฺขิปติ, ตทญฺญํ อุปฺปตฺติํ สนฺธาย ปฏิชานาติฯ **อญฺญํ ชีว**นฺติ ยํ เวทนาทิสงฺขาตํ สรีรํ ปหาย อเวทโน อวิญฺญาโณ สนฺธาวติ, กิํ เต ตํ อญฺญํ สรีรํ, อญฺญํ ชีวนฺติ ปุจฺฉติฯ อิตโร สุตฺตวิโรธา ปฏิกฺขิปติฯ

๙๓. **รูปํ สนฺธาวตี**ติอาทีสุ เย รูปาทโย ขเนฺธ อุปาทาย ปุคฺคลํ ปญฺญเปติ, กิํ เต ตสฺมิํ ปุคฺคเล สนฺธาวเนฺต ตมฺปิ รูปํ สนฺธาวตีติ ปุจฺฉติฯ ปรวาที ‘‘อวิชฺชานีวรณานํ สตฺตานํ ตณฺหาสํโยชนานํ สนฺธาวตํ สํสรต’’นฺติ สตฺตเสฺสว สนฺธาวนวจนโต ปฏิกฺขิปติฯ ปุน ปุโฏฺฐ ยสฺมา รู

ปาทิธเมฺม วินา ปุคฺคโล นตฺถิ, ตสฺมา ตสฺมึ สนฺธาวเนฺต เตนปิ รูเปน สนฺธาวิตพฺพนฺติ สญฺญาย ปฏิชานาติฯ เวทนาทีสุปิ เอเสว นโยฯ

๙๔. **รูปํ น สนฺธาวตี**ติอาทีสุ ยสฺมา เต รูปํ ปุคฺคโล น โหติ, เสฺวว จ สนฺธาวตีติ วเทสิ, ตสฺมา ตํ ปุจฺฉามิ, กึ เต รูปํ น สนฺธาวตีติ อโตฺถฯ อิตโร ปุคฺคเล สนฺธาวเนฺต น สกฺกา ตสฺส อุปาทานภูเตน รูเปน สนฺธาวิตุนฺติ สญฺญาย ปฏิกฺขิปติฯ ปุน ปุโฏฺฐ สตฺตานเญฺญว สนฺธาวนวจนโต ปฏิชานาติฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานเมวฯ

คาถานํ ปน อยมโตฺถ – อายสฺมโต มเตน รุกฺขํ อุปาทาย ฉายา วิย, อินฺธนํ อุปาทาย อคฺคิ วิย จ, ขเนฺธ อุปาทาย ปุคฺคโล; รูปาทีนํ สนฺธาวเน อสติ เตสุ ขเนฺธสุ ภิชฺชมาเนสุ โส ตว ปุคฺคโล ภิชฺชติ เจ, เอวํ สเนฺต อุเจฺฉทา ภวติ ทิฏฺฐิ, อุเจฺฉททิฏฺฐิ เต อาปชฺชติฯ กตรา ยา พุเทฺธน วิวชฺชิตา อกุสลทิฏฺฐิฯ ยา ปน ''อุเจฺฉทวาที สมโณ โคตโม''ติ ปริยายภาสิตา, น ตํ วทามาติ ทเสฺสติฯ อถาปิ เตสุ ขเนฺธสุ ภิชฺชมาเนสุ โส ปุคฺคโล น ภิชฺชติ, เอวํ สเนฺต สสฺสโต ปุคฺคโล โหติฯ ตโต โส นิพฺพาเนน สมสโม อาปชฺชติ ฯ **สมสโม**ติ อติวิย สโม, สเมน วา สโม, สมภาเวเนว สโมฯ ยเถว นิพฺพานํ นุปฺปชฺชติ น ภิชฺชติ, เอวํ เต ปุคฺคโลปิ เตน สมสโมติฯ

คติปริวตฺตนมุเขน จุติปฏิสนฺธานุโยโค นิฏฺฐิโตฯ

อนุโยควณฺณนาฯ

๑๒. อุปาทาปญฺญตฺตานุโยควณฺณนา

๙๕. อิทานิ อุปาทาปญฺญตฺตานุโยโค โหติฯ ตตฺถ ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญาปฏิเกฺขโป ปรวาทิสฺสฯ โส หิ รุกฺขํ อุปาทาย ฉายาย วิย, อินฺธนํ อุปาทาย อคฺคิสฺส วิย จ, รูปาทีนิ อุปาทาย ปุคฺคลสฺส ปญฺญตฺตึ ปญฺญาปนํ อวโพธนํ อิจฺฉติ, ตสฺมา ''รูปํ อุปาทายา''ติ ปุโฏฺฐ ปฏิชานาติฯ ปุน ยถา รุกฺขุปาทานา ฉายา รุโกฺข วิย, อินฺธนุปาทาโน จ อคฺคิ อินฺธนํ วิย อนิจฺจาทิธโมฺม, เอวํ เต รูปาทิอุปาทาโน ปุคฺคโล รูปาทโย วิย อนิโจฺจติ อิมมตฺถํ ปุโฏฺฐ อตฺตโน ลทฺธิยํ ฐตฺวา ปฏิกฺขิปติฯ

๙๗. **นีลํ รูปํ อุปาทาย นีโล**ติอาทีสุ นีลรูเปน สทฺธึ ปุคฺคลสฺส เอกตฺตํ, เอกสรีเร นีลาทีนํ พหูนํ วเสน พหุภาวญฺจ อนิจฺฉเนฺต ปฏิกฺขิปติฯ

๙๘. **กุสลํ เวทน**นฺติ เอตฺถาปิ เวทนาย สทฺธึ เอกตฺตํ เอกสนฺตาเน พหูนํ กุสลเวทนานํ วเสน พหุภาวญฺจ อนิจฺฉเนฺต ปฏิกฺขิปติฯ ทุติยนเย มคฺคกุสโลติอาทิวจนสพฺภาวโต เฉกฏฺฐํ สนฺธาย ปฏิชานาติฯ **สผโล**ติอาทีนิ ปุโฏฺฐ ตถารูปสฺส โวหารสฺส อภาวโต ปฏิกฺขิปติฯ

๙๙. อกุสลปเกฺข อเฉกฏฺฐํ สนฺธาย ปฏิชานาติฯ

๑๐๐. อพฺยากตปเกฺข สสฺสตาทิวเสน อพฺยากตภาวํ สนฺธาย ปฏิชานาติฯ เสสเมตฺถ เหฏฺฐา วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ

๑๐๔. **จกฺขุํ อุปาทายา**ติอาทีสุ ''จกฺขุมา วิสมานีว…เป…. ปาปานิ ปริวชฺชเย''ติ(อุทา. ๔๓) อาทิโวหารสพฺภาวโต ปฏิชานาติฯ จกฺขุมตฺตาทินิโรเธน ปุคฺคลนิโรธํ

อนิจฺฉโนฺต ปฏิกฺขิปติฯ

๑๐๗. **รูปํ อุปาทาย เวทนํ อุปาทายา**ติ เอตฺถ อเญฺญปิ รูปมูลกา ทุกติกจตุกฺกา เวทิตพฺพาฯ ยสฺมา ปน ขเนฺธ อุปาทาย ปุคฺคลสฺส ปญฺญตฺติ, ตสฺมา เทฺวปิ ตโยปิ จตฺตาโรปิ ปญฺจปิ อุปาทาย ปญฺญตฺตึ ปฏิชานาติฯ เอกสนฺตาเน ปน ทฺวินฺนํ ปญฺจนฺนํ วา อภาวา ปฏิกฺขิปติฯ อายตนาทีสุปิ เอเสว นโยฯ

๑๑๒. อิทานิ ยํ อุปาทาย ยสฺส ปญฺญตฺติ, ยถา ตสฺส อนิจฺจตาย ตสฺสาปิ อนิจฺจตา, ตโต จ อญฺญตฺตํ สิทฺธํ, เอวํ ตสฺส ปุคฺคลสฺสาปิ อาปชฺชตีติ ทเสฺสตุํ **ยถา รุกฺข**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อุปาทายา**ติ ปฏิจฺจ อาคมฺม, น วินา ตนฺติ อโตฺถฯ ปรวาที ปน ตถา อนิจฺฉโนฺต ลทฺธิยํ ฐตฺวา ปฏิกฺขิปติฯ

๑๑๕. **นิคโฬ**ติ สงฺขลิกพนฺธนํฯ **เนคฬิโก**ติ เตน พนฺธโก **ยสฺส รูปํ โส รูปวา**ติ ยสฺมา ยสฺส รูปํ โส รูปวา โหติ, ตสฺมา ยถา น นิคโฬ …เป.… อโญฺญ รูปวาติ อโตฺถฯ

๑๑๖. **จิเตฺต จิเตฺต**ติอาทีสุ สราคาทิจิตฺตวเสน สราคาทิตํ สนฺธาย จิตฺตานุปสฺสนาวเสน ปฏิชานาติฯ **ชายตี**ติอาทินา นเยน ปุโฎฺฐ ปุคฺคลสฺส ขณิกภาวํ อนิจฺฉโนฺต ปฏิกฺขิปติฯ ''โส''ติ วา ''อโญฺญ''ติ วา ปุโฎฺฐ สสฺสตุเจฺฉทภเยน ปฏิกฺขิปติฯ ปุน น วตฺตพฺพํ ''กุมารโก''ติ วา ''กุมาริกา''ติ วา ปุโฎฺฐ โลกโวหารสมุเจฺฉทภเยน วตฺตพฺพนฺติ ปฏิชานาติฯ เสสเมตฺถ ปากฎเมวฯ

๑๑๘. อิทานิ ปรวาที อเญฺญนากาเรน ลทฺธึ ปติฎฺฐาเปตุกาโม **น วตฺตพฺพํ ปุคฺคโล อุปลพฺภตี**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **น วตฺตพฺพ**นฺติ กึ เต อิมินา เอวํ พหุนา อุปาทาปญฺญตฺตานุโยเคน, อิทํ ตาว วเทหิ, กึ น วตฺตพฺพํ ''ปุคฺคโล อุปลพฺภติ สจฺจิกฎฺฐปรมเตฺถนา''ติฯ ตโต สกวาทินา อามนฺตาติ วุเตฺต **นนุ โย ปสฺสตี**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **โย**ติ ปุคฺคโล ฯ **ยนฺ**ติ รูปํฯ **เยนา**ติ จกฺขุนาฯ **โส**ติ ปุคฺคโลฯ **ตนฺ**ติ รูปํฯ **เตนา**ติ จกฺขุนาฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – นนุ โย ยํ รูปํ เยน จกฺขุนา ปสฺสติ, โส ตํ รูปํ เตน จกฺขุนา ปสฺสโนฺต ปุคฺคโลติฯ สกวาที กิญฺจาปิ จกฺขุวิญฺญาณสฺส นิสฺสยภาวํ คจฺฉนฺตํ จกฺขุเมว รูปํ ปสฺสติ, ตถา โสตเมว สทฺทํ สุณาติ…เป.… วิญฺญาณเมว ธมฺมํ วิชานาติ, ''อตฺถิ อรหโต จกฺขุ, ปสฺสติ อรหา จกฺขุนา รูป''นฺติอาทิสมฺมุติวเสน ปน อามนฺตาติ ปฏิชานาติฯ

๑๒๐. ตโต ฉลวาทํ นิสฺสาย ปรวาทินา ปุคฺคลสฺส วตฺตพฺพตาย สาธิตาย ตเมว วาทํ ปริวเตฺตตฺวา **ปุคฺคโล อุปลพฺภตี**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **โย น ปสฺสตี**ติ อโนฺธ อสญฺญสโตฺต อรูปํ อุปปโนฺน นิโรธํ สมาปโนฺน, อนโนฺธปิ จ อญฺญตฺร ทสฺสนสมยา น ปสฺสติ นามฯ เสสวาเรสุปิ เอเสว นโยฯ เสสํ ปาฬิวเสเนว อตฺถโต เวทิตพฺพํฯ

๑๒๒. สุตฺตสํสนฺทนายํ ทิพฺพสฺส จกฺขุโน รูปโคจรตฺตา **รูปํ ปสฺสตี**ติ อาหฯ ทุติยวาเร ''สเตฺต ปสฺสามี''ติวจนโต **ปุคฺคลํ ปสฺสตี**ติ อาหฯ ตติยวาเร ''รูปํ ทิสฺวา ปุคฺคลํ วิภาเวตี''ติ ลทฺธิโต **อุโภ ปสฺสตี**ติ อาหฯ ยสฺมา ปน ปสฺสิตพฺพํ นาม ทิฎฺฐํ สุตํ มุตํ วิญฺญาตนฺติ จตุพฺพิเธ รูปสงฺคเห รูปายตนเมว สงฺคหิตํ, ตสฺมา สกวาที ''รูปํ ปุคฺคโล, ปุคฺคโล รูปํ, อุโภ รูป''นฺติ อนุโยคํ กโรติฯ ตสฺสโตฺถ ปากโฎเยวาติฯ

อุปาทาปญฺญตฺตานุโยควณฺณนาฯ

๑๓. ปุริสการานุโยควณฺณนา

๑๒๓. อิทานิ ปุริสการานุโยโค โหติฯ ตตฺถ กมฺม สติ นิยมโต ตสฺส การเกนปิ ภวิตพฺพนฺติ ลทฺธิยา ปุจฺฉา ปรวาทิสฺส, ตถารูปานํ กมฺมานํ อตฺถิตาย ปฏิญฺญา สกวาทิสฺสฯ ปุน **กตฺตา กาเรตา**ติ ปุจฺฉา ปรวาทิสฺสฯ ตตฺถ **กตฺตา**ติ เตสํ กมฺมานํ การโกฯ **กาเรตา**ติ อาณตฺติเทสนาทีหิ อุปาเยหิ การาปโกฯ อิทานิ ยสฺมา ปรวาที ปุคฺคลํ สนฺธาย กตฺตาติ ปุจฺฉติ, น กรณมตฺตํ, ตสฺมา ปฏิเกฺขโป สกวาทิสฺสฯ

๑๒๔. **ตสฺส กตฺตา กาเรตา**ติ เอตฺถ ยทิ ยํ ยํ อุปลพฺภติ, ตสฺส ตสฺส กตฺตา ปุคฺคโล เต อุปลพฺภติ, กึ ตสฺสาปิ การโก จ การาปโก จ อโญฺญ ปุคฺคโล อุปลพฺภตีติ อโตฺถฯ ปรวาที ตถา อนิจฺฉโนฺต อิสฺสรนิมฺมานวาทภเยน ปฏิกฺขิปติฯ ปุน ปุโฎฺฐ ยสฺมา ปุคฺคลํ มาตาปิตโร ชเนนฺติ นามํ กโรนฺติ โปเสนฺติ, ตสฺมาสฺส เต การกาฯ เย จ ปน ตํ กลฺยาณมิตฺตา วา อาจริยา วา ตานิ ตานิ วิชฺชาฎฺฐานสิปฺปายตนานิ สิกฺขาเปนฺติ , เต การาปกา นามาติ อิมมตฺถํ สนฺธาย ปฏิชานาติฯ ปุริมกมฺมเมว ตสฺส กตฺตา เจว การาเปตา จาติ อธิเปฺปตํฯ

๑๒๕. **ตสฺส ตเสฺสวา**ติ อิมินา อิทํ ปุจฺฉติ – ยทิ กมฺมานํ การกสฺส กตฺตา ตสฺสาปิ กตฺตา ตสฺสาปิ กตฺตา อเตฺถว, เอวํ สเนฺต ปุริเมน ปุริเมน อวสฺสํ ปจฺฉา ปจฺฉา ปุคฺคโล กาตโพฺพติ อิมินาปิ เต กมฺมานํ การเกน ปุคฺคเลน อายตึ อโญฺญ ปุคฺคโล กาตโพฺพ, เตนาปิ อโญฺญติ นตฺถิ ทุกฺขสฺส อนฺตกิริยา, นตฺถิ วฎฺฎสฺส อุปเจฺฉโท, นตฺถิ อปฺปจฺจยปรินิพฺพานํฯ ปจฺจยาภาเวน ปจฺจยปฎิพทฺธสฺส ทุกฺขสฺส อภาวา ยํ นิพฺพานํ วุตฺตํ, นตฺถิ เต ตนฺติฯ อถ วา **ตสฺส ตเสฺสวา**ติ ยทิ กมฺมํ กมฺมมตฺตํ น โหติ, ตสฺส ปน การโก ปุคฺคโล, ตสฺสาปิ การโก, ตสฺสาปิ การโกติ เอวํ ปุคฺคลปรมฺปรา อตฺถิฯ เอวํ สเนฺต ยา เอสา กมฺมวฎฺฎสฺส อปฺปวตฺติกรเณน ทุกฺขสฺส อนฺตกิริยา วุตฺตา, สา นตฺถีติ อโตฺถฯ ปรวาที ตํ อนิจฺฉโนฺต ปฏิกฺขิปติฯ อิโต อปราสุปิ อุปลพฺภติ สามเญฺญน การกปุจฺฉาสุ ปุคฺคลํเยว สนฺธาย ‘‘กตฺตา กาเรตา’’ติ วุตฺตํ, น ปจฺจเยฯ น หิ มหาปถวีอาทีนํ ปจฺจยา นตฺถิฯ

๑๓๕. **อโญฺญ กลฺยาณปาปกานํ กมฺมานํ กตฺตา**ติ ปโญฺห ‘‘สงฺขารวนฺตํ วา อตฺตาน’’นฺติอาทิทิฎฺฐิภยา ปฏิกฺขิโตฺตฯ

๑๓๖. **วิปาโก อุปลพฺภตี**ติอาทิ วิปากปฏิสํเวทีวเสน ปุคฺคลํ ทเสฺสนฺตสฺส ลทฺธิภินฺทนตฺถํ วุตฺตํฯ ตตฺถ **วิปากปฏิสํเวที**ติ อนุโยโค ปรวาทิสฺส , วิปากปวตฺติโต อญฺญสฺส เวทกสฺส อภาวา ปฏิเกฺขโป สกวาทิสฺสฯ ปุน ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ

๑๓๘. **ตสฺส ปฏิสํเวที**ติ ตสฺส วิปากปฏิสํเวทกสฺส ปฏิสํเวที ยสฺมา ปน ปฏิสํเวทิตโพฺพนาม วิปาโก, น จ ปุคฺคโล วิปาโก, ตสฺมา ปฏิเกฺขโป ปรวาทิสฺสฯ ปุน ปุโฎฺฐ ยสฺมา ปุญฺญวิปาเก ฐิตตฺตา วิปากปฏิสํเวที ปุตฺตํ วา ปตึ วา มาตา วา ชายา วา ปริจุมฺพติ ปริสชฺชติ, ตสฺมา ตถารูปํ ปฏิสํเวทิตํ สนฺธาย ปฏิชานาติ ปรวาทีฯ

ตสฺส ตเสฺสวาติ ยทิ วิปาโก วิปากมตฺตํ น โหติ, ตสฺส ปน ปฏิสํเวที ปุคฺคโล, ตสฺสาปิ ปฏิสํเวที ตสฺสาปิ ปฏิสํเวทีติ เอวํ ปุคฺคลปรมฺปรา อตฺถิฯ เอวํ สเนฺต ยา เอสา วิปากวฎฺฎสฺส อปฺปวตฺติกรเณน ทุกฺขสฺส อนฺตกิริยา วุตฺตา, สา นตฺถีติ อโตฺถฯ อิโต ปรํ อุปลพฺภติสามเญฺญน ปฏิสํเวทีปุจฺฉาสุ เหฎฺฐา วุตฺตนเยเนว อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

๑๔๒. **อโญฺญ กลฺยาณปาปกานํ กมฺมานํ วิปากปฏิสํเวที**ติ ปโญฺห ‘‘เวทนวนฺตํ วา อตฺตาน’’นฺติอาทิทิฏฺฐิภยา ปฏิกฺขิโตฺตฯ

๑๔๓. **ทิพฺพํ สุข**นฺติอาทิ กลฺยาณปาปกานํ กมฺมานํ วิปากํ ภาเชตฺวา ทสฺสนวเสน อารทฺธํฯ ตํ สพฺพํ เหฏฺฐา วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ สกวาทิโน เจตฺถ ปุคฺคลวเสเนว ปฏิสํเวที ปฏิเกฺขโป เวทิตโพฺพ, น เวทยิตวเสนฯ

๑๔๘. **มหาปถวี**อาทีนิ หิ อารมฺมณํ กตฺวา เวทยิตานํ อุปฺปตฺติ อปฺปฏิสิทฺธาฯ

๑๗๐. **กตฺตา กาเรตา วิปากปฏิสํเวที**ติอาทิ โวมิสฺสกนยวเสน อารทฺธํฯ ตตฺถ **โส กโรตี**ติ ยํ ตฺวํ กตฺตาติ จ ปฏิสํเวทีติ จ วเทสิ, กิํ โสเยว กโรติ, โส ปฏิสํเวเทติฯ อยมนุโยโค สกวาทิสฺส, สุตฺตวิโรธภเยน ปฏิเกฺขโป ปรวาทิสฺสฯ

๑๗๑. ปุน ปุโฎฺฐ ‘‘อิธ นนฺทติ เปจฺจ นนฺทตี’’ติอาทิสุตฺตวเสน (ธ. ป. ๑๘) ปฏิญฺญา ตเสฺสวฯ อถสฺส วจโนกาสํ ปฏิพาหโนฺต สกวาที **สยํกตํ สุขทุกฺข**นฺติ อาหฯ

๑๗๒. ตตฺถ **อโญฺญ กโรตี**ติ การกเวทกานํ อญฺญตฺตปุจฺฉาวเสน วุตฺตํฯ ตโต ปรวาที สุตฺตวิโรธภเยน ปฏิกฺขิปิตฺวา ปุน ปุโฎฺฐ ‘‘มนุสฺสภูโต กตฺวา เทวภูโต ปฏิสํเวเทตี’’ติ มญฺญมาโน ปฏิชานาติ ฯ เอวํวาทิโน ปน ปรํกตํ สุขทุกฺขํ อาปชฺชตีติ ตสฺส วเสน ปุโฎฺฐ ปุน ปฏิกฺขิปติฯ

๑๗๔. **โส จ อโญฺญ จา**ติ การกเวทกานํ เอกตฺตอญฺญตฺตปุจฺฉาวเสน วุตฺตํฯ ตโต ปรวาที สุตฺตวิโรธภเยเนว ปฏิกฺขิปิตฺวา ปุน ปุโฎฺฐ ปุริเม เทฺวปิ นเย เอกโต กตฺวา ปฏิชานาติฯ เอวํวาทิโน ปน สยํกตญฺจ ปรํกตญฺจ สุขทุกฺขํ อาปชฺชตีติ ตสฺส วเสน ปุโฎฺฐ ปุน ปฏิกฺขิปติฯ

๑๗๖. **เนว โส กโรตี**ติ การกเวทกานํ เอกตฺตอญฺญตฺตปฏิเกฺขปวเสน วุตฺตํฯ ตโต ปรวาที สุตฺตวิโรธวเสเนว ปฏิกฺขิปิตฺวา ปุน ปุโฎฺฐ ยสฺมา มนุโสฺส เทวโลกูปปตฺติยา กมฺมํ กตฺวา น มนุสฺสภูโตว ปฏิสํเวเทติ, นาปิ เยน กมฺมํ กตํ, ตโต อโญฺญว ปฏิสํเวเทติ, ตสฺมา การกโต เวทโก เนว โส โหติ, น อโญฺญติ มญฺญมาโน ปฏิชานาติฯ ลทฺธิมตฺตเมเวตํ? เอวํวาทิโน ปน อสยํการํ อปรํการํ อธิจฺจสมุปฺปนฺนํ สุขทุกฺขํ อาปชฺชตีติ ตสฺส วเสน ปุโฎฺฐ ปุน ปฏิกฺขิปติฯ อปิจ อิมสฺมิํ โวมิสฺสกนเย อาทิโต ปฏฺฐาย อิมินาปิ นเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ ยสฺมา หิ อยํ ปุคฺคลวาที กมฺมานํ การกเญฺจว เวทกญฺจ อิจฺฉติ, ตสฺมาสฺส โย การโก, เตเนว วา เวทเกน ภวิตพฺพํ, อเญฺญน วา อุโภหิ วา ภวิตพฺพํ, อุโภหิ วาปิ น ภวิตพฺพนฺติ อิทมาปนฺนํ โหติฯ เอวมาปนฺนเมว อนุโยคํ อนุยุญฺชโนฺต สกวาที ‘‘โส กโรตี’’ติอาทโย จตฺตาโรปิ วิกเปฺป อาหฯ เสสํ วุตฺตปฺปการเมวฯ

ปริโยสาเน ปน จตฺตาโรปิ ปญฺหา เอกโต ปุฏฺฐาฯ ตตฺถ ปฏิเกฺขโป จ ปฏิชานนา จ สยํกตาทิโทสปฺปตฺติ จ ปุริมนเยเนว เวทิตพฺพาฯ อิโต ปรํ ‘‘กลฺยาณปาปกานี’’ติ อวตฺวา เหฏฺฐา วุตฺตนยา เอว ‘‘กมฺมํ อตฺถี’’ติอาทินา วิกเปฺปน ทสฺสิตาฯ เตสมฺปิ เหฏฺฐา วุตฺตนเยเนว อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

ปุริสการานุโยควณฺณนาฯ

กลฺยาณวโคฺคติปิ เอตเสฺสว นามํฯ

๑๔. อภิญฺญานุโยควณฺณนา

๑๙๓. อิโต ปรํ อภิญฺญานุโยคาทิวเสน อรหตฺตสาธนา โหติฯ ตตฺถ **อามนฺตา**ติ สกวาทินา ปฏิญฺญาเต ปรวาที ‘‘พหิทฺธา อนินฺทฺริยพทฺธรูเป อิทฺธิวิธาทิวิเสสาธิคโม นตฺถิ, อชฺฌตฺตํ อตฺถิ, ตสฺมา อิทฺธาทินิพฺพตฺตเกน ปุคฺคเลน ภวิตพฺพ’’นฺติ มญฺญมาโน **นนุ อตฺถิ โกจิ อิทฺธึ วิกุพฺพตี**ติอาทิมาหฯ ตํ สพฺพํ อุตฺตานตฺถเมวฯ

อภิญฺญานุโยควณฺณนาฯ

๑๕-๑๘. ญาตกานุโยคาทิวณฺณนา

๑๙๗. อิทานิ **มาตา**ติอาทิโก ญาตกานุโยโคฯ **ขตฺติโย**ติอาทิโก ชาติอนุโยโคฯ **คหฏฺโฐ ปพฺพชิโต**ติ ปฏิปตฺติอนุโยโคฯ **เทโว มนุสฺโส**ติ อุปปตฺติอนุโยโคฯ **โสตาปนฺโน**ติอาทิโก ปฏิเวธานุโยโค, อริยานุโยโคติปิ วุจฺจติฯ เต สเพฺพ อุตฺตานตฺถาเยวฯ ‘‘อรหา หุตฺวา น อรหา’’ติ ปเนตฺถ โมฆปญฺหตฺตา น วุตฺตํฯ

๒๐๖. **จตฺตาโร ปุริสยุคา**ติอาทิ สํฆานุโยโค, โสปิ อุตฺตานโตฺถเยวฯ

๒๐๙. **สงฺขโต**ติอาทิ สจฺจิกฏฺฐสภาวานุโยโคฯ ตตฺถ **ตติยา โกฏี**ติ ปุจฺฉา สกวาทิสฺสฯ ตถารูปสฺส สจฺจิกฏฺฐสฺส อภาวโต ปฏิเกฺขโป ปรวาทิสฺสฯ ปุน ปุโฏฺฐ ปุคฺคลํ สนฺธาย ปฏิญฺญา ตเสฺสวฯ

๒๑๑. **อโญฺญ ปุคฺคโล**ติปเญฺหปิ สงฺขเตหิ ขเนฺธหิ อญฺญตฺตํ อนิจฺฉโนฺต ปฏิเกฺขโป ตเสฺสวฯ

๒๑๒. **ขนฺธา สงฺขตา**ติอาทิ สงฺขตาสงฺขตานิ สรูเปน ทเสฺสตฺวา อญฺญตฺตปุจฺฉนตฺถํ วุตฺตํฯ

๒๑๓. **รูปํ สงฺขตน**ฺติอาทิ ขเนฺธ วิภาคโต ทเสฺสตฺวา อญฺญตฺตปุจฺฉนตฺถํ วุตฺตํฯ

๒๑๔. **ปุคฺคลสฺส อุปฺปาโท**ติ ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ‘‘ชาติธมฺมา ชราธมฺมา, อโถ มรณธมฺมิโน’’ติอาทิสุตฺตวเสน ปฏิญฺญา ปรวาทิสฺสฯ สงฺขตภาวํ ปนสฺส โส น อิจฺฉติ, ตสฺมา ปฏิกฺขิปติฯ

๒๑๕. ปุน **น อุปฺปาโท ปญฺญายตี**ติอาทินา นเยน ปุโฏฺฐ ‘‘ทุกฺขเมว หิ สโมฺภติ , ทุกฺขํ ติฏฺฐติ เวติ จา’’ติอาทิวจนโต (สํ. นิ. ๑.๑๗๑) ปุคฺคลสฺส อุปฺปาทาทโย นาม น ยุชฺชนฺตีติ ปฏิชานาติฯ

๒๑๖. **อตฺถตฺถมฺหี**ติ อตฺถํ วุจฺจติ นิพฺพานํฯ ตตฺถ **อตฺถี**ติ ปุจฺฉติฯ ตสฺส อตฺถิตาย สสฺสตํ, นตฺถิตายฯ อุเจฺฉโท อาปชฺชติฯ ตทุภยมฺปิ อนิจฺฉโนฺต ปจฺฉา ปฏิกฺขิปติฯ

ญาตกานุโยคาทิวณฺณนาฯ

๑๙. ปฏิเวธานุโยคาทิวณฺณนา

๒๑๗. ภวํ นิสฺสาย ปเณฺห **ภวนฺ**ติ อุปปตฺติภวํฯ

๒๑๘. เวทนํ เวทิยมานปเณฺห เวทนํ เวทิยมาโน ปริคฺคหิตเวทโน โยคาวจโรว ปชานาติ, พาลปุถุชฺชโน นปฺปชานาติฯ

๒๒๔. กายานุปสฺสนาทิปญฺหา อุตฺตานตฺถาเยวฯ

๒๒๖. ปารายนคาถาย **สุญฺญโต โลกํ อเวกฺขสฺสู**ติ สตฺตสุญฺญตวเสน ขนฺธโลกํ โอโลเกหีติ อโตฺถฯ

๒๒๘. **ปุคฺคโล อเวกฺขตี**ติ สกวาทิปุจฺฉาฯ ปรวาทิสฺส หิ ''สุญฺญโต โลกํ อเวกฺขสฺสู''ติ คาถาย โย อเวกฺขติ, โส ปุคฺคโลติ ลทฺธิ, ตสฺมา นํ เอวํ ปุจฺฉติฯ **สห รูเปนา**ติ รูปกาเยน สทฺธิํฯ ตโต อนิสฺสโฎ หุตฺวาติ อโตฺถฯ อิทํ ปญฺจโวการวเสน อนุชานิตฺวา ปุน ตํ ชีวนฺติ ปุโฎฺฐ สุตฺตวิโรธภเยน ปฏิกฺขิปติฯ **วินา รูเปนา**ติ อิทํ จตุโวการวเสน อนุชานิตฺวา ปุน อญฺญํ ชีวนฺติ ปุโฎฺฐ สุตฺตวิโรธภเยเนว ปฏิกฺขิปติฯ ''อพฺภนฺตรคโต''ติ จ ''พหิทฺธา นิกฺขมิตฺวา''ติ จ อิทํ ''สห รูเปน วินา รูเปนา''ติ เหฎฺฐา วุตฺตสฺส ลกฺขณวจนํฯ ตตฺถ **อพฺภนฺตรคโต**ติ รูปสฺส อโนฺตคโต, อิโต วา เอโตฺต วา อนิกฺขมิตฺวา รูปปริเจฺฉทวเสเนว ฐิโต หุตฺวาติ อโตฺถฯ **นิกฺขมิตฺวา**ติ รูปปริเจฺฉทํ อติกฺกมิตฺวาฯ รูปํ อนิสฺสิโต หุตฺวาติ อโตฺถฯ

๒๓๑. **อนตฺตา**ติ อตฺตนา ชีเวน ปุคฺคเลน รหิโตฯ เอกธเมฺมปิ ปุคฺคโล นตฺถีติ อโตฺถฯ เอวํ สพฺพสุตฺตานํ อาคมฎฺฐกถาสุ วุตฺตนเยเนว อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ อิธ ปน สนฺธายภาสิตมตฺตเมว วกฺขามฯ

๒๓๗. **วุตฺตํ ภควตา สปฺปิกุโมฺภ**ติอาทิ ''สพฺพาว เทสนา ยถารุตวเสเนว อตฺถโต น คเหตพฺพา''ติ ทสฺสนตฺถํ อาภตํฯ ยถา หิ สุวณฺณํ คเหตฺวา กโต สุวณฺณวิกาโร กุโมฺภ สุวณฺณกุโมฺภติ วุจฺจติ, น เอวํ สปฺปิํ คเหตฺวา กโต สปฺปิสฺส วิกาโร สปฺปิกุโมฺภ นาม อตฺถิฯ ยสฺมิํ ปน กุเมฺภ สปฺปิ ปกฺขิตฺตํ, โส สปฺปิกุโมฺภ นามาติ อยเมตฺถ อโตฺถฯ เตลกุมฺภาทีสุปิ เอเสว นโยฯ ยถา จ นิพฺพานํ นิจฺจํ ธุวํ, น เอวํ ภตฺตํ วา ยาคุ วา อตฺถิฯ กาลปริเจฺฉทํ ปน อกตฺวา ทิวเส ทิวเส ทสฺสามาติ ปญฺญตฺตวเสน ''นิจฺจภตฺตํ ธุวยาคู''ติ วุจฺจตีติ อยเมตฺถ อโตฺถฯ

''อตฺถิ ปุคฺคโล อตฺตหิตาย ปฏิปโนฺน''ติอาทีสุปิ ยถา รูปาทโย ธมฺมา ปจฺจตฺตลกฺขณสามญฺญลกฺขณวเสน อตฺถิ, น เอวํ ปุคฺคโล ฯ รูปาทีสุ ปน สติ 'เอวํนาโม''เอวํโคโตฺต'ติ โวหาโร โหติฯ อิติ อิมินา โลกโวหาเรน โลกสมฺมุติยา โลกนิรุตฺติยา อตฺถิ ปุคฺคโลติ อยเมตฺถ อโตฺถฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ ภควตา – ''อิมา โข จิตฺต, โลกสมญฺญา โลกนิรุตฺติโย โลกโวหารา โลกปญฺญตฺติโย''ติ (ที. นิ. ๑.๔๔๐)ฯ รูปาทิธมฺมา ปน วินาปิ โลกสมฺมุติํ ปจฺจตฺตสามญฺญลกฺขณวเสน ปญฺญาปนโต อตฺถีติ อยเมตฺถ อโตฺถฯ

พุทฺธานํ ปน **เทฺว กถา** สมฺมุติกถา จ ปรมตฺถกถา จฯ ตตฺถ สโตฺต, ปุคฺคโล, เทโว, พฺรหฺมาติอาทิกา **สมฺมุติกถา** นามฯ อนิจฺจํ, ทุกฺขํ, อนตฺตา, ขนฺธา, ธาตุโย, อายตนานิ, สติปฎฺฐานา, สมฺมปฺปธานาติอาทิกา **ปรมตฺถกถา** นามฯ

ตตฺถ โย สมฺมุติเทสนาย สโตฺตติ วา…เป…. พฺรหฺมาติ วาติ วุเตฺต ชานิตุํ ปฏิวิชฺฌิตุํ นิยฺยาตุํ อรหตฺตชยคฺคาหํ คเหตุํ สโกฺกติ, ตสฺส ภควา อาทิโตว สโตฺตติ วา ปุคฺคโลติ วา โปโสติ วา เทโวติ วา พฺรหฺมาติ วา กเถติฯ โย ปรมตฺถเทสนาย อนิจฺจนฺติ วา ทุกฺขนฺติ วาติอาทีสุ อญฺญตรํ สุตฺวาว ชานิตุํ ปฏิวิชฺฌิตุํ นิยฺยาตุํ อรหตฺตชยคฺคาหํ คเหตุํ สโกฺกติฯ ตสฺส อนิจฺจนฺติอาทีสุ อญฺญตรํ กเถติฯ ตถา สมฺมุติกถาย พุชฺฌนกสตฺตสฺส น ปฐมํ ปรมตฺถกถํ กเถติฯ สมฺมุติกถาย ปน โพเธตฺวา ปจฺฉา ปรมตฺถกถํ กเถติ ฯ ปรมตฺถกถาย พุชฺฌนกสตฺตสฺสาปิ น ปฐมํ สมฺมุติกถํ กเถติฯ ปรมตฺถกถาย ปน โพเธตฺวา ปจฺฉา สมฺมุติกถํ กเถติฯ ปกติยา ปน ปฐมเมว ปรมตฺถกถํ กเถนฺตสฺส เทสนา ลูขาการา โหติฯ ตสฺมา พุทฺธา ปฐมํ สมฺมุติกถํ กเถตฺวา ปจฺฉา ปรมตฺถกถํ กเถนฺติฯ เต สมฺมุติกถํ กเถนฺตาปิ สจฺจเมว สภาวเมว อมุสาว กเถนฺติฯ ปรมตฺถกถํ กเถนฺตาปิ สจฺจเมว สภาวเมว อมุสาว กเถนฺติฯ อยญฺหิ –

> ‘‘ทุเว สจฺจานิ อกฺขาสิ, สมฺพุโทฺธ วทตํ วโร;
> สมฺมุตึ ปรมตฺถญฺจ, ตติยํ นุปลพฺภติ’’ฯ

ตตฺถ –

> ‘‘สเงฺกตวจนํ สจฺจํ, โลกสมฺมุติการณํ;
> ปรมตฺถวจนํ สจฺจํ, ธมฺมานํ ตถลกฺขณ’’นฺติฯ

อปโร นโย – เทฺว ภควโต เทสนา ปรมตฺถเทสนา จ ขนฺธาทิวเสน, สมฺมุติเทสนา จ สปฺปิกุมฺภาทิวเสนฯ น หิ ภควา สมญฺญํ อติธาวติฯ ตสฺมา ‘‘อตฺถิ ปุคฺคโล’’ติ วจนมตฺตโต อภินิเวโส น กาตโพฺพฯ สตฺถารา หิ –

> ‘‘ปญฺญตฺตึ อนติกฺกมฺม, ปรมโตฺถ ปกาสิโต;
> สมญฺญํ นาติธาเวยฺย, ตสฺมา อโญฺญปิ ปณฺฑิโต;
> ปรมตฺถํ ปกาเสนฺโต, สมญฺญํ นาติธาวเย’’ฯ

เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

ปุคฺคลกถา นิฎฺฐิตาฯ

๒. ปริหานิกถา

๑. วาทยุตฺติปริหานิวณฺณนา

๒๓๙. อิทานิ ปริหานิกถา โหติฯ ปริหานิธมฺมํ อปริหานิธมฺมํ, ‘‘เทฺวเม, ภิกฺขเว, ธมฺมา เสกฺขสฺส, ภิกฺขุโน ปริหานาย สํวตฺตนฺติ’’ (อ. นิ. ๒.๑๘๕), ‘‘ปญฺจิเม, ภิกฺขเว, ธมฺมา สมยวิมุตฺตสฺส ภิกฺขุโน ปริหานาย สํวตฺตนฺตี’’ติ (อ. นิ. ๕.๑๔๙) เอวมาทีนิ หิ สุตฺตานิ นิสฺสาย สมฺมิติยา วชฺชิปุตฺตกา สพฺพตฺถิวาทิโน เอกเจฺจ จ มหาสงฺฆิกา อรหโตปิ ปริหานึ อิจฺฉนฺติ, ตสฺมา เต วา โหนฺตุ อเญฺญเยว วา, เยสํ อยํ ลทฺธิ, เตสํ ลทฺธิภินฺทนตฺถํ **ปริหายติ อรหา อรหตฺตา**ติ ปุจฺฉา สกวาทิสฺสฯ ตตฺร **ปริหายตี**ติ เทฺว ปริหานิโย ปตฺตปริหานิ จ อปฺปตฺตปริหานิ จฯ ตตฺถ ‘‘ทุติยมฺปิ โข อายสฺมา โคธิโก ตมฺหา สามยิกาย เจโตวิมุตฺติยา ปริหายี’’ติ (สํ. นิ. ๑.๑๕๙) อยํ ปตฺตปริหานิ นามฯ ‘‘มา โว สามญฺญตฺถิกานํ สตํ สามญฺญโตฺถ ปริหายี’’ติ (ม. นิ. ๑.๔๑๖-๔๑๘) อยํ อปฺปตฺตปริหานิฯ ตาสุ อิธ ปตฺตปริหานิ อธิเปฺปตาฯ ตญฺหิ สนฺธาย **อามนฺตา**ติ ปฏิญฺญา ปรวาทิสฺสฯ สกสมเย ปน อิมํ ปตฺตปริหานึ นาม โลกิยสมาปตฺติยาว อิจฺฉนฺติ, น อรหตฺตาทีหิ สามญฺญผเลหิฯ ปรสมเยปิ นํ สพฺพสามญฺญผเลสุ สพฺพภเวสุ สพฺพกาเลสุ สเพฺพสญฺจ ปุคฺคลานํ น อิจฺฉนฺติฯ ตํ ปน เตสํ ลทฺธิมตฺตเมวาติ สพฺพํ ลทฺธิชาลํ ภินฺทิตุํ ปุน **สพฺพตฺถา**ติอาทินา นเยน เทสนา วฑฺฒิตาฯ

ตตฺถ ยสฺมา ปรวาที กเมน ปริหายิตฺวา โสตาปตฺติผเล ฐิตสฺส อรหโต ปริหานึ น อิจฺฉติ, อุปริผเลสุ ฐิตเสฺสว อิจฺฉติฯ ยสฺมา จ รูปารูปภเวสุ ฐิตสฺส น อิจฺฉติ, กมฺมารามตาทีนํ ปน ปริหานิยธมฺมานํ ภาวโต กามภเว ฐิตเสฺสว อิจฺฉติ, ตสฺมา ‘‘สพฺพตฺถา’’ติ ปุโฏฺฐ ปฏิกฺขิปติฯ ปุน ทฬฺหํ กตฺวา ปุโฏฺฐ กามภวํ สนฺธาย ปฏิชานาติฯ สพฺพสฺมิมฺปิ หิ กามภเว ปริหานิกรา กามคุณา อตฺถิ, ตสฺมา ตตฺถ ปริหายตีติ ตสฺส ลทฺธิฯ

ตติยปุจฺฉาย **ปริหานี**ติ ปริหานิกเร ธเมฺม ปุจฺฉติฯ ตตฺถ ยสฺมา ปริหานิ นาม กมฺมารามตาทิธมฺมา, วิเสสโต วา กามราคพฺยาปาทา เอว, เต จ รูปารูปภเว นตฺถิ, ตสฺมา ‘‘น เหว’’นฺติ ปฏิเกฺขโป ปรวาทิสฺสฯ

สพฺพทาติ กาลปุจฺฉาฯ ตตฺถ ปฐมปเญฺห โยนิโสมนสิการกาเล อปริหายนโต ปฏิกฺขิปติฯ ทุติเย อโยนิโสมนสิกโรโต รตฺติภาเค วา ทิวสภาเค วา สพฺพทา ปริหายนโต ปฏิชานาติฯ ตติเย ปริหานิกรธมฺมสมาโยเค สติ มุหุตฺตเมว ปริหานิ นาม โหติ, ตโต ปุเพฺพ อปริหีนสฺส ปจฺฉา ปริหีนสฺส จ ปริหานิ นาม นตฺถีติ ปฏิกฺขิปติฯ

สเพฺพว อรหโนฺตติ ปญฺหานํ ปฐมสฺมึ ติกฺขินฺทฺริเย สนฺธาย ปฏิกฺขิปติฯ ทุติยสฺมึ มุทินฺทฺริเย สนฺธาย ปฏิชานาติฯ ตติยสฺมิมฺปิ ติกฺขินฺทฺริยาว อธิเปฺปตาฯ เตสญฺหิ สเพฺพสมฺปิ ปริหานิ น โหตีติ ตสฺส ลทฺธิฯ

เสฏฺฐิอุทาหรเณ ปฐมปุจฺฉา ปรวาทิสฺส, ทุติยา สกวาทิสฺสฯ ตตฺรายํ อธิปฺปาโย – ยํ มํ ตุเมฺห ปุจฺฉถ – ‘‘อรหา อรหตฺตา ปริหายโนฺต จตูหิ ผเลหิ ปริหายตี’’ติ, ตตฺร โว ปฏิปุจฺฉามิ – ‘‘จตูหิ สตสหเสฺสหิ เสฏฺฐี เสฏฺฐิตฺตํ กโรโนฺต สตสหเสฺสหิ ปริหีเน เสฏฺฐี เสฏฺฐิตฺตา ปริหีโน โหตี’’ติฯ ตโต สกวาทินา เอกเทเสน ปริหานึ สนฺธาย ‘‘อามนฺตา’’ติ วุเตฺต **สพฺพสาปเตยฺยา ปริหีโน โหตี**ติ ปุจฺฉติฯ ตถา อปริหีนตฺตา สกวาที น เหวาติ วตฺวา อถ นํ ‘‘เอวเมว อร

หาปิ ปริหายติ จฯ น จ จตูหิ ผเลหี’’ติ อุปฺปนฺนลทฺธิกํ ทุติยํ ภพฺพปญฺหํ ปุจฺฉติฯ ปรวาที เสฎฺฐิโน อภพฺพตาย นิยมํ อปสฺสโนฺต ปฏิชานิตฺวา อรหโต จตูหิ ผเลหิ ปริหานิภพฺพตํ ปุโฏฺฐ ‘‘นิยโต สโมฺพธิปรายโณ’’ติ (อ. นิ. ๓.๘๗) วจนสฺส อโยนิโส อตฺถํ คเหตฺวา ลทฺธิยํ ฐิโต โสตาปตฺติผลโต ปริหายิตุํ อภพฺพตํ สนฺธาย ปฏิกฺขิปติฯ ตํ ปนสฺส ลทฺธิมตฺตเมวาติฯ

เอตฺตาวตา วาทยุตฺติ นาม นิฎฺฐิตา โหติฯ

๒. อริยปุคฺคลสํสนฺทนปริหานิวณฺณนา

๒๔๐. อิทานิ อริยปุคฺคลสํสนฺทนา อารทฺธาฯ ตตฺถ ยสฺมา เกจิ อรหโตว ปริหานึ อิจฺฉนฺติ, เกจิ อนาคามิโนปิ, เกจิ สกทาคามิสฺสปิฯ โสตาปนฺนสฺส ปน สเพฺพปิ น อิจฺฉนฺติเยวฯ เย อรหตฺตา ปริหายิตฺวา อนาคามิสกทาคามิภาเว ฐิตา, เตสํ ปริหานึ อิจฺฉนฺติ, น อิตเรสํ อนาคามิสกทาคามีนํฯ โสตาปนฺนสฺส ปน เตปิ สพฺพถาปิ น อิจฺฉนฺติเยว, ตสฺมา เปยฺยาลมุเขน ปุจฺฉา กตาฯ ตตฺถ เตสํ ลทฺธิวเสน ปฏิญฺญา จ ปฏิเกฺขโป จ เวทิตพฺพาฯ ‘‘ปริหายติ อนาคามี อนาคามิผลา’’ติ หิ ปญฺหสฺมึ เย อนาคามิโน ปริหานึ น อิจฺฉนฺติ, เตสํ วเสน ปฏิเกฺขโปฯ เย ปกติอนาคามิโน วา อรหตฺตา ปริหายิตฺวา ฐิตอนาคามิโน วา ปริหานึ อิจฺฉนฺติ, เตสํ วเสน ปฏิญฺญาติ อิทเมตฺถ นยมุขํฯ ตสฺสานุสาเรน สพฺพเปยฺยาลา อตฺถโต เวทิตพฺพาฯ

๒๔๑. ยํ ปเนตฺถ ‘‘โสตาปตฺติผลสฺส อนนฺตรา อรหตฺตํเยว สจฺฉิกโรตี’’ติ วุตฺตํ, ตํ ปริหีนสฺส ปุน วายมโต อรหตฺตปฺปตฺตึ สนฺธาย วุตฺตํฯ อิตโร โสตาปตฺติผลานนฺตรํ อรหตฺตสฺส อภาวา ปฏิกฺขิปติฯ

๒๔๒. ตโต ปรํ ‘‘ปริหานิ นาเมสา กิเลสปฺปหานสฺส วา มนฺทตาย ภเวยฺย, มคฺคภาวนาทีนํ วา อนธิมตฺตตาย, สจฺจานํ วา อทสฺสเนนา’’ติ เอวมาทีนํ วเสน อนุยุญฺชิตุํ **กสฺส พหุตรา กิเลสา ปหีนา**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตํ สพฺพํ อุตฺตานาธิปฺปายเมว สุตฺตานํ ปนโตฺถ อาคมฎฺฐกถาสุ วุตฺตนเยเนว เวทิตโพฺพฯ

๒๖๒. **สมยวิมุโตฺต อรหา อรหตฺตา ปริหายตี**ติ เอตฺถ มุทินฺทฺริโย สมยวิมุโตฺต, ติกฺขินฺทฺริโย อสมยวิมุโตฺตติ เตสํ ลทฺธิฯ สกสมเย ปน อวสิปฺปโตฺต ฌานลาภี สมยวิมุโตฺต, วสิปฺปโตฺต ฌานลาภี เจว สเพฺพ จ อริยปุคฺคลา อริเย วิโมเกฺข อสมยวิมุตฺตาติ สนฺนิฎฺฐานํฯ โส ปน ตํ อตฺตโน ลทฺธึ คเหตฺวา สมยวิมุโตฺต ปริหายติ, อิตโร น ปริหายตี’’ติ อาหฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานตฺถเมวฯ

อริยปุคฺคลสํสนฺทนปริหานิวณฺณนาฯ

๓. สุตฺตสาธนปริหานิวณฺณนา

๒๖๕. อิทานิ สุตฺตสาธนา โหติฯ ตตฺถ **อุจฺจาวจา**ติ อุตฺตมหีนเภทโต อุจฺจา จ อวจา จฯ **ปฏิปาทา**ติ ปฏิปทาฯ **สมเณน ปกาสิตา**ติ พุทฺธสมเณน โชติตาฯ สุขาปฏิปทา หิ ขิปฺปาภิญฺญา อุจฺจาฯ ทุกฺขาปฏิปทา ทนฺธาภิญฺญา อวจาฯ อิตรา เทฺว เอเกนเงฺคน อุจฺจา, เอเกน อวจาฯ ปฐมํ วุตฺตา เอว วา อุจฺจา, อิตโร ติโสฺสปิ อวจาฯ ตาย เจตาย อุจฺจาวจาย ปฏิปทาย **น ปารํ ทิคุณํ ยนฺ**ติ, เอกมเคฺคน ทฺวิกฺขตฺตุํ นิพฺพานํ น คจฺฉนฺตีติ อโตฺถฯ กสฺมา? เยน มเคฺคน เย กิเลสา ปหีนา, เตน เตสํ ปุน อปฺปหาตพฺพโตฯ เอเตน ปริหานิธมฺมาภาวํ ทีเปติฯ

นยิทํ เอกคุณํ มุตนฺติ ตญฺจ อิทํ ปารํ เอกวารํเยว ผุสนารหํ น โหติฯ กสฺมา? เอเกน มคฺเคน สพฺพกิเลสานํ อปฺปหานโตฯ เอเตน เอกมคฺเคนเว อรหตฺตาภาวํ ทีเปติฯ

อตฺถิ ฉินฺนสฺส เฉทิยนฺติ ฉินฺนสฺส กิเลสวฏฺฏสฺส ปุน ฉินฺทิตพฺพํ กิญฺจิ อตฺถีติ ปุจฺฉติฯ อิตโร ติกฺขินฺทฺริยํ สนฺธาย ปฏิกฺขิปิตฺวา ปุน ปุโฎฺฐ มุทินฺทฺริยํ สนฺธาย ปฏิชานาติฯ สกวาที สุตฺตํ อาหริตฺวา นตฺถิภาวํ ทเสฺสติฯ ตตฺถ **โอฆปาโส**ติ กิเลโสโฆ เจว กิเลสปาโส จฯ

๒๖๖. **กตสฺส ปฏิจโย**ติ ภาวิตสฺส มคฺคสฺส ปุน ภาวนาฯ อิธาปิ ปฏิเกฺขปปฏิชานนานิ ปุริมนเยเนว เวทิตพฺพานิฯ

๒๖๗. **ปริหานาย สํวตฺตนฺตี**ติ ปรวาทินา อาภเต สุเตฺต ปญฺจ ธมฺมา อปฺปตฺตปริหานาย เจว โลกิยสมาปตฺติปริหานาย จ สํวตฺตนฺติฯ โส ปน ปตฺตสฺส อรหตฺตผลสฺส ปริหานายสลฺลเกฺขติฯ เตเนว **อตฺถิ อรหโต กมฺมารามตา**ติ อาหฯ อิตโรปิ อสมยวิมุตฺตํ สนฺธาย ปฏิกฺขิปิตฺวา อิตรํ สนฺธาย ปฏิชานาติฯ กามราควเสน วา ปวตฺตมานํ ตํ ปฏิกฺขิปิตฺวา อิตรถา ปวตฺตมานํ ปฏิชานาติฯ ราคาทีนํ ปน อตฺถิตํ ปุโฎฺฐ ปฏิชานิตุํ น สโกฺกติฯ

๒๖๘. **กิํ ปริยุฎฺฐิโต**ติ เกน ปริยุฎฺฐิโต อนุพโทฺธ อโชฺฌตฺถโต วา หุตฺวาติ อโตฺถฯ อนุสยปุจฺฉายปิ ติกฺขินฺทฺริยมุทินฺทฺริยวเสเนว ปฏิเกฺขปปฏิชานนานิ เวทิตพฺพานิฯ กลฺยาณานุสโยติ วจนมตฺตสามเญฺญน วา ปฏิชานาติฯ **ราโค อุปจยํ คจฺฉตี**ติ ภาวนาย ปหีนํ สนฺธายาหฯ ปรโต โทสโมเหสุปิ เอเสว นโยฯ สกฺกายทิฎฺฐิอาทีนํ ปน ทสฺสเนน ปหีนตฺตา อุปจยํ น อิจฺฉติฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

สุตฺตสาธนาฯ

ปริหานิกถา นิฎฺฐิตาฯ

๓. พฺรหฺมจริยกถา

๑. สุทฺธพฺรหฺมจริยกถาวณฺณนา

๒๖๙. อิทานิ พฺรหฺมจริยกถา โหติฯ ตตฺถ เทฺว พฺรหฺมจริยวาสา, มคฺคภาวนา จ ปพฺพชฺชา จฯ ปพฺพชฺชา สพฺพเทเวสุ นตฺถิฯ มคฺคภาวนา ฐเปตฺวา อสญฺญสเตฺต เสเสสุ อปฺปฏิสิทฺธาฯ ตตฺถ เย ปรนิมฺมิตวสวตฺติเทเว อุปาทาย ตทุปริเทเวสุ มคฺคภาวนมฺปิ น อิจฺฉนฺติ เสยฺยถาปิ สมฺมิติยา, เต สนฺธาย **นตฺถิ เทเวสูติ** ปุจฺฉา สกวาทิสฺสฯ ‘‘ตีหิ, ภิกฺขเว, ฐาเนหิ ชมฺพุทีปกา มนุสฺสา อุตฺตรกุรุเก จ มนุเสฺส อธิคฺคณฺหนฺติ เทเว จ ตาวตึเสฯ กตเมหิ ตีหิ? สูรา สติมโนฺต อิธ พฺรหฺมจริยวาโส’’ติ (อ. นิ. ๙.๒๑) อิทํ สุตฺตํ นิสฺสาย เทฺวปิ พฺรหฺมจริยวาสา นตฺถิ เทเวสูติ อุปฺปนฺนลทฺธิวเสน ปฏิญฺญา ปรวาทิสฺสฯ ปุน ทฺวินฺนมฺปิ พฺรหฺมจริยานํ อนฺตรายิกธมฺมวเสเนว **สเพฺพ เทวา ชฬาติ** ปุจฺฉา สกวาทิสฺสฯ ตตฺถ **หตฺถสํวาจิกาติ** มูคา วิย หตฺถมุทฺธาย วตฺตาโรฯ ปรโต **อตฺถิ เทเวสูติ** ปุจฺฉา ปรวาทิสฺส, มคฺคภาวนํ สนฺธาย ปฏิญฺญา สกวาทิสฺสฯ ปฏิญฺญาย อธิปฺปายํ อสลฺลเกฺขตฺวา ปพฺพชฺชาวเสน อนุโยโค ปรวาทิสฺสฯ

๒๗๐. **ยตฺถ นตฺถิ ปพฺพชฺชาติ** ปเญฺห คิหีนเญฺจว เอกจฺจานญฺจ เทวานํ มคฺคปฏิลาภํ สนฺธาย ปฏิเกฺขโป ตเสฺสวฯ ปุน ปุโฏฺฐ ปจฺจนฺตวาสิโน เจว อสญฺญสเตฺต จ สนฺธาย ปฏิญฺญา ตเสฺสวฯ **โย ปพฺพชตีติ**อาทีสุ ปุจฺฉาสุปิ เอเสว นโยฯ ปุน ‘‘อตฺถิ เทเวสู’’ติ ปเญฺหปิ มคฺคภาวนํ สนฺธาเยว ปฏิญฺญา สกวาทิสฺส, ‘‘สพฺพเทเวสู’’ติ วุเตฺต อสญฺญสเตฺต สนฺธาย ปฏิเกฺขโป ตเสฺสวฯ

๒๗๑. **มนุเสฺสสูติ** ปญฺหทฺวเย ชมฺพุทีปเก สนฺธาย ปฏิญฺญาฯ ปจฺจนฺตวาสิโน สนฺธาย ปฏิเกฺขโป เวทิตโพฺพฯ

อตฺถิ ยตฺถ อตฺถีติ อตฺถิ เต เทวา, อตฺถิ วา โส ปเทโส, ยตฺถ อตฺถีติ เอวํ สตฺตปเทสวิภาคมุเขน วิสฺสชฺชนํ สกวาทิสฺสฯ อิมินา นเยน สเพฺพ เอกนฺตริกปญฺหา เวทิตพฺพาฯ

๒๗๒. สุตฺตานุโยเค **กุหึ ผลุปฺปตฺตีติ** ตสฺส อนาคามิโน อรหตฺตผลุปฺปตฺติ กุหินฺติ ปุจฺฉา สกวาทิสฺสฯ **ตเตฺถวาติ** สุทฺธาวาเสสูติ อโตฺถฯ

หนฺท หีติ การณเตฺถ นิปาโตฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ยสฺมา อนาคามิปุคฺคโล อิธ โลเก ภาวิเตน มเคฺคน ตตฺถ สุทฺธาวาเสสุ ผลํ สจฺฉิกโรติ, น ตตฺถ อญฺญํ มคฺคํ ภาเวติ, ตสฺมา นตฺถิ เทเวสุ พฺรหฺมจริยวาโสติฯ

๒. สํสนฺทนพฺรหฺมจริยวณฺณนา

๒๗๓. อิทานิ ยทิ อญฺญตฺถ ภาวิเตน มเคฺคน อญฺญตฺถ ผลสจฺฉิกิริยา โหติ, โสตาปนฺนาทีนมฺปิ สิยาติ เอตมตฺถํ ทเสฺสตุํ ปุน **อนาคามีติ**อาทีนํ สํสนฺทนปุจฺฉา สกวาทิสฺสฯ ตตฺถ อนาคามิสฺส ผลสจฺฉิกิริยาย ปฏิญฺญา, เสสานํ ผลสจฺฉิกิริยาย ปฏิเกฺขโป ปรวาทิสฺสฯ อิธ ภาวิตมโคฺค หิ อนาคามี อิธวิหายนิโฏฺฐ นาม โหติฯ โส อิธ อนาคามิมคฺคํ ภาเวตฺวา ‘‘โอปปาติโก ตตฺถปรินิพฺพายี’’ติ วจนโต ‘‘ปุน มคฺคภาวนํ วินา อุปปตฺติวเสเนว อรหตฺตผลํ สจฺฉิกโรตี’’ติ ตสฺส ลทฺธิฯ โสตาปนฺนสกทาคามิโน ปน ตตฺถ มคฺคํ ภาเวตฺวา ตตฺรุปปตฺติกา นาม

โหนฺตีติ เตสํ อิธาคมนเญฺญว นตฺถิฯ อิติ โส อนาคามิสฺส ผลสจฺฉิกิริยํ ปุโฏฺฐ ปฏิชานาติฯ อิตเรสํ ปฏิกฺขิปติฯ

อนาคามี ปุคฺคโล ตตฺถ ภาวิเตน มเคฺคนาติ ปเญฺห ‘‘อนาคามิโน ตตฺถ มคฺคภาวนาว นตฺถี’’ติ ลทฺธิยา ปฏิกฺขิปติฯ **มโคฺค จ ภาวียติ, น จ กิเลสา ปหียนฺตี**ติ ปุจฺฉา สกวาทิสฺส , รูปาวจรมคฺคํ สนฺธาย ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ รูปาวจรมเคฺคน หิ โส อิธวิหายนิโฏฺฐ นาม ชาโตฯ

อนาคามี ปุคฺคโล กตกรณีโยติ ปเญฺห ‘‘โอปปาติโก ตตฺถปรินิพฺพายี’’ติ วจนโต อุปปตฺติยาวสฺส กตกรณียาทิภาวํ สนฺธาย ปฏิชานาติฯ **อรหา**ติ ปเญฺห อิธปรินิพฺพายิโน อรหโต วเสเนว ปฏิกฺขิปติฯ ปุน ปุโฏฺฐ ตตฺถปรินิพฺพายิโน วเสน ปฏิชานาติฯ

อตฺถิ อรหโต ปุนพฺภโวติอาทีสุปิ ตตฺถปรินิพฺพายี อิธปรินิพฺพายีนํ วเสเนว อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **อปฺปฏิวิทฺธากุโปฺปว ตตฺถปรินิพฺพายตี**ติ ปุโฏฺฐ อิเธว ภาวิเตน มเคฺคน ตสฺส อกุปฺปปฏิเวธํ อิจฺฉโนฺต ปฏิกฺขิปติฯ

ยถา มิโคติ ปฐมํ อุทาหรณํ ปรวาทิสฺส, ทุติยํ สกวาทิสฺสฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

พฺรหฺมจริยกถา นิฎฺฐิตาฯ

๓. โอธิโสกถาวณฺณนา

๒๗๔. อิทานิ โอธิโสกถา นาม โหติฯ ตตฺถ เย โสตาปนฺนาทีนํ นานาภิสมยวเสน ทุกฺขทสฺสนาทีหิ โอธิโส โอธิโส เอกเทเสน เอกเทเสน กิเลสปฺปหานํ อิจฺฉนฺติ เสยฺยถาปิ เอตรหิ สมฺมิติยาทโย, เตสํ ตํ ลทฺธึ ภินฺทิตุํ **โอธิโส**ติ ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา ปรวาทิสฺสฯ ปุน อนุโยโค สกวาทิสฺส, เอกเทเสน โสตาปนฺนาทิภาวสฺส อภาวโต ปฏิเกฺขโป ปรวาทิสฺสฯ อิมินา อุปาเยน สพฺพวาเรสุ อโตฺถ เวทิตโพฺพติฯ

โอธิโสกถาวณฺณนาฯ

๔. ชหติกถา

๑. นสุตฺตาหรณกถาวณฺณนา

๒๗๙. อิทานิ ชหติกถา นาม โหติฯ ตตฺถ เยสํ ‘‘ฌานลาภี ปุถุชฺชโน สห สจฺจาภิสมยา อนาคามี นาม โหติ, ตสฺส ปุถุชฺชนกาเลเยว กามราคพฺยาปาทา ปหีนา’’ติ ลทฺธิ เสยฺยถาปิ เอตรหิ สมฺมิติยานํ, เตสํ ตํ ลทฺธึ ภินฺทิตุํ **ชหติ ปุถุชฺชโน**ติ ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ฌานวิกฺขมฺภิตานํ ปน เตสํ ปริยุฏฺฐานํ อปสฺสนฺตสฺส ปฏิญฺญา ปรวาทิสฺสฯ ยสฺมา ปน เตสํ ฌานวิกฺขมฺภิตานมฺปิ อนาคามิมคฺเคเนว อจฺจนฺตํ ปหานํ โหติ, ตสฺมา ปุน **อจฺจนฺต**นฺติอาทิอนุโยโค สกวาทิสฺส, ตถารูปสฺส ปหานสฺส อภาวโต ปฏิเกฺขโป อิตรสฺสฯ วิกฺขเมฺภตีติ อจฺจนฺตวิกฺขมฺภนเมว สนฺธาย ปุจฺฉา สกวาทิสฺสฯ ตโต ปรํ อนาคามิมคฺคเฏฺฐน สทฺธึ ปุถุชฺชนสํสนฺทนํ โหติฯ ตํ อุตฺตานตฺถเมวฯ

๒๘๐. ตโต ปรํ **อนาคามิผเล สณฺฐาตี**ติ ปุโฏฺฐ ฌานานาคามิตํ สนฺธาย ปฏิชานาติฯ **อรหเตฺต สณฺฐาตี**ติ ปุโฏฺฐ ทสฺสนมคฺเคน อุทฺธมฺภาคิยานํ ปหานาภาวโต ปฏิกฺขิปติฯ

อปุพฺพํ อจริมํ ตโย มคฺคติ ปุโฏฺฐ ตถารูปาย ภาวนาย อภาวา ปฏิกฺขิปติฯ ปุน ปุโฏฺฐ ติณฺณํ มคฺคานํ กิจฺจสพฺภาวํ สนฺธาย ปฏิชานาติฯ สามญฺญผลปุจฺฉาสุปิ เอเสว นโยฯ **กตเมน มเคฺคนา**ติ ปุโฏฺฐ **อนาคามิมเคฺคนา**ติ ฌานานาคามิตํ สนฺธาย วทติฯ ปุน สํโยชนปฺปหานํ ปุโฏฺฐ ติณฺณํ อนาคามิมเคฺคน เตสํ กิเลสานํ อปฺปเหยฺยตฺตา ปฏิกฺขิปติฯ ทุติยํ ปุโฏฺฐ ปฐมมคฺคเสฺสว ฌานานาคามิมคฺคภาวํ สนฺธาย ปฏิชานาติฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

ชหติกถาฯ

๕. สพฺพมตฺถีติกถา

๑. วาทยุตฺติวณฺณนา

๒๘๒. อิทานิ สพฺพมตฺถีติวาทกถา นาม โหติฯ ตตฺถ เยสํ ‘‘ยํ กิญฺจิ รูปํ อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนํ…เป…. อยํ วุจฺจติ รูปกฺขนฺโธ’’ติอาทิวจนโต (วิภ. ๒) ‘‘สเพฺพปิ อตีตาทิเภทา ธมฺมา ขนฺธสภาวํ น วิชหนฺติ, ตสฺมา สพฺพํ อตฺถิเยว นามา’’ติ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ เอตรหิ สพฺพมตฺถิวาทานํ, เตสํ ลทฺธิวิโสธนตฺถํ **สพฺพมตฺถี**ติ ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, วุตฺตปฺปการาย ลทฺธิยา ฐตฺวา ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ **สพฺพถา**ติ สพฺพสฺมึ สรีเร สพฺพมตฺถีติ ปุจฺฉติฯ **สพฺพทา**ติ สพฺพสฺมึ กาเล สพฺพมตฺถีติ ปุจฺฉติฯ **สเพฺพน สพฺพ**นฺติ สเพฺพนากาเรน สพฺพมตฺถีติ ปุจฺฉติฯ **สเพฺพสู**ติ สเพฺพสุ ธเมฺมสุ สพฺพมตฺถีติ ปุจฺฉติฯ **อโยค**นฺติ อยุตฺตํฯ นานาสภาวานญฺหิ โยโค โหติ, น เอกสภาวสฺสฯ อิติ อิมสฺมึ ปเญฺห รูปํ เวทนาย, เวทนํ วา รูเปน อนานํ เอกลกฺขณเมว กตฺวา สพฺพมตฺถีติ ปุจฺฉติฯ **ยมฺปิ นตฺถิ ตมฺปตฺถี**ติ ยมฺปิ ฉฏฺฐขนฺธาทิกํ สสวิสาณาทิกํ วา กิญฺจิ นตฺถีติ สิทฺธํ, ตมฺปิ เต อตฺถีติ ปุจฺฉติฯ **สพฺพมตฺถีติ ยา ทิฏฺฐิ สา ทิฏฺฐิ มิจฺฉาทิฏฺฐีติ, ยา ทิฏฺฐิ สา ทิฏฺฐิ สมฺมาทิฏฺฐีติ เหวมตฺถี**ติ อิมินา อิทํ ปุจฺฉติ – ยา เต เอสา สพฺพมตฺถีติ ทิฏฺฐิ, สา ทิฏฺฐิ อยาถาวกตฺตา มิจฺฉาทิฏฺฐีติ เอวํ ยา อมฺหากํ ทิฏฺฐิ, สา ทิฏฺฐิ ยาถาวกตฺตา สมฺมาทิฏฺฐีติ เอวํ ตว สมเย อตฺถีติ ปุจฺฉติฯ อิตโร สเพฺพสุปิ เอเตสุ นเยสุ วุตฺตปฺปการาย อตฺถิตาย อภาวโต ปฏิกฺขิปติฯ อิเมสุ ปน สเพฺพสุปิ นเยสุ ‘‘อาชานาหิ นิคฺคห’’นฺติ อาทึ กตฺวา สโพฺพ กถามคฺคเภโท วิตฺถารโต เวทิตโพฺพติ อยํ ตาเวตฺถ วาทยุตฺติฯ

๒. กาลสํสนฺทนวณฺณนา

๒๘๓-๒๘๔. อิทานิ อตีตํ อตฺถีติ กาลสํสนฺทนํ โหติฯ ตตฺถ **อตีตํ อตฺถี**ติอาทิกํ สุทฺธิกสํสนฺทนํฯ **อตีตํ รูปํ อตฺถี**ติอาทิกํ ขนฺธวเสน กาลสํสนฺทนํฯ

๒๘๕. **ปจฺจุปฺปนฺนํ รูปํ อปฺปิยํ กริตฺวา**ติ อตีตานาคตํ ปหาย ปจฺจุปฺปนฺนรูปเมว อปฺปิยํ อวิภชิตพฺพํ กริตฺวาฯ **รูปภาวํ ชหตี**ติปเญฺห นิรุทฺธสฺสาปิ รูปสฺส รูปกฺขนฺธสงฺคหิตตฺตา ปฏิกฺขิปติฯ **รูปภาวํ น ชหตี**ติ ปฏิโลมปเญฺหปิ รูปกฺขเนฺธน สงฺคหิตตฺตาว ปฏิชานาติฯ **โอทาตํ วตฺถํ อปฺปิยํ กริตฺวา**ติ เอตฺถ กิญฺจาปิ น สพฺพํ วตฺถํ โอทาตํ, อิมินา ปน วตฺถนฺติ อวตฺวา ‘‘โอทาตํ วตฺถํ อปฺปิยํ กริตฺวา’’ติ วุเตฺต สกวาทินา เอกตฺถตา อนุญฺญาตาฯ **โอทาตภาวํ ชหตี**ติ ปเญฺห วณฺณวิคมํ สนฺธาย ปฏิญฺญา สกวาทิสฺสฯ **วตฺถภาวํ ชหตี**ติ เอตฺถ ปน ปณฺณตฺติยา อวิคตตฺตา ปฏิเกฺขโป ตเสฺสวฯ ปฏิโลเมปิ เอเสว นโยฯ

๒๘๖. **อตีตํ อตีตภาวํ น ชหตี**ติ ปุโฏฺฐ ‘‘ยทิ ชเหยฺย, อนาคตํ วา ปจฺจุปฺปนฺนํ วา สิยา’’ติ มญฺญมาโน ปฏิชานาติฯ **อนาคตํ อนาคตภาวํ น ชหตี**ติ ปุโฏฺฐ ปน ‘‘ยทิ น ชเหยฺย, อนาคตเมวสฺส , ปจฺจุปฺปนฺนภาวํ น ปาปุเณยฺยา’’ติ มญฺญมาโน ปฏิกฺขิปติฯ ปจฺจุปฺปนฺนปเญฺหปิ อตีตภาวํ อนาปชฺชนโทโส สิยาติ ปฏิกฺขิปติฯ อนุโลมปเญฺหสุปิ อิมินาว นเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

๒๘๗. เอวํ สุทฺธิกนยํ วตฺวา ปุน ขนฺธวเสน ทเสฺสตุํ **อตีตํ รูป**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ ตํ สพฺพํ ปาฬิอนุสาเรเนว สกฺกา ชานิตุํฯ

วจนโสธนวณฺณนา

๒๘๘. อิทานิ ‘‘อตีตํ นฺวตฺถี’’ติอาทิ วจนโสธนา โหติฯ ตตฺถ **หญฺจิ อตีตํ นฺวตฺถีติ** ยทิ อตีตํ โน อตฺถีติ อโตฺถฯ **อตีตํ อตฺถีติ มิจฺฉาติ** อตีตญฺจ ตํ อตฺถิ จาติ มิจฺฉา เอวฯ **ตเญฺญว อนาคตํ ตํ ปจฺจุปฺปนฺนนฺติ** ปุโฎฺฐ อนาคตกฺขเณเยวสฺส ปจฺจุปฺปนฺนตาย อภาวํ สนฺธาย กาล นานเตฺตน ปฏิกฺขิปติฯ

ทุติยํ ปุโฎฺฐ ยํ อุปฺปาทโต ปุเพฺพ อนาคตํ อโหสิ, ตสฺส อุปฺปนฺนกาเล ปจฺจุปฺปนฺนตฺตา ปฏิชานาติฯ **หุตฺวา โหติ หุตฺวา โหตีติ** ยเทตํ ตยา ‘‘อนาคตํ หุตฺวา ปจฺจุปฺปนฺนํ โหตี’’ติ วทตา ตเญฺญว อนาคตํ ตํ ปจฺจุปฺปนฺนนฺติ ลทฺธิวเสน ‘‘อนาคตํ วา ปจฺจุปฺปนฺนํ วา หุตฺวา โหตี’’ติ วุตฺตํฯ กึ เต ตมฺปิ หุตฺวา โหตีติ? อิตโร หุตฺวา ภูตสฺส ปุน หุตฺวา อภาวโต **น เหวนฺติ** ปฏิกฺขิปติฯ

ทุติยํ ปุโฎฺฐ ยสฺมา ตํ อนาคตํ หุตฺวา ปจฺจุปฺปนฺนํ โหนฺตํ ‘‘หุตฺวา โหตี’’ติ สงฺขํ คตํ, ตสฺมา ปฏิชานาติฯ อถ นํ สกวาที ‘‘ยทิ เต ตํ อนาคตํ หุตฺวา ปจฺจุปฺปนฺนํ โหนฺตํ ‘หุตฺวา โหตี’ติ สงฺขํ คตํ, ปุน หุตฺวา โหติ, ยํ อนาคตํ น หุตฺวา ปจฺจุปฺปนฺนํ น โหนฺตํ ‘น หุตฺวา น โหตี’ติ สงฺขํ คตํ สสวิสาณํ, กึ เต ตมฺปิ ปุน น หุตฺวา น โหตี’’ติอธิปฺปาเยน **น หุตฺวา น โหติ น หุตฺวา น โหตีติ** ปญฺหํ ปุจฺฉติฯ อิตโร ‘‘ยํ นตฺถิ, ตํ นตฺถิตาย, เอว อนาคตํ น หุตฺวา ปจฺจุปฺปนฺนํ น โหตีติ นหุตฺวานโหติ นาม ตาว โหตุ, ปุน นหุตฺวานโหติภาโว ปนสฺส กุโต’’ติ มญฺญมาโน ปฏิกฺขิปติฯ **ตเญฺญว ปจฺจุปฺปนฺนํ ตํ อตีตนฺติ** ปเญฺหปิ ปจฺจุปฺปนฺนกฺขเณเยวสฺส อตีตตาย อภาวํ สนฺธาย กาลนานตฺตา ปฏิกฺขิปติฯ

ทุติยปเญฺห ปุโฎฺฐ ยํ อตีตภาวโต ปุเพฺพ ปจฺจุปฺปนฺนํ อโหสิ, ตเสฺสว อตีตตฺตา ปฏิชานาติฯ **หุตฺวา โหติ หุตฺวา โหตีติ** ยเทตํ ตยา ‘‘ปจฺจุปฺปนฺนํ หุตฺวา อตีตํ โหตี’’ติ วทตา ‘‘ตเญฺญว ปจฺจุปฺปนฺนํ ตํ อตีต’’นฺติ ลทฺธิวเสน ‘‘ปจฺจุปฺปนฺนํ วา อตีตํ วา หุตฺวา โหตี’’ติ วุตฺตํ, กึ เต ตมฺปิ หุตฺวา โหตีติ? อิตโร หุตฺวา ภูตสฺส ปุน หุตฺวา อภาวโต **น เหวนฺติ** ปฏิกฺขิปติฯ

ทุติยปเญฺห ยสฺมา ตํ ปจฺจุปฺปนฺนํ หุตฺวา อตีตํ โหนฺตํ ‘‘หุตฺวา โหตี’’ติ สงฺขํ คตํ, ตสฺมา ปฏิชานาติ ฯ อถ นํ สกวาที ‘‘ยทิ เต ตเญฺญว ปจฺจุปฺปนฺนํ หุตฺวา อตีตํ โหนฺตํ ‘หุตฺวา โหตี’ติ สงฺขํ คตํ, ปุน หุตฺวา โหติ, ยํ ปจฺจุปฺปนฺนํ น หุตฺวา อตีตํ น โหนฺตํ ‘น หุตฺวา น โหตี’ติ สงฺขํ คตํ สสวิสาณํ, กึ เต ตมฺปิ ปุน น หุตฺวา น โหตี’’ติ อธิปฺปาเยน **น หุตฺวา น โหติ น หุตฺวา น โหตีติ** ปญฺหํ ปุจฺฉติฯ อิตโร ‘‘ยํ นตฺถิ, ตํ นตฺถิตาย เอว ปจฺจุปฺปนฺนํ น หุตฺวา อตีตํ น โหตีติ นหุตฺวานโหติ นาม ตาว โหตุฯ ปุน นหุตฺวานโหติภาโว ปนสฺส กุโต’’ติ มญฺญมาโน ปฏิกฺขิปติฯ อุภยํ เอกโต กตฺวา อาคเต ตติยปเญฺหปิ อิมินาวุปาเยน โยชนา กาตพฺพาฯ

อปโร นโย – ยทิ ตเญฺญว อนาคตํ ตํ ปจฺจุปฺปนฺนํ, อนาคตสฺส ปจฺจุปฺปเนฺน วุโตฺต โหติภาโว, ปจฺจุปฺปนฺนสฺส จ อนาคเต วุโตฺต หุตฺวาภาโว อาปชฺชติฯ เอวํ สเนฺต อนาคตมฺปิ หุตฺวา โหติ นามฯ ปจฺจุปฺปนฺนมฺปิ หุตฺวาโหติเยว นามฯ เตน ตํ ปุจฺฉาม – ‘‘กึ เต เอเตสุ เอเกกํ หุตฺวา โหติ หุตฺวา โหตี’’ติ? อิตโร – ‘‘ตเญฺญว อนาคตํ ตํ ปจฺจุปฺปนฺน’’นฺติ ปเญฺห ปฏิกฺขิเตฺตน เยเนว ปฏิกฺขิปิตฺวา ปุน ปุโฎฺฐ ทุติเย ปเญฺห ปฏิญฺญาตนเยเนว ปฏิชานาติฯ อถ นํ สกวาที ‘‘ตเญฺญว อนาคตํ ตํ ปจฺจุปฺปนฺน’’นฺติ ปญฺหาวเสน เตสุ เอเกกํ หุตฺวา โหติ หุตฺวา โหตีติ ปฏิชานนฺตํ ปุริมํ ปฏิกฺขิตฺตปญฺหํ ปริวตฺติตฺวา ปุจฺฉโนฺต **น หุตฺวา น โหติ น หุตฺวา น โหตีติ** ปุจฺฉติฯ ตสฺสโตฺถ – นนุ ‘‘ตยา ตเญฺญว อนาคตํ ตํ ปจฺจุปฺปนฺน’’นฺติ วุเตฺต ปฐมปญฺหํ ปฏิกฺขิปเนฺตน อนาคตสฺส โหติภาโว ปจฺจุปฺปนฺนสฺส จ หุตฺวาภาโว ปฏิกฺขิโตฺตติฯ เตน อนาคตํ น โหติ นาม, ปจฺจุปฺปนฺนํ น หุตฺวา นามฯ

ทุติยปเญฺห จ ตเญฺญว อนาคตํ ตํ ปจฺจุปฺปนฺนนฺติ ปฏิญฺญาตํฯ เอวํ สเนฺต อนาคตมฺปิ น หุตฺวา น โหติ นามฯ ปจฺจุปฺปนฺนมฺปิ น หุตฺวา น โหติเยว นามฯ เตน ตํ ปุจฺฉาม – ‘‘กึ เต เอเตสุ เอเกกํ น หุตฺวา น โหติ น หุตฺวา น โหตี’’ติ? ปรวาที สพฺพโต อนุธกาเรน ปริโยนโทฺธ วิย เตสํ นหุตฺวานโหติภาวํ อปสฺสโนฺต **น เหว**นฺติ ปฏิกฺขิปติฯ

ทุติยวาเรปิ ยทิ ตเญฺญว ปจฺจุปฺปนฺนํ ตํ อตีตํ, ปจฺจุปฺปนฺนสฺส อตีเต วุโตฺต โหติภาโว, อตีตสฺส จ ปจฺจุปฺปเนฺน วุโตฺต หุตฺวาภาโว อาปชฺชติ, เอวํ สเนฺต ปจฺจุปฺปนฺนมฺปิ หุตฺวาโหติ นาม, อตีตมฺปิ หุตฺวาโหติเยว นามฯ เตน ตํ ปุจฺฉาม – ‘‘กึ เต เอเตสุ เอเกกํ หุตฺวา โหติ หุตฺวา โหตี’’ติ? อิตโร ตเญฺญว ปจฺจุปฺปนฺนํ ตํ อตีตนฺติปเญฺห ปฏิกฺขิตฺตนเยเนว ปฏิกฺขิปิตฺวา ปุนปฺปุโฏฺฐ ทุติยปเญฺห ปฏิญฺญาตนเยเนว ปฏิชานาติฯ อถ นํ สกวาที ‘‘ตเญฺญว ปจฺจุปฺปนฺนํ ตํ อตีต’’นฺติ ปญฺหาวเสน เตสุ เอเกกํ หุตฺวา โหติ หุตฺวา โหตีติ ปฏิชานนฺตํ ปุริมํ ปฏิกฺขิตฺตปญฺหํ ปริวตฺติตฺวา ปุจฺฉโนฺต **น หุตฺวา น โหติ น หุตฺวา น โหตี**ติ ปุจฺฉติฯ ตสฺสโตฺถ – นนุ ตยา ตเญฺญว ปจฺจุปฺปนฺนํ ตํ อตีตนฺติ วุเตฺต ปฐมปญฺหํ ปฏิกฺขิปเนฺตน ปจฺจุปฺปนฺนสฺส โหติภาโว, อตีตสฺส จ หุตฺวาภาโว ปฏิกฺขิโตฺตติฯ เตน ปจฺจุปฺปนฺนํ นโหติ นามฯ อตีตํ นหุตฺวา นามฯ

ทุติยปเญฺห จ เต ‘‘ตเญฺญว ปจฺจุปฺปนฺนํ ตํ อตีต’’นฺติ ปฏิญฺญาตํฯ เอวํ สเนฺต ปจฺจุปฺปนฺนมฺปิ น หุตฺวา น โหติ นาม, อตีตมฺปิ น หุตฺวา น โหติเยว นามฯ เตน ตํ ปุจฺฉาม – ‘‘กึ เต เอเตสุ เอเกกํ น หุตฺวา น โหติ, น หุตฺวา น โหตี’’ติฯ ปรวาที สพฺพโต อนุธกาเรน ปริโยนโทฺธ วิย เตสํ นหุตฺวานโหติภาวํ อปสฺสโนฺต **น เหว**นฺติ ปฏิกฺขิปติฯ

ตติยวาเรปิ ยทิ ตเญฺญว อนาคตํ ตํ ปจฺจุปฺปนฺนํ ตํ อตีตํ; อนาคตปจฺจุปฺปนฺนานํ ปจฺจุปฺปนฺนาตีเตสุ วุโตฺต โหติภาโว, ปจฺจุปฺปนฺนาตีตานญฺจ อนาคตปจฺจุปฺปเนฺนสุ วุโตฺต หุตฺวาภาโว อาปชฺชติฯ เอวํ สเนฺต อนาคตมฺปิ หุตฺวาโหติ นามฯ ปจฺจุปฺปนฺนมฺปิ อตีตมฺปิ หุตฺวา โหติเยว นามฯ เตน ตํ ปุจฺฉาม – ‘‘กึ เต ตีสุปิ เอเตสุ เอเกกํ หุตฺวา โหติ หุตฺวา โหตี’’ติ? อิตโร ‘‘ตเญฺญว อนาคตํ, ตํ ปจฺจุปฺปนฺนํ, ตํ อตีต’’นฺติปเญฺห ปฏิกฺขิตฺตนเยเนว ปฏิกฺขิปิตฺวา ปุนปฺปุโฏฺฐ ทุติยปเญฺห ปฏิญฺญาตนเยเนว ปฏิชานาติฯ อถ นํ สกวาที ‘‘ตเญฺญว อนาคตํ, ตํ ปจฺจุปฺปนฺนํ, ตํ อตีต’’นฺติ ปญฺหาวเสน เตสุ เอเกกํ หุตฺวา โหติ, หุตฺวา โหตีติ ปฏิชานนฺตํ ปุริมํ ปฏิกฺขิตฺตปญฺหํ ปริวตฺติตฺวา ปุจฺฉโนฺต **น หุตฺวา น โหติ น หุตฺวา น โหตี**ติ ปุจฺฉติฯ ตสฺสโตฺถ – นนุ ตยา ตเญฺญว อนาคตํ, ตํ ปจฺจุปฺปนฺนํ, ตํ อตีตนฺติ วุเตฺต ปฐมปญฺหํ ปฏิกฺขิปเนฺตน อนาคตปจฺจุปฺปนฺนานํ โหติภาโว; ปจฺจุปฺปนฺนาตีตานญฺจ หุตฺวาภาโว ปฏิกฺขิโตฺตติ? เตน อนาคตํ ปจฺจุปฺปนฺนญฺจ น โหติ นามฯ ปจฺจุปฺปนฺนญฺจ อตีตญฺจ น หุตฺวา นามฯ

ทุติยปเญฺห จ เต ‘‘ตเญฺญว อนาคตํ, ตํ ปจฺจุปฺปนฺนํ, ตํ อตีต’’นฺติ ปฏิญฺญาตํฯ เอวํ สเนฺต อนาคตมฺปิ น หุตฺวา น โหติ นาม, ปจฺจุปฺปนฺนมฺปิ อตีตมฺปิ น หุตฺวา น โหติเยว นามฯ เตน ตํ ปุจฺฉาม – ‘‘กึ เต เอเตสุ เอเกกํ น หุตฺวา น โหติ น หุตฺวา น โหตี’’ติ? ปรวาที สพฺพโต อนฺธกาเรน ปริโยนโทฺธ วิย เตสํ น หุตฺวา น โหติภาวํ อปสฺสโนฺต **น เหว**นฺติ ปฏิกฺขิปตีติฯ นิคฺคหาทีนิ ปเนตฺถ เหฎฺฐา วุตฺตนเยเนว โยเชตพฺพานิฯ

วจนโสธนวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

อตีตจกฺขุรูปาทิกถาวณฺณนา

๒๘๙. **อตีตํ จกฺขุ อตฺถี**ติอาทีสุปิ จกฺขาทิภาววิชหเนเนว อตฺถิตํ ปฏิชานาติฯ **ปสฺสตี**ติอาทีนิ ปุโฏฺฐ ปน เตสํ วิญฺญาณานํ กิจฺจาภาววเสน ปฏิกฺขิปติฯ

อตีตญาณาทิกถาวณฺณนา

๒๙๐. เตน ญาเณน ญาณกรณียํ **กโรตี**ติ ปเญฺห ตสฺส ญาณสฺส นิรุทฺธตฺตา กิจฺจภาวมสฺส อปสฺสโนฺต ปฏิกฺขิปติฯ ปุน ปุโฏฺฐ อตีตารมฺมณํ ปจฺจุปฺปนฺนํ ญาณํ อตีตานํ ธมฺมานํ ชานนโต อตีตํ ญาณนฺติ เลเสน ปจฺจุปฺปนฺนเมว ‘‘อตีตํ ญาณ’’นฺติ กตฺวา เตน ญาเณน ญาณกรณียสฺส อตฺถิตาย ปฏิชานาติฯ อถสฺส สกวาที เลโสกาสํ อทตฺวา **เตน ญาเณน ทุกฺขํ ปริชานาตี**ติอาทิมาหฯ อิตโร อตีตารมฺมเณเนว ญาเณน อิเมสํ จตุนฺนํ กิจฺจานํ อภาวา ปฏิกฺขิปติฯ อนาคตปเญฺหปิ เอเสว นโยฯ ปจฺจุปฺปนฺนปเญฺห เจว สํสนฺทนปเญฺห จ อุตฺตานตฺถาเยวฯ

อรหนฺตาทิกถาวณฺณนา

๒๙๑. **อรหโต อตีโต ราโค อตฺถี**ติอาทีสุปิ ราคาทิภาววิชหโนฺต เอวํ ปฏิชานาติฯ **สราโค**ติอาทีสุ สุตฺตวิโรธภเยน เจว ยุตฺติวิโรธภเยน จ ปฏิกฺขิปติฯ

ปทโสธนกถาวณฺณนา

๒๙๕. เอวํ สพฺพมฺปิ ปาฬิอนุสาเรเนว วิทิตฺวา ปรโต **อตฺถิ สิยา อตีตํ, สิยา นฺวาตีต**นฺติ เอตฺถ เอวมโตฺถ เวทิตโพฺพฯ ยํ อตีตเมว อตฺถิ, ตํ อตีตํฯ ยํ ปจฺจุปฺปนฺนานาคตํ อตฺถิ, ตํ โน อตฺถิ, ตํ โน อตีตํฯ **เตนาตีตํ นฺวาตีตํ, นฺวาตีตํ อตีต**นฺติ เตน การเณน อตีตํ โน อตีตํ, โน อตีตํ อตีตนฺติฯ อนาคตปจฺจุปฺปนฺนปุจฺฉาสุปิ เอเสว นโยฯ

สุตฺตสาธนวณฺณนา

๒๙๖. **น วตฺตพฺพํ ‘‘อตีตํ อตฺถิ อนาคตํ อตฺถี’’**ติ สุตฺตสาธนาย ปุจฺฉา ปรวาทิสฺส, ปฏิญฺญา สกวาทิสฺสฯ ปุน อตฺตโน ลทฺธึ นิสฺสาย **ยํกิญฺจิ, ภิกฺขเว, รูป**นฺติ อนุโยโค ปรวาทิเสฺสวฯ ทุติยนเย ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ เอวํ สพฺพตฺถ ปุจฺฉา จ ปฏิญฺญา จ เวทิตพฺพาฯ ยํ ปเนตํ ปรวาทินา อนาคตสฺส อตฺถิภาวสาธนตฺถํ ‘‘นนุ วุตฺตํ ภควตา กพฬีกาเร, เจ, ภิกฺขเว’’ติ สุตฺตสฺส ปริโยสาเน **อตฺถิ ตตฺถ อายตึ ปุนพฺภวาภินิพฺพตฺตี**ติอาทิ ทสฺสิตํ น ตํ อนาคตสฺส อตฺถิภาวสาธกํ ฯ ตญฺหิ เหตูนํ ปรินิฎฺฐิตตฺตา อวสฺสํ ภาวิตํ สนฺธาย ตตฺถ วุตฺตํฯ อยํ สุตฺตาธิปฺปาโยฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

สพฺพมตฺถีติกถาวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๖. อตีตกฺขนฺธาทิกถา

๑. นสุตฺตสาธนกถาวณฺณนา

๒๙๗. อิทานิ ‘‘อตีตํ ขนฺธา’’ติอาทิกถา โหติฯ ตตฺถ ขนฺธาทิภาววาวิชหนโต อตีตานาคตานํ อตฺถิตํ อิจฺฉนฺตสฺส **อตีตํ ขนฺธา**ติ ปุจฺฉา ปรวาทิสฺส, อตีตสฺส ขนฺธสงฺคหิตตฺตา **อามนฺตา**ติ ปฏิญฺญา สกวาทิสฺสฯ ปุน **อตีตํ นตฺถี**ติ ปุจฺฉา ปรวาทิสฺส, ตสฺส นิรุตฺติปถสุตฺเตน อตฺถิตาย วาริตตฺตา ปฏิเกฺขโป สกวาทิสฺสฯ อายตนธาตุปุจฺฉาสุปิ อนาคตปเญฺหสุปิ ปจฺจุปฺปเนฺนน สทฺธิํ สํสนฺทิตฺวา อนุโลมปฏิโลมโต อาคตปเญฺหสุปิ ‘‘อตีตํ รูป’’นฺติอาทิปเญฺหสุปิ อิมินาวุปาเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

๒. สุตฺตสาธนวณฺณนา

๒๙๘. สุตฺตสาธเน ปน **น วตฺตพฺพ**นฺติ ปุจฺฉา สกวาทิสฺสฯ ตตฺถ **นตฺถิ เจเต**ติ นตฺถิ จ เอเต ธมฺมาติ อโตฺถฯ ขนฺธาทิภาเว สติ นตฺถิตํ อนิจฺฉนฺตสฺส **อามนฺตา**ติ ปฏิญฺญา ปรวาทิสฺส, อถ เนสํ นตฺถิภาวสาธนตฺถํ สุตฺตาหรณํ สกวาทิสฺสฯ ทุติยปุจฺฉาปิ ปรวาทิสฺส, ปฏิญฺญา สกวาทิสฺส, สุตฺตาหรณํ ปรวาทิสฺสฯ ตํ ปน เนสํ ขนฺธาทิภาวเมว สาเธติ, น อตฺถิภาวนฺติ อาหฏมฺปิ อนาหฏสทิสเมวาติฯ

อตีตํ ขนฺธาติอาทิกถาวณฺณนาฯ

๗. เอกจฺจํอตฺถีติกถา

๑. อตีตาทิเอกจฺจกถาวณฺณนา

๒๙๙. อิทานิ **เอกจฺจํ อตฺถี**ติ กถา โหติฯ ตตฺถ เย ‘‘เอกจฺจํ อตีตํ อตฺถี’’ติ มญฺญนฺติ, เสยฺยถาปิ กสฺสปิกา; เตสํ ลทฺธิภินฺทนตฺถํ **อตีตํ อตฺถี**ติ ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, **เอกจฺจํ อตฺถี**ติ วิสฺสชฺชนํ ปรวาทิสฺสฯ อยญฺหิ อธิปฺปาโย – อวิปกฺกวิปากํ อตฺถิ, วิปกฺกวิปากํ นตฺถีติฯ **เอกจฺจํ นิรุทฺธ**นฺติ อนุโยโค สกวาทิสฺสฯ ตสฺสโตฺถ – ยทิ เต อตีตํ เอกจฺจํ อตฺถิ เอกจฺจํ นตฺถิ, เอวํ สเนฺต เอกจฺจํ อตีตํ นิรุทฺธํ, เอกจฺจํ อตีตํ อนิรุทฺธํ, ตเถว ฐิตนฺติ อาปชฺชติฯ **วิคต**นฺติอาทีสุปิ เอเสว นโยฯ

อวิปกฺกวิปากธมฺมา เอกเจฺจติ อิทํ ยสฺมา เยสํ โส อวิปกฺกวิปากานํ อตฺถิตํ อิจฺฉติ, เตปิ อตีตาเยวฯ ตสฺมา ยถา เต อตีตํ เอกจฺจํ อตฺถิ, กึ ตถา อวิปกฺกวิปากาปิ ธมฺมา เอกเจฺจ อตฺถี เอกเจฺจ นตฺถีติ โจเทตุํ วุตฺตํฯ **วิปกฺกวิปากา**ติ อิทํ เยสํ โส นตฺถิตํ อิจฺฉติ, เตสํ วเสน โจเทตุํ วุตฺตํฯ **อวิปากา**ติ อิทํ อพฺยากตานํ วเสน โจเทตุํ วุตฺตํฯ อิติ อิเมสํ ติณฺณํ ราสีนํ วเสน สเพฺพสุ อนุโลมปฏิโลเมสุ ปฏิญฺญา จ ปฏิเกฺขโป จ เวทิตพฺพาฯ อตีตา เอกเทสํ วิปกฺกวิปากา, เอกเทสํ อวิปกฺกวิปากาติ วิปฺปกตวิปากา วุจฺจนฺติฯ เยน หิ กเมฺมน ปฏิสนฺธิ นิพฺพตฺติตา, ภวงฺคมฺปิ จุติปิ ตเสฺสว วิปาโกฯ ตสฺมา ปฏิสนฺธิโต ยาว จุติ, ตาว ตํ วิปฺปกตวิปากํ นาม โหติฯ ตถารูเป ธเมฺม สนฺธาเยตํ วุตฺตํฯ

วิปจฺจิสฺสนฺตีติ กตฺวา เต อตฺถีติ ปุจฺฉา สกวาทิสฺสฯ ยถา ธมฺมธรสฺส ปุคฺคลสฺส นิทฺทายนฺตสฺสาปิ พหุปวตฺติโน ธมฺมา อตฺถีติ วุจฺจนฺติ, เอวํ โลกโวหารวเสน อตฺถิตํ สนฺธาย ปฏิญฺญา ปรวาทิสฺสฯ **วิปจฺจิสฺสนฺตีติ กตฺวา ปจฺจุปฺปนฺนา**ติ ทุติยปเญฺห ‘‘กมฺมานํ อวินาสสงฺขาโต กมฺมูปจโย นาเมโก อตฺถี’’ติ ลทฺธิยํ ฐตฺวา ปฏิญฺญา ปรวาทิสฺสฯ

๒. อนาคตาทิเอกจฺจกถาวณฺณนา

๓๐๐. **อนาคตํ อตฺถี**ติอาทีสุปิ **เอกจฺจํ อตฺถี**ติ อุปฺปาทิโน ธเมฺม สนฺธาย วทติฯ เสสํ สพฺพตฺถ เหฏฺฐา วุตฺตนยตฺตา อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

เอกจฺจํอตฺถีติกถาวณฺณนาฯ

๘. สติปฏฺฐานกถาวณฺณนา

๓๐๑. อิทานิ สติปฏฺฐานกถา โหติฯ ‘‘ตตฺถ – จตุนฺนํ, ภิกฺขเว, สติปฏฺฐานานํ สมุทยญฺจ อตฺถงฺคมญฺจ เทเสสฺสามี’’ติ (สํ. นิ. ๕.๔๐๘) สติปฏฺฐานสํยุตฺเต วุตฺตนเยเนว เยสํ กายาทโย สติยา อารมฺมณธมฺมา คเหตฺวา ‘‘สพฺเพ ธมฺมา สติปฏฺฐานา’’ติ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ เอตรหิ อนฺธกานํฯ อนฺธกา นาม ปุพฺพเสลิยา, อปรเสลิยา, ราชคิริยา, สิทฺธตฺถิกาติ อิเม ปจฺฉา อุปฺปนฺนนิกายาฯ เตสํ ลทฺธิวิเวจนตฺถํ ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา ปรวาทิสฺสฯ ตตฺถ ยสฺมา ‘‘ปติฏฺฐาติ เอเตสูติ **ปฏฺฐานา** ฯ กา ปติฏฺฐาติ? สติฯ สติยา ปฏฺฐานา **สติปฏฺฐานา’’**ติ อิมินา อตฺเถน สติโคจราปิ สติปฏฺฐานาฯ ‘‘ปติฏฺฐหนฺตีติ **ปฏฺฐานา**ฯ กา ปติฏฺฐหนฺติ? สติโยฯ สติโยว ปฏฺฐานา สติปฏฺฐานา’’ติ อิมินา อตฺเถน สติโยว สติปฏฺฐานาฯ ตสฺมา **เทฺว**ปิ วาทา ปริยาเยน ยุชฺชนฺติฯ เย ปน ตํ ปริยายํ ปหาย เอกนฺเตเนว ‘‘สพฺเพ ธมฺมา สติปฏฺฐานา’’ติ วทนฺติ, เตสนฺธาย ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, อารมฺมณวเสน ปฏิญฺญา ปรวาทิสฺสฯ **สพฺเพ ธมฺมา สตี**ติ อนุยุตฺตสฺส ปน สพฺเพสํ สติสภาวาภาวโต ปฏิกฺเขโป ตเสฺสวฯ ตตฺถ **ขยคามี**ติอาทีนิ มคฺควิเสสนานิฯ เอกายนมคฺโค หิ กิเลสานํ ขยภูตํ นิพฺพานํ คจฺฉตีติ **ขยคามี**ฯ จตฺตาริ สจฺจานิ พุชฺฌนฺโต คจฺฉตีติ **โพธคามี**ฯ วฏฺฏํ อปจินนฺโต คจฺฉตีติ **อปจยคามี**ฯ เอวเมเตหิ ปเทหิ ‘‘กึ เต สพฺเพ ธมฺมา เอวรูโป เต เอกายโน มคฺโค โหตี’’ติ ปุจฺฉติฯ **อนาสวา อสํโยชนิยา**ติอาทีนิปิ โลกุตฺตรภาวํ ปุจฺฉนตฺถาย วุตฺตานิฯ **พุทฺธานุสฺสตี**ติอาทีนิ ปเภทปุจฺฉาวเสน วุตฺตานิฯ

จกฺขายตนํ สติปฏฺฐานนฺติอาทิ สพฺพธมฺมานํ ปเภทปุจฺฉาวเสน วุตฺตํฯ ตตฺถาปิ สติวเสน ปฏิกฺเขโป, อารมฺมณวเสน ปฏิญฺญาติฯ เอวํ สพฺพปเญฺหสุ อตฺโถ เวทิตโพฺพฯ สุตฺตสาธนา อุตฺตานตฺถาเยวาติฯ

สติปฏฺฐานกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. เหวตฺถิกถาวณฺณนา

๓๐๔. อิทานิ เหวตฺถิกถา นาม โหติฯ ตตฺถ เยสํ ‘‘สเพฺพปิ อตีตาทิเภทา ธมฺมา รูปาทิวเสน อตฺถิ, อตีตํ อนาคตปจฺจุปฺปนฺนวเสน, อนาคตปจฺจุปฺปนฺนานิ วา อตีตาทิวเสน นตฺถิ; ตสฺมา สพฺพเมวิทํ เอวํ อตฺถิ เอวํ นตฺถี’’ติ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ เอตรหิ วุตฺตปฺปเภทานํ อนฺธกานํ; เต สนฺธาย **อตีตํ อตฺถี**ติ ปุจฺฉา สกวาทิสฺสฯ **เหวตฺถิ เหว นตฺถี**ติ วิสฺสชฺชนํ ปรวาทิสฺสฯ ตตฺถ **เหวา**ติ เอวํ ฯ อถ นํ สกวาที ‘‘ยทิ อตีโตว เอวํ อตฺถิ, เอวํ นตฺถีติ ลทฺธิ, เอวํ สเนฺต โสเยว อตฺถิ, โสเยว นตฺถิ นามา’’ติ ปุจฺฉโนฺต **เสวตฺถิ, เสว นตฺถี**ติ อาหฯ อิตโร เตเนว สภาเวน อตฺถิตํ, เตเนว นตฺถิตํ สนฺธาย ปฏิกฺขิปติฯ ทุติยํ ปุโฏฺฐ สกภาเวเนว อตฺถิตํ, ปรภาเวเนว นตฺถิตํ สนฺธาย ปฏิชานาติฯ ตโต ปรํ **อตฺถโฏฺฐ นตฺถโฏฺฐ**ติ อตฺถิสภาโว นตฺถิสภาโว นาม โหตีติ ปุจฺฉติฯ อิมินาวุปาเยน สพฺพวาเรสุ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ ปริโยสาเน ปน **‘‘เตน หิ อตีตํ เหวตฺถิ, เหว นตฺถี’’**ติ จ ‘‘เตน หิ รูปํ เหวตฺถิ, เหว นตฺถี’’ติ จาติอาทีนิ วตฺวา กิญฺจาปิ ปรวาทินา ลทฺธิ ปติฏฺฐาปิตา, อโยนิโส ปติฏฺฐาปิตตฺตา ปเนสา อปฺปติฏฺฐาปิตาเยวาติฯ

เหวตฺถิกถาวณฺณนาฯ

มหาวโคฺค นิฏฺฐิโตฯ

๒. ทุติยวโคฺค

๑. ปรูปหารวณฺณนา

๓๐๗. อิทานิ ปรูปหารกถา นาม โหติฯ ตตฺถ เย อรหตฺตํ ปฏิชานนฺตานํ อปฺปเตฺต ปตฺตสญฺญีนํ อธิมานิกานํ กุหกานํ วา อรหตฺตํ ปฏิชานนฺตานํ สุกฺกวิสฺสฏฺฐึ ทิสฺวา ''มารกายิกา เทวตา อรหโต อสุจึ อุปสํหรนฺตี''ติ มญฺญนฺติ; เสยฺยถาปิ เอตรหิ ปุพฺพเสลิยา จ อปรเสลิยา จ; เต สนฺธาย **อตฺถิ อรหโต**ติ ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ อิทานิ ยสฺมา สุกฺกวิสฺสฏฺฐิ นาม ราคสมุฏฺฐานา โหติ, ตสฺมา **อตฺถิ อรหโต ราโค**ติ อนุโยโค อารโทฺธฯ โส สโพฺพปิ อุตฺตานโตฺถเยวฯ

มารกายิกา เทวตา อตฺตโนติอาทิปเญฺห ยสฺมา ตาสํ เทวตานํ สุกฺกวิสฺสฏฺฐิ นาม นตฺถิ, อเญฺญสมฺปิ สุกฺกํ คเหตฺวา น อุปสํหรนฺติ, อรหโต ปน สุกฺกเมว นตฺถิ, ตสฺมา **น เหวนฺ**ติ ปฏิกฺขิปติฯ

เนว อตฺตโนติปเญฺห ปน นิมฺมินิตฺวา อุปสํหรนฺตีติ ลทฺธิยา ปฏิชานาติฯ **โลมกูเปหี**ติ ปเญฺห สปฺปิเตลานํ วิย โลมกูเปหิ อุปสํหรณาภาวํ ทิสฺวา ปฏิกฺขิปติฯ

๓๐๘. **หนฺท หี**ติ วจสายเตฺถ นิปาโตฯ ''อรหา นุ โข อหํ, โน''ติ เอวํ วิมตึ คาหยิสฺสามาติ เอวํ วจสายํ กตฺวา อุปสํหรนฺตีติ อโตฺถฯ **อตฺถิ อรหโต วิมตี**ติ ปุโฎฺฐ อฎฺฐวตฺถุกํ วิจิกิจฺฉํ สนฺธาย ปฏิกฺขิปติ, ทุติยํ ปุโฎฺฐ อิตฺถิปุริสานํ นามโคตฺตาทีสุ สนฺนิฎฺฐานาภาวํ สนฺธาย ปฏิชานาติฯ

๓๐๙. **อตฺถิ ตสฺส อาสโย**ติ ตสฺส สุกฺกสฺส อุจฺจารปสฺสาวานํ วิย ปติฎฺฐาโนกาโส อตฺถีติ ปุจฺฉติฯ

๓๑๒. **สธมฺมกุสลสฺสา**ติ อตฺตโน อรหตฺตธมฺมมเตฺตเยว กุสลสฺสฯ ปญฺญาวิมุตฺตํ สนฺธาเยวํ วทติฯ **ปรธมฺมกุสลสฺสา**ติ สธมฺมโต ปรสฺมึ อฎฺฐสมาปตฺติธเมฺมปิ กุสลสฺสฯ อุภโตภาควิมุตฺตํ สนฺธาเยวํ วทติฯ เสสเมตฺถ ปาฬิอนุสาเรเนว เวทิตพฺพนฺติฯ

ปรูปหารกถาวณฺณนาฯ

๒-๓-๔. อญฺญาณาทิกถาวณฺณนา

๓๑๔. อิทานิ อญฺญาณํ, กงฺขา, ปรวิตรณาติ ติโสฺส กถา นาม โหนฺติฯ ตตฺถ เยสํ ''อรหโต อิตฺถิปุริสาทีนํ นามโคตฺตาทีสุ ญาณปฺปวตฺติยา อภาเวน อตฺถิ อญฺญาณํ, ตเตฺถว สนฺนิฎฺฐานาภาเวน อตฺถิ กงฺขาฯ ยสฺมา จ เนสํ ตานิ วตฺถูนิ ปเร วิตรนฺติ ปกาเสนฺติ อาจิกฺขนฺติ, ตสฺมา เนสํ อตฺถิ ปรวิตรณา''ติ อิมา ลทฺธิโย, เสยฺยถาปิ เอตรหิ ปุพฺพเสลิยาทีนํ; เตสํ ตา ลทฺธิโย ภินฺทิตุํ ตีสุปิ กถาสุ ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา จ ปฏิเกฺขโป จ อิตรสฺสฯ ตตฺถ สเพฺพสุปิ ปเญฺหสุ เจว วิสฺสชฺชเนสุ จ ปาฬึ อนุคนฺตฺวาว อโตฺถ เวทิตโพฺพติฯ

อญฺญาณาทิกถาวณฺณนาฯ

๕. วจีเภทกถาวณฺณนา

๓๒๖. อิทานิ วจีเภทกถา นาม โหติฯ ตตฺถ เยสํ ‘‘โสตาปตฺติมคฺคกฺขเณ ปฐมํ ฌานํ สมาปนฺนสฺส ทุกฺขนฺติ วาจา ภิชฺชตี’’ติ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ เอตรหิ ปุพฺพเสลิยาทีนํ; เต สนฺธาย **สมาปนฺนสฺส อตฺถิ วจีเภโท**ติ ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ลทฺธิยํ ฐตฺวา ปฏิญฺญา ปรวาทิสฺสฯ ปุน **สพฺพตฺถา**ติ ตโย ภเว สนฺธาย ปุโฏฺฐ อรูปํ สนฺธาย ปฏิกฺขิปติฯ **สพฺพทา**ติ กาลวเสน ปุโฏฺฐ ปฐมมคฺคกฺขเณ ปฐมชฺฌานิกสมาปตฺติโต อญฺญํ สพฺพํ สมาปตฺติกาลํ สนฺธาย ปฏิกฺขิปติฯ **สเพฺพสํ สมาปนฺนานนฺ**ติ ปุโฏฺฐ โลกิยสมาปตฺติโย สมาปเนฺน สนฺธาย ปฏิกฺขิปติฯ **สพฺพสมาปตฺตีสู**ติ ปุโฏฺฐ ทุติยชฺฌานาทิกํ โลกุตฺตรํ สพฺพญฺจ โลกิยสมาปตฺตึ สนฺธาย ปฏิกฺขิปติฯ

กายเภโทติ อภิกฺกมาทิวเสน ปวตฺตกายวิญฺญตฺติฯ อิทํ ‘‘ยานิ จิตฺตานิ วจีวิญฺญตฺตึ สมุฎฺฐาเปนฺติ, ตาเนว กายวิญฺญตฺติํฯ เอวํ สเนฺต กสฺมา กายเภโทปิ น โหตี’’ติ โจทนตฺถํ ปุจฺฉติฯ อิตโร ลทฺธิวเสน ปฏิกฺขิปติ เจว ปฏิชานาติ จฯ อิทานิ ยทิ โส มคฺคกฺขเณ ‘‘ทุกฺข’’นฺติ วาจํ ภาสติ, ‘‘สมุทโย’’ติอาทิกมฺปิ ภาเสยฺยฯ ยทิ วา ตํ น ภาสติ, อิตรมฺปิ น ภาเสยฺยาติ โจทนตฺถํ **ทุกฺขนฺติ ชานโนฺต**ติอาทโย ปญฺหา วุตฺตาฯ อิตโร ปน อตฺตโน ลทฺธิวเสเนว ปฏิชานาติ เจว ปฏิกฺขิปติ จฯ โลกุตฺตรํ ปฐมชฺฌานํ สมาปโนฺน ทุกฺขทุกฺขนฺติ วิปสฺสตีติ หิสฺส ลทฺธิฯ

๓๒๘. **ญาณ**นฺติ โลกุตฺตรํ จตุสจฺจญาณํฯ **โสต**นฺติ โสตวิญฺญาณํ อธิเปฺปตํ, เยน ตํ สทฺทํ สุณาติฯ **ทฺวินฺนํ ผสฺสาน**นฺติ โสตสมฺผสฺสมโนสมฺผสฺสานํฯ

๓๒๙. **โน วต เร วตฺตเพฺพ**ติ ยทิ อวิเสเสน ยํกิญฺจิ สมาปนฺนสฺส นตฺถิ วจีเภโท, น อวิเสเสน วตฺตพฺพํ ‘‘สมาปนฺนสฺส อตฺถิ วจีเภโท’’ติฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานตฺถเมว สทฺธึ สุตฺตสาธนายฯ ยํ ปเนเตน ‘‘สิขิสฺส อานนฺท, ภควโต’’ติ ปริโยสาเน สุตฺตํ อาภตํ, ตตฺถ เยน สมาปตฺติจิเตฺตน โส วจีเภโท สมุฎฺฐิโต, กายเภโทปิ เตน สมุฎฺฐาติเยว, น จ ตํ โลกุตฺตรํ ปฐมชฺฌานจิตฺตํ, ตสฺมา อสาธกนฺติฯ

วจีเภทกถาวณฺณนาฯ

๖. ทุกฺขาหารกถาวณฺณนา

๓๓๔. อิทานิ ทุกฺขาหารกถา นาม โหติฯ ตตฺถ ‘‘ทุกฺขํ ทุกฺขนฺติ วาจํ ภาสโนฺต ทุเกฺข ญาณํ อาหรติ, ตํ ทุกฺขาหาโร นาม วุจฺจติ ฯ ตญฺจ ปเนตํ มคฺคงฺคํ มคฺคปริยาปนฺน’’นฺติ เยสํ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ เอตรหิ ปุพฺพเสลิยานํ; เต สนฺธาย **ทุกฺขาหาโร**ติ ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา ปรวาทิสฺสฯ **เย เกจี**ติ ปฐมปเญฺห อวิปสฺสเก สนฺธาย ปฏิกฺขิปติ, ทุติยปเญฺห วิปสฺสเก สนฺธาย ปฏิชานาติ, ตํ ปนสฺส ลทฺธิมตฺตเมวฯ ตสฺมา ‘‘สเพฺพ เต’’ติ วาทสฺส ภินฺทนตฺถํ **พาลปุถุชฺชนา**ติอาทิมาหฯ ตํ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

ทุกฺขาหารกถาวณฺณนาฯ

๗. จิตฺตฎฺฐิติกถาวณฺณนา

๓๓๕. อิทานิ จิตฺตฎฺฐิติกถา นาม โหติฯ ตตฺถ เยสํ สมาปตฺติจิตฺตเญฺจว ภวงฺคจิตฺตญฺจ อนุปฺปพเนฺธน ปวตฺตมานํ ทิสฺวา ‘‘เอกเมว จิตฺตํ จิรํ ติฎฺฐตี’’ติ ลทฺธิ เสยฺยถาปิ เอตรหิ เหฎฺฐา วุตฺตปฺปเภทานํ อนฺธกานํ, ตํลทฺธิวิโสธนตฺถํ **เอกํ, จิตฺตํ ทิวสํ ติฎฺฐตี**ติ ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา ปรวาทิสฺสฯ **อุปฑฺฒทิวโส อุปฺปาทกฺขโณ**ติ เอตฺถ ฐิติกฺขณํ อนามสิตฺวา ‘‘อนิจฺ

จา วต สงฺขารา, อุปฺปาทวยธมฺมิโน''ติ (สํ. นิ. ๑.๑๘๖; ๒.๑๔๓) เทสนานเยน อุปฺปาทวยวเสเนว ปุจฺฉา กตาฯ

เต ธมฺมา จิตฺเตน ลหุปริวตฺตาติ ปุโฏฺฐ จิตฺตโต ลหุตรปริวตฺติโน ธมฺเม อปสฺสโนฺต ปฏิกฺขิปติฯ ทุติยํ ปุโฏฺฐ ยสฺส จิตฺตสฺส ทีฆฏฺฐิตึ อิจฺฉติ, ตํ สนฺธาย ปฏิชานาติฯ **ยาวตายุกํ ติฏฺฐตี**ติ ปเญฺห ''จุลฺลาสีติสหสฺสานิ, กปฺปา ติฏฺฐนฺติ เย มรู''ติอาทิวจนวเสน (มหานิ. ๑๐) อารุปฺปโต อญฺญตฺร ปฏิกฺขิปติ, อารุเปฺป ปฏิชานาติฯ **มุหุตฺตํ มุหุตฺตํ อุปฺปชฺชตี**ติ ปเญฺห ปรวาทิสฺส ''อุปฺปาทวยธมฺมิโน''ติอาทิสุตฺตวิโรธภเยน ปฏิชานาติฯ ฐิตึ ปนสฺส ลทฺธิวเสน อิจฺฉติฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

จิตฺตฏฺฐิติกถาวณฺณนาฯ

๘. กุกฺกุฬกถาวณฺณนา

๓๓๘. อิทานิ กุกฺกุฬกถา นาม โหติฯ ตตฺถ เยสํ ''สพฺพํ, ภิกฺขเว, อาทิตฺตํ (สํ. นิ. ๔.๒๘; มหาว. ๕๔) สเพฺพ สงฺขารา ทุกฺขา''ติอาทีนิ (ธ. ป. ๒๗๘) สุตฺตานิ อโยนิโส คเหตฺวา ''นิปฺปริยาเยเนว สเพฺพ สงฺขารา กุกฺกุฬา วีตจฺจิตงฺคารสมฺมิสฺสา ฉาริกนิรยสทิสา''ติ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ เอตรหิ โคกุลิกานํ; เตสํ นานปฺปการสุขสนฺทสฺสเนน ตํ ลทฺธึ วิเวเจตุํ ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา ปรวาทิสฺสฯ ตตฺถ **อโนธึ กตฺวา**ติ โอธึ มริยาทํ โกฏฺฐาสํ อกริตฺวา, อวิเสเสน สเพฺพเยวาติ อโตฺถฯ เสสํ สพฺพํ ปาฬินเยเนว เวทิตพฺพํ สทฺธึ สุตฺตสาธนายาติฯ

กุกฺกุฬกถาวณฺณนาฯ

๙. อนุปุพฺพาภิสมยกถาวณฺณนา

๓๓๙. อิทานิ อนุปุพฺพาภิสมยกถา นาม โหติฯ ตตฺถ เยสํ –

> ''อนุปุเพฺพน เมธาวี, โถกํ โถกํ ขเณ ขเณ;
> กมฺมาโร รชตเสฺสว, นิทฺธเม มลมตฺตโน''ติฯ (ธ. ป. ๒๓๙) –

อาทีนิ สุตฺตานิ อโยนิโส คเหตฺวา ''โสตาปตฺติผลสจฺฉิกิริยาย ปฏิปโนฺน เอกเจฺจ กิเลเส ทุกฺขทสฺสเนน ปชหติ, เอกเจฺจ สมุทยนิโรธมคฺคทสฺสเนน, ตถา เสสาปีติ เอวํ โสฬสหิ โกฏฺฐาเสหิ อนุปุเพฺพน กิเลสปฺปหานํ กตฺวา อรหตฺตปฏิลาโภ โหตี''ติ เอวรูปา นานาภิสมยลทฺธิ อุปฺปนฺนา, เสยฺยถาปิ เอตรหิ อนฺธกสพฺพตฺถิกสมฺมิติยภทฺรยานิกานํ; เตสํ ลทฺธิวิเวจนตฺถํ **อนุปุพฺพาภิสมโย**ติ ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ **อนุปุเพฺพน โสตาปตฺติมคฺค**นฺติ ปุโฏฺฐ ปน เอกสฺส มคฺคสฺส พหุภาวาปตฺติภเยน ปฏิกฺขิปติฯ ทุติยํ ปุโฏฺฐ ทุกฺขทสฺสนาทิวเสน ปฏิชานาติฯ ตานิ วา จตฺตาริปิ ญาณานิ เอโก โสตาปตฺติมโคฺคเยวาติ ปฏิชานาติ, ผลํ ปน เอกเมว อิจฺฉติ, ตสฺมา ปฏิกฺขิปติฯ สกทาคามิมคฺคาทีสุปิ เอเสว นโยฯ

๓๔๔. **มเคฺค ทิเฏฺฐ ผเล ฐิโต**ติ ปเญฺห ยสฺมา ทุกฺขทสฺสนาทีหิ ทสฺสนํ อปรินิฏฺฐิตํ, มคฺคทสฺสเนน ปรินิฏฺฐิตํ นาม โหติ, ตทา โส ผเล ฐิโตติ สงฺขํ คจฺฉติ, ตสฺมา ปฏิชานาติฯ

๓๔๕. **ทุเกฺข ทิเฏฺฐ จตฺตาริ สจฺจานี**ติ ปุจฺฉา ปรวาทิสฺส, เอกาภิสมยวเสน ปฏิญฺญา สกวาทิสฺสฯ ปุน **ทุกฺขสจฺจํ จตฺตาริ สจฺจานี**ติ อนุโยเค จตุนฺนมฺปิ นานาสภาวตฺตา ปฏิเกฺข

โป ตเสฺสวฯ

รูปกฺขเนฺธ อนิจฺจโต ทิเฏฺฐติ ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, สมุทฺทโต เอกพินฺทุสฺส รเส ปฏิวิเทฺธ เสสอุทกสฺส ปฏิเวโธ วิย เอกธเมฺม อนิจฺจาทิโต ปฏิวิเทฺธ สเพฺพปิ ปฏิวิทฺธา โหนฺตีติ ลทฺธิยา ปฏิญฺญา ปรวาทิสฺสฯ

จตูหิ ญาเณหีติ ทุเกฺข ญาณาทีหิฯ **อฏฺฐหิ ญาเณหี**ติ สาวกานํ สาธารเณหิ สจฺจญาเณหิ เจว ปฏิสมฺภิทาญาเณหิ จฯ **ทฺวาทสหิ ญาเณหี**ติ ทฺวาทสงฺคปฏิจฺจสมุปฺปาท ญาเณหิฯ **จตุจตฺตารีสาย ญาเณหี**ติ ‘‘ชรามรเณ ญาณํ, ชรามรณสมุทเย ญาณ’’นฺติ เอวํ นิทานวเคฺค วุตฺตญาเณหิฯ **สตฺตสตฺตติยา ญาเณหี**ติ ‘‘ชรามรณํ, ภิกฺขเว, อนิจฺจํ สงฺขตํ ปฏิจฺจสมุปฺปนฺนํ ขยธมฺมํ วยธมฺมํ วิราคธมฺมํ นิโรธธมฺม’’นฺติ (สํ. นิ. ๒.๒๐) เอวํ ตเตฺถว วุตฺตญาเณหิฯ เสสเมตฺถ ปาฬินเยเนว เวทิตพฺพํ สทฺธิํ สุตฺตสาธเนนาติฯ

อนุปุพฺพาภิสมยกถาวณฺณนาฯ

๑๐. โวหารกถาวณฺณนา

๓๔๗. อิทานิ โวหารกถา นาม โหติฯ ตตฺถ พุโทฺธ ภควา โลกุตฺตเรน โวหาเรน โวหรตีติ เยสํ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ เอตรหิ อนฺธกานํ; เต สนฺธาย ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ลทฺธิวเสน ปฏิญฺญา ปรวาทิสฺสฯ **โลกุตฺตเร โสเต**ติอาทีนิ ตสฺส อยุตฺตวาทีภาวทีปนตฺถํ วุตฺตานิฯ อยเญฺหตฺถ อธิปฺปาโย – ‘‘สทฺทายตนเมว เต โลกุตฺตรํ, อุทาหุ โสตาทีนิปี’’ติฯ

หญฺจิ พุทฺธสฺส ภควโต โวหาโร โลกิเย โสเต ปฏิหญฺญตีติ เอตฺถ ยทิ โส โลกุตฺตเร ปฏิหเญฺญยฺยฯ โลกุตฺตโร สิยาติ เอวมตฺโถ น คเหตโพฺพฯ โลกิเย ปฏิหญฺญมานสฺส ปน โลกุตฺตรตา นาม นตฺถีติ อยเมตฺถาธิปฺปาโยฯ **โลกิเยน วิญฺญาเณนา**ติ เอตฺถาปิ โลกิเยเนวาติ อโตฺถฯ อิตรถา อเนกนฺตตา สิยาฯ โลกุตฺตรญฺหิ โลกิเยนปิ ญาเณน ญายตีฯ เอวํ สพฺพํ ยถานุรูปโต เวทิตพฺพํฯ **สเพฺพ เต มคฺคํ ภาเวนฺตี**ติ ปเญฺหสุ เย มคฺคํ นปฺปฏิลภนฺติ, เต สนฺธาย ปฏิกฺขิปติฯ เย ปฏิลภนฺติ, เต สนฺธาย ปฏิชานาติฯ

๓๕๑. **โสวณฺณมยายา**ติ สุวณฺณมยายฯ อิทํ ปรวาทิสฺส อุทาหรณํฯ

เอฬณฺฑิยายาติ เอฬณฺฑมยายฯ อิทํ สกวาทิสฺส อุทาหรณํฯ โลกิยํ โวหรนฺตสฺส โลกิโยติ อยมฺปิ เอกา ลทฺธิฯ สา เอตรหิ เอกจฺจานํ อนฺธกานํ ลทฺธิฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

โวหารกถาวณฺณนาฯ

๑๑. นิโรธกถาวณฺณนา

๓๕๓. อิทานิ นิโรธกถา นาม โหติฯ ตตฺถ เยสํ อปฺปฏิสงฺขานิโรธญฺจ ปฏิสงฺขานิโรธญฺจ เทฺวปิ เอกโต กตฺวา นิโรธสจฺจนฺติ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ เอตรหิ มหิสาสกานเญฺจว อนฺธกานญฺจ; เต สนฺธาย **เทฺว นิโรธา**ติ ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา ปรวาทิสฺส ฯ **เทฺว ทุกฺขนิโรธา**ติ ปเญฺหสุ ยสฺมา เทฺว ทุกฺขสจฺจานิ น อิจฺฉติ, ตสฺมา ปฏิกฺขิปติฯ ยสฺมา ทฺวีหากาเรหิ ทุกฺขํ นิรุชฺฌตีติ อิจฺฉติ, ตสฺมา ปฏิชานาติฯ **เทฺว นิโรธสจฺจานี**ติปเญฺหสุ ทฺวินฺนํ ทุกฺขสจฺจานํ นิโรธ

วเสนอนิจฺฉโนฺต ปฏิกฺขิปติฯ ทฺวีหากาเรหิ ทุกฺขสฺส นิรุชฺฌนโต ปฏิชานาติฯ **เทฺว ตาณานี**ติ อาทีสุปิ เอเสว นโยฯ

อตฺถิ ทฺวินฺนํ นิพฺพานานนฺติอาทีสุ ปุจฺฉาสุ อุจฺจนีจตาทีนิ อปสฺสโนฺต ปฏิกฺขิปติฯ

อปฺปฏิสงฺขานิรุเทฺธติ เย ปฏิสงฺขาย โลกุตฺตเรน ญาเณน อนิรุทฺธา สุทฺธปกติกตฺตา วา อุเทฺทสปริปุจฺฉาทีนํ วา วเสน น สมุทาจรณโต นิรุทฺธาติ วุจฺจนฺติ, เต สงฺขาเรฯ **ปฏิสงฺขานิโรเธนฺตี**ติฯ โลกุตฺตรญาเณน นิโรเธนฺติ อนุปฺปตฺติภาวํ คเมนฺติฯ **นนุ อปฺปฏิสงฺขานิรุทฺธา สงฺขารา**ติ ปุจฺฉา ปรวาทิสฺส ฯ ตตฺถ ภคฺคานํ ปุน อภญฺชนโต อปฺปฏิสงฺขานิรุทฺธานํ วา อริยมเคฺค อุปฺปเนฺน ตถา นิรุชฺฌนโตว สกวาที อจฺจนฺตภคฺคตํ ปฏิชานาติฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

นิโรธกถาวณฺณนาฯ

ทุติโย วโคฺคฯ

๓. ตติยวโคฺค

๑. พลกถาวณฺณนา

๓๕๔. อิทานิ พลกถา นาม โหติฯ ตตฺถ เยสํ อนุรุทฺธสํยุตฺเต ‘‘อิเมสญฺจ ปนาหํ, อาวุโส, จตุนฺนํ สติปฏฺฐานานํ ภาวิตตฺตา พหุลีกตตฺตา ฐานญฺจ ฐานโต อฏฺฐานญฺจ อฏฺฐาน โต ยถาภูตํ ปชานามี’’ติอาทีนิ (สํ. นิ. ๕.๙๑๓) ทสสุตฺตานิ อโยนิโส คเหตฺวา ‘‘ตถาคตพลํ สาวกสาธารณ’’นฺติ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ เอตรหิ อนฺธกานํ; เต สนฺธาย ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ลทฺธิยํ ฐตฺวา ปฏิญฺญา ปรวาทิสฺสฯ ตถาคตพลญฺจ นาเมตํ สาวเกหิ สาธารณมฺปิ อตฺถิ อสาธารณ มฺปิ สาธารณาสาธารณมฺปิฯ ตตฺถ อาสวานํ ขเย ญาณํ สาธารณํฯ อินฺทฺริยปโรปริยตฺติญาณํ อสาธารณํฯ เสสํ สาธารณญฺจ อสาธารณญฺจฯ ฐานาฏฺฐานาทีนิ หิ สาวกา ปเทเสน ชานนฺติ, ตถาคตา นิปฺปเทเสนฯ อิติ ตานิ อุเทฺทสโต สาธารณานิ, น นิเทฺทสโตฯ อยํ ปน อวิเสเสน สพฺพมฺปิ สาธารณนฺติ อาหฯ ตเมนํ ตโต วิเวเจตุํ **ตถาคตพลํ สาวกพล**นฺติ ปุน อนุโยโค อา รโทฺธฯ ตตฺถ ปฐมปเญฺห นิเทฺทสโต สพฺพาการวิสยตํ สนฺธาย ปฏิกฺขิปติฯ ทุติยปเญฺห อุ เทฺทสโต ฐานาฏฺฐานมตฺตาทิชานนวเสน ปฏิชานาติฯ **ตเญฺญวา**ติอาทิปเญฺหสุ สพฺพากา เรน นินฺนานากรณตาย อภาเวน ปฏิกฺขิปติฯ **ปุพฺพโยโค** จ **ปุพฺพจริยา** จ อตฺถโต เอกํ, ตถา **ธมฺมกฺขาน**ญฺจ **ธมฺมเทสนา** จฯ

อินฺทฺริยปโรปริยตฺติปเญฺห เอกเทเสน สาธารณตํ สนฺธาย สาวกวิสเย ปฏิชานาติฯ

๓๕๕. อิทานิ ยสฺมา อุเทฺทสโต ฐานาฏฺฐานาทีนิ สาวโก ชานาติ, ตสฺมา สาวกสฺส ตถา ชานนํ ปกาเสตฺวา เตน ชานนมตฺตสามเญฺญน เตสํ สาวกสาธารณตฺตํ ปติฏฺฐาเปตุํ **สาวโก ฐานาฏฺฐานํ ชานาตี**ติอาทโย ปรวาทิปญฺหา โหนฺติฯ ตตฺถ อินฺทฺริยปโรปริยตฺติญาณํ ฉนฺนํ อสาธารณญาณานํ อญฺญตรนฺติ น คหิตํฯ **อาสวกฺขเยน วา อาสวกฺขย**นฺติ ยํ ตถาคตสฺส อา สวกฺขเยน สทฺธิํ สาวกสฺส อาสวกฺขยํ ปฏิจฺจ วตฺตพฺพํ สิยา นานากรณํ, ตํ นตฺถิฯ **วิมุตฺติยา วา วิมุตฺติ**นฺติ ปเทปิ เอเสว นโยฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานตฺถเมวฯ

๓๕๖. อิทานิ ยํ สกวาทินา ‘‘อาสวานํ ขเย ญาณํ สาธารณ’’นฺติ อนุญฺญาตํ, เตน สทฺธิํ สํสนฺทิตฺวา เสสานมฺปิ สาธารณภาวํ ปุจฺฉิตุํ ปุน **อาสวานํ ขเย**ติอาทโย ปรวาทิปญฺหาว โหนฺ ติฯ เตสํ วิสฺสชฺชเน สกวาทินา อาสวกฺขเย วิเสสาภาเวน ตํ ญาณํ สาธารณนฺติ อนุญฺญาตํฯ อิตเรสฺปิ วิเสสาภาเวน สาธารณตา ปฏิกฺขิตฺตาฯ ปุน ฐานาฏฺฐานาทีนํ อาสวกฺขเยเนว สทฺธิํ สํสนฺทิตฺวา อสาธารณปุจฺฉา ปรวาทิเสฺสวฯ ตตฺถ อาสวกฺขยญาเณ ปฏิเกฺขโป, เสเสสุ จ ปฏิญฺญา สกวาทิสฺสฯ ตโต อินฺทฺริยปโรปริยเตฺตน สทฺธิํ สํสนฺทิตฺวา อสาธารณปุจฺฉา ปรวาทิ สฺสฯ สา สงฺขิปิตฺวา ทสฺสิตาฯ ตถาปิ อินฺทฺริยปโรปริยเตฺต ปฏิญฺญา, เสเสสุ จ ปฏิเกฺขโป สก วาทิสฺสฯ ตโต ฐานาฏฺฐานาทีหิ สทฺธิํ สํสนฺทิตฺวา อินฺทฺริยปโรปริยตฺตสฺส สาธารณปุจฺฉา ปร วาทิสฺสฯ สาปิ สงฺขิปิตฺวาว ทสฺสิตาฯ ตตฺถ อินฺทฺริยปโรปริยเตฺต ปฏิเกฺขโปฯ เสเสสุ จ ปฏิญฺญา สกวาทิสฺสาติฯ

พลกถาวณฺณนาฯ

๒. อริยนฺติกถาวณฺณนา

๓๕๗. อิทานิ อริยนฺติกถา นาม โหติฯ ตตฺถ เยสํ ‘‘น เกวลํ อาสวกฺขยญาณเมว อริยํ, อถ โข ปุริมานิปิ นว พลานิ อริยานิ’’เจฺจว ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ เอตรหิ อนฺธกานํ; เต สนฺธาย **อริย**นฺติ ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ ปุน ยทิ ตํ อริยํ, มคฺคาทีสุ เตน อญฺญตเรน ภวิตพฺพนฺติ มคฺคาทิวเสน ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิเกฺขโป อิตรสฺสฯ

ปุน สุญฺญตารมฺมณาทิวเสน ปุจฺฉา สกวาทิสฺสฯ ตตฺถ เทฺว สุญฺญตา – สตฺตสุญฺญตา จ สงฺขารสุญฺญตา จฯ สตฺตสุญฺญตา นาม ทิฏฺฐิยา ปริกปฺปิเตน สเตฺตน สุญฺญา ปญฺจกฺขนฺธาฯ สงฺขารสุญฺญตา นาม สพฺพสงฺขาเรหิ สุญฺญํ วิวิตฺตํ นิสฺสฏฺฐํ นิพฺพานํฯ ตตฺถ ปรวาที นิพฺพานารมฺมณตํ สนฺธาย ปฏิกฺขิปติ, สงฺขารารมฺมณตํ สนฺธาย ปฏิชานาติฯ **มนสิ กโรตี**ติ ปุฏฺโฐปิ นิพฺพานเมว สนฺธาย ปฏิกฺขิปติ, สงฺขาเร สนฺธาย ปฏิชานาติฯ ตโต สกวาทินา ‘‘ฐานาฐานาทิมนสิกาโร สงฺขารารมฺมโณ, สุญฺญตมนสิกาโร นิพฺพานารมฺมโณ’’ติ อิมํ นยํ คเหตฺวา ‘‘ทฺวินฺนํ ผสฺสานํ ทฺวินฺนํ จิตฺตานํ สโมธานํ โหตี’’ติ ปุฏฺโฐ เลโสกาสํ อลภโนฺต ปฏิกฺขิปติฯ อนิมิตฺตาปณิหิเตสุปิ เอเสว นโยฯ สตฺตนิมิตฺตาภาวโต หิ ขนฺธา อนิมิตฺตาฯ สงฺขารนิมิตฺตาภาวโต นิพฺพานํฯ เอกธมฺมสฺมิมฺปิ อาโรเปตฺวา ฐเปตพฺพสงฺขาเตน จ ปณิทหิตพฺพเฏฺฐน ปณิหิตสงฺขํ คเตน สตฺตปณิธินา อปฺปณิหิตา ขนฺธาฯ ตณฺหาปณิธินา ตณฺหาย วา อารมฺมณภูเตน สพฺพสงฺขารปณิธินา อปฺปณิหิตํ นิพฺพานํฯ ตสฺมา อิธาปิ ปฏิเกฺขโป จ ปฏิญฺญา จ ปุริมนเยเนว เวทิตพฺพาฯ

๓๕๘. ตโต ‘‘ยถา สติปฏฺฐานาทโย โลกุตฺตรธมฺมา อริยา เจว สุญฺญตาทิอารมฺมณา จ, กึ เต เอวํ ฐานาฏฐานญาณ’’นฺติ อนุโลมปฏิโลมปุจฺฉา โหนฺติฯ ตตฺถ สพฺพาปิ ปฏิญฺญา สเพฺพ จ ปฏิเกฺขปา ปรวาทิเสฺสวฯ อิมินาวุปาเยน เสสญาเณสุปิ ปุจฺฉาวิสฺสชฺชนํ เวทิตพฺพํฯ ปาฬิยํ ปน เสสานิ สงฺขิปิตฺวา อวสาเน จุตูปปาตญาณเมว วิภตฺตํฯ ตโต ปรํ สกสมเยปิ ‘‘อริย’’นฺติ สิเทฺธน อาสวานํ ขยญาเณน สทฺธึ สํสนฺทิตฺวา เสสญาณานํ อนุโลมโต จ ปฏิโลมโต จ อริยภาวปุจฺฉา โหนฺติฯ ตา สพฺพา ปรวาทิสฺส, ปฏิญฺญา ปฏิเกฺขโป จ สกวาทิสฺส ฯ เต อุตฺตานตฺถาเยวฯ ปาฬิยํ ปเนตฺถ ปฐมนวมาเนว ทเสฺสตฺวา สตฺต ญาณานิ สงฺขิตฺตานีติฯ

อริยนฺติกถาวณฺณนาฯ

๓. วิมุตฺติกถาวณฺณนา

๓๖๓. อิทานิ วิมุตฺติกถา นาม โหติฯ ตตฺถ เยสํ ‘‘วีตราคจิตฺตานํ วิมุตฺติปโยชนํ นาม นตฺถิฯ ยถา ปน มลีนํ วตฺถํ โธวิยมานํ มลา วิมุจฺจติ, เอวํ สราคํ จิตฺตํ ราคโต วิมุจฺจตี’’ติ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ เอตรหิ อนฺธกานํ; เต สนฺธาย **สราค**นฺติ ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ ตโต **ราคสหคต**นฺติอาทินา นเยน ปุโฏฺฐ มคฺคกฺขเณ จิตฺตํ วิมุจฺจติ นามฯ ตทา จ เอวรูปํ จิตฺตํ นตฺถีติ ปฏิกฺขิปติฯ

สผสฺสนฺติอาทินา นเยน ปุโฏฺฐปิ ยถา ผโสฺส จ จิตฺตญฺจ อุโภ ราคโต วิมุจฺจนฺติ, เอวํ ราคสฺส วิมุตฺตึ อปสฺสมาโน ปฏิกฺขิปติฯ สโทสาทีสุปิ อิมินาวุปาเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

วิมุตฺติกถาวณฺณนาฯ

๔. วิมุจฺจมานกถาวณฺณนา

๓๖๖. อิทานิ วิมุจฺจมานกถา นาม โหติฯ ตตฺถ เยสํ ‘‘ฌาเนน วิกฺขมฺภนวิมุตฺติยา วิมุตฺตํ, มคฺคกฺขเณ สมุจฺเฉทวิมุตฺติยา วิมุจฺจมานํ นาม โหตี’’ติ ลทฺธิ, เต สนฺธาย **วิมุตฺตํ วิมุจฺจมาน**นฺติ ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ

ปุน **เอกเทส**นฺติ ปุจฺฉา สกวาทิสฺสฯ ตตฺถ **เอกเทส**นฺติ ภาวนปุํสกํฯ ยถา วิมุตฺตํ, เอกเทเสน วา เอกเทเส วา อวิมุตฺตํ โหติ กึ เอวํ เอกเทสํ วิมุตฺตํ, เอกเทสํ อวิมุตฺตนฺติ ปุจฺฉติฯ กึ การณา เอวํ ปุจฺฉตีติ? ‘‘วิมุตฺตํ วิมุจฺจมาน’’นฺติ วิปฺปกตภาเวน วุตฺตตฺตาฯ ยถา หิ กริยมานา กฏาทโย วิปฺปกตตฺตา เอกเทเสน กตา เอกเทเสน อกตา โหนฺติ, ตถา อิทมฺปิ เอกเทสํ วิมุตฺตํ เอกเทสํ อวิมุตฺตนฺติ อาปชฺชติฯ ตโต ปรวาที กฏาทีนํ วิย จิตฺตสฺส เอกเทสาภาวา ปฐมปเญฺห ปฏิกฺขิปิตฺวา ทุติเย วิมุจฺจมานสฺส อปรินิฏฺฐิตวิมุตฺติตาย ปฏิชานาติฯ โลกิยชฺฌานกฺขณํ วา สนฺธาย ปฏิกฺขิปติฯ น หิ ตํ ตทา สมุจฺเฉทวิมุตฺติยา วิมุจฺจมานํฯ โลกุตฺตรชฺฌานกฺขณํ สนฺธาย ปฏิชานาติฯ ตญฺหิ ตทา สมุจฺเฉทวิมุตฺติยา วิมุเตฺตกเทเสน วิมุจฺจมานนฺติสฺส ลทฺธิฯ ตโต สกวาที ‘‘ยทิ เต เอกเมว จิตฺตํ เอกเทสํ วิมุตฺตํ เอกเทสํ อวิมุตฺตํ, เอวํ สเนฺต โย เอเกเนว จิเตฺตน โสตาปโนฺน โหติ, โสปิ เต เอกเทสํ โสตาปโนฺน, เอกเทสํ น โสตาปโนฺน อาปชฺชตี’’ติ โจทนตฺถํ **เอกเทสํ โสตาปโนฺน**ติอาทิมาหฯ อิตโร ตํ วิธานํ อปสฺสโนฺต ปฏิกฺขิปติฯ เสสวาเรสุปิ เอเสว นโยฯ

อุปฺปาทกฺขณปเญฺห ยทิ เอกเมว จิตฺตํ วิมุตฺตญฺจ วิมุจฺจมานญฺจ, เอกสฺมึ ขเณ วิมุตฺตํ เอกสฺมึ วิมุจฺจมานํ อาปชฺชติฯ กึ เต เอวรูปํ จิตฺตนฺติ อโตฺถฯ

๓๖๗. สุตฺตสาธเน ปฐมสุตฺตํ ปรวาทิสฺสฯ ตตฺราสฺสายมธิปฺปาโย – **วิมุจฺจตี**ติ วิปฺปกตนิเทฺทโสฯ ตสฺมา ยํ ตสฺส โยคิโน เอวํ ชานโต เอวํ ปสฺสโต เอเตหิ อาสเวหิ จิตฺตํ วิมุจฺจติ, ตํ วิมุจฺจมานํ นาม โหตีติฯ ทุติยสุตฺตํ สกวาทิสฺสฯ ตตฺราสฺสายมธิปฺปาโย – ยทิ เต วิมุจฺจตีติ วจนโต วิมุตฺตํ วิมุจฺจมานํ, อิธ วิมุจฺจตีติ วจนาภาวโต วิมุตฺตเมว สิยา, น วิมุจฺจมานนฺติฯ

อิทานิ ‘‘ยถา เต วิปฺปกตวิมุตฺติตาย วิมุจฺจมานํ, กึ เอวํ วิปฺปกตราคาทิตาย รชฺชมานาทินิปิ อตฺถี’’ติ โจทนตฺถํ ปุน **อตฺถิ จิตฺต**นฺติอาทิ อารทฺธํฯ ปรวาทินาปิ ตถารูปํ จิตฺตํ อปสฺสเนฺตน สพฺพํ ปฏิกฺขิตฺตํฯ อถ นํ สกวาที ‘‘เทฺวเยว โกฏิโย, ตติยา นตฺถี’’ติ อนุโพเธโนฺต **นนุ รตฺตเญฺจว อรตฺตญฺจา**ติอาทิมาหฯ ตสฺสโตฺถ – นนุ ภทฺรมุข, ราคสมฺปยุตฺตํ จิตฺตํ รตฺตํ วิปฺปยุตฺตํ อรตฺตนฺติ เทฺวว โกฏิโย, รชฺชมานํ นาม ตติยา โกฏิ นตฺถีติ? ทุฏฺฐาทีสุปิ เอเสว นโยฯ อถ นํ อามนฺตาติ ปฏิชานิตฺวา ฐิตํฯ วิมุตฺติปเกฺขปิ เทฺวเยว โกฏิโย ทเสฺสตุํ **หญฺจิ รตฺตเญฺจวา**ติอาทิมาหฯ ตสฺสโตฺถ – ยทิ เอตา เทฺว โกฏิโย สมฺปฏิจฺฉสิ, อวิมุตฺตเญฺจว วิมุตฺตญฺจา ติ อิมาปิ สมฺปฏิจฺฉฯ กิเลสสมฺปยุตฺตญฺหิ จิตฺตํ อวิมุตฺตํ, วิปฺปยุตฺตํ วิมุตฺตํฯ วิมุจฺจมานํ นามาติ ปรมตฺถโต ตติยา โกฏิ นตฺถีติฯ

วิมุจฺจมานกถาวณฺณนาฯ

๕. อฏฺฐมกกถาวณฺณนา

๓๖๘. อิทานิ อฏฺฐมกกถา นาม โหติฯ ตตฺถ เยสํ อนุโลมโคตฺรภุมคฺคกฺขเณ กิเลสานํ สมุทาจาราภาวโต อฏฺฐมกสฺส โสตาปตฺติมคฺคฏฺฐปุคฺคลสฺส เทฺว ปริยุฏฺฐานา ปหีนาติ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ เอตรหิ อนฺธกานเญฺจว สมฺมิติยานญฺจ; เตสํ อญฺญตรํ สนฺธาย ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, มคฺคกฺขณโต ปฏฺฐาย ทิฏฺฐิยา อนุปฺปตฺตึ สนฺธาย ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ ตโต ยสฺมา ทิฏฺฐิ นาเม

สา โสตาปนฺนเสฺสว ปหีนา, น มคฺคฏฺฐสฺส, ตสฺมา **อฏฺฐมโก ปุคฺคโล โสตาปนฺโน**ติ อนุโยโค สกวาทิสฺสฯ วิจิกิจฺฉาปเญฺหปิ เอเสว นโยฯ อนุสยปเญฺห ปริยุฏฺฐานโต อโญฺญ อนุสโยติ เตสํ ลทฺธิ, ตสฺมา ‘‘น เหว’’นฺติ ปฏิกฺขิตฺตํฯ

สีลพฺพตปรามาสปเญฺหปิ สีลพฺพตปรามาสปริยุฏฺฐานนฺติ โวหารํ น ปสฺสติ, ตสฺมา ปฏิกฺขิปติฯ ปริยุฏฺฐานเมวสฺส ปหีนนฺติ ลทฺธิฯ

๓๖๙. **มโคฺค ภาวิโต**ติ ปเญฺห ตสฺมิํ ขเณ ภาเวติ, น ภาวิโตฯ ตสฺมา ปฏิกฺขิปติฯ **อมเคฺคนา**ติอาทิอนุโยเค ปฐมมเคฺคเนว ปหีนภาวํ สนฺธาย ปฏิกฺขิปติฯ ยทิ หิ อมเคฺคน ปหีเยถ, โคตฺรภุปุคฺคลาทีนมฺปิ ปหีเยถาติ อาปชฺชนโตฯ **อุปฺปชฺชิสฺสตี**ติ ปุจฺฉา ปรวาทิสฺส, วิสฺสชฺชนํ สกวาทิสฺสฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

อฏฺฐมกกถาวณฺณนาฯ

๖. อฏฺฐมกสฺส อินฺทฺริยกถาวณฺณนา

๓๗๑. อิทานิ อฏฺฐมกสฺส อินฺทฺริยกถา นาม โหติฯ ตตฺถ เยสํ ‘‘อฏฺฐมโก มคฺคกฺขเณ อินฺทฺริยานิ ปฏิลภติ นาม, โน จสฺส ปฏิลทฺธานิ โหนฺตี’’ติ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ เอตรหิ อนฺธกานํ; เต สนฺธาย **นตฺถิ สทฺธินฺทฺริย**นฺติ ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ **นตฺถิ สทฺธา**ติ ปุโฏฺฐ ปน สทฺธินฺทฺริยโต สทฺธาย นานตฺตํ สลฺลเกฺขตฺวา ปฏิกฺขิปติฯ เสเสสุปิ เอเสว นโยฯ ยถา ปน ยสฺส อตฺถิ มโน, ตสฺส มนินฺทฺริยมฺปิ อตฺถิ; เอวํ ยสฺส สทฺธาทโย อตฺถิ, ตสฺส อตฺถิ สทฺธินฺทฺริยาทีนิปีติ ทีปนตฺถํ **อตฺถิ มโน อตฺถิ มนินฺทฺริย**นฺติอาทิ อารทฺธํฯ ตํ สพฺพํ อุตฺตานตฺถเมว สทฺธิํ สุตฺตสาธเนนาติฯ

อฏฺฐมกสฺส อินฺทฺริยกถาวณฺณนาฯ

๗. ทิพฺพจกฺขุกถาวณฺณนา

๓๗๓. อิทานิ ทิพฺพจกฺขุกถา นาม โหติฯ ตตฺถ เยสํ จตุตฺถชฺฌานธมฺมูปตฺถทฺธํ มํสจกฺขุเมว ทิพฺพจกฺขุ นาม โหตีติ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ เอตรหิ อนฺธกานเญฺจว สมฺมิติยานญฺจ; เต สนฺธาย **มํสจกฺขุ**นฺติ ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ

ปุน ‘‘มํสจกฺขุ ทิพฺพจกฺขุ, ทิพฺพจกฺขุ มํสจกฺขู’’ติ ปุโฏฺฐ ตํ มตฺตเมว ตํ น โหตีติ ปฏิกฺขิปติฯ **ยาทิส**นฺติอาทิปุจฺฉาสุปิ อุภินฺนํ เอกสภาวาภาเวเนว ปฏิกฺขิปติฯ

วิสโยติอาทีสุ อุภินฺนมฺปิ รูปายตนเมว วิสโยฯ มํสจกฺขุ ปน อาปาถคตเมว ปสฺสติฯ อิตรํ อนาปาถคตํ ติโรปพฺพตาทิคตมฺปิฯ ทิพฺพจกฺขุสฺส จ อติสุขุมมฺปิ รูปํ โคจโร, น ตาทิสํ อิตรสฺสาติ เอวเมเตสํ อานุภาวโคจรา อสทิสาฯ

อุปาทิณฺณํ หุตฺวา อนุปาทิณฺณํ โหตีติ ปุโฏฺฐ ยสฺมา มํสจกฺขุ อุปาทิณฺณํ, ทิพฺพจกฺขุ อนุปาทิณฺณํ, น จ มํสจกฺขุเมว ทิพฺพจกฺขูติ อิจฺฉติ, ตสฺมา ปฏิกฺขิปติฯ ทุติยํ ปุโฏฺฐ ยสฺมา ‘‘มํสจกฺขุสฺส อุปฺปาโท, มโคฺค ทิพฺพสฺส จกฺขุโน’’ติ วจนํ นิสฺสาย มํสจกฺขุปจฺจยา ทิพฺพจกฺขุ อุปฺปชฺชติ, ตญฺจ รูปาวจริกานํ จตุนฺนํ มหาภูตานํ ปสาโทติ อิจฺฉติ, ตสฺมา ปฏิชานาติฯ **กามา**

วจรํ หุตฺวาติ ปุโฏฺฐปิ ยสฺมา น มํสจกฺขุเมว ทิพฺพจกฺขูติ อิจฺฉติ, ตสฺมา ปฏิกฺขิปติฯ ทุติยํ ปุโฏฺฐ รูปาวจรชฺฌานปจฺจเยน อุปฺปนฺนตฺตา รูปาวจรํ นาม ชาตนฺติ ปฏิชานาติฯ

รูปาวจรํ หุตฺวา อรูปาวจรนฺติ ปุโฏฺฐปิ ตโต ปรํ ภาวนาย อรูปาวจรกฺขเณ รูปาวจรจิตฺตสฺส อภาวา ปฏิกฺขิปติฯ ทุติยํ ปุโฏฺฐ อรูปาวจริกานํ จตุนฺนํ มหาภูตานํ ปสาโท หุตฺวา อุปฺปชฺชตีติ ลทฺธิยา ปฏิชานาติฯ อปริยาปนฺนภาวํ ปนสฺส น อิจฺฉติ, ตสฺมา ปฏิกฺขิปติเยวฯ

๓๗๔. **ทิพฺพจกฺขุํ ธมฺมุปตฺถทฺธ**นฺติ กามาวจรธมฺเมน อุปตฺถมฺภิตํ หุตฺวาฯ ปุน **ธมฺมุปตฺถทฺธ**นฺติ โลกุตฺตรธมฺเมน อุปตฺถทฺธํฯ **เทฺวว จกฺขูนี**ติ ปุโฏฺฐ กิญฺจาปิ ทิพฺพจกฺขุโน ธมฺมุปตฺถทฺธสฺส ปญฺญาจกฺขุภาวํ น อิจฺฉติ, ปญฺญาจกฺขุสฺส ปน อตฺถิตาย ปฏิกฺขิปติฯ ปุน ปุโฏฺฐ มํสจกฺขุ ธมฺมุปตฺถทฺธํ ทิพฺพจกฺขุ โหตีติ ลทฺธิวเสน ปฏิชานาติฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

ทิพฺพจกฺขุกถาวณฺณนาฯ

๘. ทิพฺพโสตกถาวณฺณนา

๓๗๕. อิทานิ ทิพฺพโสตกถา นาม โหติฯ ตตฺถ **เอกํเยว โสต**นฺติ ปุโฏฺฐ ทฺวินฺนํ อตฺถิตาย ปฏิกฺขิปติฯ ปุน ปุโฏฺฐ ยสฺมา ตเทว ธมฺมุปตฺถทฺธํ ทิพฺพโสตํ นาม โหติ, ตสฺมา ปฏิชานาติฯ เสสํ เหฏฺฐา วุตฺตนยเมวาติฯ

ทิพฺพโสตกถาวณฺณนาฯ

๙. ยถากมฺมูปคตญาณกถาวณฺณนา

๓๗๗. อิทานิ ยถากมฺมูปคตญาณกถา นาม โหติฯ ตตฺถ เยสํ ‘‘อิติ ทิเพฺพน จกฺขุนา วิสุเทฺธน…เป.… ยถากมฺมูปเค สเตฺต ปชานาตี’’ติ (ที. นิ. ๑.๒๔๖; ปฏิ. ม. ๑.๑๐๖) สุตฺตํ อโยนิโส คเหตฺวา ยถากมฺมูปคตญาณเมว ทิพฺพจกฺขุนฺติ ลทฺธิ, เต สนฺธาย ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ ปุน **ยถากมฺมูปคตญฺจ มนสิ กโรตี**ติ ปุโฏฺฐ เอกจิตฺตสฺส อารมฺมณทฺวยาภาวา ปฏิกฺขิปติฯ ทุติยํ ปุโฏฺฐ นานาจิตฺตวเสน ปฏิชานาติฯ ปุน เลโสกาสํ อทตฺวา **ทฺวินฺนํ ผสฺสาน**นฺติ ปุโฏฺฐ ปฏิกฺขิปติฯ อิติ ยถา อิมินา ยถากมฺมูปคตปเทน, เอวเมว **อิเม วต โภโนฺต** , **สตฺตา**ติอาทิปเทหิปิ สทฺธิํ โยชนาสุ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

๓๗๘. **อายสฺมา สาริปุโตฺต ยถากมฺมูปคตํ ญาณํ ชานาตี**ติ อิทํ สกวาที ยสฺมา เถโร อปฺปิจฺฉตาย อภิญฺญาญาณานิ น วฬเญฺชตีติ เอกเจฺจ น ชานนฺติ, ตานิ ปนสฺส เนว อตฺถีติ มญฺญนฺติ, ตสฺมา ตํ ‘‘ทิพฺพจกฺขุโน อลาภี เถโร’’ติ มญฺญมานํ ปุจฺฉติฯ เตเนว การเณน ‘‘อตฺถายสฺมโต สาริปุตฺตสฺส ทิพฺพจกฺขู’’ติ ปรโต ปุโฏฺฐ ปฏิกฺขิปติฯ ทุติยํ ปุโฏฺฐ ยํกิญฺจิ สาวเกน ปตฺตพฺพํ, สพฺพํ ตํ เถเรน อนุปฺปตฺตนฺติ ปฏิชานาติฯ อิทานิสฺส วิเกฺขปํ กโรโนฺต สกวาที **นนุ อายสฺมา สาริปุโตฺต**ติอาทิมาหฯ อิมญฺหิ คาถํ เถโร วฬญฺชนปณิธิยา เอว อภาเวน อาห, น อภิญฺญาญาณสฺส อภาเวนฯ ปรวาที ปน อภาเวเนวาติ อตฺถํ สลฺลเกฺขติฯ ตสฺมา ตสฺส ลทฺธิยา เถรสฺส ยถากมฺมูปคตญาณเมว อตฺถิ, โน ทิพฺพจกฺขุฯ เตน วุตฺตํ ‘‘เตน หิ น วตฺตพฺพํ ยถากมฺมูปคตญาณํ ทิพฺพจกฺขู’’ติฯ

ยถากมฺมูปคตญาณกถาวณฺณนาฯ

๑๐. สํวรกถาวณฺณนา

๓๗๙. อิทานิ สํวรกถา นาม โหติฯ ตตฺถ เยสํ ตาวตึเส เทเว อุปาทาย ตตุตฺตริ เทเวสุ ยสฺมา เต ปญฺจ เวรานิ น สมาจรนฺติ, ตสฺมา สํวโร อตฺถีติ ลทฺธิ, เต สนฺธาย ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, เวรสมุทาจารํ อปสฺสโต ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ ตโต ยสฺมา สํวโร นาม สํวริตเพฺพ อสํวเร สติ โหติ, ตสฺมา อสํวรปุจฺฉา สกวาทิสฺส, เทเวสุ ปาณาติปาตาทีนํ อภาเวน ปฏิเกฺขโป อิตรสฺสฯ

อตฺถิ มนุเสฺสสูติอาทิ สํวเร สติ อสํวรสฺส อสํวเร จ สติ สํวรสฺส ปวตฺติทสฺสนตฺถํ วุตฺตํฯ

๓๘๐. **ปาณาติปาตา เวรมณี**ติ อาทิปเญฺหสุ ปาณาติปาตาทีนํ อสมาจรณวเสน ปฏิญฺญา, ปาณาติปาตาทีนํ นตฺถิตาย ปฏิเกฺขโป เวทิตโพฺพฯ ปฏิโลมปญฺหา อุตฺตานตฺถา เยวฯ

อวสาเน **นตฺถิ เทเวสุ สํวโร**ติปเญฺห ปาณาติปาตาทีนิ กตฺวา ปุน ตโต สํวราภาวํ สนฺธาย ปฏิญฺญา สกวาทิสฺสฯ ตโต ฉลวเสน ยทิ สํวโร นตฺถิ, สเพฺพ เทวา ปาณาติปาติโนติ อาทิปุจฺฉา ปรวาทิสฺสฯ เทวานํ เวรสมุทาจารสฺส อภาเวน ปฏิเกฺขโป สกวาทิสฺสฯ **นเหว**นฺติ วจนมตฺตํ คเหตฺวา ลทฺธิปติฎฺฐาปนํ ปรวาทิสฺสฯ เอวํ ปติฎฺฐิตา ปน ลทฺธิ อปฺปติฎฺฐิตาว โหตีติฯ

สํวรกถาวณฺณนาฯ

๑๑. อสญฺญกถาวณฺณนา

๓๘๑. อิทานิ อสญฺญกถา นาม โหติฯ ตตฺถ เยสํ ‘‘สงฺขารปจฺจยา วิญฺญาณ’’นฺติ วจนโต วินา วิญฺญาเณน ปฏิสนฺธิ นาม นตฺถิฯ ‘‘สญฺญุปฺปาทา จ ปน เต เทวา ตมฺหา กายา จวนฺตี’’ติ วจนโต อสญฺญสตฺตานมฺปิ จุติปฏิสนฺธิกฺขเณ สญฺญา อตฺถีติ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ เอตรหิ อนฺธกานํ; เต สนฺธาย ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ ตโต นํ สกวาที ‘‘กึ เต ตํ ฐานํ สญฺญาภโว’’ติอาทีหิ โจเทตุํ **สญฺญาภโว สญฺญาคตี**ติอาทิมาหฯ ตํ สพฺพํ ตโต ปรญฺจ ปาฬินเยเนว เวทิตพฺพนฺติฯ

อสญฺญกถาวณฺณนาฯ

๑๒. เนวสญฺญานาสญฺญายตนกถาวณฺณนา

๓๘๔. อิทานิ เนวสญฺญานาสญฺญายตนกถา นาม โหติฯ ตตฺถ เยสํ ‘‘เนวสญฺญานาสญฺญายตน’’นฺติ วจนโต น วตฺตพฺพํ ‘‘ตสฺมึ ภเว สญฺญา อตฺถี’’ติ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ เอตรหิ อนฺธกานํ; เต สนฺธาย ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ เสสเมตฺถ สพฺพํ ปาฬินเยเนว เวทิตพฺพนฺติฯ

เนวสญฺญานาสญฺญายตนกถาวณฺณนาฯ

ตติโย วโคฺคฯ

๔. จตุตฺถวโคฺค

๑. คิหิสฺส อรหาติกถาวณฺณนา

๓๘๗. อิทานิ คิหิสฺส อรหาติ กถา นาม โหติฯ ตตฺถ เยสํ ยสกุลปุตฺตาทีนํ คิหิพฺยญฺชเน ฐิตานํ อรหตฺตปฺปตฺตึ ทิสฺวา ''คิหิ อสฺส อรหา''ติ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ เอตรหิ อุตฺตราปถกานํ; เต สนฺธาย ปุจฺฉา สกวาทิสฺสฯ ตตฺถ **คิหิสฺสาติ** โย คิหิสํโยชนสมฺปยุตฺตตาย คิหิ, โส อรหํ อสฺสาติ อโตฺถฯ ปรวาที ปน อธิปฺปายํ อสลฺลเกฺขตฺวา คิหิพฺยญฺชนมตฺตเมว ปสฺสโนฺต ปฏิชานาติฯ อิทานิสฺส ''คิหิ นาม คิหิสํโยชเนน โหติ, น พฺยญฺชนมเตฺตนฯ ยถาห ภควา –

> 'อลงฺกโต เจปิ สมํ จเรยฺย,
> สโนฺต ทโนฺต นิยโต พฺรหฺมจารี;
> สเพฺพสุ ภูเตสุ นิธาย ทณฺฑํ,
> โส พฺราหฺมโณ โส สมโณ ส ภิกฺขู'''ติฯ (ธ. ป. ๑๔๒);

อิมํ นยํ ทเสฺสตุํ **อตฺถิ อรหโต**ติอาทิ อารทฺธํฯ ตํ สพฺพํ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

คิหิสฺส อรหาติกถาวณฺณนาฯ

๒. อุปปตฺติกถาวณฺณนา

๓๘๘. อิทานิ อุปปตฺติกถา นาม โหติฯ ตตฺถ เยสํ ''โอปปาติโก โหติ ตตฺถปรินิพฺพายี''ติวจนานิ (ปุ. ป. ๓๕-๔๐) อโยนิโส คเหตฺวา สุทฺธาวาเสสุ อุปปตฺติยา อรหาติ ลทฺธิ, ''เยสํ วา อุปหจฺจปรินิพฺพายี''ติ ปทํ ปริวตฺติตฺวา ''อุปปชฺชปรินิพฺพายี''ติ ปริยาปุณนฺตานํ สห อุปปตฺติยา อรหา โหตีติ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ เอตรหิ อุตฺตราปถกานํ; เต สนฺธาย ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ ตตฺถ ยสฺมา อุปปตฺติจิตฺตํ นาม โลกิยํ, เตน โสตาปนฺนาทโยปิ น โหนฺติ, ปเคว อรหาฯ ตสฺมาสฺส อิมํ นยํ ทเสฺสตุํ **สห อุปปตฺติยา โสตาปโนฺน**ติอาทิ อารทฺธํฯ

๓๘๙. **สาริปุโตฺต**ติอาทิ อิเมสุ มหาเถเรสุ โก เอโกปิ สห อุปปตฺติยา อรหา นามาติ โจทนตฺถํ วุตฺตํฯ

๓๙๐. **อุปปเตฺตสิเยนา**ติ ปฏิสนฺธิจิเตฺตนฯ ตญฺหิ อุปปตฺตึ เอสติ คเวสติ, ตสฺมา อุปปเตฺตสิยนฺติ วุจฺจติฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

อุปปตฺติกถาวณฺณนาฯ

๓. อนาสวกถาวณฺณนา

๓๙๑. อิทานิ อนาสวกถา นาม โหติฯ ตตฺถ เย ธมฺมา อนาสวสฺส อรหโต, สเพฺพ เต อนาสวาติ เยสํ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ เอตรหิ อุตฺตราปถกานํ; เต สนฺธาย **อรหโต**ติ ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ อถ นํ อนาสวา นาม มคฺคาทโย, กึ ตสฺส เตเยว อุปฺปชฺชนฺตีติ โจทนตฺถํ **มโคฺค ผล**นฺติอาทิ อารทฺธํฯ **จกฺขุ อนาสว**นฺติ ปุโฏฺฐ ตสฺส สาสวตฺตา ปฏิกฺขิปติฯ ทุติยํ ปุโฏฺฐ อนาสวเสฺสตนฺติ ปฏิชานาติฯ

๓๙๒. จีวรปเญฺห เอโกว ธมฺโม อนาสโว สาสโว จ โหตีติ ลกฺขณวิโรธภยา ปฏิกฺขิปติฯ ทุติยํ ปุฏฺโฐ อนาสวสฺส หุตฺวา สาสวสฺส โหตีติ ปฏิชานาติฯ **ตเญฺญว อนาสวนฺ**ติ ปญฺหาทฺวเยปิ เอเสว นโยฯ สกวาที ปน **ตเญฺญวา**ติ อนุญฺญาตตฺตา ''มโคฺค อนาสโว หุตฺวา''ติ อาทีหิ โจเทติฯ อิมินา อุปาเยน สพฺพตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพติฯ

อนาสวกถาวณฺณนาฯ

๔. สมนฺนาคตกถาวณฺณนา

๓๙๓. อิทานิ สมนฺนาคตกถา นาม โหติฯ ตตฺถ เทฺว สมนฺนาคมา ปจฺจุปฺปนฺนกฺขเณ สมงฺคีภาวสมนฺนาคโม จ รูปาวจราทีสุ อญฺญตรภูมิปฺปตฺติโต ปฏิลาภสมนฺนาคโม จฯ โส ยาว อธิคตวิเสสา น ปริหายติ, ตาวเทว ลพฺภติฯ เยสํ ปน ฐเปตฺวา อิเม เทฺว สมนฺนาคเม อโญฺญ อุปฺปตฺติธมฺมวเสน เอโก สมนฺนาคโม นาม โหตีติ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ เอตรหิ อุตฺตราปถกานํ, เตสํ ปตฺติธโมฺม นาม โกจิ นตฺถีติ อนุโพธนตฺถํ **อรหา จตูหิ ผเลหิ สมนฺนาคโต**ติ ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปตฺตึ สนฺธาย ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ อถสฺส ''ยทิ เต อรหา จตูหิ ขเนฺธหิ วิย จตูหิ ผเลหิ สมนฺนาคโต, เอวํ สเนฺต เย จตูสุ ผเลสุ จตฺตาโร ผสฺสาทโย, เตหิ เต อรหโต สมนฺนาคตตา ปาปุณาตี''ติ โจทนตฺถํ **อรหา จตูหิ ผเสฺสหี**ติอาทิ อารทฺธํฯ ตํ สพฺพํ ปรวาทินา เอกกฺขเณ จตุนฺนํ ผสฺสาทีนํ อภาวา ปฏิกฺขิตฺตํฯ อนาคามิปญฺหาทีสุปิ เอเสว นโยฯ

๓๙๕. **โสตาปตฺติผลํ วีติวโตฺต**ติ น ปฐมชฺฌานํ วิย ทุติยชฺฌานลาภี; ปุน อนุปฺปตฺติยา ปน วีติวโตฺตติ ปุจฺฉติฯ **โสตาปตฺติมคฺคนฺ**ติอาทิ ยํ วีติวโตฺต, เตนสฺส ปุน อสมนฺนาคมํ ทเสฺสตุํ อารทฺธํฯ

๓๙๖. **เตหิ จ อปริหีโน**ติ ปเญฺห ยสฺมา ยถา ปจฺจนีกสมุทาจาเรน โลกิยชฺฌานธมฺมา ปริหายนฺติ, น เอวํ โลกุตฺตราฯ มเคฺคน หิ เย กิเลสา ปหียนฺติ, ผเลน จ ปฏิปฺปสฺสมฺภนฺติ, เต ตถา ปหีนาว ตถา ปฏิปฺปสฺสทฺธาเยว จ โหนฺติ, ตสฺมา สกวาทินา อามนฺตาติ ปฏิญฺญาตํฯ สฺวายมโตฺถ ปรโต ''อรหตา จตฺตาโร มคฺคา ปฏิลทฺธา''ติอาทีสุ ปกาสิโตเยวฯ เสสํ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

สมนฺนาคตกถาวณฺณนาฯ

๕. อุเปกฺขาสมนฺนาคตกถาวณฺณนา

๓๙๗. **อรหา ฉหิ อุเปกฺขาหี**ติ กถายปิ อิมินาว นเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ อรหา หิ ฉสุ ทฺวาเรสุ อุเปกฺขานํ อุปฺปตฺติภพฺพตาย ตาหิ สมนฺนาคโตติ วุจฺจติ, น เอกกฺขเณ สพฺพาสํ อุปฺปตฺติภาเวนาติฯ

อุเปกฺขาสมนฺนาคตกถาวณฺณนาฯ

๖. โพธิยาพุโทฺธติกถาวณฺณนา

๓๙๘. อิทานิ **โพธิยา พุโทฺธ**ติกถา นาม โหติฯ ตตฺถ **โพธี**ติ จตุมคฺคญาณสฺสาปิ สพฺพญฺญุตญฺญาณสฺสาปิ อธิวจนํฯ ตสฺมา เยสํ ยถา โอทาเตน วเณฺณน โอทาโต, สาเมน

วเณฺณน สาโม, เอวํ โพธิยา พุโทฺธติ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ เอตรหิ อุตฺตราปถกานํเยว; เต สนฺธาย ปุจฺฉา จ อนุโยโค จ สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา จ ปฏิเกฺขโป จ อิตรสฺสฯ

อตีตายาติ ปเญฺห ตสฺมึ ขเณ อภาวโต ปฏิกฺขิปติฯ ทุติยํ ปุโฏฺฐ ปฏิลาภํ สนฺธาย ปฏิชานาติฯ ปุน กิจฺจวเสน ปุโฏฺฐ กิจฺจาภาวโต ปฏิกฺขิปติฯ ทุติยํ ปุโฏฺฐ ยํ เตน ตาย กรณียํ กตํ, ตตฺถ สโมฺมหาภาวํ ปฏิชานาติฯ เลโสกาสํ ปน อทตฺวา **ทุกฺขํ ปริชานาตี**ติอาทินา นเยน ปุโฏฺฐ ตสฺส กิจฺจสฺส อภาวา ปฏิกฺขิปติฯ

อนาคตปเญฺห ตสฺมึ ขเณ มคฺคญาณสฺส อภาวา ปฏิกฺขิปติฯ ทุติยํ ปุโฏฺฐ ‘‘อคมา ราชคหํ พุโทฺธ’’ติ (สุ. นิ. ๔๑๐) อนาคตาย โพธิยา พุทฺธภาวํ มญฺญมาโน ปฏิชานาติฯ **โพธิกรณียํ กโรตี**ติ ปุโฏฺฐ ตสฺมึ ขเณ กิจฺจาภาเวน ปฏิกฺขิปติฯ ทุติยํ ปุโฏฺฐ ยทิ น กเรยฺย, พุโทฺธติ น วุเจฺจยฺยฯ ยสฺมา อวสฺสํ กริสฺสติ, ตสฺมา กโรติเยว นามาติ ปฏิชานาติฯ ปุน เลโสกาสํ อทตฺวา ปุโฏฺฐ ปฏิกฺขิปติฯ ปจฺจุปฺปนฺนปโญฺห สทฺธึ สํสนฺทนาย อุตฺตานโตฺถวฯ

๓๙๙. ติโสฺส โพธิโย เอกโต กตฺวา ปุโฏฺฐ สพฺพญฺญุตญฺญาณํ สนฺธาย ตีหิปิ พุโทฺธติ วตฺตพฺพภาวโต ปฏิชานาติฯ ปุน ตีหิติ ปุโฏฺฐ สพฺพาสํ เอกกฺขเณ อภาวา ปฏิกฺขิปติฯ ทุติยํ ปุโฏฺฐ อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนสฺส สพฺพญฺญุตญฺญาณสฺส วเสน ปฏิชานาติฯ ปุน เลโสกาสํ อทตฺวา สตตํ สมิตนฺติ ปุโฏฺฐ ปฏิกฺขิปติฯ

น พตฺตพฺพํ โพธิยาติ ปุจฺฉา ปรวาทิสฺส, โพธิยา อภาวกฺขเณ อพุทฺธภาวาปตฺติโต ปฏิญฺญา สกวาทิสฺสฯ **นนุ โพธิปฏิลาภา**ติ ปเญฺห ปน ยสฺมึ สนฺตาเน โพธิสงฺขาตํ มคฺคญาณํ อุปฺปนฺนํ, ตตฺถ พุโทฺธติ สมฺมุติสพฺภาวโต ปฏิญฺญา ตเสฺสวฯ ตสฺส อธิปฺปายํ อชานิตฺวา หญฺจีติ ลทฺธิฏฺฐปนา ปรวาทิสฺสฯ อิทานิสฺส อสลฺลกฺขณํ ปากฏํ กาตุํ **โพธิปฏิลาภา พุโทฺธติ โพธิยา พุโทฺธ**ติ ปุจฺฉา สกวาทิสฺสฯ ตสฺสโตฺถ – ‘‘กึ เต ยสฺมา โพธิปฏิลาภา พุโทฺธ, ตสฺมา โพธิยา พุโทฺธ’’ติฯ อิตโร ‘‘โพธิปฏิลาโภ นาม โพธิยา อุปฺปชฺชิตฺวา นิรุทฺธายปิ สนฺตาเน อุปฺปนฺนภาโวเยวฯ โพธิ นาม มคฺคกฺขเณ ญาณ’’นฺติ อิมํ วิภาคํ อสลฺลเกฺขโนฺตว ปุน ปฏิชานาติฯ ตโต สกวาทินา **โพธิปฏิลาภา โพธี**ติ ปุโฏฺฐ วจโนกาสํ อลภโนฺต ปฏิกฺขิปตีติฯ

โพธิยาพุโทฺธติกถาวณฺณนาฯ

อิติ อิมา ติโสฺสปิ กถา อุตฺตราปถกานํเยวฯ

๗. ลกฺขณกถาวณฺณนา

๔๐๐. อิทานิ ลกฺขณกถา นาม โหติฯ ตตฺถ ‘‘เยหิ สมนฺนาคตสฺส มหาปุริสสฺส เทฺวว คติโย ภวนฺตี’’ติ (ที. นิ. ๑.๒๕๘) อิมํ สุตฺตํ อโยนิโส คเหตฺวา ลกฺขณสมนฺนาคโต โพธิสโตฺตว โหตีติ เยสํ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ เอตรหิ อุตฺตราปถกานํ; เต สนฺธาย ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ

จกฺกวตฺติสโตฺตติ ปเญฺหสุ ยสฺมา จกฺกวตฺตี สโตฺตปิ จ โพธิสโตฺตปิ, ตสฺมา อโพธิสตฺตํ สนฺธาย ปฏิกฺขิปติฯ โพธิสตฺตํ สนฺธาย ปฏิชานาติฯ

๔๐๒. **ทฺวตฺตึสิมานี**ติสุตฺตํ โพธิสตฺตเมว สนฺธาย วุตฺตํฯ โส หิ ปจฺฉิเม ภเว พุโทฺธ โหติ, อิตเรสุ จกฺกวตฺตี, ตสฺมา อาภตมฺปิ อนาภตสทิสเมวาติฯ

ลกฺขณกถาวณฺณนาฯ

๘. นิยาโมกฺกนฺติกถาวณฺณนา

๔๐๓. อิทานิ นิยาโมกฺกนฺติกถา นาม โหติฯ ตตฺถ เยสํ ฆฏิการสุตฺต โชติปาลสฺส ปพฺพชฺชํ สนฺธาย ‘‘โพธิสโตฺต กสฺสปภควโต ปาวจเน โอกฺกนฺตนิยาโม จริตพฺรหฺมจริโย’’ติ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ เอตรหิ อนฺธกานํ; เต สนฺธาย **โพธิสโตฺต**ติ ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ลทฺธิยํ ฐตฺวา ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ ตโต ยสฺมา นิยาโมติ วา พฺรหฺมจริยนฺติ วา อริยมคฺคสฺส นามํ, โพธิสตฺตานญฺจ ฐเปตฺวา ปารมีปูรณํ อญฺญา นิยาโมกฺกนฺติ นาม นตฺถิฯ ยทิ ภเวยฺย, โพธิสโตฺต โสตาปโนฺน สาวโก ภเวยฺยฯ น เจตเมวํฯ เกวลญฺหิ นํ พุทฺธา อตฺตโน ญาณพเล ฐตฺวา – ‘‘อยํ พุโทฺธ ภวิสฺสตี’’ติ พฺยากโรนฺติ, ตสฺมา ปุน **โพธิสโตฺต**ติ อนุโยโค สกวาทิสฺสฯ ปจฺฉิมภวํ สนฺธาย ปฏิเกฺขโป อิตรสฺสฯ ทุติยปเญฺห โชติปาลกาลํ สนฺธาย ปฏิญฺญา ตเสฺสวฯ **สาวโก หุตฺวา**ติอาทีสุปิ เอเสว นโยฯ **อนุสฺสวิโย**ติ อนุสฺสเวน ปฏิวิทฺธธโมฺมฯ ปจฺฉิมภวํ สนฺธาย ปฏิกฺขิปิตฺวา โชติปาลกาเล อนุสฺสวํ สนฺธาย ปฏิชานาติฯ

๔๐๔. **อญฺญํ สตฺถาร**นฺติอาฬารญฺจ รามปุตฺตญฺจ สนฺธาย วุตฺตํฯ **อายสฺมา อานโนฺท**ติ อาทิ ‘‘โอกฺกนฺตนิยามาว สาวกา โหนฺติ, น อิตเร โอกฺกนฺตนิยามา เอวรูปา โหนฺตี’’ติ ทเสฺสตุํ วุตฺตํฯ

สาวโก ชาติํ วีติวโตฺตติ ยาย ชาติยา สาวโก, ตํ วีติวโตฺต อญฺญสฺมิํ ภเว อสาวโก โหตีติ ปุจฺฉติฯ อิตโร โสตาปนฺนาทีนํ โสตาปนฺนาทิสาวกภาวโต ปฏิกฺขิปติฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

นิยาโมกฺกนฺติกถาวณฺณนาฯ

๙. อปราปิ สมนฺนาคตกถาวณฺณนา

๔๐๖. อิทานิ อปราปิ สมนฺนาคตกถา นาม โหติฯ ตตฺถ เยสํ ‘‘จตุตฺถมคฺคโฏฺฐ ปุคฺคโล ปตฺติธมฺมวเสน ตีหิ ผเลหิ สมนฺนาคโต’’ติ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ เอตรหิ อนฺธกานํ ; เต สนฺธาย ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ เสสเมตฺถ เหฏฺฐา จตูหิ ผเลหิ สมนฺนาคตกถายํ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพนฺติฯ

อปราปิ สมนฺนาคตกถาวณฺณนาฯ

๑๐. สพฺพสํโยชนปฺปหานกถาวณฺณนา

๔๑๓. อิทานิ สํโยชนปฺปหานกถา นาม โหติฯ ตตฺถ เยสํ ‘‘นิปฺปริยาเยเนว สพฺพสํโยชนปฺปหานํ อรหตฺต’’นฺติ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ เอตรหิ อนฺธกานํ; เต สนฺธาย ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ ปุน **สเพฺพ สํโยชนา**ติ ปุโฏฺฐ เหฏฺฐา วุตฺตมคฺคตฺตเยน ปหีเน สนฺธาย ปฏิกฺขิปติฯ ทุติยํ ปุโฏฺฐ เตน มเคฺคน อปฺปหีนสฺส อภาวา ปฏิชานาติฯ **สกฺกายทิฏฺฐิ**อาทีสุปิ ปฐมมเคฺคน ปหีนภาวํ สนฺธาย ปฏิกฺขิปติ, จตุตฺถมเคฺคน อนวเสสปฺปหานํ สนฺธาย ปฏิชานาติฯ เอเสว นโย สพฺพตฺถาติฯ

สพฺพสํโยชนปฺปหานกถาวณฺณนาฯ

จตุโตฺถ วโคฺคฯ

๕. ปญฺจมวคฺค

๑. วิมุตฺติกถาวณฺณนา

๔๑๘. อิทานิ วิมุตฺติกถา นาม โหติฯ ตตฺถ วิปสฺสนา, มคฺค, ผลํ, ปจฺจเวกฺขณนฺติ จตุนฺนํ ญาณานํ วิมุตฺติญาณนฺติ นามํฯ เตสุ วิปสฺสนาญาณํ นิจฺจนิมิตฺตาทีหิ วิมุตฺตตฺตา, ตทงฺควิมุตฺติภาเวน วา วิมุตฺตตฺตา วิมุตฺติญาณํฯ มคฺค สมุเจฺฉทวิมุตฺติ, ผลํ ปฏิปฺปสฺสทฺธิวิมุตฺติ, ปจฺจเวกฺขณญาณํ ปน วิมุตฺตึ ชานาตีติ **วิมุตฺติญาณํ**ฯ เอวํ จตุพฺพิเธ วิมุตฺติญาเณ นิปฺปริยาเยน ผลญาณเมว วิมุตฺติฯ เสสานิ ‘‘วิมุตฺตานี’’ติ วา ‘‘อวิมุตฺตานี’’ติ วา น วตฺตพฺพานิฯ ตสฺมา ‘‘อิทํ นาม วิมุตฺติญาณํ วิมุตฺต’’นฺติ อวตฺวา อวิเสเสเนว ‘‘วิมุตฺติญาณํ วิมุตฺต’’นฺติ เยสํ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ อนฺธกานํ; เต สนฺธาย ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา ปรวาทิสฺสฯ ปุน **ยํกิญฺจี**ติ ปุโฏฺฐ ปจฺจเวกฺขณาทีนิ สนฺธาย ปฏิกฺขิปติฯ **ปฏิปนฺนสฺสา**ติ ปุโฏฺฐ มคฺคญาณสฺส อนาสวตํ สนฺธาย ปฏิชานาติฯ ยสฺมา ปน ตํ โสตาปนฺนสฺส ผเล ฐิตสฺส ญาณํ น โหติ, ตสฺมา วิมุตฺตํ นาม น โหตีติ โจทนตฺถํ ปุน สกวาที **โสตาปนฺนสฺสา**ติอาทิมาหฯ อิมินา อุปาเยน สพฺพตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

วิมุตฺติกถาวณฺณนาฯ

๒. อเสขญาณกถาวณฺณนา

๔๒๑. อิทานิ อเสขกถา นาม โหติฯ ตตฺถ ยสฺมา อานนฺทเตฺถราทโย เสขา ‘‘อุฬาโร ภควา’’ติอาทินา นเยน อเสเข ชานนฺติ, ตสฺมา ‘‘เสขสฺส อเสขญาณํ อตฺถี’’ติ เยสํ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ อุตฺตราปถกานํ; เต สนฺธาย ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ **ชานาติ ปสฺสตี**ติ อิทํ อตฺตนา อธิคตสฺส ชานนวเสน วุตฺตํฯ **โคตฺรภุโน**ติอาทิ เหฎฺฐิมาย ภูมิยํ ฐิตสฺส อุปรูปริญาณสฺส อภาวทสฺสนตฺถํ วุตฺตํฯ **นนุ อายสฺมา อานโนฺท เสโข ‘‘อุฬาโร ภควา’’ติ ชานาตี**ติ ปรวาที อเสเข ภควติ ปวตฺตตฺตา ตํ อเสขญาณนฺติ อิจฺฉติ, น ปเนตํ อเสขํฯ ตสฺมา เอวํ ปติฎฺฐาปิตาปิ ลทฺธิ อปฺปติฎฺฐาปิตาว โหตีติฯ

อเสขญาณกถาวณฺณนาฯ

๓. วิปรีตกถาวณฺณนา

๔๒๔. อิทานิ วิปรีตกถา นาม โหติฯ ตตฺถ ‘‘ยฺวายํ ปถวีกสิเณ ปถวีสญฺญี สมาปชฺชติ, ตสฺส ตํ ญาณํ วิปรีตญาณ’’นฺติ เยสํ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ อนฺธกานํ, เต สนฺธาย ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ ปถวึ นิสฺสาย อุปฺปนฺนนิมิตฺตญฺหิ น ปถวีเยว, ตตฺร จายํ ปถวีสญฺญีฯ ตสฺมา วิปรีตญาณนฺติ อยเมตสฺส อธิปฺปาโยฯ ตโต สกวาที ‘‘ลกฺขณปถวีปิ สสมฺภารปถวีปิ นิมิตฺตปถวีปิ ปถวีเทวตาปิ สพฺพา ปถวีเยว, ตาสุ ปถวีติ ญาณํ วิปรีตํ น โหติฯ อนิเจฺจ นิจฺจนฺติอาทิวิปริเยโส ปน วิปรีตญาณํ นามฯ กึ เต อิทํ เอเตสุ อญฺญตร’’นฺติ โจเทตุํ **อนิเจฺจ นิจฺจ**นฺติอาทิมาหฯ อิตโร วิปลฺลาสลกฺขณาภาวํ สนฺธาย ปฏิกฺขิปติ, ปถวีนิมิตฺตํ สนฺธาย ปฏิชานาติฯ

กุสลนฺติ เสกฺขปุถุชฺชนานํ ญาณํ สนฺธาย วุตฺตํฯ **อตฺถิ อรหโต**ติ ปเณฺหสุปิ วิปลฺลาสลกฺขณาภาเวน ปฏิกฺขิปติฯ ปถวีนิมิตฺตํ สนฺธาย ปฏิชานาติฯ **สเพฺพว ปถวี**ติ สพฺพํ ตํ ปถวี

กสิณํ ลกฺขณปถวีเยว โหตีติ ปุจฺฉติฯ สกวาที ตถา อภาวโต ปฏิกฺขิปติฯ **นนุ ปถวี อตฺถิ, อตฺถิ จ โกจิ ปถวิํ ปถวิโต สมาปชฺชตี**ติ ปุจฺฉา สกวาทิสฺส ฯ ตสฺสโตฺถ – นนุ นิมิตฺตปถวี อตฺถิ, อตฺถิ จ โกจิ ตํ ปถวิํ ปถวิโตเยว สมาปชฺชติ, น อาปโต วา เตชโต วาติฯ **ปถวี อตฺถี**ติ อาทิ ''ยทิ ยํ ยถา อตฺถิ, ตํ ตถา สมาปชฺชนฺตสฺส ญาณํ วิปรีตํ โหติ, นิพฺพานํ อตฺถิ, ตมฺปิ สมาปชฺชนฺตสฺส สพฺพวิปริเยสสมุคฺฆาตนํ มคฺคญาณมฺปิ เต วิปรีตํ โหตู''ติ ทสฺสนตฺถํ วุตฺตนฺติฯ

วิปรีตกถาวณฺณนาฯ

๔. นิยามกถาวณฺณนา

๔๒๘-๔๓๑. อิทานิ นิยามกถา นาม โหติฯ ตตฺถ โย ปุคฺคโล สมฺมตฺตนิยามํ โอกฺกมิสฺสติ, ตํ ''ภโพฺพ เอส ธมฺมํ อภิสเมตุ''นฺติ ยสฺมา ภควา ชานาติ, ตสฺมา ''อนิยตสฺส ปุถุชฺชนเสฺสว สโต ปุคฺคลสฺส นิยามคมนาย ญาณํ อตฺถี''ติ เยสํ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ เอตรหิ อุตฺตราปถกานํ; เต สนฺธาย **อนิยตสฺสา**ติ ปุจฺฉา สกวาทิสฺสฯ ตตฺถ **นิยามคมนายา**ติ นิยาโม วุจฺจติ มโคฺค, มคฺคคมนาย มโคฺคกฺกมนายาติ อโตฺถฯ ยํ ปนสฺส ญาณํ ทิสฺวา ภควา ''ภโพฺพ อย''นฺติ ชานาติ, ตํ สนฺธาย ปฏิญฺญา ปรวาทิสฺสฯ

อถสฺส สกวาที อยุตฺตวาทิตํ ทีเปตุํ **นิยตสฺสา**ติ วิปรีตานุโยคมาหฯ ตตฺถ ปฐมปเญฺหมเคฺคน นิยตสฺส อนิยามคมนาย ญาณํ นาม นตฺถีติ ปฏิกฺขิปติฯ ทุติเย นตฺถิภาเวน ปฏิชานาติฯ ตติเย อนิยตสฺส นตฺถีติ ปุฏฺฐตฺตา ลทฺธิวิโรเธน ปฏิกฺขิปติฯ ปุน ปฐมปญฺหเมว จตุตฺถํ กตฺวา นิยตสฺส นิยามคมนาทิวเสน ตโย ปญฺหา กตาฯ เตสุ ปฐเม ยสฺมา อาทิมเคฺคน นิยตสฺส ปุน ตทตฺถาย ญาณํ นตฺถิ, ตสฺมา ปฏิกฺขิปติฯ ทุติเย นตฺถิภาเวเนว ปฏิชานาติฯ ตติเย ลทฺธิวิโรเธเนว ปฏิกฺขิปติฯ ปุน ปฐมปญฺหํ อฏฺฐมํ กตฺวา อนิยตสฺส อนิยามคมนาทิวเสน ตโย ปญฺหา กตาฯ เตสํ อโตฺถ วุตฺตนเยเนว เวทิตโพฺพฯ ปุน ปฐมปญฺหเมว ทฺวาทสมํ กตฺวา ตํมูลกา **อตฺถิ นิยาโม**ติอาทโย ปญฺหา กตาฯ ตตฺถ ยสฺมา นิยามคมนาย ญาณํ นาม มคฺคญาณเมว โหติ, ตสฺมา ตํ สนฺธาย **อตฺถิ นิยาโม**ติ วุตฺตํฯ อิตโร ปน นิยาโมติ วุเตฺต ปฏิกฺขิปติ, ญาณนฺติ วุเตฺต ปฏิชานาติฯ **สติปฏฺฐานา**ทีสุปิ เอเสว นโยฯ ปจฺจนีกํ อุตฺตานตฺถเมวฯ **โคตฺรภุโน**ติ อาทิ เยน ยํ อปฺปตฺตํ, ตสฺส ตํ นตฺถีติ ทสฺสนตฺถํ วุตฺตํฯ **ภควา ชานาตี**ติ อตฺตโน ญาณพเลน ชานาติ, น ตสฺส นิยามคมนญาณสพฺภาวโตฯ ตสฺมา อิมินา การเณน ปติฏฺฐิตาปิสฺส ลทฺธิ อปฺปติฏฺฐิตาเยวาติฯ

นิยามกถาวณฺณนาฯ

๕. ปฏิสมฺภิทากถาวณฺณนา

๔๓๒-๔๓๓. อิทานิ ปฏิสมฺภิทากถา นาม โหติฯ ตตฺถ เยสํ ''ยํกิญฺจิ อริยานํ ญาณํ, สพฺพํ โลกุตฺตรเมวา''ติ คเหตฺวา ''สพฺพํ ญาณํ ปฏิสมฺภิทา''ติ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ อนฺธกานํ; เต สนฺธาย ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ **สมฺมุติญาณ**ปเญฺหสุ ปถวีกสิณสมฺมุติยํ สมาปตฺติญาณํ สนฺธาย ปฏิกฺขิปติ, นิรุตฺติญาณํ สนฺธาย ปฏิชานาติฯ เย เกจิ สมฺมุตินฺติ ปเญฺห ปุถุชฺชเน สนฺธาย ปฏิกฺขิปติฯ เจโตปริยายปเญฺหสุ ปุถุชฺชนสฺส ญาณํ สนฺธาย ปฏิกฺขิปติ, อริยสฺส ญาณํ สนฺธาย ปฏิชานาติฯ **สพฺพา ปญฺญา**ติปเญฺหสุ กสิณสมาปตฺติปญฺหํ สนฺธาย ปฏิกฺขิปติ, โลกุตฺตรํ สนฺธาย ปฏิชานาติฯ **ปถวีกสิณสมาปตฺติ**นฺติอาทิ ''ยา เอเตสุ เอตฺตเกสุ ฐาเนสุ ปญฺญา, กิํ สพฺพา สา ปฏิสมฺภิทา''ติ ปุจฺฉนตฺถํ วุตฺตํฯ **เตน หิ สพฺพํ ญาณ**นฺติ ยสฺ

มา สพฺพา โลกุตฺตรปญฺญา ปฏิสมฺภิทา , ตสฺมา สพฺพนฺติ วจนํ สามญฺญผเลน สทฺธึ ปติฏฺฐาเปตีติฯ

ปฏิสมฺภิทากถาวณฺณนาฯ

๖. สมฺมุติญาณกถาวณฺณนา

๔๓๔-๔๓๕. อิทานิ สมฺมุติญาณกถา นาม โหติฯ ตตฺถ สมฺมุติสจฺจํ ปรมตฺถสจฺจนฺติ เทฺว สจฺจานิฯ เย ปน เอวํ วิภาคํ อกตฺวา สจฺจนฺติ วจนสามญฺญน สมฺมุติญาณมฺปิ ‘‘สจฺจารมฺมณเมวา’’ติ วทนฺติ, เสยฺยถาปิ อนฺธกา; เต อยุตฺตวาทิโนติ เตสํ วาทวิโสธนตฺถํ อยํ กถา อารทฺธาฯ ตตฺถ **น วตฺตพฺพ**นฺติ ปุจฺฉา ปรวาทิสฺส, ปรมตฺถสจฺจํ สนฺธาย ปฏิญฺญา สกวาทิสฺสฯ **สมฺมุติสจฺจมฺหี**ติ สมฺมุตึ อนุปวิฏฺฐ สจฺจมฺหิฯ ปจฺจเตฺต วา ภุมฺมวจนํ, สมฺมุติสจฺจนฺติ อโตฺถฯ **สมฺมุติญาณํ สจฺจารมฺมณเญฺญวา**ติ ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ ตโต นํ ‘‘ยทิ ตํ อวิเสเสน สจฺจารมฺมณเญฺญว, เตน ญาเณน ทุกฺขปริญฺญาทีนิ กเรยฺยา’’ติ โจเทตุํ **เตน ญาเณนา**ติอาทิมาหฯ

สมฺมุติญาณกถาวณฺณนาฯ

๗. จิตฺตารมฺมณกถาวณฺณนา

๔๓๖-๔๓๘. อิทานิ จิตฺตารมฺมณกถา นาม โหติฯ ตตฺถ เจโตปริยาเย ญาณนฺติ วจนมตฺตเมว คเหตฺวา ‘‘ตํ ญาณํ จิตฺตารมฺมณเมวา’’ติ เยสํ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ เอตรหิ อนฺธกานํ; เต สนฺธาย ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ อถสฺส ‘‘โย สราคาทิวเสน จิตฺตํ ชานาติ, ตสฺส ราคาทโยปิ อารมฺมณา โหนฺติ, ตสฺมา น วตฺตพฺพํ ตํ จิตฺตารมฺมณเญฺญวา’’ติ โจทนตฺถํ **นนุ อตฺถิ โกจี**ติอาทิ อารทฺธํฯ **ผสฺสารมฺมเณ**ติ ผสฺสสงฺขาเต อารมฺมเณฯ **เวทนารมฺมเณ**ติอาทีสุปิ เอเสว นโยฯ ปุน **ผสฺสารมฺมเณ ญาณํ น วตฺตพฺพ**นฺติ ปุโฏฺฐ ผสฺสสฺส ผุสนลกฺขณํ มนสิกโรโต ผโสฺสวารมฺมณํ โหตีติ ปฏิชานาติฯ **กิํ ปเนตํ ผสฺสปริยาเย ญาณ**นฺติ ปุโฏฺฐ ปน ตาทิสสฺส สุตฺตปทสฺส อภาวา ปฏิกฺขิปติฯ เวทนาทีสุปิ เอเสว นโยฯ อิทานิ ยํ นิสฺสาย ลทฺธิ, ตเทว ทเสฺสตฺวา ลทฺธึ ปติฏฺฐาเปตุํ **นนุ เจโตปริยาเย ญาณ**นฺติอาทิมาหฯ สา ปเนสา วจนมตฺตาภินิเวเสน ปติฏฺฐาปิตาปิ อปฺปติฏฺฐาปิตาว โหตีติฯ

จิตฺตารมฺมณกถาวณฺณนาฯ

๘. อนาคตญาณกถาวณฺณนา

๔๓๙-๔๔๐. อิทานิ อนาคตญาณกถา นาม โหติฯ ตตฺถ อนาคตํ นาม อนนฺตรมฺปิ อตฺถิ, อนนฺตรมฺปิฯ เตสุ อนนฺตเร เอกเนฺตเนว ญาณํ นตฺถิฯ ยถา จ อนนฺตเร, ตถา เอกวีถิเอกชวนปริยาปเนฺนปิฯ ตตฺถ เย สพฺพสฺมิมฺปิ อนาคเต ญาณํ อิจฺฉนฺติ, เสยฺยถาปิ อนฺธกา; เต สนฺธาย ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ อถ นํ ‘‘ยํ เต อนาคเต ญาณํ, กิํ เตน อนนฺตรํ อนาคตํ มูลาทิวเสน ชานาตี’’ติ โจเทตุํ **อนาคตํ มูลโต**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **มูลโต**ติอาทีนิ สพฺพานิ การณเววจนาเนวฯ การณญฺหิ ยํ อตฺตโน ผลํ กโรติ, ตํ ตตฺถ มูลยติ ปติฏฺฐาตีติ **มูลํ**ฯ ตโต จ ตํ หิโนติ ปวตฺตยตีติ **เหตุ**ฯ ตเทว ตํ นิเทติ ‘‘หนฺท นํ คณฺหถา’’ติฯ นิยฺยาเตติ วิยาติ **นิทานํ**ฯ ตโต ตํ สมฺภวตีติ **สมฺภโว**ฯ ปภวตีติ **ปภโว**ฯ ตตฺถ จ ตํ สมุฏฺฐาติ, ตํ วา นํ สมุฏฺฐาเปตีติ **สมุฏฺฐานํ**ฯ ตเทว นํ อาหรตีติ **อาหาโร**ฯ ตญฺจสฺส อปริจฺจชิตพฺพเฏฺฐน **อารมฺมณํ**ฯ ตเทว เจตํ

ปฏิจฺจ เอตีติ **ปจฺจโย**ฯ ตโต นํ สมุเทตีติ **สมุทโย**ติ วุจฺจติฯ ยสฺมา ปน อนนฺตรํ จิตฺตํ เอเตหากาเรหิ น สกฺกา ชานิตุํ, ตสฺมา **น เหว**นฺติ ปฏิกฺขิปติฯ **อนาคตํ เหตุปจฺจยต**นฺติ ยา อนนฺตรานาคเต จิเตฺต เหตุปจฺจยตา, ตํ ชานาติฯ เย ตตฺถ ธมฺมา เหตุปจฺจยา โหนฺติ, เต ชานาตีติ อโตฺถฯ เสสปเทสุปิ เอเสว นโยฯ **โคตฺรภุโน**ติอาทิ ยสฺมิํ อนาคเต ญาณํ น อุปฺปชฺชติ, ตํ สรูปโต ทเสฺสตุํ วุตฺตํฯ **ปาฏลิปุตฺตสฺสา**ติ สุตฺตํ ยสฺมิํ อนาคเต ญาณํ อุปฺปชฺชติ, ตํ ทเสฺสตุํ อาหฏํฯ ยสฺมา ปเนตํ น สพฺพสฺมิํ อนาคเต ญาณสฺส สาธกํ; ตสฺมา อนาหฏเมวาติฯ

อนาคตญาณกถาวณฺณนาฯ

๙. ปจฺจุปฺปนฺนญาณกถาวณฺณนา

๔๔๑-๔๔๒. อิทานิ ปจฺจุปฺปนฺนญาณกถา นาม โหติฯ ตตฺถ เยสํ ‘‘สพฺพสงฺขาเรสุ อนิจฺจโต ทิเฏฺฐสุ ตมฺปิ ญาณํ อนิจฺจโต ทิฎฺฐํ โหตี’’ติ วจนํ นิสฺสาย ‘‘อวิเสเสน สพฺพสฺมิํ ปจฺจุปฺปเนฺน ญาณํ อตฺถี’’ติ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ อนฺธกานํ; เต สนฺธาย **ปจฺจุปฺปเนฺน**ติ ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ อถ นํ ‘‘ยทิ อวิเสเสน ปจฺจุปฺปเนฺน ญาณํ อตฺถิ, ขณปจฺจุปฺปเนฺนปิ เตน ภวิตพฺพํฯ เอวํ สเนฺต ทฺวินฺนํ ญาณานํ เอกโต อภาวา เตเนว ญาเณน ตํ ชานิตพฺพํ โหตี’’ติ โจทนตฺถํ **เตนา**ติ อนุโยโค สกวาทิสฺสฯ ตตฺถ ปฐมปเญฺห เตเนว ตํ ชานิตุํ น สกฺกาติ ปฏิเกฺขโป อิตรสฺสฯ ทุติยปเญฺห สนฺตติํ สนฺธาย ปฏิญฺญา ตเสฺสวฯ ปฏิปาฏิโต ภงฺคํ ปสฺสโนฺต ภงฺคานุปสฺสเนเนว ภงฺคานุปสฺสนาญาณํ ปสฺสตีติ อธิปฺปาโยฯ **เตน ญาเณน ตํ ญาณํ ชานาตี**ติ อาทีสุปิ เอเสว นโยฯ **เตน ผเสฺสน ตํ ผสฺส**นฺติอาทีนิสฺส เลโสกาสนิวารณตฺถํ วุตฺตานิ ฯ ยํ ปเนเตน ลทฺธิปติฎฺฐาปนตฺถํ **นนุ สพฺพสงฺขาเร**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ นยโต ตํ ญาณํ ทิฎฺฐํ โหติ, น อารมฺมณโตติ อธิปฺปาเยน ปฏิญฺญา สกวาทิสฺสฯ ตสฺมา เอวํ ปติฎฺฐิตาปิสฺส ลทฺธิ อปฺปติฎฺฐิตาว โหติฯ

ปจฺจุปฺปนฺนญาณกถาวณฺณนาฯ

๑๐. ผลญาณกถาวณฺณนา

๔๔๓-๔๔๔. อิทานิ ผเล ญาณกถา นาม โหติฯ ตตฺถ ‘‘พุทฺธาปิ สตฺตานํ อริยผลปฺปตฺติยา ธมฺมํ เทเสนฺติ สาวกาปิ, อิติ อิมินา สามเญฺญน พุทฺธานํ วิย สาวกานมฺปิ เตน เตน สเตฺตน ปตฺตเพฺพ ผเล ญาณํ อตฺถี’’ติ เยสํ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ อนฺธกานํ; เต สนฺธาย **สาวกสฺสา**ติ ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ อถ นํ ‘‘ยทิ สาวกสฺส ผเล ญาณํ อตฺถิ, ยถา พุทฺธา สมาเนปิ โสตาปตฺติผเล อตฺตโน ญาณพเลน ‘อยํ เอกพีชี, อยํ โกลํโกโล, อยํ สตฺตกฺขตฺตุปรโม’ติ ผลสฺสกตํ ปญฺญเปนฺติ, กิํ เต เอวํ สาวโกปี’’ติ โจเทตุํ **สาวโก ผลสฺส กตํ ปญฺญเปตี**ติ อาหฯ อิตโร ปฏิกฺขิปติฯ

อตฺถิ สาวกสฺส ผลปโรปริยตฺตีติอาทิ ผเล ญาณสฺส อตฺถิตาย ปจฺจยปุจฺฉนตฺถํ วุตฺตํฯ อยเญฺหตฺถ อธิปฺปาโย – พุทฺธานํ ‘‘อิทํ ผลํ ปรํ, อิทํ โอปร’’นฺติ เอวํ ผลานํ อุจฺจาวจภาวชานนสงฺขาตา ผเล ปโรปริยตฺติ นาม อตฺถิฯ ตถา อินฺทฺริยปุคฺคลปโรปริยตฺติโย, ตาสํ อตฺถิตาย ตสฺส ตสฺส ปุคฺคลสฺส เตสํ เตสํ อินฺทฺริยานํ วเสน ตํ ตํ ผลํ ชานนฺติ, กิํ เต สาวกสฺสาปิ เอตา ปโรปริยตฺติโย อตฺถีติฯ

อตฺถิ สาวกสฺส ขนฺธปญฺญตฺตีติอาทีนิปิ ‘‘ยทิ เต สาวกสฺส พุทฺธานํ วิย ผเล ญาณํ อตฺถิ, อิมา หิ ปิสฺส ปญฺญตฺตีหิ ภวิตพฺพํฯ กิมสฺส ตา อตฺถิ, สโกฺกติ โส เอตา ปญฺญตฺติโย อตฺตโน พเลน ชานิตุํ วา ปญฺญเปตุํ วา’’ติ โจทนตฺถํ วุตฺตานิฯ **สาวโก ชิโน**ติอาทิ ‘‘ยทิ สาวกสฺส พุทฺธานํ วิย ผเล ญาณํ อตฺถิ, เอวํ สเนฺต เสฺวว ชิโน’’ติ โจทนตฺถํ วุตฺตํฯ **สาวโก อนุปฺปนฺนสฺสา**ติ ปเญฺหปิ อยเมว นโยฯ **อญฺญาณี**ติ ปเญฺห อวิชฺชาสงฺขาตสฺส อญฺญาณสฺส วิหตตฺตา ปฏิกฺขิโตฺต, น ปนสฺส พุทฺธานํ วิย ผเล ญาณํ อตฺถิฯ ตสฺมา อปฺปติฏฺฐิโตว ปรวาทีวาโทติฯ

ผลญาณกถาวณฺณนาฯ

ปญฺจโม วโคฺคฯ

มหาปณฺณาสโก สมโตฺตฯ

๖. ฉฏฺฐวคฺค

๑. นิยามกถาวณฺณนา

๔๔๕-๔๔๗. อิทานิ นิยามกถา นาม โหติฯ ตตฺถ **นิยาโม**ติ ‘‘ภพฺโพ นิยามํ โอกฺกมิตุํ กุสเลสุ ธมฺเมสุ สมฺมตฺต’’นฺติ (ปุ. ป. ๑๗) วจนโต อริยมคฺค วุจฺจติฯ ยสฺมา ปน ตสฺมิํ อุปฺปชฺชิตฺวา นิรุทฺเธปิ ปุคฺคโล อนิยโต นาม น โหติ, ตสฺมา ‘‘โส นิยาโม นิจฺจฏฺเฐน อสงฺขโต’’ติ เยสํ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ อนฺธกานํ; เต สนฺธาย ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ ตโต ‘‘ยทิ โส อสงฺขโต, เอวรูเปน เตน ภวิตพฺพ’’นฺติ ทีเปนฺโต **นิพฺพาน**นฺติอาทิมาหฯ สํสนฺทนปุจฺฉา อุตฺตานตฺถาเยวฯ

อตฺถิ เกจีติอาทิ นิยามสฺส สงฺขตภาวทีปนตฺถํ วุตฺตํฯ **มคฺโค อสงฺขโต**ติปเญฺห ตสฺส อุปฺปาทนิโรธภาวโต ปฏิกฺขิปตีติฯ **นิยาโม สงฺขโต**ติปเญฺห นิรุทฺเธปิ มคฺเค นิยามสฺส อตฺถิตํ สนฺธาย ปฏิกฺขิปติฯ **โสตาปตฺตินิยาโม**ติอาทิปเญฺหสุปิ อนุโลมโต จ ปฏิโลมโต จ อิมินาว นเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **ปญฺจ อสงฺขตานี**ติ ปุโฏฺฐ ปญฺจนฺนํ อสงฺขตานํ อาคตฏฺฐานํ อปสฺสโนฺต ปฏิกฺขิปติฯ ทุติยํ ปุโฏฺฐ จตุนฺนํ สมฺมตฺตนิยามานํ นิยามวจนโต นิพฺพานสฺส จ อสงฺขตภาวโต ปฏิชานาติฯ มิจฺฉตฺตนิยามปโญฺห นิยามวจนมเตฺตน อสงฺขตตาย อยุตฺตภาวทีปนตฺถํ วุโตฺตติฯ

นิยามกถาวณฺณนาฯ

๒. ปฏิจฺจสมุปฺปาทกถาวณฺณนา

๔๔๘. อิทานิ ปฏิจฺจสมุปฺปาทกถา นาม โหติฯ ตตฺถ เยสํ นิทานวคฺเค ‘‘อุปฺปาทา วา ตถาคตานํ อนุปฺปาทา วา ตถาคตานํ ฐิตาว สา ธาตุ ธมฺมฏฺฐิตตา’’ติอาทิวจนโต (สํ. นิ. ๒.๒๐) ‘‘ปฏิจฺจสมุปฺปาโท อสงฺขโต’’ติ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ ปุพฺพเสลิยานญฺจ มหิสาสกานญฺจ; เต สนฺธาย ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ

๔๔๙. **อวิชฺชา อสงฺขตา**ติ อาทโย ปญฺหา อวิชฺชาทีนํเยว ปฏิจฺจสมุปฺปาทภาวทสฺสนตฺถํ วุตฺตาฯ เยน ปนเตฺถน ตตฺถ เอเกกํ องฺคํ ‘‘ปฏิจฺจสมุปฺปาโท’’ติ วุจฺจติ, โส ปฏิจฺจสมุปฺปาทวิภเงฺค วุโตฺตเยวฯ

๔๕๑. **อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขาราติ ยา ตตฺถ ธมฺมฏฺฐิตตา**ติอาทิ เยน สุเตฺตน ลทฺธิ ปติฏฺฐาปิตา, ตเสฺสว อตฺถทสฺสเนน ลทฺธิภินฺทนตฺถํ วุตฺตํฯ อยเญฺหตฺถ อโตฺถ – ยา อยํ เหฏฺฐา ‘‘ฐิตาว สา ธาตุ ธมฺมฏฺฐิตตา ธมฺมนิยามตา’’ติ วุตฺตา น สา อญฺญตฺร อวิชฺชาทีหิ วิสุํ เอกา อตฺถิฯ อวิชฺชาทีนํ ปน ปจฺจยานํเยเวตํ นามํฯ อุปฺปเนฺนปิ หิ ตถาคเต อนุปฺปเนฺนปิ อวิชฺชาโต สงฺขารา สมฺภวนฺติ, สงฺขาราทีหิ จ วิญฺญาณาทีนิ, ตสฺมา ‘‘อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารา’’ติ ยา เอตสฺมิํ ปเท สงฺขารธมฺมานํ การณฏฺเฐน ฐิตตาติ ธมฺมฏฺฐิตตาฯ เตสํเยว จ ธมฺมานํ การณเฏฺฐเนว นิยามตาติ ธมฺมนิยามตาติ อวิชฺชา วุจฺจติฯ สา จ อสงฺขตา, นิพฺพานญฺจ อสงฺขตนฺติ ปุจฺฉติฯ ปรวาที ลทฺธิวเสน ปฏิชานิตฺวา ปุน **เทฺว อสงฺขตานี**ติ ปุโฏฺฐ สุตฺตาภาเวน ปฏิกฺขิปิตฺวา ลทฺธิวเสเนว ปฏิชานาติฯ เสสปเทสุปิ เอเสว นโยฯ เหฏฺฐา วุตฺตสทิสํ ปน ตตฺถ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพนฺติฯ

ปฏิจฺจสมุปฺปาทกถาวณฺณนาฯ

๓. สจฺจกถาวณฺณนา

๔๕๒-๔๕๔. อิทานิ สจฺจกถา นาม โหติฯ ตตฺถ เยสํ ‘‘จตฺตาริมานิ, ภิกฺขเว, ตถานิ อวิตถานี’’ติ (สํ. นิ. ๕.๑๐๙๐) สุตฺตํ นิสฺสาย ‘‘จตฺตาริ สจฺจานิ นิจฺจานิ อสงฺขตานี’’ติ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ ปุพฺพเสลิยานํ; เต สนฺธาย ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ อยญฺหิสฺส อธิปฺปาโย – ทุกฺขสมุทยมคฺเคสุ วตฺถุสจฺจํ สงฺขตํ, ลกฺขณสจฺจํ อสงฺขตํฯ นิโรเธ วตฺถุสจฺจํ นาม นตฺถิ อสงฺขตเมว ตนฺติฯ ตสฺมา **อามนฺตา**ติ อาหฯ ตํ ปนสฺส ลทฺธิมตฺตเมวฯ โส หิ ทุกฺขํ วตฺถุสจฺจํ อิจฺฉติ, ตถา สมุทยํ มคฺคญฺจฯ ยานิ ปน เนสํ พาธนปภวนิยฺยานิกลกฺขณานิ, ตานิ ลกฺขณสจฺจํ นามาติ, น จ พาธนลกฺขณาทีหิ อญฺญานิ ทุกฺขาทีนิ นาม อตฺถีติฯ **ตาณานี**ติอาทีสุ อธิปฺปาโย วุตฺตนเยเนว เวทิตโพฺพฯ

ทุกฺขสจฺจนฺติ ปเญฺห ลทฺธิวเสน ลกฺขณํ สนฺธาย ปฏิชานาติฯ **ทุกฺข**นฺติ ปเญฺห วตฺถุํ สนฺธาย ปฏิกฺขิปติฯ อิโต ปรํ สุทฺธิกปญฺหา จ สํสนฺทนปญฺหา จ สเพฺพ ปาฬิอนุสาเรเนว เวทิตพฺพาฯ อวสาเน ลทฺธิปติฏฺฐาปนตฺถํ อาหฏสุตฺตํ อตฺถสฺส มิจฺฉา คหิตตฺตา อนาหฏสทิสเมวาติฯ

สจฺจกถาวณฺณนาฯ

๔. อารุปฺปกถาวณฺณนา

๔๕๕-๔๕๖. อิทานิ อารุปฺปกถา นาม โหติฯ ตตฺถ เยสํ ‘‘จตฺตาโร อารุปฺปา อาเนญฺชา’’ติ วจนํ นิสฺสาย ‘‘สเพฺพปิ เต ธมฺมา อสงฺขตา’’ติ ลทฺธิ, เต สนฺธาย **อากาสานญฺจายตน**นฺติ ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ สาธกสุตฺตมฺปิ อตฺถํ อชานิตฺวา อาหฏตฺตา อนาหฏสทิสเมวาติฯ

อารุปฺปกถาวณฺณนาฯ

๕. นิโรธสมาปตฺติกถาวณฺณนา

๔๕๗-๔๕๙. อิทานิ นิโรธสมาปตฺติกถา นาม โหติฯ ตตฺถ **นิโรธสมาปตฺตี**ติ จตุนฺนํ ขนฺธานํ อปฺปวตฺติฯ ยสฺมา ปน สา กริยมานา กริยติ, สมาปชฺชิยมานา สมาปชฺชิยติ, ตสฺมา นิปฺผนฺนาติ วุจฺจติฯ สงฺขตาสงฺขตลกฺขณานํ ปน อภาเวน น วตฺตพฺพา ‘‘สงฺขตาติ วา อสงฺขตา’’ติ วาฯ ตตฺถ เยสํ ‘‘ยสฺมา สงฺขตา น โหติ, ตสฺมา อสงฺขตา’’ติ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ อนฺธกานเญฺจว อุตฺตราปถกานญฺจ; เต สนฺธาย **นิโรธสมาปตฺตี**ติ ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ **อุปฺปาเทนฺตี**ติอาทิ สมาปชฺชนปฏิลาภวเสเนว วุตฺตํฯ ยถา ปน รูปาทโย อสงฺขตธมฺม อุปฺปาเทนฺติ; น ตถา ตํ เกจิ อุปฺปาเทนฺติ นามฯ **นิโรธา โวทานํ วุฏฺฐาน**นฺติ ผลสมาปตฺติ เวทิตพฺพาฯ อสงฺขตา ปน ตํ นตฺถิเยว, ตสฺมา ปฏิกฺขิปติฯ **เตน หี**ติ ยสฺมา สงฺขตา น โหติ, ตสฺมา อสงฺขตาติ ลทฺธิฯ อิทํ ปน อสงฺขตภาเว การณํ น โหตีติ วุตฺตมฺปิ อวุตฺตสทิสเมวาติฯ

นิโรธสมาปตฺติกถาวณฺณนาฯ

๖. อากาสกถาวณฺณนา

๔๖๐-๔๖๒. อิทานิ อากาสกถา นาม โหติฯ ตตฺถ ติวิโธ อากาโส – ปริเจฺฉทากาโส , กสิณุคฺฆาฏิมากาโส, อชฏากาโสฯ ‘‘ตุจฺฉากาโส’’ติปิ ตเสฺสว นามํฯ เตสุ ปริเจฺฉทากาโส สงฺขโต, อิตเร **เทฺว** ปณฺณตฺติมตฺตาฯ เยสํ ปน ‘‘ทุวิโธปิ ยสฺมา สงฺขโต น โหติ, ตสฺมา อสงฺขโต’’ติ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ อุตฺตราปถกานํ มหิสาสกานญฺจ; เต สนฺธาย **อากาโส**ติ ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

อากาสกถาวณฺณนาฯ

๗. อากาโส สนิทสฺสโนติกถาวณฺณนา

๔๖๓-๔๖๔. อิทานิ อากาโส สนิทสฺสโนติกถา นาม โหติฯ ตตฺถ เยสํ ตาฬจฺฉิทฺทาทีสุ ญาณปฺปวตฺตึ นิสฺสาย ‘‘สโพฺพปิ อชฏากาโส สนิทสฺสโน’’ติ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ อนฺธกานํ ; เต สนฺธาย **อากาโส สนิทสฺสโน**ติ ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ อถ นํ ‘‘ยทิ สนิทสฺสโน, เอวํวิโธ ภเวยฺยา’’ติ โจทนตฺถํ **รูปนฺติ**อาทิ วุตฺตํฯ **จกฺขุญฺจ ปฏิจฺจา**ติปเญฺหสุ เอวรูปสฺส สุตฺตสฺส อภาเวน ปฏิกฺขิปิตฺวา ตุลนฺตริกาทีนํ อุปลทฺธึ นิสฺสาย ปฏิชานาติฯ **ทฺวินฺนํ รุกฺขานํ อนฺตร**นฺติ เอตฺถ รุกฺขรูปํ จกฺขุนา ทิสฺวา อนฺตเร รูปาภาวโต อากาสนฺติ มโนทฺวารวิญฺญาณํ อุปฺปชฺชติ, น จกฺขุวิญฺญาณํฯ เสเสสุปิ เอเสว นโยฯ ตสฺมา อสาธกเมตนฺติฯ

อากาโส สนิทสฺสโนติกถาวณฺณนาฯ

๑๐. ปถวีธาตุสนิทสฺสนาติอาทิกถาวณฺณนา

๔๖๕-๔๗๐. อิทานิ ปถวีธาตุ สนิทสฺสนาติอาทิกถา นาม โหติฯ ตตฺถ เยสํ ปาสาณ อุทกชาลรุกฺขจลนานเญฺจว ปญฺจินฺทฺริยปติฏฺฐกาสานญฺจ วณฺณายตนํ กายวิญฺญตฺติกาเล หตฺถปาทาทิรูปญฺจ ทิสฺวา ‘‘ปถวีธาตุอาทโย สนิทสฺสนา’’ติ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ อนฺธกานํ; เต สนฺธาย สพฺพกถาสุ อาทิปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ เสสํ สพฺพตฺถ ปาฬิอนุสาเรน เจว เหฏฺฐา วุตฺตนเยน จ เวทิตพฺพนฺติฯ **ปถวีธาตุ สนิทสฺสนา**ติ อาทึ กตฺวา **กายกมฺมํ สนิทสฺสน**นฺติ ปริโยสานกถา นิฏฺฐิตาฯ

ฉโฏฺฐ วโคฺคฯ

๗. สตฺตมวโคฺค

๑. สงฺคหิตกถาวณฺณนา

๔๗๑-๔๗๒. อิทานิ สงฺคหิตกถา นาม โหติฯ ตตฺถ ยสฺมา ทามาทีหิ พลิพทฺทาทโย วิย เกจิ ธมฺมา เกหิจิ ธมฺมหิ สงฺคหิตา นาม นตฺถิ, ตสฺมา ‘‘นตฺถิ เกจิ ธมฺมา เกหิจิ ธมฺมหิ สงฺคหิตา, เอวํ สนฺเต เอกวิเธน รูปสงฺคโหติอาทิ นิรตฺถก’’นฺติ เยสํ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ ราชคิริกานเญฺจว สิทฺธตฺถิกานญฺจ; เต สนฺธาย อเญฺญนเตฺถน สงฺคหภาวํ ทเสฺสตุํ ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, อตฺตโน ลทฺธิวเสน ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ อิทานิ เยนเตฺถน สงฺคโห ลพฺภติ, ตํ ทเสฺสตุํ **นนุ อตฺถิ เกจิ ธมฺมา**ติอาทิ อารทฺธํฯ ตํ สพฺพํ เหฏฺฐา วุตฺตนยตฺตา อุตฺตานตฺถเมวฯ ยา ปเนสา ปรวาทินา ลทฺธิปติฏฺฐาปนตฺถํ **ยถา ทาเมน วา**ติอาทิกา อุปมา อาหฏา, สกวาทินา ตํ อนภินนฺทิตฺวา อปฺปฏิโกฺกสิตฺวา ‘‘หญฺจิ ทาเมน วา’’ติ ตสฺส ลทฺธิ ภินฺนาติ เวทิตพฺพาฯ อยเญฺหตฺถ อโตฺถ – ยทิ เต ทามาทีหิ พลิพทฺทาทโย สงฺคหิตา นาม, อตฺถิ เกจิ ธมฺมา เกหิจิ ธมฺมหิ สงฺคหิตาติฯ

สงฺคหิตกถาวณฺณนาฯ

๒. สมฺปยุตฺตกถาวณฺณนา

๔๗๓-๔๗๔. อิทานิ สมฺปยุตฺตกถา นาม โหติฯ ตตฺถ ยสฺมา ติลมฺหิ เตลํ วิย น เวทนาทโย สญฺญาทีสุ อนุปวิฏฺฐา, ตสฺมา ‘‘นตฺถิ เกจิ ธมฺมา เกหิจิ ธมฺมหิ สมฺปยุตฺตา, เอวํ สนฺเต ญาณสมฺปยุตฺตนฺติอาทิ นิรตฺถกํ โหตี’’ติ เยสํ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ ราชคิริกสิทฺธตฺถิกานเญฺญว; เต สนฺธาย อเญฺญเนวเตฺถน สมฺปยุตฺตตํ ทเสฺสตุํ ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, อตฺตโน ลทฺธิวเสน ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ เสสมิธาปิ เหฏฺฐา วุตฺตนยตฺตา อุตฺตานตฺถเมวฯ โย ปเนส ปรวาทินา ‘‘ยถา ติลมฺหิ เตล’’นฺติอาทิโก อุปมาปโญฺห อาหโฏ, โส ยสฺมา เวทนาสญฺญานํ วิย ติลเตลานํ ลกฺขณโต นานตฺตววตฺถานํ นตฺถิฯ สเพฺพสฺวปิ หิ ติลอฏฺฐิตเจสฺ ติโลติ โวหารมตฺตํ, เตเนว ติลํ นิพฺพเตฺตตฺวา คหิเต ปุริมสณฺฐาเนน ติโล นาม น ปญฺญายติ, ตสฺมา อนาหฏสทิโสว โหตีติฯ

สมฺปยุตฺตกถาวณฺณนาฯ

๓. เจตสิกกถาวณฺณนา

๔๗๕-๔๗๗. อิทานิ เจตสิกกถา นาม โหติฯ ตตฺถ ยสฺมา ผสฺสิกาทโย นาม นตฺถิ, ตสฺมา ‘‘เจตสิเกนาปิ น ภวิตพฺพํ, อิติ นตฺถิ เจตสิโก ธโมฺม’’ติ เยสํ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ ราชคิริกสิทฺธตฺถิกานํ; เต สนฺธาย ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ **สหชาโต**ติ สมฺปยุตฺตสหชาตํ สนฺธาย วุตฺตํฯ **ผสฺสิกา**ติ ตาทิสํ โวหารํ อปสฺสนฺตสฺส ปุจฺฉา ปรวาทิสฺสฯ กึ โวหาเรน, ยถา จิตฺตนิสฺสิตโกติ เจตสิโก, เอวํ โสปิ ผสฺสนิสฺสิตตฺตา ผสฺสิโกติ วุเตฺต โทโส นตฺถีติ ปฏิญฺญา สกวาทิสฺสฯ เสสํ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

เจตสิกกถาวณฺณนาฯ

๔. ทานกถาวณฺณนา

๔๗๘. อิทานิ ทานกถา นาม โหติฯ ตตฺถ ทานํ นาม ติวิธํ – จาคเจตนาปิ, วิรติปิ, เทยฺยธมฺโมปิฯ ‘‘สทฺธา หิริยํ กุสลญฺจ ทาน’’นฺติ (อ. นิ. ๘.๓๐) อาคตฏฺฐาเน จาคเจตนา ทานํฯ ‘‘อภยํ เทตี’’ติ (อ. นิ. ๘.๓๙) อาคตฏฺฐาเน วิรติฯ ‘‘ทานํ เทติ อนฺนํ ปาน’’นฺติ อาคตฏฺฐาเน เทยฺยธมฺโมฯ ตตฺถ จาคเจตนา ‘‘เทติ วา เทยฺยธมฺมํ, เทนฺติ วา เอตาย เทยฺยธมฺม’’นฺติ ทานํฯ วิรติ อวขณฺฑนเฏฺฐน ลวนเฏฺฐน วา ทานํฯ สา หิ อุปฺปชฺชมานา ภยเภรวาทิสงฺขาตํ ทุสฺสีลฺยเจตนํ ทาติ ขเณฺฑติ ลุนาติ วาติ ทานํฯ เทยฺยธมฺโม ทิยฺยตีติ ทานํฯ เอวเมตํ ติวิธมฺปิ อตฺถโต เจตสิโก เจว ธโมฺม เทยฺยธโมฺม จาติ ทุวิธํ โหติฯ ตตฺถ เยสํ ‘‘เจตสิโกว ธโมฺม ทานํ, น เทยฺยธโมฺม’’ติ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ ราชคิริกสิทฺธตฺถิกานํ; เต สนฺธาย **เจตสิโก**ติ ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ อถ นํ เทยฺยธมฺมวเสน โจเทตุํ **ลพฺภา**ติ ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, อนฺนาทีนิ วิย โส น สกฺกา ทาตุนฺติ ปฏิเกฺขโป อิตรสฺสฯ ปุน ทฬฺหํ กตฺวา ปุเฏฺฐ ‘‘อภยํ เทตี’’ติ สุตฺตวเสน ปฏิญฺญา ตเสฺสวฯ ผสฺสปญฺหาทีสุ ปน ผสฺสํ เทตีติอาทิโวหารํ อปสฺสโนฺต ปฏิกฺขิปเตวฯ

๔๗๙. **อนิฏฺฐผล**นฺติอาทิ อเจตสิกสฺส ธมฺมสฺส ทานภาวทีปนตฺถํ วุตฺตํฯ น หิ อเจตสิโก อนฺนาทิธโมฺม อายตึ วิปากํ เทติ, อิฏฺฐผลภาวนิยมนตฺถํ ปเนตํ วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ อยมฺปิ เหตฺถ อธิปฺปาโย – ยทิ อเจตสิโก อนฺนาทิธโมฺม ทานํ ภเวยฺย, หิตจิเตฺตน อนิฏฺฐํ อกนฺตํ เภสชฺชํ เทนฺตสฺส นิมฺพพีชาทีหิ วิย นิมฺพาทโย อนิฏฺฐเมว ผลํ นิพฺพเตฺตยฺยฯ ยสฺมา ปเนตฺถ หิตผรณจาคเจตนา ทานํ, ตสฺมา อนิเฏฺฐปิ เทยฺยธเมฺม ทานํ อิฏฺฐผลเมว โหตีติฯ

เอวํ ปรวาทินา เจตสิกธมฺมสฺส ทานภาเว ปติฏฺฐาปิเต สกวาที อิตเรน ปริยาเยน เทยฺยธมฺมสฺส ทานภาวํ สาเธตุํ **ทานํ อิฏฺฐผลํ วุตฺตํ ภควตา**ติอาทิมาหฯ ปรวาที ปน จีวราทีนํ อิฏฺฐวิปากตํ อปสฺสโนฺต ปฏิกฺขิปติฯ สุตฺตสาธนํ ปรวาทีวาเทปิ ยุชฺชติ สกวาทีวาเทปิ, น ปน เอเกนเตฺถนฯ เทยฺยธโมฺม อิฏฺฐผโลติ อิฏฺฐผลภาวมตฺตเมว ปฏิกฺขิตฺตํฯ ตสฺมา **เตน หิ น วตฺตพฺพ**นฺติ อิฏฺฐผลภาเวเนว น วตฺตพฺพตา ยุชฺชติ ฯ ทาตพฺพเฏฺฐน ปน เทยฺยธโมฺม ทานเมวฯ ทินฺนญฺหิ ทานานํ สงฺกรภาวโมจนตฺถเมว อยํ กถาติฯ

ทานกถาวณฺณนาฯ

๕. ปริโภคมยปุญฺญกถาวณฺณนา

๔๘๓. อิทานิ ปริโภคมยปุญฺญกถา นาม โหติฯ ตตฺถ ‘‘เตสํ ทิวา จ รโตฺต จ, สทา ปุญฺญํ ปวฑฺฒตี’’ติ (สํ. นิ. ๑.๔๗) จ ‘‘ยสฺส ภิกฺขเว, ภิกฺขุ จีวรํ ปริภุญฺชมาโน’’ติ (อ. นิ. ๔.๕๑) จ เอวมาทีนิ สุตฺตานิ อโยนิโส คเหตฺวา เยสํ ปริโภคมยํ นาม ปุญฺญํ อตฺถี’’ติ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ ราชคิริกสิทฺธตฺถิกสมฺมิติยานํ; เต สนฺธาย **ปริโภคมย**นฺติ ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ อถ นํ ‘‘ปุญฺญํ นาม ผสฺสาทโย กุสลา ธมฺมา, น ตโต ปรํ, ตสฺมา ผสฺสาทีหิ เต วฑฺฒิตพฺพ’’นฺติ โจเทตุํ **ปริโภคมโย ผโสฺส**ติอาทิ อารทฺธํฯ ตํ สพฺพํ อิตเรน เตสํ อวฑฺฒนโต ปฏิกฺขิตฺตํฯ **ลตาวิยา**ติอาทีนิ ‘‘กิริยาย วา ภาวนาย วา วินาปิ ยถา ลตาทีนิ สยเมว วฑฺฒนฺติ, กึ เต เอวํ วฑฺฒนฺตี’’ติ โจทนตฺถํ วุตฺตานิฯ ตถา ปนสฺส อวฑฺฒนโต **น เหวา**ติ ปฏิกฺขิตฺตํฯ

๔๘๔. **น สมนฺนาหรตี**ติ ปเณฺห ปฏิคฺคาหกานํ ปริโภเคน ปุริมเจตนา วฑฺฒติ, เอวํ ตํ โหติ ปุญฺญนฺติ ลทฺธิวเสน ปฏิชานาติฯ ตโต **อนาวเฏฺฏนฺตสฺสา**ติอาทีหิ ปุโฏฺฐ ทายกสฺส จาคเจตนํ สนฺธาย ปฏิกฺขิปติฯ ตตฺถ **อนาวเฏฺฏนฺตสฺสา**ติ ทานเจตนาย ปุเรจาริเกน อาวชฺชเนน

ภวงฺคํ อนาวเฏฺฐนฺตสฺส อปริวเฏฺฐนฺตสฺสฯ **อนาโภคสฺสา**ติ นิราโภคสฺสฯ **อสมนฺนาหรนฺตสฺสา**ติ น สมนฺนาหรนฺตสฺสฯ อาวชฺชนญฺหิ ภวงฺคํ วิจฺฉินฺทิตฺวา อตฺตโน คตมเคฺค อุปฺปชฺชมานํ ทานเจตนํ สมนฺนาหรติ นามฯ เอวํกิเจฺจน อิมินา จิเตฺตน อสมนฺนาหรนฺตสฺส ปุญฺญํ โหตีติ ปุจฺฉติฯ **อมนสิกโรนฺตสฺสา**ติ มนํ อกโรนฺตสฺสฯ อาวชฺชเนน หิ ตทนนฺตรํ อุปฺปชฺชมานํ มนํ กโรติ นามฯ เอวํ อกโรนฺตสฺสาติ อโตฺถฯ อุปโยควจนสฺมิญฺหิ เอตํ ภุมฺมํฯ **อเจตยนฺตสฺสา**ติ เจตนํ อนุปฺปาเทนฺตสฺสฯ **อปเตฺถนฺตสฺสา**ติ ปเตฺถนาสงฺขาตํ กุสลจฺฉนฺทํ อกโรนฺตสฺสฯ **อปฺปณิทหนฺตสฺสา**ติ ทานเจตนาวเสน จิตฺตํ อฎฺฐเปนฺตสฺสาติ อโตฺถฯ **นนุ อาวเฏฺฐนฺตสฺสา**ติ วาเร **อาโภคสฺสา**ติ อาโภควโตฯ อถ วา อาโภคา อสฺส, อาโภคสฺส วา อนนฺตรํ ตํ ปุญฺญํ โหตีติ อโตฺถฯ

๔๘๕. **ทฺวินฺนํ ผสฺสานนฺ**ติอาทีสุปิ เอกกฺขเณ ทายกสฺส ทฺวินฺนํ ผสฺสาทีนํ อภาวา ปฎิกฺขิปติ, ทายกสฺส จ ปริภุญฺชนฺตสฺส จาติ อุภินฺนํ ผสฺสาทโย สนฺธาย ปฎิชานาติฯ อปิจสฺส ปญฺจนฺนํ วิญฺญาณานํ สโมธานํ โหตีติ ลทฺธิ, ตสฺสาปิ วเสน ปฎิชานาติฯ อถ นํ สกวาที ปริยายสฺส ทฺวารํ ปิทหิตฺวา อุชุวิปจฺจนีกวเสน โจเทตุํ **กุสลา**ทิปญฺหํ ปุจฺฉติฯ ตตฺราปิ กุสลากุสลานํ เอกเสฺสกกฺขเณ สมฺปโยคาภาวํ สนฺธาย ปฎิกฺขิปติฯ ปริโภคมยํ ปน จิตฺตวิปฺปยุตฺตํ อุปฺปชฺชตีติ ลทฺธิยา ปฎิชานาติฯ อถ นํ สกวาที สุเตฺตน นิคฺคณฺหาติฯ

๔๘๖. สุตฺตสาธเน อารามโรปกาทีนํ อนุสฺสรณปฎิสงฺขรณาทิวเสน อนฺตรนฺตรา อุปฺปชฺชมานํ ปุญฺญํ สนฺธาย **สทา ปุญฺญํ ปวฑฺฒตี**ติ วุตฺตํฯ **อปฺปมาโณ ตสฺส ปุญฺญาภิสโนฺท**ติ อิทํ อปฺปมาณวิหาริโน ทินฺนปจฺจยตฺตา จ ‘‘เอวรูโป เม จีวรํ ปริภุญฺชตี’’ติ อนุโมทนวเสน จ วุตฺตํฯ ตํ โส **ปริโภคมยนฺ**ติ สลฺลเกฺขติฯ ยสฺมา ปน ปฎิคฺคาหเกน ปฎิคฺคเหตฺวา อปริภุเตฺตปิ เทยฺยธเมฺม ปุญฺญํ โหติเยว, ตสฺมา สกวาทีวาโทว พลวา, ตตฺถ ปฎิคฺคาหเกน ปฎิคฺคหิเตติ อโตฺถ ทฎฺฐโพฺพฯ เสสํ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

ปริโภคมยปุญฺญกถาวณฺณนาฯ

๖. อิโตทินฺนกถาวณฺณนา

๔๘๘-๔๙๑. อิทานิ อิโต ทินฺนกถา นาม โหติฯ ตตฺถ เยสํ ‘‘อิโต ทิเนฺนน ยาเปนฺติ, เปตา กาลงฺกตา ตหิ’’นฺติ (เป. ว. ๑๙) วจนํ นิสฺสาย ‘‘ยํ อิโต จีวราทิ ทินฺนํ เตเนว ยาเปนฺตี’’ติ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ ราชคิริกสิทฺธตฺถิกานํ; เต สนฺธาย **อิโต ทิเนฺนนา**ติ ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฎิญฺญา อิตรสฺส ฯ ปุน จีวราทิวเสน อนุยุโตฺต ปฎิกฺขิปติฯ **อโญฺญ อญฺญสฺส การโก**ติ อญฺญสฺส วิปากทายกานํ กมฺมานํ อโญฺญ การโก, น อตฺตนาว อตฺตโน กมฺมํ กโรตีติ วุตฺตํ โหติฯ เอวํ ปุโฎฺฐ ปน อิตโร สุตฺตวิโรธภเยน ปฎิกฺขิปติฯ **ทานํ เทนฺตนฺ**ติ ทานํ ททมานํ ทิสฺวาติ อโตฺถฯ ตตฺถ ยสฺมา อตฺตโน อนุโมทิตตฺตา จ เตสํ ตตฺถ โภคา อุปฺปชฺชนฺติ, ตสฺมาสฺส อิมินา การเณน ลทฺธึ ปติฎฺฐเปนฺตสฺสาปิ อปฺปติฎฺฐิตาว โหติฯ น หิ เต อิโต ทิเนฺนเนว วตฺถุนา ยาเปนฺติฯ เสเสสุปิ สุตฺตสาธเนสุ เอเสว นโยติฯ

อิโต ทินฺนกถาวณฺณนาฯ

๗. ปถวีกมฺมวิปาโกติกถาวณฺณนา

๔๙๒. อิทานิ ปถวี กมฺมวิปาโกติกถา นาม โหติฯ ตตฺถ ยสฺมา ‘‘อตฺถิ อิสฺสริยสํวตฺตนิยํ กมฺมํ, อาธิปจฺจสํวตฺตนิยํ กมฺม’’นฺติ เอตฺถ อิสฺสรานํ ภาโว อิสฺสริยํ นาม , อธิปตีนญฺจ ภาโว อาธิปจฺจํ นาม, ปถวิสฺสริยอาธิปจฺจสํวตฺตนิกญฺจ กมฺมํ อตฺถีติ วุตฺตํฯ ตสฺมา เยสํ ‘‘ปถวี กมฺมวิปาโก’’ติ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ อนฺธกานํ; เต สนฺธาย **ปถวี**ติ ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ **สุขเวทนียา**ติอาทิ กมฺมวิปากสภาวทสฺสนวเสน วุตฺตํฯ ‘‘ผโสฺส โหตี’’ติอาทินา นเยน นิทฺทิเฏฺฐสุ วิปาเกสุ ผโสฺส สุขเวทนียาทิเภโท โหติฯ โส จ สญฺญาทโย จ สุขเวทนาทีหิ สมฺปยุตฺตา, เวทนาทโย สญฺญาทีหิ, สเพฺพปิ สารมฺมณา, อตฺถิ จ เนสํ ปุเรจาริกอาวฎฺฏนาทิสงฺขาตํ อาวชฺชนํ, กมฺมปจฺจยภูตา เจตนา, โย ตตฺถ อิฏฺฐวิปาโก, ตสฺส ปตฺถนา, ปณิธานวเสน ปวตฺตา มูลตณฺหา, กึ เต เอวรูปา ปถวีติ ปุจฺฉติฯ อิตโร ปฏิกฺขิปติฯ ปฏิโลมปุจฺฉาทีนิ อุตฺตานตฺถาเนวฯ

๔๙๓. **กมฺมวิปาโก ปเรสํ สาธารโณ**ติ ปเญฺห ผสฺสาทโย สนฺธาย ปฏิกฺขิปติ, กมฺมสมุฎฺฐานํ รูปญฺจ ปถวีอาทีนํเยว จ สาธารณภาวํ สนฺธาย ปฏิชานาติฯ **อสาธารณมเญฺญส**นฺติ สุตฺตํ ปรสมยโต อาหริตฺวา ทสฺสิตํฯ **สเพฺพ สตฺตา ปถวึ ปริภุญฺชนฺตี**ติ ปเญฺห ปถวึ อนิสฺสิเต สนฺธาย ปฏิกฺขิปติ, นิสฺสิเต สนฺธาย ปฏิชานาติฯ **ปถวึ อปริภุญฺชิตฺวา ปรินิพฺพายนฺตี**ติ ปเญฺห อารุเปฺป ปรินิพฺพายนฺตานํ วเสน ปฏิชานาติฯ **กมฺมวิปากํ อเขเปตฺวา**ติ อิทํ ปรสมยวเสน วุตฺตํฯ กมฺมวิปากญฺหิ เขเปตฺวาว ปรินิพฺพายนฺตีติ เตสํ ลทฺธิฯ สกสมเย ปน กโตกาสสฺส กมฺมสฺส อุปฺปนฺนํ วิปากํ อเขเปตฺวา ปรินิพฺพานํ นตฺถิฯ เตสญฺจ ลทฺธิยา ปถวี สาธารณวิปากตฺตา อุปฺปนฺนวิปาโกเยว โหติฯ ตํ วิปากภาเวน ฐิตํ อเขเปตฺวา ปรินิพฺพานํ น ยุชฺชตีติ โจเทตุํ วฎฺฎติฯ อิตโร ลทฺธิวเสน ปฏิกฺขิปติฯ **จกฺกวตฺติสตฺตสฺส กมฺมวิปาก**นฺติ ปเญฺห อสาธารณํ ผสฺสาทึ สนฺธาย ปฏิกฺขิปติ, สาธารณํ สนฺธาย ปฏิชานาติฯ ปถวีสมุทฺทสูริยจนฺทิมาทโย หิ สเพฺพสํ สาธารณกมฺมวิปาโกติ เตสํ ลทฺธิฯ

๔๙๔. **อิสฺสริยสํวตฺตนิย**นฺติ เอตฺถ อิสฺสริยํ นาม พหุธนตาฯ อาธิปจฺจํ นาม เสสชเน อตฺตโน วเส วเตฺตตฺวา เตหิ ครุกาตพฺพเฎฺฐน อธิปติภาโวฯ ตตฺถ กมฺมํ ปฏิลาภวเสน ตํสํวตฺตนิกํ นาม โหติ, น ชนกวเสนฯ ตสฺมา วิปากภาเว อสาธกเมตนฺติฯ

ปถวี กมฺมวิปาโกติกถาวณฺณนาฯ

๘. ชรามรณํ วิปาโกติกถาวณฺณนา

๔๙๕. อิทานิ ชรามรณํ วิปาโกติกถา นาม โหติฯ ตตฺถ เยสํ ‘‘อตฺถิ ทุพฺพณฺณสํวตฺตนิยํ กมฺมํ อปฺปายุกสํวตฺตนิยํ กมฺม’’นฺติ เอตฺถ ทุพฺพณฺณตา นาม ชราฯ อปฺปายุกตา นาม มรณํฯ ตํสํวตฺตนิยญฺจ กมฺมํ อตฺถิฯ ตสฺมา ชรามรณํ วิปาโกติ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ อนฺธกานํ; เต สนฺธาย ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ ปฏิโลมปเญฺห **อนารมฺมณ**นฺติ รูปธมฺมานํ ตาว อนารมฺมณเมว, อรูปานํ ปน ชรามรณํ สมฺปโยคลกฺขณาภาวา อนารมฺมณเมวฯ

๔๙๖. **อกุสลานํ ธมฺมานํ ชรามรณํ อกุสลานํ ธมฺมานํ วิปาโก**ติ ปเญฺห ชรามรเณน นาม อนิฎฺฐวิปาเกน ภวิตพฺพนฺติ ลทฺธิยา ปฏิชานาติ ฯ เตเนว การเณน กุสลานํ ธมฺมานํ ชรามรณสฺส กุสลวิปากตํ ปฏิกฺขิปติฯ ปรโต จสฺส อกุสลวิปากตเญฺญว ปฏิชานาติฯ

กุสลานญฺจ อกุสลานญฺจาติ ปุจฺฉาวเสน เอกโต กตํ, เอกกฺขเณ ปน ตํ นตฺถิฯ อพฺยากตานํ อวิปากานํ ชรามรณํ วิปาโกติ วตฺตพฺพตาย ปริยาโย นตฺถิ, ตสฺมา อพฺยากตวเสน

ปุจฺฉา น กตาฯ

๔๙๗. **ทุพฺพณฺณสํวตฺตนิย**นฺติ เอตฺถ ทุพฺพณฺณิยํ นาม อปริสุทฺธวณฺณตาฯ อปฺปายุกตา นาม อายุโน จิรํ ปวตฺติตุํ อสมตฺถตาฯ ตตฺถ อกุสลกมฺมํ กมฺมสมุฏฺฐานสฺส ทุพฺพณฺณรูปสฺส กมฺมปจฺจโย โหติ, อสทิสตฺตา ปนสฺส ตํวิปาโก น โหติฯ อุตุสมุฏฺฐานาทิโน ปน ตํปฏิลาภวเสน อายุโน จ อุปเจฺฉทกวเสน ปจฺจโย โหติฯ เอวเมตํ ปริยาเยน ตํสํวตฺตนิกํ นาม โหติ, น วิปากผสฺสาทีนํ วิย ชนกวเสน, ตสฺมา วิปากภาเว อสาธกํฯ เสสเมตฺถ เหฏฺฐา วุตฺตสทิสเมวาติฯ

ชรามรณํ วิปาโกติกถาวณฺณนาฯ

๙. อริยธมฺมวิปากกถาวณฺณนา

๔๙๘. อิทานิ อริยธมฺมวิปากกถา นาม โหติฯ ตตฺถ เยสํ กิเลสปฺปหานมตฺตเมว สามญฺญผลํ, น จิตฺตเจตสิกา ธมฺมาติ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ อนฺธกานํ; เต สนฺธาย **นตฺถิ อริยธมฺมวิปาโก**ติ ปุจฺฉา สกวาทิสฺสฯ ตตฺถ **อริยธมฺมวิปาโก**ติ มคฺคสงฺขาตสฺส อริยธมฺมสฺส วิปาโกฯ กิเลสกฺขยมตฺตํ อริยผลนฺติ ลทฺธิยา ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ **สามญฺญ**นฺติ สมณภาโว, มคฺคเสฺสตํ นามํฯ ‘‘สามญฺญญฺจ โว, ภิกฺขเว, เทเสสฺสามิ สามญฺญผลญฺจา’’ติ หิ วุตฺตํฯ พฺรหฺมเญฺญปิ เอเสว นโยฯ

โสตาปตฺติผลํ น วิปาโกติอาทีสุ โสตาปตฺติมคฺคาทีนํ อปจยคามิตํ สนฺธาย อริยผลานํ นวิปากภาวํ ปฏิชานาติ, ทานผลาทีนํ ปฏิกฺขิปติ ฯ โส หิ อาจยคามิตฺติกสฺส เอวํ อตฺถํ ธาเรติ – วิปากสงฺขาตํ อาจยํ คจฺฉนฺติ, ตํ วา อาจินนฺตา คจฺฉนฺตีติ อาจยคามิโน, วิปากํ อปจินนฺตา คจฺฉนฺตีติ อปจยคามิโนติฯ ตสฺมา เอวํ ปฏิชานาติ จ ปฏิกฺขิปติ จฯ

๕๐๐. **กามาวจรํ กุสลํ สวิปากํ อาจยคามี**ติอาทิกา ปุจฺฉา ปรวาทิสฺส, ปฏิญฺญา จ ปฏิเกฺขโป จ สกวาทิสฺสฯ โลกิยญฺหิ กุสลํ วิปากจุติปฏิสนฺธิโย เจว วฏฺฏญฺจ อาจินนฺตํ คจฺฉตีติ อาจยคามิฯ โลกุตฺตรกุสลํ จุติปฏิสนฺธิโย เจว วฏฺฏญฺจ อปจินนฺตํ คจฺฉตีติ อปจยคามิฯ เอวเมตํ สวิปากเมว โหติ, น อปจยคามิวจนมเตฺตน อวิปากํฯ อิมมตฺถํ สนฺธาเยตฺถ สกวาทิโน ปฏิญฺญา จ ปฏิเกฺขโป จ เวทิตพฺพาติฯ

อริยธมฺมวิปากกถาวณฺณนาฯ

๑๐. วิปาโก วิปากธมฺมธโมฺมติกถาวณฺณนา

๕๐๑. อิทานิ วิปาโก วิปากธมฺมธโมฺมติกถา นาม โหติฯ ตตฺถ ยสฺมา วิปาโก วิปากสฺส อญฺญมญฺญาทิปจฺจยวเสน ปจฺจโย โหติ, ตสฺมา วิปาโกปิ วิปากธมฺมธโมฺมติ เยสํ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ อนฺธกานํ; เต สนฺธาย ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ **ตสฺส วิปาโก**ติ ตสฺส วิปากธมฺมธมฺมสฺส วิปากสฺส โย วิปาโก, โสปิ เต วิปากธมฺมธโมฺม โหตีติ ปุจฺฉติฯ อิตโร อายตึ วิปากทานาภาวํ สนฺธาย ปฏิกฺขิปติฯ ทุติยํ ปุโฏฺฐ ตปฺปจฺจยาปิ อญฺญสฺส วิปากสฺส อุปฺปตฺตึ สนฺธาย ปฏิชานาติฯ เอวํ สเนฺต ปนสฺส กุสลากุสลสฺส วิย ตสฺสาปิ วิปากสฺส วิปาโก, ตสฺสาปิ วิปาโกติ วฏฺฏานุปเจฺฉโท อาปชฺชตีติ ปุโฏฺฐ สมยวิโรธภเยน ปฏิกฺขิปติฯ

วิปาโกติ วาติอาทิมฺหิ วจนสาธเน ปน ยทิ วิปากสฺส วิปากธมฺมธมฺเมน เอกตฺตา ภเวยฺย, กุสลากุสลพฺยากตานํ เอกตฺตํ อาปชฺเชยฺยาติ ปฏิกฺขิปติฯ **วิปาโก จ วิปากธมฺมธมฺโม จา**ติ เอตฺถ อยํ อธิปฺปาโย – โส หิ จตูสุ วิปากกฺขนฺเธสุ เอเกกํ อญฺญมญฺญปจฺจยาทีสุ ปจฺจยเฏฺฐน วิปากธมฺมธมฺมตํ ปจฺจยุปฺปนฺนเฏฺฐน จ วิปากํ มญฺญมาโน ‘‘วิปาโก วิปากธมฺมธมฺโม’’ติ ปุโฏฺฐ อามนฺตาติ ปฏิชานาติฯ อถ นํ สกวาที ‘‘ยสฺมา ตยา เอกกฺขเณ จตูสุ ขนฺเธสุ วิปาโก วิปากธมฺมธมฺโมปิ อนุญฺญาโต, ตสฺมา เตสํ สหคตาทิภาโว อาปชฺชตี’’ติ โจเทตุํ เอวมาหฯ อิตโร กุสลากุสลสงฺขาตํ วิปากธมฺมธมฺมํ สนฺธาย ปฏิกฺขิปติฯ **ตเญฺญว อกุสล**นฺติ ยทิ เต วิปาโก วิปากธมฺมธมฺโม, โย อกุสลวิปาโก, โส อกุสลํ อาปชฺชติฯ กสฺมา? วิปากธมฺมธมฺเมน เอกตฺตาฯ **ตเญฺญว กุสล**นฺติอาทีสุปิ เอเสว นโยฯ

๕๐๒. **อญฺญมญฺญปจฺจยา**ติ อิทํ สหชาตานํ ปจฺจยมตฺตวเสน วุตฺตํ, ตสฺมา อสาธกํฯ มหาภูตานมฺปิ จ อญฺญมญฺญปจฺจยตา วุตฺตา, น จ ตานิ วิปากานิ, น จ วิปากธมฺมธมฺมานีติฯ

วิปาโก วิปากธมฺมธมฺโมติกถาวณฺณนาฯ

สตฺตโม วโคฺคฯ

๘. อฏฺฐมวโคฺค

๑. ฉคติกถาวณฺณนา

๕๐๓-๕๐๔. อิทานิ ฉคติกถา นาม โหติฯ ตตฺถ อสุรกาเยน สทฺธึ ฉคติโยติ เยสํ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ อนฺธกานเญฺจว อุตฺตราปถกานญฺจ; เต สนฺธาย ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ อถ นํ สกวาที ‘‘ปญฺจ โข ปนิมา, สาริปุตฺต, คติโย’’ติ (ม. นิ. ๑.๑๕๓) โลมหํสนปริยาเย ปริจฺฉินฺนานํ คตีนํ วเสน โจเทตุํ **นนุ ปญฺจ คติโย**ติอาทิมาหฯ อิตโร สุตฺตวิโรธภเยน ปฏิชานาติฯ กสฺมา ปน สกวาที ฉ คติโย น สมฺปฏิจฺฉติ, นนุ ‘‘จตูหาปาเยหิ จ วิปฺปมุตฺโต’’ติ เอตฺถ อสุรกาโยปิ คหิโตติฯ สจฺจํ คหิโต, น ปเนสา คติฯ กสฺมา? วิสุํ อภาวโตฯ อสุรกายสฺมิญฺหิ กาลกญฺจิกา อสุรา เปตคติยา สงฺคหิตา , เวปจิตฺติปริสา เทวคติยา, อสุรกาโยติ วิสุํ เอกา คติ นาม นตฺถิฯ

อิทานิ เอตเมว อตฺถํ ทเสฺสตุํ **นนุ กาลกญฺจิกา**ติอาทิ อารทฺธํฯ ตตฺถ **สมานวณฺณา**ติ สทิสรูปสณฺฐานา พีภจฺฉา วิรูปา ทุทฺทสฺสิกาฯ **สมานโภคา**ติ สทิสเมถุนสมาจาราฯ **สมานาหารา**ติ สทิสเขฬสิงฺฆาณิกปุพฺพโลหิตาทิอาหาราฯ **สมานายุกา**ติ สทิสอายุปริเจฺฉทาฯ **อาวาหวิวาห**นฺติ กญฺญาคหณเญฺจว กญฺญาทานญฺจฯ สุกฺกปเกฺข **สมานวณฺณา**ติ สทิสรูปสณฺฐานา อภิรูปา ปาสาทิกา ทสฺสนียา ปภาสมฺปนฺนาฯ **สมานโภคา**ติ สทิสปญฺจกามคุณโภคาฯ **สมานาหารา**ติ สทิสสุธาโภชนาทิอาหาราฯ เสสํ วุตฺตนยเมวฯ **นนุ อตฺถิ อสุรกาโย**ติ อิทํ อสุรกายเสฺสว สาธกํฯ ตสฺส ปน วิสุํ คติปริเจฺฉทาภาเวน น คติสาธกนฺติฯ

ฉคติกถาวณฺณนาฯ

๒. อนฺตราภวกถาวณฺณนา

๕๐๕. อิทานิ อนฺตราภวกถา นาม โหติฯ ตตฺถ เยสํ ‘‘อนฺตรา ปรินิพฺพายี’’ติ สุตฺตปทํ อโยนิโส คเหตฺวา ‘‘อนฺตราภโว นาม อตฺถิ, ยตฺถ สโตฺต ทิพฺพจกฺขุโก วิย อทิพฺพจกฺขุโก, อิทฺธิมา วิย อนิทฺธิมา มาตาปิติสมาคมเญฺจว อุตุสมยญฺจ โอโลกยมาโน สตฺตาหํ วา อติเรกสตฺตาหํ วา ติฏฺฐตี’’ติ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ ปุพฺพเสลิยานเญฺจว สมฺมิติยานญฺจ; เต สนฺธาย **อตฺถี**ติ ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ลทฺธิยํ ฐตฺวา ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ อถ นํ เย จ ภควตา ตโย ภวา วุตฺตา, เตสํ วเสน โจเทตุํ **กามภโว**ติอาทิมาหฯ ตตฺรายํ อธิปฺปาโย – ยทิ เต อนฺตราภโว นาม โกจิ ภโว อตฺถิ, เตน กามภวาทีนํเยว อญฺญตเรน ภวิตพฺพํ ปญฺจโวการภวาทินา วิย, เตน ตํ ปุจฺฉามิ – ‘‘กึ เต อยํ อนฺตราภโว นาม กามภโว, อุทาหุ รูปภโว อรูปภโว วา’’ติ? อิตโร ตถา อนิจฺฉโนฺต สพฺพํ ปฏิกฺขิปติฯ **กามภวสฺส จา**ติอาทิ ยทิ อนฺตราภโว นาม อตฺถิ, อิเมสํ ภวานํ อนฺตรา ทฺวินฺนํ สีมานํ สีมนฺตริกา วิย ภเวยฺยาติ โจเทตุํ อารทฺธํฯ ปรวาที ปน ตถา อนิจฺฉโนฺต สพฺพปเญฺห ปฏิกฺขิปติ เกวลํ ลทฺธิยา, น สหธเมฺมนฯ เตเนว นํ สกวาที ‘โน วต เร’ติ ปฏิเสเธติฯ

๕๐๖. **ปญฺจมี สา โยนี**ติอาทีนิปิ ยถาปริจฺฉินฺนโยนิอาทีสุ โส สโมธานํ น คจฺฉติ, อถ เตน ตโต ตโต อติเรเกน ภวิตพฺพนฺติ โจเทตุํ วุตฺตานิฯ **อนฺตราภวูปคํ กมฺม**นฺติ ยทิ โสปิ เอโก ภโว, ยถา กามภวูปคาทีนิ กมฺมานิ อตฺถีติ สตฺถารา วิภชิตฺวา ทสฺสิตานิ, เอวํ ตทุปเคนาปิ กเมฺมน ภวิตพฺพนฺติ โจทนตฺถํ วุตฺตํฯ ยสฺมา ปน ปรสมเย อนฺตราภวูปคํ นาม ปาฏิเยกฺกํ

กมฺมํ นตฺถิ, ยํ ยํ ภวํ อุปปชฺชิสฺสติ, ตทุปเคเนว กเมฺมน อนฺตราภเว นิพฺพตฺตตีติ เตสํ ลทฺธิ, ตสฺมา 'นเหว'นฺติ ปฏิกฺขิตฺตํฯ **อตฺถิ อนฺตราภวูปคา สตฺตา**ติ ปุโฏฺฐปิ กามภวูปคาเยว นาม เตติ ลทฺธิยา ปฏิกฺขิปติฯ **ชายนฺตี**ติอาทีนิ ปุโฏฺฐปิ ตตฺถ ชาติชรามรณานิ เจว จุติปฏิสนฺธิปรมฺปรญฺจ อนิจฺฉโนฺต ปฏิกฺขิปติฯ รูปาทิวเสน ปุโฏฺฐปิ ยสฺมา อนฺตราภวสตฺตสฺส อนิทสฺสนํ รูปํ, เวทนาทโยปิ อเญฺญสํ วิย น โอฬาริกาติ ตสฺส ลทฺธิ, ตสฺมา ปฏิกฺขิปติฯ อิมินาว การเณน ปญฺจโวการภวภาเวปิ ปฏิเกฺขโป เวทิตโพฺพฯ

๕๐๗. อิทานิ **กามภโว ภโว คตี**ติอาทิ ภวสํสนฺทนํ นาม โหติฯ ตตฺรายํ อธิปฺปาโย – ยทิ เต อนฺตราภโว นาม โกจิ ภโว ภเวยฺย, ยถา กามภวาทีสุ ภวคติอาทิเภโท ลพฺภติ, ตถา ตตฺราปิ ลเพฺภถฯ ยถา วา ตตฺถ น ลพฺภติ, ตถา อิเมสุปิ น ลเพฺภถฯ สมานสฺมิญฺหิ ภวภาเว เอเตเสฺวเวส วิภาโค อตฺถิ, น อิตรสฺมินฺติ โก เอตฺถ วิเสสเหตูติฯ อิตโร ปุน ลทฺธิมตฺตวเสน ตํ ตํ ปฏิชานาติ เจว ปฏิกฺขิปติ จฯ

๕๐๘. **สเพฺพสเญฺญว สตฺตานํ อตฺถิ อนฺตราภโว**ติ ปุโฏฺฐ ยสฺมา นิรยูปคอสญฺญสตฺตูปคอรูปูปคานํ อนฺตราภวํ น อิจฺฉติ, ตสฺมา ปฏิกฺขิปติฯ เตเนว การเณน ปฏิโลเม ปฏิชานาติฯ **อานนฺตริยสฺสา**ติอาทิ เยสํ โส อนฺตราภวํ น อิจฺฉติ, เต ตาว วิภชิตฺวา ทเสฺสตุํ วุตฺตํฯ ตํ สพฺพํ ปาฬิอนุสาเรเนว เวทิตพฺพํ สทฺธิํ สุตฺตสาธเนนาติฯ

อนฺตราภวกถาวณฺณนาฯ

๓. กามคุณกถาวณฺณนา

๕๑๐. อิทานิ กามคุณกถา นาม โหติฯ ตตฺถ สกสมเย ตาว **กามธาตู**ติ วตฺถุกามาปิ วุจฺจนฺติ – กิเลสกามาปิ กามภโวปิฯ เอเตสุ หิ วตฺถุกามา กมนียเฎฺฐน กามา, สภาวนิสฺสตฺตสุญฺญตเฎฺฐน ธาตูติ กามธาตุฯ กิเลสกามา กมนียเฎฺฐน เจว กมนเฎฺฐน จ กามา, ยถาวุเตฺตเนว เตฺถน ธาตูติ กามธาตุฯ กามภโว กมนียเฎฺฐน กมนเฎฺฐน วตฺถุกามปวตฺติเทสเฎฺฐนาติ ตีหิ การเณหิ กาโม, ยถาวุเตฺตเนวเตฺถน ธาตูติ กามธาตุฯ ปรสมเย ปน – ''ปญฺจิเม, ภิกฺขเว, กามคุณา''ติ วจนมตฺตํ นิสฺสาย ปเญฺจว กามคุณา กามธาตูติ คหิตํฯ ตสฺมา เยสํ อยํ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ เอตรหิ ปุพฺพเสลิยานํ; เต สนฺธาย กามธาตุนานตฺตํ โพเธตุํ **ปเญฺจวา**ติ ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ลทฺธิวเสน ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ **นนุ อตฺถี**ติอาทิ กิเลสกามทสฺสนตฺถํ วุตฺตํฯ ตตฺถ **ตปฺปฏิสํยุโตฺต**ติ กามคุณปฏิสํยุโตฺต, กามคุณารมฺมโณติ อโตฺถฯ **โน จ วต เร วตฺตเพฺพ ปเญฺจวา**ติ อิเมสุ ตปฺปฏิสํยุตฺตฉนฺทาทีสุ สติ ปเญฺจว กามคุณา กามธาตูติ น วตฺตพฺพํฯ เอเตปิ หิ ฉนฺทาทโย กมนียเฎฺฐน กามา จ ธาตุ จาติปิ กามธาตุฯ กมนเฎฺฐน กามสงฺขาตา ธาตูติปิ กามธาตูติ อโตฺถฯ

มนุสฺสานํ จกฺขุนฺติอาทิ วตฺถุกามทสฺสนตฺถํ วุตฺตํฯ ตตฺถ ปรวาที ฉนฺนมฺปิ อายตนานํ วตฺถุกามภาเวน นกามธาตุภาวํ ปฏิกฺขิปิตฺวา ปุน มโนติ ปุโฏฺฐ มหคฺคตโลกุตฺตรํ สนฺธาย นกามธาตุภาวํ ปฏิชานาติฯ ยสฺมา ปน สโพฺพปิ เตภูมกมโน กามธาตุเยว, ตสฺมา นํ สกวาทีสฺเตฺตน นิคฺคณฺหาติฯ

๕๑๑. **กามคุณา ภโว**ติอาทิ ภวสฺส กามธาตุภาวทสฺสนตฺถํ วุตฺตํฯ ยสฺมา ปน กามคุณมเตฺต ภโวติ โวหาโร นตฺถิ, ตสฺมา ปรวาที นเหวาติ ปฏิกฺขิปติฯ **กามคุณูปคํ กมฺม**นฺติอาทิ สพฺพํ กามคุณมตฺตสฺส นกามธาตุภาวทสฺสนตฺถํ วุตฺตํฯ กามธาตุสงฺขาตกามภวูปคเมว หิ

กมฺมํ อตฺถิ, กามภวูปคา เอว จ สตฺตา โหนฺติฯ ตตฺถ ชายนฺติ ชิยนฺติ มิยนฺติ จวนฺติ อุปปชฺชนฺติ, น กามคุเณสูติ อิมินา อุปาเยน สพฺพตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพติฯ

กามคุณกถาวณฺณนาฯ

๔. กามกถาวณฺณนา

๕๑๓-๕๑๔. อิทานิ กามกถา นาม โหติฯ ตตฺถ เยสํ ‘‘ปญฺจิเม, ภิกฺขเว, กามคุณา’’ติ ว จนมตฺตํ นิสฺสาย รูปายตนาทีนิ ปเญฺจวายตนานิ กามาติ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ ปุพฺพเสลิยานํ; เตสํ กิเลสกามเสฺสว นิปฺปริยาเยน กามภาวํ ทเสฺสตุํ **ปเญฺจวา**ติ ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

กามกถาวณฺณนาฯ

๕. รูปธาตุกถาวณฺณนา

๕๑๕-๕๑๖. อิทานิ รูปธาตุกถา นาม โหติฯ ตตฺถ ‘‘รูปิโน ธมฺมา รูปธาตุ นามา’’ติ เยสํ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ อนฺธกานํ; เต สนฺธาย **รูปิโน**ติ ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ อถ นํ สกวาที ยสฺมา รูปธาตุ นาม รูปภโว, น รูปมตฺตเมว, ตสฺมา เตนเตฺถน โจเทตุํ **รูปธาตู**ติอาทิม าหฯ ตํ สพฺพํ กามคุณกถายํ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ **สาว กามธาตู**ติ ปุโฏฺฐ ภูมิปริเจฺฉเทน วิโรธํ ปสฺสมาโน ปฏิกฺขิปติฯ ปุน ทฬฺหํ กตฺวา ปุโฏฺฐ อตฺตโน ลทฺธิวเสน ปฏิชานาติฯ เอวํ สเนฺต ปน ทฺวีหิ ภเวหิ สมนฺนาคตตา อาปชฺชติ, เตน ตํ สกวาที **กามภเวน จา**ติ อาทิมาหฯ อิตโร เอกสฺส ทฺวีหิ สมนฺนาคตาภาวโต ปฏิกฺขิปตีติฯ

รูปธาตุกถาวณฺณนาฯ

๖. อรูปธาตุกถาวณฺณนา

๕๑๗-๕๑๘. อรูปธาตุกถายปิ อิมินาวุปาเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ อรูปธเมฺมสุ ปน เวท นากฺขนฺธเมว คเหตฺวา เวทนา ภโวติอาทินา นเยเนตฺถ เทสนา กตาฯ ตตฺถ กึ เต อรูปิโน ธมฺ มาติ สงฺขํ คตา เวทนาทีสุ อญฺญตรา โหตีติ เอวมโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ เสสํ เหฏฺฐา วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพนฺติฯ

อรูปธาตุกถาวณฺณนาฯ

๗. รูปธาตุยา อายตนกถาวณฺณนา

๕๑๙. อิทานิ รูปธาตุยา อายตนกถา นาม โหติฯ ตตฺถ เยสํ ‘‘รูปี มโนมโย สพฺพงฺคปจฺ จงฺคี อหีนินฺทฺริโย’’ติ (ที. นิ. ๑.๘๗) สุตฺตํ นิสฺสาย พฺรหฺมกายิกานํ ฆานาทินิมิตฺตานิปิ อาย ตนาเนวาติ กเปฺปตฺวา สฬายตนิโก เตสํ อตฺตภาโวติ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ อนฺธกานเญฺจว สมฺมิติ ยานญฺจ; เต สนฺธาย **สฬายตนิโก**ติ ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ลทฺธิวเสน ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ อถ นํ ยํ ตตฺถ อายตนํ นตฺถิ, ตสฺส วเสน โจเทตุํ **อตฺถิ ตตฺถ ฆานายตน**นฺติอาทิ อารทฺธํฯ ตโต ปรวาที ยํ ตตฺถ อชฺฌตฺติกานํ ติณฺณํ อายตนานํ ฆานาทิกํ สณฺฐานนิมิตฺตํ ตเทว อายตนนฺติ ลทฺธิยา ปฏิชานาติฯ พาหิรานํ คนฺธายตนาทีนํ วเสน ปุโฏฺฐ ฆานปฺปสาทาทโย ตตฺถ น อิจฺฉ

ติ, ตสฺมา เตสํ โคจรํ ปฏิเสเธนฺต ปฏิกฺขิปติฯ ปฏิโลมปญฺหสํสนฺทนปเญฺหสุปิ อิมินาวุปาเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

๕๒๑. อตฺถิ ตตฺถ ฆานายตนํ อตฺถิ คนฺธายตนํ เตน ฆาเนน ตํ คนฺธํ ฆายตีติ ตสฺมิํเยว ปรสมเย เอกเจฺจ อาจริเย สนฺธาย วุตฺตํฯ เต กิร ตตฺถ ฉ อชฺฌตฺติกานิ อายตนานิ ปริปุณฺณานิ อิจฺฉนฺติ, อายตเนน จ นาม สกิจฺจเกน ภวิตพฺพนฺติ เตหิ ฆานาทีหิ เต คนฺธาทโย ฆายนฺติ สายนฺติ ผุสนฺตีติปิ อิจฺฉนฺติฯ ตํ ลทฺธิํ สนฺธาย ปรวาที อามนฺตาติ ปฏิชานาติฯ

๕๒๒. **อตฺถิ ตตฺถ มูลคโนฺธ**ติอาทีนิ ปน ปุโฏฺฐ อตฺถิภาวํ สาเธตุํ อสโกฺกโนฺต ปฏิกฺขิปติฯ **นนุ อตฺถิ ตตฺถ ฆานนิมิตฺต**นฺติอาทิ สณฺฐานมตฺตเสฺสว สาธกํ, น อายตนสฺส, ตสฺมา อุทาหฏมฺปิ อนุทาหฏสทิสเมวาติฯ

รูปธาตุยา อายตนกถาวณฺณนาฯ

๘. อรูเป รูปกถาวณฺณนา

๕๒๔-๕๒๖. อิทานิ อรูเป รูปกถา นาม โหติฯ ตตฺถ เยสํ ‘‘วิญฺญาณปจฺจยา นามรูป’’นฺติ วจนโต อารุปฺปภเวปิ โอฬาริกรูปา นิสฺสฏํ สุขุมรูปํ อตฺถีติ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ อนฺธกานํ; เต สนฺธาย **อตฺถิ รูป**นฺติ ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

อรูเป รูปกถาวณฺณนาฯ

๙. รูปํ กมฺมนฺติกถาวณฺณนา

๕๒๗-๕๓๗. อิทานิ รูปํ กมฺมนฺติกถา นาม โหติฯ ตตฺถ เยสํ กายวจีวิญฺญตฺติสงฺขาตํ รูปเมว กายกมฺมํ วจีกมฺมํ นาม, ตญฺจ กุสลสมุฏฺฐานํ กุสลํ, อกุสลสมุฏฺฐานํ อกุสลนฺติ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ มหิสาสกาานเญฺจว สมฺมิติยานญฺจ; เต สนฺธาย **กุสเลน จิเตฺตน สมุฏฺฐิต**นฺติ ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ อถ นํ สเจ ตํ กุสลํ, ยฺวายํ สารมฺมณาทิเภโท กุสลสฺส ลพฺภติ, อตฺถิ เต โส ตสฺสาติ โจเทตุํ **สารมฺมณ**นฺติอาทิ อารทฺธํฯ ตตฺถ **ปตฺถนา ปณิธี**ติ เจตนาเยเวตํ เววจนํฯ กุสลเจตนาเยว หิ ปกปฺปยมานา ปตฺถนาติฯ ปกปฺปนวเสน ฐิตตฺตา ปณิธีติ จ วุจฺจติฯ ปรโต ปน **กุสเลน จิเตฺตน สมุฏฺฐิตา เวทนา สญฺญา เจตนา สทฺธา**ติอาทีสุ เวทนาทีนเญฺญว เจตฺถ ปตฺถนา ปณิธีติ ลพฺภติ, น เจตนายฯ กสฺมา? ทฺวินฺนํ เจตนานํ เอกโต อภาวา, โสตปติตตฺตา ปน เอวํ ตนฺติ คตาติ เวทิตพฺพาฯ **รูปายตน**นฺติอาทิ ปุริมวาเร ‘‘สพฺพนฺตํ กุสล’’นฺติ สํขิตฺตสฺส ปเภททสฺสนตฺถํ วุตฺตํ ฯ เสสา สํสนฺทนนยา, วจีกมฺมกถา ‘‘อกุสเลน จิเตฺตน สมุฏฺฐิต’’นฺติอาทิวิธานญฺจ สพฺพํ ปาฬิอนุสาเรเนว เวทิตพฺพํฯ **อสุจี**ติ ปเนตฺถ สุกฺกํ อธิเปฺปตํฯ สุตฺตสาธนํ อุตฺตานตฺถเมวฯ

รูปํ กมฺมนฺติกถาวณฺณนาฯ

๑๐. ชีวิตินฺทฺริยกถาวณฺณนา

๕๔๐. อิทานิ ชีวิตินฺทฺริยกถา นาม โหติฯ ตตฺถ เยสํ ชีวิตินฺทฺริยํ นาม จิตฺตวิปฺปยุโตฺต อรูปธโมฺม, ตสฺมา รูปชีวิตินฺทฺริยํ นตฺถีติ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ ปุพฺพเสลิยานเญฺจว สมฺมิติยานญฺจ; เต สนฺธาย ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ **นตฺถิ รูปีนํ ธมฺมานํ อายู**ติ ปเญฺห อุปาทินฺ

นรูปานมฺปิ ติณกฏฺฐาทีนมฺปิ สนฺตานวเสน ปวตฺติเมว อายุ ฐิติ ยปนา ยาปนา อิริยนา วตฺตนา ปาลนาติ อิจฺฉติ, ตสฺมา ปฏิกฺขิปติฯ **อตฺถีติ** ปเญฺหปิ อิมินา การเณน ปฏิชานาติฯ **อตฺถิ อรูปชีวิตินฺทฺริยนฺ**ติ ปเญฺห อรูปธมฺมานํ จิตฺตวิปฺปยุตฺตํ ชีวิตินฺทฺริยสนฺตานํ นาม อตฺถีติ อิจฺฉติ, ตสฺมา ปฏิชานาติฯ

๕๔๑. **รูปีนํ ธมฺมานํ อายุ อรูปชีวิตินฺทฺริยนฺ**ติ ปเญฺห สตฺตสนฺตาเน รูปิโน วา โหนฺตุ อรูปิโน วา, สเพฺพสํ จิตฺตวิปฺปยุตฺตํ อรูปชีวิตินฺทฺริยเมว อิจฺฉติ, ตสฺมา ปฏิชานาติฯ

๕๔๒. นิโรธสมาปนฺนปเญฺหสุปิ จิตฺตวิปฺปยุตฺตํ อรูปชีวิตเมว สนฺธาย ปฏิกฺขิปติ จ ปฏิชานาติ จฯ สกวาที ปน ตํ อสมฺปฏิจฺฉนฺโต ยํ อรูปปวเตฺต อสติ อตฺถิ, รูเปน เตน ภวิตพฺพนฺติ โจเทตุํ **หญฺจี**ติอาทิมาหฯ สงฺขารกฺขนฺธปเญฺห ผสฺสาทิสงฺขารกฺขนฺธํ สนฺธาย ปฏิกฺขิปติ, กายกมฺมาทิสงฺขารกฺขนฺธํ สนฺธาย ปฏิชานาติฯ กายวิญฺญตฺติ วจีวิญฺญตฺติ สมฺมาวาจา สมฺมากมฺมนฺโต ชีวิตินฺทฺริยนฺติ เอวมาทโยปิ ธมฺมา สงฺขารกฺขนฺธปริยาปนฺนาติสฺส ลทฺธิฯ สกวาที ปน ตํ อสมฺปฏิจฺฉนฺโต ยทิ นิรุเทฺธปิ อรูปปวเตฺต สงฺขารกฺขโนฺธ อตฺถิ, จตุนฺนมฺปิ ขนฺธานํ อตฺถิตา โหตูติ โจเทตุํ **อตฺถิ เวทนากฺขโนฺธ**ติ อาทิมาหฯ อิตโร อโนฺตสมาปตฺติํ สนฺธาย ปฏิกฺขิปติ, สมาปชฺชนฺตสฺส จ วุฏฺฐหนฺตสฺส จ ปุพฺพาปรภาคํ สนฺธาย ปฏิชานาติฯ

๕๔๓. อสญฺญสตฺตวาเรปิ เอเสว นโยฯ ตสฺส หิ ลทฺธิยา อสญฺญสตฺตานํ ปฏิสนฺธิกาเล จิตฺตํ อุปฺปชฺชิตฺวา นิรุชฺฌติ, เตน สห จิตฺตวิปฺปยุตฺตอรูปชีวิตินฺทฺริยํ อุปฺปชฺชิตฺวา ยาวตายุกํ ปวตฺตติฯ ตสฺมา เตสํ ชีวิตินฺทฺริยํ นตฺถีติ ปุโฏฺฐ ปฏิกฺขิปติ, อตฺถีติ ปุโฏฺฐ ปฏิชานาติฯ เวทนากฺขนฺธาทโยปิ เตสํ ปวตฺติวเสน ปฏิกฺขิปติ, จุติปฏิสนฺธิวเสน ปฏิชานาติฯ สกวาที ปน ตํ อนิจฺฉนฺโต ''สเจ ตตฺถ เอกกฺขเณปิ เวทนาทโย อตฺถิ, ปญฺจโวการภวตฺตํ ปาปุณาตี''ติ โจเทตุํ **ปญฺจโวการภโว**ติ อาหฯ อิตโร สุตฺตวิโรธภยา ปฏิกฺขิปติฯ

๕๔๔-๕๔๕. **เอกเทสํ ภิชฺชตี**ติ ปเญฺห สมฺปยุตฺตํ ภิชฺชติ, วิปฺปยุตฺตํ ติฏฺฐตีติ ตสฺส ลทฺธิ, ตสฺมา ปฏิชานาติฯ **เทฺว ชีวิตินฺทฺริยานี**ติ ปุจฺฉา ปรวาทิสฺส, ปฏิญฺญา สกวาทิสฺสฯ รูปารูปวเสน หิ เทฺว ชีวิตินฺทฺริยานิ, เตหิเยว สโตฺต ชีวติ, เตสํ ภเงฺคน มรตีติ วุจฺจติฯ จุติกฺขณสฺมิญฺหิ เทฺวปิ ชีวิตานิ สเหว ภิชฺชนฺติฯ

ชีวิตินฺทฺริยกถาวณฺณนาฯ

๑๑. กมฺมเหตุกถาวณฺณนา

๕๔๖. อิทานิ กมฺมเหตุกถา นาม โหติฯ ตตฺถ เยน อรหตา ปุริมภเว อรหา อพฺภาจิกฺขิตปุโพฺพ, โส ตสฺส กมฺมสฺส เหตุ อรหตฺตา ปริหายตีติ เยสํ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ ปุพฺพเสลิยานเญฺจว สมฺมิติยานญฺจ; เต สนฺธาย **กมฺมเหตู**ติ ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ เสสํ ปริหานิกถายํ วุตฺตนยเมว ฯ

หนฺท หิ อรหนฺตานํ อพฺภาจิกฺขตีติ อิทํ ยสฺส กมฺมสฺส เหตุ ปริหายติ, ตํ สมฺปฏิจฺฉาเปตุํ วทติฯ อถ นํ สกวาที ตํ ปกฺขํ ปฏิชานาเปตฺวา ''ยทิ เอวํ เยหิ อรหโนฺต น อพฺภาจิกฺขิตปุพฺพา, เต สเพฺพ อรหตฺตํ ปาปุเณยฺยุ''นฺติ โจเทตุํ **เย เกจี**ติอาทิมาหฯ อิตโร ตสฺส กมฺมสฺส อรหตฺตํ สมฺปาปุณเน นิยามํ อปสฺสโนฺต ปฏิกฺขิปติฯ

กมฺมเหตุกถาวณฺณนาฯ

๙. นวมวโคฺค

๑. อานิสํสทสฺสาวีกถาวณฺณนา

๕๔๗. อิทานิ อานิสํสทสฺสาวีกถา นาม โหติฯ ตตฺถ สกสมเย สงฺขาเร อาทีนวโต นิพฺพานญฺจ อานิสํสโต ปสฺสนฺตสฺส สํโยชนปฺปหานํ โหตีติ นิจฺฉโยฯ เยสํ ปน เตสุ ทฺวีสุปิ เอกํสิกวาทํ คเหตฺวา ‘‘อานิสํสทสฺสาวิโนว สํโยชนปฺปหานํ โหตี’’ติ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ อนฺธกานํ; เต สนฺธาย ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ อถสฺส ‘‘เอกํสิกวาโท ตยา คหิโต, อาทีนโวปิ ทฏฺฐพฺพเยวา’’ติ วิภาคทสฺสนตฺถํ สกวาที **สงฺขาเร**ติอาทิมาหฯ

สงฺขาเร จ อนิจฺจโต มนสิกโรติ, นิพฺพาเน จ อานิสํสทสฺสาวี โหตีติ ปญฺหสฺมึ อยมธิปฺปาโย – อานิสํสทสฺสาวิสฺส สํโยชนานํ ปหานํ โหตีติ เตสํ ลทฺธิฯ นนุ สงฺขาเร อนิจฺจโต มนสิกโรโต สํโยชนา ปหียนฺตีติ จ ปุฏฺโฐ อามนฺตาติ ปฏิชานาติฯ เตน เต สงฺขาเร จ อนิจฺจโต มนสิกโรติ, นิพฺพาเน จ อานิสํสทสฺสาวี โหตีติ อิทํ อาปชฺชติ, กึ สมฺปฏิจฺฉสิ เอตนฺติฯ ตโต ปรวาที เอกจิตฺตกฺขณํ สนฺธาย ปฏิกฺขิปติ, ทุติยํ ปุฏฺโฐ นานาจิตฺตวเสน ปฏิชานาติฯ สกวาที ปนสฺส อธิปฺปายํ มทฺทิตฺวา อนิจฺจมนสิการสฺส อานิสํสทสฺสาวิตาย จ เอกโต ปฏิญฺญาตตฺตา **ทฺวินฺนํ ผสฺสานํ ทฺวินฺนํ จิตฺตานํ สโมธานํ โหตี**ติ ปุจฺฉติฯ อิตโร ทฺวินฺนํ สโมธานํ อปสฺสโนฺต ปฏิกฺขิปติฯ **ทุกฺขโต**ติอาทิปเญฺหสุปิ เอเสว นโยฯ กึ ปเนตฺถ สนฺนิฏฺฐานํ, กึ อนิจฺจาทิโต มนสิกโรโต สํโยชนา ปหียนฺติ, อุทาหุ นิพฺพาเน อานิสํสทสฺสาวิสฺส, อุทาหุ เทฺวปิ เอกโต กโรนฺตสฺสาติฯ ยทิ ตาว อนิจฺจาทิโต มนสิกโรโต ปหานํ ภเวยฺย, วิปสฺสนาจิเตฺตเนว ภเวยฺยฯ อถ อานิสํสทสฺสาวิโน, อนุสฺสววเสน นิพฺพาเน อานิสํสํ ปสฺสนฺตสฺส วิปสฺสนาจิเตฺตเนว ภเวยฺย, อถ เทฺวปิ เอกโต กโรนฺตสฺส ภเวยฺย, ทฺวินฺนํ ผสฺสาทีนํ สโมธานํ ภเวยฺยฯ ยสฺมา ปน อริยมคฺคกฺขเณ อนิจฺจาทิมนสิการสฺส กิจฺจํ นิปฺผตฺตึ คจฺฉติ ปุน นิจฺจโตติ อาทิคหณสฺส อนุปฺปตฺติธมฺมภาวโต, นิพฺพาเน จ ปจฺจกฺขโตว อานิสํสทสฺสนํ อิชฺฌติ, ตสฺมา กิจฺจนิปฺผตฺติวเสน อนิจฺจาทิโต มนสิกโรโต อารมฺมณํ กตฺวา ปวตฺติวเสน จ นิพฺพาเน อานิสํสทสฺสาวิสฺส สํโยชนานํ ปหานํ โหตีติ เวทิตพฺพํฯ

๕๔๘. **นิพฺพาเน สุขานุปสฺสี**ติ สุตฺตํ นิพฺพาเน สุขานุปสฺสนาทิภาวเมว สาเธติ, น อานิสํสทสฺสาวิตามเตฺตน สํโยชนานํ ปหานํฯ ตสฺมา อาภตมฺปิ อนาภตสทิสเมวาติฯ

อานิสํสทสฺสาวีกถาวณฺณนาฯ

๒. อมตารมฺมณกถาวณฺณนา

๕๔๙. อิทานิ อมตารมฺมณกถา นาม โหติฯ ตตฺถ เยสํ ‘‘นิพฺพานํ มญฺญตี’’ติอาทีนํ อโยนิโส อตฺถํ คเหตฺวา อมตารมฺมณํ สํโยชนํ โหตีติ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ ปุพฺพเสลิยานํ, เต สนฺธาย ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ อถ นํ สเจ อมตารมฺมณํ สํโยชนํ, อมตสฺส สํโยชนิยาทิภาโว อาปชฺชตีติ โจเทตุํ **อมตํ สํโยชนิย**นฺติอาทิมาหฯ อิตโร สุตฺตวิโรธภเยน สพฺพํ ปฏิกฺขิปติฯ อิมินา อุปาเยน สพฺพวาเรสุ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **นิพฺพานํ นิพฺพานโต**ติ อาหฏสุตฺตํ ปน ทิฏฺฐธมฺมนิพฺพานํ สนฺธาย ภาสิตํ, ตสฺมา อสาธกนฺติฯ

อมตารมฺมณกถาวณฺณนาฯ

๓. รูปํ สารมฺมณนฺติกถาวณฺณนา

๕๕๒-๕๕๓. อิทานิ รูปํ สารมฺมณนฺติกถา นาม โหติฯ ตตฺถ รูปํ สปฺปจฺจยเฏฺฐน สารมฺมณํ นาม โหติ, น อญฺญํ อารมฺมณํ กโรตีติ อารมฺมณปจฺจยวเสนฯ เยสํ ปน อวิเสเสน รูปํ สารมฺมณนฺติ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ อุตฺตราปถกานํ; เต สนฺธาย อารมฺมณตฺถสฺส วิภาคทสฺสนตฺถํ ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ เสสเมตฺถ ปาฬิอนุสาเรเนว เวทิตพฺพํฯ **น วตฺตพฺพนฺติ** ปเญฺห โอลุพฺภารมฺมณํ สนฺธาย ปฏิญฺญา สกวาทิสฺสฯ ทุติยปเญฺหปิ ปจฺจยารมฺมณํ สนฺธาย ปฏิญฺญา ตเสฺสวฯ อิติ สปฺปจฺจยเฏฺฐเนเวตฺถ สารมฺมณตา สิทฺธาติฯ

รูปํ สารมฺมณนฺติกถาวณฺณนาฯ

๔. อนุสยา อนารมฺมณกถาวณฺณนา

๕๕๔-๕๕๖. อิทานิ อนุสยา อนารมฺมณาติกถา นาม โหติฯ ตตฺถ เยสํ อนุสยา นาม จิตฺตวิปฺปยุตฺตา อเหตุกา อพฺยากตา, เตเนว จ อนารมฺมณาติ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ อนฺธกานเญฺจว เอกจฺจานญฺจ อุตฺตราปถกานํ; เต สนฺธาย **อนุสยา**ติ ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ อถ นํ อนารมฺมเณน นาม เอวํวิเธน ภวิตพฺพนฺติ โจเทตุํ **รูปนฺ**ติอาทิมาหฯ **กามราโค**ติอาทิ กามราคานุสยโต อนญฺญตฺตา ทสฺสิตํฯ **สงฺขารกฺขนฺธ อนารมฺมโณ**ติ ปเญฺห จิตฺตสมฺปยุตฺตสงฺขารกฺขนฺธํ สนฺธาย ปฏิกฺขิปติฯ อนุสยํ ชีวิตินฺทฺริยํ กายกมฺมาทิรูปญฺจ สงฺขารกฺขนฺธปริยาปนฺนํ, ตํ สนฺธาย ปฏิชานาติฯ อิมินาวุปาเยน สพฺพวาเรสุ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **สานุสโย**ติ ปเญฺห ปน อปฺปหีนานุสยตฺตา สานุสยตา อนุญฺญาตาฯ น อนุสยานํ ปวตฺติสพฺภาวาฯ โย หิ อปฺปหีโน, น โส อตีโต, นานาคโต, น ปจฺจุปฺปโนฺน จฯ มคฺควชฺฌกิเลโส ปเนส อปฺปหีนตฺตาว อตฺถีติ วุจฺจติฯ เอวรูปสฺส จ อิทํ นาม อารมฺมณนฺติ น วตฺตพฺพํฯ ตสฺมา ตํ ปฏิกฺขิตฺตํฯ ตํ ปเนตํ น เกวลํ อนุสยสฺส, ราคาทีนมฺปิ ตาทิสเมว, ตสฺมา อนุสยานํ อนารมฺมณตาสาธกํ น โหตีติฯ

อนุสยา อนารมฺมณาติกถาวณฺณนาฯ

๕. ญาณํ อนารมฺมณนฺติกถาวณฺณนา

๕๕๗-๕๕๘. อิทานิ ญาณํ อนารมฺมณนฺติกถา นาม โหติฯ ตตฺถ ยสฺมา อรหา จกฺขุวิญฺญาณสมงฺคี ญาณีติ วุจฺจติ, ตสฺส ญาณสฺส ตสฺมิํ ขเณ อารมฺมณํ นตฺถิ, ตสฺมา ญาณํ อนารมฺมณนฺติ เยสํ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ อนฺธกานํ; เต สนฺธาย ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ เสสเมตฺถ อนุสยกถายํ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพนฺติฯ

ญาณํ อนารมฺมณนฺติกถาวณฺณนาฯ

๖. อตีตานาคตารมฺมณกถาวณฺณนา

๕๕๙-๕๖๑. อิทานิ อตีตานาคตารมฺมณกถา นาม โหติฯ ตตฺถ ยสฺมา อตีตานาคตารมฺมณํ นาม นตฺถิ, ตสฺมา ตทารมฺมเณน จิเตฺตน อารมฺมณสฺส นตฺถิตาย อนารมฺมเณน ภวิตพฺพนฺติ อตีตํ อนารมฺมณนฺติ เยสํ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ อุตฺตราปถกานํ, เต สนฺธาย **อตีตารมฺมณนฺ**ติ ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ เสสเมตฺถ ยถาปาฬิเมว นิยฺยาตีติฯ

อตีตานาคตารมฺมณกถาวณฺณนาฯ

๗. วิตกฺกานุปติตกถาวณฺณนา

๕๖๒. อิทานิ วิตกฺกานุปติตกถา นาม โหติฯ ตตฺถ วิตกฺกานุปติตา นาม ทุวิธา – อารมฺมณโต จ สมฺปโยคโต จฯ ตตฺถ อสุภจิตฺตํ นาม วิตกฺกสฺสารมฺมณํ น โหตีติ นิยมาภาวโต สิยา สพฺพํ จิตฺตํ วิตกฺกานุปติตํ, วิตกฺกวิปฺปยุตฺตจิตฺตสพฺภาวโต ปน น สพฺพํ จิตฺตํ วิตกฺกานุปติตํฯ อิติ อิมํ วิภาคํ อกตฺวา อวิเสเสเนว สพฺพํ จิตฺตํ วิตกฺกานุปติตนฺติ เยสํ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ อุตฺตราปถกานํ, เต สนฺธาย ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ เสสเมตฺถ ปาฬิวเสเนว นิยฺยาตีติฯ

วิตกฺกานุปติตกถาวณฺณนาฯ

๘. วิตกฺกวิปฺผารสทฺทกถาวณฺณนา

๕๖๓. อิทานิ วิตกฺกวิปฺผารสทฺทกถา นาม โหติฯ ตตฺถ ยสฺมา ‘‘วิตกฺกวิจารา วจีสงฺขารา’’ติ วุตฺตา, ตสฺมา สพฺพโส วิตกฺกยโต วิจารยโต อนฺตมโส มโนธาตุปวตฺติกาเลปิ วิตกฺกวิปฺผาโร สโทฺทเยวาติ เยสํ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ ปุพฺพเสลิยานํ; เต สนฺธาย **สพฺพโส**ติ ปุจฺฉา สกวาทิสฺส ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ อถ นํ ยทิ วิตกฺกวิปฺผารมตฺตํ สโทฺท, ผสฺสาทิวิปฺผาโรปิ สโทฺท ภเวยฺยาติ โจเทตุํ **สพฺพโส ผุสยโต**ติอาทิมาหฯ อิตโร ตาทิสํ สุตฺตเลสํ อปสฺสโนฺต ปฏิกฺขิปติฯ **วิตกฺกวิปฺผาโร สโทฺท โสตวิเญฺญโยฺย**ติ วิตกฺกสฺส วิปฺผารมตฺตเมว สโทฺทติ กตฺวา ปุจฺฉติ, น วิตกฺกวิปฺผารสมุฎฺฐิตํ สุตฺตปมตฺตานํ สทฺทํ, อิตโร ปฏิกฺขิปติฯ **นนุ วิตกฺกวิปฺผารสโทฺท น โสตวิเญฺญโยฺย**ติ อิทํ ตเสฺสว ลทฺธิยา ทเสฺสติฯ โส หิ วิตกฺกวิปฺผารมตฺตเมว สทฺทํ วทติ, โส น โสตวิเญฺญโยฺยติฯ อิตโร ปน ‘‘วิตกฺกวิปฺผารสทฺทํ สุตฺวา อาทิสตี’’ ติ (ที. นิ. ๓.๑๔๘) วจนโต โสตวิเญฺญโยฺยวาติ วทติฯ

วิตกฺกวิปฺผารสทฺทกถาวณฺณนาฯ

๙. นยถาจิตฺตสฺส วาจาติกถาวณฺณนา

๕๖๔. อิทานิ นยถาจิตฺตสฺส วาจาติกถา นาม โหติฯ ตตฺถ ยสฺมา โกจิ อญฺญํ ภณิสฺสามีติ อญฺญํ ภณติ, ตสฺมา นยถาจิตฺตสฺส วาจา จิตฺตานุรูปา จิตฺตานุคติกา น โหติ, วินาปิ จิเตฺตน ปวตฺตตีติ เยสํ ลทฺธิ; เสยฺยถาปิ ปุพฺพเสลิยานํ; เต สนฺธาย ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ อถ นํ ‘‘ยทิ ตํสมุฎฺฐาปกํ จิตฺตํ น สิยา, ผสฺสาทโยปิ ตสฺมิํ ขเณ น สิยุ’’นฺติ โจเทตุํ **อผสฺสกสฺสา**ติอาทิมาหฯ **น ภณิตุกาโม**ติอาทีสุ ยสฺมา อญฺญํ ภณิสฺสามีติ อญฺญํ ภณโนฺตปิ ภณิตุกาโมเยว นาม โหติ, ตสฺมา น เหวาติ ปฏิกฺขิปติฯ

๕๖๕. **นนุ อตฺถิ โกจิ อญฺญํ ภณิสฺสามี**ติอาทีสุ จีวรนฺติ ภณิตุกาโม จีรนฺติ ภเณยฺยฯ ตตฺถ อญฺญํ ภณิตุกามตาจิตฺตํ, อญฺญํ ภณนจิตฺตํ, อิติ ปุพฺพภาเคน จิเตฺตน อสทิสตฺตา อยถาจิโตฺต นาม โหติ, เตนสฺส เกวลํ อนาปตฺติ นาม โหติ, น ปน จีรนฺติ วจนสมุฎฺฐาปกจิตฺตํ นตฺถิ, อิติ อจิตฺตกา สา วาจาติ อตฺถํ สนฺธาย อิมินา อุทาหรเณน ‘‘นยถาจิตฺตสฺส วาจา’’ติ ปติฎฺฐาปิตาปิ อปฺปติฎฺฐาปิตาว โหตีติฯ

นยถาจิตฺตสฺส วาจาติกถาวณฺณนาฯ

๑๐. นยถาจิตฺตสฺส กายกมฺมนฺติกถาวณฺณนา

๕๖๖-๕๖๗. อิทานิ นยถาจิตฺตสฺส กายกมฺมนฺติกถา นาม โหติฯ ตตฺถ ยสฺมา โกจิ อญฺญตฺร คจฺฉิสฺสามีติ อญฺญตฺร คจฺฉติ, ตสฺมา นยถาจิตฺตสฺส กายกมฺมํ จิตฺตานุรูปํ จิตฺตานุคติกํ น โหติ, วินาปิ จิเตฺตน ปวตฺตตีติ เยสํ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ ปุพฺพเสลิยานํเยว, เต สนฺธาย ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ เสสเมตฺถ เหฏฺฐา วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพนฺติฯ

นยถาจิตฺตสฺส กายกมฺมนฺติกถาวณฺณนาฯ

๑๑. อตีตานาคตสมนฺนาคตกถาวณฺณนา

๕๖๘-๕๗๐. อิทานิ อตีตานาคเตหิ สมนฺนาคตกถา นาม โหติฯ ตตฺถ สมนฺนาคตปญฺญตฺติ ปฏิลาภปญฺญตฺตีติ เทฺว ปญฺญตฺติโย เวทิตพฺพาฯ ตาสุ ปจฺจุปฺปนฺนธมฺมสมงฺคี สมนฺนาคโตติ วุจฺจติฯ อฏฺฐ สมาปตฺติลาภิโน ปน สมาปตฺติโย กิญฺจาปิ น เอกกฺขเณ ปวตฺตนฺติ, อญฺญา อตีตา โหนฺติ, อญฺญา อนาคตา, อญฺญา ปจฺจุปฺปนฺนา, ปฏิวิชฺฌิตฺวา อปริหีนตาย ปน ลาภีติ วุจฺจติฯ ตตฺถ เยสํ อิมํ วิภาคํ อคฺคเหตฺวา ยสฺมา ฌานลาภีนํ อตีตานาคตานิ ฌานานิปิ อตฺถิ, ตสฺมา ‘‘เต อตีเตนปิ อนาคเตนปิ สมนฺนาคตา’’ติ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ อนฺธกานํฯ เต สนฺธาย ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ ‘‘อฏฺฐวิโมกฺขฌายี’’ติอาทิ ปน ลาภีภาวสฺส สาธกํ, น สมนฺนาคตภาวสฺสาติฯ

อตีตานาคตสมนฺนาคตกถาวณฺณนาฯ

นวโม วโคฺคฯ

๑๐. ทสมวโคฺค

๑. นิโรธกถาวณฺณนา

๕๗๑-๕๗๒. อิทานิ นิโรธกถา นาม โหติฯ ตตฺถ เยสํ ‘‘อุปฺปเตฺตสิยนฺติ สงฺขํ คตสฺส ภวงฺคจิตฺตสฺส ภงฺคกฺขเณน สเหว กิริยาติ สงฺขํ คตา กุสลา วา อกุสลา วา จตฺตาโร ขนฺธา จิตฺตสมุฏฺฐานรูปญฺจาติ ปญฺจกฺขนฺธา อุปฺปชฺชนฺติฯ เตสุ หิ อนุปฺปเนฺนสุ ภวเงฺค นิรุเทฺธ สนฺตติวิเจฺฉโท ภเวยฺยา’’ติ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ อนฺธกานํ; เต สนฺธาย **อุปฺปเตฺตสิเย**ติ ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ ตตฺถ **อุปฺปเตฺตสิเย**ติ จตูสุปิ ปเทสุ พหุวจนภุมฺมเตฺถ เอกวจนภุมฺมํฯ อุปฺปเตฺตสิเยสุ ปญฺจสุ ขเนฺธสุ อนิรุเทฺธสูติ อยเมฺหตฺถ อโตฺถฯ **ทสนฺนน**นฺติ อุปฺปเตฺตสิยขนฺธานญฺจ กิริยขนฺธานญฺจ วเสน วุตฺตํฯ ตตฺถ ปฐมปเญฺห ขนฺธลกฺขณวเสน กิริยวเสน จ ปเญฺจว นาม เต ขนฺธาติ ปฏิกฺขิปติฯ ทุติยปเญฺห ปุริมปจฺฉิมวเสน อุปฺปเตฺตสิยกิริยวเสน จ นานตฺตํ สนฺธาย ปฏิชานาติฯ ทฺวินฺนํ ปน ผสฺสานํ จิตฺตานญฺจ สโมธานํ ปุโฏฺฐ สุตฺตเลสาภาเวน ปฏิกฺขิปติฯ

กิริยา จตฺตาโรติ รูเปน วินา กุสลา อกุสลา วา จตฺตาโร คหิตาฯ **กิริยาญาณ**นฺติ ปรวาทินา จกฺขุวิญฺญาณสมงฺคิกฺขเณ อรหโต อนุญฺญาตํ อนารมฺมณญาณํฯ **นิรุเทฺธ มโคฺค อุปฺปชฺชตี**ติ ปุจฺฉา ปรวาทิสฺส, อนิรุเทฺธ อนุปฺปชฺชนโต ปฏิญฺญา สกวาทิสฺสฯ **มโต มคฺคํ ภาเวตี**ติ ฉเลน ปุจฺฉา ปรวาทิสฺสฯ ยสฺมา ปน ปฏิสนฺธิโต ยาว จุติจิตฺตา สโตฺต ชีวติเยว นาม, ตสฺมา สกวาที **น เหว**นฺติ ปฏิกฺขิปติฯ

นิโรธกถาวณฺณนาฯ

๒. รูปํมโคฺคติกถาวณฺณนา

๕๗๓-๕๗๕. อิทานิ รูปํ มโคฺคติกถา นาม โหติฯ ตตฺถ เยสํ ‘‘สมฺมาวาจากมฺมนฺตาชีวา รูป’’นฺติ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ มหิสาสกสมฺมิติยมหาสํฆิกานํ; เต สนฺธาย **มคฺคสมงฺคิสฺสา**ติ ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ อถ นํ ‘‘ยทิ เต สมฺมาวาจาทโย รูปํ, น วิรติโย, ยถา สมฺมาทิฏฺฐาทิมโคฺค สารมฺมณาทิสภาโว, เอวํ ตมฺปิ รูปํ สิยา’’ติ โจเทตุํ **สารมฺมโณ**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ ปฏิเกฺขโป จ ปฏิญฺญา จ ปรวาทิโน ลทฺธิอนุรูเปน เวทิตพฺพาฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

รูปํ มโคฺคติกถาวณฺณนาฯ

๓. ปญฺจวิญฺญาณสมงฺคิสฺส มคฺคกถาวณฺณนา

๕๗๖. อิทานิ ปญฺจวิญฺญาณสมงฺคิสฺส มคฺคกถา นาม โหติฯ ตตฺถ เยสํ ‘‘จกฺขุนา รูปํ ทิสฺวา น นิมิตฺตคฺคาหี โหตี’’ติ สุตฺตํ นิสฺสาย ‘‘ปญฺจวิญฺญาณสมงฺคิสฺส อตฺถิ มคฺคภาวนา’’ติ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ มหาสํฆิกานํ, เต สนฺธาย ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ อถ นํ ‘‘สเจตสฺส มคฺคภาวนา อตฺถิ, ปญฺจวิญฺญาณคติเกน วา มเคฺคน, มคฺคคติเกหิ วา ปญฺจวิญฺญาเณหิ ภวิตพฺพํ, น จ ตานิ มคฺคคติกานิ อนิพฺพานารมฺมณตฺตา อโลกุตฺตรตฺตา จ, น มโคฺค ปญฺจวิญฺญาณคติโก เตสํ ลกฺขเณน อสงฺคหิตตฺตา’’ติ โจเทตุํ **นนุ ปญฺจวิญฺญาณา อุปฺปนฺนวตฺถุกา**ติอาทิมาหฯ ตตฺรายํ อธิปฺปาโย – ยทิ ปญฺจวิญฺญาณสมงฺคิสฺส มคฺคภาวนา สิยา, เยน

มโนวิญฺญาเณน มโคฺค สมฺปยุโตฺต, ตมฺปิ ปญฺจวิญฺญาณสมงฺคิสฺส สิยาฯ เอวํ สเนฺต ยทิทํ ‘‘ปญฺจวิญฺญาณา อุปฺปนฺนวตฺถุกา’’ติอาทิ ลกฺขณํ วุตฺตํ, ตํ เอวํ อวตฺวา ‘‘ฉ วิญฺญาณา’’ติ วตฺตพฺพํ สิยาฯ ตถา ปน อวตฺวา ‘‘ปญฺจวิญฺญาณา’’เตฺวว วุตฺตํ, ตสฺมา น วตฺตพฺพํ ‘‘ปญฺจวิญฺญาณสมงฺคิสฺส อตฺถิ มคฺคภาวนา’’ติฯ ยสฺมา เจตฺถ อยเมว อธิปฺปาโย, ตสฺมา สกวาที ตํ ลกฺขณํ ปรวาทิํ สมฺปฏิจฺฉาเปตฺวา **โน จ วต เร วตฺตเพฺพ ปญฺจวิญฺญาณสมงฺคิสฺส อตฺถิ มคฺคภาวนา**ติ อาหฯ

อปโร นโย – ปญฺจวิญฺญาณา อุปฺปนฺนวตฺถุกา, มโคฺค อวตฺถุโกปิ โหติฯ เต จ อุปฺปนฺนารมฺมณา, มโคฺค นวตฺตพฺพารมฺมโณฯ เต ปุเรชาตวตฺถุกาว มโคฺค อวตฺถุโกปิฯ เต ปุเรชาตารมฺมณา, มโคฺค อปุเรชาตารมฺมโณฯ เต อชฺฌตฺติกวตฺถุกาว มโคฺค อวตฺถุโกปิ โหติฯ เต จ รูปาทิวเสน พาหิรารมฺมณา, มโคฺค นิพฺพานารมฺมโณฯ เต อนิรุทฺธํ วตฺถุํ นิสฺสยํ กตฺวา ปวตฺตนโต อสมฺภินฺนวตฺถุกา, มโคฺค อวตฺถุโกปิฯ เต อนิรุทฺธาเนว รูปาทีนิ อารพฺภ ปวตฺตนโต อสมฺภินฺนารมฺมณา, มโคฺค นิพฺพานารมฺมโณฯ เต นานาวตฺถุกา, มโคฺค อวตฺถุโก วา เอกวตฺถุโก วาฯ เต นานารมฺมณา มโคฺค เอการมฺมโณฯ เต อตฺตโน อตฺตโนว รูปาทิโคจเร ปวตฺตนโต น อญฺญมญฺญสฺส โคจรวิสยํ ปจฺจนุโภนฺติ, มโคฺค รูปาทีสุ เอกมฺปิ โคจรํ น กโรติฯ เต กิริยมโนธาตุํ ปุเรจาริกํ กตฺวา อุปฺปชฺชนโต น อสมนฺนาหารา น อมนสิการา อุปฺปชฺชนฺติ, มโคฺค นิราวชฺชโนวฯ เต สมฺปฏิจฺฉนาทีหิ โวกิณฺณา อุปฺปชฺชนฺติ, มคฺคสฺส โวกาโรเยว นตฺถิฯ เต อญฺญมญฺญํ ปุพฺพจริมภาเวน อุปฺปชฺชนฺติ, มคฺคสฺส เตหิ สทฺธิํ ปุริมปจฺฉิมตาว นตฺถิ, เตสํ อนุปฺปตฺติกาเล ติกฺขวิปสฺสนาสมเย, เตสํ อนุปฺปตฺติเทเส อารุเปฺปปิ จ อุปฺปชฺชนโตฯ เต สมฺปฏิจฺฉนาทีหิ อนฺตริตตฺตา น อญฺญมญฺญสฺส สมนนฺตรา อุปฺปชฺชนฺติ, มคฺคสฺส สมฺปฏิจฺฉนาทีหิ อนฺตริตภาโวว นตฺถิฯ เตสํ อญฺญตฺร อภินิปาตา อาโภคมตฺตมฺปิ กิจฺจํ นตฺถิ, มคฺคสฺส กิเลสสมุคฺฆาตนํ กิจฺจนฺติฯ ยสฺมา เจตฺถ อยมฺปิ อธิปฺปาโย, ตสฺมา สกวาที อิเมหากาเรหิ ปรวาทิํ มคฺคสฺส อปญฺจวิญฺญาณคติกภาวํ สมฺปฏิจฺฉาเปตฺวา **โน จ วต เร วตฺตเพฺพ ปญฺจวิญฺญาณสมงฺคิสฺส อตฺถิ มคฺคภาวนา**ติ อาหฯ

๕๗๗. **สุญฺญตํ อารพฺภา**ติ ‘‘ยถา โลกุตฺตรมโคฺค สุญฺญตํ นิพฺพานํ อารพฺภ, โลกิโย สุทฺธสงฺขารปุญฺชํ อารพฺภ อุปฺปชฺชติ, กิํ เต เอวํ จกฺขุวิญฺญาณ’’นฺติ ปุจฺฉติฯ อิตโร ‘‘จกฺขุญฺจ ปฏิจฺจ รูเป จา’’ติ วจนโต ปฏิกฺขิปติฯ ทุติยํ ปุโฏฺฐ ‘‘น นิมิตฺตคฺคาหี’’ติ วจนโต ยํ ตตฺถ อนิมิตฺตํ, ตเทว สุญฺญตนฺติ สนฺธาย ปฏิชานาติฯ **จกฺขุญฺจ ปฏิจฺจา**ติ ปญฺหทฺวเยปิ เอเสว นโยฯ

๕๗๘-๕๗๙. **จกฺขุวิญฺญาณํ อตีตานาคตํ อารพฺภา**ติ เอตฺถ อยมธิปฺปาโย – มโนวิญฺญาณสมงฺคิสฺส อตฺถิ มคฺคภาวนา, มโนวิญฺญาณญฺจ อตีตานาคตมฺปิ อารพฺภ อุปฺปชฺชติ, กิํ เต เอวํ จกฺขุวิญฺญาณมฺปีติฯ **ผสฺสํ อารพฺภา**ติอาทีสุปิ เอเสว นโยฯ **จกฺขุนา รูปํ ทิสฺวา น นิมิตฺตคฺคาหี**ติ เอตฺถ ชวนกฺขเณ น นิมิตฺตคฺคาหิตา วุตฺตา, น จกฺขุวิญฺญาณกฺขเณฯ ตสฺมา โลกิยมคฺคมฺปิ สนฺธาเยตํ อสาธกนฺติฯ

ปญฺจวิญฺญาณสมงฺคิสฺส มคฺคกถาวณฺณนาฯ

๔. ปญฺจวิญฺญาณา กุสลาปีติกถาวณฺณนา

๕๘๐-๕๘๓. อิทานิ ปญฺจวิญฺญาณา กุสลาปีติกถา นาม โหติฯ สา เหฎฺฐา วุตฺตนเยเนว อตฺถโต เวทิตพฺพาติฯ

ปญฺจวิญฺญาณา กุสลาปีติกถาวณฺณนาฯ

๕. ปญฺจวิญฺญาณา สาโภคาติกถาวณฺณนา

๕๘๔-๕๘๖. อิทานิ ปญฺจวิญฺญาณา สาโภคาติกถา นาม โหติฯ ตตฺถ อาโภโค นาม กุสลากุสลวเสน โหติ สตฺถารา จ ‘‘จกฺขุนา รูปํ ทิสฺวา นิมิตฺตคฺคาหี โหติ, น นิมิตฺตคฺคาหี โหตี’’ติอาทิ วุตฺตํ, ตํ อโยนิโส คเหตฺวา ‘‘ปญฺจวิญฺญาณา สาโภคา’’ติ เยสํ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ มหาสํฆิกานํ, เต สนฺธาย ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ เสสเมตฺถ ปุริมกถาสทิสเมวาติฯ

ปญฺจวิญฺญาณา สาโภคาติกถาวณฺณนาฯ

๖. ทฺวีหิ สีเลหีติกถาวณฺณนา

๕๘๗-๕๘๙. อิทานิ ทฺวีหิ สีเลหีติกถา นาม โหติฯ ตตฺถ ‘‘สีเล ปติฏฺฐาย นโร สปโญฺญ’’ติอาทิวจนโต (สํ. นิ. ๑.๒๓) ยสฺมา โลกิเยน สีเลน สีลวา โลกุตฺตรํ มคฺคํ ภาเวติ, ตสฺมา ‘‘ปุริเมน จ โลกิเยน มคฺคกฺขเณ โลกุตฺตเรน จาติ ทฺวีหิ สีเลหิ สมนฺนาคโต นาม โหตี’’ติ เยสํ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ มหาสํฆิกานํเยว, เต สนฺธาย **มคฺคสมงฺคี**ติ ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ อถ นํ ‘‘ยทิ โส เอกกฺขเณ โลกิยโลกุตฺตเรหิ ทฺวีหิ สีเลหิ สมนฺนาคโต, ทฺวีหิ ผสฺสาทีหิปิ เตน สมนฺนาคเตน ภวิตพฺพ’’นฺติ โจเทตุํ **ทฺวีหิ ผเสฺสหี**ติอาทิมาหฯ อิตโร ตถารูปํ นยํ อปสฺสโนฺต ปฏิกฺขิปติฯ **โลกิเยน จ โลกุตฺตเรน จา**ติ ปเญฺห ปุเพฺพ สมาทินฺนญฺจ มคฺคกฺขเณ อุปฺปนฺนสมฺมาวาจาทีนิ จ สนฺธาย ปฏิชานาติฯ

โลกิเย สีเล นิรุเทฺธติ ปุจฺฉา ปรวาทิสฺส, ขณภงฺคนิโรธํ สนฺธาย ปฏิญฺญา สกวาทิสฺสฯ อิตโร ปน ตํ วีติกฺกมํ วิย สลฺลเกฺขโนฺต **ทุสฺสีโล**ติอาทิมาหฯ ลทฺธิปติฏฺฐาปนํ ปนสฺส ปุเพฺพ อภินฺนสีลตํเยว ทีเปติ, น ทฺวีหิ สมนฺนาคตตํฯ ตสฺมา อปฺปติฏฺฐิตาว ลทฺธีติฯ

ทฺวีหิ สีเลหีติกถาวณฺณนาฯ

๗. สีลํ อเจตสิกนฺติกถาวณฺณนา

๕๙๐-๕๙๔. อิทานิ สีลํ อเจตสิกนฺติกถา นาม โหติฯ ตตฺถ ยสฺมา สีเล อุปฺปชฺชิตฺวา นิรุเทฺธปิ สมาทานเหตุโก สีโลปจโย นาม อตฺถิ, เยน โส สีลวาเยว นาม โหติ, ตสฺมา ‘‘สีลํ อเจตสิก’’นฺติ เยสํ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ มหาสํฆิกานํ, เต สนฺธาย ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ เสสเมตฺถ ‘‘ทานํ อเจตสิก’’นฺติกถายํ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ ลทฺธิปติฏฺฐาปนมฺปิ อโยนิโส คหิตตฺตา อปฺปติฏฺฐาปนเมวาติฯ

สีลํ อเจตสิกนฺติกถาวณฺณนาฯ

๘. สีลํ น จิตฺตานุปริวตฺตีติกถาวณฺณนา

๕๙๕-๕๙๗. อิทานิ สีลํ น จิตฺตานุปริวตฺตีติกถา นาม โหติฯ ตตฺถ **น จิตฺตานุปริวตฺตี**ติ ภาสนฺตรเมว นานํ, เสสํ ปุริมกถาสทิสเมวาติฯ

สีลํ น จิตฺตานุปริวตฺตีติกถาวณฺณนาฯ

๙. สมาทานเหตุกถาวณฺณนา

๕๙๘-๖๐๐. อิทานิ สมาทานเหตุกถา นาม โหติฯ ตตฺถ ‘‘อารามโรปา’’ติ คาถาย อตฺถํ อโยนิโส คเหตฺวา ‘‘สทา ปุญฺญํ ปวฑฺฒตี’’ติ วจนโต ‘‘สมาทานเหตุกํ สีลํ วฑฺฒตี’’ติ เยสํ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ มหาสํฆิกานเญฺญว, เต สนฺธาย ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, จิตฺตวิปฺปยุตฺตํ สีโลปจยํ สนฺธาย ปฏิญฺญา ปรวาทิสฺสฯ เสสํ ปุริมกถาสทิสเมวาติฯ

สมาทานเหตุกถาวณฺณนาฯ

๑๐. วิญฺญตฺติ สีลนฺติกถาวณฺณนา

๖๐๑-๖๐๒. อิทานิ วิญฺญตฺติ สีลนฺติกถา นาม โหติฯ ตตฺถ กายวิญฺญตฺติ กายกมฺมํ, วจีวิญฺญตฺติ วจีกมฺมนฺติ คหิตตฺตา ‘‘วิญฺญตฺติ สีล’’นฺติ เยสํ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ มหาสํฆิกานเญฺจว สมฺมิติยานญฺจ; เต สนฺธาย **วิญฺญตฺตี**ติ ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ อถ นํ ยสฺมา สีลํ นาม วิรติ, น รูปธมฺโม, ตสฺมา เตนเตฺถน โจเทตุํ **ปาณาติปาตา เวรมณี**ติอาทิมาหฯ **อภิวาทนํ สีล**นฺติอาทิ ยถารูปํ วิญฺญตฺตึ โส ‘‘สีล’’นฺติ มญฺญติ ตํ อุทฺธริตฺวา ทเสฺสตุํ วุตฺตํฯ ยสฺมา ปน สา วิรติ น โหติ, ตสฺมา ปุน **ปาณาติปาตา**ติอาทิมาหฯ ลทฺธิ ปนสฺส ฉเลน ปติฏฺฐิตตฺตา อปฺปติฏฺฐิตาเยวาติฯ

วิญฺญตฺติ สีลนฺติกถาวณฺณนาฯ

๑๑. อวิญฺญตฺติ ทุสฺสีลฺยนฺติกถาวณฺณนา

๖๐๓-๖๐๔. อิทานิ อวิญฺญตฺติ ทุสฺสีลฺยนฺติกถา นาม โหติฯ ตตฺถ จิตฺตวิปฺปยุตฺตํ อปุญฺญูปจยเญฺจว อาณตฺติยา จ ปาณาติปาตาทีสุ องฺคปาริปูรึ สนฺธาย ‘‘อวิญฺญตฺติ ทุสฺสีลฺย’’นฺติ เยสํ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ มหาสํฆิกานํ, เต สนฺธาย ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ อถ นํ ‘‘สเจ สา ทุสฺสีลฺยํ, ปาณาติปาตาทีสุ อญฺญตรา สิยา’’ติ โจเทตุํ **ปาณาติปาโต**ติอาทิมาหฯ **ปาปกมฺมํ สมาทิยิตฺวา**ติ ‘‘อสุกํ นาม ฆาเตสฺสามิ, อสุกํ ภณฺฑํ อวหริสฺสามี’’ติ เอวํ ปาปสมาทานํ กตฺวาฯ **อุโภ วฑฺฒนฺตี**ติ ปุโฏฺฐ ทานกฺขเณ ปาปสฺส อนุปฺปตฺตึ สนฺธาย ปฏิกฺขิปติฯ ทุติยํ ปุโฏฺฐ จิตฺตวิปฺปยุตฺตํ ปาปูปจยํ สนฺธาย ปฏิชานาติฯ เสสเมตฺถ ปริโภคมยกถายํ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ ลทฺธิปติฏฺฐาปนมฺปิสฺส ปาปสมาทินฺนปุพฺพภาคเมว สาเธติ; น อวิญฺญตฺติยา ทุสฺสีลภาวนฺติฯ

อวิญฺญตฺติ ทุสฺสีลฺยนฺติกถาวณฺณนาฯ

ทสโม วโคฺคฯ

ทุติยปณฺณาสโก สมโตฺตฯ

๑๑. เอกาทสมวโคฺค

๑-๓. ติโสฺสปิ อนุสยกถาวณฺณนา

๖๐๕-๖๑๓. อิทานิ อนุสยา อพฺยากตา, อเหตุกา, จิตฺตวิปฺปยุตฺตาติ ติโสฺสปิ อนุสยกถา นาม โหนฺติฯ ตตฺถ ยสฺมา ปุถุชฺชโน กุสลาพฺยากเต จิเตฺต วตฺตมาเน ‘‘สานุสโย’’ติ วตฺตโพฺพ, โย จสฺส ตสฺมิํ ขเณ เหตุ, น เตน เหตุนา อนุสยา สเหตุกา, น เตน จิเตฺตน สมฺปยุตฺตา, ตสฺมา ‘‘เต อพฺยากตา, อเหตุกา, จิตฺตวิปฺปยุตฺตา’’ติ เยสํ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ มหาสํฆิกาน เญฺจว สมฺมิติยานญฺจ; เต สนฺธาย ตีสุปิ กถาสุ ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ เสสํ เหฎฺฐา วุตฺตนยตฺตา สกฺกา ปาฬิมเคฺคเนว ชานิตุนฺติ, ตสฺมา น วิตฺถาริตนฺติฯ

ติโสฺสปิ อนุสยกถาวณฺณนาฯ

๔. ญาณกถาวณฺณนา

๖๑๔-๖๑๕. อิทานิ ญาณกถา นาม โหติฯ ตตฺถ มคฺคญาเณน อญฺญาเณ วิคเตปิ ปุน จกฺขุวิญฺญาณาทิวเสน ญาณวิปฺปยุตฺตจิเตฺต วตฺตมาเน ยสฺมา ตํ มคฺคจิตฺตํ น ปวตฺตติ, ตสฺมา ‘‘น วตฺตพฺพํ ญาณี’’ติ เยสํ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ มหาสํฆิกานํ; เต สนฺธาย ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ อถ นํ ‘‘ยทิ อญฺญาเณ วิคเต ‘ญาณี’ติ ปญฺญตฺติ น สิยา, ราคาทีสุ วิคเตสุ วีตราคาทิปญฺญตฺติปิ น สิยาติ ปุคฺคลปญฺญตฺติยํ อโกวิโทสี’’ติ โจเทตุํ **ราเค วิคเต**ติอาทิมาหฯ อิตโร เตสุ วิคเตสุ สราคาทิภาเว ยุตฺติํ อปสฺสโนฺต ปฏิกฺขิปติฯ ปริโยสาเน ยสฺมา ญาณปฏิลาเภน โส ญาณีติ วตฺตพฺพตํ อรหติ, ตสฺมา **น เหวน**ฺติ ปฏิเกฺขโป สกวาทิสฺสาติฯ

ญาณกถาวณฺณนาฯ

๕. ญาณํ จิตฺตวิปฺปยุตฺตนฺติกถาวณฺณนา

๖๑๖-๖๑๗. อิทานิ ญาณํ จิตฺตวิปฺปยุตฺตนฺติกถา นาม โหติฯ ตตฺถ ยสฺมา อรหา จกฺขุวิญฺญาณาทิสมงฺคี ปฏิลทฺธํ มคฺคญาณํ สนฺธาย ‘‘ญาณี’’ติ วุจฺจติ, น จสฺส ตํ เตน จิเตฺตน สมฺปยุตฺตํ, ตสฺมา ‘‘ญาณํ จิตฺตวิปฺปยุตฺต’’นฺติ เยสํ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ ปุพฺพเสลิยานํ; เต สนฺธาย ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ อถ นํ ‘‘ยทิ เต ญาณํ จิตฺตวิปฺปยุตฺตํ จิตฺตวิปฺปยุเตฺตสุ รูปาทีสุ อญฺญตรํ สิยา’’ติ โจเทตุํ **รูป**นฺติอาทิมาหฯ อิตโร ปฏิกฺขิปติฯ เสสํ เหฎฺฐา วุตฺตนยเมวฯ ปริโยสาเน ปน **ปญฺญวา**ติ ปุโฎฺฐ ปฏิลาภวเสน ตํ ปวตฺติํ อิจฺฉติ, ตสฺมา ปฏิชานาตีติฯ

ญาณํ จิตฺตวิปฺปยุตฺตนฺติกถาวณฺณนาฯ

๖. อิทํ ทุกฺขนฺติกถาวณฺณนา

๖๑๘-๘๒๐. อิทานิ อิทํ ทุกฺขนฺติกถา นาม โหติฯ ตตฺถ เยสํ ‘‘โลกุตฺตรมคฺคกฺขเณ โยคาวจโร อิทํ ทุกฺขนฺติ วาจํ ภาสติ, เอวมสฺส อิทํ ทุกฺขนฺติ วาจํ ภาสโต จ อิทํ ทุกฺขนฺติ ญาณํ ปวตฺตตี’’ติ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ อนฺธกานํ; เต สนฺธาย ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, มคฺคกฺขเณ ตถา วาจาภาสนํ ญาณปฺปวตฺติญฺจ สนฺธาย ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ ยสฺมา ปน โส เสสสจฺจปฏิสํยุตฺตํ วาจํ ปุ

ถุชฺชโนว ภาสติ , น จ ตสฺส ตถา ญาณปฺปวตฺตีติ อิจฺฉติ, ตสฺมา สมุทยาทิปเญฺหสุ ปฏิกฺขิปติฯ **รูปํ อนิจฺจ**นฺติอาทิ ทุกฺขปริยายทสฺสนวเสน วุตฺตํฯ อิตโร ปน สกสมเย ตาทิสํ โวหารํ อปสฺสโนฺต ปฏิกฺขิปติฯ **อิติ จ ทนฺติ จา**ติอาทิ ยทิ ตสฺส ทุเกฺข ญาณํ ปวตฺตติ, อิ-การ ทํ-การ ทุ-การ ข-กาเรสุ ปฏิปาฏิยา จตูหิ ญาเณหิ ปวตฺติตพฺพนฺติ ทเสฺสตุํ วุตฺตํฯ อิตโร ปน ตถา น อิจฺฉติ, ตสฺมา ปฏิกฺขิปติฯ

อิทํ ทุกฺขนฺติกถาวณฺณนาฯ

๗. อิทฺธิพลกถาวณฺณนา

๖๒๑-๖๒๔. อิทานิ อิทฺธิพลกถา นาม โหติฯ ตตฺถ อิทฺธิปาทภาวนานิสํสสฺส อตฺถํ อโยนิโส คเหตฺวา ‘‘อิทฺธิพเลน สมนฺนาคโต กปฺปํ ติเฏฺฐยฺยา’’ติ เยสํ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ มหาสํฆิกานํ; เต สนฺธาย **อิทฺธิพเลน สมนฺนาคโต กปฺปํ ติเฏฺฐยฺยา**ติ ปุจฺฉา สกวาทิสฺสฯ ตตฺถ กโปฺป นาม มหากโปฺป, กเปฺปกเทโส, อายุกโปฺปติ ติวิโธฯ ‘‘จตฺตาริมานิ, ภิกฺขเว, กปฺปสฺส อสเงฺขยฺยยานี’’ติ (อ. นิ. ๔.๑๕๖) เอตฺถ หิ มหากโปฺปว กโปฺปติ วุโตฺตฯ ‘‘พฺรหฺมกายิกานํ เทวานํ กโปฺป อายุปฺปมาณ’’นฺติ (อ. นิ. ๔.๑๒๓) เอตฺถ กเปฺปกเทสาฯ ‘‘กปฺปํ นิรยมฺหิ ปจฺจติ, กปฺปํ สคฺคมฺหิ โมทตี’’ติ (จูฬว. ๓๕๔) เอตฺถ อายุกโปฺปฯ อายุกปฺปนํ อายุวิธานํ กมฺมสฺส วิปากวเสน วา วสฺสคณนาย วา อายุปริเจฺฉโทติ อโตฺถฯ เตสุ มหากปฺปํ สนฺธาย ปุจฺฉติ, อิตโร ปฏิชานาติฯ

อถ นํ สกวาที ‘‘สเจ เต อิทฺธิพเลน สมนฺนาคโต, ‘โย จิรํ ชีวติ, โส วสฺสสตํ อปฺปํ วา ภิโยฺย’ติ (สํ. นิ. ๒.๑๔๓) เอวํ ปริจฺฉินฺนา อายุกปฺปา อุทฺธํ มหากปฺปํ วา มหากเปฺปกเทสํ วา ชีเวยฺย อิทฺธิมยิเกนสฺส อายุนา ภวิตพฺพ’’นฺติ โจเทตุํ **อิทฺธิมยิโก โส อายู**ติอาทิมาหฯ อิตโร ‘‘ชีวิตินฺทฺริยํ นาม อิทฺธิมยิกํ นตฺถิ, กมฺมสมุฏฺฐานเมวา’’ติ วุตฺตตฺตา ปฏิกฺขิปติฯ โก ปเนตฺถ อิทฺธิมโต วิเสโส, นนุ อนิทฺธิมาปิ อายุกปฺปํ ติเฏฺฐยฺยาติ? อยํ วิเสโส – อิทฺธิมา หิ ยาวตายุกํ ชีวิตปฺปวตฺติยา อนฺตรายกเร ธเมฺม อิทฺธิพเลน ปฏิพาหิตฺวา อนฺตรา อกาลมรณํ นิวาเรตุํ สโกฺกติ, อนิทฺธิมโต เอตํ พลํ นตฺถิฯ อยเมเตสํ วิเสโสฯ

อตีตํ อนาคตนฺติ อิทํ อวิเสเสน กปฺปํ ติเฏฺฐยฺยาติ ปฏิญฺญาตตฺตา โจเทติฯ เทฺว **กเปฺป**ติอาทิ ‘‘ยทิ อิทฺธิมา ชีวิตปริเจฺฉทํ อติกฺกมิตุํ สโกฺกติ, น เกวลํ เอกํ อเนเกปิ กเปฺป ติเฏฺฐยฺยา’’ติ โจทนตฺถํ วุตฺตํฯ **อุปฺปโนฺน ผโสฺส**ติอาทิ น สพฺพํ อิทฺธิยา ลพฺภติ, อิทฺธิยา อวิสโยปิ อตฺถีติ ทเสฺสตุํ วุตฺตํฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

อิทฺธิพลกถาวณฺณนาฯ

๘. สมาธิกถาวณฺณนา

๖๒๕-๖๒๖. อิทานิ สมาธิกถา นาม โหติฯ ตตฺถ เยสํ เอกจิตฺตกฺขเณ อุปฺปนฺนาปิ เอกคฺคตา สมาธานเฏฺฐน สมาธีติ อคฺคเหตฺวา ‘‘สตฺต รตฺตินฺทิวานิ เอกนฺตสุขปฏิสํเวที วิหริตุ’’นฺติอาทิวจนํ (ม. นิ. ๑.๑๘๐) นิสฺสาย ‘‘จิตฺตสนฺตติ สมาธี’’ติ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ สพฺพตฺถิวาทานเญฺจว อุตฺตราปถกานญฺจ; เต สนฺธาย **จิตฺตสนฺตตี**ติ ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ อถ นํ ‘‘ยทิ จิตฺตสนฺตติ สมาธิ, จิตฺตสนฺตติ นาม อตีตาปิ อตฺถิ, อนาคตาปิ อตฺถิฯ น หิ เอกํ

ปจฺจุปฺปนฺนจิตฺตเมว จิตฺตสนฺตติ นาม โหติ, กึ เต สพฺพาปิ สา สมาธี''ติ โจเทตุํ **อตีตา**ติอาทิมาห, อิตโร ตถา อนิจฺฉนฺโต ปฏิกฺขิปติฯ

นนุ อตีตํ นิรุทฺธนฺติอาทิ ''จิตฺตสนฺตติยํ ปจฺจุปฺปนฺนเมว จิตฺตํ กิจฺจกรํ, อตีตานาคตํ นิรุทฺธตฺตา อนุปฺปนฺนตฺตา จ นตฺถิ, กถํ ตํ สมาธิ นาม โหตี''ติ ทเสฺสตุํ วุตฺตํฯ **เอกจิตฺตกฺขณิโก**ติ ปุจฺฉา ปรวาทิสฺสฯ ตโต ยา สกสมเย ''สมาธึ, ภิกฺขเว, ภาเวถา''ติอาทีสุ ปจฺจุปฺปนฺนกุสลจิตฺตสมฺปยุตฺตา เอกคฺคตา สมาธีติ วุตฺตา, ตํ สนฺธาย ปฏิญฺญา สกวาทิสฺสฯ **จกฺขุวิญฺญาณสมงฺคี**ติอาทิ ''เอกจิตฺตกฺขณิโก''ติ วจนมตฺตํ คเหตฺวา ฉเลน วุตฺตํ, เตเนว สกวาทินา ปฏิกฺขิตฺตํฯ **นนุ วุตฺตํ ภควตา**ติ สุตฺตํ ปุริมปจฺฉิมวเสน ปวตฺตมานสฺส สมาธิสฺส อโพฺพกิณฺณตํ สาเธติ, น สนฺตติยา สมาธิภาวํ, ตสฺมา อสาธกนฺติฯ

สมาธิกถาวณฺณนาฯ

๙. ธมฺมฏฺฐิตตากถาวณฺณนา

๖๒๗. อิทานิ ธมฺมฏฺฐิตตากถา นาม โหติฯ ตตฺถ ''ฐิตาว สา ธาตู''ติ วจนํ นิสฺสาย ''ปฏิจฺจสมุปฺปาทสงฺขาตา ธมฺมฏฺฐิตตา นาม เอกา อตฺถิ, สา จ ปรินิปฺผนฺนา''ติ เยสํ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ อนฺธกานํ; เต สนฺธาย ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ อถ นํ ''ยทิ ปรินิปฺผนฺนานํ อวิชฺชาทีนํ อญฺญา ธมฺมฏฺฐิตตา นาม ปรินิปฺผนฺนา อตฺถิ, ตายปิ จ เต ธมฺมฏฺฐิตตาย อญฺญา ฐิตตา ปรินิปฺผนฺนา อาปชฺชตี''ติ โจเทตุํ **ตาย ฐิตตา**ติอาทิมาหฯ ปรวาที เอวรูปาย ลทฺธิยา อภาเวน ปฏิกฺขิปติฯ ทุติยํ ปุโฏฺฐ อนนฺตรปจฺจยตญฺจ อญฺญมญฺญปจฺจยตญฺจ สนฺธาย ปฏิชานาติฯ เสสํ เหฏฺฐา วุตฺตนยตฺตา อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

ธมฺมฏฺฐิตตากถาวณฺณนาฯ

๑๐. อนิจฺจตากถาวณฺณนา

๖๒๘. อิทานิ อนิจฺจตากถา นาม โหติฯ ตตฺถ ''อนิจฺจานํ รูปาทีนํ อนิจฺจตาปิ รูปาทโย วิย ปรินิปฺผนฺนา''ติ เยสํ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ อนฺธกานํ; เต สนฺธาย ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ อถ นํ ''ยทิ เต รูปาทโย วิย อนิจฺจตา ปรินิปฺผนฺนา, ตสฺสาปิ อญฺญาย ปรินิปฺผนฺนาย อนิจฺจตาย ภวิตพฺพ''นฺติ โจเทตุํ **ตาย อนิจฺจตายา**ติอาทิมาหฯ อิตโร ทฺวินฺนํ อนิจฺจตาย เอกโต อภาเวน ปฏิกฺขิปิตฺวา ปุน ยสฺมา สา อนิจฺจตา นิจฺจา น โหติ, เตเนว อนิเจฺจน สทฺธึ อนฺตรธายติ, ตสฺมา ปฏิชานาติฯ อถสฺส สกวาที เลโสกาสํ อทตฺวา ยา เตน ทุติยา อนิจฺจตา ปฏิญฺญาตา , ตายปิ ตโต ปรายปีติ ปรมฺปรวเสน อนุปเจฺฉทโทสํ อาโรเปนฺโต **ตาย ตาเยวา**ติอาทิมาหฯ ชรา **ปรินิปฺผนฺนา**ติอาทิ ยสฺมา อุปฺปนฺนสฺส ชรามรณโต อญฺญา อนิจฺจตา นาม นตฺถิ, ตสฺมา อนิจฺจตาวิภาคานุยุญฺชนวเสน วุตฺตํฯ ตตฺราปิ ปรวาทิโน ปุริมนเยเนว ปฏิญฺญา จ ปฏิเกฺขโป จ เวทิตโพฺพฯ

๖๒๙. **รูปํ ปรินิปฺผนฺน**นฺติอาทิ เยสํ สา อนิจฺจตา, เตหิ สทฺธึ สํสนฺทนตฺถํ วุตฺตํฯ ตตฺถ ''ยถา ปรินิปฺผนฺนานํ รูปาทีนํ อนิจฺจตาชรามรณานิ อตฺถิ, เอวํ ปรินิปฺผนฺนานํ อนิจฺจตาทีนํ ตานิ นตฺถี''ติ มญฺญมาโน เอกเนฺตน ปฏิกฺขิปติเยวาติฯ

อนิจฺจตากถาวณฺณนาฯ

๑๒. ทฺวาทสมวโคฺค

๑. สํวโร กมฺมนฺติกถาวณฺณนา

๖๓๐-๖๓๒. อิทานิ สํวโร กมฺมนฺติกถา นาม โหติฯ ตตฺถ ‘‘จกฺขุนา รูปํ ทิสฺวา นิมิตฺตคฺคาหี โหติ, น นิมิตฺตคฺคาหี โหตี’’ติ สุตฺตํ นิสฺสาย ‘‘สํวโรปิ อสํวโรปิ กมฺม’’นฺติ เยสํ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ มหาสํฆิกานํ; เต สนฺธาย ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ

อถ นํ ยา สกสมเย เจตนา ‘‘กมฺม’’นฺติ วุตฺตา ยถา สา กายวจีมโนทฺวาเรสุ ปวตฺตมานา กายกมฺมาทินามํ ลภติ, ตถา ‘‘ยทิ เต สํวโร กมฺมํ, โสปิ จกฺขุนฺทฺริยาทีสุ ปวตฺตมาโน จกฺขุกมฺมาทินามํ ลเภยฺยา’’ติ โจเทตุํ **จกฺขุนฺทฺริยสํวโร จกฺขุกมฺม**นฺติอาทิมาหฯ อิตโร ตาทิสํ สุตฺตปทํ อปสฺสโนฺต จตูสุ ทฺวาเรสุ ปฏิกฺขิปิตฺวา ปญฺจเม กายทฺวาเร ปสาทกายํ สนฺธาย ปฏิกฺขิปติ, วิญฺญตฺติกายํ สนฺธาย ปฏิชานาติฯ โส หิ ปสาทกายมฺปิ วิญฺญตฺติกายมฺปิ กายินฺทฺริยเนฺตฺวว อิจฺฉติฯ มโนทฺวาเรปิ วิปากทฺวารํ สนฺธาย ปฏิกฺขิปติ, กมฺมทฺวารํ สนฺธาย ปฏิชานาติฯ อสํวเรปิ เอเสว นโยฯ ‘‘จกฺขุนา รูปํ ทิสฺวา’’ติ สุตฺตํ เตสุ ทฺวาเรสุ สํวราสํวรเมว ทีเปติ, น ตสฺส กมฺมภาวํ, ตสฺมา อสาธกนฺติฯ

สํวโร กมฺมนฺติกถาวณฺณนาฯ

๒. กมฺมกถาวณฺณนา

๖๓๓-๖๓๕. อิทานิ กมฺมกถา นาม โหติฯ ตตฺถ ‘‘นาหํ, ภิกฺขเว, สเญฺจตนิกานํ กมฺมาน’’นฺติ (อ. นิ. ๑๐.๒๑๗) สุตฺตปทํ นิสฺสาย ‘‘สพฺพํ กมฺมํ สวิปาก’’นฺติ เยสํ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ มหาสํฆิกานํ; เตสํ ‘‘เจตนาหํ, ภิกฺขเว, กมฺมํ วทามี’’ติ (อ. นิ. ๖.๖๓) สตฺถารา อวิเสเสน เจตนา ‘‘กมฺม’’นฺติ วุตฺตา; สา จ กุสลากุสลาว สวิปากา, อพฺยากตา อวิปากาติ อิมํ วิภาคํ ทเสฺสตุํ **สพฺพํ กมฺม**นฺติ ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ ปุน **สพฺพา เจตนา**ติ ปเญฺหสุ อพฺยากตํ สนฺธาย ปฏิเกฺขโป, กุสลากุสเล สนฺธาย ปฏิญฺญา เวทิตพฺพา ฯ **วิปากาพฺยากตา**ติอาทิ สวิปากาวิปากเจตนํ สรูเปน ทเสฺสตุํ วุตฺตํฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานตฺถเมวฯ ‘‘นาหํ, ภิกฺขเว’’ติ สุตฺตํ สติ ปจฺจเย ทิฏฺฐธมฺมาทีสุ วิปากปฏิสํเวทนํ สนฺธาย วุตฺตํ, ตสฺมา อสาธกนฺติฯ

กมฺมกถาวณฺณนาฯ

๓. สโทฺท วิปาโกติกถาวณฺณนา

๖๓๖-๖๓๗. อิทานิ สโทฺท วิปาโกติกถา นาม โหติฯ ตตฺถ ‘‘โส ตสฺส กมฺมสฺส กตตฺตา อุปจิตตฺตา อุสฺสนฺนตฺตา วิปุลตฺตา พฺรหฺมสฺสโร โหตี’’ติอาทีนิ (ที. นิ. ๓.๒๓๖) อโยนิโส คเหตฺวา ‘‘สโทฺท วิปาโก’’ติ เยสํ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ มหาสํฆิกานํ; เตสํ ‘‘กมฺมสมุฏฺฐานา อรูปธมฺมาว วิปากาติ นามํ ลภนฺติฯ รูปธเมฺมสุ ปนายํ โวหาโร นตฺถี’’ติ ทเสฺสตุํ ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ **สุขเวทนีโย**ติอาทิ ‘‘วิปาโก นาม เอวรูโป โหตี’’ติ ทสฺสนตฺถํ วุตฺตํฯ ‘‘โส ตสฺส กมฺมสฺสา’’ติ สุตฺตํ ลกฺขณปฏิลาภทสฺสนตฺถํ วุตฺตํฯ มหาปุริโส หิ กมฺมสฺส กตตฺตา สุจิปริวาโรปิ โหติ, น จ ปริวาโร วิปาโก, ตสฺมา อสาธกเมตนฺติฯ

สโทฺท วิปาโกติกถาวณฺณนาฯ

๔. สฬายตนกถาวณฺณนา

๖๓๘-๖๔๐. อิทานิ สฬายตนกถา นาม โหติฯ ตตฺถ ยสฺมา สฬายตนํ กมฺมสฺส กตตฺตา อุปฺปนฺนํ, ตสฺมา ‘‘วิปาโก’’ติ เยสํ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ มหาสํฆิกานํ; เต สนฺธาย **จกฺขายตนํ วิปาโก**ติ ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ เสสํ เหฏฺฐา วุตฺตนยเมวฯ **สฬายตนํ วิปาโก**ติ เอตฺถ มนายตนํ สิยา วิปาโกฯ เสสานิ เกวลํ กมฺมสมุฏฺฐานานิ, น วิปาโกฯ ตสฺมา อสาธกเมตนฺติฯ

สฬายตนกถาวณฺณนาฯ

๕. สตฺตกฺขตฺตุปรมกถาวณฺณนา

๖๔๑-๖๔๕. อิทานิ สตฺตกฺขตฺตุปรมกถา นาม โหติ, ตตฺถ ยสฺมา ‘‘สตฺตกฺขตฺตุปรโม’’ติ วุตฺตํ, ตสฺมา ‘‘สตฺตกฺขตฺตุปรโม ปุคฺคโล สตฺตกฺขตฺตุปรมตาย นิยโต’’ติ เยสํ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ อุตฺตราปถกานํ; เตสํ ฐเปตฺวา ‘‘อริยมคฺคํ อโญฺญ ตสฺส นิยโม นตฺถิ, เยน โส สตฺตกฺขตฺตุปรมตาย นิยโต ภเวยฺยา’’ติ อิมํ วิภาคํ ทเสฺสตุํ ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ

มาตา ชีวิตาติอาทีสุ อยมธิปฺปาโย – เทฺว นิยามา สมฺมตฺตนิยาโม จ มิจฺฉตฺตนิยาโม จฯ สมฺมตฺตนิยาโม อริยมโคฺคฯ โส อวินิปาตธมฺมตเญฺจว ผลุปฺปตฺติเญฺจ นิยเมติฯ มิจฺฉตฺตนิยาโม อานนฺตริยกมฺมํฯ ตํ อนนฺตรา นิรยูปปตฺตึ นิยเมติฯ ตตฺถ สตฺตกฺขตฺตุปรโม โสตาปตฺติมเคฺคน อวินิปาตธมฺมตาย จ ผลุปฺปตฺติยา จ นิยมิโตฯ เสสมคฺคนิยาโม ปนสฺส นตฺถิ อนธิคตตฺตา, อานนฺตริยมฺปิ กาตุํ โส อภโพฺพฯ ตฺวํ ปนสฺส นิยามํ อิจฺฉสิ, เตน ตํ วทาม – ‘‘กึ เต โส อิมินา มิจฺฉตฺตนิยาเมน นิยมิโต’’ติฯ

อภโพฺพ อนฺตราติ ปเญฺหสุ อานนฺตริยาภาวํ สนฺธาย ปฏิกฺขิปติ, สตฺตกฺขตฺตุปรมํ สนฺธาย ปฏิชานาติฯ **อตฺถิ โส นิยาโม**ติ ปเญฺห สตฺตกฺขตฺตุปรมตาย นิยามํ อปสฺสโนฺต ปฏิกฺขิปติฯ **อตฺถิ เต สติปฏฺฐานา**ติอาทิ นิยามสงฺขาเต มคฺคธเมฺม ทเสฺสตุํ วุตฺตํฯ ตสฺส ปน ปุน ปฐมมคฺคานุปฺปตฺติโต เตปิ นตฺถิ, ตสฺมา ปฏิกฺขิปติฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานตฺถเมวฯ **นนุ โส สตฺตกฺขตฺตุปรโม**ติ เอตฺถ ภควา ‘‘อยํ ปุคฺคโล เอตฺตเก ภเว สนฺธาวิตฺวา ปรินิพฺพายิสฺสติ, อยํ เอตฺตเก’’ติ อตฺตโน ญาณพเลน พฺยากโรติ, น ภวนิยามํ นาม กิญฺจิ เตน สตฺตกฺขตฺตุปรโม, โกลํโกโล, เอกพีชี วาติ วุตฺตํ, ตสฺมา อสาธกเมตนฺติฯ

สตฺตกฺขตฺตุปรมกถาวณฺณนาฯ

๖๔๖-๖๔๗. โกลํโกลเอกพีชิกถาโยปิ อิมินาวุปาเยน เวทิตพฺพาฯ

โกลํโกลเอกพีชิกถาวณฺณนาฯ

๘. ชีวิตาโวโรปนกถาวณฺณนา

๖๔๘-๖๔๙. อิทานิ ชีวิตาโวโรปนกถา นาม โหติฯ ตตฺถ ยสฺมา โทสสมฺปยุเตฺตน จิเตฺตน ปาณาติปาโต โหติ, โทโส จ ทิฏฺฐิสมฺปนฺนสฺส อปฺปหีโน, ตสฺมา ‘‘ทิฏฺฐิสมฺปโนฺน สญฺ

จิจฺจ ปาณํ ชีวิตา โวโรเปยฺยา’’ติ เยสํ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ ปุพฺพเสลิยาปรเสลิยานํ; เต สนฺธาย **ทิฏฺฐิสมฺปนฺโน**ติ ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ **สญฺจิจฺจ มาตร**นฺติอาทิปเญฺหสุ ปน ‘‘อฏฺฐานเมตํ อนวกาโส’’ติ สุตฺตภเยน ปฏิกฺขิปติฯ **สตฺถริ อคารโว**ติอาทิ สตฺถาราทีสุ สคารวสฺส สิกฺขาปทสฺส วีติกฺกมาภาวทสฺสนตฺถํ วุตฺตํฯ อิตโร ปน อกุสลวเสน ตสฺส อคารโว นาม นตฺถีติ ปฏิกฺขิปิตฺวา สคารวภาวญฺจ สมฺปฏิจฺฉิตฺวา ปุน **อคารโว**ติ ปุฏฺโฐ เตสุ เตสุ กิเจฺจสุ ปสุตตาย วิกฺขิตฺตานํ อสติยา อมนสิกาเรน เจติเย อภิวาทนปทกฺขิณกรณาภาวํ สนฺธาย ปฏิชานาติฯ ปุน **โอหเทยฺยา**ติอาทินา นเยน ปุฏฺโฐ ตาทิสาย กิริยาย สญฺจิจฺจ อกรณโต ปฏิกฺขิปติฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

ชีวิตาโวโรปนกถาวณฺณนาฯ

๙. ทุคฺคติกถาวณฺณนา

๖๕๐-๖๕๒. อิทานิ ทุคฺคติกถา นาม โหติฯ ตตฺถ เย ทุคฺคติญฺจ ทุคฺคติสตฺตานํ รูปาทิอารมฺมณํ ตณฺหญฺจาติ อุภยมฺปิ ทุคฺคตีติ คเหตฺวา ปุน ตถา อวิภชิตฺวา อวิเสเสเนว ‘‘ทิฏฺฐิสมฺปนฺนสฺส ปหีนา ทุคฺคตี’’ติ วทนฺติ, เสยฺยถาปิ อุตฺตราปถกา; เต สนฺธาย ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ **อาปายิเก รูเป รเชฺชยฺยา**ติอาทิ ปรวาทิโน ลทฺธิยา ทิฏฺฐิสมฺปนฺนสฺส ทุคฺคติ อปฺปหีนา, ตสฺส วเสน โจเทตุํ วุตฺตํฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานตฺถเมวฯ **นิรยํ อุปปเชฺชยฺยา**ติอาทิ ทุคฺคติปหานเมว ทุคฺคติคามินิตณฺหาปหานํ วา ทีเปติ, น ทุคฺคติสตฺตานํ รูปาทิอารมฺมณาย ตณฺหาย ปหานํ, ตสฺมา อสาธกนฺติฯ

ทุคฺคติกถาวณฺณนาฯ

๖๕๓. สตฺตมภวิกกถายปิ เอเสว นโยติฯ

ทฺวาทสโม วโคฺคฯ

๑๓. เตรสมวโคฺค

๑. กปฺปฏฺฐกถาวณฺณนา

๖๕๔-๖๕๗. อิทานิ กปฺปฏฺฐกถา นาม โหติฯ ตตฺถ เยสํ ‘‘สงฺฆํ สมคฺคํ เภตฺวาน, กปฺปํ นิรยมฺหิ ปจฺจตี’’ติ ‘‘สกลมฺปิ กปฺปํ สงฺฆเภทโก นิรเย ติฏฺฐตี’’ติ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ ราชคิริกานํ; เต สนฺธาย **กปฺปฏฺโฐ**ติ ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ **พุทฺโธ จ โลเก**ติ อิทํ วินา พุทฺธุปฺปาเทน สงฺฆเภทสฺส อภาวทสฺสนตฺถํ วุตฺตํฯ **กปฺโป จ สณฺฐาติ สงฺโฆ จ ภิชฺชตี**ติ อาทิ ‘‘ยทิ โส สกลํ กปฺปํ ติฏฺฐติ, สณฺฐหนฺโต ปฏฺฐาย ตํ กมฺมํ กตฺวา ตตฺถ อุปฺปชฺชิตฺวา ติเฏฺฐยฺยา’’ติ ทเสฺสตุํ วุตฺตํฯ **อตีต**นฺติอาทิ เหฏฺฐา วุตฺตาธิปฺปายเมวฯ **กปฺปฏฺโฐ อิทฺธิมา**ติ ปเญฺห ภาวนามยํ สนฺธาย ปฏิกฺขิปติ, ปรสมเย ปนสฺส ชาติมยํ อิทฺธึ อิจฺฉนฺติ, ตํ สนฺธาย ปฏิชานาติฯ **ฉนฺทิทฺธิปาโท**ติอาทิ ‘‘ชาติมยาย อิทฺธิยา อิทฺธิมาติ ลทฺธิมตฺตเมตํ, กึ เตน, ยทิ ปนสฺส อิทฺธิ อตฺถิ, อิมินา นเยน อิทฺธิปาทา ภาวิตา ภเวยฺยุ’’นฺติ โจทนตฺถํ วุตฺตํฯ **อาปายิโก เนรยิโก**ติ สุตฺตํ ยํ โส เอกํ กปฺปํ อสีติภาเค กตฺวา ตโต เอกภาคมตฺตํ กาลํ ติเฏฺฐยฺย, ตํ อายุกปฺปํ สนฺธาย วุตฺตํ, ตสฺมา อสาธกนฺติฯ

กปฺปฏฺฐกถาวณฺณนาฯ

๒. กุสลปฏิลาภกถาวณฺณนา

๖๕๘-๖๕๙. อิทานิ กุสลปฏิลาภกถา นาม โหติฯ ตตฺถ กปฺปโฏฺฐ สกสมเย กามาวจรกุสลเมว ปฏิลภติฯ เยน ปน ตํ อุปปตฺตึ ปฏิพาเหยฺย, ตํ มหคฺคตํ โลกุตฺตรํ วา น ปฏิลภติฯ เยสํ ปน อิมํ วิภาคํ อกตฺวา อวิเสเสเนว ‘‘โส กุสลจิตฺตํ น ปฏิลภตี’’ติ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ อุตฺตราปถกานํ; เตสํ วิภาคทสฺสเนน ตํ ลทฺธึ ภินฺทิตุํ ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

กุสลปฏิลาภกถาวณฺณนาฯ

๓. อนนฺตราปยุตฺตกถาวณฺณนา

๖๖๐-๖๖๒. อิทานิ อนนฺตราปยุตฺตกถา นาม โหติฯ ตตฺถ อนนฺตราปยุโตฺต นาม เยน ขนฺธเภทโต อนนฺตรา วิปากทายกํ มาตุฆาตาทิ อานนฺตริยกมฺมํ อาณตฺตํฯ ตตฺถ ยสฺส นิยตาย อาณตฺติยา อาณโตฺต ตํ กมฺมํ กริสฺสติ, โส อตฺถสาธิกาย เจตนาย อุปฺปาทิตตฺตา มิจฺฉตฺตนิยโต โหติ, อภโพฺพ สมฺมตฺตนิยามํ โอกฺกมิตุํฯ ยสฺส อนิยตาย อาณตฺติยา อาณโตฺต ตํ กมฺมํ กริสฺสติ, โส อตฺถสาธิกาย เจตนาย อนุปฺปาทิตตฺตา น มิจฺฉตฺตนิยโต, ภโพฺพ สมฺมตฺตนิยามํ โอกฺกมิตุนฺติ อิทํ สกสมเย สนฺนิฏฺฐานํฯ เยสํ ปน ‘‘อนิยตายปิ อาณตฺติยา อภโพฺพเยว สมฺมตฺตนิยามํ โอกฺกมิตุ’’นฺติ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ อุตฺตราปถกานํ; เตสํ ตํ ลทฺธึ ภินฺทิตุํ สกวาที ปุพฺพปกฺขํ ทตฺวา **อนนฺตราปยุโตฺต**ติ ปรวาทินา อตฺตานํ ปุจฺฉาเปติฯ เตเนตฺถ ปฐมปุจฺฉา ปรวาทิสฺส, อตฺถสาธิกเจตนาย อภาวํ สนฺธาย ปฏิญฺญา สกวาทิสฺสฯ ตโต ปรวาที มาตุฆาตาทิกมฺมสฺส อาณตฺตตฺตาว ‘‘โส มิจฺฉตฺตนิยโต’’ติ มญฺญติฯ ตสฺมา **มิจฺฉตฺตนิยามญฺจา**ติ ปญฺหํ ปุจฺฉติฯ สกวาที ปน เอกสฺส ปุคฺคลสฺส ทฺวินฺนํ นิยามานํ อโนกฺกนฺติมตฺตเมว สนฺธาย **น เหวนฺ**ติ ปฏิกฺขิปติฯ

นนุ ตํ กมฺมนฺติ มาตุฆาตาทิกมฺมํฯ ตตฺถ อนิยตาณตฺติํ สนฺธาย ‘‘อามนฺตา’’ติ ปฏิญฺญา สกวาทิสฺสฯ อนิยตมฺปิ หิ อาณตฺติํ ปโยเชตฺวา ฐิตสฺส ‘‘อนนุจฺฉวิกํ มยา กต’’นฺติ กุกฺกุจฺจํ อุปฺปชฺชเตว, วิปฺปฏิสาโร ชายเตวฯ **หญฺจี**ติอาทิ กุกฺกุจฺจุปฺปตฺติมตฺตํ คเหตฺวา ปรวาทินา ลทฺธิปติฏฺฐาปนตฺถํ วุตฺตํฯ

๖๖๑. อิทานิ ยสฺส อนิยตาณตฺติกสฺสาปิ อนนฺตราปยุตฺตสฺส ปรวาทินา สมฺมตฺตนิยาโมกฺกมนํ ปฏิสิทฺธํ, ตเมว ปุคฺคลํ คเหตฺวา **อนนฺตราปยุโตฺต ปุคฺคโล อภโพฺพ**ติ ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, อตฺตโน ลทฺธิวเสน ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ อถ นํ สกวาที ‘‘อภโพฺพ นาม มาตุฆาตาทิกมฺมานํ การโก, กิํ เต เตน ตานิ กมฺมานิ กตานี’’ติ โจเทตุํ **มาตา ชีวิตา โวโรปิตา**ติอาทิมาหฯ อิตโร เตสํ วตฺถูนํ อโรคตาย ตถารูปํ กิริยํ อปสฺสโนฺต ‘‘น เหว’’นฺติ ปฏิกฺขิปติฯ

ตํ กมฺมํ ปฏิสํหริตฺวาติ อนิยตาณตฺติกมฺมํ สนฺธาย วุตฺตํฯ ตญฺหิ ‘‘มา โข มยา อาณตฺตํ อากาสี’’ติ อาณตฺตํ นิวาเรนฺเตน ปฏิสํหฏํ นาม โหติฯ ปฏิสํหฏตฺตาเยว เจตฺถ กุกฺกุจฺจํ ปฏิวิโนทิตํ, วิปฺปฏิสาโร ปฏิวินีโต นาม โหติฯ เอวํ สเนฺตปิ ปเนตฺถ ปุริมาณตฺติยาเยว นิยตภาวํ มญฺญมาโน ปรวาที ‘‘อามนฺตา’’ติ ปฏิชานาติฯ อถ นํ สกวาที ตสฺส กมฺมสฺส ปฏิสํหฏภาวํ สมฺปฏิจฺฉาเปตฺวา อตฺตโน ลทฺธิํ ปติฏฺฐาเปตฺวา **หญฺจี**ติอาทิมาหฯ

๖๖๒. ปุน **อนนฺตราปยุโตฺต**ติ ปริโยสานปเญฺห ปฐมปเญฺห วิย ปุจฺฉา ปรวาทิสฺส, ปฏิญฺญา สกวาทิสฺสฯ **นนุ ตํ กมฺม**นฺติ อนุโยโค ปรวาทิสฺส, ปฏิสํหฏกาลโต ปุเพฺพ ปยุตฺตกาลํ สนฺธาย ปฏิญฺญา สกวาทิสฺสฯ ปยุตฺตปุพฺพตามตฺตํ คเหตฺวา อนิยตาณตฺติวเสน หญฺจิ ลทฺธิปติฏฺฐาปนํ ปรวาทิสฺสฯ อยํ ปน ลทฺธิ อโยนิโส ปติฏฺฐิตตฺตา อปฺปติฏฺฐิตาว โหตีติฯ

อนนฺตราปยุตฺตกถาวณฺณนาฯ

๔. นิยตสฺส นิยามกถาวณฺณนา

๖๖๓-๖๖๔. อิทานิ นิยตสฺส นิยามกถา นาม โหติฯ ตตฺถ ทุวิโธ นิยาโม – มิจฺฉตฺตนิยาโม จ อานนฺตริยกมฺมํ, สมฺมตฺตนิยาโม จ อริยมโคฺคฯ อิเม เทฺว นิยาเม ฐเปตฺวา อโญฺญ นิยาโม นาม นตฺถิฯ สเพฺพปิ หิ เสสา เตภูมกธมฺมา อนิยตา นามฯ เตหิ สมนฺนาคโตปิ อนิยโตเยวฯ พุเทฺธหิ ปน อตฺตโน ญาณพเลน ‘‘อยํ สโตฺต อนาคเต โพธิํ ปาปุณิสฺสตี’’ติ พฺยากโต โพธิสโตฺต ปุญฺญุสฺสทตฺตา นิยโตติ วุจฺจติฯ อิติ อิมํ โวหารมตฺตํ คเหตฺวา ‘‘ปจฺฉิมภวิโก โพธิสโตฺต ตาย ชาติยา ภโพฺพ ธมฺมํ อภิสเมตุ’’นฺติ อธิปฺปาเยน ‘‘นิยโต นิยามํ โอกฺกมตี’’ติ เยสํ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ ปุพฺพเสลิยาปรเสลิยานํ; เต สนฺธาย ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ **มิจฺฉตฺตนิยโต**ติอาทิ อเญฺญน นิยาเมน นิยตสฺส อญฺญนิยามาภาวทสฺสนตฺถํ วุตฺตํฯ **ปุเพฺพ มคฺคํ ภาเวตฺวา**ติอาทิ นิยามปฺปเภททสฺสนตฺถํ วุตฺตํฯ **สติปฏฺฐาน**นฺติอาทิ เอกสฺมิมฺปิ นิยาเม ธมฺมปฺปเภททสฺสนตฺถํ วุตฺตํฯ **ภโพฺพ โพธิสโตฺต**ติ วจนํ เกวลํ โพธิสตฺตสฺส ภพฺพตํ ทีเปติ, น นิยตสฺส นิยาโมกฺกมนํ, ตสฺมา อสาธกํฯ โส หิ ปุเพฺพ เอเกนปิ นิยตธเมฺมน อนิยโต โพธิมูเล สจฺจทสฺสเนน นิยามํ โอกฺกโนฺตติฯ

นิยตสฺส นิยามกถาวณฺณนาฯ

๕. นิวุตกถาวณฺณนา

๖๖๕-๖๖๗. อิทานิ นิวุตกถา นาม โหติฯ ตตฺถ สุทฺธสฺส สุทฺธกิจฺจาภาวโต นีวรเณหิ นิวุโต โอผุโฏ ปริโยนทฺโธ จ นีวรณํ ชหตีติ เยสํ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ อุตฺตราปถกานํ; เต สนฺธาย **นิวุโต**ติปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ **รตฺโต ราค**นฺติอาทิ นิวุตสฺส นีวรณชหเน โทสทสฺสนตฺถํ วุตฺตํฯ **ปริสุทฺเธ ปริโยทาเต**ติอาทิ วิกฺขมฺภนวิสุทฺธิยา วิสุทฺธสฺส สมุจฺเฉทวิสุทฺธิทสฺสนตฺถํ วุตฺตํฯ **ตสฺส เอวํ ชานโต**ติอาทิ ชานโต ปสฺสโต อาสวกฺขยํ ทีเปติ, น นิวุตสฺส นีวรณชหนํ, ตสฺมา อสาธกนฺติฯ

นิวุตกถาวณฺณนาฯ

๖. สมฺมุขีภูตกถาวณฺณนา

๖๖๘-๖๗๐. อิทานิ สมฺมุขีภูตกถา นาม โหติฯ ตตฺถ **สมฺมุขีภูโต**ติ สํโยชนานํ สมฺมุขีภาวํ เตหิ สมงฺคีภาวํ อุปคโตฯ เสสเมตฺถ นิวุตกถาสทิสเมวาติฯ

สมฺมุขีภูตกถาวณฺณนาฯ

๗. สมาปนฺโน อสฺสาเทตีติกถาวณฺณนา

๖๗๑-๖๗๓. อิทานิ สมาปนฺโน อสฺสาเทตีติกถา นาม โหติฯ ตตฺถ ‘‘ปฐมํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรติ, โส ตทสฺสาเทตี’’ติอาทิวจนํ (อ. นิ. ๔.๑๒๓) นิสฺสาย ‘‘สมาปนฺโน อสฺสาเทติ, สา จสฺส ฌานนิกนฺติ ฌานารมฺมณา โหตี’’ติ เยสํ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ อนฺธกานํ, เต สนฺธาย **สมาปนฺโน**ติ ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ **ตํ ฌานํ ตสฺส ฌานสฺส อารมฺมณ**นฺติ ปเญฺหสุ ตเสฺสว ตทารมฺมณตํ อปสฺสโนฺต สุตฺตวิโรธภเยน ปฏิกฺขิปติ, ‘‘ตทสฺสาเทตี’’ติวจนมเตฺตน ปฏิชานาติฯ **โส ตทสฺสาเทตี**ติ สุตฺตํ ฌานลาภิโน ฌานา วุฏฺฐาย ฌานสฺสาทํ สาเธติ, น อโนฺตสมาปตฺติยํเยว ฌานนิกนฺติยา ฌานารมฺมณตํ, ตสฺมา อสาธกนฺติฯ

สมาปนฺโน อสฺสาเทตีติกถาวณฺณนาฯ

๘. อสาตราคกถาวณฺณนา

๖๗๔. อิทานิ อสาตราคกถา นาม โหติฯ ตตฺถ ‘‘ยํกิญฺจิ เวทนํ เวเทติ สุขํ วา ทุกฺขํ วา อทุกฺขมสุขํ วา, โส ตํ เวทนํ อภินนฺทติ อภิวทตี’’ติ (ม. นิ. ๑.๔๐๙) สุเตฺต ทิฏฺฐาภินนฺทนวเสน วุตฺตํฯ ‘‘อภินนฺทตี’’ติวจนํ นิสฺสาย ‘‘ทุกฺขเวทนายปิ ราคสฺสาทวเสน อภินนฺทนา โหติฯ ตสฺมา อตฺถิ อสาตราโค’’ติ เยสํ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ อุตฺตราปถกานํ; เต สนฺธาย **อตฺถิ อสาตราโค**ติ ปุจฺฉา สกวาทิสฺสฯ ตตฺถ **อสาตราโค**ติ อสาเต ทุกฺขเวทยิเต ‘‘อโห วต เม เอตเทว ภเวยฺยา’’ติ รชฺชนาฯ **อามนฺตา**ติ ลทฺธิวเสน ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานตฺถเมวฯ

๖๗๕. **โส ตํ เวทนํ อภินนฺทตี**ติ สุเตฺต ปน วินิวเฏฺฏตฺวา ทุกฺขเวทนเมว อารพฺภ ราคุปฺปตฺติ นาม นตฺถิ, สมูหคฺคหเณน ปน เวทยิตลกฺขณํ ธมฺมํ ทุกฺขเวทนเมว วา อตฺตโต สมนุปสฺสโนฺต ทิฏฺฐิมญฺญนาสงฺขาตาย ทิฏฺฐาภินนฺทนาย เวทนํ อภินนฺทติ, ทุกฺขาย เวทนาย วิปริณามํ อภินนฺทติ, ทุกฺขาย เวทนาย อภิภูโต ตสฺสา ปฏิปกฺขํ กามสุขํ ปตฺถยโนฺตปิ ทุกฺขเวทนํ อภินนฺทติ นามฯ เอวํ ทุกฺขเวทนาย อภินนฺทนา โหตีติ อธิปฺปาโยฯ ตสฺมา อสาธกเมตํ อสาตราคสฺสาติฯ

อสาตราคกถาวณฺณนาฯ

๙. ธมฺมตณฺหาอพฺยากตาติกถาวณฺณนา

๖๗๖-๖๘๐. อิทานิ ธมฺมตณฺหา อพฺยากตาติกถา นาม โหติฯ ตตฺถ รูปตณฺหา…เป.… ธมฺมตณฺหาติ อิมาสุ ฉสุ ตณฺหาสุ ยสฺมา สพฺพปจฺฉิมา ตณฺหา ธมฺมตณฺหาติ วุตฺตา, ตสฺมา สา อพฺยากตาติ เยสํ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ ปุพฺพเสลิยานํ; เต สนฺธาย ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ เสสปญฺหานํ ปาฬิยา อโตฺถ นิยฺยาติฯ **กามตณฺหา**ติอาทีหิ ตีหิ โกฏฺฐาเสหิ ฉปิ ตณฺหา สงฺขิปิตฺวา ทสฺสิตาฯ รูปาทีสุ หิ ฉสุ อารมฺมเณสุ กามสฺสาทวเสน ปวตฺตา ตณฺหา กามตณฺหาฯ ''ภวิสฺสติ อตฺตา จ โลโก จา''ติ สสฺสตทิฏฺฐิสหคตา ตณฺหา ภวตณฺหาฯ ''น ภวิสฺสตี''ติ อุเจฺฉททิฏฺฐิสหคตา ตณฺหา วิภวตณฺหาติฯ **นนุ สา ธมฺมตณฺหา**ติ ปทํ ตณฺหาย ธมฺมารมฺมณํ อารพฺภ ปวตฺตึ ทีเปติ, น อพฺยากตภาวํ ตสฺมา อสาธกนฺติฯ

ธมฺมตณฺหา อพฺยากตาติกถาวณฺณนาฯ

๑๐. ธมฺมตณฺหานทุกฺขสมุทโยติกถาวณฺณนา

๖๘๑-๖๘๕. อิทานิ ธมฺมตณฺหา นทุกฺขสมุทโยติกถา นาม โหติฯ ตตฺราปิ ยสฺมา สา ธมฺมตณฺหาติ วุตฺตา, ตสฺมา น ทุกฺขสมุทโยติ เยสํ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ ปุพฺพเสลิยานํเยว; เต สนฺธาย ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ เสสํ ปุริมกถาสทิสเมวาติฯ

ธมฺมตณฺหา นทุกฺขสมุทโยติกถาวณฺณนาฯ

เตรสโม วโคฺคฯ

๑๔. จุทฺทสมวโคฺค

๑. กุสลากุสลปฏิสนฺทหนกถาวณฺณนา

๖๘๖-๖๙๐. อิทานิ กุสลากุสลปฏิสนฺทหนกถา นาม โหติฯ ตตฺถ กุสลํ วา อกุสลสฺส, อกุสลํ วา กุสลสฺส อนนฺตรา อุปฺปชฺชนกํ นาม นตฺถีติ เตสํ อญฺญมญฺญํ ปฏิสนฺธานํ น ยุชฺชติฯ เย ปน ยสฺมา เอกวตฺถุสฺมิเญฺญว รชฺชติ วิรชฺชติ จ, ตสฺมา ตํ อญฺญมญฺญํ ปฏิสนฺทหตีติ ลทฺธึ คเหตฺวา ฐิตา, เสยฺยถาปิ มหาสงฺฆิกา; เต สนฺธาย ปุจฺฉา สกวาทิสฺส; ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ **อาวฏฺฏนา ปณิธี**ติ อุภยํ อาวชฺชนเสฺสว นามํฯ ตญฺหิ ภวงฺคํ อาวเฏฺฏตีติ อาวฏฺฏนาฯ ภวงฺคารมฺมณโต อญฺญสฺมึ อารมฺมเณ จิตฺตํ ปณิทหติ ฐเปตีติ ปณิธิฯ **กุสลํ อนาวเฏฺฏนฺตสฺสา**ติ ยํ ตํ อกุสลานนฺตรํ ปฏิสนฺทหนฺตํ กุสลํ อุปฺปชฺชติ, ตํ อนาวเฏฺฏนฺตสฺส อุปฺปชฺชตีติ ปุจฺฉติฯ อิตโร ปน วินา อาวชฺชเนน กุสลสฺส อุปฺปตฺตึ อปสฺสโนฺต ปฏิกฺขิปติฯ **กุสลํ อโยนิโส มนสิกโรโต**ติ อิทํ ยทิ อกุสลานนฺตรํ กุสลํ อุปฺปเชฺชยฺย, อกุสลเสฺสว อาวชฺชเนน อโยนิโส มนสิกโรโต อุปฺปเชฺชยฺยาติ โจทนตฺถํ วุตฺตํฯ เสสํ ยถาปาฬิเมว นิยฺยาติฯ **นนุ ยสฺมิํเยว วตฺถุสฺมิ**นฺติ วจนํ เอการมฺมเณ สราควิราคุปฺปตฺตึ ทีเปติ, น กุสลากุสลานํ อนนฺตรตํ, ตสฺมา อสาธกนฺติฯ

กุสลากุสลปฏิสนฺทหนกถาวณฺณนาฯ

๒. สฬายตนุปฺปตฺติกถาวณฺณนา

๖๙๑-๖๙๒. อิทานิ สฬายตนุปฺปตฺติกถา นาม โหติฯ ตตฺถ อุปปเตฺตสิเยน ปฏิสนฺธิจิเตฺตน สเหว โอปปาติกานํ สฬายตนํ อุปฺปชฺชติฯ คพฺภเสยฺยกานํ อชฺฌตฺติกายตเนสุ มนายตนกายายตนาเนว ปฏิสนฺธิกฺขเณ อุปฺปชฺชนฺติฯ เสสานิ จตฺตาริ สตฺตสตฺตติรตฺติมฺหิฯ ตานิ จ โขเยน กมฺมุนา ปฏิสนฺธิ คหิตา, ตเสฺสว อญฺญสฺส วา กตตฺตาติ อยํ สกสมเย วาโทฯ เยสํ ปน เอกกมฺมสมฺภวตฺตา สมฺปนฺนสาขาวิฏปานํ รุกฺขาทีนํ อํกุโร วิย พีชมตฺตํ สฬายตนํ มาตุกุจฺฉิสฺมึ ปฏิสนฺธิกฺขเณเยว อุปฺปชฺชตีติ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ ปุพฺพเสลิยานํ; เต สนฺธาย **สฬายตน**นฺติ ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ **สพฺพงฺคปจฺจงฺคี**ติอาทิ สฬายตเน สติ เอวรูโป หุตฺวา โอกฺกเมยฺยาติ โจทนตฺถํ วุตฺตํฯ **มาตุกุจฺฉิคตสฺสา**ติ ปุจฺฉา ปรวาทิสฺสฯ ปรโต **มาตุกุจฺฉิคตสฺส ปจฺฉา เกสา**ติ ปุจฺฉา สกวาทิสฺสฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

สฬายตนุปฺปตฺติกถาวณฺณนาฯ

๓. อนนฺตรปจฺจยกถาวณฺณนา

๖๙๓-๖๙๗. อิทานิ อนนฺตรปจฺจยกถา นาม โหติฯ ตตฺถ นจฺจคีตาทีสุ รูปทสฺสนสทฺทสวนาทีนํ ลหุปริวตฺติตํ ทิสฺวา ‘‘อิมานิ วิญฺญาณานิ อญฺญมญฺญสฺส อนนฺตรา อุปฺปชฺชนฺตี’’ติ เยสํ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ อุตฺตราปถกานํ; เต สนฺธาย **จกฺขุวิญฺญาณสฺสา**ติ ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ **โสตวิญฺญาณํ รูปารมฺมณํเยวา**ติ ยทิ จกฺขุวิญฺญาณสฺส อนนฺตรา อุปฺปเชฺชยฺย, วิปากมโนธาตุ วิย รูปารมฺมณํ สิยาติ โจเทตุํ วุตฺตํฯ **จกฺขุญฺจ ปฏิจฺจ รูเป จ อุปฺปชฺชติ โสตวิญฺญาณ**นฺติ ปเญฺหสุ สุตฺตาภาเวน ปฏิกฺขิปิตฺวา อนนฺตรุปฺปตฺตึ สลฺลเกฺขโนฺต ลทฺธิวเสน ปฏิชานาติฯ **ตเญฺญว จกฺขุวิญฺญาณํ ตํ โสตวิญฺญาณ**นฺติ ยถา ปฐมชวนานนฺตรํ ทุติยชวนํ มโนวิญฺญาณภาเวน ตเญฺญว โหติ, กึ เต ตถา เอตมฺปิ ทฺวยํ เอกเมวาติ ปุจฺฉ

ติฯ อิมินา นเยน สพฺพวาเรสุ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **นจฺจติ คายตี**ติอาทิวจนํ อารมฺมณสโมธาเน ลหุปริวตฺติตาย โวกิณฺณภาวํ ทีเปติ, น อนนฺตรปจฺจยตํ, ตสฺมา อสาธกนฺติฯ

อนนฺตรปจฺจยกถาวณฺณนาฯ

๔. อริยรูปกถาวณฺณนา

๖๙๘-๖๙๙. อิทานิ อริยรูปกถา นาม โหติฯ ตตฺถ สมฺมาวาจากมฺมนฺตา รูปํ, ตญฺจ โข ‘‘สพฺพํ รูปํ จตฺตาริ จ มหาภูตานิ จตุนฺนญฺจ มหาภูตานํ อุปาทายรูป’’นฺติ (ม. นิ. ๓.๖๗) วจนโต อุปาทายรูปนฺติ เยสํ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ อุตฺตราปถกานํ; เต สนฺธาย **อริยรูปํ มหาภูตานํ อุปาทายา**ติ ปุจฺฉา สกวาทิสฺสฯ ตตฺถ อริยานํ รูปํ, อริยํ วา รูปนฺติ **อริยรูปํฯ อามนฺตา**ติ ลทฺธิยํ ฐตฺวา ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ **กุสล**นฺติ ปุโฎฺฐ ลทฺธิวเสเนว ปฏิชานาติฯ อนาสวปุจฺฉาทีสุปิ เอเสว นโยฯ **ยํ กิญฺจิ รูป**นฺติ สุตฺตํ ฐเปตฺวา ภูตานิ เสสรูปสฺส อุปาทาภาวํ ทีเปติ, น สมฺมาวาจากมฺมนฺตานํฯ เตสญฺหิ รูปมตฺตเมฺปิว อสิทฺธํ, กุโต อุปาทารูปตา; ตสฺมา อสาธกนฺติฯ

อริยรูปกถาวณฺณนาฯ

๕. อโญฺญ อนุสโยติกถาวณฺณนา

๗๐๐-๗๐๑. อิทานิ อโญฺญ อนุสโยติกถา นาม โหติฯ ตตฺถ ยสฺมา ปุถุชฺชโน กุสลาพฺยากเต จิเตฺต วตฺตมาเน สานุสโยติ วตฺตโพฺพ, น ปริยุฎฺฐิโตติ ตสฺมา อโญฺญ อนุสโย, อญฺญํ ปริยุฎฺฐานนฺติ เยสํ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ อนฺธกานํ; เต สนฺธาย **อโญฺญ กามราคานุสโย**ติ ปุจฺฉา สกวาทิสฺส ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ เสสํ เหฎฺฐา อนุสยกถายํ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ **สานุสโย**ติ อาทิ ปน ตสฺมึ สมเย อนุสยสฺส อปฺปหีนตฺตา สานุสโยติ วตฺตพฺพตํ, อนุปฺปนฺนตฺตา จ ปริยุฎฺฐิโตติ อวตฺตพฺพตํ ทีเปติ, น อนุสยปริยุฎฺฐานานํ อญฺญตฺตํ, ตสฺมา อสาธกนฺติฯ

อโญฺญ อนุสโยติกถาวณฺณนาฯ

๖. ปริยุฎฺฐานํ จิตฺตวิปฺปยุตฺตนฺติกถาวณฺณนา

๗๐๒. อิทานิ ปริยุฎฺฐานํ จิตฺตวิปฺปยุตฺตนฺติกถา นาม โหติฯ ตตฺถ ยสฺมา อนิจฺจาทิโต มนสิกโรโตปิ ราคาทโย อุปฺปชฺชนฺติฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ – ‘‘อเปฺปกทา, โภ ภารทฺวาช, อสุภโต มนสิกริสฺสามีติ สุภโตว มนสิกโรตี’’ติ (สํ. นิ. ๔.๑๒๗)ฯ ตสฺมา ปริยุฎฺฐานํ จิตฺตวิปฺปยุตฺตนฺติ เยสํ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ อนฺธกานํเยว; เต สนฺธาย ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

ปริยุฎฺฐานํ จิตฺตวิปฺปยุตฺตนฺติกถาวณฺณนาฯ

๗. ปริยาปนฺนกถาวณฺณนา

๗๐๓-๗๐๕. อิทานิ ปริยาปนฺนกถา นาม โหติฯ ตตฺถ ยสฺมา กามราโค กามธาตุํ อนุเสติ, กามธาตุปริยาปโนฺนติ จ วุจฺจติ, ตสฺมา รูปราคารูปราคาปิ รูปธาตุอรูปธาตุโย อนุเสนฺติฯ รูปธาตุอรูปธาตุปริยาปนฺนาเยว จ นาม โหนฺตีติ เยสํ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ อนฺธกานเญฺจว สมฺมิติยานญฺจ; เต สนฺธาย **รูปราโค**ติ ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺส ฯ ตตฺถ **อนุเสตี**ติ ยถา

กามราโค กามวิตกฺกสงฺขาตํ กามธาตุํ สหชาตวเสน อนุเสติ, กึ เต เอวํ รูปราโค รูปธาตุนฺติ ปุจฺฉติฯ **ปริยาปโนฺน**ติ ยถา จ โส ติวิธาย กามธาตุยา กิเลสกามวเสน ปริยาปนฺนตฺตา กามธาตุปริยาปโนฺน, กึ เต เอวํ รูปราโคปิ รูปธาตุปริยาปโนฺนติ ปุจฺฉติฯ อิตโร ปนสฺส อธิปฺปายํ อสลฺลเกฺขโนฺต เกวลํ ลทฺธิวเสน อามนฺตาติ ปฏิชานาติฯ อถ นํ ตมตฺถํ สลฺลกฺขาเปตุํ กุสลวิปากกิริยสงฺขาเตหิ สมาปเตฺตสิยาทีหิ สํสนฺทิตฺวา ปุจฺฉิตุํ **สมาปเตฺตสิโย**ติอาทิมาหฯ เสสเมตฺถ ยถาปาฬิเมว นิยฺยาติฯ **นนุ กามราโค**ติอาทิวจนมฺปิ กามราคเสฺสว กามธาตุยํ อนุสยภาวํ ปริยาปนฺนตญฺจ ทีเปติ, น อิตเรสํ อิตรธาตูสูติฯ

ปริยาปนฺนกถาวณฺณนาฯ

๘. อพฺยากตกถาวณฺณนา

๗๐๖-๗๐๘. อิทานิ อพฺยากตกถา นาม โหติฯ ตตฺถ วิปากกิริยรูปนิพฺพานสงฺขาตํ จตุพฺพิธํ อพฺยากตํ อวิปากตฺตา อพฺยากตนฺติ วุตฺตํฯ ทิฏฺฐิคตํ ‘‘สสฺสโต โลโกติ โข, วจฺฉ, อพฺยากตเมต’’นฺติ (สํ. นิ. ๔.๔๑๖ โถกํ วิสทิสํ) สสฺสตาทิภาเวน อกถิตตฺตาฯ เยสํ ปน อิมํ วิภาคํ อคฺคเหตฺวา ปุริมาพฺยากตํ วิย ทิฏฺฐิคตมฺปิ อพฺยากตนฺติ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ อนฺธกานเญฺจว อุตฺตราปถกานญฺจ; เตสํ ตํ วิภาคํ ทเสฺสตุํ **ทิฏฺฐิคตํ อพฺยากต**นฺติ ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ เสสเมตฺถ ยถาปาฬิเมว นิยฺยาตีติฯ

อพฺยากตกถาวณฺณนาฯ

๙. อปริยาปนฺนกถาวณฺณนา

๗๐๙-๗๑๐. อิทานิ อปริยาปนฺนกถา นาม โหติฯ ตตฺถ ยสฺมา ปุถุชฺชโน ฌานลาภี กาเมสุ วีตราโคติ วตฺตโพฺพ โหติ, น ปน วิคตทิฏฺฐิโกติ , ตสฺมา ทิฏฺฐิคตํ อปริยาปนฺนนฺติ เยสํ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ ปุพฺพเสลิยานํ; เต สนฺธาย ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ เสสเมตฺถ ยถาปาฬิเมว นิยฺยาตีติฯ

อปริยาปนฺนกถาวณฺณนาฯ

จุทฺทสโม วโคฺคฯ

๑๕. ปนฺนรสมวโคฺค

๑. ปจฺจยตากถาวณฺณนา

๗๑๑-๗๑๗. อิทานิ ปจฺจยตากถา นาม โหติฯ ตตฺถ โย ธมฺโม เหตุปจฺจเยน ปจฺจโย, โส เยสํ เหตุปจฺจเยน ปจฺจโย, เตสเญฺญว ยสฺมา อารมฺมณานนฺตรสมนนฺตรปจฺจเยน ปจฺจโย น โหติ, โย วา อารมฺมณปจฺจเยน ปจฺจโย, โส ยสฺมา เตสํเยว อนนฺตรสมนนฺตรปจฺจเยน ปจฺจโย น โหติ, ตสฺมา ปจฺจยตา ววตฺถิตาติ เยสํ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ มหาสงฺฆิกานํ; เต สนฺธาย ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ เสสเมตฺถ ยถาปาฬิเมว นิยฺยาตีติฯ

ปจฺจยตากถาวณฺณนาฯ

๒. อญฺญมญฺญปจฺจยกถาวณฺณนา

๗๑๘-๗๑๙. อิทานิ อญฺญมญฺญปจฺจยกถา นาม โหติฯ ตตฺถ เยสํ สมเย ‘‘อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารา’’ติ อยเมว ตนฺติ, ‘‘สงฺขารปจฺจยาปิ อวิชฺชา’’ติ อยํ นตฺถิ, ตสฺมา อวิชฺชาว สงฺขารานํ ปจฺจโย, น ปน สงฺขารา อวิชฺชายาติ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ มหาสงฺฆิกานํ; เต สนฺธาย อวิชฺชาสงฺขาราทีนํ อญฺญมญฺญปจฺจยตาปิ อตฺถีติ ทเสฺสตุํ ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺส ฯ **อวิชฺชา สงฺขาเรนา**ติ เอตฺถ อปุญฺญาภิสงฺขาโรว คหิโตฯ ตสฺมา สงฺขารปจฺจยาปิ อวิชฺชาติ เอตฺถ สหชาตอญฺญมญฺญอตฺถิอวิคตสมฺปยุตฺตวเสน ปจฺจยตา เวทิตพฺพาฯ **อุปาทานปจฺจยาปิ ตณฺหา**ติ เอตฺถ ฐเปตฺวา กามุปาทานํ เสสานิ ตีณิ อุปาทานานิ อวิชฺชาย สงฺขารา วิย ตณฺหาย ปจฺจยา โหนฺตีติ เวทิตพฺพานิฯ เสสํ ยถาปาฬิเมว นิยฺยาติฯ **ชรามรณปจฺจยา**ติ ปุจฺฉา ปรวาทิสฺส, **นามรูปํ วิญฺญาณปจฺจยา**ติ สกวาทิสฺสาติฯ

อญฺญมญฺญปจฺจยกถาวณฺณนาฯ

๓. อทฺธากถาวณฺณนา

๗๒๐-๗๒๑. อิทานิ อทฺธากถา นาม โหติฯ ตตฺถ ‘‘ตีณิมานิ, ภิกฺขเว, กถาวตฺถูนี’’ติ (อ. นิ. ๓.๖๘) สุตฺตํ นิสฺสาย กาลสงฺขาโต อทฺธา นาม ปรินิปฺผโนฺน อตฺถีติ เยสํ ลทฺธิ; เตสํ ‘‘อทฺธา นาม โกจิ ปรินิปฺผโนฺน นตฺถิ อญฺญตฺร กาลปญฺญตฺติมตฺตาฯ รูปาทโย ปน ขนฺธาว ปรินิปฺผนฺนา’’ติ วิภาคํ ทเสฺสตุํ **อทฺธา ปรินิปฺผโนฺน**ติ ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ อถ นํ ‘‘สเจ โส ปรินิปฺผโนฺน, รูปาทีสุ อเนน อญฺญตเรน ภวิตพฺพ’’นฺติ โจเทตุํ **รูป**นฺติอาทิมาหฯ อิตโร ปฏิกฺขิปติฯ เสสํ ยถาปาฬิเมว นิยฺยาตีติฯ

อทฺธากถาวณฺณนาฯ

๔. ขณลยมุหุตฺตกถาวณฺณนา

๗๒๒-๗๒๓. ขณลยมุหุตฺตกถาสุปิ เอเสว นโยฯ สเพฺพปิ เหเต ขณาทโย อทฺธาปริยายา เอวาติฯ

ขณลยมุหุตฺตกถาวณฺณนาฯ

๕. อาสวกถาวณฺณนา

๗๒๔-๗๒๕. อิทานิ อาสวกถา นาม โหติฯ ตตฺถ ยสฺมา จตูหิ อาสเวหิ อุตฺตริ อโญฺญ อาสโว นาม นตฺถิ, เยน จตฺตาโร อาสวา สาสวา สิยุํ, ตสฺมา จตฺตาโร อาสวา อนาสวาติ เยสํ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ เหตุวาทานํ; เต สนฺธาย ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ อถ นํ ''ยทิ เต อาสวา อนาสวา, เอวํ สเนฺต เตหิ มคฺคาทิลกฺขณปฺปเตฺตหิ ภวิตพฺพ''นฺติ โจเทตุํ **มโคฺค**ติ อาทิมาหฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

อาสวกถาวณฺณนาฯ

๖. ชรามรณกถาวณฺณนา

๗๒๖-๗๒๗. อิทานิ ชรามรณกถา นาม โหติฯ ตตฺถ ชรามรณํ นาม อปรินิปฺผนฺนตฺตา โลกิยนฺติ วา โลกุตฺตรนฺติ วา น วตฺตพฺพํฯ ''โลกิยา ธมฺมา โลกุตฺตรา ธมฺมา''ติ หิ ทุเก ชรามรณํ เนว โลกิยปเท, น โลกุตฺตรปเท นิทฺทิฎฺฐํฯ ตตฺถ เยสํ อิมํ ลกฺขณํ อนาทิยิตฺวา โลกุตฺตรานํ ธมฺมานํ ชรามรณํ โลกุตฺตรนฺติ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ มหาสงฺฆิกานํ, เต สนฺธาย ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ เสสเมตฺถ ยถาปาฬิเมว นิยฺยาตีติฯ

ชรามรณกถาวณฺณนาฯ

๗. สญฺญาเวทยิตกถาวณฺณนา

๗๒๘-๗๒๙. อิทานิ สญฺญาเวทยิตกถา นาม โหติฯ ตตฺถ สญฺญาเวทยิตนิโรธสมาปตฺติ นาม น โกจิ ธโมฺม, จตุนฺนํ ปน ขนฺธานํ นิโรโธฯ อิติ สา เนว โลกิยา น โลกุตฺตราฯ ยสฺมา ปน โลกิยา น โหติ, ตสฺมา โลกุตฺตราติ เยสํ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ เหตุวาทานํเยว; เต สนฺธาย ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ เสสํ ปุริมกถาสทิสเมวาติฯ

สญฺญาเวทยิตกถาวณฺณนาฯ

๘. ทุติยสญฺญาเวทยิตกถาวณฺณนา

๗๓๐-๗๓๑. อิทานิ ยสฺมา สา โลกุตฺตรา น โหติ, ตสฺมา โลกิยาติ เยสํ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ เหตุวาทานํ, เต สนฺธาย ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ เสสํ ปุริมสทิสเมวาติฯ

ทุติยสญฺญาเวทยิตกถาวณฺณนาฯ

๙. ตติยสญฺญาเวทยิตกถาวณฺณนา

๗๓๒. อิทานิ ยสฺมา ''อสฺโก มรณธโมฺม, อสฺโก น มรณธโมฺม''ติ สตฺตานํ มรณธมฺมตาย นิยาโม นตฺถีติ สญฺญาเวทยิตนิโรธํ สมาปโนฺนปิ กาลํ กเรยฺยาติ เยสํ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ ราชคิริกานํ; เตสํ สมาปนฺนายปิ มรณธมฺมตาย มรณสมยญฺจ อมรณสมยญฺจ ทเสฺสตุํ ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ อถ นํ ยสฺมา กาลํ กโรนฺตสฺส นาม มรณนฺติเกหิ ผสฺสาทีหิ ภวิตพฺพํ, ตสฺมา เตนากาเรน โจเทตุํ **อตฺถี**ติอาทิมาหฯ

อผสฺสกสฺส กาลกิริยาติอาทีนิ ปุโฏฺฐ เสสสเตฺต สนฺธาย ปฏิกฺขิปติ **วิสํ กเมยฺยา**ติอาทีนิ ปุโฏฺฐ สมาปตฺติอานุภาวํ สนฺธาย ปฏิกฺขิปติฯ ทุติยวาเร สรีรปกตึ สนฺธาย ปฏิชานาติฯ เอวํ สเนฺต ปน สมาปตฺติอานุภาโว นาม น โหติ, เตเนว **น นิโรธสมาปโนฺน**ติ อนุยุญฺชติฯ

๗๓๓-๗๓๔. **น กาลํ กเรยฺยา**ติ ปุจฺฉา ปรวาทิสฺสฯ **อตฺถิ โส นิยาโม**ติ ปรวาทิสฺส ปเญฺห ปน ยสฺมา เอวรูโป นิยาโม นาม นตฺถิ, ตสฺมา ปฏิกฺขิปติฯ จกฺขุวิญฺญาณสมงฺคีติอาทิ สกวาทินา ‘‘นิยาเม อสเนฺตปิ มรณสมเยเนว มรติ, นาสมเยนา’’ติ ทเสฺสตุํ วุตฺตํฯ ตตฺรายมธิปฺปาโย – ยทิ นิยามาภาเวน กาลกิริยา ภเวยฺย, จกฺขุวิญฺญาณสมงฺคิโนปิ ภเวยฺยฯ ตโต ‘‘ปญฺจหิ วิญฺญาเณหิ น จวติ, น อุปปชฺชตี’’ติ สุตฺตวิโรโธ สิยาฯ ยถา ปน จกฺขุวิญฺญาณสมงฺคิสฺส กาลกิริยา น โหติ, ตถา นิโรธสมาปนฺนสฺสาปีติฯ

ตติยสญฺญาเวทยิตกถาวณฺณนาฯ

๑๐. อสญฺญสตฺตุปิกากถาวณฺณนา

๗๓๕. อิทานิ อสญฺญสตฺตุปิกากถา นาม โหติฯ ตตฺถ สญฺญาวิราควเสน ปวตฺตภาวนา อสญฺญสมาปตฺติปิ นิโรธสมาปตฺติปิ สญฺญาเวทยิตนิโรธสมาปตฺติ นามฯ อิติ เทฺว สญฺญาเวทยิตนิโรธสมาปตฺติโย โลกิยา จ โลกุตฺตรา จฯ ตตฺถ โลกิยา ปุถุชฺชนสฺส อสญฺญสตฺตุปิกา โหติ, โลกุตฺตรา อริยานํ, สา จ นาสญฺญสตฺตุปิกาฯ อิมํ ปน วิภาคํ อกตฺวา อวิเสเสน สญฺญาเวทยิตนิโรธสมาปตฺติ อสญฺญสตฺตุปิกาติ เยสํ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ เหตุวาทานํ; เต สนฺธาย ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ อถ นํ ยสฺมา อสญฺญสมาปตฺตึ สมาปนฺนสฺส อโลภาทโย อตฺถิ, น นิโรธสมาปตฺตึ, ตสฺมา เตสํ วเสน โจเทตุํ **อตฺถี**ติอาทิมาหฯ

๗๓๖. **อิธาปิ อสญฺญี**ติ ปเญฺห อิธ สญฺญาวิราควเสน สมาปนฺนตฺตา อสญฺญิตา อนุญฺญาตา, **ตตฺราปิ** อสญฺญสเตฺตเนวฯ ตสฺมา อิมํ ปฏิญฺญํ คเหตฺวา ลทฺธึ ปติฏฺฐเปเนฺตน ฉเลน ปติฏฺฐาปิตา โหติฯ อิธ วา นิโรธสมาปตฺตึ สนฺธาย อสญฺญิตา อนุญฺญาตาฯ ตตฺราปิ อิโต จุตสฺส อนาคามิโน นิโรธสมาปตฺติเมว ตสฺมาปิ อิมาย ปฏิญฺญาย ปติฏฺฐาปิตา ลทฺธิ อปฺปติฏฺฐิตาเยวาติฯ

อสญฺญสตฺตุปิกากถาวณฺณนาฯ

๑๑. กมฺมูปจยกถาวณฺณนา

๗๓๗. อิทานิ กมฺมูปจยกถา นาม โหติฯ ตตฺถ เยสํ กมฺมูปจโย นาม กมฺมโต อโญฺญ จิตฺตวิปฺปยุโตฺต อพฺยากโต อนารมฺมโณติ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ อนฺธกานเญฺจว สมฺมิติยานญฺจ; เต สนฺธาย **อญฺญํ กมฺมนฺ**ติ ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ อถ นํ ‘‘ยทิ กมฺมโต อโญฺญ กมฺมูปจโย, ผสฺสาทิโตปิ อเญฺญน ผสฺสูปจยาทินา ภวิตพฺพ’’นฺติ โจเทตุํ **อโญฺญ ผโสฺส**ติอาทิมาหฯ อิตโร ลทฺธิยา อภาเวน ปฏิกฺขิปติฯ

๗๓๘-๗๓๙. **กเมฺมน สหชาโต**ติ ปเญฺหสุ จิตฺตวิปฺปยุตฺตํ สนฺธาย ปฏิกฺขิปติ, จิตฺตสมฺปยุตฺตํ สนฺธาย ปฏิชานาติฯ **กุสโล**ติ ปเญฺหสุปิ จิตฺตวิปฺปยุตฺตํ สนฺธาย ปฏิชานาติฯ ปรโต **อกุสโล**ติปเญฺหสุปิ เอเสว นโยฯ

๗๔๐. **สารมฺมโณ**ติ ปุโฏฺฐ ปน เอกนฺตํ อนารมฺมณเมว อิจฺฉติ, ตสฺมา ปฏิกฺขิปติฯ **จิตฺตํ ภิชฺชมานนฺ**ติ ยทา จิตฺตํ ภิชฺชมานํ โหติ, ตทา กมฺมํ ภิชฺชตีติ อโตฺถฯ ภุมฺมเตฺถ วา ปจฺจตฺตํ, จิเตฺต ภิชฺชมาเนติ อโตฺถฯ อยเมว วา ปาโฐฯ ตตฺถ ยสฺมา สมฺปยุโตฺต ภิชฺชติ, วิปฺปยุโตฺต น ภิชฺชติ, ตสฺมา ปฏิชานาติ เจว ปฏิกฺขิปติ จฯ

๗๔๑. **กมฺมมฺหิ กมฺมูปจโย**ติ กเมฺม สติ กมฺมูปจโย, กเมฺม วา ปติฏฺฐิเต กมฺมูปจโย, กมฺมูปจยโตว วิปาโก นิพฺพตฺตติฯ ตสฺมิํ ปน กเมฺม นิรุเทฺธ ยาว อํกุรุปฺปาทา พีชํ วิย ยาว วิปากุปฺปาทา กมฺมูปจโย ติฏฺฐตีติสฺส ลทฺธิ, ตสฺมา ปฏิชานาติฯ **ตเญฺญว กมฺมํ, โส กมฺมูปจโย, โส กมฺมวิปาโก**ติ ยสฺมา กมฺมมฺหิ กมฺมูปจโย, โส จ ยาว วิปากุปฺปาทา ติฏฺฐตีติสฺส ลทฺธิ, ตสฺมา นํ เตสํ ติณฺณมฺปิ เอกตฺตํ ปุจฺฉติ **วิปาโก สารมฺมโณ**ติ อิทํ วิปาโก วิย วิปากธมฺมธโมฺมปิ อารมฺมณปฏิพโทฺธเยวาติ โจทนตฺถํ ปุจฺฉติฯ อิตโร ปน ลทฺธิวเสเนกํ ปฏิชานาติ, เอกํ ปฏิกฺขิปติฯ ปฏิโลเมปิ เอเสว นโยฯ เสสเมตฺถ ยถาปาฬิเมว นิยฺยาตีติฯ

กมฺมูปจยกถาวณฺณนาฯ

ปนฺนรสโม วโคฺคฯ

ตติยปณฺณาสโก สมโตฺตฯ

๑๖. โสฬสมวโคฺค

๑. นิคฺคหกถาวณฺณนา

๗๔๓-๗๔๔. อิทานิ นิคฺคหกถา นาม โหติฯ ตตฺถ เย โลเก พลปฺปตฺตา วสีภูตา, เต ยทิ ปรสฺส จิตฺตํ นิคฺคณฺหิตุํ น สกฺกุเณยฺยุํ, กา เตสํ พลปฺปตฺติ, โก วสีภาโวฯ พลปฺปตฺติยา ปน วสีภาเวน จ อทฺธา เต ปรสฺส จิตฺตํ นิคฺคณฺหนฺตีติ เยสํ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ มหาสงฺฆิกานํ; เต สนฺธาย **ปโร ปรสฺสา**ติ ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ ตตฺถ **นิคฺคณฺหาตี**ติ สํกิเลส าปตฺติโต นิวาเรติฯ เสสเมตฺถ ยถาปาฬิเมว นิยฺยาตีติฯ ปคฺคหกถายปิ เอเสว นโยฯ

นิคฺคหกถาวณฺณนาฯ

๓. สุขานุปฺปทานกถาวณฺณนา

๗๔๗-๗๔๘. อิทานิ สุขานุปฺปทานกถา นาม โหติฯ ตตฺถ ‘‘พหูนํ วต โน ภควา สุขธมฺ มานํ อุปหตฺตา’’ติ (ม. นิ. ๒.๑๔๘) สุตฺตํ นิสฺสาย ปโร ปรสฺส สุขํ อนุปฺปเทตีติ เยสํ ลทฺธิ, เสยฺ ยถาปิ เหตุวาทานํ; เต สนฺธาย ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ **ทุกฺขํ อนุปฺปเทตี**ติ ปุฏฺโฐ ปน ตาทิสํ สุตฺตปทํ อปสฺสโนฺต ปฏิกฺขิปติฯ **อตฺตโน สุข**นฺติอาทิปเญฺห ยํ อตฺตโน ปรสฺส วา, ตํ อนุปฺปทาตุํ น สกฺกาฯ ยํ ตเสฺสว, กึ ตตฺถ อนุปฺปทานํ นามาติ ปฏิกฺขิปติฯ **เนวตฺตโน**ติอาทิปเญฺห ปน ยํ เอวรูปํ, น ตํ อนุปฺปทินฺนํ นาม ภวิตุมรหตีติ ลทฺธิยาปฏิชานา ติฯ **โน จ วต เร**ติตาทิสสฺส สุขสฺส อภาวา วุตฺตํฯ **สุขธมฺมานํ อุปหตฺตา**ติวจนํ ภควโต ปเรสํ สุขุปฺปตฺติยา ปจฺจยภาวํ ทีเปติ, น อนฺนาทีนํ วิย สุขสฺส อนุปฺปทานํ, ตสฺมา อสาธกนฺติฯ

สุขานุปฺปทานกถาวณฺณนาฯ

๔. อธิคยฺหมนสิการกถาวณฺณนา

๗๔๙-๗๕๓. อิทานิ อธิคยฺห มนสิการกถา นาม โหติฯ ตตฺถ ทุวิโธ มนสิกาโร นยโต จ อารมฺมณโต จฯ ตตฺถ เอกสงฺขารสฺสาปิ อนิจฺจตาย ทิฏฺฐาย สเพฺพ สงฺขารา อนิจฺจาติ อวเส เสสุ นยโต มนสิกาโร โหติฯ อตีเต ปน สงฺขาเร มนสิกโรโนฺต น อนาคเต มนสิกาตุํ สโกฺกติฯ อตีตาทีสุ อญฺญตรํ มนสิกโรโต อารมฺมณโต มนสิกาโร โหติ ฯ ตตฺถ ปจฺจุปฺปเนฺน มนสิกโร โนฺต เยน จิเตฺตน เต มนสิกโรติ, ตํ ปจฺจุปฺปนฺนกฺขเณ มนสิกาตุํ น สโกฺกติฯ ตตฺถ เยสํ ‘‘ส เพฺพ สงฺขารา อนิจฺจา’’ติอาทิวจนํ นิสฺสาย ‘‘มนสิกโรโนฺต นาม อธิคยฺห อธิคณฺหิตฺวา สงฺคณฺ หิตฺวา สเพฺพ สงฺขาเร เอกโต มนสิกโรตี’’ติ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ ปุพฺพเสลิยาปรเสลิยานํ; เต สนฺธาย ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ

อถ นํ ยสฺมา สเพฺพ เอกโต มนสิกโรเนฺตน เยน จิเตฺตน เต มนสิกโรติ, ตมฺปิ มนสิ กาตพฺพํ โหติฯ ตสฺมา ตํจิตฺตตาย โจเทตุํ **เตน จิเตฺตนา**ติ อาหฯ อิตโร อารมฺมณํ กตฺวา น สกฺกา ชานิตุนฺติ สนฺธาย ปฏิกฺขิปติฯ เอวํลกฺขณํ จิตฺตนฺติ ญาตตฺตา ปน ตมฺปิ จิตฺตํ ญาตเมว โหตีติ สนฺธาย ปฏิชานาติฯ อถ วา ตเญฺญว ตสฺส อารมฺมณํ น โหตีติ ปฏิกฺขิปติฯ ‘‘สเพฺพ สงฺ ขารา อนิจฺจา, ยทา ปญฺญาย ปสฺสตี’’ติอาทีนิ นิสฺสาย อุปฺปนฺนลทฺธิวเสน ปฏิชานาติฯ เส สปญฺหทฺวเยปิ เอเสว นโยฯ **เตน ผเสฺสนา**ติอาทีสุ ปน ตถารูปํ สุตฺตํ อปสฺสโนฺต ปฏิกฺขิป เตวฯ อตีตาทิปเญฺหสุ เหฏฺฐา วุตฺตนเยเนว ปฏิเกฺขปปฏิญฺญา เวทิตพฺพาฯ เสสํ ยถาปาฬิเมว

นิยฺยาตีติฯ **สเพฺพ สงฺขารา**ติอาทิวจนํ นยโต ทสฺสนํ สนฺธาย วุตฺตํ, น เอกกฺขเณ อารมฺมณโต, ตสฺมา อสาธกนฺติฯ

อธิคยฺหมนสิการกถาวณฺณนาฯ

๕. รูปํ เหตูติกถาวณฺณนา

๗๕๔-๗๕๖. อิทานิ รูปํ เหตูติ กถานาม โหติฯ ตตฺถ **เหตู**ติ กุสลมูลาทิโน เหตุเหตุสฺสาปิ นามํ, ยสฺส กสฺสจิ ปจฺจยสฺสาปิฯ อิมํ ปน วิภาคํ อกตฺวา ‘‘จตฺตาโร มหาภูตา เหตู’’ติ วจนมตฺตํ นิสฺสาย อวิเสเสเนว รูปํ เหตูติ เยสํ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ อุตฺตราปถกานํ; เต สนฺธาย ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ **อโลโภ เหตู**ติ กึ เต รูปํ อโลภสงฺขาโต เหตูติ ปุจฺฉติ, อิตโร ปฏิกฺขิปติฯ เสเสสุปิ เอเสว นโยฯ **มหาภูตา อุปาทายรูปานํ อุปาทายเหตู**ติ เอตฺถ ปจฺจยฏฺเฐน เหตุภาโว วุตฺโต, น มูลฏฺเฐน, ตสฺมา อสาธกนฺติฯ

รูปํ เหตูติกถาวณฺณนาฯ

๗๕๗-๗๕๙. สเหตุกกถายมฺปิ อิมินาว นเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพติฯ

รูปํ สเหตุกนฺติกถาวณฺณนาฯ

๗. รูปํ กุสลากุสลนฺติกถาวณฺณนา

๗๖๐-๗๖๔. อิทานิ รูปํ กุสลากุสลนฺติกถา นาม โหติฯ ตตฺถ ‘‘กายกมฺมํ วจีกมฺมํ กุสลมฺปิ อกุสลมฺปี’’ติวจนํ นิสฺสาย กายวจีกมฺมสงฺขาตํ กายวิญฺญตฺติวจีวิญฺญตฺติรูปํ กุสลมฺปิ อกุสลมฺปีติ เยสํ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ มหิสาสกานเญฺจว สมฺมิติยานญฺจ; เต สนฺธาย **รูปํ กุสล**นฺติ ปุจฺฉา สกวาทิสฺส ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ อถ นํ ‘‘ยทิ เต รูปํ กุสลํ, เอวํวิเธน อเนน ภวิตพฺพ’’นฺติ โจเทตุํ **สารมฺมณ**นฺติ อาทิมาหฯ ปรโต อกุสลปเญฺหปิ เอเสว นโยฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

รูปํ กุสลากุสลนฺติกถาวณฺณนาฯ

๘. รูปํ วิปาโกติกถาวณฺณนา

๗๖๕-๗๖๗. อิทานิ รูปํ วิปาโกติกถา นาม โหติฯ ตตฺถ ยํ กมฺมสฺส กตตฺตา อุปฺปนฺนา จิตฺตเจตสิกา วิย กมฺมสฺส กตตฺตา อุปฺปนฺนํ ตํ รูปมฺปิ วิปาโกติ เยสํ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ อนฺธกานเญฺจว สมฺมิติยานญฺจ; เต สนฺธาย ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ อถ นํ ‘‘ยทิ เต รูปํ วิปาโก, เอวํวิเธน อเนน ภวิตพฺพ’’นฺติ โจเทตุํ **สุขเวทนีย**นฺติอาทิมาหฯ เสสํ ยถาปาฬิเมว นิยฺยาตีติฯ

รูปํ วิปาโกติกถาวณฺณนาฯ

๙. รูปํ รูปาวจรารูปาวจรนฺติกถาวณฺณนา

๗๖๘-๗๗๐. อิทานิ รูปํ รูปาวจรารูปาวจรนฺติกถา นาม โหติฯ ตตฺถ ยํ กามาวจรกมฺมสฺส กตตฺตา รูปํ, ตํ ยสฺมา กามาวจรํ, ตสฺมา รูปาวจรารูปาวจรกมฺมานมฺปิ กตตฺตา รูเปน รู

ปาวจรารูปาวจเรน ภวิตพฺพนฺติ เยสํ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ อนฺธกานํ; เต สนฺธาย **อตฺถิ รูปํ รูปาวจรารูปาวจร**นฺติ ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ เสสเมตฺถ เหฏฺฐา วุตฺตนยเมวาติฯ

รูปํ รูปาวจรารูปาวจรนฺติกถาวณฺณนาฯ

๑๐. รูปารูปธาตุปริยาปนฺนกถาวณฺณนา

๗๗๑-๗๗๕. อิทานิ รูปราโค รูปธาตุปริยาปโนฺน อรูปราโค อรูปธาตุปริยาปโนฺนติกถา นาม โหติฯ ตตฺถ ยสฺมา กามราโค กามธาตุปริยาปโนฺน, ตสฺมา รูปราคารูปราเคหิปิ รูปธาตุอรูปธาตุปริยาปเนฺนหิ ภวิตพฺพนฺติ เยสํ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ อนฺธกานํ, เต สนฺธาย ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ เสสํ เหฏฺฐา วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ เกวลญฺหิ ตตฺถ ‘‘รูปธาตุํ อนุเสติ, อรูปธาตุํ อนุเสตี’’ติ ปทํ วิเสโสฯ สา จ ลทฺธิ อนฺธกานเญฺจว สมฺมิติยานญฺจฯ อยํ อนฺธกานํเยวาติฯ

รูปราโค รูปธาตุปริยาปโนฺน อรูปราโค อรูปธาตุปริยาปโนฺนติกถาวณฺณนาฯ

รูปารูปธาตุปริยาปนฺนกถาวณฺณนาฯ

โสฬสโม วโคฺคฯ

๑๗. สตฺตรสมวโคฺค

๑. อตฺถิ อรหโต ปุญฺญูปจยกถาวณฺณนา

๗๗๖-๗๗๙. อิทานิ อตฺถิ อรหโต ปุญฺญูปจโยติกถา นาม โหติฯ ตตฺถ เยสํ อรหโต ทานสํวิภาคเจติยวนฺทนาทีนิ กมฺมานิ ทิสฺวา อตฺถิ อรหโต ปุญฺญูปจโยติ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ อนฺธกานํ; เต สนฺธาย ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ อถ นํ ‘‘อรหา นาม ปหีนปุญฺญปาโป, โส ยทิ ปุญฺญํ กเรยฺย, ปาปมฺปิ กเรยฺยา’’ติ โจเทตุํ **อปุญฺญูปจโย**ติ อาหฯ อิตโร ปาณาติปาตาทิกิริยํ อปสฺสนฺโต ปฏิกฺขิปติฯ **ปุญฺญาภิสงฺขาร**นฺติอาทีสุ ภวคามิกมฺมํ อรหโต นตฺถีติ ปฏิกฺขิปติฯ **ทานํ ทเทยฺยา**ติอาทีสุ กิริยจิตฺเตน ทานาทิปวตฺติสพฺภาวโต สกวาที ปฏิชานาติฯ อิตโร จิตฺตํ อนาทิยิตฺวา กิริยาปวตฺติมตฺตทสฺสเนเนว ลทฺธึ ปติฏฺฐเปติฯ สา ปน อโยนิโส ปติฏฺฐาปิตตฺตา อปฺปติฏฺฐาปิตา โหตีติฯ

อตฺถิ อรหโต ปุญฺญูปจโยติกถาวณฺณนาฯ

๒. นตฺถิ อรหโต อกาลมจฺจูติกถาวณฺณนา

๗๘๐. อิทานิ นตฺถิ อรหโต อกาลมจฺจูติกถา นาม โหติฯ ตตฺถ ‘‘นาหํ, ภิกฺขเว, สเญฺจตนิกานํ กมฺมานํ กตานํ อุปจิตานํ อปฏิสํเวทิตฺวา พฺยนฺตีภาวํ วทามี’’ติ (อ. นิ. ๑๐.๒๑๗) สุตฺตสฺส อตฺถํ อโยนิโส คเหตฺวา ‘‘อรหตา นาม สพฺพกมฺมวิปากํ ปฏิสํเวทยิตฺวาว ปรินิพฺพายิตพฺพํ, ตสฺมา นตฺถิ, อรหโต อกาลมจฺจู’’ติ เยสํ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ ราชคิริกานเญฺจว สิทฺธตฺถิกานญฺจ; เต สนฺธาย ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ อถ นํ ‘‘สเจ ตสฺส นตฺถิ อกาลมจฺจุ, อรหนฺตฆาตเกน นาม น ภวิตพฺพ’’นฺติ โจเทตุํ **นตฺถิ อรหนฺตฆาตโก**ติ อาหฯ อิตโร อานนฺตริยกมฺมสฺส เจว ตาทิสานญฺจ ปุคฺคลานํ สพฺภาวโต ปฏิกฺขิปติฯ

๗๘๑. **วิสํ น กเมยฺยา**ติ ปเญฺห ‘‘ยาว ปุเพฺพ กตกมฺมํ ปริกฺขยํ น คจฺฉติ, ตาว น กมตี’’ติ ลทฺธิยา ปฏิกฺขิปติฯ เสสเมตฺถ ยถาปาฬิเมว นิยฺยาติฯ

๗๘๒. **นาหํ, ภิกฺขเว**ติ สุตฺตํ อิทํ สนฺธาย วุตฺตํ – สเญฺจตนิกานํ กมฺมานํ กตานํ วิปากํ อปฏิสํเวทิตฺวา อวินฺทิตฺวา อนนุภวิตฺวา พฺยนฺตีภาวํ เตสํ กมฺมานํ ปริวฏุมปริจฺฉินฺนภาวํ น วทามิ, ตญฺจ โข ทิฏฺฐธมฺมเวทนียานํ ทิเฏฺฐว ธเมฺม, น ตโต ปรํ, อุปปชฺชเวทนียานํ อนนฺตรํ อุปปตฺติํ อุปปชฺชิตฺวาว น ตโต ปรํ, อปราปริยเวทนียานํ ยทา วิปาโกกาสํ ลภนฺติ, ตถารูเป อปราปเร วา ปริยาเยฯ เอวํ สพฺพถาปิ สํสารปวเตฺต สติ ลทฺธวิปากวาเร กเมฺม น วิชฺชเตโส ชคติปฺปเทโส, ยตฺถฏฺฐิโต มุเจฺจยฺย ปาปกมฺมาติฯ เอวํ สเนฺต ยเทตํ ‘‘อลทฺธวิปากวารมฺปิ กมฺมํ อวสฺสํ อรหโต ปฏิสํเวทิตพฺพ’’นฺติ กปฺปนาวเสน ‘‘นตฺถิ อรหโต อกาลมจฺจู’’ติ ลทฺธิปติฏฺฐาปนํ กตํ, ตํ ทุกฺกฏเมวาติฯ

นตฺถิ อรหโต อกาลมจฺจูติกถาวณฺณนาฯ

๓. สพฺพมิทํ กมฺมโตติกถาวณฺณนา

๗๘๓. อิทานิ สพฺพมิทํ กมฺมโตติกถา นาม โหติฯ ตตฺถ ‘‘กมฺมุนา วตฺตติ โลโก’’ติ สุตฺตํ นิสฺสาย ‘‘สพฺพมิทํ กมฺมกิเลสวิปากวฏฺฏํ กมฺมโตว โหตี’’ติ เยสํ ลทฺธิ , เสยฺยถาปิ ราชคิริกาน

เญฺจว สิทฺธตฺถิกานญฺจ; เต สนฺธาย **สพฺพมิท**นฺติ ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ อถ นํ ‘‘เอวํ สเนฺต กมฺมมฺปิ กมฺมโต อาปชฺชตี’’ติ โจเทตุํ **กมฺมมฺปิ กมฺมโต**ติ อาหฯ อิตโร ยทิ กมฺมมฺปิ กมฺมโตว นาม ตํ กมฺมํ วิปาโกเยว สิยาติ ปฏิกฺขิปติฯ **ปุเพฺพกตเหตู**ติ ‘‘ยทิ สพฺพมิทํ กมฺมโต, ปุเพฺพกตเหตุนา เตน ภวิตพฺพ’’นฺติ โจเทตุํ ปุจฺฉติ, อิตโร ปุเพฺพกตเหตุวาทภเยน ปฏิกฺขิปติฯ

๗๘๔. **กมฺมวิปากโต**ติ ‘‘ยทิ สพฺพมิทํ กมฺมโต, ยํ อตีตภเว ปวตฺตสฺส เหตุภูตํ กมฺมํ, ตมฺปิ ปุริมตเร ภเว กมฺมโตติ กมฺมวิปาโก สมฺปชฺชติ, เตน เต สพฺพมิทํ กมฺมวิปากโต อาปชฺชตี’’ติ โจเทตุํ ปุจฺฉติฯ อิตโร พีชโต อํกุรเสฺสว ปจฺจุปฺปนฺนปวตฺตสฺส กมฺมโต นิพฺพตฺตึ สนฺธาย ปฏิกฺขิปติฯ ทุติยํ ปุฏฺโฐ ตสฺสาปิ กมฺมสฺส พีชสฺส ปุริมพีชโต วิย ปุริมกมฺมโต ปวตฺตตฺตา ปฏิชานาติฯ **ปาณํ หเนยฺยา**ติอาทิ ‘‘ยทิ สพฺพํ กมฺมวิปากโต, ปาณาติปาตาทีนิ กมฺมวิปาเกเนว กเรยฺยา’’ติ โจเทตุํ วุตฺตํฯ อิตโร ทุสฺสีลฺยเจตนาปิ ปุริมกมฺมนิพฺพตฺตา เอเกน ปริยาเยน วิปาโกเยวาติ ลทฺธิยา ปฏิชานาติฯ อถ นํ ‘‘ยทิ เต ปาณาติปาโต กมฺมวิปากโต นิพฺพตฺตติ, ปาณาติปาโต วิย วิปาโกปิ สผโล อาปชฺชตี’’ติ โจเทตุํ **สผโล**ติ อาหฯ อิตโร ปาณาติปาตสฺส นิรยสํวตฺตนิกาทิภาวโต สผลตํ ปสฺสโนฺต ปฏิชานาติฯ กมฺมวิปากสฺส ปน อิทํ นาม ผลนฺติ วุตฺตฏฺฐานํ อปสฺสโนฺต ปฏิกฺขิปติฯ อทินฺนาทานาทีสุปิ เอเสว นโยฯ **คิลานปจฺจยเภสชฺชปริกฺขาโร สผโล**ติ เทยฺยธมฺมวเสน ทานผลํ ปุจฺฉติฯ **กมฺมุนา วตฺตตี**ติ สุตฺตํ ‘‘นตฺถิ กมฺม’’นฺติ อกมฺมวาทิตํ ปฏิกฺขิปิตฺวา ‘‘อตฺถิ กมฺม’’นฺติ กมฺมวาทิตํ กมฺมสฺสกตํ ทีเปติฯ น สพฺพเสฺสว กมฺมโต นิพฺพตฺตึ, ตสฺมา อสาธกนฺติฯ

สพฺพมิทํ กมฺมโตติกถาวณฺณนาฯ

๔. อินฺทฺริยพทฺธกถาวณฺณนา

๗๘๖-๗๘๗. อิทานิ อินฺทฺริยพทฺธกถา นาม โหติฯ ตตฺถ ทุวิธํ ทุกฺขํ – อินฺทฺริยพทฺธํ, อนินฺทฺริยพทฺธญฺจฯ อินฺทฺริยพทฺธํ ทุกฺขวตฺถุตาย ทุกฺขํ, อนินฺทฺริยพทฺธํ อุทยพฺพยปฏิปีฬนเฏฺฐน ‘‘ยทนิจฺจํ ตํ ทุกฺข’’นฺติ สงฺคหิตตฺตา ทุกฺขํฯ อิมํ วิภาคํ อคฺคเหตฺวา ‘‘ยสฺส ปริญฺญาย ภควติ พฺรหฺมจริยํ วุสฺสติ, ตํ อินฺทฺริยพทฺธเมว ทุกฺขํ, น อิตร’’นฺติ เยสํ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ เหตุวาทานํ, เตสํ อิตรสฺสาปิ ทุกฺขภาวํ ทเสฺสตุํ **อินฺทฺริยพทฺธเญฺญวา**ติ ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ อถ นํ ‘‘ยสฺมา ภควตา ‘ยทนิจฺจํ ตํ ทุกฺข’นฺติ วุตฺตํ, ตสฺมา อินฺทฺริยพเทฺธเนว เตน อนิเจฺจน ภวิตพฺพ’’นฺติ โจเทตุํ **อินฺทฺริยพทฺธเญฺญว อนิจฺจ**นฺติอาทิมาหฯ **นนุ อนินฺทฺริยพทฺธํ อนิจฺจ**นฺติ นนุ ปถวีปพฺพตปาสาณาทิ อนินฺทฺริยพทฺธมฺปิ อนิจฺจนฺติ อโตฺถฯ

๗๘๘. **น วตฺตพฺพํ อินฺทฺริยพทฺธเญฺญว ทุกฺข**นฺติ ปเญฺห **อามนฺตา**ติ ปฏิญฺญา สกวาทิสฺสฯ อนินฺทฺริยพทฺธญฺหิ ทุกฺขโทมนสฺสานํ อารมฺมณํ โหติฯ อุณฺหกาลสฺมิญฺหิ อคฺคิ สีตกาเล จ วาโต ทุกฺขสฺส อารมฺมณํ, นิจฺจมฺปิ โภควินาสาทโย โทมนสฺสสฺสฯ ตสฺมา วินาปิ อนิจฺจเฏฺฐน อนินฺทฺริยพทฺธํ ทุกฺขนฺติ วตฺตพฺพํฯ กมฺมกิเลเสหิ ปน อนิพฺพตฺตตฺตา ทุกฺขํ อริยสจฺจนฺติ น วตฺตพฺพํ, ตถา มเคฺคน อปริเญฺญยฺยตฺตาฯ ยสฺมา ปน ติณกฏฺฐาทินิโรโธ วา อุตุพีชาทินิโรโธ วา ทุกฺขนิโรธํ อริยสจฺจํ นาม น โหติ, ตสฺมา อินฺทฺริยพทฺธํ ทุกฺขเญฺจว อริยสจฺจญฺจ, อิตรํ ปน ทุกฺขเมวาติ อิทํ นานตฺตํ ทเสฺสตุํ ปฏิชานาติฯ **ยถา อินฺทฺริยพทฺธสฺสา**ติ อาทิวจนํ อินฺทฺริยพทฺธสฺส ปริญฺญาย พฺรหฺมจริยวาสํ ปริญฺญาตสฺส ปุน อนุปฺปตฺตึ ทีเปติฯ เตเนเวตฺถ สกวาทินา ปฏิเกฺขโป กโตฯ ‘‘ยทนิจฺจํ ตํ ทุกฺข’’นฺติ วจเนน ปน สงฺคหิตสฺส อนินฺทฺริยพทฺธสฺส ทุกฺขภาวํ ปฏิเสเธตุํ น สกฺกาติ, ตสฺมา อสาธกนฺติฯ

อินฺทฺริยพทฺธกถาวณฺณนาฯ

๕. ฐเปตฺวา อริยมคฺคนฺติกถาวณฺณนา

๗๘๙-๗๙๐. อิทานิ ฐเปตฺวา อริยมคฺคนฺติกถา นาม โหติฯ ตตฺถ ‘‘ยสฺมา อริยมโคฺค ‘ทุกฺขนิโรธคามินิปฏิปทา’ติ วุโตฺต, ตสฺมา ฐเปตฺวา อริยมคฺคํ อวเสสา สงฺขารา ทุกฺขา’’ติ เยสํ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ เหตุวาทานํ; เต สนฺธาย ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ อถ นํ ‘‘ยทิ เอวํ สมุทยสฺสาปิ ทุกฺขภาโว อาปชฺชตี’’ติ โจเทตุํ **ทุกฺขสมุทโยปี**ติ อาหฯ อิตโร เหตุลกฺขณํ สนฺธาย ปฏิกฺขิปติฯ ปุน ปุโฏฺฐ ปวตฺตปริยาปนฺนภาวํ สนฺธาย ปฏิชานาติฯ **ตีเณวา**ติ ปเญฺหสุ สุตฺตวิโรธภเยน ปฏิกฺขิปติ, ลทฺธิวเสน ปฏิชานาติฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

ฐเปตฺวา อริยมคฺคนฺติกถาวณฺณนาฯ

๖. น วตฺตพฺพํ สโงฺฆ ทกฺขิณํ ปฏิคฺคณฺหาตีติกถาวณฺณนา

๗๙๑-๗๙๒. อิทานิ น วตฺตพฺพํ สโงฺฆ ทกฺขิณํ ปฏิคฺคณฺหาตีติกถา นาม โหติฯ ตตฺถ ‘‘ปรมตฺถโต มคฺคผลาเนว สโงฺฆ, มคฺคผเลหิ อโญฺญ สโงฺฆ นาม นตฺถิ, มคฺคผลานิ จ น กิญฺจิ ปฏิคฺคณฺหนฺติ, ตสฺมา น วตฺตพฺพํ สโงฺฆ ทกฺขิณํ ปฏิคฺคณฺหาตี’’ติ เยสํ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ เอตรหิ มหาปุญฺญวาทีสงฺขาตานํ เวตุลฺลกานํ; เต สนฺธาย **น วตฺตพฺพ**นฺติ ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ อถ นํ ‘‘ยทิ สโงฺฆ น ปฏิคฺคเณฺหยฺย, น นํ สตฺถา อาหุเนยฺยาติอาทีหิ โถเมยฺยา’’ติ โจเทตุํ **นนุ สโงฺฆ อาหุเนโยฺย**ติอาทิมาหฯ **สงฺฆสฺส ทานํ เทนฺตี**ติ ‘‘เย เต สงฺฆสฺส เทนฺติ, เต ปฏิคฺคาหเกสุ อสติ กสฺส ทเทยฺยุ’’นฺติ โจทนตฺถํ วุตฺตํฯ **อาหุติํ ชาตเวโทวา**ติ สุตฺตํ ปรสมยโต อาคตํฯ ตตฺถ **มหาเมฆ**นฺติ เมฆวุฏฺฐิํ สนฺธาย วุตฺตํฯ วุฏฺฐิญฺหิ เมทนี ปฏิคฺคณฺหาติ, น เมฆเมวฯ มโคฺค ปฏิคฺคณฺหาตีติ ‘‘มคฺคผลานิ สโงฺฆ’’ติ ลทฺธิยา วทติ, น จ มคฺคผลาเนว สโงฺฆฯ มคฺคผลปาตุภาวปริสุเทฺธ ปน ขเนฺธ อุปาทาย ปญฺญตฺตา อฏฺฐ ปุคฺคลา สโงฺฆ, ตสฺมา อสาธกเมตนฺติฯ

น วตฺตพฺพํ สโงฺฆ ทกฺขิณํ ปฏิคฺคณฺหาตีติกถาวณฺณนาฯ

๗. น วตฺตพฺพํ สโงฺฆ ทกฺขิณํ วิโสเธตีติกถาวณฺณนา

๗๙๓-๗๙๔. อิทานิ น วตฺตพฺพํ สโงฺฆ ทกฺขิณํ วิโสเธตีติกถา นาม โหติฯ ตตฺถ ‘‘มคฺคผลาเนว สโงฺฆ นาม, น จ ตานิ ทกฺขิณํ วิโสเธตุํ สโกฺกนฺติ, ตสฺมา น วตฺตพฺพํ สโงฺฆ ทกฺขิณํ วิโสเธตี’’ติ เยสํ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ เตสเญฺญว; เต สนฺธาย ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ **อาหุเนโยฺย**ติอาทิ ‘‘ยทิ สโงฺฆ ทกฺขิณํ วิโสเธตุํ น สกฺกุเณยฺย, น นํ สตฺถา เอวํ โถเมยฺยา’’ติ ทสฺสนตฺถํ วุตฺตํฯ **วิโสเธตี**ติ มหปฺผลํ กโรติฯ สงฺฆสฺมิญฺหิ อปฺปํ ทินฺนํ พหุ โหติ, พหุ ทินฺนํ พหุตรํฯ **ทกฺขิเณยฺยา**ติ ทกฺขิณารหา ทกฺขิณาย อนุจฺฉวิกา, ทกฺขิณํ วิโสเธตุํ สมตฺถาติ อโตฺถฯ **ทกฺขิณํ อาราเธนฺตี**ติ สมฺปาเทนฺติ, อปฺปมตฺติกายปิ ทกฺขิณาย มหนฺตํ ผลํ ปาปุณนฺตีติ อโตฺถฯ เสสํ เหฏฺฐา วุตฺตนยเมวาติฯ

น วตฺตพฺพํ สโงฺฆ ทกฺขิณํ วิโสเธตีติกถาวณฺณนาฯ

๘. น วตฺตพฺพํ สโงฺฆ ภุญฺชตีติกถาวณฺณนา

๗๙๕-๗๙๖. อิทานิ น วตฺตพฺพํ สโงฺฆ ภุญฺชตีติกถา นาม โหติฯ ตตฺราปิ ‘‘มคฺคผลาเนว สโงฺฆ นาม, น จ ตานิ กิญฺจิ ภุญฺชนฺติ, ตสฺมา น วตฺตพฺพํ สโงฺฆ ภุญฺชติ, ปิวติ, ขาทติ, สายตี’’ติ เยสํ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ เตสํเยว; เต สนฺธาย ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ อถ นํ ‘‘ยทิ สโงฺฆ น ภุเญฺชยฺย, สงฺฆภตฺตาทิกรณํ นิรตฺถกํ ภเวยฺยา’’ติ โจเทตุํ **นนุ อตฺถิ เกจิ สงฺฆภตฺตานิ กโรนฺตี**ติอาทิมาหฯ **คณโภชน**นฺติอาทิ ‘‘ยทิ สโงฺฆ น ภุเญฺชยฺย, กสฺส คณโภชนาทีนิ สิยุ’’นฺติ โจทนตฺถํ วุตฺตํฯ **อฏฺฐ ปานานี**ติ อิทมฺปิ ‘‘ยทิ สโงฺฆ น ปิเวยฺย, กเสฺสตานิ ปานานิ สตฺถา อนุชาเนยฺยา’’ติ โจทนตฺถํ วุตฺตํฯ เสสมิธาปิ เหฏฺฐา วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพนฺติฯ

น วตฺตพฺพํ สโงฺฆ ภุญฺชตีติกถาวณฺณนาฯ

๙. น วตฺตพฺพํ สงฺฆสฺส ทินฺนํ มหปฺผลนฺติกถาวณฺณนา

๗๙๗-๗๙๘. อิทานิ น วตฺตพฺพํ สงฺฆสฺส ทินฺนํ มหปฺผลนฺติกถา นาม โหติฯ ตตฺราปิ ‘‘มคฺคผลาเนว สโงฺฆ นาม, น จ สกฺกา เตสํ กิญฺจิ ทาตุํ, น จ เตหิ ปฏิคฺคณฺหิตุํ, นาปิ เตสํ ทาเนน โกจิ อุปกาโร อิชฺฌติ, ตสฺมา น วตฺตพฺพํ สงฺฆสฺส ทินฺนํ มหปฺผล’’นฺติ เยสํ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ เตสํเยว; เต สนฺธาย ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ **อาหุเนโยฺย**ติอาทิ ‘‘ยทิ สงฺฆสฺส ทินฺนํ มหปฺผลํ น ภเวยฺย, น นํ สตฺถา เอวํ โถเมยฺยา’’ติ ทสฺสนตฺถํ วุตฺตํฯ เสสํ ยถาปาฬิเมว นิยฺยาตีติฯ

น วตฺตพฺพํ สงฺฆสฺส ทินฺนํ มหปฺผลนฺติกถาวณฺณนาฯ

๑๐. น วตฺตพฺพํ พุทฺธสฺส ทินฺนํ มหปฺผลนฺติกถาวณฺณนา

๗๙๙. อิทานิ น วตฺตพฺพํ พุทฺธสฺส ทินฺนํ มหปฺผลนฺติกถา นาม โหติฯ ตตฺถ ‘‘พุโทฺธ ภควา น กิญฺจิ ปริภุญฺชติ, โลกานุวตฺตนตฺถํ ปน ปริภุญฺชมานํ วิย อตฺตานํ ทเสฺสติ, ตสฺมา นิรุปการตฺตา น วตฺตพฺพํ ตสฺมึ ทินฺนํ มหปฺผล’’นฺติ เยสํ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ เตสํเยว; เต สนฺธาย ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ **ทฺวิปทานํ อโคฺค**ติอาทิ ‘‘มนุสฺสทุสฺสีเลปิ ทานํ สหสฺสคุณํ โหติ, กิมงฺคํ ปน เอวรูเป อคฺคปุคฺคเล’’ติ ทสฺสนตฺถํ วุตฺตํฯ เสสเมตฺถ ยถาปาฬิเมว นิยฺยาตีติฯ

น วตฺตพฺพํ พุทฺธสฺส ทินฺนํ มหปฺผลนฺติกถาวณฺณนาฯ

๑๑. ทกฺขิณาวิสุทฺธิกถาวณฺณนา

๘๐๐-๘๐๑. อิทานิ ทกฺขิณาวิสุทฺธิกถา นาม โหติฯ ตตฺถ ‘‘ยทิ ปฏิคฺคาหกโต ทกฺขิณา วิสุเชฺฌยฺย, มหปฺผลา ภเวยฺยฯ ทายเกน ทานํ ทินฺนํ, ปฏิคฺคาหเกน วิปาโก นิพฺพตฺติโตติ อโญฺญ อญฺญสฺส การโก ภเวยฺย, ปรํกตํ สุขทุกฺขํ อาปเชฺชยฺย, อโญฺญ กเรยฺย, อโญฺญ ปฏิสํเวเทยฺยฯ ตสฺมา ทายกโตว ทานํ วิสุชฺฌติ, โน ปฏิคฺคาหกโต, ทายกเสฺสว จิตฺตวิสุทฺธิ วิปากทายิกา โหตี’’ติ เยสํ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ อุตฺตราปถกานํ; เต สนฺธาย ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ **อาหุเนยฺยา**ติอาทิ ‘‘ยทิ ปฏิคฺคาหกโต ทานํ น วิสุเชฺฌยฺย, กิมสฺส อาหุเนยฺยาทิภาโว กเรยฺยา’’ติ ทสฺสนตฺถํ วุตฺตํฯ **อโญฺญ อญฺญสฺส การโก**ติ ยทิ ทายกสฺส ทานเจตนา ปฏิคฺคาหเกน กตา ภเวยฺย, ยุตฺตรูปํ สิยาฯ ตสฺส ปน ทานเจตนา ปริสุทฺธา ปฏิคฺคาหก

สงฺขาตํ วตฺถุํ ปฏิจฺจ มหาวิปากเฏฺฐน วิสุชฺฌติ, ตสฺมา อโจทนา เอสา ‘‘ปฏิคฺคาหกโต ทานํ วิสุชฺฌตี’’ติฯ

ทกฺขิณาวิสุทฺธิกถาวณฺณนาฯ

สตฺตรสโม วโคฺคฯ

๑๘. อฎฺฐารสมวโคฺค

๑. มนุสฺสโลกกถาวณฺณนา

๘๐๒-๘๐๓. อิทานิ มนุสฺสโลกกถา นาม โหติฯ ตตฺถ ‘‘ตถาคโต โลเก, ชาโต โลเก สํวโฑฺฒ, โลกํ อภิภุยฺย วิหรติ อนุปลิโตฺต โลเกนา’’ติ (สํ. นิ. ๓.๙๔) สุตฺตํ อโยนิโส คเหตฺวา ‘‘ภควา ตุสิตภวเน นิพฺพโตฺต ตเตฺถว วสติ, น มนุสฺสโลกํ อาคจฺฉติ, นิมฺมิตรูปมตฺตกํ ปเนตฺถ ทเสฺสตี’’ติ เยสํ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ เอตรหิ เวตุลฺลกานํเยว, เต สนฺธาย ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฎิญฺญา อิตรสฺสฯ อถ นํ ปุโฎฺฐกาเสน เจว สุตฺตสาธเนน จ สญฺญาเปตุํ **นนุ อตฺถี**ติอาทิมาหฯ **โลเก ชาโต**ติ ปรวาที ตุสิตปุรํ สนฺธาย วทติฯ สตฺถารา ปเนตํ มนุสฺสโลกเญฺญว สนฺธาย โลกํ วุตฺตํฯ **โลกํ อภิภุยฺยา**ติ ปรวาที มนุสฺสโลกํ อภิภวิตฺวาติ ทิฎฺฐิยา วทติ, สตฺถา ปน อารมฺมณโลกํ อภิภวิตฺวา วิหาสิฯ **อนุปลิโตฺต โลเกนา**ติ ปรวาที มนุสฺสโลเกน อนุปลิตฺตตํว สนฺธาย วทติ, สตฺถา ปน โลกธเมฺมสุ กิเลเสหิ อนุปลิโตฺต วิหาสิฯ ตสฺมา อสาธกเมตนฺติฯ

มนุสฺสโลกกถาวณฺณนาฯ

๒. ธมฺมเทสนากถาวณฺณนา

๘๐๔-๘๐๖. อิทานิ ธมฺมเทสนากถา นาม โหติฯ ตตฺถ ‘‘ตุสิตปุเร ฐิโต ภควา ธมฺมเทสนตฺถาย อภินิมฺมิตํ เปเสสิ, เตน เจว ตสฺส จ เทสนํ สมฺปฎิจฺฉิตฺวา อายสฺมตา อานเนฺทน ธโมฺม เทสิโต, น พุเทฺธน ภควตา’’ติ เยสํ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ เวตุลฺลกานเญฺญว; เต สนฺธาย ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฎิญฺญา อิตรสฺสฯ อถ นํ ‘‘ยทิ เตน ธโมฺม เทสิโต, เสฺวว สตฺถา ภเวยฺยา’’ติ โจเทตุํ **อภินิมฺมิโต ชิโน**ติอาทิมาหฯ อิตโร ตถา อสมฺปฎิจฺฉโนฺต ปฎิกฺขิปติฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

ธมฺมเทสนากถาวณฺณนาฯ

๓. กรุณากถาวณฺณนา

๘๐๗-๘๐๘. อิทานิ กรุณากถา นาม โหติฯ ตตฺถ ปิยายิตานํ วตฺถูนํ วิปตฺติยา สราคานํ ราควเสน กรุณาปติรูปิกํ ปวตฺตึ ทิสฺวา ‘‘ราโคว กรุณา นาม, โส จ ภควโต นตฺถิ, ตสฺมา นตฺถิ พุทฺธสฺส ภควโต กรุณา’’ติ เยสํ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ อุตฺตราปถกานํ; เต สนฺธาย ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฎิญฺญา อิตรสฺสฯ อถ นํ ‘‘กรุณา นาเมสา นิกฺกิเลสตาย เจว สตฺตารมฺมณตาย จ เจโตวิมุตฺติตาย จ เอกาทสานิสํสตาย จ เมตฺตาทีหิ สมานชาติกา, ตสฺมา ยทิ ภควโต กรุณา นตฺถิ, เมตฺตาทโยปิสฺส น สิยุ’’นฺติ โจทนตฺถํ **นตฺถิ พุทฺธสฺส ภควโต เมตฺตา**ติอาทิมาหฯ **อาการุณิโก**ติ ปเญฺห ตถารูปํ โวหารํ อปสฺสโนฺต ปฎิกฺขิปติฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

กรุณากถาวณฺณนาฯ

๔. คนฺธชาตกถาวณฺณนา

๘๐๙. อิทานิ คนฺธชาตกถา นาม โหติฯ ตตฺถ เยสํ พุเทฺธ ภควติ อโยนิโส เปมวเสน ‘‘ภควโต อุจฺจารปสฺสาโว อเญฺญ คนฺธชาเต อติวิย อธิคณฺหาติ, นตฺถิ ตโต จ สุคนฺธตรํ คนฺธ

ชาต’’นฺติ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ เอกจฺจานํ อนฺธกานเญฺจว อุตฺตราปถกานญฺจ; เต สนฺธาย ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ เสสเมตฺถ ยถาปาฬิเมว นิยฺยาตีติฯ

คนฺธชาตกถาวณฺณนาฯ

๕. เอกมคฺคกถาวณฺณนา

๘๑๐-๘๑๑. อิทานิ เอกมคฺคกถา นาม โหติฯ ตตฺถ เยสํ พุเทฺธ ภควติ อโยนิโส เปมว เสเนว ‘‘ภควา โสตาปโนฺน หุตฺวา สกทาคามี, สกทาคามี หุตฺวา อนาคามี, อนาคามี หุตฺวา อรหตฺตํ สจฺฉากาสิ, เอเกเนว ปน อริยมเคฺคน จตฺตาริ ผลานิ สจฺฉากาสี’’ติ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ เตสเญฺญว; เต สนฺธาย ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ อถ นํ จตูหิ ผเลหิ สทฺธิํ อุปฺปนฺนานํ จตุนฺนํ ผสฺสาทีนํ เอกโต สโมธานวเสน โจเทตุํ **จตุนฺนํ ผสฺสานนฺ**ติอาทิมาหฯ **โสตาปตฺติมเคฺคนา**ติอาทิ ‘‘กตรมเคฺคน สจฺฉิกโรตี’’ติ ปุจฺฉนตฺถํ วุตฺตํฯ **อรหตฺตมเคฺคนา**ติ จ วุเตฺต เตน สกฺกายทิฏฺฐิอาทีนํ ปหานาภาววเสน โจเทติฯ **ภควา โสตาปโนฺน**ติ พุทฺธภูตสฺส โสตาปนฺนภาโว นตฺถีติ ปฏิกฺขิปติฯ ปรโต ปญฺหทฺวเยปิ เอเสว นโยฯ เสสเมตฺถ ยถาปาฬิเมว นิยฺยาตีติฯ

เอกมคฺคกถาวณฺณนาฯ

๖. ฌานสงฺกนฺติกถาวณฺณนา

๘๑๓-๘๑๖. อิทานิ ฌานสงฺกนฺติกถา นาม โหติฯ ตตฺถ เยสํ ‘‘อิธ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ วิวิเจฺจว กาเมหิ ปฐมํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรติ, วิตกฺกวิจารานํ วูปสมา ทุติยํ ฌานํ, ตติยํ ฌานํ, จตุตฺถํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรตี’’ติ (สํ. นิ. ๕.๙๒๓-๙๓๔) อิมํ ปฏิปาฏิเทสนํ นิสฺสาย ‘‘ตสฺส ตสฺส ฌานสฺส อุปจารปฺปวตฺติํ วินาว ฌานา ฌานํ สงฺกมตี’’ติ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ มหิสาสกานเญฺจว เอกจฺจานญฺจ อนฺธกานํ; เต สนฺธาย ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ อถ นํ ‘‘ยทิ เต ทุติยชฺฌานูปจารํ อปฺปตฺวา อุปฺปฏิปาฏิยา ปฐมชฺฌานา ทุติยชฺฌานเมว สงฺกมติ, ปฐมโต ตติยํ, ทุติยโต จตุตฺถมฺปิ สงฺกเมยฺยา’’ติ โจเทตุํ **ปฐมา ฌานา**ติอาทิมาหฯ **ยา ปฐมสฺสา**ติอาทิ ‘‘ยทิ ปฐมโต อนนฺตรํ ทุติยํ, ทุติยาทีหิ วา ตติยาทีนิ สมาปชฺชติ, เอกาวชฺชเนน สมาปเชฺชยฺยา’’ติ โจทนตฺถํ วุตฺตํฯ **กาเม อาทีนวโต**ติ ปฐมํ กาเม อาทีนวโต มนสิ กโรโต ปจฺฉา อุปฺปชฺชติฯ ฌานกฺขเณ ปเนส นิมิตฺตเมว มนสิ กโรติฯ **ตเญฺญว ปฐมนฺ**ติ ‘‘ยทิ ปุริมชวนโต ปจฺฉิมชวนํ วิย อนนฺตรํ อุปฺปเชฺชยฺย, ฐเปตฺวา ปุริมปจฺฉิมภาวํ ลกฺขณโต ตเญฺญว ตํ ภเวยฺยา’’ติ โจเทตุํ ปุจฺฉติฯ อิมินา อุปาเยน สพฺพตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **วิวิเจฺจว กาเมหี**ติอาทีหิ ปฏิปาฏิยา ฌานานํ เทสิตภาวํ ทีเปติ, น อนนฺตรุปฺปตฺติํ, ตสฺมา อสาธกนฺติฯ

ฌานสงฺกนฺติกถาวณฺณนาฯ

๗. ฌานนฺตริกกถาวณฺณนา

๘๑๗-๘๑๘. อิทานิ ฌานนฺตริกกถา นาม โหติฯ ตตฺถ เยสํ สมเย ‘‘ปญฺจกนเย ปญฺจ ฌานานิ วิภตฺตานิ, เกวลํ ตโย สมาธี อุทฺทิฏฺฐา’’ติ อวิตกฺกวิจารมตฺตสฺส สมาธิโน โอกาสํ อชานนฺตานํ ‘‘ปฐมสฺส จ ทุติยสฺส จ ฌานสฺส อนฺตเร ฌานนฺตริกา นาม เอสา’’ติ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ สมฺมิติยานเญฺจว เอกจฺจานญฺจ อนฺธกานํ; เต สนฺธาย ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิต

รสฺสฯ อถ นํ ‘‘ฌานมฺปิ เจตสิกา ธมฺมา, ผสฺสาทโยปิ, ตสฺมา ยทิ ฌานนฺตริกา นาม ภเวยฺย, ผสฺสนฺตริกาทีหิปิ ภวิตพฺพ’’นฺติ โจทนตฺถํ **อตฺถิ ผสฺสนฺตริกา**ติอาทิมาห ฯ

ทุติยสฺส จ ฌานสฺสาติ ‘‘ยทิ ฌานนฺตริกา นาม ภเวยฺย, ทุติยตติยาทีนิปิ ฌานาเนว, เตสมฺปิ อนฺตริกาย ภวิตพฺพ’’นฺติ โจทนตฺถํ วุตฺตํฯ โส เกวลํ ลทฺธิยา อภาเวน ปฏิกฺขิปติ เจว ปฏิชานาติ จฯ **ปฐมสฺส จา**ติ ปุฏฺโฐ ลทฺธิวเสน ปฏิชานาติฯ

๘๑๙. **สวิตกฺก สวิจาโร**ติอาทิ ‘‘ติณฺณมฺปิ สมาธีนํ สมาธิภาเว สมาเน อวิตกฺก วิจารมตฺตว สมาธิ ฌานนฺตริโก, น อิตโรติ โก เอตฺถ วิเสสเหตู’’ติ โจทนตฺถํ วุตฺตํฯ

๘๒๐-๘๒๒. **ทฺวินฺนํ ฌานานํ ปจฺจุปฺปนฺนานน**ฺติ ปฐมทุติยานิ สนฺธาย ปุจฺฉติฯ อิตโร ‘‘เตสํ ปจฺจุปฺปนฺนานํเยว อนฺตเร อวิตกฺก วิจารมตฺต สมาธิ ฌานนฺตริโก นาม โหตี’’ติ ลทฺธิยา ปฏิชานาติฯ **ปฐมํ ฌานํ นิรุทฺธ**นฺติ ปุฏฺโฐ ติณฺณํ เอกกฺขเณ ปวตฺติ น ยุตฺตาติ ปฏิชานาติ ฯ **อวิตกฺก วิจารมตฺต สมาธิ ปฐมํ ฌาน**นฺติ จตุกฺกนยวเสน ปุจฺฉติฯ สกวาที ตสฺมึ นเย ตสฺส อภาวา ปฏิกฺขิปติฯ **นนุ ตโย สมาธี**ติ เอตฺถายมธิปฺปาโย – ยถา เตสุ ตีสุ สมาธีสุ เทฺว สมาธี ฌานาเนว, น ฌานนฺตริกา, เอวํ อิตเรนปิ ฌาเนเนว ภวิตพฺพํ, น ฌานนฺตริกายาติฯ

ฌานนฺตริกกถาวณฺณนาฯ

๘. สมาปนฺโน สทฺทํ สุณาตีติกถาวณฺณนา

๘๒๓-๘๒๕. อิทานิ สมาปนฺโน สทฺทํ สุณาตีติกถา นาม โหติฯ ตตฺถ ‘‘ยสฺมา ปฐมสฺส ฌานสฺส สโทฺท กณฺฑโก วุตฺโต ภควตา, ยทิ จ สมาปนฺโน ตํ น สุเณยฺย, กถํ กณฺฑโก สิยาฯ ตสฺมา สมาปนฺโน สทฺทํ, สุณาตี’’ติ เยสํ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ ปุพฺพเสลิยานํ; เต สนฺธาย ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ **จกฺขุนา รูปํ ปสฺสตี**ติอาทิ ‘‘สมาปนฺนสฺส ตาว ปญฺจทฺวาร ปฺปวตฺตํ นตฺถิ, ตสฺมึ อสติ ยทิ โส สทฺทํ สุเณยฺย, รูปมฺปิ ปเสฺสยฺยา’’ติ โจทนตฺถํ วุตฺตํฯ **สโทฺท กณฺฑโก**ติ วิเกฺขปกรตฺตา วุตฺตํฯ โอฬาริเกน หิ สเทฺทน โสเต ฆฏฺฏิเต ปฐมชฺฌานโต วุฏฺฐานํ โหติ, เตเนตํ วุตฺตํ, ตสฺมา อสาธกํฯ **ทุติยสฺส ฌานสฺสา**ติอาทิ ‘‘ยถา อโญฺญปิ กณฺฑโก อโนฺตสมาปตฺติยํ นตฺถิ, เอวํ สทฺทสฺสวนมฺปี’’ติ โพธนตฺถํ วุตฺตํ, ตํ สพฺพํ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

สมาปนฺโน สทฺทํ สุณาตีติกถาวณฺณนาฯ

๙. จกฺขุนารูปํปสฺสตีติกถาวณฺณนา

๘๒๖-๘๒๗. อิทานิ จกฺขุนา รูปํ ปสฺสตีติกถา นาม โหติฯ ตตฺถ ‘‘จกฺขุนา รูปํ ทิสฺวา’’ติ วจนํ นิสฺสาย ‘‘ปสาทจกฺขุเมว รูปํ ปสฺสตี’’ติ เยสํ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ มหาสงฺฆิกานํ , เต สนฺธาย ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ อถ นํ ‘‘ยทิ จกฺขุนา รูปํ ปเสฺสยฺย, รูเปน รูปํ ปเสฺสยฺยา ตี’’ติ โจเทตุํ **รูเปน รูปํ ปสฺสตี**ติ อาหฯ อิตโร รูปายตนํ สนฺธาย ปฏิกฺขิปิตฺวา ปุน ปุฏฺโฐ จกฺขุเมว สนฺธาย ปฏิชานาติฯ **ปฏิวิชานาตี**ติ เอตฺถ อยมธิปฺปาโย – ปสฺสตีติ หิ มยํ ปฏิชานนํ สนฺธาย ปุจฺฉาม, น จกฺขูปสํหารมตฺตํฯ ตสฺมา วเทหิ ตาว ‘‘กึ เต จกฺขุมา รูเปน รูปํ ปฏิวิชานา ตี’’ติฯ อิตโร ปุริมนเยเนว ปฏิกฺขิปติ เจว ปฏิชานาติ จฯ อถ นํ ‘‘เอวํ สเนฺต รูปํ มโนวิญฺญาณํ อาปชฺชติ, ตญฺหิ ปฏิวิชานาติ นามา’’ติ โจเทตุํ **รูปํ มโนวิญฺญาณ**นฺติ อาหฯ อิตโร เลสํ อลภโนฺต ปฏิกฺขิปเตวฯ **อตฺถิ จกฺขุสฺส อาวฏฺฏนา**ติอาทิ ‘‘ยทิ จกฺขุ ปฏิวิชานนเฏฺฐน ปสฺสติ, จกฺขุวิญฺญาณสฺส วิย ตสฺสาปิ อาวชฺชนาย ภวิตพฺพ’’นฺติ โจเทตุํ ปุจฺฉติฯ อิตโร ยสฺมา น

อาวชฺชนปฏิพทฺธํ จกฺขุ, น ตํ อาวชฺชนานนฺตรํ อุปฺปชฺชติ, ตสฺมา **น เหวน**ฺติ ปฏิกฺขิปติฯ **โสเตน สทฺทน**ฺติอาทีสุปิ เอเสว นโยฯ **อิธ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ จกฺขุนา รูปํ ปสฺสตี**ติ สสมฺภารกถานเยน วุตฺตํฯ ยถา หิ อุสุนา วิชฺฌนฺโตปิ ''ธนุนา วิชฺฌตี''ติ วุจฺจติ, เอวํ จกฺขุวิญฺญาเณน ปสฺสนฺโตปิ ''จกฺขุนา ปสฺสตี''ติ วุตฺโต, ตสฺมา อสาธกเมตํฯ เสเสสุปิ เอเสว นโยปิฯ

จกฺขุนา รูปํ ปสฺสตีติกถาวณฺณนาฯ

อฏฺฐารสโม วคฺโคฯ

๑๙. เอกูนวีสติมวโคฺค

๑. กิเลสปชหนกถาวณฺณนา

๘๒๘-๘๓๑. อิทานิ กิเลสปชหนกถา นาม โหติฯ ตตฺถ ‘‘ยสฺมา กิเลสปหานํ นาม อตฺถิ, ปหีนกิเลสสฺส จ อตีตาปิ กิเลสา ปหีนาว โหนฺติ, อนาคตาปิ, ปจฺจุปฺปนฺนาปิ, ตสฺมา อตีเตปิ กิเลเส ปชหติ, อนาคเตปิ, ปจฺจุปฺปเนฺนปี’’ติ เยสํ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ เอกจฺจานํ อุตฺตราปถกานํ; เต สนฺธาย **อตีเต**ติอาทิปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺส ฯ เสสํ ยถาปาฬิเมว นิยฺยาติฯ **นตฺถิ กิเลเส ชหตี**ติ อิมสฺมิํ ปน ปรวาทิสฺส ปเญฺห ยสฺมา กจวรํ ปชหนฺตสฺส กจวเร ฉฑฺฑนวายาโม วิย กิเลเส ปชหนฺตสฺส น อตีตาทิเภเทสุ กิเลเสสุ วายาโม อตฺถิ, นิพฺพานารมฺมเณ ปน อริยมเคฺค ปวตฺติเต กิเลสา อนุปฺปนฺนาเยว นุปฺปชฺชนฺตีติ ปหีนา นาม โหนฺติ, ตสฺมา **น เหว**นฺติ ปฏิกฺขิปติฯ **เตน หิ อตีเต กิเลเส ปชหตี**ติอาทิ ปน ยสฺมา ‘‘นตฺถิ กิเลสปชหนา’’ติ น วตฺตพฺพํ, ตสฺมา อตีตาทิเภเท ปชหตีติ ฉเลน วุตฺตํฯ

กิเลสปชหนกถาวณฺณนาฯ

๒. สุญฺญตกถาวณฺณนา

๘๓๒. อิทานิ สุญฺญตกถา นาม โหติฯ ตตฺถ **สุญฺญตา**ติ เทฺว สุญฺญตา ขนฺธานญฺจ อนตฺตลกฺขณํ นิพฺพานญฺจฯ เตสุ อนตฺตลกฺขณํ ตาว เอกจฺจํ เอเกน ปริยาเยน สิยา สงฺขารกฺขนฺธปริยาปนฺนํ, นิพฺพานํ, อปริยาปนฺนเมวฯ อิมํ ปน วิภาคํ อคฺคเหตฺวา ‘‘สุญฺญตา สงฺขารกฺขนฺธปริยาปนฺนา’’ติ เยสํ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ อนฺธกานํ, เต สนฺธาย ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ **อนิมิตฺต**นฺติ สพฺพนิมิตฺตรหิตํ นิพฺพานํฯ ‘‘อปฺปณิหิโต’’ติปิ ตเสฺสว นามํฯ กสฺมา ปเนตํ อาภตนฺติ? อวิภชฺชวาทีวาเท โทสาโรปนตฺถํฯ ยสฺส หิ อวิภชิตฺวา ‘‘เอกเทเสเนว สุญฺญตา สงฺขารกฺขนฺธปริยาปนฺนา’’ติ ลทฺธิ, ตสฺส นิพฺพานมฺปิ สงฺขารกฺขนฺธปริยาปนฺนนฺติ อาปชฺชติฯ อิมสฺส โทสสฺสาโรปนตฺถํ ‘‘อนิมิตฺตํ อปฺปณิหิต’’นฺติ อาภตํฯ อิตโร ตสฺส ปริยาปนฺนภาวํ อนิจฺฉโนฺต ปฏิกฺขิปติฯ **สงฺขารกฺขโนฺธ น อนิโจฺจ**ติอาทิ นิพฺพานสงฺขาตาย สุญฺญตาย อนิจฺจภาวาปตฺติโทสทสฺสนตฺถํ วุตฺตํฯ

๘๓๓. **สงฺขารกฺขนฺธสฺส สุญฺญตา**ติ ‘‘ยทิ อญฺญสฺส ขนฺธสฺส สุญฺญตา อญฺญกฺขนฺธปริยาปนฺนา, สงฺขารกฺขนฺธสุญฺญตายปิ เสสกฺขนฺธปริยาปนฺนาย ภวิตพฺพ’’นฺติ โจทนตฺถํ วุตฺตํฯ **สงฺขารกฺขนฺธสฺส สุญฺญตา น วตฺตพฺพา**ติอาทิ ‘‘ยทิ สงฺขารกฺขนฺธสุญฺญตา เสสกฺขนฺธปริยาปนฺนา น โหติ, เสสกฺขนฺธสุญฺญตาปิ สงฺขารกฺขนฺธปริยาปนฺนา น โหตี’’ติ ปฏิโลมทสฺสนตฺถํ วุตฺตํฯ

๘๓๔. **สุญฺญมิทํ, ภิกฺขเว, สงฺขารา**ติ สุตฺตํ ปรสมยโต อาภตํฯ ตตฺถ **สงฺขารา**ติ ‘‘สเพฺพ สงฺขารา อนิจฺจา’’ติ อาคตฏฺฐาเน วิย ปญฺจกฺขนฺธา, เต จ อตฺตตฺตนิยสุญฺญตฺตา สุญฺญตาติ สาสนาวจรํ โหติ, น วิรุชฺฌติ, ตสฺมา อนุญฺญาตํฯ ยสฺมา ปเนตํ น สุญฺญตาย สงฺขารกฺขนฺธปริยาปนฺนภาวํ ทีเปติ, ตสฺมา อสาธกนฺติฯ

สุญฺญตกถาวณฺณนาฯ

๓. สามญฺญผลกถาวณฺณนา

๘๓๕-๘๓๖. อิทานิ สามญฺญผลกถา นาม โหติฯ ตตฺถ มคฺควีถิยมฺปิ ผลสมาปตฺติวีถิยมฺปิ อริยมคฺคสฺส วิปากจิตฺตํ สามญฺญผลํ นามาติ สกสมเย สนฺนิฏฺฐานํฯ เยสํ ปน ตถา อคฺคเหตฺวา ''กิเลสปหานเญฺจว ผลุปฺปตฺติ จ สามญฺญผลํ, ตสฺมา อสงฺขต''นฺติ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ ปุพฺพเสลิยานํ; เต สนฺธาย ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ เสสเมตฺถ เหฏฺฐา วุตฺตนยตฺตา ยถา ปาฬิเมว นิยฺยาตีติฯ

สามญฺญผลกถาวณฺณนาฯ

๔. ปตฺติกถาวณฺณนา

๘๓๗-๘๔๐. อิทานิ ปตฺติกถา นาม โหติฯ ตตฺถ ''ยํ ยํ ปฏิลพฺภติ, ตสฺส ตสฺส ปฏิลาโภ ปตฺติ นามฯ สา จ อสงฺขตา''ติ เยสํ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ ปุพฺพเสลิยานเญฺญว; เต สนฺธาย ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ เสสมิธาปิ เหฏฺฐา วุตฺตนยตฺตา ยถาปาฬิเมว นิยฺยาตีติ ฯ **น วตฺตพฺพ**นฺติอาทิ ยาย ลทฺธิยา ปตฺติ อสงฺขตาติ มญฺญติ, ตํ ปกาเสตุํ วุตฺตํฯ ตตฺถ สกวาที ''น เหวํ วตฺตเพฺพ''ติ ปฏิกฺขิปโนฺต เกวลํ ปตฺติยา รูปาทิภาวํ น สมฺปฏิจฺฉติฯ น หิ ปตฺติ นาม โกจิ ธโมฺม อตฺถิ, น ปน อสงฺขตภาวํ อนุชานาติฯ อิตโร ปน ปฏิเกฺขปมเตฺตเนว อสงฺขตาติ ลทฺธึ ปติฏฺฐเปติ, สา อโยนิโส ปติฏฺฐาปิตตฺตา อปฺปติฏฺฐิตาเยวาติฯ

ปตฺติกถาวณฺณนาฯ

๕. ตถตากถาวณฺณนา

๘๔๑-๘๔๓. อิทานิ ตถตากถา นาม โหติฯ ตตฺถ เยสํ ''รูปาทีนํ สพฺพธมฺมานํ รูปาทิสภาวตาสงฺขาตา ตถตา นาม อตฺถิ, สา จ สงฺขเตสุ รูปาทีสุ อปริยาปนฺนตฺตา อสงฺขตา''ติ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ เอกจฺจานํ อุตฺตราปถกานํ, เต สนฺธาย ปุจฺฉา สกวาทิสฺส , ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ เสสมิธาปิ เหฏฺฐา วุตฺตนยตฺตา ปากฏเมวาติฯ

ตถตากถาวณฺณนาฯ

๖. กุสลกถาวณฺณนา

๘๔๔-๘๔๖. อิทานิ กุสลกถา นาม โหติฯ ตตฺถ อนวชฺชมฺปิ กุสลํ อิฏฺฐปากมฺปิฯ อนวชฺชํ นาม กิเลสวิปฺปยุตฺตํฯ อยํ นโย ฐเปตฺวา อกุสลํ สพฺพธเมฺม ภชติฯ อิฏฺฐวิปากํ นาม อายตึ อุปปตฺติปวเตฺตสุ อิฏฺฐผลนิปฺผาทกํ ปุญฺญํฯ อยํ นโย กุสลตฺติเก อาทิปทเมว ภชติฯ เยสํ ปน อิมํ วิภาคํ อคฺคเหตฺวา อนวชฺชภาวมเตฺตเนว นิพฺพานํ กุสลนฺติ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ อนฺธกานํ, เตสํ อิฏฺฐวิปากเฏฺฐน นิพฺพานสฺส กุสลตาภาวํ ทีเปตุํ ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, อตฺตโน ลทฺธิวเสน ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ เสสมิธาปิ เหฏฺฐา วุตฺตนยตฺตา อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

กุสลกถาวณฺณนาฯ

๗. อจฺจนฺตนิยามกถาวณฺณนา

๘๔๗. อิทานิ อจฺจนฺตนิยามกถา นาม โหติฯ ตตฺถ เยสํ ''สกึ นิมุโคฺค นิมุโคฺคว โหตี''ติ (อ. นิ. ๗.๑๕) สุตฺตํ นิสฺสาย ''อตฺถิ ปุถุชฺชนสฺส อจฺจนฺตนิยามตา''ติ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ เอกจฺ

จานํ อุตฺตราปถกานํ, เต สนฺธาย ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ **มาตุฆาตโก**ติอาทิ ‘‘นิยตมิจฺฉาทิฏฺฐิกสฺส จ มาตุฆาตกาทีนญฺจ สมาเน มิจฺฉตฺตนิยาเม มาตุฆาตกาทีหิปิ เต อจฺจนฺตนิยเตหิ ภวิตพฺพ’’นฺติ โจทนตฺถํ วุตฺตํฯ อิตโร ‘‘นิยตมิจฺฉาทิฏฺฐิโก สํสารขาณุโก ภวนฺตเรปิ นิยโตว อิเม ปน เอกสฺมิเญฺญว อตฺตภาเว’’ติ ลทฺธิยา **น เหว**นฺติ ปฏิกฺขิปติ ฯ

๘๔๘. **วิจิกิจฺฉา อุปฺปเชฺชยฺยา**ติ ‘‘อยํ นิยโต วา โน วา’’ติ เอวํ อุปฺปเชฺชยฺยาติ ปุจฺฉติฯ อิตโร อนุปฺปตฺติการณํ อปสฺสโนฺต ปฏิชานาติฯ **นุปฺปเชฺชยฺยา**ติ ปุโฎฺฐ ปน ยํ ทิฏฺฐิํ อาเสวโนฺต นิยามํ โอกฺกโนฺต, ตตฺถ อนุปฺปตฺติํ สนฺธาย ปฏิชานาติฯ ตโต **ปหีนา**ติ ปุโฎฺฐ มเคฺคน อปฺปหีนตฺตา ปฏิกฺขิปติ, ตํ ทิฏฺฐิํ อารพฺภ อสมุทาจารโต ปฏิชานาติฯ อถ นํ ยสฺมา ปหานํ นาม วินา อริยมเคฺคน นตฺถิ, ตสฺมา ตสฺส วเสน โจเทตุํ **โสตาปตฺติมเคฺคนา**ติอาทิมาหฯ โส เอกมเคฺคนาปิ อปฺปหีนตฺตา ปฏิกฺขิปติฯ ปุน **กตเมนา**ติ ปุโฎฺฐ มิจฺฉามคฺคํ สนฺธาย **อกุสเลนา**ติอาทิมาหฯ

๘๔๙. **อุเจฺฉททิฏฺฐิ อุปฺปเชฺชยฺยา**ติ ทุติยนิยามุปฺปตฺติํ ปุจฺฉติฯ อิตโร ยสฺมา ‘‘เยปิ เต โอกฺกลา วยภิญฺญา นตฺถิกวาทา อกิริยวาทา อเหตุกวาทา’’ติ (ม. นิ. ๓.๑๔๓) วจนโต ติโสฺสปิ นิยตมิจฺฉาทิฏฺฐิโย เอกสฺส อุปฺปชฺชนฺติ, ตสฺมา ปฏิชานาติฯ

๘๕๐. อถ นํ ‘‘น จ นาม โส อจฺจนฺตนิยาโม’’ติ โจเทตุํ **หญฺจี**ติอาทิมาหฯ อจฺจนฺตนิยตสฺส หิ ทุติยนิยาโม นิรตฺถโกฯ **นุปฺปเชฺชยฺยา**ติ ปเญฺห ยํ สสฺสตทิฏฺฐิยา สสฺสตนฺติ คหิตํ, ตเทว อุจฺฉิชฺชิสฺสตีติ คเหตฺวา อนุปฺปตฺติํ สนฺธาย ปฏิชานาติฯ **ปหีนา**ติ ปุโฎฺฐ มเคฺคน อปฺปหีนตฺตา ปฏิกฺขิปติ, วุตฺตนเยน อนุปฺปชฺชนโต ปฏิชานาติฯ **สสฺสตทิฏฺฐิ อุปฺปเชฺชยฺยา**ติอาทีสุปิ เอเสว นโยฯ เสสํ วิจิกิจฺฉาวาเร วุตฺตนยเมวฯ

๘๕๑-๘๕๒. **น วตฺตพฺพ**นฺติ ปุจฺฉา ปรวาทิสฺส, สุตฺตสฺส อตฺถิตาย ปฏิญฺญา สกวาทิสฺสฯ น ปน โส ภวนฺตเรปิ นิมุโคฺคว ฯ อิมสฺมิเญฺญว หิ ภเว อภโพฺพ โส ตํ ทิฏฺฐิํ ปชหิตุนฺติ อยเมตฺถ อธิปฺปาโย, ตสฺมา อสาธกเมตนฺติฯ **สพฺพกาลํ อุมฺมุชฺชิตฺวา นิมุชฺชตี**ติอาทิ วจนมเตฺต อภินิเวสํ อกตฺวา อโตฺถ ปริเยสิตโพฺพติ ทสฺสนตฺถํ วุตฺตนฺติฯ

อจฺจนฺตนิยามกถาวณฺณนาฯ

๘. อินฺทฺริยกถาวณฺณนา

๘๕๓-๘๕๖. อิทานิ อินฺทฺริยกถา นาม โหติฯ ตตฺถ โลกิยา สทฺธา สทฺธา เอว นาม, น สทฺธินฺทฺริยํฯ ตถา โลกิยํ วีริยํ…เป…. สติ… สมาธิ… ปญฺญา ปญฺญาเยว นาม, น ปญฺญินฺทฺริยนฺติ เยสํ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ เหตุวาทานเญฺจว มหิสาสกานญฺจ; เต สนฺธาย ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺส ฯ **นตฺถิ โลกิยา สทฺธา**ติอาทิ ยสฺมา โลกิยาปิ สทฺธาทโยว ธมฺมา อธิปติยเฎฺฐน อินฺทฺริยํ, น สทฺธาทีหิ อญฺญํ สทฺธินฺทฺริยาทิ นาม อตฺถิ, ตสฺมา โลกิยานมฺปิ สทฺธาทีนเญฺญว สทฺธินฺทฺริยาทิภาวทสฺสนตฺถํ วุตฺตํฯ **อตฺถิ โลกิโย มโน**ติอาทิ ยถา เต โลกิยาปิ มนาทโย ธมฺมา มนินฺทฺริยาทีนิ, เอวํ โลกิยา สทฺธาทโยปิ สทฺธินฺทฺริยานีติ อุปมาย ตสฺสตฺถสฺส วิภาวนตฺถํ วุตฺตํฯ เสสเมตฺถ ยถาปาฬิเมว นิยฺยาตีติฯ

อินฺทฺริยกถาวณฺณนาฯ

เอกูนวีสติโม วโคฺคฯ

๒๐. วีสติมวโคฺค

๑. อสญฺจิจฺจกถาวณฺณนา

๘๕๗-๘๖๒. อิทานิ อสญฺจิจฺจกถา นาม โหติฯ ตตฺถ ‘‘อานนฺตริยวตฺถูนิ นาม ครูนิ ภาริยานิ, ตสฺมา อสญฺจิจฺจาปิ เตสุ วตฺถูสุ วิโกปิเตสุ อานนฺตริโก โหตี’’ติ เยสํ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ เอกจฺจานํ อุตฺตราปถกานํ; เต สนฺธาย **อสญฺจิจฺจา**ติ ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ลทฺธิวเสน ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ อถ นํ ‘‘ยสฺมา อานนฺตริยกมฺมํ นาม กมฺมปถปฺปตฺตํฯ ยทิ จ อสญฺจิจฺจ กมฺมปถเภโท สิยา, อวเสสา ปาณาติปาตาทโยปิ อสญฺจิจฺจ ภเวยฺยุ’’นฺติ โจทนตฺถํ **อสญฺจิจฺจปาณํ หนฺตฺวา**ติอาทิมาหฯ อิตโร ตถารูปาย ลทฺธิยา อภาเวน ปฏิกฺขิปติฯ เสสํ ยถาปาฬิเมว นิยฺยาติฯ **น วตฺตพฺพํ มาตุฆาตโก**ติ ปุจฺฉา ปรวาทิสฺส, โรคปฏิการาทิกาเล อสญฺจิจฺจ ฆาตํ สนฺธาย ปฏิญฺญา สกวาทิสฺสฯ **นนุ มาตา ชีวิตา โวโรปิตา**ติ ปเญฺหปิ อสญฺจิจฺจ โวโรปิตํ สนฺธาย ปฏิญฺญา สกวาทิเสฺสวฯ เอวํ อธิปฺปายํ ปน อคฺคเหตฺวา หญฺจีติ ลทฺธิปติฏฺฐาปนํ อิตรสฺสฯ ตํ อโยนิโส ปติฏฺฐาปิตตฺตา อปฺปติฏฺฐิตเมวฯ ปิตุฆาตกาทีสุปิ เอเสว นโยฯ สงฺฆเภทเก ปน ธมฺมสญฺญึ สนฺธาย **สงฺฆเภโท อานนฺตริโก**ติ ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ‘‘สงฺฆํ สมคฺคํ เภตฺวาน, กปฺปํ นิรยมฺหิ ปจฺจตี’’ติ วจนํ อโยนิโส คเหตฺวา ปฏิญฺญา ปรวาทิสฺสฯ ปุน **สเพฺพ**ติ ปุฏฺโฐ สกปเกฺข ธมฺมสญฺญึ สนฺธาย ปฏิกฺขิปติ, ปรปเกฺข ธมฺมสญฺญึ สนฺธาย ปฏิชานาติฯ **ธมฺมสญฺญี**ติ ปญฺหทฺวเยปิ เอเสว นโยฯ **นนุ วุตฺตํ ภควตา**ติ สุตฺตํ เอกเนฺตเนว ธมฺมวาทิสฺส อานนฺตริกภาวทสฺสนตฺถํ วุตฺตํฯ **อาปายิโก เนรยิโก**ติ คาถายปิ อธมฺมวาทีเยว อธิเปฺปโตฯ อิตโร ปน อธิปฺปายํ อคฺคเหตฺวา ลทฺธึ ปติฏฺฐเปติฯ สา อโยนิโส ปติฏฺฐาปิตตฺตา อปฺปติฏฺฐิตาเยวาติฯ

อสญฺจิจฺจกถาวณฺณนาฯ

๒. ญาณกถาวณฺณนา

๘๖๓-๘๖๕. อิทานิ ญาณกถา นาม โหติฯ ตตฺถ ทุวิธํ ญาณํ – โลกิยญฺจ โลกุตฺตรญฺจฯ โลกิยํ สมาปตฺติญาณมฺปิ โหติ ทานาทิวเสน ปวตฺตํ กมฺมสฺสกตญาณมฺปิ; โลกุตฺตรํ สจฺจปริเจฺฉทกํ มคฺคญาณมฺปิ ผลญาณมฺปิฯ อิมํ ปน วิภาคํ อกตฺวา ‘‘สจฺจปริเจฺฉทกเมว ญาณํ น อิตรํ, ตสฺมา นตฺถิ ปุถุชฺชนสฺส ญาณ’’นฺติ เยสํ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ เหตุวาทานํ, เต สนฺธาย ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ **ปญฺญา**ติอาทิ ญาณเววจนทสฺสนตฺถํ วุตฺตํฯ เตเนตํ ทีเปติ – ยทิ ตสฺส ญาณํ นตฺถิ, ปญฺญาทโยปิ นตฺถิฯ อถ ปญฺญาทโย อตฺถิ, ญาณมฺปิ อตฺถิฯ กสฺมา? ปญฺญาทีนํ ญาณโต อนญฺญตฺตาติฯ **ปฐมํ ฌาน**นฺติอาทิ สมาปตฺติญาณสฺส ทสฺสนตฺถํ วุตฺตํฯ **ทานํ ทเทยฺยา**ติอาทิ กมฺมสฺสกตญาณสฺสฯ **ทุกฺขํ ปริชานาตี**ติ โลกุตฺตรมคฺคญาณเมว ทีเปติ, น จ โลกุตฺตรเมว ญาณนฺติฯ

ญาณกถาวณฺณนาฯ

๓. นิรยปาลกถาวณฺณนา

๘๖๖. อิทานิ นิรยปาลกถา นาม โหติฯ ตตฺถ ‘‘นิรเย เนรยิกกมฺมาเนว นิรยปาลรูปวเสน วเธนฺติ, นตฺถิ นิรยปาลา นาม สตฺตา’’ติ เยสํ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ อนฺธกานํ; เต สนฺธาย ปุจฺฉา

สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ อถ นํ ‘‘ยทิ ตตฺถ นิรยปาลา น สิยุํ, กมฺมการณาปิ น ภเวยฺยุํฯ การณิเกสุ หิ สติ การณา’’ติ โจเทตุํ **นตฺถิ นิรเยสู**ติอาทิมาหฯ

๘๖๗-๘๖๘. **อตฺถิ มนุสฺเสสู**ติ ปจฺจเกฺขน ญาปนตฺถํฯ ยถา หิ มนุสฺเสสุ สติ การณิเกสุ การณา, เอวํ ตตฺถาปีติ อยเมตฺถ อธิปฺปาโยฯ **อตฺถิ นิรเยสู**ติ ปุจฺฉา ปรวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ **น เวสฺสภู โนปิ จ เปตฺติราชา**ติ ปรวาทินา สกสมยโต สุตฺตํ อาภตํฯ ตํ ปน สาสนาวจริกนฺติ สกวาทินา อนุญฺญาตํฯ ตตฺถ **เวสฺสภู**ติ เอโก เทโวฯ **เปตฺติราชา**ติ เปตฺติวิสเย เปตมหิทฺธิโกฯ **โสมา**ทโย ปากฏาเอวฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – อตฺตโน กเมฺมหิ อิโต ปณฺนฺนํ ปรโลกํ ปตฺตํ ปุริสํ น เอเต เวสฺสภูอาทโย หนนฺติฯ เยหิ ปน โส กเมฺมหิ ตตฺถ ปณฺโนฺน, ตานิ สกานิ กมฺมานิเยว นํ ตตฺถ หนนฺตีติ กมฺมสฺสกตํ ทีเปติ, น นิรยปาลานํ อภาวํฯ สกวาทินา ปน **ตเมนํ, ภิกฺขเว**ติ อาภตานิ สุตฺตปทานิ นีตตฺถาเนวาติฯ

นิรยปาลกถาวณฺณนาฯ

๔. ติรจฺฉานกถาวณฺณนา

๘๖๙-๘๗๑. อิทานิ ติรจฺฉานกถา นาม โหติฯ ตตฺถ เทเวสุ เอราวณาทโย เทวปุตฺตา หตฺถิวณฺณํ อสฺสวณฺณํ วิกุพฺพนฺติ, นตฺถิ ตตฺถ ติรจฺฉานคตาฯ เยสํ ปน ติรจฺฉานวณฺณิโน เทวปุเตฺต ทิสฺวา ‘‘อตฺถิ เทเวสุ ติรจฺฉานคตา’’ติ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ อนฺธกานํ ; เต สนฺธาย ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ อถ นํ ‘‘ยทิ เทวโยนิยํ ติรจฺฉานคตา สิยุํ, ติรจฺฉานโยนิยมฺปิ เทวา สิยุ’’นฺติ โจเทตุํ **อตฺถิ ติรจฺฉานคเตสู**ติอาทิมาหฯ **กีฏา**ติอาทิ เยสํ โส อภาวํ อิจฺฉติ, เต ทเสฺสตุํ วุตฺตํฯ **เอราวโณ**ติ ปเญฺห ตสฺส อตฺถิตาย ปฏิญฺญา สกวาทิสฺส , น ติรจฺฉานคตสฺสฯ **หตฺถิพนฺธา**ติอาทิ ‘‘ยทิ ตตฺถ หตฺถิอาทโย สิยุํ, หตฺถิพนฺธาทโยปิ สิยุ’’นฺติ โจทนตฺถํ วุตฺตํฯ ตตฺถ **ยาวสิกา**ติ ยวสฺส ทายกาฯ **การณิกา**ติ หตฺถาจริยาทโย, เยหิ เต นานาวิธํ การณํ กเรยฺยุํฯ **ภตฺตการกา**ติ หตฺถิอาทีนํ ภตฺตรนฺธกาฯ **น เหว**นฺติ ตถา อนิจฺฉโนฺต ปฏิกฺขิปตีติฯ

ติรจฺฉานกถาวณฺณนาฯ

๕. มคฺคกถาวณฺณนา

๘๗๒-๘๗๕. อิทานิ มคฺคกถา นาม โหติฯ ตตฺถ เยสํ ‘‘ปุเพฺพว โข ปนสฺส กายกมฺมํ วจีกมฺมํ อาชีโว สุปริสุโทฺธ โหตี’’ติ (อ. นิ. ๓.๔๓๑) อิทเญฺจว สุตฺตํ สมฺมาวาจากมฺมนฺตาชีวานญฺจ จิตฺตวิปฺปยุตฺตตํ นิสฺสาย ‘‘นิปฺปริยาเยน ปญฺจงฺคิโกว มโคฺค’’ติ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ มหิสาสกานํ, เต สนฺธาย **ปญฺจงฺคิโก**ติ ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ **สมฺมาวาจา มคฺคงฺคํ, สา จ น มโคฺค**ติอาทิ ปรสมยวเสน วุตฺตํฯ ปรสมยสฺมิญฺหิ สมฺมาวาจาทโย มคฺคงฺคนฺติ อาคตาฯ รูปตฺตา ปน มโคฺค น โหตีติ วณฺณิตาฯ **สมฺมาทิฏฺฐิ มคฺคงฺค**นฺติอาทิ มคฺคงฺคสฺส อมคฺคตา นาม นตฺถีติ ทสฺสนตฺถํ วุตฺตํฯ **ปุเพฺพว โข ปนสฺสา**ติ สุเตฺต ปริสุทฺธสีลสฺส มคฺคภาวนา นาม โหติ, น อิตรสฺสาติ อาคมนิยปฏิปทาย วิสุทฺธิภาวทสฺสนตฺถํ ‘‘กายกมฺมํ วจีกมฺมํ อาชีโว สุปริสุโทฺธ โหตี’’ติ วุตฺตํ, น อิเมหิ วินา ปญฺจงฺคิกภาวทสฺสนตฺถํฯ เตเนวาห ‘‘เอวมสฺสายํ อริโย อฏฺฐงฺคิโก มโคฺค ภาวนาปาริปูรึ คจฺฉตี’’ติฯ สกวาทินา อาภตสุตฺตํ นีตตฺถเมวาติฯ

มคฺคกถาวณฺณนาฯ

๖. ญาณกถาวณฺณนา

๘๗๖-๘๗๗. อิทานิ ญาณกถา นาม โหติฯ ตตฺถ ธมฺมจกฺกปฺปวตฺตเน ทฺวาทสาการ ญาณํ สนฺธาย ‘‘ทฺวาทสวตฺถุกํ ญาณํ โลกุตฺตร’’นฺติ เยสํ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ ปุพฺพเสลิยานํ, เต สนฺธาย ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ อถ นํ ‘‘สเจ ตํ ทฺวาทสวตฺถุกํ, ทฺวาทสหิ มคฺคญาเณหิ ภวิตพฺพ’’นฺติ โจเทตุํ **ทฺวาทสา**ติอาทิมาหฯ อิตโร มคฺคสฺส เอกตฺตํ สนฺธาย ปฏิกฺขิปติ, เอเกกสฺมิํ สเจฺจ สจฺจญาณกิจฺจญาณกตญาณานํ วเสน ญาณนานตฺตํ สนฺธาย ปฏิชานาติฯ **ทฺวาทส โสตาปตฺติมคฺคา**ติอาทีสุปิ เอเสว นโยฯ **นนุ วุตฺตํ ภควตา**ติ สุตฺตํ สทฺธิํ ปุพฺพภาคปรภาเคหิ ญาณนานตฺตํ ทีเปติ, น อริยมคฺคสฺส ทฺวาทส ญาณตํฯ ตสฺมา อสาธกนฺติฯ

ญาณกถาวณฺณนาฯ

วีสติโม วโคฺคฯ

จตุตฺถปณฺณาสโก สมโตฺตฯ

๒๑. เอกวีสติมวโคฺค

๑. สาสนกถาวณฺณนา

๘๗๘. อิทานิ สาสนกถา นาม โหติฯ ตตฺถ ติโสฺส สงฺคีติโย สนฺธาย ‘‘สาสนํ นวํ กต’’นฺติ จ ‘‘อตฺถิ โกจิ ตถาคตสฺส สาสนํ นวํ กโรตี’’ติ จ ‘‘ลพฺภา ตถาคตสฺส สาสนํ นวํ กาตุ’’นฺติ จ เยสํ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ เอกจฺจานํ อุตฺตราปถกานํ; เต สนฺธาย ตีสุปิ กถาสุ ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ **สติปฏฺฐานา**ติอาทิ สาสนํ นาม สติปฏฺฐานาทโย เจว อริยธมฺมา, กุสลาทีนญฺจ เทสนาฯ ตตฺถ เยสํ ภควตา เทสิตา สติปฏฺฐานาทโย, ฐเปตฺวา เต อเญฺญสํ วา สติปฏฺฐานาทีนํ กรเณน อกุสลาทีนํ วา กุสลาทิภาวกรเณน สาสนํ นวํกตํ นาม ภเวยฺย, กึ ตํ เอวํ กตํ เกนจิ, อตฺถิ วา โกจิ เอวํ กโรติ, ลพฺภา วา เอวํ กาตุนฺติ ตีสุปิ ปุจฺฉาสุ โจทนตฺถํ วุตฺตํฯ เสสํ สพฺพตฺถ ยถาปาฬิเมว นิยฺยาตีติฯ

สาสนกถาวณฺณนาฯ

๒. อวิวิตฺตกถาวณฺณนา

๘๗๙-๘๘๐. อิทานิ อวิวิตฺตกถา นาม โหติฯ ตตฺถ ยสฺส ปุคฺคลสฺส โย ธโมฺม ปจฺจุปฺปโนฺน, โส เตน อวิวิโตฺต นามาติ อิทํ สกสมเย สนฺนิฏฺฐานํฯ ยสฺมา ปน ปุถุชฺชเนน เตธาตุกา ธมฺมา อปริญฺญาตา, ตสฺมา โส เอกกฺขเณเยว สเพฺพหิปิ เตธาตุเกหิ ธเมฺมหิ อวิวิโตฺตติ เยสํ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ เตสเญฺญว, เต สนฺธาย ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ **ผเสฺสหี**ติ อาทิ สเพฺพสํ ผสฺสาทีนํ เอกกฺขเณ ปวตฺติโทสทสฺสนตฺถํ วุตฺตํฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

อวิวิตฺตกถาวณฺณนาฯ

๓. สโญฺญชนกถาวณฺณนา

๘๘๑-๘๘๒. อิทานิ สโญฺญชนกถา นาม โหติฯ ตตฺถ ยสฺมา อรหา สพฺพํ พุทฺธวิสยํ น ชานาติ, ตสฺมา ตสฺส ตตฺถ อวิชฺชาวิจิกิจฺฉาหิ อปฺปหีนาหิ ภวิตพฺพนฺติ สญฺญาย ‘‘อตฺถิ กิญฺจิ สโญฺญชนํ อปฺปหาย อรหตฺตปฺปตฺตี’’ติ เยสํ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ มหาสงฺฆิกานํ, เต สนฺธาย ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ **อตฺถิ กิญฺจิ สกฺกายทิฏฺฐี**ติอาทิ อรหโต สพฺพสํโยชนปฺปหานทสฺสนตฺถํ วุตฺตํฯ **สพฺพํ พุทฺธวิสย**นฺติ ปญฺหทฺวเย อรหโต สพฺพญฺญุตญฺญาณาภาเวน ปฏิเสโธ กโต, น อวิชฺชาวิจิกิจฺฉานํ อปฺปหาเนนฯ อิตโร ปน เตสํ อปฺปหีนตํ สนฺธาย **เตน หี**ติ ลทฺธึ ปติฏฺฐเปติฯ สา อโยนิโส ปติฏฺฐาปิตตฺตา อปฺปติฏฺฐิตาว โหตีติฯ

สโญฺญชนกถาวณฺณนาฯ

๔. อิทฺธิกถาวณฺณนา

๘๘๓-๘๘๔. อิทานิ อิทฺธิกถา นาม โหติฯ ตตฺถ อิทฺธิ นาเมสา กตฺถจิ อิชฺฌติ, กตฺถจิ น อิชฺฌติ, อนิจฺจาทีนํ นิจฺจาทิกรเณ เอกเนฺตเนว น อิชฺฌติฯ สภาคสนฺตตึ ปน ปริวเตฺตตฺวา วิสภาคสนฺตติกรเณ วา สภาคสนฺตติวเสเนว จิรตรปฺปวตฺตเน วา เยสํ อตฺถาย กริยติ, เตสํ

ปุญฺญาทีนิ การณานิ นิสฺสาย กตฺถจิ อิชฺฌติ, ภิกฺขูนํ อตฺถาย ปานียสฺส สปฺปิขีราทิกรเณ วิย มหาธาตุนิธาเน ทีปาทีนํ จิรสนฺตานปฺปวตฺตเน วิย จาติ อิทํ สกสมเย สนฺนิฏฺฐานํฯ ยํ ปน อายสฺมา ปิลินฺทวจฺโฉ รโญฺญ ปาสาทํ สุวณฺณเนฺตฺวว อธิมุจฺจิ, ตํ นิสฺสาย เยสํ ''อตฺถิ อธิปฺปายอิทฺธี''ติ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ อนฺธกานํ; เต สนฺธาย **อตฺถิ อธิปฺปายอิทฺธี**ติ ปุจฺฉา สกวาทิสฺสฯ ตตฺถ **อธิปฺปายอิทฺธี**ติ อธิปฺปายอิทฺธิ, ยถาธิปฺปายํ อิชฺฌนอิทฺธีติ อโตฺถฯ **อามนฺตา**ติ ลทฺธิมเตฺต ฐตฺวา ปฏิญฺญา ปรวาทิสฺสฯ อถ นํ อนิจฺจาทีนํ นิจฺจาทิตาย อนุยุญฺชิตุํ **นิจฺจปณฺณา รุกฺขา โหนฺตู**ติอาทิมาหฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานตฺถเมวฯ ลทฺธิปติฏฺฐาปเน **สุวโณฺณ จ ปนาสี**ติ รโญฺญ ปุญฺญูปนิสฺสเยน อาสิ, น เกวลํ เถรสฺส อธิปฺปาเยเนวฯ ตสฺมา อสาธกเมตนฺติฯ

อิทฺธิกถาวณฺณนาฯ

๕. พุทฺธกถาวณฺณนา

๘๘๕. อิทานิ พุทฺธกถา นาม โหติฯ ตตฺถ ฐเปตฺวา ตสฺมิํ ตสฺมิํ กาเล สรีรเวมตฺตตํ อายุเวมตฺตตํ ปภาเวมตฺตตญฺจ เสเสหิ พุทฺธธเมฺมหิ พุทฺธานํ พุเทฺธหิ หีนาติเรกตา นาม นตฺถิฯ เยสํ ปน อวิเสเสเนว อตฺถีติ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ อนฺธกานํ; เต สนฺธาย **อตฺถิ พุทฺธาน**นฺติ ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ อถ นํ พุทฺธธเมฺมหิ อนุยุญฺชิตุํ **สติปฏฺฐานโต**ติอาทิมาหฯ อิตโร เตสํ วเสน หีนาติเรกตํ อปสฺสโนฺต ปฏิกฺขิปติเยวาติฯ

พุทฺธกถาวณฺณนาฯ

๖. สพฺพทิสากถาวณฺณนา

๘๘๖. อิทานิ สพฺพทิสากถา นาม โหติฯ ตตฺถ จตูสุ ทิสาสุ เหฏฺฐา อุปรีติ สมนฺตโต โลกธาตุสนฺนิวาสํ, สพฺพโลกธาตูสุ จ พุทฺธา อตฺถีติ อตฺตโน วิกปฺปสิปฺปํ อุปฺปาเทตฺวา ''สพฺพทิสาสุ พุทฺธา ติฏฺฐนฺตี''ติ เยสํ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ มหาสงฺฆิกานํ; เต สนฺธาย ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ **ปุรตฺถิมายา**ติ ปุโฏฺฐ สกยมฺนิํ สนฺธาย ปฏิกฺขิปติฯ ปุน ปุโฏฺฐ ลทฺธิวเสน อญฺญโลกธาตุยํ ฐิตํ สนฺธาย ปฏิชานาติฯ **กินฺนาโม โส ภควา**ติอาทิ ''สเจ ตฺวํ ชานาสิ, นามาทิวเสน นํ กเถหี''ติ โจทนตฺถํ วุตฺตํฯ อิมินา อุปาเยน สพฺพตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพติฯ

สพฺพทิสากถาวณฺณนาฯ

๗. ธมฺมกถาวณฺณนา

๘๘๗-๘๘๘. อิทานิ ธมฺมกถา นาม โหติฯ ตตฺถ ยสฺมา รูปาทโย รูปาทิสภาเวน นิยตา น ตํ สภาวํ วิชหนฺติ, ตสฺมา สพฺพธมฺมา นิยตาติ เยสํ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ อนฺธกานเญฺจว เอกจฺจานญฺจ อุตฺตราปถกานํ; เต สนฺธาย **สเพฺพ ธมฺมา**ติ ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ อถ นํ ''สเจ เต นิยตา, มิจฺฉตฺตนิยตา วา สิยุํ สมฺมตฺตนิยตา วา, อิโต อโญฺญ นิยาโม นาม นตฺถี''ติ โจเทตุํ **มิจฺฉตฺตนิยตา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ ปฏิเกฺขโป จ ปฏิญฺญา จ ปรวาทิสฺสฯ **รูปํ รูปเฏฺฐนา**ติอาทิ เยนเตฺถน นิยตาติ วทติ, ตสฺส วเสน โจเทตุํ วุตฺตํฯ ตตฺรายํ อธิปฺปาโย – รูปญฺหิ รูปเฏฺฐน นิยตนฺติ รูปํ รูปเมว, น เวทนาทิสภาวนฺติ อธิปฺปาเยน วตฺตพฺพํ, อิโต อญฺญถา น วตฺตพฺพํฯ กสฺมา? รูปฏฺฐโต อญฺญสฺส รูปสฺส อภาวาฯ รูปสภาโว หิ รูปโฏฺฐ, รูปสภาโว จ รูปเมว, น รูปโต อโญฺญฯ เวทนาทีหิ ปนสฺส นานตฺตปญฺญาปนตฺถํ เอส โวหาโร โหตีติฯ ตสฺ

มา ‘‘รูปํ รูปเฎฺฐน นิยต’’นฺติ วทเนฺตน รูปํ นิยตนฺติ วุตฺตํ โหติฯ นิยตญฺจ นาม มิจฺฉตฺตนิยตํ วา สิยา สมฺมตฺตนิยตํ วา, อิโต อโญฺญ นิยาโม นาม นตฺถีติฯ อถ กสฺมา ปฏิชานาตีติ? อตฺถนฺตรวเสนฯ **รูปํ รูปเฎฺฐน นิยต**นฺติ เอตฺถ หิ รูปํ รูปเมว, น เวทนาทิสภาวนฺติ อยมโตฺถฯ ตสฺมา ปฏิชานาติฯ อิโต อญฺญถา ปนสฺส นิยตตฺตํ นตฺถีติ ปุน เตเนว นเยน โจเทตุํ **มิจฺฉตฺตนิยต**นฺติอาทิมาห ฯ ตํ สพฺพํ อุตฺตานตฺถเมวฯ **เตน หิ รูป**นฺติ ลทฺธิปิ อโยนิโส ปติฎฺฐาปิตตฺตา อปฺปติฎฺฐิตาว โหตีติฯ

ธมฺมกถาวณฺณนาฯ

๘. กมฺมกถาวณฺณนา

๘๘๙-๘๙๑. อิทานิ กมฺมกถา นาม โหติฯ ตตฺถ ‘‘ยสฺมา ทิฎฺฐธมฺมเวทนียาทีนิ ทิฎฺฐธมฺมเวทนียฎฺฐาทีหิ นิยตานิ, ตสฺมา สเพฺพ กมฺมา นิยตา’’ติ เยสํ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ เตสเญฺญว; เต สนฺธาย ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ **ทิฎฺฐธมฺมเวทนียเฎฺฐน นิยต**นฺติ เอตฺถ ทิฎฺฐธมฺมเวทนียํ ทิฎฺฐธมฺมเวทนียฎฺฐเมวฯ สเจ ทิเฎฺฐว ธเมฺม วิปากํ ทาตุํ สโกฺกติ เทติ, โน เจ อโหสิกมฺมํ นาม โหตีติ อิมมตฺถํ สนฺธาย ปฏิญฺญา สกวาทิสฺสฯ มิจฺฉตฺตสมฺมตฺตนิยามวเสน ปเนตํ อนิยตเมวาติ สพฺพํ เหฎฺฐา วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพนฺติฯ

กมฺมกถาวณฺณนาฯ

เอกวีสติโม วโคฺคฯ

๒๒. พาวีสติมวโคฺค

๑. ปรินิพฺพานกถาวณฺณนา

๘๙๒. อิทานิ ปรินิพฺพานกถา นาม โหติฯ ตตฺถ ‘‘ยสฺมา อรหา สพฺพญฺญุวิสเย อปฺปหีน สํโยชโนว ปรินิพฺพายติ, ตสฺมา อตฺถิ กิญฺจิ สํโยชนํ อปฺปหาย ปรินิพฺพาน’’นฺติ เยสํ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ อนฺธกานํ; เต สนฺธาย ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ เสสเมตฺถ เหฏฺฐา วุตฺตนยเมวาติฯ

ปรินิพฺพานกถาวณฺณนาฯ

๒. กุสลจิตฺตกถาวณฺณนา

๘๙๔-๘๙๕. อิทานิ กุสลจิตฺตกถา นาม โหติฯ ตตฺถ ยสฺมา อรหา สติเวปุลฺลปฺปตฺโต ปรินิพฺพายนฺโตปิ สโต สมฺปชาโนว ปรินิพฺพาติ, ตสฺมา กุสลจิตฺโต ปรินิพฺพายตีติ เยสํ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ อนฺธกานํ; เต สนฺธาย ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ อถ นํ ยสฺมา กุสลจิตฺโต นาม ปุญฺญาภิสงฺขาราภิสงฺขรณาทิวเสน โหติ, ตสฺมา เตนเตฺถน โจเทตุํ **อรหา ปุญฺญาภิสงฺขาร**นฺติอาทิมาหฯ เสสเมตฺถ ยถาปาฬิเมว นิยฺยาติฯ **สโต สมฺปชาโน**ติ อิทํ ชวนกฺขเณ กิริยสติสมฺปชญฺญานํ วเสน อสโมฺมหมรณทีปนตฺถํ วุตฺตํ, น กุสลจิตฺตทีปนตฺถํฯ ตสฺมา อสาธกนฺติฯ

กุสลจิตฺตกถาวณฺณนาฯ

๓. อาเนญฺชกถาวณฺณนา

๘๙๖. อิทานิ อาเนญฺชกถา นาม โหติฯ ตตฺถ ภควา จตุตฺถชฺฌาเน ฐิโต ปรินิพฺพายีติ สลฺลเกฺขตฺวา ‘‘อรหา อาเนเญฺช ฐิโต ปรินิพฺพายตี’’ติ เยสํ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ เอกจฺจานํ อุตฺตราปถกานํ, เต สนฺธาย ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ **ปกติจิเตฺต**ติ ภวงฺคจิเตฺตฯ ส เพฺพ หิ สญฺญิโน สตฺตา ภวงฺคจิเตฺต ฐตฺวา ภวงฺคปริโยสาเนน จุติจิเตฺตน กาลํ กโรนฺติฯ อิติ นํ อิมินา อเตฺถน โจเทตุํ เอวมาหฯ ตตฺถ กิญฺจาปิ จตุโวการภเว อรหโต ปกติจิตฺตมฺปิ อาเนญฺชํ โหติ, อยํ ปน ปโญฺห ปญฺจโวการภววเสน อุทฺธโฏฯ ตสฺมา **โน จ วต เร วตฺตเพฺพ**ติ อาหฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

อาเนญฺชกถาวณฺณนาฯ

๔. ธมฺมาภิสมยกถาวณฺณนา

๘๙๗. อิทานิ ธมฺมาภิสมยกถา นาม โหติฯ ตตฺถ อตีตภเว โสตาปนฺนํ มาตุกุจฺฉิยํ วสิตฺวา นิกฺขนฺตํ ทิสฺวา ‘‘อตฺถิ คพฺภเสยฺยาย ธมฺมาภิสมโย’’ติ เยสํ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ เอกจฺจานํ อุตฺตราปถกานํ, เต สนฺธาย ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ อถ นํ ‘‘ยทิ ตตฺถ ธมฺมาภิสมโย อตฺถิ, ธมฺมาภิสมยสฺส การเณหิ ธมฺมเทสนาทีหิ ภวิตพฺพ’’นฺติ โจเทตุํ **อตฺถิ คพฺภเสยฺยาย ธมฺมเทสนา**ติอาทิมาหฯ **สุตฺตสฺสา**ติอาทิ ภวงฺควารํ สนฺธาย วุตฺตํฯ คพฺภเสยฺยาย หิ เยภุเยฺยน ภวงฺคเมว ปวตฺตติฯ เตเนว สโตฺต กิริยมยปฺปวตฺตาภาวา สุโตฺต, ภาวนานุโยคสฺส

อภาวา ปมโฏฐ, กมฺมฏฺฐานปริคฺคาหกานํ สติสมฺปชญฺญานํ อภาวา มุฏฺฐสฺสติ อสมฺปชาโน นาม โหติ, ตถารูปสฺส กุโต ธมฺมาภิสมโยติ?

ธมฺมาภิสมยกถาวณฺณนาฯ

๕-๗. ติโสฺสปิกถาวณฺณนา

๘๙๘-๙๐๐. อิทานิ ติโสฺสปิกถา นาม โหนฺติฯ ตตฺถ อจิรชาตานํ ปน โสตาปนฺนานํ อรหตฺตปฺปตฺตึ สุปฺปวาสาย จ อุปาสิกาย สตฺตวสฺสิกํ คพฺภํ ทิสฺวา ‘‘อตฺถิ คพฺภเสยฺยาย อรหตฺตปฺปตฺตี’’ติ จ สุปิเน อากาสคมนาทีนิ ทิสฺวา ‘‘อตฺถิ ธมฺมาภิสมโย’’ติ จ ‘‘อตฺถิ ตตฺถ อรหตฺตปฺปตฺตี’’ติ จ อิธาปิ เยสํ ลทฺธิโย, เสยฺยถาปิ เตสเญฺญว; เต สนฺธาย ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ เสสเมตฺถ ปุริมกถา สทิสเมวาติฯ

ติโสฺสปิกถาวณฺณนาฯ

๘. อพฺยากตกถาวณฺณนา

๙๐๑-๙๐๒. อิทานิ อพฺยากตกถา นาม โหติฯ ตตฺถ ‘‘อเตฺถสา, ภิกฺขเว, เจตนา, สา จ โข อโพฺพหาริกา’’ติ (ปารา. ๒๓๕) วจนโต ‘‘สพฺพํ สุปินคตสฺส จิตฺตํ อพฺยากต’’นฺติ เยสํ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ เอกจฺจานํ อุตฺตราปถกานเญฺญว, เต สนฺธาย ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ เสสเมตฺถ ยถา ปาฬิเมว นิยฺยาติฯ **สุปินคตสฺส จิตฺตํ อโพฺพหาริก**นฺติ อิทํ อาปตฺตึ สนฺธาย วุตฺตํฯ สุปินคตสฺส หิ ปาณาติปาตาทิวเสน กิญฺจาปิ อกุสลจิตฺตํ ปวตฺตติ, วตฺถุวิโกปนํ ปน นตฺถีติ น สกฺกา ตตฺถ อาปตฺตึ ปญฺญเปตุํฯ อิมินา การเณน ตํ อโพฺพหาริกํ, น อพฺยากตตฺตาติฯ

อพฺยากตกถาวณฺณนาฯ

๙. อาเสวนปจฺจยกถาวณฺณนา

๙๐๓-๙๐๕. อิทานิ อาเสวนปจฺจยกถา นาม โหติฯ ตตฺถ ยสฺมา สเพฺพ ธมฺมา ขณิกา , น โกจิ มุหุตฺตมฺปิ ฐตฺวา อาเสวนปจฺจยํ อาเสวติ นามฯ ตสฺมา นตฺถิ กิญฺจิ อาเสวนปจฺจยตาฯ อาเสวนปจฺจยตาย อุปฺปนฺนํ ปน น กิญฺจิ อตฺถีติ เยสํ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ เตสเญฺญว; เต สนฺธาย ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ อถ นํ สุตฺตวเสเนว ปญฺญาเปตุํ **นนุ วุตฺตํ ภควตา ปาณาติปาโต**ติอาทิ อาภตํฯ ตํ สพฺพํ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

อาเสวนปจฺจยกถาวณฺณนาฯ

๑๐. ขณิกกถาวณฺณนา

๙๐๖-๙๐๗. อิทานิ ขณิกกถา นาม โหติฯ ตตฺถ ยสฺมา สพฺพสงฺขตธมฺมา อนิจฺจา, ตสฺมา เอกจิตฺตกฺขณิกาเยวฯ สมานาย หิ อนิจฺจตาย เอโก ลหุํ ภิชฺชติ, เอโก จิเรนาติ โก เอตฺถ นิยาโมติ เยสํ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ ปุพฺพเสลิยาปรเสลิยานํ; เต สนฺธาย **เอกจิตฺตกฺขณิกา**ติ ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ **จิเตฺต มหาปถวี**ติอาทีสุ เตสํ ตถา สณฺฐานํ อปสฺสโนฺต ปฏิกฺขิปติฯ **จกฺขายตน**นฺติอาทิ ‘‘ยทิ สเพฺพ เอกจิตฺตกฺขณิกา ภเวยฺยุํ, จกฺขายตนาทีนิ

จกฺขุวิญฺญาณาทีหิ สทฺธึเยว อุปฺปชฺชิตฺวา นิรุเชฺฌยฺยุ’’นฺติ โจทนตฺถํ วุตฺตํฯ อิตโร ปน อโนฺตมาตุกฺกุจฺฉิคตสฺส วิญฺญาณุปฺปตฺตึ สนฺธาย ปฏิกฺขิปติ , ปวตฺตํ สนฺธาย ลทฺธิวเสน ปฏิชานาติฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ **เตน หิ เอกจิตฺตกฺขณิกา**ติ ยสฺมา นิจฺจา น โหนฺติ, ตสฺมา เอกจิตฺตกฺขณิกาติ อตฺตโน รุจิยา การณํ วทติฯ ตํ อวุตฺตสทิสเมวาติฯ

ขณิกกถาวณฺณนาฯ

พาวีสติโม วโคฺคฯ

๒๓. เตวีสติมวโคฺค

๑. เอกาธิปฺปายกถาวณฺณนา

๙๐๘. อิทานิ เอกาธิปฺปายกถา นาม โหติฯ ตตฺถ การุเณฺญน วา เอเกน อธิปฺปาเยน เอกาธิปฺปาโย, สํสาเร วา เอกโต ภวิสฺสามาติ อิตฺถิยา สทฺธึ พุทฺธปูชาทีนิ กตฺวา ปณิธิวเสน เอโก อธิปฺปาโย อสฺสาติ เอกาธิปฺปาโยฯ เอวรูโป ทฺวินฺนมฺปิ ชนานํ เอกาธิปฺปาโย เมถุโน ธมฺโม ปฏิเสวิตพฺโพติ เยสํ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ อนฺธกานเญฺจว เวตุลฺลกานญฺจ; เต สนฺธาย ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ เสสเมตฺถ ยถาปาฬิเมว นิยฺยาตีติฯ

เอกาธิปฺปายกถาวณฺณนาฯ

๒. อรหนฺตวณฺณกถาวณฺณนา

๙๐๙. อิทานิ อรหนฺตวณฺณกถา นาม โหติฯ ตตฺถ อิริยาปถสมฺปเนฺน อากปฺปสมฺปเนฺน ปาปภิกฺขู ทิสฺวา ''อรหนฺตานํ วเณฺณน อมนุสฺสา เมถุนํ ธมฺมํ ปฏิเสวนฺตี''ติ เยสํ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ เอกจฺจานํ อุตฺตราปถกานํ; เต สนฺธาย ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

อรหนฺตวณฺณกถาวณฺณนาฯ

๓-๗. อิสฺสริยกามการิกากถาวณฺณนา

๙๑๐-๙๑๔. อิทานิ อิสฺสริยกามการิกากถา นาม โหติฯ ฉทฺทนฺตชาตกาทีนิ สนฺธาย ''โพธิสโตฺต อิสฺสริยกามการิกาเหตุ วินิปาตํ คจฺฉติ, คพฺภเสยฺยํ โอกฺกมติ, ทุกฺกรการิกํ อกาสิ, อปรนฺตปํ อกาสิ, อญฺญํ สตฺถารํ อุทฺทิสี''ติ เยสํ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ อนฺธกานํ, เต สนฺธาย ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ เสสํ ปฐมกถายํ อุตฺตานตฺถเมวฯ ทุติยกถายํ **อิทฺธิมา**ติ ยทิ อิสฺสริยกามการิกาเหตุ คเจฺฉยฺย, อิทฺธิยา คเจฺฉยฺย, น กมฺมวเสนาติ โจทนตฺถํ วุตฺตํฯ อิตโร ปน ปฐมปเญฺห ภาวนามยํ สนฺธาย ปฏิกฺขิปติฯ ทุติยปเญฺห ปุญฺญิทฺธึ สนฺธาย ปฏิชานาติฯ ตติยกถายํ อิสฺสริยกามการิกาเหตุ นาม ทุกฺกรการิกา มิจฺฉาทิฏฺฐิยา กริยติฯ ยทิ จ โส ตํ กเรยฺย, สสฺสตาทีนิปิ คเณฺหยฺยาติ โจทนตฺถํ **สสฺสโต โลโก**ติอาทิ วุตฺตํฯ จตุตฺถกถายมฺปิ เอเสว นโยติฯ

อิสฺสริยกามการิกากถาวณฺณนาฯ

๘. ปติรูปกถาวณฺณนา

๙๑๕-๙๑๖. อิทานิ ราคปติรูปกถา นาม โหติฯ ตตฺถ เมตฺตากรุณามุทิตาโย สนฺธาย ''น ราโค ราคปติรูปโก''ติ จ อิสฺสามจฺฉริยกุกฺกุจฺจานิ สนฺธาย ''น โทโส โทสปติรูปโก''ติ จ หสิตุปฺปาทํ สนฺธาย ''น โมโห โมหปติรูปโก''ติ จ ทุมฺมงฺกูนํ ปุคฺคลานํ นิคฺคหํ เปสลานํ ภิกฺขูนํ อนุคฺคหํ ปาปครหิตํ กลฺยาณปสํสํ อายสฺมโต ปิลินฺทวจฺฉสฺส วสลวาทํ ภควโต เขฬาสกวาทํ โมฆปุริสวาทญฺจ สนฺธาย ''น กิเลโส กิเลสปติรูปโก''ติ จ เยสํ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ อนฺธกานํ; เต สนฺธาย สพฺพกถาสุ ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ อถ นํ ยสฺมา ผสฺสาทิปติ

รูปกา นผสฺสาทโย นาม นตฺถิ, ตสฺมา ราคาทิปติรูปกา นราคาทโยปิ นตฺถีติ โจเทตุํ **อตฺถิ น ผโสฺส**ติอาทิมาห ฯ อิตโร เตสํ อภาววา ปฏิกฺขิปติฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

ปติรูปกถาวณฺณนาฯ

๙. อปรินิปฺผนฺนกถาวณฺณนา

๙๑๗-๙๑๘. อิทานิ อปรินิปฺผนฺนกถา นาม โหติฯ ตตฺถ –

“ทุกฺขเมว หิ สมฺโภติ, ทุกฺขํ ติฏฺฐติ เวติ จ;
นาญฺญตฺร ทุกฺขา สมฺโภติ, นาญฺญํ ทุกฺขา นิรุชฺฌตี”ติฯ (สํ. นิ. ๑.๑๗๑) –

วจนํ นิสฺสาย ทุกฺขเญฺญว ปรินิปฺผนฺนํ, เสสา ขนฺธายตนธาตุอินฺทฺริยธมฺมา อปรินิปฺผนฺนาติ เยสํ ลทฺธิ, เสยฺยถาปิ เอกจฺจานํ อุตฺตรปถกานเญฺจว เหตุวาทานญฺจ; เต สนฺธาย **รูปํ อปรินิปฺผนฺน**นฺติ ปุจฺฉา สกวาทิสฺส, ปฏิญฺญา อิตรสฺสฯ อถ นํ “สเจ รูปํ อปรินิปฺผนฺนํ, น อนิจฺจาทิสภาวํ สิยา”ติ โจเทตุํ **รูปํ น อนิจฺจ**นฺติอาทิมาหฯ อิตโร ตถารูปํ รูปํ อปสฺสโนฺต ปฏิกฺขิปติฯ สกวาที **นนุ รูปํ อนิจฺจ**นฺติอาทิ วจเนน ตสฺส เอกํ ลทฺธึ ปฏิเสเธตฺวา ทุติยํ ปุจฺฉโนฺต **ทุกฺขเญฺญว ปรินิปฺผนฺน**นฺติอาทิมาหฯ อถสฺส ตมฺปิ ลทฺธึ ปฏิเสเธตุํ **น ยทนิจฺจ**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺรายํ อธิปฺปาโย – น เกวลญฺหิ ปฐมสจฺจเมว ทุกฺขํฯ ยํ ปน กิญฺจิ อนิจฺจํ, ตํ ทุกฺขเมวฯ รูปญฺจ อนิจฺจํ, ตสฺมา ตมฺปิ ปรินิปฺผนฺนํฯ อิติ ยํ ตฺวํ วเทสิ “รูปํ อปรินิปฺผนฺนํ, ทุกฺขเญฺญว ปรินิปฺผนฺน”นฺติ, ตํ โน วต เร วตฺตเพฺพ “ทุกฺขเญฺญว ปรินิปฺผนฺน”นฺติฯ เวทนาทิมูลิกาทีสุปิ โยชนาสุ เอเสว นโยฯ ธมฺมายตนธมฺมธาตูสุ ปน ฐเปตฺวา นิพฺพานํ เสสธมฺมานํ วเสน อนิจฺจตา เวทิตพฺพาฯ อินฺทฺริยานิ อนิจฺจาเนวาติฯ

อปรินิปฺผนฺนกถาวณฺณนาฯ

เตวีสติโม วโคฺคฯ

นิคมนกถา

เอตฺตาวตา จ –

ปณฺณาสเกหิ จตูหิ, ตีหิ วเคฺคหิ เจว จ;
สงฺคเหตฺวา กถา สพฺพา, อูนติสตเภทนาฯ

กถาวตฺถุปฺปกรณํ, กถามเคฺคสุ โกวิโท;
ยํ ชิโน เทสยิ ตสฺส, นิฏฺฐิตา อตฺถวณฺณนาฯ

อิมํ เตรสมเตฺตหิ, ภาณวาเรหิ ตนฺติยา;
จิรฏฺฐิตตฺถํ ธมฺมสฺส, สงฺขโรเนฺตน ยํ มยาฯ

ยํ ปตฺตํ กุสลํ เตน, โลโกยํ สนรามโร;
ธมฺมราชสฺส สทฺธมฺม-รสเมวาธิคจฺฉตูติฯ

กถาวตฺถุ-อฏฺฐกถา นิฏฺฐิตาฯ

ฯ นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺสฯ

อภิธมฺมปิฏเก

ยมกปฺปกรณ-อฏฺฐกถา

สเงฺขเปเนว เทวานํ, เทวเทโว สุราลเย;
กถาวตฺถุปฺปกรณํ, เทสยิตฺวา รณญฺชโหฯ

ยมสฺส วิสยาตีโต, นานายมกมณฺฑิตํ;
อภิธมฺมปฺปกรณํ, ฉฏฺฐํ ฉฏฺฐาน เทสโกฯ

ยมกํ อยมาวตฺต-นีลามลตนูรุโห;
ยํ เทสยิ อนุปฺปโตฺต, ตสฺส สํวณฺณนากฺกโม;
อิทานิ ยสฺมา ตสฺมาสฺส, โหติ สํวณฺณนา อยนฺติฯ

๑. มูลยมกํ

อุเทฺทสวารวณฺณนา

๑. มูลยมกํ , ขนฺธยมกํ, อายตนยมกํ, ธาตุยมกํ, สจฺจยมกํ, สงฺขารยมกํ, อนุสยยมกํ, จิตฺตยมกํ, ธมฺมยมกํ, อินฺทฺริยยมกนฺติ อิเมสํ ทสนฺนํ ยมกานํ วเสน อิทํ ปกรณํ ทสวิเธน วิภตฺตนฺติ หิ วุตฺตํฯ ตตฺถ เยสํ ทสนฺนํ ยมกานํ วเสน อิทํ ปกรณํ ทสวิเธน วิภตฺตํ, เตสเณฺจว อิมสฺส จ ปกรณสฺส นามโตฺถ ตาว เอวํ เวทิตโพฺพ – เกนเฏฺฐน ยมกนฺติ? ยุคฬเฏฺฐนฯ ยุคฬญฺหิ ยมกนฺติ วุจฺจติ – ‘ยมกปาฏิหาริยํ, ยมกสาลา’ติอาทีสุ วิยฯ อิติ ยุคฬสงฺขาตานํ ยมกานํ วเสน เทสิตตฺตา อิเมสุ ทสสุ เอเกกํ ยมกํ นามฯ อิเมสํ ปน ยมกานํ สมูหภาวโต สพฺพเมฺปตํ ปกรณํ ยมกนฺติ เวทิตพฺพํฯ

ตตฺถ มูลวเสน ปุจฺฉาวิสฺสชฺชนํ กตฺวา เทสิตตฺตา ทสนฺนํ ตาว สพฺพปฐมํ มูลยมกนฺติ วุตฺตํฯ ตสฺส อุเทฺทสวาโร, นิเทฺทสวาโรติ เทฺว วารา โหนฺติ ฯ เตสุ อุทฺทิฏฺฐานุกฺกเมน นิทฺทิสิตพฺพตฺตา อุเทฺทสวาโร ปฐโมฯ ตสฺส **เย เกจิ กุสลา ธมฺมา, สเพฺพ เต กุสลมูลา; เย วา ปน กุสลมูลา, สเพฺพ เต ธมฺมา กุสลา**ติ อิทํ ยมกํ อาทิ ฯ ตสฺส กุสลากุสลมูลสงฺขาตานํ ทฺวินฺนํ อตฺถานํ วเสน อตฺถยมกนฺติ วา, เตสเณฺณว อตฺถานํ วเสน อนุโลมปฏิโลมโต ปวตฺตปาฬิธมฺมวเสน ธมฺมยมกนฺติ วา, อนุโลมปฏิโลมโต ปวตฺตปุจฺฉาวเสน ปุจฺฉายมกนฺติ วา ติธา ยมกภาโว เวทิตโพฺพฯ เสเสสุปิ เอเสว นโยฯ

อิทานิ อิเมสํ ยมกานํ วเสน เทสิเต อิมสฺมิํ มูลยมเก อุเทฺทสวารสฺส ตาว นยยมกปุจฺฉาอตฺถวารปฺปเภทวเสน ปาฬิววตฺถานเมว เอวํ เวทิตพฺพํ – กุสลตฺติกมาติกาย หิ ‘กุสลา ธมฺมา’ติ อิทํ อาทิปทํ นิสฺสาย มูลนโย, มูลมูลนโย, มูลกนโย, มูลมูลกนโยติ อิเม จตฺตาโร นยา โหนฺติฯ เตสํ เอเกกสฺมิํ นเย มูลยมกํ, เอกมูลยมกํ, อญฺญมญฺญมูลยมกนฺติ ตีณิ ตีณิ ยมกานิฯ เอวํ จตูสุ นเยสุ ทฺวาทส ยมกานิ, เอเกกสฺมิํ ยมเก อนุโลมปฏิโลมวเสน เทฺว เทฺว ปุจฺฉาติ จตุวีสติ ปุจฺฉา, เอเกกาย ปุจฺฉาย สนฺนิฏฺฐานสํสยวเสน เทฺว เทฺว อตฺถาติ อฏฺฐจตฺตาลีส อตฺถาติฯ

ตตฺถ **เย เกจิ กุสลา ธมฺมา**ติ กุสเลสุ ‘‘กุสลา นุ โข, น กุสลา นุ โข’’ติ สเนฺทหาภาวโต อิมสฺมิํ ปเท สนฺนิฏฺฐานโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **สเพฺพ เต กุสลมูลา**ติ ‘‘สเพฺพ เต กุสลา ธมฺมา กุสลมูลา นุ โข, นนุ โข’’ติ เอวํ วิมติวเสน ปุจฺฉิตตฺตา อิมสฺมิํ ปเท สํสยโตฺถ เวทิตโพฺพฯ โส จ โข เวเนยฺยานํ สํสยฏฺฐาเน สํสยทีปนตฺถํ วุโตฺต, ตถาคตสฺส ปน สํสโย นาม นตฺถิฯ อิโต ปเรสุปิ ปุจฺฉาปเทสุ เอเสว นโยฯ

ยถา จ กุสลปทํ นิสฺสาย อิเม จตฺตาโร นยา, เอเกกสฺมิํ นเย ติณฺณํ ติณฺณํ ยมกานํ วเสน ทฺวาทส ยมกานิ, เอเกกสฺมิํ ยมเก ทฺวินฺนํ ทฺวินฺนํ ปุจฺฉานํ วเสน จตุวีสติ ปุจฺฉา; เอเกกาย ปุจฺฉาย ทฺวินฺนํ ทฺวินฺนํ อตฺถานํ วเสน อฏฺฐจตฺตาลีส อตฺถา จ โหนฺติฯ อกุสลปทํ นิสฺสายปิ ตเถวฯ อพฺยากตปทํ นิสฺสายปิ ตเถวฯ ตีณิปิ ปทานิ เอกโต กตฺวา นิทฺทิฏฺฐํ นามปทํ นิสฺสายปิ ตเถวาติ กุสลตฺติกมาติกาย จตูสุ ปเทสุ สเพฺพปิ โสฬส นยา, อฏฺฐจตฺตาลีส ยมกานิ , ฉนฺนวุติ ปุจฺฉา, เทฺวนวุติสตํ อตฺถา จ อุเทฺทสวเสน วุตฺตาติ เวทิตพฺพาฯ เอตฺตาวตา มูลวาโร นาม ปฐมํ อุทฺทิโฏฺฐ โหติฯ

ตโต ปรํ **เย เกจิ กุสลา ธมฺมา, สเพฺพ เต กุสลเหตู**ติอาทโย ตเสฺสว มูลวารสฺส เววจนวเสน นว วารา อุทฺทิฏฺฐาฯ อิติ มูลวาโร, เหตุวาโร, นิทานวาโร, สมฺภววาโร, ปภววาโร, สมุฏฺฐานวาโร, อาหารวาโร, อารมฺมณวาโร, ปจฺจยวาโร, สมุทยวาโรติ สเพฺพปิ ทส วารา โหนฺติฯ ตตฺถ มูลวาเร อาคตปริเจฺฉเทเนว เสเสสุปิ นยาทโย เวทิตพฺพาติ สเพฺพสุปิ ทสสุ วาเรสุ สฏฺฐิสตนยา, อสีติอธิกานิ จตฺตาริ ยมกสตานิ, สฏฺฐิอธิกานิ นวปุจฺฉาสตานิ, วีสาธิกานิ เอกูนวีสติ อตฺถสตานิ จ อุทฺทิฏฺฐานีติ เวทิตพฺพานิฯ เอวํ ตาว อุเทฺทสวาเร นยยมกปุจฺฉาอตฺถวารปฺปเภทวเสน ปาฬิววตฺถานเมว เวทิตพฺพํฯ

มูลํ เหตุ นิทานญฺจาติ คาถา ทสนฺนมฺปิ วารานํ อุทฺทานคาถา นามฯ ตตฺถ มูลาทีนิ สพฺพานิปิ การณเววจนาเนวฯ การณญฺหิ ปติฏฺฐานเฎฺฐน มูลํฯ อตฺตโน ผลนิปฺผาทนตฺถํ หิโนติ ปวตฺตตีติ เหตุฯ ‘หนฺท, นํ คณฺหาถา’ติ ทเสฺสนฺตํ วิย อตฺตโน ผลํ นิเทตีติ นิทานํฯ เอตสฺมา ผลํ สโมฺภตีติ สมฺภโวฯ ปภวตีติ ปภโวฯ สมุฏฺฐาติ เอตฺถ ผลํ, เอเตน วา สมุฏฺฐาตีติ สมุฏฺฐานํฯ อตฺตโน ผลํ อาหรตีติ อาหาโรฯ อปฺปฏิกฺขิปิตเพฺพน อตฺตโน ผเลน อาลมฺพิยตีติ อาลมฺพณํฯ เอตํ ปฏิจฺจ อปฺปฏิกฺขิปิตฺวา ผลํ เอติ ปวตฺตตีติ ปจฺจโยฯ เอตสฺมา ผลํ สมุเทตีติ สมุทโยฯ เอวเมเตสํ ปทานํ วจนโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

อุเทฺทสวารวณฺณนาฯ

นิเทฺทสวารวณฺณนา

๕๐. อิทานิ **เยเกจิ กุสลา ธมฺมา**ติอาทินา นเยน นิเทฺทสวาโร อารโทฺธฯ ตตฺถ **เยเกจี**ติ อนวเสสวจนํฯ **กุสลา ธมฺมา**ติ กุสลตฺติกสฺส ปทภาชเน วุตฺตลกฺขณา อนวชฺชสุขวิปากา กุสลสภาวาฯ **สเพฺพ เต กุสลมูลา**ติ กิํ เต สเพฺพเยว กุสลมูลาติ ปุจฺฉติฯ **ตีเณว กุสลมูลานี**ติ น เต สเพฺพ กุสลมูลานิ, อโลภาทีนิ ปน ตีณิ เอว กุสลมูลานีติ อโตฺถฯ **อวเสสา กุสลา ธมฺมา น กุสลมูลา**ติ อวเสสา ผสฺสาทโย กุสลา ธมฺมา กุสลมูลานิ นาม น โหนฺติฯ อถ วา อวเสสา ผสฺสาทโย กุสลา ธมฺมาเยว นาม, น กุสลมูลานีติปิ อโตฺถฯ **เย วา ปน กุสลมูลา**ติ เย วา ปน ปฐมปุจฺฉาย ทุติยปเทน กุสลมูลาติ ตโย อโลภาทโย คหิตาฯ **สเพฺพ เต ธมฺมา กุสลา**ติ กิํ เต สเพฺพ ตโยปิ ธมฺมา กุสลาติ ปุจฺฉติฯ **อามนฺตา**ติ สเพฺพสมฺปิ กุสลมูลานํ กุสลภาวํ สมฺปฏิจฺฉโนฺต อาหฯ อยํ ตาว มูลนเย มูลยมกสฺส อโตฺถฯ อิมินา อุปาเยน สพฺพปุจฺฉาสุ วิสฺสชฺชนนโย เวทิตโพฺพฯ ยํ ปน ยตฺถ วิเสสมตฺตํ อตฺถิ, ตเทว วณฺณยิสฺสามฯ

๕๑. เอกมูลยมเก ตาว **สเพฺพ เต กุสลมูเลน เอกมูลา**ติ คณนเฎฺฐน เอกมูลกํ อคฺคเหตฺวา สมานเฎฺฐน คเหตพฺพาฯ อยเญฺหตฺถ อโตฺถ – สเพฺพ เต กุสลมูเลน สมานมูลาฯ ยํ ผสฺสสฺส มูลํ, ตเทว เวทนาทีนนฺติฯ อถ เนสํ ตถาภาวํ สมฺปฏิจฺฉโนฺต **อามนฺตา**ติ อาหฯ **กุสลสมุฏฺฐาน**นฺติ กุสลจิตฺตสมุฏฺฐานรูปํ ทสฺสิตํฯ **เอกมูล**นฺติ อโลภาทินา กุสลมูเลน สมานมูลํ ฯ ยเถว หิ ผสฺสาทีนํ อโลภาทโย เหตุปจฺจยตฺตา มูลํ, ตถา ตํ สมุฏฺฐานรูปสฺสาปิ, กุสลลกฺขณาภาเวน ปน ตํ น กุสลํฯ

๕๒. อญฺญมญฺญยมเก ‘เยเกจิ กุสลา’ติ อปุจฺฉิตฺวา **เยเกจิ กุสลมูเลน เอกมูลา**ติ ปุจฺฉา กตาฯ กสฺมา? อิมินาปิ พฺยญฺชเนน ตเสฺสวตฺถสฺส สมฺภวโตฯ **กุสลมูลานี**ติ อิทํ ปุริมสฺส วิเสสนํฯ ‘มูลานิ ยานิ เอกโต อุปฺปชฺชนฺตี’ติ หิ วุตฺตํ, ตานิ ปน กุสลมูลานิปิ โหนฺติ อกุสลอพฺยากตมูลานิปิ, อิธ กุสลมูลานีติ วิเสสทสฺสนตฺถมิทํ วุตฺตํฯ **อญฺญมญฺญมูลานิ จา**ติ อญฺญมญฺญํ เหตุปจฺจเยน ปจฺจยา โหนฺตีติ อโตฺถฯ ตเสฺสว ปฏิโลมปุจฺฉาย ‘สเพฺพ เต ธมฺมา

กุสลมูเลน เอกมูลา’ติ อวตฺวา **สเพฺพ เต ธมฺมา กุสลา**ติ วุตฺตํฯ กสฺมา? อตฺถวิเสสาภาวโตฯ กุสลมูเลน เอกมูลาติ หิ ปุจฺฉาย กตาย ‘มูลานิ ยานิ เอกโต อุปฺปชฺชนฺตี’ติ เหฏฺฐา วุตฺตนเยเนว วิสฺสชฺชนํ กาตพฺพํ ภเวยฺย, เอวญฺจ สติ อตฺถวิเสสาภาโว โหติฯ ตสฺมา ตถา อกตฺวา เอวํ ปุจฺฉา กตาฯ อิมินา อุปาเยน มูลมูลนยาทีสุปิ อญฺญมญฺญมูลยมเก ปุจฺฉาวิเสโส เวทิตโพฺพฯ

๕๓-๕๕. มูลมูลนเย **สเพฺพ เต กุสลมูลมูลา**ติ สเพฺพ เต กุสลมูลสงฺขาตา มูลาติ ปุจฺฉติฯ **เอกมูลมูลา**ติ สมานเฏฺฐน เอกเมว มูลมูลํ เอเตสนฺติ เอกมูลมูลาฯ **อญฺญมญฺญมูลมูลา**ติ อญฺญมญฺญสฺส มูลํ อญฺญมญฺญมูลํ, อญฺญมญฺญมูลํ เหตุปจฺจยเฏฺฐน มูลํ เอเตสนฺติ อญฺญมญฺญมูลมูลาฯ

๕๖. มูลกนเย **กุสลมูลกา**ติ เหตุปจฺจยเฏฺฐน กุสลํ มูลํ เอเตสนฺติ กุสลมูลกาฯ

๕๗-๖๑. มูลมูลกนเย **กุสลมูลมูลกา**ติ กุสลานํ มูลํ กุสลมูลํฯ เหตุปจฺจยเฏฺฐเนว กุสลมูลํ มูลํ เอเตสนฺติ กุสลมูลมูลกาติฯ อยํ ตาว กุสลปทํ นิสฺสาย นยยมกปุจฺฉาสุ วิเสสโตฺถฯ

๖๒-๗๓. **อกุสลปทา**ทีสุปิ เอเสว นโยฯ อยํ ปน วิเสโส, **อเหตุกํ อกุสล**นฺติ วิจิกิจฺฉายเจว อุทฺธเจฺจน จ สมฺปยุตฺตํ โมหํ สนฺธาย วุตฺตํฯ

๗๔-๘๕. **อเหตุกํ อพฺยากต**นฺติ อฏฺฐารส จิตฺตุปฺปาทา รูปํ, นิพฺพานญฺจฯ **อพฺยากตมูเลน น เอกมูล**นฺติ อิธ ปน ฐเปตฺวา สเหตุกอพฺยากตสมุฏฺฐานํ รูปํ, เสสํ ลพฺภติฯ สเหตุกอพฺยากตสมุฏฺฐานํ รูปํ อพฺยากตมูเลน เอกมูลํ โหติ, ตํ อโพฺพหาริกํ กตฺวา เอกโต ลพฺภมานกวเสเนว เจตํ วิสฺสชฺชนํ กตํฯ

๘๖-๙๗. **นามา ธมฺมา**ติ นามสงฺขาตา ธมฺมาฯ เต อตฺถโต จตฺตาโร อรูปิโน ขนฺธา, นิพฺพานญฺจฯ **นเวว นามมูลานี**ติ กุสลากุสลอพฺยากตมูลวเสน นว มูลานิฯ **อเหตุกํ นามํ นามมูเลน น เอกมูล**นฺติ อเหตุกํ สพฺพมฺปิ อฏฺฐารส จิตฺตุปฺปาทวิจิกิจฺฉุทฺธจฺจสมฺปยุตฺตโมหนิพฺพานสงฺขาตํ นามํ นามมูเลน น เอกมูลํ ฯ น หิ ตํ เตน สทฺธิํ อุปฺปชฺชติฯ **สเหตุกํ นามํ นามมูเลนา**ติ ปเทปิ สเหตุกํ นามํ นามมูเลนาติ อโตฺถฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

มูลวารวณฺณนาฯ

๙๘-๙๙. เหตุวาราทีสุปิ อิมินาวุปาเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **มูลํ เหตุ นิทานญฺจา**ติ คาถา ยถานิทฺทิฏฺฐานํ ทสนฺนมฺปิ วารานํ ปุน อุทฺทานวเสเนว วุตฺตาติฯ

มูลยมกวณฺณนาฯ

๒. ขนฺธยมกํ

๑. ปณฺณตฺติอุเทฺทสวารวณฺณนา

๑. อิทานิ มูลยมเก เทสิเตเยว กุสลาทิธมฺเม ขนฺธวเสน สงฺคณฺหิตฺวา มูลยมกานนฺตรํ เทสิตสฺส ขนฺธยมกสฺส วณฺณนา โหติฯ ตตฺถ ปาฬิววตฺถานํ ตาว เอวํ เวทิตพฺพํ – อิมสฺมิญฺหิ ขนฺธยมเก ตโย มหาวารา โหนฺติ – ปณฺณตฺติวาโร, ปวตฺติวาโร, ปริญฺญาวาโรติฯ เตสุ ปณฺณตฺติวาโร ขนฺธานํ นามาภิธานโสธนวเสเนว คตตฺตา ปณฺณตฺติวาโรติ วุจฺจติฯ ปวตฺติวาโร เตน โสธิตนามาภิธานานํ ขนฺธานํ อุปฺปาทนิโรธวเสน ปวตฺตึ โสธยมาโน คโต, ตสฺมา ปวตฺติวาโรติ วุจฺจติฯ ปริญฺญาวาโร อิมินานุกฺกเมน ปวตฺตานํ ขนฺธานํ สเงฺขเปเนว ติโสฺส ปริญฺญา ทีปยมาโน คโต, ตสฺมา ปริญฺญาวาโรติ วุจฺจติฯ ตตฺถ ปณฺณตฺติวาโร อุเทฺทสนิเทฺทสวเสน ทฺวีหากาเรหิ ววตฺถิโตฯ อิตเรสุ วิสุํ อุเทฺทสวาโร นตฺถิฯ อาทิโต ปฏฺฐาย ปุจฺฉาวิสฺสชฺชนวเสน เอกธา ววตฺถิตาฯ ตตฺถ **ปญฺจกฺขนฺธา**ติปทํ อาทึ กตฺวา ยาว **น ขนฺธา, น สงฺขารา**ติ ปทํ ตาว ปณฺณตฺติวารสฺส อุเทฺทสวาโร เวทิตโพฺพฯ ปุจฺฉาวาโรติปิ ตเสฺสว นามํฯ ตตฺถ **ปญฺจกฺขนฺธา**ติ อยํ ยมกวเสน ปุจฺฉิตพฺพานํ ขนฺธานํ อุเทฺทโสฯ **รูปกฺขโนฺธ...เป.... วิญฺญาณกฺขโนฺธ**ติ เตสเญฺญว ปเภทโต นามววตฺถานํฯ

๒-๓. อิทานิ อิเมสํ ขนฺธานํ วเสน ปทโสธนวาโร, ปทโสธนมูลจกฺกวาโร, สุทฺธขนฺธวาโร, สุทฺธขนฺธมูลจกฺกวาโรติ จตฺตาโร นยวารา โหนฺติฯ ตตฺถ **รูปํ รูปกฺขโนฺธ, รูปกฺขโนฺธ รูป**นฺติอาทินา นเยน ปทเมว โสเธตฺวา คโต ปทโสธนวาโร นามฯ โส อนุโลมปฏิโลมวเสน ทุวิโธ โหติฯ ตตฺถ อนุโลมวาเร ‘รูปํ รูปกฺขโนฺธ, รูปกฺขโนฺธ รูป’นฺติอาทีนิ ปญฺจ ยมกานิฯ ปฏิโลมวาเรปิ ‘น รูปํ, น รูปกฺขโนฺธ; น รูปกฺขโนฺธ น รูป’นฺติอาทีนิ ปเญฺจวฯ ตโต ปรํ เตสเญฺญว ปทโสธนวาเร โสธิตานํ ขนฺธานํ ‘รูปํ รูปกฺขโนฺธ, ขนฺธา เวทนากฺขโนฺธ’ติอาทินา นเยน เอเกกขนฺธมูลกานิ จตฺตาริ จตฺตาริ จกฺกานิ พนฺธิตฺวา คโต ปทโสธนมูลกานํ จกฺกานํ อตฺถิตาย ปทโสธนมูลจกฺกวาโร นามฯ โสปิ อนุโลมปฏิโลมวเสน ทุวิโธ โหติฯ ตตฺถ อนุโลมวาเร ‘รูปํ รูปกฺขโนฺธ, ขนฺธา เวทนากฺขโนฺธ’ติอาทีนิ เอเกกขนฺธมูลกานิ จตฺตาริ จตฺตาริ กตฺวา วีสติ ยมกานิฯ ปฏิโลมวาเรปิ ‘น รูปํ, น รูปกฺขโนฺธ; น ขนฺธา น เวทนากฺขโนฺธ’ติอาทีนิ วีสติเมวฯ

ตโต ปรํ **รูปํ ขโนฺธ ขนฺธา รูป**นฺติอาทินา นเยน สุทฺธขนฺธวเสเนว คโต สุทฺธขนฺธวาโร นามฯ ตตฺถ **ขนฺธา รูป**นฺติอาทีสุ ขนฺธา รูปกฺขโนฺธ, ขนฺธา เวทนากฺขโนฺธติ อโตฺถ คเหตโพฺพฯ กสฺมา? นิเทฺทสวาเร เอวํ ภาชิตตฺตาฯ ตตฺถ หิ ‘รูปํ ขโนฺธติ อามนฺตาฯ ขนฺธา รูปกฺขโนฺธติ รูปกฺขโนฺธ ขโนฺธ เจว รูปกฺขโนฺธ จ, อวเสสา ขนฺธา น รูปกฺขโนฺธ’ติ เอวํ ‘ขนฺธา รูป’นฺติอาทีนํ ขนฺธา รูปกฺขโนฺธติอาทินา นเยน ปทํ อุทฺธริตฺวา อโตฺถ วิภโตฺตฯ เตเนว จ การเณเนเส สุทฺธขนฺธวาโรติ วุโตฺตฯ วจนโสธเน วิย หิ เอตฺถ น วจนํ ปมาณํฯ ยถา ยถา ปน สุทฺธขนฺธา ลพฺภนฺติ, ตถา ตถา อโตฺถว ปมาณํฯ ปรโต อายตนยมกาทีสุปิ เอเสว นโยฯ เอโสปิ จ สุทฺธขนฺธวาโร อนุโลมปฏิโลมวเสน ทุวิโธ โหติฯ ตตฺถ อนุโลมวาเร ‘รูปํ ขโนฺธ ขนฺธา รูป’นฺติอาทีนิ ปญฺจ ยมกานิฯ ปฏิโลมวาเรปิ ‘น รูปํ น ขโนฺธ, น ขนฺธา น รูป’นฺติอาทีนิ ปเญฺจวฯ

ตโต ปรํ เตสเญฺญว สุทฺธขนฺธานํ **รูปํ ขโนฺธ, ขนฺธา เวทนา**ติอาทินา นเยน เอเกกขนฺธมูลกานิ จตฺตาริ จตฺตาริ จกฺกานิ พนฺธิตฺวา คโต สุทฺธขนฺธมูลกานํ จกฺกานํ อตฺถิตาย สุทฺธขนฺธมูลจกฺกวาโร นามฯ ตตฺถ **ขนฺธา เวทนา**ติอาทีสุ ขนฺธา เวทนากฺขโนฺธติอาทินา นเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ อิตรถา นิเทฺทสวาเรน สทฺธึ วิโรโธ โหติฯ โสปิ อนุโลมปฏิโลมวเสน ทุวิโธ

โหติฯ ตตฺถ อนุโลมวาเร ‘รูปํ ขนฺโธ, ขนฺธา เวทนา’ติอาทีนิ เอเกกขนฺธมูลกานิ จตฺตาริ จตฺตาริ กตฺวา วีสติ ยมกานิฯ ปฏิโลมวาเรปิ ‘น รูปํ, น ขนฺโธ, น ขนฺธา น เวทนา’ติอาทีนิ วีสติเมวฯ เอวํ ตาว เอเกน ยมกสเตน ทฺวีหิ ปุจฺฉาสเตหิ เอเกกปุจฺฉาย สนฺนิฏฺฐานสํสยวเสน เทฺวเทฺว อตฺเถ กตฺวา จตูหิ จ อตฺถสเตหิ ปฏิมณฺฑิโต ปณฺณตฺติวารสฺส อุทฺเทสวาโร เวทิตโพฺพติฯ

ปณฺณตฺติอุทฺเทสวารวณฺณนาฯ

๑. ปณฺณตฺตินิทฺเทสวารวณฺณนา

๒๖. อิทานิ **รูปํ รูปกฺขนฺโธ**ติอาทินา นเยน นิทฺเทสวาโร อารโทฺธฯ ตตฺถ **รูปํ รูปกฺขนฺโธ**ติ ยํกิญฺจิ รูปนฺติ วุจฺจติฯ สพฺพํ ตํ รูปํ รูปกฺขนฺโธติ วจนโสธนตฺถํ ปุจฺฉติฯ **ปิยรูปํ สาตรูปํ, รูปํ, น รูปกฺขนฺโธ**ติ ยํ ‘ปิยรูปํ สาตรูป’นฺติ เอตฺถ รูปนฺติ วุตฺตํ, ตํ รูปเมว, น รูปกฺขนฺโธติ อโตฺถฯ **รูปกฺขนฺโธ รูปเญฺจว รูปกฺขนฺโธ จา**ติ โย ปน รูปกฺขนฺโธ, โส รูปนฺติปิ รูปกฺขนฺโธติปิ วตฺตุํ วฎฺฎตีติ อโตฺถฯ **รูปกฺขนฺโธ รูป**นฺติ เอตฺถ ปน ยสฺมา รูปกฺขนฺโธ นิยเมเนว รูปนฺติ วตฺตโพฺพฯ ตสฺมา **อามนฺตา**ติ อาหฯ อิมินา อุปาเยน สพฺพวิสฺสชฺชเนสุ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ โย ปน ยตฺถ วิเสโส ภวิสฺสติ, ตเถว ตํ วณฺณยิสฺสาม ฯ สญฺญายมเก ตาว **ทิฎฺฐิสญฺญา**ติ ‘ปปญฺจสญฺญา’ติอาทีสุ อาคตา ทิฎฺฐิสญฺญาฯ สงฺขารยมเก **อวเสสา สงฺขารา**ติ ‘อนิจฺจา วต สงฺขารา’ติอาทีสุ อาคตา สงฺขารกฺขนฺธโต อวเสสา สงฺขตธมฺมาฯ ปฏิโลมวาเรปิ เอเสว นโยติฯ

ปทโสธนวาโร นิฎฺฐิโตฯ

๒๘. ปทโสธนมูลจกฺกวาเร **ขนฺธา เวทนากฺขนฺโธ**ติ เยเกจิ ขนฺธา, สเพฺพ เต เวทนากฺขนฺโธติ ปุจฺฉติฯ เสสปุจฺฉาสุปิ เอเสว นโยฯ ปฏิโลเม **น ขนฺธา น เวทนากฺขนฺโธ**ติ เอตฺถ เย ปญฺญตฺตินิพฺพานสงฺขาตา ธมฺมา ขนฺธา น โหนฺติ, เต ยสฺมา เวทนากฺขนฺธปิ น โหนฺติ, ตสฺมา **อามนฺตา**ติ อาหฯ เสสวิสฺสชฺชเนสุปิ เอเสว นโยติฯ

ปทโสธนมูลจกฺกวาโร นิฎฺฐิโตฯ

๓๘. สุทฺธขนฺธวาเร **รูปํ ขนฺโธ**ติ ยํกิญฺจิ รูปนฺติ วุตฺตํ, สพฺพํ ตํ ขนฺโธติ ปุจฺฉติฯ ตตฺถ ยสฺมา ปิยรูปสาตรูปสงฺขาตํ วา รูปํ โหตุ, ภูตุปาทารูปํ วา, สพฺพํ ปญฺจสุ ขเนฺธสุ สงฺคหํ คจฺฉเตวฯ ตสฺมา **อามนฺตา**ติ ปฏิชานาติฯ ทุติยปเท ‘ขนฺธา รูป’นฺติ ปุจฺฉิตเพฺพ ยสฺมา รูปนฺติวจเนน รูปกฺขนฺธว อธิเปฺปโต, ตสฺมา วจนํ อนาทิยิตฺวา อตฺถวเสน ปุจฺฉโนฺต **ขนฺธา รูปกฺขนฺธ**ติ อาหฯ อิมินา นเยน สพฺพปเทสุ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ ปรโต อายตนยมกาทีนํ นิทฺเทสวาเรปิ เอเสว นโยฯ **สญฺญา ขนฺโธ**ติ เอตฺถาปิ ทิฎฺฐิสญฺญา วา โหตุ, สญฺญา เอว วา, สพฺพายปิ ขนฺธภาวโต อามนฺตาติ วุตฺตํฯ **สงฺขารา ขนฺโธ**ติ ปเทปิ เอเสว นโยฯ ขนฺธวินิมุตฺตโก หิ สงฺขาโร นาม นตฺถิฯ

๓๙. ปฏิโลเม **น รูปํ น ขนฺโธ**ติ ยํ ธมฺมชาตํ รูปํ น โหติ, ตํ ขนฺโธปิ น โหตีติ ปุจฺฉติฯ วิสฺสชฺชเน ปนสฺส **รูปํ ฐเปตฺวา อวเสสา ขนฺธา น รูปํ, ขนฺธา**ติ รูปโต อเญฺญ เวทนาทโย ขนฺธา รูปเมว น โหนฺติ, ขนฺธา ปน โหนฺตีติ อโตฺถฯ **รูปญฺจ ขเนฺธ จ ฐเปตฺวา อวเสสา**ติ ปญฺจกฺขนฺธวินิมุตฺตํ นิพฺพานเญฺจว ปญฺญตฺติ จฯ อิโต ปเรสุปิ ‘อวเสสา’ติ ปเทสุ เอเสว นโยติฯ

สุทฺธขนฺธวาโร นิฏฺฐิโตฯ

๔๐-๔๔. สุทฺธขนฺธมูลจกฺกวาเร **รูปํ ขนฺธ**ติอาทีนํ เหฏฺฐา วุตฺตนเยเนว อโตฺถ เวทิตโพฺพติฯ

สุทฺธขนฺธมูลจกฺกวาโร นิฏฺฐิโตฯ

ปณฺณตฺตินิเทฺทสวารวณฺณนาฯ

๒. ปวตฺติวารวณฺณนา

๕๐-๒๐๕. อิทานิ **ยสฺส รูปกฺขนฺธ**ติอาทินา นเยน ปวตฺติวาโร อารโทฺธฯ กสฺมา ปเนตฺถ อุเทฺทสวาโร น วุโตฺตติ? เหฏฺฐา ทสฺสิตนยตฺตาฯ ปณฺณตฺติวารสฺมิญฺหิ อุเทฺทสวาเร นโย ทสฺสิโตฯ เตน ปน นเยน สกฺกา โส อิธ อวุโตฺตปิ ชานิตุนฺติ ตํ อวตฺวา นิเทฺทสวาโรว อารโทฺธฯ อิมสฺมิํ ปน ปวตฺติวารสงฺขาเต มหาวาเร อุปฺปาทวาโร, นิโรธวาโร, อุปฺปาทนิโรธวาโรติ ตโย อนฺตรวารา โหนฺติฯ เตสุ ปฐโม ธมฺมานํ อุปฺปาทลกฺขณสฺส ทีปิตตฺตา **อุปฺปาทวาโร**ติ วุจฺจติฯ ทุติโย เตสเญฺญว นิโรธลกฺขณสฺส ทีปิตตฺตา **นิโรธวาโร**ติ วุจฺจติฯ ตติโย อุภินฺนมฺปิ ลกฺขณานํ ทีปิตตฺตา **อุปฺปาทนิโรธวาโร**ติ วุจฺจติฯ อุปฺปาทวาเรน เจตฺถ ธมฺมานํ อุปฺปชฺชนากาโรว ทีปิโตฯ นิโรธวาเรน ‘อุปฺปนฺนํ นาม นิจฺจํ นตฺถี’ติ เตสเญฺญว อนิจฺจตา ทีปิตาฯ อุปฺปาทนิโรธวาเรน ตทุภยํฯ

ตตฺถ อุปฺปาทวาเร ตาว ติณฺณํ อทฺธานํ วเสน ฉ กาลเภทา โหนฺติ – ปจฺจุปฺปโนฺน, อตีโต, อนาคโต, ปจฺจุปฺปเนฺนนาตีโต, ปจฺจุปฺปเนฺนนานาคโต, อตีเตนานาคโตติฯ เตสุ **‘ยสฺส รูปกฺขนฺธ อุปฺปชฺชตี’**ติ ปจฺจุปฺปนฺนาภิธานวเสน ปจฺจุปฺปโนฺน เวทิตโพฺพฯ โส ปจฺจุปฺปนฺนานํ ธมฺมานํ ปจฺจกฺขโต คเหตพฺพตฺตา อติวิย สุวิเญฺญโยฺยติ ปฐมํ วุโตฺตฯ **ยสฺส รูปกฺขนฺธ อุปฺปชฺชิตฺถา**ติ อตีตาภิธานวเสน อตีโต เวทิตโพฺพฯ โส ปจฺจกฺขโต อนุภูตปุพฺพานํ อตีตธมฺมานํ อนุมาเนน อนาคเตหิ สุวิเญฺญยฺยตรตฺตา ทุติยํ วุโตฺตฯ **ยสฺส รูปกฺขนฺธ อุปฺปชฺชิสฺสตี**ติ อนาคตาภิธานวเสน อนาคโต เวทิตโพฺพฯ โส ปจฺจกฺขโต จ อนุภูตปุพฺพวเสน จ คหิตธมฺมานุมาเนน ‘อนาคเตปิ เอวรูปา ธมฺมา อุปฺปชฺชิสฺสนฺตี’ติ คเหตพฺพโต ตติยํ วุโตฺตฯ

ยสฺส รูปกฺขนฺธ อุปฺปชฺชติ, ตสฺส เวทนากฺขนฺธ อุปฺปชฺชิตฺถาติ ปจฺจุปฺปเนฺนน สทฺธิํ อตีตาภิธานวเสน ปจฺจุปฺปเนฺนนาตีโต เวทิตโพฺพฯ โส มิสฺสเกสุ ตีสุ สุวิเญฺญยฺยตรตฺตา จตุตฺถํ วุโตฺตฯ **ยสฺส รูปกฺขนฺธ อุปฺปชฺชติ ตสฺส เวทนากฺขนฺธ อุปฺปชฺชิสฺสตี**ติ ปจฺจุปฺปเนฺนน สทฺธิํ อนาคตาภิธานวเสน ปจฺจุปฺปเนฺนนานาคโต เวทิตโพฺพฯ โส ปจฺจกฺขโต คเหตพฺพานํ ธมฺมานํ อตฺถิตาย อตฺถโต สุวิเญฺญยฺยตโรติ ปญฺจมํ วุโตฺตฯ **ยสฺส รูปกฺขนฺธ อุปฺปชฺชิตฺถ, ตสฺส เวทนากฺขนฺธ อุปฺปชฺชิสฺสตี**ติ อตีเตน สทฺธิํ อนาคตาภิธานวเสน อตีเตนานาคโต เวทิตโพฺพฯ โส ปุริเมหิ ทุวิเญฺญโยฺยติ ฉฏฺฐํ วุโตฺตฯ

เอวเมเตสุ ฉสุ กาลเภเทสุ ยวายํ ปฐโม ปจฺจุปฺปโนฺน, ตตฺถ ปุคฺคลโต, โอกาสโต, ปุคฺคโลกาสโตติ ตโย วารา โหนฺติฯ เตสุ **ยสฺสา**ติ ปุคฺคลวเสน ขนฺธานํ อุปฺปตฺติทีปโน **ปุคฺคลวาโร**ฯ **ยตฺถา**ติ โอกาสวเสน ขนฺธานํ อุปฺปตฺติทีปโน **โอกาสวาโร**ฯ **ยสฺส ยตฺถา**ติ ปุคฺคโลกาสวเสน ขนฺธานํ อุปฺปตฺติทีปโน **ปุคฺคโลกาสวาโร**ฯ อิเม ปน ตโยปิ วารา ปฐมํ อนุโลมนเยน นิทฺทิสิตฺวา ปจฺฉา ปฏิโลมนเยน นิทฺทิฏฺฐาฯ เตสุ ‘อุปฺปชฺชติ’ ‘อุปฺปชฺชิตฺถ,’ ‘อุปฺปชฺชิสฺสตี’ติ

วจนโต อุปฺปตฺติทีปโน อนุโลมนโยฯ ‘นุปฺปชฺชติ’, ‘นุปฺปชฺชิตฺถ,’ ‘นุปฺปชฺชิสฺสตี’ติ วจนโต อนุปฺปตฺติทีปโน ปฏิโลมนโยฯ

ตตฺถ ปจฺจุปฺปนฺนกาเล ตาว ปุคฺคลวารสฺส อนุโลมนเย ‘‘ยสฺส รูปกฺขนฺโธ อุปฺปชฺชติ, ตสฺส เวทนากฺขนฺโธ อุปฺปชฺชติฯ ยสฺส วา ปน เวทนากฺขนฺโธ อุปฺปชฺชติ, ตสฺส รูปกฺขนฺโธ อุปฺปชฺชติฯ ยสฺส รูปกฺขนฺโธ อุปฺปชฺชติ, ตสฺส สญฺญากฺขนฺโธ สงฺขารกฺขนฺโธ, วิญฺญาณกฺขนฺโธ, อุปฺปชฺชติฯ ยสฺส วา ปน วิญฺญาณกฺขนฺโธ อุปฺปชฺชติ, ตสฺส รูปกฺขนฺโธ อุปฺปชฺชตี’’ติ เอวํ รูปกฺขนฺธมูลกานิ จตฺตาริ ยมกานิ; ‘‘ยสฺส เวทนากฺขนฺโธ อุปฺปชฺชติ, ตสฺส สญฺญากฺขนฺโธ อุปฺปชฺชตี’’ติอาทินา นเยน เวทนากฺขนฺธมูลกานิ ตีณิ; สญฺญากฺขนฺธมูลกานิ เทฺว; สงฺขารกฺขนฺธมูลกํ เอกนฺติ อคฺคหิตคฺคหเณน ทส ยมกานิ โหนฺติฯ

ตตฺถ รูปกฺขนฺธมูลเกสุ จตูสุ อาทิโต เอกเมว วิสฺสชฺชิตํฯ เสสานิ เตน สทิสวิสฺสชฺชนานีติ ตนฺติยา ลหุภาวตฺถํ สงฺขิตฺตานิฯ เวทนากฺขนฺธาทิมูลเกสุปิ ‘อามนฺตา’ติ เอกสทิสเมว วิสฺสชฺชนํฯ ตสฺมา ตานิปิ ตนฺติยา ลหุภาวตฺถํ สงฺขิตฺตาเนวาติ เอวเมตานิ ปจฺจุปฺปนฺนกาเล ปุคฺคลวาเร อนุโลมนเย เอกยมกวิสฺสชฺชเนเนว ทส ยมกานิ วิสฺสชฺชิตานิ นาม โหนฺตีติ เวทิตพฺพานิฯ ยถา จ ปุคฺคลวาเร ทส, เอวํ โอกาสวาเร ทส, ปุคฺคโลกาสวาเร ทสาติ ปจฺจุปฺปนฺนกาเล ตีสุ วาเรสุ อนุโลมนเย ตึส ยมกานิ โหนฺติฯ ยถา จ อนุโลมนเย, เอวํ ปฏิโลมนเยปีติ สพฺพานิปิ ปจฺจุปฺปนฺนกาเล สฏฺฐิ ยมกานิ โหนฺติฯ เตสุ วีสปุจฺฉาสตํ, จตฺตารีสานิ จ เทฺว อตฺถสตานิ โหนฺตีติ เวทิตพฺพานิฯ เอวํ เสเสสุปิ ปญฺจสุ กาลเภเทสุ ปุคฺคลาทิเภทโต อนุโลมปฏิโลมนยวเสน ฉ ฉ วาราฯ เอเกกสฺมึ วาเร ทส ทส กตฺวา สฏฺฐิ สฏฺฐิ ยมกานีติ ตีณิ ยมกสตานิฯ ตานิ ปุริเมหิ สทฺธึ สฏฺฐาธิกานิ ตีณิ ยมกสตานิ, วีสาธิกานิ สตฺตปุจฺฉาสตานิ, จตฺตารีสานิ จ จุทฺทส อตฺถสตานิ โหนฺติฯ อิทํ ตาว อุปฺปาทวาเร ปาฬิววตฺถานํฯ ยถา จ อุปฺปาทวาเร, ตถา นิโรธวาเรปิ, อุปฺปาทนิโรธวาเรปีติ สพฺพสฺมิมฺปิ ปวตฺติมหาวาเร อสีติ ยมกสหสฺสํ, สฏฺฐิสตาธิกานิ เทฺว ปุจฺฉาสหสฺสานิ, วีสํ ติสตาธิกานิ จ จตฺตาริ อตฺถสหสฺสานิ เวทิตพฺพานิฯ

ปาฬิ ปน อุปฺปาทวาเร นิโรธวาเร จ ตีสุ อสมฺมิสฺสกกาลเภเทสุ ตสฺมึ ตสฺมึ วาเร เอเกกเมว ยมกํ วิสฺสเชฺชตฺวา สงฺขิตฺตาฯ ตีสุ มิสฺสกกาลเภเทสุ ‘ยสฺส เวทนากฺขนฺโธ อุปฺปชฺชติ, ตสฺส สญฺญากฺขนฺโธ อุปฺปชฺชิตฺถา’ติอาทินา นเยน เวทนากฺขนฺธาทิมูลเกสุปิ เอกํ ยมกํ วิสฺสชฺชิตํฯ อุปฺปาทนิโรธวาเร ปน ฉสุปิ กาลเภเทสุ ตํ วิสฺสชฺชิตเมวฯ เสสานิ เตน สมานวิสฺสชฺชนตฺตา สงฺขิตฺตานีติฯ อิทํ สกเลปิ ปวตฺติมหาวาเร ปาฬิววตฺถานํฯ

อตฺถวินิจฺฉยตฺถํ ปนสฺส อิทํ ลกฺขณํ เวทิตพฺพํ – อิมสฺมิญฺหิ ปวตฺติมหาวาเร จตุนฺนํ ปญฺหานํ ปญฺจ วิสฺสชฺชนานิ สตฺตวีสติยา ฐาเนสุ ปกฺขิปิตฺวา อตฺถวินิจฺฉโย เวทิตโพฺพฯ ตตฺถ ปุเรปโญฺห, ปจฺฉาปโญฺห, ปริปุณฺณปโญฺห, โมฆปโญฺหติ อิเม จตฺตาโร ปญฺหา นามฯ เอเกกสฺมิญฺหิ ยมเก เทฺว เทฺว ปุจฺฉาฯ เอเกกปุจฺฉายปิ เทฺว เทฺว ปทานิฯ ตตฺถ ยาย ปุจฺฉาย วิสฺสชฺชเน เอเกเนว ปเทน คหิตกฺขนฺธสฺส อุปฺปาโท วา นิโรโธ วา ลพฺภติ , อยํ **ปุเรปโญฺห** นามฯ ยาย ปน ปุจฺฉาย วิสฺสชฺชเน ทฺวีหิปิ ปเทหิ คหิตกฺขนฺธานํ อุปฺปาโท วา นิโรโธ วา ลพฺภติ, อยํ **ปจฺฉาปโญฺห** นามฯ ยาย ปน ปุจฺฉาย วิสฺสชฺชเน เอเกนปิ ปเทน คหิตกฺขนฺธสฺส ทฺวีหิปิ ปเทหิ คหิตกฺขนฺธานํ อุปฺปาโท วา, นิโรโธ วา ลพฺภติ, อยํ **ปริปุณฺณปโญฺห** นามฯ ยาย ปน ปุจฺฉาย วิสฺสชฺชเน ปฏิเกฺขโป วา, ปฏิเสโธ วา ลพฺภติ, อยํ **โมฆปโญฺห** นามฯ ยสฺมา ปเนส อทสฺสิยมาโน น สกฺกา ชานิตุํ, ตสฺมา นํ ทสฺสยิสฺสามฯ

‘ยตฺถ รูปกฺขนฺธ นุปฺปชฺชติ, ตตฺถ เวทนากฺขนฺธ นุปฺปชฺชตี’ติ ปุจฺฉาย ตาว อุปฺปชฺชตีติ อิมสฺมึ วิสฺสชฺชเน เอเกเนว ปเทน คหิตสฺส เวทนากฺขนฺธสฺส อุปฺปาโท ลพฺภติ, อิติ อยเญฺจว อโญฺญ จ เอวรูโป ปโญฺห ปุเรปโญฺหติ เวทิตโพฺพฯ ‘ยสฺส รูปกฺขนฺธ อุปฺปชฺชิตฺถ, ตสฺส เวทนากฺขนฺธ อุปฺปชฺชิตฺถา’ติ ปุจฺฉาย ปน ‘อามนฺตา’ติ อิมสฺมึ วิสฺสชฺชเน ทฺวีหิ ปเทหิ คหิตานํ รูปเวทนากฺขนฺธานํ ยสฺส กสฺสจิ สตฺตสฺส อตีเต อุปฺปาโท ลพฺภติฯ อิติ อยเญฺจว อโญฺญ จ เอวรูโป ปโญฺห ปจฺฉาปโญฺหติ เวทิตโพฺพฯ

‘ยสฺส รูปกฺขนฺธ อุปฺปชฺชติ, ตสฺส เวทนากฺขนฺธ อุปฺปชฺชตี’ติ อิมาย ปน ปฐมปุจฺฉาย ‘อสญฺญสตฺตํ อุปฺปชฺชนฺตาน’นฺติอาทิเก อิมสฺมึ วิสฺสชฺชเน ‘อสญฺญสตฺตํ อุปฺปชฺชนฺตานํ เตสํ รูปกฺขนฺธ อุปฺปชฺชติ, โน จ เตสํ เวทนากฺขนฺธ อุปฺปชฺชตี’ติ อิมสฺมึ โกฏฺฐาเส เอเกเนว ปเทน คหิตสฺส รูปกฺขนฺธสฺสปิ อุปฺปาโท ลพฺภติฯ ‘ปญฺจโวการํ อุปฺปชฺชนฺตานํ เตสํ รูปกฺขนฺธ จ อุปฺปชฺชติ เวทนากฺขนฺธ จ อุปฺปชฺชตี’ติ อิมสฺมึ โกฏฺฐาเส ทฺวีหิปิ ปเทหิ สงฺคหิตานํ รูปเวทนากฺขนฺธานมฺปิ อุปฺปาโท ลพฺภติฯ อิติ อยเญฺจว อโญฺญ จ เอวรูโป ปโญฺห ปริปุณฺณปโญฺหติ เวทิตโพฺพฯ ปุเรปจฺฉาปโญฺหติปิ เอตเสฺสว นามํฯ เอตสฺส หิ วิสฺสชฺชเน ปุริมโกฏฺฐาเส เอเกน ปเทน สงฺคหิตสฺส รูปกฺขนฺธเสฺสว อุปฺปาโท ทสฺสิโตฯ ทุติยโกฏฺฐาเส ทฺวีหิ ปเทหิ สงฺคหิตานํ รูปเวทนากฺขนฺธานํฯ อิมินาเยว จ ลกฺขเณน ยตฺถ เอเกน ปเทน สงฺคหิตสฺส ขนฺธสฺส อุปฺปาโท วา นิโรโธ วา ลพฺภติ, โส ปุเรปโญฺหติ วุโตฺตฯ ยตฺถ ทฺวีหิปิ ปเทหิ สงฺคหิตานํ ขนฺธานํ อุปฺปาโท วา นิโรโธ วา ลพฺภติ, โส ปจฺฉาปโญฺหติ วุโตฺตฯ

‘ยสฺส รูปกฺขนฺธ นุปฺปชฺชิตฺถ, ตสฺส เวทนากฺขนฺธ นุปฺปชฺชิตฺถา’ติ อิมาย ปน ปุจฺฉาย ‘นตฺถี’ติ อิมสฺมึ วิสฺสชฺชเน ปฏิเกฺขโป ลพฺภติฯ ‘ยสฺส รูปกฺขนฺธ อุปฺปชฺชติ, ตสฺส เวทนากฺขนฺธ นิรุชฺฌตี’ติ ปุจฺฉาย ‘โน’ติ อิมสฺมึ วิสฺสชฺชเน ปฏิเสโธ ลพฺภติฯ ตสฺมา อยเญฺจว ทุวิโธ อโญฺญ จ เอวรูโป ปโญฺห โมฆปโญฺหติ เวทิตโพฺพฯ ตุจฺฉปโญฺหติปิ วุจฺจติฯ เอวํ ตาว จตฺตาโร ปญฺหา เวทิตพฺพาฯ

ปาฬิคติยา วิสฺสชฺชนํ, ปฏิวจนวิสฺสชฺชนํ, สรูปทสฺสเนน วิสฺสชฺชนํ, ปฏิเกฺขเปน วิสฺสชฺชนํ, ปฏิเสเธน วิสฺสชฺชนนฺติ อิมานิ ปน ปญฺจ วิสฺสชฺชนานิ นาม ฯ ตตฺถ ยํ วิสฺสชฺชนํ ปาฬิปทเมว หุตฺวา อตฺถํ วิสฺสเชฺชติ, อิทํ **ปาฬิคติยา วิสฺสชฺชนํ** นามฯ ตํ ปุเรปเญฺห ลพฺภติฯ ‘ยตฺถ รูปกฺขนฺธ นุปฺปชฺชติ ตตฺถ เวทนากฺขนฺธ นุปฺปชฺชตี’ติ หิ ปเญฺห ‘อุปฺปชฺชตี’ติ อิทํ วิสฺสชฺชนํ ปาฬิปทเมว หุตฺวา อตฺถํ วิสฺสชฺชยมานํ คตํ, ตสฺมา เอวรูเปสุ ฐาเนสุ ปาฬิคติยา วิสฺสชฺชนํ เวทิตพฺพํฯ ยํ ปน วิสฺสชฺชนํ ปฏิวจนภาเวน อตฺถํ วิสฺสเชฺชติ, อิทํ **ปฏิวจนวิสฺสชฺชนํ** นามฯ ตํ ปจฺฉาปเญฺห ลพฺภติฯ ‘ยสฺส รูปกฺขนฺธ อุปฺปชฺชิตฺถ, ตสฺส เวทนากฺขนฺธ อุปฺปชฺชิตฺถา’ติ หิ ปเญฺห ‘อามนฺตา’ติ อิทํ วิสฺสชฺชนํ ปฏิวจนวเสเนว อตฺถํ วิสฺสชฺชยมานํ คตํ, ตสฺมา เอวรูเปสุ ฐาเนสุ ปฏิวจนวิสฺสชฺชนํ เวทิตพฺพํฯ ยํ วิสฺสชฺชนํ สรูเปน ทเสฺสตฺวา อตฺถํ วิสฺสเชฺชติ; อิทํ **สรูปทสฺสเนน วิสฺสชฺชนํ** นามฯ ตํ ปริปุณฺณปเญฺห ลพฺภติฯ ‘ยสฺส รูปกฺขนฺธ อุปฺปชฺชติ; ตสฺส เวทนากฺขนฺธ อุปฺปชฺชตี’ติ หิ ปเญฺห ‘อสญฺญสตฺตํ อุปฺปชฺชนฺตาน’นฺติ อิทํ วิสฺสชฺชนํ ‘อิเมสํ รูปกฺขนฺธ อุปฺปชฺชติ, โน จ เวทนากฺขนฺธ, อิเมสํ รูปกฺขนฺธ จ อุปฺปชฺชติ, เวทนากฺขนฺธ จา’ติ สรูปทสฺสเนเนว อตฺถํ วิสฺสชฺชยมานํ คตํฯ ตสฺมา เอวรูเปสุ ฐาเนสุ สรูปทสฺสเนน วิสฺสชฺชนํ เวทิตพฺพํฯ ยํ ปน วิสฺสชฺชนํ ตถารูปสฺส อตฺถสฺสาภาวโต อตฺถปฏิเกฺขเปน ปญฺหํ วิสฺสเชฺชติ, อิทํ **ปฏิเกฺขเปน วิสฺสชฺชนํ** นามฯ ยํ ตถารูปสฺส อตฺถสฺส เอกกฺขเณ อลาภโต อตฺถปฏิเสธเนน ปญฺหํ วิสฺสเชฺชติ, อิทํ **ปฏิเสเธน วิสฺสชฺชนํ** นามฯ ตํ โมฆปเญฺห ลพฺภติฯ ‘ยสฺส รูปกฺขนฺธ นุปฺปชฺชิตฺถ, ตสฺส เวทนากฺขนฺธ นุปฺปชฺชิตฺถา’ติ หิ ปเญฺห ‘นตฺถี’ติ อิทํ วิสฺสชฺชนํ; เอวรู

โป นาม สโตฺต นตฺถีติ อตฺถปฏิเกฺขเปน ปญฺหํ วิสฺสชฺชยมานํ คตํ; ตสฺมา เอวรูเปสุ ฐาเนสุ ปฏิเกฺขเปน วิสฺสชฺชนํ เวทิตพฺพํฯ 'ยสฺส รูปกฺขนฺธ อุปฺปชฺชติ, ตสฺส เวทนากฺขนฺธ นิรุชฺฌตี'ติ ปเญฺห ปน 'โน'ติ อิทํ วิสฺสชฺชนํ เอกสฺมิํ ปฏิสนฺธิกฺขเณ อุปฺปาเทน สทฺธิํ นิโรโธ นาม น ลพฺภตีติ อตฺถปฏิเสธเนน ปญฺหํ วิสฺสชฺชยมานํ คตํ, ตสฺมา เอวรูเปสุ ฐาเนสุ ปฏิเสเธน วิสฺสชฺชนํ เวทิตพฺพํฯ

อิทานิ อิเม จตฺตาโร ปญฺหา, อิมานิ จ ปญฺจ วิสฺสชฺชนานิ, เยสุ สตฺตวีสติยา ฐาเนสุ ปกฺขิปิตพฺพานิ, ตานิ เอวํ เวทิตพฺพานิ – อสญฺญสตฺตํ อุปปชฺชนฺตานนฺติ เอกํ ฐานํ, อสญฺญสเตฺต ตตฺถาติ เอกํ, อสญฺญสตฺตานนฺติ เอกํ; อสญฺญสตฺตา จวนฺตานนฺติ เอกํ; อรูปํ อุปปชฺชนฺตานนฺติ เอกํ, อรูเป ตตฺถาติ เอกํ, อรูปานนฺติ เอกํ, อรูปา จวนฺตานนฺติ เอกํ , อรูเป ปจฺฉิมภวิกานนฺติ เอกํ, อรูเป ปรินิพฺพนฺตานนฺติ เอกํ; เย จ อรูปํ อุปปชฺชิตฺวา ปรินิพฺพายิสฺสนฺตีติ เอกํ; ปญฺจโวการํ อุปปชฺชนฺตานนฺติ เอกํ, ปญฺจโวกาเร ตตฺถาติ เอกํ, ปญฺจโวการานนฺติ เอกํ ปญฺจโวการา จวนฺตานนฺติ เอกํ, ปญฺจโวกาเร ปจฺฉิมภวิกานนฺติ เอกํ, ปญฺจโวกาเร ปรินิพฺพนฺตานนฺติ เอกํ; สุทฺธาวาสํ อุปปชฺชนฺตานนฺติ เอกํ, สุทฺธาวาเส ตตฺถาติ เอกํ, สุทฺธาวาสานนฺติ เอกํ, สุทฺธาวาเส ปรินิพฺพนฺตานนฺติ เอกํ; สเพฺพสํ อุปปชฺชนฺตานนฺติ เอกํ, สเพฺพสํ จวนฺตานนฺติ เอกํ; สพฺพสาธารณวเสน ปจฺฉิมภวิกานนฺติ เอกํ, ปรินิพฺพนฺตานนฺติ เอกํ, จตุโวการํ ปญฺจโวการํ อุปปชฺชนฺตานนฺติ เอกํ, จวนฺตานนฺติ เอกํฯ เอวํ อิเมสํ จตุนฺนํ ปญฺหานํ อิมานิ ปญฺจ วิสฺสชฺชนานิ อิเมสุ สตฺตวีสติยา ฐาเนสุ ปกฺขิปิตฺวา อิมสฺมิํ ปวตฺติมหาวาเร อตฺถวินิจฺฉโย เวทิตโพฺพฯ เอวํ วิทิตฺวา หิ ปญฺหํ วิสฺสชฺชเนฺตน สุวิสฺสชฺชิโต โหติ, อตฺถญฺจ วินิจฺฉยเนฺตน สุวินิจฺฉิโต โหติฯ

ตตฺถายํ นโย – **ยสฺส รูปกฺขนฺธ อุปฺปชฺชตี**ติ ยสฺส ปุคฺคลสฺส อุปฺปาทกฺขณสมงฺคิตาย รูปกฺขนฺธ อุปฺปชฺชติฯ **ตสฺส เวทนากฺขนฺธ อุปฺปชฺชตี**ติ เวทนากฺขนฺธปิ ตสฺส ตสฺมิเญฺญว ขเณ อุปฺปชฺชตีติ ปุจฺฉติฯ **อสญฺญสตฺตํ อุปปชฺชนฺตาน**นฺติ อจิตฺตกปฏิสนฺธิวเสน อสญฺญสตฺตภวํ อุปปชฺชนฺตานํฯ **เตสํ รูปกฺขนฺธ อุปฺปชฺชตี**ติ เตสํ เอกเนฺตน รูปกฺขนฺธ อุปฺปชฺชติเยวฯ ปวเตฺต อุปฺปนฺนานํ รูปกฺขนฺธ อุปฺปชฺชติปิ นิรุชฺฌติปิ, ตสฺมา 'อสญฺญสตฺตาน'นฺติ อวตฺวา'อสญฺญสตฺตํ อุปปชฺชนฺตาน'นฺติ วุตฺตํฯ **โน จ เตสํ เวทนากฺขนฺธ อุปฺปชฺชตี**ติ อจิตฺตกตฺตา ปน เตสํ เวทนากฺขนฺธ นุปฺปชฺชเตวฯ อิทํ สตฺตวีสติยา ฐาเนสุ ปฐเม ฐาเน ปริปุณฺณปญฺหสฺส ปุริมโกฏฺฐาเส สรูปทสฺสเนน วิสฺสชฺชนํฯ **ปญฺจโวการํ อุปปชฺชนฺตาน**นฺติ รูปารูปมิสฺสกปฏิสนฺธิวเสน ปญฺจโวการภวํ อุปปชฺชนฺตานํฯ **เตสํ รูปกฺขนฺธ จ อุปฺปชฺชติ, เวทนากฺขนฺธ จา**ติ เตสํ เอกเนฺตน รูปเวทนากฺขนฺธสงฺขาตา เทฺวปิ ขนฺธา อุปฺปชฺชนฺติเยวฯ ปวเตฺต ปน ตตฺถ อุปฺปนฺนานํ เต ขนฺธา อุปฺปชฺชนฺติปิ นิรุชฺฌนฺติปิ, ตสฺมา 'ปญฺจโวการาน'นฺติ อวตฺวา 'ปญฺจโวการํ อุปปชฺชนฺตาน'นฺติ วุตฺตํฯ อิทํ ปญฺจโวการํ อุปปชฺชนฺตานนฺติ ฐาเน ปริปุณฺณปญฺหสฺส ปจฺฉิมโกฏฺฐาเส สรูปทสฺสเนน วิสฺสชฺชนํฯ อิมินา อุปาเยน สพฺพานิ วิสฺสชฺชนานิ เวทิตพฺพานิฯ

อิทํ ปเนตฺถ อุปฺปาทนิโรเธสุ นิยมลกฺขณํ – สกเลปิ หิ อิมสฺมิํ ขนฺธยมเก ตตฺถ ตตฺถ อุปฺปนฺนานํ ปวเตฺต ยาว มรณา ขนฺธานํ อปริยเนฺตสุ อุปฺปาทนิโรเธสุ วิชฺชมาเนสุปิ ลหุปริวตฺตานํ ธมฺมานํ วินิโพฺภคํ กตฺวา อุปฺปาทนิโรเธ ทเสฺสตุํ น สุกรนฺติ ปวตฺติยํ อุปฺปาทนิโรเธ อนามสิตฺวา อภินวํ วิปากวฏฺฏํ นิปฺผาทยมาเนน นานากเมฺมน นิพฺพตฺตานํ ปฏิสนฺธิขนฺธานํ อุปฺปาทํ ทเสฺสตุํ สุขนฺติ ปฏิสนฺธิกาเล อุปฺปาทวเสเนว อุปฺปาทวาโร กถิโตฯ อุปฺปนฺนสฺส ปน วิปากวฏฺฏสฺส ปริโยสาเนน นิโรธํ ทเสฺสตุํ สุขนฺติ มรณกาเล นิโรธวเสน นิโรธวาโร กถิโตฯ

กึ ปเนตฺถ ปวตฺติยํ อุปฺปาทนิโรธานํ อนามฏฺฐภาเว ปมาณนฺติ? ปาฬิเยวฯ ปาฬิยญฺหิ วิเสเสน อุปฺปาทวารสฺส อนาคตกาลวาเร ‘ปจฺฉิมภวิกานํ เตสํ รูปกฺขนฺโธ จ นุปฺปชฺชิสฺสติ, เวทนากฺขนฺโธ จ นุปฺปชฺชิสฺสตี’ติ อยํ ปาฬิ อติปมาณเมวฯ ปจฺฉิมภวิกานญฺหิ ปวเตฺต รูปารูปธมฺมานํ อุปฺปชฺชิตุํ ยุตฺตภาเว สติปิ ‘รูปกฺขนฺโธ จ นุปฺปชฺชิสฺสติ, เวทนากฺขนฺโธ จ นุปฺปชฺชิสฺสตี’ติ สนฺนิฏฺฐานํ กตฺวา วุตฺตภาเวน ปวเตฺต อุปฺปาโท น คหิโตติ เวทิตโพฺพฯ ‘สุทฺธาวาเส ปรินิพฺพนฺตานํ เตสํ ตตฺถ สญฺญากฺขนฺโธ น นิรุชฺฌิตฺถ, โน จ เตสํ ตตฺถ เวทนากฺขนฺโธ น นิรุชฺฌตี’ติ อยํ ปน ปาฬิ ปวเตฺต นิโรธสฺส อนามฏฺฐภาเว อติวิย ปมาณํฯ สุทฺธาวาเส ปรินิพฺพนฺตานญฺหิ จุติจิตฺตสฺส ภงฺคกฺขเณ ฐิตานํ ปฏิสนฺธิโต ปฏฺฐาย ปวเตฺต อุปฺปชฺชิตฺวา นิรุทฺธสญฺญากฺขนฺธานํ คณนปโถ นตฺถิฯ ‘เอวํ สเนฺตปิ เตสํ ตตฺถ สญฺญากฺขโนฺธ น นิรุชฺฌิตฺถา’ติ สนฺนิฏฺฐานํ กตฺวา วุตฺตภาเวน ปวเตฺต นิโรโธ น คหิโตติ เวทิตโพฺพฯ

เอวเมตฺถ อุปฺปาทนิโรเธสุ นิยมลกฺขณํ วิทิตฺวา ปฏิสนฺธิอุปฺปาทเมว จุตินิโรธเมว จ คเหตฺวา เตสุ เตสุ ฐาเนสุ อาคตานํ วิสฺสชฺชนานํ อตฺถวินิจฺฉโย เวทิตโพฺพฯ โส ปน สกฺกา อาทิวิสฺสชฺชเน วุตฺตนเยน สพฺพตฺถ วิทิตุนฺติ วิสฺสชฺชนปฏิปาฏิยา น วิตฺถาริโตฯ อิมินา ปน เอวํ ทิเนฺนนปิ นเยน โย เอเตสํ อตฺถวินิจฺฉยํ ชานิตุํ น สโกฺกติ, เตน อาจริเย ปยิรุปาสิตฺวา สาธุกํ สุตฺวาปิ ชานิตโพฺพฯ

อุปฺปาทสฺส นิโรธสฺส, อุปฺปนฺนญฺจาปิ เอกโต;
นยสฺส อนุโลมสฺส, ปฏิโลมนยสฺส จฯ

วเสน ยานิ ขเนฺธสุ, ยมกานิ จ ปญฺจสุ;
ปุคฺคลํ อถ โอกาสํ, ปุคฺคโลกาสเมว จฯ

อามสิตฺวา ปวเตฺตสุ, ฐาเนสุ กถยี ชิโน;
เตสํ ปาฬิววตฺถานํ, ทสฺสิตํ อนุปุพฺพโตฯ

วินิจฺฉยตฺถํ อตฺถสฺส, ปญฺหาวิสฺสชฺชนานิ จ;
วิสฺสชฺชนานํ ฐานานิ, ยานิ ตานิ จ สพฺพโสฯ

ทเสฺสตฺวา เอกปญฺหสฺมิํ, โยชนาปิ ปกาสิตา;
วิตฺถาเรน คเต เอตฺถ, ปญฺหาวิสฺสชฺชนกฺกเมฯ

อตฺถํ วณฺณยตา กาตุํ, กิํ นุ สกฺกา อิโต ปรํ;
นเยน อิมินา ตสฺมา, อตฺถํ ชานนฺตุ ปณฺฑิตาติฯ

ปวตฺติมหาวารวณฺณนาฯ

๓. ปริญฺญาวารวณฺณนา

๒๐๖-๒๐๘. ตทนนฺตเร ปริญฺญาวาเรปิ ฉเฬว กาลเภทาฯ อนุโลมปฏิโลมโต เทฺวเยว นยาฯ ปุคฺคลวาโร, โอกาสวาโร, ปุคฺคโลกาสวาโรติ อิเมสุ ปน ตีสุ ปุคฺคลวาโรว ลพฺภติ, น อิตเร เทฺวฯ กิํ การณา? สทิสวิสฺสชฺชนตายฯ โย หิ โกจิ ปุคฺคโล ยตฺถ กตฺถจิ ฐาเน รูปกฺขนฺธํ เจ ปริชานาติ, เวทนากฺขนฺธมฺปิ ปริชานาติเยวฯ เวทนากฺขนฺธํ เจ ปริชานาติ, รูปกฺขนฺธมฺปิ ปริชานาติเยวฯ รูปกฺขนฺธํ เจ น ปริชานาติ, เวทนากฺขนฺธมฺปิ น ปริชานาติเยวฯ เวทนากฺขนฺธํ เจ

น ปริชานาติ, รูปกฺขนฺธมฺปิ น ปริชานาติเยวฯ ตสฺมา เตสุปิ ‘ยตฺถ รูปกฺขนฺธํ ปริชานาติ, ตตฺถ เวทนากฺขนฺธํ ปริชานาตี’ติ อาทิวเสน ปุจฺฉํ กตฺวา ‘อามนฺตา’เตฺวว วิสฺสชฺชนํ กาตพฺพํ ฯ สิยาติ สทิสวิสฺสชฺชนตาย เต อิธ น ลพฺภนฺตีติ เวทิตพฺพาฯ

อถ วา ปริญฺญากิจฺจํ นาม ปุคฺคลเสฺสว โหติ, โน โอกาสสฺส, ปุคฺคโลว ปริชานิตุํ สมตฺโถ, โน โอกาโสติ ปุคฺคลวาโรเวตฺถ คหิโต, น โอกาสวาโรฯ ตสฺส ปน อคฺคหิตตฺตา ตทนนฺตโร ปุคฺคโลกาสวาโร ลพฺภมาโนปิ น คหิโตฯ โย ปเนส ปุคฺคลวาโร คหิโต, ตตฺถ ปจฺจุปฺปนฺนกาเล รูปกฺขนฺธมูลกานิ จตฺตาริ, เวทนากฺขนฺธมูลกานิ ตีณิ, สญฺญากฺขนฺธมูลกานิ เทฺว, สงฺขารกฺขนฺธมูลกํ เอกนฺติ เหฏฺฐา วุตฺตนเยเนว อนุโลมนเย อคฺคหิตคฺคหเณน ทส ยมกานิฯ ปฏิโลมนเย ทสาติ วีสติฯ ตถา เสเสสุปีติ เอเกกสฺมิํ กาเล วีสติ วีสติ กตฺวา ฉสุ กาเลสุ วีสํ ยมกสตํ, จตฺตารีสานิ เทฺว ปุจฺฉาสตานิ, อสีตฺยาธิกานิ จตฺตาริ อตฺถสตานิ จ โหนฺตีติ อิทเมตฺถ ปาฬิววตฺถานํฯ

อตฺถวินิจฺฉเย ปเนตฺถ อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนสงฺขาตา ตโย อทฺธา ปวตฺติวาเร วิย จุติปฏิสนฺธิวเสน น ลพฺภนฺติฯ ปวเตฺต จิตฺตกฺขณวเสเนว ลพฺภนฺติฯ เตเนเวตฺถ ‘โย รูปกฺขนฺธํ ปริชานาติ, โส เวทนากฺขนฺธํ ปริชานาตี’ติอาทีสุ ปุจฺฉาสุ ‘อามนฺตา’ติ วิสฺสชฺชนํ กตํฯ โลกุตฺตรมคฺคกฺขณสฺมิญฺหิ นิพฺพานารมฺมเณน จิเตฺตน ปญฺจสุ ขเนฺธสุ ปริญฺญากิจฺจนิพฺพตฺติยา ยํ กิญฺจิ เอกํ ขนฺธํ ปริชานโนฺต อิตรมฺปิ ปริชานาตีติ วุจฺจติฯ เอวเมตฺถ ‘ปริชานาตี’ติ ปเญฺหสุ อนุโลมนเย ปริญฺญากิจฺจสฺส มตฺถกปฺปตฺตํ อคฺคมคฺคสมงฺคิํ สนฺธาย ‘อามนฺตา’ติ วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ ปฏิโลมนเย ปน ‘น ปริชานาตี’ติ ปเญฺหสุ ปุถุชฺชนาทโย สนฺธาย ‘อามนฺตา’ติ วุตฺตํฯ ‘ปริชานิตฺถา’ติ อิมสฺมิํ ปน อตีตกาลวาเร มคฺคานนฺตรอคฺคผเล ฐิโตปิ ปริญฺญากิจฺจสฺส นิฏฺฐิตตฺตา ปริชานิตฺถเยว นามฯ

๒๐๙. **โย รูปกฺขนฺธํ ปริชานาติ, โส เวทนากฺขนฺธํ ปริชานิตฺถา**ติ ปเญฺหน อคฺคมคฺคสมงฺคิํ ปุจฺฉติฯ ยสฺมา ปเนส ขนฺธปญฺจกํ ปริชานาติเยว นาม, น ตาว นิฏฺฐิตปริญฺญากิโจฺจ; ตสฺมา ‘โน’ติ ปฏิเสโธ กโตฯ ทุติยปเญฺห ปน **ปริชานิตฺถา**ติ อรหนฺตํ ปุจฺฉติฯ ยสฺมา ปเนโส นิฏฺฐิตปริญฺญากิโจฺจฯ นตฺถิ ตสฺส ปริเญฺญยฺยํ นาม; ตสฺมา ‘โน’ติ ปฏิเสโธ กโตฯ ปฏิโลมนยวิสฺสชฺชเน ปเนตฺถ **อรหา รูปกฺขนฺธํ น ปริชานาตี**ติ อรหโต ปริญฺญาย อภาเวน วุตฺตํฯ **อคฺคมคฺคสมงฺคี เวทนากฺขนฺธํ น ปริชานิตฺถา**ติ อรหตฺตมคฺคฏฺฐสฺส อนิฏฺฐิตปริญฺญากิจฺจตาย วุตฺตํฯ น เกวลญฺจ เวทนากฺขนฺธเมว, เอกธมฺมมฺปิ โส น ปริชานิเตฺถวฯ อิทํ ปน ปุจฺฉาวเสน วุตฺตํฯ **โน จ รูปกฺขนฺธ**นฺติ อิทมฺปิ ปุจฺฉาวเสเนว วุตฺตํฯ อญฺญมฺปิ ปน โส ขนฺธํ ปริชานาติฯ

๒๑๐-๒๑๑. **โย รูปกฺขนฺธํ ปริชานาติ, โส เวทนากฺขนฺธํ ปริชานิสฺสตี**ติ เอตฺถ ยสฺมา มคฺคฏฺฐปุคฺคโล เอกจิตฺตกฺขณิโก, ตสฺมา โส ปริชานิสฺสตีติ สงฺขํ น คจฺฉติฯ เตน วุตฺตํ ‘โน’ติฯ **เต รูปกฺขนฺธญฺจ น ปริชานิตฺถา**ติ ปุจฺฉาสภาเคน วุตฺตํ, น ปริชานิํสูติ ปเนตฺถ อโตฺถฯ อิมินา อุปาเยน สพฺพตฺถ อตฺถวินิจฺฉโย เวทิตโพฺพติฯ

ปริญฺญาวารวณฺณนาฯ

ขนฺธยมกวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. อายตนยมกํ

๑. ปณฺณตฺติอุเทฺทสวารวณฺณนา

๑-๙. อิทานิ มูลยมเก เทสิเตเยว กุสลาทิธมฺเม อายตนวเสนาปิ สงฺคณฺหิตฺวา ขนฺธยมกานนฺตรํ เทสิตสฺส อายตนยมกสฺส วณฺณนา โหติฯ ตตฺถ ขนฺธยมเก วุตฺตนเยเนว ปาฬิววตฺถานํ เวทิตพฺพํฯ ยเถว หิ ตตฺถ ปณฺณตฺติวาโร, ปวตฺติวาโร, ปริญฺญาวาโรติ ตโย มหาวารา โหนฺติ, ตถา อิธาปิฯ วจนโตตฺถปิ เนสํ ตตฺถ วุตฺตนเยเนว เวทิตโพฺพฯ อิธาปิ จ ปณฺณตฺติวาโร อุเทฺทสนิเทฺทสวเสน ทฺวิธา ววตฺถิโตฯ อิตเร นิเทฺทสวเสเนวฯ ‘ตตฺถ ทฺวาทสายตนานี’ติ ปทํ อาทิํ กตฺวา ยาว **นายตนา น มโน**ติ, ตาว ปณฺณตฺติวารสฺส อุเทฺทสวาโร เวทิตโพฺพฯ ตตฺถ **ทฺวาทสายตนานี**ติ อยํ ยมกวเสน ปุจฺฉิตพฺพานํ อายตนานํ อุเทฺทโสฯ **จกฺขายตนํ…เป.… ธมฺมายตน**นฺติ เตสเญฺญว ปเภทโต นามววตฺถานํฯ ยมกวเสน ปุจฺฉาสุขตฺถเญฺจตฺถ ปฐมํ ปฎิปาฎิยา อชฺฌตฺตรูปายตนานิ วุตฺตานิฯ ปจฺฉา พาหิรรูปายตนานิฯ ปริโยสาเน มนายตนธมฺมายตนานิฯ

ยถา ปน เหฎฺฐา ขนฺธวเสน, เอวมิธ อิเมสํ อายตนานํ วเสน ปทโสธนวาโร, ปทโสธนมูลจกฺกวาโร, สุทฺธายตนวาโร, สุทฺธายตนมูลจกฺกวาโรติ, จตฺตาโรว นยวารา โหนฺติฯ เอเกโก เจตฺถ อนุโลมปฎิโลมวเสน ทุวิโธเยวฯ เตสมโตฺถ ตตฺถ วุตฺตนเยเนว เวทิตโพฺพฯ ยถา ปน ขนฺธยมเก ปทโสธนวารสฺส อนุโลมวาเร ‘รูปํ รูปกฺขโนฺธ, รูปกฺขโนฺธ รูป’นฺติอาทีนิ ปญฺจ ยมกานิ, ตถา อิธ ‘จกฺขุ, จกฺขายตนํ; จกฺขายตนํ; จกฺขู’ติอาทีนิ ทฺวาทสฯ ปฎิโลมวาเรปิ ‘น จกฺขุ, น จกฺขายตนํ; น จกฺขายตนํ, น จกฺขู’ติอาทีนิ ทฺวาทส , ปทโสธนมูลจกฺกวารสฺส ปเนตฺถ อนุโลมวาเร เอเกกายตนมูลกานิ เอกาทส เอกาทส กตฺวา ทฺวตฺติํสสตํ ยมกานิฯ ปฎิโลมวาเรปิ ทฺวตฺติํสสตเมวฯ สุทฺธายตนวารสฺสาปิ อนุโลมวาเร ทฺวาทส, ปฎิโลมวาเร ทฺวาทส, สุทฺธายตนมูลจกฺกวารสฺสาปิ อนุโลมวาเร เอเกกายตนมูลกานิ เอกาทส เอกาทส กตฺวา ทฺวตฺติํสสตํ ยมกานิฯ ปฎิโลมวาเรปิ ทฺวตฺติํสสตเมวาติ เอวมิธ ฉสตฺตตาธิเกหิ ปญฺจหิ ยมกสเตหิ, ทฺวิปญฺญาสาธิเกหิ เอกาทสหิ ปุจฺฉาสเตหิ, จตุราธิเกหิ เตวีสาย อตฺถสเตหิ จ ปฎิมณฺฑิโต ปณฺณตฺติวารสฺส อุเทฺทสวาโร เวทิตโพฺพฯ

ปณฺณตฺติอุเทฺทสวารวณฺณนาฯ

๑. ปณฺณตฺตินิเทฺทสวารวณฺณนา

๑๐-๑๗. นิเทฺทสวาเร ปน เหฎฺฐา ขนฺธยมกสฺส ปณฺณตฺติวารนิเทฺทเส วุตฺตนเยเนว อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ อยญฺญตฺร วิเสสาฯ ตตฺรายํ วิเสโส – **ทิพฺพจกฺขู**ติ ทุติยวิชฺชาญาณํฯ **ปญฺญาจกฺขู**ติ ตติยวิชฺชาญาณํฯ **ทิพฺพโสต**นฺติ ทุติยอภิญฺญาญาณํฯ **ตณฺหาโสต**นฺติ ตณฺหาวฯ **อวเสโส กาโย**ติ นามกาโย, รูปกาโย, หตฺถิกาโย, อสฺสกาโยติ เอวมาทิฯ **อวเสสํ รูป**นฺติ รูปายตนโต เสสํ ภูตุปาทายรูปเญฺจว ปิยรูปสาตรูปญฺจฯ **สีลคโนฺธ**ติอาทีนิ วายนเฎฺฐน สีลาทีนํเยว นามานิฯ **อตฺถรโส**ติอาทีนิปิ สาธุมธุรเฎฺฐน อตฺถาทีนเญฺญว นามานิฯ **อวเสโส ธโมฺม**ติ ปริยตฺติธมฺมาทิอเนกปฺปเภโทติ อยเมตฺถ วิเสโสฯ

ปณฺณตฺตินิเทฺทสวารวณฺณนาฯ

๒. ปวตฺติวารวณฺณนา

๑๘-๒๑. อิธาปิ จ ปวตฺติวารสฺส อุปฺปาทวาราทีสุ ตีสุ อนฺตรวาเรสุ เอเกกสฺมึ ฉเฬว กาลเภทาฯ เตสํ เอเกกสฺมึ กาเล ปุคฺคลวาราทโย ตโย วาราฯ เต สเพฺพปิ อนุโลมปฏิโลมนยวเสน ทุวิธาว โหนฺติฯ ตตฺถ ปจฺจุปฺปนฺนกาเล ปุคฺคลวารสฺส อนุโลมนเย ยถา ขนฺธยมเก รูปกฺขนฺธมูลกานิ จตฺตาริ, เวทนากฺขนฺธมูลกานิ ตีณิ, สญฺญากฺขนฺธมูลกานิ เทฺว, สงฺขารกฺขนฺธมูลกํ เอกนฺติ อคฺคหิตคฺคหเณน ทส ยมกานิ โหนฺติฯ เอวํ ‘‘ยสฺส จกฺขายตนํ อุปฺปชฺชติ, ตสฺส โสตายตนํ อุปฺปชฺชติ; ยสฺส วา ปน โสตายตนํ อุปฺปชฺชติ, ตสฺส จกฺขายตนํ อุปฺปชฺชติ; ยสฺส จกฺขายตนํ อุปฺปชฺชติ, ตสฺส ฆาณายตนํ, ชิวฺหายตนํ, กายายตนํ, รูปายตนํ, สทฺทายตนํ, คนฺธายตนํ, รสายตนํ, โผฏฺฐพฺพายตนํ, มนายตนํ, ธมฺมายตนํ, อุปฺปชฺชติ; ยสฺส วา ปน ธมฺมายตนํ อุปฺปชฺชติ, ตสฺส จกฺขายตนํ อุปฺปชฺชตี’’ติ เอวํ จกฺขายตนมูลกานิ เอกาทสฯ ‘‘ยสฺส โสตายตนํ อุปฺปชฺชติ, ตสฺส ฆานายตนํ อุปฺปชฺชตี’’ติอาทินา นเยน โสตายตนมูลกานิ ทส; ฆานายตนมูลกานิ นว, ชิวฺหายตนมูลกานิ อฏฺฐ; กายายตนมูลกานิ สตฺต; รูปายตนมูลกานิ ฉ; สทฺทายตนมูลกานิ ปญฺจ; คนฺธายตนมูลกานิ จตฺตาริ; รสายตนมูลกานิ ตีณิ; โผฏฺฐพฺพายตนมูลกานิ เทฺว; มนายตนมูลกํ เอกนฺติ อคฺคหิตคฺคหเณน ฉสฏฺฐิ ยมกานิ โหนฺติฯ

ตตฺถ จกฺขายตนมูลเกสุ เอกาทสสุ ‘‘ยสฺส จกฺขายตนํ อุปฺปชฺชติ, ตสฺส โสตายตนํ, ฆานายตนํ, รูปายตนํ, มนายตนํ, ธมฺมายตนํ อุปฺปชฺชตี’’ติ อิมานิ ปเญฺจว วิสฺสชฺชิตานิฯ เตสุ ปฐมํ วิสฺสเชฺชตพฺพํ ตาว วิสฺสชฺชิตํฯ ทุติยํ กิญฺจาปิ ปฐเมน สทิสวิสฺสชฺชนํ, จกฺขุโสตายตนานํ ปวตฺติฏฺฐาเน ปน ฆานายตนสฺส น เอกเนฺตน ปวตฺติโต ‘‘กถํ นุ โข เอตํ วิสฺสเชฺชตพฺพ’’นฺติ วิมตินิวารณตฺถํ วิสฺสชฺชิตํฯ รูปายตนมนายตนธมฺมายตเนหิ สทฺธึ ตีณิ ยมกานิ อสทิสวิสฺสชฺชนตฺตา วิสฺสชฺชิตานิฯ เสเสสุ ชิวฺหายตนกายายตเนหิ ตาว สทฺธึ เทฺว ยมกานิ ปุริเมหิ ทฺวีหิ สทฺธึ สทิสวิสฺสชฺชนานิฯ สทฺทายตนสฺส ปฏิสนฺธิกฺขเณ อนุปฺปตฺติโต เตน สทฺธึ ยมกสฺส วิสฺสชฺชนเมว นตฺถิฯ คนฺธรสโผฏฺฐพฺพายตเนหิปิ สทฺธึ ตีณิ ยมกานิ ปุริเมหิ ทฺวีหิ สทิสวิสฺสชฺชนาเนว โหนฺตีติ ตนฺติยา ลหุภาวตฺถํ สงฺขิตฺตานิฯ โสตายตนมูลเกสุ ยํ ลพฺภติ , ตํ ปุริเมหิ สทิสวิสฺสชฺชนเมวาติ เอกมฺปิ ปาฬึ นารุฬฺหํฯ ฆานายตนมูลเกสุ รูปายตเนน สทฺธึ เอกํ, มนายตนธมฺมายตเนหิ สทฺธึ เทฺวติ ตีณิ ยมกานิ ปาฬึ อารุฬฺหานิฯ เสสานิ ฆานายตนยมเกน สทิสวิสฺสชฺชนตฺตา นารุฬฺหานิฯ ตถา ชิวฺหายตนกายายตนมูลกานิฯ รูปายตนมูลเกสุ มนายตนธมฺมายตเนหิ สทฺธึ เทฺวเยว วิสฺสชฺชิตานิฯ คนฺธรสโผฏฺฐเพฺพหิ ปน สทฺธึ ตีณิ รูปายตนมนายตเนหิ สทฺธึ สทิสวิสฺสชฺชนานิฯ ยเถว เหตฺถ ‘‘สรูปกานํ อจิตฺตกาน’’นฺติอาทิ วุตฺตํ, ตถา อิธาปิ ‘‘สรูปกานํ อคนฺธกานํ, อรสกานํ อโผฏฺฐพฺพกาน’’นฺติ โยชนา เวทิตพฺพาฯ คนฺธาทีนิ เจตฺถ อายตนภูตาเนว อธิเปฺปตานิฯ ตสฺมา ‘‘สรูปกานํ สคนฺธายตนาน’’นฺติ อายตนวเสเนตฺถ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ

สทฺทายตนมูลกานิ อตฺถาภาวโต ปาฬึ นารุฬฺหาเนวฯ คนฺธรสโผฏฺฐพฺพมูลกานิ จตฺตาริ ตีณิ เทฺว จ เหฏฺฐิเมหิ สทิสวิสฺสชฺชนตฺตา ปาฬึ นารุฬฺหานิฯ มนายตนมูลกํ วิสฺสชฺชิตเมวาติ เอวเมตานิ ปจฺจุปฺปนฺนกาเล ปุคฺคลวารสฺส อนุโลมนเย กติปยยมกวิสฺสชฺชเนเนว ฉสฏฺฐิยมกานิ วิสฺสชฺชิตานิ นาม โหนฺตีติ เวทิตพฺพานิฯ ยถา จ ปุคฺคลวาเร, เอวํ โอกาสวาเรปิ ปุคฺคโลกาสวาเรปิ ฉสฏฺฐีติ ปจฺจุปฺปนฺนกาเล ตีสุ วาเรสุ อนุโลมนเย อฏฺฐนวุติสตํ ยมกานิ โหนฺติฯ ยถา จ อนุโลมนเย, เอวํ ปฏิโลมนเยปีติ สพฺพานิปิ ปจฺจุปฺปนฺนกาเล ฉนฺนวุตาธิกานิ ตีณิ ยมกสตานิ โหนฺติฯ เตสุ ทฺวานวุตาธิกานิ สตฺต ปุจฺฉาสตานิ, จตุราสีตาธิกานิ จ ปนฺนรส อตฺถสตานิ โหนฺตีติ เวทิตพฺพานิฯ เอวํ เสเสสุปิ ปญฺจสุ กาลเภเทสูติ สพฺพานิปิ ฉสตฺตตาธิกานิ เตวีสติ ยมกสตานิฯ ตโต ทิคุณา ปุจฺฉา, ตโต ทิคุณา อตฺถาติ อิทเมตฺถ อุปฺปาทวาเร ปาฬิววตฺถานํฯ นิโรธวารอุปฺปาทนิโรธวาเรสุปิ เอเสว นโยติฯ สพฺพสฺมิมฺปิ ปวตฺติวาเร อฏฺฐวี

สานิ เอกสตฺตติ ยมกสตานิฯ ตโต ทิคุณา ปุจฺฉา, ตโต ทิคุณา อตฺถา เวทิตพฺพาฯ ปาฬิ ปน มนายตนํ ธมฺมายตนญฺจ เอกสทิสํ, นานํ นตฺถิฯ อุปริ ปน ''วารสงฺเขโป โหตี''ติอาทีนิ วตฺวา ตตฺถ ตตฺถ สงฺขิตฺตาฯ ตสฺมา ยํ ตตฺถ ตตฺถ สงฺขิตฺตํ, ตํ สพฺพํ อสมฺมุยฺหนฺเตหิ สลฺลกฺเขตพฺพํฯ

อตฺถวินิจฺฉเย ปเนตฺถ อิทํ นยมุขํฯ **สจกฺขุกานํ อโสตกาน**นฺติ อปาเย ชาติพธิรโอปปาติกํ สนฺธาย วุตฺตํฯ โส หิ สจกฺขุโก อโสตโก หุตฺวา อุปปชฺชติฯ ยถาห – ''กามธาตุยา อุปปตฺติกฺขเณ กสฺสจิ อปรานิ ทสายตนานิ ปาตุภวนฺติฯ โอปปาติกานํ เปตานํ , โอปปาติกานํ อสุรานํ, โอปปาติกานํ ติรจฺฉานคตานํ, โอปปาติกานํ เนรยิกานํ; ชจฺจพธิรานํ อุปปตฺติกฺขเณ ทสายตนานิ ปาตุภวนฺติ, จกฺขายตนํ รูปฆานคนฺธชิวฺหารสกายโผฏฺฐพฺพายตนํ มนายตนํ ธมฺมายตน''นฺติฯ **สจกฺขุกานํ สโสตกาน**นฺติ สุคติทุคฺคตีสุ ปริปุณฺณายตเน จ โอปปาติเก รูปีพฺรหฺมาโน จ สนฺธาย วุตฺตํฯ เต หิ สจกฺขุกา สโสตกา หุตฺวา อุปปชฺชนฺติฯ ยถาห – ''กามธาตุยา อุปปตฺติกฺขเณ กสฺสจิ เอกาทสายตนานิ ปาตุภวนฺติ; กามาวจรานํ เทวานํ, ปฐมกปฺปิกานํ มนุสฺสานํ, โอปปาติกานํ เปตานํ, โอปปาติกานํ อสุรานํ, โอปปาติกานํ ติรจฺฉานคตานํ, โอปปาติกานํ เนรยิกานํ, ปริปุณฺณายตนานํฯ รูปธาตุยา อุปปตฺติกฺขเณ ปญฺจายตนานิ ปาตุภวนฺติ, จกฺขายตนํ รูปโสตมนายตนํ ธมฺมายตน''นฺติฯ

อฆานกานนฺติ พฺรหฺมปาริสชฺชาทโย สนฺธาย วุตฺตํฯ เต หิ สจกฺขุกา อฆานกา หุตฺวา อุปปชฺชนฺติฯ กามธาตุยํ ปน อฆานโก โอปปาติโก นตฺถิฯ ยทิ ภเวยฺย ''กสฺสจิ อฏฺฐายตนานิ ปาตุภวนฺตี''ติ เวทยฺยฯ โย คพฺภเสยฺยโก ปน อฆานโก สิยา, โส ''สจกฺขุกาน''นฺติ วจนโต อิธ อนธิเปฺปโตฯ **สจกฺขุกานํ สฆานกาน**นฺติ ชจฺจพธิรมฺปิ ปริปุณฺณายตนมฺปิ โอปปาติกํ สนฺธาย วุตฺตํฯ **สฆานกานํ อจกฺขุกาน**นฺติ ชจฺจนฺธมฺปิ ชจฺจพธิรมฺปิ โอปปาติกํ สนฺธาย วุตฺตเมวฯ **สฆานกานํ สจกฺขุกาน**นฺติ ปริปุณฺณายตนเมว โอปปาติกํ สนฺธาย วุตฺตํฯ

สรูปกานํ อจกฺขุกานนฺติ เอตฺถ ชจฺจนฺธชจฺจพธิรโอปปาติเกสุ อญฺญตโรปิ คพฺภเสยฺยโกปิ ลพฺภติเยวฯ **สจิตฺตกานํ อจกฺขุกาน**นฺติ เอตฺถ เหฏฺฐา วุเตฺตหิ ชจฺจนฺธาทีหิ ตีหิ สทฺธิํ อรูปิโนปิ ลพฺภนฺติฯ **อจกฺขุกาน**นฺติ เอตฺถ ปุริมปเท วุเตฺตหิ จตูหิ สทฺธิํ อสญฺญสตฺตาปิ ลพฺภนฺติฯ **สรูปกานํ อฆานกาน**นฺติ เอตฺถ คพฺภเสยฺยกา จ อสญฺญสตฺตา จ เสสรูปีพฺรหฺมาโน จ ลพฺภนฺติฯ **สจิตฺตกานํ อฆานกาน**นฺติ เอตฺถ คพฺภเสยฺยกา จ รูปารูปพฺรหฺมาโน จ ลพฺภนฺติฯ **อจิตฺตกานํ อรูปกาน**นฺติปเทสุ ปน เอกโวการจตุโวการสตฺตาว ลพฺภนฺตีติ อิมินา นเยน สเพฺพสุ ปุคฺคลวาเรสุ ปุคฺคลวิภาโค เวทิตโพฺพฯ

๒๒-๒๕๔. โอกาสวาเร **ยตฺถ จกฺขายตน**นฺติ รูปีพฺรหฺมโลกํ ปุจฺฉติฯ เตเนว **อามนฺตา**ติ วุตฺตํ ฯ ตสฺมิญฺหิ ตเล นิยมโต ตานิ อายตนานิ ปฏิสนฺธิยํ อุปฺปชฺชนฺติฯ อิทเมตฺถ นยมุขํฯ อิมินา นยมุเขน สกเลปิ ปวตฺติวาเร อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ ปริญฺญาวาโร ขนฺธยมเก วุตฺตนโยเยวาติฯ

ปวตฺติวารวณฺณนาฯ

อายตนยมกวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. ธาตุยมกํ

๑-๑๙. อิทานิ เตเยว มูลยมเก เทสิเต กุสลาทิธมฺเม ธาตุวเสน สงฺคณฺหิตฺวา อายตนยมกานนฺตรํ เทสิตสฺส ธาตุยมกสฺส วณฺณนา โหติฯ ตตฺถ อายตนยมเก วุตฺตนเยเนว ปาฬิววตฺถานํ เวทิทพฺพํฯ อิธาปิ หิ ปณฺณตฺติวาราทโย ตโย มหาวารา, อวเสสา อนฺตรวารา จ สทฺธึ กาลปฺปเภทาทีหิ อายตนยมเก อาคตสทิสาเยวฯ อิธาปิ จ ยมกปุจฺฉาสุขตฺถํ ปฏิปาฏิยา อชฺฌตฺติกพาหิรา รูปธาตุโยว วตฺวา วิญฺญาณธาตุโย วุตฺตาฯ ธาตูนํ ปน พหุตฺตา อิธ อายตนยมกโต พหุตรานิ ยมกานิ, ยมกทิคุณา ปุจฺฉา, ปุจฺฉาทิคุณา จ อตฺถา โหนฺติฯ ตตฺถ จกฺขุธาตุมูลกาทีสุ ยมเกสุ ลพฺภมานานํ ยมกานํ อตฺถวินิจฺฉโย อายตนยมเก วุตฺตนเยเนว เวทิตโพฺพฯ ตํสทิสาเยว เหตฺถ อตฺถคติ, เตเนว จ การเณน ปาฬิปิ สงฺขิตฺตาฯ ปริญฺญาวาโร ปากติโกเยวาติฯ

ธาตุยมกวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. สจฺจยมกํ

๑. ปณฺณตฺติวารวณฺณนา

๑-๙. อิทานิ เตเยว มูลยมเก เทสิเต กุสลาทิธมฺเม สจฺจวเสน สงฺคณฺหิตฺวา ธาตุยมกานนฺตรํ เทสิตสฺส สจฺจยมกสฺส วณฺณนา โหติฯ ตตฺถาปิ เหฏฺฐา วุตฺตนเยเนว ปณฺณตฺติวาราทโย ตโย มหาวารา อนฺตรวาราทโย จ อวเสสปฺปเภทา เวทิตพฺพาฯ ปณฺณตฺติวาเร ปเนตฺถ จตุนฺนํ สจฺจานํ วเสน ปทโสธนวาโร, ปทโสธนมูลจกฺกวาโร, สุทฺธสจฺจวาโร, สุทฺธสจฺจมูลจกฺกวาโรติ อิเมสุ จตูสุ วาเรสุ ยมกคณนา เวทิตพฺพาฯ

๑๐-๒๖. ปณฺณตฺติวารนิเทฺทเส ปน **อวเสสํ ทุกฺขสจฺจ**นฺติ ทุกฺขเวทนาย เจว ตณฺหาย จ วินิมุตฺตา เตภูมกธมฺมา เวทิตพฺพาฯ **อวเสโส สมุทโย**ติ สจฺจวิภงฺเค นิทฺทิฏฺฐกามาวจรกุสลาทิเภโท ทุกฺขสจฺจสฺส ปจฺจโยฯ **อวเสโส นิโรโธ**ติ ตทงฺควิกฺขมฺภนสมุเจฺฉทปฏิปสฺสทฺธินิโรโธ เจว ขณภงฺคนิโรโธ จฯ **อวเสโส มโคฺค**ติ ''ตสฺมิํ โข ปน สมเย ปญฺจงฺคิโก มโคฺค โหติ, อฏฺฐงฺคิโก มโคฺค, มิจฺฉามโคฺค, ชงฺฆมโคฺค, สกฏมโคฺค''ติ เอวมาทิโกฯ

ปณฺณตฺติวารวณฺณนาฯ

๒. ปวตฺติวารวณฺณนา

๒๗-๑๖๔. ปวตฺติวาเร ปเนตฺถ ปจฺจุปฺปนฺนกาเล ปุคฺคลวารสฺส อนุโลมนเย ''ยสฺส ทุกฺขสจฺจํ อุปฺปชฺชติ, ตสฺส สมุทยสจฺจํ อุปฺปชฺชติ; ยสฺส วา ปน สมุทยสจฺจํ อุปฺปชฺชติ, ตสฺส ทุกฺขสจฺจํ อุปฺปชฺชตี''ติ ทุกฺขสจฺจมูลเกหิ ตีหิ, สมุทยสจฺจมูลเกหิ ทฺวีหิ, นิโรธสจฺจมูลเกน เอเกนาติ ลพฺภมานญฺจ อลพฺภมานญฺจ คเหตฺวา ปาฬิวเสน ฉหิ ยมเกหิ ภวิตพฺพํฯ เตสุ ยสฺมา นิโรธสฺส เนว อุปฺปาโท, น นิโรโธ ยุชฺชติ, ตสฺมา ทุกฺขสจฺจมูลกานิ สมุทยสจฺจมคฺคสเจฺจหิ สทฺธิํ เทฺว, สมุทยสจฺจมูลกํ มคฺคสเจฺจน สทฺธิํ เอกนฺติ ตีณิ ยมกานิ อาคตานิฯ ตสฺส ปฏิโลมนเยปิ โอกาสวาราทีสุปิ เอเสว นโยฯ เอวเมตฺถ สพฺพวาเรสุ ติณฺณํ ติณฺณํ ยมกานํ วเสน ยมกคณนา เวทิตพฺพาฯ อตฺถวินิจฺฉเย ปเนตฺถ อิทํ ลกฺขณํ – อิมสฺส หิ สจฺจยมกสฺส ปวตฺติวาเร นิโรธสจฺจํ ตาว น ลพฺภเตวฯ เสเสสุ ปน ตีสุ สมุทยสจฺจมคฺคสจฺจานิ เอกเนฺตน ปวตฺติยํเยว ลพฺภนฺติฯ ทุกฺขสจฺจํ จุติปฏิสนฺธีสุปิ ปวเตฺตปิ ลพฺภติฯ ปจฺจุปฺปนฺนาทโย ปน ตโย กาลา จุติปฏิสนฺธีนมฺปิ ปวตฺติยาปิ วเสน ลพฺภนฺติฯ เอวเมตฺถ ยํ ยํ ลพฺภติ, ตสฺส ตสฺส วเสน อตฺถวินิจฺฉโย เวทิตโพฺพฯ

ตตฺริทํ นยมุขํ – **สเพฺพสํ อุปปชฺชนฺตาน**นฺติ อนฺตมโส สุทฺธาวาสานมฺปิฯ เตปิ หิ ทุกฺขสเจฺจเนว อุปปชฺชนฺติฯ **ตณฺหาวิปฺปยุตฺตจิตฺตสฺสา**ติ อิทํ ทุกฺขสจฺจสมุทยสเจฺจสุ เอกโกฏฺฐาสสฺส อุปฺปตฺติทสฺสนตฺถํ วุตฺตํฯ ตสฺมา ปญฺจโวการวเสเนว คเหตพฺพํฯ จตุโวกาเร ปน ตณฺหาวิปฺปยุตฺตสฺส ผลสมาปตฺติจิตฺตสฺส อุปฺปาทกฺขเณ เอกมฺปิ สจฺจํ นุปฺปชฺชติฯ อิทํ อิธ น คเหตพฺพํฯ **เตสํ ทุกฺขสจฺจญฺจา**ติ ตสฺมิญฺหิ ขเณ ตณฺหํ ฐเปตฺวา เสสํ ทุกฺขสจฺจํ นาม โหตีติ สนฺธาเยตํ วุตฺตํฯ มคฺคสฺส อุปฺปาทกฺขเณปิ เอเสว นโยฯ ตตฺถ ปน รูปเมว ทุกฺขสจฺจํ นามฯ เสสา มคฺคสมฺปยุตฺตกา ธมฺมา สจฺจวินิมุตฺตาฯ เตเนว การเณน ''อรูเป มคฺคสฺส อุปฺปาทกฺขเณ เตสํ มคฺคสจฺจํ อุปฺปชฺชติ, โน จ เตสํ ทุกฺขสจฺจํ อุปฺปชฺชตี''ติ วุตฺตํฯ **สเพฺพสํ อุปปชฺชนฺตานํ ปวเตฺต ตณฺหาวิปฺปยุตฺตจิตฺตสฺส อุปฺปาทกฺขเณ เตสํ ตตฺถา**ติ เตสํ ตสฺมิํ อุป

ปตฺติกฺขเณ ตณฺหาวิปฺปยุตฺตจิตฺตุปฺปตฺติกฺขเณ จาติ เอวเมตฺถ ขณวเสน โอกาโส เวทิตโพฺพฯ อเญฺญสุปิ เอวรูเปสุ เอเสว นโยฯ **อนภิสเมตาวีน**นฺติ จตุสจฺจปฏิเวธสงฺขาตํ อภิสมยํ อปฺปตฺตสตฺตานํฯ **อภิสเมตาวีน**นฺติ อภิสมิตสจฺจานนฺติฯ อิมินา นยมุเขน สพฺพตฺถ อตฺถวินิจฺฉโย เวทิตโพฺพฯ

ปวตฺติวารวณฺณนาฯ

๓. ปริญฺญาวารวณฺณนา

๑๖๕-๑๗๐. ปริญฺญาวาเร ปน ญาตปริญฺญา, ตีรณปริญฺญา, ปหานปริญฺญาติ ติโสฺส เปตฺถ ปริญฺญาโย ลพฺภนฺติฯ ยสฺมา จ โลกุตฺตรธเมฺมสุ ปริญฺญา นาม นตฺถิ; ตสฺมา อิธ เทฺว สจฺจานิ คหิตานิฯ ตตฺถ **ทุกฺขสจฺจํ ปริชานาตี**ติ ญาตตีรณปริญฺญาวเสเนว วุตฺตํฯ **สมุทยสจฺจํ ปชหตี**ติ ญาตปหานปริญฺญาวเสนฯ อิติ อิมาสํ ปริญฺญานํ วเสน สพฺพปเทสุ อโตฺถ เวทิตโพฺพติฯ

ปริญฺญาวารวณฺณนาฯ

สจฺจยมกวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๖. สงฺขารยมกํ

๑. ปณฺณตฺติวารวณฺณนา

๑. อิทานิ เตสเณฺญว มูลยมเก เทสิตานํ กุสลาทิธมฺมานํ ลพฺภมานวเสน เอกเทสํ สงฺคณฺหิตฺวา สจฺจยมกานนฺตรํ เทสิตสฺส สงฺขารยมกสฺส วณฺณนา โหติฯ ตตฺถาปิ เหฏฺฐา วุตฺตนเยเนว ปณฺณตฺติวาราทโย ตโย มหาวารา, อนฺตรวาราทโย จ อวเสสปเภทา เวทิตพฺพาฯ อยํ ปเนตฺถ วิเสโส – ปณฺณตฺติวาเร ตาว ยถา เหฏฺฐา ขนฺธาทโย ธมฺเม อุทฺทิสิตฺวา ''รูปํ รูปกฺขนฺโธ; จกฺขุ จกฺขายตนํ; จกฺขุ จกฺขุธาตุ; ทุกฺขํ ทุกฺขสจฺจ''นฺติ ปทโสธนวาโร อารทฺโธฯ ตถา อนารภิตฺวา ''อสฺสาสปสฺสาสา กายสงฺขาโร''ติ ปฐมํ ตโยปิ สงฺขารา วิภชิตฺวา ทสฺสิตาฯ

ตตฺถ กายสฺส สงฺขาโร **กายสงฺขาโร**ฯ ''อสฺสาสปสฺสาสา กายิกา, เอเต ธมฺมา กายปฺปฏิพทฺธา''ติ (ม. นิ. ๑.๔๖๓; สํ. นิ. ๔.๓๔๘ อตฺถโต สมานํ) หิ วจนโต การณภูตสฺส กรชกายสฺส ผลภูโต เอว สงฺขาโรติ กายสงฺขาโรฯ อปโร นโย – สงฺขริยตีติ สงฺขาโรฯ เกน สงฺขริยตีติ? กาเยนฯ อยญฺหิ วาโต วิย ภสฺตาย กรชกาเยน สงฺขริยตีติฯ เอวมฺปิ กายสฺส สงฺขาโรติ กายสงฺขาโรฯ กาเยน กโต อสฺสาสปสฺสาสวาโตติ อโตฺถฯ ''ปุเพฺพว โข, อาวุโส วิสาข, วิตกฺเกตฺวา วิจาเรตฺวา ปจฺฉา วาจํ ภินฺทติ, ตสฺมา วิตกฺกวิจารา วจีสงฺขาโร''ติ (ม. นิ. ๑.๔๖๓; สํ. นิ. ๔.๓๔๘) วจนโต ปน สงฺขโรตีติ สงฺขาโรฯ กึ สงฺขโรติ? วจึฯ วจิยา สงฺขาโรติ **วจีสงฺขาโร**ฯ วจีเภทสมุฏฺฐาปกสฺส วิตกฺกวิจารทฺวยเสฺสตํ นามํฯ ''สญฺญา จ เวทนา จ เจตสิกา เอเต ธมฺมา จิตฺตปฏิพทฺธา''ติ (ม. นิ. ๑.๔๖๓; สํ. นิ. ๔.๓๔๘) วจนโตเยว ปน ตติยปเทปิ สงฺขริยตีติ สงฺขาโรฯ เกน สงฺขริยติ? จิเตฺตนฯ กรณเตฺถ สามิวจนํ กตฺวา จิตฺตสฺส สงฺขาโรติ **จิตฺตสงฺขาโร**ฯ สเพฺพสมฺปิ จิตฺตสมุฏฺฐานานํ เจตสิกธมฺมานเมตํ อธิวจนํฯ วิตกฺกวิจารานํ ปน วจีสงฺขารภาเวน วิสุํ คหิตตฺตา ''ฐเปตฺวา วิตกฺกวิจาเร''ติ วุตฺตํฯ

๒-๗. อิทานิ **กาโย กายสงฺขาโร**ติ ปทโสธนวาโร อารทฺโธฯ ตสฺส อนุโลมนเย ตีณิ, ปฏิโลมนเย ตีณีติ ฉ ยมกานิฯ ปทโสธนมูลจกฺกวาเร เอเกกสงฺขารมูลกานิ เทฺว เทฺว กตฺวา อนุโลมนเย ฉ, ปฏิโลมนเย ฉาติ ทฺวาทส ยมกานิฯ สุทฺธสงฺขารวาเร ปน ยถา สุทฺธขนฺธวาราทีสุ ''รูปํ ขนฺโธ, ขนฺธา รูปํ; จกฺขุ อายตนํ, อายตนา จกฺขู''ติอาทินา นเยน ยมกานิ วุตฺตานิฯ เอวํ ''กาโย สงฺขาโร, สงฺขารา กาโย''ติ อวตฺวา ''กายสงฺขาโร วจีสงฺขาโร, วจีสงฺขาโร กายสงฺขาโร''ติอาทินา นเยน กายสงฺขารมูลกานิ เทฺว, วจีสงฺขารมูลกํ เอกนฺติ อนุโลเม ตีณิ, ปฏิโลเม ตีณีติ สพฺพานิปิ สุทฺธิกวาเร ฉ ยมกานิ วุตฺตานิฯ กึ การณา? สุทฺธิกเอเกกปทวเสน อตฺถาภาวโตฯ ยถา หิ ขนฺธยมกาทีสุ รูปาทิวิสิฏฺฐานํ ขนฺธานํ จกฺขาทิวิสิฏฺฐานญฺจ อายตนาทีนํ อธิเปฺปตตฺตา ''รูปํ ขนฺโธ , ขนฺธา รูปํ, จกฺขุ อายตนํ, อายตนา จกฺขู''ติ สุทฺธิกเอเกกปทวเสน อโตฺถ อตฺถิฯ เอวมิธ ''กาโย สงฺขาโร, สงฺขารา กาโย''ติ นตฺถิฯ กายสงฺขาโรติ ปน ทฺวีหิปิ ปเทหิ เอโกว อโตฺถ ลพฺภติฯ อสฺสาโส วา ปสฺสาโส วาติ สุทฺธิกเอเกกปทวเสน อตฺถาภาวโต ''กาโย สงฺขาโร, สงฺขารา กาโย''ติ น วุตฺตํฯ ''กาโย กายสงฺขาโร''ติอาทิ ปน วตฺตพฺพํ สิยาฯ ตมฺปิ กายวจีจิตฺตปเทหิ อิธ อธิเปฺปตานํ สงฺขารานํ อคฺคหิตตฺตา น ยุชฺชติฯ สุทฺธสงฺขารวาโร เหสฯ ปทโสธเน ปน วินาปิ อเตฺถน วจนํ ยุชฺชตีติ ตตฺถ โส นโย คหิโตวฯ อิธ ปน กายสงฺขารสฺส วจีสงฺขาราทีหิ, วจีสงฺขารสฺส จ จิตฺตสงฺขาราทีหิ, จิตฺตสงฺขารสฺส จ กายสงฺขาราทีหิ, อญฺญตฺตา ''กายสงฺขาโร วจีสงฺขาโร, วจีสงฺขาโร, กายสงฺขาโร''ติ เอเกกสงฺขารมูลกานิ เทฺว เทฺว กตฺวา ฉ ยมกานิ ยุชฺชนฺติฯ เตสุ อคฺคหิตคฺคหเณน ตีเณว ลพฺภนฺติฯ ตสฺมา ตาเนว

ทเสฺสตุํ อนุโลมนเย ตีณิ, ปฏิโลมนเย ตีณีติ ฉ ยมกานิ วุตฺตานิฯ สุทฺธสงฺขารมูลจกฺกวาโร ปเนตฺถ น คหิโตติฯ เอวํ ปณฺณตฺติวารสฺส อุเทฺทสวาโร เวทิตโพฺพฯ

๘-๑๘. นิเทฺทสวาเร ปนสฺส อนุโลเม ตาว ยสฺมา น กายาทโยว กายสงฺขาราทีนํ นามํ, ตสฺมา **โน**ติ ปฏิเสโธ กโตฯ ปฏิโลเม **น กาโย น กายสงฺขาโร**ติ โย น กาโย โส กายสงฺขาโรปิ น โหตีติ ปุจฺฉติฯ **กายสงฺขาโร น กาโย กายสงฺขาโร**ติ กายสงฺขาโร กาโย น โหติ, กายสงฺขาโรเยว ปเนโสติ อโตฺถฯ **อวเสส**นฺติ น เกวลํ เสสสงฺขารทฺวยเมวฯ กายสงฺขารวินิมุตฺตํ ปน เสสํ สพฺพมฺปิ สงฺขตาสงฺขตปณฺณตฺติเภทํ ธมฺมชาตํ เนว กาโย, น กายสงฺขาโรติ อิมินา อุปาเยน สพฺพวิสฺสชฺชเนสุ อโตฺถ เวทิตโพฺพติฯ

ปณฺณตฺติวารวณฺณนาฯ

๒. ปวตฺติวารวณฺณนา

๑๙. ปวตฺติวาเร ปเนตฺถ ปจฺจุปฺปนฺนกาเล ปุคฺคลวารสฺส อนุโลมนเย ‘‘ยสฺส กายสงฺขาโร อุปฺปชฺชติ, ตสฺส วจีสงฺขาโร อุปฺปชฺชตี’’ติ กายสงฺขารมูลกานิ เทฺว, วจีสงฺขารมูลกํ เอกนฺติ ตีเณว ยมกานิ ลพฺภนฺติ; ตานิ คหิตาเนวฯ ตสฺส ปฏิโลมนเยปิ โอกาสวาราทีสุปิ เอเสว นโยฯ เอวเมตฺถ สพฺพวาเรสุ ติณฺณํ ติณฺณํ ยมกานํ วเสน ยมกคณนา เวทิตพฺพาฯ

อตฺถวินิจฺฉเย ปเนตฺถ อิทํ ลกฺขณํ – อิมสฺมิญฺหิ สงฺขารยมเก ‘‘อสฺสาสปสฺสาสานํ อุปฺปาทกฺขเณ วิตกฺกวิจารานํ อุปฺปาทกฺขเณ’’ติอาทิวจนโต ปจฺจุปฺปนฺนาทิกาลเภโท ปวตฺติวเสนาปิ คเหตโพฺพ, น จุติปฏิสนฺธิวเสเนวฯ ‘‘ทุติยชฺฌาเน ตติยชฺฌาเน ตตฺถ กายสงฺขาโร อุปฺปชฺชตี’’ติอาทิวจนโต จ ฌานมฺปิ โอกาสวเสน คหิตนฺติ เวทิตพฺพํฯ เอวเมตฺถ ยํ ยํ ลพฺภติ, ตสฺส ตสฺส วเสน อตฺถวินิจฺฉโย เวทิตโพฺพฯ

ตตฺริทํ นยมุขํ – **วินา วิตกฺกวิจาเรหี**ติ ทุติยตติยชฺฌานวเสน วุตฺตํฯ **เตส**นฺติ เตสํ ทุติยตติยชฺฌานสมงฺคีนํฯ **กามาวจราน**นฺติ กามาวจเร อุปฺปนฺนสตฺตานํฯ รูปาวจรเทวานํ ปน อสฺสาสปสฺสาสา นตฺถิฯ อรูปาวจรานํ รูปเมว นตฺถิฯ **วินา อสฺสาสปสฺสาเสหี**ติ รูปารูปภเวสุ นิพฺพตฺตสตฺตานํ วิตกฺกวิจารุปฺปตฺตึ สนฺธาย วุตฺตํฯ

๒๑. **ปฐมชฺฌาเน กามาวจเร**ติ กามาวจรภูมิยํ อุปฺปเนฺน ปฐมชฺฌาเนฯ องฺคมตฺตวเสน เจตฺถ ปฐมชฺฌานํ คเหตพฺพํ, น อปฺปนาวเสเนวฯ อนปฺปนาปเตฺตปิ หิ สวิตกฺกสวิจารจิเตฺต อิทํ สงฺขารทฺวยํ อุปฺปชฺชเตวฯ

๒๔. **จิตฺตสฺส ภงฺคกฺขเณ**ติ อิทํ กายสงฺขารสฺส เอกนฺตจิตฺตสมุฎฺฐานตฺตา วุตฺตํฯ อุปฺปชฺชมานเมว หิ จิตฺตํ รูปํ วา อรูปํ วา สมุฎฺฐาเปติ, น ภิชฺชมานํฯ

๓๗. **สุทฺธาวาสานํ ทุติเย จิเตฺต วตฺตมาเน**ติ ปฏิสนฺธิโต ทุติเย ภวงฺคจิเตฺตฯ กามเญฺจตํ ปฏิสนฺธิจิเตฺตปิ วตฺตมาเน เตสํ ตตฺถ นุปฺปชฺชิเตฺถวฯ ยาว ปน อโพฺพกิณฺณํ วิปากจิตฺตํ วตฺตติ, ตาว นุปฺปชฺชิเตฺถว นามาติ ทสฺสนตฺถเมตํ วุตฺตํฯ ยสฺส วา ฌานสฺส วิปากจิเตฺตน เต นิพฺพตฺตา, ตํ สตโสปิ สหสฺสโสปิ อุปฺปชฺชมานํ ปฐมจิตฺตเมวฯ วิปากจิเตฺตน ปน วิสทิสํ ภวนิกนฺติยา อาวชฺชนจิตฺตํ ทุติยจิตฺตํ นามฯ ตํ สนฺธาเยตํ วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ

๔๔. **ปจฺฉิมจิตฺตสมงฺคีน**นฺติ สพฺพปจฺฉิเมน อปฺปฏิสนฺธิกจิเตฺตน สมงฺคีภูตานํ ขีณาสวานํฯ **อวิตกฺกอวิจารํ ปจฺฉิมจิตฺต**นฺติ รูปาวจรานํ ทุติยชฺฌานิกาทิจุติจิตฺตวเสน, อรูปาวจรานญฺจ จตุตฺถชฺฌานิกจุติจิตฺตวเสเนตํ วุตฺตํฯ **เตส**นฺติ เตสํ ปจฺฉิมจิตฺตสมงฺคีอาทีนํฯ

๗๙. **ยสฺส กายสงฺขาโร นิรุชฺฌติ, ตสฺส จิตฺตสงฺขาโร นิรุชฺฌตี**ติ เอตฺถ นิยมโต กายสงฺขารสฺส จิตฺตสงฺขาเรน สทฺธึ เอกกฺขเณ นิรุชฺฌนโต อามนฺตาติ ปฏิวจนํ ทินฺนํฯ น จิตฺตสงฺขารสฺส กายสงฺขาเรน สทฺธึฯ กึ การณา? จิตฺตสงฺขาโร หิ กายสงฺขาเรน วินาปิ อุปฺปชฺชติ จ นิรุชฺฌติ จฯ กายสงฺขาโร ปน จิตฺตสมุฏฺฐาโน อสฺสาสปสฺสาสวาโตฯ จิตฺตสมุฏฺฐานรูปญฺจ จิตฺตสฺส อุปฺปาทกฺขเณ อุปฺปชฺชิตฺวา ยาว อญฺญานิ โสฬสจิตฺตานิ อุปฺปชฺชนฺติ, ตาว ติฏฺฐติฯ เตสํ โสฬสนฺนํ สพฺพปจฺฉิเมน สทฺธึ นิรุชฺฌตีติ เยน จิเตฺตน สทฺธึ อุปฺปชฺชติ, ตโต ปฏฺฐาย สตฺตรสเมน สทฺธึ นิรุชฺฌติฯ น กสฺสจิ จิตฺตสฺส อุปฺปาทกฺขเณ วา ฐิติกฺขเณ วา นิรุชฺฌติ, นาปิ ฐิติกฺขเณ วา ภงฺคกฺขเณ วา อุปฺปชฺชติฯ เอสา จิตฺตสมุฏฺฐานรูปสฺส ธมฺมตาติ นิยมโต จิตฺตสงฺขาเรน สทฺธึ เอกกฺขเณ นิรุชฺฌนโต อามนฺตาติ วุตฺตํฯ ยํ ปน วิภงฺคปฺปกรณสฺส สีหฬฏฺฐกถายํ ‘‘จิตฺตสมุฏฺฐานํ รูปํ สตฺตรสมสฺส จิตฺตสฺส อุปฺปาทกฺขเณ นิรุชฺฌตี’’ติ วุตฺตํ, ตํ อิมาย ปาฬิยา วิรุชฺฌติฯ อฏฺฐกถาโต จ ปาฬิเยว พลวตราติ ปาฬิยํ วุตฺตเมว ปมาณํฯ

๑๒๘. **ยสฺส กายสงฺขาโร อุปฺปชฺชติ, ตสฺส วจีสงฺขาโร นิรุชฺฌตี**ติ เอตฺถ ยสฺมา กายสงฺขาโร จิตฺตสฺส อุปฺปาทกฺขเณ อุปฺปชฺชติ, น จ ตสฺมึ ขเณ วิตกฺกวิจารา นิรุชฺฌนฺติ, ตสฺมา โนติ ปฏิเสโธ กโตติฯ อิมินา นยมฺเขน สพฺพตฺถ อตฺถวินิจฺฉโย เวทิตโพฺพฯ ปริญฺญาวาโร ปากติโกเยวาติฯ

ปวตฺติวารวณฺณนาฯ

สงฺขารยมกวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. อนุสยยมกํ

ปริเจฺฉทปริจฺฉินฺนุเทฺทสวารวณฺณนา

๑. อิทานิ เตสเญฺญว มูลยมเก เทสิตานํ กุสลาทิธมฺมานํ ลพฺภมานวเสน เอกเทสํ สงฺคณฺหิตฺวา สงฺขารยมกานนฺตรํ เทสิตสฺส อนุสยยมกสฺส อตฺถวณฺณนา โหติฯ ตตฺถ ปาฬิววตฺถานํ ตาว เวทิตพฺพํ – อิมสฺมิญฺหิ อนุสยยมเก ขนฺธยมกาทีสุ วิย เทสนํ อกตฺวา อเญฺญน นเยน ปาฬิเทสนา กตาฯ กถํ? ปฐมํ ตาว ปริเจฺฉทโต, อุเทฺทสโต, อุปฺปตฺติฏฺฐานโตติ ตีหากาเรหิ อนุสเย คหาเปตุํ ปริเจฺฉทวาโร, ปริจฺฉินฺนุเทฺทสวาโร, อุปฺปตฺติฏฺฐานวาโรติ, ตโย วารา เทสิตาฯ ตโต สตฺตนฺนํ มหาวารานํ วเสน อนุสเย โยเชตฺวา ยมกเทสนา กตาฯ ตตฺถ **สตฺตานุสยาติ** อยํ ''สเตฺตว, น ตโต อุทฺธํ, น เหฏฺฐา''ติ คณนปริเจฺฉเทน ปริจฺฉินฺทิตฺวา อนุสยานํ เทสิตตฺตา ปริเจฺฉทวาโร นามฯ **กามราคานุสโย...เป.... อวิชฺชานุสโย**ติ อยํ ปริเจฺฉทวาเรน ปริจฺฉินฺนานํ นามมตฺตํ อุทฺทิสิตฺวา ''อิเม นาม เต''ติ เทสิตตฺตา ปริจฺฉินฺนุเทฺทสวาโร นามฯ **กตฺถ กามราคานุสโย อนุเสติ...เป.... เอตฺถ อวิชฺชานุสโย อนุเสตี**ติ อยํ ''อิเมสุ นาม ฐาเนสุ อิเม อนุสยา อนุเสนฺติ''ติ เอวํ เตสํเยว อุปฺปตฺติฏฺฐานสฺส เทสิตตฺตา อุปฺปตฺติฏฺฐานวาโร นามฯ

เยสํ ปน สตฺตนฺนํ มหาวารานํ วเสน อนุสเย โยเชตฺวา ยมกเทสนา กตา, เตสํ อิมานิ นามานิ – อนุสยวาโร, สานุสยวาโร, ปชหนวาโร, ปริญฺญาวาโร, ปหีนวาโร, อุปฺปชฺชนวาโร ธาตุวาโรติฯ เตสุ ปฐโม อนุสยวาโรฯ โส อนุโลมปฏิโลมนยวเสน ทุวิโธ โหติฯ

ตตฺถ อนุโลมนเย ''ยสฺส อนุเสติ, ยตฺถ อนุเสติ, ยสฺส ยตฺถ อนุเสตี''ติ ปุคฺคโลกาสตทุภยวเสน ตโย อนฺตรวารา โหนฺติฯ เตสุ ปฐเม ปุคฺคลวาเร ''ยสฺส กามราคานุสโย อนุเสติ, ตสฺส ปฏิฆานุสโย อนุเสติ; ยสฺส วา ปน ปฏิฆานุสโย อนุเสติ, ตสฺส กามราคานุสโย อนุเสติ; ยสฺส กามราคานุสโย อนุเสติ, ตสฺส มานานุสโย, ทิฏฺฐานุสโย, วิจิกิจฺฉานุสโย, ภวราคานุสโย, อวิชฺชานุสโย อนุเสติฯ ยสฺส วา ปน อวิชฺชานุสโย อนุเสติ, ตสฺส กามราคานุสโย อนุเสตี''ติ กามราคานุสยมูลกานิ ฉ ยมกานิฯ ปุน อคหิตคฺคหณวเสน ปฏิฆานุสยมูลกานิ ปญฺจ, มานานุสยมูลกานิ จตฺตาริ, ทิฏฺฐานุสยมูลกานิ ตีณิ, วิจิกิจฺฉานุสยมูลกานิ เทฺว, ภวราคานุสยมูลกํ เอกนฺติ เอวํ สพฺพานิปิ เอกมูลกานิ เอกวีสติฯ ปุน ''ยสฺส กามราคานุสโย จ ปฏิฆานุสโย จ อนุเสนฺตี''ติ เอวํ อาคตานิ ทุกมูลกานิ ปญฺจ, ติกมูลกานิ จตฺตาริ, จตุกฺกมูลกานิ ตีณิ, ปญฺจกมูลกานิ เทฺว, ฉกฺกมูลกํ เอกนฺติ อปรานิปิ ปนฺนรส โหนฺติฯ ตานิ ปุริเมหิ เอกวีสติยา สทฺธึ ฉตฺตึสาติ ปุคฺคลวาเร ฉตฺตึส ยมกานิฯ ตถา โอกาสวาเร, ตถา ปุคฺคโลกาสวาเรติ สพฺพานิปิ อนุโลมนเย อฏฺฐสตํ ยมกานิฯ ตถา ปฏิโลมนเยติ อนุสยวาเร โสฬสาธิกานิ เทฺว ยมกสตานิ, ตโต ทิคุณา ปุจฺฉา, ตโต ทิคุณา อตฺถา จ เวทิตพฺพาฯ ยถา เจตฺถ, เอวํ สานุสยวาโร, ปชหนวาโร, ปริญฺญาวาโร, ปหีนวาโร, อุปฺปชฺชนวาโรติ อิเมสมฺปิ ปญฺจนฺนํ วารานํ, เอเกกสฺมึ ยมกคณนา; ยมกทิคุณา ปุจฺฉา, ปุจฺฉาทิคุณา จ อตฺถา เวทิตพฺพาฯ อยํ ปเนตฺถ ปุริเมสุ ตีสุ วาเรสุ วิเสโสฯ โอกาสวาเร ''ยตฺถ ตตฺถา''ติ อวตฺวา **ยโต ตโต**ติ นิสฺสกฺกวจเนน เทสนา กตาฯ เสสํ ตาทิสเมวฯ

โย ปนายํ สพฺพปจฺฉิโม ธาตุวาโร นาม, โส ปุจฺฉาวาโร, วิสฺสชฺชนาวาโรติ ทุวิธา ฐิโตฯ ตสฺส ปุจฺฉาวาเร **กามธาตุยา จุตสฺส กามธาตุํ อุปปชฺชนฺตสฺสา**ติ วตฺวา ''กามธาตุํ วา ปน อุปปชฺชนฺตสฺส กามธาตุยา จุตสฺสา''ติ น วุตฺตํฯ กึ การณา? อตฺถวิเสสาภาวโตฯ เทฺวปิ หิ

เอตา ปุจฺฉา เอกตฺถาเยว, ตสฺมา เอเกกสฺมา ยมกา เอเกกเมว ปุจฺฉํ ปุจฺฉิตฺวา สพฺพปุจฺฉาว สาเน ปุจฺฉานุกฺกเมเนว ''กามธาตุยา จุตสฺส กามธาตุํ อุปปชฺชนฺตสฺส กสฺสจิ สตฺต อนุสยา อนุเสนฺตี''ติอาทินา นเยน วิสฺสชฺชนํ กตํฯ

ตตฺถ ''กามธาตุยา จุตสฺส กามธาตุํ อุปปชฺชนฺตสฺส, รูปธาตุํ, อรูปธาตุํ, นกามธาตุํ, นรูป ธาตุํ นอรูปธาตุํ , อุปปชฺชนฺตสฺสา''ติ ฉ สุทฺธิกปุจฺฉา; ''นกามธาตุํ, นอรูปธาตุํ, นรูปธาตุํ; นอ รูปธาตุํ, นกามธาตุํ, นรูปธาตุํ, อุปปชฺชนฺตสฺสา''ติ ติโสฺส มิสฺสกา ปุจฺฉา จาติ กามธาตุมูลกา นว อนุโลมปุจฺฉา โหนฺติฯ ตถา รูปธาตุมูลกา นว, อรูปธาตุมูลกา นวาติ สตฺตวีสติ อนุโลม ปุจฺฉา โหนฺติฯ ตถา นกามธาตุนรูปธาตุนอรูปธาตุมูลกา สตฺตวีสติ ปฏิโลมปุจฺฉาฯ ปุน ''นกามธาตุยา, นอรูปธาตุยา, นรูปธาตุยา, นอรูปธาตุยา, นกามธาตุยา, นอรูปธาตุยา''ติ สตฺตวีสติ ทุกมูลกา ปุจฺฉาติ สพฺพาปิ สมฺปิณฺฑิตา เอกาสีติ ปุจฺฉา โหนฺติฯ ตาสํ วเสเนตฺถ วิสฺสชฺชนํ กตนฺติ อิทํ ธาตุวาเร ปาฬิววตฺถานํฯ เอวํ ตาว สกเลปิ อนุสยยมเก ปาฬิววตฺถาน เมตํ เวทิตพฺพํฯ

อาทิโต ปฏฺฐาย ปเนตฺถ ยํ ยํ อนุตฺตานํ, ตตฺถ ตตฺถ อยํ วินิจฺฉยกถา – **อนุสยา**ติ เกน เฏฺฐน อนุสยา? อนุสยนเฏฺฐนฯ โก เอส อนุสยนโฏฺฐ นามาติ? อปฺปหีนโฏฺฐฯ เอเต หิ อปฺป หีนเฏฺฐน ตสฺส ตสฺส สนฺตาเน อนุเสนฺติ นาม, ตสฺมา อนุสยาติ วุจฺจนฺติฯ **อนุเสนฺตี**ติ อนุรูปํ การณํ ลภิตฺวา อุปฺปชฺชนฺตีติ อโตฺถฯ อถาปิ สิยา – อนุสยนโฏฺฐ นาม อปฺปหีนากาโรฯ อปฺปหี นากาโร จ อุปฺปชฺชตีติ วตฺตุํ น ยุชฺชติ, ตสฺมา น อนุสยา อุปฺปชฺชนฺตีติ ฯ ตตฺริทํ ปฏิวจนํ – อปฺปหีนากาโร อนุสโย, อนุสโยติ ปน อปฺปหีนเฏฺฐน ถามคตกิเลโส วุจฺจติฯ โส จิตฺตสมฺปยุ โตฺต สารมฺมโณ สปฺปจฺจยเฏฺฐน สเหตุโก เอกนฺตากุสโล อตีโตปิ โหติ อนาคโตปิ ปจฺจุปฺป โนฺนปิ, ตสฺมา อุปฺปชฺชตีติ วตฺตุํ ยุชฺชติฯ

ตตฺริทํ ปมาณํ – อภิธเมฺม ตาว กถาวตฺถุสฺมิํ (กถา. ๕๕๔ อาทโย) ''อนุสยา อพฺยากตา, อนุสยา อเหตุกา, อนุสยา จิตฺตวิปฺปยุตฺตา''ติ สเพฺพ วาทา ปฏิเสธิตาฯ ปฏิสมฺภิทามเคฺค (ปฏิ. ม. ๓.๒๑) ''ปจฺจุปฺปเนฺน กิเลเส ปชหตี''ติ ปุจฺฉํ กตฺวา อนุสยานํ ปจฺจุปฺปนฺนภาวสฺส อตฺถิตาย ''ถามคตานุสยํ ปชหตี''ติ วุตฺตํฯ ธมฺมสงฺคเห ปน โมหสฺส ปทภาชเน ''อวิชฺชานุส โย อวิชฺชาปริยุฏฺฐานํ อวิชฺชาลงฺคี โมโห อกุสลมูลํ, อยํ ตสฺมิํ สมเย โมโห โหตี''ติ (ธ. ส. ๓๙๐) อกุสลจิเตฺตน สทฺธิํ อวิชฺชานุสยสฺส อุปฺปนฺนภาโว วุโตฺตฯ อิมสฺมิํเยว อนุสยยมเก สตฺ ตนฺนํ มหาวารานํ อญฺญตรสฺมิํ อุปฺปชฺชนวาเร ''ยสฺส กามราคานุสโย อุปฺปชฺชติ, ตสฺส ปฏิ ฆานุสโย อุปฺปชฺชตี''ติอาทิ วุตฺตํฯ ตสฺมา ''อนุเสนฺตีติ อนุรูปํ การณํ ลภิตฺวา อุปฺปชฺชนฺตี''ติ ยํ วุตฺตํ, ตํ อิมินา ตนฺติปฺปมาเณน สุวุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ ยมฺปิ ''จิตฺตสมฺปยุโตฺต สารมฺมโณ''ติ อาทิ วุตฺตํ, ตมฺปิ สุวุตฺตเมวฯ อนุสโย หิ นาเมส ปรินิปฺผโนฺน จิตฺตสมฺปยุโตฺต อกุสลธโมฺมติ นิฏฺฐเมตฺถ คนฺตพฺพํฯ **กามราคานุสโย**ติอาทีสุ กามราโค จ โส อปฺปหีนเฏฺฐน อนุสโย จาติ กามราคานุสโยฯ เสสปเทสุปิ เอเสว นโยฯ

ปริเจฺฉทปริจฺฉินฺนุเทฺทสวารวณฺณนาฯ

อุปฺปตฺติฏฺฐานวารวณฺณนา

๒. อิทานิ เตสํ อุปฺปตฺติฏฺฐานํ ปกาเสตุํ **กตฺถ กามราคานุสโย อนุเสตี**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **กามธาตุยา ทฺวีสุ เวทนาสู**ติ กามาวจรภูมิยํ สุขาย จ อุเปกฺขาย จาติ ทฺวีสุ เวทนาสุฯ **เอตฺถ กามราคานุสโย อนุเสตี**ติ อิมาสุ ทฺวีสุ เวทนาสุ อุปฺปชฺชติฯ โส ปเนส อกุสลเวทนา

สุ สหชาตวเสน อารมฺมณวเสน จาติ ทฺวีหากาเรหิ อนุเสติฯ อกุสลาย สุขาย เวทนาย เจว อุเปกฺขาย เวทนาย จ สหชาโตปิ หุตฺวา อุปฺปชฺชติฯ ตา เวทนา อารมฺมณํ กตฺวาปิ อุปฺปชฺชตีติ อโตฺถฯ อวเสสา ปน กามาวจรกุสลวิปากกิริยเวทนา อารมฺมณเมว กตฺวา อุปฺปชฺชติฯ กามธาตุยา ทฺวีสุ เวทนาสุ อนุสยมาโน เจส ตาหิ เวทนาหิ สมฺปยุตฺตสุ สญฺญาสงฺขารวิญฺญาเณสุปิ อนุเสติเยวฯ น หิ สกฺกา เวทนาสุ อนุสยมาเนน ตํสมฺปยุตฺตหิ สญฺญาทีหิ สทฺธึ อสหชาเตน วา ภวิตุํ, ตํสมฺปยุตฺต วา สญฺญาทโย อารมฺมณํ อกตฺวา อุปฺปชฺชิตุํฯ เอวํ สเนฺตปิ ปน ยสฺมา อิมา เทฺว เวทนาว สาตสนฺตสุขตฺตา อสฺสาทเฏฺฐน กามราคานุสยสฺส อุปฺปตฺติยา เสสสมฺปยุตฺตธเมฺมสุ ปธานา, ตสฺมา ‘‘ทฺวีสุ เวทนาสุ เอตฺถ กามราคานุสโย อนุเสตี’’ติ วุตฺตํ, โอฬาริกวเสน หิ โพธเนยฺย สุขํ โพเธตุนฺติฯ

นนุ เจส อารมฺมณวเสน อนุสยมาโน น เกวลํ อิมาสุ ทฺวีสุ เวทนาสุ เจว เวทนาสมฺปยุตฺตธเมฺมสุ จ อนุเสติ, อิเฏฺฐสุ ปน รูปาทีสุปิ อนุเสติเยวฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ วิภงฺคปฺปกรเณ (วิภ. ๘๑๖) ‘‘ยํ โลเก ปิยรูปํ สาตรูปํ, เอตฺถ สตฺตานํ กามราคานุสโย อนุเสตี’’ติ อิมสฺมิมฺปิ ปกรเณ อนุสยวารสฺส ปฏิโลมนเย วุตฺตํฯ ‘‘ยตฺถ กามราคานุสโย นานุเสติ ตตฺถ ทิฏฺฐานุสโย นานุเสตีติ ทุกฺขาย เวทนาย รูปธาตุยา อรูปธาตุยา เอตฺถ กามราคานุสโย นานุเสติ, โน จ ตตฺถ ทิฏฺฐานุสโย นานุเสติฯ อปริยาปเนฺน เอตฺถ กามราคานุสโย จ นานุเสติ, ทิฏฺฐานุสโย จ นานุเสตี’’ติฯ เอตฺถ หิ ทุกฺขเวทนาย เจว รูปธาตุอาทีสุ จ นานุเสตีติ วุตฺตตฺตา สสมฺปยุตฺตธมฺมํ ทุกฺขเวทนํ สโอกาเส รูปารูปาวจรธเมฺม นว จ, โลกุตฺตรธเมฺม ฐเปตฺวา อวเสเสสุ รูปสทฺทคนฺธรสโผฏฺฐเพฺพสุ อนุเสตีติ วุตฺตํ โหติฯ ตํ อิธ กสฺมา น วุตฺตนฺติ? อโนฬาริกตฺตาฯ เหฏฺฐา วุตฺตนเยน หิ เวทนานเญฺญว โอฬาริกตฺตา อิเมสํ ปน อโนฬาริกตฺตา เอเตสุ รูปาทีสุ อนุเสตีติ น วุตฺตํ, อตฺถโต ปน ลพฺภติฯ ตสฺมา เอเตสุปิ กามราคานุสโย อนุเสติเยวาติ เวทิตโพฺพฯ น หิ สตฺถา สพฺพํ สพฺพตฺถ กเถติฯ โพธเนยฺยสตฺตานํ ปน วเสน กตฺถจิ ยํ ลพฺภติ, ตํ สพฺพํ กเถติ, กตฺถจิ น กเถติฯ ตถา หิ อเนน กตฺถจิ ทิฏฺฐานุสโย อนุเสตีติ ปุจฺฉิตฺวา ‘‘สพฺพสกฺกายปริยาปเนฺนสุ ธเมฺมสุ เอตฺถ ทิฏฺฐานุสโย อนุเสตี’’ติ ยํ ลพฺภติ ตํ สพฺพํ กถิตํฯ อปรสฺมึ ฐาเน วิสฺสชฺชเนฺตน ‘‘รูปธาตุยา อรูปธาตุยา เอตฺถ วิจิกิจฺฉานุสโย จ มานานุสโย จ ทิฏฺฐานุสโย จ อนุเสนฺติ, กามธาตุยา ทฺวีสุ เวทนาสุ เอตฺถ วิจิกิจฺฉานุสโย จ กามราคานุสโย จ มานานุสโย จ ทิฏฺฐานุสโย จ อนุเสนฺติ, ทุกฺขาย เวทนาย เอตฺถ วิจิกิจฺฉานุสโย จ ปฏิฆานุสโย จ ทิฏฺฐานุสโย จ อวิชฺชานุสโย จ อนุเสนฺตี’’ติ ยํ ลพฺภติ ตํ สพฺพํ อกเถตฺวา รูปธาตุอรูปธาตูหิ สทฺธึ ติโสฺส เวทนาว กถิตาฯ เวทนาสมฺปยุตฺตา ปน อรูปธมฺมา, สพฺพญฺจ รูปํ น กถิตํฯ กิญฺจาปิ น กถิตํ, ทิฏฺฐานุสโย ปเนตฺถ อนุเสติเยวฯ เอวเมว กิญฺจาปิ อิธ รูปาทิอิฏฺฐารมฺมณํ น กถิตํ, กามราคานุสโย ปเนตฺถ อนุเสติเยวาติฯ เอวํ ตาว กามราคานุสยสฺส อนุสยนฏฺฐานํ เวทิตพฺพํฯ

ปฏิฆานุสยสฺส ปน ‘‘ทุกฺขาย เวทนายา’’ติ วจนโต เทฺว โทมนสฺสเวทนา กายวิญฺญาณสมฺปยุตฺตา ทุกฺขเวทนาติ ติโสฺส เวทนา อนุสยนฏฺฐานํฯ โส ปเนส โทมนสฺสเวทนาสุ สหชาตวเสน อารมฺมณวเสน จาติ ทฺวีหากาเรหิ อนุเสติฯ อวเสสทุกฺขเวทนาย ปน อารมฺมณวเสเนว อนุเสติฯ ตาสุ เวทนาสุ อนุสยมาโน เจส ตาหิ สมฺปยุตฺตสุ สญฺญากฺขนฺธาทีสุปิ อนุเสติเยวฯ ยาย หิ เวทนาย เอส สหชาโต, ตํสมฺปยุตฺตหิ สญฺญาทีหิปิ สหชาโตวฯ ยา จ เวทนา อารมฺมณํ กโรติ, ตาหิ สมฺปยุตฺต สญฺญาทโยปิ กโรติเยวฯ เอวํ สเนฺตปิ ปน ยสฺมา ทุกฺขเวทนาว อสาตทุกฺขเวทยิตตฺตา นิรสฺสาทเฏฺฐน ปฏิฆานุสยสฺส อุปฺปตฺติยา เสสสมฺปยุตฺตธเมฺมสุ อธิกา; ตสฺมา ‘‘ทุกฺขาย เวทนาย เอตฺถ ปฏิฆานุสโย อนุเสตี’’ติ วุตฺตํ, โอฬาริกวเสน หิ โพธเนยฺย สุขํ โพเธตุนฺติฯ

นนุ เจส อารมฺมณวเสน อนุสยมาโน น เกวลํ ทุกฺขเวทนาย เจว ตํสมฺปยุตฺตธมฺเมสุ จ อนุเสติ, อนิฏฺเฐสุ ปน รูปาทีสุปิ อนุเสติเยว? วุตฺตมฺปิ เจตํ วิภงฺคปฺปกรเณ (วิภ. ๘๑๖) ‘‘ยํ โลเก อปฺปิยรูปํ อสาตรูปํ, เอตฺถ สตฺตานํ ปฏิฆานุสโย อนุเสตี’’ติ อิมสฺมิมฺปิ ปกรเณ อนุสยวารสฺส ปฏิโลมนเย วุตฺตํ – ‘‘กามธาตุยา ทฺวีสุ เวทนาสุ เอตฺถ ปฏิฆานุสโย นานุเสติ, โน จ ตตฺถ กามราคานุสโย นานุเสติฯ รูปธาตุยา อรูปธาตุยา อปริยาปเนฺน เอตฺถ ปฏิฆานุสโย จ นานุเสติ, กามราคานุสโย จ นานุเสตี’’ติฯ เอตฺถ หิ ทฺวีสุ กามาวจรเวทนาสุ เจว รูปธาตุอาทีสุ จ นานุเสตีติ วุตฺตตฺตา สสมฺปยุตฺตธมฺมา เทฺว เวทนา สโอกาเส รูปารูปาวจรธเมฺม นว จ, โลกุตฺตรธเมฺม ฐเปตฺวา อวเสเสสุ รูปาทีสุ อนุเสตีติ วุตฺตํ โหติ ฯ ตํ อิธ กสฺมา น วุตฺตนฺติ? อโนฬาริกตฺตาฯ เหฏฺฐา วุตฺตนเยน หิ ทุกฺขเวทนาย เอว โอฬาริกตฺตา อิเมสํ ปน อโนฬาริกตฺตา เอเตสุ รูปาทีสุ อนุเสตีติ น วุตฺตํฯ อตฺถโต ปน ลพฺภติ, ตสฺมา เอเตสุปิ ปฏิฆานุสโย อนุเสติเยวาติ เวทิตโพฺพฯ

กึ ปน อิตรา เทฺว เวทนา อิฏฺฐารมฺมณํ วา ปฏิฆสฺส อารมฺมณํ น โหนฺตีติ? โน น โหนฺติฯ ปริหีนชฺฌานสฺส วิปฺปฏิสารวเสน สสมฺปยุตฺตธมฺมา ตา เวทนา อารพฺภ โทมนสฺสํ อุปฺปชฺชติฯ อิฏฺฐารมฺมณสฺส จ ปฏิลทฺธสฺส วิปริณามํ วา อปฺปฏิลทฺธสฺส อปฺปฏิลาภํ วา สมนุสฺสรโตปิ โทมนสฺสํ อุปฺปชฺชติฯ โทมนสฺสมตฺตเมว ปน ตํ โหติ, น ปฏิฆานุสโยฯ ปฏิฆานุสโย หิ อนิฏฺฐารมฺมเณ ปฏิหญฺญนวเสน อุปฺปโนฺน ถามคโต กิเลโส, ตสฺมา เอตฺถ โทมนเสฺสน สทฺธึ ปฏิโฆ อุปฺปโนฺนปิ อตฺตโน ปฏิฆกิจฺจํ อกรณภาเวน เอว ปฏิฆานุสโย น โหติ อโพฺพหาริกตฺตํ คจฺฉติฯ ยถา หิ ปาณาติปาตเจตนาย สทฺธึ อุปฺปโนฺนปิ พฺยาปาโท มโนกมฺมํ นาม น โหติ อโพฺพหาริกตฺตํ คจฺฉติ, เอวํ ปฏิฆานุสโย น โหติ, อโพฺพหาริกตฺตํ คจฺฉติฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ เอกจฺจํ อิฏฺฐารมฺมณํ เนกฺขมฺมสิตมฺปิ วา โทมนสฺสํ สนฺธาย ‘‘ยํ เอวรูปํ โทมนสฺสํ ปฏิฆํ เตน ปชหติ น ตตฺถ ปฏิฆานุสโย อนุเสตี’’ติ (ม. นิ. ๑.๔๖๕)ฯ เอวํ ปฏิฆานุสยสฺส อนุสยนฏฺฐานํ เวทิตพฺพํฯ

มานานุสยสฺส ปน ‘‘กามธาตุยา ทฺวีสุ เวทนาสู’’ติอาทิวจนโต เทฺว กามาวจรเวทนา รูปารูปธาตุโย จาติ อิทํ ติวิธํ อนุสยนฏฺฐานํฯ ตสฺส อกุสลาสุ เวทนาสุ กามราคานุสยสฺส วิย สหชาตานุสยตา เวทิตพฺพาฯ สสมฺปยุตฺตธมฺมาสุ ปน สพฺพาสุปิ กามาวจราสุ สุขอทุกฺขมสุขเวทนาสุ รูปารูปธาตูสุ จ อารมฺมณวเสเนว อนุเสติฯ อนุสยวารสฺส ปน ปฏิโลมนเย ‘‘ทุกฺขาย เวทนาย อปริยาปเนฺน เอตฺถ กามราคานุสโย จ นานุเสติ, มานานุสโย จ นานุเสตี’’ติ วุตฺตตฺตา ฐเปตฺวา ทุกฺขเวทนเญฺจว นววิธํ โลกุตฺตรธมฺมญฺจ เสสรูปารูปธเมฺมสุปิ อยํ อนุเสติเยวาติฯ เอวํ มานานุสยสฺส อนุสยนฏฺฐานํ เวทิตพฺพํฯ

ทิฏฺฐานุสยวิจิกิจฺฉานุสยา ปน เกวลํ โลกุตฺตรธเมฺมเสฺวว นานุเสนฺติฯ เตภูมเกสุ ปน สเพฺพสุปิ อนุเสนฺติเยวฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘สพฺพสกฺกายปริยาปเนฺนสุ ธเมฺมสุ เอตฺถ ทิฏฺฐานุสโย อนุเสติ, เอตฺถ วิจิกิจฺฉานุสโย อนุเสตี’’ติฯ ตตฺถ **สพฺพสกฺกายปริยาปเนฺนสู**ติ สํสารวฏฺฏนิสฺสิตเฏฺฐน สกฺกายปริยาปเนฺนสุ สพฺพธเมฺมสูติ อโตฺถฯ ตตฺถ ปเนเต ปญฺจสุ จิตฺตุปฺปาเทสุ สหชาตานุสยนวเสน อนุเสนฺติฯ เต วา ปน ปญฺจ จิตฺตุปฺปาเท อเญฺญ วา เตภูมกธเมฺม อารพฺภ ปวตฺติกาเล อารมฺมณานุสยนวเสน อนุเสนฺตีติฯ เอวํ ทิฏฺฐานุสยวิจิกิจฺฉานุสยานํ อนุสยนฏฺฐานํ เวทิตพฺพํฯ

ภวราคานุสโย ปน กิญฺจาปิ ทิฏฺฐิวิปฺปยุเตฺตสุ จตูสุ จิเตฺตสุ อุปฺปชฺชนโต สหชาตานุสยนวเสน ‘‘กามธาตุยา ทฺวีสุ เวทนาสุ อนุเสตี’’ติ วตฺตโพฺพ ภเวยฺยฯ กามธาตุยํ ปเนส ทฺวีหิ เวทนาหิ สทฺธึ อุปฺปชฺชมาโนปิ รูปารูปาวจรธมฺมเมว ปฏิลภติฯ กามธาตุยา ปริยาปนฺนํ เอก

ธมฺมมฺปิ อารมฺมณํ น กโรติ, ตสฺมา อารมฺมณานุสยนวเสน นิยมํ กตฺวา ‘‘รูปธาตุยา อรูปธาตุยา เอตฺถ ภวราคานุสโย อนุเสตี’’ติ วุตฺตํฯ อปิจ ราโค นาเมส กามราคภวราควเสน ทุวิโธฯ ตตฺถ กามราโค กามธาตุยา ทฺวีสุ เวทนาสุ อนุเสตีติ วุโตฺตฯ สเจ ปน ภวราโคปิ กามราโค วิย เอวํ วุเจฺจยฺย, กามราเคน สทฺธิํ เทสนา สํกิณฺณา วิย ภเวยฺยาติ ราคกิเลสํ ทุวิธา ภินฺทิตฺวา กามราคโต ภวราคสฺส วิเสสทสฺสนตฺถมฺปิ เอวํ เทสนา กตาติฯ เอวํ ภวราคานุสยสฺส อนุสยนฎฺฐานํ เวทิตพฺพํฯ

อวิชฺชานุสโย ปน สเพฺพสฺปิ เตภูมกธเมฺมสุ อนุเสติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘สพฺพสกฺกายปริยาปเนฺนสุ ธเมฺมสุ เอตฺถ อวิชฺชานุสโย อนุเสตี’’ติฯ ตสฺส ทฺวาทสสุ จิตฺตุปฺปาเทสุ สหชาตานุสยตา เวทิตพฺพาฯ อารมฺมณกรณวเสน ปน น กิญฺจิ เตภูมกธมฺมํ อารพฺภ น ปวตฺตตีติฯ เอวํ อวิชฺชานุสยสฺส อนุสยนฎฺฐานํ เวทิตพฺพํฯ อยํ ตาว ปริเจฺฉทวารปริจฺฉินฺนุเทฺทสวารอุปฺปตฺติฎฺฐานวาเรสุ วินิจฺฉยกถาฯ

อุปฺปตฺติฎฺฐานวารวณฺณนาฯ

มหาวาโร

๑. อนุสยวารวณฺณนา

๓. สตฺตนฺนํ ปน มหาวารานํ ปฐเม อนุสยวาเร **ยสฺส กามราคานุสโย อนุเสติ, ตสฺส ปฎิฆานุสโย อนุเสตี**ติ เอตฺถ ยเทตํ **‘‘อามนฺตา’’**ติ ปฎิวจนํ ทินฺนํ, ตํ ทุทฺทินฺนํ วิย ขายติฯ กสฺมา? กามราคปฎิฆานํ เอกกฺขเณ อนุปฺปตฺติโตฯ ยถา หิ ‘‘ยสฺส มนายตนํ อุปฺปชฺชติ, ตสฺส ธมฺมายตนํ อุปฺปชฺชตีติ ‘อามนฺตา’, อสฺสาสปสฺสาสานํ อุปฺปาทกฺขเณ เตสํ กายสงฺขาโร จ อุปฺปชฺชติ, วจีสงฺขาโร จ อุปฺปชฺชตี’’ติอาทีสุ มนายตนธมฺมายตนานิ กายสงฺขารวจีสงฺขารา จ เอกกฺขเณ อุปฺปชฺชนฺติ, น ตถา กามราคปฎิฆาฯ กามราโค หิ อฎฺฐสุ โลภสหคตจิตฺตุปฺปาเทสุ อุปฺปชฺชติฯ ปฎิโฆ ทฺวีสุ โทมนสฺสสหคเตสูติ, นตฺถิ เนสํ เอกกฺขเณ อุปฺปตฺติ; ตสฺมา เอตฺถ ‘โน’ติ ปฎิเสโธ กตฺตโพฺพ สิยาฯ ตํ อกตฺวา ปน ‘อามนฺตา’ติ ปฎิวจนสฺส ทินฺนตฺตา เหฎฺฐายมเกสุ วิย เอตฺถ ขณปจฺจุปฺปนฺนวเสน วตฺตมานโวหารํ อคฺคเหตฺวา อญฺญถา คเหตโพฺพฯ

กถํ? อปฺปหีนวเสนฯ อปฺปหีนตญฺหิ สนฺธาย อยํ ‘‘อนุเสตี’’ติ วตฺตมานโวหาโร วุโตฺต, น ขณปจฺจุปฺปนฺนตํฯ ยสฺมา จ อปฺปหีนตํ สนฺธาย วุโตฺต, ตสฺมา ‘‘ยสฺส กามราคานุสโย อนุเสติ, ตสฺส ปฎิฆานุสโย อนุเสตี’’ติ ปุจฺฉาย ยสฺส กามราคานุสโย อปฺปหีโน, น อนุปฺปตฺติธมฺมตํ อาปาทิโต, ตสฺส ปฎิฆานุสโยปิ อปฺปหีโนติ เอวมโตฺถ ทฎฺฐโพฺพฯ ยสฺมา จ เตสุ ยเสฺสโก อปฺปหีโน, ตสฺส อิตโรปิ อปฺปหีโนว โหติ, ตสฺมา ‘‘อามนฺตา’’ติ วุตฺตํฯ ยทิ เอวํ, ยํ อุปริ อุปฺปชฺชนวาเร ‘ยสฺส กามราคานุสโย อุปฺปชฺชติ, ตสฺส ปฎิฆานุสโย อุปฺปชฺชตี’ติ ปุจฺฉิตฺวา ‘อามนฺตา’ติ วุตฺตํ; ตตฺถ กถํ อโตฺถ คเหตโพฺพติ? ตตฺถาปิ อปฺปหีนวเสเนว อุปฺปตฺติปจฺจเย สติ อุปฺปตฺติยา อนิวาริตวเสน วาฯ ยถา หิ จิตฺตกมฺมาทีนิ อารภิตฺวา อปรินิฎฺฐิตกมฺมนฺตา จิตฺตการาทโย เตสํ กมฺมนฺตานํ อกรณกฺขเณปิ มิตฺตสุหชฺชาทีหิ ทิฎฺฐทิฎฺฐฎฺฐาเน ‘‘อิเมสุ ทิวเสสุ กิํ กโรถา’’ติ วุตฺตา, ‘‘จิตฺตกมฺมํ กโรม, กฎฺฐกมฺมํ กโรมา’’ติ วทนฺติฯ เต กิญฺจาปิ ตสฺมิํ ขเณ น กโรนฺติ อวิจฺฉินฺนกมฺมนฺตตฺตา ปน กตขณญฺจ กตฺตพฺพขณญฺจ อุปาทาย กโรนฺติเยว นาม โหนฺติฯ เอวเมว ยมฺหิ สนฺตาเน อนุสยา อปฺปหีนา, ยมฺหิ วา ปน เนสํ สนฺตาเน อุปฺปตฺติปจฺจเย สติ อุปฺปตฺติ อนิวาริตา, ตตฺถ อนุปฺปชฺชนกฺขเณปิ อุปฺปนฺนปุพฺพเญฺจว กาลนฺตเร อุปฺปชฺชนกญฺจ

อุปาทาย ยสฺส กามราคานุสโย อุปฺปชฺชติ, ตสฺส ปฏิฆานุสโย อุปฺปชฺชติเยว นามาติ เอวม โตฺถ เวทิตพฺโพฯ อิโต ปเรสุปิ เอวรูเปสุ วิสฺสชฺชเนสุ เอเสว นโยฯ **โน จ ตสฺสา**ติ อิทํ อนาคามิสฺส กามราคพฺยาปาทานํ อนวเสสโต ปหีนตฺตา วุตฺตํฯ **ติณฺณํ ปุคฺคลาน**นฺติ ปุถุชฺชน โสตาปนฺนสกทาคามีนํฯ **ทฺวินฺนํ ปุคฺคลาน**นฺติ โสตาปนฺนสกทาคามีนํฯ ปรโตปิ เอวรูเปสุ ฐาเนสุ เอเสว นโยฯ

๑๔. โอกาสวารสฺส ปฐมทุติยปุจฺฉาสุ ยสฺมา กามราคานุสโย กามธาตุยา ทฺวีสุ เวทนาสุ อนุเสติ, ปฏิฆานุสโย ทุกฺขเวทนาย; ตสฺมา **‘โน’**ติ ปฏิเสโธ กโตฯ ตติยปุจฺฉายํ อุภินฺนมฺปิ กามธาตุยา ทฺวีสุ เวทนาสุ อนุสยนโต **‘อามนฺตา’**ติ ปฏิวจนํ ทินฺนํฯ รูปธาตุอรูปธาตุยา ปน มานานุสยสฺส กามราคานุสเยน สทฺธึ อสาธารณํ อุปฺปตฺติฏฺฐานํฯ ตสฺมา **โน จ ตตฺถ กามราคานุสโย**ติ วุตฺตํฯ อิมินา นเยน สเพฺพสํ อุปฺปตฺติฏฺฐานวารํ โอโลเกตฺวา สาธารณาสาธารณํ อุปฺปตฺติฏฺฐานํ เวทิตพฺพํฯ

๒๐. ทุกมูลกปุจฺฉายํ ยสฺมา กามราคปฏิฆานุสยา นาปิ เอกสฺมึ ฐาเน อุปฺปชฺชนฺติ, น เอกํ ธมฺมํ อารมฺมณํ กโรนฺติ, ตสฺมา **นตฺถี**ติ ปฏิเกฺขโป กโตฯ อยเมฺหตฺถ อธิปฺปาโยฯ ยสฺมึ อิเม เทฺว อนุสยา อนุสเยยฺยุํ, ตํ ฐานเมว นตฺถิฯ ตสฺมา ‘‘กตฺถ มานานุสโย อนุเสตี’’ติ อยํ ปุจฺฉา อปุจฺฉาเยวาติฯ อเญฺญสุปิ เอวรูเปสุ เอเสว นโยฯ

๒๗. ปุคฺคโลกาสวาเร **จตุนฺนน**นฺติ ปุถุชฺชนโสตาปนฺนสกทาคามิอนาคามีนํฯ

๓๖. ปฏิโลมนเย **ยสฺส กามราคานุสโย นานุเสตี**ติ อยํ ปุจฺฉา อนาคามึ คเหตฺวา ปุจฺฉติฯ

๕๖. **ทฺวินฺนํ ปุคฺคลานํ สพฺพตฺถ กามราคานุสโย นานุเสตี**ติ อนาคามิอรหนฺตานํฯ **กามธาตุยา ตีสุ เวทนาสู**ติ จ เวทนาคฺคหเณน เวทนาสมฺปยุตฺตกานมฺปิ เตสํ วตฺถารมฺมณานมฺปีติ สเพฺพสมฺปิ กามาวจรธมฺมานํ คหณํ เวทิตพฺพํฯ อยํ อนุสยวาเร วินิจฺฉยกถาฯ

อนุสยวารวณฺณนาฯ

๒. สานุสยวารวณฺณนา

๖๖-๑๓๑. สานุสยวาเร ปน **โย กามราคานุสเยน สานุสโย**ติ ยถา เอกนฺตริกชราทิโรเคน อาพาธิโก ยาว ตมฺหา โรคา น มุจฺจติ, ตาว ตสฺส โรคสฺส อนุปฺปตฺติกฺขเณปิ สโรโคเยว นาม โหติฯ เอวํ สสํกิเลสสฺส วฏฺฏคามิสตฺตสฺส ยาว อริยมเคฺคน อนุสยา สมุคฺฆาตํ น คจฺฉนฺติ, ตาว เตสํ อนุสยานํ อนุปฺปตฺติกฺขเณปิ สานุสโยเยว นาม โหติฯ เอวรูปํ สานุสยตํ สนฺธาย **‘อามนฺตา’**ติ วุตฺตํฯ เสสเมตฺถ อนุสยวารสทิสเมวฯ

โอกาสวาเร ปน ‘‘รูปธาตุยา อรูปธาตุยา เอตฺถ มานานุสเยน สานุสโย’’ติ วุเตฺต ตาสุ ธาตูสุ ปุคฺคลสฺส สานุสยตา ปญฺญาเยยฺย, อนุสยสฺส อุปฺปตฺติฏฺฐานํ น ปญฺญาเยยฺยฯ อนุสยสฺส จ อุปฺปตฺติฏฺฐานทสฺสนตฺถํ อยํ วาโร อารโทฺธ, ตสฺมา **ตโต มานานุสเยน สานุสโย**ติ วุตฺตํฯ เอวญฺหิ สติ ตโต ธาตุทฺวยโต อุปฺปเนฺนน มานานุสเยน สานุสโยติ อนุสยสฺส อุปฺปตฺติฏฺฐานํ ทสฺสิตํ โหติฯ อิมสฺส ปน ปญฺหสฺส อเตฺถ อวุเตฺต อาทิปญฺหสฺส อโตฺถ ปากโฏ น โหตีติ ปฐมํ น วุโตฺต, ตสฺมา โส เอวํ เวทิตโพฺพฯ **ยโต กามราคานุสเยนา**ติ ยโต อุปฺปเนฺนน กามราคานุสเยน สานุสโย, กึ โส ตโต อุปฺปเนฺนน ปฏิฆานุสเยนปิ สานุสโยติ? ยสฺมา ปเนเต

เทฺว เอกสฺมา ฐานา นุปฺปชฺชนฺติ; ตสฺมา ‘‘โน’’ติ ปฏิเสโธ กโตฯ **อรหา สพฺพตฺถา**ติ อรหา สพฺพธมฺเมสุ อุปฺปชฺชนเกน เกนจิ อนุสเยน นิรานุสโยติฯ อิมินา อตฺถวเสน นิปฺปเทสฏฺฐาเนสุ ภุมฺมวจนเมว กตนฺติฯ อิมินา อุปาเยน สพฺพตฺถ อตฺถวินิจฺฉโย เวทิตโพฺพติฯ

สานุสยวารวณฺณนาฯ

๓. ปชหนวารวณฺณนา

๑๓๒-๑๙๗. ปชหนวาเร **ปชหตี**ติ เตน เตน มเคฺคน ปหานปริญฺญาวเสน ปชหติ, อายตึ อนุปฺปตฺติธมฺมตํ อาปาเทติฯ **อามนฺตา**ติ อนาคามีมคฺคฏฺฐํ สนฺธาย ปฏิวจนํฯ **ตเทกฏฺฐํ ปชหตี**ติ ปหาเนกฏฺฐตํ สนฺธาย วุตฺตํฯ **โน**ติ อรหตฺตมคฺคฏฺฐํ สนฺธาย ปฏิเสโธฯ

ยโต กามราคานุสยํ ปชหตีติ ยโต อุปฺปชฺชนกํ กามราคานุสยํ ปชหตีติ อโตฺถฯ **อฏฺฐมโก**ติ อรหตฺตผลฏฺฐโต ปฏฺฐาย ปโจฺจโรหนคณนาย คณิยมาโน โสตาปตฺติมคฺคโฏฺฐ อฏฺฐมโก นามฯ ทกฺขิเณยฺยคณนาย หิ อรหา อคฺคทกฺขิเณยฺยตฺตา ปฐโม, อรหตฺตมคฺคโฏฺฐ ทุติโย, อนาคามี ตติโย…เป.… โสตาปตฺติมคฺคโฏฺฐ อฏฺฐโมฯ โส อิธ ‘‘อฏฺฐมโก’’ติ วุโตฺตฯ นามสญฺญาเยว วา เอสา ตสฺสาติฯ **อนาคามิมคฺคสมงฺคิญฺจ อฏฺฐมกญฺจ ฐเปตฺวา อวเสสา**ติ สทฺธึ ปุถุชฺชเนน เสกฺขาเสกฺขาฯ เตสุ หิ ปุถุชฺชโน ปหานปริญฺญาย อภาเวน นปฺปชหติฯ เสสา เตสํ อนุสยานํ ปหีนตฺตาฯ **ทฺวินฺนํ มคฺคสมงฺคีน**นฺติ เทฺว มคฺคสมงฺคิโน ฐเปตฺวาติ อโตฺถฯ อิมินา นเยน สพฺพตฺถ วินิจฺฉโย เวทิตโพฺพติฯ

ปชหนวารวณฺณนาฯ

๔. ปริญฺญาวารวณฺณนา

๑๙๘-๒๖๓. ปริญฺญาวาเร **ปริชานาตี**ติ ตีหิ ปริญฺญาหิ ปริชานาติฯ เสสเมตฺถ เหฏฺฐา วุตฺตนยเมวฯ อยมฺปิ หิ วาโร ปชหนวาโร วิย มคฺคฏฺฐานเญฺญว วเสน วิสฺสชฺชิโตติฯ

ปริญฺญาวารวณฺณนาฯ

๕. ปหีนวารวณฺณนา

๒๖๔-๒๗๔. ปหีนวาเร ผลฏฺฐวเสเนว เทสนา อารทฺธาฯ อนาคามิสฺส หิ อุโภเปเต อนุสยา ปหีนา, ตสฺมา ‘‘อามนฺตา’’ติ วุตฺตํฯ

๒๗๕-๒๙๖. โอกาสวาเร **ยตฺถ กามราคานุสโย ปหีโน ตตฺถ ปฏิฆานุสโย ปหีโน**ติ ปุจฺฉิตฺวา **น วตฺตโพฺพ ปหีโนติ วา อปฺปหีโนติ วา**ติ วุตฺตํ ตํ กสฺมาติ? อุปฺปตฺติฏฺฐานสฺส อสาธารณตฺตาฯ อญฺญํ หิ กามราคานุสยสฺส อุปฺปตฺติฏฺฐานํ, อญฺญํ ปฏิฆานุสยสฺสฯ อภาวิตมคฺคสฺส จ ยตฺถ อนุสโย อุปฺปชฺชติ, มเคฺค ภาวิเต ตเตฺถว โส ปหีโน นาม โหติ ฯ ตตฺถ ยสฺมา เนว กามราคานุสยฏฺฐาเน ปฏิฆานุสโย อุปฺปชฺชติ, น ปฏิฆานุสยฏฺฐาเน กามราคานุสโย, ตสฺมา ตตฺถ โส ปหีโนติ วา อปฺปหีโนติ วา น วตฺตโพฺพฯ โส หิ ยสฺมึ อตฺตโน อุปฺปตฺติฏฺฐาเน กามราคานุสโย ปหีโน, ตสฺมึ อปฺปหีนตฺตา ตตฺถ ปหีโนติ น วตฺตโพฺพฯ ยํ กามราคานุสยสฺส อุปฺปตฺติฏฺฐานํ, ตสฺมึ อฏฺฐิตตฺตา ตตฺถ อปฺปหีโนติ น วตฺตโพฺพฯ

ยตฺถ กามราคานุสโย ปหีโน, ตตฺถ มานานุสโย ปหีโนติ เอตฺถ ปน สาธารณฏฺฐานํ สนฺธาย อามนฺตาติ วุตฺตํฯ กามราคานุสโย หิ กามธาตุยา ทฺวีสุ เวทนาสุ อนุเสติฯ มานานุสโย ตาสุ เจว รูปารูปธาตูสุ จฯ โส ฐเปตฺวา อสาธารณฏฺฐานํ สาธารณฏฺฐาเน เตน สทฺธึ ปหีโน นาม โหติฯ ตสฺมา 'อามนฺตา'ติ วุตฺตํฯ อิมินา นเยน สพฺพสฺมิมฺปิ โอกาสวาเร ปหีนตา จ นวตฺตพฺพตา จ เวทิตพฺพาฯ 'นตฺถี'ติ อาคตฏฺฐาเนสุ ปน เหฏฺฐา วุตฺตสทิโสว วินิจฺฉโยฯ ปุคฺคโลกาสวาโร, โอกาสวารคติโกเยวฯ

๒๙๗-๓๐๗. ปฏิโลมนเย **ยสฺส กามราคานุสโย อปฺปหีโน**ติ ปุถุชฺชนโสตาปนฺนสกทาคามิวเสน ปุจฺฉติฯ กิญฺจาปิ หิ อิเม เทฺว อนุสยา ปุถุชฺชนโต ปฏฺฐาย ยาว อนาคามิมคฺคฏฺฐา ฉนฺนํ ปุคฺคลานํ อปฺปหีนาฯ อิธ ปน ปรโต ''ติณฺณํ ปุคฺคลานํ ทฺวินฺนํ ปุคฺคลาน''นฺติ อาทิวจนโต มคฺคฏฺฐา อนธิเปฺปตา, ตสฺมา ปุถุชฺชนโสตาปนฺนสกทาคามิโนว สนฺธาย 'อามนฺตา'ติ วุตฺตํฯ **ทฺวินฺนํ ปุคฺคลาน**นฺติ โสตาปนฺนสกทาคามีนํฯ อิมินา นเยน ปุคฺคลวาเร วินิจฺฉโย เวทิตโพฺพฯ

๓๐๘-๓๒๙. โอกาสวารปุคฺคโลกาสวารา ปน เหฏฺฐา วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพาติฯ

ปหีนวารวณฺณนาฯ

๖. อุปฺปชฺชนวารวณฺณนา

๓๓๐. อุปฺปชฺชนวาโร อนุสยวารสทิโสเยวฯ

๗. ธาตุปุจฺฉาวารวณฺณนา

๓๓๒-๓๔๐. ธาตุวารสฺส ปุจฺฉาวาเร ตาว **กติ อนุสยา อนุเสนฺตี**ติ กติ อนุสยา สนฺตานํ อนุคตา หุตฺวา สยนฺติฯ **กติ อนุสยา นานุเสนฺตี**ติ กติ อนุสยา สนฺตานํ น อนุคตา หุตฺวา สยนฺติฯ **กติ อนุสยา ภงฺคา**ติ กติ อนุสยา อนุเสนฺติ นานุเสนฺตีติ เอวํ วิภชิตพฺพาติ อโตฺถฯ เสสเมตฺถ ยํ วตฺตพฺพํ สิยา, ตํ เหฏฺฐา ปาฬิววตฺถาเน วุตฺตเมวฯ

๗. ธาตุวิสฺสชฺชนาวารวณฺณนา

๓๔๑-๓๔๙. นิเทฺทสวาเร ปนสฺส **กสฺสจิ สตฺต อนุสยา อนุเสนฺตี**ติ ปุถุชฺชนวเสน วุตฺตํฯ **กสฺสจิ ปญฺจา**ติ โสตาปนฺนสกทาคามิวเสน วุตฺตํฯ เตสญฺหิ ทิฏฺฐานุสโย จ วิจิกิจฺฉานุสโย จ ปหีนาติ ปเญฺจว อนุเสนฺติฯ ตตฺถ ยถา อนุสยวาเร ''อนุเสนฺตี''ติ ปทสฺส อุปฺปชฺชนฺตีติ อโตฺถ คหิโต, เอวมิธ น คเหตโพฺพฯ กสฺมา? ตสฺมึ ขเณ อนุปฺปชฺชนโตฯ กามธาตุํ อุปปชฺชนฺตสฺส หิ วิปากจิตฺตเญฺจว กมฺมสมุฏฺฐานรูปญฺจ อุปฺปชฺชติ, อกุสลจิตฺตํ นตฺถิฯ อนุสยา จ อกุสลจิตฺตกฺขเณ อุปฺปชฺชนฺติ, น วิปากจิตฺตกฺขเณติ ตสฺมึ ขเณ อนุปฺปชฺชนโต ตถา อโตฺถ น คเหตโพฺพฯ กถํ ปน คเหตโพฺพติ? ยถา ลพฺภติ ตถา คเหตโพฺพฯ กถญฺจ ลพฺภติ? อปฺปหีนเฏฺฐนฯ ยถา หิ ราคโทสโมหานํ อปฺปหีนตฺตาฯ กุสลาพฺยากตจิตฺตสมงฺคี ปุคฺคโล ''สราโค สโทโส สโมโห''ติ วุจฺจติ, เอวํ มคฺคภาวนาย อปฺปหีนตฺตา ปฏิสนฺธิกฺขเณปิ ตสฺส ตสฺส ปุคฺคลสฺส เต เต อนุสยา อนุเสนฺตีติ วุจฺจนฺติฯ น เกวลญฺจ วุจฺจนฺติ, อปฺปหีนตฺตา ปน เต อนุเสนฺติเยว นามาติ เวทิตพฺพาฯ

อนุสยา ภงฺคา นตฺถีติ ยสฺส หิ โย อนุเสติ, โส อนุเสติเยว; โย นานุเสติ, โส นานุเสติเยวฯ อยํ อนุเสติ จ นานุเสติ จ, อยํ สิยา อนุเสติ สิยา นานุเสตีติ, เอวํ วิภชิตโพฺพ อนุสโย นาม นตฺถิฯ **รูปธาตุํ อุปปชฺชนฺตสฺส กสฺสจิ ตโย**ติ อนาคามิวเสน วุตฺตํฯ ตสฺส หิ กามราคปฏิฆทิฏฺฐิวิจิกิจฺฉานุสยา จตฺตาโรปิ อนวเสสโต ปหีนาฯ อิตเร ตโยว อปฺปหีนาฯ เตน วุตฺตํ – ''กสฺสจิ ตโย อนุสยา อนุเสนฺตี''ติฯ

น กามธาตุนฺติ กามธาตุยา ปฏิสิทฺธตฺตา เสสา เทฺว ธาตุโย อุปปชฺชนฺตสฺสาติ อโตฺถฯ **สเตฺต วา**ติ ยสฺมา อริยสาวกสฺส รูปธาตุยา จุตสฺส กามธาตุยํ อุปปตฺติ นาม นตฺถิ, ปุถุชฺชนเสฺสว โหติ, ตสฺมา สเตฺตวาติ นิยเมตฺวา วุตฺตํฯ ''อรูปธาตุยา จุตสฺส กามธาตุํ อุปปชฺชนฺตสฺส สเตฺตวา''ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ **รูปธาตุยา อุปปตฺติ นตฺถี**ติ กสฺมา นตฺถิ? อุปปตฺตินิปฺผาทกสฺส รูปาวจรชฺฌานสฺส อภาวาฯ โส หิ สพฺพโส รูปสญฺญานํ สมติกฺกมา ตํ ธาตุํ อุปปโนฺนติ นาสฺส ตตฺถ รูปาวจรชฺฌานํ อตฺถิฯ ตทภาวา รูปธาตุยํ อุปปตฺติ นตฺถีติ เวทิตพฺพาฯ **อรูปธาตุยา จุตสฺส น กามธาตุ**นฺติ เอตฺถ อรูปธาตุเยว อธิเปฺปตาฯ อิมินา นเยน สพฺพวิสฺสชฺชเนสุ อโตฺถ เวทิตโพฺพติฯ

ธาตุวารวณฺณนาฯ

อนุสยยมกวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. จิตฺตยมกํ

อุเทฺทสวารวณฺณนา

๑-๖๒. อิทานิ เตสเญฺญว มูลยมเก เทสิตานํ กุสลาทิธมฺมานํ ลพฺภมานวเสน เอกเทส เมว สงฺคณฺหิตฺวา อนุสยยมกานนฺตรํ เทสิตสฺส จิตฺตยมกสฺส อตฺถวณฺณนา โหติฯ ตตฺถ ปาฬิววตฺถานํ ตาว เวทิตพฺพํฯ อิมสฺมิญฺหิ จิตฺตยมเก มาติกาฐปนํ, ฐปิตมาติกาย วิสฺสชฺชนนฺ ติ เทฺว วารา โหนฺติฯ ตตฺถ มาติกาฐปเน ปุคฺคลวาโร, ธมฺมวาโร, ปุคฺคลธมฺมวาโรติ อาทิโตว ตโย สุทฺธิกมหาวารา โหนฺติฯ

ตตฺถ ‘‘ยสฺส จิตฺตํ อุปฺปชฺชติ, น นิรุชฺฌตี’’ติ เอวํ ปุคฺคลวเสน จิตฺตสฺส อุปฺปชฺชนนิรุชฺฌ นาทิเภทํ ทีเปนฺต คโต ปุคฺคลวาโร นามฯ ‘‘ยํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชติ, น นิรุชฺฌตี’’ติ เอวํ ธมฺมวเส เนว จิตฺตสฺส อุปฺปชฺชนนิรุชฺฌนาทิเภทํ ทีเปนฺต คโต ธมฺมวาโร นามฯ ‘‘ยสฺส ยํ จิตฺตํ อุปฺ ปชฺชติ, น นิรุชฺฌตี’’ติ เอวํ อุภยวเสน จิตฺตสฺส อุปฺปชฺชนนิรุชฺฌนาทิเภทํ ทีเปนฺต คโต ปุคฺคลธมฺมวาโร นามฯ ตโต ‘‘ยสฺส สราคํ จิตฺต’’นฺติ โสฬสนฺนํ ปทานํ วเสน อปเร สราคาทิป ทวิเสสิตา โสฬส ปุคฺคลวารา, โสฬส ธมฺมวารา, โสฬส ปุคฺคลธมฺมวาราติ อฎฺฐจตฺตาลีสํ มิสฺ สกวารา โหนฺติฯ เต สราคาทิปทมตฺตํ ทเสฺสตฺวา สงฺขิตฺตาฯ ตโต ‘‘ยสฺส กุสลํ จิตฺต’’นฺติอาทิ นา นเยน ฉสฎฺฐิทฺวิสตสงฺขานํ อภิธมฺมมาติกาปทานํ วเสน อปเร กุสลาทิปทวิเสสิตา ฉสฎฺฐิทฺวิสตปุคฺคลวารา, ฉสฎฺฐิทฺวิสตธมฺมวารา ฉสฎฺฐิทฺวิสตปุคฺคลธมฺมวาราติ อฎฺฐนวุติ สตฺตสตา มิสฺสกวารา โหนฺติฯ เตปิ กุสลาทิปทมตฺตํ ทเสฺสตฺวา สงฺขิตฺตาเยวฯ ยานิเปตฺถ สนิทสฺสนาทีนิ ปทานิ จิเตฺตน สทฺธึ น ยุชฺชนฺติ, ตานิ โมฆปุจฺฉาวเสน ฐปิตานิฯ

เตสุ ปน ตีสุ วาเรสุ สพฺพปฐเม สุทฺธิกปุคฺคลมหาวาเร อุปฺปาทนิโรธกาลสเมฺภทวาโร, อุปฺปาทุปฺปนฺนวาโร, นิโรธุปฺปนฺนวาโร, อุปฺปาทวาโร, นิโรธวาโร, อุปฺปาทนิโรธวาโร อุปฺปชฺ ชมานนิโรธวาโร, อุปฺปชฺชมานุปฺปนฺนวาโร, นิรุชฺฌมานุปฺปนฺนวาโร, อุปฺปนฺนุปฺปาทวาโร, อตี ตานาคตวาโร, อุปฺปนฺนุปฺปชฺชมานวาโร, นิรุทฺธนิรุชฺฌมานวาโร, อติกฺกนฺตกาลวาโรติ จุทฺทส อนฺตรวาราฯ เตสุ อุปฺปาทวาโร, นิโรธวาโร, อุปฺปาทนิโรธวาโรติ อิเมสุ ตีสุ วาเรสุ อนุ โลมปฎิโลมวเสน ฉ ฉ กตฺวา อฎฺฐารส ยมกานิฯ อุปฺปนฺนุปฺปาทวาเร อตีตานาคตกาลวเสน อนุโลมโต เทฺว, ปฎิโลมโต เทฺวติ จตฺตาริ ยมกานิฯ เสเสสุ อาทิโต นิทฺทิเฏฺฐสุ ตีสุ, อนนฺตเร นิทฺทิเฏฺฐสุ ตีสุ; อวสาเน นิทฺทิเฏฺฐสุ จตูสูติ ทสสุ วาเรสุ อนุโลมโต เอกํ, ปฎิโลมโต เอกนฺติ เทฺว เทฺว กตฺวา วีสติ ยมกานิฯ เอวํ สเพฺพสุปิ จุทฺทสสุ อนฺตรวาเรสุ ทฺวาจตฺตาลีส ยมกานิ, จตุราสีติ ปุจฺฉา อฎฺฐสฎฺฐิอตฺถสตํ โหติฯ ยถา จ เอกสฺมึ สุทฺธิกปุคฺคลมหาวาเร, ตถา สุทฺธิก ธมฺมวาเรปิ สุทฺธิกปุคฺคลธมฺมวาเรปีติ ตีสุ มหาวาเรสุ ฉพฺพีสติยมกสตํ, ตโต ทิคุณา ปุจฺฉา, ตโต ทิคุณา อตฺถา จ เวทิตพฺพาฯ อิทํ ปน วารตฺตยํ สราคาทิวเสน โสฬสคุณํ, กุสลาทิวเสน ฉสฎฺฐิทฺวิสตคุณํ กตฺวา อิมสฺมึ จิตฺตยมเก อเนกานิ ยมกสหสฺสานิ, ตโต ทิคุณา ปุจฺฉา, ตโต ทิคุณา อตฺถา จ โหนฺตีติ ฯ ปาโฐ ปน สํขิโตฺตติฯ เอวํ ตาว อิมสฺมึ จิตฺตยมเก ปาฬิววตฺถานํ เวทิตพฺพํฯ

มาติกาฐปนวณฺณนาฯ

นิเทฺทโส

๑. ปุคฺคลวารวณฺณนา

๖๓. อิทานิ ฐปิตานุกฺกเมน มาติกํ วิสฺสเชฺชตุํ **ยสฺส จิตฺตํ อุปฺปชฺชติ น นิรุชฺฌตี**ติอาทิ อารทฺธํฯ ตตฺถ **อุปฺปชฺชตี**ติ อุปฺปาทกฺขณสมงฺคิตาย อุปฺปชฺชติ **น นิรุชฺฌตี**ติ นิโรธกฺขณํ อปฺปตฺตตาย น นิรุชฺฌติฯ **ตสฺส จิตฺต**นฺติ ตสฺส ปุคฺคลสฺส ตโต ปฏฺฐาย จิตฺตํ นิรุชฺฌิสฺสติ นุปฺปชฺชิสฺสตีติ ปุจฺฉติฯ **เตสํ จิตฺต**นฺติ เยสํ ปริจฺฉินฺนวฏฺฏทุกฺขานํ ขีณาสวานํ สพฺพปจฺฉิมสฺส จุติจิตฺตสฺส อุปฺปาทกฺขโณ วตฺตติ, เอเตสํ ตเทว จุติจิตฺตํ อุปฺปาทปฺปตฺตตาย อุปฺปชฺชติ นาม, ภงฺคํ อปฺปตฺตตาย น นิรุชฺฌติฯ อิทานิ ปน ภงฺคํ ปตฺวา ตํ เตสํ จิตฺตํ นิรุชฺฌิสฺสติ, ตโต อปฺปฏิสนฺธิกตฺตา อญฺญํ นุปฺปชฺชิสฺสติฯ **อิตเรส**นฺติ ปจฺฉิมจิตฺตสมงฺคึ ขีณาสวํ ฐเปตฺวา อวเสสานํ เสกฺขาเสกฺขปุถุชฺชนานํ **นิรุชฺฌิสฺสติ เจว อุปฺปชฺชิสฺสติ จา**ติ ยํ ตํ อุปฺปาทกฺขณปฺปตฺตํ ตํ นิรุชฺฌิสฺสเตวฯ อญฺญํ ปน ตสฺมึ วา อญฺญสฺมึ วา อตฺตภาเว อุปฺปชฺชิสฺสติ เจว นิรุชฺฌิสฺสติ จฯ ทุติยปุจฺฉาวิสฺสชฺชเนปิ ตถารูปเสฺสว ขีณาสวสฺส จิตฺตํ สนฺธาย 'อามนฺตา'ติ วุตฺตํฯ **นุปฺปชฺชติ นิรุชฺฌตี**ติ ภงฺคกฺขเณ อรหโต ปจฺฉิมจิตฺตมฺปิ เสสานํ ภิชฺชมานจิตฺตมฺปิฯ ตโต ปฏฺฐาย ปน อรหโต จิตฺตํ น นิรุชฺฌิสฺสตีติ สกฺกา วตฺตุํ อุปฺปชฺชิสฺสตีติ ปน น สกฺกาฯ เสสานํ อุปฺปชฺชิสฺสตีติ สกฺกา วตฺตุํ, น นิรุชฺฌิสฺสตีติ น สกฺกาฯ ตสฺมา 'โน'ติ ปฏิเสโธ กโตฯ ทุติยปเญฺห ยสฺส จิตฺตํ น นิรุชฺฌิสฺสติ, อุปฺปชฺชิสฺสตีติ โส ปุคฺคโลเยว นตฺถิ, ตสฺมา นตฺถีติ ปฏิกฺเขโป กโตฯ

๖๕-๘๒. **อุปฺปนฺน**นฺติ อุปฺปาทสมงฺคิโนเปตํ นามํฯ อุปฺปาทํ ปตฺวา อนิรุทฺธสฺสาปิฯ ตตฺถ อุปฺปาทสมงฺคิตํ สนฺธาย 'อามนฺตา'ติ, อุปฺปาทํ ปตฺวา อนิรุทฺธภาวํ สนฺธาย ''เตสํ จิตฺตํ อุปฺปนฺน''นฺติ วุตฺตํฯ **อนุปฺปนฺน**นฺติ อุปฺปาทํ อปฺปตฺตํฯ **เตสํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชิตฺถา**ติ เอตฺถาปิ สเพฺพสํ ตาว จิตฺตํ ขณปจฺจุปฺปนฺนเมว หุตฺวา อุปฺปาทกฺขณํ อตีตตฺตา อุปฺปชฺชิตฺถ นาม, นิโรธสมาปนฺนานํ นิโรธโต ปุเพฺพ อุปฺปนฺนปุพฺพตฺตา, อสญฺญสตฺตานํ สญฺญีภเว อุปฺปนฺนปุพฺพตฺตาฯ **อุปฺปชฺชิตฺถ เจว อุปฺปชฺชติ จา**ติ อุปฺปาทํ ปตฺตตฺตา อุปฺปชฺชิตฺถ, อนตีตตฺตา อุปฺปชฺชติ นามาติ อโตฺถฯ

อุปฺปาทกฺขเณ อนาคตญฺจาติ อุปฺปาทกฺขเณ จ จิตฺตํ อนาคตญฺจ จิตฺตนฺติ อโตฺถฯ

๘๓. อติกฺกนฺตกาลวาเร **อุปฺปชฺชมานํ ขณ**นฺติ อุปฺปาทกฺขณํฯ ตตฺถ กิญฺจาปิ อุปฺปาทกฺขโณ อุปฺปชฺชมาโน นาม น โหติ, อุปฺปชฺชมานสฺส ปน ขณตฺตา เอวํ วุโตฺตฯ **ขณํ วีติกฺกนฺตํ อติกฺกนฺตกาล**นฺติ น จิรํ วีติกฺกนฺตํ ตเมว ปน อุปฺปาทกฺขณํ วีติกฺกนฺตํ หุตฺวา อติกฺกนฺตกาลนฺติ สงฺขํ คจฺฉติฯ **นิรุชฺฌมานํ ขณ**นฺติ นิโรธกฺขณํฯ ตตฺถ กิญฺจาปิ นิโรธกฺขโณ นิรุชฺฌมาโน นาม น โหติ, นิรุชฺฌมานสฺส ปน ขณตฺตา เอวํ วุโตฺตฯ **ขณํ วีติกฺกนฺตํ อติกฺกนฺตกาล**นฺติ กึ ตสฺส จิตฺตํ เอวํ นิโรธกฺขณมฺปิ วีติกฺกนฺตํ หุตฺวา อติกฺกนฺตกาลํ นาม โหตีติ ปุจฺฉติฯ ตตฺถ ยสฺมา ภงฺคกฺขเณ จิตฺตํ อุปฺปาทกฺขณํ ขณํ วีติกฺกนฺตํ หุตฺวา อติกฺกนฺตกาลํ โหติ, นิโรธกฺขณํ ขณํ วีติกฺกนฺตํ หุตฺวา อติกฺกนฺตกาลํ นาม น โหติฯ อตีตํ ปน จิตฺตํ อุโภปิ ขเณ ขณํ วีติกฺกนฺตํ หุตฺวา อติกฺกนฺตกาลํ นาม, ตสฺมา ''ภงฺคกฺขเณ จิตฺตํ อุปฺปาทกฺขณํ วีติกฺกนฺตํ, ภงฺคกฺขณํ อวีติกฺกนฺตํ, อตีตํ จิตฺตํ อุปฺปาทกฺขณญฺจ วีติกฺกนฺตํ ภงฺคกฺขณญฺจ วีติกฺกนฺตนฺติ วิสฺสชฺชนมาหฯ ทุติยปญฺหสฺส วิสฺสชฺชเน ยสฺมา อตีตํ จิตฺตํ อุโภปิ ขเณ วีติกฺกนฺตํ หุตฺวา อติกฺกนฺตกาลํ นาม โหติ, ตสฺมา อตีตํ จิตฺตนฺติ วุตฺตํฯ ปฏิโลมปญฺหสฺส วิสฺสชฺชเน ยสฺมา อุปฺปาทกฺขเณ จ จิตฺตํ อนาคตญฺจ จิตฺตํ อุโภปิ ขเณ ขณํ วีติกฺกนฺตํ หุตฺวา อติกฺกนฺตกาลํ นาม น โหติ, เตสํ ขณานํ อวีติกฺกนฺตตฺตาฯ ตสฺมา ''อุปฺปาทกฺขเณ จิตฺตํ อนาคตํ จิตฺต''นฺติ วุตฺตํฯ ทุติยวิสฺสชฺชนํ ปากฏเมวฯ

๘๔-๑๑๓. ธมฺมวาเรปิ อิมินาวุปาเยน สพฺพวิสฺสชฺชเนสุ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ ปุคฺคลธมฺมวาโร ธมฺมวารคติโกเยวฯ

๑๑๔-๑๑๖. สเพฺพปิ มิสฺสกวารา **ยสฺส สราคํ จิตฺต**นฺติอาทินา นเยน มุขมตฺตํ ทเสฺสตฺวา สงฺขิตฺตาฯ วิตฺถาโร ปน เนสํ เหฎฺฐา วุตฺตนเยเนว เวทิตโพฺพฯ เตสุ ปน ‘‘ยสฺส สราคํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชติ, น นิรุชฺฌติ; ตสฺส จิตฺตํ นิรุชฺฌิสฺสติ, นุปฺปชฺชิสฺสตี’’ติ เอวํ วิตฺถาเรตพฺพตาย ปุจฺฉาว สทิสา โหติฯ ยสฺมา ปน สราคํ จิตฺตํ ปจฺฉิมจิตฺตํ น โหติ, ตสฺมา ‘‘ยสฺส สราคํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชติ, น นิรุชฺฌติ; ตสฺส จิตฺตํ นิรุชฺฌิสฺสติ, นุปฺปชฺชิสฺสตีติ โน’’ติ เอวํ วิสฺสชฺชิตพฺพตา วิสฺสชฺชนํ อสทิสํ โหติฯ ตํ ตํ ตสฺสา ตสฺสา ปุจฺฉาย อนุรูปวเสน เวทิตพฺพนฺติฯ

จิตฺตยมกวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๙. ธมฺมยมกํ

๑. ปณฺณตฺติอุเทฺทสวารวณฺณนา

๑-๑๖. อิทานิ เตสเญฺญว มูลยมเก เทสิตานํ กุสลาทิธมฺมานํ มาติกํ ฐเปตฺวา จิตฺตยมกานนฺตรํ เทสิตสฺส ธมฺมยมกสฺส วณฺณนา โหติฯ ตตฺถ ขนฺธยมเก วุตฺตนเยเนว ปาฬิววตฺถานํ เวทิตพฺพํฯ ยถา หิ ตตฺถ ปณฺณตฺติวาราทโย ตโย มหาวารา, อวเสสา อนฺตรวารา จ โหนฺติ, ตถา อิธาปิฯ ‘‘โย กุสลํ ธมฺมํ ภาเวติ, โส อกุสลํ ธมฺมํ ปชหตี’’ติ อาคตตฺตา ปเนตฺถ ปริญฺญาวาโร, ภาวนาวาโร นามาติ เวทิตโพฺพฯ ตตฺถ ยสฺมา อพฺยากโต ธโมฺม เนว ภาเวตโพฺพ, น ปหาตโพฺพ, ตสฺมา ตํ ปทเมว น อุทฺธฎํฯ ปณฺณตฺติวาเร ปเนตฺถ ติณฺณํ กุสลาทิธมฺมานํ วเสน ปทโสธนวาโร, ปทโสธนมูลจกฺกวาโร, สุทฺธธมฺมวาโร, สุทฺธธมฺมมูลจกฺกวาโรติ อิเมสุ จตูสุ วาเรสุ ยมกคณนา เวทิตพฺพาฯ

๑. ปณฺณตฺตินิเทฺทสวารวณฺณนา

๑๗-๓๒. ปณฺณตฺติวารนิเทฺทเส ปน **กุสลา กุสลธมฺมา**ติ กุสลานํ เอกเนฺตน กุสลธมฺมตฺตา ‘‘อามนฺตา’’ติ วุตฺตํฯ เสสวิสฺสชฺชเนสุปิ เอเสว นโยฯ **อวเสสา ธมฺมา น อกุสลา ธมฺมา**ติ อวเสสา ธมฺมา อกุสลา น โหนฺติ, ธมฺมา ปน โหนฺตีติ อโตฺถฯ อิมินา นเยน สพฺพวิสฺสชฺชนานิ เวทิตพฺพานิฯ

ปณฺณตฺติวารวณฺณนาฯ

๒. ปวตฺติวารวณฺณนา

๓๓-๓๔. ปวตฺติวาเร ปเนตฺถ ปจฺจุปฺปนฺนกาเล ปุคฺคลวารสฺส อนุโลมนเย ‘‘ยสฺส กุสลา ธมฺมา อุปฺปชฺชนฺติ, ตสฺส อกุสลา ธมฺมา อุปฺปชฺชนฺติ; ยสฺส วา ปน อกุสลา ธมฺมา อุปฺปชฺชนฺติ, ตสฺส กุสลา ธมฺมา อุปฺปชฺชนฺตี’’ติ กุสลธมฺมมูลกานิ เทฺว ยมกานิ, อกุสลธมฺมมูลกํ เอกนฺติ ตีณิ ยมกานิ โหนฺติฯ ตสฺส ปฎิโลมนเยปิ โอกาสวาราทีสุปิ เอเสว นโยฯ เอวเมตฺถ สพฺพวาเรสุ ติณฺณํ ติณฺณํ ยมกานํ วเสน ยมกคณนา เวทิตพฺพาฯ อตฺถวินิจฺฉเย ปเนตฺถ อิทํ ลกฺขณํ – อิมสฺส หิ ธมฺมยมกสฺส ปวตฺติมหาวาเร ‘‘อุปฺปชฺชนฺติ นิรุชฺฌนฺตี’’ติ อิเมสุ อุปฺปาทนิโรเธสุ กุสลากุสลธมฺมา ตาว เอกเนฺตน ปวตฺติยํเยว ลพฺภนฺติ, น จุติปฎิสนฺธีสุฯ อพฺยากตธมฺมา ปน ปวเตฺต จ จุติปฎิสนฺธีสุ จาติ ตีสุปิ กาเลสุ ลพฺภนฺติฯ เอวเมตฺถ ยํ ยตฺถ ยตฺถ ลพฺภติ, ตสฺส วเสน ตตฺถ ตตฺถ วินิจฺฉโย เวทิตโพฺพฯ

ตตฺริทํ นยมุขํ – กุสลากุสลานํ ตาว เอกกฺขเณ อนุปฺปชฺชนโต ‘‘โน’’ติ ปฎิเสโธ กโตฯ **อพฺยากตา จา**ติ จิตฺตสมุฎฺฐานรูปวเสน วุตฺตํฯ

๓๕-๓๖. **ยตฺถ กุสลา ธมฺมา นุปฺปชฺชนฺตี**ติ อสญฺญภวํ สนฺธาย วุตฺตํฯ เตเนเวตฺถ ‘‘อามนฺตา’’ติ วิสฺสชฺชนํ กตํฯ **อุปฺปชฺชนฺตี**ติ อิทมฺปิ อสญฺญภวํเยว สนฺธาย วุตฺตํฯ อพฺยากตานํ ปน อนุปฺปตฺติฎฺฐานสฺส อภาวา ‘‘นตฺถี’’ติ ปฎิเกฺขโป กโตฯ

๔๙. **ทุติเย อกุสเล**ติ ภวํ อสฺสาเทตฺวา อุปฺปเนฺนสุ นิกนฺติชวเนสุ ทุติเย ชวนจิเตฺตฯ **ทุติเย จิเตฺต วตฺตมาเน**ติ ปฎิสนฺธิโต ทุติเย ภวงฺคจิเตฺต วตฺตมาเน สห วา ปฎิสนฺธิยา ภวงฺคํ วิ

ปากวเสน เอกเมว กตฺวา ภวนิกนฺติยา อาวชฺชนจิเตฺตฯ ตญฺหิ กิริยจิตฺตตฺตา อพฺยากตชาติยํ วิปากโต ทุติยํ นาม โหติฯ

๕๗. **ยสฺส จิตฺตสฺส อนนฺตรา อคฺคมคฺค**นฺติ โคตฺรภุจิตฺตํ สนฺธาย วุตฺตํฯ **กุสลา ธมฺมา อุปฺปชฺชิสฺสนฺตี**ติ เต อคฺคมคฺคธเมฺมเยว สนฺธาย วุตฺตํฯ

๗๙. **ยสฺส จิตฺตสฺส อนนฺตรา อคฺคมคฺคํ ปฏิลภิสฺสนฺติ, ตสฺส จิตฺตสฺส อุปฺปาทกฺขเณ**ติ อิทํ จิตฺตชาติวเสน วุตฺตํฯ ตชฺชาติกสฺส หิ เอกาวชฺชเนน อุปฺปนฺนสฺส ตโต โอริมจิตฺตสฺส อุปฺปาทกฺขเณปิ เอตํ ลกฺขณํ ลพฺภเตวฯ

๙๙. นิโรธวาเรปิ กุสลากุสลานํ เอกโต อนิรุชฺฌนโต ‘‘โน’’ติ วุตฺตํฯ อิมินา นยมฺเขน สพฺพตฺถ วินิจฺฉโย เวทิตโพฺพติฯ

ธมฺมยมกวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. อินฺทฺริยยมกํ

อิทานิ เตสเญฺญว มูลยมเก เทสิตานํ กุสลาทิธมฺมานํ ลพฺภมานวเสน เอกเทสํ สํคณฺหิตฺวา ธมฺมยมกานนฺตรํ เทสิตสฺส อินฺทฺริยยมกสฺส วณฺณนา โหติฯ ตตฺถ ขนฺธยมกาทีสุ วุตฺตนเยเนว ปาฬิววตฺถานํ เวทิตพฺพํฯ อิธาปิ หิ ปณฺณตฺติวาราทโย ตโย มหาวารา อวเสสา อนฺตรวารา จ สทฺธึ กาลปฺปเภทาทีหิ ขนฺธยมกาทีสุ อาคตสทิสาวฯ อินฺทฺริยานํ ปน พหุตาย ธาตุยมกโตปิ พหุตรานิ ยมกานิ โหนฺติฯ ยถา ปน เหฏฺฐา ปุคฺคลวาราทีสุ จกฺขายตนจกฺขุธาตุมูลเก นเย จกฺขายตนจกฺขุธาตูหิ สทฺธึ ชิวฺหายตนกายายตนานิ น โยชิตานิฯ ชิวฺหายตนกายายตนมูลกานิ จ ยมกาเนว น คหิตานิ, ตถา อิธาปิ จกฺขุนฺทฺริยมูลเก นเย ชิวฺหินฺทฺริยกายินฺทฺริยานิ น โยชิตานิ, ชิวฺหินฺทฺริยกายินฺทฺริยมูลกานิ จ ยมกาเนว น คหิตานิฯ เตสํ อคฺคหเณ การณํ ตตฺถ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ มนินฺทฺริยํ ปน ยถา จกฺขุนฺทฺริยาทิมูลเกหิ ตเถว อิตฺถินฺทฺริยาทิมูลเกหิปิ สทฺธึ ยสฺมา โยชนํ คจฺฉติ, ตสฺมา นิกฺขิตฺตปฏิปาฏิยา อโยเชตฺวา สเพฺพหิปิ จกฺขุนฺทฺริยมูลกาทีหิ สทฺธึ ปริโยสาเน โยชิตนฺติ เวทิตพฺพํฯ จกฺขุนฺทฺริเยน สทฺธึ อิตฺถินฺทฺริยปุริสินฺทฺริยชีวิตินฺทฺริยานิ โยชิตานิ สุขินฺทฺริยทุกฺขินฺทฺริยโทมนสฺสินฺทฺริยานิ ปฏิสนฺธิยํ นตฺถีติ น คหิตานิฯ โสมนสฺสินฺทฺริยอุเปกฺขินฺทฺริยานิ ปฏิสนฺธิยํ อุปฺปตฺติสพฺภาวโต คหิตานิฯ ตถา สทฺธินฺทฺริยาทีนิ ปญฺจฯ โลกุตฺตรานิ ตีณิ ปฏิสนฺธิยํ อภาเวเนว น คหิตานิฯ อิติ ยานิ คหิตานิ, เตสํ วเสเนตฺถ จกฺขุนฺทฺริยมูลเก นเย ยมกคณนา เวทิตพฺพาฯ ยถา เจตฺถ, เอวํ สพฺพตฺถฯ ยานิ ปน น คหิตานิ, เตสํ วเสน ยมกานิ น คเณตพฺพานิฯ คเณเนฺตน วา โมฆปุจฺฉาวเสน คเณตพฺพานีติ เอวํ ตาว สพฺพวาเรสุ ปาฬิววตฺถานเมว เวทิตพฺพํฯ

ปวตฺติวารวณฺณนา

๑-๘๖. อตฺถวินิจฺฉเย ปเนตฺถ อิทํ นยมุขํ – **สจกฺขุกานํ น อิตฺถีน**นฺติ พฺรหฺมปาริสชฺชาทีนเญฺจว รูปีนํ ปุริสนปุํสกานญฺจ วเสน วุตฺตํฯ เตสญฺหิ อิตฺถินฺทฺริยํ นุปฺปชฺชติฯ **สจกฺขุกานํ น ปุริสาน**นฺติ รูปีพฺรหฺมานเญฺจว อิตฺถินปุํสกานญฺจ วเสน วุตฺตํฯ เตสญฺหิ ปุริสินฺทฺริยํ นุปฺปชฺชติฯ **อจกฺขุกานํ อุปปชฺชนฺตานํ เตสํ ชีวิตินฺทฺริยํ อุปฺปชฺชตี**ติ เอกโวการจตุโวการกามธาตุสเตฺต สนฺธาย วุตฺตํฯ **สจกฺขุกานํ วินา โสมนเสฺสนา**ติ อุเปกฺขาสหคตานํ จตุนฺนํ มหาวิปากปฏิสนฺธีนํ วเสน วุตฺตํฯ **สจกฺขุกานํ วินา อุเปกฺขายา**ติ โสมนสฺสสหคตปฏิสนฺธิกานํ วเสน วุตฺตํฯ **อุเปกฺขาย อจกฺขุกาน**นฺติ อเหตุกปฏิสนฺธิวเสน วุตฺตํฯ **อเหตุกาน**นฺติ อเหตุกปฏิสนฺธิจิเตฺตน สทฺธึ สทฺธินฺทฺริยาทีนํ อภาวโต วุตฺตํฯ ตตฺถ หิ เอกเนฺตเนว สทฺธาสติปญฺญาโย นตฺถิฯ สมาธิวีริยานิ ปน อินฺทฺริยปฺปตฺตานิ น โหนฺติฯ **สเหตุกานํ อจกฺขุกาน**นฺติ คพฺภเสยฺยกวเสน เจว อรูปีวเสน จ วุตฺตํฯ อโญฺญ หิ สเหตุโก อจกฺขุโก นาม นตฺถิฯ **สจกฺขุกานํ อเหตุกาน**นฺติ อปาเย โอปปาติกวเสน วุตฺตํฯ **สจกฺขุกานํ ญาณวิปฺปยุตฺตาน**นฺติ กามธาตุยํ ทุเหตุกปฏิสนฺธิกานํ วเสน วุตฺตํฯ **สจกฺขุกานํ ญาณสมฺปยุตฺตาน**นฺติ รูปีพฺรหฺมาโนเจว กามาวจรเทวมนุเสฺส จ สนฺธาย วุตฺตํฯ **ญาณสมฺปยุตฺตานํ อจกฺขุกาน**นฺติ อรูปิโน จ ติเหตุกคพฺภเสยฺยเก จ สนฺธาย วุตฺตํฯ

๑๙๐. ชีวิตินฺทฺริยมูลเก **วินา โสมนเสฺสน อุปปชฺชนฺตาน**นฺติ เทฺวปิ ชีวิตินฺทฺริยานิ สนฺธาย วุตฺตํฯ **ปวเตฺต โสมนสฺสวิปฺปยุตฺตจิตฺตสฺส อุปฺปาทกฺขเณ**ติ อรูปชีวิตินฺทฺริยํ สนฺธาย วุตฺตํฯ อิมินา นเยน สพฺพตฺถาปิ ปฏิสนฺธิปวตฺติวเสน ชีวิตินฺทฺริยโยชนา เวทิตพฺพาฯ โสมนสฺสินฺทฺริยาทิมูลเกสุปิ ปฏิสนฺธิปวตฺติวเสเนวโตฺถ คเหตโพฺพฯ ปฏิโลมนเย ปน นิโรธ

วาเร จ เอเตสเญฺเญว อเญฺญสญฺจ ธมฺมานํ ยถาลาภวเสน จุติปฏิสนฺธิปวตฺเตสุ ตีสุปิ อนุปฺปาท นิโรธา เวทิตพฺพาฯ

๒๘๑. อนาคตวาเร **เอเตเนว ภาเวนา**ติ เอเตน ปุริสภาเวเนว, อนฺตรา อิตฺถิภาวํ อนาปชฺชิตฺวา ปุริสปฏิสนฺธิคฺคหเณเนวาติ อโตฺถฯ **กติจิ ภเว ทเสฺสตฺวา ปรินิพฺพายิสฺสนฺตี**ติ กติจิ ปฏิสนฺธิโย คเหตฺวา อิตฺถิภาวํ อปฺปตฺวาว ปรินิพฺพายิสฺสนฺตีติ อโตฺถฯ ทุติยปุจฺฉายปิ เอเสว นโยฯ

๓๖๑. ปจฺจุปฺปเนฺนน อตีตวาเร **สุทฺธาวาสานํ อุปปตฺติจิตฺตสฺส ภงฺคกฺขเณ มนินฺทฺริยญฺจ นุปฺปชฺชิตฺถา**ติ จิตฺตยมเก วิย อุปฺปาทกฺขณาติกฺกมวเสน อตฺถํ อคฺคเหตฺวา ตสฺมึ ภเว อนุปฺปนฺนปุพฺพวเสน คเหตโพฺพติฯ อิมินา นยมุเขน สพฺพสฺมิมฺปิ ปวตฺติวาเร อตฺถวินิจฺฉโย เวทิตโพฺพฯ

ปวตฺติวารวณฺณนาฯ

ปริญฺญาวารวณฺณนา

๔๓๕-๔๘๒. ปริญฺญาวาเร ปน จกฺขุมูลกาทีสุ เอกเมว จกฺขุโสตยมกํ ทสฺสิตํฯ ยสฺมา ปน เสสานิปิ โลกิยอพฺยากตานิ เจว โลกิยอพฺยากตมิสฺสกานิ จ ปริเญฺญยฺยาเนว, ตสฺมา ตานิ อนุปทิฏฺฐานิปิ อิมินาว ทสฺสิตานิ โหนฺติฯ ยสฺมา ปน อกุสลํ เอกนฺตโต ปหาตพฺพเมว, เอกนฺตํ กุสลํ ภาเวตพฺพเมว, โลกุตฺตราพฺยากตํ สจฺฉิกาตพฺพํ, ตสฺมา ‘‘โทมนสฺสินฺทฺริยํ ปชหตี’’ติ ‘‘อนญฺญาตญฺญสฺสามีตินฺทฺริยํ ภาเวตี’’ติ ‘‘อญฺญาตาวินฺทฺริยํ สจฺฉิกโรตี’’ติ วุตฺตํฯ อญฺญินฺทฺริยํ ปน ภาเวตพฺพมฺปิ อตฺถิ สจฺฉิกาตพฺพมฺปิ, ตํ ภาวนาวเสเนว คหิตํฯ ตตฺถ **เทฺว ปุคฺคลา**ติ สกทาคามิมคฺคสมงฺคี จ, อรหตฺตมคฺคสมงฺคี จฯ เตสุ เอโก สมุจฺฉินฺทิตุํ อสมตฺถตฺตา โทมนสฺสินฺทฺริยํ น ปชหติ นามฯ เอโก ปหีนโทสตฺตา **จกฺขุนฺทฺริยํ น ปริชานาตี**ติ อนุปฺปาทํ อาปาเทตุํ อสมตฺถตาย น ปริชานาติฯ อิมินา นเยน สพฺพวิสฺสชฺชเนสุ อโตฺถ เวทิตโพฺพติฯ

ปริญฺญาวารวณฺณนาฯ

อินฺทฺริยยมกวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

นิคมนกถา

เอตฺตาวตา จ –

ยโสฺสวาเท ฐตฺวา, นิฏฺฐิตกิจฺจสฺส กิจฺจสมฺปโนฺน;
ยุวติชโนปิ อตีโต, สุวิหิตนิยโม ยมสฺสาณํฯ

เทวปริสาย มเชฺฌ, เทวปุเร สพฺพเทวเทเวน;
ยมกํ นาม ปกาสิตํ, ยมามลโลเมน ยํ เตนฯ

ปาฬิววตฺถานวิธึ, ปุจฺฉาวิสฺสชฺชเน จ อตฺถนยํ;
ทเสฺสตุํ อารทฺธา, ยมกอฏฺฐกถา มยา ตสฺสฯ

สา สุพหุอนฺตราเย, โลกมฺหิ ยถา อนนฺตราเยน;
อยมชฺช ปญฺจมเตฺตหิ, ตนฺติยา ภาณวาเรหิฯ

นิฏฺฐํ ปตฺตา เอวํ, นิฏฺฐานํ ปาปุณนฺตุ สเพฺพปิ;
หิตสุขนิพฺพตฺติกรา, มโนรถา สพฺพสตฺตานนฺติฯ

ยมกปฺปกรณ-อฏฺฐกถา นิฏฺฐิตาฯ

ฯ นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺสฯ

อภิธมฺมปิฏเก

ปฏฺฐานปฺปกรณ-อฏฺฐกถา

เทวาติเทโว เทวานํ, เทวทานวปูชิโต,
เทสยิตฺวา ปกรณํ, ยมกํ สุทฺธสํยโมฯ

อตฺถโต ธมฺมโต เจว, คมฺภีรสฺสาถ ตสฺส ยํ,
อนนฺตรํ มหาวีโร, สตฺตมํ อิสิสตฺตโมฯ

ปฏฺฐานํ นาม นาเมน, นามรูปนิโรธโน,
เทเสสิ อติคมฺภีร-นยมณฺฑิตเทสนํฯ

อิทานิ ตสฺส สมฺปตฺโต, ยสฺมา สํวณฺณนากฺกโม,
ตสฺมา นํ วณฺณยิสฺสามิ, ตํ สุณาถ สมาหิตาติฯ

ปจฺจยุเทฺทสวณฺณนา

สมฺมาสมฺพุเทฺธน หิ อนุโลมปฏฺฐาเน ทฺวาวีสติ ติเก นิสฺสาย ติกปฏฺฐานํ นาม นิทฺทิฏฺฐํ, สตํ ทุเก นิสฺสาย ทุกปฏฺฐานํ นาม นิทฺทิฏฺฐํฯ ตโต ปรํ ทฺวาวีสติ ติเก คเหตฺวา ทุกสเต ปกฺขิปิตฺวา ทุกติกปฏฺฐานํ นาม ทสฺสิตํฯ ตโต ปรํ ทุกสตํ คเหตฺวา ทฺวาวีสติยา ติเกสุ ปกฺขิปิตฺวา ติกทุกปฏฺฐานํ นาม ทสฺสิตํฯ ติเก ปน ติเกสุเยว ปกฺขิปิตฺวา ติกติกปฏฺฐานํ นาม ทสฺสิตํฯ ทุเก จ ทุเกสุเยว ปกฺขิปิตฺวา ทุกทุกปฏฺฐานํ นาม ทสฺสิตํฯ เอวํ –

ติกญฺจ ปฏฺฐานวรํ ทุกุตฺตมํ,
ทุกํ ติกญฺเจว ติกํ ทุกญฺจ;
ติกํ ติกญฺเจว ทุกํ ทุกญฺจ,
ฉ **อนุโลมมฺหิ** นยา สุคมฺภีราติฯ

ปจฺจนียปฏฺฐาเนปิ ทฺวาวีสติ ติเก นิสฺสาย ติกปฏฺฐานํ นามฯ ทุกสตํ นิสฺสาย ทุกปฏฺฐานํ นามฯ ทฺวาวีสติ ติเก ทุกสเต ปกฺขิปิตฺวา ทุกติกปฏฺฐานํ นามฯ ทุกสตํ ทฺวาวีสติยา ติเกสุ ปกฺขิปิตฺวา ติกทุกปฏฺฐานํ นามฯ ติเก ติเกสุเยว ปกฺขิปิตฺวา ติกติกปฏฺฐานํ นามฯ ทุเก ทุเกสุเยว ปกฺขิปิตฺวา ทุกทุกปฏฺฐานํ นามาติ เอวํ ปจฺจนีเยปิ ฉหิ นเยหิ ปฏฺฐานํ นิทฺทิฏฺฐํฯ เตน วุตฺตํ –

‘‘ติกญฺจ ปฏฺฐานวรํ ทุกุตฺตมํ,
ทุกํ ติกญฺเจว ติกํ ทุกญฺจ;
ติกํ ติกญฺเจว ทุกํ ทุกญฺจ,
ฉ **ปจฺจนียมฺหิ** นยา สุคมฺภีรา’’ติฯ

ตโต ปรํ อนุโลมปจฺจนีเยปิ เอเตเนวุปาเยน ฉ นยา ทสฺสิตาฯ เตนาห –

‘‘ติกญฺจ ปฏฺฐานวรํ ทุกุตฺตมํ,
ทุกํ ติกญฺเจว ติกํ ทุกญฺจ;
ติกํ ติกญฺเจว ทุกํ ทุกญฺจ,
ฉ **อนุโลมปจฺจนียมฺหิ** นยา สุคมฺภีรา’’ติฯ

ตทนนฺตรํ ปจฺจนียานุโลมมฺหิ เอเตเหว ฉหิ นเยหิ นิทฺทิฏฺฐํฯ เตนาห –

‘‘ติกญฺจ ปฏฺฐานวรํ ทุกุตฺตมํ,
ทุกํ ติกญฺเจว ติกํ ทุกญฺจ;
ติกํ ติกญฺเจว ทุกํ ทุกญฺจ,
ฉ **ปจฺจนียานุโลมมฺหิ** นยา สุคมฺภีรา’’ติฯ

เอวํ อนุโลเม ฉ ปฏฺฐานานิ, ปจฺจนีเย ฉ, อนุโลมปจฺจนีเย ฉ, ปจฺจนียานุโลเม ฉ ปฏฺฐานานีติ อิทํ ‘‘จตุวีสติสมนฺตปฏฺฐานสโมธานปฏฺฐานมหาปกรณํ นามา’’ติ หิ วุตฺตํฯ

ตตฺถ เยสํ จตุวีสติยา สมนฺตปฏฺฐานานํ สโมธานวเสเนตํ จตุวีสติสมนฺตปฏฺฐานสโมธานํ ปฏฺฐานมหาปกรณํ นามาติ วุตฺตํ, เตสเญฺจว อิมสฺส จ ปกรณสฺส นามโตฺถ ตาว เอวํ เวทิต

โพฺพฯ เกนเฏฺเฐน **ปฏฺฐาน**นฺติ? นานปฺปการปจฺจยเฏฺเฐนฯ ‘ป-กาโร’ หิ นานปฺปการตฺถํ ทีเปติ, ฐานสโทฺท ปจฺจยตฺถํฯ ฐานาฏฺฐานกุสลตาติอาทีสุ หิ ปจฺจโย ฐานนฺติ วุโตฺตฯ อิติ นานปฺปการานํ ปจฺจยานํ วเสน เทสิตตฺตา อิเมสุ จตุวีสติยา ปฏฺฐาเนสุ เอเกกํ ปฏฺฐานํ นามฯ อิเมสํ ปน ปฏฺฐานานํ สมูหโต สพฺพเมฺปตํ ปกรณํ ปฏฺฐานนฺติ เวทิตพฺพํฯ

อปโร นโย – เกนเฏฺเฐน ปฏฺฐานนฺติ? วิภชนเฏฺเฐนฯ ‘‘ปญฺญาปนา ปฏฺฐปนา วิวรณา วิภชนา อุตฺตานีกมฺม’’นฺติ (ม. นิ. ๑.๓๗๑) อาคตฏฺฐานสฺมิญฺหิ วิภชนเฏฺเฐน ปฏฺฐานํ ปญฺญายติฯ อิติ กุสลาทีนํ ธมฺมานํ เหตุปจฺจยาทิวเสน วิภตฺตตฺตา อิเมสุ จตุวีสติยา ปฏฺฐาเนสุ เอเกกํ ปฏฺฐานํ นามฯ อิเมสํ ปน ปฏฺฐานานํ สมูหโต สพฺพเมฺปตํ ปกรณํ ปฏฺฐานํ นามาติ เวทิตพฺพํฯ

อปโร นโย – เกนเฏฺเฐน ปฏฺฐานนฺติ? ปฏฺฐิตเตฺถนฯ คมนเฏฺฐนาติ อโตฺถฯ ‘‘โคฏฺฐา ปฏฺฐิตคาโว’’ติ (ม. นิ. ๑.๑๕๖) อาคตฏฺฐานสฺมิญฺหิ เยน ปฏฺฐาเนน ปฏฺฐิตคาโวติ วุโตฺต, ตํ อตฺถโต คมนํ โหติฯ อิติ นาติวิตฺถาริตนเยสุ ธมฺมสงฺคณีอาทีสุ อนิสฺสงฺคคมนสฺส สพฺพญฺญุตญฺญาณสฺส เหตุปจฺจยาทิเภทภิเนฺนสุ กุสลาทีสุ วิตฺถาริตนยลาภโต นิสฺสงฺควเสน ปวตฺตคมนตฺตา อิเมสุ จตุวีสติยา ปฏฺฐาเนสุ เอเกกํ ปฏฺฐานํ นามฯ อิเมสํ ปน ปฏฺฐานานํ สมูหโต สพฺพเมฺปตํ ปกรณํ ปฏฺฐานํ นามาติ เวทิตพฺพํฯ

ตตฺถ อนุโลมมฺหิ ตาว ปฐมํ ติกวเสน เทสิตตฺตา ติกปฏฺฐานํ นามฯ ตสฺส ปทเจฺฉโท – ติกานํ ปฏฺฐานํ เอตฺถ อตฺถีติ **ติกปฏฺฐานํ**ฯ ติกานํ นานปฺปการกา ปจฺจยา เอติสฺสา เทสนาย อตฺถีติ อโตฺถฯ ทุติยวิกเปฺปปิ ติกานํ ปฏฺฐานเนฺตฺวว ติกปฏฺฐานํฯ เหตุปจฺจยาทิวเสน ติกานํ วิภชนาติ อโตฺถฯ ตติยวิกเปฺป เหตุปจฺจยาทิเภทภินฺนตาย ลทฺธวิตฺถารา ติกา เอว ปฏฺฐานํ ติกปฏฺฐานํฯ สพฺพญฺญุตญฺญาณสฺส นิสฺสงฺคคมนภูมีติ อโตฺถฯ ทุกปฏฺฐานาทีสุปิ เอเสว นโยฯ เอวํ อนุโลเม ฉปฏฺฐานานิ วิทิตฺวา ปจฺจนียาทีสุปิ อิมินาวุปาเยน เวทิตพฺพานิฯ

ยสฺมา ปเนตานิ อนุโลเม, ปจฺจนีเย, อนุโลมปจฺจนีเย, ปจฺจนียานุโลเมติ สมนฺตา ฉ ฉ หุตฺวา จตุวีสติ โหนฺติ; ตสฺมา ‘‘จตุวีสติ สมนฺตปฏฺฐานานี’’ติ วุจฺจนฺติฯ อิติ อิเมสํ จตุวีสติยา ขุทฺทกปฏฺฐานสงฺขาตานํ สมนฺตปฏฺฐานานํ สโมธานวเสเนตํ จตุวีสติสมนฺตปฏฺฐานสโมธานํ ปฏฺฐานมหาปกรณํ นามฯ

ตํ ปเนตํ เย ติกาทโย นิสฺสาย นิทฺทิฏฺฐตฺตา ‘‘ติกปฏฺฐานํ ทุกปฏฺฐานํ…เป…. ทุกทุกปฏฺฐาน’’นฺติ วุตฺตํ, เต อนามสิตฺวา เยสํ ปจฺจยานํ วเสน เต ติกาทโย วิภตฺตา เต ปจฺจเย ทเสฺสตุํ อาทิโต ตาวสฺส มาติกานิเกฺขปวาโร นาม วุโตฺต; ปจฺจยวิภงฺควาโรติปิ ตเสฺสว นามํฯ โส อุเทฺทสนิเทฺทสโต ทุวิโธฯ ตสฺส **เหตุปจฺจโย…เป…. อวิคตปจฺจโย**ติ อยํ อุเทฺทโสฯ

ตตฺถ เหตุ จ โส ปจฺจโย จาติ **เหตุปจฺจโย**ฯ เหตุ หุตฺวา ปจฺจโย, เหตุภาเวน ปจฺจโยติ วุตฺตํ โหติฯ อารมฺมณปจฺจยาทีสุปิ เอเสว นโยฯ ตตฺถ **เหตู**ติ วจนาวยวการณมูลานเมตํ อธิวจนํฯ ‘‘ปฏิญฺญา เหตู’’ติอาทีสุ หิ โลเก วจนาวยโว เหตูติ, วุจฺจติฯ สาสเน ปน ‘‘เย ธมฺมา เหตุปฺปภวา’’ติอาทีสุ (มหาว. ๖๐) การณํฯ ‘‘ตโย กุสลา เหตู, ตโย อกุสลา เหตู’’ติอาทีสุ (ธ. ส. ๑๐๕๙) มูลํ เหตูติ วุจฺจติฯ ตํ อิธ อธิเปฺปตํฯ **ปจฺจโย**ติ เอตฺถ ปน อยํ วจนโตฺถ – ปฏิจฺจ เอตสฺมา เอตีติ ปจฺจโย, อปฺปจฺจกฺขาย นํ วตฺตตีติ อโตฺถฯ โย หิ ธโมฺม ยํ ธมฺมํ อปฺปจฺจกฺขาย ติฏฺฐติ วา อุปฺปชฺชติ วา, โส ตสฺส ปจฺจโยติ วุตฺตํ โหติฯ

ลกฺขณโต ปน อุปการกลกฺขโณ ปจฺจโย, โย หิ ธมฺโม ยสฺส ธมฺมสฺส ฐิติยา วา อุปฺปตฺติยา วา อุปการโก โหติ, โส ตสฺส ปจฺจโยติ วุจฺจติฯ ปจฺจโย, เหตุ; การณํ นิทานํ สมฺภโว, ปภโวติ อตฺถโต เอกํ, พฺยญฺชนโต นานํฯ อิติ มูลฏฺเฐน เหตุ, อุปการกฏฺเฐน ปจฺจโยติ สงฺเขปโต มูลฏฺเฐน อุปการโก ธมฺโม เหตุปจฺจโยฯ โส หิ สาลิอาทีนํ สาลิพีชาทีนิ วิย, มณิปฺปภาทีนํ วิย จ มณิวณฺณาทโย กุสลาทีนํ กุสลาทิภาวสาธโกติ อาจริยานํ อธิปฺปาโยฯ เอวํ สนฺเต ปน ตํสมุฏฺฐานรูเปสุ เหตุปจฺจยตา น สมฺปชฺชติฯ น หิ โส เตสํ กุสลาทิภาวํ สาเธติ, น จ ปจฺจโย น โหตีติฯ วุตฺตเญฺหตํ ‘‘เหตู เหตุสมฺปยุตฺตกานํ ธมฺมานํ ตํสมุฏฺฐานานญฺจ รูปานํ เหตุปจฺจเยน ปจฺจโย’’ติฯ อเหตุกจิตฺตานญฺจ วินา เอเตน อพฺยากตภาโว สิทฺโธฯ

สเหตุกานมฺปิ จ โยนิโสมนสิการาทิปฏิพทฺโธ กุสลาทิภาโว น สมฺปยุตฺตเหตุปฏิพทฺโธฯ ยทิ จ สมฺปยุตฺตเหตูสุ สภาวโตว กุสลาทิภาโว สิยา, ตํสมฺปยุเตฺตสุ เหตุปฏิพทฺโธ อโลโภ กุสโล วา สิยา อพฺยากโต วาฯ ยสฺมา ปน อุภยถาปิ โหติ, ตสฺมา ยถา สมฺปยุเตฺตสุ, เอวํ เหตูสุปิ กุสลาทิตา ปริเยสิตพฺพาฯ กุสลาทิภาวสาธนวเสน ปน เหตูนํ มูลฏฺฐํ อคฺคเหตฺวา สุปฺปติฏฺฐิตภาวสาธนวเสน คยฺหมาเน น กิญฺจิ วิรุชฺฌติฯ ลทฺธเหตุปจฺจยา หิ ธมฺมา วิรุฬฺหมูลา วิย ปาทปา ถิรา โหนฺติ สุปฺปติฏฺฐิตา, อเหตุกา ปน ติลพีชกาทิเสวาลา วิย น สุปฺปติฏฺฐิตาฯ อิติ มูลฏฺเฐน อุปการโกติ สุปฺปติฏฺฐิตภาวสาธเนน อุปการโก ธมฺโม เหตุปจฺจโยติ เวทิตโพฺพฯ

ตโต ปเรสุ อารมฺมณวเสน อุปการโก ธมฺโม **อารมฺมณปจฺจโย**ฯ โส ‘‘รูปายตนํ จกฺขุวิญฺญาณธาตุยา’’ติ อารภิตฺวาปิ ‘‘ยํ ยํ ธมฺมํ อารพฺภ เย เย ธมฺมา อุปฺปชฺชนฺติ จิตฺตเจตสิกา ธมฺมา, เต เต ธมฺมา เตสํ เตสํ ธมฺมานํ อารมฺมณปจฺจเยน ปจฺจโย’’ติ โอสาปิตตฺตา น โกจิ ธโมฺม น โหติฯ ยถา หิ ทุพฺพโล ปุริโส ทณฺฑํ วา รชฺชุํ วา อาลมฺพิตฺวาว อุฏฺฐหติ เจว ติฏฺฐติ จ, เอวํ จิตฺตเจตสิกา ธมฺมา รูปาทิอารมฺมณํ อารเพฺภว อุปฺปชฺชนฺติ เจว ติฏฺฐนฺติ จฯ ตสฺมา สเพฺพปิ จิตฺตเจตสิกานํ ธมฺมานํ อารมฺมณภูตา ธมฺมา อารมฺมณปจฺจโยติ เวทิตพฺพาฯ

เชฏฺฐกฏฺเฐน อุปการโก ธโมฺม **อธิปติปจฺจโย**ฯ โส สหชาตารมฺมณวเสน ทุวิโธฯ ตตฺถ ‘‘ฉนฺทาธิปติ ฉนฺทสมฺปยุตฺตกานํ ธมฺมานํ ตํสมุฏฺฐานานญฺจ รูปานํ อธิปติปจฺจเยน ปจฺจโย’’ติ อาทิวจนโต ฉนฺทวีริยจิตฺตวีมํสสงฺขาตา จตฺตาโร ธมฺมา สหชาตาธิปติปจฺจโยติ เวทิตพฺพา, โน จ โข เอกโตฯ ยทา หิ ฉนฺทํ ธุรํ เชฏฺฐกํ กตฺวา จิตฺตํ ปวตฺตติ, ตทา ฉโนฺทว อธิปติ, น อิตเรฯ เอส นโย เสเสสุปิฯ ยํ ปน ธมฺมํ ครุํ กตฺวา อรูปธมฺมา ปวตฺตนฺติ, โส เนสํ อารมฺมณาธิปติฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘ยํ ยํ ธมฺมํ ครุํ กตฺวา เย เย ธมฺมา อุปฺปชฺชนฺติ จิตฺตเจตสิกา ธมฺมา, เต เต ธมฺมา เตสํ เตสํ ธมฺมานํ อธิปติปจฺจเยน ปจฺจโย’’ติฯ

อนนฺตรภาเวน อุปการโก ธโมฺม **อนนฺตรปจฺจโย**ฯ สมนนฺตรภาเวน อุปการโก ธโมฺม **สมนนฺตรปจฺจโย**ฯ อิทญฺจ ปจฺจยทฺวยํ พหุธา ปปญฺจยนฺติฯ อยํ ปเนตฺถ สาโร – โย หิ เอส จกฺขุวิญฺญาณานนฺตรา มโนธาตุ, มโนธาตุอนนฺตรา มโนวิญฺญาณธาตูติอาทิ จิตฺตนิยโม, โส ยสฺมา ปุริมจิตฺตวเสเนว อิชฺฌติ, น อญฺญถาฯ ตสฺมา อตฺตโน อตฺตโน อนนฺตรํ อนุรูปสฺส จิตฺตุปฺปาทสฺส อุปฺปาทนสมโตฺถว ธโมฺม อนนฺตรปจฺจโยฯ เตเนวาห – ‘‘อนนฺตรปจฺจโยติ จกฺขุวิญฺญาณธาตุ ตํสมฺปยุตฺตกา จ ธมฺมา มโนธาตุยา ตํสมฺปยุตฺตกานญฺจ ธมฺมานํ อนนฺตรปจฺจเยน ปจฺจโย’’ติอาทิฯ

โย อนนฺตรปจฺจโย, เสฺวว สมนนฺตรปจฺจโยฯ พฺยญฺชนมตฺตเมว เหตฺถ นานํ, อุปจยสนฺตติอาทีสุ วิย, อธิวจนนิรุตฺติทุกาทีสุ วิย จ, อตฺถโต ปน นานํ นตฺถิฯ ยมฺปิ ‘‘อทฺธานนฺตรตาย

อนนฺตรปจฺจโย, กาลานนฺตรตาย สมนนฺตรปจฺจโย’’ติ อาจริยานํ มตํ , ตํ ‘‘นิโรธา วุฏฺฐหนฺตสฺส เนวสญฺญานาสญฺญายตนกุสลํ ผลสมาปตฺติยา สมนนฺตรปจฺจเยน ปจฺจโย’’ติอาทีหิ วิรุชฺฌติฯ ยมฺปิ ตตฺถ วทนฺติ – ‘‘ธมฺมานํ สมุฏฺฐาปนสมตฺถตา น ปริหายติ, ภาวนาพเลน ปน วาริตตฺตา ธมฺมา สมนนฺตรํ นุปฺปชฺชนฺตี’’ติ, ตมฺปิ กาลานนฺตรตาย อภาวเมว สาเธติฯ ภาวนาพเลน หิ ตตฺถ กาลานนฺตรตา นตฺถีติ, มยมฺปิ เอตเทว วทามฯ ยสฺมา จ กาลานนฺตรตา นตฺถิ, ตสฺมา สมนนฺตรปจฺจยตา น ยุชฺชติฯ กาลานนฺตรตาย หิ เตสํ สมนนฺตรปจฺจโย โหตีติ ลทฺธิฯ ตสฺมา อภินิเวสํ อกตฺวา พฺยญฺชนมตฺตโตเวตฺถ นานากรณํ ปเจฺจตพฺพํ, น อตฺถโตฯ กถํ? นตฺถิ เอเตสํ อนฺตรนฺติ หิ อนนฺตราฯ สณฺฐานาภาวโต สุฏฺฐุ อนนฺตราติ สมนนฺตราฯ

อุปฺปชฺชมาโน สห อุปฺปชฺชมานภาเวน อุปการโก ธโมฺม **สหชาตปจฺจโย,** ปกาสสฺส ปทีโป วิยฯ โส อรูปกฺขนฺธาทิวเสน ฉพฺพิโธ โหติฯ ยถาห – จตฺตาโร ขนฺธา อรูปิโน อญฺญมญฺญํ สหชาตปจฺจเยน ปจฺจโยฯ จตฺตาโร มหาภูตา อญฺญมญฺญํ…เป.… โอกฺกนฺติกฺขเณ นามรูปํ อญฺญมญฺญํ…เป.… จิตฺตเจตสิกา ธมฺมา จิตฺตสมุฏฺฐานานํ รูปานํ…เป.… มหาภูตา อุปาทารูปานํ…เป.… รูปิโน ธมฺมา อรูปีนํ ธมฺมานํ กิญฺจิกาเล สหชาตปจฺจเยน ปจฺจโย; กิญฺจิ กาเล น สหชาตปจฺจเยน ปจฺจโยติฯ อิทํ หทยวตฺถุเมว สนฺธาย วุตฺตํฯ

อญฺญมญฺญํ อุปฺปาทนุปตฺถมฺภนภาเวน อุปการโก ธโมฺม **อญฺญมญฺญปจฺจโย**ฯ อญฺญมญฺญุปตฺถมฺภกํ ติทณฺฑํ วิยฯ โส อรูปกฺขนฺธาทิวเสน ติวิโธ โหติฯ ยถาห – จตฺตาโร ขนฺธา อรูปิโน อญฺญมญฺญปจฺจเยน ปจฺจโยฯ จตฺตาโร มหาภูตา…เป.… โอกฺกนฺติกฺขเณ นามรูปํ อญฺญมญฺญปจฺจเยน ปจฺจโยติฯ

อธิฏฺฐานากาเรน นิสฺสยากาเรน จ อุปการโก ธโมฺม **นิสฺสยปจฺจโย,** ตรุจิตฺตกมฺมาทีนํ ปถวีปฏาทโย วิยฯ โส ‘‘จตฺตาโร ขนฺธา อรูปิโน อญฺญมญฺญํ นิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย’’ติ เอวํ สหชาเต วุตฺตนเยเนว เวทิตโพฺพฯ ฉโฏฺฐ ปเนตฺถ โกฏฺฐาโส ‘‘จกฺขายตนํ จกฺขุวิญฺญาณธาตุยา, โสตฆานชิวฺหากายายตนํ กายวิญฺญาณธาตุยา ตํสมฺปยุตฺตกานญฺจ ธมฺมานํ นิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโยฯ ยํ รูปํ นิสฺสาย มโนธาตุ จ มโนวิญฺญาณธาตุ จ วตฺตนฺติ , ตํ รูปํ มโนธาตุยา จ มโนวิญฺญาณธาตุยา จ ตํสมฺปยุตฺตกานญฺจ ธมฺมานํ นิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย’’ติ เอวํ วิภตฺตฯ

อุปนิสฺสยปจฺจโยติ อิธ ปน อยํ ตาว วจนโตฺถ – ตทธีนวุตฺติตาย อตฺตโน ผเลน นิสฺสิโต, น ปฏิกฺขิโตฺตติ นิสฺสโยฯ ยถา ปน ภุโส อายาโส อุปายาโส, เอวํ ภุโส นิสฺสโย อุปนิสฺสโยฯ พลวการณเสฺสตํ อธิวจนํฯ ตสฺมา พลวการณภาเวน อุปการโก ธโมฺม อุปนิสฺสยปจฺจโยติ เวทิตโพฺพฯ โส อารมฺมณูปนิสฺสโย, อนนฺตรูปนิสฺสโย ปกตูปนิสฺสโยติ ติวิโธ โหติฯ ตตฺถ ‘‘ทานํ ทตฺวา สีลํ สมาทิยิตฺวา อุโปสถกมฺมํ กตฺวา ตํ ครุํ กตฺวา ปจฺจเวกฺขติ, ปุเพฺพ สุจิณฺณานิ ครุํ กตฺวา ปจฺจเวกฺขติ, ฌานา วุฏฺฐหิตฺวา ฌานํ ครุํ กตฺวา ปจฺจเวกฺขติ, เสกฺขา โคตฺรภุํ ครุํ กตฺวา ปจฺจเวกฺขนฺติ, โวทานํ ครุํ กตฺวา ปจฺจเวกฺขนฺติ, เสกฺขา มคฺคา วุฏฺฐหิตฺวา มคฺคํ ครุํ กตฺวา ปจฺจเวกฺขนฺตี’’ติ เอวมาทินา นเยน **อารมฺมณูปนิสฺสโย** ตาว อารมฺมณาธิปตินา สทฺธึ นานตฺตํ อกตฺวา วิภโตฺตฯ ตตฺถ ยํ อารมฺมณํ ครุํ กตฺวา จิตฺตเจตสิกา อุปฺปชฺชนฺติ, ตํ นิยมโต เตสํ อารมฺมเณสุ พลวารมฺมณํ โหติ ฯ อิติ ครุกาตพฺพมตฺตเฏฺฐน อารมฺมณาธิปติ, พลวการณเฏฺฐน อารมฺมณูปนิสฺสโยติ เอวเมเตสํ นานตฺตํ เวทิตพฺพํฯ

อนนฺตรูปนิสฺสโยปิ ‘‘ปุริมา ปุริมา กุสลา ขนฺธา ปจฺฉิมานํ ปจฺฉิมานํ กุสลานํ ขนฺธานํ อุปนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย’’ติอาทินา นเยน อนนฺตรปจฺจเยน สทฺธึ นานตฺตํ อกตฺวาว วิภโตฺตฯ มาติกานิเกฺขเป ปน เนสํ ‘‘จกฺขุวิญฺญาณธาตุ ตํสมฺปยุตฺตกา จ ธมฺมา มโนธาตุยา ตํสมฺปยุตฺ

ตกานญฺจ ธมฺมานํ อนนฺตรปจฺจเยน ปจฺจโย’’ติอาทินา นเยน อนนฺตรสฺส จ ‘‘ปุริมา ปุริมา กุสลา ธมฺมา ปจฺฉิมานํ ปจฺฉิมานํ กุสลานํ ธมฺมานํ อุปนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย’’ติอาทินา นเยน อุปนิสฺสยสฺส จ อาคตตฺตา นิเกฺขปวิเสโส อตฺถิ, โสปิ อตฺถโต เอกีภาวเมว คจฺฉติฯ เอวํ สเนฺตปิ อตฺตโน อตฺตโน อนนฺตรํ อนุรูปสฺส จิตฺตุปฺปาทสฺส ปวตฺตนสมตฺถตาย อนนฺตรตา ปุริมจิตฺตสฺส จ ปจฺฉิมจิตฺตุปฺปาทเน พลวตาย อนนฺตรูปนิสฺสยตา เวทิตพฺพาฯ ยถา หิ เหตุปจฺจยาทีสุ กิญฺจิ ธมฺมํ วินาปิ จิตฺตํ อุปฺปชฺชติ, น เอวํ อนนฺตรจิตฺตํ, วินา จิตฺตสฺส อุปฺปตฺติ นาม อตฺถิ, ตสฺมา พลวปจฺจโย โหติฯ อิติ อตฺตโน อตฺตโน อนนฺตรํ อนุรูปจิตฺตุปฺปาทวเสน อนนฺตรปจฺจโย, พลวการณวเสน อนนฺตรูปนิสฺสโยติ เอวเมเตสํ นานตฺตํ เวทิตพฺพํฯ

ปกตูปนิสฺสโย ปน ปกโต อุปนิสฺสโย ปกตูปนิสฺสโยฯ ปกโต นาม อตฺตโน สนฺตาเน นิปฺผาทิโต วา สทฺธาสีลาทิ; อุปเสวิโต วา อุตุโภชนาทิฯ ปกติยาเยว วา อุปนิสฺสโย ปกตูปนิสฺสโย, อารมฺมณานนฺตเรหิ อสมฺมิโสฺสติ อโตฺถฯ ตสฺส ‘‘ปกตูปนิสฺสโย – สทฺธํ อุปนิสฺสาย ทานํ เทติ, สีลํ สมาทิยติ, อุโปสถกมฺมํ กโรติ, ฌานํ อุปฺปาเทติ, วิปสฺสนํ อุปฺปาเทติ, มคฺคํ อุปฺปาเทติ, อภิญฺญํ อุปฺปาเทติ, สมาปตฺติํ อุปฺปาเทติ, สีลํ… สุตํ… จาคํ… ปญฺญํ อุปนิสฺสาย ทานํ เทติ…เป…. สมาปตฺติํ อุปฺปาเทติฯ สทฺธา… สีลํ… สุตํ… จาโค… ปญฺญา สทฺธาย… สีลสฺส… สุตสฺส… จาคสฺส… ปญฺญาย อุปนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย’’ติอาทินา นเยน อเนกปฺปการโก ปเภโท เวทิตโพฺพฯ อิติ อิเม สทฺธาทโย ปกตา เจว พลวการณเฎฺฐน อุปนิสฺสยา จาติ ปกตูปนิสฺสโยติฯ

ปฐมตรํ อุปฺปชฺชิตฺวา วตฺตมานภาเวน อุปการโก ธโมฺม **ปุเรชาตปจฺจโย**ฯ โส ปญฺจทฺวาเร วตฺถารมฺมณหทยวตฺถุวเสน เอกาทสวิโธ โหติ ฯ ยถาห – จกฺขายตนํ จกฺขุวิญฺญาณธาตุยา ตํสมฺปยุตฺตกานญฺจ ธมฺมานํ ปุเรชาตปจฺจเยน ปจฺจโยฯ โสต… ฆาน… ชิวฺหา… กายายตนํ, รูปายตนํ, สทฺท… คนฺธ… รส… โผฎฺฐพฺพายตนํ, กายวิญฺญาณธาตุยา ตํสมฺปยุตฺตกานญฺจ ธมฺมานํ ปุเรชาตปจฺจเยน ปจฺจโยฯ รูปสทฺทคนฺธรสโผฎฺฐพฺพายตนํ มโนธาตุยา ตํสมฺปยุตฺตกานญฺจ ธมฺมานํ ปุเรชาตปจฺจเยน ปจฺจโยฯ ยํ รูปํ นิสฺสาย มโนธาตุ จ มโนวิญฺญาณธาตุ จ วตฺตนฺติ, ตํ รูปํ มโนธาตุยา ตํสมฺปยุตฺตกานญฺจ ธมฺมานํ ปุเรชาตปจฺจเยน ปจฺจโย, มโนวิญฺญาณธาตุยา ตํสมฺปยุตฺตกานญฺจ ธมฺมานํ กิญฺจิ กาเล ปุเรชาตปจฺจเยน ปจฺจโย, กิญฺจิ กาเล น ปุเรชาตปจฺจเยน ปจฺจโยติฯ

ปุเรชาตานํ รูปธมฺมานํ อุปตฺถมฺภกเฎฺฐน อุปการโก อรูปธโมฺม **ปจฺฉาชาตปจฺจโย,** คิชฺฌโปตกสรีรานํ อาหาราสาเจตนา วิยฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘ปจฺฉาชาตา จิตฺตเจตสิกา ธมฺมา ปุเรชาตสฺส อิมสฺส กายสฺส ปจฺฉาชาตปจฺจเยน ปจฺจโย’’ติฯ

อาเสวนเฎฺฐน อนนฺตรานํ ปคุณพลวภาวาย อุปการโก ธโมฺม **อาเสวนปจฺจโย,** คนฺถาทีสุ ปุริมาปุริมาภิโยโค วิยฯ โส กุสลากุสลกิริยชวนวเสน ติวิโธ โหติฯ ยถาห – ปุริมา ปุริมา กุสลา ธมฺมา ปจฺฉิมานํ ปจฺฉิมานํ กุสลานํ ธมฺมานํ อาเสวนปจฺจเยน ปจฺจโย ฯ ปุริมา ปุริมา อกุสลา…เป…. กิริยาพฺยากตา ธมฺมา ปจฺฉิมานํ ปจฺฉิมานํ กิริยาพฺยากตานํ ธมฺมานํ อาเสวนปจฺจเยน ปจฺจโยติฯ

จิตฺตปโยคสงฺขาเตน กิริยาภาเวน อุปการโก ธโมฺม **กมฺมปจฺจโยฯ** โส นานากฺขณิกาย เจว กุสลากุสลเจตนาย สหชาตาย จ สพฺพายปิ เจตนาย วเสน ทุวิโธ โหติฯ ยถาห – กุสลากุสลํ กมฺมํ วิปากานํ ขนฺธานํ กฎตฺตา จ รูปานํ กมฺมปจฺจเยน ปจฺจโยฯ เจตนา สมฺปยุตฺตกานํ ธมฺมานํ ตํ สมุฎฺฐานานญฺจ รูปานํ กมฺมปจฺจเยน ปจฺจโยติฯ

นิรุสฺสาหสนฺตภาเวน นิรุสฺสาหสนฺตภาวาย อุปการโก วิปากธมฺโม **วิปากปจฺจโย**ฯ โส ปวเตฺต จิตฺตสมุฏฺฐานานํ, ปฏิสนฺธิยํ กฏตฺตา จ รูปานํ, สพฺพตฺถ จ สมฺปยุตฺตธมฺมานํ วิปากปจฺจโย โหติฯ ยถาห – วิปากาพฺยากโต เอโก ขนฺโธ ติณฺณํ ขนฺธานํ, จิตฺตสมุฏฺฐานานญฺจ รูปานํ, วิปากปจฺจเยน ปจฺจโย…เป…. ปฏิสนฺธิกฺขเณ วิปากาพฺยากโต เอโก ขนฺโธ…เป…. เทฺว ขนฺธา ทฺวินฺนํ ขนฺธานํ กฏตฺตา จ รูปานํ วิปากปจฺจเยน ปจฺจโยฯ ขนฺธา วตฺถุสฺส วิปากปจฺจเยน ปจฺจโยติฯ

รูปารูปานํ อุปตฺถมฺภกเฏฺฐน อุปการกา จตฺตาโร อาหารา **อาหารปจฺจโย**ฯ ยถาห – กพฬีกาโร อาหาโร อิมสฺส กายสฺส อาหารปจฺจเยน ปจฺจโยฯ อรูปิโน อาหารา สมฺปยุตฺตกานํ ธมฺมานํ ตํสมุฏฺฐานานญฺจ รูปานํ อาหารปจฺจเยน ปจฺจโยติฯ ปญฺหาวาเร ปน ‘‘ปฏิสนฺธิกฺขเณ วิปากาพฺยากตา อาหารา สมฺปยุตฺตกานํ ขนฺธานํ กฏตฺตา จ รูปานํ อาหารปจฺจเยน ปจฺจโย’’ติปิ วุตฺตํฯ

อธิปติยเฏฺฐน อุปการกา อิตฺถินฺทฺริยปุริสินฺทฺริยวชฺชา วีสตินฺทฺริยา **อินฺทฺริยปจฺจโย**ฯ ตตฺถ จกฺขุนฺทฺริยาทโย ปญฺจ อรูปธมฺมานํเยว, เสสา รูปารูปานํ ปจฺจยา โหนฺติฯ ยถาห – จกฺขุนฺทฺริยํ จกฺขุวิญฺญาณธาตุยา, โสต… ฆาน… ชิวฺหา… กายินฺทฺริยํ กายวิญฺญาณธาตุยา ตํสมฺปยุตฺตกานญฺจ ธมฺมานํ อินฺทฺริยปจฺจเยน ปจฺจโยฯ รูปชีวิตินฺทฺริยํ กฏตฺตารูปานํ อินฺทฺริยปจฺจเยน ปจฺจโยฯ อรูปิโน อินฺทฺริยา สมฺปยุตฺตกานํ ธมฺมานํ ตํสมุฏฺฐานานญฺจ รูปานํ อินฺทฺริยปจฺจเยน ปจฺจโยติฯ ปญฺหาวาเร ปน ‘‘ปฏิสนฺธิกฺขเณ วิปากาพฺยากตา อินฺทฺริยา สมฺปยุตฺตกานํ ขนฺธานํ กฏตฺตา จ รูปานํ อินฺทฺริยปจฺจเยน ปจฺจโย’’ติปิ วุตฺตํฯ

อุปนิชฺฌายนเฏฺฐน อุปการกานิ ฐเปตฺวา ทฺวิปญฺจวิญฺญาเณสุ กายิกสุขทุกฺขเวทนาทฺวยํ สพฺพานิปิ กุสลาทิเภทานิ สตฺต ฌานงฺคานิ **ฌานปจฺจโย**ฯ ยถาห – ฌานงฺคานิ ฌานสมฺปยุตฺตกานํ ธมฺมานํ ตํสมุฏฺฐานานญฺจ รูปานํ ฌานปจฺจเยน ปจฺจโยติฯ ปญฺหาวาเร ปน ปฏิสนฺธิกฺขเณ วิปากาพฺยากตานิ ฌานงฺคานิ สมฺปยุตฺตกานํ ขนฺธานํ กฏตฺตา จ รูปานํ ฌานปจฺจเยน ปจฺจโย’’ติปิ วุตฺตํฯ

ยโต ตโต วา นิยฺยานเฏฺฐน อุปการกานิ กุสลาทิเภทานิ ทฺวาทส มคฺคงฺคานิ **มคฺคปจฺจโย**ฯ ยถาห – ‘‘มคฺคงฺคานิ มคฺคสมฺปยุตฺตกานํ ธมฺมานํ ตํสมุฏฺฐานานญฺจ รูปานํ มคฺคปจฺจเยน ปจฺจโย’’ติฯ ปญฺหาวาเร ปน ‘‘ปฏิสนฺธิกฺขเณ วิปากาพฺยากตานิ มคฺคงฺคานิ สมฺปยุตฺตกานํ ขนฺธานํ กฏตฺตา จ รูปานํ มคฺคปจฺจเยน ปจฺจโย’’ติ วุตฺตํฯ น เอเต ปน เทฺวปิ ฌานมคฺคปจฺจยา ยถาสงฺขฺยํ ทฺวิปญฺจวิญฺญาณาเหตุกจิเตฺตสุ ลพฺภนฺตีติ เวทิตพฺพาฯ

เอกวตฺถุกเอการมฺมณเอกุปฺปาเทกนิโรธสงฺขาเตน สมฺปยุตฺตภาเวน อุปการกา อรูปธมฺมา **สมฺปยุตฺตปจฺจโย**ฯ ยถาห – ‘‘จตฺตาโร ขนฺธา อรูปิโน อญฺญมญฺญํ สมฺปยุตฺตปจฺจเยน ปจฺจโย’’ติฯ

เอกวตฺถุกาทิภาวานุปคเมน อุปการกา รูปิโน ธมฺมา อรูปีนํ, อรูปิโน ธมฺมา รูปีนํ **วิปฺปยุตฺตปจฺจเยน** ปจฺจโยฯ โส สหชาตปจฺฉาชาตปุเรชาตวเสน ติวิโธ โหติฯ วุตฺตเญฺหตํ – สหชาตา กุสลา ขนฺธา จิตฺตสมุฏฺฐานานํ รูปานํ วิปฺปยุตฺตปจฺจเยน ปจฺจโยฯ ปจฺฉาชาตา กุสลา ขนฺธา ปุเรชาตสฺส อิมสฺส กายสฺส วิปฺปยุตฺตปจฺจเยน ปจฺจโยติฯ อพฺยากตปทสฺส ปน สหชาตวิภเงฺค ‘‘ปฏิสนฺธิกฺขเณ วิปากาพฺยากตา ขนฺธา กฏตฺตารูปานํ วิปฺปยุตฺตปจฺจเยน ปจฺจโยฯ ขนฺธา วตฺถุสฺส, วตฺถุ ขนฺธานํ วิปฺปยุตฺตปจฺจเยน ปจฺจโย’’ติ วุตฺตํฯ ปุเรชาตํ ปน จกฺขุนฺทฺริยา

ทิวตฺถุวเสเนว เวทิตพฺพํฯ ยถาห – ปุเรชาตํ จกฺขายตนํ จกฺขุวิญฺญาณสฺส…เป…. กายายตนํ กายวิญฺญาณสฺส วิปฺปยุตฺตปจฺจเยน ปจฺจโยฯ วตฺถุ วิปากาพฺยากตานํ กิริยาพฺยากตานํ ขนฺธานํ วตฺถุ กุสลานํ ขนฺธานํ, วตฺถุ อกุสลานํ ขนฺธานํ วิปฺปยุตฺตปจฺจเยน ปจฺจโยติฯ

ปจฺจุปฺปนฺนลกฺขเณน อตฺถิภาเวน ตาทิสเสฺสว ธมฺมสฺส อุปตฺถมฺภกเฏฺฐน อุปการโก ธ โมฺม **อตฺถิปจฺจโย** ฯ ตสฺส อรูปกฺขนฺธมหาภูตนามรูปจิตฺตเจตสิกมหาภูตายตนวตฺถุวเสน สตฺตธา มาติกา นิกฺขิตฺตาฯ ยถาห – จตฺตาโร ขนฺธา อรูปิโน อญฺญมญฺญํ อตฺถิปจฺจเยน ปจฺจ โย; จตฺตาโร มหาภูตา อญฺญมญฺญํ, โอกฺกนฺติกฺขเณ นามรูปํ อญฺญมญฺญํ, จิตฺตเจตสิกา ธมฺ มา จิตฺตสมุฏฺฐานานํ รูปานํ มหาภูตา อุปาทารูปานํ, จกฺขายตนํ จกฺขุวิญฺญาณธาตุยา…เป.… กายายตนํ…เป…. รูปายตนํ…เป…. โผฏฺฐพฺพายตนํ กายวิญฺญาณธาตุยา ตํสมฺปยุตฺตกานญฺจ ธมฺมานํ อตฺถิปจฺจเยน ปจฺจโยฯ รูปายตนํ…เป…. โผฏฺฐพฺพายตนํ มโนธาตุยา ตํสมฺปยุตฺตกานญฺจ ธมฺมานํ อตฺถิปจฺจเยน ปจฺจโยฯ ยํ รูปํ นิสฺสาย มโนธาตุ จ มโนวิญฺญาณธาตุ จ วตฺตนฺติ, ตํ รูปํ มโนธาตุยา จ มโนวิญฺญาณธาตุยา จ ตํสมฺปยุตฺตกานญฺจ ธมฺมานํ อตฺถิปจฺจเยน ปจฺจโยติฯ ปญฺหาวาเร ปน สหชาตํ, ปุเรชาตํ, ปจฺฉาชาตํ, อาหารํ, อินฺทฺริยนฺติปิ นิกฺขิปิตฺวา สหชาเต ตาว ‘‘เอโก ขโนฺธ ติณฺณํ ขนฺธานํ จิตฺตสมุฏฺฐานานญฺจ รูปานํ อตฺถิปจฺจเยน ปจฺจโย’’ติอาทินา นเยน นิเทฺทโส กโตฯ ปุเรชาเต ปุเรชาตานํ จกฺขาทีนํ วเสน นิเทฺทโส กโตฯ ปจฺฉาชาเต ปุเรชาตสฺส อิมสฺส กายสฺส ปจฺฉาชาตานํ จิตฺตเจตสิกานํ ปจฺจยวเสน นิเทฺทโส กโตฯ อาหารินฺทฺริเยสุ ปน ‘‘กพฬีกาโร อาหาโร อิมสฺส กายสฺส อตฺถิปจฺจเยน ปจฺจโยฯ รูปชีวิตินฺทฺริยํ กฏตฺตารูปานํ อตฺถิปจฺจเยน ปจฺจโย’’ติ เอวํ นิเทฺทโส กโตติฯ

อตฺตโน อนนฺตรํ อุปฺปชฺชมานานํ อรูปธมฺมานํ ปวตฺติโอกาสสฺส ทาเนน อุปการกา สมนนฺตรนิรุทฺธา อรูปธมฺมา **นตฺถิปจฺจโย**ฯ ยถาห – สมนนฺตรนิรุทฺธา จิตฺตเจตสิกา ธมฺมา ปฏุปฺปนฺนานํ จิตฺตเจตสิกานํ ธมฺมานํ นตฺถิปจฺจเยน ปจฺจโยติฯ

เต เอว วิคตภาเวน อุปการกตฺตา **วิคตปจฺจโย**ฯ ยถาห – สมนนฺตรวิคตา จิตฺตเจตสิกา ธมฺมา ปฏุปฺปนฺนานํ จิตฺตเจตสิกานํ ธมฺมานํ วิคตปจฺจเยน ปจฺจโยติฯ

อตฺถิปจฺจยธมฺมา เอว อวิคตภาเวน อุปการกตฺตา **อวิคตปจฺจโย**ติ เวทิตพฺพาฯ เทสนาวิลาเสน ปน ตถา วิเนตพฺพเวเนยฺยวเสน วา อยํ ทุโก วุโตฺต; สเหตุกทุกํ วตฺวาปิ เหตุสมฺปยุตฺตทุโก วิยาติฯ

อิเมสุ ปน จตุวีสติยา ปจฺจเยสุ อสโมฺมหตฺถํ –

> ธมฺมโต กาลโต เจว, นานปฺปการเภทโต;
> ปจฺจยุปฺปนฺนโต เจว, วิญฺญาตโพฺพ วินิจฺฉโยฯ

ตตฺถ **ธมฺมโต**ติ – อิเมสุ หิ ปจฺจเยสุ เหตุปจฺจโย ตาว นามรูปธเมฺมสุ นามธเมฺมกเทโสฯ อารมฺมณปจฺจโย สทฺธึ ปญฺญตฺติยา จ อภาเวน สเพฺพปิ นามรูปธมฺมาฯ อธิปติปจฺจเย สหชาตาธิปติ นามธเมฺมกเทโส, ตถา กมฺมฌานมคฺคปจฺจยาฯ อารมฺมณาธิปติ สเพฺพปิ ครุกาตพฺพา อารมฺมณธมฺมาฯ อนนฺตรสมนนฺตรปจฺฉาชาตอาเสวนวิปากสมฺปยุตฺตนตฺถิวิคตปจฺจยา นามธมฺมาวฯ นิพฺพานสฺส อสงฺคหิตตฺตา นามธเมฺมกเทโสติปิ วตฺตุํ วฏฺฏติฯ ปุเรชาตปจฺจโย รู

เปกเทโสฯ เสสา ยถาลาภวเสน นามรูปธมฺมาติ เอวํ ตาเวตฺถ ธมฺมโต วิญฺญาตพฺโพฺพ วินิจฺฉโยฯ

กาลโตติ –

ปจฺจุปฺปนฺนาว โหเนฺตตฺถ, ปจฺจยา ทส ปญฺจ จ;
อตีตา เอว ปเญฺจโก, เต กาเล เทฺวปิ นิสฺสิโต;
ตโย ติกาลิกา เจว, วิมุตฺตา จาปิ กาลโตติฯ

เอเตสุ หิ เหตุปจฺจโย สหชาตอญฺญมญฺญนิสฺสยปุเรชาตปจฺฉาชาตวิปากอาหารอินฺทฺริยฌานมคฺคสมฺปยุตฺตวิปฺปยุตฺตอตฺถิอวิคตปจฺจโยติ อิเม ปนฺนรส ปจฺจยา ปจฺจุปฺปนฺนธมฺมาว โหนฺติฯ อนนฺตรปจฺจโย สมนนฺตรอาเสวนนตฺถิวิคตปจฺจโยติ อิเม ปญฺจ อตีตาเยว โหนฺติฯ เอโก ปน กมฺมปจฺจโย, โส ปจฺจุปฺปนฺนาตีเต เทฺวปิ กาเล นิสฺสิโต โหติฯ เสสา อารมฺมณปจฺจโย อธิปติปจฺจโย อุปนิสฺสยปจฺจโยติ อิเม ตโย ปจฺจยา เตกาลิกาปิ โหนฺติ, ปญฺญตฺติยา สทฺธิํ นิพฺพานสฺส สงฺคหิตตฺตา กาลวิมุตฺตาปีติฯ เอวเมตฺถ กาลโตปิ วิญฺญาตพฺโพฺพ วินิจฺฉโยฯ

นานปฺปการเภทโต ปจฺจยุปฺปนฺนโตติ อิเมสํ ปน ทฺวินฺนํ ปทานํ อโตฺถ นิเทฺทสวาเร อาวิภวิสฺสตีติฯ

ปจฺจยุเทฺทสวณฺณนาฯ

ปจฺจยนิเทฺทโส

๑. เหตุปจฺจยนิเทฺทสวณฺณนา

๑. อิทานิ สเพฺพปิ เต ปจฺจเย อุทฺทิฏฺฐปฏิปาฏิยา นิทฺทิสิตฺวา ทเสฺสตุํ **เหตุปจฺจโยติ เหตู เหตุสมฺปยุตฺตกานํ ธมฺมานํ ตํสมุฏฺฐานานญฺจ รูปานํ เหตุปจฺจเยน ปจฺจโย**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **เหตุปจฺจโย**ติ จตุวีสติยา ปจฺจเยสุ นิกฺขิตฺตปฏิปาฏิยา สพฺพปฐมํ ภาเชตพฺพสฺส ปทุทฺธาโรฯ เสสปจฺจเยสุปิ อิมินาว นเยน ปฐมํ ภาเชตพฺพปทํ อุทฺธริตฺวา วิสฺสชฺชนํ กตนฺติ เวทิตพฺพํฯ อยํ ปเนตฺถ สมฺพนฺโธ – โย ปจฺจยุเทฺทเส เหตุปจฺจโยติ อุทฺทิโฏฺฐ, โส นิเทฺทสโต ‘‘เหตู เหตุสมฺปยุตฺตกานํ ธมฺมานํ ตํสมุฏฺฐานานญฺจ รูปานํ เหตุปจฺจเยน ปจฺจโย’’ติ เอวํ เวทิตโพฺพ ฯ อิมินา อุปาเยน สพฺพปจฺจเยสุ ภาเชตพฺพสฺส ปทสฺส วิสฺสชฺชเนน สทฺธึ สมฺพโนฺธ เวทิตโพฺพฯ

อิทานิ **เหตู เหตุสมฺปยุตฺตกาน**นฺติ เอตฺถ ‘‘เหตุสมฺปยุตฺตกาน’’นฺติ อวตฺวา ‘‘เหตู เหตุสมฺปยุตฺตกาน’’นฺติ กสฺมา วุตฺตนฺติ? ปจฺจยสฺส เจว ปจฺจยุปฺปนฺนานญฺจ ววตฺถาปนโตฯ เหตุสมฺปยุตฺตกานนฺติ หิ วุเตฺต เหตุนา สมฺปยุตฺตกานํ เหตุปจฺจเยน ปจฺจโยติ อโตฺถ ภเวยฺยฯ เอวํ สเนฺต อสฺโก นาม ธโมฺม เหตุปจฺจเยน ปจฺจโยติ ปจฺจยววตฺถานํ น ปญฺญาเยยฺยฯ อถาปิ เหตุนา สมฺปยุตฺตกานํ เหตุสมฺปยุตฺตกานนฺติ อตฺถํ อคฺคเหตฺวาว เยสํ เกสญฺจิ สมฺปยุตฺตกานํ เหตู เหตุปจฺจเยน ปจฺจโยติ อโตฺถ ภเวยฺย, เอวํ สเนฺต เหตุนา วิปฺปยุตฺตา จกฺขุวิญฺญาณาทโยปิ สมฺปยุตฺตกาเยว, เหตุนา สมฺปยุตฺตา กุสลาทโยปิฯ ตตฺถ อยํ เหตุ อสฺกสฺส นาม สมฺปยุตฺตกธมฺมสฺส ปจฺจโยติ ปจฺจยุปฺปนฺนววตฺถานํ น ปญฺญาเยยฺยฯ ตสฺมา ปจฺจยเญฺจว ปจฺจยุปฺปนฺนญฺจ ววตฺถาเปโนฺต ‘‘เหตู เหตุสมฺปยุตฺตกาน’’นฺติ อาหฯ ตเสฺสโตฺถ – เหตุสมฺปยุตฺตกานํ กุสลาทิธมฺมานํ โย เหตุ สมฺปยุตฺตโก, โส เหตุปจฺจเยน ปจฺจโยติฯ ตตฺราปิ ‘‘ปจฺจโย’’ติ อวตฺวา ‘‘เหตุปจฺจเยนา’’ติ วจนํ เหตุโน อญฺญถา ปจฺจยภาวปฏิเสธนตฺถํฯ อยญฺหิ เหตุ เหตุปจฺจเยนาปิ ปจฺจโย โหติ, สหชาตาทิปจฺจเยนาปิฯ ตตฺราสฺส ยฺวายํ สหชาตาทิปจฺจยวเสน อญฺญถาปิ ปจฺจยภาโว, ตสฺส ปฏิเสธนตฺถํ เหตุปจฺจเยนาติ วุตฺตํฯ เอวํ สเนฺตปิ ‘‘ตํสมฺปยุตฺตกาน’’นฺติ อวตฺวา กสฺมา ‘‘เหตุสมฺปยุตฺตกาน’’นฺติ วุตฺตนฺติ? นิทฺทิสิตพฺพสฺส อปากฏตฺตาฯ ตํสมฺปยุตฺตกานนฺติ หิ วุเตฺต เยน เต ตํสมฺปยุตฺตกา นาม โหนฺติ , อยํ นาม โสติ นิทฺทิสิตโพฺพ อปากโฏฯ ตสฺส อปากฏตฺตา เยน สมฺปยุตฺตา เต ตํสมฺปยุตฺตกาติ วุจฺจนฺติ, ตํ สรูปโตว ทเสฺสตุํ ‘‘เหตุสมฺปยุตฺตกาน’’นฺติ วุตฺตํฯ

ตํสมุฏฺฐานานนฺติ เอตฺถ ปน นิทฺทิสิตพฺพสฺส ปากฏตฺตา ตํ-คหณํ กตํฯ อยเญฺหตฺถ อโตฺถ – เต เหตู เจว เหตุสมฺปยุตฺตกา จ ธมฺมา สมุฏฺฐานํ เอเตสนฺติ ตํสมุฏฺฐานานิฯ เตสํ ตํสมุฏฺฐานานํ, เหตุโต เจว เหตุสมฺปยุตฺตธเมฺมหิ จ นิพฺพตฺตานนฺติ อโตฺถฯ อิมินา จิตฺตสมุฏฺฐานรูปํ คณฺหาติ ฯ กึ ปน ตํ จิตฺตโต อเญฺญนปิ สมุฏฺฐาตีติ? อาม, สมุฏฺฐาติฯ สเพฺพปิ หิ จิตฺตเจตสิกา เอกโต หุตฺวา รูปํ สมุฏฺฐาเปนฺติฯ โลกิยธมฺมเทสนายํ ปน จิตฺตสฺส อธิกภาวโต ตถาวิธํ รูปํ จิตฺตสมุฏฺฐานนฺติ วุจฺจติฯ เตเนวาห จิตฺตเจตสิกา ธมฺมา จิตฺตสมุฏฺฐานานํ รูปานํ สหชาตปจฺจเยน ปจฺจโยติฯ

ยทิ เอวํ อิธาปิ ‘‘ตํสมุฏฺฐานาน’’นฺติ อวตฺวา จิตฺตสมุฏฺฐานานนฺติ กสฺมา น วุตฺตนฺติ? อจิตฺตสมุฏฺฐานานมฺปิ สงฺคณฺหนโตฯ ปญฺหาวารสฺมิญฺหิ ‘‘ปฏิสนฺธิกฺขเณ วิปากาพฺยากตา เหตู สมฺปยุตฺตกานํ ขนฺธานํ กฏตฺตา จ รูปานํ เหตุปจฺจเยน ปจฺจโยติ อาคตํ’’ฯ ตสฺส สงฺคณฺหนตฺถํ

อิธ จิตฺตสมุฏฺฐานานนฺติ อวตฺวา ตํสมุฏฺฐานานนฺติ วุตฺตํฯ ตสฺสโตฺถ – จิตฺตชรูปํ อชนยมานาปิ เต เหตู เหตุสมฺปยุตฺตกา ธมฺมา สหชาตาทิปจฺจยวเสน สมุฏฺฐานํ เอเตสนฺติ ตํสมุฏฺฐานานิฯ เตสํ ตํสมุฏฺฐานานํ ปวเตฺต จิตฺตชานํ ปฏิสนฺธิยญฺจ กฏตฺตารูปานมฺปิ เหตู เหตุปจฺจเยน ปจฺจโยติฯ อิมินา อุปาเยน อเญฺญสุปิ ตํสมุฏฺฐานานนฺติ อาคตฏฺฐาเนสุ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

กสฺมา ปนายํ เหตุ ปฏิสนฺธิยเมว กฏตฺตารูปานํ เหตุปจฺจโย โหติ, น ปวเตฺตติ? ปฏิสนฺธิยํ กมฺมชรูปานํ จิตฺตปฏิพทฺธวุตฺติตายฯ ปฏิสนฺธิยญฺหิ กมฺมชรูปานํ จิตฺตปฏิพทฺธา ปวตฺติ, จิตฺตวเสน อุปฺปชฺชนฺติ เจว ติฏฺฐนฺติ จฯ ตสฺมิญฺหิ ขเณ จิตฺตํ จิตฺตชรูปํ ชเนตุํ น สโกฺกติ, ตานิปิ วินา จิเตฺตน อุปฺปชฺชิตุํ วา ฐาตุํ วา น สโกฺกนฺติฯ เตเนวาห – ‘‘วิญฺญาณปจฺจยา นามรูปํ, ตสฺมิํ ปติฏฺฐิเต วิญฺญาเณ นามรูปสฺส อวกฺกนฺติ โหตี’’ติ (สํ. นิ. ๒.๓๙)ฯ ปวตฺติยํ ปน เตสํ จิเตฺต วิชฺชมาเนปิ กมฺมปฏิพทฺธาว ปวตฺติ, น จิตฺตปฏิพทฺธาฯ อวิชฺชมาเน จาปิ จิเตฺต นิโรธสมาปนฺนานํ อุปฺปชฺชนฺติเยวฯ

กสฺมา ปน ปฏิสนฺธิกฺขเณ จิตฺตํ จิตฺตชรูปํ ชเนตุํ น สโกฺกตีติ? กมฺมเวคกฺขิตฺตตาย เจว อปฺปติฏฺฐิตวตฺถุตาย จ ทุพฺพลตฺตาฯ ตญฺหิ ตทา กมฺมเวคกฺขิตฺตํ อปุเรชาตวตฺถุกตฺตา จ อปฺปติฏฺฐิตวตฺถุกนฺติ ทุพฺพลํ โหติฯ ตสฺมา ปปาเต ปติตมโตฺต ปุริโส กิญฺจิ สิปฺปํ กาตุํ วิย รูปํ ชเนตุํ น สโกฺกติ; กมฺมชรูปเมว ปนสฺส จิตฺตสมุฏฺฐานรูปฏฺฐาเน ติฏฺฐติฯ ตญฺจ กมฺมชรูปเสฺสว พีชฏฺฐาเน ติฏฺฐติฯ กมฺมํ ปนสฺส เขตฺตสทิสํ, กิเลสา อาปสทิสาฯ ตสฺมา สเนฺตปิ เขเตฺต อาเป จ ปฐมุปฺปตฺติยํ พีชานุภาเวน รุกฺขุปฺปตฺติ วิย ปฏิสนฺธิกฺขเณ จิตฺตานุภาเวน รูปกายสฺส อุปฺปตฺติฯ พีเช ปน วิคเตปิ ปถวีอาปานุภาเวน รุกฺขสฺส อุปรูปริ ปวตฺติ วิย; วินา จิเตฺตน กมฺมโตว กฏตฺตารูปานํ ปวตฺติ โหตีติ เวทิตพฺพาฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ – ‘‘กมฺมํ เขตฺตํ วิญฺญาณํ พีชํ ตณฺหา เสฺนโห’’ติ (อ. นิ. ๓.๗๗)ฯ

อยญฺจ ปนโตฺถ โอกาสวเสเนว คเหตโพฺพฯ ตโย หิ โอกาสา – นาโมกาโส, รูโปกาโส, นามรูโปกาโสติฯ ตตฺถ อรูปภโว นาโมกาโส นามฯ ตตฺร หิ หทยวตฺถุมตฺตมฺปิ รูปปจฺจยํ วินา อรูปธมฺมาว อุปฺปชฺชนฺติฯ อสญฺญภโว รูโปกาโส นามฯ ตตฺร หิ ปฏิสนฺธิจิตฺตมตฺตมฺปิ อรูปปจฺจยํ วินา รูปธมฺมาว อุปฺปชฺชนฺติฯ ปญฺจโวการภโว นามรูโปกาโส นามฯ ตตฺร หิ วตฺถุรูปมตฺตมฺปิ วินา ปฏิสนฺธิยํ อรูปธมฺมา, ปฏิสนฺธิจิตฺตญฺจ วินา กมฺมชาปิ รูปธมฺมา นุปฺปชฺชนฺติฯ ยุคนทฺธาว รูปารูปานํ อุปฺปตฺติฯ ยถา หิ สสฺสามิเก สราชเก เคเห สทฺวารปาลเก ราชาณตฺติํ วินา ปฐมปฺปเวโส นาม นตฺถิ, อปรภาเค ปน วินาปิ อาณตฺติํ ปุริมาณตฺติอานุภาเวเนว โหติ, เอวเมว ปญฺจโวกาเร ปฏิสนฺธิวิญฺญาณราชสฺส สหชาตาทิปจฺจยตํ วินา รูปสฺส ปฏิสนฺธิวเสน ปฐมุปฺปตฺติ นาม นตฺถิฯ อปรภาเค ปน วินาปิ ปฏิสนฺธิวิญฺญาณสฺส สหชาตาทิปจฺจยานุภาวํ ปุริมานุภาววเสน ลทฺธปฺปเวสสฺส กมฺมโต ปวตฺติ โหติฯ อสญฺญภโว ปน ยสฺมา อรูโปกาโส น โหติ, ตสฺมา ตตฺถ วินาว อรูปปจฺจยา อสโญฺญกาสตฺตา รูปํ ปวตฺตติ, อสฺสามิเก สุญฺญเคเห อตฺตโน เคเห จ ปุริสสฺส ปเวโส วิยฯ อรูปภโวปิ ยสฺมา รูโปกาโส น โหติ, ตสฺมา ตตฺถ วินาว รูปปจฺจยา อโญฺญกาสตฺตา อรูปธมฺมา ปวตฺตนฺติฯ ปญฺจโวการภโว ปน รูปารูโปกาโสติ น เตฺถตฺถ อรูปปจฺจยํ วินา ปฏิสนฺธิกฺขเณ รูปานํ อุปฺปตฺตีติฯ อิติ อยํ เหตุ ปฏิสนฺธิยเมว กฏตฺตารูปานํ ปจฺจโย โหติ, น ปวเตฺตติฯ

นนุ ‘‘เหตู สหชาตานํ เหตุปจฺจเยน ปจฺจโยติ วุเตฺต สโพฺพปิ อยมโตฺถ คหิโต โหติ, อถ กสฺมา ‘‘เหตุสมฺปยุตฺตกานํ ธมฺมานํ ตํสมุฏฺฐานานญฺจ รูปาน’’นฺติ อิทํ คหิตนฺติ? ปวตฺติยํ กฏตฺตารูปาทีนํ ปจฺจยภาวปฏิพาหนโตฯ เอวญฺหิ สติ ยานิ ปวตฺติยํ เหตุนา สห เอกกฺขเณ กฏตฺ

ตารูปานิ เจว อุตุอาหารสมุฏฺฐานานิ จ ชายนฺติ, เตสมฺปิ เหตู เหตุปจฺจโยติ อาปชฺชยฺย, น จ โส เตสํ ปจฺจโยฯ ตสฺมา เตสํ ปจฺจยภาวสฺส ปฏิพาหนตฺถเมตํ คหิตนฺติ เวทิตพฺพํฯ

อิทานิ ‘‘นานปฺปการเภทโต ปจฺจยุปฺปนฺนโต’’ติ อิเมสํ ปทานํ วเสเนตฺถ วิญฺญาตโพฺพ วินิจฺฉโยฯ เตสุ **นานปฺปการเภทโต**ติ อยญฺหิ เหตุ นาม ชาติโต กุสลากุสลวิปากกิริยเภทโต จตุพฺพิโธฯ ตตฺถ กุสลเหตุ ภูมนฺตรโต กามาวจราทิเภเทน จตุพฺพิโธ, อกุสลเหตุ กามาวจโรว วิปากเหตุ กามาวจราทิเภเทน จตุพฺพิโธ, กิริยเหตุ กามาวจโร รูปาวจโร อรูปาวจโรติ ติวิโธฯ ตตฺถ กามาวจรกุสลเหตุ นามโต อโลภาทิวเสน ติวิโธฯ รูปาวจราทิกุสลเหตูสุปิ เอเสว นโยฯ อกุสลเหตุ โลภาทิวเสน ติวิโธฯ วิปากกิริยเหตู ปน อโลภาทิวเสน ตโย ตโย โหนฺติฯ ตํตํจิตฺตสมฺปโยควเสน ปน เตสํ เตสํ เหตูนํ นานปฺปการเภโทเยวาติ เอวํ ตาเวตฺถ นานปฺปการเภทโต วิญฺญาตโพฺพ วินิจฺฉโยฯ

ปจฺจยุปฺปนฺนโตติ อิมินา ปจฺจเยน อิเม ธมฺมา อุปฺปชฺชนฺติ, อิเมสํ นาม ธมฺมานํ อยํ ปจฺจโยติ เอวมฺปิ วิญฺญาตโพฺพ วินิจฺฉโยติ อโตฺถฯ ตตฺถ อิมสฺมึ ตาว เหตุปจฺจเย กามาวจรกุสลเหตุ กามภวรูปภเวสุ อตฺตนา สมฺปยุตฺตธมฺมานเญฺจว จิตฺตสมุฏฺฐานรูปานญฺจ เหตุปจฺจโย โหติ, อรูปภเว สมฺปยุตฺตธมฺมานํเยวฯ รูปาวจรกุสลเหตุ กามภวรูปภเวสุเยว สมฺปยุตฺตธมฺมานเญฺจว จิตฺตสมุฏฺฐานรูปานญฺจ เหตุปจฺจโยฯ อรูปาวจรกุสลเหตุ กามาวจรกุสลเหตุสทิโสวฯ ตถา อปริยาปนฺนกุสลเหตุ, ตถา อกุสลเหตุฯ กามาวจรวิปากเหตุ ปน กามภวสฺมึเยว อตฺตนา สมฺปยุตฺตธมฺมานํ, ปฏิสนฺธิยํ กฏตฺตารูปานํ, ปวเตฺต จิตฺตสมุฏฺฐานรูปานญฺจ เหตุปจฺจโยฯ รูปาวจรวิปากเหตุ รูปภเว วุตฺตปฺปการานเญฺญว เหตุปจฺจโยฯ อรูปาวจรวิปากเหตุ อรูปภเว สมฺปยุตฺตกานเญฺญว เหตุปจฺจโยฯ อปริยาปนฺนวิปากเหตุ กามภวรูปภเวสุ สมฺปยุตฺตกานเญฺจว จิตฺตสมุฏฺฐานรูปานญฺจ อรูปภเว อรูปธมฺมานเญฺญว เหตุปจฺจโยฯ กิริยเหตูสุ ปน เตภูมเกสุปิ กุสลเหตุสทิโสว ปจฺจโยติฯ เอวเมตฺถ ปจฺจยุปฺปนฺนโตปิ วิญฺญาตโพฺพ วินิจฺฉโยติฯ

เหตุปจฺจยนิเทฺทสวณฺณนาฯ

๒. อารมฺมณปจฺจยนิเทฺทสวณฺณนา

๒. อารมฺมณปจฺจยนิเทฺทเส **รูปายตน**นฺติ รูปสงฺขาตํ อายตนํฯ เสเสสุปิ เอเสว นโยฯ **จกฺขุวิญฺญาณธาตุยา**ติ จกฺขุวิญฺญาณสงฺขาตาย ธาตุยาฯ เสสปเทสุปิ เอเสว นโยฯ **ตํสมฺปยุตฺตกาน**นฺติ ตาย จกฺขุวิญฺญาณธาตุยา สมฺปยุตฺตกานํ ติณฺณํ ขนฺธานํ, สเพฺพสมฺปิ จกฺขุปสาทวตฺถุกานํ จตุนฺนํ ขนฺธานํ รูปายตนํ อารมฺมณปจฺจเยน ปจฺจโยติ อโตฺถฯ อิโต ปเรสุปิ เอเสว นโยฯ **มโนธาตุยา**ติ สสมฺปยุตฺตธมฺมาย ติวิธายปิ มโนธาตุยา รูปายตนาทีนิ ปญฺจ อารมฺมณปจฺจเยน ปจฺจโย, โน จ โข เอกกฺขเณฯ **สเพฺพ ธมฺมา**ติ เอตานิ จ รูปายตนาทีนิ ปญฺจ อวเสสา จ สเพฺพปิ เญยฺยธมฺมา อิมา ฉ ธาตุโย ฐเปตฺวา เสสาย สสมฺปยุตฺตธมฺมาย มโนวิญฺญาณธาตุยา อารมฺมณปจฺจเยน ปจฺจโยติ อโตฺถฯ **ยํ ยํ ธมฺมํ อารพฺภา**ติ อิมินา เย เอเต เอตาสํ สตฺตนฺนํ วิญฺญาณธาตูนํ อารมฺมณธมฺมา วุตฺตา, เต ตาสํ ธาตูนํ อารมฺมณํ กตฺวา อุปฺปชฺชนกฺขเณเยว อารมฺมณปจฺจโย โหนฺตีติ ทีเปติฯ เอวํ โหนฺตาปิ จ น เอกโต โหนฺติ, ยํ ยํ อารพฺภ เย เย อุปฺปชฺชนฺติ, เตสํ เตสํ เต เต วิสุํ วิสุํ อารมฺมณปจฺจโย โหนฺตีติปิ ทีเปติฯ **อุปฺปชฺชนฺตี**ติ อิทํ ยถา นโชฺช สนฺทนฺติ, ปพฺพตา ติฏฺฐนฺตีติ สพฺพกาลสงฺคหวเสน, เอวํ วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ เตน เยปิ อารพฺภ เย อุปฺปชฺชึสุ, เยปิ อุปฺปชฺชิสฺสนฺติ, เต สเพฺพ อารมฺมณปจฺจเยเนว อุปฺปชฺชึสุ จ อุปฺปชฺชิสฺสนฺติ จาติ สิทฺธํ โหติฯ **จิตฺตเจตสิกา ธมฺมา**ติ อิทํ

“เย เย ธมฺมา”ติ วุตฺตานํ สรูปโต นิทสฺสนํฯ **เต เต ธมฺมา**ติ เต เต อารมฺมณธมฺมาฯ **เตสํ เตส**นฺติ เตสํ เตสํ จิตฺตเจตสิกธมฺมานํฯ อยํ ตาเวตฺถ ปาฬิวณฺณนาฯ

อิทํ ปน อารมฺมณํ นาม รูปารมฺมณํ สทฺทคนฺธรสโผฏฺฐพฺพธมฺมารมฺมณนฺติ โกฏฺฐาสโต ฉพฺพิธํ โหติฯ ตตฺถ ฐเปตฺวา ปญฺญตฺตึ อวเสสํ ภูมิโต กามาวจรํ…เป…. อปริยาปนฺนนฺติ จตุพฺพิธํ โหติฯ ตตฺถ กามาวจรํ กุสลากุสลวิปากกิริยรูปเภทโต ปญฺจวิธํ; รูปาวจรํ กุสลวิปากกิริยโต ติวิธํ, ตถา อรูปาวจรํ, อปริยาปนฺนํ กุสลวิปากนิพฺพานวเสน ติวิธํ โหติฯ สพฺพเมว วา เอตํ กุสลากุสลวิปากกิริยรูปนิพฺพานปญฺญตฺติเภทโต สตฺตวิธํ โหติฯ ตตฺถ กุสลํ ภูมิเภทโต จตุพฺพิธํ โหติ, อกุสลํ กามาวจรเมว, วิปากํ จตุภูมกํ, กิริยํ ติภูมกํ, รูปํ เอกภูมกํ กามาวจรเมว, นิพฺพานมฺปิ เอกภูมกํ อปริยาปนฺนเมว, ปญฺญตฺติ ภูมิวินิมุตฺตาติ เอวเมตฺถ นานปฺปการเภทโต วิญฺญาตพฺพํ วินิจฺฉโยฯ

เอวํ ภินฺเน ปเนตสฺมึ อารมฺมเณ กามาวจรกุสลารมฺมณํ กามาวจรกุสลสฺส, รูปาวจรกุสลสฺส, อกุสลสฺส, กามาวจรวิปากสฺส, กามาวจรกิริยสฺส, รูปาวจรกิริยสฺส จาติ อิเมสํ ฉนฺนํ ราสีนํ อารมฺมณปจฺจโย โหติฯ รูปาวจรกุสลารมฺมณํ เตสุ ฉสุ ราสีสุ กามาวจรวิปากวชฺชานํ ปญฺจนฺนํ ราสีนํ อารมฺมณปจฺจโย โหติฯ อรูปาวจรกุสลารมฺมณํ กามาวจรกุสลสฺส, รูปาวจรกุสลสฺส, อรูปาวจรกุสลสฺส, อกุสลสฺส, อรูปาวรจรวิปากสฺส, กามาวจรกิริยสฺส, รูปาวจรกิริยสฺส, อรูปาวจรกิริยสฺส จาติ อิเมสํ อฏฺฐนฺนํ ราสีนํ อารมฺมณปจฺจโย โหติฯ อปริยาปนฺนกุสลารมฺมณํ กามาวจรรูปาวจรโต กุสลกิริยานเมว อารมฺมณปจฺจโย โหติฯ อกุสลารมฺมณํ กามาวจรรูปาวจรกุสลสฺส, อกุสลสฺส, กามาวจรวิปากสฺส, กามาวจรรูปาวจรกิริยสฺส จาติ อิเมสํ ฉนฺนํ ราสีนํ อารมฺมณปจฺจโย โหติฯ

กามาวจรวิปาการมฺมณํ กามาวจรรูปาวจรกุสลสฺส, อกุสลสฺส, กามาวจรวิปากสฺส, กามาวจรรูปาวจรกิริยสฺส จาติ อิเมสํ ฉนฺนํ ราสีนํ อารมฺมณปจฺจโย โหติฯ รูปาวจรวิปาการมฺมณํ กามาวจรรูปาวจรกุสลสฺส, อกุสลสฺส, กามาวจรรูปาวจรกิริยสฺส จาติ อิเมสํ ปญฺจนฺนํ ราสีนํ อารมฺมณปจฺจโย โหติฯ อรูปาวจรวิปาการมฺมณมฺปิ อิเมสํเยว ปญฺจนฺนํ ราสีนํ อารมฺมณปจฺจโย โหติฯ อปริยาปนฺนวิปาการมฺมณํ กามาวจรรูปาวจรกุสลกิริยานเญฺญว อารมฺมณปจฺจโย โหติฯ

กามาวจรกิริยารมฺมณํ กามาวจรรูปาวจรกุสลสฺส, อกุสลสฺส, กามาวจรวิปากสฺส, กามาวจรรูปาวจรกิริยสฺส จาติ อิเมสํ ฉนฺนํ ราสีนํ อารมฺมณปจฺจโย โหติฯ รูปาวจรกิริยารมฺมณํ อิเมสุ ฉสุ ราสีสุ กามาวจรวิปากวชฺชานํ ปญฺจนฺนํ ราสีนํ อารมฺมณปจฺจโย โหติฯ อรูปาวจรกิริยารมฺมณํ เตสํ ปญฺจนฺนํ อรูปาวจรกิริยสฺส จาติ อิเมสํ ฉนฺนํ ราสีนํ อารมฺมณปจฺจโย โหติฯ จตุสมุฏฺฐานํ รูปกฺขนฺธสงฺขาตํ รูปารมฺมณํ กามาวจรรูปาวจรกุสลสฺส อกุสลสฺส กามาวจรวิปากสฺส กามาวจรรูปาวจรกิริยสฺส จาติ อิเมสํ ฉนฺนํ ราสีนํ อารมฺมณปจฺจโย โหติฯ นิพฺพานารมฺมณํ กามาวจรรูปาวจรกุสลสฺส, อปริยาปนฺนโต กุสลวิปากสฺส, กามาวจรรูปาวจรกิริยสฺส จาติ อิเมสํ ฉนฺนํ ราสีนํ อารมฺมณปจฺจโย โหติฯ รูปาวจรกุสลกิริยานํ เกจิ นิจฺฉนฺติ, ตํ ยุตฺติโต อุปธาเรตพฺพํฯ นานปฺปการกํ ปน ปญฺญตฺติอารมฺมณํ เตภูมกกุสลสฺส, อกุสลสฺส, รูปาวจรวิปากสฺส, อรูปาวจรวิปากสฺส, เตภูมกกิริยสฺส จาติ อิเมสํ นวนฺนํ ราสีนํ อารมฺมณปจฺจโย โหติฯ ตตฺถ ยํ ยํ อารมฺมณํ เยสํ เยสํ ปจฺจโย, เต เต ตํตํปจฺจยุปฺปนฺนา นาม โหนฺตีติ เอวเมตฺถ ปจฺจยุปฺปนฺนโตปิ วิญฺญาตพฺพํ วินิจฺฉโยติฯ

อารมฺมณปจฺจยนิทฺเทสวณฺณนาฯ

๓. อธิปติปจฺจยนิเทฺทสวณฺณนา

๓. อธิปติปจฺจยนิเทฺทเส **ฉนฺทาธิปตี**ติ ฉนฺทสงฺขาโต อธิปติฯ ฉนฺทํ ธุรํ กตฺวา ฉนฺทํ เชฏฺฐกํ กตฺวา จิตฺตุปฺปตฺติกาเล อุปฺปนฺนสฺส กตฺตุกมฺยตาฉนฺทเสฺสตํ นามํฯ เสเสสุปิ เอเสว นโยฯ กสฺมา ปน ยถา เหตุปจฺจยนิเทฺทเส เหตู เหตุสมฺปยุตฺตกาน''นฺติ วุตฺตํ, เอวมิธ ''อธิปตี อธิปติสมฺปยุตฺตกานนฺติ อวตฺวา ''ฉนฺทาธิปติ ฉนฺทสมฺปยุตฺตกาน''นฺติอาทินา นเยน เทสนา กตาติ? เอกกฺขเณ อภาวโตฯ ปุริมนยสฺมิญฺหิ เทฺว ตโย เหตู เอกกฺขเณปิ เหตุปจฺจโย โหนฺติ มูลเฏฺฐนฯ อุปการกภาวสฺส อวิชหนโตฯ อธิปติ ปน เชฏฺฐกเฏฺฐน อุปการโก, น จ เอกกฺขเณ พหู เชฏฺฐกา นาม โหนฺติฯ ตสฺมา เอกโต อุปฺปนฺนานมฺปิ เนสํ เอกกฺขเณ อธิปติปจฺจยภาโว นตฺถิฯ ตสฺส อธิปติปจฺจยภาวสฺส เอกกฺขเณ อภาวโต อิธ เอวํ เทสนา กตาติฯ

เอวํ สหชาตาธิปตึ ทเสฺสตฺวา อิทานิ อารมฺมณาธิปตึ ทเสฺสตุํ **ยํ ยํ ธมฺมํ ครุํ กตฺวา**ติ อาทิ อารทฺธํฯ ตตฺถ **ยํ ยํ ธมฺมน**ฺติ ยํ ยํ อารมฺมณธมฺมํฯ **ครุํ กตฺวา**ติ ครุการจิตฺตีการวเสน วา อสฺสาทวเสน วา ครุํ ภาริยํ ลทฺธพฺพํ อวิชหิตพฺพํ อนวญฺญาตํ กตฺวาฯ **เต เต ธมฺมา**ติ เต เต ครุกาตพฺพธมฺมาฯ **เตสํ เตสน**ฺติ เตสํ เตสํ ครุการกธมฺมานํฯ **อธิปติปจฺจเยนา**ติ อารมฺมณาธิปติปจฺจเยน ปจฺจโย โหตีติ อยํ ตาเวตฺถ ปาฬิวณฺณนาฯ

อยํ ปน อธิปติ นาม สหชาตารมฺมณวเสน ทุวิโธฯ ตตฺถ สหชาโต ฉนฺทาทิวเสน จตุพฺพิโธฯ เตสุ เอเกโก กามาวจราทิวเสน ภูมิโต จตุพฺพิโธฯ ตตฺถ กามาวจโร กุสลากุสลกิริยวเสน ติวิโธฯ อกุสลํ ปตฺวา ปเนตฺถ วีมํสาธิปติ น ลพฺภติฯ รูปารูปาวจโร กุสลกิริยวเสน ทุวิโธ, อปริยาปนฺโน กุสลวิปากวเสน ทุวิโธฯ อารมฺมณาธิปติ ปน ชาติเภทโต กุสลากุสลวิปากกิริยรูปนิพฺพานานํ วเสน ฉพฺพิโธติ เอวเมตฺถ นานปฺปการเภทโต วิญฺญาตโพฺพ วินิจฺฉโยฯ

เอวํ ภินฺนํ ปเนตฺถ สหชาตาธิปติมฺหิ ตาว กามาวจรกุสลกิริยสงฺขาโต อธิปติ ทุเหตุกติเหตุเกสุ จิตฺตุปฺปาเทสุ ฉนฺทาทีนํ อญฺญตรํ เชฏฺฐกํ กตฺวา อุปฺปตฺติกาเล อตฺตนา สมฺปยุตฺตธมฺมานเญฺจว จิตฺตสมุฏฺฐานรูปสฺส จ อธิปติปจฺจโย โหติฯ รูปาวจรกุสลกิริยสงฺขาเตปิ เอเสว นโยฯ อยํ ปน เอกเนฺตเนว ลพฺภติฯ น หิ เต ธมฺมา สหชาตาธิปตึ วินา อุปฺปชฺชนฺติฯ อรูปาวจรกุสลกิริยสงฺขาโต ปน ปญฺจโวกาเร รูปาวจรอธิปติสทิโสว จตุโวกาเร ปน สมฺปยุตฺตธมฺมานเญฺญว อธิปติปจฺจโย โหติฯ ตถา ตตฺถุปฺปโนฺน สโพฺพปิ กามาวจราธิปติฯ อปริยาปโนฺน กุสลโตปิ วิปากโตปิ ปญฺจโวกาเร เอกเนฺตเนว สมฺปยุตฺตธมฺมานเญฺจว จิตฺตสมุฏฺฐานรูปานญฺจ อธิปติปจฺจโย โหติ, จตุโวกาเร อรูปธมฺมานเญฺญวฯ อกุสโล กามภเว มิจฺฉตฺตนิยตจิเตฺตสุ เอกเนฺตเนว สมฺปยุตฺตกานเญฺจว จิตฺตสมุฏฺฐานรูปานญฺจ อธิปติปจฺจโย โหติฯ อนิยโต กามภวรูปภเวสุ อตฺตโน อธิปติกาเล เตสเญฺญวฯ อรูปภเว อรูปธมฺมานเญฺญว อธิปติปจฺจโย โหติฯ อยํ ตาว สหชาตาธิปติมฺหิ นโยฯ

อารมฺมณาธิปติมฺหิ ปน กามาวจรกุสโล อารมฺมณาธิปติ กามาวจรกุสลสฺส โลภสหคตากุสลสฺสาติ อิเมสํ ทฺวินฺนํ ราสีนํ อารมฺมณาธิปติปจฺจโย โหติฯ รูปาวจรารูปาวจเรปิ กุสลารมฺมณาธิปติมฺหิ เอเสว นโยฯ อปริยาปนฺนกุสโล ปน อารมฺมณาธิปติ กามาวจรโต ญาณสมฺปยุตฺตกุสลสฺส เจว ญาณสมฺปยุตฺตกิริยสฺส จ อารมฺมณาธิปติปจฺจโย โหติฯ อกุสโล ปน อารมฺมณาธิปติ นาม โลภสหคตจิตฺตุปฺปาโท วุจฺจติฯ โส โลภสหคตากุสลเสฺสว อารมฺมณาธิปติปจฺจโย โหติฯ กามาวจโร ปน วิปาการมฺมณาธิปติ โลภสหคตากุสลเสฺสว อารมฺมณาธิปติปจฺจโย โหติฯ ตถา รูปาวจรารูปาวจรวิปาการมฺมณาธิปติฯ โลกุตฺตโร ปน วิปาการมฺมณาธิปติ กามาวจรโต ญาณสมฺปยุตฺตกุสลกิริยานเญฺญว อารมฺมณาธิปติปจฺจโย โหติฯ

กามาวจราทิเภทโต ปน ติวิโธปิ กิริยารมฺมณาธิปติ โลภสหคตากุสลเสฺสว อารมฺมณาธิปติปจฺจโย โหติฯ จตุสมุฏฺฐานิกรูปสงฺขาโต รูปกฺขนฺโธ อารมฺมณาธิปติ โลภสหคตากุสลเสฺสว อารมฺมณาธิปติปจฺจโย โหติฯ นิพฺพานํ กามาวจรโต ญาณสมฺปยุตฺตกุสลสฺส ญาณสมฺปยุตฺตกิริยสฺส โลกุตฺตรกุสลสฺส โลกุตฺตรวิปากสฺส จาติ อิเมสํ จตุนฺนํ ราสีนํ อารมฺมณาธิปติปจฺจโย โหตีติ เอวเมตฺถ ปจฺจยุปฺปนฺนโตปิ วิญฺญาตโพฺพ วินิจฺฉโยติฯ

อธิปติปจฺจยนิเทฺทสวณฺณนาฯ

๔. อนนฺตรปจฺจยนิเทฺทสวณฺณนา

๔. อนนฺตรปจฺจยนิเทฺทเส **มโนธาตุยา**ติ วิปากมโนธาตุยาฯ **มโนวิญฺญาณธาตุยา**ติ สนฺตีรณกิจฺจาย อเหตุกวิปากมโนวิญฺญาณธาตุยาฯ ตโต ปรํ ปน โวฏฺฐพฺพนชวนตทารมฺมณภวงฺคกิจฺจา มโนวิญฺญาณธาตุโย วตฺตพฺพา สิยุํ, ตา อวุตฺตาปิ อิมินาว นเยน เวทิตพฺพาติ นยํ ทเสฺสตฺวา เทสนา สงฺขิตฺตาฯ ‘‘ปุริมา ปุริมา กุสลา ธมฺมา’’ติอาทิเก จ ฉฏฺฐนเย ตา สงฺคหิตาติปิ อิธ น วุตฺตาติ เวทิตพฺพาฯ ตตฺถ **ปุริมา ปุริมา**ติ ฉสุ ทฺวาเรสุปิ อนนฺตราตีตา กุสลชวนธมฺมา ทฏฺฐพฺพาฯ **ปจฺฉิมานํ ปจฺฉิมาน**นฺติ อนนฺตรอุปฺปชฺชมานานเญฺญวฯ **กุสลาน**นฺติ สทิสกุสลานํฯ **อพฺยากตาน**นฺติ อิทํ ปน กุสลานนฺตรํ ตทารมฺมณภวงฺคผลสมาปตฺติวเสน วุตฺตํฯ อกุสลมูลเก **อพฺยากตาน**นฺติ ตทารมฺมณภวงฺคสงฺขาตานเญฺญวฯ อพฺยากตมูลเก **อพฺยากตาน**นฺติ อาวชฺชนชวนวเสน วา ภวงฺควเสน วา ปวตฺตานํ กิริยวิปากาพฺยากตานํ กิริยมโนธาตุโต ปฏฺฐาย ปน ยาว โวฏฺฐพฺพนกิจฺจา มโนวิญฺญาณธาตุ, ตาว ปวเตฺตสุ วีถิจิเตฺตสุปิ อยํ นโย ลพฺภเตวฯ **กุสลาน**นฺติ ปญฺจทฺวาเร โวฏฺฐพฺพนานนฺตรานํ มโนทฺวาเร อาวชฺชนานนฺตรานํ ปฐมชวนกุสลานํฯ **อกุสลาน**นฺติ ปเทปิ เอเสว นโยฯ **เยสํ เยส**นฺติ อิทํ สเพฺพสมฺปิ อนนฺตรปจฺจยธมฺมานํฯ สเงฺขปลกฺขณนฺติ อยํ ตาเวตฺถ ปาฬิวณฺณนาฯ

อยํ ปน อนนฺตรปจฺจโย นาม ฐเปตฺวา นิพฺพานํ จตุภูมโก อรูปธมฺมราสิเยวาติ เวทิตโพฺพฯ โส ชาติวเสน กุสลากุสลวิปากกิริยโต จตุธา ภิชฺชติฯ ตตฺถ กุสโล กามาวจราทิเภทโต จตุพฺพิโธ โหติ, อกุสโล กามาวจโรว วิปาโก จตุภูมโก, กิริยานนฺตรปจฺจโย ปน เต ภูมโกติ เอวเมตฺถ นานปฺปการเภทโต วิญฺญาตโพฺพ วินิจฺฉโยฯ

เอวํ ภิเนฺน ปเนตฺถ กามาวจรกุสโล อตฺตนา สทิสเสฺสว กามาวจรกุสลสฺส อนนฺตรปจฺจโย โหติฯ ญาณสมฺปยุตฺตกามาวจรกุสโล ปน รูปาวจรกุสลสฺส อรูปาวจรกุสลสฺส โลกุตฺตรกุสลสฺสาติ อิเมสํ ติณฺณํ ราสีนํ อนนฺตรปจฺจโย โหติฯ กามาวจรกุสโล จ กามาวจรวิปากสฺส, รูปาวจรารูปาวจรวิปากสฺส, ญาณสมฺปยุโตฺต โลกุตฺตรวิปากสฺสาปีติ อิเมสํ จตุนฺนํ ราสีนํ อนนฺตรปจฺจโย โหติฯ รูปาวจรกุสโล รูปาวจรกุสลสฺส, ญาณสมฺปยุตฺตกามาวจรวิปากสฺส, รูปาวจรวิปากสฺสาติ อิเมสํ ติณฺณํ ราสีนํ อนนฺตรปจฺจโย โหติฯ อรูปาวจรกุสโล เตสํ ทฺวินฺนํ วิปากานํ อตฺตโน กุสลสฺส วิปากสฺส จาติ อวิเสเสน จตุนฺนํ ราสีนํ อนนฺตรปจฺจโย โหติฯ วิเสเสน ปเนตฺถ เนวสญฺญานาสญฺญายตนกุสโล อนาคามิผลสงฺขาตสฺส โลกุตฺตรวิปากสฺสปิ อนนฺตรปจฺจโย โหติฯ โลกุตฺตรกุสโล โลกุตฺตรวิปากเสฺสว อนนฺตรปจฺจโย โหติฯ อกุสโล อวิเสเสน อกุสลสฺส เจว กุสลากุสลวิปากสฺส จฯ วิเสเสน ปเนตฺถ สุขมชฺฌตฺตเวทนาสมฺปยุโตฺต อกุสโล รูปาวจรารูปาวจรวิปากสฺสาปีติ อิเมสํ จตุนฺนํ ราสีนํ อนนฺตรปจฺจโย โหติฯ

กามาวจรวิปากสฺส ญาณสมฺปยุโตฺต วา ญาณวิปฺปยุโตฺต วา วิปาโก กามาวจรกิริยาวชฺชนสฺส, ญาณสมฺปยุตฺตวิปาโก ปเนตฺถ ปฏิสนฺธิวเสน อุปฺปชฺชมานสฺส รูปาวจรารูปาวจรวิปาก

สฺสาปีติ อิเมสํ จตุนฺนํ ราสีนํ อนนฺตรปจฺจโย โหติฯ รูปาวจรวิปาโก สเหตุกกามาวจรวิปากสฺส รูปาวจรารูปาวจรวิปากสฺส กามาวจรกิริยาวชฺชนสฺสาติ อิเมสํ จตุนฺนํ ราสีนํ อนนฺตรปจฺจโย โหติฯ อรูปาวจรวิปาโก ติเหตุกกามาวจรวิปากสฺส อรูปาวจรวิปากสฺส กามาวจรกิริยาวชฺชนสฺสาติ ติณฺณํ ราสีนํ อนนฺตรปจฺจโย โหติฯ โลกุตฺตรวิปาโก ติเหตุกกามาวจรวิปากสฺส รูปาวจรารูปาวจรโลกุตฺตรวิปากสฺสาติ จตุนฺนํ ราสีนํ อนนฺตรปจฺจโย โหติฯ

กามาวจรกิริยํ กามาวจรกุสลากุสลสฺส จตุภูมกวิปากสฺส เตภูมกกิริยสฺสาติ นวนฺนํ ราสีนํ อนนฺตรปจฺจโย โหติฯ รูปาวจรกิริยํ ติเหตุกกามาวจรวิปากสฺส รูปาวจรวิปากสฺส รูปาวจรกิริยสฺสาติ ติณฺณํ ราสีนํ อนนฺตรปจฺจโย โหติฯ อรูปาวจรกิริยํ ติเหตุกกามาวจรวิปากสฺส รูปาวจรารูปาวจรโลกุตฺตรวิปากสฺส อรูปาวจรกิริยสฺสาติ ปญฺจนฺนํ ราสีนํ อนนฺตรปจฺจโย โหตีติฯ เอวเมตฺถ ปจฺจยุปฺปนฺนโตปิ วิญฺญาตพฺพ วินิจฺฉโยติฯ

อนนฺตรปจฺจยนิเทฺทสวณฺณนาฯ

๕. สมนนฺตรปจฺจยนิเทฺทสวณฺณนา

๕. สมนนฺตรปจฺจยนิเทฺทโสปิ อิมินา สมานคติโกวฯ อิเม ปน เทฺว ปจฺจยา มหาวิตฺถารา, ตสฺมา สพฺพจิตฺตุปฺปตฺติวเสน เตสํ อุปปริกฺขิตฺวา วิตฺถาโร คเหตพฺโพติฯ

สมนนฺตรปจฺจยนิเทฺทสวณฺณนาฯ

๖. สหชาตปจฺจยนิเทฺทสวณฺณนา

๖. สหชาตปจฺจยนิเทฺทเส **อญฺญมญฺญ**นฺติ อโญฺญ อญฺญสฺสฯ อิมินา เอเตสํ ธมฺมานํ เอกกฺขเณ ปจฺจยภาวเญฺจว ปจฺจยุปฺปนฺนภาวญฺจ ทีเปติฯ **โอกฺกนฺติกฺขเณ**ติ ปญฺจโวการภเว ปฏิสนฺธิกฺขเณฯ ตสฺมิญฺหิ ขเณ นามรูปํ โอกฺกนฺตํ วิย ปกฺขนฺทนฺตํ วิย ปรโลกโต อิมํ โลกํ อาคนฺตฺวา ปวิสนฺตํ วิย อุปฺปชฺชติ, ตสฺมา โส ขโณ ''โอกฺกนฺติกฺขโณ''ติ วุจฺจติฯ เอตฺถ จ **รูป**นฺติ หทยวตฺถุมตฺตเมว อธิเปฺปตํฯ ตญฺหิ นามสฺส, นามญฺจ ตสฺส อญฺญมญฺญํ สหชาตปจฺจยภูฏฺฐํ ผรติฯ **จิตฺตเจตสิกา**ติ ปวตฺติยํ จตฺตาโร ขนฺธาฯ **สหชาตปจฺจเยนา**ติ เอตฺถ จิตฺตสมุฏฺฐานรูปา จิตฺตเจตสิกานํ ปจฺจยภูฏฺฐํ น ผรนฺติ, ตสฺมา ''อญฺญมญฺญ''นฺติ น วุตฺตํฯ ตถา อุปาทารูปา ภูตานํฯ **รูปิโน ธมฺมา อรูปีนํ ธมฺมาน**นฺติ หทยวตฺถุ จตุนฺนํ ขนฺธานํฯ **กิญฺจิ กาเล**ติ กิสฺมิญฺจิ กาเลฯ **สหชาตปจฺจเยนา**ติ ปฏิสนฺธึ สนฺธาย วุตฺตํฯ **น สหชาตปจฺจเยนา**ติ ปวตฺตึ สนฺธาย วุตฺตํฯ

อยํ ปน 'จตฺตาโร ขนฺธา อรูปิโน อญฺญมญฺญํ สหชาตปจฺจเยน ปจฺจโย'ติ เอวํ ฉหิ โกฏฺฐาเสหิ ฐิโตฯ ตตฺถ ตโย โกฏฺฐาสา อญฺญมญฺญวเสน วุตฺตา, ตโย น อญฺญมญฺญวเสนฯ ตตฺถ ปฐมโกฏฺฐาเส อรูปเมว ปจฺจโย เจว ปจฺจยุปฺปนฺนญฺจ, ทุติเย รูปเมว, ตติเย นามรูปํ, จตุเตฺถ ปจฺจโย อรูปํ, ปจฺจยุปฺปนฺนํ รูปํ; ปญฺจเม ปจฺจโยปิ ปจฺจยุปฺปนฺนมฺปิ รูปเมว; ฉเฏฺฐ ปจฺจโย รูปํ, ปจฺจยุปฺปนฺนํ อรูปนฺติ อยํ ตาเวตฺถ ปาฬิวณฺณนาฯ

อยํ ปน สหชาตปจฺจโย ชาติวเสน กุสโล อกุสโล วิปาโก กิริยํ รูปนฺติ ปญฺจธา ภิชฺชติฯ ตตฺถ กุสโล ภูมิโต จตุพฺพิโธ โหติ, อกุสโล เอกวิโธว วิปาโก จตุพฺพิโธ, กิริยสงฺขาโต ติวิโธ, รูปํ เอกวิธํ กามาวจรเมวาติ เอวํ ตาเวตฺถ นานปฺปการเภทโต วิญฺญาตพฺพ วินิจฺฉโยฯ

เอวํ ภินฺนํ ปเนตฺถ จตุภูมกมฺปิ กุสลํ ปญฺจโวการภเว อตฺตนา สมฺปยุตฺตธมฺมานเญฺจว จิตฺตสมุฏฺฐานรูปสฺส จ สหชาตปจฺจโย โหติ, ตถา อกุสลํฯ ยํ ปเนตฺถ อรูเป อุปฺปชฺชติ, ตํ อรูปธมฺมานํเยว สหชาตปจฺจโย โหติฯ

กามาวจรรูปาวจรวิปากํ จิตฺตสมุฏฺฐานรูปสฺส เจว สมฺปยุตฺตธมฺมานญฺจ สหชาตปจฺจโย โหติฯ ยํ ปเนตฺถ รูปํ น สมุฏฺฐาเปติ, ตํ สมฺปยุตฺตธมฺมานเญฺญวฯ ยํ ปฏิสนฺธิยํ อุปฺปชฺชติ, ตํ กฏตฺตารูปานญฺจาปิ สหชาตปจฺจโย โหติฯ อรูปาวจรวิปากํ สมฺปยุตฺตธมฺมานเญฺญวฯ โลกุตฺตรวิปากํ ปญฺจโวกาเร สมฺปยุตฺตธมฺมานเญฺจว จิตฺตสมุฏฺฐานรูปานญฺจ, จตุโวกาเร อรูปานเญฺญวฯ กามาวจรอรูปาวจรกิริยา ปญฺจโวกาเร สมฺปยุตฺตกานเญฺจว จิตฺตสมุฏฺฐานรูปานญฺจ สหชาตปจฺจโย โหติ, จตุโวกาเร อรูปานเญฺญวฯ รูปาวจรกิริยา สมฺปยุตฺตธมฺมานเญฺจว จิตฺตสมุฏฺฐานรูปานญฺจ เอกเนฺตน สหชาตปจฺจโย โหติฯ

จตุสมุฏฺฐานิกสฺส รูปสฺส กมฺมสมุฏฺฐานรูเป เอกํ มหาภูตํ ติณฺณํ, ตีณิ เอกสฺส, เทฺว ทฺวินฺนํ มหาภูตานํ, มหาภูตา อุปาทารูปสฺส สหชาตปจฺจเยน ปจฺจโยฯ กามาวจรรูปาวจรปฏิสนฺธิกฺขเณ วตฺถุรูปํ วิปากกฺขนฺธานํ สหชาตปจฺจเยน ปจฺจโยฯ อุตุจิตฺตาหารสมุฏฺฐาเนสุ ปน มหาภูตานิ อญฺญมญฺญเญฺจว อุปาทารูปสฺส จ สหชาตปจฺจเยน ปจฺจโยติ เอวเมตฺถ ปจฺจยุปฺปนฺนโตปิ วิญฺญาตโพฺพ วินิจฺฉโยติฯ

สหชาตปจฺจยนิเทฺทสวณฺณนาฯ

๗. อญฺญมญฺญปจฺจยนิเทฺทสวณฺณนา

๗. อญฺญมญฺญปจฺจยนิเทฺทเส สหชาตปจฺจยนิเทฺทสสฺส ปุริมานํ ติณฺณํ โกฏฺฐาสานํ วเสน ปาฬิ อาคตาฯ ตสฺสา ตตฺถ วุตฺตสทิสาว วณฺณนาติ ปุน น คหิตาฯ อยมฺปิ จ อญฺญมญฺญปจฺจโย ชาติวเสน กุสโล อกุสโล วิปาโก กิริยํ รูปนฺติ ปญฺจธา ภิโนฺนฯ ตตฺถ กุสโล ภูมิโต จตุพฺพิโธฯ สพฺพํ ปุริมสทิสเมวาติ เอวเมตฺถ นานปฺปการเภทโต วิญฺญาตโพฺพ วินิจฺฉโยฯ

เอวํ ภินฺนํ ปเนตฺถ สพฺพมฺปิ จตุภูมกํ กุสลํ อตฺตนา สมฺปยุตฺตธมฺมานํ อญฺญมญฺญปจฺจเยน ปจฺจโยฯ ตถา อกุสลํฯ วิปาเก ปน กามาวจรรูปาวจรวิปากํ ปฏิสนฺธิยํ วตฺถุรูปสฺส, ปวเตฺต สมฺปยุตฺตธมฺมานเญฺญวฯ อรูปาวจรโลกุตฺตรวิปากํ อตฺตนา สมฺปยุตฺตธมฺมานเญฺญว อญฺญมญฺญปจฺจเยน ปจฺจโยฯ สพฺพมฺปิ กิริยํ สมฺปยุตฺตธมฺมานเญฺญว อญฺญมญฺญปจฺจเยน ปจฺจโยฯ จตุสมุฏฺฐานิกรูปสฺส กมฺมสมุฏฺฐาเน เอกํ มหาภูตํ ติณฺณํ, ตีณิ เอกสฺส, เทฺว ทฺวินฺนํ มหาภูตานํ อญฺญมญฺญปจฺจเยน ปจฺจโยฯ กามาวจรรูปาวจรปฏิสนฺธิยํ วตฺถุรูปํ วิปากกฺขนฺธานํ อญฺญมญฺญปจฺจเยน ปจฺจโยฯ อุตุจิตฺตาหารสมุฏฺฐาเนสุ มหาภูตาเนว มหาภูตานํ อญฺญมญฺญปจฺจเยน ปจฺจโยติ เอวเมตฺถ ปจฺจยุปฺปนฺนโตปิ วิญฺญาตโพฺพ วินิจฺฉโยติฯ

อญฺญมญฺญปจฺจยนิเทฺทสวณฺณนาฯ

๘. นิสฺสยปจฺจยนิเทฺทสวณฺณนา

๘. นิสฺสยปจฺจยนิเทฺทเส สหชาตปจฺจยนิเทฺทสสฺส ปุริมานํ ปญฺจนฺนํ โกฏฺฐาสานํ วเสน สหชาตนิสฺสยนยํ ทเสฺสตฺวา ปุน ฉเฏฺฐน โกฏฺฐาเสน ปุเรชาตนิสฺสยนยํ ทเสฺสตุํ **จกฺขายตนํ จกฺขุวิญฺญาณธาตุยา**ติอาทิ อารทฺธํฯ ตตฺถ **ยํ รูปํ นิสฺสายา**ติ วตฺถุรูปํ สนฺธาย วุตฺตํฯ ตญฺหิ

นิสฺสาย ติวิธา มโนธาตุ, ฐเปตฺวา อรูปวิปากํ ทฺวาสตฺตติวิธา มโนวิญฺญาณธาตูติ อิมานิ ปญฺจสตฺตติ จิตฺตานิ วตฺตนฺตีติ อยํ ตาเวตฺถ ปาฬิวณฺณนาฯ อยมฺปิ นิสฺสยปจฺจโย ชาติวเสน กุสลาทิเภทโต ปญฺจธาว ภิชฺชติฯ ตตฺถ กุสโล ภูมิโต จตุพฺพิโธว อกุสโล เอกวิโธ วิปาโก จตุพฺพิโธ, กิริยสงฺขาโต ติวิโธ, รูปํ เอกวิธเมวาติ เอวเมตฺถ นานปฺปการเภทโต วิญฺญาตพฺโพ วินิจฺฉโยฯ

เอวํ ภิเนฺน ปเนตฺถ จตุภูมกมฺปิ กุสลํ ปญฺจโวกาเร สมฺปยุตฺตกฺขนฺธานเญฺจว จิตฺตสมุฏฺฐานรูปสฺส จ นิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย โหติฯ ตถา อกุสลํ ฯ ยํ ปเนตฺถ อารุเปฺป อุปฺปชฺชติ, ตํ อรูปธมฺมานเญฺญว นิสฺสยปจฺจโย โหติฯ กามาวจรรูปาวจรวิปากํ ปวเตฺต สมฺปยุตฺตธมฺมานเญฺจว จิตฺตสมุฏฺฐานรูปสฺส จ, ปฏิสนฺธิยํ กฏตฺตารูปสฺสาปิ นิสฺสยปจฺจโย โหติฯ อรูปาวจรวิปากํ สมฺปยุตฺตกฺขนฺธานํเยว โหติฯ โลกุตฺตรวิปากํ ปญฺจโวกาเร; สมฺปยุตฺตกานเญฺจว จิตฺตสมุฏฺฐานรูปสฺส จ, จตุโวกาเร อรูปเสฺสว นิสฺสยปจฺจโย โหติฯ กามาวจรอรูปาวจรกิริยา ปญฺจโวกาเร สมฺปยุตฺตกานเญฺจว จิตฺตสมุฏฺฐานรูปสฺส จ นิสฺสยปจฺจโย โหติ, จตุโวกาเร อรูปานเญฺญวฯ รูปาวจรกิริยา สมฺปยุตฺตกานเญฺจว จิตฺตสมุฏฺฐานรูปสฺส จ เอกเนฺตน นิสฺสยปจฺจโย โหติฯ

จตุสมุฏฺฐานิกรูปสฺส จ กมฺมสมุฏฺฐานรูเป เอกํ มหาภูตํ ติณฺณํ, ตีณิ เอกสฺส, เทฺว ทฺวินฺนํ มหาภูตานํ, มหาภูตา อุปาทารูปานํ, วตฺถุรูปํ ปญฺจโวการภเว จตุภูมกกุสลสฺส, อกุสลสฺส, ฐเปตฺวา อารุปฺปวิปากเญฺจว เทฺว ปญฺจวิญฺญาณานิ จ เสสเตภูมกวิปากสฺส, เตภูมกกิริยสฺสาติ อิเมสํ จตุนฺนํ ธมฺมราสีนํ นิสฺสยปจฺจโย โหติฯ จกฺขายตนาทีนิ ปญฺจ สสมฺปยุตฺตานํ จกฺขุวิญฺญาณาทีนํ นิสฺสยปจฺจโย โหติฯ อุตุจิตฺตาหารสมุฏฺฐาเนสุ ปน มหาภูตา มหาภูตานเญฺจว อุปาทารูปสฺส จ นิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโยติ เอวเมตฺถ ปจฺจยุปฺปนฺนโตปิ วิญฺญาตพฺโพ วินิจฺฉโยติฯ

นิสฺสยปจฺจยนิเทฺทสวณฺณนาฯ

๙. อุปนิสฺสยปจฺจยนิเทฺทสวณฺณนา

๙. อุปนิสฺสยปจฺจยนิเทฺทเส **ปุริมา ปุริมา**ติ อนนฺตรูปนิสฺสเย สมนนฺตราตีตา ลพฺภนฺติ, อารมฺมณูปนิสฺสยปกตูปนิสฺสเยสุ นานาวีถิวเสน ปุริมตราฯ เต ตโยปิ ราสโย กุสลวเสน กุสลปเท ลพฺภนฺติ, กุสเลน ปน อกุสเล สมนนฺตราตีตา น ลพฺภนฺติฯ เตเนว วุตฺตํ – ‘‘อกุสลานํ ธมฺมานํ เกสญฺจิ อุปนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย’’ติ ฯ อิทญฺหิ – ‘‘กุสโล ธโมฺม อกุสลสฺส ธมฺมสฺส อุปนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย; อารมฺมณูปนิสฺสโย ปกตูปนิสฺสโยฯ อารมฺมณูปนิสฺสโย – ทานํ ทตฺวา สีลํ สมาทิยิตฺวา อุโปสถกมฺมํ กตฺวา ตํ ครุํ กตฺวา อสฺสาเทติ อภินนฺทติ, ตํ ครุํ กตฺวา ราโค อุปฺปชฺชติ, ทิฏฺฐิ อุปฺปชฺชติ, ปุเพฺพ สุจิณฺณานิ ครุํ กตฺวา อสฺสาเทติ อภินนฺทติ, ตํ ครุํ กตฺวา ราโค อุปฺปชฺชติ, ทิฏฺฐิ อุปฺปชฺชติฯ ฌานา วุฏฺฐหิตฺวา ฌานํ ครุํ กตฺวา อสฺสาเทติ อภินนฺทติ, ตํ ครุํ กตฺวา ราโค อุปฺปชฺชติ ทิฏฺฐิ อุปฺปชฺชติฯ ปกตูปนิสฺสโย – สทฺธํ อุปนิสฺสาย มานํ ชเปฺปติ, ทิฏฺฐึ คณฺหาติฯ สีลํ สุตํ จาคํ ปญฺญํ อุปนิสฺสาย มานํ ชเปฺปติ, ทิฏฺฐึ คณฺหาติฯ สทฺธา สีลํ สุตํ จาโค ปญฺญา ราคสฺส โทสสฺส โมหสฺส มานสฺส ทิฏฺฐิยา ปตฺถนาย อุปนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย’’ติ อิมํ นยํ สนฺธาย วุตฺตํฯ กุสเลน อพฺยากเต ตโยปิ ลพฺภนฺติ, ตถา อกุสเลน อกุสเลฯ

อกุสเลน ปน กุสเล สมนนฺตราตีตา น ลพฺภนฺติฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘กุสลานํ ธมฺมานํ เกสญฺจิ อุปนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย’’ติฯ อิทมฺปิ หิ – ‘‘อกุสโล ธโมฺม กุสลสฺส ธมฺมสฺส อุปนิสฺสยปจฺจ

เยน ปจฺจโยฯ ปกตูปนิสฺสโย – ราคํ อุปนิสฺสาย ทานํ เทติ, สีลํ สมาทิยติ, อุโปสถกมฺมํ กโรติ, ฌานํ อุปฺปาเทติ วิปสฺสนํ อุปฺปาเทติ, มคฺคํ อุปฺปาเทติ, อภิญฺญํ อุปฺปาเทติ, สมาปตฺตึ อุปฺปาเทติ; โทสํ โมหํ มานํ ทิฏฺฐึ ปตฺถนํ อุปนิสฺสาย ทานํ เทติ…เป…. สมาปตฺตึ อุปฺปาเทติฯ ราโค โทโส โมโห มาโน ทิฏฺฐิ ปตฺถนา สทฺธาย สีลสฺส สุตสฺส จาคสฺส ปญฺญาย อุปนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโยฯ ปาณํ หนฺตฺวา ตสฺส ปฏิฆาตตฺถาย ทานํ เทตี’’ติอาทินา นเยน ปญฺหาวาเร อาคตํ ปกตูปนิสฺสยเมว สนฺธาย วุตฺตํฯ อกุสลํ ปน กุสลสฺส อารมฺมณูปนิสฺสโย น โหติฯ กสฺมา? ตํ ครุํ กตฺวา ตสฺส อปฺปวตฺตนโตติ ยถา อนนฺตรูปนิสฺสโย, เอวํ อารมฺมณูปนิสฺสโย เปตฺถ น ลพฺภตีติ เวทิตโพฺพฯ อกุสเลน อพฺยากตปเท อารมฺมณูปนิสฺสโยว น ลพฺภติฯ น หิ อพฺยากตา ธมฺมา อกุสลํ ครุํ กโรนฺติ ฯ ยสฺมา ปน อนนฺตรตา ลพฺภติ, ตสฺมา เอตฺถ ‘‘เกสญฺจี’’ติ น วุตฺตํฯ อพฺยากเตน ปน อพฺยากเต กุสเล อกุสเลติ ตีสุ นเยสุ ตโยปิ อุปนิสฺสยา ลพฺภเนฺตวฯ **ปุคฺคโลปิ เสนาสนมฺปี**ติ อิทํ ทฺวยํ ปกตูปนิสฺสยวเสน วุตฺตํฯ อิทญฺหิ ทฺวยํ กุสลากุสลปวตฺติยา พลวปจฺจโย โหติฯ ปจฺจยภาโว จสฺส ปเนตฺถ ปริยายวเสน เวทิตโพฺพติ อยํ ตาเวตฺถ ปาฬิวณฺณนาฯ

อยํ ปน อุปนิสฺสยปจฺจโย นาม สทฺธึ เอกจฺจาย ปญฺญตฺติยา สเพฺพปิ จตุภูมกธมฺมาฯ วิภาคโต ปน อารมฺมณูปนิสฺสยาทิวเสน ติวิโธ โหติฯ ตตฺถ อารมฺมณูปนิสฺสโย อารมฺมณาธิปตินา นินฺนานากรโณติ เหฏฺฐา วุตฺตนเยเนว นานปฺปการเภทโต คเหตโพฺพฯ อนนฺตรูปนิสฺสโย อนนฺตรปจฺจเยน นินฺนานากรโณ, โสปิ เหฏฺฐา วุตฺตนเยเนว นานปฺปการเภทโต เวทิตโพฺพฯ ปจฺจยุปฺปนฺนโตปิ เนสํ ตตฺถ วุตฺตนเยเนว วินิจฺฉโย เวทิตโพฺพฯ ปกตูปนิสฺสโย ปน ชาติวเสน กุสลากุสลวิปากกิริยรูปเภทโต ปญฺจวิโธ โหติ, กุสลาทีนํ ปน ภูมิเภทโต อเนกวิโธติ เอวํ ตาเวตฺถ นานปฺปการเภทโต วิญฺญาตโพฺพ วินิจฺฉโยฯ

เอวํ ภินฺนฺ ปเนตฺถ เตภูมกกุสโล จตุภูมกสฺสาปิ กุสลสฺส อกุสลสฺส วิปากกิริยสฺสาติ จตุนฺนํ ราสีนํ ปกตูปนิสฺสโย โหติฯ โลกุตฺตโร อกุสลเสฺสว น โหติฯ อมฺหากํ อาจริเยน ‘‘โลกุตฺตรธโมฺม นิพฺพตฺติโต’’ติ อิมินา ปน นเยน อเญฺญสํ อกุสลสฺสาปิ โหติฯ ยสฺส วา อุปฺปชฺชิสฺสติ, ตสฺสาปิ อนุตฺตเรสุ วิโมเกฺขสุ ปิหํ อุปฏฺฐาปยโต อิมินา นเยน โหติเยวฯ อกุสโล สเพฺพสมฺปิ จตุภูมกานํ ขนฺธานํ ปกตูปนิสฺสโย โหติ, ตถา เตภูมกวิปาโกฯ โลกุตฺตรวิปาเก เหฏฺฐิมานิ ตีณิ ผลานิ อกุสลเสฺสว น โหนฺติ, อุปริฏฺฐิมํ กุสลสฺสาปิฯ ปุริมนเยน ปน อเญฺญสํ วา ยสฺส วา อุปฺปชฺชิสฺสติ, ตสฺส สนฺตาเน สโพฺพปิ โลกุตฺตรวิปาโก สเพฺพสํ กุสลาทีนํ อรูปกฺขนฺธานํ ปกตูปนิสฺสโย โหติฯ กิริยสงฺขาโตปิ ปกตูปนิสฺสโย จตุภูมกานํ อกุสลาทิขนฺธานํ โหติเยว, ตถา รูปสงฺขาโตฯ สยํ ปน รูปํ อิมสฺมึ ปฏฺฐานมหาปกรเณ อาคตนเยน อุปนิสฺสยปจฺจยํ น ลภติ, สุตฺตนฺติกปริยาเยน ปน ลภตีติ วตฺตุํ วฏฺฏติฯ เอวเมตฺถ ปจฺจยุปฺปนฺนโตปิ วิญฺญาตโพฺพ วินิจฺฉโยติฯ

อุปนิสฺสยปจฺจยนิเทฺทสวณฺณนาฯ

๑๐. ปุเรชาตปจฺจยนิเทฺทสวณฺณนา

๑๐. ปุเรชาตปจฺจยนิเทฺทเส **ปุเรชาตปจฺจเยน ปจฺจโย**ติ เอตฺถ ปุเรชาตํ นาม ยสฺส ปจฺจโย โหติ, ตโต ปุริมตรํ ชาตํ ชาติกฺขณํ อติกฺกมิตฺวา ฐิติกฺขณปฺปตฺตํฯ **จกฺขายตน**นฺติ อาทิ วตฺถุปุเรชาตวเสน วุตฺตํฯ **รูปายตน**นฺติอาทิ อารมฺมณปุเรชาตวเสนฯ **กิญฺจิกาเล ปุเรชาตปจฺจเยนา**ติ ปวตฺตึ สนฺธาย วุตฺตํฯ **กิญฺจิกาเล น ปุเรชาตปจฺจเยนา**ติ ปฏิสนฺธึ สนฺธาย วุตฺตํฯ เอวํ สพฺพถาปิ ปญฺจทฺวาเร วตฺถารมฺมณวเสน, มโนทฺวาเร วตฺถุวเสเนวายํ

ปาฬิ อาคตา, ปญฺหาวาเร ปน ‘‘อารมฺมณปุเรชาตํ – เสกฺขา วา ปุถุชฺชนา วา จกฺขุํ อนิจฺจโต ทุกฺขโต อนตฺตโต วิปสฺสนฺตี’’ติ อาคตตฺตา มโนทฺวาเรปิ อารมฺมณปุเรชาตํ ลพฺภเตวฯ อิธ ปน สาวเสสวเสน เทสนา กตาติ อยํ ตาเวตฺถ ปาฬิวณฺณนาฯ

อยํ ปน ปุเรชาตปจฺจโย สุทฺธรูปเมว โหติฯ ตญฺจ โข อุปฺปาทกฺขณํ อติกฺกมิตฺวา ฐิติปฺปตฺตํ อฎฺฐารสวิธํ รูปรูปเมวฯ ตํ สพฺพมฺปิ วตฺถุปุเรชาตํ อารมฺมณปุเรชาตนฺติ ทฺวิธา ฐิตํฯ ตตฺถ จกฺขายตนํ…เป.… กายายตนํ วตฺถุรูปนฺติ อิทํ วตฺถุปุเรชาตํ นามฯ เสสํ อิมาย ปาฬิยา อาคตญฺจ อนาคตญฺจ วโณฺณ สโทฺท คโนฺธ รโส จตโสฺส ธาตุโย ตีณิ อินฺทฺริยานิ กพฬีกาโร อาหาโรติ ทฺวาทสวิธํ รูปํ อารมฺมณปุเรชาตปจฺจโย นามาติ เอวเมตฺถ นานปฺปการเภทโต วิญฺญาตโพฺพ วินิจฺฉโยฯ

เอวํ ภิเนฺน ปเนตฺถ จกฺขายตนํ ทฺวินฺนํ จกฺขุวิญฺญาณานํ ปุเรชาตปจฺจเยน ปจฺจโย, ตถา อิตรานิ จตฺตาริ โสตวิญฺญาณาทีนํฯ วตฺถุรูปํ ปน ฐเปตฺวา ทฺวิปญฺจวิญฺญาณานิ จตฺตาโร จ อารุปฺปวิปาเก เสสานํ สเพฺพสมฺปิ จตุภูมกานํ กุสลากุสลาพฺยากตานํ จิตฺตเจตสิกานํ ปุเรชาตปจฺจโย โหติฯ รูปาทีนิ ปน ปญฺจารมฺมณานิ ทฺวิปญฺจวิญฺญาณานเญฺจว มโนธาตูนญฺจ เอกเนฺตเนว ปุเรชาตปจฺจยา โหนฺติฯ อฎฺฐารสวิธมฺปิ ปเนตํ รูปรูปํ กามาวจรกุสลสฺส รูปาวจรโต อภิญฺญากุสลสฺส อกุสลสฺส ตทารมฺมณภาวิโน กามาวจรวิปากสฺส กามาวจรกิริยสฺส รูปาวจรโต อภิญฺญากิริยสฺสาติ อิเมสํ ฉนฺนํ ราสีนํ ปุเรชาตปจฺจโย โหตีติ เอวเมตฺถ ปจฺจยุปฺปนฺนโตปิ วิญฺญาตโพฺพ วินิจฺฉโยติฯ

ปุเรชาตปจฺจยนิเทฺทสวณฺณนาฯ

๑๑. ปจฺฉาชาตปจฺจยนิเทฺทสวณฺณนา

๑๑. ปจฺฉาชาตปจฺจยนิเทฺทเส **ปจฺฉาชาตา**ติ ยสฺส กายสฺส ปจฺจยา โหนฺติ, ตสฺมิํ อุปฺปชฺชิตฺวา ฐิเต ชาตาฯ **ปุเรชาตสฺสา**ติ เตสํ อุปฺปาทโต ปฐมตรํ ชาตสฺส ชาติกฺขณํ อติกฺกมิตฺวา ฐิติปฺปตฺตสฺสฯ **อิมสฺส กายสฺสา**ติ อิมสฺส จตุสมุฎฺฐานิกติสมุฎฺฐานิกภูตอุปาทารูปสงฺขาตสฺส กายสฺสฯ เอตฺถ จ ติสมุฎฺฐานิกกาโยติ อาหารสมุฎฺฐานสฺส อภาวโต พฺรหฺมปาริสชฺชาทีนํ กาโย เวทิตโพฺพฯ อยเมตฺถ ปาฬิวณฺณนาฯ อยํ ปน ปจฺฉาชาตปจฺจโย นาม สเงฺขปโต ฐเปตฺวา อารุปฺปวิปาเก อวเสสา จตุภูมกา อรูปกฺขนฺธาฯ โส ชาติวเสน กุสลากุสลวิปากกิริยเภเทน จตุธา ภิชฺชตีติ เอวเมตฺถ นานปฺปการเภทโต วิญฺญาตโพฺพ วินิจฺฉโยฯ

เอวํ ภิเนฺน ปเนตฺถ ปญฺจโวการภเว อุปฺปนฺนํ จตุภูมกกุสลญฺจ อกุสลญฺจ อุปฺปาทกฺขณํ อติกฺกมิตฺวา ฐิติปฺปตฺตสฺส จตุสมุฎฺฐานิกติสมุฎฺฐานิกรูปกายสฺส ปจฺฉาชาตปจฺจโย โหติฯ วิปาเกปิ ฐเปตฺวา ปฎิสนฺธิวิปากํ อวเสโส กามาวจรรูปาวจรวิปาโก ตเสฺสว เอกเนฺตน ปจฺฉาชาตปจฺจโย โหติฯ โลกุตฺตโรปิ ปญฺจโวกาเร อุปฺปนฺนวิปาโก ตเสฺสว ปจฺฉาชาตปจฺจโย โหติฯ เตภูมกกิริยาปิ ปญฺจโวกาเร อุปฺปนฺนาว วุตฺตปฺปการสฺส กายสฺส ปจฺฉาชาตปจฺจโย โหตีติ เอวเมตฺถ ปจฺจยุปฺปนฺนโตปิ วิญฺญาตโพฺพ วินิจฺฉโยติฯ

ปจฺฉาชาตปจฺจยนิเทฺทสวณฺณนาฯ

๑๒. อาเสวนปจฺจยนิเทฺทสวณฺณนา

๑๒. อาเสวนปจฺจยนิเทฺทเส **ปุริมา ปุริมา**ติ สพฺพนเยสุ สมนนฺตราตีตาว ทฏฺฐพฺพาฯ กสฺมา ปเนตฺถ อนนฺตรปจฺจเย วิย ''ปุริมา ปุริมา กุสลา ธมฺมา ปจฺฉิมานํ ปจฺฉิมานํ อพฺยากตานํ ธมฺมาน''นฺติอาทินา นเยน ภินฺนชาติเกหิ สทฺธึ นิเทฺทโส น กโตติ? อตฺตโน คตึ คาหาเปตุํ อสมตฺถตายฯ ภินฺนชาติกา หิ ภินฺนชาติกานํ อรูปธมฺมานํ อาเสวนคุเณน ปคุณพลวภาวํ สาธยมานา อตฺตโน กุสลาทิภาวสงฺขาตํ คตึ คาหาเปตุํ น สโกฺกนฺติฯ ตสฺมา เตหิ สทฺธึ นิเทฺทสํ อกตฺวา เย เยสํ วาสนาสงฺขาเตน อาเสวเนน ปคุณตรพลวตรภาววิสิฏฺฐํ อตฺตโน กุสลาทิภาวสงฺขาตํ คตึ คาหาเปตุํ สโกฺกนฺติ, เตสํ เตหิ สมานชาติเกเหว สทฺธึ นิเทฺทโส กโตติ เวทิตโพฺพฯ อถ วิปากาพฺยากตํ กสฺมา น คหิตนฺติ? อาเสวนาภาเวนฯ วิปากญฺหิ กมฺมวเสน วิปากภาวปฺปตฺตํ กมฺมปริณามิตํ หุตฺวา วตฺตติ นิรุสฺสาหํ ทุพฺพลนฺติ ตํ อาเสวนคุเณน อตฺตโน สภาวํ คาหาเปตฺวา ปริภาเวตฺวา เนว อญฺญํ วิปากํ อุปฺปาเทตุํ สโกฺกติ, น ปุริมวิปากานุภาวํ คเหตฺวา อุปฺปชฺชิตุนฺติฯ กมฺมเวคกฺขิตฺตํ ปน ปติตํ วิย หุตฺวา อุปฺปชฺชตีติ สพฺพถาปิ วิปาเก อาเสวนํ นตฺถีติ อาเสวนาภาเวน วิปากํ น คหิตํฯ กุสลากุสลกิริยานนฺตรํ อุปฺปชฺชมานมฺปิ เจตํ กมฺมปฏิพทฺธวุตฺติตาย อาเสวนคุณํ น คณฺหาตีติ กุสลาทโยปิสฺส อาเสวนปจฺจยา น โหนฺติฯ อปิจ นานาชาติกตฺตาเปเต น โหนฺติเยวฯ ภูมิโต ปน อารมฺมณโต วา นานาชาติกตฺตํ นาม นตฺถิฯ ตสฺมา กามาวจรกุสลกิริยามหคฺคตกุสลกิริยานมฺปิ, สงฺขารารมฺมณญฺจ อนุโลมกุสลํ นิพฺพานารมฺมณสฺส โคตฺรภุกุสลสฺส อาเสวนปจฺจโย โหติเยวาติ อยํ ตาเวตฺถ ปาฬิวณฺณนาฯ อยํ ปน อาเสวนปจฺจโย ชาติโต ตาว กุสโล อกุสโล กิริยาพฺยากโตติ ติธา ฐิโตฯ ตตฺถ กุสโล ภูมิโต กามาวจโร รูปาวจโร อรูปาวจโรติ ติวิโธ โหติ, อกุสโล กามาวจโรว กิริยาพฺยากโต กามาวจโร รูปาวจโร อรูปาวจโรติ ติวิโธว, โลกุตฺตโร อาเสวนปจฺจโย นาม นตฺถีติ เอวเมตฺถ นานปฺปการเภทโต วิญฺญาตโพฺพ วินิจฺฉโยฯ

เอวํ ภิเนฺน ปเนตฺถ กามาวจรกุสลํ อตฺตโน อนนฺตรสฺส กามาวจรกุสลเสฺสวฯ ยํ ปเนตฺถ ญาณสมฺปยุตฺตํ, ตํ อตฺตนา สทิสเวทนสฺส รูปาวจรกุสลสฺส อรูปาวจรกุสลสฺส โลกุตฺตรกุสลสฺสาติ อิเมสํ ราสีนํ อาเสวนปจฺจโย โหติฯ รูปาวจรกุสลํ ปน รูปาวจรกุสลเสฺสวฯ อรูปาวจรกุสลํ อรูปาวจรกุสลเสฺสวฯ อกุสลํ ปน อกุสลเสฺสว อาเสวนปจฺจโย โหติฯ กิริยโต ปน กามาวจรกิริยสงฺขาโต ตาว กามาวจรกิริยเสฺสวฯ โย ปเนตฺถ ญาณสมฺปยุโตฺต, โส อตฺตนา สทิสเวทนสฺส รูปาวจรกิริยสฺส อรูปาวจรกิริยสฺสาติ อิเมสํ ราสีนํ อาเสวนปจฺจโย โหติฯ รูปาวจรกิริยสงฺขาโต ปน รูปาวจรกิริยเสฺสว, อรูปาวจรกิริยสงฺขาโต อรูปาวจรกิริยเสฺสว อาเสวนปจฺจโย โหติฯ วิปาโก ปน เอกธมฺมสฺสาปิ เอกธโมฺมปิ วา โกจิ วิปากสฺส อาเสวนปจฺจโย นตฺถีติ เอวเมตฺถ ปจฺจยุปฺปนฺนโตปิ วิญฺญาตโพฺพ วินิจฺฉโยติฯ

อาเสวนปจฺจยนิเทฺทสวณฺณนาฯ

๑๓. กมฺมปจฺจยนิเทฺทสวณฺณนา

๑๓. กมฺมปจฺจยนิเทฺทเส **กมฺม**นฺติ เจตนากมฺมเมวฯ **กฏตฺตา จ รูปาน**นฺติ กมฺมสฺส กฏตฺตา อุปฺปนฺนรูปานํฯ **กมฺมปจฺจเยนา**ติ อเนกานมฺปิ กปฺปโกฏีนํ มตฺถเก อตฺตโน ผลํ อุปฺปาเทตุํ สมเตฺถน นานากฺขณิกกมฺมปจฺจเยนาติ อโตฺถฯ กุสลากุสลญฺหิ กมฺมํ อตฺตโน ปวตฺติกฺขเณ ผลํ น เทติฯ ยทิ ทเทยฺย, ยํ มนุโสฺส เทวโลกูปคํ กุสลกมฺมํ กโรติ, ตสฺสานุภาเวน ตสฺมิํเยว ขเณ เทโว ภเวยฺยฯ ยสฺมิํ ปน ขเณ ตํ กตํ, ตโต อญฺญสฺมิํ ขเณ อวิชฺชมานมฺปิ เกวลํ กฏตฺตาเยว ทิเฏฺฐว ธเมฺม อุปปเชฺช วา อปเร วา ปริยาเย อวเสสปจฺจยสมาโยเค สติ ผลํ อุปฺปาเทติ นิรุทฺธาปิ ปุริมสิปฺปาทิกิริยา วิย กาลนฺตเร ปจฺฉิมสิปฺปาทิกิริยายฯ ตสฺมา นานากฺขณิ

กกมฺมปจฺจโยติ วุจฺจติฯ **เจตนา สมฺปยุตฺตกานํ ธมฺมาน**นฺติ ยา กาจิ เจตนา อตฺตนา สมฺปยุตฺตกานํ ธมฺมานํฯ **ตํสมุฏฺฐานาน**นฺติ อิมินา ปฏิสนฺธิกฺขเณ กฏตฺตารูปมฺปิ คณฺหาติฯ **กมฺมปจฺจเยนา**ติ อิทํ สหชาตเจตนํ สนฺธาย วุตฺตํฯ กุสลาทีสุ หิ ยา กาจิ สหชาตเจตนา เสสธมฺมานํ จิตฺตปโยคสงฺขาเตน กิริยาภาเวน อุปการิกา โหติฯ ตสฺมา สหชาตกมฺมปจฺจโยติ วุจฺจติฯ อยํ ตาเวตฺถ ปาฬิวณฺณนาฯ

อยํ ปน กมฺมปจฺจโย อตฺถโต จตุภูมิกเจตนามตฺตเมวฯ โส หิ ชาติเภทโต กุสโล อกุสโล วิปาโก กิริยาติ จตุธา ภิชฺชติฯ ตตฺถ กุสโล ภูมิโต กามาวจราทิวเสน จตุธา ภิชฺชติฯ อกุสโล เอกธาว วิปาโก จตุธา, กิริยา ติธาวาติ เอวเมตฺถ นานปฺปการเภทโต วิญฺญาตพฺโพ วินิจฺฉโยฯ

เอวํ ภินฺนํ ปเนตฺถ สหชาตา กามาวจรกุสลเจตนา ปญฺจโวกาเร อตฺตนา สมฺปยุตฺตธมฺมานเญฺจว จิตฺตสมุฏฺฐานรูปสฺส จ, จตุโวกาเร สมฺปยุตฺตกฺขนฺธานเญฺญว สหชาตกมฺมปจฺจโย โหติฯ อุปฺปชฺชิตฺวา นิรุทฺธา ปน อตฺตโน วิปากานํ ขนฺธานํ กฏตฺตา จ รูปานํ นานากฺขณิกกมฺมปจฺจเยน ปจฺจโย โหติฯ สา จ โข ปญฺจโวกาเรเยว, น อญฺญตฺถฯ สหชาตา รูปาวจรกุสลเจตนา อตฺตนา สมฺปยุตฺตธมฺมานเญฺจว จิตฺตสมุฏฺฐานรูปานญฺจ เอกเนฺตเนว สหชาตกมฺมปจฺจเยน ปจฺจโยฯ อุปฺปชฺชิตฺวา นิรุทฺธา ปน อตฺตโน วิปากานเญฺจว กฏตฺตารูปานญฺจ นานากฺขณิกกมฺมปจฺจเยน ปจฺจโยฯ อรูปาวจรา ปน โลกุตฺตรา จ สหชาตา กุสลเจตนา ปญฺจโวกาเร อตฺตนา สมฺปยุตฺตธมฺมานเญฺจว จิตฺตสมุฏฺฐานรูปานญฺจ, จตุโวกาเร สมฺปยุตฺตกฺขนฺธานเญฺญว สหชาตกมฺมปจฺจเยน ปจฺจโยฯ อุปฺปชฺชิตฺวา นิรุทฺธา ปเนสา ทุวิธาปิ อตฺตโน อตฺตโน วิปากกฺขนฺธานเญฺญว นานากฺขณิกกมฺมปจฺจเยน ปจฺจโยฯ สหชาตา อกุสลเจตนา ปญฺจโวกาเร อตฺตนา สมฺปยุตฺตกฺขนฺธานเญฺจว จิตฺตสมุฏฺฐานรูปานญฺจ จตุโวกาเร อรูปกฺขนฺธานเญฺญว สหชาตกมฺมปจฺจเยน ปจฺจโยฯ อุปฺปชฺชิตฺวา นิรุทฺธา ปน วิปากกฺขนฺธานเญฺจว กฏตฺตารูปานญฺจ นานากฺขณิกกมฺมปจฺจเยน ปจฺจโยฯ

กามาวจรรูปาวจรโต วิปากเจตนา อตฺตนา สมฺปยุตฺตธมฺมานํ ปวเตฺต จิตฺตสมุฏฺฐานรูปานํ, ปฏิสนฺธิยํ กฏตฺตารูปานญฺจ สหชาตกมฺมปจฺจเยน ปจฺจโยฯ อรูปาวจรวิปากเจตนา อตฺตนา สมฺปยุตฺตธมฺมานเญฺญว สหชาตกมฺมปจฺจเยน ปจฺจโยฯ โลกุตฺตรวิปากเจตนา ปญฺจโวกาเร อตฺตนา สมฺปยุตฺตธมฺมานเญฺจว จิตฺตสมุฏฺฐานรูปสฺส จ, จตุโวกาเร อรูปเสฺสว สหชาตกมฺมปจฺจเยน ปจฺจโยฯ เตภูมิกา กิริยเจตนา ปญฺจโวกาเร สมฺปยุตฺตธมฺมานเญฺจว จิตฺตสมุฏฺฐานรูปสฺส จ สหชาตกมฺมปจฺจเยน ปจฺจโยฯ ยา ปเนตฺถ อารุเปฺป อุปฺปชฺชติ, สา อรูปธมฺมานเญฺญว สหชาตกมฺมปจฺจเยน ปจฺจโยติ เอวเมตฺถ ปจฺจยุปฺปนฺนโตปิ วิญฺญาตพฺโพ วินิจฺฉโยติฯ

กมฺมปจฺจยนิเทฺทสวณฺณนาฯ

๑๔. วิปากปจฺจยนิเทฺทสวณฺณนา

๑๔. วิปากปจฺจยนิเทฺทเส **วิปากา จตฺตาโร ขนฺธา**ติ ยสฺมา กมฺมสมุฏฺฐานาปิ รูปา วิปากา น โหนฺติ, ตสฺมา ‘‘วิปากา’’ติ วตฺวา ‘‘จตฺตาโร ขนฺธา’’ติ วุตฺตํฯ เอวํ อยํ ปาฬิ อรูปธมฺมานเญฺญว วิปากปจฺจยวเสน อาคตาฯ ปญฺหาวาเร ปน ‘‘วิปากาพฺยากโต เอโก ขโนฺธ ติณฺณํ ขนฺธานํ จิตฺตสมุฏฺฐานานญฺจ รูปานํ วิปากปจฺจเยน ปจฺจโยฯ ปฏิสนฺธิกฺขเณ วิปากาพฺยากโต เอโก ขโนฺธ ติณฺณนฺนํ ขนฺธานํ กฏตฺตา จ รูปานํ วิปากปจฺจเยน ปจฺจโย’’ติ อาคตตฺตา จิตฺต

สมุฏฺฐานกมฺมสมุฏฺฐานรูปานมฺปิ วิปากปจฺจโย ลพฺภติฯ อิธ ปน สาวเสสวเสน เทสนา กตาติ อยํ ตาเวตฺถ ปาฬิวณฺณนาฯ อยํ ปน วิปากปจฺจโย วิปากภาเวน ชาติโต เอกวิโธ, ภูมิเภทโต กามาวจราทิวเสน จตุธา ภิชฺชตีติ เอวเมตฺถ นานปฺปการเภทโต วิญฺญาตพฺโพ วินิจฺฉโยฯ

เอวํ ภินฺนํ ปเนตฺถ กามาวจรรูปาวจรวิปาโก อตฺตนา สมฺปยุตฺตธมฺมานํ ปวตฺเต จิตฺตสมุฏฺฐานรูปานํ ปฏิสนฺธิยํ กฏตฺตารูปานญฺจ วิปากปจฺจโย โหติฯ อรูปาวจรวิปาโก สมฺปยุตฺตธมฺมานเญฺญวฯ โลกุตฺตรวิปาโก ปญฺจโวการเร สมฺปยุตฺตธมฺมานเญฺจว จิตฺตสมุฏฺฐานรูปสฺส จ, จตุโวการเร สมฺปยุตฺตกฺขนฺธานเญฺญว วิปากปจฺจโย โหตีติ เอวเมตฺถ ปจฺจยุปฺปนฺนโตปิ วิญฺญาตพฺโพ วินิจฺฉโยติฯ

วิปากปจฺจยนิเทฺทสวณฺณนาฯ

๑๕. อาหารปจฺจยนิเทฺทสวณฺณนา

๑๕. อาหารปจฺจยนิเทฺทเส **กพฬีการโร อาหาโร**ติ จตุสนฺตติสมุฏฺฐาเน รูเป โอชา อาหาโร นามฯ โส ปน ยสฺมา กพฬํ กริตฺวา อโชฺฌหริโตว อาหารกิจฺจํ กโรติ, น พหิ ฐิโต, ตสฺมา อาหาโรติ อวตฺวา ‘‘กพฬีการโร อาหาโร’’ติ วุตฺตํฯ กพฬํ กริตฺวา อโชฺฌหริตพฺพวตฺถุกตฺตา วา กพฬีการโรติ นามเมตํ ตสฺสฯ **อรูปิโน อาหารา**ติ ผสฺสเจตนาวิญฺญาณาหารา ฯ **ตํสมุฏฺฐานานนฺ**ติ อิธาปิ กมฺมสมุฏฺฐานานิ คหิตาเนวฯ วุตฺตเญฺหตํ ปญฺหาวาเร – ปฏิสนฺธิกฺขเณ วิปากาพฺยากตา อาหารา สมฺปยุตฺตกานํ ขนฺธานํ กฏตฺตา จ รูปานํ อาหารปจฺจเยน ปจฺจโยติฯ อยํ ตาเวตฺถ ปาฬิวณฺณนาฯ

อยํ ปน อาหารปจฺจโย สเงฺขปโต กพฬีการโร อาหาโร, ผโสฺส, เจตนา, วิญฺญาณนฺติ จตฺตาโรว ธมฺมา โหนฺติฯ ตตฺถ ฐเปตฺวา กพฬีการาหารํ เสสา ตโย อรูปาหารา ชาติวเสน กุสลากุสลวิปากกิริยเภทโต จตุธา ภิชฺชนฺติฯ ปุน ภูมิเภเทน กุสโล จตุธา, อกุสโล เอกธา, วิปาโก จตุธา, กิริยา ติธาติ เอวํ อเนกธา ภิชฺชนฺติฯ กพฬีการาหาโร ปน ชาติโต อพฺยากโต, ภูมิโต กามาวจโรวาติ เอวเมตฺถ นานปฺปการเภทโต วิญฺญาตพฺโพ วินิจฺฉโยฯ

เอวํ ภินฺนํ ปเนตฺถ จตุภูมกาปิ ตโย กุสลาหารา ปญฺจโวการเร อตฺตนา สมฺปยุตฺตธมฺมานเญฺจว จิตฺตสมุฏฺฐานรูปสฺส จ อาหารปจฺจเยน ปจฺจโย, ฐเปตฺวา ปน รูปาวจรํ อวเสสา อารุเปฺป สมฺปยุตฺตธมฺมานเญฺญว อาหารปจฺจเยน ปจฺจโยฯ อกุสลาหาเรสุปิ เอเสว นโยฯ จตุภูมกวิปากาหารา ปน สพฺพตฺถ สมฺปยุตฺตกานํ อาหารปจฺจยา โหนฺติฯ กามาวจรรูปาวจรวิปากา ปเนตฺถ ปญฺจโวการเร อุปฺปชฺชมานา ปวตฺเต จิตฺตสมุฏฺฐานรูปสฺส ปฏิสนฺธิยํ กฏตฺตารูปสฺสาปิ อาหารปจฺจยา โหนฺติฯ โลกุตฺตรา ปน จิตฺตสมุฏฺฐานรูปเสฺสว, อารุเปฺป อุปฺปนฺนา รูปสฺส ปจฺจยา น โหนฺติฯ เตภูมกาปิ ตโย กิริยาหารา ปญฺจโวการเร สมฺปยุตฺตธมฺมานเญฺจว จิตฺตสมุฏฺฐานรูปสฺส จ, กามาวจรารูปาวจรา ปน อารุเปฺป สมฺปยุตฺตธมฺมานเญฺญว อาหารปจฺจเยน ปจฺจโย ฯ จตุสนฺตติสมุฏฺฐาโน กพฬีการาหาโร กิญฺจาปิ ‘‘อิมสฺส กายสฺสา’’ติ อวิเสสโต วุตฺโต, วิเสสโต ปนายเมตฺถ อาหารสมุฏฺฐานรูปสฺส ชนโก เจว อนุปาลโก จ หุตฺวา อาหารปจฺจเยน ปจฺจโย โหติ, เสสติสนฺตติสมุฏฺฐานสฺส อนุปาลโกว หุตฺวา อาหารปจฺจเยน ปจฺจโย โหตีติ เอวเมตฺถ ปจฺจยุปฺปนฺนโตปิ วิญฺญาตพฺโพ วินิจฺฉโยติฯ

อาหารปจฺจยนิเทฺทสวณฺณนาฯ

๑๖. อินฺทฺริยปจฺจยนิเทฺทสวณฺณนา

๑๖. อินฺทฺริยปจฺจยนิเทฺทเส **จกฺขุนฺทฺริย**นฺติ จกฺขุสงฺขาตํ อินฺทฺริยํฯ **อินฺทฺริยปจฺจเยน า**ติ สยํ ปุเรชาโต หุตฺวา อรูปธมฺมานํ อุปฺปาทโต ปฏฺฐาย ยาว ภงฺคา อินฺทฺริยปจฺจเยน ปจฺจโย โหติฯ โสตินฺทฺริยาทีสุปิ เอเสว นโยฯ **อรูปิโน อินฺทฺริยา**ติ เอตฺถ อรูปชีวิตินฺทฺริยมฺปิ สงฺคหิตํฯ **ตํสมุฏฺฐานาน**นฺติ เอตฺถ เหฏฺฐา วุตฺตนเยเนว กฏตฺตารูปมฺปิ สงฺคหิตํฯ วุตฺตเญฺหตํ ปญฺหาวาเร – ปฏิสนฺธิกฺขเณ วิปากาพฺยากตา อินฺทฺริยา สมฺปยุตฺตกานํ ขนฺธานํ กฏตฺตา จ รูปานํ อินฺทฺริยปจฺจเยน ปจฺจโยติฯ เอวํ ตาเวตฺถ ปาฬิวณฺณนา เวทิตพฺพาฯ

อยํ ปน อินฺทฺริยปจฺจโย อิตฺถินฺทฺริยปุริสินฺทฺริยวชฺชานํ สมวีสติยา อินฺทฺริยานํ วเสน ฐิโตฯ อิตฺถินฺทฺริยปุริสินฺทฺริยานิ หิ กิญฺจาปิ อิตฺถิลิงฺคปุริสลิงฺคาทีนํ พีชภูตานิ, กลลาทิกาเล ปน วิชฺชมาเนสุปิ เตสุ อิตฺถิลิงฺคปุริสลิงฺคาทีนํ อภาวา ตานิ เนว เตสํ, น อเญฺญสํ อินฺทฺริยปจฺจยตํ ผรนฺติฯ อินฺทฺริยปจฺจโย หิ อตฺตโน วิชฺชมานกฺขเณ อวินิพฺภุตฺตธมฺมานํ อินฺทฺริยปจฺจยตํ อผรโนฺต นาม นตฺถิ, ตสฺมา ตานิ อินฺทฺริยปจฺจยา น โหนฺติฯ เยสํ ปเนตานิ พีชภูตานิ, เตสํ ตานิ สุตฺตนฺติกปริยาเยน ปกตูปนิสฺสยภาวํ ภชนฺติฯ อิติ อินฺทฺริยปจฺจโย สมวีสติยา อินฺทฺริยานํ วเสน ฐิโตติ เวทิตโพฺพฯ โส ชาติโต กุสลากุสลวิปากกิริยรูปวเสน ปญฺจธา ภิชฺชติฯ ตตฺถ กุสโล ภูมิวเสน จตุธา, อกุสโล กามาวจโรว วิปาโก จตุธาว กิริยาสงฺขาโต ติธา, รูปํ กามาวจรเมวาติ เอวํ อเนกธา ภิชฺชตีติ เอวํ ตาเวตฺถ นานปฺปการเภทโต วิญฺญาตโพฺพ วินิจฺฉโยฯ

เอวํ ภิเนฺน ปเนตฺถ จตุภูมโกปิ กุสลินฺทฺริยปจฺจโย ปญฺจโวกาเร สมฺปยุตฺตธมฺมานเญฺจว จิตฺตสมุฏฺฐานรูปสฺส จ อินฺทฺริยปจฺจเยน ปจฺจโย, ตถา อกุสโลฯ ฐเปตฺวา ปน รูปาวจรกุสลํ อวเสสา กุสลากุสลา อารุเปฺป สมฺปยุตฺตธมฺมานเญฺญว อินฺทฺริยปจฺจเยน ปจฺจโยฯ จตุภูมโก วิปากินฺทฺริยปจฺจโย เอกเนฺตเนว สมฺปยุตฺตกานํ อินฺทฺริยปจฺจเยน ปจฺจโยฯ กามาวจรรูปาวจรา ปเนตฺถ ปญฺจโวกาเร อุปฺปชฺชนโต ปวเตฺต จิตฺตสมุฏฺฐานรูปสฺส, ปฏิสนฺธิยํ กฏตฺตารูปสฺสาปิ อินฺทฺริยปจฺจเยน ปจฺจยา โหนฺติฯ โลกุตฺตรา จิตฺตสมุฏฺฐานรูปเสฺสวฯ อารุเปฺป อุปฺปนฺนา โลกุตฺตรวิปากา อินฺทฺริยา รูปสฺส ปจฺจยา น โหนฺติฯ เตภูมกา กิริยินฺทฺริยา ปญฺจโวกาเร สมฺปยุตฺตธมฺมานเญฺจว จิตฺตสมุฏฺฐานรูปสฺส จ, กามาวจรารูปาวจรา ปน อารุเปฺป สมฺปยุตฺตธมฺมานเญฺญว อินฺทฺริยปจฺจยตํ ผรนฺติฯ จกฺขุนฺทฺริยาทิวเสน ฉพฺพิเธ รูปินฺทฺริเย จกฺขุนฺทฺริยํ กุสลากุสลวิปากโต สมฺปยุตฺตธมฺมานํ ทฺวินฺนํ จกฺขุวิญฺญาณานํ, โสตินฺทฺริยาทีนิ ตถาวิธานเญฺญว โสตวิญฺญาณาทีนํ, รูปชีวิตินฺทฺริยํ อตฺตนา สหชาตรูปานํ ฐิติกฺขเณ อินฺทฺริยปจฺจเยน ปจฺจโยฯ สหชาตปจฺจยตา ปน ตสฺส นตฺถีติ เอวเมตฺถ ปจฺจยุปฺปนฺนโตปิ วิญฺญาตโพฺพ วินิจฺฉโยติฯ

อินฺทฺริยปจฺจยนิเทฺทสวณฺณนาฯ

๑๗. ฌานปจฺจยนิเทฺทสวณฺณนา

๑๗. ฌานปจฺจยนิเทฺทเส **ฌานงฺคานี**ติ ทฺวิปญฺจวิญฺญาณวชฺชสุ เสสจิเตฺตสุ อุปฺปนฺนานิ วิตกฺกวิจารปีติโสมนสฺสโทมนสฺสุเปกฺขาจิเตฺตกคฺคตาสงฺขาตานิ สตฺต องฺคานิฯ ปญฺจนฺนํ ปน วิญฺญาณกายานํ อภินิปาตมตฺตตฺตา เตสุ วิชฺชมานานิปิ อุเปกฺขาสุขทุกฺขานิ อุปนิชฺฌานาการสฺส อภาวโต ฌานงฺคานีติ น อุทฺธฏานิฯ ตตฺถ ปจฺฉินฺนตฺตา ปน เสสาเหตุเกสุปิ ฌานงฺคํ น อุทฺธฏเมวฯ **ตํสมุฏฺฐานาน**นฺติ อิธาปิ กฏตฺตารูปํ สงฺคหิตนฺติ เวทิตพฺพํฯ

วุตฺตเณฺหตํ ปญฺหาวาเร – ‘‘ปฏิสนฺธิกฺขเณ วิปากาพฺยากตานิ ฌานงฺคานิ สมฺปยุตฺตกานํ ขนฺธานํ กฏตฺตา จ รูปานํ ฌานปจฺจเยน ปจฺจโย’’ติฯ อยํ ตาเวตฺถ ปาฬิวณฺณนาฯ อยํ ปน ฌานปจฺจโย สตฺตนฺนํ ฌานงฺคานํ วเสน ฐิโตปิ ชาติเภทโต กุสลากุสลวิปากกิริยวเสน จตุธา ภิชฺชติ, ปุน ภูมิวเสน จตุธา; เอกธา, จตุธา, ติธาติ ทฺวาทสธา ภิชฺชตีติ เอวเมตฺถ นานปฺปการเภทโต วิญฺญาตพฺโพ วินิจฺฉโยฯ

เอวํ ภินฺเน ปเนตฺถ จตุภูมกมฺปิ กุสลฌานงฺคํ ปญฺจโวการเร สมฺปยุตฺตธมฺมานเญฺจว จิตฺตสมุฏฺฐานรูปสฺส จ, ฐเปตฺวา รูปาวจรํ อวเสสํ อารุปฺเป สมฺปยุตฺตธมฺมานเญฺญว ฌานปจฺจเยน ปจฺจโยฯ อกุสเลปิ เอเสว นโยฯ กามาวจรรูปาวจรวิปากํ ปวตฺเต สมฺปยุตฺตธมฺมานเญฺจว จิตฺตสมุฏฺฐานรูปสฺส จ, ปฏิสนฺธิยํ สมฺปยุตฺตธมฺมานเญฺจว กฏตฺตารูปสฺส จ, อารุปฺปวิปากํ สมฺปยุตฺตธมฺมานเญฺญว, ยญฺจ อารุปฺเป โลกุตฺตรวิปากํ อุปฺปชฺชติ, ตญฺจฯ ปญฺจโวการเร ปน ตํ จิตฺตสมุฏฺฐานรูปสฺสปิ ฌานปจฺจเยน ปจฺจโย โหติฯ เตภูมกมฺปิ กิริยฌานงฺคํ ปญฺจโวการเร สมฺปยุตฺตธมฺมานเญฺจว จิตฺตสมุฏฺฐานรูปสฺส จฯ ยํ ปเนตฺถ อารุปฺเป อุปฺปชฺชติ, ตํ สมฺปยุตฺตธมฺมานเญฺญว ฌานปจฺจเยน ปจฺจโยติ เอวเมตฺถ ปจฺจยุปฺปนฺนโตปิ วิญฺญาตพฺโพ วินิจฺฉโยติฯ

ฌานปจฺจยนิเทฺทสวณฺณนาฯ

๑๘. มคฺคปจฺจยนิเทฺทสวณฺณนา

๑๘. มคฺคปจฺจยนิเทฺทเส **มคฺคงฺคานี**ติ อเหตุกจิตฺตุปฺปาทวชฺชสุ เสสจิเตฺตสุ อุปฺปนฺนานิ ปญฺญา, วิตกฺโก, สมฺมาวาจากมฺมนฺตาชีวา, วีริยํ, สติ, สมาธิ, มิจฺฉาทิฏฺฐิ, มิจฺฉาวาจากมฺมนฺตาชีวาติ อิมานิ ทฺวาทสงฺคานิฯ มคฺคสฺส ปน เหตุปจฺฉิมกตฺตา อเหตุกจิเตฺตสุ มคฺคงฺคานิ น อุทฺธฏานิฯ **ตํสมุฏฺฐานาน**นฺติ อิธาปิ กฏตฺตารูปํ สงฺคหิตเมวฯ วุตฺตเณฺหตํ ปญฺหาวาเร – ‘‘ปฏิสนฺธิกฺขเณ วิปากาพฺยากตานิ มคฺคงฺคานิ สมฺปยุตฺตกานํ ขนฺธานํ กฏตฺตา จ รูปานํ มคฺคปจฺจเยน ปจฺจโย’’ติฯ อยํ ตาเวตฺถ ปาฬิวณฺณนาฯ

อยํ ปน มคฺคปจฺจโย ทฺวาทสนฺนํ มคฺคงฺคานํ วเสน ฐิโตปิ ชาติเภทโต กุสลาทิวเสน จตุธา, กุสลาทีนญฺจ กามาวจราทิภูมิเภทโต ทฺวาทสธา ภิชฺชตีติ เอวเมตฺถ นานปฺปการเภทโต วิญฺญาตพฺโพ วินิจฺฉโย ฯ เอวํ ภินฺเน ปเนตฺถ จตุภูมกมฺปิ กุสลมคฺคงฺคํ ปญฺจโวการเร สมฺปยุตฺตธมฺมานเญฺจว จิตฺตสมุฏฺฐานรูปสฺส จ, ฐเปตฺวา รูปาวจรํ อวเสสํ อารุปฺเป สมฺปยุตฺตธมฺมานเญฺญว มคฺคปจฺจเยน ปจฺจโยติ สพฺพํ ฌานปจฺจเย วิย วิตฺถาเรตพฺพนฺติ เอวเมตฺถ ปจฺจยุปฺปนฺนโตปิ วิญฺญาตพฺโพ วินิจฺฉโยติฯ

มคฺคปจฺจยนิเทฺทสวณฺณนาฯ

๑๙. สมฺปยุตฺตปจฺจยนิเทฺทสวณฺณนา

๑๙. สมฺปยุตฺตปจฺจยนิเทฺทเส ปาฬิ อุตฺตานตฺถา เอวฯ อยํ ปน สมฺปยุตฺตปจฺจโย นามสเงฺขปโต สเพฺพปิ อรูปิโน ขนฺธาฯ ปเภทโต ปเนส ชาติโต กุสลาทีนํ, ภูมิโต จ กามาวจราทีนํ วเสน อเนกธา ภิชฺชตีติ เอวเมตฺถ นานปฺปการเภทโต วิญฺญาตพฺโพ วินิจฺฉโยฯ เอวํ ภินฺเน ปเนตฺถ จตุภูมเกสุปิ กุสลกฺขเนฺธสุ เอโก ขโนฺธ ติณฺณํ ขนฺธานํ, ตโย เอกสฺส, เทฺว ทฺวินฺนนฺติ เอวํ สเพฺพปิ อญฺญมญฺญํ สมฺปยุตฺตปจฺจเยน ปจฺจโยฯ อกุสลวิปากกิริยกฺขเนฺธสุปิ เอเสว นโยติ เอวเมตฺถ ปจฺจยุปฺปนฺนโตปิ วิญฺญาตพฺโพ วินิจฺฉโยติฯ

สมฺปยุตฺตปจฺจยนิเทฺทสวณฺณนาฯ

๒๐. วิปฺปยุตฺตปจฺจยนิเทฺทสวณฺณนา

๒๐. วิปฺปยุตฺตปจฺจยนิเทฺทเส **รูปิโน ธมฺมา อรูปีน**นฺติ อิทํ ตาว หทยวตฺถุโน เจว จกฺขุนฺทฺริยาทีนญฺจ วเสน เวทิตพฺพํฯ รูปธเมฺมสุ หิ เอเตเยว ฉ โกฏฺฐาสา อรูปกฺขนฺธานํ วิปฺปยุตฺตปจฺจเยน ปจฺจยา โหนฺติฯ รูปายตนาทโย ปน อารมฺมณธมฺมา กิญฺจาปิ วิปฺปยุตฺตธมฺมา, วิปฺปยุตฺตปจฺจยา ปน น โหนฺติฯ กึ การณา? สมฺปโยคาสงฺกาย อภาวโตฯ อรูปิโน หิ ขนฺธา จกฺขาทีนํ วตฺถูนํ อพฺภนฺตรโต นิกฺขมนฺตา วิย อุปฺปชฺชนฺติฯ ตตฺถ อาสงฺกา โหติ – ‘‘กึ นุ โข เอเต เอเตหิ สมฺปยุตฺตา, อุทาหุ วิปฺปยุตฺตา’’ติฯ อารมฺมณธมฺมา ปน วตฺถุนิสฺสเยน อุปฺปชฺชมานานํ อารมฺมณมตฺตา โหนฺตีติ นตฺถิ เตสุ สมฺปโยคาสงฺกาฯ อิติ สมฺปโยคาสงฺกาย อภาวโต น เต วิปฺปยุตฺตปจฺจยาฯ หทยวตฺถุอาทีสุ เอว ปนายํ วิปฺปยุตฺตปจฺจยตา เวทิตพฺพาฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ ปญฺหาวาเร – วตฺถุ กุสลานํ ขนฺธานํ วิปฺปยุตฺตปจฺจเยน ปจฺจโยฯ วตฺถุ อกุสลานํ ขนฺธานํ วิปฺปยุตฺตปจฺจเยน ปจฺจโยฯ จกฺขายตนํ จกฺขุวิญฺญาณสฺส วิปฺปยุตฺตปจฺจเยน ปจฺจโยฯ โสต… ฆาน… ชิวฺหา… กายายตนํ กายวิญฺญาณสฺส วิปฺปยุตฺตปจฺจเยน ปจฺจโยฯ วตฺถุ วิปากาพฺยากตานํ กิริยาพฺยากตานํ ขนฺธานํ วิปฺปยุตฺตปจฺจเยน ปจฺจโยติฯ

อรูปิโน ธมฺมา รูปีนนฺติ อิทํ ปน จตุนฺนํ ขนฺธานํ วเสน เวทิตพฺพํฯ อรูปธเมฺมสุ หิ จตฺตาโร ขนฺธาว สหชาตปุเรชาตานํ รูปธมฺมานํ วิปฺปยุตฺตปจฺจยา โหนฺติ, นิพฺพานํ ปน อรูปมฺปิ สมานํ รูปสฺส วิปฺปยุตฺตปจฺจโย น โหติฯ ‘‘จตูหิ สมฺปโยโค จตูหิ วิปฺปโยโค’’ติ หิ วุตฺตํฯ อิติ จตุนฺนํ อรูปกฺขนฺธานํเยว วิปฺปยุตฺตปจฺจยตา เวทิตพฺพาฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ ปญฺหาวาเร – สหชาตา กุสลา ขนฺธา จิตฺตสมุฏฺฐานานํ รูปานํ วิปฺปยุตฺตปจฺจเยน ปจฺจโยฯ ปจฺฉาชาตา กุสลา ขนฺธา ปุเรชาตสฺส อิมสฺส กายสฺส วิปฺปยุตฺตปจฺจเยน ปจฺจโยฯ ปฏิสนฺธิกฺขเณ วิปากาพฺยากตา ขนฺธา กฏตฺตารูปานํ วิปฺปยุตฺตปจฺจเยน ปจฺจโย, ขนฺธา วตฺถุสฺสาติฯ เอวํ ตาเวตฺถ ปาฬิวณฺณนา เวทิตพฺพาฯ

อยํ ปน วิปฺปยุตฺตปจฺจโย นาม สเงฺขปโต ปญฺจโวการภเว วตฺตมานา รูปารูปธมฺมาฯ เตสุ รูปํ วตฺถุโน จกฺขาทีนญฺจ วเสน ฉธา ภินฺนํ, อรูปํ ปญฺจโวการภเว อุปฺปนฺนกุสลากุสลวิปากกิริยวเสน จตุธา ภินฺนํฯ ตสฺส ภูมิโต กามาวจราทิวเสน จตุธา, เอกธา, ติธา, ติธาติ เอกทสธา เภโท โหติฯ อารุปฺปวิปากญฺหิ วิปฺปยุตฺตปจฺจโย น โหตีติ เอวเมตฺถ นานปฺปการเภทโต วิญฺญาตโพฺพ วินิจฺฉโยฯ

เอวํ ภิเนฺน ปเนตฺถ ปญฺจโวการภเว อุปฺปนฺนํ จตุภูมกมฺปิ กุสลํ อกุสลญฺจ อตฺตนา สมุฏฺฐาปิตจิตฺตสมุฏฺฐานรูปสฺส สหชาตวิปฺปยุตฺตปจฺจเยน ปจฺจโย โหติฯ อุปฺปาทกฺขณํ ปน อติกฺกมิตฺวา ฐิติกฺขณํ ปตฺตสฺส ปุเรชาตสฺส จตุสมุฏฺฐานิกติสมุฏฺฐานิกรูปกายสฺส ปจฺฉาชาตวิปฺปยุตฺตปจฺจเยน ปจฺจโย โหติฯ เอตฺถ จ ติสมุฏฺฐานิกกาโยติ อาหารสมุฏฺฐานสฺส อภาวโต พฺรหฺมปาริสชฺชาทีนํ กาโย เวทิตโพฺพฯ กามาวจรรูปาวจรวิปากํ ปน ปวเตฺต จิตฺตสมุฏฺฐานรูปสฺส, ปฏิสนฺธิยํ กฏตฺตารูปสฺส จ สหชาตวิปฺปยุตฺตปจฺจเยน ปจฺจโย โหติฯ โลกุตฺตรวิปากํ จิตฺตสมุฏฺฐานรูปเสฺสวฯ ติวิธมฺปิ ปเนตํ ปุเรชาตสฺส จตุสมุฏฺฐานิกติสมุฏฺฐานิกกายสฺส ปจฺฉาชาตวิปฺปยุตฺตปจฺจเยน ปจฺจโยฯ เตภูมกมฺปิ กิริยํ จิตฺตสมุฏฺฐานสฺส สหชาตวิปฺปยุตฺตปจฺจเยน ปจฺจโย, ปุเรชาตสฺส จตุสมุฏฺฐานิกติสมุฏฺฐานิกกายสฺส ปจฺฉาชาตวิปฺปยุตฺตปจฺจเยน ปจฺจโยฯ ฉธา ฐิเตสุ ปน รูเปสุ วตฺถุรูปํ ปฏิสนฺธิกฺขเณ กามาวจรรูปาวจรวิปากานํ สหชาตวิปฺปยุตฺตปจฺจเยน ปจฺจโย, ปวเตฺต อุปฺปชฺชมานานํ จตุภูมกกุสลานํ อกุสลานํ ทฺวิปญฺจวิญฺญาณวชฺ

ชานํ เตภูมกวิปากานํ เตภูมกกิริยานญฺจ ปุเรชาตวิปฺปยุตฺตปจฺจเยน ปจฺจโยฯ จกฺขายตนาทีนิ จกฺขุวิญฺญาณาทีนํ ปุเรชาตวิปฺปยุตฺตปจฺจเยน ปจฺจโยติ เอวเมตฺถ ปจฺจยุปฺปนฺนโตปิ วิญฺญาตพฺพํ วินิจฺฉโยติฯ

วิปฺปยุตฺตปจฺจยนิเทฺทสวณฺณนาฯ

๒๑. อตฺถิปจฺจยนิเทฺทสวณฺณนา

๒๑. อตฺถิปจฺจยนิเทฺทเส **จตฺตาโร ขนฺธา**ติอาทีหิ สหชาตวเสน อตฺถิปจฺจโย นิทฺทิโฏฺฐฯ **จกฺขายตน**นฺติอาทีหิ ปุเรชาตวเสนฯ **ยํ รูปํ นิสฺสายา**ติ เอตฺถ สหชาตปุเรชาตวเสน อตฺถิปจฺจโย นิทฺทิโฏฺฐฯ เอวมยํ ปาฬิ สหชาตปุเรชาตานเญฺญว อตฺถิปจฺจยานํ วเสน อาคตาฯ ปญฺหาวาเร ปน สหชาตํ, ปุเรชาตํ, ปจฺฉาชาตํ, อาหารํ, อินฺทฺริยนฺติ อิเมสํ วเสน อาคตตฺตา ปจฺฉาชาตอาหารินฺทฺริยวเสนาปิ อตฺถิปจฺจโย ลพฺภติฯ อิธ ปน สาวเสสวเสน เทสนา กตาติ อยํ ตาเวตฺถ ปาฬิวณฺณนาฯ

อยํ ปน อตฺถิปจฺจโย นาม ทุวิโธ – อญฺญมญฺญโต, น อญฺญมญฺญโตฯ ตตฺถ อญฺญมญฺญํ ติวิธํ – อรูปํ อรูเปน, รูปํ รูเปน, รูปารูปํ รูปารูเปนฯ ‘‘จตฺตาโร ขนฺธา อรูปิโน’’ติ เอตฺถ หิ สพฺพจิตฺตุปฺปตฺติวเสน อรูปํ อรูเปน วุตฺตํฯ ‘‘จตฺตาโร มหาภูตา’’ติ เอตฺถ สพฺพสนฺตติวเสน รูปํ รูเปนฯ ‘‘โอกฺกนฺติกฺขเณ นามรูป’’นฺติ เอตฺถ ปฏิสนฺธิขนฺธานเญฺจว วตฺถุโน จ วเสน รูปารูปํ รูปารูเปน วุตฺตํฯ น อญฺญมญฺญมฺปิ ติวิธํ – ‘‘อรูปํ รูปสฺส, รูปํ รูปสฺส, รูปํ อรูปสฺส จิตฺตเจตสิกา ธมฺมา’’ติ เอตฺถ หิ ปญฺจโวการวเสน อรูปํ รูปสฺส วุตฺตํฯ ‘‘มหาภูตา อุปาทารูปาน’’นฺติ เอตฺถ สพฺพสนฺตติวเสน รูปํ รูปสฺสฯ ‘‘จกฺขายตนํ จกฺขุวิญฺญาณธาตุยา’’ติอาทีสุ วตฺถารมฺมณวเสน รูปํ อรูปสฺส อตฺถิปจฺจโยติ วุตฺตํฯ

อปิเจส อตฺถิปจฺจโย นาม สเงฺขปโต ขณตฺตยปฺปตฺตํ นามเญฺจว รูปญฺจ, วตฺตมานา ปญฺจกฺขนฺธาติปิ วตฺตุํ วฏฺฏติฯ โส ชาติเภทโต กุสลากุสลวิปากกิริยรูปวเสน ปญฺจธา ภิชฺชติ ฯ ตตฺถ กุสโล สหชาตปจฺฉาชาตวเสน ทุวิโธ โหติ, ตถา อกุสโล วิปากกิริยสงฺขาโต จฯ เตสุ กุสโล กามาวจราทิเภเทน จตุธา ภิชฺชติ, อกุสโล กามาวจโรว วิปาโก จตุภูมโก, กิริยาสงฺขาโต ติภูมโกฯ รูปสงฺขาโต อตฺถิปจฺจโย กามาวจโรวฯ โส ปน สหชาตปุเรชาตวเสน ทุวิโธฯ ตตฺถ ปญฺจ วตฺถูนิ อารมฺมณานิ จ ปุเรชาตาเนว, หทยวตฺถุ สหชาตํ วา โหติ ปุเรชาตํ วาฯ ปญฺหาวาเร ปน อาคโต อาหาโร อินฺทฺริยญฺจ สหชาตาทิเภทํ น ลภตีติ เอวเมตฺถ นานปฺปการเภทโต วิญฺญาตพฺโพ วินิจฺฉโยฯ

เอวํ ภินฺนํ ปเนตฺถ จตุภูมกกุสโลปิ สหชาโต อตฺถิปจฺจโย ปญฺจโวกาเร ‘‘เอโก ขนฺโธ ติณฺณนฺนํ ขนฺธาน’’นฺติอาทินา นเยน อญฺญมญฺญํ ขนฺธานเญฺจว จิตฺตสมุฏฺฐานรูปสฺส จ ฐเปตฺวา ปน รูปาวจรกุสลํ อวเสโส อารุเปฺป สมฺปยุตฺตกฺขนฺธานเญฺญว สหชาตกุสโล อตฺถิปจฺจเยน ปจฺจโย โหติฯ จตุภูมโก ปเนส ปญฺจโวกาเร จตุสมุฏฺฐานิกติสมุฏฺฐานิกกายสฺส ปจฺฉาชาโต กุสโล อตฺถิปจฺจเยน ปจฺจโย โหติฯ อกุสเลปิ เอเสว นโยฯ โสปิ หิ ปญฺจโวกาเร สมฺปยุตฺตกฺขนฺธานเญฺจว จิตฺตสมุฏฺฐานรูปสฺส จ, จตุโวกาเร สมฺปยุตฺตกฺขนฺธานเญฺญว สหชาตากุสโล อตฺถิปจฺจเยน ปจฺจโยฯ ปญฺจโวกาเร จตุสมุฏฺฐานิกติสมุฏฺฐานิกกายสฺส ปจฺฉาชาตากุสโล อตฺถิปจฺจเยน ปจฺจโยฯ

วิปากโต ปน กามาวจรรูปาวจโร อตฺถิปจฺจโย นิยเมเนว ปฏิสนฺธิกฺขเณ ขนฺธานเญฺจว กฏตฺตารูปสฺส จ สหชาตตฺถิปจฺจเยน ปจฺจโยฯ ปวเตฺต ปน สมฺปยุตฺตกฺขนฺธานเญฺจว จิตฺตสมุฏฺฐานรูปสฺส จ สหชาตตฺถิปจฺจเยน ปจฺจโย, ฐิติปฺปตฺตสฺส จตุสมุฏฺฐานิกติสมุฏฺฐานิกกายสฺส ปจฺฉาชาตตฺถิปจฺจเยน ปจฺจโยฯ อรูปาวจรวิปาโก ปน อารุเปฺป อุปฺปนฺนโลกุตฺตรวิปาโก จ อตฺตนา สมฺปยุตฺตกฺขนฺธานญฺญว สหชาตตฺถิปจฺจเยน ปจฺจโยฯ ปญฺจโวกาเร โลกุตฺตรวิปาโก สมฺปยุตฺตกฺขนฺธานเญฺจว จิตฺตสมุฏฺฐานรูปสฺส จ สหชาตตฺถิปจฺจเยน ปจฺจโย, จตุสมุฏฺฐานิกติสมุฏฺฐานิกกายสฺส ปจฺฉาชาตตฺถิปจฺจเยน ปจฺจโยฯ กิริยโต รูปาวจโร อตฺถิปจฺจโย สมฺปยุตฺตกฺขนฺธานเญฺจว จิตฺตสมุฏฺฐานรูปสฺส จ สหชาตตฺถิปจฺจเยน ปจฺจโย, จตุสมุฏฺฐานิกติสมุฏฺฐานิกกายสฺส ปจฺฉาชาตตฺถิปจฺจเยน ปจฺจโยฯ กามาวจรารูปาวจโร ปน อารุเปฺป สมฺปยุตฺตกฺขนฺธานญฺญว, ปญฺจโวกาเร จิตฺตสมุฏฺฐานรูปสฺสาปิ สหชาตตฺถิปจฺจเยน ปจฺจโย, จตุสมุฏฺฐานิกติสมุฏฺฐานิกกายสฺส ปจฺฉาชาตตฺถิ ปจฺจเยน ปจฺจโยฯ

รูปสงฺขาโต ปน อตฺถิปจฺจโย สหชาโต, ปุเรชาโต, อาหาโร, อินฺทฺริยนฺติ จตุพฺพิโธฯ ตตฺถ สหชาตรูปตฺถิปจฺจโย จตุสมุฏฺฐานวเสน จตุธา ฐิโตฯ ตตฺถ กมฺมสมุฏฺฐาโน เอกํ มหาภูตํ ติณฺณนฺนํ มหาภูตานํ, ตีณิ เอกสฺส, เทฺว ทฺวินฺนํ, มหาภูตา อุปาทารูปานนฺติ เอวํ สหชาตตฺถิปจฺจเยน ปจฺจโย โหติฯ ปฏิสนฺธิกฺขเณ วตฺถุรูปํ กามาวจรรูปาวจรวิปากกฺขนฺธานํ สหชาตตฺถิปจฺจเยน ปจฺจโย โหติฯ เตสมฺปิ ติสมุฏฺฐานิกรูปํ เอกํ มหาภูตํ ติณฺณนฺนํ มหาภูตานํ, ตีณิ เอกสฺส, เทฺว ทฺวินฺนํ, มหาภูตา อุปาทารูปานนฺติ เอวํ สหชาตตฺถิปจฺจเยน ปจฺจโย โหติฯ ปุเรชาตตฺถิปจฺจโย ปน วตฺถุปุเรชาตอารมฺมณปุเรชาตวเสน ทฺวิวิโธ โหติฯ โส ทฺวิวิโธปิ เหฏฺฐา ปุเรชาตปจฺจเย วุตฺตนเยเนว โยเชตฺวา คเหตโพฺพฯ อาหารตฺถิปจฺจโยปิ เหฏฺฐา กพฬีการาหารปจฺจเย โยชิตนเยเนว โยเชตโพฺพฯ อิธ ปเนส อตฺตโน อนิรุทฺธกฺขเณ ปจฺจยภาเวน อตฺถิปจฺจโยติ วุโตฺตฯ รูปชีวิตินฺทฺริยมฺปิ เหฏฺฐา อินฺทฺริยปจฺจเย รูปชีวิตินฺทฺริยโยชนายํ วุตฺตนเยเนว โยเชตพฺพํฯ อิธ ปเนตมฺปิ อตฺตโน อนิรุทฺธกฺขเณเยว ปจฺจยภาเวน อตฺถิปจฺจโยติ วุตฺตนฺติ เอวเมตฺถ ปจฺจยุปฺปนฺนโตปิ วิญฺญาตโพฺพ วินิจฺฉโยติฯ

อตฺถิปจฺจยนิเทฺทสวณฺณนาฯ

๒๒. นตฺถิปจฺจยนิเทฺทสวณฺณนา

๒๒. นตฺถิปจฺจยนิเทฺทเส **สมนนฺตรนิรุทฺธา**ติ อเญฺญน จิตฺตุปฺปาเทน อนนฺตริกา หุตฺวา สมนนฺตรนิรุทฺธาฯ **ปฏฺุปฺปนฺนาน**นฺติ ปจฺจุปฺปนฺนานํฯ อิมินา นตฺถิปจฺจยสฺส โอกาสทานเฏฺฐน นตฺถิปจฺจยภาวํ สาเธติฯ ปุริเมสุ หิ นิโรธวเสน ปจฺฉิมานํ ปวตฺตโนกาสํ อเทเนฺตสุ เตสํ ปฏุปฺปนฺนภาโว น สิยาติ อยเมตฺถ ปาฬิวณฺณนาฯ เสสํ สพฺพํ อนนฺตรปจฺจเย วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ ปจฺจยลกฺขณเมว เหตฺถ นานํ, ปจฺจยานํ ปน ปจฺจยุปฺปนฺนานญฺจ นานากรณํ นตฺถิฯ เกวลํ ปน ตตฺถ ‘‘จกฺขุวิญฺญาณธาตุ ตํสมฺปยุตฺตกา จ ธมฺมา มโนธาตุยา’’ติอาทินา นเยน ปจฺจยา จ ปจฺจยุปฺปนฺนา จ สรูปโต ทสฺสิตาฯ อิธ ปน ‘‘สมนนฺตรนิรุทฺธา จิตฺตเจตสิกา ธมฺมา ปฏุปฺปนฺนานํ จิตฺตเจตสิกานํ ธมฺมาน’’นฺติ สเพฺพปิ เต นิโรธุปฺปาทวเสน สามญฺญโต ทสฺสิตาติฯ

นตฺถิปจฺจยนิเทฺทสวณฺณนาฯ

๒๓. วิคตปจฺจยนิเทฺทสวณฺณนา

๒๓. วิคตปจฺจยนิเทฺทเส **สมนนฺตรวิคตา**ติ สมนนฺตรเมว วิคตาฯ อิมินา วิคตปจฺจยสฺส วิคจฺฉมานภาเวเนว ปจฺจยภาวํ ทเสฺสติฯ อิติ นตฺถิปจฺจยสฺส จ อิมสฺส จ พฺยญฺชนมเตฺตเยว นานตฺตํ, น อเตฺถติฯ

วิคตปจฺจยนิเทฺทสวณฺณนาฯ

๒๔. อวิคตปจฺจยนิเทฺทสวณฺณนา

๒๔. อวิคตปจฺจยนิเทฺทเส **จตฺตาโร ขนฺธา**ติอาทีนํ สพฺพากาเรน อตฺถิปจฺจยนิเทฺทเส วุตฺตนเยเนว อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ อิมสฺสปิ หิ ปจฺจยสฺส อตฺถิปจฺจเยน สทฺธิํ พฺยญฺชนมเตฺตเยว นานตฺตํ, น อเตฺถติฯ

อวิคตปจฺจยนิเทฺทสวณฺณนาฯ

ปจฺจยนิเทฺทสปกิณฺณกวินิจฺฉยกถา

อิทานิ เอวํ อุเทฺทสนิเทฺทสโต ทสฺสิเตสุ อิเมสุ จตุวีสติยา ปจฺจเยสุ ญาณจารสฺส วิสทภาวตฺถํ อเนกธมฺมานํ เอกปจฺจยภาวโต, เอกธมฺมสฺส อเนกปจฺจยภาวโต, เอกปจฺจยสฺส อเนกปจฺจยภาวโต, ปจฺจยสภาคโต, ปจฺจยวิสภาคโต, ยุคฬกโต, ชนกาชนกโต, สพฺพฏฺฐานิกาสพฺพฏฺฐานิกโต, รูปํ รูปสฺสาติอาทิวิกปฺปโต, ภวเภทโตติ อิเมสํ ทสนฺนํ ปทานํ วเสน ปกิณฺณกวินิจฺฉโย เวทิตโพฺพฯ ตตฺถ **อเนกธมฺมานํ เอกปจฺจยภาวโต**ติ เอเตสุ หิ ฐเปตฺวา กมฺมปจฺจยํ อวเสเสสุ เตวีสติยา ปจฺจเยสุ อเนกธมฺมา เอกโต ปจฺจยา โหนฺติฯ กมฺมปจฺจโย ปน เอโก เจตนาธโมฺมเยวาติ เอวํ ตาเวตฺถ อเนกธมฺมานํ เอกปจฺจยภาวโต วินิจฺฉโย เวทิตโพฺพฯ

เอกธมฺมสฺส อเนกปจฺจยภาวโตติ เหตุปจฺจเย ตาว อโมโห เอโก ธโมฺมฯ โส ปุเรชาตกมฺมาหารฌานปจฺจโยว น โหติ, เสสานํ วีสติยา ปจฺจยานํ วเสน ปจฺจโย โหติฯ อโลภาโทสา อินฺทฺริยมคฺคปจฺจยาปิ น โหนฺติ, เสสานํ อฏฺฐารสนฺนํ ปจฺจยานํ วเสน ปจฺจยา โหนฺติฯ โลภโมหา วิปากปจฺจยาปิ น โหนฺติ, เสสานํ สตฺตรสนฺนํ ปจฺจยานํ วเสน ปจฺจยา โหนฺติฯ โทโส อธิปติปจฺจโยปิ น โหติ, เสสานํ โสฬสนฺนํ ปจฺจยานํ วเสน ปจฺจโย โหติฯ อารมฺมณปจฺจเย รูปายตนํ จกฺขุวิญฺญาณธาตุยา อารมฺมณปุเรชาตอตฺถิอวิคตวเสน จตุธา ปจฺจโย; ตถา มโนธาตุยา อเหตุกมโนวิญฺญาณธาตุยา จฯ สเหตุกาย ปน อารมฺมณาธิปติอารมฺมณูปนิสฺสยวเสนาปิ ปจฺจโย โหติฯ อิมินา นเยน สเพฺพสํ อารมฺมณปจฺจยธมฺมานํ อเนกปจฺจยภาโว เวทิตโพฺพฯ

อธิปติปจฺจเย อารมฺมณาธิปติโน อารมฺมณปจฺจเย วุตฺตนเยเนว อเนกปจฺจยภาโว เวทิตโพฺพฯ สหชาตาธิปตีสุ วีมํสา อโมหเหตุ วิย วีสติธา ปจฺจโย โหติฯ ฉโนฺท เหตุปุเรชาตกมฺมอาหารอินฺทฺริยฌานมคฺคปจฺจโย น โหติ, เสสานํ สตฺตรสนฺนํ ปจฺจยานํ วเสน ปจฺจโย โหติฯ จิตฺตํ เหตุปุเรชาตกมฺมฌานมคฺคปจฺจโย น โหติ, เสสานํ เอกูนวีสติยา ปจฺจยานํ วเสน ปจฺจโย โหติฯ วีริยํ เหตุปุเรชาตกมฺมาหารฌานปจฺจโย น โหติ, เสสานํ เอกูนวีสติยา วเสน ปจฺจโย โหติฯ

อนนฺตรปจฺจเย ‘‘จกฺขุวิญฺญาณธาตู’’ติอาทินา นเยน วุเตฺตสุ จตูสุ ขเนฺธสุ เวทนากฺขโนฺธ เหตุปุเรชาตกมฺมาหารมคฺคปจฺจโย น โหติ, เสสานํ เอกูนวีสติยา วเสน ปจฺจโย โหติฯ

สญฺญากฺขนฺธ อินฺทฺริยฌานปจฺจโยปิ น โหติ, เสสานํ สตฺตรสนฺนํ วเสน ปจฺจโย โหติฯ สงฺขารกฺขนฺเธ เหตู เหตุปจฺจเย วุตฺตนเยน, ฉนฺทวีริยานิ อธิปติปจฺจเย วุตฺตนเยเนว ปจฺจยา โหนฺติฯ ผโสฺส เหตุปุเรชาตกมฺมอินฺทฺริยฌานมคฺคปจฺจโย น โหติ, เสสานํ อฏฺฐารสนฺนํ วเสน ปจฺจโย โหติฯ เจตนา เหตุปุเรชาตอินฺทฺริยฌานมคฺคปจฺจโย น โหติฯ เสสานํ เอกูนวีสติยา วเสน ปจฺจโย โหติฯ วิตโกฺก เหตุปุเรชาตกมฺมาหารินฺทฺริยปจฺจโย น โหติ, เสสานํ เอกูนวีสติยา วเสน ปจฺจโย โหติฯ วิจาโร มคฺคปจฺจโยปิ น โหติ, เสสานํ อฏฺฐารสนฺนํ วเสน ปจฺจโย โหติฯ ปีติ เตสเญฺญว วเสน ปจฺจโย โหติฯ จิเตฺตกคฺคตา เหตุปุเรชาตกมฺมาหารปจฺจโย น โหติ, เสสานํ วีสติยา วเสน ปจฺจโย โหติฯ สทฺธา เหตุปุเรชาตกมฺมาหารฌานมคฺคปจฺจโย น โหติ, เสสานํ อฏฺฐารสนฺนํ วเสน ปจฺจโย โหติฯ สติ เตหิ เจว มคฺคปจฺจเยน จาติ เอกูนวีสติยา วเสน ปจฺจโย โหติฯ ชีวิตินฺทฺริยํ สทฺธาย วุตฺตานํ อฏฺฐารสนฺนํ วเสน ปจฺจโย โหติฯ หิโรตฺตปฺปํ ตโต อินฺทฺริยปจฺจยํ อปเนตฺวา เสสานํ สตฺตรสนฺนํ วเสน ปจฺจโย โหติฯ ตถา กายปสฺสทฺธาทีนิ ยุคฬกานิ, เยวาปนเกสุ อธิโมกฺขมนสิการตตฺรมชฺฌตฺตตา กรุณามุทิตา จฯ วิรติโย ปน เตหิ เจว มคฺคปจฺจเยน จาติ อฏฺฐารสธา ปจฺจยา โหนฺติฯ มิจฺฉาทิฏฺฐิ ตโต วิปากปจฺจยํ อปเนตฺวา สตฺตรสธา, มิจฺฉาวาจากมฺมนฺตาชีวา เตหิ เจว กมฺมาหารปจฺจเยหิ จาติ เอกูนวีสติธาฯ อหิริกํ อโนตฺตปฺปํ มาโน ถินํ มิทฺธํ อุทฺธจฺจนฺติ อิเม เหตุปุเรชาตกมฺมวิปากาหารินฺทฺริยฌานมคฺคปจฺจยา น โหนฺติ, เสสานํ ปน โสฬสนฺนํ ปจฺจยานํ วเสน ปจฺจยา โหนฺติฯ วิจิกิจฺฉาอิสฺสามจฺฉริยกุกฺกุจฺจานิ ตโต อธิปติปจฺจยํ อปเนตฺวา ปนฺนรสธา วิญฺญาณกฺขนฺธสฺสฯ อธิปติปจฺจเย วุตฺตนเยเนว อเนกปจฺจยภาโว เวทิตโพฺพฯ สมนนฺตรปจฺจเยปิ เอเสว นโยฯ

สหชาตปจฺจเย จตูสุ ตาว ขเนฺธสุ เอเกกสฺส ธมฺมสฺส อเนกปจฺจยภาโว วุตฺตนเยเนว เวทิตโพฺพฯ จตฺตาริ มหาภูตานิ อารมฺมณอารมฺมณาธิปติสหชาตอญฺญมญฺญนิสฺสยอุปนิสฺสยปุเรชาตอตฺถิอวิคตวเสน นวธา ปจฺจยา โหนฺติฯ หทยวตฺถุ เตสเญฺจว วิปฺปยุตฺตสฺส จ วเสน ทสธา ปจฺจโย โหติฯ อญฺญมญฺญปจฺจเย อปุพฺพํ นตฺถิฯ นิสฺสยปจฺจเย จกฺขายตนาทีนิ อารมฺมณอารมฺมณาธิปตินิสฺสยอุปนิสฺสยปุเรชาตอินฺทฺริยวิปฺปยุตฺตอตฺถิอวิคตวเสน นวธา ปจฺจยา โหนฺติฯ อุปนิสฺสเย อปุพฺพํ นตฺถิฯ ปุเรชาตปจฺจเย รูปสทฺทคนฺธรสายตนานิ อารมฺมณอารมฺมณาธิปติอุปนิสฺสยปุเรชาตอตฺถิอวิคตวเสน ฉธา ปจฺจยา โหนฺติฯ เอตฺตกเมเวตฺถ อปุพฺพํฯ ปจฺฉาชาตาทีสุ อปุพฺพํ นตฺถิฯ อาหารปจฺจเย กพฬีการาหาโร อารมฺมณอารมฺมณาธิปติอุปนิสฺสยอาหารอตฺถิอวิคตวเสน ฉธา ปจฺจโย โหติฯ อินฺทฺริยาทีสุ อปุพฺพํ นตฺถิฯ เอวเมตฺถ เอกธมฺมสฺส อเนกปจฺจยภาวโตปิ วิญฺญาตโพฺพ วินิจฺฉโยฯ

เอกปจฺจยสฺส อเนกปจฺจยภาวโตติ เหตุปจฺจยาทีสุ ยสฺส กสฺสจิ เอกสฺส ปจฺจยสฺส เยนากาเรน เยนเตฺถน โย ปจฺจยุปฺปนฺนานํ ปจฺจโย โหติ, ตํ อาการํ ตํ อตฺถํ อวิชหิตฺวาว อเญฺญหิปิ เยหากาเรหิ เยหิ อเตฺถหิ โส ตสฺมิเญฺญว ขเณ เตสํ ธมฺมานํ อเนกปจฺจยภาวํ คจฺฉติ, ตโต อเนกปจฺจยภาวโต ตสฺส วินิจฺฉโย เวทิตโพฺพติ อโตฺถฯ เสยฺยถิทํ – อโมโห เหตุปจฺจโย, โส เหตุปจฺจยตฺตํ อวิชหนฺตว อธิปติสหชาตอญฺญมญฺญนิสฺสยวิปากอินฺทฺริยมคฺคสมฺปยุตฺตวิปฺปยุตฺตอตฺถิอวิคตานํ วเสน อปเรหิปิ เอกาทสหากาเรหิ อเนกปจฺจยภาวํ คจฺฉติฯ อโลภาโทสา ตโต อธิปติอินฺทฺริยมคฺคปจฺจเย ตโย อปเนตฺวา เสสานํ วเสน อเนกปจฺจยภาวํ คจฺฉนฺติฯ อิทํ วิปากเหตูสุเยว ลพฺภติ, กุสลกิริเยสุ ปน วิปากปจฺจยตา ปริหายติฯ โลภโทสโมหา เต ตโย วิปากญฺจาติ จตฺตาโร อปเนตฺวา เสสานํ วเสน อเนกปจฺจยภาวํ คจฺฉนฺติฯ

อารมฺมณปจฺจโย ตํ อารมฺมณปจฺจยตฺตํ อวิชหนฺตํเยว อารมฺมณาธิปตินิสฺสยอุปนิสฺสยปุเรชาตวิปฺปยุตฺตอตฺถิอวิคตานํ วเสน อปเรหิปิ สตฺตหากาเรหิ อเนกปจฺจยภาวํ คจฺฉติฯ อย

เมตฺถ อุกฺกฏฺฐปริเจฉโท, อรูปธมฺมานํ ปน อตีตานาคตานํ วา รูปธมฺมานํ อารมฺมณปจฺจยภาเวสติ อารมฺมณาธิปติอารมฺมณูปนิสฺสยมตฺตเญฺญว อุตฺตริ ลพฺภติฯ อธิปติปจฺจเย วีมํสา อโมหสทิสาฯ ฉนฺนฺท อธิปติปจฺจโย อธิปติปจฺจยตฺตํ อวิชหนฺตว สหชาตอญฺญมญฺญนิสฺสยวิปากสมฺปยุตฺตวิปฺปยุตฺตอตฺถิอวิคตานํ วเสน อปเรหิปิ อฏฺฐหากาเรหิ อเนกปจฺจยภาวํ คจฺฉติฯ วีริยํ เตสเญฺจว อินฺทฺริยมคฺคปจฺจยานญฺจาติ อิเมสํ วเสน อปเรหิปิ ทสหากาเรหิ อเนกปจฺจยภาวํ คจฺฉติฯ จิตฺตํ ตโต มคฺคปจฺจยํ อปเนตฺวา อาหารปจฺจยํ ปกฺขิปิตฺวา อิเมสํ วเสนอธิปติปจฺจยโต อุตฺตริ ทสหากาเรหิ อเนกปจฺจยภาวํ คจฺฉติฯ อารมฺมณาธิปติโน ปน เหฏฺฐา อารมฺมณปจฺจเย วุตฺตนเยเนว อเนกปจฺจยภาโว เวทิตโพฺพฯ

อนนฺตรสมนนฺตรปจฺจยา อนนฺตรสมนนฺตรปจฺจยตฺตํ อวิชหนฺตาว อุปนิสฺสยกมฺมอาเสวนนตฺถิวิคตานํ วเสน อปเรหิปิ ปญฺจหากาเรหิ อเนกปจฺจยภาวํ คจฺฉนฺติฯ อริยมคฺคเจตนาเยว เจตฺถ กมฺมปจฺจยตํ ลภติ, น เสสธมฺมาฯ สหชาตปจฺจโย สหชาตปจฺจยตฺตํ อวิชหโนฺตว เหตุอธิปติอญฺญมญฺญนิสฺสยกมฺมวิปากอาหารอินฺทฺริยฌานมคฺคสมฺปยุตฺตวิปฺปยุตฺตอตฺถิอวิคตานํ วเสน อปเรหิ จุทฺทสหากาเรหิ อเนกปจฺจยภาวํ คจฺฉติฯ อยมฺปิ อุกฺกฏฺฐปริเจฉโท วตฺถุสหชาตาทีนํ ปน วเสเนตฺถ เหตุปจฺจยาทีนํ อภาโวปิ เวทิตโพฺพฯ
อญฺญมญฺญปจฺจเยปิ เอเสว นโยฯ

นิสฺสยปจฺจโย นิสฺสยปจฺจยตฺตํ อวิชหโนฺตว จตุวีสติยา ปจฺจเยสุ อตฺตโน นิสฺสยปจฺจยตฺตเญฺจว อนนฺตรสมนนฺตรปจฺฉาชาตอาเสวนนตฺถิวิคตปจฺจเย จ ฉ อปเนตฺวา เสสานํ วเสน อปเรหิปิ สตฺตรสหากาเรหิ อเนกปจฺจยภาวํ คจฺฉติฯ อยมฺปิ อุกฺกฏฺฐปริเจฉโทว วตฺถุนิสฺสยาทีนํ ปน วเสเนตฺถ เหตุปจฺจยาทีนํ อาภาโวปิ เวทิตโพฺพฯ

อุปนิสฺสยปจฺจเย อารมฺมณูปนิสฺสโย อารมฺมณาธิปติสทิโสฯ อนนฺตรูปนิสฺสโย อนนฺตรูปนิสฺสยปจฺจยตฺตํ อวิชหโนฺตว อนนฺตรสมนนฺตรกมฺมอาเสวนนตฺถิวิคตานํ วเสน อปเรหิปิ ฉหากาเรหิ อเนกปจฺจยภาวํ คจฺฉติฯ อริยมคฺคเจตนาเยว เจตฺถ กมฺมปจฺจยตํ ลภติ, น เสสธมฺมาฯ ปกตูปนิสฺสโย ปกตูปนิสฺสโยวฯ ปุเรชาตปจฺจโย อตฺตโน ปุเรชาตปจฺจยตฺตํ อวิชหโนฺตว อารมฺมณอารมฺมณาธิปตินิสฺสยอุปนิสฺสยอินฺทฺริยวิปฺปยุตฺตอตฺถิอวิคตานํ วเสน อปเรหิปิ อฏฺฐหากาเรหิ อเนกปจฺจยภาวํ คจฺฉติฯ อยมฺปิ อุกฺกฏฺฐนิเทฺทโสว อารมฺมณปุเรชาเต ปเนตฺถ นิสฺสยอินฺทฺริยวิปฺปยุตฺตปจฺจยตา น ลพฺภติฯ อิโต อุตฺตริปิ ลพฺภมานาลพฺภมานํ เวทิตพฺพํฯ ปจฺฉาชาตปจฺจโย อตฺตโน ปจฺฉาชาตปจฺจยภาวํ อวิชหโนฺตว วิปฺปยุตฺตอตฺถิอวิคตานํ วเสน อปเรหิปิ ตีหากาเรหิ อเนกปจฺจยภาวํ คจฺฉติฯ อาเสวนปจฺจโย อาเสวนปจฺจยตฺตํ อวิชหโนฺตว อนนฺตรสมนนฺตรอุปนิสฺสยนตฺถิวิคตานํ วเสน อปเรหิปิ ปญฺจหากาเรหิ อเนกปจฺจยภาวํ คจฺฉติฯ

กมฺมปจฺจโย กมฺมปจฺจยตฺตํ อวิชหโนฺตว เอกกฺขณิโก ตาว สหชาตอญฺญมญฺญนิสฺสยวิปากอาหารสมฺปยุตฺตวิปฺปยุตฺตอตฺถิอวิคตานํ วเสน อปเรหิปิ นวหากาเรหิ อเนกปจฺจยภาวํ คจฺฉติฯ นานากฺขณิโก อุปนิสฺสยอนนฺตรสมนนฺตรนตฺถิวิคตานํ วเสน อปเรหิปิ ปญฺจหากาเรหิ อเนกปจฺจยภาวํ คจฺฉติฯ วิปากปจฺจโย วิปากปจฺจยตฺตํ อวิชหโนฺตว เหตุอธิปติสหชาตอญฺญมญฺญนิสฺสยกมฺมอาหารอินฺทฺริยฌานมคฺคสมฺปยุตฺตวิปฺปยุตฺตอตฺถิอวิคตานํ วเสน อปเรหิปิ จุทฺทสหากาเรหิ อเนกปจฺจยภาวํ คจฺฉติฯ อาหารปจฺจเย กพฬีการาหาโร อาหารปจฺจยตฺตํ อวิชหโนฺตว อตฺถิอวิคตานํ วเสน อปเรหิปิ ทฺวีหากาเรหิ อเนกปจฺจยภาวํ คจฺฉติฯ เสสา ตโย อาหารปจฺจยตฺตํ อวิชหนฺตาว ยถานุรูปํ อธิปติสหชาตอญฺญมญฺญนิสฺสยกมฺม

วิปากอินฺทฺริยสมฺปยุตฺตวิปฺปยุตฺตอตฺถิอวิคตานํ วเสน อปเรหิปิ เอกาทสหาการเรหิ อเนกปจฺจยภาวํ คจฺฉนฺติฯ

อินฺทฺริยปจฺจเย รูปิโน ปญฺจินฺทฺริยา อินฺทฺริยปจฺจยตฺตํ อวิชหนฺตาว นิสฺสยปุเรชาตวิปฺปยุตฺตอตฺถิอวิคตานํ วเสน อปเรหิปิ ปญฺจหาการเรหิ อเนกปจฺจยภาวํ คจฺฉนฺติฯ รูปชีวิตินฺทฺริยมฺปิ อินฺทฺริยปจฺจยตฺตํ อวิชหนฺตเญฺญว อตฺถิอวิคตานํ วเสน อปเรหิปิ ทฺวีหาการเรหิ อเนกปจฺจยภาวํ คจฺฉติฯ อรูปิโน อินฺทฺริยานิปิ ยถานุรูปํ อินฺทฺริยปจฺจยตฺตํ อวิชหนฺตาเนว เหตุอธิปติสหชาตอญฺญมญฺญนิสฺสยวิปากอาหารฌานมคฺคสมฺปยุตฺตวิปฺปยุตฺตอตฺถิอวิคตานํ วเสน อปเรหิปิ เตรสหาการเรหิ อเนกปจฺจยภาวํ คจฺฉนฺติฯ ฌานปจฺจโย ฌานปจฺจยตฺตํ อวิชหนฺโตว ยถานุรูปํ สหชาตอญฺญมญฺญนิสฺสยวิปากอินฺทฺริยมคฺคสมฺปยุตฺตวิปฺปยุตฺตอตฺถิอวิคตานํ วเสน อปเรหิปิ ทสหาการเรหิ อเนกปจฺจยภาวํ คจฺฉติฯ มคฺคปจฺจโย มคฺคปจฺจยตฺตํ อวิชหนฺโตว ยถานุรูปํ ฌานปจฺจเย วุตฺตานํ ทสนฺนํ เหตุอธิปตีนญฺจาติ อิเมสํ วเสน อปเรหิปิ ทฺวาทสหาการเรหิ อเนกปจฺจยภาวํ คจฺฉติฯ

สมฺปยุตฺตปจฺจโย สมฺปยุตฺตปจฺจยตฺตํ อวิชหนฺโตว ยถานุรูปํ เหตุอธิปติสหชาตอญฺญมญฺญนิสฺสยกมฺมวิปากอาหารอินฺทฺริยฌานมคฺคอตฺถิอวิคตานํ วเสน อปเรหิปิ เตรสหาการเรหิ อเนกปจฺจยภาวํ คจฺฉติฯ วิปฺปยุตฺตปจฺจโย วิปฺปยุตฺตปจฺจยตฺตํ อวิชหนฺโตว อนนฺตรสมนนฺตรอาเสวนสมฺปยุตฺตนตฺถิวิคตสงฺขาเต ฉ ปจฺจเย อปเนตฺวา เสสานํ วเสน ยถานุรูปํ อปเรหิปิ สตฺตรสหาการเรหิ อเนกปจฺจยภาวํ คจฺฉติฯ ตตฺถ รูปสฺส จ อรูปสฺส จ ปจฺจยวิภาโคเวทิตโพฺพฯ อตฺถิปจฺจโย อตฺถิปจฺจยตฺตํ อวิชหนฺโตว อนนฺตรสมนนฺตรอาเสวนนตฺถิวิคตสงฺขาเต ปญฺจ ปจฺจเย อปเนตฺวา เสสานํ วเสน ยถานุรูปํ อปเรหิ อฎฺฐารสหาการเรหิ อเนกปจฺจยภาวํ คจฺฉติฯ นตฺถิปจฺจยวิคตปจฺจยา อนนฺตรปจฺจยสทิสา ฯ อวิคตปจฺจโย อตฺถิปจฺจยสทิโสเยวาติ เอวเมตฺถ เอกปจฺจยสฺส อเนกปจฺจยภาวโตปิ วิญฺญาตโพฺพ วินิจฺฉโยฯ

ปจฺจยสภาคโตติ เอเตสุ หิ จตุวีสติยา ปจฺจเยสุ อนนฺตรสมนนฺตรอนนฺตรูปนิสฺสยอาเสวนนตฺถิวิคตา สภาคา, ตถา อารมฺมณอารมฺมณาธิปติอารมฺมณูปนิสฺสยาติ อิมินา อุปาเยเนตฺถ ปจฺจยสภาคโตปิ วิญฺญาตโพฺพ วินิจฺฉโยฯ

ปจฺจยวิสภาคโตติ ปุเรชาตปจฺจโย ปเนตฺถ ปจฺฉาชาตปจฺจเยน วิสภาโค, ตถา สมฺปยุตฺตปจฺจโย วิปฺปยุตฺตปจฺจเยน, อตฺถิปจฺจโย นตฺถิปจฺจเยน, วิคตปจฺจโย อวิคตปจฺจเยนาติ อิมินา อุปาเยเนตฺถ ปจฺจยวิสภาคโตปิ วิญฺญาตโพฺพ วินิจฺฉโยฯ

ยุคฬกโตติ เอเตสุ จ อตฺถสริกฺขตาย, สทฺทสริกฺขตาย, กาลปฎิปกฺขตาย, เหตุผลตาย, อญฺญมญฺญปฎิปกฺขตายาติ อิเมหิ การเณหิ ยุคฬกโต วิญฺญาตโพฺพ วินิจฺฉโยฯ อนนฺตรสมนนฺตรา หิ อตฺถสริกฺขตาย เอกํ ยุคฬกํ นาม; นิสฺสยูปนิสฺสยา สทฺทสริกฺขตาย, ปุเรชาตปจฺฉาชาตา กาลปฎิปกฺขตาย, กมฺมปจฺจยวิปากปจฺจยา เหตุผลตาย, สมฺปยุตฺตวิปฺปยุตฺตปจฺจยา อญฺญมญฺญปฎิปกฺขตาย เอกํ ยุคฬกํ นาม, ตถา อตฺถินตฺถิปจฺจยา, วิคตาวิคตปจฺจยา จาติ เอวเมตฺถ ยุคฬกโตปิ วิญฺญาตโพฺพ วินิจฺฉโยฯ **ชนกาชนกโต**ติ เอเตสุ จ อนนฺตรสมนนฺตรานนฺตรูปนิสฺสยปกตูปนิสฺสยาเสวนปจฺจยา นานากฺขณิโก, กมฺมปจฺจโย, นตฺถิวิคตปจฺจยาติ อิเม ปจฺจยา ชนกาเยว, น อชนกาฯ ปจฺฉาชาตปจฺจโย เกวลํ อุปตฺถมฺภโกเยว, น ชนโกฯ เสสา ชนกา จ อชนกา จ อุปตฺถมฺภกา จาติ อโตฺถฯ เอวเมตฺถ ชนกาชนกโตปิ วิญฺญาตโพฺพ วินิจฺฉโยฯ

สพฺพฎฺฐานิกาสพฺพฎฺฐานิกโตติ เอเตสุ จ สหชาตนิสฺสยอตฺถิอวิคตปจฺจยา สพฺพฎฺฐานิกา นาม, สเพฺพสํ สงฺขตานํ รูปารูปธมฺมานํ ฐานภูตา การณภูตาติ อโตฺถฯ เอเตหิ วินา อุปฺปชฺชมาโน เอกธโมฺมปิ นตฺถีติฯ อารมฺมณอารมฺมณาธิปติอนนฺตรสมนนฺตรานนฺตรูปนิสฺสยปกตูปนิสฺสยาเสวนสมฺปยุตฺตนตฺถิวิคตปจฺจยา อสพฺพฎฺฐานิกา นามฯ น สเพฺพสํ รูปารูปธมฺมานํ ฐานภูตา, อรูปกฺขนฺธานเญฺญว ปน ฐานภูตา การณภูตาติ อโตฺถฯ อรูปธมฺมาเยว หิ เอเตหิ อุปฺปชฺชนฺติ, น รูปธมฺมาฯ ปุเรชาตปจฺฉาชาตาปิ อสพฺพฎฺฐานิกา อรูปรูปานเญฺญว ยถากฺกเมน ปจฺจยภาวโตฯ วุตฺตาวเสสาปิ เอกจฺจานํ รูปารูปธมฺมานํ อุปฺปตฺติเหตุโต น สพฺพฎฺฐานิกาติ เอวเมตฺถ สพฺพฎฺฐานิกา สพฺพฎฺฐานิกโตปิ วิญฺญาตโพฺพ วินิจฺฉโยฯ

รูปํ รูปสฺสาติอาทิวิกปฺปโตติ เอเตสุ จ จตุวีสติยา ปจฺจเยสุ เอกปจฺจโยปิ เอกเนฺตน รูปเมว หุตฺวา รูปเสฺสว ปจฺจโย นาม นตฺถิ, เอกเนฺตน ปน รูปํ หุตฺวา อรูปเสฺสว ปจฺจโย นาม อตฺถิฯ กตโร ปเนโสติ? ปุเรชาตปจฺจโยฯ ปุเรชาตปจฺจโย หิ เอกเนฺตน รูปเมว หุตฺวา อรูปเสฺสว ปจฺจโย โหติฯ เอกเนฺตน รูปเมว หุตฺวา รูปารูปเสฺสว ปจฺจโย นามาติปิ นตฺถิ, เอกเนฺตน ปน อรูปํ หุตฺวา อรูปเสฺสว ปจฺจโย นาม อตฺถิฯ กตโร ปเนโสติ? อนนฺตรสมนนฺตรอาเสวนสมฺปยุตฺตนตฺถิวิคตวเสน ฉพฺพิโธฯ โส หิ สโพฺพปิ เอกเนฺตน อรูปเมว หุตฺวา อรูปเสฺสว ปจฺจโย โหติฯ เอกเนฺตน อรูปเมว หุตฺวาปิ เอกเนฺตน รูปเสฺสว ปจฺจโย นามาติปิ อตฺถิฯ กตโร ปเนโสติ? ปจฺฉาชาตปจฺจโยฯ โส หิ เอกเนฺตน อรูปํ หุตฺวา รูปเสฺสว ปจฺจโย โหติ; เอกเนฺตน ปน อรูปธโมฺมว หุตฺวา รูปารูปานํ ปจฺจโยปิ อตฺถิฯ กตโร ปเนโสติ? เหตุกมฺมวิปากฌานมคฺควเสน ปญฺจวิโธฯ โส หิ สโพฺพปิ เอกเนฺตน อรูปเมว หุตฺวา รูปธมฺมานํ อรูปธมฺมานมฺปิ ปจฺจโย โหติฯ เอกเนฺตน ปน รูปารูปเมว หุตฺวา รูปเสฺสว ปจฺจโย นามาติปิ นตฺถิ, อรูปเสฺสว ปน โหติฯ กตโร ปเนโสติ? อารมฺมณปจฺจโย เจว อุปนิสฺสยปจฺจโย จฯ อิทญฺหิ ทฺวยํ เอกเนฺตน รูปารูปเมว หุตฺวา อรูปเสฺสว ปจฺจโย โหติฯ เอกเนฺตน รูปารูปเมว หุตฺวา ปน รูปารูปเสฺสว ปจฺจโย นามาติปิ อตฺถิฯ กตโร ปเนโสติ? อธิปติสหชาตอญฺญมญฺญนิสฺสยอาหารอินฺทฺริยวิปฺปยุตฺตอตฺถิอวิคตวเสน นววิโธฯ โส หิ สโพฺพปิ เอกเนฺตน รูปารูปเมว หุตฺวา รูปารูปเสฺสว ปจฺจโย โหตีติ เอวเมตฺถ รูปํ รูปสฺสาติอาทิวิกปฺปโตปิ วิญฺญาตโพฺพ วินิจฺฉโยฯ

ภวเภทโตติ อิเมสุ ปน จตุวีสติยา ปจฺจเยสุ ปญฺจโวการภเว ตาว น โกจิ ปจฺจโย น ลพฺภติ นามฯ จตุโวการภเว ปน ตโย ปุเรชาตปจฺฉาชาตวิปฺปยุตฺตปจฺจเย อปเนตฺวา เสสา เอกวีสติเมว ลพฺภนฺติฯ เอกโวการภเว สหชาตอญฺญมญฺญนิสฺสยกมฺมอินฺทฺริยอตฺถิอวิคตวเสน สเตฺตว ลพฺภนฺติฯ พาหิเร ปน อนินฺทฺริยพทฺธรูเป สหชาตอญฺญมญฺญนิสฺสยอตฺถิอวิคตวเสน ปเญฺจว ลพฺภนฺตีติ เอวเมตฺถ ภวเภทโตปิ วิญฺญาตโพฺพ วินิจฺฉโยติฯ

ปจฺจยนิเทฺทสวารวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

ปฺจฺฉาวาโร

๑. ปจฺจยานุโลมวณฺณนา

เอวํ อนุโลมปฎฺฐานาทีสุ ติกปฎฺฐานาทิวเสน จตุวีสติสมนฺตปฎฺฐานสโมธาเน ปฎฺฐานมหาปกรเณ เย ติกาทโย นิสฺสาย นิทฺทิฎฺฐตฺตา เอตํ ติกปฎฺฐานํ, ทุกปฎฺฐานํ…เป.… ทุกทุกปฎฺฐานนฺติ วุตฺตํฯ เต อนามสิตฺวา เยสํ ปจฺจยานํ วเสน เต ติกาทโย วิภตฺตา, เต ปจฺจเย เอว ตาว อิมินา มาติกานิเกฺขปปจฺจยวิภงฺคสงฺขาเตน วาเรน อุเทฺทสโต จ นิเทฺทสโต จ ทเสฺสตฺวา, อิทานิ เย ติกาทโย นิสฺสาย นิทฺทิฎฺฐตฺตา เอตํ ติกปฎฺฐานํ, ทุกปฎฺฐานํ…เป.… ทุกทุก

ปฏฺฐานนฺติ วุตฺตํฯ เต ติกาทโย อิเมสํ ปจฺจยานํ วเสน วิตฺถาเรตฺวา ทเสฺสตุํ เอเกกํ ติกทุกํ นิสฺสาย สตฺตหิ มหาวาเรหิ เทสนา กตาฯ เตสํ อิมานิ นามานิ – ปฏิจฺจวาโร, สหชาตวาโร, ปจฺจยวาโร, นิสฺสยวาโร, สํสฏฺฐวาโร, สมฺปยุตฺตวาโร, ปญฺหาวาโรติฯ

ตตฺถ ''กุสลํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ กุสโล ธมฺโม''ติ เอวํ ปฏิจฺจาภิธานวเสน วุตฺโต **ปฏิจฺจวาโร** นามฯ กุสลํ ธมฺมํ สหชาโต กุสโล ธมฺโม''ติ เอวํ สหชาตาภิธานวเสน วุตฺโต **สหชาตวาโร** นามฯ โส ปุริเมน ปฏิจฺจวาเรน อตฺถโต นินฺนานากรโณฯ ปฏิจฺจาภิธานวเสน พุชฺฌนกานํ วเสน ปน ปฐโม วุตฺโต, สหชาตาภิธานวเสน พุชฺฌนกานํ วเสน ทุติโยฯ ทฺวีสุปิ เจเตสุ รูปารูปธมฺมวเสน ปจฺจยา เจว ปจฺจยุปฺปนฺนธมฺมา จ เวทิตพฺพาฯ เต จ โข สหชาตาว, น ปุเรชาตปจฺฉาชาตา ลพฺภนฺติฯ ''กุสลํ ธมฺมํ ปจฺจยา กุสโล ธมฺโม''ติ เอวํ ปจฺจยาภิธานวเสน วุตฺโต ปน **ปจฺจยวาโร** นามฯ โสปิ ปุริมวารทฺวยํ วิย รูปารูปธมฺมวเสเนว เวทิตโพฺพฯ ปจฺจโย ปเนตฺถ ปุเรชาโตปิ ลพฺภติฯ อยมสฺส ปุริมวารทฺวยโต วิเสโสฯ ตทนนฺตโร ''กุสลํ ธมฺมํ นิสฺสาย กุสโล ธมฺโม''ติ เอวํ นิสฺสยาภิธานวเสน วุตฺโต **นิสฺสยวาโร** นามฯ โส ปุริเมน ปจฺจยวาเรน อตฺถโต นินฺนานากรโณฯ ปจฺจยาภิธานวเสน พุชฺฌนกานํ วเสน ปน ปฐโม วุตฺโต, นิสฺสยาภิธานวเสน พุชฺฌนกานํ วเสน ทุติโยฯ ตโต ปรํ ''กุสลํ ธมฺมํ สํสโฏฺฐ กุสโล ธมฺโม''ติ เอวํ สํสฏฺฐาภิธานวเสน วุตฺโต **สํสฏฺฐวาโร** นามฯ ''กุสลํ ธมฺมํ สมฺปยุโตฺต กุสโล ธมฺโม''ติ เอวํ สมฺปยุตฺตาภิธานวเสน วุตฺโต **สมฺปยุตฺตวาโร** นามฯ โส ปุริเมน สํสฏฺฐวาเรน อตฺถโต นินฺนานากรโณฯ สํสฏฺฐาภิธานวเสน พุชฺฌนกานํ วเสน ปน ปฐโม วุตฺโต, สมฺปยุตฺตาภิธานวเสน ทุติโยฯ ทฺวีสุปิ เจเตสุ อรูปธมฺมวเสเนว ปจฺจยา ปจฺจยุปฺปนฺนา จ เวทิตพฺพาฯ สตฺตมวาเร ปน ยสฺมา ''กุสโล ธมฺโม กุสลสฺส ธมฺมสฺส เหตุปจฺจเยน ปจฺจโย''ติอาทินา นเยน เต เต ปเญฺห อุทฺธริตฺวา ปุน ''กุสลา เหตู สมฺปยุตฺตกานํ ขนฺธาน''นฺติอาทินา นเยน สเพฺพปิ เต ปญฺหา นิชฺชฏา นิคฺคุมฺพา จ กตฺวา วิภตฺตา, ตสฺมา โส วาโร ปญฺหานํ สาธุกํ วิภตฺตตฺตา **ปญฺหาวาโร** เตฺวว สงฺขยํ คโตฯ รูปารูปธมฺมวเสเนว ปเนตฺถ ปจฺจยาปิ ปจฺจยุปฺปนฺนาปิ เวทิตพฺพาฯ

ตตฺถ โย ตาว เอส สพฺพปฐโม ปฏิจฺจวาโร นาม, โส อุเทฺทสโต นิเทฺทสโต จ ทุวิโธ โหติฯ ตตฺถ อุเทฺทสวาโร ปฐโม, ปุจฺฉาวาโรติปิ วุจฺจติฯ ปณฺณตฺติวาโรติปิ ตเสฺสว นามํฯ โส หิ กุสลาทโย ปฏิจฺจ กุสลาทีนํ เหตุปจฺจยาทีนํ วเสน อุทฺทิฏฺฐตฺตา อุเทฺทสวาโร, กุสลาทโย ปฏิจฺจ เหตุปจฺจยาทิวเสน กุสลาทีนํ อุปฺปตฺติยา ปุจฺฉิตตฺตา ปุจฺฉาวาโร, กุสลาทโย ปฏิจฺจ เหตุปจฺจยาทิวเสน กุสลาทีนํ อุปฺปตฺติยา ปญฺญาปิตตฺตา ปณฺณตฺติวาโรติปิ วุโตฺตฯ

๒๕-๓๔. ตตฺถ **สิยา กุสลํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ กุสโล ธมฺโม อุปฺปเชฺชยฺย เหตุปจฺจยา**ติ ปริกปฺปปุจฺฉาฯ อยเญฺหตฺถ อโตฺถ – โย กุสโล ธมฺโม อุปฺปเชฺชยฺย เหตุปจฺจยา, กึ โส กุสลํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ สิยาติ อถ วา กุสลํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ โย กุสโล ธมฺโม อุปฺปเชฺชยฺย, โส เหตุปจฺจยา สิยาติ อยเมตฺถ อโตฺถฯ ตตฺถ **ปฏี**ติ สทิสเตฺถ วตฺตติฯ สทิสปุคฺคโล หิ ปฏิปุคฺคโล, สทิสภาโค จ ปฏิภาโคติ วุจฺจติฯ **อิจฺจา**ติ คมนุสฺสุกฺกวจนเมตํฯ อุภยํ เอกโต กตฺวา **ปฏิจฺจา**ติ ปฏิคนฺตฺวา สหุปฺปตฺติสงฺขาเตน สทิสภาเวน ปตฺวา, เตน สทฺธึ เอกโต อุปฺปตฺติภาวํ อุปคนฺตฺวาติ วุตฺตํ โหติฯ **กุสโล ธมฺโม**ติ เอวํ สหุปฺปตฺติภาเวน กุสลํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ กุสโล ธมฺโม อุปฺปเชฺชยฺย เหตุปจฺจยาติ ปุจฺฉติฯ อถ วา **ปฏิจฺจา**ติ ปจฺจยํ กตฺวาฯ ตํ ปน ปจฺจยกรณํ ปุเรชาเตปิ ปจฺจเย ลพฺภติ สหชาเตปิฯ อิธ สหชาตํ อธิเปฺปตํฯ **สิยา กุสลํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ อกุสโล**ติอาทีสุปิ เอเสว นโยฯ ตตฺถ กิญฺจาปิ สหชาตวเสน กุสลํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ อกุสโล นตฺถิ, อิมสฺมึ ปน ปุจฺฉาวาเร ยมฺปิ วิสฺสชฺชิยมานํ อตฺถโต ลพฺภติ, ยมฺปิ น ลพฺภติ, ตํ สพฺพํ ปุจฺฉาวเสน อุทฺธฏํฯ ปรโต ปน วิสฺสชฺชเน ยํ น ลพฺภติ, ตํ ปหาย ยํ ลพฺภติ, ตเทว วิสฺสชฺชิตํฯ

เอวเมตฺถ ปุจฺฉานํ อตฺถเญฺจว ปุจฺฉาคติญฺจ ญตฺวา อิทานิ คณนวเสน ปุจฺฉาปริเจฺฉโท เวทิตโพฺพ ฯ เอตฺถ หิ ‘‘กุสลํ ธมฺมํ ปฏิจฺจา’’ติ กุสลปทํ อาทึ กตฺวา กุสลากุสลาพฺยากตนฺตา ติโสฺส ปุจฺฉา, ปุน ตเทวาทึ กตฺวา กุสลาพฺยากตาทิวเสน ทุกปฺปเภทนฺตา ติโสฺส, ปุน ตเทวาทึ กตฺวา ติกนฺตา จ เอกา, เอวํ กุสลํ ธมฺมํ ปฏิจฺจาติ กุสลาทิกา สตฺต ปุจฺฉา, ตถา อกุสลาทิกา, ตถา อพฺยากตาทิกา, ตถา กุสลาพฺยากตาทิกา, อกุสลาพฺยากตาทิกา, กุสลากุสลาทิกา, กุสลากุสลาพฺยากตาทิกาติ สพฺพาปิ สตฺตนฺนํ สตฺตกานํ วเสน กุสลตฺติกํ นิสฺสาย เหตุปจฺจเย เอกูนปญฺญาสํ ปุจฺฉาฯ

ตตฺถ เอกมูลกาวสานา นว, เอกมูลทุกาวสานา นว, เอกมูลติกาวสานา ติโสฺส, ทุกมูลเอกาวสานา นว, ทุกมูลทุกาวสานา นว, ทุกมูลติกาวสานา ติโสฺส, ติกมูลเอกาวสานา ติโสฺส, ติกมูลทุกาวสานา ติโสฺส, ติกมูลติกาวสานา เอกาติ เอวเมตา มูลวเสนาปิ เวทิตพฺพาฯ ยถา จ เหตุปจฺจเย เอกูนปญฺญาสํ, อารมฺมณปจฺจยาทีสุปิ ตเถวาติ สเพฺพสุปิ จตุวีสติยา ปจฺจเยสุ –

> สหสฺสเมกญฺจ สตํ, ฉสตฺตติ ปุนาปรา;
> ปุจฺฉา สมฺปิณฺฑิตา โหนฺติ, นยมฺหิ เอกมูลเกฯ

๓๕-๓๖. ตโต ปรํ **เหตุปจฺจยา อารมฺมณปจฺจยา**ติ ทุมูลกนโย อารโทฺธฯ ตตฺถ เหตารมฺมณทุโก…เป.… เหตุอวิคตทุโกติ เหตุปจฺจเยน สทฺธึ เตวีสติ ทุกา โหนฺติฯ เตสุ เหตุปจฺจเย วิย เหตารมฺมณทุเกปิ เอกูนปญฺญาสํ ปุจฺฉา, ตาสุ ปาฬิยํ เทฺวเยว ทสฺสิตาฯ ยถา จ เหตารมฺมณทุเก เอกูนปญฺญาสํ ตถา เหตาธิปติทุกาทีสุปิฯ ตตฺถ ปฐมปุจฺฉาวเสน เหตาธิปติทุโก, เหตานนฺตรทุโก, เหตุสมนนฺตรทุโกติ ปฏิปาฏิยา ตโย ทุเก ทเสฺสตฺวา ปริโยสาเน เหตุอวิคตทุโก ทสฺสิโต, เสสํ สงฺขิตฺตํฯ ปุจฺฉาปริเจฺฉโท ปเนตฺถ เอวํ เวทิตโพฺพฯ

> สหสฺสเมกญฺจ สตํ, สตฺตวีสติเมว จ;
> ทุเกสุ เตวีสติยา, ปุจฺฉา โหนฺติ ทุมูลเกฯ

๓๗. ตโต ปรํ **เหตุปจฺจยา อารมฺมณปจฺจยา อธิปติปจฺจยา**ติ ติมูลกนโย อารโทฺธฯ ตตฺถ เหตารมฺมณทุเกน สทฺธึ อธิปติปจฺจยาทีสุ พาวีสติยา ปจฺจเยสุ เอกเมกสฺส โยชนาวเสน พาวีสติ ติกา โหนฺติฯ เตสุ ปฐมปุจฺฉาวเสน ปฐมตฺติกญฺจ ทุติยตฺติกญฺจ ทเสฺสตฺวา ปริโยสานติโก ทสฺสิโต, เสสํ สงฺขิตฺตํฯ ยถา ปน ทุเกสุ, เอวํ ติเกสุปิ เอกเมกสฺมึ ติเก เอกูนปญฺญาสํ กตฺวา สเพฺพสุปิ พาวีสติยา ติเกสุ –

> สหสฺสเมกํ ปุจฺฉานํ, อฏฺฐสตฺตติเมว จ;
> ปุจฺฉา คณนโต โหนฺติ, นยมฺหิ ติกมูลเกฯ

๓๘. ตโต ปรํ **เหตุปจฺจยา อารมฺมณปจฺจยา อธิปติปจฺจยา อนนฺตรปจฺจยา**ติ จตุมูลกนโย อารโทฺธฯ ตตฺถ ปฐมตฺติเกน สทฺธึ อนนฺตรปจฺจยาทีสุ เอกวีสติยา ปจฺจเยสุ เอกเมกสฺส โยชนาวเสน เอกวีสติ จตุกฺกา โหนฺติฯ เตสุ เทฺว จตุเกฺก ทเสฺสตฺวา เสสํ สงฺขิตฺตํฯ อิธาปิ เอกเมกสฺมึ จตุเกฺก เอกูนปญฺญาสํ กตฺวา สเพฺพสุปิ เอกวีสติยา จตุเกฺกสุ –

> สหสฺสเมกํ ปุจฺฉานํ, เอกูนตึส ปุนาปรา;
> ปุจฺฉา คณนโต โหนฺติ, นยมฺหิ จตุมูลเกฯ

ตโต ปรํ ปญฺจมูลกํ อาทึ กตฺวา ยาว สพฺพมูลกา เทสนา กตา, ตํ สพฺพํ สงฺขิปิตฺวา เหฏฺฐา วุตฺตญฺจ อุปริ วตฺตพฺพญฺจ เอกโต กตฺวา ปาฬิยํ ''เอกมูลกํ, ทุมูลกํ, ติมูลกํ, จตุมูลกํ, ปญฺจมูลกํ, สพฺพมูลกํ อสมฺมุยฺหนฺเตน วิตฺถาเรตพฺพ''นฺติ นโย ทสฺสิโตฯ ตตฺถ เอกมูลกาทีสุ ยํ วตฺตพฺพํ, ตํ วุตฺตเมวฯ ปญฺจมูลเก ปน ปฐมจตุกฺเกน สทฺธึ สมนนฺตรปจฺจยาทีสุ สมวีสติยา ปจฺจเยสุ เอกเมกสฺส โยชนาวเสน สมวีสติ ปญฺจกา โหนฺติฯ เตสุ เอกเมกสฺมึ เอกูนปญฺญาสํ กตฺวา –

> สตานิ นว ปุจฺฉานํ, อสีติ จ ปุนาปรา;
> ปุจฺฉา คณนโต โหนฺติ, นยมฺหิ ปญฺจมูลเกฯ

ฉมูลเก ปฐมปญฺจเกน สทฺธึ สหชาตปจฺจยาทีสุ เอกูนวีสติยา ปจฺจเยสุ เอกเมกสฺส โยชนาวเสน เอกูนวีสติ ฉกฺกา โหนฺติฯ เตสุ เอกเมกสฺมึ เอกูนปญฺญาสํ กตฺวา –

> สตานิ นว ปุจฺฉานํ, เอกตึส ตโตปรา;
> ปุจฺฉา คณนโต โหนฺติ, นยมฺหิ ฉกฺกมูลเกฯ

สตฺตมูลเก ปฐมฉกฺเกน สทฺธึ อญฺญมญฺญปจฺจยาทีสุ อฏฺฐารสสุ ปจฺจเยสุ เอกเมกสฺส โยชนาวเสน อฏฺฐารส สตฺตกา โหนฺติฯ เตสุ เอกเมกสฺมึ เอกูนปญฺญาสํ กตฺวา –

> สตานิ อฏฺฐ ปุจฺฉานํ, ทฺวาสีติ จ ตโตปรา;
> ปุจฺฉา คณนโต โหนฺติ, นยมฺหิ สตฺตมูลเกฯ

อฏฺฐมูลเก ปฐมสตฺตเกน สทฺธึ นิสฺสยปจฺจยาทีสุ สตฺตรสสุ ปจฺจเยสุ เอกเมกสฺส โยชนาวเสน สตฺตรส อฏฺฐกา โหนฺติฯ เตสุ เอกเมกสฺมึ เอกูนปญฺญาสํ กตฺวา –

> สตานิ อฏฺฐ ปุจฺฉานํ, เตตฺตึสา จ ตโตปรา;
> ปุจฺฉา คณนโต โหนฺติ, นยมฺหิ อฏฺฐมูลเกฯ

นวมูลเก ปฐมอฏฺฐเกน สทฺธึ อุปนิสฺสยปจฺจยาทีสุ โสฬสสุ ปจฺจเยสุ เอกเมกสฺส โยชนาวเสน โสฬส นวกา โหนฺติฯ เตสุ เอกเมกสฺมึ เอกูนปญฺญาสํ กตฺวา –

> สตานิ สตฺต ปุจฺฉานํ, จตุราสีติ ตโตปรา;
> ปุจฺฉา คณนโต โหนฺติ, นยมฺหิ นวมูลเกฯ

ทสมูลเก ปฐมนวเกน สทฺธึ ปุเรชาตปจฺจยาทีสุ ปนฺนรสสุ ปจฺจเยสุ เอกเมกสฺส โยชนาวเสน ปนฺนรส ทสกา โหนฺติฯ เตสุ เอกเมกสฺมึ เอกูนปญฺญาสํ กตฺวา –

> สตานิ สตฺต ปุจฺฉานํ, ปญฺจตึส ตโตปรา;
> ปุจฺฉา คณนโต โหนฺติ, นยมฺหิ ทสมูลเกฯ

เอกาทสมูลเก ปฐมทสเกน สทฺธึ ปจฺฉาชาตปจฺจยาทีสุ จุทฺทสสุ ปจฺจเยสุ เอกเมกสฺส โยชนาวเสน จุทฺทส เอกาทสกา โหนฺติฯ เตสุ เอกเมกสฺมึ เอกูนปญฺญาสํ กตฺวา –

> ฉ สตานิ จ ปุจฺฉานํ, ฉฬาสีติ ตโตปรา;
> นยมฺหิ ปุจฺฉา คณิตา, เอกาทสกมูลเกฯ

ทฺวาทสมูลเก ปฐมเอกาทสเกน สทฺธึ อาเสวนปจฺจยาทีสุ เตรสสุ ปจฺจเยสุ เอกเมกสฺส โยชนาวเสน เตรส ทฺวาทสกา โหนฺติฯ เตสุ เอกเมกสฺมึ เอกูนปญฺญาสํ กตฺวา –

ฉ สตานิ จ ปุจฺฉานํ, สตฺตตึส ตโตปรา;
ปุจฺฉา คณนโต โหนฺติ, นเย ทฺวาทสมูลเกฯ

เตรสมูลเก ปฐมทฺวาทสเกน สทฺธึ กมฺมปจฺจยาทีสุ ทฺวาทสสุ ปจฺจเยสุ เอกเมกสฺส โยชนาวเสน ทฺวาทส เตรสกา โหนฺติฯ เตสุ เอกเมกสฺมึ เอกูนปญฺญาสํ กตฺวา –

สตานิ ปญฺจ ปุจฺฉานํ, อฏฺฐาสีติ ปุนาปรา;
ปุจฺฉา คณนโต โหนฺติ, นเย เตรสมูลเกฯ

จุทฺทสมูลเก ปฐมเตรสเกน สทฺธึ วิปากปจฺจยาทีสุ เอกาทสสุ ปจฺจเยสุ เอกเมกสฺส โยชนาวเสน เอกาทส จุทฺทสกา โหนฺติฯ เตสุ เอกเมกสฺมึ เอกูนปญฺญาสํ กตฺวา –

สตานิ ปญฺจ ปุจฺฉานํ, ตึส จาถ นวาปรา;
ปุจฺฉา คณนโต โหนฺติ, นเย จุทฺทสมูลเกฯ

ปนฺนรสมูลเก ปฐมจุทฺทสเกน สทฺธึ อาหารปจฺจยาทีสุ ทสสุ ปจฺจเยสุ เอกเมกสฺส โยชนาวเสน ทส ปนฺนรสกา โหนฺติฯ เตสุ เอกเมกสฺมึ เอกูนปญฺญาสํ กตฺวา –

สตานิ จตฺตาริ ปุจฺฉานํ, นวุติ จ ตโตปรา;
ปุจฺฉา คณนโต โหนฺติ, นเย ปนฺนรสมูลเกฯ

โสฬสมูลเก ปฐมปนฺนรสเกน สทฺธึ อินฺทฺริยปจฺจยาทีสุ นวสุ ปจฺจเยสุ เอกเมกสฺส โยชนาวเสน นว โสฬสกา โหนฺติฯ เตสุ เอกเมกสฺมึ เอกูนปญฺญาสํ กตฺวา –

สตานิ จตฺตาริ จตฺตา-ลีเสกา เจว ปุนาปรา;
ปุจฺฉา คณนโต โหนฺติ, นเย โสฬสมูลเกฯ

สตฺตรสมูลเก ปฐมโสฬสเกน สทฺธึ ฌานปจฺจยาทีสุ อฏฺฐสุ ปจฺจเยสุ เอกเมกสฺส โยชนาวเสน อฏฺฐ สตฺตรสกา โหนฺติฯ เตสุ เอกเมกสฺมึ เอกูนปญฺญาสํ กตฺวา –

สตานิ ตีณิ ปุจฺฉานํ, นวุติ เทฺว ปุนาปรา;
ปุจฺฉา คณนโต โหนฺติ, นเย สตฺตรสมูลเกฯ

อฏฺฐารสมูลเก ปฐมสตฺตรสเกน สทฺธึ มคฺคปจฺจยาทีสุ สตฺตสุ ปจฺจเยสุ เอกเมกสฺส โยชนาวเสน สตฺต อฏฺฐารสกา โหนฺติฯ เตสุ เอกเมกสฺมึ เอกูนปญฺญาสํ กตฺวา –

สตานิ ตีณิ ปุจฺฉานํ, เตจตฺตารีสเมว จ;
ปุจฺฉา คณนโต โหนฺติ, นเย อฏฺฐารสมูลเกฯ

เอกูนวีสติมูลเก ปฐมอฏฺฐารสเกน สทฺธึ สมฺปยุตฺตปจฺจยาทีสุ ฉสุ ปจฺจเยสุ เอกเมกสฺส โยชนาวเสน ฉ เอกูนวีสติกา โหนฺติฯ เตสุ เอกเมกสฺมึ เอกูนปญฺญาสํ กตฺวา –

เทฺว สตา นวุติ เจว, จตโฺส จ ปุนาปรา;
ปุจฺฉา คณนโต โหนฺติ, นเย เอกูนวีสติเกฯ

วีสติมูลเก ปฐมเอกูนวีสติเกน สทฺธึ วิปฺปยุตฺตปจฺจยาทีสุ ปญฺจสุ ปจฺจเยสุ เอกเมกสฺส โยชนาวเสน ปญฺจวีสติกา โหนฺติฯ เตสุ เอกเมกสฺมึ เอกูนปญฺญาสํ กตฺวา –

เทฺว สตา โหนฺติ ปุจฺฉานํ, จตฺตาลีสา จ ปญฺจ จ;
ปุจฺฉา คณนโต โหนฺติ, นเย วีสติมูลเกฯ

เอกวีสติมูลเก ปฐมวีสติเกน สทฺธึ อตฺถิปจฺจยาทีสุ จตูสุ ปจฺจเยสุ เอกเมกสฺส โยชนาวเสน จตฺตาโร เอกวีสติกา โหนฺติฯ เตสุ เอกเมกสฺมึ เอกูนปญฺญาสํ กตฺวา –

สตํ ฉนวุติ เจว, ปุจฺฉา โหนฺติ สมฺปิณฺฑิตา;
คณิตา ลกฺขณญฺญูหิ, เอกวีสติเก นเยฯ

ทฺวาวีสติมูลเก ปฐมเอกวีสติเกน สทฺธึ นตฺถิปจฺจยาทีสุ ตีสุ ปจฺจเยสุ เอกเมกสฺส โยชนาวเสน ตโย ทฺวาวีสติกา โหนฺติฯ เตสุ เอกเมกสฺมึ เอกูนปญฺญาสํ กตฺวา –

จตฺตาลีสาธิกํ สตํ, สตฺต เจว ปุนาปรา;
ปุจฺฉา คณนโต โหนฺติ, นเย ทฺวาวีสติมูลเกฯ

เตวีสติมูลเก ปฐมทฺวาวีสติเกน สทฺธึ ทฺวีสุ วิคตาวิคตปจฺจเยสุ เอกเมกสฺส โยชนาวเสน เทฺว เตวีสติกา โหนฺติฯ เตสุ เอกเมกสฺมึ เอกูนปญฺญาสํ กตฺวา –

อฏฺฐนวุติเมวิธ, ปุจฺฉา คณนโต มตา;
นยมฺหิ เตวีสติเม, เตวีสติกมูลเกฯ

จตุวีสติมูลโก ปน สพฺพปจฺจยานํ สโมธานวเสน เวทิตโพฺพ, เตเนว สพฺพมูลโกติ วุโตฺตฯ ตตฺถ เอกูนปญฺญาสเมว ปุจฺฉา โหนฺตีติ สพฺพาเปตา เหตุปจฺจยปทเมว คเหตฺวา เอกมูลกาทีนํ สพฺพมูลกปริโยสานานํ วเสน สตฺถารา เทวปริสติ วิตฺถารโต วิภตฺตา ปุจฺฉา อิธ สเงฺขเปน ทสฺสิตาฯ

ตาสํ ปน สพฺพาสมฺปิ อยํ คณนปิโณฺฑ – เอกมูลกนยสฺมิญฺหิ เอกาทส สตานิ ฉสตฺตติ จ ปุจฺฉา อาคตาฯ เหตุปจฺจยนเย เตเนว มูลเกน เอกูนปญฺญาสํ กตฺวา อิมสฺมึ เหตุปจฺจยมูลเก คเหตพฺพา, เสสา เสสปจฺจยมูลเกสุ ปกฺขิปิตพฺพาฯ ทุมูลเก สตฺตวีสานิ เอกาทส สตานิ, ติมูลเก สหสฺสํ อฏฺฐสตฺตติ จ, จตุมูลเก สหสฺสํ เอกูนตึสญฺจ, ปญฺจมูลเก อสีตาธิกานิ นว สตานิ, ฉมูลเก เอกตึสานิ นว สตานิ, สตฺตมูลเก ทฺวาสีตานิ อฏฺฐ สตานิ, อฏฺฐมูลเก เตตฺตึสานิ อฏฺฐ สตานิ, นวมูลเก จตุราสีตานิ สตฺต สตานิ, ทสมูลเก ปญฺจตึสานิ สตฺต สตานิ, เอกาทสมูลเก ฉาสีตานิ ฉ สตานิ, ทฺวาทสมูลเก สตฺตตึสานิ ฉ สตานิ, เตรสมูลเก อฏฺฐาสีตานิ ปญฺจ สตานิ, จุทฺทสมูลเก เอกูนจตฺตาลีสานิ ปญฺจ สตานิ, ปนฺนรสมูลเก นวุตานิ จตฺตาริ สตานิ, โสฬสมูลเก เอกจตฺตาลีสานิ จตฺตาริ สตฺตานิ, สตฺตรสมูลเก ทฺวานวุตานิ ตีณิ สตานิ, อฏฺฐารสมูลเก เตจตฺตาลีสานิ ตีณิ สตานิ, เอกูนวีสติมูลเก จตุนวุตานิ เทฺว สตานิ, วีสติมูลเก ปญฺจจตฺตาลีสานิ เทฺว สตานิ, เอกวีสติมูลเก ฉนวุติสตํ, ทฺวาวีสติมูลเก สตฺตจตฺตาลีสสตํ, เต

วีสติมูลเก อฎฺฐนวุติ, สพฺพมูลเก เอกูนปญฺญาสาติ เอวํ เหตุปทํ อาทึ กตฺวา วิภตฺเตสุ เอกมูลกาทีสุ –

> จุทฺทเสว สหสฺสานิ, ปุน สตฺต สตานิ จ;
> ปุจฺฉา เหตุปทเสฺสว, เอกมูลาทิเภทโตติฯ

๓๙-๔๐. เอวํ เหตุปจฺจยํ อาทึ กตฺวา เอกมูลกโต ปฏฺฐาย ยาว สพฺพมูลกนยา ปุจฺฉาเภทํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ อารมฺมณปจฺจยํ อาทึ กตฺวา ทเสฺสตุํ **สิยา กุสลํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ กุสโล ธมฺโม อุปฺปเชฺชยฺย อารมฺมณปจฺจยา เหตุปจฺจยา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อารมฺมณปจฺจยา เหตุปจฺจยา**ติ เอตฺตาวตา อารมฺมณปจฺจยํ อาทึ กตฺวา เหตุปจฺจยปริโยสาโน เอกมูลกนโย ทสฺสิโตฯ ตโต ปรํ **อารมฺมณปจฺจยา อธิปติปจฺจยา**ติ ทุกมูลกํ อารทฺธํฯ ตตฺถ อิมํ ปฐมทุกเญฺจว อารมฺมณาวิคตทุกญฺจ ทเสฺสตฺวา เสสํ สงฺขิตฺตํฯ **อารมฺมณปจฺจยา เหตุปจฺจยา**ติ อยํ โอสานทุโกปิ น ทสฺสิโตฯ สเจ ปน กตฺถจิ วาจนามเคฺค สนฺทิสฺสติ, เสฺวว วาจนามโคฺค คเหตโพฺพฯ ตโต ปรํ อารมฺมณปจฺจยวเสน ติกมูลกาทโย อทเสฺสตฺวาว อธิปติปจฺจยํ อาทึ กตฺวา เอกกาทโย ทเสฺสตุํ **อธิปติปจฺจยา, อนนฺตรปจฺจยา, สมนนฺตรปจฺจยา, สหชาตปจฺจยา, อญฺญมญฺญปจฺจยา**ติ เอตฺตกเมว วุตฺตํ, ตํ เอกมูลกวเสน วา สพฺพมูลกวเสน วา เวทิตพฺพํฯ

๔๑. ตโต ปรํ อวิคตปจฺจยํ อาทึ กตฺวา ทุมูลกเมว ทเสฺสตุํ – **อวิคตปจฺจยา เหตุปจฺจยา**ติอาทิ อารทฺธํฯ ตตฺถ อวิคตเหตุทุโก, อวิคตารมฺมณทุโก, อวิคตาธิปติทุโกติ ปฏิปาฏิยา ตโย ทุเก วตฺวา ปริโยสาเน จ อวิคตวิคตทุโก เอโก ทุโก ทสฺสิโตฯ ตโต อวิคตปจฺจยวเสเนว ติมูลกํ ทเสฺสตุํ – ''อวิคตปจฺจยา เหตุปจฺจยา อารมฺมณปจฺจยา, อวิคตปจฺจยา เหตุปจฺจยา อธิปติปจฺจยา, อวิคตปจฺจยา เหตุปจฺจยา อนนฺตรปจฺจยา''ติ เอวํ ปฏิปาฏิยา ตโย ติเก วตฺวา ''อวิคตปจฺจยา เหตุปจฺจยา วิคตปจฺจยา''ติ ปริโยสานตฺติโก วุโตฺตฯ ตโต อวิคตปจฺจยวเสเนว จตุมูลกํ ทเสฺสตุํ ''อวิคตปจฺจยา เหตุปจฺจยา อารมฺมณปจฺจยา อธิปติปจฺจยา, อวิคตปจฺจยา เหตุปจฺจยา อารมฺมณปจฺจยา อนนฺตรปจฺจยา''ติ เทฺว จตุเกฺก วตฺวา ''วิคตปจฺจยา''ติ ปทํ อุทฺธริตฺวา ฐปิตํ, เสสํ สพฺพํ สงฺขิตฺตํฯ ตสฺส สงฺขิตฺตภาวํ ทเสฺสตุํ ''เอเกกสฺส ปทสฺส เอกมูลกํ, ทุมูลกํ, ติมูลกํ, สพฺพมูลกํ อสมฺมุยฺหเนฺตน วิตฺถาเรตพฺพ''นฺติ วุตฺตํฯ ตสฺมา ยถา เหตุปจฺจยํ อาทึ กตฺวา เหตุอาทิปทวเสน เอกมูลเก เอกาทส ปุจฺฉาสตานิ ฉสตฺตติ จ ปุจฺฉา…เป.… สพฺพมูลเก เอกูนปญฺญาสํ, เอวํ อารมฺมณปจฺจยาทีสุปิ เอกเมกํ อาทึ กตฺวา อารมฺมณาทิปทวเสน เอกเมกสฺส ปทสฺส เอกมูลเก เอกาทส ปุจฺฉาสตานิ ฉสตฺตติ จ ปุจฺฉา…เป.… สพฺพมูลเก เอกูนปญฺญาสาติ เอเกกสฺส ปทสฺส เอกมูลกาทิเภเท สตฺตสตาธิกานิ จุทฺทส ปุจฺฉา สหสฺสานิ โหนฺติฯ ตาสํ สเพฺพสุปิ จตุวีสติยา ปจฺจเยสุ อยํ คณนปริเจฺฉโท –

> ทฺวาปญฺญาสสหสฺสาน-ฎฺฐสตานิ ตีณิ สตสหสฺสานิ;
> กุสลตฺติกสฺส ปุจฺฉา, อนุโลมนยมฺหิ สุวิภตฺตาฯ

ยถา จ กุสลตฺติกสฺส, เอวํ เวทนาตฺติกาทีนมฺปีติ สเพฺพสุปิ ทฺวาวีสติยา ติเกสุ –

> เอกสฏฺฐิสหสฺสานิ, ฉ สตานิ สตฺตสตฺตติ;
> สตสหสฺสานิ ปุจฺฉานํ, ติกเภเท ปเภทโตฯ

สงฺขิตฺตา วาจนามเคฺคฯ

ทุเกสุ ปน ‘‘สิยา เหตุํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ เหตุธมฺโม อุปฺปชฺเชยฺย เหตุปจฺจยา’’ติ เอวํ เหตุํ ปฏิจฺจ เหตุ, เหตุํ ปฏิจฺจ นเหตุ, เหตุํ ปฏิจฺจ เหตุ จ นเหตุ จ, นเหตุํ ปฏิจฺจ นเหตุ, นเหตุํ ปฏิจฺจ เหตุ, นเหตุํ ปฏิจฺจ เหตุ จ นเหตุ จ, เหตุญฺจ นเหตุญฺจ ปฏิจฺจ เหตุ, เหตุญฺจ นเหตุญฺจ ปฏิจฺจ นเหตุ, เหตุญฺจ นเหตุญฺจ ปฏิจฺจ เหตุ จ นเหตุ จาติ เอกเมกสฺมิํ ทุเก เหตุปจฺจยาทีสุ เอกเมกสฺมิํ ปจฺจเย นว ปุจฺฉา โหนฺติฯ ตาสุ เหตุปจฺจยํ อาทิํ กตฺวา เอกมูลเก เทฺวสตานิ โสฬส จ ปุจฺฉา โหนฺติฯ ตาสุ เหตุปจฺจยเสฺสว อเญฺญน อสมฺมิสฺสา นว ปุจฺฉา คเหตพฺพา, เสสา อฏฺฐ วาเรน คหิตาฯ

ตาสํ ทุกมูลกาทีสุ เตวีสติยา วาเรสุ เอเกกํ นวกํ อปเนตฺวา ยาว สพฺพมูลกา อยํ คณน ปริเจฺฉโท – ทุกมูลเก ตาว เอกมูลเก ทสฺสิเตสุ ทฺวีสุ โสฬสาธิเกสุ ปุจฺฉาสเตสุ นว อปเนตฺวา เทฺวสตานิ สตฺต จ ปุจฺฉา โหนฺติ, ตโต นว อปเนตฺวา ติมูลเก อฏฺฐนวุติสตํฯ เอวํ ปุริมปุริมโต นว นว อปเนตฺวา จตุมูลเก เอกูนนวุติสตํ, ปญฺจมูลเก อสีติสตํ, ฉมูลเก เอกสตฺตติสตํ, สตฺตมูลเก ทฺวาสฏฺฐิสตํ, อฏฺฐมูลเก เตปญฺญาสสตํ, นวมูลเก จตุจตฺตาลีสสตํ, ทสมูลเก ปญฺจติํสสตํ, เอกาทสมูลเก ฉพฺพีสสตํ, ทฺวาทสมูลเก สตฺตรสาธิกสตํ, เตรสมูลเก อฏฺฐาธิกสตํ, จุทฺทสมูลเก นวนวุติ, ปนฺนรสมูลเก นวุติ, โสฬสมูลเก เอกาสีติ, สตฺตรสมูลเก ทฺวาสตฺตติ, อฏฺฐารสมูลเก เตสฏฺฐิ, เอกูนวีสติมูลเก จตุปญฺญาสํ, วีสติมูลเก ปญฺจจตฺตาลีสํ, เอกวีสติมูลเก ฉตฺติํสํ, ทฺววีสติมูลเก สตฺตวีส, เตวีสติมูลเก อฏฺฐารส, สพฺพมูลเก นวาติฯ ยถา ปเนตานิ เหตุปจฺจยวเสน เอกมูลเก โสฬสาธิกานิ เทฺว ปุจฺฉาสตานิ…เป.… สพฺพมูลเก นว, เอวํ อารมฺมณปจฺจยาทีสุปิ เอกเมกํ อาทิํ กตฺวา อารมฺมณาทิปทวเสน เอเกกสฺส ปทสฺส เอกมูลเก โสฬสาธิกานิ เทฺว ปุจฺฉาสตานิ…เป.… สพฺพมูลเก นวาติ เอเกกสฺส ปทสฺส เอกมูลกาทิเภเท เทฺว ปุจฺฉา สหสฺสานิ สตฺตสตานิ จ ปุจฺฉา โหนฺติฯ ตาสํ สเพฺพสุปิ จตุวีสติยา ปจฺจเยสุ อยํ คณนปริเจฺฉโท –

> จตุสฏฺฐิสหสฺสานิ, ปุน อฏฺฐสตานิ จ;
> ปุจฺฉา เหตุทุกเสฺสว, อนุโลมนเย มตาฯ

ยถา จ เหตุทุกสฺส, เอวํ สเหตุกทุกาทีนมฺปีติ สพฺพสฺมิมฺปิ ทุกสเต –

> สฏฺฐิ สตสหสฺสานิ, จตฺตาริ จ ตโตปรํ;
> อสีติ จ สหสฺสานิ, ปุจฺฉา ทุกสเต วิทูฯ

อยํ ตาว สุทฺธิเก ติกปฏฺฐาเน เจว ทุกปฏฺฐาเน จ ปุจฺฉานํ คณนปริเจฺฉโทฯ

ยํ ปน ตโต ปรํ ทฺวาวีสติ ติเก คเหตฺวา ทุกสเต ปกฺขิปิตฺวา **ทุกติกปฏฺฐานํ** นาม เทสิตํ, ตตฺถ ‘‘สิยา เหตุํ กุสลํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ เหตุ กุสโล ธมฺโม อุปฺปชฺเชยฺย เหตุปจฺจยา’’ติ เอวํ ทฺวาวีสติยา ติเกสุ เอเกกํ ติกํ ทุกานํ สเตน สเตน สทฺธิํ โยเชตฺวา ทเสฺสตพฺพานํ ปุจฺฉานํ เหฏฺฐา วุตฺตนเยน สเพฺพสํ เอกมูลกาทีนํ วเสน คเหตฺวา ปริเจฺฉโท เวทิตโพฺพฯ

ยมฺปิ ตโต ปรํ ทุกสตํ คเหตฺวา ทฺวาวีสติยา ติเกสุ ปกฺขิปิตฺวา **ติกทุกปฏฺฐานํ** นาม เทสิตํ, ตตฺถาปิ ‘‘สิยา กุสลํ เหตุํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ กุสโล เหตุธมฺโม อุปฺปชฺเชยฺย เหตุปจฺจยา’’ติ เอวํ ทุกสเต เอเกกํ ทุกํ ทฺวาวีสติยา ติเกหิ สทฺธิํ โยเชตฺวา ทเสฺสตพฺพานํ ปุจฺฉานํ เหฏฺฐา วุตฺตนเยน สเพฺพสํ เอกมูลกาทีนํ วเสน คเหตฺวา ปริเจฺฉโท เวทิตโพฺพฯ

ยมฺปิ ตโต ปรํ ติเก ติเกสฺเยว ปกฺขิปิตฺวา **ติกติกปฏฺฐานํ** นาม เทสิตํ, ตตฺถาปิ ‘‘สิยา กุสลํ สุขาย เวทนาย สมฺปยุตฺตํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ กุสโล สุขาย เวทนาย สมฺปยุโตฺต ธโมฺม อุปฺปเชฺชยฺย เหตุปจฺจยา’’ติ เอวํ ทฺวาวีสติยา ติเกสุ เอเกกํ ติกํ เสเสหิ เอกวีสติยา ติเกหิ สทฺธึ โยเชตฺวา ทเสฺสตพฺพานํ ปุจฺฉานํ เหฏฺฐา วุตฺตนเยน สเพฺพสํ เอกมูลกาทีนํ วเสน คเหตฺวา ปริเจฺฉโท เวทิตโพฺพฯ

ยมฺปิ ตโต ปรํ ทุเก ทุเกสฺเยว ปกฺขิปิตฺวา **ทุกทุกปฏฺฐานํ** นาม เทสิตํ, ตตฺถาปิ ‘‘สิยา เหตุํ สเหตุกํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ เหตุ สเหตุโก ธโมฺม อุปฺปเชฺชยฺย เหตุปจฺจยา’’ติ เอวํ ทุกสเต เอเกกํ ทุกํ เสเสหิ นวนฺวุติยา ทุเกหิ สทฺธึ โยเชตฺวา ทเสฺสตพฺพานํ ปุจฺฉานํ เหฏฺฐา วุตฺตนเยน สเพฺพสํ เอกมูลกาทีนํ วเสน คเหตฺวา ปริเจฺฉโท เวทิตโพฺพฯ ตถาคเตน หิ สพฺพเมฺปตํ ปเภทํ ทเสฺสตฺวาว เทวปริสาย ธโมฺม เทสิโต, ธมฺมเสนาปติสฺส ปน เตน ‘‘อชฺช อิทญฺจิทญฺจ เทสิต’’นฺติ สงฺขิปิตฺวา นยทสฺสนมเตฺตเนว เทสนา อกฺขาตาฯ เถเรนาปิ สงฺขิปิตฺวาว วาจนามโคฺค ปวตฺติโต, โส เถเรน ปวตฺติตนเยเนว สงฺคีติกาเล สงฺคหํ อาโรปิโตฯ

ตํ ปนสฺส สเงฺขปนยํ ทเสฺสตุํ **ติกญฺจ ปฏฺฐานวร**นฺติ อยํ คาถา ฐปิตาฯ ตสฺสโตฺถ – **ติกญฺจ ปฏฺฐานวร**นฺติ ปวรํ ติกปฏฺฐานญฺจฯ **ทุกุตฺตม**นฺติ อุตฺตมํ เสฏฺฐํ ทุกปฏฺฐานญฺจฯ **ทุกติกเญฺจวา**ติ ทุกติกปฏฺฐานญฺจฯ **ติกทุกญฺจา**ติ ติกทุกปฏฺฐานญฺจฯ **ติกติกเญฺจวา**ติ ติกติกปฏฺฐานญฺจฯ **ทุกทุกญฺจา**ติ ทุกทุกปฏฺฐานญฺจฯ **ฉ อนุโลมมฺหิ นยา สุคมฺภีรา**ติ เอเต ติกปฏฺฐานาทโย สุฏฺฐุ คมฺภีรา ฉ นยา อนุโลมมฺหิ เวทิตพฺพาติฯ ตตฺถ เทฺว อนุโลมานิ – ธมฺมานุโลมญฺจ ปจฺจยานุโลมญฺจฯ ตตฺถ ‘‘กุสลํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ กุสโล ธโมฺม’’ติ เอวํ อภิธมฺมมาติกาปเทหิ สงฺคหิตานํ ธมฺมานํ อนุโลมเทสนาวเสน ปวตฺตํ **ธมฺมานุโลมํ** นามฯ ‘‘เหตุปจฺจยา อารมฺมณปจฺจยา’’ติ เอวํ จตุวีสติยา ปจฺจยานํ อนุโลมเทสนาวเสน ปวตฺตํ **ปจฺจยานุโลมํ** นามฯ

ตตฺถ เหฏฺฐา อฏฺฐกถายํ ‘‘ติกญฺจ ปฏฺฐานวรํ…เป.… ฉ อนุโลมมฺหิ นยา สุคมฺภีรา’’ติ อยํ คาถา ธมฺมานุโลมํ สนฺธาย วุตฺตาฯ อิธ ปน อยํ คาถา ตสฺมึ ธมฺมานุโลเม ปจฺจยานุโลมํ สนฺธาย วุตฺตาฯ ตสฺมา ‘‘ฉ อนุโลมมฺหิ นยา สุคมฺภีรา’’ติ อฏฺฐกถาคาถาย ธมฺมานุโลเม ติกปฏฺฐานาทโย ฉ นยา สุคมฺภีราติ เอวมโตฺถ เวทิตโพฺพฯ อิมสฺมึ ปโนกาเส ‘‘เหตุปจฺจยา อารมฺมณปจฺจยา’’ติ เอวํ ปวเตฺต ปจฺจยานุโลเม เอเต ธมฺมานุโลเม ติกปฏฺฐานาทโย ‘‘ฉ นยา สุคมฺภีรา’’ติ เอวมโตฺถ เวทิตโพฺพฯ เตสุ อนุโลเม ติกปฏฺฐาเน กุสลตฺติกมตฺตเสฺสว วเสน อยํ อิมสฺมึ ปฏิจฺจวารสฺส ปณฺณตฺติวาเร สงฺขิปิตฺวา ปุจฺฉาปเภโท ทสฺสิโตฯ เสเสสุ ปน ติเกสุ เสสปฏฺฐาเนสุ จ เอกาปิ ปุจฺฉา น ทสฺสิตาฯ ตโต ปเรสุ ปน สหชาตวาราทีสุ กุสลตฺติกสฺสาปิ วเสน ปุจฺฉํ อนุทฺธริตฺวา ลพฺภมานกวเสน วิสฺสชฺชนเมว ทสฺสิตํฯ ‘‘ฉ อนุโลมมฺหิ นยา สุคมฺภีรา’’ติ วจนโต ปน อิมสฺมึ ปจฺจยานุโลเม ฉปิ เอเต ปฏฺฐานนยา ปุจฺฉาวเสน อุทฺธริตฺวา ทเสฺสตพฺพาฯ ปฏฺฐานํ วณฺณยนฺตานญฺหิ อาจริยานํ ภาโร เอโสติฯ

๒. ปจฺจยปจฺจนียวณฺณนา

๔๒-๔๔. อิทานิ ปจฺจนียํ โหติฯ ตํ ทเสฺสตุํ **สิยา กุสลํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ กุสโล ธโมฺม อุปฺปเชฺชยฺย น เหตุปจฺจยา**ติอาทิ อารทฺธํฯ ตตฺถ อนุโลมปุจฺฉาหิ สมปฺปมาโณว ปุจฺฉาปริเจฺฉโทฯ เตเนเวตฺถ ‘‘ยถา อนุโลเม เหตุปจฺจโย วิตฺถาริโต, เอวํ ปจฺจนีเยปิ นเหตุปจฺจโย วิตฺถาเรตโพฺพ’’ติ วตฺวา ปุน ปริโยสาเน ‘‘ยถา อนุโลเม เอเกกสฺส ปทสฺส เอกมูลกํ, ทุมูลกํ, ติมูลกํ, จตุมูลกํ ยาว เตวีสติมูลกํ, เอวํ ปจฺจนีเยปิ วิตฺถาเรตพฺพ’’นฺติ วุตฺตํฯ **เตวีสติมูลก**นฺติ

อิทเณฺจตฺถ ทุมูลกํเยว สนฺธาย วุตฺตํฯ ปริโยสาเน ปน สพฺพมูลกํ จตุวีสติมูลกมฺปิ โหติเยวฯ ตํ สพฺพํ สงฺขิตฺตเมวาติฯ

ติกญฺจ ปฏฺฐานวรํ...เป.... ฉ ปจฺจนียมฺหิ นยา สุคมฺภีราติ เอตฺถาปิ เทฺว ปจฺจนียานิ – ธมฺมปจฺจนียญฺจ ปจฺจยปจฺจนียญฺจฯ ตตฺถ ''กุสลา ธมฺมา''ติ เอวํ อภิธมฺมมาติกาปเทหิ สงฺคหิตานํ ธมฺมานํ ''น กุสลํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ น กุสโล ธโมฺม''ติ ปจฺจนียเทสนาวเสน ปวตฺตํ **ธมฺมปจฺจนียํ** นามฯ ''นเหตุปจฺจยา นารมฺมณปจฺจยา''ติ เอวํ จตุวีสติยา ปจฺจยานํ ปจฺจนียเทสนาวเสน ปวตฺตํ **ปจฺจยปจฺจนียํ** นามฯ ตตฺถ เหฏฺฐา อฏฺฐกถายํ ''ติกญฺจ ปฏฺฐานวรํ...เป.... ฉ ปจฺจนียมฺหิ นยา สุคมฺภีรา''ติ อยํ คาถา ธมฺมปจฺจนียํ สนฺธาย วุตฺตาฯ อิธ ปน อยํ คาถา ธมฺมานุโลเมเยว ปจฺจยปจฺจนียํ สนฺธาย วุตฺตาฯ ตสฺมา ''ฉ ปจฺจนียมฺหิ นยา สุคมฺภีรา''ติ อฏฺฐกถาคาถาย ธมฺมปจฺจนีเย ติกปฏฺฐานาทโย ฉ นยา สุคมฺภีราติ เอวมโตฺถ เวทิตโพฺพฯ อิมสฺมิํ ปโนกาเส น เหตุปจฺจยา นารมฺมณปจฺจยาติ เอวํ ปวเตฺต ปจฺจยปจฺจนีเย เอเต ธมฺมานุโลเมเยว ติกปฏฺฐานาทโย ฉ นยา สุคมฺภีราติ เอวมโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

เตสุ อนุโลมติกปฏฺฐาเนเยว กุสลตฺติกมตฺตสฺส วเสน อยํ อิมสฺมิํ ปฏิจฺจวารสฺส ปณฺณตฺติวาเร สงฺขิปิตฺวา ปุจฺฉาปเภโท ทสฺสิโตฯ เสเสสุ ปน ติเกสุ เสสปฏฺฐาเนสุ จ เอกาปิ ปุจฺฉา น ทสฺสิตาฯ ตโต ปเรสุ ปน สหชาตวาราทีสุ กุสลตฺติกสฺสาปิ วเสน ปุจฺฉํ อนุทฺธริตฺวา ลพฺภมานกวเสน วิสฺสชฺชนเมว ทสฺสิตํฯ ''ฉ ปจฺจนียมฺหิ นยา สุคมฺภีรา''ติ วจนโต ปน อิมสฺมิํ ปจฺจยปจฺจนีเย ฉปิ เอเต ปฏฺฐานนยา ปุจฺฉาวเสน อุทฺธริตฺวา ทเสฺสตพฺพาฯ ปฏฺฐานํ วณฺณยนฺตานญฺหิ อาจริยานํ ภาโร เอโสติฯ

๓. อนุโลมปจฺจนียวณฺณนา

๔๕-๔๘. อิทานิ อนุโลมปจฺจนียํ โหติฯ ตํ ทเสฺสตุํ **สิยา กุสลํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ กุสโล ธโมฺม อุปฺปเชฺชยฺย เหตุปจฺจยา นอารมฺมณปจฺจยา**ติอาทิ อารทฺธํฯ ตตฺถ ''เหตุปจฺจยา นอารมฺมณปจฺจยา...เป.... เหตุปจฺจยา นอวิคตปจฺจยา''ติ เหตุปทสฺส เสเสสุ เตวีสติยา ปจฺจเยสุ เอเกเกน สทฺธิํ โยชนาวเสน เหตุปทาทิเก เอกมูลเก เตวีสติ อนุโลมปจฺจนียานิฯ เตสุ เอเกกสฺมิํ เอกูนปญฺญาสํ กตฺวา สตฺตวีสาธิกานิ เอกาทส ปุจฺฉาสตานิ โหนฺติฯ ทุมูลเก ปน เหตารมฺมณปทานํ เสเสสุ ทฺวาวีสติยา ปจฺจเยสุ เอเกเกน สทฺธิํ โยชนาวเสน ทฺวาวีสติ อนุโลมปจฺจนียานีติ เอวํ อนุโลเม วุเตฺตสุ สเพฺพสุ เอกมูลกาทีสุ เอเกกํ ปทํ ปริหาเปตฺวา อวเสสานํ วเสน ปุจฺฉาคณนา เวทิตพฺพาฯ เอกมูลกาทีสุ เจตฺถ ยา ปุจฺฉา ปาฬิยํ อาคตา, ยา จ น อาคตา, ตา สพฺพา เหฏฺฐา วุตฺตนยานุสาเรเนว เวทิตพฺพาฯ

ติกญฺจ ปฏฺฐานวรํ...เป.... ฉ อนุโลมปจฺจนียมฺหิ นยา สุคมฺภีราติ เอตฺถ ปน เหฏฺฐา วุตฺตนเยเนว เทฺว อนุโลมปจฺจนียานิ – ธมฺมานุโลมปจฺจนียํ ปจฺจยานุโลมปจฺจนียญฺจฯ ตตฺถ ''กุสลา ธมฺมา''ติ เอวํ อภิธมฺมมาติกาปเทหิ สงฺคหิตานํ ธมฺมานํ ''กุสลํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ น กุสโล ธโมฺม''ติ อนุโลมปจฺจนียเทสนาวเสน ปวตฺตํ **ธมฺมานุโลมปจฺจนียํ** นามฯ ''เหตุปจฺจยา นอารมฺมณปจฺจยา''ติ เอวํ จตุวีสติยา ปจฺจเยสุ ลพฺภมานปทานํ อนุโลมปจฺจนียเทสนาวเสน ปวตฺตํ **ปจฺจยานุโลมปจฺจนียํ** นามฯ ตตฺถ เหฏฺฐา อฏฺฐกถายํ ''ติกญฺจ ปฏฺฐานวรํ...เป.... ฉ อนุโลมปจฺจนียมฺหิ นยา สุคมฺภีรา''ติ อยํ คาถา ธมฺมานุโลมปจฺจนียํ สนฺธาย วุตฺตาฯ อิธ ปน อยํ คาถา ธมฺมานุโลเมเยว ปจฺจยานุโลมปจฺจนียํ สนฺธาย วุตฺตาฯ ตสฺมา ''ฉ อนุโลมปจฺจนียมฺหิ นยา สุคมฺภีรา''ติ อฏฺฐกถาคาถาย ธมฺมานุโลมปจฺจนีเย ติกปฏฺฐานาทโย ฉ นยา สุคมฺภีราติ เอวมโตฺถ เวทิตโพฺพฯ อิมสฺมิํ ปโนกาเส เหตุปจฺจยา นา

รมฺมณปจฺจยาติ เอวํ ปวเตฺต ปจฺจยานุโลมปจฺจนีเย เอเต ธมฺมานุโลเมเยว ติกปฏฺฐานาทโย ฉ นยา สุคมฺภีราติ เอวมโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

เตสุ อนุโลเม ติกปฏฺฐาเนเยว กุสลตฺติกมตฺตสฺส วเสน อยํ อิมสฺมึ ปฏิจฺจวารสฺส ปณฺณตฺติวาเร สงฺขิปิตฺวา ปุจฺฉาปเภโท ทสฺสิโตฯ เสเสสุ ปน ติเกสุ เสสปฏฺฐาเนสุ จ เอกาปิ ปุจฺฉา น ทสฺสิตาฯ ตโต ปเรสุ ปน สหชาตวาราทีสุ กุสลตฺติกสฺสาปิ วเสน ปุจฺฉํ อนุทฺธริตฺวา ลพฺภมานกวเสน วิสฺสชฺชนเมว ทสฺสิตํฯ ‘‘ฉ อนุโลมปจฺจนียมฺหิ นยา สุคมฺภีรา’’ติ วจนโต ปน อิมสฺมึ ปจฺจยานุโลมปจฺจนีเย ฉปิ เอเต ปฏฺฐานนยา ปุจฺฉาวเสน อุทฺธริตฺวา ทเสฺสตพฺพาฯ ปฏฺฐานํ วณฺณยนฺตานญฺหิ อาจริยานํ ภาโร เอโสติฯ

๔. ปจฺจนียานุโลมวณฺณนา

๔๙-๕๒. อิทานิ ปจฺจนียานุโลมํ โหติฯ ตํ ทเสฺสตุํ **สิยา กุสลํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ กุสโล ธโมฺม อุปฺปเชฺชยฺย นเหตุปจฺจยา อารมฺมณปจฺจยา**ติอาทิ อารทฺธํฯ ตตฺถ อนุโลมปจฺจนียปุจฺฉาหิ สมปฺปมาโณ เอว ปุจฺฉาปริเจฺฉโทฯ เอกมูลกาทีสุ เจตฺถ ยา ปุจฺฉา ปาฬิยํ อาคตา, ยา จ น อาคตา, ตา สพฺพา เหฏฺฐา วุตฺตนยานุสาเรเนว เวทิตพฺพาฯ

ติกญฺจ ปฏฺฐานวรํ…เป…. ฉ ปจฺจนียานุโลมมฺหิ นยา สุคมฺภีราติ เอตฺถาปิ เหฏฺฐา วุตฺตนเยเนว เทฺว ปจฺจยานุโลมานิ – ธมฺมปจฺจนียานุโลมํ ปจฺจยปจฺจนียานุโลมญฺจฯ ตตฺถ ‘‘กุสลา ธมฺมา’’ติ เอวํ อภิธมฺมมาติกาปเทหิ สงฺคหิตานํ ธมฺมานํ ‘‘นกุสลํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ กุสโล ธโมฺม’’ติ ปจฺจนียานุโลมเทสนาวเสน ปวตฺตํ **ธมฺมปจฺจนียานุโลมํ** นามฯ ‘‘นเหตุปจฺจยา อารมฺมณปจฺจยา’’ติ เอวํ จตุวีสติยา ปจฺจเยสุ ลพฺภมานปทานํ ปจฺจยปจฺจนียานุโลมเทสนาวเสน ปวตฺตํ **ปจฺจยปจฺจนียานุโลมํ** นามฯ ตตฺถ เหฏฺฐา อฎฺฐกถายํ ‘‘ติกญฺจ ปฏฺฐานวรํ…เป.… ฉ ปจฺจนียานุโลมมฺหิ นยา สุคมฺภีรา’’ติ อยํ คาถา ธมฺมปจฺจนียานุโลมํ สนฺธาย วุตฺตาฯ อิธ ปน อยํ คาถา ธมฺมานุโลเมเยว ปจฺจยปจฺจนียานุโลมํ สนฺธาย วุตฺตาฯ ตสฺมา ‘‘ฉ ปจฺจนียานุโลมมฺหิ นยา สุคมฺภีรา’’ติ อฎฺฐกถาย ธมฺมปจฺจนียานุโลเม ติกปฏฺฐานาทโย ฉ นยา สุคมฺภีราติ เอวมโตฺถ เวทิตโพฺพฯ อิมสฺมึ ปโนกาเส นเหตุปจฺจยา อารมฺมณปจฺจยาติ เอวํ ปวเตฺต ปจฺจยปจฺจนียานุโลเม เอเต ธมฺมานุโลเมเยว ติกปฏฺฐานาทโย ฉ นยา สุคมฺภีราติ เอวมโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

เตสุ อนุโลมติกปฏฺฐาเนเยว กุสลตฺติกมตฺตสฺสปิ วเสน อยํ อิมสฺมึ ปฏิจฺจวารสฺส ปณฺณตฺติวาเร สงฺขิปิตฺวา ปุจฺฉาปเภโท ทสฺสิโตฯ เสเสสุ ปน ติเกสุ เสสปฏฺฐาเนสุ จ เอกาปิ ปุจฺฉา น ทสฺสิตาฯ ตโต ปเรสุ ปน สหชาตวาราทีสุ กุสลตฺติกสฺสปิ วเสน ปุจฺฉํ อนุทฺธริตฺวา ลพฺภมานกวเสน วิสฺสชฺชนเมว ทสฺสิตํฯ ‘‘ฉ ปจฺจนียานุโลมมฺหิ นยา สุคมฺภีรา’’ติ วจนโต ปน อิมสฺมึ ปจฺจยปจฺจนียานุโลเม ฉปิ เอเต ปฏฺฐานนยา ปุจฺฉาวเสน อุทฺธริตฺวา ทเสฺสตพฺพาฯ ปฏฺฐานํ วณฺณยนฺตานญฺหิ อาจริยานํ ภาโร เอโสติฯ

ปุจฺฉาวารวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑. กุสลตฺติกวณฺณนา

๑. ปฏิจฺจวารวณฺณนา

๑. ปจฺจยานุโลมํ

(๑.) วิภงฺควาโร

๕๓. อิทานิ ยา เอตา ปณฺณตฺติวาเร กุสลตฺติกํ นิสฺสาย เหตุปจฺจยาทิวเสน เอกูนปญฺญาสํ อาทึ กตฺวา นยมตฺตํ ทเสฺสเนฺตน อปริมาณา ปุจฺฉา ทสฺสิตาฯ ตตฺถ กุสลากุสลาทีนํ สหุปฺปตฺติยา อภาวโต ยา ปุจฺฉา ‘‘กุสลํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ อกุสโล ธโมฺม อุปฺปชฺชติ เหตุปจฺจยา’’ติ เอวํ วิสฺสชฺชนํ น ลภนฺติฯ ตา ปหาย ยา วิสฺสชฺชนํ ลภนฺติ, ตาเยว วิสฺสเชฺชตุํ อยํ **กุสลํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ กุสโล ธโมฺม อุปฺปชฺชติ เหตุปจฺจยา**ติอาทินา นเยน ปฏิจฺจวารสฺส นิเทฺทสวาโร อารโทฺธฯ

ตตฺถ สิยา – สเจ อิมา เหตุปจฺจยาทิวเสน เอกูนปญฺญาสํ ปุจฺฉา สพฺพโส วิสฺสชฺชนํ น ลภนฺติ, อถ กสฺมา ทสฺสิตา? นนุ ยา ลภนฺติ, ตาเยว ทเสฺสตพฺพาติ? อาม, ทเสฺสตพฺพา สิยุํฯ ตถา ทสฺสิยมานา ปน สเพฺพสุ ติกทุกปฏฺฐานาทีสุ เอเกกสฺมึ ติเก, ทุเก, ทุกติเก, ติกทุเก, ติกติเก, ทุกทุเก จ สเงฺขปํ อกตฺวา ทเสฺสตพฺพาเยว ภเวยฺยุํฯ กสฺมา? ยสฺมา ยา กุสลตฺติเก ลภนฺติ, น ตาเยว เวทนาตฺติกาทีสุฯ ธมฺมานุโลมปจฺจนีเย จ ติกปฏฺฐาเน วิตกฺกตฺติกปีติตฺติกานํ วิสฺสชฺชเน สพฺพาเปตา วิสฺสชฺชนํ ลภนฺติ, ตสฺมา อุกฺกฏฺฐปริเจฺฉเทน เอเกกสฺมึ ติเก ยตฺตกาหิ ปุจฺฉาหิ ภวิตพฺพํ สพฺพา กุสลตฺติเก ทสฺสิตาฯ เอวํ ทสฺสิตาสุ หิ ยา ตตฺถ วิสฺสชฺชนํ น ลภนฺติ, ตา ปหาย ยา ลภนฺติ, ตา วุจฺจมานา สกฺกา สุเขน วิชานิตุนฺติ สุเขน วิชานนตฺถํ สพฺพาปิ กุสลตฺติเก ทสฺสิตาฯ ยา ปเนตฺถ วิสฺสชฺชนํ น ลภนฺติ, ตา ปหาย ยา ลภนฺติ, ตาเยว วิสฺสชฺชิตาติ เวทิตพฺพาฯ

ตตฺถ **กุสลํ ธมฺมํ ปฏิจฺจา**ติ จตุภูมกกุสลธเมฺมสุ เวทนากฺขนฺธาทิเภทํ เอกํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ ปฏิคนฺตฺวา สหุปฺปตฺติสงฺขาเตน สทิสภาเวน ปตฺวา, เตน สทฺธึ เอกโต อุปฺปตฺติภาวํ อุปคนฺตฺวาติ อโตฺถฯ **กุสโล ธโมฺม**ติ จตุภูมกกุสลธเมฺมสุเยว สญฺญากฺขนฺธาทิเภโท เอโก ธโมฺมฯ **อุปฺปชฺชตี**ติ อุปฺปาทโต ยาว นิโรธคมนา อุทฺธํ ปชฺชติ, นิพฺพตฺตตีติปิ อโตฺถ ฯ อตฺตานํ ลภติ, อุปฺปาทาทโย ตโยปิ ขเณ ปาปุณาตีติ วุตฺตํ โหติฯ **เหตุปจฺจยา**ติ กุสลเหตุนา เหตุปจฺจยภาวํ สาเธเนฺตนฯ

เอวํ ‘‘อุปฺปเชฺชยฺยา’’ติ ปุจฺฉาย ‘‘อุปฺปชฺชตี’’ติ วิสฺสชฺชนํ วตฺวา อิทานิ ยํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ โย ธโมฺม อุปฺปชฺชติ, ตํ ธมฺมํ ขนฺธวเสน ทเสฺสตุํ **กุสลํ เอกํ ขนฺธน**ฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **เอกน**ฺติ เวทนาทีสุ จตูสุ ยํกิญฺจิ เอกํฯ **ตโย ขนฺธา**ติ โย โย ปจฺจยภาเวน คหิโต, ตํ ตํ ฐเปตฺวา อวเสสา ตโย ขนฺธาฯ **ตโย ขเนฺธ**ติ เวทนาทีสุ โย เอโก ขโนฺธ อุปฺปชฺชตีติ คหิโต, ตํ ฐเปตฺวา เสเส ตโยฯ **เทฺว ขเนฺธ**ติ เวทนาสญฺญาทุกาทีสุ ฉสุ ทุเกสุ เยเกจิ เทฺว ขเนฺธ ปฏิจฺจฯ **เทฺว ขนฺธา**ติ เย เย ปจฺจยภาเวน คหิตา, เต เต ฐเปตฺวา อวเสสา เทฺว ขนฺธา กุสลเหตุนา เหตุปจฺจยภาวํ สาเธเนฺตน อุปฺปชฺชนฺตีติ อโตฺถฯ

ยสฺมา ปน เอโก ขโนฺธ เอกเสฺสว ทฺวินฺนํเยว วา, เทฺว วา ปน เอกเสฺสว ปจฺจโย นาม นตฺถิ, ตสฺมา ‘‘เอกํ ขนฺธํ ปฏิจฺจ เอโก ขโนฺธ, เอกํ ขนฺธํ ปฏิจฺจ เทฺว ขนฺธา, เทฺว ขเนฺธ ปฏิจฺจ

เอโก ขนฺธ’’ติ น วุตฺตํฯ **กุสลํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ อพฺยากโต ธมฺโม อุปฺปชฺชตี**ติอาทีสุปิ วุตฺตนเยเนว อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **จิตฺตสมุฏฺฐานํ รูป**นฺติ อิทํ ปฏิจฺจตฺถสฺส สหชาตตฺถตฺตา ยํ กุสเลน สหชาตเญฺจว เหตุปจฺจยญฺจ ลภติ, ตํ ทเสฺสตุํ วุตฺตํฯ ปรโตปิ เอวรูเปสุ ฐาเนสุ อยเมว นโยฯ

วิปากาพฺยากตํ กิริยาพฺยากตนฺติ เอตฺถ เหตุปจฺจยาภาวโต อเหตุกํ, รูเปน สทฺธึ อนุปฺปตฺติโต อารุปฺปวิปากญฺจ น คเหตพฺพํฯ **ปฏิสนฺธิกฺขเณ**ติ กฏตฺตารูปสงฺขาตสฺส อพฺยากตสฺส อพฺยากตํ ปฏิจฺจ อุปฺปตฺติทสฺสนตฺถํ วุตฺตํฯ **วิปากาพฺยากต**นฺติ ตสฺมึ ขเณ วิชฺชมานาพฺยากตวเสน วุตฺตํฯ **ขเนฺธ ปฏิจฺจ วตฺถุ, วตฺถุํ ปฏิจฺจ ขนฺธา**ติ อิทํ กฏตฺตารูปคฺคหเณน วตฺถุมฺหิ คหิเตปิ วตฺถุํ ปฏิจฺจ ขนฺธานํ อุปฺปตฺติทสฺสนตฺถํ วุตฺตํฯ

เอกํ มหาภูตนฺติอาทิ รูปาพฺยากตํ ปฏิจฺจ รูปาพฺยากตสฺส อุปฺปตฺติทสฺสนตฺถํ วุตฺตํฯ **เอกํ ขนฺธ**นฺติอาทีสุ วุตฺตนเยเนว ปเนตฺถ อตฺถโยชนา เวทิตพฺพาฯ เอวํ รูปาพฺยากตมฺหิ ภูเต ปฏิจฺจ ภูตานํ อุปฺปตฺตึ วตฺวา อิทานิ ภูเต ปฏิจฺจ อุปาทารูปานํ อุปฺปตฺตึ ทเสฺสตุํ **มหาภูเต ปฏิจฺจ จิตฺตสมุฏฺฐาน**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ เอวํ สเนฺต อุปาทารูปนฺติ เอตฺตกเมว วตฺตพฺพํ, อิตรทฺวยํ กสฺมา วุตฺตนฺติ? มหาภูเตปิ ปฏิจฺจ อุปฺปตฺติทสฺสนตฺถํฯ ยญฺหิ เหฏฺฐา ‘‘จิตฺตสมุฏฺฐานญฺจ รูปํ กฏตฺตา จ รูป’’นฺติ ทสฺสิตํ, ตํ น เกวลํ ขเนฺธเยว จ ปฏิจฺจ อุปฺปชฺชติ, มหาภูเตปิ ปน ปฏิจฺจ อุปฺปชฺชตีติ ทสฺสนตฺถมิทํ วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ ตตฺถ จิตฺตสมุฏฺฐานํ ปวเตฺตเยว, กฏตฺตารูปํ ปฏิสนฺธิยมฺปิฯ **อุปาทารูป**นฺติ ตเสฺสว อุภยสฺส วิเสสนํฯ

กุสเล ขเนฺธ จ มหาภูเต จ ปฏิจฺจาติ เอตฺถ จิตฺตสมุฏฺฐานาว มหาภูตา คหิตาฯ **จิตฺตสมุฏฺฐานํ รูป**นฺติ เอตฺถ ปน ภูตรูปมฺปิ อุปาทารูปมฺปิ คหิตํฯ ‘‘เอกํ มหาภูตํ ปฏิจฺจ ตโย มหาภูตา’’ติอาทินา นเยน หิ ภูตรูปมฺปิ ขเนฺธ จ มหาภูเต จ ปฏิจฺจ อุปฺปชฺชติฯ **มหาภูเต ปฏิจฺจ อุปาทารูป**นฺติ วุตฺตนเยน อุปาทารูปมฺปิฯ **อกุสลญฺจ อพฺยากตญฺจา**ติ ปญฺหาวิสฺสชฺชเนสุปิ เอเสว นโยฯ เอวํ เหตุปจฺจเย นว ปุจฺฉา วิสฺสชฺชิตาฯ เอตาเยว หิ เอตฺถ ลพฺภนฺติ, เสสา จตฺตาลีส โมฆปุจฺฉาติ น วิสฺสชฺชิตาฯ อิมินา อุปาเยน อารมฺมณปจฺจยาทีสุปิ ปุจฺฉาวิสฺสชฺชนานํ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ ตตฺถ ตตฺถ ปน วิจาเรตพฺพยุตฺตกเมว วิจารยิสฺสามฯ

๕๔. อารมฺมณปจฺจเย ตาว รูปสฺส อารมฺมณปจฺจยวเสน อนุปฺปตฺติโต ตาสุ นวสุ รูปมิสฺสกา ปหาย ติโสฺสว ปุจฺฉา วิสฺสชฺชิตาฯ เตเนว จ การเณน ‘‘วตฺถุํ ปฏิจฺจ ขนฺธา’’ติ วตฺวา ‘‘ขเนฺธ ปฏิจฺจ วตฺถู’’ติ น วุตฺตํฯ น หิ ตํ อารมฺมณปจฺจเยน อุปฺปชฺชติฯ

๕๕. อธิปติปจฺจเย **วิปากาพฺยากต**นฺติ โลกุตฺตรเมว สนฺธาย วุตฺตํฯ เตเนเวตฺถ ‘‘ปฏิสนฺธิกฺขเณ’’ติ น คหิตํฯ เสสํ เหตุปจฺจยสทิสเมวฯ

๕๖. อนนฺตรสมนนฺตเรสุปิ รูปํ น ลพฺภตีติ อารมฺมณปจฺจเย วิย ติโสฺสว ปุจฺฉาฯ

๕๗. สหชาตปจฺจเย **ปฏิสนฺธิกฺขเณ**ติ ปญฺจโวกาเร ปฏิสนฺธิวเสน วุตฺตํฯ เหฏฺฐา ปน ปจฺจยวิภเงฺค ‘‘โอกฺกนฺติกฺขเณ’’ติ อาคตํ ตมฺปิ อิมินา สทฺธึ อตฺถโต เอกํ, พฺยญฺชนมตฺตเมว เหตฺถ นานนฺติฯ อปิจ ‘‘ติณฺณํ สนฺนิปาตา คพฺภสฺส อวกฺกนฺติ โหตี’’ติ (ม. นิ. ๑.๔๐๘) วจนโต **โอกฺกนฺตี**ติ ปญฺจโวการปฏิสนฺธิยาเวตํ นามํฯ **ปฏิสนฺธี**ติ สพฺพภวสาธารณํฯ อิธ ปน ‘‘กฏตฺตา จ รูป’’นฺติอาทิวจนโต ปญฺจโวการปฏิสนฺธิเยว อธิเปฺปตาฯ สา หิ รูปสฺสปิ อรูปสฺสปิ ปจฺจยภาวเญฺจว ปจฺจยุปฺปนฺนภาวญฺจ สงฺคณฺหาติ, ตสฺมา ปริปุณฺณวิสฺสชฺชนา โหตีติ คหิตาฯ

พาหิรํ เอกํ มหาภูตนฺติ อนินฺทฺริยพเทฺธสุ ปถวีปาสาณาทีสุ มหาภูตํ สนฺธาย วุตฺตํฯ ปจฺจยวิภงฺควารสฺมิญฺหิ จตฺตาโร มหาภูตาติ อชฺฌตฺติกญฺจ พาหิรญฺจ เอกโต กตฺวา คหิตํฯ สงฺเขปเทสนา หิ สาฯ อยํ ปน วิตฺถารเทสนา, ตสฺมา สพฺพํ วิภชิตฺวา ทเสฺสโนฺต ''พาหิรํ เอกํ มหาภูต''นฺติอาทิมาหฯ **อสญฺญสตฺตานํ เอกํ มหาภูตํ ปฏิจฺจาติ** ทฺวิสนฺตติสมุฎฺฐานภูตวเสน วุตฺตํฯ มหาภูเต ปฏิจฺจ **กฎตฺตารูป**นฺติ อิทํ ปน กมฺมสมุฎฺฐานวเสเนว วุตฺตํฯ **อุปาทารูป**นฺติ อุตุสมุฎฺฐานวเสเนวฯ

๕๘. อญฺญมญฺญปจฺจเย **ขเนฺธ ปฏิจฺจ วตฺถุ, วตฺถุํ ปฏิจฺจ ขนฺธา**ติ จตุนฺนมฺปิ ขนฺธานํ เอกโต วตฺถุนา อญฺญมญฺญปจฺจยตํ ทเสฺสตุํ วุตฺตํฯ

๕๙. นิสฺสยปจฺจเย ยสฺมา ปฏิจฺจโตฺถ นาม สหชาตโตฺถ, ตสฺมา ยา เหฎฺฐา ปจฺจยวิภงฺควาเร จกฺขายตนาทีนํ นิสฺสยปจฺจยตา ทสฺสิตา, น สา คหิตาฯ จกฺขายตนาทีนิ หิ ปุเรชาตานิ หุตฺวา ปจฺจยา โหนฺติ, อิธ สหชาตเมว ลพฺภติฯ เตเนว วุตฺตํ – ''นิสฺสยปจฺจโย สหชาตปจฺจยสทิโส''ติฯ

๖๐. อุปนิสฺสยปจฺจเย รูปสฺส อุปนิสฺสยปจฺจยาภาวา ตีเณว วิสฺสชฺชนานิ ลพฺภนฺติ, เตน วุตฺตํ ''อารมฺมณปจฺจยสทิส''นฺติฯ ตโตฺถ กิญฺจาปิ น สเพฺพ กุสลากุสลาพฺยากตา อารมฺมณูปนิสฺสยํ ลภนฺติ, เย ปน ลภนฺติ, เตสํ วเสเนตํ วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ

๖๑. ปุเรชาตปจฺจเย **วตฺถุํ ปุเรชาตปจฺจยา**ติ วตฺถุํ ปฏิจฺจ วตฺถุนา ปุเรชาตปจฺจยตํ สาเธนฺตน อุปฺปชฺชนฺตีติ อโตฺถฯ **วิปากาพฺยากตํ เอกํ ขนฺธ**นฺติ เอตฺถ ยํ วิปากาพฺยากตสฺส วตฺถุ โอกฺกนฺติกฺขเณ สหชาตปจฺจโย โหติ, ตํ ปุเรชาตปจฺจยภาชนิยตฺตา อิธ น คเหตพฺพํฯ เยปิ กุสลาทโย อารุเปฺป ปุเรชาตปจฺจยํ น ลภนฺติ, เตปิ ปุเรชาตปจฺจยภาชนิยโตเยว อิธ น คเหตพฺพาฯ อารมฺมณํ ปน นิยมโต ปุเรชาตปจฺจยภาวํ น ลภติฯ รูปายตนาทีนิ หิ จกฺขุวิญฺญาณาทีนํเยว ปุเรชาตปจฺจยตํ สาเธนฺติ, มโนวิญฺญาณธาตุยา อตีตานาคตานิปิ อารมฺมณํ โหนฺติเยวฯ ตสฺมา อิธ น คหิตํฯ ขนฺธวเสน หิ อยํ เทสนา, น วิญฺญาณธาตุวเสนฯ ''วิปากาพฺยากตํ เอกํ ขนฺธ''นฺติ เทสนาย จ สพฺพาปิ วิญฺญาณธาตุโย คหิตา, น จกฺขุวิญฺญาณธาตุอาทโย เอวาติฯ

ปจฺฉาชาโต กุสลากุสลานํ ปจฺจโย น โหติ, อพฺยากตสฺสปิ อุปตฺถมฺภโกว น ชนโก, ตสฺมา ''อุปฺปชฺชติ ปจฺฉาชาตปจฺจยา''ติ เอวํ วตฺตโพฺพ เอกธโมฺมปิ นตฺถีติ ปจฺฉาชาตปจฺจยวเสน วิสฺสชฺชนํ น กตํฯ

๖๒. อาเสวนปจฺจเย กามํ สพฺพา กิริยา อาเสวนปจฺจยํ น ลภนฺติ, ลพฺภมานวเสน ปน ''กิริยาพฺยากต''นฺติ วุตฺตํฯ ตสฺมา ชวนกิริยาเวตฺถ คหิตาติ เวทิตพฺพาฯ

๖๓. กมฺมปจฺจเย กุสลากุสเลสุ เอกกฺขณิโก กมฺมปจฺจโย เวทิตโพฺพ, ตถา กิริยาพฺยากเตฯ วิปากาพฺยากเต ปน นานากฺขณิโกปิ, ตถา ปฏิสนฺธิกฺขเณ มหาภูตานํฯ จิตฺตสมุฎฺฐานานํ ปน เอกกฺขณิโกฯ กฎตฺตารูปานํ นานากฺขณิโกว ตถา อสญฺญสตฺตรูปานํฯ กฎตฺตารูปํ ปเนตฺถ ชีวิตินฺทฺริยํฯ เสสํ น เอกนฺตโต กมฺมสมุฎฺฐานตฺตา อุปาทารูปนฺติ วุตฺตํฯ เอวํ สเนฺตปิ อิธ กมฺมสมุฎฺฐานเมว อธิเปฺปตํฯ

๖๔. วิปากปจฺจเย กุสลากุสลํ กิริยญฺจ น ลพฺภตีติ อพฺยากตวเสเนว วิสฺสชฺชนํ กตํฯ **จิตฺตสมุฏฺฐาน**นฺติ วิปากจิตฺตสมุฏฺฐานเมวฯ **กฏตฺตารูป**นฺติ ยถาลาภวเสน อินฺทฺริยรูปญฺจ วตฺถุรูปญฺจฯ **อุปาทารูป**นฺติ ตทวเสสํ ตสฺมึ สมเย วิชฺชมานกํ อุปาทารูปํฯ

๖๕. อาหารปจฺจเย สเพฺพสมฺปิ กุสลาทีนํ ขนฺธานํ จิตฺตสมุฏฺฐานรูปสฺส จ อรูปาหารวเสน อุปฺปตฺติ เวทิตพฺพา, ตถา ปฏิสนฺธิกฺขเณ มหาภูตานํฯ **จิตฺตสมุฏฺฐาน**นฺติ ภวงฺคาทิจิตฺตสมุฏฺฐานํฯ **อาหารสมุฏฺฐาน**นฺติ กพฬีการาหารสมุฏฺฐานํ ฯ **จิตฺตสมุฏฺฐาน**นฺติ กุสลากุสลจิตฺตสมุฏฺฐานเมวฯ ปจฺจยวิภงฺควาเร อาหารปฏิปาฏิยา ปฐมํ กพฬีกาโร อาหาโร ทสฺสิโต, อิธ ปน กุสลํ ธมฺมนฺติ ปุจฺฉาวเสน ปฐมํ อรูปาหารา ทสฺสิตาติ เวทิตพฺพาฯ

๖๖. อินฺทฺริยปจฺจเย ปจฺจยวิภเงฺค อินฺทฺริยปฏิปาฏิยา ปฐมํ จกฺขุนฺทฺริยาทีนิ ทสฺสิตานิ, อิธ ปน กุสลาทิปุจฺฉาวเสน ปฐมํ อรูปินฺทฺริยานํ ปจฺจยตา ทสฺสิตาฯ ตตฺถ กุสลาทีสุ ยถาลาภวเสน อรูปินฺทฺริยา คเหตพฺพาฯ อสญฺญสตฺตานํ ภูตรูเปสุปิ ชีวิตินฺทฺริยนฺติฯ

๖๗. ฌานมคฺคปจฺจเยสุ เหตุปจฺจยสทิสเมว วิสฺสชฺชนํ, เตเนวตฺถ ‘‘เหตุปจฺจยสทิส’’นฺติ วุตฺตํฯ

๖๘. สมฺปยุตฺตปจฺจเย วิสฺสชฺชนํ อารมฺมณปจฺจยคติกํ, เตเนวตฺถ ‘‘อารมฺมณปจฺจยสทิส’’นฺติ วุตฺตํฯ

๖๙. วิปฺปยุตฺตปจฺจเย **วตฺถุํ วิปฺปยุตฺตปจฺจยา**ติ วตฺถุํ ปฏิจฺจ วิปฺปยุตฺตปจฺจยา, วตฺถุนา วิปฺปยุตฺตปจฺจยตํ สาเธเนฺตน อุปฺปชฺชนฺตีติ อโตฺถฯ **ขเนฺธ วิปฺปยุตฺตปจฺจยา**ติ ขเนฺธ ปฏิจฺจ วิปฺปยุตฺตปจฺจยา, ขเนฺธหิ วิปฺปยุตฺตปจฺจยตํ สาเธเนฺตหิ อุปฺปชฺชตีติ อโตฺถฯ **ขนฺธา วตฺถุํ วิปฺปยุตฺตปจฺจยา**ติ วตฺถุํ ปฏิจฺจ ขนฺธา วิปฺปยุตฺตปจฺจยาฯ วตฺถุนา วิปฺปยุตฺตปจฺจยตํ สาเธเนฺตน อุปฺปชฺชนฺตีติ อโตฺถฯ **จิตฺตสมุฏฺฐานรูปํ ขเนฺธ วิปฺปยุตฺตปจฺจยา**ติ ขเนฺธ ปฏิจฺจ วิปฺปยุตฺตปจฺจยา จิตฺตสมุฏฺฐานํ รูปํ ขเนฺธหิ วิปฺปยุตฺตปจฺจยตํ สาเธเนฺตหิ อุปฺปชฺชตีติ อโตฺถฯ เสสวิสฺสชฺชเนสุปิ **วตฺถุํ วิปฺปยุตฺตปจฺจยา**ติอาทีสุปิ วุตฺตนเยเนวโตฺถ เวทิตโพฺพฯ วิปากาพฺยากเต เจตฺถ วตฺถุคฺคหเณน จกฺขาทีนิ สงฺคหิตพฺพานิฯ **เอกํ มหาภูต**นฺติอาทิ รูปาพฺยากตสฺส ปจฺจยภาวํ ทเสฺสตุํ วุตฺตํฯ **จิตฺตสมุฏฺฐาน**นฺติ อพฺยากตจิตฺตสมุฏฺฐานมฺปิ กุสลากุสลจิตฺตสมุฏฺฐานมฺปิฯ

๗๐. อตฺถิปจฺจเย สพฺพํ สหชาตปจฺจยคติกํฯ เตเนวตฺถ ‘‘สหชาตปจฺจยสทิส’’นฺติ วุตฺตํฯ

๗๑-๗๒. นตฺถิวิคตา อารมฺมณปจฺจยคติกา, อวิคตํ สหชาตคติกํฯ เตเนวตฺถ ‘‘อารมฺมณปจฺจยสทิสํ, สหชาตปจฺจยสทิส’’นฺติ วุตฺตํ ฯ **อิเม เตวีสติ ปจฺจยา**ติ สงฺขิปิตฺวา ทสฺสิตานํ วเสเนตํ วุตฺตํฯ **วิตฺถาเรตพฺพา**ติ ยา ปุจฺฉา วิสฺสชฺชนํ ลภนฺติ, ตาสํ วเสน วิตฺถาเรตพฺพาฯ อยํ เหตุปจฺจยํ อาทึ กตฺวา เอกมูลเก ปจฺจยานุโลเม ปฏิจฺจวารสฺส กุสลตฺติกวิสฺสชฺชเน อตฺถวณฺณนาฯ

(๒.) สงฺขฺยาวาโร

๗๓. อิทานิ เย เอตฺถ เหตุปจฺจยาทีสุ เอเกกสฺมึ ปจฺจเย วิสฺสชฺชนวารา ลทฺธา, เต คณนวเสน ทเสฺสตุํ **เหตุยา นวา**ติอาทิ อารทฺธํฯ ตตฺถ เหตุยา นวาติ เหตุปจฺจเย นว ปุจฺฉาวิ

สุสชฺชนวารา โหนฺติฯ เสยฺยถิทํ – กุสเลน กุสลํ, กุสเลน อพฺยากตํ, กุสเลน กุสลาพฺยากตํ; อกุสเลน อกุสลํ, อกุสเลน อพฺยากตํ, อกุสเลน อกุสลาพฺยากตํ, อพฺยากเตน อพฺยากตํ, กุ สลาพฺยากเตน อพฺยากตํ, อกุสลาพฺยากเตน อพฺยากตนฺติฯ

อารมฺมเณ ตีณีติ กุสเลน กุสลํ, อกุสเลน อกุสลํ, อพฺยากเตน อพฺยากตํฯ **อธิปติยา นวา**ติ เหตุยา วุตฺตสทิสาวฯ ทฺวาทสสุ หิ ปจฺจเยสุ นว นวาติ วุตฺตํฯ สเพฺพสุปิ ปุจฺฉาวิสฺสชฺชนานิ เหตุปจฺจยสทิสาเนวฯ วิภเงฺค ปน อตฺถิ วิเสโสฯ ทสสุ ปจฺจเยสุ ตีณิ ตีณีติ วุตฺตํฯ สเพฺพสุปิ ปุจฺฉาวิสฺสชฺชนานิ อารมฺมณสทิสาเนวฯ วิภเงฺค ปน อตฺถิ วิเสโสฯ อญฺญมญฺญปจฺจยสฺมิญฺหิ อพฺยากตปทสฺส วิสฺสชฺชเน รูปมฺปิ ลพฺภติ, ตถา ปุเรชาตปจฺจเยฯ อาเสวนปจฺจเย วิปากานิ เจว วีถิจิตฺตานิ จ น ลพฺภนฺติฯ **วิปาเก เอก**นฺติ อพฺยากตเมวฯ เอวเมตฺถ สเงฺขปโต นว ตีณิ เอกนฺติ, ติวิโธว วารปริเจฺฉโทฯ วิตฺถารโต ทฺวาทส นวกา, ทส ติกา, เอกํ เอกกนฺติ สเพฺพสุปิ เตวีสติยา ปจฺจเยสุ เอกูนจตฺตาลีสาธิกํ วารสตํ โหติ, เอกูนจตฺตาลีสาธิกญฺจ ปุจฺฉาสตํฯ เอกูนจตฺตาลีสาธิกํ ปุจฺฉาวิสฺสชฺชนสตนฺติปิ ตเสฺสว นามํฯ

๗๔. เอวํ เหตุปจฺจยาทิเก เอกมูลเก คณนํ ทเสฺสตฺวา อิโต ปเรสุ ทุมูลกาทีสุ วิตฺถารเทสนํ สงฺขิปิตฺวา เอกมูลเก ทสฺสิตาย เทสนาย ลพฺภมานคณนเญฺญว อาทาย วารปริเจฺฉทํ ทเสฺสตุํ ทุมูลเก ตาว **เหตุปจฺจยา อารมฺมเณ ตีณี**ติอาทิมาหฯ ตตฺริทํ ลกฺขณํ – พหุคณโนปิ ปจฺจโย อพหุคณเนน สทฺธิํ ยุโตฺต เตน สมานคณโนว โหติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘เหตุปจฺจยา อารมฺมเณ ตีณี’’ติฯ เหตุอารมฺมณทุเก อารมฺมเณ วุตฺตานิ ตีเณว วิสฺสชฺชนานิ ลพฺภนฺตีติ อโตฺถฯ สมานคณโน ปน สมานคณเนน สทฺธิํ ยุโตฺต อปริหีนคณโนว โหติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘เหตุปจฺจยา อธิปติยา นวา’’ติฯ เหตาธิปติทุเก นเวว วิสฺสชฺชนานิ ลพฺภนฺตีติ อโตฺถฯ **วิปาเก เอก**นฺติ เหตุวิปากทุเก วิปาเก วุตฺตํ เอกเมว วิสฺสชฺชนํ ลพฺภตีติ เอวํ ตาว ทุมูลเก วารปริเจฺฉโท เวทิตโพฺพฯ

๗๕. ติมูลกาทีสุปิ อิทเมว ลกฺขณํฯ เตเนวาห – **เหตุปจฺจยา อารมฺมณปจฺจยา อธิปติยา ตีณี**ติฯ เหตารมฺมณาธิปติ ติเก อารมฺมเณ วุตฺตานิ ตีเณว วิสฺสชฺชนานิ ลพฺภนฺตีติ อโตฺถฯ เอวํ สพฺพตฺถ นโย เนตโพฺพฯ

๗๖-๗๙. ทฺวาทสมูลเก ปน วิปากปจฺจโย น ลพฺภติ, ตสฺมา **อาเสวนปจฺจยา กเมฺม ตีณี**ติ วตฺวา วิปากํ อปรามสิตฺวา **อาหาเร ตีณี**ติ วุตฺตํฯ เตรสมูลกาทีสุปิ เอเสว นโยฯ เต ปน สงฺขิปิตฺวา เตวีสติมูลโกเวตฺถ ทสฺสิโตฯ โส ทุวิโธ โหติ – สาเสวโน วา สวิปาโก วาฯ ตตฺถ ปฐมํ สาเสวโน ทสฺสิโต, โส ตีเณว วิสฺสชฺชนานิ ลภติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘อาเสวนปจฺจยา อวิคเต ตีณี’’ติฯ สวิปาโก ปน อาเสวนํ น ลภติ, ตสฺมา ตํ ปหาย วิปากวเสน คณนาย ทสฺสนตฺถํ อนนฺตราเยว ‘‘เหตุปจฺจยา…เป.… วิปากปจฺจยา อาหาเร เอก’’นฺติ เอกํ นยํ ทเสฺสตฺวา ปจฺฉา เตวีสติมูลโกว ทสฺสิโตฯ เอเตสุ ปน ทฺวีสุ เตวีสติมูลเกสุ กิญฺจาปิ เอกสฺมิํ วิปากปจฺจโย นตฺถิ, เอกสฺมิํ อาเสวนปจฺจโย, ปจฺฉาชาตปจฺจโย ปน อุภยตฺถาปิฯ รุฬฺหีสเทฺทน ปเนเต เตวีสติมูลกาเตฺวว เวทิตพฺพาฯ เตสุ สาเสวเน อาเสวนสฺส วเสน สพฺพตฺถ ตีเณว วิสฺสชฺชนานิ, สวิปาเก วิปากปจฺจยสฺส วเสน เอกเมวาติ อยํ เหตุปจฺจยํ อาทิํ กตฺวา เอกมูลกาทีสุ คณนาฯ

ยํ ปเนตํ เหตุมูลกานนฺตรํ ‘‘อารมฺมเณ ฐิเตน สพฺพตฺถ ตีเณว ปญฺหา’’ติ วุตฺตํ, ตํ อารมฺมณปจฺจยํ อาทิํ กตฺวา เอกมูลเกปิ ทุมูลกาทีสุปิ สพฺพตฺถ อารมฺมณปเท เจว อารมฺมเณน สทฺธิํ เสสปจฺจยโยชนาสุ จ ยตฺถ นวหิ ภวิตพฺพํ, ตตฺถ ตโยว ปญฺหา โหนฺตีติ ทสฺสนตฺถํ วุตฺตํฯ

วิปากปเท ปน วิปากปเทน สทฺธึ เสสปจฺจยโยชนาสุ จ เอโกว ปโญฺห โหตีติฯ อิติ ยํ เหฏฺฐา อโวจุมฺห “พหุคณโนปิ ปจฺจโย อพหุคณเนน สทฺธึ ยุโตฺต เตน สมานคณโน โหตี”ติ, ตํ สุวุตฺตเมวฯ

๘๐-๘๕. อิทานิ เย อารมฺมณาทีนํ ปจฺจยานํ วเสน เอกมูลกาทโย ทเสฺสตพฺพา, เตสุ เอกมูลโก ตาว เหตุเอกมูลเกเนว สทิโสติ เอกสฺมิมฺปิ ปจฺจเย น ทสฺสิโตฯ อารมฺมณปจฺจยวเสน ปน ทุมูลเก คณนํ ทเสฺสตุํ **อารมฺมณปจฺจยา เหตุยา ตีณิ, อธิปติยา ตีณิ…เป…. อวิคเต ตีณี**ติ วุตฺตํฯ เอตฺถ จ “อารมฺมณปจฺจยา อธิปติยา ตีณิ…เป…. อวิคเต ตีณี”ติ วตฺตพฺพ เย เหตุปจฺจยาทโย ปจฺจยา พหุคณนา, เตสํ อูนตรคณเนหิ จ สมานคณเนหิ จ สทฺธึ สํสนฺทเน ยา คณนา ลพฺภติ, ตํ ทเสฺสตุํ อารมฺมณปจฺจยสฺส ปุริมภาเค ฐิตมฺปิ เหตุปจฺจยํ ปจฺฉิมภาเคว ฐเปตฺวา “อารมฺมณปจฺจยา เหตุยา ตีณี”ติ วุตฺตํฯ เตเนตํ อาวิ กโรติ – อารมฺมณปจฺจโย เยน เยน พหุตรคณเนน วา สมานคณเนน วา ปจฺจเยน สทฺธึ ทุกติกาทิเภทํ คจฺฉติ, สพฺพตฺถ ตีเณว ปญฺหาวิสฺสชฺชนานิ เวทิตพฺพานิฯ วิปากปจฺจเยน ปน สทฺธึ สํสนฺทเน เอกเมว ลพฺภติ, ตํ วิปากปจฺจยาทิกาย คณนาย อาวิ ภวิสฺสตีติ อิธ น ทสฺสิตํฯ ยา เจสา ทุมูลเก คณนา ทสฺสิตา, ติมูลกาทีสุปิ เอสาว คณนาติ อารมฺมณปจฺจยวเสน ติมูลกาทโย น วิตฺถาริตาฯ

อิทานิ อธิปติปจฺจยาทิวเสน ทุมูลกาทีสุ คณนํ ทเสฺสตุํ **อธิปติปจฺจยา เหตุยา นวา**ติ อาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถาปิ วุตฺตนเยเนว ปจฺจยสนฺนิเวโส เวทิตโพฺพฯ ยถา จ อธิปติปจฺจยา เหตุยา นว, เอวํ เสเสสุปิ เหตุนา สมานคณนาสุ นเววฯ อิติ โย โย ปจฺจโย อาทิมฺหิ ติฏฺฐติ, เตน เตน สทฺธึ สมานคณนานํ สํสนฺทเน อาทิมฺหิ ฐิตสฺส วเสน คณนา โหติฯ เตน ปน สทฺธึ อูนตรคณนานํ สํสนฺทเน อูนตรคณนานํเยว วเสน คณนา โหตีติ เวทิตโพฺพฯ ยถา จ อารมฺมณปจฺจยวเสน เอวํ อธิปติปจฺจยวเสนาปิ ตโต ปเรสํ อนนฺตราทีนํ วเสนาปิ ติมูลกาทโย น วิตฺถาริตาฯ ตสฺมา ทุมูลเก ทสฺสิตคณนาวเสเนว สพฺพตฺถ สาเธตพฺพาฯ เตเนว วุตฺตํ “เอเกกํ ปจฺจยํ มูลกํ กาตุน สชฺฌายมเคฺคน คเณตพฺพา”ติฯ

ปจฺจยานุโลมวณฺณนาฯ

ปฏิจฺจวาโร

ปจฺจยปจฺจนียวณฺณนา

๘๖-๘๗. ปจฺจยปจฺจนียํ ปน ยสฺมา กุสลปเท น ลพฺภติ กุสลธมฺมสฺส เหตุปจฺจเยน วินา อนุปฺปตฺติโต, ตสฺมา **อกุสลํ ธมฺมํ ปฏิจฺจา**ติอาทิ อารทฺธํฯ ตตฺถ **นเหตุปจฺจยา**ติ เหตุปจฺจยปฏิเกฺขโป เหตุปจฺจยํ วินา อเญฺญน ปจฺจเยน อุปฺปชฺชตีติ อโตฺถฯ **วิจิกิจฺฉาสหคโต อุทฺธจฺจสหคโต โมโห**ติ อยญฺหิ สมฺปยุตฺตธมฺมานเญฺจว จิตฺตสมุฏฺฐานรูปสฺส จ สยํ เหตุปจฺจโย โหติ, อญฺญสฺส ปน สมฺปยุตฺตเหตุโน อภาวา น เหตุปจฺจยา อุปฺปชฺชตีติ ฐเปตฺวา เหตุปจฺจยํ เสเสหิ อตฺตโน อนุรูปปจฺจเยหิ อุปฺปชฺชติฯ อิมินา นเยน สพฺพปจฺจยปฏิเกฺขเปสุ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **อเหตุกํ วิปากาพฺยากต**นฺติ อิทํ รูปสมุฏฺฐาปกวเสเนว เวทิตพฺพํฯ อเญฺญสุปิ เอวรูเปสุ เอเสว นโยฯ

๘๘. นอธิปติปจฺจเย กามํ อธิปติปิ อตฺตนา สทฺธึ ทุติยสฺส อธิปติโน อภาวา นอธิปติปจฺจยํ ลภติ, ยถา ปน วิจิกิจฺฉุทฺธจฺจสหคโต โมโห อเหตุโก, น ตถา อธิปตโย เอว นิราธิปติฯ

ฉนฺทาทีสุ ปน อญฺญตรํ อธิปตึ อกตฺวา กุสลาทีนํ อุปฺปตฺติกาเล สเพฺพปิ กุสลาทโย นิราธิปติโนฯ ตสฺมา โมหํ วิย วิสุํ อธิปติมตฺตเมว อนุทฺธริตฺวา สพฺพสงฺคาหิกวเสน เอสา ‘‘เอกํ ขนฺธํ ปฏิจฺจ ตโย ขนฺธา’’ติอาทิกา เทสนา กตาติ เวทิตพฺพาฯ

๘๙. นานนฺตรนสมนนฺตเรสุ นารมฺมเณ วิย รูปเมว ปจฺจยุปฺปนฺนํฯ เตน วุตฺตํ ‘‘นารมฺมณปจฺจยสทิส’’นฺติฯ สหชาตปจฺจโย ปริหีโนฯ ยถา เจส, ตถา นิสฺสยอตฺถิอวิคตปจฺจยาปิฯ กึ การณา? เอเตหิ วินา กสฺสจิ อนุปฺปตฺติโตฯ สหชาตนิสฺสยอตฺถิอวิคตปจฺจเยปิ หิ ปจฺจกฺขาย เอโกปิ รูปารูปธโมฺม นุปฺปชฺชติ, ตสฺมา เต ปริหีนาฯ

๙๐. นอญฺญมญฺญปจฺจยวิภงฺเค **ปฏิสนฺธิกฺขเณ วิปากาพฺยากเต ขเนฺธ ปฏิจฺจ กฏตฺตารูป**นฺติ หทยวตฺถุวชฺชํ เวทิตพฺพํฯ

๙๑. นอุปนิสฺสยปจฺจยวิภงฺเค รูปเมว ปจฺจยุปฺปนฺนํ, ตญฺหิ อุปนิสฺสยํ น ลภติฯ อรูปํ ปน กิญฺจาปิ อารมฺมณูปนิสฺสยปกตูปนิสฺสเย น ลเภยฺย, อนนฺตรูปนิสฺสยมุตฺตกํ ปน นตฺถิฯ เตน วุตฺตํ ‘‘นารมฺมณปจฺจยสทิส’’นฺติฯ

๙๒. นปุเรชาเต **จิตฺตสมุฏฺฐานรูป**นฺติ ปญฺจโวการวเสน วุตฺตํฯ

๙๓. **นปจฺฉาชาตปจฺจยา**ติ เอตฺถ สหชาตปุเรชาตปจฺจยา สงฺคหํ คจฺฉนฺติฯ ตสฺมา สหชาตปจฺจยสทิสา เอตฺถ ปาฬิ, สา นอธิปติปจฺจเย วิตฺถาริตาติ อิธ สงฺขิตฺตาฯ นาเสวนปจฺจเย กุสลากุสลา ปฐมชวนวเสน เวทิตพฺพา, ตถา กิริยาพฺยากตํฯ ปาฬิ ปน อิธาปิ นอธิปติปจฺจเย วิตฺถาริตวเสน เวทิตพฺพาฯ เตนวาห – ‘‘นปจฺฉาชาตปจฺจยมฺปิ นาเสวนปจฺจยมฺปิ นาธิปติปจฺจยสทิส’’นฺติฯ

๙๔-๙๗. นกมฺมปจฺจเย วิปากเจตนา นานากฺขณิกกมฺมปจฺจยํ ลภตีติ น คหิตาฯ นาหารปจฺจเย เอกจฺจํ รูปเมว ปจฺจยุปฺปนฺนํ, ตถา นอินฺทฺริยปจฺจเยฯ

๙๘. นฌานปจฺจเย ปญฺจวิญฺญาณธมฺมา เจว เอกจฺจญฺจ รูปํ ปจฺจยุปฺปนฺนํฯ ปญฺจวิญฺญาณสฺมิญฺหิ เวทนา จ จิเตฺตกคฺคตา จ ทุพฺพลตฺตา อุปนิชฺฌานลกฺขณํ น ปาปุณนฺตีติ ฌานปจฺจเย น คหิตาฯ

๙๙-๑๐๒. นมคฺคปจฺจเย อเหตุกวิปากกิริยเญฺจว เอกจฺจญฺจ รูปํ ปจฺจยุปฺปนฺนํฯ นสมฺปยุตฺตโนนตฺถิโนวิคเตสุ รูปเมว ปจฺจยุปฺปนฺนํฯ เตน วุตฺตํ ‘‘นารมฺมณปจฺจยสทิส’’นฺติฯ

๑๐๓. **นเหตุยา เทฺว**ติ เอกมูลกคณนาย ยถาปาฬิเมว นิยฺยาติฯ

๑๐๔. ทุมูลเก **นเหตุปจฺจยา นารมฺมเณ เอก**นฺติ เอตฺถ กิญฺจาปิ พหุคณเนน สทฺธึ อูนตรคณนสฺส สํสนฺทเน อูนตรคณนวเสน นเหตุยา วิย ทฺวีหิ ภวิตพฺพํฯ นารมฺมณวเสน ปน อรูปธมฺมานํ ปริหีนตฺตา อพฺยากตํ ปฏิจฺจ รูปาพฺยากตสฺส อุปฺปตฺตึ สนฺธาย ‘‘เอก’’นฺติ วุตฺตํ ฯ สเพฺพสุ เอกเกสุปิ เอเสว นโยฯ เทฺวติ วุตฺตฏฺฐาเน ปน นเหตุยา ลทฺธวเสน วารทฺวยํ เวทิตพฺพํฯ

๑๐๕-๑๐๖. ติมูลกาทีสุ ปน สเพฺพสุ นารมฺมณปจฺจยสฺส อปริหีนตฺตา เอกเมว วิสฺสชฺชนนฺติ อยํ ปจฺจนีเย นเหตุปจฺจยํ อาทึ กตฺวา เอกมูลกาทีสุ คณนาฯ

๑๐๗-๑๓๐. นารมฺมณปจฺจยาทโย ปน เอกมูลเก ตาว ปุริเมน สทิสตฺตา อิธาปิ น ทสฺสิตาเยวฯ นารมฺมณปจฺจยวเสน ทุมูลเก **นารมฺมณปจฺจยา, นเหตุยา เอก**นฺติ นเหตุทุมูลเก วุตฺตเมวฯ **นาธิปติยา ปญฺจา**ติ นารมฺมณปจฺจเย ลทฺธวเสน เวทิตพฺพาติ เอวํ สพฺพสํสนฺทเนสุ อูนตรคณนเสฺสว ปจฺจยสฺส วเสน คณนา เวทิตพฺพาฯ ยตฺถ ยตฺถ จ นารมฺมณปจฺจโย ปวิสติ, ตตฺถ ตตฺถ รูปเมว ปจฺจยุปฺปนฺนํฯ นานนฺตรนสมนนฺตรนอญฺญมญฺญนอุปนิสฺสยนาหารนอินฺทฺริยนสมฺปยุตฺตโนนตฺถิโนวิคตปจฺจยานํ ปวิฎฺฐฎฺฐาเนปิ เอเสว นโยฯ นาหารนอินฺทฺริยนฌานนมคฺคปจฺจยา สพฺพตฺถ สทิสวิสฺสชฺชนาฯ นสหชาตาทิจตุกฺกํ อิธาปิ ปริหีนเมวาติ อิทเมตฺถ ลกฺขณํฯ อิมินา ปน ลกฺขเณน สเพฺพสุ ทุมูลกาทีสุ ‘‘อยํ ปจฺจโย มูลํ, อยเมตฺถ ทุมูลโก, อยํ ติมูลโก, อยํ สพฺพมูลโก’’ติ สลฺลเกฺขตฺวา อูนตรคณนสฺส ปจฺจยสฺส วเสน คณนา เวทิตพฺพาติฯ

ปจฺจยปจฺจนียวณฺณนาฯ

ปจฺจยานุโลมปจฺจนียวณฺณนา

๑๓๑-๑๘๙. อิทานิ อนุโลมปจฺจนีเย คณนํ ทเสฺสตุํ **เหตุปจฺจยา นารมฺมเณ ปญฺจา**ติอาทิ อารทฺธํฯ ตตฺถ เหตาธิปติมคฺคปจฺจเยสุ อนุโลมโต ฐิเตสุ สหชาตาทโย จตฺตาโร สพฺพฏฺฐานิกปจฺจยา, อาหารินฺทฺริยฌานมคฺคปจฺจยา จตฺตาโรติ อิเม อฎฺฐ ปจฺจนียโต น ลพฺภนฺติฯ เหตุปจฺจยาทิวเสน หิ อุปฺปชฺชมาโน ธโมฺม อิเม อฎฺฐ ปจฺจเย อลภโนฺต นาม นตฺถิฯ อารมฺมณอนนฺตรสมนนฺตรอุปนิสฺสยสมฺปยุตฺตนตฺถิวิคตปจฺจเยสุ ปน อนุโลมโต ฐิเตสุ อรูปฎฺฐานิกา ปจฺจนีกโต น ลพฺภนฺติฯ น หิ อารมฺมณปจฺจยาทีหิ อุปฺปชฺชมานา อนนฺตรสมนนฺตรปจฺจยาทโย น ลภนฺติฯ สหชาตอญฺญมญฺญนิสฺสยกมฺมาหารินฺทฺริยอตฺถิอวิคตปจฺจเยสุ ปน อนุโลมโต ฐิเตสุ จตฺตาโร สพฺพฎฺฐานิกาเยว, ปจฺจนีกโต น ลพฺภนฺติฯ เอเตสญฺหิ ปจฺจยานํ วเสน อุปฺปชฺชมาโน สพฺพฎฺฐานิเก อลภโนฺต นาม นตฺถิฯ ปจฺฉาชาตปจฺจยสฺส อนุโลมโต ฐานํ นาม นตฺถิฯ เอวํ เสเสสุ อนุโลมโต ฐิเตสุ เย จ ลพฺภนฺติ, เย จ น ลพฺภนฺติ, เต สลฺลเกฺขตฺวา สเพฺพสุปิ ทุมูลกาทีสุ นเยสุ เตสํ เตสํ ปจฺจยานํ สํสนฺทเน อูนตรคณนานํเยว วเสน คณนา เวทิตพฺพาติฯ

ปจฺจยานุโลมปจฺจนียวณฺณนาฯ

ปจฺจยปจฺจนียานุโลมวณฺณนา

๑๙๐. อิทานิ ปจฺจนียานุโลเม คณนํ ทเสฺสตุํ **นเหตุปจฺจยา อารมฺมเณ เทฺว**ติอาทิ อารทฺธํฯ ตตฺถ เหตุมฺหิ ปจฺจนีกโต ฐิเต ฐเปตฺวา อธิปตึ อวเสสา อนุโลมโต ลพฺภนฺติฯ ปจฺฉาชาโต ปน อนุโลมโต สพฺพเตฺถว น ลพฺภติ, เย นว ปจฺจยา ‘‘อรูปานเญฺญวา’’ติ วุตฺตา, เตสุ ปุเรชาตญฺจ อาเสวนญฺจ ฐเปตฺวา อวเสเสสุ สตฺตสุ ปจฺจนีกโต ฐิเตสุ เสสา อรูปฎฺฐานิกา อนุโลมโต น ลพฺภนฺติฯ โย หิ อารมฺมณาทีหิ นุปฺปชฺชติ, น โส อนนฺตราทโย ลภติฯ ปฏิสนฺธิวิปาโก ปน ปุเรชาตโต, สพฺพวิปาโก จ สทฺธึ กิริยมโนธาตุยา อาเสวนโต อนุปฺปชฺชมาโนปิ อนนฺตราทโย ลภติ, ตสฺมา ‘‘ปุเรชาตญฺจ อาเสวนญฺจ ฐเปตฺวา’’ติ วุตฺตํฯ

ปุเรชาตปจฺฉาชาตอาเสวนวิปากวิปฺปยุเตฺตสุ ปจฺจนีกโต ฐิเตสุ เอกํ ฐเปตฺวา อวเสสา อนุโลมโต ลพฺภนฺติฯ กมฺมปจฺจเย ปจฺจนีกโต ฐิเต ฐเปตฺวา วิปากปจฺจยํ อวเสสา อนุโลมโต ลพฺภนฺติฯ อาหารินฺทฺริเยสุ ปจฺจนีกโต ฐิเตสุ ฐเปตฺวา สพฺพฎฺฐานิเก เจว อญฺญมญฺญกมฺมา

หารินฺทฺริยปจฺจเย จ อวเสสา อนุโลมโต น ลพฺภนฺติ, อิตเร ยุชฺชมานกวเสน ลพฺภนฺติฯ ฌาน ปจฺจเย ปจฺจนีกโต ฐิเตฯ เหตาธิปติอาเสวนมคฺคปจฺจยา อนุโลมโต น ลพฺภนฺติฯ มคฺคปจฺจเย ปจฺจนีกโต ฐิเต เหตาธิปติปจฺจยา อนุโลมโต น ลพฺภนฺติฯ วิปฺปยุตฺตปจฺจเย ปจฺจนีกโต ฐิเต ปุเรชาตปจฺจยํ ฐเปตฺวา อวเสสา อนุโลมโต ลพฺภนฺติฯ เอวํ เตสุ เตสุ ปจฺจเยสุ ปจฺจนีกโต ฐิเตสุ เย เย อนุโลมโต น ลพฺภนฺติ, เต เต ญตฺวา เตสํ เตสํ ปจฺจยานํ สํสนฺทเน อูนตรคณนานํ วเสน คณนา เวทิตพฺพาฯ

๑๙๑-๑๙๕. ทุมูลกาทีสุ จ นเยสุ ยํ ยํ ปจฺจยํ อาทึ กตฺวา เย เย ทุกาทโย ทสฺสิตา, เต เต ลพฺภมานาลพฺภมานปจฺจยวเสน ยถา ยถา ทสฺสิตา, ตถา ตถา สาธุกํ สลฺลเกฺขตพฺพาฯ ตตฺถ ยํ นเหตุวเสน ทุมูลกาทโย นเย ทเสฺสเนฺตน **นเหตุปจฺจยา นารมฺมณปจฺจยา…เป. … นาเสวนปจฺจยา**ติ วตฺวา ‘‘ยาว อาเสวนา สพฺพํ สทิส’’นฺติ วุตฺตํฯ ตสฺส, ‘‘นอญฺญมญฺญปจฺจยา สหชาเต เอก’’นฺติอาทีหิ สทิสตา เวทิตพฺพาฯ ยํ ปน ‘‘นกเมฺม คณิเต ปญฺจ คณฺหาตี’’ติ สีหฬภาสาย ลิขิตํ, ตสฺสโตฺถ – นเหตุปจฺจยํ อาทึ กตฺวา นกมฺมปจฺจยาติ เอวํ นกมฺมปจฺจเยน ฆฏิเต สหชาเต เอกนฺติ เอวํ ทสฺสิตา ปเญฺจว ปจฺจยา อนุโลมโต ลพฺภนฺติ, น อเญฺญติฯ เอวํ อเญฺญสุปิ เอวรูเปสุ ฐาเนสุ พฺยญฺชนํ อนาทิยิตฺวา อธิเปฺปตโตฺถเยว คเหตโพฺพฯ เอวรูปญฺหิ พฺยญฺชนํ อตฺตโน สญฺญานิพนฺธนตฺถํ โปราเณหิ สกสกภาสาย ลิขิตํฯ

อปิจ อิมสฺมึ ปจฺจนียานุโลเม ปจฺจยุปฺปนฺนธเมฺมสุปิ อตฺถิ ธโมฺม กมฺมปจฺจยํ ลภติ, น อินฺทฺริยปจฺจยํฯ โส อสเญฺญสุ เจว ปญฺจโวกาเร ปวเตฺต จ รูปชีวิตินฺทฺริยวเสน เวทิตโพฺพฯ อตฺถิ ธโมฺม มคฺคปจฺจยํ ลภติ, นเหตุปจฺจยํฯ โส วิจิกิจฺฉุทฺธจฺจสหชาตโมหวเสน เวทิตโพฺพฯ อตฺถิ ธโมฺม ฌานปจฺจยํ ลภติ, นมคฺคปจฺจยํฯ โส มโนธาตุอเหตุกมโนวิญฺญาณธาตุวเสน เวทิตโพฺพฯ ยตฺถ กฏตฺตารูปานิ นานากฺขณิกกมฺมวเสเนว กมฺมปจฺจยํ ลภนฺติ, ตตฺถ รูปธมฺมา เหตาธิปติวิปากินฺทฺริยฌานมคฺคปจฺจเย น ลภนฺติ, สพฺพฏฺฐานิกา ปจฺจนียา น โหนฺติฯ อเหตุเก อธิปติปจฺจโย นตฺถีติ อิเมสมฺปิ ปกิณฺณกานํ วเสเนตฺถ คณนวาโร อสโมฺมหโต เวทิตโพฺพฯ

ตตฺรายํ นโย – **นเหตุปจฺจยา อารมฺมเณ เทฺว**ติ เอตฺถ ตาว อเหตุกโมโห เจว อเหตุกวิปากกิริยา จ ปจฺจยุปฺปนฺนํ, ตสฺมา อกุสเลนากุสลํ, อพฺยากเตน อพฺยากตํ สนฺธาเยตฺถ เทฺวติ วุตฺตํฯ เสเสสุปิ เอเสว นโยฯ อาเสวเน ปน วิปากํ น ลพฺภติ, ตถา กิริยมโนธาตุฯ ตสฺมา กิริยาเหตุมโนวิญฺญาณธาตุวเสเนตฺถ อพฺยากเตน อพฺยากตํ เวทิตพฺพํฯ **วิปาเก เอก**นฺติ อพฺยากเตน อพฺยากตเมวฯ **มเคฺค เอก**นฺติ อกุสเลน อกุสลเมวฯ

๑๙๖-๑๙๗. **นารมฺมณมูลเก เหตุยา ปญฺจา**ติ รูปเมว สนฺธาย วุตฺตํฯ ตญฺหิ กุสลํ อกุสลํ อพฺยากตํ กุสลาพฺยากตํ อกุสลาพฺยากตญฺจาติ ปญฺจ โกฏฺฐาเส ปฏิจฺจ อุปฺปชฺชติฯ สพฺพปญฺจเกสุ เอเสว นโยฯ **อญฺญมเญฺญ เอก**นฺติ ภูตรูปานิ เจว วตฺถุญฺจ สนฺธาย วุตฺตํฯ ตานิ หิ นารมฺมณปจฺจยา อญฺญมญฺญปจฺจยา อุปฺปชฺชนฺติฯ ติมูลเกปิ เอเสว นโยฯ

๑๙๘-๒๐๒. นาธิปติมูลเก **เหตุยา นวา**ติ อนุโลเม เหตุมฺหิ วุตฺตาเนวฯ **ตีณี**ติอาทีนิปิ เหฏฺฐา อนุโลเม วุตฺตสทิสาเนวฯ ติมูลเก **เทฺว**ติ เหฏฺฐา นเหตุปจฺจยา อารมฺมเณ วุตฺตสทิสาเนวฯ

๒๐๓-๒๓๓. นปุเรชาตมูลเก **เหตุยา สตฺตา**ติ เหฏฺฐา ‘‘อารุเปฺป กุสลํ เอกํ ขนฺธํ ปฏิจฺจ จา’’ติอาทินา นเยน ปุเรชาเต ทสฺสิตาเนวฯ สพฺพสตฺตเกสุ เอเสว นโยฯ นกมฺมมูลเก **เหตุยา ตีณี**ติอาทีสุ เจตนาว ปจฺจยุปฺปนฺนาฯ ตสฺมา กุสลํ อกุสลํ อพฺยากตญฺจ ปฏิจฺจ อุปฺปตฺตึ

สนฺธาย ตีณีติ วุตฺตํฯ อิมินา นเยน ‘‘เอกํ เทฺว ตีณิ ปญฺจ สตฺต นวา’’ติ อาคตฏฺฐาเนสุ คณนา เวทิตพฺพาฯ ‘‘จตฺตาริ ฉ อฏฺฐา’’ติ อิมา ปน ติโสฺส คณนา นเตฺถวาติฯ

ปจฺจยปจฺจนียานุโลมวณฺณนาฯ

นิฏฺฐิตา จ ปฏิจฺจวารสฺส อตฺถวณฺณนาฯ

๒. สหชาตวารวณฺณนา

๒๓๔-๒๔๒. สหชาตวาเร **กุสลํ ธมฺมํ สหชาโต**ติ กุสลํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ เตน สหชาโต หุตฺวาติ อโตฺถฯ เสสเมตฺถ ปฏิจฺจวาเร วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ อวสาเน ปนสฺส ‘‘ปฏิจฺจตฺตํ นาม สหชาตตฺตํ, สหชาตตฺตํ นาม ปฏิจฺจตฺต’’นฺติ อิทํ อุภินฺนมฺปิ เอเตสํ วารานํ อตฺถโต นินฺนานากรณภาวทสฺสนตฺถํ วุตฺตํฯ อตฺถโต หิ เอเต เทฺวปิ นินฺนานากรณาฯ เอวํ สเนฺตปิ อญฺญมญฺญสฺส อตฺถนิยมนตฺถํ วุตฺตาฯ ‘‘จกฺขุญฺจ ปฏิจฺจ รูเป จา’’ติอาทีสุ หิ อสหชาตมฺปิ ปฏิจฺจ อุปฺปชฺชตีติ วุจฺจติฯ สหชาตมฺปิ จ อุปาทารูปํ ภูตรูปสฺส ปจฺจโย น โหติฯ อิติ ปฏิจฺจวาเรน สหชาตปจฺจยภาวํ, สหชาตวาเรน จ ปฏิจฺจาติ วุตฺตสฺส สหชาตภาวํ นิยเมตุํ อุโภเปเต วุตฺตาฯ อปิจ ตถาพุชฺฌนกานํ อชฺฌาสยวเสน เทสนาวิลาเสน นิรุตฺติปฏิสมฺภิทาปฺปเภทชานนวเสน จาปิ เอเต อุโภปิ วุตฺตาติฯ

สหชาตวารวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. ปจฺจยวารวณฺณนา

๒๔๓. ปจฺจยวาเร **กุสลํ ธมฺมํ ปจฺจยา**ติ กุสลธเมฺม ปติฏฺฐิโต หุตฺวา กุสลํ ธมฺมํ นิสฺสยเฏฺฐน ปจฺจยํ กตฺวาติ อโตฺถฯ **กุสลํ เอกํ ขนฺธํ ปจฺจยา**ติ กุสลํ เอกํ ขนฺธํ นิสฺสยปจฺจยํ กตฺวา ตโย ขนฺธา อุปฺปชฺชนฺติ เหตุปจฺจยาติ วุตฺตํ โหติฯ อิมินาวุปาเยน สพฺพปเทสุ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **วตฺถุํ ปจฺจยา วิปากาพฺยากตา กิริยาพฺยากตา ขนฺธา**ติ อิทํ ปญฺจโวกาเร ปวตฺติวเสน วุตฺตํฯ ปญฺจโวกาเร ปวตฺติยญฺหิ ขนฺธานํ ปุเรชาตํ วตฺถุ นิสฺสยปจฺจโย โหติฯ ปฏิจฺจฏฺฐสฺส ปน สหชาตฏฺฐตฺตา ปฏิจฺจวาเร เอส นโย น ลพฺภตีติ ปฏิสนฺธิยํ สหชาตเมว วตฺถุํ สนฺธาย ‘‘วตฺถุํ ปฏิจฺจ ขนฺธา’’ติ วุตฺตํฯ **กุสลํ เอกํ ขนฺธญฺจ วตฺถุญฺจ ปจฺจยา ตโย ขนฺธา**ติอาทีสุปิ อิมินาว นเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

อพฺยากตํ ธมฺมํ ปจฺจยา กุสโล จ อพฺยากโต จาติ กุสลาพฺยากตานํ เหตุปจฺจยวเสน เอกโต อุปฺปตฺติํ สนฺธาย วุตฺตํฯ กุสลุปฺปตฺติกฺขณสฺมิญฺหิ วตฺถุํ นิสฺสาย กุสลา ขนฺธา, จิตฺตสมุฏฺฐาเน จ มหาภูเต นิสฺสาย จิตฺตสมุฏฺฐานํ อุปาทารูปํ เหตุปจฺจยวเสน เอกโต อุปฺปชฺชติฯ อิติ ปจฺจยภูตสฺส อพฺยากตสฺส นานเตฺตปิ ปจฺจยุปฺปนฺนานํ เหตุปจฺจยวเสน เอกโต อุปฺปตฺติํ สนฺธาเยตํ วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ อเญฺญสุปิ เอวรูเปสุ ฐาเนสุ เอเสว นโยฯ เอวํ อิมสฺมิํ เหตุปจฺจเย สหชาตญฺจ ปุเรชาตญฺจ นิสฺสยเฏฺฐน ปจฺจยํ กตฺวา สตฺตรส ปญฺหา วิสฺสชฺชิตาฯ ตตฺถ ขนฺธา เจว ภูตา จ สหชาตวเสน, วตฺถุ สหชาตปุเรชาตวเสน คหิตํฯ ปฏิจฺจวาเร ปน สหชาตวเสน ปจฺจโย ลพฺภติ, ตสฺมา ตตฺถ นเวว ปญฺหา วิสฺสชฺชิตาฯ เย ปเนเต เอตฺถ สตฺตรส ปญฺหา วิสฺสชฺชิตา, เตสุ เอกาทิเก เอกาวสาเน วิสฺสชฺชเน กุสลาทีสุ เอกปจฺจยโต เอโก ปจฺจยุปฺปโนฺนฯ เอกาทิเก ทุกาวสาเน เอกปจฺจยโต นานาปจฺจยุปฺปโนฺนฯ ทุกาทิเก เอกา

วสาเน นานาปจฺจยโต เอโก ปจฺจยุปฺปนฺโนฯ ทุกาทิเก ทุกาวสาเน นานาปจฺจยโต นานาปจฺจยุปฺปนฺโนฯ

๒๔๘-๒๕๒. อารมฺมณปจฺจยาทีสุปิ อิมินาวุปาเยน ปญฺหาวิสฺสชฺชนปฺปเภโท เวทิตโพฺพฯ ยํ ปเนตํ อารมฺมณปจฺจเย **วตฺถุํ ปจฺจยา ขนฺธา**ติ วุตฺตํ, ตํ ปฏิสนฺธิกฺขเณ วิปากกฺขเนฺธเยว สนฺธาย วุตฺตํฯ จกฺขุวิญฺญาณาทีนิ อพฺยากตํ นิสฺสาย อารมฺมณปจฺจเยน อุปฺปชฺชนฺตานํ ปเภททสฺสนตฺถํ วุตฺตานิฯ ปุน **วตฺถุํ ปจฺจยา**ติ ปวเตฺต วิปากกิริยาพฺยากตานํ อุปฺปตฺติทสฺสนตฺถํ วุตฺตํฯ เสสํ ปุริมนเยเนว เวทิตพฺพํฯ เอวํ อิมสฺมิํ อารมฺมณปจฺจเย สหชาตญฺจ ปุเรชาตญฺจ ปจฺจยํ กตฺวา สตฺต ปญฺหา วิสฺสชฺชิตาฯ ตตฺถ ขนฺธา สหชาตวเสน, วตฺถุ สหชาตปุเรชาตวเสน, จกฺขายตนาทีนิ ปุเรชาตวเสเนว คหิตานิฯ ปฏิจฺจวาเร ปน สหชาตวเสเนว ปจฺจโย ลพฺภติฯ ตสฺมา ตตฺถ ตโยว ปญฺหา วิสฺสชฺชิตาฯ

๒๕๓-๒๕๔. อธิปติปจฺจเย วิปากาพฺยากตํ โลกุตฺตรเมว เวทิตพฺพํฯ อนนฺตรสมนนฺตรารูปาภาเวน อารมฺมณสทิสาฯ ปรโต อาเสวนนตฺถิวิคเตสุปิ เอเสว นโยฯ

๒๕๕. สหชาตปจฺจเย **กฏตฺตารูปํ อุปาทารูป**นฺติ อุปาทารูปสงฺขาตํ กฏตฺตารูปํฯ อิทํ อสญฺญสตฺตานเญฺญว รูปํ สนฺธาย วุตฺตํฯ จกฺขายตนาทีนิ ปญฺจโวการวเสน วุตฺตานิฯ

๒๕๖-๒๕๗. อญฺญมญฺญปจฺจเย จ **ยถา อารมฺมณปจฺจยา เอว**นฺติ วิสฺสชฺชนสมตํ สนฺธาย วุตฺตํฯ ปจฺจยุปฺปเนฺนสุ ปน นานตฺตํ อตฺถิฯ

๒๕๘. อุปนิสฺสยปจฺจเย **อารมฺมณปจฺจยสทิส**นฺติ รูปาภาวโตปิ วิสฺสชฺชนสมตายปิ วุตฺตํฯ

๒๕๙-๒๖๐. **วตฺถุํ ปุเรชาตปจฺจยา**ติอาทีนํ ปฏิจฺจวาเร วุตฺตนเยเนวโตฺถ คเหตโพฺพฯ

๒๖๑-๒๖๖. กมฺมปจฺจเย **ตีณี**ติ กุสลํ ปจฺจยา กุสโล อพฺยากโต กุสลาพฺยากโต จาติ เอวํ ตีณิ เวทิตพฺพานิฯ อกุสเลปิ เอเสว นโยฯ

๒๖๗-๒๖๘. วิปฺปยุตฺตปจฺจเย **ขเนฺธ วิปฺปยุตฺตปจฺจยา**ติ ขเนฺธ นิสฺสาย วิปฺปยุตฺตปจฺจยา อุปฺปชฺชนฺตีติ อโตฺถฯ **ขนฺธา วตฺถุํ วิปฺปยุตฺตปจฺจยา**ติ ขนฺธา วตฺถุํ นิสฺสาย วิปฺปยุตฺตปจฺจยา อุปฺปชฺชนฺตีติ อโตฺถฯ เสสํ เหฏฺฐา วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ

๒๖๙-๒๗๖. อิทานิ ยถาลทฺธานิ วิสฺสชฺชนานิ คณนวเสน ทเสฺสตุํ **เหตุยา สตฺตรสา**ติ อาทิมาหฯ ตตฺถ **เหตุยา สตฺตรสา**ติ กุสเลน กุสลํ, กุสเลน อพฺยากตํ, กุสเลน กุสลาพฺยากตนฺติ เอวํ กุสลวเสน เอกาทิกานิ เอกาวสานานิ เทฺว, ทุกาวสานํ เอกนฺติ ตีณิ วุตฺตานิ โหนฺติ, ตถา อกุสลวเสนฯ อพฺยากเตน อพฺยากตํ, เตเนว กุสลํ, อกุสลํ, กุสลาพฺยากตํ อกุสลาพฺยากตญฺจ; กุสลาพฺยากเตหิ กุสลํ, อพฺยากตํ, กุสลาพฺยากตํ; อกุสลาพฺยากเตหิ อกุสลํ, อพฺยากตํ, อกุสลาพฺยากตนฺติ เอวํ สตฺตรส เวทิตพฺพานิฯ

อารมฺมเณ สตฺตาติ กุสเลน กุสลํ; อกุสเลน อกุสลํ, อพฺยากเตน อพฺยากตํ, กุสลํ, อกุสลํ; กุสลาพฺยากเตน กุสลํ; อกุสลาพฺยากเตน อกุสลนฺติ เอวํ สตฺตฯ

วิปาเก เอกนฺติ อพฺยากเตน อพฺยากตเมวฯ เอวเมตฺถ สตฺตรส, สตฺต, เอกนฺติ ตโย วารปริเจฺฉทา โหนฺติฯ เตสุ ทฺวาทส สตฺตรสกา, ทส สตฺตกา, เอกํ เอกกนฺติ เต สเพฺพ สาธุกํ สลฺลเกฺขตฺวา ปรโต ทุกติกาทิวเสน ปจฺจยสํสนฺทเน อูนตรคณนสฺส วเสน คณนา เวทิตพฺพาฯ สกฺกา หิ อิมาย คณนาย ทุกมูลาทีสุ วารปริเจฺฉเท ชานิตุนฺติ ปุน ‘‘กุสลํ ธมฺมํ ปจฺจยา กุสโล ธโมฺม’’ติ อนามสิตฺวา คณนวเสเนว วารปริเจฺฉทํ ทเสฺสตุํ **เหตุปจฺจยา อารมฺมเณ สตฺตา**ติอาทิ อารทฺธํฯ

ตตฺถ กุสลํ ธมฺมํ ปจฺจยา กุสโล ธโมฺม อุปฺปชฺชติ เหตุปจฺจยา อารมฺมณปจฺจยาฯ กุสลํ เอกํ ขนฺธํ ปจฺจยา ตโย ขนฺธาติ อิมินา นเยน อารมฺมเณ ลทฺธวิสฺสชฺชนานิ วิตฺถาเรตพฺพานิฯ อยํ ตาว อนุโลเม นโยฯ

๒๗๗-๒๘๕. ปจฺจนีเย ปน กุสลํ น ลพฺภตีติ **อกุสลํ ธมฺมํ ปจฺจยา**ติ อกุสลเมว อาทิํ กตฺวา วิสฺสชฺชนํ อารทฺธํฯ ตํ ยถาปาฬิเมว นิยฺยาติฯ ยเญฺหตฺถ วตฺตพฺพํ สิยา, ตํ ปฎิจฺจวารสฺส ปจฺจนีเย วุตฺตเมวฯ

๒๘๖-๒๘๗. ยํ ปเนตํ ปจฺจนีเย ลทฺธวิสฺสชฺชนปริเจฺฉทํ คณนโต ทเสฺสตุํ **นเหตุยา จตฺตารี**ติอาทิ วุตฺตํ, ตตฺถ จตฺตาริ, สตฺตรส, สตฺต, ปญฺจ, ตีณิ, เอกนฺติ ฉ ปริเจฺฉทาฯ เตสํ วเสน ทุกติกาทีสุ ปจฺจยสํสนฺทเน คณนา เวทิตพฺพาฯ โย หิ ปจฺจโย สตฺตรส วิสฺสชฺชนานิ ลภติ, เตน สทฺธิํ สทิสสํสนฺทเน สตฺตรส, อูนตรสํสนฺทเน เสสา ฉปิ ปริเจฺฉทา ลพฺภนฺติฯ เอวํ เสเสสุปิ อธิกปริเจฺฉทํ ฐเปตฺวา สมสมา อูนตรา จ ลพฺภนฺตีติฯ

เอตฺถ จ อธิกตรา น ลพฺภนฺตีติ อยเมตฺถ นิยโมฯ สมสมา ปน อูนตรา จ อตฺถา วิโรเธ สติ ลพฺภนฺติฯ เตเนตฺถ ‘‘นเหตุปจฺจยา นารมฺมเณ เอก’’นฺติอาทิ วุตฺตํฯ เอตฺถ หิ นเหตุยา จตุนฺนํ, นารมฺมเณ ปญฺจนฺนํ อาคตตฺตา นเหตุวเสน จตฺตารีติ วตฺตพฺพํ สิยา, นารมฺมเณน สทฺธิํ ฆฎิตตฺตา ปน อารมฺมณธโมฺม วิรุชฺฌตีติ อกุสลํ ธมฺมํ ปจฺจยา อกุสโล ธโมฺม, อพฺยากตํ ธมฺมํ ปจฺจยา อกุสโล, อกุสลญฺจ อพฺยากตญฺจ ธมฺมํ ปจฺจยา อกุสโลติ ตีณิ วิสฺสชฺชนานิ ปริหีนานิฯ อพฺยากตํ ธมฺมํ ปจฺจยา อพฺยากโตติ รูปวเสน เอกเมว วุตฺตํฯ เอวํ สพฺพตฺถ วิรุทฺธาวิรุทฺธํ ญตฺวา ลพฺภมานปริเจฺฉโท เวทิตโพฺพฯ อปิเจตฺถ อิทํ นยมตฺตทสฺสนํฯ **นาธิปติยา จตฺตารี**ติ นเหตุยา ลทฺธาเนวฯ เสสจตุเกฺกสุปิ เอเสว นโยฯ

นานนฺตเร เอกนฺติ อเหตุกจิตฺตสมุฎฺฐานสฺส เจว เสสรูปสฺส จ วเสน อพฺยากเตน อพฺยากตํฯ เอวํ สเพฺพสุ เอกเกสุ ยุชฺชมานกรูปํ ชานิตพฺพํฯ **นปุเรชาเต เทฺว**ติ อิธาปิ นเหตุวเสน จตฺตารีติ วตฺตพฺพํ สิยา, นปุเรชาเตน สทฺธิํ ฆฎิตตฺตา ปน อพฺยากตํ ธมฺมํ ปจฺจยา อกุสโล, อกุสลญฺจ อพฺยากตญฺจ ธมฺมํ ปจฺจยา อกุสโลติ วตฺถุปุเรชาตวเสน เทฺว วิสฺสชฺชนานิ ปริหีนานิฯ อารุเปฺป ปน อเหตุกโมหสฺส อเหตุกกิริยสฺส จ วเสน เทฺว วุตฺตานิฯ **นวิปฺปยุเตฺต เทฺว**ติ อารุเปฺป อเหตุกากุสลกิริยวเสน เทฺวฯ โนนตฺถิ โนวิคเตสุ เอกนฺติ สพฺพสฺส รูปสฺส วเสน อพฺยากเตน อพฺยากตํ ทฎฺฐพฺพํฯ ติกาทีสุ อปุพฺพํ นตฺถิฯ

๒๘๘. นารมฺมณมูลเก ปน **นอธิปติยา ปญฺจา**ติ นารมฺมเณ ลทฺธาเนวฯ **นกเมฺม เอก**นฺติ เอตฺถ จิตฺตสมุฎฺฐานญฺจ กฎตฺตารูปญฺจ อคฺคเหตฺวา เสสรูปวเสน อพฺยากเตน อพฺยากตํ เวทิตพฺพํฯ

๒๘๙-๒๙๖. นาธิปติมูลเก **นปุเรชาเต สตฺตา**ติ นปุเรชาเต ลทฺธาเนวฯ **นปจฺฉาชาเต สตฺตรสา**ติ อิมานิปิ ตตฺถ ลทฺธานิ สตฺตรเสวฯ นานนฺตรนสมนนฺตรนอญฺญมญฺญนอุปนิสฺสยนสมฺปยุตฺตโนนตฺถิโนวิคตมูลกานิ นารมฺมณมูลกสทิสาเนวฯ อิมินาว นยมตฺตทสฺสเนน สพฺพตฺถ อาคตานาคตํ ลพฺภมานาลพฺภมานญฺจ เวทิตพฺพนฺติฯ

ปจฺจนียวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒๙๗-๓๒๘. อิมินาเยว ปน ลกฺขเณน อนุโลมํ ปุรโต กตฺวา อนุโลมปจฺจนีเย ปจฺจนียํ ปุรโต กตฺวา ปจฺจนียานุโลเม จ คณนปริเจฺฉโท อาคตานาคตํ ลพฺภมานาลพฺภมานญฺจ เวทิตพฺพนฺติฯ

ปจฺจยวารวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. นิสฺสยวารวณฺณนา

๓๒๙-๓๓๗. นิสฺสยวาเร **กุสลํ ธมฺมํ นิสฺสายา**ติ กุสลํ ธมฺมํ ปติฏฺฐํ กตฺวาติ อโตฺถฯ เสสเมตฺถ ปจฺจยวาเร วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ อวสาเน ปนสฺส ‘‘ปจฺจยตฺตํ นาม นิสฺสยตฺตํ, นิสฺสยตฺตํ นาม ปจฺจยตฺต’’นฺติ อิทํ อุภินฺนมฺปิ เอเตสํ วารานํ อตฺถโต นินฺนานากรณภาวทสฺสนตฺถํ วุตฺตํฯ อตฺถโต หิ เอเตปิ ปฏิจฺจสหชาตา วิย นินฺนานากรณาฯ เอวํ สเนฺตปิ อญฺญมญฺญสฺส อตฺถนิยมนตฺถํ วุตฺตาฯ อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขาราติอาทีสุ หิ อนิสฺสาย วตฺตมานํ นานากฺขณิกมฺปิ ‘‘ปจฺจยา อุปฺปชฺชตี’’ติ วุตฺตํฯ อญฺญมญฺญํ อลฺลีเยิตฺวา ฐิตกฏฺฐาทีสุ จ เอกํ เอกสฺส นิสฺสยปจฺจโย น โหติ, ตถา อุปาทารูปํ มหาภูตสฺส นิสฺสยปจฺจโย น โหติเยวฯ อิติ ปจฺจยวาเรน นิสฺสยปจฺจยภาวํ นิสฺสยวาเรน จ ปจฺจยาติ วุตฺตสฺส สหชาตปุเรชาตภาวํ นิยเมตุํ อุโภเปเต วุตฺตาฯ อปิจ ตถา พุชฺฌนกานํ อชฺฌาสยวเสน เทสนาวิลาเสน นิรุตฺติปฏิสมฺภิทาปเภทชานนวเสน จาปิ เอเต อุโภปิ วุตฺตาติฯ

นิสฺสยวารวณฺณนาฯ

๕. สํสฏฺฐวารวณฺณนา

๓๓๘-๓๔๖. สํสฏฺฐวาเร **กุสลํ ธมฺมํ สํสโฏฺฐ**ติ กุสลํ ธมฺมํ เอกุปฺปาทาทิลกฺขเณน สมฺปโยคเฏฺฐน ปจฺจยํ กตฺวาติ อโตฺถฯ **กุสลํ เอกํ ขนฺธํ สํสโฏฺฐ**ติ กุสลํ เอกํ ขนฺธํ สมฺปยุตฺตปจฺจยํ กตฺวา ตโย ขนฺธา อุปฺปชฺชนฺติ เหตุปจฺจยาติ วุตฺตํ โหติฯ อิมินา อุปาเยน สพฺพปเทสุ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ อิมสฺมิํ ปน เหตุปจฺจเย อรูปธมฺมเสฺสว สมฺปโยคเฏฺฐน ปจฺจยํ กตฺวา ตโย ปญฺหา วิสฺสชฺชิตาฯ ยถา จ เหตุปจฺจเย, ตถา อารมฺมณปจฺจยาทีสุปิ, เกวลํ วิปากปจฺจเย เอกเมว วิสฺสชฺชนํฯ

๓๔๗-๓๕๐. อิทานิ ยถาลทฺธานิ วิสฺสชฺชนานิ คณนวเสน ทเสฺสตุํ **เหตุยา ตีณี**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ สพฺพติเกสุ กุสเลน กุสลํ, อกุสเลน อกุสลํ, อพฺยากเตน อพฺยากตนฺติ อยเมว นิยโมฯ เอกเก ปน อพฺยากเตน อพฺยากตเมว ลพฺภตีติ เอวเมตฺถ พาวีสติยา ปจฺจเยสุ ตีณิ, วิปาเก เอกนฺติ เทฺว ปริเจฺฉทาฯ ปจฺฉาชาเต อนุโลมํ นตฺถิฯ ตสฺมา ตีณิ เอกนฺติ อิเมสเญฺญว วเสน ทุกติกาทีสุ ปจฺจยสํสนฺทเน ยตฺถ วิปากปจฺจโย ปวิสติ; ตตฺถ เอกํ, เสเสสุ ตีณีติ เอวํ คณนา เวทิตพฺพาฯ เสสเมตฺถ อนุโลเม อุตฺตานตฺถเมวฯ

๓๕๑-๓๕๔. ปจฺจนีเย ปน กุสลํ น ลพฺภตีติ อกุสลเมว อาทึ กตฺวา วิสฺสชฺชนํ กตํ, ตํ อุตฺตานตฺถเมวฯ

๓๕๙. ยํ ปเนตฺถ ปจฺจนีเย วิสฺสชฺชนปริเจฺฉทํ คณนฺโต ทเสฺสตุํ **นเหตุยา เทฺว**ติอาทิ วุตฺตํ, ตตฺถ เทฺว ตีณิ เอกนฺติ ตโย ปริเจฺฉทาฯ เตสํ วเสน ทุกติกาทีสุ ปจฺจยสํสนฺทเน คณนา เวทิตพฺพาฯ อิธาปิ อธิกตรคณนานํ อูนตรคณเนน สทฺธึ สํสนฺทเน อูนตรคณนเมว ลพฺภติ, สมคณเนน สทฺธึ สมคณนํฯ ยสฺมา เจตฺถ อรูปธมฺมาเยว ปจฺจยุปฺปนฺนา, ตสฺมา นเหตุนาธิปตินปุเรชาตนปจฺฉาชาตนาเสวนนกมฺมนวิปากนฌานนมคฺคนวิปฺปยุตฺตวเสน ทเสว ปจฺจยา ปจฺจนีกโต ทสฺสิตา, เสสา จุทฺทส น ลพฺภนฺติฯ เยปิ ลพฺภนฺติ, เตสุปิ วิปาเก ปจฺจยุปฺปเนฺน นกมฺมนวิปากา น ลพฺภนฺติฯ

๓๖๐-๓๖๘. **นเหตุปจฺจยา นาธิปติยา เทฺว**ติ นเหตุยา ลทฺธํ ทฺวยเมวฯ เสสทฺวเยสุปิ เอเสว นโยฯ **นกเมฺม เอก**นฺติ อเหตุกกิริยเจตนํ ปจฺจยุปฺปนฺนํ กตฺวา อพฺยากเตน อพฺยากตํฯ **นวิปาเก เทฺว**ติ อเหตุกโมหกิริยวเสน เทฺวฯ **นฌาเน เอก**นฺติ อเหตุกปญฺจวิญฺญาณวเสน อพฺยากตวิสฺสชฺชนํ เวทิตพฺพํฯ **นมเคฺค เอก**นฺติ อเหตุกวิปากกิริยวเสน อพฺยากตวิสฺสชฺชนํฯ อิมินาวุปาเยน สพฺพสํสนฺทเนสุ อโตฺถ เวทิตโพฺพติฯ

๓๖๙-๓๘๓. อนุโลมปจฺจนีเย เหฏฺฐา วุตฺตา นเหตุอาทโย ทเสว ปจฺจนียโต ลพฺภนฺติ, น เสสาฯ เยปิ ลพฺภนฺติ, เตสุ เหตุมฺหิ อนุโลมโต ฐิเต ฌานมคฺคา ปจฺจนียโต น ลพฺภนฺตีติ สพฺพํ เหฏฺฐา วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพนฺติฯ

๓๘๔-๓๙๑. ปจฺจนียานุโลเม นเหตุปจฺจยุปฺปเนฺนสุ อเหตุกโมโหว ฌานมคฺคปจฺจยํ ลภติ, เสสา น ลภนฺติฯ นฌานปจฺจเย อฏฺฐาเหตุกจิตฺตานิปิฯ **นกมฺมปจฺจยา นเหตุปจฺจยา นาธิปติปจฺจยา นปุเรชาตปจฺจยา อารมฺมเณ เอก**นฺติ อารุเปฺป อเหตุกกิริยเจตนาวเสน อพฺยากเตน อพฺยากตํฯ อิมินา อุปาเยน ยํ ลพฺภติ, ยญฺจ น ลพฺภติ, ตสฺส วเสน สพฺพตฺถ คณนา เวทิตพฺพาติฯ

สํสฏฺฐวารวณฺณนาฯ

๖. สมฺปยุตฺตวารวณฺณนา

๓๙๒-๔๐๐. สมฺปยุตฺตวาเร **กุสลํ ธมฺมํ สมฺปยุโตฺต**ติ กุสลํ ธมฺมํ สมฺปยุตฺตปจฺจยํ กตฺวาติ อโตฺถฯ เสสเมตฺถ สํสฏฺฐวาเร วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ อวสาเน ปนสฺส ‘‘สํสฏฺฐตฺตํ นาม สมฺปยุตฺตตฺตํ, สมฺปยุตฺตตฺตํ นาม สํสฏฺฐตฺต’’นฺติ อิทํ อุภินฺนมฺปิ เอเตสํ วารานํ อตฺถโต นินฺนานากรณภาวทสฺสนตฺถํ วุตฺตํฯ อตฺถโต หิ เอเตปิ ปฏิจฺจสหชาตา วิย ปจฺจยนิสฺสยา วิย จ นินฺนานากรณาฯ เอวํ สเนฺตปิ อญฺญมญฺญสฺส อตฺถนิยมนตฺถํ วุตฺตาฯ ‘‘สํสฏฺฐา โยชิตา หยา’’ติ อาทีสุ (ชา. ๒.๒๒.๗๐) หิ อสมฺปยุตฺตมฺปิ สํสฏฺฐนฺติ วุจฺจติฯ ‘‘ยา สา วีมํสา โกสชฺชสหคตา โกสชฺชสมฺปยุตฺตา’’ติอาทีสุ (สํ. นิ. ๕.๘๓๒) อสํสฏฺฐํ โวกิณฺณมฺปิ สมฺปยุตฺตนฺติฯ อิติ สํสฏฺฐวาเรน เอกุปฺปาทลกฺขณสฺส สมฺปยุตฺตสฺส สํสฏฺฐภาวํ สมฺปยุตฺตวาเรน จ สํสฏฺฐสฺส เอกุปฺปาทิลกฺขณสฺส สมฺปยุตฺตภาวํ นิยเมตุํ อุโภเปเต วุตฺตาฯ อปิจ ตถา พุชฺฌนกานํ อชฺฌาสยวเสน เทสนาวิลาเสน นิรุตฺติปฏิสมฺภิทาปเภทชานนวเสน จาปิ เอเต อุโภปิ วุตฺตาติฯ

สมฺปยุตฺตวารวณฺณนาฯ

เอเตสุ ปน ฉสุ วาเรสุ อตฺถิ โกจิ ปจฺจโย เอกนฺตํ อนุโลมโต น ติฏฺฐติ, ปจฺจนีกโตว ติฏฺฐติ; อตฺถิ เอกนฺตํ ปจฺจนีกโต น ติฏฺฐติ, อนุโลมโตว ติฏฺฐติ; อตฺถิ อเนกนฺตํ อนุโลมโต เจว ติฏฺฐติ, ปจฺจนีกโต จาติ อิทํ ปกิณฺณกํ เวทิตพฺพํฯ ตตฺถ ปฐโม ปโญฺห ปจฺฉาชาตสฺส, ทุติโย มหาจตุกฺกสฺส, ตติโย ยุชฺชมานกานํ เสสานํ วเสน เวทิตโพฺพติฯ

๗. ปญฺหาวารวิภงฺควณฺณนา

๔๐๑-๔๐๓. ปญฺหาวาเร ''สิยา กุสโล ธโมฺม กุสลสฺส ธมฺมสฺส เหตุปจฺจเยน ปจฺจโย''ติ อาทินา กุสลตฺติเก อุทฺธริตพฺพปุจฺฉานํ ลพฺภมานวเสน วิสฺสชฺชนํ ทเสฺสตุํ **กุสโล ธโมฺม กุสลสฺส ธมฺมสฺส เหตุปจฺจเยน ปจฺจโย**ติอาทิ วุตฺตํฯ กุสโล จ นาเมส สยํ อุปฺปชฺชโนฺต ฐเปตฺวา ปจฺฉาชาตญฺจ วิปากญฺจ เสเสหิ ทฺววีสติยา ปจฺจเยหิ อุปฺปชฺชติฯ กุสลสฺส ปจฺจโย โหโนฺต ฐเปตฺวา ปุเรชาตปจฺฉาชาตวิปากวิปฺปยุเตฺต เสเสหิ วีสติยา ปจฺจเยหิ ปจฺจโย โหติฯ ตสฺมา เยหิ ปจฺจเยหิ กุสโล กุสลสฺส ปจฺจโย โหติ, เต ปจฺจเย ปฏิปาฏิยา ทเสฺสตุํ **เหตุปจฺจเยนา**ติอาทิ อารทฺธํฯ

ตตฺถ ยา เอสา ปจฺจยวิภงฺควาเร วิย ''เหตุสมฺปยุตฺตกานํ ธมฺมาน''นฺติ อกตฺวา ''เหตูสมฺปยุตฺตกานํ ขนฺธาน''นฺติ เทสนา กตา, ตสฺสา เอว กรเณ อิทํ ปโยชนํ – ตตฺถ หิ สุญฺญฏฺฐํ ทีเปตุํ ธมฺมานนฺติ วุตฺตํฯ อิธ ปจฺจยโต อุปฺปชฺชมานา ธมฺมา ราสิโต อุปฺปชฺชนฺติ, น เอเกกโตติ ราสฏฺฐํ ทีเปตุํ ขนฺธานนฺติ วุตฺตํฯ ปฏิจฺจวาราทีสุ วา ขนฺธวเสน ปจฺจยุปฺปนฺนเทสนา อารุฬฺหาติ เตเนวานุกฺกเมน อิธาปิ อารุฬฺหาติฯ กสฺมา ปเนเตสุ เอวํ อารุฬฺหาติ? อสงฺกรโต วิภาคทสฺสนตฺถํฯ ''เอกํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ เสสา ธมฺมา''ติ หิ อาทินา นเยน วุจฺจมาเน อสุกธมฺมํ นาม นิสฺสาย อสุกธมฺมาติ น สกฺกา อสงฺกรโต ปจฺจเย ปจฺจยุปฺปเนฺน จ ชานิตุํ, เอวํ สเนฺต อุเทฺทสนิเทฺทสา นิพฺพิเสสา สิยุํฯ ตสฺมา อสงฺกรโต วิภาคทสฺสนตฺถํ เอวํ อารุฬฺหาติ เวทิตพฺพาฯ **จิตฺตสมุฏฺฐานาน**นฺติ อิทํ ยสฺส อพฺยากตสฺส กุสโล เหตุปจฺจเยน ปจฺจโย โหติ, ตเมว ทเสฺสตุํ วุตฺตํฯ ปจฺจยวิภเงฺค ปน กุสลาทิวเสน วิภาคํ อกตฺวา สามญฺญโต สเพฺพสํ เหตูนํ วเสน อุปฺปนฺนรูปทสฺสนตฺถํ จิตฺตสมุฏฺฐานานนฺติ อวตฺวา ตํสมุฏฺฐานานนฺติ วุตฺตํฯ ตสฺมา ตตฺถ อพฺยากตเหตุสมุฏฺฐานรูปํ, โอกฺกนฺติกฺขเณ กฏตฺตารูปมฺปิ สงฺคหํ คตํฯ อิมินา อุปาเยน เสเสสุปิ เอวรูเปสุ วิสฺสชฺชเนสุ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

๔๐๔. **ทานํ ทตฺวา**ติ เทยฺยธมฺมํ จชิตฺวาฯ ยาย วา เจตนาย โส ทิยฺยติ, สา เจตนา ทานํฯ **ทตฺวา**ติ ตํ เจตนํ ปริโยทาเปตฺวา วิสุทฺธํ กตฺวาฯ **สีลํ สมาทิยิตฺวา**ติ ปญฺจงฺคาทิวเสน นิจฺจสีลํ คณฺหิตฺวาฯ อิมินา สมาทานวิรติเยว ทสฺสิตาฯ สมฺปตฺตวิรติสมุเจฺฉทวิรติโย ปน โลเก สีลนฺติ อปากฏตฺตา น วุตฺตาฯ กิญฺจาปิ น วุตฺตา, อารมฺมณปจฺจยา ปน โหนฺติเยวฯ ตตฺถ สมุเจฺฉทวิรติ เสกฺขานํเยว กุสลสฺส อารมฺมณํ โหติ, น อิตเรสํฯ **อุโปสถกมฺมํ กตฺวา**ติ ''ปาณํ น หเน, น จาทินฺนมาทิเย''ติ (อ. นิ. ๓.๗๑) เอวํ วุตฺตํ อุโปสถทิวเสสุ อฏฺฐงฺคอุโปสถกิริยํ กตฺวาฯ **ตํ ปจฺจเวกฺขตี**ติ ตํ กุสลํ เสโกฺขปิ ปุถุชฺชโนปิ ปจฺจเวกฺขติ, อรหาปิ ปจฺจเวกฺขเตวฯ อรหโตปิ หิ ปุเพฺพ กตํ กุสลํ กุสลเมว, เยน ปน จิเตฺตน ปจฺจเวกฺขติ, ตํ กิริยจิตฺตํ นาม โหติฯ ตสฺมา ''เอตํ กุสโล ธโมฺม กุสลสฺส ธมฺมสฺสา''ติ อิมสฺมิํ อธิกาเร น ลพฺภติฯ **ปุเพฺพ สุจิณฺณานี**ติ ''ทตฺวา สมาทิยิตฺวา กตฺวา''ติ หิ อาสเนฺน กตานิ วุตฺตานิ, อิมานิ น อาสเนฺน กตานีติ เวทิตพฺพานิฯ ทานาทีหิ วา เสสานิ กามาวจรกุสลานิ ทเสฺสตุํ อิทํ วุตฺตํฯ **ฌานา วุฏฺฐหิตฺวา**ติ ฌานา วุฏฺฐหิตฺวาฯ อยเมว วา ปาฬิฯ **เสกฺขา โคตฺรภุ**นฺติ โสตาปนฺนํ สนฺธาย วุตฺตํฯ โส หิ โคตฺรภุํ ปจฺจเวกฺขติฯ **โวทาน**นฺติ อิทํ ปน สกทาคามิอนาคามิโน สนฺธาย วุตฺตํฯ

เตสญฺหิ ตํ จิตฺตํ โวทานํ นาม โหติฯ **เสกฺขา**ติ โสตาปนฺนสกทาคามิอนาคามิโนฯ **มคฺคา วุฏฺฐหิตฺวา**ติ มคฺคผลภวงฺคาติกฺกมวเสน อตฺตนา ปฏิลทฺธา มคฺคา วุฏฺฐหิตฺวา, สุทฺธมคฺคโต เยว ปน วุฏฺฐาย ปจฺจเวกฺขณํ นาม นตฺถิฯ

กุสลํ อนิจฺจโตติ เอตฺถ วิปสฺสนูปคํ เตภูมกกุสลเมว เวทิตพฺพํ, วิปสฺสนากุสลํ ปน กามาวจรเมวฯ **เจโตปริยญาเณนา**ติ รูปาวจรกุสลํ ทเสฺสติฯ **อากาสานญฺจายตนน**ฺติอาทีหิ อรูปาวจรกุสลารมฺมณวเสน อุปฺปชฺชมานํ อรูปาวจรกุสลเมวฯ **กุสลา ขนฺธา อิทฺธิวิธญาณสฺสา**ติอาทีหิ ปุคฺคลํ อนามสิตฺวา ธมฺมวเสน ทเสฺสติฯ เตเนเวตฺถ เหฏฺฐา คหิตมฺปิ เจโตปริยญาณํ ปุน วุตฺตํฯ

๔๐๕. **อสฺสาเทตี**ติ โสมนสฺสสหคตโลภสมฺปยุตฺตจิเตฺตหิ อนุภวติ เจว รชฺชติ จ ฯ **อภินนฺทตี**ติ สปฺปีติกตณฺหาวเสน นนฺทติ หฏฺฐปหฏฺฐ โหติ, ทิฏฺฐาภินนฺทนาย วา อภินนฺทติฯ **ราโค อุปฺปชฺชตี**ติ อสฺสาเทนฺตสฺส ราโค อุปฺปชฺชติ นามฯ อิทํ อฏฺฐปิ โลภสหคตานิ คเหตฺวา วุตฺตํฯ **ทิฏฺฐิ อุปฺปชฺชตี**ติ อภินนฺทนฺตสฺส อตฺตา อตฺตนิยนฺติอาทิวเสน จตูหิปิ จิเตฺตหิ สมฺปยุตฺตา ทิฏฺฐิ อุปฺปชฺชติฯ อสนฺนิฏฺฐานคตสฺส ปเนตฺถ วิจิกิจฺฉา อุปฺปชฺชติฯ วิเกฺขปคตสฺส อุทฺธจฺจํ, อกตํ วต เม กลฺยาณนฺติ วิปฺปฏิสาริโน โทมนสฺสํฯ **ตํ อารพฺภา**ติ ตานิ สุจิณฺณานิ อารมฺมณํ กตฺวาติ อโตฺถฯ พหุวจนสฺส เหส เอกวจนาเทโส, ชาติวเสน วา เอกวจนเมเวตํฯ

๔๐๖. **อรหา มคฺคา วุฏฺฐหิตฺวา**ติ มคฺควีถิยํ ผลานนฺตรสฺส ภวงฺคสฺส อติกฺกมวเสน วุฏฺฐหิตฺวาฯ ปจฺจเวกฺขณจิตฺตานิ ปนสฺส กิริยาพฺยากตานิฯ เอวํ กิริยาพฺยากตสฺส อารมฺมณปจฺจยํ ทเสฺสตฺวา ปุน วิปากาพฺยากตสฺส ทเสฺสตุํ **เสกฺขา วา**ติอาทิมาหฯ **กุสเล นิรุเทฺธ**ติ วิปสฺสนาชวนวีถิยา ปจฺฉินฺนายฯ **วิปาโก**ติ กามาวจรวิปาโกฯ **ตทารมฺมณตา**ติ ตทารมฺมณตาย, ตํ กุสลสฺส ชวนสฺส อารมฺมณภูตํ วิปสฺสิตกุสลํ อารมฺมณํ กตฺวา อุปฺปชฺชตีติ อโตฺถฯ น เกวลญฺจ ตทารมฺมณวเสเนว, ปฏิสนฺธิภวงฺคจุติวเสนาปิฯ วิปาโก หิ กมฺมํ อารมฺมณํ กตฺวา คหิตปฏิสนฺธิกสฺส กุสลารมฺมโณ โหติเยว, โส ปน ทุพฺพิเญฺญยฺยตฺตา อิธ น ทสฺสิโตฯ

กุสลํ อสฺสาเทตีติอาทิ อกุสลชวนาวสาเน กุสลารมฺมณวิปากํ ทเสฺสตุํ วุตฺตํฯ **วิญฺญาณญฺจายตนวิปากสฺสา**ติ อิทํ ทุพฺพิเญฺญยฺยมฺปิ สมานํ มหคฺคตวิปากสฺส ตทารมฺมณภาเวน อนุปฺปตฺติโต ลพฺภมานกวเสน วุตฺตํฯ **กิริยสฺสา**ติ อรหตฺตํ ปตฺวา อสมาปนฺนปุเพฺพ อากาสานญฺจายตเน ปฏิโลมโต วา เอกนฺตริกวเสน วา สมาปนฺนกิริยายฯ **เจโตปริยญาณสฺสา**ติอาทีนิ ปรโต อาวชฺชนาย โยเชตพฺพานิฯ ยา เอเตสํ อาวชฺชนา, ตสฺสา กุสลา ขนฺธา อารมฺมณปจฺจเยน ปจฺจโยติ อยเญฺหตฺถ อโตฺถฯ

๔๐๗-๔๐๙. **ราค**นฺติ อตฺตโน วา ปรสฺส วา ราคํฯ อตฺตโน ราควเสน ปเนตฺถ วณฺณนา ปากฏา โหติฯ **อสฺสาเทตี**ติอาทีนิ วุตฺตตฺถาเนวฯ วิจิกิจฺฉาทีสุ ปน ตีสุ อสฺสาเทตพฺพตาย อภาเวน ''อสฺสาเทตี''ติ น วุตฺตํฯ ทิฏฺฐิ ปเนตฺถ อุปฺปชฺชติ, สา อสฺสาเทตีติ ปทสฺส ปริหีนตฺตา อาคตปฏิปาฏิยา ปฐมํ น วุตฺตาฯ วิจิกิจฺฉาทีสุเยว ตํ ตํ สภาคํ ปฐมํ วตฺวา ตสฺส ตสฺส อนนฺตรา วุตฺตาฯ อิเมสุ จ ปน ราคาทีสุ ''กึ เม ปาปธมฺมา อุปฺปชฺชนฺตี''ติ อกฺขนฺติวเสน วา, ''กตํ ปาปํ กตํ ลุทฺธ''นฺติ วิปฺปฏิสาราทิวเสน วา โทมนสฺสุปฺปตฺติ เวทิตพฺพาฯ

๔๑๐. **จกฺขุํ อนิจฺจโต**ติ วิปสฺสนานุกฺกเมน โอฬาริกายตนานิ วตฺถุรูปญฺจาติ เอกาทส รูปานิ ปากฏตฺตา คหิตานิฯ ปุน รูปายตนาทีนิ จกฺขุวิญฺญาณาทีนํ อารมฺมณตฺตา คหิตานิฯ ยสฺ

มา ปเนสา วิญฺญาณกายวเสน เทสนา, น ธาตุวเสน, ตสฺมา มโนธาตุ น คหิตาฯ เอวํ สพฺพตฺถ คหิตาคหิตํ เวทิตพฺพํฯ

๔๑๑. **ผลํ ปจฺจเวกฺขนฺติ นิพฺพานํ ปจฺจเวกฺขนฺตี**ติ ปจฺจเวกฺขณกุสลสฺส อารมฺมณทสฺสนตฺถํ วุตฺตํฯ

๔๑๓-๔๑๖. อารมฺมณาธิปตินิเทฺทเส เสกฺขปุถุชฺชนานํ วเสน จตุภูมกกุสลํ ทสฺสิตํ, ตถา สหชาตาธิปตินิเทฺทเสฯ อรหโต อุตฺตมธมฺมํ อธิคตตฺตา โลกิยกุสเลสุ ครุกาโร นตฺถีติ อคฺคมโคฺคว ทสฺสิโตฯ

๔๑๗. อนนฺตรปจฺจเย **ปุริมา ปุริมา**ติ เอกภูมกาปิ นานาภูมกาปิ กุสลา เอกโต กตฺวา วุตฺตาฯ **อนุโลมํ โคตฺรภุสฺส, อนุโลมํ โวทานสฺสา**ติ นานารมฺมณวเสนฯ **โคตฺรภุ มคฺคสฺส, โวทานํ มคฺคสฺสา**ติ นานาภูมิวเสนฯ **กุสลํ วุฎฺฐานสฺสา**ติ เอตฺถ ปน **กุสล**นฺติ เตภูมกกุสลํฯ **วุฎฺฐาน**นฺติ เตภูมกวิปากํฯ เตหิ กุสลชวนวีถิโต วุฎฺฐหนฺติ, ตสฺมา วุฎฺฐานนฺติ วุจฺจติฯ ตํ ทุวิธํ โหติ – ตทารมฺมณํ ภวงฺคญฺจฯ ตตฺถ กามาวจรกุสลสฺส อุภยมฺปิ วุฎฺฐานํ โหติ, มหคฺคตสฺส ภวงฺคเมวฯ **มโคฺค ผลสฺสา**ติ อิทํ ยสฺมา โลกุตฺตรวิปากํ ชวนวีถิปริยาปนฺนตฺตา วุฎฺฐานํ นาม น โหติ, ตสฺมา วิสุํ วุตฺตํฯ **อนุโลมํ เสกฺขายา**ติ อเสกฺขาย กุสลํ อนนฺตรํ น โหติ, ตสฺมา วิภาคํ กโรติฯ **ผลสมาปตฺติยา**ติ โสตาปตฺติผลสกทาคามิผลอนาคามิผลสมาปตฺติยาปิฯ **ผลสมาปตฺติยา**ติ อนาคามิผลสมาปตฺติยาฯ อกุสเล ทุวิธมฺปิ วุฎฺฐานํ ลพฺภติฯ **วิปากาพฺยากตา กิริยาพฺยากตา**ติ เอตฺถ วิปากาพฺยากตา วิปากาพฺยากตานํเยว, กิริยาพฺยากตา กิริยาพฺยากตานํเยว เวทิตพฺพาฯ **ภวงฺคํ อาวชฺชนายา**ติอาทิ โวมิสฺสกวเสน วุตฺตํฯ ตตฺถ **กิริยา**ติ กามาวจรกิริยาฯ สา ทุวิธสฺสาปิ วุฎฺฐานสฺส อนนฺตรปจฺจโย โหติ, มหคฺคตา ภวงฺคเสฺสวฯ อิติ เย เหฎฺฐา ปจฺจยวิภงฺคนิเทฺทเส ‘‘ปุริมา ปุริมา กุสลา ธมฺมา ปจฺฉิมานํ ปจฺฉิมานํ กุสลานํ ธมฺมานํ อนนฺตรปจฺจเยน ปจฺจโย’’ติ อารภิตฺวา กุสลํ กุสลสฺส, กุสลํ อพฺยากตสฺส, อกุสลํ อกุสลสฺส, อกุสลํ อพฺยากตสฺส, อพฺยากตํ อพฺยากตสฺส, อพฺยากตํ กุสลสฺส, อพฺยากตํ อกุสลสฺสาติ สตฺต วารา ทสฺสิตา; เตสํ วเสน อิธ สเงฺขปโต อนนฺตรปจฺจโย วิภโตฺตฯ

วิตฺถารโต ปเนตฺถ –

> ทสธา สตฺตรสธา, สมสฎฺฐิวิเธน จ;
> พหุธาปิ จ นิเทฺทสํ, สาธุกํ อุปลกฺขเยฯ

อยญฺหิ อนนฺตรปจฺจโย น เกวลํ สตฺตธาว นิเทฺทสํ ลภติ, กุสลํ ปน กุสลสฺส วิปากสฺส; อกุสลํ อกุสลสฺส วิปากสฺส; วิปากํ วิปากสฺส กิริยสฺส; กิริยํ กุสลสฺส อกุสลสฺส วิปากสฺส กิริยสฺสาติ เอวํ ทสธาปิ นิเทฺทสํ ลภติฯ น เกวลํ ทสธาเยว, กุสลํ ปน กุสลสฺส กุสลวิปากสฺส อกุสลวิปากสฺส; อกุสลํ อกุสลสฺส อกุสลวิปากสฺส กุสลวิปากสฺส; กุสลวิปากํ กุสลวิปากสฺส อกุสลวิปากสฺส กิริยสฺส; อกุสลวิปากํ อกุสลวิปากสฺส กุสลวิปากสฺส กิริยสฺส; กิริยํ กิริยสฺส กุสลสฺส อกุสลสฺส กุสลวิปากสฺส อกุสลวิปากสฺสาติ เอวํ สตฺตรสธา นิเทฺทสํ ลภติฯ

น เกวลญฺจ สตฺตรสธาว สมสฎฺฐิวิเธนาปิ นิเทฺทสํ ลภเตวฯ กถํ? กามาวจรกุสลญฺหิ ภูมิเภเทน จตุพฺพิธสฺส กุสลสฺส อนนฺตรปจฺจโย โหติ, รูปาวจรารูปาวจรํ สกสกภูมิกเสฺสวาติ กุสลํ กุสลสฺส ฉพฺพิเธน อนนฺตรปจฺจโยฯ กามาวจรกุสลํ ปน กามาวจรกุสลวิปากสฺส อกุสลวิปากสฺส รูปาวจรวิปากสฺส อรูปาวจรวิปากสฺส โลกุตฺตรวิปากสฺส; รูปาวจรกุสลํ รูปาวจรวิปาก

สฺส กามาวจรกุสลวิปากสฺส; อรูปาวจรกุสลํ กามาวจรกุสลวิปากสฺส รูปาวจรอรูปาวจรโลกุตฺตรวิปากสฺส; โลกุตฺตรกุสลํ โลกุตฺตรวิปากสฺสาติ กุสลํ วิปากสฺส ทฺวาทสวิเธน อนนฺตรปจฺจโย ฯ อกุสลํ อกุสลสฺส อกุสลวิปากสฺส เตภูมกกุสลวิปากสฺสาติ ปญฺจวิเธน อนนฺตรปจฺจโยฯ

กามาวจรกุสลวิปากํ กามาวจรกุสลวิปากสฺส อกุสลวิปากสฺส รูปาวจรวิปากสฺส อรูปาวจรวิปากสฺสาติ กามาวจรกุสลวิปากํ วิปากสฺส จตุพฺพิเธน อนนฺตรปจฺจโยฯ รูปาวจรวิปากํ เตภูมกกุสลวิปากสฺสาติ ติวิเธน อนนฺตรปจฺจโยฯ อรูปาวจรวิปากํ อรูปาวจรวิปากสฺส กามาวจรกุสลวิปากสฺสาติ ทฺวิเธน อนนฺตรปจฺจโยฯ โลกุตฺตรวิปากํ จตุภูมกกุสลวิปากสฺสาติ จตุพฺพิเธน อนนฺตรปจฺจโยฯ เอวํ กุสลวิปากํ วิปากสฺส เตรสธาปิ อนนฺตรปจฺจโยฯ อกุสลวิปากํ อกุสลวิปากสฺส กามาวจรกุสลวิปากสฺสาติ ทฺวิเธน อนนฺตรปจฺจโยฯ เอวํ สพฺพถาปิ วิปากํ วิปากสฺส ปญฺจทสวิเธน อนนฺตรปจฺจโยฯ กามาวจรกุสลวิปากํ ปน กามาวจรกิริยสฺส, ตถา อกุสลวิปากํ, ตถา รูปาวจรวิปากํ, ตถา อรูปาวจรวิปากญฺจาติ วิปากํ กิริยสฺส จ จตุพฺพิเธน อนนฺตรปจฺจโยฯ

กามาวจรกิริยํ เตภูมกกิริยสฺส, รูปาวจรารูปาวจรกิริยํ รูปาวจรารูปาวจรานเญฺญวาติ กิริยํ กิริยสฺส ปญฺจวิเธน อนนฺตรปจฺจโยฯ กามาวจรกิริยํ อกุสลวิปากสฺส เจว จตุภูมกกุสลวิปากสฺส จ, รูปาวจรกิริยํ กามาวจรกุสลวิปากรูปาวจรวิปากานํ อรูปาวจรกิริยํ จตุภูมกกุสลวิปากสฺสาปีติ กิริยํ วิปากสฺส เอกาทสวิเธน อนนฺตรปจฺจโยฯ กามาวจรกิริยํ ปน กามาวจรกุสลสฺส อกุสลสฺสาติ กุสลากุสลานํ ทฺวิเธน อนนฺตรปจฺจโย โหติฯ เอวํ สมสฎฺฐิวิเธนาปิ นิเทฺทสํ ลภติฯ

น เกวลญฺจ สมสฎฺฐิวิเธเนว, พหุวิเธนาปิ ลภเตวฯ กถํ? กามาวจรปฐมมหากุสลจิตฺตํ ตาว อตฺตโน, จตุนฺนญฺจ รูปาวจรกุสลานํ ปาทกโยเคน โสฬสนฺนํ โสมนสฺสโลกุตฺตรานนฺติ เอกวีสติยา จ กุสลานํ, ชวนปริโยสาเน ตทารมฺมณภวงฺควเสน อุปฺปชฺชมานานํ เอกาทสนฺนํ กามาวจรวิปากานํ, ภวงฺควเสเนว ปวตฺตานํ รูปาวจรารูปาวจรวิปากานํ, ผลสมาปตฺติวเสน ปวตฺตานํ ทฺวาทสนฺนํ โลกุตฺตรวิปากานนฺติ เอวํ เอกวีสติยา กุสลานํ; ทฺวตฺตึสาย วิปากานนฺติ เตปญฺญาสาย จิตฺตานํ อนนฺตรปจฺจโย โหติ ฯ ตถา ทุติยกุสลจิตฺตํฯ ตติยจตุตฺถานิ ปน ฐเปตฺวา อุปริภูมกกุสลานิ จ โลกุตฺตรวิปากานิ จ เสสเอกวีสติจิตฺตานํฯ ปญฺจมฉฎฺฐานิ อตฺตโน จ, นวนฺนญฺจ อุปริภูมกอุเปกฺขากุสลานํ, เตวีสติยา จ วิปากานนฺติ เตตฺตึสายฯ สตฺตมอฎฺฐมานิ เอกวีสติยาวฯ

ปญฺจ รูปาวจรกุสลานิ อตฺตโน อตฺตโน ปจฺฉิมานํ รูปาวจรกุสลานํ, จตุนฺนมฺปิ ญาณสมฺปยุตฺตมหาวิปากานํ, ปญฺจนฺนํ รูปาวจรวิปากานญฺจาติ ทสนฺนํฯ เอเตเนว จ นเยน อรูปาวจรกุสเลสุ ปฐมํ อตฺตโน วิปาเกน สทฺธึ เอกาทสนฺนํ, ทุติยํ ทฺวาทสนฺนํ, ตติยํ เตรสนฺนํ, จตุตฺถํ จุทฺทสนฺนํ ผลสมาปตฺติยา จาติ ปนฺนรสนฺนํ โลกุตฺตรกุสลํ อตฺตโน อตฺตโน วิปากเสฺสวฯ อฎฺฐสุ โลภสหคเตสุ เอเกกํ อกุสลํ เอกาทสนฺนํ กามาวจรวิปากมโนวิญฺญาณธาตูนํ นวนฺนํ, มหคฺคตวิปากานํ อตฺตโน อตฺตโน ปจฺฉิมสฺส จาติ เอกวีสติยาฯ เทฺว โทมนสฺสสหคตานิ อุเปกฺขาสหคตานํ ฉนฺนํ กามาวจรวิปากมโนวิญฺญาณธาตูนํ อตฺตโน ปจฺฉิมสฺส จาติ สตฺตนฺนํฯ วิจิกิจฺฉุทฺธจฺจสหคตทฺวยํ โสมนสฺสสหคตาเหตุกวิปาเกน สทฺธึ เอกาทสนฺนํ กามาวจรวิปากมโนวิญฺญาณธาตูนํ นวนฺนํ รูปาวจรารูปาวจรวิปากานํ อตฺตโน ปจฺฉิมสฺส จาติ เอกวีสติยาฯ

กุสลวิปากปญฺจวิญฺญาณา กุสลวิปากมโนธาตุยา, มโนธาตุ ทฺวินฺนํ วิปากมโนวิญฺญาณธาตูนํฯ ตาสุ ทฺวีสุ โสมนสฺสสหคตา ทสนฺนํ วิปากมโนวิญฺญาณธาตูนํ ภวงฺคภูตานํ ตทา

รมฺมณกาเล อตฺตโน ปจฺฉิมสฺส โวฏฺฐพฺพนกิริยสฺส จาติ ทฺวาทสนฺนํฯ อุเปกฺขาสหคตาเหตุกมโนวิญฺญาณธาตุ ปน อาวชฺชนมโนธาตุยา ทฺวิฏฺฐานิกาย อาวชฺชนมโนวิญฺญาณธาตุยา ทสนฺนญฺจ วิปากมโนวิญฺญาณธาตูนนฺติ ทฺวาทสนฺนเมวฯ ติเหตุกมหาวิปากา โสมนสฺสสหคตาเหตุกวชฺชานํ ทสนฺนมฺปิ กามาวจรวิปากมโนวิญฺญาณธาตูนํ รูปาวจรารูปาวจรวิปากานํ อาวชฺชนทฺวยสฺส จาติ เอกวีสติยา, ทุเหตุกวิปากา ฐเปตฺวา มหคฺคตวิปาเก เสสานํ ทฺวาทสนฺนํฯ ปญฺจ รูปาวจรวิปากา เตภูมกกุสลวิปากสเหตุกปฏิสนฺธิจิตฺตานํ สตฺตรสนฺนํ อาวชฺชนทฺวยสฺส จาติ เอกูนวีสติยาฯ อรูปาวจรวิปาเกสุ ปฐมํ กามาวจรกุสลวิปากติเหตุกปฏิสนฺธิจิตฺตานํ, จตุนฺนํ อรูปาวจรวิปากจิตฺตานํ จตุนฺนํ มโนทฺวาราวชฺชนสฺส จาติ นวนฺนํฯ ทุติยํ เหฏฺฐิมวิปากํ วเชฺชตฺวา อฏฺฐนฺนํ, ตติยํ เทฺว เหฏฺฐิมานิ วเชฺชตฺวา สตฺตนฺนํ, จตุตฺถํ ตีณิ เหฏฺฐิมานิ วเชฺชตฺวา ฉนฺนํ จตฺตาริ โลกุตฺตรวิปากานิ ติเหตุกวิปากานํ เตรสนฺนํ อตฺตโน อตฺตโน ปจฺฉิมสฺส จาติ จุทฺทสนฺนํฯ

อกุสลวิปากปญฺจวิญฺญาณา อกุสลวิปากมโนธาตุยา, มโนธาตุ อกุสลวิปากาเหตุกมโนวิญฺญาณธาตุยาฯ สา ตทารมฺมณกาเล อตฺตโน ปจฺฉิมสฺส จุติกาเล ปฏิสนฺธิวเสน ภวงฺควเสน จ ปวตฺตานํ อิตเรสมฺปิ นวนฺนํ กามาวจรวิปากานํ อุเปกฺขาสหคตานํ ทฺวินฺนํ ปริตฺตกิริยานญฺจาติ ทฺวาทสนฺนํฯ กิริยมโนธาตุ ทสนฺนํ วิญฺญาณานํ หสิตุปฺปาทกิริยา ปญฺจโวกาเร ภวงฺควเสน ปวตฺตานํ นวนฺนํ ติเหตุกวิปากานํ, ตทารมฺมณวเสน ปวตฺตานํ ปญฺจนฺนํ โสมนสฺสสหคตวิปากานํ อตฺตโน ปจฺฉิมสฺส จาติ อคฺคหิตคฺคหเณน เตรสนฺนํฯ โวฏฺฐพฺพนกิริยา ฐเปตฺวา กิริยมโนธาตุํ ทสนฺนํ กามาวจรกิริยานํ, กามาวจรกุสลากุสลานํ ปญฺจโวกาเร ภวงฺควเสน ปวตฺตานํ ปนฺนรสนฺนํ วิปากจิตฺตานญฺจาติ ปญฺจจตฺตาลีสายฯ

กามาวจรติเหตุกโสมนสฺสสหคตกิริยทฺวยํ ภวงฺควเสน ปวตฺตานํ เตรสนฺนํ ติเหตุกวิปากานํ ตทารมฺมณวเสน ปญฺจนฺนํ โสมนสฺสสหคตวิปากานํ ปริกมฺมวเสน ปวตฺตมานานํ จตุนฺนํ รูปาวจรกิริยานํ อรหตฺตผลสมาปตฺติยา อตฺตโน ปจฺฉิมสฺส จาติ อคฺคหิตคฺคหเณน ทฺวาวีสติยา ทุเหตุกโสมนสฺสสหคตกิริยทฺวยํ ยถาวุตฺตานํ เตรสนฺนํ ภวงฺคจิตฺตานํ ปญฺจนฺนํ ตทารมฺมณานํ อตฺตโน ปจฺฉิมสฺส จาติ อคฺคหิตคฺคหเณน สตฺตรสนฺนํฯ กามาวจรติเหตุกอุเปกฺขาสหคตกิริยทฺวยํ เตสํเยว เตรสนฺนํ ภวงฺคานํ, ตทารมฺมณวเสน ปวตฺตานํ ฉนฺนํ อุเปกฺขาสหคตวิปากานํ, ปริกมฺมวเสน ปวตฺตานํ เอกิสฺสา รูปาวจรกิริยาย จตุนฺนํ อรูปาวจรกิริยานํ อรหตฺตผลสมาปตฺติยา อตฺตโน ปจฺฉิมสฺส จาติ อคฺคหิตคฺคหเณน จตุวีสติยาฯ ทุเหตุกอุเปกฺขาสหคตกิริยทฺวยํ เตสํเยว เตรสนฺนํ ภวงฺคานํ ฉนฺนํ ตทารมฺมณานํ อตฺตโน ปจฺฉิมสฺส จาติ อคฺคหิตคฺคหเณน อฏฺฐารสนฺนํฯ รูปาวจรกิริเยสุ เอเกกํ นวนฺนํ ปญฺจโวกาเร ติเหตุกภวงฺคานํ อตฺตโน ปจฺฉิมสฺส จาติ ทสนฺนํฯ อรูปาวจรกิริเยสุ ปฐมํ ปญฺจโวกาเร นวนฺนํ ภวงฺคานํ, จตุโวกาเร เอกสฺส อตฺตโน ปจฺฉิมสฺส จาติ เอกาทสนฺนํฯ ทุติยํ จตุโวกาเร เทฺว ภวงฺคานิ ลภติฯ ตติยํ ตีณิ, จตุตฺถํ จตฺตาริ ผลสมาปตฺติญฺจาติ เตสุ เอเกกํ ยถาปฏิปาฏิยา เอกาทสนฺนํ ทฺวาทสนฺนํ เตรสนฺนํ ปญฺจทสนฺนญฺจ อนนฺตรปจฺจโย โหติฯ เอวํ พหุวิเธนาปิ นิเทฺทสํ ลภติฯ เตน วุตฺตํ –

> ‘‘ทสธา สตฺตรสธา, สมสฏฺฐิวิเธน จ;
> พหุธาปิ จ นิเทฺทสํ, สาธุกํ อุปลกฺขเย’’ติฯ

สมนนฺตรปจฺจยาทโย อุตฺตานตฺถาเยวฯ

๔๒๓. อุปนิสฺสเย **สทฺธํ อุปนิสฺสายา**ติ กมฺมกมฺมผลอิธโลกปรโลกาทีสุ สทฺธํ อุปนิสฺสยํ กตฺวาฯ ยถา หิ ปุริโส เหฏฺฐาปถวิยํ อุทกํ อตฺถีติ สทฺทหิตฺวา ปถวิํ ขนติ, เอวํ สโทฺธ

กุลปุตฺโต ทานาทีนํ ผลญฺจ อานิสํสญฺจ สทฺทหิตฺวา ทานาทีนิ ปวตฺเตติฯ ตสฺมา ‘‘สทฺธํ อุปนิสฺสายา’’ติ วุตฺตํฯ

สีลํ อุปนิสฺสายาติอาทีสุปิ อิเม สีลาทโย ธมฺเม อุปนิสฺสยํ กตฺวาติ อโตฺถฯ สีลวา หิ สีลานุภาเวสุ สีลานิสํเสสุ จ กุสโล สีลํ อุปนิสฺสาย สีลวนฺตานํ ทานํ เทติ, อุปรูปริ สีลํ สมาทิยติ สุปริสุทฺธํ อขณฺฑํ, จาตุทฺทสีอาทีสุ ปกฺขทิวเสสุ อุโปสถกมฺมํ กโรติ, สีลสมฺปทํ นิสฺสาย ฌานาทีนิ อุปฺปาเทติฯ พหุสฺสุโตปิ ทานาทิปุญฺญกิริยายตฺตา สพฺพสมฺปตฺติโย ทานาทีนญฺจ สงฺกิเลสโวทานาทิเภทํ สุตมยาย ปญฺญาย ปฏิวิชฺฌิตฺวา ฐิโต สุตํ อุปนิสฺสาย ทานาทีนิ ปวเตฺตติฯ จาควาปิ จาคาธิมุโตฺต อตฺตโน จาคสมฺปทํ อุปนิสฺสาย ทานํ เทติ, สีลวโนฺต หุตฺวา ทินฺนํ มหปฺผลนฺติ สีลํ สมาทิยติ, อุโปสถกมฺมํ กโรติ, ตาย ปฏิปตฺติยา ปริสุทฺธจิโตฺต ฌานาทีนิ อุปฺปาเทติฯ ปญฺญวาปิ อิธโลกปรโลกหิตเญฺจว โลกสมติกฺกมนุปายญฺจ อุปปริกฺขโนฺต ‘‘สกฺกา อิมาย ปฏิปตฺติยา อิธโลกหิตมฺปิ ปรโลกหิตมฺปิ โลกสมติกฺกมนูปายญฺจ สมฺปาเทตุ’’นฺติ ปญฺญํ อุปนิสฺสาย ทานาทีนิ ปวเตฺตติฯ ยสฺมา ปน น เกวลํ สทฺธาทโย ทานาทีนํเยว อุปนิสฺสยา, อตฺตโน อปรภาเค อุปฺปชฺชมานานํ สทฺธาทีนมฺปิ อุปนิสฺสยา เอว, ตสฺมา **สทฺธา สีลํ สุตํ จาโค ปญฺญา สทฺธาย สีลสฺส สุตสฺส จาคสฺส ปญฺญายา**ติ วุตฺตํฯ

ปริกมฺมมฺนฺติ อนนฺตรํ อคฺคเหตฺวา ปุพฺพภาเค ปริกมฺมํ คเหตพฺพํฯ **ยถากมฺมูปคญาณสฺส อนาคตํสญาณสฺสา**ติ อิเมสํ ทฺวินฺนํ ทิพฺพจกฺขุปริกมฺมเมว, ปริกมฺมํ วิสุํ นตฺถิฯ ทิพฺพจกฺขุเสฺสว ปริภณฺฑญาณานิ เอตานิ, ตสฺมิํ อิชฺฌมาเน อิชฺฌนฺติ เอวํ สเนฺตปิ ตทธิมุตฺตตาย สหิตํ ทิพฺพจกฺขุปริกมฺมํ เตสํ ปริกมฺมนฺติ เวทิตพฺพํฯ น หิ เอตานิ สเพฺพสํ ทิพฺพจกฺขุกานํ สมฺคติกานิ โหนฺติฯ ตสฺมา ภวิตพฺพเมตฺถ ปริกมฺมวิเสเสนาติฯ **ทิพฺพจกฺขุ ทิพฺพาย โสตธาตุยา**ติ ทูเร รูปานิ ทิสฺวา เตสํ สทฺทํ โสตุกามสฺส ทิพฺพจกฺขุ โสตธาตุวิสุทฺธิยา อุปนิสฺสโย โหติฯ เตสํ ปน สทฺทํ สุตฺวา ตตฺถ คนฺตุกามตาทิวเสน ทิพฺพโสตธาตุ อิทฺธิวิธญาณสฺส อุปนิสฺสโย โหติฯ เอวํ สพฺพตฺถ ตสฺส ตสฺส อุปการกภาววเสน อุปนิสฺสยปจฺจยตา เวทิตพฺพาฯ

มคฺคํ อุปนิสฺสาย อนุปฺปนฺนํ สมาปตฺตินฺติ เตน เตน มเคฺคน สิถิลีกตปาริปนฺถกตฺตา ปหีนปาริปนฺถกตฺตา จ ตํ ตํ สมาปตฺติํ อุปฺปาเทนฺตีติ เตสํ มโคฺค สมาปตฺติยา อุปนิสฺสโย โหติฯ **วิปสฺสนฺตี**ติ อุปรูปริมคฺคตฺถาย วิปสฺสนฺติฯ **อตฺถปฏิสมฺภิทายา**ติอาทิ ปฏิสมฺภิทานํ มคฺคปฏิลาเภเนว อิชฺฌนโต วุตฺตํฯ เอวํอิทฺธานญฺจ ปเนตาสํ ปจฺฉา เตสุ เตสุ อารมฺมเณสุ ปวตฺติยา มโคฺคว อุปนิสฺสโย นาม โหติฯ

สทฺธํ อุปนิสฺสาย มานํ ชเปฺปตีติ อหมสฺมิ สโทฺธ ปสโนฺนติ มานํ ปวเตฺตติฯ **ทิฏฺฐิํ คณฺหาตี**ติ ตสฺมิํ ตสฺมิํ วจเน สทฺธาวเสเนว คนฺตฺวา ปญฺญาย อตฺถํ อนุปปริกฺขโนฺต ‘‘อตฺถิ ปุคฺคโล’’ติอาทิวเสน ทิฏฺฐิํ คณฺหาติฯ **สีลํ สุตํ จาคํ ปญฺญ**นฺติ อหมสฺมิ สีลวา สุตวา จาคี ปญฺญาสมฺปโนฺนติ มานํ ชเปฺปติฯ สีลสุตจาคปญฺญาสุ ปน มานมญฺญนํ วิย ทิฏฺฐิมญฺญนํ อุปฺปาเทโนฺต ทิฏฺฐิํ คณฺหาติฯ **ราคสฺสา**ติอาทีสุ สทฺธาทิสมฺปทํ อุปนิสฺสาย อตฺตุกฺกํสนกาเล เตสุ เอเกโก ธโมฺม ราคสฺส, ปรวมฺภนกาเล โทสสฺส, อุภเยน สมฺปยุตฺตสฺส โมหสฺส, วุตฺตปฺปการานํ มานทิฏฺฐีนํ, สทฺธาทิสมฺปทํ อุปนิสฺสาย ภวโภคสมฺปตฺติปตฺถนาย อุปนิสฺสโย โหติฯ เอวเมตฺถ โลกิยกุสลเญฺญว ทสฺสิตํฯ โลกุตฺตรํ ปน สนฺตํ ปณีตํ อุตฺตมํ อกุสลวิทฺธํสนํฯ ตสฺมา จโนฺท วิย อนฺธการตมานํ น อกุสลสฺส อุปนิสฺสโย โหตีติ น คหิตํฯ

อาตาเปตีติอาทิ กายิกทุกฺขวเสน อพฺยากตธมฺมทสฺสนตฺถํ วุตฺตํฯ สโทฺธ หิ สทฺธํ นิสฺสาย อติสีตํ อติอุณฺหนฺติ อโนสกฺกิตฺวา นานปฺปการานิ นวกมฺมเวยฺยาวจฺจาทีนิ กโรโนฺต อตฺ

ตานํ อาตาเปติ ปริตาเปติ, โภคํ อุปฺปาเทตฺวา ปุญฺญานิ กริสฺสามีติ ปริเยฏฺฐิมูลกํ ทุกฺขํ ปจฺจนุโภติฯ สีลวาปิ สีลานุรกฺขณตฺถํ อโพฺภกาสิกตฺตาทิวเสน อตฺตานํ อาตาเปติ ปริตาเปติ, ปิณฺฑจาริกตฺตาทิวเสน ปริเยฏฺฐิมูลกํ ทุกฺขํ ปจฺจนุโภติฯ สุตวาปิ พาหุสฺสจฺจานุรูปํ ปฏิปตฺตึ ปฏิปชฺชิสฺสามีติ วุตฺตนเยเนว ปฏิปชฺชโนฺต อตฺตานํ อาตาเปติ ปริตาเปติ, ปริเยฏฺฐิมูลกํ ทุกฺขํ ปจฺจนุโภติฯ จาควาปิ จาคาธิมุตฺตตาย อตฺตโน ยาปนมตฺตมฺปิ ปจฺจเย อนวเสเสตฺวา ปริจฺจชโนฺต, องฺคาทิปริจฺจาคํ วา ปน กโรโนฺต อตฺตานํ อาตาเปติ ปริตาเปติ, ปริจฺจชิตพฺพสฺส วตฺถุโน อุปฺปาทนตฺถํ ปริเยฏฺฐิมูลกํ ทุกฺขํ ปจฺจนุโภติฯ ปญฺญวาปิ อุปรูปริ ปญฺญํ วเฑฺฒสฺสามีติ สปฺปญฺญตํ นิสฺสาย สีตุณฺหาทีนิ อคเณตฺวา สชฺฌายมนสิการเรสุ โยคํ กโรโนฺต อตฺตานํ อาตาเปติ ปริตาเปติ, มิจฺฉาชีเว อาทีนวํ สมฺมาชีเว จ อานิสํสํ ทิสฺวา มิจฺฉาชีวํ ปหาย ปริสุเทฺธน อาชีเวน ชีวิตวุตฺตึ ปริเยสโนฺต ปริเยฏฺฐิมูลกํ ทุกฺขํ ปจฺจนุโภติฯ

กายิกสฺส สุขสฺสาติ สทฺธาทิสมฺปตฺตึ อุปนิสฺสาย อุปฺปนฺนานิ สุโขปกรณานิ ปริภุญฺชนกาเล สทฺธาทิสมุฏฺฐานปณีตรูปผุฏฺฐกายสฺส จ เตสํ วเสน อวิปฺปฏิสารมูลกปาโมชฺชปีติสมุฏฺฐานรูปผุฏฺฐกายสฺส จ สุขุปฺปตฺติกาเล เตสํ กฏฺตฺตา อุปฺปนฺนวิปากสุขกาเล จ กายิกสฺส สุขสฺส, วุตฺตนเยเนว ทุกฺขุปฺปตฺติกาเล สทฺธาทิคุณสมฺปตฺตึ อสหมาเนหิ ปยุตฺตวธพนฺธนาทิกาเล จ กายิกสฺส ทุกฺขสฺส, สทฺธาทโย อุปนิสฺสาย ปวตฺติตผลสมาปตฺติกาเล ปน ผลสมาปตฺติยา เอเตสุ เอเกโก อุปนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย โหตีติ เวทิตโพฺพฯ **กุสลํ กมฺมน**ฺติ กุสลเจตนา อตฺตโน วิปากสฺส อุปนิสฺสยปจฺจโย, สา ปน พลวเจตนาว ลพฺภติ, น ทุพฺพลาฯ ตตฺริทํ วตฺถุ – เอกา กิร อิตฺถี อุพฺพนฺธิตุกามา รุเกฺข รชฺชุํ ลเคฺคตฺวา สํวิธาตพฺพํ สํวิทหติฯ อเถโก โจโร รตฺติภาเค ตํ เคหํ อุปสงฺกมิตฺวา ‘‘อิมาย รชฺชุยา กิญฺจิเทว พนฺธิตฺวา หริสฺสามี’’ติ สเตฺถน ฉินฺทิตุํ อุปคโตฯ อถ สา รชฺชุ อาสีวิโส หุตฺวา สุสูติ อกาสิฯ โจโร ภีโต อปสกฺกิฯ อิตฺถี อตฺตโน นิเวสนา นิกฺขมิตฺวา รชฺชุปาเส คีวํ ปฏิมุญฺจิตฺวา อุพฺพนฺธา กาลมกาสิฯ เอวํ พลวเจตนา อนฺตราเย นิวาเรตฺวา อตฺตโน วิปากสฺส อุปนิสฺสโย โหติฯ น ปเนตํ เอกนฺตโต คเหตพฺพํฯ กโตกาสญฺหิ กมฺมํ เอว วิปากสฺส อนฺตรายํ ปฏิพาหิตฺวา วิปจฺจติ, วิปากชนกํ ปน กมฺมํ วิปากสฺส อุปนิสฺสยปจฺจโย น โหตีติ น วตฺตพฺพํฯ **กมฺมน**ฺติ เอตฺถ จตุภูมกมฺปิ เวทิตพฺพํฯ ยํ ปน ปรโต ‘‘มโคฺค ผลสมาปตฺติยา’’ติ วุตฺตํ, ตํ อเจตนาวเสนฯ เตเนตํ ทีเปติ – โย โกจิ วิปากชนโก ธโมฺม, โส อตฺตโน วิปากสฺส อุปนิสฺสยปจฺจโย โหตีติฯ

ราคํ อุปนิสฺสาย ปาณํ หนตีติ ยสฺมิํ วตฺถุสฺมิํ สารโตฺต โหติ, ตสฺมิํ วา วิรุทฺธํ, ตสฺส วา อตฺถาย ปาณํ หนติฯ อทินฺนาทานาทีสุปิ เอเตเนวุปาเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **สนฺธิํ ฉินฺทตี**ติ อทินฺนาทานวเสน วุตฺตํฯ ตตฺถ **สนฺธิน**ฺติ เคหสนฺธิํฯ **นิโลฺลปํ หรตี**ติ นิลียิตฺวา หรติฯ **เอกาคาริกํ กโรตี**ติ พหูหิ สทฺธิํ เอกเมว เคหํ ปริวาเรตฺวา วิลุมฺปติฯ **ปริปเนฺถ ติฏฺฐตี**ติ ปนฺถทูหนกมฺมํ กโรติฯ **โทสํ อุปนิสฺสายา**ติอาทีสุ ‘‘อนตฺถํ เม อจรี’’ติอาทิวเสน อุปฺปนฺนํ โทสํ อุปนิสฺสยํ กตฺวาฯ **โมหํ อุปนิสฺสายา**ติ ปาณาติปาตาทีสุ อาทีนวปฏิจฺฉาทกํ โมหํ อุปนิสฺสยํ กตฺวาฯ **มานํ อุปนิสฺสายา**ติ อหํ กิํ หนิตุํ น สโกฺกมิ, อาทาตุํ น สโกฺกมีติ มานํ อุปนิสฺสยํ กตฺวาฯ เกนจิ วา ปน อวญฺญาโต โหติ ปริภูโต หีฬิโต, ตํ โอมานํ อุปนิสฺสยํ กตฺวาติปิ อโตฺถฯ **ทิฏฺฐิํ อุปนิสฺสายา**ติ ยญฺญาทีสุ พฺราหฺมณาทโย วิย ปาทสิกมิลกฺขุอาทโย วิย จ ทิฏฺฐิํ อุปนิสฺสยํ กตฺวาฯ **ปตฺถนํ อุปนิสฺสายา**ติ ‘‘สเจ เม อิทํ นาม อิชฺฌิสฺสติ, เอวรูปํ เต พลิกมฺมํ กริสฺสามีติ เอวํ เทวตายาจนสงฺขตํ วา, อสุกํ นาม เม ฆาเตตฺวา เทหิ, อสุกสฺส สนฺตกํ อาหร, เอหิ วา เม เอตานิ กมฺมานิ กโรนฺตสฺส สหาโย โหหี’’ติ เอวมาทิํ วา ปตฺถนํ อุปนิสฺสยํ กตฺวาฯ **ราโค โทโส โมโห มาโน ทิฏฺฐิ ปตฺถนา ราคสฺสา**ติฯ เอตฺถ ราโค ราคสฺสาปิ อุปนิสฺสโย โหติ โทสาทีนมฺปิฯ โทสาทีสุปิ เอเสว นโยฯ

ปาณาติปาโต ปาณาติปาตสฺสาติ ปาณาติปาตี อสํวเร ฐิตตฺตา อญฺญมฺปิ ปาณํ หนติฯ โย วา เอเตน หโต, ตสฺส ญาติมิตฺเตหิ อุปทฺทุโต เตสุ อญฺญมฺปิ หนติฯ เอวํ ปาณาติปาโต ปาณาติปาตสฺส อุปนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโยฯ ภณฺฑสามิกํ ปน โคปกํ วา ฆาเตตฺวา ปรภณฺฑหรเณ, สามิกํ ฆาเตตฺวา ตสฺส ทาราติกฺกเม, นาหํ หนามีติ มุสาภณเน, กตสฺส ปฏิจฺฉาทนตฺถาย อกตสฺส วา กรณตฺถาย เปสุญฺญุ อุปสํหาเร, เตเนว นเยน ผรุสวาจานิจฺฉารเณ, สมฺผปฺปลาปภณเน, ปรํ หนิตฺวา อภิชฺฌายิตพฺพปริวิตฺตูปกรณาภิชฺฌายเน, โย เตน ฆาติโต โหติ; ตสฺส มิตฺตามจฺจา อุจฺฉิชฺชนฺตูติอาทิจินฺตเน ‘‘เอวํ เม ปาณาติปาโต นิชฺชิโณฺณ ภวิสฺสตี’’ติ ทุกฺกรการิกาทิวเสน ทิฏฺฐิคฺคหณกาเล ปาณาติปาโต อทินฺนาทานาทีนมฺปิ อุปนิสฺสโย โหติฯ อิมินา อุปาเยน อทินฺนาทานาทิมูลเกสุปิ จเกฺกสุ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

มาตุฆาติกมฺมํ มาตุฆาติกมฺมสฺสาติ อญฺญํ มาตรํ หนนฺตํ ทิสฺวา ‘‘วฎฺฎติ เอวํ กาตุ’’นฺติ อตฺตโน มาตรํ หนนฺตสฺส วา, เอกสฺมึ ภเว หนฺตฺวา อปรสฺมิมฺปิ หนนวเสน วา, เอกสฺมึเยว ภเว ‘‘คจฺฉ, เม มาตรํ หนาหี’’ติ ปุนปฺปุนํ อาณาปนวเสน วา, ทฺวีหิ ปหาเรหิ นิยตมรณาย ทุติยปหารทานวเสน วา มาตุฆาติกมฺมํ มาตุฆาติกมฺมสฺส อุปนิสฺสโย โหติฯ เสสานิปิ ยถาโยคํ อิมินาว นเยน เวทิตพฺพานิฯ ยสฺมา ปน พลวากุสลํ ทุพฺพลากุสลสฺส อุปนิสฺสโย น โหติ, ตสฺมา กมฺมปถานนฺตริยกมฺมวเสเนว เทสนา กตาติ วทนฺติฯ ตํ น เอกนฺตโต คเหตพฺพํฯ ปาณาติปาตาทีนิ หิ กตฺวา ‘‘กสฺมา เอวมกาสี’’ติ โจทิยมาโน โกปมตฺตกมฺปิ กโรติฯ วิปฺปฏิสารีปิ โหติฯ อปฺปมตฺตเกปิ จ กิเลเส อุปฺปเนฺน ตํ วเฑฺฒตฺวา วีติกฺกมํ กโรติฯ ตสฺมา พลวํ ทุพฺพลสฺส ทุพฺพลญฺจ พลวสฺสาปิ อุปนิสฺสโย โหติเยวฯ ยํ ปน ปจฺจยวิภงฺคสฺส อุเทฺทสวณฺณนายํ วุตฺตํ ‘‘พลวการณเฎฺฐน อุปนิสฺสโย โหตี’’ติ, ตํ การณภาวเสฺสว พลวตาย วุตฺตํ, น อุปนิสฺสยปจฺจยธมฺมานํฯ กมฺมกิเลสา หิ พลวโนฺตปิ ทุพฺพลาปิ พลวการณํ โหนฺติเยวฯ

ราคํ อุปนิสฺสาย ทานํ เทตีติอาทีสุ อโห วตาหํ จาตุมหาราชิกานํ เทวานํ สหพฺยตํ อุปปเชฺชยฺยนฺติ อุปฺปตฺติภเว วา โภเคสุ วา ราคํ อุปนิสฺสาย ทานํ เทติฯ สีลสมาทานอุโปสถกเมฺมสุปิ เอเสว นโยฯ ฌานํ ปน ราควิกฺขมฺภนตฺถาย, วิปสฺสนํ ราคสฺส ปหานตฺถาย, มคฺคํ สมุเจฺฉทนตฺถาย อุปฺปาเทโนฺต ราคํ อุปนิสฺสาย อุปฺปาเทติ นามฯ วีตราคภาวตฺถาย ปน อภิญฺญํ สมาปตฺติญฺจ อุปฺปาเทโนฺต ราคํ อุปนิสฺสาย อุปฺปาเทติ นามฯ เอตฺตาวตา หิ วีตราโค นาม โหติฯ

สทฺธายาติ ทานาทิวเสน ปวตฺตสทฺธาย สีลาทีสุปิ เอเสว นโยฯ ยเถว หิ ทานาทิวเสน สทฺธาทโย อุปฺปาเทโนฺต ราคํ อุปนิสฺสาย อุปฺปาเทติ นาม, เอวํ ราคาทโยปิ สทฺธาทีนํ อุปนิสฺสยปจฺจยา นาม โหนฺตีติ เวทิตพฺพาฯ **ตสฺส ปฏิฆาตตฺถายา**ติ ตสฺส ปฏิพาหนตฺถาย, วิปาโกกาสสฺส อนุปฺปทานตฺถายาติ อโตฺถฯ สปฺปฏิฆาเตสุ ตาว เอวํ โหตุ, ยานิ ปน อปฺปฏิฆาตานิ อานนฺตริยกมฺมานิ, เตสุ ‘‘ตสฺส ปฏิฆาตตฺถายา’’ติ กสฺมา วุตฺตนฺติ? ตสฺส อชฺฌาสยวเสนฯ ตปฺปฏิฆาตตฺถาย ปวเตฺตมีติ หิสฺส อชฺฌาสโย, ตํ คเหตฺวา เอวํ วุตฺตํฯ

ราคํ อุปนิสฺสาย อตฺตานํ อาตาเปตีติ ยตฺถ รโตฺต, ตสฺส ทุกฺกเรน ปตฺตึ สมฺปสฺสโนฺต เอวํ กโรตีติ สพฺพํ ปุริมนเยเนว เวทิตพฺพํฯ **กายิกสฺส สุขสฺสา**ติ ราคาทิสมติกฺกมวเสน กุสลํ กตฺวา ปฏิลทฺธสุขสฺส วา ราคาทิวเสน อนาทีนวทสฺสาวิโน กาเม ปริภุญฺชนวเสน อุปฺปนฺนสุขสฺส วาฯ **ทุกฺขสฺสา**ติ อาตาปนาทิวเสน อุปฺปนฺนสุขสฺส วา ราคาทิเหตุ ปวตฺตวธพนฺธนาทิวเสน อุปฺปนฺนทุกฺขสฺส วาฯ **ผลสมาปตฺติยา**ติ ราคาทโย สมุจฺฉินฺทิตฺวา วา อุปฺปาทิตาย เตหิ วา อฎฺฎียมาเนน สมาปนฺนายฯ

กายิกํ สุขนฺติอาทีสุ สุเข อุปฺปเนฺน ตํ อสฺสาเทตฺวา ปุนปฺปุนํ ตถารูเปเหว ปจฺจเยหิ ตํ อุปฺปาเทนฺตสฺส ปุริมํ ปจฺฉิมสฺส อุปนิสฺสโย โหติฯ สีตาทีสุ ปน อคฺคิสนฺตาปนาทีนิ อติเส วนฺตสฺส ปุพฺพภาเค สุขํ อปรภาเค ทุกฺขสฺส, ''สุโข วต มิสฺสา ปริพฺพาชิกาย ตรุณาย โลม สาย พาหาย สมฺผโสฺส''ติ กาเมสุ ปาตพฺยตํ อาปชฺชนฺตสฺส อิธ กายิกํ สุขํ เนรยิกสฺส กายิก ทุกฺขสฺส, อโรคภาเวน ปน สุขิโน ผลสมาปตฺตึ สมาปชฺชนฺตสฺส กายิกํ สุขํ ผลสมาปตฺติยา อุ ปนิสฺสยปจฺจโย โหติฯ ทุกฺขปฏิฆาตาย ปน สุขํ เสวนฺตสฺส ทุกฺขปฏิฆาตาย จ ภควโต วิย อา พาธํ วิกฺขเมฺภตฺวา ผลสมาปตฺตึ สมาปชฺชนฺตสฺส กายิกทุกฺขํ กายิกสุขสฺส เจว ผลสมาปตฺติ ยา จ, อุปนิสฺสยปจฺจโย โหติฯ อุตุสปฺปาโย สุขสฺส เจว ผลสมาปตฺติยา จ, อสปฺปาโย ทุกฺ ขสฺสฯ อุตุอสปฺปายํ วา อภิภวิตฺวา สมาปตฺติสมุฏฺฐิตรูปวเสน อุปฺปนฺนํ สุขํ อนุภวิตุกามสฺส อสปฺปาโยปิ อุตุ ผลสมาปตฺติยา ปจฺจโยวฯ โภชนเสนาสเนสุปิ เอเสว นโยฯ ปุน **กายิกํ สุข**นฺติอาทีนิ เกวลํ เอกโต ทสฺสิตานิฯ เหฏฺฐา วุตฺตนเยเนว ปเนสํ ปจฺจยภาโว เวทิตโพฺพฯ **ผลสมาปตฺติ กายิกสฺส สุขสฺสา**ติ สมาปตฺติสมุฏฺฐานรูปวเสน อุปฺปนฺนสฺส สุขสฺสฯ ตํ เหส สมาปตฺติโต วุฏฺฐาย อนุภวติฯ

กายิกํ สุขํ อุปนิสฺสาย ทานนฺติอาทีสุ ''อโห วต เม อิทํ สุขํ น ปริหาเยยฺยา''ติ ปตฺตสฺส วา อปริหายนวเสน; ''อโห วตาหํ อายตึ เอวรูปํ สุขํ ปาปุเณยฺย''นฺติ อปฺปตฺตสฺส วา ปตฺติวเสน; ทุเกฺขปิ ''อโห วต เม ทุกฺขํ ปริหาเยยฺยา''ติ ปตฺตสฺส ปริหายนวเสน วา; ''อายตึ เอวรูปํ นุปฺปเชฺชยฺยา''ติ อนุปฺปาทปตฺถนาวเสน วา สุขทุกฺขานํ อุปนิสฺสยตา เวทิตพฺพาฯ อุตุ โภชนเสนาสนานิ วุตฺตนยาเนวฯ ปุน **กายิกํ สุข**นฺติอาทีสุ ยสฺมา ''สาธุ โข, มาริส, โมคฺคลฺ ลาน, พุทฺธสรณคมนํ โหตี''ติ สุขปฺปตฺตานมฺปิ, ''สมฺมาสมฺพุโทฺธ วต, โส ภควา, โย เอวรูป สฺส ทุกฺขสฺส ปริญฺญาย ธมฺมํ เทเสตี''ติ (อุทา. ๑๘) ทุกฺขปฺปตฺตานมฺปิ สทฺธา อุปฺปชฺชติฯ สุข ทุเกฺขหิ จ สํโยควิโยคตฺถาย สีลาทิปริปูรณํ กเรยฺย, ตสฺมา สุขทุกฺขานิ สทฺธาทีนํ อุปนิสฺสย ภาเวน ทสฺสิตานิฯ อุตุอาทีนิปิ ยถาโยคํ โยเชตพฺพานิฯ **กายิกํ สุขํ อุปนิสฺสาย ปาณํ หนตี** ติอาทีสุปิ วุตฺตนยานุสาเรเนว สุขาทีนํ อุปนิสฺสยตา เวทิตพฺพาฯ

อิมสฺมึ ปน อุปนิสฺสยภาชนีเย กุสโล กุสลสฺส ติวิเธนาปิ อุปนิสฺสโย, อกุสลสฺส ทุวิเธน, อพฺยากตสฺส ติวิเธนฯ อกุสโล อกุสลสฺส ติวิเธน, กุสลสฺส เอกวิเธน, อพฺยากตสฺส ทุวิเธนฯ อพฺยากโตปิ อพฺยากตสฺส ติวิเธน, ตถา กุสลสฺส, ตถา อกุสลสฺสาติฯ เอวํ กุสโล อฏฺฐวิเธน, อกุสโล ฉพฺพิเธน, อพฺยากโต นววิเธนาติ เตวีสติวิเธน อุปนิสฺสโย ภาชิโตติ เวทิตโพฺพฯ

๔๒๔. ปุเรชาเต จกฺขาทีนิ โอฬาริกวเสน วุตฺตานิฯ อาโปธาตุอาทีนิปิ ปน ปุเรชาตา รมฺมณานิ โหนฺติเยวฯ **วตฺถุ ปุเรชาตํ จกฺขายตน**นฺติอาทิ ยํ วตฺถุ หุตฺวา ปุเรชาตํ โหติ, ตํ ท เสฺสตุํ วุตฺตํฯ **วตฺถุ วิปากาพฺยากตาน**นฺติ ปวตฺติยํ ปุเรชาตปจฺจยํ สนฺธาย วุตฺตํฯ

๔๒๕. ปจฺฉาชาเต **อิมสฺส กายสฺสา**ติ จาตุมหาภูติกกายสฺสฯ **ปจฺฉาชาตปจฺจเยน ปจฺจโย**ติ อุปตฺถมฺภนวเสน ปจฺฉาชาโต หุตฺวา ปจฺจโยฯ อุปตฺถมฺภกเฏฺฐน ปจฺจยตฺตาเยว เหส ปจฺฉาชาตปจฺจโยติ อิมสฺมึ ปญฺหาวาเร อนุโลมโต อาคโตฯ

๔๒๖. อาเสวนปจฺจเย **อนุโลมํ โคตฺรภุสฺสา**ติอาทีนํ วิสุํ คหเณ เหฏฺฐา วุตฺตนเยเนว การณํ เวทิตพฺพํฯ

๔๒๗. กมฺมปจฺจเย **กุสลา เจตนา สมฺปยุตฺตกาน**นฺติ เอตฺถ สหชาตนานากฺขณิกวิ ภาคสฺส อภาวโต สหชาตาติ น วุตฺตาฯ อพฺยากตวิสฺสชฺชเน ปน โส วิภาโค อตฺถิ, ตสฺมา

ตตฺถ วุตฺตาฯ ปฏิสนฺธิคฺคหณํ กฏตฺตารูปานํ วเสน กตํฯ **เจตนา วตฺถุสฺสา**ติ กิญฺจาปิ ปฏิสนฺธิกฺขเณ วตฺถุปติฏฺฐิตา อรูปธมฺมา วตฺถุปจฺจยา วตฺตนฺติ, เจตนา ปน วตฺถุสฺสาปิ ปจฺจโยติ ทเสฺสตุํ วุตฺตํฯ

๔๒๘. วิปากปจฺจเย ปฏิสนฺธิวาเร อิมินาว นเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

๔๒๙-๔๓๘. อาหารปจฺจเย **อิมสฺส กายสฺสา**ติ อิมสฺมิํ จตุสนฺตติวเสน ปวเตฺต จาตุมหาภูติกกาเย อาหารสมุฏฺฐานสฺส ชนกวเสน, เสสสฺส อุปตฺถมฺภกวเสน อาหารปจฺจเยน ปจฺจโยฯ อินฺทฺริยปจฺจยาทีสุปิ ปฏิสนฺธิวาโร วุตฺตนเยเนว เวทิตโพฺพฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

ปญฺหาวารวิภงฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ปญฺหาวารสฺส ฆฏเน อนุโลมคณนา

๔๓๙. อิทาเนตฺถ ยถาลทฺธานิ วิสฺสชฺชนานิ คณนาวเสน ทเสฺสตุํ **เหตุยา สตฺตา**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **สตฺตา**ติ กุสเลน กุสลํ, อพฺยากตํ, กุสลาพฺยากตนฺติ ตีณิฯ ตถา อกุสเลน; อพฺยากเตน อพฺยากตเมวาติ เอวํ สตฺตฯ **อารมฺมเณ นวา**ติ เอกมูลกเอกาวสานานิ นวฯ **อธิปติยา ทสา**ติ กุสลํ กุสลสฺส สหชาตโต เจว อารมฺมณโต จ; อกุสลสฺส อารมฺมณโตว อพฺยากตสฺส สหชาตโต เจว อารมฺมณโต จ; กุสลาพฺยากตสฺส สหชาตโตวาติ กุสลมูลกานิ จตฺตาริฯ อกุสลํ อกุสลสฺส สหชาตโต เจว อารมฺมณโต จ; อพฺยากตสฺส สหชาตโตว ตถา อกุสลาพฺยากตสฺสาติ อกุสลมูลกานิ ตีณิฯ อพฺยากโต อพฺยากตสฺส สหชาตโต เจว อารมฺมณโต จ; กุสลสฺส อารมฺมณโตว ตถา อกุสลสฺสาติ อพฺยากตมูลกานิ ตีณีติ เอวํ ทสฯ เอตฺถ ปน อารมฺมณาธิปติปิ สตฺตธา, สหชาตาธิปติปิ สตฺตธาว ลพฺภติฯ

อนนฺตเร สตฺตาติ กุสลมูลกานิ เทฺว, ตถา อกุสลมูลกานิ, อพฺยากตมูลกานิ ตีณีติ เอวํ สตฺตฯ สมนนฺตเรปิ เอตาเนวฯ **สหชาเต นวา**ติ กุสลมูลกานิ ตีณิ, อกุสลมูลกานิ ตีณิ, อพฺยากตมูลกํ เอกํ, ตถา กุสลาพฺยากตมูลกํ, อกุสลาพฺยากตมูลกญฺจาติ เอวํ นวฯ **อญฺญมเญฺญ ตีณี**ติ กุสเลน กุสลํ, อกุสเลน อกุสลํ , อพฺยากเตน อพฺยากตนฺติ เอวํ ตีณิฯ **นิสฺสเย เตรสา**ติ สหชาตโตว กุสลมูลกานิ ตีณิ, ตถา อกุสลมูลกานิ, ตถา อพฺยากตมูลกานิฯ เอตฺถ ปน ปุเรชาตมฺปิ ลพฺภติฯ อพฺยากตญฺหิ อพฺยากตสฺส สหชาตมฺปิ โหติ ปุเรชาตมฺปิ; กุสลสฺส ปุเรชาตเมว ตถา อกุสลสฺสฯ ปุน กุสลาพฺยากโต สหชาตปุเรชาตโต กุสลสฺส, สหชาตโตว อพฺยากตสฺส, ตถา อกุสลาพฺยากโตติ เอวํ เตรสฯ **อุปนิสฺสเย นวา**ติ เอกมูลเกกาวสานา นวฯ เตสํ วิภเงฺค เตวีสติ เภทา ทสฺสิตาฯ เตสุ อารมฺมณูปนิสฺสเย สตฺต, อนนฺตรูปนิสฺสเย สตฺต, ปกตูปนิสฺสเย นว โหนฺติฯ **ปุเรชาเต ตีณี**ติ อพฺยากโต อพฺยากตสฺส, กุสลสฺส, อกุสลสฺสาติ เอวํ ตีณิฯ

ปจฺฉาชาเต ตีณีติ กุสโล อพฺยากตสฺส, อกุสโล อพฺยากตสฺส, อพฺยากโต อพฺยากตสฺสาติ เอวํ ตีณิฯ **อาเสวเน ตีณิ** อญฺญมญฺญสทิสานิฯ **กเมฺม สตฺต** เหตุสทิสานิฯ ตตฺถ ทฺวีสุ วิสฺสชฺชเนสุ นานากฺขณิกกมฺมมฺปิ อาคตํ, ปญฺจสุ สหชาตเมวฯ **วิปาเก เอกํ** อพฺยากเตน อพฺยากตํฯ **อาหารอินฺทฺริยฌานมเคฺคสุ สตฺต** เหตุสทิสาเนวฯ อินฺทฺริยํ ปเนตฺถ สหชาตปุเรชาตวเสน อาคตํฯ **สมฺปยุเตฺต ตีณิ** อญฺญมญฺญสทิสานิฯ **วิปฺปยุเตฺต ปญฺจา**ติ สหชาตปจฺฉาชาตโต กุสเลน อพฺยากตํ, อกุสเลน อพฺยากตํ, สหชาตปุเรชาตปจฺฉาชาตโต อพฺยากต

เตน อพฺยากตํ, วตฺถุปุเรชาตโต อพฺยากเตน กุสลํ, ตถา อกุสลนฺติ เอกํ กุสลมูลํ, เอกํ อกุสลมูลํ, ตีณิ อพฺยากตมูลานีติ เอวํ ปญฺจฯ

อตฺถิยา เตรสาติ สหชาตโต กุสเลน กุสลํ, สหชาตปจฺฉาชาตโต กุสเลน อพฺยากตํ, สหชาตโตว กุสเลน กุสลาพฺยากตนฺติ กุสลมูลานิ ตีณิ, ตถา อกุสลมูลานิ, สหชาตปุเรชาตปจฺฉาชาตาหารินฺทฺริยโต ปน อพฺยากเตน อพฺยากตํ, วตฺถารมฺมณปุเรชาตโต อพฺยากเตน กุสลํ, ตถา อกุสลํ, สหชาตปุเรชาตโต กุสโล จ อพฺยากโต จ อกุสลสฺส; เสฺวว อพฺยากตสฺส สหชาตปจฺฉาชาตอาหารินฺทฺริยโต สหชาตปุเรชาตโต จ กุสโล จ อพฺยากโต จ กุสลสฺส; เสฺวว อพฺยากตสฺส สหชาตปจฺฉาชาตอาหารินฺทฺริยโตติ เอวํ เตรสฯ **นตฺถิวิคเตสุ สตฺต** อนนฺตรสทิสานิฯ **อวิคเต เตรส** อตฺถิสทิสานีติฯ เอวเมตฺถ สตฺต คณนปริเจฺฉทา เอกํ ตีณิ ปญฺจ สตฺต นว ทส เตรสาติฯ เตสุ วิปากวเสน เอกเมว เอกกํ, อญฺญมญฺญปุเรชาตปจฺฉาชาตาเสวนสมฺปยุตฺตวเสน ปญฺจ ติกา, วิปฺปยุตฺตวเสน เอกเมว ปญฺจกํ, เหตฺวนนฺตรสมนนฺตรกมฺมอาหารินฺทฺริยฌานมคฺคนตฺถิวิคตวเสน ทส สตฺตกา, อารมฺมณสหชาตอุปนิสฺสยวเสน ตโย นวกา, อธิปติวเสน เอกํ ทสกํ, นิสฺสยอตฺถิอวิคตวเสน ตโย เตรสกาติ เอวํ ตสฺมิํ ตสฺมิํ ปจฺจเย นิทฺทิฏฺฐวาเร คณนวเสน สาธุกํ สลฺลเกฺขตฺวา เตสํ วเสน ทุกติกาทีสุ ปจฺจยสํสนฺทเน คณนา เวทิตพฺพาฯ

๔๔๐. เย ปน ปจฺจยา เยสํ ปจฺจยานํ วิสภาคา วา วิรุทฺธา วา โหนฺติ, เต เตหิ สทฺธิํ น โยเชตพฺพาฯ เสยฺยถิทํ – เหตุปจฺจยสฺส ตาว อารมฺมณานนฺตรสมนนฺตรูปนิสฺสยปุเรชาตปจฺฉาชาตกมฺมาเสวนาหารฌานนตฺถิวิคตา อธิปติปจฺจเย จ ฐเปตฺวา วีมํสํ เสสาธิปติโน วิสภาคา, สหชาตาทโย สภาคาฯ กสฺมา? ตถา ภาวาภาวโตฯ เหตุปจฺจโย หิ เยสํ เหตุปจฺจโย โหติ, เตสํ สหชาตาทิปจฺจโยปิ โหติ, อารมฺมณาทิปจฺจโย ปน น โหตีติ อารมฺมณาทโย ตสฺส วิสภาคา นามฯ ตสฺมา โส เตหิ, เต วา เตน สทฺธิํ, น โยเชตพฺพาฯ ปุเรชาตปจฺฉาชาตสมฺปยุตฺตวิปฺปยุตฺตอตฺถินตฺถิวิคตาวิคตา จ อญฺญมญฺญวิรุทฺธา, เตปิ อญฺญมญฺญํ น โยเชตพฺพาฯ ตตฺถ อโยชนีเย วเชฺชตฺวา โยชนีเยหิ โยเค เย วารา ลพฺภนฺติ, เต สเงฺขปโต ทเสฺสตุํ **เหตุปจฺจยา อธิปติยา จตฺตารี**ติอาทิ วุตฺตํฯ

ตตฺถ กิญฺจาปิ เหตุปจฺจยสฺส อธิปตินา สํสนฺทเน อูนตรคณนวเสน สตฺตหิ วาเรหิ ภวิตพฺพํ, ยสฺมา ปน อธิปตีสุ วีมํสาว เหตุปจฺจโย, น อิตเร, ตสฺมา วิสภาเค วเชฺชตฺวา สภาควเสน ‘‘จตฺตารี’’ติ วุตฺตํฯ ตานิ เอวํ เวทิตพฺพานิ – กุสโล ธโมฺม กุสลสฺส ธมฺมสฺส เหตุปจฺจเยน ปจฺจโย อธิปติปจฺจเยน ปจฺจโย; กุสลา วีมํสา สมฺปยุตฺตกานํ ขนฺธานํ, กุสโล ธโมฺม อพฺยากตสฺส ธมฺมสฺส เหตุปจฺจเยน ปจฺจโย อธิปติปจฺจเยน ปจฺจโย; กุสลา วีมํสา จิตฺตสมุฏฺฐานานํ รูปานํ, กุสโล ธโมฺม กุสลสฺส จ อพฺยากตสฺส จ ธมฺมสฺส เหตุปจฺจเยน ปจฺจโย อธิปติปจฺจเยน ปจฺจโย; กุสลา วีมํสา สมฺปยุตฺตกานํ ขนฺธานํ จิตฺตสมุฏฺฐานานญฺจ รูปานํ, อพฺยากโต ธโมฺม อพฺยากตสฺส ธมฺมสฺส เหตุปจฺจเยน ปจฺจโย อธิปติปจฺจเยน ปจฺจโย; วิปากาพฺยากตา กิริยาพฺยากตา วีมํสา สมฺปยุตฺตกานํ ขนฺธานํ จิตฺตสมุฏฺฐานานญฺจ รูปานนฺติฯ เอตฺถ จ วิปากาพฺยากตา โลกุตฺตรโตว คเหตพฺพาฯ อารมฺมณปจฺจยอนนฺตรปจฺจยาทโย ปน วิสภาคตฺตา น โยชิตาฯ อิมินา อุปาเยน สพฺพตฺถ ลพฺภมานญฺจ อลพฺภมานญฺจ ญตฺวา ลพฺภมานวเสน วารา อุทฺธริตพฺพาฯ

สหชาเต สตฺตาติ เหตุยา ลทฺธาเนวฯ **อญฺญมเญฺญ ตีณี**ติ สุทฺธิกอญฺญมเญฺญ ลทฺธาเนวฯ **นิสฺสเย สตฺตา**ติ เหตุยา ลทฺธาเนวฯ **วิปาเก เอก**นฺติ สุทฺธิกวิปาเก ลทฺธเมวฯ

อินฺทฺริยมเคฺคสุ จตฺตารีติ เหฏฺฐา วุตฺตนยาเนว ฯ **สมฺปยุเตฺต ตีณี**ติ สุทฺธิกสมฺปยุเตฺต ลทฺธาเนวฯ **วิปฺปยุเตฺต ตีณี**ติ กุสลาทิจิตฺตสมุฏฺฐานํ รูปํ ปจฺจยุปฺปนฺนํ กตฺวา เวทิตพฺพานิฯ **อตฺถิอวิคเตสุ สตฺตา**ติ เหตุยา ลทฺธาเนวฯ

๔๔๑-๔๔๓. เอวํ เยหิ อธิปติปจฺจยาทีหิ เอกาทสหิ ปจฺจเยหิ สทฺธึ เหตุปจฺจโย โยชนํ ลภติ, เตสํ วเสน ทุมูลกนเย คณนํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ติมูลกาทีสุ ตสฺส ทสฺสนตฺถํ ลกฺขณํ ฐเปโนฺต **เหตุสหชาตนิสฺสยอตฺถิอวิคตนฺติ สตฺตา**ติอาทิมาหฯ โปตฺถเกสุ ปน นิสฺสอุปนิสฺสอธิปาติ เอวํ ปริหีนกฺขรานิ ปจฺจยนามานิ ลิขนฺติ, ตํ สญฺญากรณมตฺตวเสน ลิขิตํฯ ตสฺมา ตาทิเสสุ ฐาเนสุ ปริปุณฺณา ปาฬิ กาตพฺพาฯ ยํ ปนิทํ ลกฺขณํ ฐปิตํ, เตน อิทํ ทีเปติ – อยํ เหตุปจฺจโย สหชาตาทีหิ จตูหิ สทฺธึ สํสนฺทเน อตฺตโน วิภเงฺค ลทฺธานิ สเตฺตว วิสฺสชฺชนานิ ลภติฯ สเจ ปเนตฺถ อญฺญมญฺญปจฺจโย ปวิสติ, อญฺญมเญฺญ ลทฺธานิ ตีณิ ลภติฯ สเจ สมฺปยุตฺตปจฺจโย ปวิสติ, ตาเนว ตีณิ ลภติฯ สเจ วิปฺปยุตฺตปจฺจโย ปวิสติ, เหตุวิปฺปยุตฺตทุเก ลทฺธานิ ตีณิ ลภติฯ สเจ วิปากปจฺจโย ปวิสติ, สเพฺพหิ วิปากสภาเคหิ สทฺธึ สํสนฺทเน เอวเมว วิสฺสชฺชนํ ลภติฯ สเจ ปเนตฺถ อินฺทฺริยมคฺคปจฺจยา ปวิสนฺติ, เตหิ สทฺธึ ทุมูลเก ลทฺธานิ จตฺตาริเยว ลภติฯ สเจ เตหิ สทฺธึ อญฺญมญฺญปจฺจโย ปวิสติ, เหตาธิปติทุเก ทสฺสิเตสุ จตูสุ วิสฺสชฺชเนสุ ‘‘กุสโล ธโมฺม อพฺยากตสฺส, กุสโล ธโมฺม กุสลสฺส จ อพฺยากตสฺส จา’’ติ เทฺว อปเนตฺวา เสสานิ เทฺว ลภติฯ สเจปิ ตตฺถ สมฺปยุตฺตปจฺจโย ปวิสติ, ตาเนว เทฺว ลภติฯ สเจ ปน วิปฺปยุตฺตปจฺจโย ปวิสติ, อิตรานิ เทฺว ลภติฯ สเจ ปน เตสุ วิปากปจฺจโย ปวิสติ, สพฺพตฺถ เอกเมว ลภติฯ อธิปตินา ปน สทฺธึ เหตาธิปติทุกโต อูนตรคณเนสุ อปฺปวิสเนฺตสุ จตฺตาริเยว ลภติฯ อูนตรคณเนสุ ปวิสเนฺตสุ เตสํ วเสน เทฺว เอกนฺติ ลภติฯ เอวํ เตสํ เตสํ ปจฺจยานํ สมาโยเค ลพฺภมานํ คณนํ วิทิตฺวา ติมูลกาทีสุ คณนา อุทฺธริตพฺพาติฯ

เอเตสุ ปน ฆฏเนสุ สพฺพปฐมานิ จตฺตาริ ฆฏนานิ สามญฺญโต นวนฺนมฺปิ เหตูนํ วเสน วุตฺตานิ อวิปากานิฯ อพฺยากเตน อพฺยากตวิสฺสชฺชเน ปเนตฺถ วิปากเหตุปิ ลพฺภติฯ

ตโต ปรานิ ปญฺจ ฆฏนานิ วิปากเหตุวเสน วุตฺตานิฯ ตตฺถ สเพฺพปิ สหชาตวิปากา เจว วิปากสหชาตรูปา จฯ เตสุ ปฐเม ฆฏเน วิปากา เจว ตํสมุฏฺฐานรูปา จ ลพฺภนฺติ, ทุติเย วิปากา เจว ปฏิสนฺธิยญฺจ วตฺถุรูปํฯ ตติเย อรูปธมฺมาวฯ จตุเตฺถ วิปากจิตฺตสมุฏฺฐานรูปเมว ลพฺภติฯ ปญฺจเม วตฺถุรูปเมวฯ

ตโต ปรานิ ปญฺจทส ฆฏนานิ อินฺทฺริยมคฺคยุตฺตานิ อโมหเหตุวเสน วุตฺตานิฯ ตตฺถ ปฐมานิ นว นิราธิปตีนิ, ปจฺฉิมานิ ฉ สาธิปตีนิฯ นิราธิปติเกสุปิ ปฐมานิ จตฺตาริ สามญฺญโต สพฺพตฺถ อโมหวเสน วุตฺตานิ, ปจฺฉิมานิ ปญฺจ วิปากาโมหวเสนฯ ตตฺถ นิราธิปติเกสุ ปฐเม **จตฺตารี**ติ เหฏฺฐา เหตาธิปติทุเก ทสฺสิตาเนวฯ ทุติเย จิตฺตสมุฏฺฐานรูปํ ปริหายติฯ ตติเย วตฺถุรูปํ ปริหายติฯ จตุเตฺถ กุสโล ธโมฺม จิตฺตสมุฏฺฐานานํ, อพฺยากโต ตํสมุฏฺฐานานนฺติ รูปเมว ลพฺภติฯ ตโต ปรานิ วิปากยุตฺตานิ ปญฺจ เหฏฺฐา วุตฺตนยาเนวฯ สาธิปติเกสุ ปฐมานิ ตีณิ ฆฏนานิ สามญฺญโต วิปากาวิปากเหตุวเสน วุตฺตานิฯ เตสุ ปฐเม จตฺตาริ วุตฺตนยาเนวฯ ทุติเย รูปํ ปริหายติ, ตติเย อรูปํ ปริหายติฯ ตโต ปรานิ ตีณิ วิปากเหตุวเสน วุตฺตานิฯ เตสุ ปฐเม รูปารูปํ ลพฺภติ, ทุติเย อรูปเมว, ตติเย รูปเมวฯ เอวมฺปิ เตสํ เตสํ ปจฺจยานํ สมาโยเค ลพฺภมานํ คณนํ วิทิตฺวา ติมูลกาทีสุ คณนา อุทฺธริตพฺพาติฯ

เหตุมูลกํ นิฏฺฐิตํฯ

๔๔๔. อารมฺมณมูลเกปิ อธิปติปจฺจยาทโย สตฺต อารมฺมเณน สภาคา, เสสา โสฬส วิสภาคาติ เต อโยเชตฺวา สเตฺตว โยชิตาฯ เตสุ **อธิปติยา สตฺตา**ติ กุสโล ธโมฺม กุสลสฺส ธมฺมสฺส, อกุสลสฺส ธมฺมสฺส, อพฺยากตสฺสาติ เอวํ กุสลมูลานิ ตีณิ, อกุสลมูลํ เอกํ, อพฺยากตมูลานิ ตีณีติ สตฺตฯ **นิสฺสเย ตีณี**ติ วตฺถุวเสน อพฺยากตมูลาเนวฯ อุปนิสฺสเย สตฺต เหฏฺฐิมานิ เอวฯ **ปุเรชาเต ตีณี**ติ วตฺถารมฺมณวเสน อพฺยากตมูลานิฯ **วิปฺปยุเตฺต ตีณี**ติ วตฺถุวเสเนวฯ **อตฺถิอวิคเตสุ ตีณี**ติ วตฺถารมฺมณวเสนฯ ยถา ปน เหตุมูลเก ลกฺขณทสฺสนตฺถํ ฆฏนานิ ฐปิตานิ, ตถา อารมฺมณมูลกาทีสุปิฯ

๔๔๕. ตตฺถ ยานิ ตาว อิมสฺมิํ อารมฺมณมูลเก ปญฺจ ฆฏนานิ ฐปิตานิฯ ตตฺถ ปฐมํ อารมฺมณาธิปติวเสน สาธิปติกํฯ ตตฺถ **สตฺตา**ติ อารมฺมณาธิปติทุเก ลทฺธวิสฺสชฺชนาเนวฯ ทุติยํ นิราธิปติกํฯ ตตฺถ **ตีณี**ติ วตฺถารมฺมณวเสน อารมฺมณวเสเนว วา อพฺยากตมูลานิฯ ตติยํ นิสฺสเยน วุตฺตํฯ ตตฺถ **ตีณี**ติ วตฺถุวเสน อพฺยากตมูลานิฯ จตุตฺถปญฺจมานิ สาธิปติกานิฯ เตสุ จตุเตฺถ **เอกน**ฺติ วตฺถารมฺมณวเสน อารมฺมณวเสเนว วา อพฺยากตมูลํ อกุสลํฯ ปญฺจเม **เอกน**ฺติ นิสฺสยโต อพฺยากตมูลกํ อกุสลํฯ เอวมิธาปิ ลพฺภมานวเสน ติกาทีสุ คณนา เวทิตพฺพาฯ ตถา อธิปติมูลกาทีสุฯ อารมฺมณอินฺทฺริยวิปากวเสน วิตฺถารโยชนํ ปน อวตฺวา ตตฺถ ตตฺถ วตฺตพฺพยุตฺตกเมว วทามาติฯ

๔๔๖. อธิปติมูลเก **สหชาเต สตฺตา**ติ สหชาตาธิปติวเสน กุสลมูลานิ ตีณิ, อกุสลมูลานิ ตีณิ, อพฺยากตมูลํ เอกํฯ สหชาเตน ปน สทฺธิํ อารมฺมณาธิปติ, อารมฺมณาธิปตินา จ สทฺธิํ สหชาตํ น ลพฺภติฯ **อญฺญมเญฺญ ตีณี**ติ สหชาตาธิปติวเสเนวฯ **นิสฺสเย อฏฺฐา**ติ กุสลมูลานิ ตีณิ, อกุสลมูลานิ ตีณิ, อพฺยากตมูลานิ เทฺวฯ อพฺยากโต หิ อธิปติ อพฺยากตสฺส สหชาตโต เจว อารมฺมณโต จ นิสฺสโย โหติ, อกุสลสฺส อารมฺมณโตวฯ กุสลสฺส ปน อุภยถาปิ น โหตีติ อพฺยากตมูลานิ เทฺวเยวาติ เอวํ อฏฺฐฯ **อุปนิสฺสเย สตฺต** อารมฺมณสทิสาเนวฯ **ปุเรชาเต เอกน**ฺติ อพฺยากตาธิปติ อารมฺมณวเสน อกุสลสฺสฯ **วิปาเก เอกํ** อพฺยากเตน อพฺยากตํ โลกุตฺตรํฯ อาหาราทีสุ สตฺต เหฏฺฐา เอกมูลเก ลทฺธาเนวฯ **วิปฺปยุเตฺต จตฺตารี**ติ กุสเลน อพฺยากตํ, ตถา อกุสเลน, อพฺยากเตน อพฺยากตญฺจ กุสลญฺจฯ อตฺถิอวิคเตสุ อฏฺฐ นิสฺสยสทิสาเนวฯ

๔๔๗-๔๕๒. ฆฏนานิ ปเนตฺถ ปฏิปาฏิยา อารมฺมณาทีหิ อโยเชตฺวา ปฐมํ อตฺถิอวิคเตหิ โยชิตานิฯ กิํ การณาติ? อุภยาธิปติมิสฺสกตฺตาฯ ตตฺถ ปฐเม ฆฏเน อารมฺมณาธิปติวเสน วตฺถารมฺมณํ ลพฺภติ , ทุติเย นิสฺสยวเสน ครุํ กตฺวา อสฺสาเทนฺตสฺส วตฺถุเมว, ตติเย สหชาตาธิปติวเสน กุสลาทโย รูปานํ, อารมฺมณาธิปติวเสน วตฺถุ อกุสลสฺสฯ ตโต ปรานิ ตีณิ ฆฏนานิ อารมฺมณาธิปติวเสน วุตฺตานิฯ ตตฺถ ปฐเม **สตฺตา**ติ เหฏฺฐา วุตฺตาเนวฯ ทุติเย **เอกน**ฺติ ปุเรชาตานิ วตฺถารมฺมณานิ อกุสลสฺสฯ ตติเย วตฺถุเมว อกุสลสฺสฯ ตโต ปรานิ ตีณิ ฆฏนานิ วิปากาวิปากสาธารณานิ สหชาตาธิปติวเสน วุตฺตานิฯ ตตฺถ ปฐเม รูปารูปํ ลพฺภติ, ทุติเย อรูปเมว, ตติเย รูปเมวฯ ตโต ปรานิ ตีณิ วิปากาธิปติวเสน วุตฺตานิฯ เตสุปิ ปฐเม รูปารูปํ ลพฺภติ, ทุติเย อรูปํ, ตติเย รูปเมวฯ ตโต ปรานิ ฉ ฆฏนานิ อาหารินฺทฺริยยุตฺตานิ จิตฺตาธิปติวเสน วุตฺตานิฯ ตตฺถ ตีณิ อวิปากานิ, ตีณิ สวิปากานิฯ เตสุ คณนา ปากฏาเยวฯ ตโต ปรานิ ฉ ฆฏนานิ ตเถว วิริยาธิปติวเสน วุตฺตานิฯ นนุ จ อธิปติปฏิปาฏิยา ปฐมํ วิริยาธิปติวเสน วตฺตพฺพานิ สิยุํ, กสฺมา ตถา น วุตฺตานีติ? ปรโต เหตุวเสน วุตฺตฆฏเนหิ สทิสตฺตาฯ ปรโต หิ เหตุวเสน ฆฏนานิ อโมหสฺส วีมํสาธิปติตฺตา วีมํสาย จ สมฺมาทิฏฺฐิภาวโต มคฺคสมฺปยุตฺตานิฯ วิริยมฺปิ จ สมฺมา

วายามมิจฺฉาวายามภาเวน มโคฺคติ เตน สทฺธึ ฆฏนานิ ปรโต เหตุวเสน วุตฺตฆฏเนหิ สทิสานีติ ปริวเตฺตตฺวา วุตฺตานิฯ เตสุปิ คณนา ปากฏาเยวฯ

๔๕๓-๔๕๖. อนนฺตรสมนนฺตรมูลเกสุ **สตฺตา**ติ กุสโล กุสลสฺส อพฺยากตสฺส จ, ตถา อกุสโล, อพฺยากโต ติณฺณนฺนมฺปีติ เอวํ สตฺตฯ **กเมฺม เอก**นฺติ กุสลา มคฺคเจตนา อตฺตโน วิปากาพฺยากตสฺสฯ ฆฏนานิ ปเนเตสุ ตีณิ ตีณิเยวฯ ตานิ พหุตรปฏิปาฏิยา วุตฺตานิฯ

๔๕๗-๔๖๐. สหชาตอญฺญมญฺญนิสฺสยมูลเกสุ เย เย ทุกมูลเก ปจฺจยา วุตฺตา เต เตเยว อาทิโต ฐิเตน สภาคาฯ ตสฺมา ทุกมูลเก คณนํ ญตฺวา เย อุปริ ปจฺจยา ฆฏิตา, เตสุ อูนตรคณนสฺส วเสน สพฺพฆฏเนสุ คณนา เวทิตพฺพาฯ ตตฺถ สหชาตมูลเก ทส ฆฏนานิฯ เตสุ ปญฺจ อวิปากานิ, ปญฺจ สวิปากานิฯ ตตฺถ อวิปาเกสุ ตาว ปฐเม กุสโล กุสลสฺส อพฺยากตสฺส , กุสลาพฺยากตสฺส, กุสลาพฺยากโต อพฺยากตสฺสาติ จตฺตาริ, ตถา อกุสโล, อพฺยากโต อพฺยากตเสฺสวาติ เอวํ นวฯ ตตฺถ กุสลากุสลาทิเกสุ อฏฺฐสุ วิสฺสชฺชเนสุ อรูปเญฺจว จิตฺตสมุฏฺฐานรูปญฺจ ลพฺภติฯ อพฺยากเต วตฺถุรูปมฺปิฯ ทุติเย ฆฏเน อพฺยากตวิสฺสชฺชเน รูเปสุ วตฺถุเมว ลพฺภติ, ตติเย ตีสุปิ อรูปเมว, จตุเตฺถ จิตฺตสมุฏฺฐานรูปเมว, ปญฺจเม ปฏิสนฺธิยํ วตฺถุนา สทฺธึ อรูปธมฺมาฯ สวิปาเกสุ ปฐเม วิปากา เจว วิปากจิตฺตสมุฏฺฐานรูปญฺจ, ทุติเย วิปากา เจว วตฺถุรูปญฺจ, ตติเย วิปากเมว, จตุเตฺถ วิปากจิตฺตสมุฏฺฐานเมว, ปญฺจเม วตฺถุรูปเมว ลพฺภติฯ

อญฺญมญฺญมูลเก ฉ ฆฏนานิฯ เตสุ ปฐมานิ ตีณิ อวิปากานิ, ปจฺฉิมานิ ตีณิ สวิปากานิฯ เตสุ คณนา ปากฏาเยวฯ

๔๖๑. นิสฺสยมูลเก **นิสฺสยปจฺจยา อารมฺมเณ ตีณี**ติ วตฺถุํ อารมฺมณํ กตฺวา ปวตฺตกุสลาทิวเสน เวทิตพฺพานิฯ **อุปนิสฺสเย เอก**นฺติ วตฺถุํ อารมฺมณูปนิสฺสยํ กตฺวา อุปฺปนฺนากุสลํฯ เสสํ ทุมูลเก เหฏฺฐา วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ

๔๖๒-๔๖๔. อิมสฺมึ ปน นิสฺสยปจฺจเย วีสติ ฆฏนานิฯ เตสุ ปุริมานิ ฉ ฆฏนานิ ปุเรชาตสหชาตวเสน วุตฺตานิ, ตโต จตฺตาริ ปุเรชาตวเสเนว, ตโต ทส สหชาตวเสเนวฯ ตตฺถ ปฐเม ฆฏเน **เตรสา**ติ นิสฺสยปจฺจยวิภเงฺค วุตฺตาเนวฯ ทุติเย **อฏฺฐา**ติ สหชาตาธิปติวเสน สตฺต, วตฺถุํ ครุํ กตฺวา อกุสลญฺจาติ อฏฺฐฯ ตติเย สตฺต อินฺทฺริยปจฺจเย ลทฺธาเนวฯ จตุเตฺถ ปญฺจ วิปฺปยุเตฺต ลทฺธานิฯ ปญฺจเม **จตฺตารี**ติ กุสลาทีนิ จิตฺตสมุฏฺฐานานํ, วตฺถุ จ อกุสลสฺสฯ ฉเฏฺฐ **ตีณี**ติ กุสลาทีนิ จิตฺตสมุฏฺฐานสฺสฯ ปุเรชาตวเสน จตูสุ ปฐเม **ตีณี**ติ วตฺถุ กุสลาทีนํ, จกฺขาทีนิ จ อพฺยากตสฺสฯ ทุติเย วตฺถุเมว กุสลาทีนํฯ ตติเย **เอก**นฺติ วตฺถุ อกุสลสฺสฯ จตุเตฺถ จกฺขาทีนิ วิญฺญาณปญฺจกสฺสฯ สหชาตวเสน ทส สวิปากาวิปากวเสน ทฺวิธา ภินฺทิตฺวา สหชาตมูลเก วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพานิฯ

๔๖๕. อุปนิสฺสยมูลเก **อารมฺมเณ สตฺตา**ติ อารมฺมณูปนิสฺสเย ลทฺธาเนวฯ **อธิปติยา สตฺตา**ติ ตาเนวฯ อนนฺตรสมนนฺตเรสุ อนนฺตรูปนิสฺสเย ลทฺธาเนวฯ **นิสฺสเย เอก**นฺติ วตฺถุ อกุสลสฺสฯ **ปุเรชาเต เอก**นฺติ ตเสฺสว วตฺถุํ วา อารมฺมณํ วาฯ **อาเสวเน ตีณิ** อนนฺตรูปนิสฺสยวเสนฯ **กเมฺม เทฺว** ปกตูปนิสฺสยวเสนฯ โลกุตฺตรกุสลเจตนา ปน อนนฺตรูปนิสฺสโยปิ โหติฯ **วิปฺปยุเตฺต เอกํ** อารมฺมณูปนิสฺสยวเสน, ตถา อตฺถิอวิคเตสุฯ นตฺถิวิคเตสุ สตฺต อนนฺตรสมาเนวฯ

๔๖๖. อุปนิสฺสยมูลกานิ ปน สตฺต ฆฏนานิ โหนฺติฯ ตตฺถ ปุริมานิ ตีณิ อารมฺมณู ปนิสฺสยวเสน วุตฺตานิฯ ตตฺถ ปฐเม **สตฺตา**ติ กุสโล กุสลาทีนํ, ตถา อพฺยากโต, อกุสโล อกุสลเสฺสวาติ เอวํ สตฺตฯ ทุติเย **เอก**นฺติ จกฺขาทิอพฺยากตํ อกุสลสฺสฯ ตติเย วตฺถุ อกุสลสฺสฯ ตโต ปรานิ เทฺว อนนฺตรูปนิสฺสยวเสน วุตฺตานิฯ เตสุ คณนา ปากฏาเยวฯ ตโต เทฺว อนนฺตร ปกตูปนิสฺสยวเสน วุตฺตานิฯ ตตฺถ ปฐเม โลกิยกุสลากุสลเจตนาปจฺจยภาวโต คเหตพฺพา, ทุติเย โลกุตฺตรกุสลาวฯ

๔๖๗-๔๖๘. ปุเรชาตมูลเก **อารมฺมเณ ตีณี**ติ อพฺยากโต กุสลาทีนํฯ **อธิปติยา เอก**นฺติ อพฺยากโต อกุสลสฺสฯ เสเสสุปิ เอเสว นโยฯ เอตฺถ ปน สตฺต ฆฏนานิฯ เตสุ ปฐมํ วตฺถารมฺมณวเสน วุตฺตํ, ทุติยํ วตฺถุวเสเนว, ตติยํ อารมฺมณวเสน, จตุตฺถํ วตฺถุสฺส อารมฺมณกาลวเสน, ปญฺจมํ อารมฺมณาธิปติวเสน, ฉฏฺฐํ วตฺถุโน อารมฺมณาธิปติกาลวเสน, สตฺตมํ จกฺขาทิวเสนฯ

๔๖๙-๔๗๒. ปจฺฉาชาตมูลเก วีสติ ปจฺจยา น ยุชฺชนฺติ, ตโยว โยชนํ ลภนฺติฯ เอกเมเวตฺถ ฆฏนํ, ตํ กายสฺส กุสลาทีนํ วเสน เวทิตพฺพํฯ อาเสวนมูลเกปิ เอกเมว ฆฏนํฯ

๔๗๓-๔๗๗. กมฺมมูลเก **อนนฺตเร เอก**นฺติ มคฺคเจตนาวเสน วุตฺตํฯ **อญฺญมญฺญ ตีณี**ติ เอตฺถ ปฏิสนฺธิยํ วตฺถุปิ คเหตพฺพํฯ **อุปนิสฺสเย เทฺว**ติ อนนฺตรปกตูปนิสฺสยวเสน เหฏฺฐา วุตฺตาเนวฯ เอวํ เสสานิปิ เหฏฺฐา วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพานิฯ เอตฺถ ปน เอกาทส ฆฏนานิฯ ตตฺถ ปฐมานิ เทฺว ปกตูปนิสฺสยานนฺตรูปนิสฺสยวิภาคโต นานากฺขณิกกมฺมวเสน วุตฺตานิฯ ตโต ปรานิ จตฺตาริ วิปากาวิปากโต เอกกฺขณิกกมฺมวเสน วุตฺตานิฯ ตตฺถ ปฐเม อรูเปน สทฺธึ จิตฺตสมุฏฺฐานรูปํ ลพฺภติ, ทุติเย อรูเปน สทฺธึ วตฺถุ, ตติเย อรูปเมว, จตุเตฺถ จิตฺตสมุฏฺฐานรูปเมวฯ ปฏิสนฺธิยํ ปน กฏตฺตารูปมฺปิ ลพฺภติฯ ตโต ปรานิ ปญฺจ สวิปากานิ, ตานิ เหฏฺฐา วุตฺตนยาเนวฯ วิปากมูลเก ปญฺจ ฆฏนานิ อุตฺตานตฺถาเนวฯ

๔๗๘-๔๘๓. อาหารมูลเก **สตฺตา**ติอาทีนิ วุตฺตนยาเนวฯ ฆฏนานิ ปเนตฺถ จตฺตึสฯ เตสุ ปฐมานิ ปญฺจ วิปากาวิปากสามญฺญโต วุตฺตานิฯ ตตฺถ ปฐเม จตฺตาโรปิ อาหารา ลพฺภนฺติ; ทุติเย ตโย อรูปาหาราวฯ ตติเย วตฺถุปิ ปจฺจยุปฺปนฺนํ โหติ, จตุเตฺถ ตํ ปริหายติฯ ปญฺจเม รูปเมว ปจฺจยุปฺปนฺนํฯ ตโต ปรานิ ปญฺจ สวิปากฆฏนานิ, ตานิ เหฏฺฐา วุตฺตนยาเนวฯ ตโต ปรานิ นว ฆฏนานิ เจตนาหารวเสน วุตฺตานิฯ ตโต ปรานิ นว นิราธิปติวิญฺญาณาหารวเสน ฯ ตโต ปรานิ สาธิปติวิญฺญาณาหารวเสน ฉ ฆฏนานิ วุตฺตานิฯ ตตฺถ ตีณิ วิปากาวิปากสามญฺญวเสน วุตฺตานิฯ ตีณิ วิปากวเสเนวฯ ตตฺถ โลกิยานํ วิปากานํ อภาวโต วตฺถุ ปริหายติฯ

๔๘๔-๔๙๕. อินฺทฺริยมูลเก **ปุเรชาเต เอก**นฺติ จกฺขุนฺทฺริยาทีนํ วเสน อพฺยากเตน อพฺยากตํฯ เสสํ ทุมูลกํ เหฏฺฐา วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ ฆฏนานิ ปเนตฺถ ฉ สตฺตติฯ ตตฺถ ปฐเม สพฺพานิปิ อินฺทฺริยานิ ปจฺจยเฏฺฐน ลพฺภนฺติฯ ทุติเย รูปชีวิตินฺทฺริยํ หายติฯ น หิ ตํ นิสฺสโย โหติฯ ตติเย อรูปินฺทฺริยานิ รูปานํฯ จตุเตฺถ จกฺขาทีนิ จกฺขุวิญฺญาณาทีนํฯ ตโต ปรานิ นว ฆฏนานิ สหชาตอรูปินฺทฺริยวเสน วุตฺตานิ, ตโต นว มคฺคภูตานํ อินฺทฺริยานํ วเสน, ตโต นว ฌานงฺคภูตานํ, ตโต นว ฌานมคฺคภูตานํ, ตโต นว มนินฺทฺริยวเสเนว, ตโต สาธิปตีนิ ฉ, ตโต วีริยวเสน มคฺคสมฺปยุตฺตานิ ฉ, ตโต อโมหเหตุวเสน นิราธิปตีนิ นว, สาธิปตีนิ ฉฯ เตสุ สเพฺพสุ วิปากปจฺจเยน อยุตฺตานิ จ ยุตฺตานิ จ เหฏฺฐา วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพานิฯ

๔๙๖-๕๐๐. ฌานมูลเกปิ ทุมูลกํ เหฏฺฐา วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ ฆฏนานิ ปเนตฺถ ฉตฺติํสฯ เตสุ ปฐมานิ นว อินฺทฺริยมคฺคภาวํ อนามสิตฺวา สาธารณฌานงฺควเสเนว วุตฺตานิฯ ตโต ปรานิ นว อินฺทฺริยภูตฌานงฺควเสน, ตโต นว มคฺคภูตฌานงฺควเสน, ตโต นว อินฺทฺริยมคฺคภูตฌานงฺควเสนฯ จตูสุปิ เจเตสุ นวเกสุ อาทิโต จตฺตาริ จตฺตาริ วิปากาวิปากสาธารณานิฯ อวสาเน ปญฺจ ปญฺจ วิปากาเนว, ตานิ เหฏฺฐา วุตฺตนยาเนวฯ

๕๐๑-๕๐๘. มคฺคมูลเกปิ ทุมูลกํ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ ฆฏนานิ ปเนตฺถ สตฺตปญฺญาสฯ เตสุ ปฐมานิ นว อินฺทฺริยฌานภาวํ อนามสิตฺวา สุทฺธิกมคฺควเสเนว วุตฺตานิฯ ตโต นว อินฺทฺริยภูตมคฺควเสน, ตโต นว ฌานภูตมคฺควเสน, ตโต นว อินฺทฺริยฌานภูตมคฺควเสน, ตโต ฉ อธิปติภูตมคฺควเสน, ตโต นว นิราธิปติมคฺคเหตุวเสน, ตโต ฉ สาธิปติมคฺคเหตุวเสน, ตตฺถ นวเกสุ ปญฺจ ปญฺจ ฉกฺกสุ ตีณิ ตีณิ วิปากานิฯ เสสานิ สาธารณานิ, ตานิ เหฏฺฐา วุตฺตนยาเนวฯ

๕๐๙-๕๑๐. สมฺปยุตฺตมูลเก ทุมูลกํ อุตฺตานตฺถเมวฯ เอตฺถ ปน เทฺวเยว ฆฏนานิฯ ตตฺถ เอกํ สาธารณวเสน, เอกํ วิปากวเสน วุตฺตํฯ

๕๑๑-๕๑๔. วิปฺปยุตฺตมูลเกปิ ทุมูลกํ อุตฺตานตฺถเมวฯ ฆฏนานิ ปเนตฺถ เตรสฯ ตตฺถ ปฐเม **ปญฺจา**ติ กุสโล อพฺยากตสฺส, ตถา อกุสโล, อพฺยากโต ติณฺณนฺนมฺปิฯ เอตฺถ จ อิเม วิปฺปยุตฺตาทโย สหชาตาปิ โหนฺติ, ปจฺฉาชาตปุเรชาตาปิฯ ทุติเย ปุเรชาตสหชาตาว ตติเย เตเยว อธิปติวเสนฯ ตตฺถ กุสโล อพฺยากตสฺส ตถา อกุสโล, อพฺยากโต ปน อพฺยากตสฺส จ อารมฺมณาธิปติวเสน อกุสลสฺส จาติ เอวํ จตฺตาริฯ จตุเตฺถ **ตีณี**ติ กุสลาทีนิ อพฺยากตสฺสฯ อินฺทฺริยานิ ปเนตฺถ รูปานิปิ อรูปานิปิฯ ปญฺจเม ปจฺจยา อรูปาว ฉเฏฺฐ วตฺถุวเสน รูปาว สตฺตเม กุสลาพฺยากตานํ วิปฺสฺสนาวเสน, อกุสลสฺส อสฺสาทนวเสน วตฺถุเมวฯ อฏฺฐเม ตเทวากุสลสฺส, นวเม จกฺขาทีนิ อพฺยากตสฺส, ทสเม กุสลาทโย จิตฺตสมุฏฺฐานานํ, เอกาทสเม ปฏิสนฺธิยํ วตฺถุ ขนฺธานํ, ทฺวาทสเม ปฏิสนฺธิยํ ขนฺธา กฏตฺตารูปานํ, เตรสเม ปฏิสนฺธิยํ ขนฺธา วตฺถุสฺสฯ

๕๑๕-๕๑๘. อตฺถิปจฺจยมูลเก **อุปนิสฺสเย เอกน**ฺติ อารมฺมณูปนิสฺสยวเสน อพฺยากตํ อกุสลสฺสฯ เสสํ ทุมูลเก อุตฺตานเมวฯ ฆฏนานิ ปเนตฺถ เอกูนติํสฯ เตสุ ปฐเม อรูปวตฺถารมฺมณมหาภูตอินฺทฺริยาหารานํ วเสน สหชาตปุเรชาตปจฺฉาชาตปจฺจยา ลพฺภนฺติฯ ทุติเย ปจฺฉาชาตกพฬีการาหารา น ลพฺภนฺติฯ ปฐมทุติยฆฏนาเนว อธิปตินา สทฺธิํ อุปริ ตติยจตุตฺถานิ กตานิฯ ปุน ปฐมเมว จตูหิ อาหาเรหิ สทฺธิํ ปญฺจมํ, รูปินฺทฺริเยหิ สทฺธิํ ฉฏฺฐํ, รูปารูปินฺทฺริเยหิ สทฺธิํ สตฺตมํ กตํฯ ทุติยเมว วา ปน อินฺทฺริเยหิ สทฺธิํ สตฺตมํ กตํฯ ปฐมทุติยาเนว วิปฺปยุตฺตปจฺจเยน สทฺธิํ อฏฺฐมนวมานิฯ เตสุ นวมํ อธิปตินา สทฺธิํ ทสมํ กตํฯ ตโต เอกาทสเม ปจฺจยวเสน วตฺถุ หายติฯ ทฺวาทสเม อรูปธมฺมาเยว ปจฺจยา, เตรสเม วตฺถารมฺมณา, จุทฺทสเม วตฺถุเมว, ปนฺนรสเม อารมฺมณเมว, โสฬสเม วตฺถุเมว อารมฺมณํ, สตฺตรสเม ปน ตเทว อารมฺมณาธิปติภาเวน, อฏฺฐารสเมปิ ตเทว อารมฺมณูปนิสฺสยวเสน, เอกูนวีสติเม จกฺขาทโยว ปจฺจยาฯ อิมานิ เอกูนวีสติ ปกิณฺณกฆฏนานิ นาม สหชาตํ อคฺคเหตฺวา วุตฺตานิฯ ตโต ปรานิ ทส สหชาตวเสน วุตฺตานิฯ

๕๑๙. นตฺถิวิคตมูลเกสุ อนนฺตรสมนนฺตรมูลเกสุ วิย อุปนิสฺสยาเสวนกมฺมวเสน ตีณิเยว ฆฏนานิ, อวิคตมูลกํ อตฺถิมูลกสทิสเมวาติฯ

ยานิ ปเนตานิ อิมสฺมึ ปญฺหาวาเร ฆฏนานิ วุตฺตานิ, ตานิ สพฺพานิปิ ทุวิธานิเยว – ปกิณฺณกโต สหชาตโต จฯ ตตฺถ สเพฺพสมฺปิ อารมฺมณมูลกาทีนํ อาทิโต สหชาตํ อคฺคเหตฺวา วุตฺตานิ **ปกิณฺณกานิ** นามฯ ตานิ อารมฺมณมูลเก ปญฺจปิ, อธิปติมูลเก ฉ, อนนฺตรมูลเก ตีณิปิ, ตถา สมนนฺตรมูลเก, นิสฺสยมูลเก ทส, อุปนิสฺสยมูลเก สตฺต, ปุเรชาตมูลเก สตฺต, ปจฺฉาชาตมูลเก เอกเมว, ตถา อาเสวนมูลเก, กมฺมมูลเก เทฺว, อาหารมูลเก เอกํ, อินฺทฺริยมูลเก จตฺตาริ, วิปฺปยุตฺตมูลเก นว, อตฺถิมูลเก เอกูนวีสติ, นตฺถิมูลเก ตีณิปิ, ตถาวิคตมูลเกฯ อวิคตมูลเก เอกูนวีสตีติ สพฺพานิปิ สตเณฺจว ตีณิ จ โหนฺติฯ สหชาตนิสฺสยภาเวน ปเนตานิ ปกิณฺณกานีติ วุตฺตานิฯ

ยานิ ปน สหชาตํ ลภฺภนฺติ, ตานิ **สหชาตฆฏนานิ** นามาติ วุจฺจนฺติฯ ตานิ อารมฺมณมูลเก อนนฺตรสมนนฺตรปุเรชาตปจฺฉาชาตอาเสวนนตฺถิวิคตมูลเกสุ น ลภฺภนฺติฯ น หิ เต ปจฺจยา สหชาตานํ ปจฺจยา โหนฺติฯ ยถา จ สหชาตานํ น โหนฺติ, ตถา เหตุสหชาตอญฺญมญฺญวิปากฌานมคฺคสมฺปยุตฺตปจฺจยาฯ อสหชาตานนฺติ เหตุมูลเก สพฺพานิ จตุวีสติปิ ฆฏนานิ สหชาตฆฏนาเนวฯ ตถา อธิปติมูลเก จตุวีสติ, สหชาตมูลเก ทสปิ, อญฺญมญฺญมูลเก ฉปิ, นิสฺสยมูลเก ทส, กมฺมมูลเก นว, วิปากมูลเก ปญฺจปิ, อาหารมูลเก เตตฺตึส, อินฺทฺริยมูลเก ทฺวาสตฺตติ ฌานมูลเก ฉตฺตึสาปิ, มคฺคมูลเก สตฺตปญฺญาสมฺปิ, สมฺปยุตฺตมูลเก เทฺวปิ, วิปฺปยุตฺตมูลเก จตฺตาริ, อตฺถิมูลเก ทส, อวิคตมูลเก ทสาติ สพฺพานิปิ ตีณิ สตานิ ทฺวาทส จ โหนฺติฯ อิติ ปุริมานิ สตํ ตีณิ จ อิมานิ จ ทฺวาทสุตฺตรานิ ตีณิ สตานีติ สพฺพานิปิ ปญฺจทสาธิกานิ จตฺตาริ ฆฏนสตานิ ปญฺหาวาเร อาคตานิฯ เตสุ เย เย ปจฺจยธมฺมา นามวเสน น ปากฏา หุตฺวา ปญฺญายนฺติ, เตปิ เหตุมูลกาทีนํ นยานํ อาทิโต วิปากาวิปากสามญฺญโต วุเตฺตสุ ฆฏเนสุ ทเสฺสตพฺพาฯ ทฺวาทเสว หิ เหตู ฉ อารมฺมณา จตฺตาโร อธิปตโย จตฺตาโร อาหารา วีสติ อินฺทฺริยานิ สตฺต ฌานงฺคานิ ทฺวาทส มคฺคงฺคานีติ เอเต ปจฺจยธมฺมา นามฯ เตสุ เย เย ธมฺมา เอกเนฺตน กุสลา, เอกเนฺตเนว อกุสลา, เอกเนฺตน กุสลวิปากา, เอกเนฺตเนวากุสลวิปากา, เอกเนฺตเนว วิปากา, เอกเนฺตเนว อวิปากา เต เต สาธุกํ สลฺลเกฺขตฺวา เย ตตฺถ วิปากา, เต วิปากฆฏเนสุ, เย อวิปากา, เต อวิปากฆฏเนสุ ยถาโยคํ โยเชตพฺพาติฯ

ปญฺหาวารสฺส ฆฏเน อนุโลมคณนาฯ

ปจฺจนียุทฺธารวณฺณนา

๕๒๗. อิทานิ ปจฺจนียํ โหติฯ ตตฺถ ยถา ปฏิจฺจ วาราทีสุ ‘‘อกุสลํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ อกุสโล ธโมฺม อุปฺปชฺชติ นเหตุปจฺจยา’’ติอาทินา นเยน ลพฺภมานา ปญฺหา ลพฺภมานานํ ปจฺจยานํ วเสน สรูปโตว วิตฺถาริตาฯ เอวํ อวิตฺถาเรตฺวา เอเกน ลกฺขเณน สเงฺขปโต ปจฺจนียํ ทเสฺสตุํ ธมฺมสงฺคาหเกหิ **กุสโล ธโมฺม กุสลสฺส ธมฺมสฺส อารมฺมณปจฺจเยน ปจฺจโย**ติอาทินา นเยน อนุโลมโต กุสลาทีนํ ปจฺจยา อุทฺธฏาฯ เต จ โข ปจฺจยา สมูหวเสน, โน เอเกกปจฺจยวเสเนว; ตสฺมา เย ยตฺถ สมูหโต ทสฺสิตา, เต วิภชิตฺวา เวทิตพฺพาฯ สเพฺพปิ หิ อิเม จตุวีสติ ปจฺจยา อฏฺฐสุ ปจฺจเยสุ สงฺคหํ คจฺฉนฺติฯ กตเรสุ อฏฺฐสุ? อารมฺมเณ, สหชาเต, อุปนิสฺสเย, ปุเรชาเต, ปจฺฉาชาเต, กเมฺม, อาหาเร, อินฺทฺริเยติฯ กถํ? ฐเปตฺวา หิ อิเม อฏฺฐ ปจฺจเย เสเสสุ โสฬสสุ เหตุปจฺจโย อญฺญมญฺญวิปากฌานมคฺคสมฺปยุตฺตปจฺจโยติ อิเม ฉ ปจฺจยา เอกเนฺตน สหชาตา หุตฺวา สหชาตานเญฺญว ปจฺจยภาวโต สหชาตปจฺจเย สงฺคหํ คจฺฉนฺติฯ อนนฺตรปจฺจโย สมนนฺตรอาเสวนนตฺถิวิคตปจฺจโยติ อิเม ปน ปญฺจ อุปฺปชฺชิตฺวา นิรุทฺธา อตฺตโน อนนฺตรํ อุปฺปชฺชมานานเญฺญว ปจฺจยภาวโต อนนฺตรูปนิสฺสยลกฺขเณน อุปนิสฺสเย

สงฺคหํ คจฺฉนฺติฯ นิสฺสยปจฺจโย สหชาตปุเรชาตเภทโต ทุวิโธฯ ตตฺถ สหชาตนิสฺสโย สหชาตานเญฺญว นิสฺสยปจฺจยภาวโต สหชาตปจฺจเย สงฺคหํ คจฺฉติ, ปุเรชาตนิสฺสโย ปุเรชาตปจฺจเย สงฺคหํ คจฺฉติฯ

อธิปติปจฺจโยปิ สหชาตาธิปติอารมฺมณาธิปติวเสน ทุวิโธฯ ตตฺถ สหชาตาธิปติ สหชาตานํเยว อธิปติปจฺจยภาวโต สหชาตปจฺจเย สงฺคหํ คจฺฉติฯ อารมฺมณาธิปติ อารมฺมณูปนิสฺสโย โหติเยวาติ อารมฺมณูปนิสฺสยลกฺขเณน อุปนิสฺสยปจฺจเย สงฺคหํ คจฺฉติฯ วิปฺปยุตฺตปจฺจโย สหชาตปุเรชาตปจฺฉาชาตเภทโต ติวิโธฯ ตตฺถ สหชาตวิปฺปยุโตฺต สหชาตานเญฺญว วิปฺปยุตฺตปจฺจยภาวโต สหชาตปจฺจเย สงฺคหํ คจฺฉติฯ ปุเรชาตวิปฺปยุโตฺต ปุเร อุปฺปชฺชิตฺวา ปจฺฉา อุปฺปชฺชมานานํ ปจฺจยภาวโต ปุเรชาเต สงฺคหิโตฯ ปจฺฉาชาตวิปฺปยุโตฺต ปจฺฉา อุปฺปชฺชิตฺวา ปุเร อุปฺปนฺนานํ อุปตฺถมฺภนวเสน ปจฺจยภาวโต ปจฺฉาชาตปจฺจเย สงฺคหํ คจฺฉติฯ อตฺถิปจฺจยอวิคตปจฺจยา สหชาตปุเรชาตปจฺฉาชาตอาหารินฺทฺริยานเญฺจว อตฺถิอวิคเตสุ จ เอเกกสฺส วเสน ฉหิ เภเทหิ ฐิตาฯ ตตฺถ สหชาตอตฺถิอวิคตา สหชาตานเญฺญว อตฺถิอวิคตปจฺจยภาวโตฯ สหชาตปจฺจเย สงฺคหํ คจฺฉนฺติฯ ปุเรชาตา ปุเร อุปฺปชฺชิตฺวา ปจฺฉา อุปฺปชฺชมานานํ ปจฺจยภาวโต ปุเรชาตปจฺจเย สงฺคหํ คจฺฉนฺติฯ ปจฺฉาชาตา ปจฺฉา อุปฺปชฺชิตฺวา ปุเร อุปฺปนฺนานํ อุปตฺถมฺภนวเสน ปจฺจยภาวโต ปจฺฉาชาตปจฺจเย สงฺคหํ คจฺฉนฺติฯ อาหารภูตา กพฬีการาหารปจฺจเย สงฺคหํ คจฺฉนฺติฯ อินฺทฺริยภูตา รูปชีวิตินฺทฺริยปจฺจเย สงฺคหํ คจฺฉนฺตีติ เอวํ อิเม โสฬส ปจฺจยา อิเมสุ อฏฺฐสุ ปจฺจเยสุ สงฺคหํ คจฺฉนฺตีติ เวทิตพฺพาฯ

อิเมสมฺปิ ปน อฏฺฐนฺนํ ปจฺจยานํ อญฺญมญฺญํ สงฺคโห อตฺถิเยวฯ อาทิโต นิทฺทิโฏฺฐ หิ อารมฺมณปจฺจโย อธิปติอนธิปติเภเทน ทุวิโธฯ ตตฺถ อธิปติภูโต อารมฺมณูปนิสฺสยลกฺขเณน อุปนิสฺสเย สงฺคหํ คจฺฉติฯ อนธิปติภูโต สุโทฺธ อารมฺมณปจฺจโยเวฯ กมฺมปจฺจโยปิ สหชาตนานากฺขณิกวเสน ทุวิโธฯ ตตฺถ สหชาตกมฺมํ อตฺตนา สหชาตานเญฺญว กมฺมปจฺจยภาวโต สหชาเตเยว สงฺคหํ คจฺฉติฯ นานากฺขณิกกมฺมํ พลวทุพฺพลวเสน ทุวิธํฯ ตตฺถ พลวกมฺมํ วิปากธมฺมานํ อุปนิสฺสโยว หุตฺวา ปจฺจโย โหตีติ อุปนิสฺสเย สงฺคหํ คจฺฉติฯ พลวมฺปิ ปน รูปานํ ทุพฺพลญฺจ อรูปานํ นานากฺขณิกกมฺมปจฺจเยเนว ปจฺจโยฯ อาหารปจฺจโยปิ รูปารูปโต ทุวิโธฯ ตตฺถ อรูปาหาโร อตฺตนา สหชาตานเญฺญว ปจฺจโย โหตีติ สหชาตปจฺจเย สงฺคหํ คจฺฉติฯ รูปาหาโร สหชาตปุเรชาตปจฺฉาชาตานํ ปจฺจโย น โหติฯ อตฺตโน ปน อุปฺปาทกฺขณํ อติกฺกมิตฺวา ฐิติปฺปโตฺต อาหารปจฺจยตํ สาเธตีติ อาหารปจฺจโยว โหติฯ อินฺทฺริยปจฺจโยปิ รูปารูปโต ทุวิโธฯ ตตฺถ อรูปินฺทฺริยปจฺจโย อตฺตนา สหชาตานเญฺญว อินฺทฺริยปจฺจยตํ สาเธตีติ สหชาเตเยว สงฺคหํ คจฺฉติฯ รูปินฺทฺริยปจฺจโย ปน อชฺฌตฺตพหิทฺธาเภทโต ทุวิโธฯ ตตฺถ อชฺฌตฺตํ อินฺทฺริยปจฺจโย ปุเร อุปฺปชฺชิตฺวา ปจฺฉา อุปฺปชฺชมานานํ สสมฺปยุตฺตธมฺมานํ จกฺขุวิญฺญาณาทีนํ อินฺทฺริยปจฺจโย โหตีติ ปุเรชาเตเยว สงฺคหํ คจฺฉติฯ พาหิโร อินฺทฺริยปจฺจโย นาม รูปชีวิตินฺทฺริยํ, ตํ สหชาตานํ ปจฺจโย โหนฺตมฺปิ อนุปาลนมตฺตวเสเนว โหติ, น ชนกวเสนาติ อินฺทฺริยปจฺจโยว โหติฯ เอวํ อิเม อฏฺฐ ปจฺจยา อญฺญมญฺญมฺปิ สงฺคหํ คจฺฉนฺตีติ เวทิตพฺพาฯ อยํ ตาว อฏฺฐสุ ปจฺจเยสุ อวเสสานํ โสฬสนฺนเญฺจว เตสํเยว จ อฏฺฐนฺนํ อญฺญมญฺญวเสน สงฺคหนโยฯ

อิทานิ อิเมสํ อฏฺฐนฺนํ ปจฺจยานํ เอเกกสฺมึ จตุวีสติยาปิ ปจฺจเยสุ เย เย สงฺคหํ คจฺฉนฺติ, เต เต เวทิตพฺพาฯ ตตฺถ อฏฺฐนฺนํ ตาว สพฺพปฐเม อารมฺมณปจฺจเย อารมฺมณปจฺจโยว สงฺคหํ คจฺฉติ, น เสสา เตวีสติฯ ทุติเย สหชาตปจฺจเย เหตุปจฺจโย สหชาตาธิปติปจฺจโย สหชาตปจฺจโย อญฺญมญฺญปจฺจโย สหชาตนิสฺสยปจฺจโย สหชาตกมฺมปจฺจโย วิปากปจฺจโย

สหชาตอาหารปจฺจโย สหชาตอินฺทฺริยปจฺจโย ฌานปจฺจโย มคฺคปจฺจโย สมฺปยุตฺตปจฺจโย สหชาตวิปฺปยุตฺตปจฺจโย สหชาตตฺถิปจฺจโย สหชาตาวิคตปจฺจโยติ อิเม ปนฺนรส ปจฺจยา สงฺคหํ คจฺฉนฺติฯ ตติเย อุปนิสฺสยปจฺจเย อธิปติภูโต อารมฺมณปจฺจโย อารมฺมณภูโต อธิปติปจฺจโย อนนฺตรสมนนฺตรอุปนิสฺสยอาเสวนปจฺจยา นานากฺขณิโก พลวกมฺมปจฺจโย นตฺถิปจฺจโย วิคตปจฺจโยติ อิเม นว ปจฺจยา สงฺคหํ คจฺฉนฺติฯ จตุตฺเถ ปุเรชาตปจฺจเย ปุเรชาตนิสฺสยปจฺจโย ปุเรชาตปจฺจโย ปุเรชาตินฺทฺริยปจฺจโย ปุเรชาตวิปฺปยุตฺตปจฺจโย ปุเรชาตตฺถิปจฺจโย ปุเรชาตาวิคตปจฺจโยติ อิเม ฉ ปจฺจยา สงฺคหํ คจฺฉนฺติฯ ปญฺจเม ปจฺฉาชาตปจฺจเย ปจฺฉาชาตปจฺจโย ปจฺฉาชาตวิปฺปยุตฺตปจฺจโย ปจฺฉาชาตตฺถิปจฺจโย ปจฺฉาชาตาวิคตปจฺจโยติ อิเม จตฺตาโร ปจฺจยา สงฺคหํ คจฺฉนฺติฯ ฉฏฺเฐ กมฺมปจฺจเย นานากฺขณิกกมฺมปจฺจโยว สงฺคหิโตฯ สตฺตเม อาหารปจฺจเย กพฬีการาหารวเสเนว อาหารปจฺจโย อาหารตฺถิปจฺจโย อาหาราวิคตปจฺจโยติ อิเม ตโย ปจฺจยา สงฺคหิตาฯ อฏฺฐเม อินฺทฺริยปจฺจเย รูปชีวิตินฺทฺริยปจฺจโย อินฺทฺริยตฺถิปจฺจโย อินฺทฺริยาวิคตปจฺจโยติ อิเม ตโย ปจฺจยา สงฺคหํ คจฺฉนฺติฯ เอวํ อิเมสํ อฏฺฐนฺนํ ปจฺจยานํ เอเกกสฺมึ อิเม จิเม จ ปจฺจยา สงฺคหํ คตาติ ญตฺวา เย ยตฺถ สงฺคหํ คตา, เต ตสฺส คณเนน คหิตาว โหนฺตีติ เวทิตพฺพาฯ

เอวํ สพฺพปจฺจยสงฺคาหกานํ อิเมสํ อฏฺฐนฺนํ ปจฺจยานํ วเสน เอกูนปญฺญาสาย ปเญฺหสุ อิมสฺมึ ปจฺจนีเย ‘‘กุสโล ธมฺโม กุสลสฺส ธมฺมสฺส อารมฺมณปจฺจเยน ปจฺจโย’’ติอาทโย อิเม ปนฺนรส ปญฺหา อุทฺธริตฺวา วิสฺสชฺชิตาฯ ตตฺถ กุสโล กุสลสฺส, กุสโล อกุสลสฺส, กุสโล อพฺยากตสฺส, กุสโล กุสลาพฺยากตสฺสาติ กุสลาทิกา จตฺตาโร ปญฺหา; ตถา อกุสลาทิกา; อพฺยากโต ปน อพฺยากตสฺส, อพฺยากโต กุสลสฺส, อพฺยากโต อกุสลสฺสาติ อพฺยากตาทิกา ตโย; กุสโล จ อพฺยากโต จ กุสลสฺส; ตถา อพฺยากตสฺส; อกุสโล จ อพฺยากโต จ อกุสลสฺส; ตถา อพฺยากตสฺสาติ ทุมูลเกกาวสานา จตฺตาโร โหนฺติฯ เตสุ ปฐเม ปเญฺห เยหิ ภวิตพฺพํ, เต ส เพฺพ สงฺคเหตฺวา ตโย ปจฺจยา วุตฺตาฯ ทุติเย เทฺว, ตติเย ปญฺจ, จตุตฺเถ เอโกว ปญฺจเม ตโย, ฉฏฺเฐ เทฺว, สตฺตเม ปญฺจ, อฏฺฐเม เอโกว นวเม สตฺต, ทสเม ตโย, เอกาทสเม ตโย, ทฺวาทสเม เทฺว, เตรสเม จตฺตาโร, จุทฺทสเม เทฺว, ปนฺนรสเมปิ จตฺตาโรวฯ เต ‘‘สหชาตปจฺจเยนา’’ติ อวตฺวา ‘‘สหชาตํ ปจฺฉาชาต’’นฺติ วุตฺตาฯ ตตฺถ การณํ ปรโต วกฺขามฯ

สมาสโต ปเนตฺถ เอโก เทฺว ตโย จตฺตาโร ปญฺจ สตฺตาติ ฉเฬว ปจฺจยปริเจฺฉทา โหนฺติฯ อยํ ปญฺหาวารสฺส ปจฺจนีเย อุกฺกฏฺฐวเสน ปญฺหาปริเจฺฉโท เจว เต เต ปจฺจเย สงฺคเหตฺวา ทสฺสิตปจฺจยปริเจฺฉโท จฯ ‘‘น เหตุปจฺจโย’’ติอาทีสุ หิ จตุวีสติยาปิ ปจฺจยปจฺจนีเยสุ เอกปจฺจนีเยปิ อิโต อุทฺธํ ปญฺหา วา ปจฺจยา วา น ลพฺภนฺติ, เหฏฺฐา ลพฺภนฺติฯ ตสฺมา เยสุ ปเญฺหสุ ‘‘กุสโล ธมฺโม กุสลสฺส จ อพฺยากตสฺส จ ธมฺมสฺส สหชาตปจฺจเยน ปจฺจโย’’ติ เอวํ เอโกว ปจฺจโย อาคโต, ตสฺมึ ปจฺจเย ปฏิกฺขิเตฺต เต ปญฺหา ปริหายนฺติฯ ยสฺมึ ปน ปเญฺห ‘‘กุสโล ธ มฺโม อกุสลสฺส ธมฺมสฺส อารมฺมณปจฺจเยน ปจฺจโย อุปนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย’’ติ เอวํ เทฺว ปจฺจยา อาคตาฯ ตตฺถ นารมฺมณปจฺจยาติ เอวํ เอกสฺมึ ปจฺจเย ปฏิกฺขิเตฺตปิ อิตรสฺส ปจฺจยสฺส วเสน โส ปเญฺห ลพฺภเตวฯ เตสุ ปน ทฺวีสุปิ ปจฺจเยสุ ปฏิกฺขิเตฺตสุ โส วาโร ปจฺฉิชฺชติฯ เอว เมว เยสุ ปเญฺหสุ ตโย จตฺตาโร ปญฺจ สตฺต วา ลพฺภนฺติ, เตสุ ฐเปตฺวา ปฏิกฺขิเตฺต ปจฺจเย อว เสสานํ วเสน เต ปญฺหา ลพฺภนฺติเยวฯ สเพฺพสุ ปน ปจฺจเยสุ ปฏิกฺขิเตฺตสุ สเพฺพปิ เต วารา ปจฺฉิชฺชนฺตีติ อิทเมว เจตฺถ ลกฺขณํฯ อิมินา ลกฺขเณน อาทิโต ปฏฺฐาย เตสุ เตสุ ปเญฺหสุ สงฺขิปิตฺวา วุตฺตปจฺจยานํ ปเภโท จ ตสฺมึ ตสฺมึ ปจฺจนีเย เตสํ เตสํ ปญฺหานํ ปริหานิ จ เวทิตพฺพาฯ

ตตฺรายํ วิตฺถารกถา – ปฐมปเญฺห ตาว ตีหิ ปจฺจเยหิ เอกูนวีสติ ปจฺจยา ทสฺสิตาฯ กถํ? กุสโล หิ กุสลสฺส ปุเรชาตปจฺฉาชาตวิปากวิปฺปยุตฺตเหว ปจฺจโย น โหติ , เสเสหิ วีสติยา โหติ, เตสุ อารมฺมณปจฺจโย เอโกว สหชาเต ปน สพฺพสงฺคาหิกวเสน ปนฺนรส ปจฺจยา สงฺคหํ คจฺฉนฺตีติ วุตฺตาฯ เตสุ เหตุปจฺจเย ปฏิกฺขิเตฺต จุทฺทส โหนฺติฯ กุสโล ปน กุสลสฺส เนว วิปาก ปจฺจโย น, วิปฺปยุตฺตปจฺจโยติ เต เทฺว อปเนตฺวา เสเส ทฺวาทส สนฺธาย สหชาตปจฺจเยน ปจฺจโยติ วุตฺตํฯ อุปนิสฺสยปจฺจเยปิ สพฺพสงฺคาหิกวเสน นว ปจฺจยา สงฺคหํ คจฺฉนฺตีติ วุตฺตาฯ เตสุ อธิปติภูโต อารมฺมณปจฺจโย อารมฺมณภูโต จ อธิปติปจฺจโย อารมฺมณูปนิสฺสยวเสน อุปนิสฺสยเมว อนุปวิโฐฯ กุสโล ปน กุสลสฺส นานากฺขณิกกมฺมปจฺจโย น โหตีติ ตํ อปเนตฺวา เสเส ฉ สนฺธาย อุปนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโยติ วุตฺตํฯ เอวํ ปฐมปเญฺห ตีหิ ปจฺจเยหิ เอกูนวีสติ ปจฺจยา ทสฺสิตาติ เวทิตพฺพาฯ เตสุ อิมสฺมึ เหตุปจฺจนีเย ‘‘กุสโล ธโมฺม กุสลสฺส ธมฺมสฺส น เหตุปจฺจเยน ปจฺจโยติ ทานํ ทตฺวา สีลํ สมาทิยิตฺวา อุโปสถกมฺมํ กตฺวา ตํ ปจฺจเวกฺขติ, ปุเพฺพ สุจิณฺณานิ ปจฺจเวกฺขตี’’ติ เอวมาทินา อารมฺมณปจฺจยาทีสุ วุตฺตนเยเนว อุทฺธริตฺวา ปาฬิ ทเสฺสตพฺพาฯ

อารมฺมณปจฺจเย ปน ปฏิกฺขิเตฺต ตสฺส วิตฺถารํ อปเนตฺวา เหตุปจฺจยวิตฺถารํ ปกฺขิปิตฺวา สาเยว ปาฬิ ทเสฺสตพฺพา, เสสปจฺจยปฏิเกฺขเปสุปิ เอเสว นโยฯ ตสฺมึ ปน ปจฺจเย ปฏิกฺขิเตฺต เย วารา ปริหายนฺติ, เต ปรโต วกฺขามฯ

ทุติยปเญฺห ปน ทฺวีหิ ปจฺจเยหิ ตโย ปจฺจยา ทสฺสิตาฯ กถํ? กุสโล หิ อกุสลสฺส อนนฺตราทิวเสน ปจฺจโย น โหติฯ ตสฺมา เต อปเนตฺวา อารมฺมณูปนิสฺสยวเสน สงฺคหิตํ อารมฺมณาธิปติเญฺจว ปกตูปนิสฺสยญฺจ สนฺธาย อุปนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโยติ วุตฺตํฯ ตสฺมา สุทฺธอารมฺมณปจฺจโย อารมฺมณาธิปติวเสน อธิปติปจฺจโย อุปนิสฺสยปจฺจโยติ ทุติยปเญฺห ทฺวีหิ ปจฺจเยหิ อิเม ตโย ปจฺจยา ทสฺสิตาติ เวทิตพฺพาฯ

ตติยปเญฺห ปน ปญฺจหิ ปจฺจเยหิ อฏฺฐารส ปจฺจยา ทสฺสิตาฯ กถํ? กุสโล หิ อพฺยากตสฺส อญฺญมญฺญปุเรชาตาเสวนวิปากสมฺปยุตฺตหิเยว ปจฺจโย น โหติ, เสเสหิ เอกูนวีสติยา โหติฯ เตสุ อารมฺมณปจฺจโย เอโกฯ ยสฺมา ปน กุสโล อพฺยากตสฺส อญฺญมญฺญวิปากสมฺปยุตฺตวเสน ปจฺจโย น โหติ, เหตุปจฺจโย ปฏิกฺขิโตฺต, กมฺมปจฺจโย วิสุํ คหิโต, ตสฺมา อิเม ปญฺจ อปเนตฺวา สหชาเตน ทส ปจฺจยา ทสฺสิตาฯ อุปนิสฺสเยน เหฏฺฐา วุเตฺตสุ ฉสุ ฐเปตฺวา อาเสวนํ เสสา ปญฺจฯ ปจฺฉาชาโต เอโกว ตถา สหชาตนานากฺขณิกวเสน ทุวิโธปิ กมฺมปจฺจโยติ เอวํ ตติยปเญฺห ปญฺจหิ ปจฺจเยหิ อิเม อฏฺฐารส ปจฺจยา ทสฺสิตาติ เวทิตพฺพาฯ

จตุตฺถปเญฺห ปน เอเกน ปจฺจเยน ทสฯ กถํ? กุสโล หิ กุสลาพฺยากตสฺส สหชาเต วุเตฺตสุ ปนฺนรสสุ อญฺญมญฺญวิปากสมฺปยุตฺตวิปฺปยุเตฺตหิ ปจฺจโย น โหติ, เหตุปจฺจโย ปฏิกฺขิโตฺตฯ อิติ อิเม ปญฺจ อปเนตฺวา เสสา ทส ปจฺจยา เอเตฺถ เอเกน ปจฺจเยน ทสฺสิตาติ เวทิตพฺพาฯ

๕๒๘. ยถา จ อิเมสุ กุสลาทิเกสุ จตูสุ, ตถา อกุสลาทิเกสุปิ จตูสุ ปเญฺหสุ เตหิ เตหิ ปจฺจเยหิ เต เตเยว ปจฺจยา ทสฺสิตาติ เวทิตพฺพาฯ

๕๒๙. ตโต ปรานํ อพฺยากตาทีนํ ติณฺณํ ปญฺหานํ ปฐมปเญฺห สตฺตหิ ปจฺจเยหิ เตวีสติ ปจฺจยา ทสฺสิตาฯ กถํ? อพฺยากโต หิ อพฺยากตสฺส จตุวีสติยาปิ ปจฺจเยหิ ปจฺจโย โหติฯ เหตุปจฺจเย ปน ปฏิกฺขิเตฺต เตวีสติ โหนฺติฯ เตสุ อารมฺมณปจฺจโย เอโกวฯ ยสฺมา ปเนตฺถ อสห

ชาตานมฺปิ สงฺคหณตฺถํ อาหารินฺทฺริยปจฺจยา วิสุํ คหิตาฯ ตสฺมา อิเม ตโย อปเนตฺวา สหชาเตน ทฺวาทส ปจฺจยา ทสฺสิตาฯ อุปนิสฺสเยน เหฏฺฐา วุตฺตา ฉ, ปุเรชาโต เอโกว ตถา ปจฺฉาชาตอาหารินฺทฺริยปจฺจยาติ เอวเมตฺถ สตฺตหิ ปจฺจเยหิ อิเม เตวีสติ ปจฺจยา ทสฺสิตาติ เวทิตพฺพาฯ ทุติเย ตีหิ ปจฺจเยหิ ทฺวาทส ทสฺสิตาฯ กถํ? อารมฺมณปจฺจโย เอโก, อุปนิสฺสเยน ปน อารมฺมณูปนิสฺสยวเสน อารมฺมณาธิปติอนนฺตรสมนนฺตรนตฺถิวิคตอุปนิสฺสยปจฺจโยติ ฉ ทสฺสิตาฯ ปุเรชาเตน ปุเรชาตนิสฺสยวิปฺปยุตฺตอตฺถิอวิคตา ปญฺจาติ เอวเมตฺถ ตีหิ ปจฺจเยหิ อิเม ทฺวาทส ปจฺจยา ทสฺสิตาติ เวทิตพฺพาฯ ตติเยปิ เอเสว นโยฯ

๕๓๐. ตโต ปรานํ ทุกมูลกานํ จตุนฺนํ ปญฺหานํ ปฐมปเญฺห ‘‘สหชาตปจฺจเยน ปุเรชาตปจฺจเยนา’’ติ อวตฺวา ‘‘สหชาตํ ปุเรชาต’’นฺติ วุเตฺตหิ ทฺวีหิ นิสฺสยอตฺถิอวิคตวเสน ตโย ปจฺจยา ทสฺสิตาฯ กุสลา หิ ขนฺธา วตฺถุนา สทฺธิํ เอกโต กุสลสฺส ปจฺจยภาวํ สาธยมานา กิญฺจาปิ สหชาตา, สหชาตปจฺจยา ปน น โหนฺติ วตฺถุมิสฺสกตฺตา ฯ ตสฺมา เตสํ สหชาตานํ นิสฺสยอตฺถิอวิคตานํ วเสน สหชาตนฺติ วุตฺตํฯ วตฺถุมฺหิปิ เอเสว นโยฯ ตมฺปิ หิ กิญฺจาปิ ปุเรชาตํ, ขนฺธมิสฺสกตฺตา ปน ปุเรชาตปจฺจโย น โหติฯ เกวลํ ปุเรชาตานํ นิสฺสยาทีนํ วเสน ปุเรชาตนฺติ วุตฺตํฯ

ทุติยปเญฺห ‘‘สหชาตํ ปจฺฉาชาตํ อาหารํ อินฺทฺริย’’นฺติ วุเตฺตหิ จตูหิปิ สหชาตนิสฺสยอตฺถิอวิคตวเสน จตฺตาโร ปจฺจยา ทสฺสิตาฯ อิมสฺมิญฺหิ วาเร สหชาตปจฺจโย ลพฺภติ, ปจฺฉาชาตปจฺจยาทโย น ลพฺภนฺติฯ ปจฺฉาชาตานํ ปน อาหารินฺทฺริยสงฺขาตานญฺจ อตฺถิอวิคตานํ วเสเนตํ วุตฺตํฯ กุสลา หิ ขนฺธา อพฺยากตา จ มหาภูตา อุปาทารูปานํ สหชาตปจฺจเยน นิสฺสยปจฺจเยน อตฺถิอวิคตปจฺจเยหีติ จตุธา ปจฺจยา โหนฺติฯ ปจฺฉาชาตา ปน กุสลา เตหิเยว ภูเตหิ สทฺธิํ เตสเญฺญว อุปาทารูปานํ อตฺถิอวิคตวเสน ปจฺจโยฯ กพฬีการาหาโรปิ ปจฺฉาชาเตหิ กุสเลหิ สทฺธิํ ปุเรชาตสฺส กายสฺส อตฺถิอวิคตวเสเนว ปจฺจโยฯ รูปชีวิตินฺทฺริยมฺปิ ปจฺฉาชาเตหิ กุสเลหิ สทฺธิํ กฏตฺตารูปานํ อตฺถิอวิคตปจฺจเยเนว ปจฺจโยฯ อิติ อิมํ จตุธา ปจฺจยภาวํ สนฺธาย ‘‘สหชาตํ ปจฺฉาชาตํ, อาหารํ อินฺทฺริย’’นฺติ อิทํ วุตฺตํฯ ปจฺฉาชาตาหารินฺทฺริยปจฺจยา ปเนตฺถ น ลพฺภนฺติเยวฯ ปรโต อกุสลมิสฺสกปญฺหาทฺวเยปิ เอเสว นโยติฯ เอวเมตฺถ เตสุ เตสุ ปเญฺหสุ สงฺขิปิตฺวา วุตฺตปจฺจยานํ ปเภโท เวทิตโพฺพฯ ตสฺมิํ ตสฺมิํ ปน ปจฺจเย เตสํ เตสํ ปญฺหานํ ปริหานาปริหานิํ ปรโต อาวิกริสฺสามาติฯ

ปจฺจนียุทฺธารสฺส อตฺถวณฺณนาฯ

ปจฺจนียคณนวณฺณนา

๕๓๒. อิทานิ เอเต ‘‘กุสโล ธโมฺม กุสลสฺส ธมฺมสฺสา’’ติอาทโย อนุโลมวเสน ปนฺนรส วารา ทสฺสิตาฯ ยสฺมา ปจฺจนีเยปิ เอเตเยว, น อิโต อุทฺธํ; เหฏฺฐา ปน โหนฺติ, ตสฺมา ยสฺส ยสฺส ปจฺจยสฺส ปจฺจนีเย เย เย วารา ลพฺภนฺติ, เต เต อาทิโต ปฏฺฐาย คณนวเสน ทเสฺสตุํ **นเหตุยา ปนฺนรสา**ติอาทิ อารทฺธํฯ

ตตฺถ **นเหตุยา** สเพฺพสมฺปิ ยถาทสฺสิตานํ ปจฺจยานํ วเสน ปนฺนรส ลพฺภนฺติฯ **นารมฺมเณ** สหชาเต เหตุปจฺจโย ปวิสติฯ ตสฺมิํ ตสฺมิํ วาเร สุโทฺธ อารมฺมณปจฺจโย ปริหายติ, เสสปจฺจยวเสน เต วารา วิสฺสชฺชนํ ลภนฺติฯ ยถา จ นารมฺมเณ, เอวํ เสเสสุปิฯ สหชาเต เหตุปจฺจโย ปวิสติฯ ตสฺมิํ ตสฺมิญฺจ วาเร นอุปนิสฺสเย นอนนฺตเรติ เอวํ ปจฺจนียโต ฐิตา ปจฺจยา ปริหายนฺติ, อวเสสปจฺจยวเสน เต เต วารา วิสฺสชฺชนํ ลภนฺติฯ **นสหชาเต** ปน ‘‘กุสโล ธโมฺม

กุสลสฺส จ อพฺยากตสฺส จ, อกุสโล ธมฺโม อกุสลสฺส จ อพฺยากตสฺส จ, กุสโล จ อพฺยากโต จ ธมฺมา กุสลสฺส, อกุสโล จ อพฺยากโต จ ธมฺมา อกุสลสฺสาติ อิเม จตฺตาโร วารา ปริหายนฺติฯ เอเตสญฺหิ จตุนฺนํ ปุริเมสุ ทฺวีสุ สหชาตปจฺจเยน ปจฺจโยติ เอกาทสนฺนํ ปจฺจยานํ วเสน เอโกว ปจฺจยสงฺคโห วุตฺโตฯ เต ตสฺมึ ปฏิกฺขิเตฺต อเญฺญนากาเรน วิสฺสชฺชนํ น ลภนฺติฯ ปจฺฉิเมสุ ทฺวีสุ นิสฺสยอตฺถิอวิคตปจฺจเย สนฺธาย ‘‘สหชาตํ ปุเรชาต’’นฺติ วุตฺตํฯ เต สหชาเต ปฏิกฺขิเตฺต อวเสสานํ เหตุอาทีนญฺจ ปุเรชาตานเญฺจว นิสฺสยอตฺถิอวิคตานํ วเสน วิสฺสชฺชนํ น ลภนฺติ, ตสฺมา อิเม จตฺตาโรปิ วารา ปริหายนฺติฯ อวเสสานํ วเสน ‘‘เอกาทสา’’ติ วุตฺตํฯ

ตตฺถ สิยา – ยถา เหตุมฺหิ ปฏิกฺขิเตฺต เสสานํ อธิปติอาทีนํ วเสน เต วารา ลทฺธา, เอวํ สหชาเต ปฏิกฺขิเตฺต อวเสสานํ เหตุอาทีนํ วเสน กสฺมา น ลพฺภนฺตีติ? นิปฺปเทสตฺตาฯ เหตุอาทโย หิ สหชาตานํ เอกเทสมตฺตโต สปฺปเทสา, ตสฺมา เตสุ ปฏิกฺขิเตฺตสุ อเญฺญสํ วเสน เต วารา ลพฺภนฺติฯ สหชาโต ปน นิปฺปเทโส สเพฺพปิ เหตุอาทโย คณฺหาติ, ตสฺมา ตสฺมึ ปฏิกฺขิเตฺต สเพฺพปิ เต ปฏิกฺขิตฺตา โหนฺติฯ น หิ อสหชาตา เหตุปจฺจยาทโย นาม อตฺถิ ฯ อิติ สหชาตสฺส นิปฺปเทสตฺตา ตสฺมึ ปฏิกฺขิเตฺต สเพฺพปิ เต อุโภปิ วารา น ลพฺภนฺติฯ ‘‘สหชาตํ ปุเรชาต’’นฺติ วิสฺสชฺชิตวาเรสุ ปน กิญฺจาปิ สหชาตปจฺจโยเยว นตฺถิ, ยสฺมา ปเนตฺถ สหชาตาว อรูปกฺขนฺธา นิสฺสยอตฺถิอวิคตวเสน ปจฺจยา, สหชาเต จ ปฏิกฺขิเตฺต เอกเนฺตน สหชาตนิสฺสยอตฺถิอวิคตา ปฏิกฺขิตฺตา โหนฺติ, ตสฺมา ตสฺส ปฏิกฺขิตฺตตฺตา เตปิ วารา น ลพฺภนฺตีติ เอวํ สพฺพถาเปตฺถ อิเม จตฺตาโร วารา ปริหายนฺติฯ อวเสสานเญฺญว วเสน เอกาทสาติ วุตฺตํฯ

นอญฺญมญฺญนนิสฺสยนสมฺปยุเตฺตปิ เตเยว วารา ปริหายนฺติฯ กสฺมา? สหชาตคติกตฺตาฯ ยเถว หิ อรูปธมฺมภูโต สหชาตปจฺจโย นิปฺปเทเสน จตฺตาโร อรูปกฺขเนฺธ คณฺหาติ, ตถา อญฺญมญฺญนิสฺสยสมฺปยุตฺตาปีติ สหชาตคติกตฺตา เอเตสุปิ ปฏิกฺขิเตฺตสุ เต วารา น ลพฺภนฺตีติ เวทิตพฺพาฯ เตน วุตฺตํ **นอญฺญมเญฺญ เอกาทส, นนิสฺสเย เอกาทส, นสมฺปยุเตฺต เอกาทสา**ติฯ

ตตฺถ สิยา – กิญฺจาปิ อิเม อวิเสเสน กุสลาทิเภทานํ จตุนฺนํ ขนฺธานํ สงฺคาหกตฺตา สหชาตคติกา, กุสโล ปน กุสลาพฺยากตสฺส ฐเปตฺวา สหชาตปจฺจยํ อญฺญถา ปจฺจโยว น โหติ, ตสฺมา ตสฺมึ ปฏิกฺขิเตฺต โส วาโร ปริหายตุฯ กุสโล ปน กุสลาพฺยากตานํ เนว อญฺญมญฺญปจฺจโย โหติ, ตสฺมึ ปฏิกฺขิเตฺต โส วาโร กสฺมา ปริหายตีติ? อญฺญมญฺญปจฺจยธมฺมวเสน ปวตฺติสพฺภาวโตฯ ยเถว หิ กุสลาพฺยากตา กุสลสฺส สหชาตปจฺจโยว น โหนฺติฯ สหชาตธมฺมวเสน ปน นิสฺสยปจฺจยาทีหิ ปวตฺติสพฺภาวโต ตสฺมึ ปฏิกฺขิเตฺต โส วาโร ปริหายติ, เอวมิธาปิ อญฺญมญฺญปจฺจยธมฺมวเสน สหชาตาทีหิ ปวตฺติสพฺภาวโต ตสฺมึ ปฏิกฺขิเตฺต โส วาโร ปริหายติฯ **นอญฺญมญฺญปจฺจเยน ปจฺจโย**ติ ปทสฺส หิ อยมโตฺถ – เย ธมฺมา อญฺญมญฺญปจฺจยสงฺคหํ คตา, น เตหิ ปจฺจโยฯ กุสโล จ กุสลาพฺยากตานํ สหชาตาทิวเสน ปจฺจโย โหโนฺต อญฺญมญฺญปจฺจยธเมฺมเหว ปจฺจโย โหติ, ตสฺมา ตสฺมึ ปฏิกฺขิเตฺต โส วาโร ปริหายติฯ ยถา จ โส วาโร, ตถา เสสาปิ ตโยติ จตฺตาโรปิ เต วารา ปริหายนฺติฯ

นนิสฺสเย เอกาทสาติ เอตฺถาปิ ยสฺมา เตสํ วารานํ เอกเนฺตน สหชาตปจฺจยธมฺมาว นิสฺสยภูตา, ตสฺมา นิสฺสเย ปฏิกฺขิเตฺต ปริหายนฺติฯ **นปุเรชาเต เตรสา**ติ สหชาตํ ปุเรชาตนฺติ วุตฺตวิสฺสชฺชเน ทฺวิมูลเก เทฺว อปเนตฺวา เตรสฯ ยถา หิ เต สหชาเต ปฏิกฺขิเตฺต ปุเรชาตานเญฺญว นิสฺสยอตฺถิอวิคตานํ วเสน วิสฺสชฺชนํ น ลภนฺติ, ตถา ปุเรชาเตปิ ปฏิกฺขิเตฺต สหชา

ตานเญฺญว นิสฺสยอตฺถิอวิคตานํ วเสน วิสฺสชฺชนํ น ลภนฺติ, ตสฺมา เต อปเนตฺวา เตรสาติ เวทิตพฺพาฯ

นปจฺฉาชาเต ปนฺนรสาติ เอตฺถ ''ปจฺฉาชาตปจฺจเยน ปจฺจโย''ติ วา ''สหชาตํ ปจฺฉาชาตํ อาหารํ อินฺทฺริย''นฺติ วา อาคตฏฺฐาเนสุ ฐเปตฺวา ปจฺฉาชาตํ อวเสสวเสนปิ เต ปญฺหา ลพฺภนฺติ, ตสฺมา ปนฺนรเสว วุตฺตาฯ **นกมฺเม**ติอาทีสุ ยสฺมา กมฺมวิปากาหารินฺทฺริยฌานมคฺคาปิ กุสลาทิเภทานํ จตุนฺนํ ขนฺธานํ เอกเทโสว ตสฺมา ฐเปตฺวา เต ธมฺเม อวเสสธมฺมวเสน สหชาตธมฺมา ปจฺจยา โหนฺตีติ เอกมฺปิ ปญฺหาวิสฺสชฺชนํ น ปริหีนํ ฯ **นสมฺปยุตฺเต เอกาทสา**ติ ยสฺมา เตสุ จตูสุ วาเรสุ สมฺปยุตฺตธมฺมา สหชาตาทิปจฺจเยน ปจฺจยา โหนฺติ, ตสฺมา สมฺปยุตฺตปจฺจยปฏิเกฺขเปน เตเยว วารา ปริหายนฺตีติ เวทิตพฺพาฯ **นวิปฺปยุตฺเต นวา**ติ ทุมูลกเอกาวสานา จตฺตาโร เอกมูลกทุกาวสานา เทฺว จาติ อิเม ฉ วารา เอกเนฺตน วิปฺปยุตฺตปจฺจยธเมฺมหิ ยุตฺตาฯ เตหิ สหชาตาทิวเสน ปจฺจยา โหนฺติ, ตสฺมา วิปฺปยุเตฺต ปฏิกฺขิเตฺต สเพฺพปิ เต ปริหายนฺตีติ นเวว ลพฺภนฺติฯ เตน วุตฺตํ ''นวิปฺปยุเตฺต นวา''ติฯ โนอตฺถิโนอวิคเตสุปิ เตเยว เวทิตพฺพาฯ เอกเนฺตน หิ เต วารา อตฺถิอวิคตปจฺจยธมฺมยุตฺตา, ตสฺมา เต เตสํ ปฏิเกฺขเป ปริหายนฺติฯ เยปิ ลพฺภนฺติ, เตสุ อารมฺมณวเสน อนนฺตราทิวเสน วา วิสฺสชฺชนานิ กาตพฺพานิฯ สหชาตปุเรชาตปจฺฉาชาตอาหารินฺทฺริยเภทโต ปญฺจนฺนํ อตฺถิอวิคตานํ วิปฺปยุตฺตธมฺมานํ วา วเสน น กาตพฺพานีติฯ

๕๓๓. เอวํ ปจฺจนีเย ลทฺธวาเร คณนโต ทเสฺสตฺวา อิทานิ ทุมูลกาทิวเสน ปจฺจยคณนํ ทเสฺสตุํ **นเหตุปจฺจยา นารมฺมเณ ปนฺนรสา**ติอาทิ อารทฺธํฯ ตตฺถ นเหตุมูลกทุเกสุ อติเรกคณโน อูนตรคณเนน สทฺธิํ โยชิโต อูนตรคณโนว โหติฯ

ติมูลเก **นอุปนิสฺสเย เตรสา**ติ กุสโล อกุสลสฺส, อกุสโล กุสลสฺสาติ เทฺว วารา ปริหายนฺติฯ กสฺมา? นารมฺมเณน สทฺธิํ นอุปนิสฺสยสฺส ฆฏิตตฺตาฯ อารมฺมณวเสน หิ อุปนิสฺสยวเสน จ อิเมสํ ปวตฺติฯ ตญฺจ อุภยํ ปฏิกฺขิตฺตํฯ อารมฺมณาธิปติ จ อารมฺมณูปนิสฺสยคฺคหเณน คหิโต โหติเยวฯ

ฉมูลเกปิ **นอุปนิสฺสเย เตรสา**ติ เตเยว เตรสฯ สตฺตมูลเก ปน **นอุปนิสฺสเย สตฺตา**ติ นสหชาเตน สทฺธิํ ฆฏิตตฺตา ตตฺถ ปริหีเนหิ จตูหิ สทฺธิํ ''กุสโล กุสลสฺส, กุสโล อกุสลสฺส, อกุสโล อกุสลสฺส, อกุสโล กุสลสฺสา''ติ อิเม อนนฺตรูปนิสฺสยปกตูปนิสฺสยวเสน ปวตฺตมานา จตฺตาโรติ อฏฺฐ ปริหายนฺติ, ตสฺมา อวเสสานํ วเสน สตฺตาติ วุตฺตํฯ **นปุเรชาเต เอกาทสา**ติ นสหชาเตน สทฺธิํ ฆฏิตตฺตา เอกาทสฯ **นปจฺฉาชาเต นวา**ติ เตสุ เอกาทสสุ สหชาตํ ปจฺฉาชาตํ อาหารํ อินฺทฺริยนฺติ ลทฺธวิสฺสชฺชเนสุ ทุมูลเก อพฺยากตเนฺต เทฺว วาเร อปเนตฺวาฯ เต หิ สหชาเต ปฏิกฺขิเตฺตปิ ปจฺฉาชาตวเสน อปริหีนาฯ สหชาเตน ปน สทฺธิํ ปจฺฉาชาเต ปฏิกฺขิเตฺต ปริหายนฺตีติ เสสานํ วเสน นวาติ วุตฺตํฯ อฏฺฐมูลเก **นนิสฺสเย เอกาทสา**ติ สพฺพํ เหฏฺฐา วุตฺตสทิสเมวฯ นวมูลเก **นอุปนิสฺสเย ปญฺจา**ติ กุสลาทโย อพฺยากตนฺตา ตโย ทุมูลกา อพฺยากตนฺตา เทฺว จาติ ปญฺจฯ เตสุ นานากฺขณิกกมฺมกพฬีการาหารรูปชีวิตินฺทฺริยปจฺฉาชาตธมฺมวเสน วิสฺสชฺชนํ เวทิตพฺพํฯ

ทสมูลเก **นปุเรชาเต ปญฺจา**ติอาทีสุปิ เตเยวฯ **นปจฺฉาชาเต ตีณี**ติ ปจฺฉาชาตวเสน ลพฺภมาเน ทุมูลเก อพฺยากตเนฺต เทฺว อปเนตฺวา อวเสสาฯ นวิปฺปยุเตฺตปิ เตเยว ตโยฯ **โนอตฺถิยา เทฺว**ติ นานากฺขณิกกมฺมวเสน กุสลญฺจ อกุสลญฺจ กฏตฺตารูปสฺสฯ วิปากํ ปเนตฺถ นอุปนิสฺสเยน สทฺธิํ ฆฏิตตฺตา น ลพฺภติฯ เอกาทสมูลเก เหฏฺฐา วุตฺตสทิสาว คณนาฯ ทฺวาท

สมูลเก **นกเมฺม เอก**นฺติ อพฺยากเตน อพฺยากตํฯ ตตฺถ จ อาหารินฺทฺริยวเสน วิสฺสชฺชนํ เวทิตพฺพํฯ เตรสมูลกาทีสุปิ สพฺพตฺถ **เอก**นฺติ อาคตฏฺฐาเน อิทเมว คเหตพฺพํฯ นาหาเร ปน อินฺทฺริยวเสน วิสฺสชฺชนํ เวทิตพฺพํฯ นอินฺทฺริเย อาหารวเสนฯ จุทฺทสมูลกาทีสุ นกเมฺมน สทฺธิํ ฆฏิตตฺตา โนอตฺถิโนอวิคตา น ลพฺภนฺตีติ น วุตฺตาฯ **นาหารปจฺจยา นฌานปจฺจยา**ติ นอินฺทฺริยํ อปเนตฺวา วุตฺตํฯ ตสฺมา ตตฺถ อินฺทฺริยวเสน เอกํ เวทิตพฺพํฯ **นวิปากปจฺจยา นอินฺทฺริยปจฺจยา**ติ นาหารํ อปเนตฺวา วุตฺตํ, ตสฺมา ตตฺถ อาหารวเสน เอกํ เวทิตพฺพํฯ อิเมสุ ปน ทฺวีสุ ปจฺจนียโต ฐิเตสุ คณนา นาม นตฺถิ, ตสฺมา เอกโต น ทสฺสิตาติฯ

นเหตุมูลกํฯ

๕๓๔. นารมฺมณมูลกาทีสุปิ ปนฺนรสเตรสเอกาทสนวาติ สพฺพทุเกสุ จตฺตาโรว มูลคณนปริเจฺฉทาฯ ติกาทีสุ ปน พหุปจฺจยสมาโยเค อิตรานิปิ สตฺต ปญฺจ ตีณิ เทฺว เอกนฺติ ปริจฺฉินฺนคณนานิ วิสฺสชฺชนานิ ลพฺภนฺติเยวฯ เตสุ เยสํ ปจฺจยานํ สมาโยเค ยํ ยํ ลพฺภติ, ตํ ตํ เหฏฺฐา วุตฺตนเยน สาธุกํ สลฺลเกฺขตฺวา อุทฺธริตพฺพํฯ สเพฺพสุ เจเตสุ นารมฺมณมูลกาทีสุ นารมฺมณาทีนิ ปทานิ อติกฺกเนฺตน เหตุปเทน สทฺธิํ ปฐมํ พนฺธิตฺวาว จกฺกานิ กตานิฯ ยสฺมา ปน ตานิ นเหตุมูลเก วุตฺตสทิสาเนว โหนฺติ, ตสฺมา วิตฺถาเรน อทเสฺสตฺวา สเงฺขปํ กตฺวา ทสฺสิตานิฯ ตตฺถ ยถา นเหตุมูลเก นารมฺมณนอุปนิสฺสยา วิสํ วิสํ ปนฺนรส วาเร ลภนฺตาปิ สมาโยเค เตรส ลภิํสุ, เอวํ สพฺพตฺถ เตรเสว ลภนฺติฯ ยถา จ นารมฺมณนสหชาเตหิ สทฺธิํ นอุปนิสฺสเย สตฺต วารา โหนฺติ, เอวํ นอุปนิสฺสยนารมฺมเณหิ สทฺธิํ นสหชาเตปิ สตฺตฯ

๕๓๘. **นนิสฺสยปจฺจยา นอุปนิสฺสยปจฺจยา นปจฺฉาชาเต ตีณี**ติ กุสลาทีนิ อพฺยากตนฺตานิฯ เตสุ กฏตฺตารูปญฺจ อาหารสมุฏฺฐานญฺจ ปจฺจยุปฺปนฺนํฯ

๕๔๓-๕๔๔. นาหารนอินฺทฺริยมูลเกสุ จตุเกฺกสุ นกเมฺมน สทฺธิํ อฆฏิตตฺตา นเหตุมูลเก วิย เอเกเนฺตน ลพฺภนฺติฯ นอินฺทฺริยมูลเก นอุปนิสฺสเย จ นปุเรชาเต จ ฐเปตฺวา **นาหาเร ตีณีติ กาตพฺพ**นฺติ นอินฺทฺริยปจฺจยโต ปฏฺฐาย อิเม เทฺว ปจฺจเย ฆเฏตฺวา นอินฺทฺริยปจฺจยา…เป.… นอุปนิสฺสยปจฺจยา นาหาเร ตีณีฯ นอินฺทฺริยปจฺจยา…เป.… นปุเรชาตปจฺจยา นาหาเร ตีณีติ เอวํ อิเมหิ ปจฺจเยหิ สทฺธิํ นาหารปจฺจเย จ คณนา กาตพฺพาติ อโตฺถฯ ตตฺถ **ตีณี**ติ กุสลาทีเนว อพฺยากตสฺสฯ ตตฺถ กุสลากุสลา กฏตฺตารูปานํ ปุเรชาตสฺส จ กายสฺส ปจฺฉาชาตปจฺจเยน, อพฺยากตา ปน จิตฺตเจตสิกา ปจฺฉาชาตปจฺจเยเนวาติ อิเมสํ วเสน ตีณิ วิสฺสชฺชนานิ กาตพฺพานิฯ ปรโต ปน นปจฺฉาชาเตน สทฺธิํ ฆฏิตตฺตา นาหาเร **เทฺว**ติ วุตฺตํฯ ตตฺถ กฏตฺตารูปวเสน กุสลํ อพฺยากตสฺส, ตถา อกุสลนฺติ เอตฺตกเมว ลพฺภติฯ อาหารสฺส ปน ปฏิกฺขิตฺตตฺตา กพฬีการาหาโร อตฺถิอวิคตวเสนาปิ ปจฺจยภาวํ น ลภติฯ

๕๔๕. นวิปฺปยุตฺตมูลกสฺส จตุมูลเก **นอุปนิสฺสเย ปญฺจา**ติ กุสโล สหชาตกุสลสฺส, กุสโล กฏตฺตารูปสงฺขาตสฺส อพฺยากตสฺส, อกุสโล สหชาตอกุสลสฺส, ตถา กฏตฺตารูปสงฺขาตสฺส อพฺยากตสฺส, อพฺยากโต สหชาตอพฺยากตสฺสาติ เอวํ ปญฺจฯ **นวิปฺปยุตฺตปจฺจยา…เป.… นอุปนิสฺสเย ตีณี**ติ เหฏฺฐา วุตฺตนเยเนว กุสลาทโย ตโย อพฺยากตสฺสฯ

๕๔๖. **โนอตฺถิปจฺจยา นเหตุยา นวา**ติ นเหตุปจฺจยา โนอตฺถิยา วุตฺตา นเววฯ สเพฺพปิ หิ เต เอกมูลเกกาวสานา อนนฺตรปกตูปนิสฺสยวเสน ลพฺภนฺติฯ **นารมฺมเณ นวา**ติปิ เตเยว นารมฺมเณ ฐตฺวา นอุปนิสฺสเย เทฺว กาตพฺพาฯ **ยาว นิสฺสยมฺปี**ติ โนอตฺถิมูลเก นเย ‘‘โนอตฺถิปจฺจยา นเหตุปจฺจยา นารมฺมณปจฺจยา’’ติ เอวํ จกฺกพนฺธคมเนน นารมฺมณปจฺจเย

ฐตฺวา อิเมหิ วา ตีหิ, อิโต ปเรสุ นาธิปติอาทีสุ อญฺญตรญฺญตเรน วา สทฺธึ ยาว นิสฺสยปจฺจยํ ปาปุณาติ, ตาว คนฺตฺวา นอุปนิสฺสเย เทฺว วิสฺสชฺชนานิ กาตพฺพานีติ อโตฺถฯ

เอวํ ลกฺขณํ ฐเปตฺวา ปุน นารมฺมณโต ปฏฺฐาย ยาว นิสฺสยา สตฺต ปจฺจเย คเหตฺวา **นอุปนิสฺสเย เทฺว**ติ อาหฯ ตตฺถ โนอตฺถิปจฺจยา นเหตุปจฺจยา นารมฺมณปจฺจยา นอุปนิสฺสเย เทฺว, โนอตฺถิปจฺจยา นเหตุนารมฺมณนาธิปติปจฺจยา นอุปนิสฺสเย เทฺวติ เอวํ นารมฺมณโต ปุริมปจฺฉิเมหิ นิสฺสยปริโยสาเนหิ สพฺพปเทหิ สทฺธึ โยชนา กาตพฺพาฯ **เทฺว**ติ ปเนตฺถ กุสโล อพฺยากตสฺส, อกุสโล อพฺยากตสฺสาติ นานากฺขณิกกมฺมวเสน กฏตฺตารูปสฺส ปจฺจยวเสน เวทิตพฺพานิฯ นอุปนิสฺสยปเทน สทฺธึ นปุเรชาตาทีสุ สพฺพตฺถ เทฺวฯ กมฺมปจฺจโย ปเนตฺถ น คหิโตฯ ตสฺมิญฺหิ คหิเต เตปิ เทฺว วารา ฉิชฺชนฺติ, วิสฺสชฺชนเมว น ลพฺภติฯ เอวํ เยน เยน สทฺธึ ยสฺส ยสฺส สํสนฺทเนฯ ยํ ลพฺภติ, ยญฺจ ปริหายติ, ตํ สพฺพํ สาธุกํ สลฺลเกฺขตฺวา สพฺพปจฺจนีเยสุ คณนา อุทฺธริตพฺพาติฯ

ปจฺจนียคณนวณฺณนาฯ

อนุโลมปจฺจนียวณฺณนา

๕๕๐. อนุโลมปจฺจนีเย ‘‘เหตุยา สตฺต, อารมฺมเณ นวา’’ติ เอวํ อนุโลเม ‘‘นเหตุยา ปนฺนรส, นารมฺมเณ ปนฺนรสา’’ติ เอวํ ปจฺจนีเย จ ลทฺธคณเนสุ ปจฺจเยสุ โย ปจฺจโย อนุโลมโต ฐิโต, ตสฺส อนุโลเม ลทฺธวาเรหิ สทฺธึ เย ปจฺจนียโต ฐิตสฺส ปจฺจนีเย ลทฺธวาเรสุ สทิสวารา, เตสํ วเสน คณนา เวทิตพฺพาฯ อนุโลมสฺมิญฺหิ เหตุปจฺจเย ‘‘เหตุยา สตฺตา’’ติ สตฺต วารา ลทฺธา, ปจฺจนีเย นารมฺมณปจฺจเย ‘‘นารมฺมเณ ปนฺนรสา’’ติ ปนฺนรส ลทฺธาฯ เตสุ เย เหตุยา สตฺต วุตฺตา, เตหิ สทฺธึ นารมฺมเณ วุเตฺตสุ ปนฺนรสสุ ‘‘กุสโล กุสลสฺส, อพฺยากตสฺส, กุสลาพฺยากตสฺส, อกุสโล อกุสลสฺส, อพฺยากตสฺส, อกุสลาพฺยากตสฺส, อพฺยากโต อพฺยากตสฺสา’’ติ อิเม สตฺต สทิสาฯ เต สนฺธาย **เหตุปจฺจยา นอารมฺมเณ สตฺตา**ติ วุตฺตํฯ **นอธิปติยา สตฺตา**ติอาทีสุปิ เอเสว นโยฯ

นสหชาตสฺส ปน เหตุปจฺจยสฺส อภาวา นสหชาเต เอโกปิ น ลพฺภติ, ตสฺมา เตน สทฺธึ โยชนา น กตาฯ **นอญฺญมเญฺญ** กุสลาทโย ตโย รูปาพฺยากตสฺส ลพฺภนฺติ, เต สนฺธาย **ตีณี**ติ วุตฺตํฯ ตถา **นสมฺปยุเตฺต**ฯ **นวิปฺปยุเตฺต** ปน กุสลํ กุสลสฺส, อกุสลํ อกุสลสฺส, อพฺยากตํ อพฺยากตสฺสาติ อรูปธมฺมวเสน ตีณิ เวทิตพฺพานิฯ นนิสฺสยโนอตฺถิโนอวิคตา นสหชาโต วิย น ลพฺภนฺติเยวาติ เตหิปิ สทฺธึ โยชนา น กตาฯ เอวเมตฺถ สตฺต ตีณีติ เทฺวเยว คณนปริเจฺฉทา, เตสํ วเสน อูนตรคณเนน สทฺธึ อติเรกคณนสฺสปิ คณนํ ปริหาเปตฺวา ปจฺจยฆฏเนสุ คณนา เวทิตพฺพาฯ

๕๕๑. ตตฺถ **เหตุสหชาตนิสฺสยอตฺถิอวิคตนฺติ นารมฺมเณ สตฺตา**ติ กุสโล ธโมฺม กุสลสฺส ธมฺมสฺส เหตุปจฺจเยน ปจฺจโย, สหชาตนิสฺสยอตฺถิอวิคตปจฺจเยน ปจฺจโย, นารมฺมณปจฺจเยน ปจฺจโยฯ กุสลา เหตู สมฺปยุตฺตกานํ ขนฺธานํ เหตุปจฺจเยน ปจฺจโย, สหชาตนิสฺสยอตฺถิอวิคตปจฺจเยน ปจฺจโย, นารมฺมณปจฺจเยน ปจฺจโยติ อิมินา นเยน สตฺต วารา อุทฺธริตพฺพาฯ **นาธิปติยา สตฺตา**ติอาทีสุปิ เอเสว นโยฯ ทุติเย ฆฏเน อญฺญมญฺญสฺส ปวิฎฺฐตฺตา ฐเปตฺวา นสมฺปยุตฺตํ เสเสสุ **ตีณี**ติ วุตฺตํฯ นสมฺปยุเตฺต ปน อญฺญมญฺญวิปฺปยุตฺตํ ปฏิสนฺธินามรูปํ สนฺธาย เอกนฺติ วุตฺตํฯ อญฺญมญฺญปจฺจโย เจตฺถ อนุโลมฆฏเน ปวิฎฺฐตฺตา ปจฺจนียโต น ลพฺภติ, ตสฺมา ‘‘นอญฺญมเญฺญ’’ติ น วุตฺตํฯ ยถา เจตฺถ, เอวํ เสสฆฏเนสุปิ ป

วิญฺญปจฺจยา ปจฺจนียโต น ลพฺภนฺตีติ น วุตฺตาฯ ตติยฆฏเน สมฺปยุตฺตสฺส ปวิฏฺฐตฺตา สพฺพตฺถ ตีณิเยวฯ จตุตฺถฆฏเน วิปฺปยุตฺตสฺส ปวิฏฺฐตฺตา ตีณิ กุสลาทีนิ จิตฺตสมุฏฺฐานรูปสฺสฯ ปญฺจเม วิปากสฺส ปวิฏฺฐตฺตา สพฺพตฺถ เอกํ อพฺยากเตน อพฺยากตํฯ อิโต ปเรสุปิ วิปากสมฺปยุตฺตสุ เอเสว นโยฯ

๕๕๒. **เหตุสหชาตนิสฺสยอินฺทฺริยมคฺคอตฺถิอวิคตนฺติ นารมฺมเณ จตฺตารี**ติ กุสโล กุสลสฺส, อพฺยากตสฺส, กุสลาพฺยากตสฺส; อพฺยากโต อพฺยากตสฺสาติ อิเมสํ วเสน เวทิตพฺพานิฯ เสเสสุปิ เอเสว นโยฯ **นอญฺญมญฺเญ เทฺว**ติ กุสโล อพฺยากตสฺส, ตถา อพฺยากโตฯ ปรโตปิ ทฺวีสุ เอเสว นโยฯ อิมินา อุปาเยน สพฺพฆฏเนสุ ลพฺภมานวเสน คณนา เวทิตพฺพาฯ สพฺพานิปิ เจตานิ อิมสฺมึ อนุโลมปจฺจนีเย สหชาตวเสน เจว ปกิณฺณกวเสน จ ปนฺนรสาธิกานิ จตฺตาริ ฆฏนสตานิ วุตฺตานิฯ เตสุ ตสฺมึ ตสฺมึ ฆฏเน เย อนุโลมโต ฐิตา ปจฺจยา, เตสํ เอโกปิ ปจฺจนียโต น ลพฺภติฯ เหตุมูลเก เจตฺถ ปฐเม ฆฏเน อนุโลมโต ปญฺจนฺนํ ปจฺจยานํ ฐิตตฺตา ปจฺจนียโต เอกูนวีสติ ปจฺจยา อาคตาฯ เอวํ เสเสสุปิ อนุโลมโต ฐิตาวเสสา ปจฺจนียโต อาคตาฯ อนุโลมโต เจตฺถ พหูสุปิ ฐิเตสุ ปจฺจนียโต เอเกโกว อาคโตติ เวทิตโพฺพฯ ยถา จ เหตุมูลเก, เอวํ อารมฺมณาทิมูลเกสุปิ สพฺพเมตํ วิธานํ ยถานุรูปโต เวทิตพฺพนฺติฯ

อนุโลมปจฺจนียวณฺณนาฯ

ปจฺจนียานุโลมวณฺณนา

๖๓๑. ปจฺจนียานุโลเมปิ ‘‘เหตุยา สตฺต, อารมฺมเณ นวา’’ติ เอวํ อนุโลเม ‘‘นเหตุยา ปนฺนรส, นารมฺมเณ ปนฺนรสา’’ติ เอวํ ปจฺจนีเย จ ลทฺธคณเนสุ ปจฺจเยสุ โย ปจฺจนียโต ฐิโต, ตสฺส ปจฺจนียโต ลทฺธวาเรสุ เย อนุโลมโต ฐิตสฺส อนุโลมโต ลทฺธวาเรหิ สทิสา วารา, เตสํ วเสน คณนา เวทิตพฺพาฯ ปจฺจนียสฺมิญฺหิ นเหตุปจฺจเย ‘‘นเหตุยา ปนฺนรสา’’ติ ปนฺนรส วารา ลทฺธา, อนุโลเม อารมฺมณปจฺจเย ‘‘อารมฺมเณ นวา’’ติ นว วารา ลทฺธาฯ ตตฺถ เย นเหตุยา ปนฺนรส วุตฺตา, เตสุ เย วารา อารมฺมเณ วุเตฺตหิ นวหิ สทิสา, เตสํ วเสน คณนา เวทิตพฺพาฯ ตตฺถ เย อารมฺมเณ นว วุตฺตา, เต นเหตุยา วุเตฺตสุ ปนฺนรสสุ กุสโล ‘‘กุสลากุสลาพฺยากตานํ, อกุสโล อกุสลกุสลาพฺยากตานํ, อพฺยากโต อพฺยากตกุสลากุสลาน’’นฺติ อิเมหิ นวหิ สทิสา, เต สนฺธาย **นเหตุยา อารมฺมเณ นวา**ติ วุตฺตํฯ **อธิปติยา ทสา**ติอาทีสุปิ เอเสว นโยฯ อารมฺมณาทีนญฺหิ อนุโลมคณนาย เย วารา วุตฺตา นเหตุปจฺจเยน สทฺธึ สํสนฺทเนปิ เต สเพฺพ ลพฺภนฺตีติ เวทิตพฺพาฯ ‘‘กุสโล ธโมฺม กุสลสฺส ธมฺมสฺส นเหตุปจฺจเยน ปจฺจโย อารมฺมณปจฺจเยน ปจฺจโย, ทานํ ทตฺวา สีลํ สมาทิยิตฺวา อุโปสถกมฺมํ กตฺวา ตํ ปจฺจเวกฺขติ, ปุเพฺพ สุจิณฺณานิ ปจฺจเวกฺขตี’’ติ อิมินา อุปาเยน เตสํ ปาฬิ อุทฺธริตพฺพาฯ

นเหตุปจฺจยา อธิปติยา ทสาติ เอตฺถ ฐเปตฺวา วีมํสาธิปตึ เสสาธิปติวเสน อนุโลมวิภเงฺค อาคตวารา อุทฺธริตพฺพาฯ เอวเมตฺถ นว ทสสตฺตตีณิเตรสเอกนฺติ ฉ คณนปริเจฺฉทา, เตสํ วเสน อูนตรคณเนน สทฺธึ อติเรกคณนสฺสาปิ คณนํ ปริหาเปตฺวา นเหตุมูลกาทีนํ นยานํ ติมูลกาทีสุ สพฺพสํสนฺทเนสุ คณนา เวทิตพฺพาฯ อิทํ ตาว สาธารณลกฺขณํ ฯ น ปเนตํ สพฺพสํสนฺทเนสุ คจฺฉติ, เยหิ ปน ปจฺจเยหิ สทฺธึ เยสํ ปจฺจยานํ สํสนฺทเน เย วารา วิรุชฺฌนฺติ, เต อปเนตฺวา อวเสสานํ วเสนเปตฺถ คณนา เวทิตพฺพาฯ

นเหตุปจฺจยา นอารมฺมณปจฺจยา อธิปติยา สตฺตาติ เอตฺถ หิ กุสโล อกุสลสฺส; อพฺยากโต กุสลสฺส, อกุสลสฺสาติ อิเม อารมฺมณาธิปติวเสน ลพฺภมานา ตโย วารา วิรุชฺฌนฺติฯ

กสฺมา? นอารมฺมณปจฺจยาติ วุตฺตตฺตาฯ ตสฺมา เต อปเนตฺวา สหชาตาธิปตินเยเนเวตฺถ ‘‘กุสโล กุสลสฺส, อพฺยากตสฺส, กุสลาพฺยากตสฺส; อกุสโล อกุสลสฺส, อพฺยากตสฺส, อกุสลาพฺยากตสฺส; อพฺยากโต อพฺยากตสฺสา’’ติ สตฺต วารา เวทิตพฺพาฯ เตปิ นเหตุปจฺจยาติ วจนโต ฐเปตฺวา วีมํสาธิปตึ เสสาธิปตีนํ วเสนฯ เอวํ สพฺพตฺถ อูนตรคณนปจฺจยวเสน อวิรุชฺฌมานคณนวเสน จ คณนา เวทิตพฺพาฯ

เยสุ จ ปจฺจเยสุ ปจฺจนียโต ฐิเตสุ เย อนุโลมโต น ติฏฺฐนฺติ, เตปิ เวทิตพฺพาฯ เสยฺยถิทํ – อนนฺตเร ปจฺจนียโต ฐิเต สมนนฺตราเสวนนตฺถิวิคตา อนุโลมโต น ติฏฺฐนฺติ, สหชาเต ปจฺจนียโต ฐิเต เหตุอญฺญมญฺญวิปากฌานมคฺคสมฺปยุตฺตา อนุโลมโต น ติฏฺฐนฺติ, นิสฺสเย ปจฺจนียโต ฐิเต วตฺถุปุเรชาโต อนุโลมโต น ติฏฺฐติฯ อาหาเร วา อินฺทฺริเย วา ปจฺจนียโต ฐิเต เหตุอญฺญมญฺญวิปากฌานมคฺคสมฺปยุตฺตา อนุโลมโต น ติฏฺฐนฺติฯ อารมฺมเณ ปน ปจฺจนียโต ฐิเต อธิปติอุปนิสฺสยา อนุโลมโต น ติฏฺฐนฺติ, อารมฺมณาธิปติอารมฺมณูปนิสฺสยา ปน น ลพฺภนฺติฯ อิมินา อุปาเยน สพฺพตฺถ ยํ ลพฺภติ, ยญฺจ น ลพฺภติ, ตํ ชานิตฺวา ลพฺภมานวเสน วารา อุทฺธริตพฺพาฯ

ตตฺถ สเพฺพสุปิ ติมูลกาทีสุ **อนนฺตเร สตฺตา**ติอาทโย ทุมูลเก ลทฺธวาราเยว สตฺตมูลกาทีสุ ปน **นสหชาตปจฺจยา นิสฺสเย ตีณี**ติ ปุเรชาตวเสน วตฺถุนิสฺสเย ตีณิฯ **กมฺเม เทฺว** นานากฺขณิกวเสเนวฯ **อาหาเร เอกํ** กพฬีการาหารวเสนฯ **อินฺทฺริเย เอกํ** รูปินฺทฺริยวเสนฯ กเมน คนฺตฺวา **วิปฺปยุเตฺต ตีณี**ติ กุสลาทีนํ อพฺยากตนฺตานิ ปจฺฉาชาตวเสนฯ **อตฺถิอวิคเตสุ ปญฺจา**ติ ตานิ เจว ตีณิ, กุสลาพฺยากตา อพฺยากตสฺส, อกุสลาพฺยากตา อพฺยากตสฺสาติ อิมานิ จ เทฺว ปจฺฉาชาตาหารินฺทฺริยวเสนาติฯ ปจฺฉาชาตปจฺจยสฺส ปจฺจนีกภาวโต ปฏฺฐาย ปน **อตฺถิอวิคเตสุ เอก**นฺติ อพฺยากโต อพฺยากตสฺส อาหารินฺทฺริยวเสนฯ นาหาเร คหิเต นอินฺทฺริยปจฺจยาติ น คเหตพฺพํฯ ตถา นอินฺทฺริเย คหิเต นาหารปจฺจยาติฯ กสฺมา? ทฺวีสุ เอกโต คหิเตสุ คเณตพฺพวารสฺส อภาวโตฯ ฌานมคฺคาทีสุปิ ปจฺจนีกโต ฐิเตสุ อาหารโต วา อินฺทฺริยโต วา เอกํ อนุโลมํ อกตฺวาว อวสาเน **อินฺทฺริเย เอกํ, อตฺถิยา เอกํ, อวิคเต เอกํ, อาหาเร เอกํ, อตฺถิยา เอกํ, อวิคเต เอก**นฺติ วุตฺตํฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

นเหตุมูลกํฯ

๖๓๖. นารมฺมณมูลกาทีสุ นอญฺญมญฺญมูลเก **นอญฺญมญฺญปจฺจยา เหตุยา ตีณี**ติ กุสลาทีนิ จิตฺตสมุฏฺฐานานํฯ **อธิปติยา อฏฺฐา**ติ อธิปติยา วุเตฺตสุ ทสสุ ‘‘กุสโล กุสลาพฺยากตสฺส, อกุสโล อกุสลาพฺยากตสฺสา’’ติ เทฺว อปเนตฺวา เสสานิ อฏฺฐฯ **สหชาเต ปญฺจา**ติ เหตุยา วุเตฺตหิ ตีหิ สทฺธึ ‘‘กุสโล จ อพฺยากโต จ อพฺยากตสฺส, อกุสโล จ อพฺยากโต จ อพฺยากตสฺสา’’ติ อิเม เทฺวฯ **นิสฺสเย สตฺตา**ติ เตหิ ปญฺจหิ สทฺธึ ‘‘อพฺยากโต กุสลสฺส, อพฺยากโต อกุสลสฺสา’’ติ อิเม เทฺว วตฺถุวเสนฯ **กมฺเม ตีณี**ติ เหตุยา วุตฺตาเนวฯ เสสติเกสุปิ เอเสว นโยฯ **อธิปติยา ตีณี**ติ เหฏฺฐา วุตฺตาเนวฯ

๖๔๔. นาหารมูลเก **อญฺญมเญฺญ ตีณี**ติ ฐเปตฺวา อาหาเร เสสเจตสิกวเสน เวทิตพฺพานิฯ ยถา จ เหฏฺฐา, ตถา อิธาปิ นาหารนอินฺทฺริเยสุ เอเกกเมว คหิตํ, น เทฺว เอกโตฯ

๖๔๘. **นสมฺปยุตฺตปจฺจยา เหตุยา ตีณี**ติ เหฏฺฐา นอญฺญมเญฺญ วุตฺตาเนวฯ **อธิปติยา อฏฺฐา**ติ วุตฺตาเนวฯ นวิปฺปยุตฺตมูลเก **กมฺเม ปญฺจา**ติ กุสลาทิเจตนา สหชาตกุสลาทีนํ,

นานากฺขณิกา กุสลากุสลเจตนา กมฺมสมุฏฺฐานรูปสฺสาติ เอวํ ปญฺจฯ **อาหารินฺทฺริเยสุ ตีณิ** สหชาตสทิสานิฯ **ฌานมคฺคาทีสุ ตีณิ** เหตุสทิสานิฯ

๖๕๐. โนอตฺถิมูลเก ยสฺมา เหตุ โนอตฺถิ นาม น โหติ, นิยมโต อตฺถิเยว, ตสฺมา ตํ อคฺคเหตฺวา **นารมฺมเณ นวา**ติ วุตฺตํฯ ยถา จ เหตุ, ตถา อเญฺญปิ อตฺถิปจฺจยลกฺขณยุตฺตา เอตฺถ อนุโลมโต น ติฏฺฐนฺติฯ **กเมฺม เทฺว**ติ อิทํ ปน นานากฺขณิกกมฺมวเสน วุตฺตํฯ ปจฺจนียโต ส เพฺพ ลพฺภนฺติฯ ยํ ปน อนุโลมโต ลพฺภมานมฺปิ อคฺคเหตฺวา ตโต ปุเรตรา ปจฺจยา ปจฺจนียโต คยฺหนฺติ, โส ปจฺฉา โยชนํ ลภติฯ เตเนเวตฺถ ‘‘โนอตฺถิปจฺจยา นเหตุปจฺจยา…เป.… โนอวิคตปจฺจยา กเมฺม เทฺว’’ติ วุตฺตํฯ กสฺมา ปเนส สกฏฺฐาเนเยว น คหิโตติ ? ยสฺมา อวเสเสสุปิ ปจฺจนียโต ฐิเตสุ เอโกว อนุโลมโต ลพฺภติฯ อิทญฺหิ อิมสฺมิํ ปจฺจยานุโลเม ลกฺขณํ – โย ส เพฺพสุ ปจฺจนียโต ฐิเตสุ เอโกว อนุโลมโต ลพฺภติ, โส ปจฺฉา วุจฺจตีติฯ **โนอตฺถิปจฺจยา โนเหตุปจฺจยา…เป.… โนอวิคตปจฺจยา อุปนิสฺสเย นวา**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ อิทํ ปน ปกตูปนิสฺสยวเสน วุตฺตํฯ อิมินา อุปาเยน สพฺพตฺถ ลพฺภมานํ อลพฺภมานํ ปุเรวุตฺตํ ปจฺฉาวุตฺตญฺจ เวทิตพฺพนฺติฯ

ปญฺหาวารสฺส ปจฺจนียานุโลมวณฺณนาฯ

นิฏฺฐิตา จ กุสลตฺติกปฏฺฐานสฺส วณฺณนาติฯ

๒. เวทนาตฺติกวณฺณนา

๑. เวทนาตฺติเก ติโสฺส เวทนา รูปํ นิพฺพานนฺติ อิเม ธมฺมา น ลพฺภนฺติ, ตสฺมา **เอกํ ขนฺธํ ปฏิจฺจ เทฺว ขนฺธา**ติอาทิ วุตฺตํฯ ปฏิสนฺธิกฺขเณ **สุขาย เวทนายา**ติ สเหตุกปฏิสนฺธิวเสน วุตฺตํฯ ทุกฺขเวทนา ปฏิสนฺธิยํ น ลพฺภตีติ ทุติยวาเร ปฏิสนฺธิคฺคหณํ น กตํฯ ตติยวาเร **ปฏิสนฺธิกฺขเณ**ติ สเหตุกปฏิสนฺธิวเสน วุตฺตํฯ เสสเมตฺถ อิโต ปเรสุ จ ปจฺจเยสุ ยถาปาฬิเมว นิยฺยาติฯ สพฺพตฺถ ตโย ตโย วารา วุตฺตาฯ เตน วุตฺตํ **เหตุยา ตีณิ...เป.... อวิคเต ตีณี**ติฯ

๖. ปจฺจยสํสนฺทเน ปน สเหตุกาย วิปากทุกฺขเวทนาย อภาวโต เหตุมูลกนเย **วิปาเก เทฺว**ติ วุตฺตํฯ อธิปติอาทีหิ สทฺธิํ สํสนฺทเนสุปิ วิปาเก เทฺวเยวฯ กสฺมา? วิปาเก ทุกฺขเวทนาย อธิปติฌานมคฺคานํ อภาวโตฯ เยหิ จ สทฺธิํ สํสนฺทเน วิปาเก เทฺว วารา ลพฺภนฺติ, วิปาเกน สทฺธิํ สํสนฺทเน เตสุปิ เทฺวเยวฯ

๑๐. ปจฺจนีเย นปุเรชาเต อารุเปฺป จ ปฏิสนฺธิยญฺจ ทุกฺขเวทนาย อภาวโต เทฺว วารา อาคตาฯ นวิปฺปยุเตฺตปิ อารุเปฺป ทุกฺขาภาวโต เทฺวเยวฯ สพฺพอรูปธมฺมปริคฺคาหกา ปน สหชาตาทโย ปจฺจยา อิมสฺมิํ ปจฺจนียวาเร ปริหายนฺติฯ กสฺมา? เวทนาสมฺปยุตฺตสฺส ธมฺมสฺส เวทนาสมฺปยุตฺตํ ปฏิจฺจ สหชาตาทีหิ วินา อนุปฺปตฺติโต ปจฺฉาชาตปจฺจยญฺจ วินาว อุปฺปตฺติโตฯ

๑๗. ปจฺจยสํสนฺทเน ปน **นปุเรชาเต เอก**นฺติ อารุเปฺป ปฏิสนฺธิยญฺจ อเหตุกาทุกฺขมสุขเวทนาสมฺปยุตฺตํ สนฺธาย วุตฺตํฯ **นกเมฺม เทฺว**ติ อเหตุกกิริยสมฺปยุตฺตเจตนาวเสน วุตฺตํฯ สุขาย หิ อทุกฺขมสุขาย จ เวทนาย สมฺปยุเตฺต ธเมฺม ปฏิจฺจ ตาหิ เวทนาหิ สมฺปยุตฺตา อเหตุกกิริยเจตนา อุปฺปชฺชนฺติฯ นเหตุปจฺจยา นวิปาเกปิ เอเสว นโยฯ **นวิปฺปยุเตฺต เอก**นฺติ อารุเปฺป อาวชฺชนวเสน วุตฺตํฯ อิมินา อุปาเยน สพฺพสํสนฺทเนสุ คณนา เวทิตพฺพาฯ

๒๕-๓๗. อนุโลมปจฺจนีเย ปจฺจนีเย ลทฺธปจฺจยา เอว ปจฺจนียโต ติฏฺฐนฺติฯ ปจฺจนียานุโลเม สพฺพา รูปธมฺมปริคฺคาหกา สหชาตาทโย อนุโลมโตว ติฏฺฐนฺติ, น ปจฺจนียโตฯ อเหตุกสฺส ปน จิตฺตุปฺปาทสฺส อธิปติ นตฺถีติ อธิปติปจฺจโย อนุโลมโต น ติฏฺฐติฯ ปฏิจฺจวาราทีสุ ปน ปจฺฉาชาโต อนุโลมโต น ลพฺภติเยวาติ ปริหีโนฯ เย เจตฺถ อนุโลมโต ลพฺภนฺติ, เต ปจฺจนียโต ลพฺภมาเนหิ สทฺธิํ ปริวเตฺตตฺวาปิ โยชิตาเยวฯ เตสุ ตีณิ เทฺว เอกนฺติ ตโยว วารปริเจฺฉทา, เต สพฺพตฺถ ยถานุรูปํ สลฺลเกฺขตพฺพาฯ โย จายํ ปฏิจฺจวาเร วุโตฺต, สหชาตวาราทีสุปิ อยเมว วณฺณนานโยฯ

๓๘. ปญฺหาวาเร ปน **สมฺปยุตฺตกานํ ขนฺธาน**นฺติ เตน สทฺธิํ สมฺปยุตฺตกานํ ขนฺธานํ เตหิเยว วา เหตูหิ สุขเวทนาทีหิ วาฯ

๓๙. **วิปฺปฏิสาริสฺสา**ติ ทานาทีสุ ตาว ‘‘กสฺมา มยา อิทํ กตํ, ทุฏฺฐุ เม กตํ, อกตํ เสโยฺย สิยา’’ติ เอวํ วิปฺปฏิสาริสฺสฯ ฌานปริหานิยํ ปน ‘‘ปริหีนํ เม ฌานํ, มหาชานิโย วตมฺหี’’ติ เอวํ วิปฺปฏิสาริสฺสฯ **โมโห อุปฺปชฺชตี**ติ โทสสมฺปยุตฺตโมโหฯ ตถา **โมหํ อรพฺภา**ติ โทสสมฺปยุตฺตโมหเมวฯ

๔๕. **สุขาย เวทนาย สมฺปยุตฺตํ ภวงฺคํ อทุกฺขมสุขาย เวทนาย สมฺปยุตฺตสฺส ภวงฺคสฺสา**ติ ตทารมฺมณสงฺขาตํ ปิฏฺฐิภวงฺคํ มูลภวงฺคสฺสฯ **วุฏฺฐานสฺสา**ติ ตทารมฺมณสฺส ภวงฺคสฺส วาฯ อุภยมฺปิ เหตํ กุสลากุสลชวนโต วุฏฺฐิตตฺตา วุฏฺฐานนฺติ วุจฺจติฯ **กิริยํ วุฏฺฐานสฺ**

สาติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ **ผลํ วุฏฺฐานสฺสา**ติ ผลจิตฺตํ ภวงฺคสฺสฯ ภวเงฺคน หิ ผลโต วุฏฺฐิโต นาม โหติฯ ปรโต ‘‘วุฏฺฐาน’’นฺติ อาคตฏฺฐาเนสุปิ เอเสว นโยฯ

๔๖. **ทุกฺขาย เวทนาย สมฺปยุตฺตา ขนฺธา**ติ โทมนสฺสสมฺปยุตฺตา อกุสลา ขนฺธาฯ **อทุกฺขมสุขาย เวทนาย สมฺปยุตฺตสฺส วุฏฺฐานสฺสา**ติ ตทารมฺมณสงฺขาตสฺส อาคนฺตุกภวงฺคสฺส วา อุเปกฺขาสมฺปยุตฺตมูลภวงฺคสฺส วาฯ สเจ ปน โสมนสฺสสหคตํ มูลภวงฺคํ โหติ, ตทารมฺมณสฺส จ อุปฺปตฺติการณํ น โหติ, ชวนสฺส อารมฺมณโต อญฺญสฺมิมฺปิ อารมฺมเณ อทุกฺขมสุขเวทนํ อกุสลวิปากํ อุปฺปชฺชเตวฯ ตมฺปิ หิ ชวนโต วุฏฺฐิตตฺตา วุฏฺฐานนฺติ วุจฺจติฯ สหชาตปจฺจยาทินิเทฺทสา อุตฺตานตฺถาเยวฯ นเหตฺถ กิญฺจิ อตฺถิ, ยํ น สกฺกา สิยา เหฏฺฐา วุตฺตนเยน เวเทตุํ, ตสฺมา สาธุกํ อุปลเกฺขตพฺพํฯ

๖๒. อิทานิ ยสฺมึ ยสฺมึ ปจฺจเย เย เย วารา ลทฺธา, สเพฺพ เต สงฺขิปิตฺวา คณนาย ทเสฺสตุํ **เหตุยา ตีณี**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ สพฺพานิ ตีณิ สุทฺธานํ ติณฺณํ ปทานํ วเสน เวทิตพฺพานิฯ อารมฺมเณ นว เอกมูลเกกาวสานานิฯ อธิปติยา ปญฺจ สหชาตาธิปติวเสน อมิสฺสานิ ตีณิ, อารมฺมณาธิปติวเสน จ ‘‘สุขาย สมฺปยุโตฺต สุขาย สมฺปยุตฺตสฺส, อทุกฺขมสุขาย สมฺปยุโตฺต อทุกฺขมสุขาย สมฺปยุตฺตสฺสา’’ติ เทฺว, ตานิ น คเณตพฺพานิฯ สุขาย ปน สมฺปยุโตฺต อทุกฺขมสุขาย, อทุกฺขมสุขาย สมฺปยุโตฺต สุขายาติ อิมานิ เทฺว คเณตพฺพานีติ เอวํ ปญฺจฯ **อนนฺตรสมนนฺตเรสุ สตฺตา**ติ สุขา ทฺวินฺนํ, ตถา ทุกฺขา, อทุกฺขมสุขา ติณฺณมฺปีติ เอวํ สตฺตฯ **อุปนิสฺสเย นวา**ติ สุขสมฺปยุโตฺต สุขสมฺปยุตฺตสฺส ตีหิปิ อุปนิสฺสเยหิ, ทุกฺขสมฺปยุตฺตสฺส ปกตูปนิสฺสเยเนว, อุเปกฺขาสมฺปยุตฺตสฺส ตีหิปิ, ทุกฺขสมฺปยุโตฺต ทุกฺขสมฺปยุตฺตสฺส อนนฺตรปกตูปนิสฺสเยหิ, สุขสมฺปยุตฺตสฺส ปกตูปนิสฺสเยน, อทุกฺขมสุขสมฺปยุตฺตสฺส ทฺวิธา, อทุกฺขมสุขสมฺปยุโตฺต อทุกฺขมสุขสมฺปยุตฺตสฺส ติธาปิ, ตถา สุขสมฺปยุตฺตสฺส, ทุกฺขสมฺปยุตฺตสฺส อนนฺตรปกตูปนิสฺสเยหีติ เอวํ นวฯ ปจฺจยเภทโต ปเนตฺถ ปกตูปนิสฺสยา นว, อนนฺตรูปนิสฺสยา สตฺต, อารมฺมณูปนิสฺสยา จตฺตาโรติ วีสติ อุปนิสฺสยาฯ ปุเรชาตปจฺฉาชาตา ปเนตฺถ ฉิชฺชนฺติฯ น หิ ปุเรชาตา ปจฺฉาชาตา วา อรูปธมฺมา อรูปธมฺมานํ ปจฺจยา โหนฺติฯ

กเมฺม อฏฺฐาติ สุขสมฺปยุโตฺต สุขสมฺปยุตฺตสฺส ทฺวิธาปิ, ทุกฺขสมฺปยุตฺตสฺส นานากฺขณิกโตว ตถา อิตรสฺสฯ ทุกฺขสมฺปยุโตฺต ทุกฺขสมฺปยุตฺตสฺส ทฺวิธาปิ, สุขสมฺปยุตฺตสฺส นตฺถิ, อิตรสฺส นานากฺขณิกโตว อทุกฺขมสุขสมฺปยุโตฺต อทุกฺขมสุขสมฺปยุตฺตสฺส ทฺวิธาปิ, อิตเรสํ นานากฺขณิกโตติ เอวํ อฏฺฐฯ ปจฺจยเภทโต ปเนตฺถ นานากฺขณิกา อฏฺฐ, สหชาตา ตีณีติ เอกาทส กมฺมปจฺจยาฯ ยถา จ ปุเรชาตปจฺฉาชาตา, เอวํ วิปฺปยุตฺตปจฺจโยเปตฺถ ฉิชฺชติฯ อรูปธมฺมา หิ อรูปธมฺมานํ วิปฺปยุตฺตปจฺจโย น โหนฺติฯ **นตฺถิวิคเตสุ สตฺต** อนนฺตรสทิสาวฯ เอวเมตฺถ ตีณิ ปญฺจ สตฺต อฏฺฐ นวาติ ปญฺจ คณนปริเจฺฉทาฯ เตสํ วเสน ปจฺจยสํสนฺทเน อนุตรคณเนน สทฺธึ สํสนฺทเนสุ อติเรกญฺจ อลพฺภมานญฺจ อปเนตฺวา คณนา เวทิตพฺพาฯ

๖๓-๖๔. เหตุยา สทฺธึ อารมฺมณํ น ลพฺภติ, ตถา อนนฺตราทโยฯ **อธิปติยา เทฺว**ติ ทุกฺขปทํ ฐเปตฺวา เสสานิ เทฺวฯ ทุกฺขสมฺปยุโตฺต หิ เหตุ อธิปติ นาม นตฺถิ, ตสฺมา โส น ลพฺภตีติ อปนีโตฯ เสสทฺวเยสุปิ เอเสว นโยฯ อิติ เหตุมูลเก เทฺวเยว คณนปริเจฺฉทา, เตสํ วเสน ฉฬฏฺฐานานิ วุตฺตานิฯ เตสุ ปฐมํ อวิปากภูตานํ ญาณวิปฺปยุตฺตนิราธิปติธมฺมานํ วเสน วุตฺตํ, ทุติยํ เตสเญฺญว วิปากภูตานํ, ตติยจตุตฺถานิ เตสเญฺญว ญาณสมฺปยุตฺตานํ, ปญฺจมํ อวิปากภูตสาธิปติอโมหวเสน, ฉฏฺฐํ วิปากภูตสาธิปติอโมหวเสนฯ ปฐมํ วา สพฺพเหตุวเสน, ทุติยํ สพฺพวิ

ปากเหตุวเสน, ตติยํ สพฺพาโมหเหตุวเสน, จตุตฺถํ สพฺพวิปากาโมหเหตุวเสนฯ ปญฺจมํ สพฺพสาธิปติอโมหวเสน, ฉฏฺฐํ สพฺพสาธิปติวิปากาโมหวเสนฯ

๖๖. อารมฺมณมูลเก **อธิปติยา จตฺตารี**ติ อารมฺมณาธิปติวเสน สุขํ สุขสฺส, อทุกฺขมสุขสฺส, อทุกฺขมสุขํ อทุกฺขมสุขสฺส, สุขสฺสาติ เอวํ จตฺตาริฯ อุปนิสฺสเยปิ อารมฺมณูปนิสฺสยวเสน จตฺตาโร วุตฺตาฯ ฆฏนานิ ปเนตฺถ เอกเมวฯ อธิปติมูลกาทีสุปิ เหฏฺฐา วุตฺตนเยเนว ยํ ลพฺภติ ยญฺจ น ลพฺภติ, ตํ สพฺพํ สาธุกํ สลฺลกฺเขตฺวา สํสนฺทนฆฏนคณนา เวทิตพฺพาฯ

๘๓-๘๗. ปจฺจนียมฺหิ กุสลตฺติเก วุตฺตนเยเนว อนุโลมโต ปจฺจเย อุทฺธริตฺวา ตตฺถ ลทฺธานํ วารานํ วเสน ปจฺจนียโต คณนวเสน **นเหตุยา นวา**ติ สพฺพปจฺจเยสุ นว วารา ทสฺสิตา ฯ เต เอกมูลเกกาวสานานํ นวนฺนํ วิสฺสชฺชนานํ วเสน ‘‘สุขาย เวทนาย สมฺปยุตฺโต ธมฺโม สุขาย เวทนาย สมฺปยุตฺตสฺส ธมฺมสฺส นเหตุปจฺจเยน ปจฺจโย, สุขาย เวทนาย สมฺปยุตฺเตน จิตฺเตน ทานํ ทตฺวา’’ติอาทินา นเยน ปาฬึ อุทฺธริตฺวา ทเสฺสตพฺพาฯ ปจฺจยสํสนฺทเน ปเนตฺถ **นเหตุปจฺจยา...เป.... นอุปนิสฺสเย อฏฺฐา**ติ นานากฺขณิกกมฺมปจฺจยวเสน เวทิตพฺพาฯ ทุพฺพลกมฺมญฺหิ วิปากสฺส น อุปนิสฺสโย โหติฯ เกวลํ ปน นานากฺขณิกกมฺมปจฺจเยเนว ปจฺจโย โหติฯ เสสเมตฺถ อนุโลมปจฺจนียปจฺจนียานุโลเมสุ จ เตสํ เตสํ ปจฺจยานํ โยเค ลทฺธวารวเสน สกฺกา เหฏฺฐา วุตฺตนเยเนว คเณตุํ, ตสฺมา น วิตฺถาริตนฺติฯ

เวทนาตฺติกวณฺณนาฯ

๓. วิปากตฺติกวณฺณนา

๑-๒๓. วิปากตฺติเก **วิปากํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ วิปาโก ธมฺโม อุปฺปชฺชติ เหตุปจฺจยา**ติ เย เหตุปจฺจเย เตรส วารา วุตฺตา, เต สงฺขิปิตฺวา คณนาย ทเสฺสตุํ **เหตุยา เตรสา**ติ วุตฺตํฯ **อารมฺมเณ ปญฺจา**ติอาทีสุปิ เอเสว นโยฯ เอวเมตฺถ เตรส ปญฺจ นว สตฺต ตีณิ เทฺวติ ฉ คณนปริเจฺฉทา, เตสํ วเสน ปจฺจยสํสนฺทเน เหฏฺฐา วุตฺตนเยเนว คณนา เวทิตพฺพาฯ

๒๔-๕๒. ปจฺจนีเยปิ **วิปากํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ วิปาโก ธมฺโม อุปฺปชฺชติ นเหตุปจฺจยา**ติ เย นเหตุปจฺจเย ทส วารา วุตฺตา, เต สงฺขิปิตฺวา คณนาย ทเสฺสตุํ **นเหตุยา ทสา**ติ วุตฺตํฯ **น อารมฺมเณ ปญฺจา**ติอาทีสุปิ เอเสว นโยฯ เอวเมตฺถ ทส ปญฺจ เตรส ทฺวาทส เทฺว เอกํ นว ตีณีติ อฏฺฐ คณนปริเจฺฉทา, เตสํ วเสน ปจฺจยสํสนฺทเน เหฏฺฐา วุตฺตนเยเนว วิตฺถารโต คณนา เวทิตพฺพาฯ ปาฬิํ ปน สงฺขิตฺตา, เอเตสเญฺญว ปน ลทฺธคณนรปริเจฺฉทานํ วารานํ วเสน สํสนฺทิตฺวา อนุโลมปจฺจนียํ ปจฺจนียานุโลมญฺจ เวทิตพฺพํฯ

สหชาตวาโร อิมินาว เอกคติโกฯ ปจฺจยนิสฺสยสํสฏฺฐสมฺปยุตฺตวารา ยถาปาฬิเมว นิยฺยนฺติฯ

๙๒. ปญฺหาวาเร **กุสลากุสเล นิรุเทฺธ**ติ เอตสฺมิํ วิปสฺสนาวเสน ปวเตฺต กุสเล สารชฺชนาทิวเสน ปวเตฺต อกุสเล จ นิรุเทฺธฯ **วิปาโก ตทารมฺมณตา อุปฺปชฺชตี**ติ กามาวจรวิปาโก ตทารมฺมณตาย อุปฺปชฺชติฯ เย ปน ''วิปสฺสนาชวนานํ วิจิกิจฺฉุทฺธจฺจานญฺจ ปริโยสาเน ตทารมฺมณํ นตฺถี''ติ วทนฺติ, เต อิมาย ตนฺติยา ปฏิเสเธตพฺพาฯ **อากาสานญฺจายตนกุสลํ วิญฺญาณญฺจายตนสฺส กิริยสฺส อารมฺมณปจฺจเยน ปจฺจโย**ติ อรหตฺตํ ปตฺวา อสมาปนฺนปุพฺพา สมาปตฺติโย ปฏิโลมโต สมาปชฺชนฺตสฺส วเสเนตํ วุตฺตํฯ อิมินา อุปาเยน สพฺพวิสฺสชฺชเนสุ สาธุกํ ปาฬิํ อุปปริกฺขิตฺวา อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

๑๒๐. **เหตุยา สตฺต, อารมฺมเณ นว, อธิปติยา ทสา**ติอาทีสุปิ สหชาตาธิปติวเสน อารมฺมณาธิปติวเสน สหชาตนิสฺสยวเสน ปุเรชาตนิสฺสยวเสน อนนฺตรูปนิสฺสยวเสน อารมฺมณูปนิสฺสยวเสน ปกตูปนิสฺสยวเสน สหชาตวิปฺปยุตฺตวเสน ปุเรชาตปจฺฉาชาตวิปฺปยุตฺตวเสนาติ ยตฺถ ยตฺถ ยถา ยถา ยตฺตกานิ วิสฺสชฺชนานิ ลพฺภนฺติ, ตตฺถ ตตฺถ ตถา ตถา ตานิ สพฺพานิ สลฺลเกฺขตพฺพานิฯ ตถา ปจฺจนียาทีสุ อนุโลมวเสน วารุทฺธรณํ, อนุโลมโต ลทฺธวารานํ ปจฺจนียโต คณนา, ปจฺจยสํสนฺทนํ, อนุโลมปจฺจนีเย ปจฺจนียานุโลเม จ สุทฺธิเกสุ เจว สํสนฺทนวเสน จ ปวเตฺตสุ เหตุมูลกาทีสุ ลพฺภมานวารคณนา, อลพฺภมานานํ อลพฺภมานตาติ สพฺพํ เหฏฺฐา วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ

ยถา เจตฺถ, เอวํ อิโต ปเรสุปิ ติกทุเกสุฯ ปฏฺฐานปกรณญฺหิ ปาฬิโตว อนนฺตํ อปริมาณํฯ ตสฺส ปทปฏิปาฏิยา อตฺถํ วณฺณยิสฺสามีติ ปฏิปนฺนสฺส อติทีฆายุกสฺสาปิ อายุ นปฺปโหติฯ น จสฺส เอกเทสํ วเณฺณตฺวา เสสมฺหิ นยโต ทสฺสิยมาเน น สกฺกา อโตฺถ ชานิตุํ, ตสฺมา อิโต ปรํ เอตฺตกมฺปิ อวตฺวา เสเสสุ ติกทุเกสุ เหฏฺฐา อวุตฺตปฺปการตฺตา ยํ ยํ อวสฺสํ วตฺตพฺพํ, ตํ ตเทว วกฺขามฯ ยํ ปน อวตฺวา คมิสฺสาม, ตํ ปาฬินเยเนว เวทิตพฺพนฺติฯ

วิปากตฺติกวณฺณนาฯ

๔. อุปาทินฺนตฺติกวณฺณนา

๕๑. อุปาทินฺนุปาทานิยตฺติกสฺส ปญฺหาวาเร **วตฺถุ อุปาทานิยานํ ขนฺธานํ ปุเรชาตปจฺจเยน ปจฺจโย**ติ ปวตฺตึ สนฺธาย วุตฺตํฯ ปฏิสนฺธิยํ ปน ตํ ปุเรชาตํ น โหติฯ

๗๒. **อุปาทินฺนุปาทานิโย กพฬีกาโร อาหาโร อุปาทินฺนุปาทานิยสฺส กายสฺส อาหารปจฺจเยน ปจฺจโย**ติ เอตฺถ อุปาทินฺนุปาทานิโย กพฬีการาหาโร นาม กมฺมสมุฏฺฐานานํ รูปานํ อพฺภนฺตรคตา โอชาฯ **อุปาทินฺนุปาทานิยสฺส กายสฺสา**ติ ตเสฺสว กมฺมสมุฏฺฐานรูปกายสฺส อาหารปจฺจเยน ปจฺจโยฯ รูปชีวิตินฺทฺริยํ วิย กฏตฺตารูปานํ อนุปาลนอุปตฺถมฺภนวเสน ปจฺจโย, น ชนกวเสนฯ ยํ ปน มณฺฑูกาทโย คิลิตฺวา ฐิตานํ อหิอาทีนํ กายสฺส ชีวมานกมณฺฑูกาทิสรีเร โอชา อาหารปจฺจเยน ปจฺจโยติ วทนฺติ, ตํ น คเหตพฺพํฯ น หิ ชีวมานกสรีเร โอชา อญฺญสฺส สรีรสฺส อาหารปจฺจยตํ สาเธติฯ **อนุปาทินฺนุปาทานิยสฺส กายสฺสา**ติ เอตฺถ ปน ชนกวเสนาปิ ลพฺภติฯ **อุปาทินฺนุปาทานิยสฺส จ อนุปาทินฺนุปาทานิยสฺส** จาติ เอตฺถ เอกสฺส อุปตฺถมฺภกวเสน, เอกสฺส ชนกวเสน, อุภินฺนมฺปิ วา อุปตฺถมฺภกวเสเนว วุตฺตํฯ เทฺว ปน อาหารา เอกโต ปจฺจยา โหนฺตา อุปตฺถมฺภกาว โหนฺติ, น ชนกาฯ เสสเมตฺถ ปาฬิเมว สาธุกํ โอโลเกตฺวา เวทิตพฺพํฯ

อุปาทินฺนตฺติกวณฺณนาฯ

๕-๒๒. สงฺกิลิฏฺฐตฺติกาทิวณฺณนา

สงฺกิลิฏฺฐสงฺกิเลสิกตฺติเก สพฺพํ กุสลตฺติเก วุตฺตนยานุสาเรเนว เวทิตพฺพํฯ

๗๙. วิตกฺกตฺติเก **ยถากมฺมูปคญาณสฺส ปริกมฺม**นฺติ ทิพฺพจกฺขุปริกมฺมเมว ตสฺส อุปฺปาทนตฺถาย ปริกมฺมํฯ อุปฺปนฺนสฺส ปน วฬญฺชนกาเล ปริกมฺมํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํฯ เสสเมตฺถ ยถาปาฬิเมว นิยฺยาติฯ

๘๒. ติ ตทารมฺมณภวงฺคมูลภวงฺคานํ วเสน วุตฺตํฯ เสสเมตฺถ สพฺพํ ปาฬิวเสเนว เวทิตพฺพํฯ

ทสฺสนตฺติเก **ทสฺสเนน ปหาตโพฺพ ราโค อุปฺปชฺชตี**ติอาทีสุ ทสฺสเนน ปหาตโพฺพ ปุถุชฺชนสฺส อุปฺปชฺชติฯ ภาวนาย ปหาตโพฺพ โสตาปนฺนสฺสาปีติ เอวํ อุปริมสฺส อุปริมสฺส เหฏฺฐิมา เหฏฺฐิมา นุปฺปชฺชนฺตีติ เวทิตพฺพาฯ ทสฺสเนน ปหาตโพฺพ ธโมฺม ภาวนาย ปหาตพฺพสฺส ธมฺมสฺส เอเกนปิ ปจฺจเยน ปจฺจโย น โหติฯ เสสเมตฺถ ปาฬึ อนุคนฺตฺวา กุสลตฺติเก วุตฺตลกฺขณวเสเนว เวทิตพฺพํฯ

ทสฺสเนนปหาตพฺพเหตุกตฺติเก ทสฺสเนนปหาตพฺพเหตุกาทีนํ วิภาโค อฏฺฐกถากเณฺฑ วุตฺตนเยเนว เวทิตโพฺพฯ วิจิกิจฺฉุทฺธจฺจสหคโต โมโห อเหตุกตฺตา ตติยปเท ปวิโฏฺฐฯ เอวเมตฺถ เยสํ ทสฺสนภาวนาหิ ปหาตโพฺพ เหตุ อตฺถิ, เต ปหาตพฺพเหตุกาฯ เยสํ โส นตฺถิ เต เนวทสฺสเนน นภาวนายปหาตพฺพเหตุกาติ อิมํ ปหาตพฺพเหตุกวิภาคํ ญตฺวา เสสํ ทสฺสเนนปหาตพฺพตฺติเก เจว กุสลตฺติเก จ ทสฺสิตลกฺขณานุสาเรเนว เวทิตพฺพํฯ

อาจยคามิตฺติเก จ ปฏิจฺจวารสํสฏฺฐวาเรสุ อนุโลมํ กุสลตฺติกสทิสเมวฯ เสสํ วิสฺสชฺชนโต คณนโต จ ยถาปาฬิเมว นิยฺยาติฯ

เสกฺขตฺติเก อเสโกฺข ธโมฺม เสกฺขสฺส ธมฺมสฺส น เกนจิ ปจฺจเยน ปจฺจโยฯ เสโกฺข อเสกฺขสฺส อนนฺตรปกตูปนิสฺสโย ปน โหติฯ เสสเมตฺถ ยถาปาฬิเมว นิยฺยาติ, ตถา ปริตฺตตฺติเกฯ

ปริตฺตารมฺมณตฺติเก **อปฺปมาณารมฺมณาเจตนา**ติ เสกฺขานํ โคตฺรภุเจตนา, ปจฺจเวกฺขณเจตนาติปิ วตฺตุํ วฏฺฏติฯ **วิปากานํ ปริตฺตารมฺมณาน**นฺติ ปฏิสนฺธิยํ กมฺมํ อารมฺมณํ กตฺวา, ปวเตฺต จกฺขุวิญฺญาณาทิวเสนรูปาทิอารมฺมณํ, ตทารมฺมณวเสน ชวเนน คหิตปริตฺตารมฺมณญฺจ อารมฺมณํ กตฺวา อุปฺปนฺนานํฯ เย ปน ‘‘โคตฺรภุจิเตฺตน นตฺถิ ปฏิสนฺธี’’ติ วทนฺติ, เต อิมินา สุเตฺตน ปฏิเสเธตพฺพาฯ เสสเมตฺถ ปาฬินเยเนว เวทิตพฺพํฯ หีนตฺติโก สงฺกิลิฏฺฐตฺติกสทิโสฯ

มิจฺฉตฺตตฺติเก มิจฺฉตฺตนิยโต สมฺมตฺตนิยตสฺส, สมฺมตฺตนิยโต วา มิจฺฉตฺตนิยตสฺส เกนจิ ปจฺจเยน ปจฺจโย น โหติฯ มิจฺฉตฺตนิยโต วา สมฺมตฺตนิยโต วา สหชาตาธิปติรหิโต นาม นตฺถิฯ สมฺมตฺตนิยเต เอกนฺตโต อารมฺมณปุเรชาตํ นตฺถิ, มิจฺฉตฺตนิยเต สิยา อารมฺมณปุเรชาตํฯ อนิยตํ จิตฺตํ อารพฺภ นิยตา มิจฺฉาทิฏฺฐิ อุปฺปเชฺชยฺยฯ เสสา นิยตํ อารพฺภ นิยตํ นุปฺปชฺชติ, มิจฺฉตฺตนิยตํ ครุํ กตฺวา น โกจิ ธโมฺม อุปฺปชฺชติฯ กุสโล มิจฺฉตฺตสฺส อุปนิสฺสยปจฺจโย น โหติฯ เสสเมตฺถ ปาฬิยํ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ

มคฺคารมฺมณตฺติเก ปฏิจฺจวารสฺส อนุโลเม วิปากปจฺจโย นตฺถิฯ กมฺมปจฺจเยปิ อิมสฺมึ ติเก นานากฺขณิกํ น ลพฺภติ, ตถา อุปฺปนฺนตฺติกอตีตตฺติเกสุฯ ปจฺจนีเย **อเหตุกํ มคฺคา รมฺมณ**นฺติ อเหตุกํ มคฺคารมฺมณํ, อาวชฺชนํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํฯ เสสเมตฺถ ปาฬิอนุสาเรเนว เวทิตพฺพํฯ

อุปฺปนฺนตฺติเก จ อตีตตฺติเก จ ปฏิจฺจวาราทโย นตฺถิ, ปญฺหาวารมตฺตเมว ลพฺภติฯ กสฺมา? ปฏิจฺจวาราทโย หิ สหชาตปุเรชาตานเญฺญว โหนฺติฯ อิเม จ ติกา อตีตานาคตมิสฺสกาฯ อุปฺปนฺนตฺติเก เจตฺถ อนนฺตรภาคิยาปิ ปจฺจยา น ลพฺภนฺติฯ กสฺมา? อุปฺปนฺนตฺติเก อตีตสฺส อภาวโตฯ อุปฺปโนฺน จ อนุปฺปโนฺน จาติ อิเม เจตฺถ เทฺว ธมฺมา อุปฺปนฺนสฺส จ อนุปฺปนฺนสฺส จาติ อิเมสํ ทฺวินฺนํ น เกนจิ ปจฺจเยน ปจฺจโยฯ อนุปฺปโนฺน จ อุปฺปาที จาติ อิเม ปน เทฺว อุปฺปนฺนสฺส อารมฺมณูปนิสฺสยวเสน ทฺวีหิ ปจฺจเยหิ ปจฺจโยฯ เสสเมตฺถ ปาฬิยํ อาคตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ

อตีตตฺติเก ปจฺจุปฺปนฺนํ อตีตานาคตสฺส, อตีตานาคตญฺจ อตีตานาคตสฺส น เกนจิ ปจฺจเยน ปจฺจโยฯ นิพฺพานํ ปน ทฺวีสุปิ อิเมสุ ติเกสุ เนว ปจฺจยโต น ปจฺจยุปฺปนฺนโต ลพฺภติฯ เสสมิธาปิ ปาฬิยํ อาคตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ

อชฺฌตฺตตฺติเก อชฺฌตฺตพหิทฺธาปทํ น คหิตํฯ อชฺฌตฺตพหิทฺธาสงฺขาตา หิ อุโภ ราสโย เนว เอกโต ปจฺจยา โหนฺติ, น ปจฺจยุปฺปนฺนา; ตสฺมา หตฺถตเล ฐปิตสฺส สาสปสฺส วโณฺณปิ หตฺถตลวเณฺณน สทฺธึ เอกโต อารมฺมณํ น โหตีติ เวทิตโพฺพฯ ยถา จ อชฺฌตฺตพหิทฺธาปทํ, เอวเมตฺถ อชฺฌตฺตารมฺมณตฺติเกปิ อชฺฌตฺตพหิทฺธารมฺมณปทํ น ลพฺภติฯ เสสํ ยถาปาฬิเมว นิยฺยาติฯ

สนิทสฺสนตฺติเกปิ ปาฬิวเสเนว อโตฺถ คเหตโพฺพฯ คณนาเปตฺถ ปาฬิยํ อาคตวาเร สงฺขิปิตฺวา เหฎฺฐา วุตฺตนเยเนว สํสนฺทเนสุ สํสนฺทิตฺวา เวทิตพฺพาติฯ

ธมฺมานุโลเม ติกปฏฺฐานวณฺณนาฯ

๒. ทุกปฏฺฐานวณฺณนา

ทุกปฏฺฐาเนปิ สพฺพทุเกสุ ปญฺหาวิสฺสชฺชนานิ เจว คณนา จ ปาฬิยํ อาคตนเยเนว เวทิตพฺพาฯ อปิเจตฺถ สเหตุกเหตุสมฺปยุตฺตทุกานํ วิสฺสชฺชนํ เหตุทุกวิสฺสชฺชนสทิสํ; ตถา เหตูเจวสเหตุกเหตูเจวเหตุสมฺปยุตฺตทุกานํ, ตถา สปฺปจฺจยสงฺขตทุกานํฯ **อิทํ ทุกํ ยถา สปฺปจฺจยทุกํ, เอวํ กาตพฺพ**นฺติ อิทํ ยสฺมา สปฺปจฺจโย วิย อปฺปจฺจเยน สงฺขโตปิ, อสงฺขเตน สทฺธึ โยชนํ น ลพฺภติ, ตสฺมา วุตฺตํฯ สารมฺมณจิตฺตสมฺปยุตฺตสํสฏฺฐทุกาปิ สทิสวิสฺสชฺชนาเยว; ตถา อาสวโอฆโยคโคจฺฉกาฯ เอเต หิ ตโย อญฺญมญฺญํ สทิสวิสฺสชฺชนาเยวฯ อปิจ โลกิยสาสวสํโยชนิยคนฺถนิยนีวรณิยปรามฏฺฐสงฺกิเลสิกทุกา อาสววิปฺปยุตฺตสาสวสํโยชนวิปฺปยุตฺตสํโยชนิยคนฺถวิปฺปยุตฺตคนฺถนิยนีวรณวิปฺปยุตฺตนีวรณิยปรามาสวิปฺปยุตฺตปรามฏฺฐกิเลสวิปฺปยุตฺตสงฺกิเลสิกปริยาปนฺนสอุตฺตรทุกาต อิเมปิ ทุกา สมานาฯ

กิเลสทุกํ สํโยชนทุกสทิสํฯ สงฺกิลิฏฺฐกิเลสสมฺปยุตฺตนีวรณสมฺปยุตฺตทสฺสเนนปหาตพฺพสรณทุกาปิ สมานาฯ ตถากิเลสา เจว สงฺกิลิฏฺฐนีวรณา เจว นีวรณสมฺปยุตฺตกิเลสา เจว กิเลสสมฺปยุตฺตทุกาฯ อิมินา นเยน สเพฺพสํ อตฺถโต สทิสานํ ทุกานํ วิสฺสชฺชนานิ สทิสาเนว โหนฺตีติ เวทิตพฺพานิฯ สพฺพสฺมิมฺปิ ปน ปฏฺฐาเน เกนจิวิเญฺญยฺยทุกํ น ลพฺภติฯ อาสวา เจว อาสวสมฺปยุตฺตา จ, สํโยชนา เจว สํโยชนสมฺปยุตฺตา จ, คนฺถา เจว คนฺถสมฺปยุตฺตา จ, นีวรณา เจว นีวรณสมฺปยุตฺตา จ, กิเลสา เจว สงฺกิลิฏฺฐา จาติ เอวรูเปสุ ทุเกสุ วิปากปจฺจโย เจว นานากฺขณิกกมฺมปจฺจโย จ น ลพฺภติฯ นเหตุสเหตุกนเหตุอเหตุเกสุ เหตุปจฺจโย นตฺถิฯ เหตู เจว เหตุสมฺปยุตฺตา จ, อาสวา เจว อาสวสมฺปยุตฺตา จ, คนฺถา เจว คนฺถสมฺปยุตฺตา จาติ อิเมสุ ทุเกสุ นเหตุนฌานนมคฺคา น ลพฺภนฺติฯ สํโยชนา เจว สํโยชนสมฺปยุตฺตา จ, นีวรณา เจว นีวรณสมฺปยุตฺตา จ, กิเลสา เจว กิเลสสมฺปยุตฺตา จ, กิเลสา เจว สงฺกิลิฏฺฐา จาติ อิเมสุ ปน วิจิกิจฺฉุทฺธจฺจสหคตสฺส โมหสฺส วเสน นเหตุปจฺจโย ลพฺภติ; นฌานนมคฺคปจฺจยา น ลพฺภนฺตีติ เอวํ สพฺพทุเกสุ ลพฺภมานาลพฺภมานํ อุปปริกฺขิตฺวา ปาฬิวเสเนว วารคณนา เวทิตพฺพาติฯ

ทุกปฏฺฐานวณฺณนาฯ

๓. ทุกติกปฏฺฐานวณฺณนา

ทุกติกปฏฺฐาเน เหตุํ กุสลํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ เหตุ กุสโล ธมฺโม อุปฺปชฺชติ เหตุปจฺจยาติ เอวํ ปญฺหามตฺตุทฺธารวเสเนว สเงฺขปโต เทสนา กตาฯ ‘‘กุสลํ อโลภํ ปฏิจฺจ อโทโส อโมโห’’ติอาทินา ปน นเยน วิตฺถาโร วตฺตพฺโพ สิยา, โส เหฏฺฐา ทสฺสิตนเยน สกฺกา อวุโตฺตปิ ชานิตุนฺติ เอกปเทปิ เอกปจฺจโย วา น วุโตฺตฯ ยา ปเนสา สเงฺขปโต เทสนา กตา, สา เอวํ กตาติ เวทิตพฺพาฯ เหตุทุเกน หิ สทฺธิํ กุสลปทํ โยเชตฺวา ปฏิจฺจวาเร อนุโลมสฺส เจว ปจฺจนียสฺส จ วเสน สเพฺพ ลพฺภมานกปจฺจยา ทสฺสิตา, อนุโลมปจฺจนียปจฺจนียานุโลมนยา เจว สหชาตวาราทโย จ น ทสฺสิตา, เกวลํ ‘‘ปฏิจฺจวารสทิสํเยว วิตฺถาเรตพฺพ’’นฺติ วุตฺตํฯ ปญฺหาวาเร ปญฺหมฺปิ อวิสฺสเชฺชตฺวา เกวลํ ปญฺหุทฺธารมตฺตํ กตฺวา อนุโลมปจฺจนียวเสเนว ลพฺภมานปจฺจยา ทสฺสิตาฯ ยถา จ กุสลปทํ, เอวํ อกุสลอพฺยากตปทานิปิ เหตุทุเกน สทฺธิํ โยเชตฺวา เหตุกุสลทุกติกํ นิทฺทิสิตพฺพนฺติ วุตฺตํฯ

ตโต ปรํ **เหตุํ สุขาย เวทนาย สมฺปยุตฺตํ ธมฺม**นฺติอาทินา นเยน เหตุเวทนาทุกติกาทีนิ เอกวีสติ ทุกติกานิ ทสฺสิตานิฯ ยสฺมา ปน เหตุ นาม สนิทสฺสนสปฺปฏิโฆ อนิทสฺสนสปฺปฏิโฆ วา นตฺถิ, ตสฺมา เหตุปเทน สทฺธิํ สนิทสฺสนสปฺปฏิฆอนิทสฺสนสปฺปฏิฆปทานิ น โยชิตานิฯ เอวํ เหตุทุเกน สทฺธิํ ลพฺภมานกวเสน ทฺวาวีสติ ติเก โยเชตฺวา ปุน เต สเหตุกทุกาทีหิ สรณทุกปริโยสาเนหิ สพฺพทุเกหิ สทฺธิํ โยชิตาฯ ตตฺถ ยํ ยํ ปทํ เยน เยน ปเทน สทฺธิํ โยชนํ น คจฺฉติ, ตํ ตํ ปาฬิยํเยว น ลพฺภตีติ วุตฺตํฯ เอวเมตฺถ เอเกน ทุเกน สทฺธิํ พาวีสติ ติเก โยเชตฺวา ปุน อปเรน พาวีสติ, อปเรน พาวีสตีติ ปฏิปาฏิยา ทุกสเต ลพฺภมานทุกปเทหิ สทฺธิํ ทฺวาวีสติ ติกา โยชิตาติ ทฺวาวีสติ ติเก คเหตฺวา ทุกสเต ปกฺขิปิตฺวา ทุกติกปฏฺฐานํ นาม เทสิตํฯ ตตฺถ เยสุ เยสุ ฐาเนสุ นยํ ทเสฺสตฺวา ปาฬิยา สเงฺขโป กโต, เตสุ เตสุ ฐาเนสุ ทสฺสิตนยานุรูเปน ตสฺสา วิตฺถาโร เวทิตโพฺพติฯ

ทุกติกปฏฺฐานวณฺณนาฯ

๔. ติกทุกปฏฺฐานวณฺณนา

ติกทุกปฏฺฐาเนปิ **กุสลํ เหตุํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ กุสโล เหตุ ธมฺโม อุปฺปชฺชติ เหตุปจฺจยา**ติ ปญฺหามตฺตุทฺธารวเสเนว เทสนา กตาฯ ตตฺถ ยถา เหฏฺฐา เหตุทุเกน สทฺธึ กุสลปทํ โยเชตฺวา สพฺพปจฺจยวเสน สพฺพวาเรสุ สงฺขปโต เทสนา กตา, เอวมิธ กุสลตฺติเกน สทฺธึ เหตุปทํ โยเชตฺวา สพฺพปจฺจยวเสน สพฺพวาเรสุ สงฺขปโต เทสนา กตาฯ ยถา จ เหตุปทํ, เอวํ น เหตุปทมฺปิ กุสลตฺติเกน สทฺธึ โยเชตฺวา กุสลตฺติกเหตุทุกํ นิฏฺฐาปิตํฯ ตโต ปรํ **สุขาย เวทนาย สมฺปยุตฺตํ เหตุํ ธมฺม**นฺติอาทินา นเยน เวทนาตฺติกเหตุทุกาทีนิ เอกวีสติ ติกทุกานิ ทสฺสิตานิฯ

เอวํ พาวีสติยา ติเกหิ สทฺธึ เหตุทุกํ โยเชตฺวา ปุน เตหิเยว สทฺธึ สเหตุกทุกาทโย สรณทุกปริโยสานา ลพฺภมานวเสน สพฺพทุกา โยชิตาฯ อิธาปิ ยํ ยํ ปทํ โยชนํ น คจฺฉติ, ตํ ตํ ปาฬิยํเยว ปฏิกฺขิตฺตํฯ เอวํ ทุกสตํ คเหตฺวา ทฺวาวีสติยา ติเกสุ ปกฺขิปิตฺวา ติกทุกปฏฺฐานํ นาม เทสิตํฯ ตตฺราปิ เยน เยน นเยน ปาฬิ สงฺขิตฺตา, โส โส นโย วิตฺถารโต เวทิตโพฺพฯ

ติกทุกปฏฺฐานวณฺณนาฯ

๕. ติกติกปฏฺฐานวณฺณนา

ติกติกปฏฺฐาเนปิ **กุสลํ สุขาย เวทนาย สมฺปยุตฺตํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ กุสโล สุขาย เวทนาย สมฺปยุโตฺต ธโมฺม อุปฺปชฺชติ เหตุปจฺจยา**ติ ปญฺหุทฺธารวเสเนว สเงฺขปโต เทสนา กตาฯ เอตฺถ จ กุสลตฺติกํ เวทนาตฺติกาทีหิ, เวทนาตฺติกาทโย จ กุสลตฺติเกนาติ เอวํ ติเกสุเยว ติกา ปกฺขิตฺตาฯ เยน เยน จ ปเทน สทฺธึ ยํ ยํ ปทํ โยชนํ น คจฺฉติ, ตํ ตํ หาเปตฺวา ลพฺภมานวเสเนว สพฺพปจฺจเยสุ วารา จ คณนนยา จ ทสฺสิตา, ตสฺมา เต สาธุกํ ปาฬึ อุปปริกฺขิตฺวา เวทิตพฺพาฯ ยถา จ กุสลตฺติกํ เวทนาตฺติกาทีหิ, เวทนาตฺติกาทโย จ เตน สทฺธึ โยเชตฺวา เวทิตพฺพา; ตถา เอเกกํ ติกํ เสเสหิฯ เสสา จ เตหิ สทฺธึ โยเชตฺวา เวทิตพฺพาติฯ

ติกติกปฏฺฐานวณฺณนาฯ

๖. ทุกทุกปฏฺฐานวณฺณนา

ทุกทุกปฏฺฐาเนปิ **เหตุสเหตุกํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ เหตุสเหตุโก ธมฺโม อุปฺปชฺชติ เหตุปจฺจยา**ติ ปญฺหุทฺธารวเสเนว สงฺขิปโต เทสนา กตาฯ ตตฺถ เหตุทุกํ สเหตุกทุกาทีหิ, สเหตุกทุกาทีนิ จ เตน สทฺธิํ โยชิตานิฯ เอเกกํ ปน ทุกํ เสเสหิ, เสสา จ เตหิ สทฺธิํ ปฏิปาฏิยา โยเชตพฺพาฯ อิทญฺหิ ทุกทุกปฏฺฐานํ นาม 'ทุเกสฺเยว ทุเก ปกฺขิปิตฺวา' เทสิตํฯ เตเนตฺถ สพฺพทุเกหิ สทฺธิํ สพฺพทุกานํ โยชนา เวทิตพฺพาฯ ปาฬิํ ปน สงฺขิตฺตาฯ เยน เยน จ ปเทน สทฺธิํ ยํ ยํ ปทํ โยชนํ น คจฺฉติ, ตํ ตํ หาเปตฺวาว เทสนา กตาติฯ

ทุกทุกปฏฺฐานวณฺณนาฯ

เอตฺตาวตา –

ติกญฺจ ปฏฺฐานวรํ ทุกุตฺตมํ,
ทุกํ ติกเญฺจว ติกํ ทุกญฺจ;
ติกํ ติกเญฺจว ทุกํ ทุกญฺจ,
ฉ อนุโลมมฺหิ นยา สุคมฺภีราติฯ –

อฏฺฐกถายํ วุตฺตคาถาย ทีปิตาฯ **ธมฺมานุโลมปฏฺฐาเน** ฉ นยา นิทฺทิฏฺฐา โหนฺติฯ ปจฺจยวเสน ปเนตฺถ เอเกกสฺมิํ ปฏฺฐาเน อนุโลมาทโย จตฺตาโร จตฺตาโร นยาติ เอเกน ปริยาเยน จตุวีสตินยปฏิมณฺฑิตํ อนุโลมปฏฺฐานํเยว เวทิตพฺพํฯ

๗-๑๒. ปจฺจนียปฏฺฐานวณฺณนา

๑. อิทานิ กุสลาทีนํ ปทานํ ปฏิเกฺขปวเสน ธมฺมานํ ปจฺจนียตาย ลทฺธนามํ **ปจฺจนียปฏฺฐานํ** ทเสฺสตุํ **นกุสลํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ นกุสโล ธมฺโม อุปฺปชฺชติ เหตุปจฺจยา**ติอาทิ อารทฺธํฯ ตตฺถ **นกุสลํ ธมฺมํ ปฏิจฺจา**ติ กุสลสฺส ปจฺจยภาวํ วาเรติฯ **นกุสโล ธมฺโม อุปฺปชฺชตี**ติ กุสลสฺส อุปฺปตฺตึ วาเรติ, ตสฺมา ‘‘อกุสลาพฺยากตํ เอกํ ขนฺธํ ปฏิจฺจ อกุสลาพฺยากตา ตโย ขนฺธา จิตฺตสมุฏฺฐานญฺจ รูป’’นฺติ เอวมาทินา นเยเนตฺถ ปญฺหํ วิสฺสชฺชิตพฺพํฯ ตสฺมึ ตสฺมึ ปจฺจเย ลทฺธคณนา ปน ปาฬิยํ วุตฺตาเยวฯ เยปิ วารา สทิสวิสฺสชฺชนา, เตปิ ตเตฺถว ทสฺสิตาฯ ตสฺมา สพฺพเมตฺถ เหฏฺฐา วุตฺตนยานุสาเรน ปาฬึ อุปปริกฺขิตฺวา เวทิตพฺพํฯ ยถา เจตฺถ, เอวํ ทุกปฏฺฐาเน, ทุกติกปฏฺฐาเน, ติกทุกปฏฺฐาเน ติกติกปฏฺฐาเน, ทุกทุกปฏฺฐาเน จฯ

เอตฺตาวตา –

> ติกญฺจ ปฏฺฐานวรํ ทุกุตฺตมํ,
> ทุกํ ติกเญฺจว ติกํ ทุกญฺจ;
> ติกํ ติกเญฺจว, ทุกํ ทุกญฺจ,
> ฉ ปจฺจนียมฺหิ นยา สุคมฺภีราติฯ –

อฏฺฐกถายํ วุตฺตคาถาย ทีปิตาฯ **ธมฺมปจฺจนียปฏฺฐาเน** ฉ นยา นิทฺทิฏฺฐา โหนฺติฯ ปจฺจยวเสน ปเนตฺถ เอเกกสฺมึ ปฏฺฐาเน อนุโลมาทโย จตฺตาโร จตฺตาโร นยาติ เอเกน ปริยาเยน จตุวีสตินยปฏิมณฺฑิตํ ปจฺจนียปฏฺฐานเญฺญว เวทิตพฺพํฯ

ปจฺจนียปฏฺฐานวณฺณนาฯ

๑๓-๑๘. อนุโลมปจฺจนียปฏฺฐานวณฺณนา

๑. อิทานิ กุสลาทีสุ ธมฺเมสุ ปจฺจยธมฺมํ อปฺปฏิกฺขิปิตฺวา ปจฺจยุปฺปนฺนสฺส กุสลาทิภาวปฏิกฺเขปวเสน ธมฺมานํ อนุโลมปจฺจนียตาย ลทฺธนามํ **อนุโลมปจฺจนียปฏฺฐานํ** ทเสฺสตุํ **กุสลํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ น กุสโล ธมฺโม อุปฺปชฺชติ เหตุปจฺจยา**ติอาทิ อารทฺธํฯ ตตฺถ **กุสลํ ธมฺมํ ปฏิจฺจา**ติ กุสลสฺส ปจฺจยภาวํ อนุชานาติฯ **น กุสโล ธมฺโม อุปฺปชฺชตี**ติ กุสลเสฺสว อุปฺปตฺติํ วาเรติฯ ตสฺมา ‘‘กุสเล ขนฺเธ ปฏิจฺจ จิตฺตสมุฏฺฐานํ รูป’’นฺติอาทินา นเยน วิสฺสชฺชนํ ทสฺสิตํ, ตํ สพฺพํ ปาฬิํ โอโลเกตฺวา สาธุกํ สลฺลเกฺขตพฺพํฯ ยมฺปิ เยน สทิสํ, ยญฺจ ยตฺถ ลพฺภติ, โย จ เยสํ วิสฺสชฺชนานํ เยสุ ปจฺจเยสุ คณนปริเจฺฉโท, โส สโพฺพ ปาฬิยํ ทสฺสิโต, ตสฺมา ปาฬิเยว เอตฺถ อโตฺถฯ ยถา เจตฺถ, เอวํ ทุกปฏฺฐานาทีสุปีติฯ

เอตฺตาวตา –

ติกญฺจ ปฏฺฐานวรํ ทุกุตฺตมํ,
ทุกํ ติกเญฺจว ติกํ ทุกญฺจ;
ติกํ ติกเญฺจว ทุกํ ทุกญฺจ,
ฉ อนุโลมปจฺจนียมฺหิ นยา สุคมฺภีราติฯ –

อฏฺฐกถายํ วุตฺตคาถาย ทีปิตา **ธมฺมานุโลมปจฺจนียปฏฺฐาเน** ฉ นยา นิทฺทิฏฺฐา โหนฺติฯ ปจฺจยวเสน ปเนตฺถ เอเกกสฺมิํ ปฏฺฐาเน อนุโลมาทโย จตฺตาโร จตฺตาโร นยาติ เอเกน ปริยาเยน จตุวีสตินยปฏิมณฺฑิตํ อนุโลมปจฺจนียปฏฺฐานเญฺญว เวทิตพฺพํฯ

อนุโลมปจฺจนียปฏฺฐานวณฺณนาฯ

๑๙-๒๔. ปจฺจนียานุโลมปฏฺฐานวณฺณนา

๑. อิทานิ กุสลาทีสุ ธมฺเมสุ ปจฺจยธมฺมํ ปฏิกฺขิปิตฺวา ปจฺจยุปฺปนฺนสฺส กุสลาทิภาวํ อปฺปฏิเกฺขปวเสน ธมฺมานํ ปจฺจนียานุโลมตาย ลทฺธนามํ **ปจฺจนียานุโลมปฏฺฐานํ** ทเสฺสตุํ **นกุสลํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ อกุสโล ธมฺโม อุปฺปชฺชติ เหตุปจฺจยา**ติอาทิ อารทฺธํฯ ตตฺถ **นกุสลํ ธมฺมํ ปฏิจฺจา**ติ กุสลสฺส ปจฺจยภาวํ วาเรติฯ **อกุสโล ธมฺโม อุปฺปชฺชตี**ติ อกุสลสฺส อุปฺปตฺติํ อนุชานาติฯ นกุสลญฺหิ อกุสลํ อพฺยากตํ วา, ตญฺจ สหชาตปจฺจยํ กตฺวา อุปฺปชฺชมาโน กุสโล นาม นตฺถิ, ตสฺมา อกุสลาพฺยากตวเสน เทสนา กตาฯ ตตฺถ ‘‘อกุสลํ เอกํ ขนฺธํ ปฏิจฺจ ตโย ขนฺธา’’ติ เอวํ นกุสลํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ วิสฺสชฺชนํ เวทิตพฺพํฯ **อพฺยากโต ธมฺโม อุปฺปชฺชติ เหตุปจฺจยา**ติ อยํ ปน ปโญฺห ‘‘วิปากาพฺยากตํ กิริยาพฺยากตํ เอกํ ขนฺธํ ปฏิจฺจ ตโย ขนฺธา จิตฺตสมุฏฺฐานญฺจ รูป’’นฺติ วิสฺสชฺชิโตวฯ อิติ สพฺพปเญฺหสุ อวิสฺสชฺชิตสฺส อตฺถานุรูปํ วิสฺสชฺชิตสฺส จ ปาฬิอาคตเมว วิสฺสชฺชนํฯ เอเกกสฺมิญฺจ ติกทุเก วารปฺปเภทปจฺจยคณนวิธานํ สพฺพํ เหฏฺฐา วุตฺตนยานุสาเรเนว เวทิตพฺพํฯ

เอตฺตาวตา จ –

ติกญฺจ ปฏฺฐานวรํ ทุกุตฺตมํ,
ทุกํ ติกเญฺจว ติกํ ทุกญฺจ;
ติกํ ติกเญฺจว ทุกํ ทุกญฺจ,
ฉ ปจฺจนียานุโลมมฺหิ นยา สุคมฺภีราติฯ –

อฏฺฐกถายํ วุตฺตคาถาย ทีปิตาฯ **ธมฺมปจฺจนียานุโลมปฏฺฐาเน** ฉ นยา นิทฺทิฏฺฐา โหนฺติฯ ปจฺจยวเสน ปเนตฺถ เอเกกสฺมิํ ปฏฺฐาเน อนุโลมาทโย จตฺตาโร จตฺตาโร นยาติ เอเกน ปริยาเยน จตุวีสตินยปฏิมณฺฑิตํ ปจฺจนียานุโลมปฏฺฐานเญฺญว เวทิตพฺพํฯ

ปจฺจนียานุโลมปฏฺฐานวณฺณนาฯ

เอวํ ธมฺมานุโลมาทิวเสน จตูสุ วาเรสุ เอเกกสฺมิํ จตุวีสติยา จตุวีสติยา นยานํ วเสน ฉนฺนวุติ นยา โหนฺติฯ ตตฺถ ปจฺจยนเย อคฺคเหตฺวา เอเกกสฺมิํ ปฏฺฐาเน ติกทุกาทีนเญฺญว ฉนฺนํ ฉนฺนํ นยานํ วเสเนตํ จตุวีสตินยปฏิมณฺฑิตํ **สมนฺตปฏฺฐานมหาปกรณํ** เวทิตพฺพํฯ เกจิ ปน ‘‘กุสลารมฺมโณ ธมฺโม อกุสลารมฺมโณ ธมฺโม’’ติอาทินา นเยน อารมฺมณมาติกํ นาม ฐเปตฺวา ‘‘กุสลารมฺมโณ ธมฺโม กุสลารมฺมณสฺส ธมฺมสฺส เหตุปจฺจเยน ปจฺจโย’’ติอาทินา นเยน อารมฺมณปฏฺฐานํ นาม ทเสฺสตฺวา อปรมฺปิ ผสฺสาทีนํ วเสนปิ ผสฺสปฏฺฐานํ นาม อุทฺธริตฺวา ทเสฺสนฺติฯ ตํ เนว ปาฬิยํ น อฏฺฐกถาสุ สนฺทิสฺสตีติ อิธ น วิจาริตํฯ สงฺคีติอารุฬฺหปาฬิวเสเนว ปเนตฺถ วณฺณนา กตาติ เวทิตพฺพาฯ

เอตฺตาวตา จ –

สมฺมูฬฺหา ยตฺถ ปชา, ตนฺตากุลาทิภาวมาปนฺนา;
เนกวิธทุกฺขคหนํ, สํสารํ นาติวตฺตนฺติฯ

ปจฺจยเภเท กุสโล, โลเก ครุตมฺปิ ปจฺจยาการํ;
อตินิปฺปุณคมฺภีรํ, ชวนพฺภูมิํ พุทฺธญาณสฺสฯ

กุสลาทิธมฺมเภทํ, นิสฺสาย นเยหิ วิวิธคณเนหิ;
วิตฺถาเรนฺต สตฺตม-มภิธมฺมปฺปกรณํ สตฺถาฯ

สุวิหิตสนฺนิฏฺฐาโน , ปฏฺฐานํ นาม ยํ ปกาเสสิ;
สทฺธาย สมารทฺธา, ยา อฏฺฐกถา มยา ตสฺสฯ

อาจริยานํ วาทํ, อวิหาย วิภชฺชวาทิสิสฺสานํ;
อติพหุวิธนฺตราเย, โลกมฺหิ อนนฺตราเยนฯ

สา เอวํ อชฺช กตา, จุทฺทสมตฺตหิ ภาณวาเรหิ;
อตฺถํ ปกาสยนฺตี, ปฏฺฐานวรสฺส สกลสฺสฯ

สนฺนิฏฺฐานํ ปตฺตา ยเถว นิฏฺฐํ ตถา พหุชนสฺส;
สมฺปาปุณนฺตุ สีฆํ, กลฺยาณา สพฺพสงฺกปฺปาฯ

เอตฺตาวตา –

สตฺตปฺปกรณํ นาโถ, อภิธมฺมมเทสยิ;
เทวาติเทโว เทวานํ, เทวโลกมฺหิ ยํ ปุเรฯ

ตสฺส อฏฺฐกถา เอสา, สกลสฺสาปิ นิฏฺฐิตา;
จิรฏฺฐิตตฺถํ ธมฺมสฺส, นิฏฺฐเปเนฺตน ตํ มยาฯ

ยํ ปตฺตํ กุสลํ ตสฺส, อานุภาเวน ปาณิโน;
สเพฺพ สทฺธมฺมราชสฺส, ญตฺวา ธมฺมํ สุขาวหํฯ

ปาปุณนฺตุ วิสุทฺธาย, สุขาย ปฏิปตฺติยา;
อโสกมนุปายาสํ, นิพฺพานสุขมุตฺตมํฯ

จิรํ ติฏฺฐตุ สทฺธโมฺม, ธเมฺม โหนฺตุ สคารวา;
สเพฺพปิ สตฺตา กาเลน, สมฺมา เทโว ปวสฺสตุฯ

ยถา รกฺขิํสุ โปราณา, สุราชาโน ตเถวิมํ;
ราชา รกฺขตุ ธเมฺมน, อตฺตโนว ปชํ ปชนฺติฯ

ปฏฺฐานปฺปกรณ-อฏฺฐกถา นิฏฺฐิตาฯ

นิฏฺฐิตา จ ปญฺจปกรณฏฺฐกถาติฯ

นิคมนกถา

ปรมวิสุทฺธสทฺธาพุทฺธิวีริยปฏิมณฺฑิเตน สีลาจารชฺชวมทฺทวาทิคุณสมุทยสมุทิเตน สกสมยสมยนฺตรคหนโชฺฌคาหณสมเตฺถน ปญฺญาเวยฺยตฺติยสมนฺนาคเตน ติปิฏกปริยตฺติปฺปเภเท สาฏฺฐกเถ สตฺถุสาสเน อปฺปฏิหตญาณปฺปภาเวน มหาเวยฺยากรเณน กรณสมฺปตฺติชนิตสุขวินิคฺคตมธุโรทารวจนลาวณฺณยุเตฺตน ยุตฺตมุตฺตวาทินา วาทีวเรน มหากวินา ปภินฺนปฏิ

สมฺภิทาปริวาเร ฉฬภิญฺญาทิปฺปเภทคุณปฏิมณฺฑิเต อุตฺตริมนุสฺสธมฺเม สุปฺปติฏฺฐิตพุทฺธีนํ เถรวํสปฺปทีปานํ เถรานํ มหาวิหารวาสีนํ วํสาลงฺการภูเตน วิปุลวิสุทฺธพุทฺธินา **พุทฺธโฆโส**ติ ครูหิ คหิตนามเธยฺเยน เถเรน กตา อยํ สกลสฺสปิ อภิธมฺมปิฏกสฺส อฏฺฐกถา –

ตาว ติฏฺฐตุ โลกสฺมิํ, โลกนิตฺถรเณสินํ;
ทเสฺสนฺตี กุลปุตฺตานํ, นยํ ปญฺญาวิสุทฺธิยาฯ

ยาว พุโทฺธติ นามมฺปิ, สุทฺธจิตฺตสฺส ตาทิโน;
โลกมฺหิ โลกเชฏฺฐสฺส, ปวตฺตติ มเหสิโนติฯ

อภิธมฺมปิฏก-อฏฺฐกถา นิฏฺฐิตาฯ